

Бібліятэка Бацькаўшчыны

Міжнароднае грамадскае аб'яднанне
«Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына»

Кніга 18

Наталля Гардзіенка

Беларусы ў Вялікабрытаніі

Мінск
«Медысонт»
2010

УДК 325.2(=161.3)(410)
ББК 63.3
Г20

Серыя заснавана ў 2004 годзе

Рэдактар
Алег Гардзіенка

Рэцэнзенты:
доктар гістарычных навук Дз. У. Караў,
кандыдат гістарычных навук С. В. Шабельцаў

*МГА «Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына» выказвае падзяку
Згуртаванню беларусаў у Вялікай Брытаніі за значную дапамогу ў выданні кнігі*

Гардзіенка, Н. С.

Г20 Беларусы ў Вялікабрытаніі / Наталля Гардзіенка ; пад рэд. А. Гардзіенкі. — Мінск :
Медысонт, 2010. — 620 с. — (Бібліятэка Бацькаўшчыны ; кн. 18).

ISBN 978-985-6887-63-8.

Гэта кніга, 18-я ў серыі «Бібліятэка Бацькаўшчыны», прысвечана мінуламу і сучаснасці беларускай дыяспары ў Вялікабрытаніі. Аўтар разглядае гісторыю беларуска-брытанскіх кантактаў, перадумовы прыезду беларусаў у гэтую краіну ў 1940-я, працэс стварэння і дзейнасць нацыянальных арганізацый розных напрамкаў.

Кніга адрасавана навукоўцам, выкладчыкам, студэнтам і шырокаму колу аматараў гісторыі эміграцыі і айчынай гісторыі.

УДК 325.2(=161.3)(410)
ББК 63.3

ISBN 978-985-6887-63-8

© Гардзіенка Н. С., 2010
© МГА «ЗБС «Бацькаўшчына», 2010
© Афармленне. СТАА «Медысонт», 2010

Зьмест

Ад аўтара.....	7
УВОДЗІНЫ. Гістарыяграфія і крыніцы па гісторыі Беларускай Брытаніі.....	9
Гістарыяграфія.....	9
Крыніцы.....	11
Частка 1. БЕЛАРУСЫ Ў ВЯЛІКАБРЫТАНІІ ДА СЯРЭДЗІНЫ ХХ СТ.....	15
Вандроўнікі, дыпляматы, навукоўцы.....	15
Палітычная эміграцыя XIX ст.....	20
Эканамічная эміграцыя апошняй траціны XIX — першай паловы ХХ ст.....	26
Адметныя беларуска-брытанскія кантакты.....	30
Частка 2. НА ШЛЯХАХ У ВЯЛІКАБРЫТАНІЮ: БЕЛАРУСЫ ПАВАЕННАЙ ІМІГРАЦЫІ.....	44
Былыя жаўнеры польскага войска.....	45
Першы польскі корпус і беларусы ў Вялікабрытаніі ў часе Другой сусьветнай вайны.....	45
Гісторыя Другога польскага корпусу і беларускай прысутнасці ў ім.....	47
Вырашэньне лёсу польскага войска ў Вялікабрытаніі. Дэмабілізацыя.....	51
Цывільныя сваякі польскіх вайскоўцаў.....	55
DP, ці добраахвотныя эўрапейскія працаўнікі.....	59
Паваенныя ўцекачы ў Нямеччыне, Аўстрыі, Італіі.....	59
Запрашэньне DP у Брытанію.....	61
Прыезд беларускіх DP.....	64
Рээміграцыя зь Вялікабрытаніі.....	71
Частка 3. ГРАМАДЗКІЯ АРГАНІЗАЦЫІ БЕЛАРУСАЎ У ВЯЛІКАБРЫТАНІІ.....	76
Згуртаваньне беларусаў у Вялікабрытаніі.....	76
Пачаткі арганізацыі.....	76
Першы зьезд ЗБВБ.....	79
Першы год дзейнасці.....	81
Раскол. Перадгісторыя.....	84
Падзеі расколу ў ЗБВБ.....	91
Другі зьезд ЗБВБ.....	97
Наступствы расколу.....	99
Беларускі дом.....	105
Легалізацыя ЗБВБ і зьмены ў Статуце.....	112
Сяброўства ў ЗБВБ.....	114
Структура ЗБВБ.....	123
Лёнданскі аддзел ЗБВБ.....	127
Аддзел Ковэнтры — Бірмінгем.....	140
Аддзел ЗБВБ у Кембрыджы.....	147
ЗБВБ у Ёркшыры.....	150
Беларускі камітэт сяброўства.....	152
Акруговы аддзел ЗБВБ у Брадфардзе.....	156
Першы Беларускі дом у Брадфардзе.....	160
Беларуская нядзельная школка і Юнацкі клюб.....	162
Другі Беларускі дом і клюб «Сакавік».....	165

Клуб беларускай незалежніцкай думкі беларусаў Паўночнай Англіі «Васілёк».....	169
Беларусы Брадфарду ў Камітэце паняволеных народаў.....	170
Беларускае жыццё ў Брадфардзе ў 1990-х—2000-х гг.....	174
Адзел ЗБВБ у Манчэстэры.....	177
Беларускі дом.....	183
Беларуская школа.....	184
Беларускі клуб.....	186
Заняпад беларускага жыцця ў Манчэстэры.....	189
Зьезды ЗБВБ.....	190
Галоўная ўправа ЗБВБ.....	194
Дзейнасьць ЗБВБ: найважнейшыя ініцыятывы.....	202
Выдавецкія ініцыятывы ЗБВБ.....	202
Пэрыядычны друк.....	202
«На Шляху».....	202
«Беларус на Чужыне».....	203
«Камунікаты ЗБВБ».....	206
Іншыя друкі.....	207
Самвыдат.....	208
ЗБВБ і афіцыйны ўлік беларусаў у Вялікабрытаніі.....	210
ЗБВБ і адукацыйныя ініцыятывы.....	212
ЗБВБ і міжнародныя арганізацыі.....	215
«Пошта ЗБВБ».....	220
ЗБВБ і беларускія радыёперадачы.....	222
ЗБВБ і барацьба за правы беларусаў.....	223
ЗБВБ і вызваленьне Міхася Кукабакі.....	225
Беларуская харытатыўная сэкцыя (фонд).....	227
Згуртаваньне беларусаў у Вялікабрытаніі ад 1990 г. да сёньняшняга часу.....	230
Пэрыяды дзейнасьці ЗБВБ.....	238
Хрысьціянскае аб'яднаньне беларускіх работнікаў у Вялікабрытаніі.....	239
Стварэньне і першы зьезд арганізацыі.....	239
Рэгіянальная структура.....	242
Акруговы цэнтар ХАБР у Ёркшыры.....	243
Акруговы цэнтар ХАБР у Ланкашыры.....	246
Лёнданскі Акруговы цэнтар ХАБР і Галоўная ўправа.....	248
Найважнейшыя праекты ХАБР.....	250
Скаўтынг.....	251
Каса самапомачы.....	252
«Аб'яднаньне».....	253
Дом ХАБР.....	255
Суботняя школка ХАБР і ЗБВБ.....	256
Заняпад арганізацыі.....	256
Частка 4. АРГАНІЗАЦЫІ ВАЙСКОЎЦАЎ, ПАЛІТЫЧНЫЯ І КААРДЫНАЦЫЙНЫЯ	
АРГАНІЗАЦЫІ БЕЛАРУСАЎ У ВЯЛІКАБРЫТАНІІ.....	279
Згуртаваньне беларускіх камбатантаў.....	279
Беларускі вызвольны рух.....	285
Заснаваньне і першы пэрыяд дзейнасьці арганізацыі.....	285
Першы раскол у БВР.....	293

Другі пэрыяд дзейнасці БВР і наступны раскол арганізацыі	298
«Манчэстэрскі БВР» пасля расколу.....	305
Беларускі вызвольны фронт	309
Беларускі незалежніцкі народна-хрысціянскі рух	323
Сэктар Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ў Вялікабрытаніі	327
Дэлегататура Беларускай Цэнтральнай Рады ў Вялікабрытаніі	329
Каардынацыйны камітэт беларускіх арганізацый у Вялікабрытаніі	331
Частка 5. РЭЛІГІЙНАЕ ЖЫЦЦЦЁ І АРГАНІЗАЦЫІ БЕЛАРУСАЎ У ВЯЛІКАБРЫТАНІІ.....	339
Польская аўтакефальная праваслаўная царква і беларусы ў паваеннай Брытаніі.....	339
Беларуская аўтакефальная праваслаўная царква.....	345
Разбудова БАПЦ у Вялікабрытаніі. 1950-я гг.....	345
БАПЦ у Брытаніі ў 1960—1970-х гг.....	350
Крызіс у БАПЦ у Брытаніі: ад 1980-х да сёння.....	354
Гісторыя асобных парафій БАПЦ.....	358
Парафія Сьв. Спаса ў Брадфардзе	358
Парафія Нараджэньня Найсьвяцейшай Багародзіцы ў Кембрыджы.....	362
Прыход Жыровіцкай Божай Маці ў Бірмінгеме.....	363
Парафія Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры	364
Парафія Сьвятога Мікалая ў Нотынгеме	367
Парафія Ўсіх Сьвятых у Лёндане	369
БАПЦ у іншых беларускіх асяродках Брытаніі	370
Беларуская праваслаўная царква канстантынопальскага патрыярхату.....	371
Парафіі БПЦ у Брытаніі.....	373
Парафія Сьвятога Мікалая ў Манчэстэры.....	373
Парафія Жыровіцкай Божай Маці ў Сток-он-Трэнце	376
Парафія Сьвятой Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане.....	376
Беларуская каталіцкая місія бізантыйска-славянскага абраду ў Вялікабрытаніі.....	380
Арганізацыя місійнай працы	380
Душпастырская праца	384
Рэпрэзэнтацыйная і асьветная дзейнасць Місіі.....	388
Хрысціянскія арганізацыі пад апекай Місіі	392
Беларускае хрысціянскае акадэміцкае аб'яднаньне «Жыцьцё»	392
Беларускае акадэміцкае каталіцкае аб'яднаньне «Рунь».....	396
Уплыў Місіі на жыцьцё беларусаў на эміграцыі.....	404
Выдавецкая дзейнасць Місіі.....	406
Пэрыядычныя выданьні	406
«Божым Шляхам»	406
«Весьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства».....	409
«Наша Місія».....	410
Паасобныя выданьні.....	411
Камітэт дапамогі ахвярам радыцыі.....	412
Вынікі дзейнасці Місіі і яе сучасны стан	415
Частка 6. КУЛЬТУРНА-АСЬВЕТНЫЯ І АДУКАЦЫЙНЫЯ АРГАНІЗАЦЫІ БЕЛАРУСАЎ	
У ВЯЛІКАБРЫТАНІІ.....	425
Беларуская бібліятэка і музэй імя Францыска Скарыны ў Лёндане	425
Гісторыя стварэньня бібліятэкі і музэя.....	425

Дзейнасьць бібліятэкі і музэя	429
Бібліятэчныя фонды	441
Архівы і рукапісы	441
Старадрукі.....	443
Кніжныя калекцыі	444
Пэрыядычныя выданьні	447
Карты.....	447
Фотаздымкі.....	448
Музейная калекцыя	448
Беларуская школа-інтэрнат для хлопцаў імя Сьв. Кірылы Тураўскага ў Лёндане.....	449
Арганізацыя інтэрнату	449
Дзейнасьць школы.....	452
Экскурсіі і адпачынак	457
Вынікі працы школы і лёсы вучняў	459
Лёс будынку і іншыя студэнты.....	461
Частка 7. БРЫТАНЦЫ Ў БЕЛАРУСКІМ ЖЫЦЦЫ	466
Англа-беларускае таварыства	466
Стварэньне арганізацыі і першы пэрыяд яе дзейнасьці	466
Статут і разьвіцьцё дзейнасьці Таварыства.....	472
The Journal of Byelorussian Studies.....	473
Курсы беларусаведы.....	479
Іншыя кірункі дзейнасьці і ініцыятывы Англа-беларускага таварыства	482
Дзейнасьць АБТ на сучасным этапе	484
ЗАКЛЮЧЭНЬНЕ	490
ДАДАТКІ	493
Лекцыі беларусазнаўства, ладжаныя Англа-беларускім таварыствам	493
Беларускія месцы ў Вялікабрытаніі.....	502
Лёндан	502
Грамадзкія месцы	502
Цэрквы.....	506
Беларускі цэнтар у Паўночным Лёндане	507
Брадфард	509
Манчэстэр.....	509
Могілкі	511
Лёндан	511
Манчэстэр.....	514
Брадфард	516
Сканторп.....	517
Біяграфічны слоўнік.....	518
Дадатковы біяграфічны сьпіс	572
Іменны паказьнік.....	596

Ад аўтара

У сярэдзіне 1990-х гг. у Згуртаваньні беларусаў у Вялікабрытаніі сур'ёзна абмяркоўвалася пытаньне, што рабіць з досыць вялікімі архівамі арганізацыі. Была прапанова перагледзець усё і пакінуць найбольш вартаснае. Аднак ажыццявіць гэта ніхто ня ўзяўся.

У выніку ўсе сабраныя паперы вырашылі часова перадаць пад апеку айца Аляксандра Надсана ў Беларускаю бібліятэку імя Францыска Скарыны. Ад таго часу вялікі архіў арганізацыі ляжаў некрануты, а кіраўніцтва пачало шукаць чалавека, які пагадзіўся б яго разабраць і напісаць адмысловую працу, прысьвечаную беларусам у Вялікабрытаніі. У выніку працяглых пошукаў каля 2002 г. такую прапанову праз старшыню Згуртаваньня беларусаў сьвету «Бацькаўшчына» атрымала аўтарка гэтых радкоў. Аднак, занятая на той час напісаньнем кнігі «Беларусы ў Аўстраліі» (Менск, 2004), я ня мела магчымасьці адразу распачаць працу. І толькі ўлетку 2005 г. адбылася нарэшце мая першая паездка ў Вялікабрытанію і знаёмства са згаданымі архівамі, а таксама мясцовым беларускім асяродкам. Так пачалася складаная і цікавая праца над новай кнігай.

Матэрыялаў было даволі шмат, аднак аказалася, што яны не ахопліваюць усяе гісторыі беларускай прысутнасьці ў Брытаніі. Багата інфармацыі даводзілася шукаць дадаткова. Нешта так і не ўдалося знайсці. Ведаючы, як мала сёньня зьяўляецца працаў, прысьвечаных беларускай эміграцыі, галоўнай мэтай будучай кнігі бачылася як мага больш шырокае асьвятленьне разнастайных формаў і праяваў беларускага жыцьця ў згаданай краіне. Хацелася напісаць усё і пра ўсё... На жаль, праца засьведчыла нерэальнасьць выкананьня такой задачы.

У выніку кніга са зразумелым ухілам у бок асьвятленьня менавіта паваеннай іміграцыі ў Брытанію засяродзілася найперш на гісторыі беларускіх арганізацый у гэтай краіне. Іх было даволі шмат, і менавіта яны сталі асноўнымі асяродкамі мясцовай беларускай грамады. Праз гісторыю іх дзейнасьці перад чытачамі мае адкрыцца разнастайная і ўнікальная карціна змаганьня за захаваньне і папулярызацыю беларускай культуры ў іншанацыянальным асяродзьдзі, яго складанасьці і дасягненьні, яго менавіта брытанская спэцыфіка.

Гэтую кнігу неабавязкова чытаць паслядоўна, бо кожны разьдзел тут мае ўласны, больш-менш завершаны сюжэт. Хочацца спадзявацца, што вялікія аб'ёмы інфармацыі не напалохаюць чытача, і кніга будзе карыснай і цікавай ня толькі для спэцыялістаў-эміграцызнаўцаў, але і для аматараў беларускай гісторыі.

На першым этапе працы над кнігай вялікую практычную дапамогу мне аказаў мой муж Алег Гардзіенка, які разам са мной збіраў і апрацоўваў матэрыялы. Без ягонай далейшай падтрымкі гэтае выданьне наўрад ці магло б адбыцца. Шчырую падзяку за падтрымку ідэямі і матэрыяламі выказваю таксама супрацоўніку Нью-ёрскай публічнай бібліятэкі і спэцыялісту эміграцыйзнаўства Лявону Юрэвічу (Нью-Ёрк).

Акрамя таго, вялікая падзяка за дапамогу ў працы над кнігай належыць сьв. памяці а. Яну Абабурку (Манчэстэр), Міхасю Баяроўскаму (Бірмінгем), Сьльвэстру Будкевічу (Ковэнтры), Юрыю і Марыі Весакоўскім (Лёндан), Сэрафіне і Ўладзіміру Грамякам (Лёндан), Юрыю Грыбоўскаму (Варшава), Джэймсу Дынлі (Лёндан), Вользе Жынгель (Лёндан), Міколу Залогу (Лёндан), Янку Запрудніку (Сомэрсэт, ЗША), а. Міхасю Іскрыцкаму (Манчэстэр), Віялеце Кавалёвай (Таронта), сьв. памяці Хведару Кажаневічу (Манчэстэр), Вітаўту Кіпелю (Хаўварт, ЗША), а. Ігару Лабацэвічу (Мінэапаліс, ЗША), праф. Арнольду Макміліну (Лёндан), Алене Макоўскай (Менск), Караліне Мацкевіч-Дафі (Лёндан), Алене Міхалюк (Манчэстэр), Віктару і Надзеі Міхалюкам (Манчэстэр), айцу Аляксандру Надсану (Лёндан), Міколу Пачкаеву (Лёндан), сьв. памяці Гаю Пікарду (Лёндан), Сяргею Пяткевічу (Лёндан), Ліліі і Зьмітру Сазанаўцам (Брадфард), сьв. памяці Міколу Сеньку (Лёндан), Анатолю Сідарэвічу (Менск), а. Сяргею Стасевічу (Лёндан), Юрыю Туронку (Варшава), Янку Ясьвіловічу (Брадфард) і ўсім тым, хто спрычыніўся да выданьня.

Асобная падзяка Згуртаваньню беларусаў у Вялікабрытаніі і Згуртаваньню беларусаў сьвету «Бацькаўшчына» за ініцыяваньне і арганізацыю выданьня гэтай кнігі.

УВОДЗІНЫ

Гістарыяграфія і крыніцы па гісторыі Беларускай Брытаніі

Гістарыяграфія

Нягледзячы на больш як паўвекавую гісторыю Беларускай Брытаніі, мэтраполія фактычна не займалася яе вывучэннем. За савецкім часам у Менску пабачыла сьвет толькі кніга Браніслава Курагі-Скрагі «Восем год у нацыяналістычным ба-лоце» (1958), аўтар якой — былы сябра Згуртаваньня беларусаў у Вялікабрытаніі, старшыня яго лёнданскага аддзелу, актыўны ўдзельнік грамадзкага жыцця — у 1956 г. вырашыў вярнуцца ў БССР. Ягоная кніга ў чорным сьвятле і зьдзеклівым тонам апавяла пра дзейнасьць беларускіх арганізацый у Брытаніі і іх кіраўнікоў. Ідэалыгічна заангажаваная публікацыя была вынікам той самай дзяржаўнай замовы, на якую пісаліся і рэгулярныя артыкулы ў газэце «За вяртаньне на Радзіму» (потым «Голас Радзімы»), дзе згадваліся брытанскія беларусы. Аднак іншых публікацыяў, прысьвечаных Беларускай дыяспары ў Вялікабрытаніі і яе гісторыі, у БССР фактычна не зьяўлялася. Няшмат зьмянілася і са стварэннем незалежнай Рэспублікі Беларусь. Згадак пра брытанскіх беларусаў і іх арганізацыі ў друку стала сапраўды болей. Гэта і інтэрвію з асобнымі дзеячамі, што прыежджалі ў Менск, і публікацыі пра Беларускаю бібліятэку імя Францыска Скарыны ў Лёндане (аўтарам адной зь першых грунтоўных публікацыяў пра фонды Бібліятэкі быў Анатоль Грыцкевіч), у пачатку 1990-х быў нават зняты адмысловы фільм пра Бібліятэку і паказаны па Беларускім тэлебачанні.

У пачатку XXI ст. пабачыла сьвет дасьледаваньне Юрыя Грыбоўскага «Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармаваньнях 1918—1945 гадоў» (Санкт-Пецярбург, 2006), дзе ёсьць пэўныя матэрыялы да гісторыі заснаваньня беларускіх арганізацый у Брытаніі. Таксама ён выкарыстоўвае ў сваёй працы шмат запісаных ім успамінаў беларусаў і беларусак, якія апынуліся пасля Другой сусьветнай вайны на Брытанскіх выспах. На жаль, гэтым вывучэнне Беларускай Брытаніі ў мэтраполіі і абмяжоўваецца. Прычыны такой зьявы, верагодна, палягаюць як у агульнай насцьяржанасьці сучаснай беларускай дзяржавы да дыяспараў на Захадзе, гэтак і ў некаторых геаграфічных складанасьцях доступу для айчынных навукоўцаў да сканцэнтраваных у Лёндане крыніцаў па згаданай тэме.

Асноўны імпульс вывучэньня гісторыі беларускай прысутнасьці ў Брытаніі (што зразумела) паходзіць з самой гэтай краіны. І мясцовыя беларусы, і прыхільныя да іх брытанцы разумелі неабходнасьць захаваньня зьвестак пра беларускае жыццё, стварэньня абагульняльных публікацый і нават дасьледаваньняў. Сярод першых

грунтоўных артыкулаў пра дзейнасьць найбуйнейшай беларускай арганізацыі — Згуртаваньня беларусаў у Вялікабрытаніі — можна адзначыць створаны да дзесяцігадовага юбілею яе дзейнасьці тэкст а. Часлава Сіповіча, апублікаваны ў газэце «Бацькаўшчына» (№22(304). 1956). Пазьней аглядныя артыкулы публікаваліся пра дзейнасьць школы-інтэрнату Сьв. Кірылы Тураўскага, Бібліятэкі імя Францыска Скарыны. Свой погляд на стварэньне ЗБВБ і ХАБР выказаў ва ўласных тэкстах таксама Юры Весялкоўскі («Нясна мроіліся новыя дарогі». Лёндан, 1997).

Безумоўна, гэта не былі дасьледчыя працы, аднак у згаданых публікацыях выкладалася своеасаблівая канцэпцыя разуменьня асноўных кірункаў і абставінаў дзейнасьці тае ці іншае арганізацыі.

Найбольшая колькасьць асобных публікацый з усіх брытанскіх беларускіх арганізацый прысьвечаная Беларускай бібліятэцы імя Францыска Скарыны. Пасьлядоўна ў 1971, 1981, 1991 гг. пабачылі сьвет адмысловыя брашурны, дзе ўтрымлівалася гісторыя стварэньня і агульнае апісаньне фондаў гэтай установы. Акрамя таго ў 2001 г. выйшла кніга Юрася Лаўрыка «Беларускія кніжныя пазнакі ў зборах Бібліятэкі імя Ф. Скарыны ў Лёндане», якая дадае шмат цікавых зьвестак да гісторыі і апісаньня скарбаў Бібліятэкі.

Сярод важных публікацый, што датычаць асобных сфэраў і дзеячаў беларускага жыцьця ў Брытаніі, варта таксама згадаць артыкулы Міхася Швэдзюка на старонках газэты «Беларус». Асаблівую ўвагу прыцягвае ягоны аповед пра польскіх сьвятароў, што ў ваенны і паваенны час служылі для праваслаўных беларусаў (Беларус. №№478—479. 2002).

Грунтоўнай абагульняльнай працай, дзе прадстаўленыя падзеі з гісторыі беларускай паваеннай эміграцыі ў Брытаніі, зьяўляецца манаграфія а. Аляксандра Надсана «Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус» (Менск, 2004). Тут на фоне падзеяў жыцьця аднаго з найбольш значных беларускіх дзеячаў у Вялікабрытаніі пададзеныя асноўныя этапы гісторыі розных арганізацый, зь якімі ўладыка Сіповіч быў звязаны: стварэньне ЗБВБ і раскол у гэтай арганізацыі, заснаваньне і дзейнасьць Беларускай каталіцкай місіі бізантыйска-славянскага абраду ў Англіі, гісторыя Бібліятэкі імя Францыска Скарыны, Англа-беларускага таварыства і інш. Безумоўна, як папалечнік ўладыкі Часлава а. Аляксандар Надсан быў непасрэдным удзельнікам большасьці з апісаных ім падзеяў, а таму ў кнізе прадстаўленыя своеасаблівы «погляд з глыбіні» таго самага беларускага жыцьця. Аднак з прычыны, што кніга прысьвечаная канкрэтнай гістарычнай пэрсоне, аўтар асьвятляў дзейнасьць толькі тых беларускіх арганізацый, да якіх герой меў дачыненне. Да таго ж, падзеі ў кнізе заканчваюцца сьмерцю Часлава Сіповіча ў 1981 г., і далейшая гісторыя Беларускай Брытаніі, зразумела, застаецца неасьветленая. Такім чынам, у кнізе а. Аляксандра Надсана прадстаўленыя падзеі ад канца 1940-х да пачатку 1980-х гг. Аднак яе зьмест зусім не вычэрпвае гісторыі беларускага жыцьця ў Брытаніі.

Адмысловымі менавіта дасьледаваньнямі беларускай прысутнасьці ў краіне займаўся брытанскі прыцель беларусаў Гай Пікарда. Ён першы і, відаць, адзіны

стаў шукаць прыклады беларуска-брытанскіх кантактаў даўнейшых часоў. Так, Гай Пікарда знайшоў і апублікаваў звесткі пра Яна Літвіна, Аляксандра Рыпінскага, Алену Іваноўскую і «Кембрыдзкую хеўру», брытанскія кантакты Рады БНР і інш. Ён адшукаў зьвязаныя зь Беларуссю дакумэнты ў Брытанскім архіве, шукаў запісы пра беларусаў у кнігах лёнданскіх цэркваў, сустракаўся з нашчадкамі беларускіх магнацкіх родаў у Брытаніі і г. д. Гай Пікарда спрабаваў рабіць абагульняльныя дасьледныя артыкулы па гісторыі праваслаўнай царквы ў Брытаніі, школы Сьв. Кірылы Тураўскага, Англа-беларускага таварыства і інш. Пры канцы свайго жыцьця ён пачаў пісаць своеасаблівую гісторыю беларусаў у Брытаніі. Сярод папераў Гая Пікарды захаваліся два варыянты машынапісу (англамоўны і беларускамоўны) пачаткаў такой працы. Праўда, тэкст датычыў пераважна эканамічнай эміграцыі канца XIX — пачатку XX ст. Тым ня менш, Гай Пікарда зрабіў неацэнны ўнёсак у вывучэньне Беларускай Брытаніі.

Іншыя брытанскія дасьледнікі пераважна зьвярталі мала ўвагі на беларусаў. Так, амаль ня згадваюцца нашыя суайчыньнікі ў працах, прысьвечаных жыцьцю і дзейнасьці імігрантаў у Брытаніі: *Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951 (London — New York, 1992)*, *Lane T. Victims of Stalin and Hitler: The Exodus of Poles and Balts to Britain (Basingstoke, Hampshire, 2004)*, *Holmes C. John Bull's island: immigration and British society, 1871—1971 (Basingstoke, Hampshire: 1988)*, *European immigrants in Britain 1933—1950 (Munich, 2003)*, *Hansen R. Citizenship and immigration in post-war Britain: the institutional origins of a multicultural nation (Oxford; New York, 2000)* і іншых.

Разам з тым, некаторыя звесткі (згадкі) пра беларусаў можна знайсці ў працах, прысьвечаных польскай эміграцыі ў Брытаніі: *Stachura P. The Poles in Britain, 1940—2000: from betrayal to assimilation (London, 2004)*, *Zacminski A. Emigracja polska w Wielkiej Brytanii wobec możliwości wybuchu III wojny światowej 1945—1954 (Bydgoszcz, 2003)*, *Sword K. The formation of the Polish community in Great Britain 1939—1950 (London, 1989)*, *Zubrzycki J. Polish immigrants in Britain: a study of adjustment (The Hague, 1956)*, *Czajkowski B., Sulik B. Polacy w W. Brytanii (Paryż, 1961)*. Аднак нягледзячы на асобныя згадкі, як для мэтрапольных, гэтак і для большасьці польскіх і ўласна брытанскіх дасьледнікаў беларускія імігранты ў Вялікабрытаніі былі і застаюцца «нябачнымі». Хочацца спадзявацца, што гэтая кніга здолее крыху паправіць такое становішча.

Крыніцы

У параўнаньні зь іншымі краінамі беларускай эміграцыі, асабліва эўрапейскімі, Вялікабрытанія даволі добра прадстаўленая ў разнастайных гістарычных крыніцах. Архівы значнай часткі арганізацый беларусаў сабраныя ў сховішчах Беларускай бібліятэкі і музэю імя Францыска Скарыны ў Лёндане. Як ўжо згадвалася, пад апеку яе бібліятэкара — а. Аляксандра Надсана — пры канцы 1990-х быў перададзены і вялікі архіў Згуртаваньня беларусаў у Вялікабрытаніі — найбольшай белару-

скай структуры ў Брытаніі. Праўда, частка дакумэнтаў ЗБВБ, у тым ліку і сучаснае справаводства, яшчэ захоўваецца ў іншым месцы — Беларускам ДOME ў Лёндане.

Сярод згаданых архіўных матэрыялаў можна знайсці даволі шмат дакумэнтаў, якія датычаць розных беларускіх арганізацый, што дзейнічалі ў Вялікабрытаніі на мяжы 1940-х — 1950-х гг.: Згуртаваньня беларускіх камбатантаў, Беларускага незалежніцкага народна-хрысьціянскага руху, Беларускага акадэміцкага каталіцкага аб'яднаньня «Рунь» і іншых. Тут таксама захоўваюцца разнастайныя дакумэнты, зьвязаныя з гісторыяй Англа-беларускага таварыства, школы-інтэрнату Сьв. Кірылы Тураўскага, Беларускага харытатыўнага фонду.

Безумоўна, найбольш шырока ў архівах прадстаўленьня ўласна Беларускай бібліятэка ды Згуртаваньне беларусаў у Вялікабрытаніі. Архівы апошняга складаюць больш за два дзясяткі вялікіх тэчак з афіцыйным ліставаньнем арганізацыі, а таксама разнастайнымі інфармацыйнымі матэрыяламі. Сярод дакумэнтаў Згуртаваньня захавалася багата разнастайных сьпісаў беларусаў у Брытаніі, картатэка сябраў арганізацыі, а таксама матэрыялы імправізаванага перапісу беларускага насельніцтва, наладжанага гэтай структурай. Усе гэтыя надзвычай цікавыя крыніцы дазваляюць ацаніць колькасны і якасны стан беларускай эміграцыі ў Брытаніі, асабліва сьці яе адаптацыі ў брытанскім грамадзтве.

ЗБВБ мела пэўны час трывалую рэгіянальную структуру, аднак розныя аддзелы арганізацыі неаднолькава шырока прадстаўленьня ў згаданых паперах. Гэта можа тлумачыцца тым, што адны аддзелы перадалі свае архівы ў агульны збор дакумэнтаў Згуртаваньня, іншыя ж не змаглі гэтага зрабіць. Таму ў дакумэнтальнай гісторыі, прыкладам, дзейнасьці структураў ЗБВБ у Кембрыджы, Манчэстэры засталіся пэўныя прагалы, якія даволі складана запоўніць. Праўда, у гэтай справе дапамагае эміграцыйны пэрыядычны друк, як брытанскі, гэтак і замежны. Карэспандэнты з кожнага аддзелу ЗБВБ рэгулярна асьвятлялі найважнейшыя падзеі мясцовага беларускага жыцьця на старонках розных пэрыёдыкаў. Найбольш паслядоўна гісторыю асяродкаў у Лёндане, Манчэстэры, Брадфардзе, Кембрыджы, Ковэнтры можна прасачыць паводле публікацый у газэтах «Бацькаўшчына» і «Беларус». Гэтыя зацемкі, дапоўненыя ўласна дакумэнтамі і ліставаньнем з архіваў арганізацыі, дазваляюць даволі поўна аднавіць яе гісторыю.

У той жа час папераў канкуруючай беларускай структуры ў Брытаніі — Хрысьціянскага аб'яднаньня беларускіх работнікаў — захавалася даволі мала. Некаторыя дакумэнты і ліставаньне можна знайсці і сярод папераў ЗБВБ і Беларускай бібліятэкі, аднак яны надзвычай фрагментарныя. Асноўныя ж архівы арганізацыі засталіся, відавочна, у руках яе былых сябраў, большасьць зь якіх сёньня ўжо не жыве. Таму аднаўленьне гісторыі ХАБР зьвязанае са значнымі складанасьцямі. Праўда, і тут ёсьць магчымасьць выкарыстаньня пэрыядычнага друку, асабліва ўласнага часопісу ХАБР «Аб'яднаньне», на старонках якога публікаваліся асноўныя дакумэнты арганізацыі ды хроніка яе жыцьця. Да таго ж, ёсьць апублікаваныя ўспаміны аднаго зь вядучых дзеячаў ХАБР Юрыя Весялкоўскага «Няясна мроіліся

новыя дарогі» (Лёндан, 1997), пэўная частка якіх прысьвечаная гісторыі стварэння, дзейнасці і заняпаду арганізацыі.

Аналягічная праблема незахаванасці ўласных архіваў датычыць і некаторых іншых арганізацый лягеру прыхільнікаў БЦР у Брытаніі, у тым ліку Беларускага вызвольнага руху і Беларускага вызвольнага фронту. Некаторыя звесткі пра гісторыю Руху ўтрымліваюцца ў архівах дзеячаў БЦР, асабліва Радаслава Астроўскага, што захоўваюцца ў Саўт-Рывэры. Да іх можна дадаць публікацыі на старонках арганізацыйных пэрыёдыкаў, у тым ліку выдаваных у Манчэстэры часопісу «Жыве Беларусь!» і газеты «Незалежная Беларусь». Праўда, гэтыя выданні існавалі непрацягла час ў другой палове 1950-х — пачатку 1960-х гг. А далейшая гісторыя брытанскага асяродку Беларускага вызвольнага руху амаль не адлюстраваная ні ў захаваных архіўных крыніцах, ні ў публікацыях. Нават выдадзеныя ў 2006 г. у Манчэстэры ўспаміны аднаго з кіраўнікоў арганізацыі а. Міхася Іскрыцкага няшмат даюць інфармацыі пра дзейнасць Руху ад другой паловы 1960-х.

Не захаваліся таксама і архівы Беларускага вызвольнага фронту, чые аддзелы ў Брытаніі былі важнай часткай агульнай структуры арганізацыі. Лёс дакумэнтаў кіраўнікоў Фронту ў гэтай краіне Янкі Бунчука ды Кастуся Глінскага невядомы. Разам з тым, іхнае ліставаньне з Галоўным штабам арганізацыі даволі шырока прадстаўленае ў даступным на сёння архіве Дзьмітрыя Касмовіча. Са згаданай карэспандэнцыі, што налічвае сотні старонак, магчыма больш-менш адпаведна аднавіць гісторыю дзейнасці аддзелаў Фронту ў Брытаніі і іх ролю ў агульным нацыянальным жыцці беларусаў у гэтай краіне.

Крыніцы па гісторыі рэлігійнага жыцця беларусаў у Вялікабрытаніі часткова можна знайсці ў згаданых ужо архівах ЗБВБ і Беларускай бібліятэкі. Добрым дадаткам да іх ёсць звесткі з пэрыядычных выданьняў вернікаў у Брытаніі, а таксама ў іншых краінах. Каштоўнай крыніцай для вывучэння праваслаўнай грамады зьяўляюцца кнігі рэгістрацыі хростаў, шлюбаў і пахаваньняў парафіі Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Аналягічныя кнігі захаваліся і ў грэка-каталіцкай капліцы Сьв. Пятра і Паўла ў Лёндане. Запісы гэтых кнігаў дазваляюць лепей зразумець абсягі і інтэнсіўнасць працы беларускіх сьвятароў у Брытаніі.

Дадаткам да архіўных крыніцаў па гісторыі беларускага жыцця на Брытанскіх выспах зьяўляюцца разнастайныя ўспаміны непасрэдных яго ўдзельнікаў: апублікаваныя і вусныя. Акрамя згаданай ужо вышэй кнігі Юрыя Весялкоўскага можна адзначыць таксама зборнік Аляксандра Адзінца «Паваенная эміграцыя: скрыжаваньні лёсаў» (Менск, 2007), дзе зьмешчаныя апрацаваныя ўспаміны сябраў ЗБВБ Міхася Баяроўскага, Сыльвэстра Будкевіча, Аляксандра Ражанца, Лёлі Міхалюк, Міхася Швэдзюка і інш., а таксама таго ж Юрыя Весялкоўскага. У часе працы над гэтай кнігай аўтарка і сама запісвала ўспаміны розных брытанскіх беларусаў. Некалькі дзясяткаў дзеячаў розных хваляў эміграцыі апавядалі пра абставіны свайго прыезду і жыцця ў Брытаніі. Іх аповеды таксама зьяўляюцца каштоўнай крыніцай інфармацыі да гісторыі Беларускай Брытаніі.

Пададзены вышэй агульны агляд гістарыяграфіі і крыніц дазваляе сьцьвердзіць аб'ектыўную магчымасьць аднаўленьня гісторыі беларускай дыяспары ў Вялікабрытаніі. Захаваньне памяці пра тых людзей, што воляй лёсу былі закінутыя ў чужую краіну, але здолелі ня толькі застацца там беларусамі, але і працаваць на карысьць беларушчыны, і зьяўляецца асноўнай мэтай гэтай кнігі.

www.kamunikat.org

Частка 1.

БЕЛАРУСЫ Ў ВЯЛІКАБРЫТАНІІ ДА СЯРЭДЗІНЫ ХХ СТ.

Вандроўнікі, дыпляматы, навукоўцы

Дакладна вызначыць самага першага нараджэнца беларускіх земляў, які ступіў на бераг Брытаніі, немагчыма. Адным зь першых выхадцаў з ВКЛ, што трапіў на туманны Альбіён, быў Ян зь Літвы, або Ян Літвін (*Lettou*), імя якога сустракаецца ў англійскіх крыніцах у 1480 г. Ён стаў першым друкараром, які пасяліўся ў лёнданскім Сіці (уласна брытанскі першадрукар Какстон тры гады раней адчыніў друкарню ў Ўэстмінстэры). Разам са сваім кампаньёнам Ёільямам Мехлінскім Ян Літвін адчыніў друкарню каля вялікай царквы Ўсіх Сьвятых (*All Hallows the Great*) на беразе Тэмзы, недалёка ад тае часткі гораду, дзе працавалі праўнікі. Месцазнаходжаньне было абранае невыпадкова, бо друкары спэцыялізавалася на выданьні юрыдычных кніг. Дзейнасьць Яна Літвіна ў Лёндане трывала больш чым тры гады, пасля чаго яго імя зьнікла з дакумэнтаў, і прасачыць далейшы лёс нашага суайчынніка ў Брытаніі немагчыма¹.

Сярод прыкладаў першых беларуска-брытанскіх сувязяў можна згадаць ліставаньне Сымона Буднага з англійскім гісторыкам Джоанам Фоксам. Адзін зь лістоў беларускага асьветніка ад 4 траўня 1574 г. з уласным подпісам аўтара захоўваецца ва ўнівэрсытэцкай бібліятэцы ў Оксфардзе¹.

У наступныя два стагодзьдзі зьвесткі пра зьяўленьне выхадцаў зь беларускіх земляў у Вялікабрытаніі эпизадычныя. У XVII ст. краіну часта наведвалі Радзівілы. У 1601 г. сюды прыехаў будучы віленскі ваявода і вялікі гетман ВКЛ Кшыштаф Радзівіл (1585—1640)², у 1619 г. — троцкі кашталян Ян Юры Радзівіл (1588—1625)³. 14 лютага 1631 г. зь лістом для караля Чарлза I^{II} у Лёндан прыбыў будучы вялікі гетман Януш Радзівіл (1612—1655)⁴.

У жніўні 1639 г. карабель, на якім плыў у Галяндыю Багуслаў Радзівіл (1620—1669), трапіў у шторм і быў выкінуты на брытанскі бераг. Харунжы ВКЛ вырашыў

¹ Упершыню ліст быў апублікаваны ў 1936 г. польскім дасьледнікам Станіславам Котам (*Kot S. Materjały źródła do historii propagandy polskiej w Anglii. Reformacja w Polsce. Warszawa, 1936. S. 316—320*). Зьвесткі пра гэты дакумэнт утрымліваюцца ў лісьце беларускага эміграцыйнага дасьледніка Вітаўта Тумаша да Гая Пікарды ад 11.05.1971, які захоўваецца ў беларускім фондзе архіваў Нью-ёрскай публічнай бібліятэкі. Згадваецца ліст Сымона Буднага таксама ў кнігах Івана Саверчанкі, у тым ліку ў: Саверчанка І. Сымон Будны: гуманіст і рэфарматар. Менск, 1993. С. 41.)

^{II} **Чарлз I**, англ. *Charles I*, расейск. *Карл I* (1600—1649) — кароль Англіі, Шатляндзі і Ірляндзі (1625—1649). Сваімі царкоўнымі рэформамі і палітыкай абсалютызму справакаваў Англійскую рэвалюцыю, у выніку якой сам быў пакараны сьмерцю.

выкарыстаць гэтую нагоду, і наведаў Лёндан, дзе яго прыняў Чарлз I. У вандроўцы Багуслава Радзівіла суправаджаў пісьменьнік-мэмуарыст Ян Цадроўскі (1617—1682), які, праўда, даволі сьцісла апісаў гэтыя падзеі ў сваіх нататках⁵. У наступным годзе Багуслаў Радзівіл на просьбу караля Яна Казіміра (1609—1672) вяртаўся ў Францыю праз Англію, дзе быў затрыманы за тое, што ня меў пашпарту⁶. У 1668 г. некалькі месяцаў на Брытанскіх выспах правёў будучы вялікі маршалак ВКЛ Станіслаў Казімір Радзівіл (1648—1690)⁷.

Апроч Радзівілаў, Брытанію ў XVII ст. наведвалі і прадстаўнікі іх кліентэлы. Тэадор Білевіч у 1677 г. адарваўся ад сьвіты Міхала Казіміра Радзівіла (1635—1680) і самастойна наведаў Францыю, Нідэрлянды і Англію⁸. Адмысловы дьярыюш яго англійскага падарожжа быў выдрукаваны ў 1929 г.⁹

Улетку 1685 г. па даручэньні караля Яна III Сабескага (1629—1696) у Англію для віншаваньня Джэймса II Сьцюарта^{III} з нагоды яго ўзыходу на трон паехаў яшчэ адзін прадстаўнік роду Радзівілаў — падчашы ВКЛ Юры Юзаф (1668—1689). Ён наведаў, акрамя Лёндану, Оксфард, Рочэстэр і Кентэрбэры¹⁰. Прыкладна ў той жа час з дыпляматычнымі даручэньнямі ў сталіцу Англіі ездзіў і будучы вялікі літоўскі канцлер Караль Станіслаў Радзівіл (1669—1719)¹¹.

Большасьць вядомых нам нараджэньцаў беларускіх земляў, якія цягам XV—XVII стст. наведвалі Брытанскія выспы, рабілі гэта падчас г.зв. эўрапейскіх падарожжаў, што ўсё болей уваходзілі ў моду, або з дыпляматычнымі даручэньнямі і належалі найперш да магнатэрыі. У наступныя стагодзьдзі інтэнсіўнасьць такіх вандровак узрасла, а маёмасны статус падарожнікаў амаль не зьмяніўся.

У XVIII ст. найвышэйшыя колы Вялікага княства Літоўскага захапіла своеасаблівая манія падарожжаў па Эўропе. Праўда, найчасьцей месцам прыцягненьня вандроўнікаў быў Парыж. Але шмат хто з выхадцаў зь беларускіх земляў кіраваліся і цераз Ля-Манш. Пры гэтым значная частка падарожжаў мела і практычныя мэты. Так, навуковец Марцін Пачобут-Адлянціцкі (1728—1810), каля 1768—1769 гг. у часе вывучэньня стану астранамічных дасьледаваньняў у Эўропе наведаў абсэрваторыі ў Англіі¹². З адукацыйнымі мэтамі наведаў Брытанію будучы палітычны і царкоўны дзеяч, вучоны, пісьменьнік Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч (1731—1826), які стаў сябрам Агранамічнага таварыства ў Лёндане¹³.

Каштоўны досьвед прыдворных стасункаў набываў у Англіі ў сакавіку — чэрвені 1754 г. народжаны ў Воўчыне пад Высока-Літоўскам^{IV} будучы апошні кароль Рэчы Паспалітай Станіслаў Аўгуст Панятоўскі (1732—1798), пра што напісаў у сваіх мэмуарах. У часе побыту ў Лёндане ён найперш наведаў Парлямэнт, прысутнічаў на паседжаньні Палаты лордаў і занатаваў пра гэта наступнае: *«Я быў нямала расчараваны, убачыўшы, што тая заля, якую я ўяўляў сабе такой*

^{III} **Джэймс II Сьцюарт**, англ. *James II*, расейск. *Яков II* (1633—1701) — кароль Англіі, Шатляндзіі і Ірляндзіі (1685—1688). Апошні брытанскі кароль-каталік, быў зрынуты падчас рэвалюцыі 1688 г.

^{IV} Сёньня Камянецкі р-н Берасьцейскай вобласьці.

велічнаю, значна больш сьціплая паводле аздабленьня, велічыні і прыгажосьці, чым палата нашага Сэнату. У той жа час нішто так моцна не падштурхнула мяне займацца англіійскай мовай, як тое, што я нічога амаль не зразумеў з выступаў у Палаце лордаў, хоць калі чытаў Шэкспіра, напалову разумеў тэкст»¹⁴. Праграма знаходжаньня Станіслава Панятоўскага ў Англіі была рэнастаіная. Акрамя арыстакратычных прыёмаў ён пасьпеў пабачыць птушыныя баі і пастаноўкі п'есаў Шэкспіра. Апошнія ўразілі яго нават болей за модныя тады францускія творы драматургіі, арганізаваныя паводле канонаў клясыцызму. Прыняты быў будучы кароль Рэчы Паспалітай і тагачасным брытанскім манархам Джорджам ІІ^V. Акрамя таго, Панятоўскі ажыццявіў невялікую вандроўку па Англіі і вырашыў для сябе, што ангельцы яму падабаюцца, хоць спосаб выхаваньня іх дзяцей ён і лічыў залішне жорсткім ды непасьлядоўным. Будучы кароль, як і іншыя тагачасныя эўрапейцы, знаходзіўся пад моцным уплывам францускай культуры, а таму непазьбежна ўвесь час ён параўноўваў ангельцаў з французамі. Сярод іншага, ён адзначаў як станоўчую зьяву тое, што англіійскія жанчыны сталі больш размаўляць па-француску, выкарыстоўваць пудру, апрацаваць паводле францускае моды. Наогул жа рэзюмэ Панятоўскага гучала па-філязофску — ангельцы і французы ўзаемна дапаўняюць адны адных¹⁵. Трэба адзначыць, што тая брытанская вандроўка зрабіла будучага караля Рэчы Паспалітай перакананым англафілам, якім ён заставаўся да апошніх дзён жыцця.

Ізабэла Чартарыйская.

У 1770—1780-х гг. наведвалі Англію таксама вялікі гетман ВКЛ Міхал Казімір Агінскі (1730—1800)¹⁶, Тадэвуш Касьцюшка (1745—1817)¹⁷ ды іншыя. Сярод вядомых нам падарожнікаў на туманым Альбіёне ў ХVIII ст. сталі зьяўляцца і жанчыны. Цікавыя нататкі ў часе побыту ў Англіі і Шатляндзі ў 1788—1791 гг. зрабіла вядомая сьвецкая ільвіца Рэчы Паспалітай Ізабэла Чартарыйская. Сярод іншага яна зьвяртала ўвагу на брытанскія краявіды, якія лічыла «*вобразамі для мастака, для чалавека густу і чулага сэрца*»¹⁸. У Англіі жанчына знаёмілася ня столькі зь мясцовай архітэктурай, а найбольш зь літаратурай, і захаплялася ўсім, што было зьвязана з Шэкспірам. Ізабэла

^V Джордж ІІ Гановэрскі, англ. *George II*, расейск. *Георг ІІ* (1683—1760) — кароль Вялікабрытаніі і Ірляндыі (1727—1760). Апошні брытанскі манарх, які сам браў удзел у баявых дзеяньнях на чале войска (у часе вайны за Аўстрыйскую спадчыну, 1743 г.).

Чартарыйская адмыслова наведала Стратфард^{VI} і нават набыла для сваёй калекцыі крэсла Шэкспіра¹⁹.

У XVIII ст. Брытанскія выспы, бывала, становіліся тым месцам, дзе палітычныя дзеячы зь беларускіх земляў маглі на некаторы час схавацца падчас нестабільнасьці на радзіме. Так, палітык Адам Ежы Чартарыйскі (1770—1861) спачатку вывучаў у Англіі дзяржаўнае заканадаўства, а пазьней, пасля 1792 г., эміграваў сюды і вярнуўся на радзіму ўжо для падтрымкі паўстаньня 1794 г.²⁰

У XIX ст. побач з актывізацыяй наведваньня нараджэнцамі беларускіх земляў Брытанскіх выспаў крыху зьмяніўся і характар вандровак. Імклівае разьвіцьцё розных галінаў англііскай навукі і эканомікі справакавала вялікую цікавасьць замежнікаў да вывучэньня розных дасягненьняў. У каралеўства пацягнуліся навукоўцы. У 1804 г. лекар, гарадзенец Аўгуст Бэю (1771—1824) быў накіраваны ў Шатляндыю для вывучэньня прышчэпкі ад воспы²¹. Урадзенец Случчыны навуковец-аграном Міхал Ачапоўскі (1788—1854) у 1821—1822 гг. у часе вандровак па Заходняй Эўропе вывучаў сыстэму гаспадараньня ў Англіі²². Пазьней стан сельскай гаспадаркі там жа вывучаў былы навучэнец Горы-горацкага земляробчага інстытуту аграном Аляксей Бажанаў

(1820—1889), аўтар працы «Што можна ўзяць у замежнікаў у галіне земляробства»²³. Гарадзенскі мэханік Валяр'ян Гурскі (1790—1874) па выніках свайго чатырохгадовага падарожжа па Эўропе выдаў «Апісаньне шатляндзкага ветрака»²⁴.

Інжынэр-вынаходнік, эканаміст і пісьменьнік Ян Юзаф Бараноўскі (1805—1888) са Сьмілавічаў^{VII} у 1851 г. на сусьветнай выставе ў Лёндане атрымаў залаты мэдаль за машыну для друку і кантролю чыгуначных квіткоў. А яго сістэма аўтаматычнай чыгуначнай сыгналізацыі выкарыстоўвалася на некаторых англііскіх чыгунках. Цікава, што ў 1872 г. Ян Юзаф Бараноўскі пераехаў у Лёндан на сталае жыхарства і цягам 12 гадоў быў памочнікам, а потым сакратаром Літаратурнага таварыства прыяцеляў Польшчы^{VIII}. Ён жа ў 1884 г. выдаў Англапольскі лексікон²⁵.

Міхал Ачапоўскі (1788—1854).

^{VI} **Стратфард** (*Stratford-upon-Avon*) — родны горад Ўільяма Шэкспіра (1564—1616).

^{VII} Сёньня Чэрвенскі р-н Менскай вобласьці.

^{VIII} **Літаратурнае Таварыства Прыяцеляў Польшчы**, польск. *Literackie Towarzystwo Przyjaciół Polski* — арганізацыя польскіх эмігрантаў у Вялікабрытаніі, створаная ў 1831 г. з ініцыятывы Юльяна Урсына Нямцэвіча. Дзейнічала да 1922 г.

Былі ў ХІХ ст. у Англіі і незаангажаваныя навукова падарожнікі. Прыкладам, у 1830 г. Лёндан наведваў нараджэнец Ашмянскага павету паэт Антон Адынец (1804—1885)²⁶. Пазьней, у 1845 г., у часе эўрапейскага падарожжа з Партугаліі ў Лёндан морам прыехаў і застаўся на паўгоду філёзаф, гісторык і публіцыст са Смалічоў^{IX} Аляксандар Незабытоўскі (1819—1849)²⁷.

Унікальны досьвед падарожжаў у Вялікабрытанію ў ХVІІІ—ХІХ стст. меў нараджэнец Берасьцейшчыны пісьменьнік Юльян Урсын Нямцэвіч (1758—1841). Упершыню ён наведваў гэтую краіну ў 1784 г. «Зьдзівіў мяне той край прыгажосьцю апрацоўкі зямлі, садоў, хатаў, ладам і добрым побытам люду паўсюль»²⁸. Нямцэвіч быў у Парлямэнце, слухаў прамовы Ёільяма Піта^X, Чарлза Джэймса Фокса^{XI}, Эдмунда Бёрка^{XII}, Рычарда Шэрыдана^{XIII}, Чарлза Грэя^{XIV}. Таму візыту пісьменьніка ў Англію будучы кароль Джордж ІV^{XV} абавязаны сваім уменьнем танчыць «казака». Другі раз Юльян Урсын Нямцэвіч прыбыў на Брытанскія выспы ў 1797 г. У гэты час ён суправаджаў вызваленага з расейскай вязьніцы хворага Тадэвуша Касьцюшку ў дарозе ў ЗША. Былыя паўстанцы спыніліся спачатку ў Лёндане ў *Tablions hotel* на *Leicester square*^{XVI}. Прыбыцьцё Тадэвуша Касьцюшкі ў брытанскую сталіцу, паводле нататак Нямцэвіча, зрабіла вялікае ўражаньне на гараджан. Героя цягам двух тыдняў яго побыту наведалі найвядомейшыя асобы краіны: Чарлз Джэймс Фокс,

Юльян Урсын Нямцэвіч (1758—1841)

^{IX} Сёньня Нясвіскі р-н Менскай вобласьці.

^X **Ўільям Піт-малодшы**, англ. *William Pitt* (1759—1806) — брытанскі палітычны дзеяч, прэм'ер-міністар.

^{XI} **Чарлз Джэймс Фокс**, англ. *Charles James Fox* (1749—1806) — англійскі парлямэнтар і палітычны дзеяч, ідэоляг брытанскага лібэралізму.

^{XII} **Эдмунд Бёрк**, англ. *Edmund Burke* (1729—1797) — англійскі парлямэнтар і палітычны дзеяч, ідэёвы родапачынальнік брытанскага кансэрватызму.

^{XIII} **Рычард Брынслі Шэрыдан**, англ. *Richard Brinsley Sheridan* (1751—1816) — англа-ірляндзкі пісьменьнік і палітык-лібэрал.

^{XIV} **Чарлз Грэй**, англ. *Charles Grey* (1764—1845) — брытанскі палітык ад партыі вігаў, прэм'ер-міністар Вялікабрытаніі ў 1830—1834 гг. У ягоны гонач названая знакамітая гарбата з бэргамотам.

^{XV} **Джордж ІV**, англ. *George IV*, расейск. *Георг ІV* (1762—1830) — кароль Вялікабрытаніі і Гановэра ад 1820 г., прадстаўнік Гановэрскай дынастыі. Шчодры апякун мастакоў і гурманаў.

^{XVI} *Leicester square* — адна з вуліц у цэнтры Лёндану.

Рычард Шэрыдан, Чарлз Грэй ды іншыя. Зь Лёндану Касьцюшка зь Нямцэвічам скіраваліся ў Брысталь, дзе мусілі сесьці на карабель, каб выправіцца ў Філядэльфію. У заходнебрытанскім горадзе падарожнікі мелі таксама надзвычай цёплае прыняцьцё. Брысталь на знак найвялікшай павагі падараваў Касьцюшку прыгожы срэбны сэрвіз²⁹. Гэтае наведваньне Брытаніі было для Юльяна Урсына Нямцэвіча ці ня самым прыемным.

Пісьменьнік прыяджаў у гэтую краіну і пазьней. Найбольш важным было знаходжаньне яго на Брытанскіх выспах у 1831—1832 гг., калі ён разам з князем Адамам Ежы Чартарыйскім спрабаваў знайсці ў ангійскіх уладаў падтрымку паўстанцам 1830—1831 гг. 73-гадовы Нямцэвіч у падарожным дзёньніку пісаў: «Ужо пяты раз наведваю Лёндан, апошні раз у 1804 г. Заўсёды гэты вялізны горад з захапленьнем бачыў, цяпер жа, калі час прытуліў пачуцьці, калі розум непакоіцца пра лёс айчыны, усё бачыцца сумным. Лёндан, хоць больш людны ды прыгожы, чым раней, сумным мне падаўся»³⁰. Гэтым разам пісьменьнік зноў актыўна кантактаваў з прадстаўнікамі брытанскай арыстакратыі ды ўраду. Праўда, чаканага плёну тыя стасункі не прынеслі, і таму падарожныя нататкі поўныя скаргаў на нягнуткую брытанскую палітыку, ангійскія дажджы ды ўласнае здароўе. Паездка ў Брысталь дапамагла аднавіць у памяці добрыя ўспаміны пра мінулае, таксама як і вандроўка па невялікіх ангійскіх мястэчках паміж Брысталем і Лёнданам. Кліфтан (*Clifton*), Эштан (*Ashton*), Чытэм (*Cheetham*), Іўхам (*Eveham*), Элстэр (*Alcester*) ды іншыя зь цікавасьцю апісаў Нямцэвіч у сваім дзёньніку³¹. У імкненьні знайсці спрыяньне г. зв. «польскаму пытаньню» ў Брытаніі пісьменьнік, акрамя кантактаў з ўладнымі коламі, таксама актыўна працаваў на фармаваньне прыхільнай грамадзкай думкі. Вынікам настойлівасьці эміграцыйных колаў (у тым ліку і папярэдняй дзейнасьці Нямцэвіча, які на той час ўжо зьехаў у Францыю) стала прыняцьце 9 чэрвеня 1834 г. у Палаце грамадаў брытанскага Парлямэнту рашэньня пра прызначэньне штогадовай сумы ў 10000 фунтаў на ўтрыманне 488 былых паўстанцаў 1830—1831 гг. на тэрыторыі Вялікабрытаніі. У 1836 г. гэтая сума была павялічаная да 15000 фунтаў, таксама як і колькасць былых паўстанцаў, на патрэбы якіх яна прызначалася³². Так пачалася новая старонка ў гісторыі кантактаў нараджэнцаў беларускіх земляў з брытанцамі.

Палітычная эміграцыя XIX ст.

Час пасья паўстаньня 1830—1831 гг. можна лічыць дакумэнтальна пацьверджаным прыкладам першай больш-менш колькаснай эміграцыі зь беларускіх земляў на брытанскія выспы. Дагэтуль выхадцы зь Беларусі пераважна знаходзіліся на выспах часова (вучыліся, вандравалі, выконвалі дыпляматычныя даручэньні і г.д.). Так, да пачатку 1830-х брытанскае грамадзянства мелі толькі 59 асобаў, народжаных на тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай.

«Вялікая эміграцыя» пасля паўстання 1830—1831 гг. прывяла ў Вялікабрытанію каля тысячы выхадцаў з Рэчы Паспалітай³³. Пераважна гэта былі прадстаўнікі шляхецкіх колаў, а таксама частка непісьменных жаўнераў³⁴. Дакладную колькасць нараджэнцаў беларускіх земляў сярод іх вызначыць складана. Традыцыйна навукоўцы і крыніцы падавалі ўсіх паўстанцаў палякамі. Паводле ж даследавання беларускага гісторыка Вольгі Гарбачовай, вядомыя дакладныя імёны болей як 40 асобаў зь Беларусі, што атрымалі адмысловую грашовую дапамогу ад ураду Брытаніі і пэўны час знаходзіліся на яе тэрыторыі³⁵. Рэальная колькасць нараджэнцаў беларускіх земляў была, верагодна, большая, аднак вызначыць яе дакладна сёння немагчыма. Гэта пераважна прадстаўнікі шляхецкага стану, якія былі носьбітамі польскай культуры і сталі ўдзельнікамі працэсу стварэння польскай дыяспары ў Брытаніі, даволі ўплывовай і колькаснай для ХІХ ст. (У 1853 г. у Вялікабрытаніі знаходзілася 2500 «палякаў»³⁶). Сярод гэтых імігрантаў было даволі шмат асобаў з адукацыяй, што і ў новай краіне жылі не зь фізічнай працы.

Сітуацыя ў кожнага эмігранта зь беларускіх земляў была спэцыфічная. Большасць тагачасных уцекачоў асела ў Францыі, дзе стварыла моцны эміграцыйны асяродак польскамоўнай культуры. У Брытанію перабралася ці засталася невялікая частка. Больш за палову вядомых нам імігрантаў (27 чалавек) засталіся на брытанскіх выспах назаўсёды. Іх магільні можна было знайсці ў розных гарадах каралеўства (Лёндане, Стратфардзе, Лівэрпулі, Портсмуце, Глазга). Лёсы тых людзей склаліся па-рознаму. Прыкладам, шляхціч са Сьвянцянскага павету Казімір Барткевіч (1807—1850), які ад 1834 г. жыў у Брытаніі, скончыў жыццё самагубствам³⁷. Больш за 10 апошніх гадоў жыцця правёў у лёнданскім прытулку для нямоглых Сьцяпан Тамашэўскі (зь Менскай губэрні)³⁸. У той жа час Ян Аляксандар Скварцоў (нар. у 1816 г. у Берасьцейскім павеце) у Шэфілдзе даволі паспяхова займаўся замежным гандлем³⁹.

Шмат хто з пазасталых на выспах ажаніліся з ангелькамі, атрымалі брытанскае грамадзянства. Некаторыя, як Тамаш Буткевіч (1803—1850) з Кобрынскага павету, Ян Гацыскі (1805—1856) са Слонімскага павету, Маўрыкій Грабоўскі з Гарадзенскай губэрні, Ян Дзяржбінскі (1798—1865) з Магілёўскай губэрні, Міхал Керсноўскі (1800—1846) са Сьвянцянскага павету, Міхал Філіповіч (1789—1869) зь Дзісенскага павету былі ўдзельнікамі, а часам нават і стваральнікамі эміграцыйных арганізацый выхадцаў з земляў былой Рэчы Паспалітай у Вялікабрытаніі, такіх як Аб'яднаньне польскай эміграцыі^{xvii}. Сярод тых, хто застаўся ў каралеўстве назаўсёды, быў Генрык Красінскі (1804—1876) зь Пінскага павету. У 1838 г. ён перабраўся ў Англію, дзе да 1850 г. атрымоўваў грашовую дапамогу ад ураду. Ад 1841 г. жыў у Лёндане, у 1851 г. атрымаў брытанскае грамадзянства. Красінскі пачаў пісаць на англійскай мове, працаваў настаўнікам і выдаў трохтомавую апо-весьць «Паляк у ХVІІІ ст.»⁴⁰.

^{xvii} **Аб'яднаньне польскай эміграцыі**, польск. *Zjednoczenie emigracji Polskiej* — арганізацыя польскай эміграцыі ў Брытаніі, створаная ў Лёндане ў 1862 г.

Значная частка ўцекачоў, якімі апекаваўся брытанскі ўрад, заставаліся на тэрыторыі каралеўства толькі пэўны час. Гектар Алэндзкі (нар. 1812 г. у Менскай губэрні), Юзаф Пётра Шчапінскі (1805—1871) з Гарадзенскай губэрні, які ў Англіі працаваў скрыпачом у тэатральным аркестры, Ігнат Яцкоўскі (Яскоўскі) (1795—1873) з Наваградзкага павету і іншыя ў 1850-х скарысталіся з дазволу вярнуцца на радзіму. Некаторыя пасля Брытаніі выяжджалі ў іншыя краіны: так, мастак Генрык Дмахоўскі (1810—1963), што паходзіў зь Дзісенскага павету, у 1851 г. прыехаў у Лёндан, а ў 1852 г. ужо выехаў у ЗША⁴¹. А памешчык зь Менскай губэрні Люцыян Станіслаў Плятэр (1808—1857) праз год жыцця ў Англіі вырашыў перабрацца на сталае жыццё ў далёкую Аўстралію⁴².

Ігнат Дамейка (1802—1889).

У лютым 1838 г. Англію наведаў (праездам з Францыі ў Паўднёвую Амэрыку) вядомы ўдзельнік паўстання 1830—1831 гг. Ігнат Дамейка (1802—1889). У сваім падарожным дзёньніку ён пакінуў вельмі цікавыя нататкі пра Брытанію і найперш пра Лёндан. Як і шмат якія папярэднікі, ён мімаволі параўноўваў брытанскую сталіцу з французскай (адкуль ехаў) і знаходзіў тут багацце перавагаў:

«Пэўна, не без прычыны цяжкае і далёкае падарожжа ў Новы Сьвет дазволіў мне Бог пачаць з агляданьня найбагацейшага і найбольш упарадкаванага горада Старога Сьвету, з агляданьня айчыны Джона Буля, бадзёрай, румянай і так загаспадараванай, нібыта людзі жылі тут толькі дзеля гэтага сьвету.

Стаяла цудоўнае надвор'е, што дало мне магчымасьць прыгледзецца да аблічча горада, не атуленага туманам і дымам, як яго малююць. Але вугальны смурод так мяне быў адурываў, што першыя два дні я хадзіў нібыта ў чаднай кухні. Аднак чысьціня, цішыня асабліва незразумелая для таго, хто прыяжджае з Парыжа, дзіўны ва ўсім лад, здаровы сэнс, прадбачаньне і працавітасьць, пашанаваньне права і адсутнасьць небясьпекі вызначаюць Лёндан, і гэта мне вельмі спадабалася. Няма тут той сьціжмы гарсонаў, дэкрэтарай, крыкуноў і тысяч абманшчыкаў, спэкулянтаў, дасьціпных і нахабных, якія ў Францыі горш за вугальны чад адурываюць людзей. Замест вісклівых вестуноў чагосьці новага бачыш напісаных вялікімі літарамі афішы, якія кожны, хто хоча, можа прачытаць. Тут адзінае месца ў Эўропе, дзе паліцыя павважаюць, а яна прыстойная, не нападае на людзей і нічога агіднага ў абыходжаньні і ў вопратцы сваёй ня мае...»⁴³

Дамейка знаходзіўся ў Лёндане толькі пяць дзён, пасля чаго адплыў у Бразылію. Але ягоныя нататкі — цікавы прыклад бачання Брытаніі вачыма нараджэнца беларускіх земляў, адукаванага і цікаўнага падарожніка.

Шмат хто з тагачасных выгнанцаў, пабыўшы некаторы час у Брытаніі, вырашаў вярнуцца ў Францыю й заставаўся там, нягледзячы на тое, што грашовую дапамогу ад брытанскага ўраду у такім выпадку больш не атрымоўваў. Францыя, а таксама сапраўды значная колькасць суайчыньнікаў, што пасля паўстання пасялілася па розных французскіх гарадах і мястэчках, былі больш прывабныя за брытанскія^{xviii}.

Праўда, пасля падзеяў 1848 г. у Францыі змянілася стаўленьне да імігрантаў, і шмат хто з выгнанцаў зноў скіраваўся ў Англію. Прыкладна ў гэты час на брытанскіх выспах зьявіўся Аляксандр Рыпінскі, зь імем якога зьвязаная надзвычай цікавая старонка беларускай прысутнасьці ў каралеўстве.

Аляксандар Рыпінскі (1809—1880-я гг.) нарадзіўся ў маёнтку Бяласець на Віцебшчыне. Вучыўся ў Віцебскай базільянскай гімназіі, а пазьней у школе прапаршчыкаў у Дынабургу (сёньня Даўгаўпілс, Латвія). Браў удзел у паўстаньні 1830 — 1831 гг. Па задушэньні паўстаньня разам з атрадам перайшоў мяжу з Прусіяй. Ад 1833 г. знаходзіўся ў Парыжы, дзе пасябраваў з Адамам Міцкевічам. Быў сябрам французскай Акадэміі прамысловасьці, сельскай гаспадаркі, рамёстваў і гандлю. У 1840 г. выдаў у Парыжы дасьледаваньне «Беларусь», дзе ўпершыню сыстэматызаваў беларускую вусную народную творчасьць паводле жанраў і тэматыкі.

Аляксандар Рыпінскі ў Лёндане.

Каля 1846 г. Аляксандар Рыпінскі пасяліўся ў Тотэнхэме (тады маленькі гарадок на паўночнай ускраіне Лёндану, сёньня — раён на паўночным усходзе мэгаполісу).

У той час тут было шмат школ, таму быў попыт на настаўнікаў. У Тотэнхэме знаходзілася своеасаблівая калёнія «польскіх імігрантаў», сярод якіх былі і выхадцы зь беларускіх земляў. Рыпінскі ўладкаваўся на працу выкладчыкам матэматыкі, французскай мовы і маляваньня і набыў дом недалёка ад школы (*5 Grove Place*). У

^{xviii} Паводле статыстычных зьвестак на 1851 г., на тэрыторыі Францыі жылі 9338 былых жыхароў земляў былой Рэчы Паспалітай, а на 1853 г. у Вялікабрытаніі знаходзілася 2500 «палякаў».

гэтым доме ў 1852 г. супольна зь іншым былым паўстанцам Ігнатам Яцкоўскім (1795—1873) ён заснаваў кнігарню і друкарню, дзе выдаваў свае кнігі, пераклады, а таксама творы Літаратурнага таварыства прыяцеляў Польшчы ў Лёндане. Сярод іншага тут пабачылі сьвет беларускамоўныя выданьні паэмы Аляксандра Рыпінскага «Нячысьцік»^{XIX}. Акрамя таго, Аляксандар Рыпінскі займаўся маляваньнем і фатаграфіяй. Некаторыя ўласнаручныя здымкі ён уключаў у выданьні друкарні. Да сёньня захаваліся гравюры з выявай *Eagle House* — школы, дзе Рыпінскі працаваў выкладчыкам. У 1857 г. ён прадаў друкарню і, скарыстаўшыся з амністыі па сьмерці расейскага імператара Мікалая I (1825—1855), вярнуўся ў Беларусь, яшчэ у 1886 г. жыў разам з братамі ў Кукавячыне, потым у Віцебску і Страганах^{XX}. Дом жа, дзе была друкарня Рыпінскага ў Тотэнхэме, захаваўся да сёньня, хоць і ў пераробленым выглядзе, а самога нараджэнца Віцебшчыны можна лічыць адным з пачынальнікаў беларускага кнігадруку ў Вялікабрытаніі⁴⁴.

У сярэдзіне XIX ст. новыя эмігранты з былой Рэчы Паспалітай пэрыядычна прыбывалі ў Вялікабрытанію. Гэтаму спрыялі падзеі «Вясны народаў» 1848 г.^{XXI} ды Крымскай вайны (1853—1856)^{XXII}. Аднак колькасна гэтыя былі нязначныя эміграцыі і ўдзел у іх нараджэнцаў беларускіх земляў дакладна не акрэсьлены.

Стаўленьне брытанскага грамадства да палітычных уцекачоў было збольшага прыхільнае. Праўда, прадстаўнікі заможных колаў часам выказвалі засьцярогу, што эмігранты зьяўляюцца вялікім цяжарам для мясцовага бюджэту. Прыкладам, у кастрычніку 1850 г. *Times* згадвала, што шмат хто з выхадцаў зь земляў былой Рэчы Паспалітай за амаль 20 гадоў жыцьця ў Англіі няздольны забясьпечваць уласны матэрыяльны дабрабыт⁴⁵. Найбольшы ўздым прыязнага стаўленьня ў брытанскім грамадстве да эмігрантаў назіраўся ў 1830-х. У гэты час уцекачам паўстаньня 1830—1831 гг. урад даваў найбольшую фінансавую дапамогу. Чым далей, тым больш халоднае было стаўленьне. У сярэдзіне 1850-х гг. большасьць брытанцаў ужо проста не цікавіліся справамі прыбылых эмігрантаў, што прыяжджалі ў краіну з розных частак Эўропы⁴⁶. Адпаведна скарачалася фінансаваньне і «польскіх» эмігрантаў: у 1852 г. Парлямэнт выдаткаваў на іх патрэбы ўжо 4300 фунтаў, а ў 1862 г. — толькі 3000 фунтаў на год⁴⁷. Праўда, выгнанцы патрыятычных паўстаньняў з Расейскай імперыі ўсё ж маглі разьлічваць на пэўны ўзровень традыцыйнай прыхільнасьці брытанскага грамадства. Гэтая прыхільнасьць, як сьцьвярджаюць дасьледнікі, была зваротным бокам паноўнай у брытанскім асяродзьдзі русафобіі⁴⁸. Яшчэ адным істотным для ангельцаў момантам у «Вялікай эміграцыі» было тое, што значную яе частку скаладалі прадстаўнікі шляхецкага саслоўя.

^{XIX} Сёньня гэтыя выданьні можна адшукаць у фондах Брытанскага музэю ў Лёндане.

^{XX} Сёньня Лёзьненскі р-н.

^{XXI} «Вясна народаў» — агульная назва шэрагу рэвалюцый, што ахапілі Эўропу ў 1848 г. Яны нарадзілі чарговую хвалю эміграцыі ў розных эўрапейскіх краінах.

^{XXII} **Крымская вайна** (1853—1856) — вайна Расеі з кааліцыяй Францыі, Асманскай імперыі, Вялікабрытаніі і Сардынii за панаваньне на Балканах, у басэйне Чорнага мора і на Каўказе.

Наступная хваля эміграцыі зь беларускіх земляў у Вялікабрытанію мела месца пасля паўстання 1863—1864 гг. Паводле польскага дасьледніка эміграцыі Славаміра Калембкі, калі ў выніку падзеяў 1830—1831 гг. зь земляў былой Рэчы Паспалітай выехалі блізу 4000 чалавек, то наступная хваля эміграцыі (1863—1865 гг.) колькасна даходзіла да 10000⁴⁹. Аднак вызначыць прысутнасць беларускіх выгнанцаў 1860-х гг. таксама складана, як і ў дачыненні да папярэдняй хвалі. Паводле сацыяльнага складу ў гэтых эмігранцкіх колах менш адчувалася перавага (у параўнанні з выгнанцамі 1830—1831 гг.) прадстаўнікоў шляхецкага саслоўя. Сяляне і гараджане складалі да 35—45%. І большасць эмігрантаў у новай краіне занялася фізічнай працай⁵⁰.

Сярод эмігрантаў паўстання 1863—1864 гг., што на пэўны час апынуліся на Брытанскіх выспах, быў Валер Урублеўскі (1836—1908) дзеяч рэвалюцыйнага руху. Праўда, прыбыў ён ў Англію толькі празь сем гадоў пасля паўстання, пасля задушэння Парыскай Камуны^{xxiii}, за ўдзел у якой быў завочна прысуджаны да сьмерці. Урублеўскі лячыўся ў бальніцы Лёнданскага ўнівэрсытэту. У брытанскай сталіцы ён пазнаёміўся з Фрыдрыхам Энгельсам (1820—1895) і Карлам Марксам (1818—1883), уступіў у Інтэрнацыянал^{xxiv}, удзельнічаў у эмігранцкай арганізацыі «Люд польскі»^{xxv}, а ў 1876 г. — выехаў у Жэнэву⁵¹.

У той самы час, недзе пры канцы 1874 г., у Лёндан прыехаў іншы наш зямляк — рэвалюцыянэр-народнік Мікалай Судзілоўскі-Русель (1850—1930), што ўцякаў ад расейскай паліцыі праз сваю палітычную дзейнасць. Свае першыя ўражанні на брытанскай зямлі ён сфармуляваў так: «З усіх вялікіх гарадоў сьвету больш за ўсё адзінокім адчуваеш сябе ў Лёндане»⁵². Таксама як і Урублеўскі, Судзілоўскі пазнаёміўся тут з Карлам Марксам і Фрыдрыхам Энгельсам, аднак гэтая сустрэча не зрабіла зь яго марксіста. Наогул, побыт рэвалюцыянэра ў Англіі хутчэй расчараваў яго: праца ў рэдакцыі газеты «Вперед»^{xxvi}, бальніцы Сэнт-Джордж ды карэспандэнцкія допісы ў розныя пэрыёдыкі дазвалялі існаваць вельмі сьціпла⁵³. Таму ён зноў заняўся актыўнай рэвалюцыйнай працай і ўвесну 1875 г. выехаў у Нью-Ёрк, а потым на Балканы⁵⁴.

Эміграцыя зь беларускіх земляў на Брытанскія выспы ў 1830—1870-х гг. мела найперш палітычны характар. Яе немагчыма дакладна вызначыць у колькасных параметрах^{xxvii}, але верагодна, што яна прывяла ў Вялікабрытанію дзясяткі ці на-

^{xxiii} **Парыская Камуна** — першая пралетарская рэвалюцыя і першы ў гісторыі ўрад працоўнай класы, што праіснаваў у Парыжы цягам 72 дзён (ад 18 сакавіка да 28 траўня 1871 г.).

^{xxiv} **Першы Інтэрнацыянал** — другая назва арганізацыі «Міжнародная асацыяцыя працоўных», заснаванай ў 1864 г. у Лёндане. Спыніла існаваньне ў 1872 г.

^{xxv} «**Люд польскі**», польск. «*Lud Polski*» — палітычная арганізацыя левых колаў польскай эміграцыі ў Вялікабрытаніі. Зь перапынкамі дзейнічала ад 1835 г. да 1876 г.

^{xxvi} «**Вперед**» — двухтыднёвая газета, заснаваная П. Лаўровым, выходзіла ў Лёндане ў 1975—1976 гг.

^{xxvii} Паводле Славаміра Калембкі, у 1831—1870 гг. зь земляў былой Рэчы Паспалітай выехала на эміграцыю блізу 30 000 чалавек. (Kalembska S. Polskie wychodztwa popowstaniowe i inne emigracje polityczne w Europie w XIX wieku // Polska XIX wieku: Państwo. Społeczeństwo. Kultura. Warszawa, 1982. S. 204.)

ват сотні нараджэнцаў Беларусі, якія найчасьцей былі носьбітамі польскай нацыянальнай ідэнтычнасьці. Гэтая палітычная эміграцыя, якую складалі пераважна прадстаўнікі шляхецкага саслоўя, пры адсутнасьці беларускай самасьвядомасьці не магла стварыць структуры менавіта беларускай грамады, затое брала ўдзел у стварэньні польскай дыяспары.

Эканамічная эміграцыя апошняй траціны XIX — першай паловы XX ст.

Цягам апошняй траціны XIX — першай паловы XX ст. у Вялікабрытанію праяжджалі прадстаўнікі эміграцыі іншага характару — эканамічнай. У часе іх можна падзяліць на тых, хто выехаў на эміграцыю ў 1870-х — 1914 гг., і эмігрантаў міжваеннага часу.

Сярод прычынаў новай і значна больш масавай хвалі эміграцыі зь беларускіх земляў, што пачалася ў апошняй трэці XIX ст., найбольш значнай было малазямелье сялян, што стала вынікам рэформы 1861 г. Хуткае вызваленьне працоўных рук на вёсцы не суправаджалася адпаведным ростам працоўных месцаў у гарадах, што вымушала шмат каго зь сялянаў шукаць лепшай долі за мяжой. Так стала разьвівацца г. зв. «адыходніцтва» — выезд на заробкі, своеасаблівае працоўнае эміграцыя⁵⁵. Акрамя таго, палітыка абмежаваньня ў правах каталікоў стварала дадатковыя падставы для выезду за мяжу насельніцтва найперш зь Віленскай і Гарадзенскай губэрняў⁵⁶.

Адмена прыгоннага права спрыяла пашырэньню магчымасьцяў для міграцыі і ў прававым пляне. Праўда, Расейская імперыя доўгі час стварала перашкоды на шляху эміграцыі сваіх грамадзянаў. Кожны, хто жадаў выехаць за мяжу, павінен быў аформіць/набыць сабе пашпарт. Акрамя розных бюракратычных складанасьцяў у гэтай справе былі яшчэ і эканамічныя — вялікі кошт замежнага пашпарту^{xxviii}. У выніку нелегальная эміграцыя з Расейскай імперыі на мяжы XIX — XX стст. складала амаль 75%⁵⁷. Гэта стварыла дадатковыя складанасьці ў вызначэньні колькасьці беларусаў, што выяжджалі ў тыя часы за мяжу наогул і ў Вялікабрытанію ў прыватнасьці. Прыблізныя статыстычныя звесткі сьведчаць, што за 1891—1910 гг. у Вялікабрытанію пасяліліся на доўгатэрміновае жыхарства блізу 80 тысячаў асобаў

^{xxviii} Паводле закону 1887 г. з замежнага пашпарту для грамадзяніна быў вызначаны грашовы збор ў 10 рублёў. У 1900 г. да гэтага збору быў дададзены яшчэ і падатак на карысьць Таварыства Чырвонага Крыжа памерам у 5 рублёў. Акрамя таго існавалі канцылярскі і гербавы зборы. У выніку кожны эмігрант мусіў заплаціць за замежны пашпарт 17 руб. 75 капеек. Для параўнаньня: сярэдні заробак падзённага працаўніка ў часе жніва ў 1900 — 1905 гг. у Віленскай губэрні складаў 40 капеек, у Менскай — 47 капеек, ў Магілёўскай — 48 капеек. (Паводле: Тизенко П. Эмиграционный вопрос в России 1820—1910. Либав. 1909. С.17—19; Оболенский (Осинский) В. Международные и межконтинентальные миграции в довоенной России и СССР. Москва, 1928. С. 72.)

з Расейскай імперыі, і пераважна гэта была эміграцыя зь беларускіх і ўкраінскіх губэрняў⁵⁸. Большую частку гэтых эмігрантаў склалі габрэі. Зь беларускіх губэрняў у тыя часы выяжджалі тысячы габрэйскіх гандляроў і рамесьнікаў.

Сярод габрэйскіх эмігрантаў (якія, праўда, апынуліся на чужыне ня толькі з эканамічных прычынаў) былі і тыя, што сталі вядомымі навукоўцамі, рэлігійнымі і палітычнымі дзеячамі ў Брытаніі і пазьней у Ізраілі. Так, у 1900 г. у Лёндан разам з бацькамі з Карэлічаў^{xxix} прыехаў будучы вядомы мэдык, спэцыяліст па трапічных захворваньнях, сябра Лёнданскага каралеўскага таварыства і ляўрэат Дзяржаўнай прэміі Ізраіля (1957) Шауль Адлер. Ад 1904 г. у Англіі жыў нараджэнец Моталя^{xxx} і будучы першы прэзыдэнт Ізраіля Хаім Вэйцман (1874—1952). У 1907 г. эміграваў на Брытанскія выспы народжаны ў Ашмянскім павеце рэвалюцыянэр-народнік Аарон Зундзелевіч (памёр ў 1923 г.). У 1908 г. зь мястэчка Беразіно ў Глазга прыехаў вядомы пазьней рабін і судзьдзя Лёнданскага бэт-дзін Шамуэль Іцхак Гільман (1860—1953). У 1914 г. разам зь сям'ёй пераехаў у Вялікабрытанію нараджэнец Пінска — вынаходнік і матэматык, будучы вядомы ў сьвеце спэцыяліст у галіне тэлебачаньня Ісаак Шэнбэрг (1880—1963). І гэты сьпіс далёка няпоўны⁵⁹.

У тыя ж часы ехалі ў Вялікабрытанію і беларускія сяляне ды гараджане. Сыстэматычнай рэгістрацыі зьвестак пра паходжаньне прыбылых на Брытанскія выспы да 1905 г. не было, таму дакладных статыстычных дадзеных тагачаснай беларускай эміграцыі знайсці амаль немагчыма. Тым больш што пераважная частка прыбылых з заходнебеларускіх земляў найчасьцей уважалася палякамі. У англііскім перапісе насельніцтва 1871 г. было ўлічана 4228 «палякаў» (сярод якіх маглі быць і беларусы, і літоўцы, і габрэі). А ў 1890 г. дасьледнікі падавалі іх жа колькасць ад трох да пяці тысяч асобаў, сацыяльны статус якіх можна вызначыць як даволі нізкі (малааплатавыя некваліфікаваныя працоўныя)⁶⁰.

Вялікабрытанія не была краінай найбольш масавай эміграцыі зь беларускіх земляў у тыя часы. Найчасьцей беларусы выяжджалі ў ЗША, Канаду, Бразылію, Аргентыну, а ў Эўропе ў Нямеччыну⁶¹. Аднак брытанскія порты традыцыйна былі пунктамі транзыту эмігрантаў на шляху за акіян. На імкненьні выехаць на замежную працу ў беларускіх губэрнях добра зараблялі адмысловыя эміграцыйныя агенты, што як прадстаўнікі разнастайных (найперш эўрапейскіх) параходных кампаній прапаноўвалі ахвотным магчымасьці больш простага выезду ў Эўропу ці Амэрыку. Вельмі часта такія эмігранты рабіліся ахвярамі махляроў, што давозілі іх на шляху ў краіну мараў — ЗША, Канаду ці інш. толькі да Вялікабрытаніі і там зьнікалі, пакідаючы небаракаў бяз грошай і квіткоў на далейшае ці зваротнае падарожжа⁶². У выніку колькасць аселях на Брытанскіх выспах выхадцаў зь беларускіх земляў павялічвалася.

Менавіта на мяжы XIX—XX стст., паводле Гая Пікарды, можна казаць пра зьяўленьне своеасаблівай «беларускай калёніі» ў Лёндане. Усіх імігрантаў тут най-

^{xxix} Сёньня Гарадзенская вобласць.

^{xxx} Сёньня Іванаўскі р-н Берасьцейскай вобласці.

перш прывозілі ў раён Таўэр-Брыдж (*Tower Bridge*) Лёнданскага порту, дзе ўрадоўцы зь міністэрства гандлю іх фіксавалі ў сваіх паперах. Значная частка новапрыбылых або зусім ня мела грошай (22% імігрантаў), або мела меней за 10 шылінгаў на асобу (15%). Гэтыя людзі пераважна знаходзілі сабе жыллё недалёка ад порту ў раёнах Стэпнэй (*Stepney*), Майл-Энд (*Mail End*), Таўэр-Брыдж. Большасць мясцовага жыхарства складалі габрэі і толькі нязначную частку літоўцы, палякі і беларусы. Умовы жыцця ў згаданых раёнах усходняга Лёндану былі дрэнныя. Беларусы працавалі найчасцей у кравецкіх майстэрнях, на вырабе скураў і футраў, дзяўчаты працавалі таксама служкамі ў заможных габрэйскіх сем'ях⁶³.

Аселяўся ў лёнданскім Іст-Эндзе беларусы не вызначаліся нацыянальнай самасьведомасьцю і тым больш грамадзкай актыўнасьцю. Іх прысутнасьць магла быць зафіксаваная толькі як прыхаджанаў цэркваў ці касьцёлаў. Брытанскі дасьледнік беларушчыны Гай Пікарда шукаў зьвесткі пра імігрантаў з нашых земляў у запісах лёнданскіх праваслаўных цэркваў і знайшоў некаторыя прыклады кшталту:

«1901 г. (6 траўня) шлюб селяніна зь вёскі Шмакаў Учгірынскай воласьці, Быхаўскага ўезду, Магілёўскай губ. Сяргея Іосіфава (27 гадоў), які жыве ў Лёндане з дачкой селяніна в. Шасьціснапаў Сьмілавіцкай вол. Ігуменскага ўезду Менскай губ. Яфіміі Лухверчык (18 гадоў).

1902 г. (3 лютага) шлюб селяніна в. Леановічы Ялаўскай вол. Ваўкавыскага ўезду Гарадзенскай губ. Міхаіла Хлябіча, праваслаўнага (29 гадоў.) з сялянкай тае ж воласьці Вольгай Грыц, праваслаўнай (20 гадоў)»⁶⁴.

У архівах рускай праваслаўнай царквы ў Лёндане зьвесткі пра паходжаньне праваслаўных беларусаў, што заключалі шлюбы, разьмеркаваліся наступным чынам: зь Вільні — 2, Сувалак — 3, Меншчыны — 2, Магілёўшчыны — 1, Гарадзеншчыны — 2⁶⁵. Сярод беларусаў, зафіксаваных у тагачасных царкоўных запісах, значная частка мела пазнаку: *«жытельствоует временно в Лондоне куда приехал на заработки»*.

Большасць лёнданскіх беларусаў паходзілі з заходнебеларускіх земляў, асабліва з-пад Вільні, і былі каталікамі. У запісах лёнданскіх касьцёлаў можна сустрэць прозьвішчы Матусевіч, Міцкевіч, Станкевіч, Карповіч і г.д. з пазнакай паходжання *«з усходніх рэгіёнаў»*⁶⁶. У адрозненьне ад каталікоў-літоўцаў, што празь некаторы час супольнага з палякамі касьцёльнага існаваньня ў Англіі сталі рабіць пасьпяховыя захады па стварэньні ўласных каталіцкіх парафій, беларускія вернікі былі пасіўнымі, у даволі значнай ступені спалянізаванымі парафіянамі. Невялікая частка іх пасья польска-літоўскага падзелу пайшла сьледам за апошнімі маліцца ў асобных храмах, большасць і надалей засталася пры польскім касьцёле. У невялікай літоўскай царкве Сьв. Казіміра ў лёнданскім раёне Хэкнэй (*Hackney*) яшчэ і пасья Другой сусьветнай вайны маліліся некаторыя беларускія сем'і з «старой» эміграцыі.

Інтэнсіўную эканамічную эміграцыю спыніла Першая сусьветная вайна, калі былі перарваныя шляхі выезду зь Беларусі на Запад. Новая хваля пачалася пасья расейскіх падзеяў 1917 г. Нельга сказаць, што ў той час назіралася масавая эміграцыя

зь беларускіх земляў на Брытанскія выспы, але некаторыя суайчыньнікі сапраўды ратаваліся тут ад рэвалюцыйных падзеяў. Так у Шатляндзі, а потым у Англіі апынулася сям'я Цітовічаў зь Віцебску. Адна з прадстаўніц гэтай сям'і Марыя пазьней доўгі час працавала сакратаркай у Эдынбурскім унівэрсытэце⁶⁷.

У часы пасля Першай сусьветнай вайны і стварэньня новых незалежных дзяржаваў, у тым ліку і польскай, назіралася нават рээміграцыя зь Вялікабрытаніі. У выніку колькасць імігрантаў у краіне зьменшылася. Прыкладам, паводле брытанскага перапісу 1921 г., на тэрыторыі краіны жылі каля 45 тысяч эмігрантаў з «польскіх земляў». Прычым 90% зь іх складалі габрэі, а рэшту — палякі, украінцы і літоўцы (беларусы ў гэтай статыстыцы не фіксаваныя)⁶⁸. У гэты ж час аднавіліся магчымасьці выезду ў Вялікабрытанію, праўда, пераважна для жыхароў Заходняй Беларусі, што апынулася ў складзе польскай дзяржавы.

Падставы для эміграцыі і яе сацыяльныя характарыстыкі ў тыя часы засталіся бадай што такія ж, як і на мяжы стагодзьдзяў: выязджалі найперш сяляне ў пошуках зямлі ці добрых заробкаў. На жаль, польская статыстыка асобна не фіксавала колькасць беларусаў, што ехалі на Запад, а аб'ядноўвала іх у адну нацыянальную катэгорыю з украінцамі. Але нават і гэтыя лічбы датычаць толькі часу 1926—1938 гг. Таму ў дачыненні да папярэдняга пэрыяду мы можам сьцьвярджаць выключна, што цягам 1919 — 1925 гг. у Вялікабрытанію з Польшчы прыехала 455 чалавек, аднак колькі сярод іх было беларусаў, невядома⁶⁹. Тым ня менш, з гэтай лічбы відавочна, што Брытанскія выспы не былі месцам масавай эміграцыі з абшараў Другой Рэчы Паспалітай (агульная колькасць тых, хто пакінуў яе межы ў адзначаны пэрыяд, склала больш за 384 тысячы чалавек)⁷⁰.

Ня дзіўна, што дасьледнікі міжваеннай польскай эміграцыі не засяроджваюць увагі на вызначэньні дакладнай колькасці прыбылых у Вялікабрытанію і ў 1926—1938 гг., а адносяць яе да катэгорыі «*іншыя і невядомыя краіны*», куды ў тыя часы выехалі каля 4 тысячаў беларусаў і ўкраінцаў^{xxx1}. Уся гэтая вельмі прыблізная ў дачыненні да беларусаў статыстыка дазваляе сьцьвярджаць, што ў міжваенны пэрыяд колькасць нашых суайчыньнікаў, якія на сталае жыцьцё аселі ў Вялікабрытаніі, была нязначная (таксама як і колькасць наогул выхадцаў з тагачаснай Польшчы). Праўда, прыкладам, калі ў 1930 г. беларускі студэнт унівэрсытэту ў Льежы (Бэльгія) Дзьмітры Касмовіч наведаў Лёндан, ён спыняўся ў некалькіх беларускіх рабочых у лёнданскім Іст-Эндзе і сустракаўся зь беларускімі студэнтамі Лёнданскага ўнівэрсытэту. Аднак ён мусіў зазначыць, што нікага грамадзкага жыцьця і нават імпульсу да яго ў тых беларусаў не знайшоў⁷¹. Тагачасныя брытанскія беларусы не стваралі ўласных асяродкаў, ня мелі сваіх арганізацый, таму ня згадваюцца асобна і ў даследаваньнях, прысьвечаных дзейнасьці, прыкладам, польскай,

^{xxx1} Для параўнаньня: у той самы пэрыяд ў Канаду выехалі 57 тысячаў беларусаў і ўкраінцаў, у Латвію — 37 тысячаў, у Францыю — 55 тысячаў, у Аргентыну — 50 тысячаў. (Janowska H. Emigracja z Polski w latach 1918—1939 // Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych. Warszawa, 1984. S. 423.)

украінскай, ці літоўскай дыяспараў, якія на той час актыўна кантактавалі паміж сабой на Брытанскіх выспах⁷².

Прадстаўнікі больш колькаснай — паваеннай — беларускай эміграцыі ў Вялікабрытаніі згадвалі, што часам сустракалі суайчыньнікаў, якія пасяліліся ў гэтай краіне раней. Айцец Аляксандар Надсан апавядаў: «Тут перадусім не было масавай эміграцыі, гэта былі адзінкі. І арганізацыі не было раней. Таму яны нас прынялі вельмі ўсхвалявана, бо нарэшце пачулі сваю мову. Ужо колькі гадоў ня чулі, бо не было з кім гаварыць па-беларуску»⁷³.

Такім чынам, эканамічная эміграцыя зь беларускіх земляў у першай палове XX стст. прывяла ў Вялікабрытанію невялікую колькасць менавіта беларусаў. Нізкі ўзровень нацыянальнай самасьвядомасьці і перавага канфэсійнай ідэнтычнасьці над нацыянальнай спрычыніліся да таго, што ў гэты час на Брытанскіх выспах не паўсталі ўласна беларускія арганізацыі і ня быў створаны падмурак для беларускай дыяспары, а самі нараджэнцы Беларусі, пераважна нябачныя для ангельцаў, разышліся па расейскіх, польскіх, украінскіх ды габрэйскіх асяродках.

Адметныя беларуска-брытанскія кантакты^{XXXII}

Нягледзячы на згаданую аморфнасьць эканамічнай эміграцыі, у XX ст. беларуска-брытанскія кантакты станавіліся ўсё больш разнастайнымі. Тут часам зьяўляліся і дзеячы што былі непасрэдна зьвязаныя зь беларускай нацыянальнай справай. У выніку, на Брытанскіх выспах знайшлі рэалізацыю некалькі цікавых, найперш выдавецкіх, праектаў.

У 1903 г. у Лёндане пабачылі сьвет тры брашуры^{XXXIII}, надрукаваныя па-беларуску кірылічным шрыфтам: «Гутарка аб тым, куды мужыцкія грошы йдуць», «Хто праўдзівы прыцель беднага народу?» і «Як зрабіць, каб людзям стала добра на сьвеце?»⁷⁴ Выданьні былі вынікам перакладу і перапрацоўкі для беларускага чытача папулярных у той час польскіх агітацыйных брашураў *Ojciec Szymon, Dobra nowina* і інш., зробленых сябрам Гарадзенскай арганізацыі Польскай сацыялістычнай партыі (ППС) у Літве Янінай Міхнёўскай. Лёндан стаў месцам выданьня тых

^{XXXII} Разьдзел быў апублікаваны ў зборніку: Беларусь і беларусы ў прасторы і часе: Зборнік да 75-годдзя прафесара Адама Мальдзіса / Пад рэд. С. Запрудскага, А. Фядуты, З. Шыбекі. Менск, 2007. С. 414—425.

^{XXXIII} 1903 г. у Бібліяграфіі Кіпеляў пазначаны як год выданьня ўсіх трох брашураў, аднак паводле Юрыя Туронака, дзьве зь іх — «Гутарка аб тым, куды мужыцкія грошы йдуць» і «Як зрабіць, каб людзям стала добра на сьвеце?» — былі выдадзеныя яшчэ ў 1902 г., і толькі апошняя «Хто праўдзівы прыцель беднага народу?» пабачыла сьвет ў 1903 г. (Kipel V., Kipel Z. *Belarusian Publishing in the West: A Bibliography* / Edited by J. Garbinski and L. Yurevich. New York — Warsaw, 2006. P. 5; Туронак Ю. 3 гісторыі беларускага выдавецкага руху ў 1902 — 1905 гг. // Туронак Ю. Мадэрная гісторыя Беларусі. Менск, 2006. С. 42—43.)

брашураў невыпадкава, бо менавіта тут знаходзілася друкарня ППС (67 *Colworth Road, Leytonstone, London, N.E.*), якой кіраваў Баляслаў Антанін Енджэеўскі (псэўд. Канёўскі). Наклад кожнай брашуры складаў 2000 асобнікаў і ўжо пры канцы студзеня 1903 г. быў цалкам перапраўлены ў Кракаў, адкуль дастаўляўся ў Беларусь⁷⁵.

Значэнне лёнданскіх выданняў для беларускай гісторыі ня толькі ў тым, што гэта была ці ня першая спроба весьці прапаганду сярод сялянаў на беларускай мове. Акрамя пашырэння празь іх у беларускім грамадстве прынцыпаў рэвалюцыйнага мыслення, істотнай была і адначасовая папулярызацыя беларускай мовы, што станоўча ўзьдзеінічала на фармаваньне нацыянальнай самасьведомасьці тутэйшага насельніцтва. Пра ўплыў лёнданскіх выданняў на ўласнае зацікаўленьне беларушчынай згадвалі Рамуальд Зямкевіч (1881—1943(44)) і Янка Купала⁷⁶. Пра папулярнасьць брашураў у беларускіх колах таксама сьведчыць перавыданьне адной зь іх — «Гутарка аб тым, куды мужыцкія грошы йдуць» — у 1907 г. у Пецярбургу ў друкарні «Грамады»⁷⁷.

Іншы прыклад беларуска-брытанскіх кантактаў быў скіраваны ў адваротны бок, а менавіта на заходняе грамадства. Так, у 1904 г. у лёнданскім расейскім эміграцыйным выданьні *The Anglo-Russian* быў выдрукаваны артыкул *The White-Russians. A Nation driven back into the Middle Ages under Muscovite rule* («Беларусы. Нацыя, скіраваная ў Сярэднявечча пад Маскоўскай уладай») падпісаны аўтарам *Palisander Heb*⁷⁸. Тут утрымлівалася кароткае апісаньне гісторыі Беларусі і шматлікія дэталі становішча ў складзе Расейскай імперыі, аналіз уплыву беларускай культуры на польскую і расейскую. Фактычна, гэта быў адзін зь першых артыкулаў на ангельскай мове пра наступствы расейскае акупацыі Беларусі. Вядома, што гэта быў пераклад артыкула, надрукаванага ў кастрычніку 1904 г. на нямецкай мове ў часопісе *Ruthenische Revue* ў Вене⁷⁹. Аўтарства, належыць зь вялікай доляй верагоднасьці Івану Луцкевічу (1881—1919)^{xxxiv}, які сапраўды ў 1904 г. наведваў Вену⁸⁰. Аднак абставіны зьяўленьня ангельскага варыянту надалей застаюцца невядомыя. Тым ня менш, сваю ролю ў рэпрэзэнтацыі Беларусі на Захадзе гэты тэкст адыграў прынамсі двойчы. Упершыню, пабачыўшы сьвет у Лёндане, і пазьней, у 1970-х—1980-х гг., калі быў тройчы перавыдадзены Беларускім інстытутам навукі і мастацтва^{xxxv} ў Нью-Ёрку асобнай брашурай накладам па 200 — 500 асобнікаў і дасылаўся розным энцыклапэдычным выдавецтвам, навукоўцам і беларускім арганізацыям у замежжы⁸¹.

Пра інтэнсіфікацыю брытанска-беларускіх кантактаў і як вынік зьяўленьне цікавасьці беларусаў да Вялікабрытаніі сьведчаць і публікацыі на старонках «Нашай Нівы» адмысловых матэрыялаў зь мясцовага жыцьця. Два такія тэксты («У «вуезным» горадзі у Англіі» і «Закон аб дробных зямельных гаспадарках у Англіі») за подпісам «Максім» зьявіліся ў 1907 г. Гэта былі беларускія адаптацыі допісаў вя-

^{xxxiv} Бібліяграфія Кіпеляў памылкова падае верагодным аўтарам тэксту Антона Луцкевіча. (Kipel V., Kipel Z. *Belarusian Publishing in the West: A Bibliography...* P. 6.)

^{xxxv} **Беларускі інстытут навукі і мастацтва (БІНІМ)** — створаная ў 1952 г. у Нью-Ёрку (ЗША) навукова-асьветніцкая арганізацыя беларускай паваеннай эміграцыі.

домага габрэйскага журналіста Ісаака Шклоўскага (1865—1935)^{xxxvi} (сярод іншага пісаў пад псеўданімам Діонэо), друкаваных у расейскім часопісе *Русское богатство*⁸². Нашаніўскі аўтар ня проста зрабіў пераклад тэкстаў, занадта вялікіх для газэтнай старонкі, але перапрацаваў іх зместава і стылёва (зрабіў больш простаі падачу матэрыялу) ды як мага наблізіў да патрэбаў шараговага беларуса. Такім чынам Англія паўставала з бачынаў «Нашай Нівы» ў зразумелых для чытача вобразах і мове.

«Апішу вам, як выглядае глухі вуездны горад у Англіі — Шафтсбэры^{xxxvii}. У Расеі вуезд — гэта, значыць, горад, гдзе жывець рожнае начальства, ёсць рожныя канцылярыі, у каторых пішуць усялякіе паперы ды гоняць іх ва ўсе стораны, па валасьцёх; а ізноў людзі шлюць туды прашэння, просяць то аб тым, то аб другім. Ні водзін чалавек у Расеі ня можэ ўсё жыццё свае абыйсціся без начальства, што-б ён не рабіў; і кожны год начальства робіцца ўсё болей ды болей, а народу горш ды горш жыці...»

Калі папаў я ў Шафтсбэры, у Англіі, дык проста здзівіўся: начальства тут така саўсім і не відаць. Глаўны начальнік у горадзі — гэта выбарны (вылучэньне — аўтара) гарадзкі галава, па англіцку — мэр; ён разам і прадседацель гарадзкога савету, і магістрат — міравы судзьзя. Мэру ня трэба знацца ні з якім начальствам над сабою; яго выбірае ўвесь горад, і ад гораду толькі ён і залежыць, бо у Англіі кожнае графства (як наш вуезд), кожны горад мае поўнае самоўпраўленне (вылучэньне — аўтара). Сам лорд-наместнік (як-бы наш губэрнатар) і навэт глаўны міністэр ня маюць ніякой власці над гарадзкім саветам, што запраўляе ўсе мі сваімі справамі.

Шафтсбэры — гарадок маленькі, але чысьценькі, як цацка. Хаця там жыве народу крыху болей, як дзьве тысячы, усёж такі ўсе вуліцы брукаваныя, у вечар запаліваюцца газавыя фанары; усюды праведзена вада. Навокол не відаць ні воднае фабрыкі: тутака ўсе жывуць ці так, ці сяк, а толькі з зямлі. Каля гораду віднеюцца ўсё фэрмы — фальварковыя гаспадаркі.

Дый народ жыве ціха і спакойна. Англік праз усё жыццё не спатыкаецца ні з якім «начальствам». Ёсць тут толькі рэгістратар, значыць, такі «клэрк» — пісар, каторы запісвае, хто радзіўся, хто ажаніўся, хто памёр. Рэгістратар сядзіць у сваёй кватэры на крэсьлі за сталом; не відаць тут ні гарадавых, ні мундзіроў, ні партрэтоў, — німа ніякіх пісьмавадзіцелёў, ні старажоў. Ніхто на цябе ня зыкне: «куды лезеш!»

Як родзіцца дзіцё, бацька яго ідзе да рэгістратара і гаворыць, што ў яго нарадзіўся сын або дачка. Рэгістратар запіша ў кнігу — вось і ўсё! Ня трэба ніякіх мэтрык, паспортоў. Не пытаюцца у айца, якой ён веры, нацыі, мужык ці дваранін? Да гэтага гасударству дзела німа, бо ўсе там маюць роўныя пра-

^{xxxvi} Цікава, што пазьней, у 1922 г., той самы Ісаак Шклоўскі дапамагаў прадстаўнікам БНР наладзіць кантакты з расейскімі эміграцыйнымі коламі ў Лёндане.

^{xxxvii} Асаблівасьці мовы арыгіналу пры цытаваньні захаваныя.

вы. Бацькі могуць хрысьціць сваё дзіце на каталіка, лютэраніна, жыда, могуць і саўсім не хрысьціць — іх воля.

Ізноў, хочуць людзі жаніцца. Ідуць яны да рэгістратара, бяруць аднаго сьведку, і ў кнігу запісываецца, што яны пабраліся. Ніякіх «бумаг» і тут ня трэба. Маладыя могуць пасья, калі захочуць, узяць яшчэ шлюб у свяшчэніка, але гэта іх дзела.

У горадзі ёсць вось якіе чыноўнікі: землемер, ён жэ разам і санітарны інспэктар, значыць, наглядае за чыстым і здаровым устройствам гораду, каб харчы прадаваліць здаровыя, каб чыста было на вуліцах і дварох і т.д.; а яшчэ ёсць гарадзкі доктар і казначэй.

Але праўда! Забыўся я аб паліцыі!

«Участак» паліцэйскі знаходзіцца у невялічкім пекным доміку — ня можна нават і пазнаць, што гэта вучастак. Ёсць тры «боббі» (гарадавыя) і «інспэктар паліцыі» (прыстаў. Як зайшоў я ў вучастак, дык адзін «боббі» хадзіў па вуліцах, другі чысьціў свае боты — відаць, выбіраўся на варту, а трэці спаў, бо яму трэба было вартаваць у ночы. Пры паліцыі — тры «халодныя»; гэта акуратныя пакойчыкі, гдзе стаяць ложка з чыстай пасьцелью для арыштантаў. Але арыштантаў не было, бо ў Англіі паліцыя не так скоро арыштуе людзей; калі ж каго і арыштуюць, то не пазьней як праз 24 гадзіны мусяць прэдставіць да судзьі, і той пастанаўляе, ці выпусьціць арыштанта, ці трымаць далей да суда.

«Інспэктар» і «боббі» не маюць другога начальства над сабою апроч гарадзкога галавы — мэра. І тутэйшыя людзі маюць паліцэйскіх за сваіх верных слуг, каторыя шчыра ахраняюць жыццё і ўсё дабро англіцкіх грамадзян. Ніякіх хабароў англіцкая паліцыя не бярэ: гэтай моды няма!

Спакойна живуць людзі ў Англіі!»⁸³

Такі ж ідылічны выгляд прадстаўлены беларускаму чытачу і ў артыкуле «Закон аб дробных гаспадарках у Англіі»⁸⁴. Перакладнік тэксту, сьледам за аўтарам (а мо нават і болей за яго), захапляўся гэтай краінай, уяўляючы яе як найлепш уладкаваную. Падобныя англафільскія перакананьні былі распаўсюджанай зьявай у тагачасным эўрапейскім і ня толькі эўрапейскім грамадстве. Пазьней на старонках «Нашай Нівы» яшчэ зьяўляліся паведамленьні пра брытанскія падзеі, у прыватнасьці, пра сьмерць караля Эдварда VII^{xxxviii}. Такім чынам, Вялікабрытанія становілася крыху бліжэйшай і больш зразумелай ня толькі для рэальных эмігрантаў, але і для патэнцыйных.

Наступная старонка гісторыі беларускай дзейнасьці на Брытанскіх выспах зьвязаная з асобай Алены Іваноўскай (1885(6)—1973) — сястры вядомых братоў Іваноўскіх: Вацлава (1880—1943), Юрыя (1876—1965), Тадэвуша (1882—1970) і Станіслава (1887—?), якая каля 1905 г. прыехала на навучаньне ў Нью-Нам-каледж Кембрыдзкага ўнівэрсытэту. Там зь яе ўдзелама склаўся гурток студэнтаў пераваж-

^{xxxviii} Эдвард VII, анг. *Edward VII*, расейск. *Эдуард VII* (1841—1910) — кароль Вялікабрытаніі і Ірляндыі, імператар Індыі (1901—1910). Першы з Саксэн-Кобург-Гоцкай (з 1917 г. — Віндзарская) дынастыі.

Маёнтак Іваноўскіх у Лябёдцы.

на з англійскай арыстакратыі, якую дасьледнік Гай Пікарда назваў «Кембрыдзкая хеўра». У ёй бралі ўдзел паэт Рупэрт Брук^{xxxix}, біяхімікі Мюрыэл Ёлдэйл^{xl} і Гуя Онслаў^{xli} ды інш. Сяброўка Рупэрта Брука Кэтрын Кокс (*Katherine Laird Cox*) у 1912 г. нават некалькі месяцаў правяла ў фальварку Іваноўскіх Лябёдка^{xlii}. Удзельнікі суполкі сур'ёзна цікавіліся беларускім фальклёрам. У 1912 г. Рупэрт

Брук напісаў п'есу «Літва», дзеі якой адбываюцца ў сялянскай хаціне каля Магілёва. Гэта быў адзін зь першых англійскіх твораў, прысьвечаных беларускай тэматыцы. У 1916 г. п'еса была ўпершыню пастаўленая на сцэне ў Чыкага⁸⁵.

Акрамя таго, цягам 1914 — 1922 г. у лёнданскім пэрыёдыку *Folk-Lore* («Фальклёр») былі выдрукаваныя 38 беларускіх песень з ваколцаў Лябёдка⁸⁶. А Гуя Онслаў у 1915 г. у знакамітым лёнданскім часопісе *Spectator* выдрукаваў пад псэўданімам Ёйлэнд Кійн (*Weyland Keene*) артыкул *A Polish People* («Польскі народ»). Тэкст прысьвечаны Беларусі і яе гісторыі, для лепшага разуменьня якой, паводле аўтара, варта зьвяртацца менавіта да фальклёру⁸⁷.

Падзеі Першай сусьветнай вайны разбурылі Кембрыдзкую суполку — творчы саюз аматараў беларускага фальклёру ў Англіі. 23 красавіка 1915 г. на шляху на бітву пры Галіполі^{xliii} ад запаленьня крыві ў Эгейскім моры памёр Рупэрт Брук (пахаваны на в. Скірас). Актыўна заняліся прафэсійнай навуковай дзейнасьцю часткова спаралізаваны Гуя Онслаў і Мюрыэл Ёлдэйл. Алена Іваноўская (па мужу Скіндэрова) зьехала на радзіму, дзе да 1939 г. займалася конегадоўляй. Праўда,

^{xxxix} **Рупэрт Брук**, анг. *Rupert Brook* (1887—1915) — англійскі паэт. Вучыўся ў *King's College* у Кембрыджы. Стаў вядомы ідэалістычнымі ваеннымі санэтамі часоў Першай сусьветнай, хоць сам не пасьпеў паўдзельнічаць ў ніводнай бітве.

^{xl} **Мюрыэл Ёлдэйл**, анг. *Muriel Wheldale* (1880—1932), англійскі біяхімік, жонка Гуя Онслава.

^{xli} **Віктар Аляксандар Гэрбэрт Гуя Онслаў**, анг. *Victor Alexander Herbert Huia Onslow* (1890—1922) — біяхімік. Малодшы сын генэрал-губэрнатора Новай Зэляндыі. У часе навучаньня ў Кембрыджы паехаў у вандроўку ў Тыроль (Аўстрыя), дзе атрымаў траўму і стаў спаралізаваны. аднак працягнуў навуковую дзейнасьць у галіне біяхіміі. Аўтар шэрагу навуковых публікацыяў.

^{xlii} Сёньня Шчучынскі р-н Гарадзенскай вобласьці.

^{xliii} **Бітва пры Галіполі** (сёньня горад Гелібалу) — адна з самых вядомых бітваў Першай сусьветнай вайны, што адбылася на Галіпалійскай паўвысьпе (эўрапейская частка Турцыі) 25 красавіка 1915 г.

Рупэрт Брук (1887—1915).

яна яшчэ прыяжджала ў Англію да сябра сваёй студэнцкай маладосьці Гюі Онслава ў 1922 г. нядоўга да яго сьмерці. З прыходам савецкай улады Алена Іваноўская выехала зь Лябёдка ў Вільню, адкуль у 1944 г. перабралася ў Варшаву, а далей працавала перакладніцай для місіі англійскіх квакераў. Памерла 10 траўня 1973 г.⁸⁸

Аднак водгульле цікавасьці да беларускай тэмы час ад часу ўзнікала ў колах былых сяброў «хеўры» ці блізкіх да іх людзей. У 1925 г. выйшла кніга Аляксандра Макалума Скота (1893—1928) *Beyond the Baltic*⁸⁹. Адзін з разьдзелаў яе меў назву *White Russia* і быў прысьвечаны апісаньню сустрэчы аўтара ў Коўне (Каўнас) зь беларускім грамадзкім дзеячам Клаўдзіем Дуж-Душэўскім (1891—1959), і яго аповеду пра сутнасьць бела-

рускай справы і асаблівасьці беларускай гісторыі⁹⁰.

У 1926 г. выдрукавала ўспаміны жонка Гюі Онслава Мюрыэл (*Onslow M. Huia Onslow. A Memoire. 1926*), у 1931 г. апублікавала *My Russian Venture* журналістка Ада Чэстэртан (1869—1962) — і ў кожнай з тых публікацыяў у тым ці іншым выглядзе прысутнічала Беларусь. А адна з удзельніц Кембрыдзкай суполкі Мэры Гербэрт разам з сынам Обэранам (1922—1974) пазьней, у другой палове XX ст., сталі ўдзельнікамі (а Обэран на доўгі час і старшынём) іншай значнай для нашай гісторыі арганізацыі — Англа-беларускага таварыства⁹¹. Гэтая акалічнасьць стварае бачнасьць нейкай сымбалічнай пераемнасьці паміж кембрыдзкімі аматарамі беларушчыны і паваеннай беларускай дыяспарай.

Цікавыя сюжэты зь беларускабрытанскай мінуўшчыны зьвязаныя таксама з захадамі Рады Беларускай Народнай Рэспублікі па арганізацыі свайго прадстаўніцтва ў Вялікабрытаніі. На Пары-

Аляксандар Макалум Скот (1893—1928).

скай мірнай канфэрэнцыі^{XLIV}, калі вырашаліся лёсы паваеннага сьвету, англійскі ўрад адыгрываў адну з галоўных роляў, і прадстаўніцтва беларускіх інтарэсаў у Лёндане было з шэрагу найважнейшых задачаў БНР. Гэта (асабліва пасля падпісаньня Вэрсальскай дамовы 28 чэрвеня 1919 г.) зразумелі і ў Радзе народных міністраў БНР, бо на паседжаньні 31 жніўня 1919 г. у якасьці найбліжэйшых і найбольш важных захадаў у галіне замежнай палітыкі было вырашана «*паслаць пры першай магчымасьці прадстаўніка БНР у Лёндан*»⁹². І ў якасьці такога прадстаўніка вызначаны быў тагачасны міністар беларускіх справаў ва ўрадзе Літвы Язэп Варонка (1891—1952). Аднак празь непаразуменьні ў беларускім урадзе ў кастрычніку 1919 г. супраць гэтай кандыдатуры выступіў старшыня Рады народных міністраў і міністар замежных справаў БНР Антон Луцкевіч (1884—1942). У выніку афіцыйнага прадстаўніка ў Лёндан у 1919 г. БНР так і не паслала⁹³, што відавочна не спрацавала на яе карысьць. У справаздачы Міністэрства замежных справаў 28 студзеня 1920 г. была згадка, што такая дэлегацыя рыхтавалася, але «менскі пераварот» з удзелам тагачасага намесьніка старшыні Народнай Рады БНР Васіля Захаркі (1877—1943) ня даў яе ажыцьцявіць⁹⁴. Праўда, сярод дакумэнтаў Рады ёсьць дзьве тэлеграмы, якія Антон Луцкевіч у сьнежні 1919 — студзені 1920 гг. дасылаў з Варшавы ў Лёндан нейкаму Маргулісу на адрас *16 Holland Park Avenue, London*⁹⁵. Аднак зьмест тэлеграмаў не дазваляе сьцьвярджаць, што гэта быў афіцыйны прадстаўнік ураду БНР, і згаданы адрас, паводле Гая Пікарды, наўрад ці магчыма лічыць адрасам беларускага прадстаўніцтва⁹⁶.

Сапраўдная дыпляматычная місія Беларускай Народнай Рэспублікі ў Вялікабрытаніі знайшла рэалізацыю толькі ў 1922 г. На шляху да Лёндану беларускія прадстаўнікі Самуіл Жытлоўскі^{XLV} і Давід Анэкштэйн^{XLVI} зазналі шмат цяжкасьцяў. Першыя былі зьвязаныя з атрыманьнем візы. Справу дапамог вырашыць прэзыдэнт Сусьветнай сьінісцкай арганізацыі, згаданы вышэй нараджэнец Моталля, які доўгі час жыў у Лёндане, Хаім Вэйцман⁹⁷. Другой вялікай праблемай традыцыйна былі грошы. Урад БНР мусіў тэрмінова шукаць фінансаваньне для місіі Жытлоўскага, які ўласных сродкаў на паездку ня меў⁹⁸. Грошы былі знойдзеныя дзякуючы міністру нацыянальных меншасьцяў ураду Літвы Салавейчыку ды, магчыма, Магдалене Радзівіл⁹⁹, і 11 траўня 1922 г. у Лёндан выехала дэлегацыя Беларускай Народнай Рэспублікі ў складзе міністра нацыянальных меншасьцяў Самуіла Жытлоўскага і яго памочніка Давіда Анэкштэйна¹⁰⁰. 31 траўня афіцыйнае паведам-

^{XLIV} **Парыская мірная канфэрэнцыя** — канфэрэнцыя кіраўнікоў урадаў найбуйнейшых краінаў-удзельніц Першай сусьветнай вайны, што адбывалася ў Парыжы 18.01.1919—21.01.1920 і павінная была замацаваць паваеннае разьмеркаваньне сілаў у сьвеце.

^{XLV} **Самуіл Жытлоўскі (1870—?)** — у 1921—1923 гг. міністар нацыянальных меншасьцяў ва ўрадзе БНР. Брат вядомага дзеяча габрэйскага нацыянальнага руху, што доўгі час жыў у ЗША, Хаіма Жытлоўскага (1865—1943).

^{XLVI} **Давід Анэкштэйн** — у 1921 г. працаваў у Бэрлінскім бюро БНР, наладжваў сувязі зь міжнароднымі габрэйскімі арганізацыямі.

леньне пра прыбыцьцё беларускай дэлегацыі з «адмысловай місіяй» зьявілася ў *Daily Telegraph*¹⁰¹.

Мэта місіі, пачатак якой прыпаў на час Генуэскай канфэрэнцыі^{XLVII}, была «*паставіць перад брытанскім урадам беларускае пытаньне*». У паперах Брытанскага архіву захаваліся запісы заўвагі аднаго з брытанскіх высокіх урадоўцаў з гэтай нагоды, дзе, сярод іншага, сьцьвярджаецца: «*мы не жадаем тут мець ніякіх беларусаў. Яны, безумоўна, хочуць прыйсьці, каб прасіць вызнаньня і грошай, а мы нічога з гэтага ня можам ім даць*»¹⁰².

У пошуках грошай для беларускага ўраду дыпляматы зьвярнуліся і да лёнданскіх колаў заможнай габрэйскай эміграцыі зь Беларусі. Актыўныя кантакты Самуіла Жытлоўскага з габрэйскімі арганізацыямі, патрабаваньне друкаваных матэрыялаў пра становішча габрэяў у Беларусі і стаўленьне да іх ураду БНР, а таксама дасланая на імя доктара Юліюса Сімона ў Лёндан яшчэ ў лістападзе 1921 г. справаздача пра становішча габрэяў на Беларусі з абгрунтаваньнем неабходнасьці выдзяленьня сродкаў на супрацьпагромную дзейнасьць¹⁰³ робяць зразумелым яшчэ адзін (калі не галоўны) напрамак працы дэлегацыі.

На жаль, падрабязнасьці місіі Жытлоўскага ў Лёндане застаюцца пакуль маладасьледаванымі. З таго часу сеньня вядомыя толькі некалькі дакумэнтаў. Першы зь іх знойдзены Гаём Пікардам ў архіве Міколы Абрамчыка^{XLVIII} ў Парыжы ў 1971 г. Гэта ліст, напісаны 31 траўня 1922 г. Давідам Анэкштэйнам (зь невялікай прыпіскай Самуіла Жытлоўскага) і адрасаваны міністру замежных справаў ва ўрадзе БНР Аляксандру Цьвікевічу (1883—1937).

«Вельмі паважаны пане Старшыня!»^{XLIX}

Сягоньня як раз тыдзень як мы ў Лёндане і працуем безупынна. Трэба зазначыць, што Лёндан, гэта непачаты куток, гдзе можна шмат зрабіць, аліж на гэта патрэбен час. Горад велізарны, так што ў дзень больш як два канцы не зрабіць. Апрача таго, тутака цяпер страшэнна пячэ, так што шмат асоб паехала з Лёндана і трэба або чакаць іх паварота, або ехаць да іх.

Зрабіць можна шмат, аліж на гэта трэба час. Хачу зазначыць, што нават літоўцы, якіе працуют тутака 4 гады і маюць грошы яшчэ не маюць добрай прэсы. Англічаніну трэба даўбіць у галаву, бо ён апрача сваёй Англіі не ведаець ніякой геаграфіі.

^{XLVII} **Генуэская канфэрэнцыя** — міжнародная нарада па эканамічных і фінансавых пытаньнях, што адбывалася ў Генуі (Італія) 10.04—19.05.1922 г. з удзелам прадстаўнікоў 29 краінаў і 5 брытанскіх дамініёнаў.

^{XLVIII} Маецца на ўвазе частка архіву Рады БНР, перададзеная Васілём Захаркам будучаму прэзыдэнту Міколу Абрамчыку і перавезеная апошнім з Прагі ў Парыж. Пры жыцьці Міколы Абрамчыка некаторыя беларускія эмігранты, а таксама Гай Пікарда бачылі асобныя дакумэнты гэтага архіву. Але пасля сьмерці Абрамчыка ўдава адмовілася перадаць паперы камусьці зь беларускіх дзеячаў. Ад таго часу лёс архіву Міколы Абрамчыка невядомы.

^{XLIX} Цытуецца з захаваньнем асаблівасьцяў мовы арыгінала.

Грошы зрабіць таксама можна, аліж да гэтага трэба пасядзець, збіраць у сябе людзей, высветляць справу. Лёндан страшэнна цяжкі грунт для працы, аліж зато надзвычайна важны. Калі сядзіш тутака, ды толькі запраўды чуеш, што тутака вырашаюцца судзьбы сьвета.

За гэты час мы навязалі маленечкі стык з расейскай эміграцыяй праз Діонею бачылісь зь літоўцамі і зьмяцілі маленецкую нататку у газеце «Daily Telegraph», якую да гэтага далучаем. Гэта вельмі важна, бо мы праз гэта атрымовываем грунт пад нагамі.

Мені за ўсяго ўдалося пакуль што зрабіць з сіяністамі, бо пакуль што немагчыма было злавіць адпаведных асоб. [...]»¹⁰⁴.

Другі невялікі ліст ад Давіда Анэкштэйна да тагачаснага старшыні Рады Міністраў БНР Вацлава Ластоўскага (1883—1938) быў напісаны 2 чэрвеня 1922 г. і ўтрымліваў просьбу даслаць альбомы з друкаванымі матэрыяламі з часоў Парыскай канфэрэнцыі, дзе былі сьведчаньні падтрымкі ўрадам БНР габрэяў¹⁰⁵.

Наколькі пасьпяхова выканалі сваю місію прадстаўнікі Беларускай Народнай Рэспублікі, невядома. У Інфармацыйным бюлетэні Цэнтральнага беларускага прэсавага бюро №1 ад 15 сьнежня 1922 г. было зьмешчанае паведамленьне, што Самуіл Жытлоўскі вярнуўся з падарожжа ў Лёндан, але ніякіх падрабязнасьцяў ягонай місіі

не адзначалася¹⁰⁶. З нататкі таксама вынікае, што Давід Анэкштэйн не вярнуўся разам са сваім папалчнікам, і гэта ня дзівіць, бо яшчэ ў часе падрыхтоўкі падарожжа была інфармацыя, што ён зьбіраецца застацца ў Англіі. Адсутнасьць падрабязных зьвестак пра дзейнасьць беларускіх прадстаўнікоў у Лёндане наўрад ці можа сьведчыць на карысьць яе пасьпяховасьці, аднак больш дэталёвае вывучэньне гэтага пытаньня яшчэ наперадзе.

Іншы цікавы эпізод у беларуска-брытанскіх дачыненнях мае больш дакладную геаграфічную прывязку. Так, у Лёндане ёсьць колькі месцаў, зьвязаных з асобай згаданай вышэй славутай беларускай мэцэнаткі, прыхільніцы адраджэньня уніі Магдалены Радзівіл (з роду Завішаў, у першым шлюбе Красінскай, 1861—1945). Тут у Каралеўскай баварскай капліцы¹ ў 1906 г. яна пабралася шлюбам зь Мікалаем Вацлавам Радзівілам

Магдалена Радзівіл (1861—1945).

¹ Сёньня вядомая як капліца Маці Божай на Ўорвік-стрыт (*Our Lady of Warwick Street*).

(1880—1914)¹⁰⁷. Акрамя таго Магдалена Радзівіл фундавала аднаўленьне літоўскай царквы на вуліцы *The Oval* у лёнданскім раёне Хэкнэй¹⁰⁸. Менавіта ў гэтай царкве ў 1947 г. праводзіў першыя багаслужэньні будучы біскуп Часлаў Сіповіч¹⁰⁹. Частка ж эпісталаярнай спадчыны княгіні захоўваецца ў Бібліятэцы імя Францыска Скарыны ў Лёндане¹¹⁰.

Пэралік адметных беларуска-брытанскіх кантактаў першай паловы XX ст. яшчэ магчыма працягваць. Безумоўна, былі яны і з прадстаўнікамі БССР, хоць у больш афіцыйным выглядзе. Жыхары савецкай Беларусі мелі абмежаваныя магчымасьці для выездаў за мяжу. Нават навуковыя і культурныя сувязі першапачаткова ўзгадняліся з Масквой. У 1926 г. было створанае Таварыства культурнай сувязі Савецкай Беларусі з замежжам на чале са Зьмітром Жылуновічам (1887—1937), што паспрыяла некаторай актывізацыі беларуска-брытанскіх навуковых кантактаў¹¹¹. Так, прыкладам, улетку 1927 г. пры спрыяньні Таварыства на зьезд бібліязнаўцаў у Оксфардзе паехаў вядомы беларускі навуковец прафэсар Мікалай Нікольскі (1877—1959)¹¹². Разам з тым, кантакты паміж прадстаўнікамі БССР і Вялікабрытаніі мелі ў 1920—1930-х гг. пераважна фрагмэтарны характар і характарызаваліся жорсткай партыйнай рэглямэнтацыяй з савецкага боку.

Непрацягласьць па часе і эпізадычнасьць пераважнай большасьці беларуска-брытанскіх кантактаў першай паловы XX ст. не стварылі ў англііскім грамадзтве трывалых уяўленьняў ня толькі пра адметнасьць беларусаў і беларускай культуры, але і наогул пра іх існаваньне. Таму згаданыя сюжэты ёсьць хутчэй важнай часткай менавіта беларускай, а не англііскай гісторыі.

¹ Піхура Г. Ян зь Літвы — першы беларускі друкар у Лёндане // Божым Шляхам. №3(90). 1965. С. 4—6.

² Polski Słownik Biograficzny. T. XXX/2. Z. 125. 1987. S. 276—283.

³ Polski Słownik Biograficzny. T. XXX/1. Z. 124. 1987. S. 197—199.

⁴ Belarusian Chronicle. 1999. №8. С. 6—7.

⁵ Pamiętnik Jana Cedrowskiego własną jego ręką spisany, zabytek historyczny wieku XVII, wynaleziony przez Ks. Józefa Matuszevicza, teologii magistra, Cesarskiej Publicznej Biblioteki honorowego korespondenta // Временник императорского Московского общества истории и древностей российских. Кн. 23. 1855. С. 15—17.

⁶ Polski Słownik Biograficzny. T. XXX/1. Z. 124. S. 161—173.

⁷ Polski Słownik Biograficzny. T. XXX/2. Z. 125. 1987. S. 367—370.

⁸ Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. Мінск: «Беларуская Энцыклапедыя», 1995. С. 182; Polski Słownik Biograficzny. T. XXX/1. Z. 124. 1987. S. 101—102.

⁹ Diarjusz czyniony w Anglijej jako się peregrznowało i mieszkało 1678. Poznań, 1929.

¹⁰ Polski Słownik Biograficzny. T. XXX/2. Z. 125. 1987. S. 236—237.

¹¹ Polski Słownik Biograficzny. T. XXX/2. Z. 125. 1987. S. 240—248.

¹² Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 273.

- ¹³ Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 183; Polski Słownik Biograficzny. T. XXXVII/3. Z. 154. 1997. S. 375—379.
- ¹⁴ Pamiętnik Stanisława Augusta Poniatowskiego. Warszawa, 1903. S. 140.
- ¹⁵ Pamiętnik Stanisława Augusta Poniatowskiego. Warszawa, 1903. S. 135—153.
- ¹⁶ Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 167.
- ¹⁷ Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 228.
- ¹⁸ Aleksandrowicz A. Izabela Czartoryjska — wizerunek nie znany. Literatura i natura // Pisarki polskie epoch dawnych. Olsztyn, 1998. S. 180.
- ¹⁹ Aleksandrowicz A. Izabela Czartoryjska — wizerunek nie znany. Literatura i natura // Pisarki polskie epoch dawnych... S. 173—191.
- ²⁰ Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 596.
- ²¹ Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 179.
- ²² Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 350; Polski Słownik Biograficzny. T. XXIII/3. Z. 98. 1978. S. 522—525.
- ²³ Бажанов А. Что можно заимствовать у иностранцев по части земледелия. СПб, 1863, 1867.
- ²⁴ Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 400; Polski Słownik Biograficzny. T.VIII. 1959—1960. S. 454—455.
- ²⁵ Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 363; Polski Słownik Biograficzny. T.I. S. 281; Гарбачова В. Удзельнікі паўстаньня 1830 — 1831 гг. на Беларусі. Біябібліяграфічны слоўнік... Менск, 2006. С. 46.
- ²⁶ Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 342; Polski Słownik Biograficzny. T. XXIII/3. Z. 98. 1978. S. 571—575
- ²⁷ Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 513; Polski Słownik Biograficzny. T.XXIII/1. Z. 96. 1978. S. 104—105; Александрович С. Вольнадумца з-пад Нясвіжа Аляксандр Незабытоўскі. Мінск, 1975. С. 22.
- ²⁸ Niemcewicz J. Pamiętniki czasów moich. Lipsk, 1868. S. 86.
- ²⁹ Niemcewicz J. Pamiętniki czasów moich. Lipsk, 1868. S. 248—249.
- ³⁰ Niemcewicz J. Dziennik pobytu za granicą. T. 1. Poznań, 1876. S. 22.
- ³¹ Niemcewicz J. Dziennik pobytu za granicą. T. 1. Poznań, 1876. S. 243—257, 286—289.
- ³² Kalemka S. Wielka emigracja 1830—1863. Toruń, 2003. S. 61.
- ³³ Polskie szkolnictwo katolickie i ośrodki wychowawcze w Wielkiej Brytanii // Studia Gdańskie. T. 14. 2001. S. 201—234.
- ³⁴ Kalemka S. «Great» Polish political Emigration (1831—1870). Артыкул зьмешчаны ў інтэрнэце па адрасе: <http://www.ohiou.edu/~Chastain/dh/emigpol.htm>
- ³⁵ Гарбачова В. Удзельнікі паўстаньня 1830—1831 гг. на Беларусі. Біябібліяграфічны слоўнік. Менск, 2006.
- ³⁶ Kalemka S. Poslkie wychodztwa popowstaniowe i inne emigracje polityczne w Europie w XIX wieku // Polska XIX wieku: Państwo. Społeczeństwo. Kultura. Warszawa, 1982. S. 203.
- ³⁷ Гарбачова В. Удзельнікі паўстаньня 1830 — 1831 гг. на Беларусі. Біябібліяграфічны слоўнік... С. 51.
- ³⁸ Гарбачова В. Удзельнікі паўстаньня 1830 — 1831 гг. на Беларусі. Біябібліяграфічны слоўнік... С. 327.
- ³⁹ Гарбачова В. Удзельнікі паўстаньня 1830 — 1831 гг. на Беларусі. Біябібліяграфічны слоўнік... С. 312.
- ⁴⁰ Гарбачова В. Удзельнікі паўстаньня 1830 — 1831 гг. на Беларусі. Біябібліяграфічны слоўнік... С. 197.

- ⁴¹ Гарбачова В. Удзельнікі паўстання 1830 — 1831 гг. на Беларусі. Біябібліяграфічны слоўнік... С. 132.
- ⁴² Гарбачова. В. Удзельнікі паўстання 1830 — 1831 гг. на Беларусі. Біябібліяграфічны слоўнік... С. 274.
- ⁴³ Дамейка І. Мае падарожжы. Мінск: «Беларускі кнігазбор», 2002. С. 126.
- ⁴⁴ Піхура Г. Аляксандра Рьпінскі ў Лёндане (1849—1859) // Божым шляхам. №86. 1964. С. 9—11; Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 536—538.
- ⁴⁵ Паводле: Дегтеревская В. Политическая эмиграция в Великобритании в середине XIX века: Учебное пособие. Ярославль, 1994. С. 65.
- ⁴⁶ Дегтеревская В. Политическая эмиграция в Великобритании в середине XIX века... С. 66.
- ⁴⁷ Дегтеревская В. Политическая эмиграция в Великобритании в середине XIX века... С. 79—80.
- ⁴⁸ Дегтеревская В. Политическая эмиграция в Великобритании в середине XIX века... С. 79.
- ⁴⁹ Kalembka S. Posłkie wychodztwa popowstaniowe i inne emigracje polityczne w Europie w XIX wieku... S. 204.
- ⁵⁰ Kalembka S. Posłkie wychodztwa popowstaniowe i inne emigracje polityczne w Europie w XIX wieku... S. 207.
- ⁵¹ Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік... С. 581.
- ⁵² Цыт. паводле: Иосько М. Николай Судзиловский-Руссель: Жизнь, революционная деятельность и мировоззрение. Минск, 1976. С. 72.
- ⁵³ Иосько М. Николай Судзиловский-Руссель: Жизнь, революционная деятельность и мировоззрение... С. 78.
- ⁵⁴ Иосько М. Николай Судзиловский-Руссель: Жизнь, революционная деятельность и мировоззрение... С. 81
- ⁵⁵ Ціхаміраў А. Беларуская эміграцыя ў 90-я гады XIX ст — 1917 г. Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук. Мінск, 1994. С. 15.
- ⁵⁶ Ціхаміраў А. Беларуская эміграцыя ў 90-я гады XIX ст. — 1917 г. Аўтарэферат... С. 15.
- ⁵⁷ Тизенко П. Эмиграционный вопрос в России 1820—1910. Либава, 1909. С. 34.
- ⁵⁸ Оболенский (Осинский) В. Международные и межконтинентальные миграции в довоенной России и СССР. Москва, 1928. С. 19.
- ⁵⁹ Иоффе Э. На берегах Туманного Альбиона // Мишпоха. №5. 1999. С. 130—132.
- ⁶⁰ Uchodźstwo polsko-litewskie w Anglii i Londynie przed 1894 r. // Polska misja katolicka w Londynie 1894—1944. Londyn, 1944. S. 7.
- ⁶¹ Ціхаміраў А. Беларуская эміграцыя ў 90-я гады XIX ст. — 1917 г. Аўтарэферат... С. 15.
- ⁶² Тизенко П. Эмиграционный вопрос в России 1820—1910... С. 22—23.
- ⁶³ Пікарда Г. Беларусы ў Англіі [машынапіс]. С. 4. Захоўваецца ў архіве Гая Пікарды ў Беларускай бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане.
- ⁶⁴ Вытрымкі з актаў рэгістрацыі шлюбавых Рускай Праваслаўнай царквы (*the Russian Orthodox Church of Assumption and all the Saints*) у Лёндане, заснаванай у 1716 г. Копія з архіву, захоўваецца ў архіве Гая Пікарды ў Беларускай бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане.
- ⁶⁵ Пікарда Г. Беларусы ў Англіі [машынапіс]. С. 2.
- ⁶⁶ Picarda G. [Belarusians in England] [машынапіс]. Р. 8—9. Англамоўны варыянт тэксту крыху адрозны ад беларускамоўнага, таксама захоўваецца ў архіве Гая Пікарды ў Беларускай бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане.
- ⁶⁷ Picarda G. [Belarusians in England] [машынапіс]. Р. 19.
- ⁶⁸ Kołodziej E. Dzieje Polonii w zarzysie 1918 — 1939. Warszawa, 1919. S. 196.

- ⁶⁹ Kicinger A. Polityka emigracyjna II Rzeczypospolitej. // Central European Forum for Migration Research Working Paper. Warsaw. 2005. №4. P. 18.
- ⁷⁰ Kicinger A. Polityka emigracyjna II Rzeczypospolitej. // Central European Forum for Migration Research Working Paper. Warsaw. 2005. №4. P. 18.
- ⁷¹ Паводле інфармацыі Гая Пікарды. Picarda G. [Belarusians in England] [машынапіс]. P. 19.
- ⁷² Kołodziej E. Dzieje Polonii w zarysie 1918—1939. Warszawa, 1919. S. 196 — 199.
- ⁷³ Гутарка з а. Аляксандрам Надсанам. Запіс гутаркі захоўваецца ў прыватным архіве аўтара.
- ⁷⁴ Гутарка аб тым, куды мужыцкія грошы йдуць. Лондын, выдавецтва Польскае партыі сацыялістычнай у Літве. Printed and published by J. Kaniowski, 1902. 16 с.; Хто праўдзівы прыяцель беднага народу? Лёндан, выдавецтва Польскае партыі сацыялістычнай у Літве. Printed and published by J. Kaniowski, 1903. 16 с.; Як зрабіць, каб людзям стала добра на сьвеце? Лёндан, выдавецтва Польскае партыі сацыялістычнай у Літве. Printed and published by J. Kaniowski, 1903. 13 с. (Паводле: Kipel V., Kipel Z. Belarusian Publishing in the West: A Bibliography / Edited by J. Garbinski and L. Yurevich. New York — Warsaw, 2006. P. 5.)
- ⁷⁵ Туронак Ю. З гісторыі беларускага выдавецкага руху ў 1902—1905 гг. // Туронак Ю. Мадэрная гісторыя Беларусі. Менск, 2006. С. 41—44; Picarda G. Early Belarusian Socio-political tracts in London 1902—1906 // Belarusian Chronicle. №17. 2001. S. 9—16.
- ⁷⁶ Паводле: Туронак Ю. З гісторыі беларускага выдавецкага руху ў 1902—1905 гг. // Туронак Ю. Мадэрная гісторыя Беларусі. Менск, 2006. С. 43—44.
- ⁷⁷ Kipel V., Kipel Z. Belarusian Publishing in the West... P. 5.
- ⁷⁸ Palisander Heb. The White-Russians. A Nation driven back into the Middle Ages under Muscovite rule // The Anglo-Russian. London, December 1904. P. 875—876.
- ⁷⁹ Palisander Heb. Das totgesagte Weissrussland // Ruthenische Revue. №19. 1904. S. 533—538.
- ⁸⁰ Адамовіч А. «Як дух змаганьня Беларусі» (да 100х угодкаў нараджэньня Івана Луцкевіча). Нью-Ёрк, 1983. С. 25—27.
- ⁸¹ Kipel V., Kipel Z. Belarusian Publishing in the West... P. 6.
- ⁸² Дионео. В «уездном» городе // Русское богатство. 1907. №3. С. 1—31; Дионео. Из Англии // Русское богатство. 1907. №4. С. 1—28.
- ⁸³ Максім. У «вуездным» горадзі ў Англіі // Наша Ніва. 1907. №17. С. 5—6.
- ⁸⁴ Максім. Закон аб дробных гаспадарках у Англіі // Наша Ніва. 1907. №20. С. 5.
- ⁸⁵ Пікарда Г. Раньняя англа-беларуская вясна (1915) Гія Онслаў, Галена Іваноўская і Кембрыдзкая «хеўра» // Беларус. №511. 2005.
- ⁸⁶ Iwanowska I., Onslow H. Some White Russian Folksongs // Folk-lore. Vol. 25. London, 1914. P. 91—109; 212—226; Vol. 35. London, 1922. P. 64—82.
- ⁸⁷ Weyland Keene. A Polish People // Spectator. May 8. 1915. P. 645—646. Пра тое ж: Пікарда Г. Раньняя англа-беларуская вясна (1915) Гія Онслаў, Галена Іваноўская і Кембрыдзкая «хеўра» // Беларус. №511. 2005.
- ⁸⁸ Iwanowski K., Iwanowska-Kornecka A. Skinderowa Helena z Iwanowskich // Ziemia polscy XX wieku. Słownik biograficzny. Cz. 6. Warszawa, 2002. S. 170—171.
- ⁸⁹ Scott A. McCallum. Beyond the Baltic. London, 1925.
- ⁹⁰ Пра гэта гл. таксама: Юрэвіч Л. Мэмуары на эміграцыі: Крыніцазнаўчае дасьледаваньне. Менск, 2005. С. 76—77.
- ⁹¹ Пікарда Г. Раньняя англа-беларуская вясна (1915) Гія Онслаў, Галена Іваноўская і Кембрыдзкая «хеўра» // Беларус. №511. 2005.
- ⁹² Працікол паседжаньня Рады Народных Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі ў Бэрліне за 31.08.1919 // Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. С. 417. (Дакумэнт 1331).

- ⁹³ Пратакол сходу Рады Народных Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі ў Бэрліне 06.10.1919 // *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 1. (Дакумэнт №1389).
- ⁹⁴ Справаздача Міністэрства замежных Спраў Беларускай Народнай Рэспублікі за 1919 г. складзеная міністрам Антонам Луцкевічам 28.01.1920 // *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 1. С. 631—637. (Дакумэнт №1788)
- ⁹⁵ Тэлеграма Антона Луцкевіча (Варшава). Маргулісу (Лёндан) ад 27.12.1919 // *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 1. (Дакумэнт №1615).
- ⁹⁶ Picarda G. Diplomatic Missions of The Belarusian National Republic in London (1919—1922) // *Belarusian Chronicle*. №15. 2001. P. 9—14.
- ⁹⁷ Ліст С. Жытлоўскага да Вацлава Ластоўскага за 29.12.1921 // *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. С. 1258—1259. (Дакумэнт №3068).
- ⁹⁸ Пратакол сходу Рады Народных Міністраў БНР ад 08.03.1922 у Коўна // *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. С. 1294 (Дакумэнт №3145).
- ⁹⁹ Picarda G. Diplomatic Missions of The Belarusian National Republic in London (1919—1922)... P. 12.
- ¹⁰⁰ Бюлетень Беларускага Пресс-Бюро в Ковне за 11.05.1922 // *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. С. 1321. (Дакумэнт №3223).
- ¹⁰¹ Picarda G. Diplomatic Missions of The Belarusian National Republic in London (1919—1922)... P. 12—13.
- ¹⁰² Цытата паводле: Picarda G. [Belarusians in England] [машынапіс]. P. 17.
- ¹⁰³ Справаздача Самуіла Жытлоўскага (Бэрлін) доктару Юліусу Сімону (Лёндан) аб становішчы жыдоў ва Ўсходняй Эўропе й асабліва ў Беларусі за 30.11.1921 // *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. С. 1250. (Дакумэнт №3033).
- ¹⁰⁴ Цыт. паводле: Picarda G. Diplomatic Missions of The Belarusian National Republic in London (1919—1922)... P. 12—13.
- ¹⁰⁵ Ліст Давіда Анэкштэйна (Лёндан) да Вацлава Ластоўскага (Коўна) за 02.06.1922 // *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. С. 1324. (Дакумэнт №3240).
- ¹⁰⁶ Інфармацыйны Бюлетэнь Цэнтральнага Беларускага прэсбюро №1. 15.12.1922 (Коўна) // *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. С. 1364. (Дакумэнт №3346).
- ¹⁰⁷ Піхура Г. Магдалена Радзівіл // *Божым шляхам*. №2(89). Лёндан, 1965. С. 9—10.
- ¹⁰⁸ The House of Radzivil and Their British Connections: 8. Mahdalena Radzivil (née Zavisva) // *Belarusian Chronicle*. №13. 2000. P. 22—23.
- ¹⁰⁹ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус. Менск, 2004. С. 79—80.
- ¹¹⁰ Надсан А. Княгіня Радзівіл і справа адраджэньня Уніі ў Беларусі. Менск, 2006. С. 81.
- ¹¹¹ Осипович А. БССР и Великобритания: пролетарская солидарность и гуманитарные контакты, экономические, научные и культурные связи в 1921—1938 гг. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Минск: 2004. С. 11—12.
- ¹¹² Осипович А. Англо-белорусские научные и культурные связи в 1921—1933 гг. // *Гісторыя Беларусі: новае ў даследаванні і выкладанні*. Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, Мінск, 25 кастрычніка 2002 г. БДПУ імя М. Танка. Мінск, 2002. Вып. 2. С. 211.

Частка 2.

НА ШЛЯХАХ У ВЯЛІКАБРЫТАНІЮ: БЕЛАРУСЫ ПАВАЕННАЙ ІМІГРАЦЫІ

Паваенная Вялікабрытанія, як і іншыя краіны — удзельніцы Другой сусветнай вайны, сутыкнулася з шэрагам праблем сацыяльна-эканамічнага характару. Неабходна было адбудоўваць разбураную падчас вайны гаспадарку і інфраструктуру, пераарыентаўваць прамысловасць на вытворчасць «мірных» тавараў і аднавіць міжнародныя эканамічныя пазыцыі краіны як звышдзяржавы. Аднак для выканання гэтых задач неабходна было вырашыць іншую, ці ня больш складаную, — забяспечыць вытворчасць працоўнай сілай. Дэфіцыт працоўных рук адчуваўся ў такіх важных галінах брытанскай эканомікі як сельская гаспадарка, вуглездабыча, тэкстыльная вытворчасць, сфера бытавога абслугоўвання, будаўніцтва, вытворчасць цэгля.

Лейбарысцкі ўрад Клэмэнта Этлі (*Clement Richard Attlee*, 1883—1967), што прыйшоў да ўлады ў краіне ў ліпені 1945 г., узяўся знайсці шляхі выхаду са складанай паваеннай сытуацыі ў краіне. Як урад левай арыентацыі ён супольна з моцнымі прафсаюзамі (трэйд-юніёнамі) традыцыйна імкнуўся забяспечыць правы брытанскіх працоўных і абвясціў праграму поўнай занятасці (ліквідацыі беспрацоўя). Разам з тым лейбарысты стваралі ўмовы для прыцягнення ў найважнейшыя галіны эканомікі ўнутраных працоўных рэсурсаў: заахвочвалі да працы жанчын, дэмабілізаваных вайскоўцаў ды інш. Аднак зь бегам часу выявілася, што нястачу працоўнай сілы немагчыма забяспечыць толькі за кошт брытанскіх працоўных. Апошнія не выказвалі вялікага энтузіязму цяжка працаваць у вугальных капальнях, на малааплатнай працы ў сельскай гаспадарцы або на некваліфікаванай працы ў тэкстыльнай вытворчасці.

Ва ўмовах свабоднага рынку занятасці згаданыя галіны эканомікі, такія значныя для краіны, зусім не карысталіся папулярнасцю ў мясцовых працаўнікоў, і адзіным выйсьцем стаў пошук ахвотных сярод замежнікаў. Так, левы ўрад Этлі, у складаным пагадненні з прафсаюзамі, вымушаны быў пайсці на запрашэнне ў краіну працоўнай іміграцыі, разьмеркаваньне якой на рынку працы можна было б больш-менш эфэктыўна кантраляваць¹.

Брытанская іміграцыйная палітыка першай паловы XX ст. была скіраваная на абарону рынку працоўнай сілы краіны. Найбольшыя хвалі іміграцыі ў краіну ў першай палове XX ст. былі габрэйская ды ірляндзкая. Найвышэйшы ўздым першай зь іх прыпаў на 1899—1905/06 гг., у выніку яго ў Вялікабрытаніі асела болей за 200 000 габрэяў з Расеі і краінаў Усходняй Эўропы. Цягам 1930-х гадоў у краіну прыехала яшчэ каля 60 000 габрэяў зь Нямеччыны і краінаў Цэнтральнай Эўропы. Ірляндзкая іміграцыя была больш значная за габрэйскую і пачалася яш-

чэ ў папярэднія стагоддзі. Аднак найбольшая колькасць ірляндцаў (болей за 239 000) прыбыла ў Вялікабрытанію ў 1924—1939 гг.²

Такія вялікія іміграцыйныя хвалі патрабавалі выпрацоўкі адэкватных прынцыпаў дзяржаўнай палітыкі. Першы «Закон аб замежніках» (*Aliens Act*), прыняты ў 1905 г. і скіраваны супраць масавай габрэйскай іміграцыі, толькі пачаў афармляць правыя асновы міграцыйнай палітыкі Вялікабрытаніі, перадугледжваючы абавязковую фіксацыю прыватных звестак прыбылых і абмежаванні для найбяднейшых зь іх³. «Дэкрэт аб замежніках» (*Aliens Order*) 1920 г. замацоўваў адмысловую працэдуру прыезду працоўных імігрантаў у Вялікабрытанію, якая перадугледжвала рэгістрацыю іншаземцаў у мясцовых аддзелах паліцыі, а таксама абавязковае напісанне запытаў (прашэньняў) на дазвол на працу ў Міністэрства працы. Апошняе разглядала магчымасці працаўладкаваньня ў Брытаніі кожнага імігранта і дала адпаведны адказ з дазвалам ці адмовай. Такім чынам Міністэрства працы магало больш-менш эфэктыўна рэгуляваць прыток замежных працоўных на ўнутраны рынак занятасці і абараняць інтарэсы брытанскіх грамадзян⁴.

Сярод замежнікаў, што павінныя былі падумаць паваянную брытанскую эканоміку, былі беларусы, якія й паклалі пачатак беларускай дыяспары ў Вялікабрытаніі. Яны выразна падзяляліся на тры катэгорыі, кожная зь якіх прайшла ўласны шлях на Брытанскія выспы: былыя жаўнеры польскага войска, сем'і жаўнераў і былыя *DP* зь лягераў у Нямеччыне і Аўстрыі. Наяўнасьць гэтых групаў беларусаў у якасьці сацыяльнай асновы зьяўляецца спэцыфічнай асаблівасьцю беларускай дыяспары ў Вялікабрытаніі.

Былыя жаўнеры польскага войска

Першы польскі корпус і беларусы ў Вялікабрытаніі ў часе Другой сусьветнай вайны

Беларусы з польскага войска зьявіліся ў Вялікабрытаніі яшчэ ў пачатку Другой сусьветнай вайны, калі быў створаны Першы польскі корпус¹. Шлях на Брытанскія выспы для значнай часткі гэтых жаўнераў прайшоў цераз Францыю, адкуль у чэрвені 1940 г. былі эвакуяваныя звыш за 16 000 былых польскіх грамадзянаў. 5 жніўня 1940 г. брытанскі ўрад даў згоду на фармаваньне на тэрыторыі краіны польскіх узброеных сілаў⁵.

Склад гэтага войска папаўняўся зь некалькіх крыніцаў. У 1942 г. у Вялікабрытанію былі пераведзеныя зь Сярэдняга Ёсходу 7-я і 8-я пяхотныя дывізіі, якія фармаваліся пераважна зь ліку былых жыхароў Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Праўда, колькасць беларусаў у гэтых частках дакладна невядомая⁶.

¹ **Першы польскі корпус** — вайсковае фармаваньне, створанае паводле польска-брытанскай дамовы ад 5 жніўня 1940 г. на тэрыторыі Брытаніі з наяўных тут польскіх грамадзян, добраахвотнікаў з Паўднёвай Амэрыкі, жаўнераў, эвакуяваных з Францыі, і інш.

Шэраг добраахвотнікаў прыбыў з краінаў Паўднёвай Амэрыкі. Набор будучых вайскоўцаў праводзіўся ў Аргентыне, Бразыліі і Ўругваі, дзе жыла значная колькасць эмігрантаў з Другой Рэчы Паспалітай¹¹. Прававой падставай для акцыі стала распараджэнне Міністэрства вайсковых справаў ад 29 кастрычніка 1939 г., інструкцыя аб правядзенні закліку добраахвотнікаў у краінах Лацінскай Амэрыкі (ад 04.06.1940) і распараджэнне прэм'ер-міністра польскага ўраду на эміграцыі Ўладзіслава Сікорскага (1881—1943) аб наборы добраахвотнікаў у гэтых краінах. У выніку праведзенай рэгістрацыі эмігрантаў і выяўлення здольных да службы асобаў, што мелі польскае грамадзянства, у 1941—1944 гг. у Вялікабрытанію былі адпраўленыя 1263 чалавекі з Аргентыны (сярод іх 92 (па іншых звестках — 110) беларусаў), 371 — з Бразыліі (у тым ліку 9 беларусаў) і 13 асобаў з Уругваю (колькасць беларусаў дакладна невядомая). Такім чынам з Паўднёвай Амэрыкі ў часе Другой сусветнай вайны ў Вялікабрытанію апынулася крыху болей за 100 беларусаў⁷.

У 1944—1945 гг. на Брытанскія выспы трапілі таксама некаторыя жаўнеры Другога польскага корпусу, што ўдзельнічалі ў вайсковых апэрацыях на тэрыторыі Італіі, былі параненыя і праходзілі лячэнне ў брытанскіх шпіталях⁸.

Яшчэ адна крыніца папаўнення вайсковых частак ў Вялікабрытаніі з'явілася пад канец вайны. Улетку 1944 г. на вызваленай саюзнікамі тэрыторыі Францыі распачаўся заклік добраахвотнікаў у Польскія ўзброеныя сілы на Захадзе. Пазней аналягічная кампанія распаўсюдзілася і на тэрыторыю Нямеччыны. Заклік датычыў найперш былых ваеннапалонных 1939 г., а таксама вывезеных на прымусовыя працы ды ўцекачоў ад савецкае ўлады былых грамадзянаў Другой Рэчы Паспалітай. Сярод залічаных у польскае войска на вызваленых саюзнікамі тэрыторыях была пэўная частка беларусаў. Даследнік Юры Грыбоўскі выявіў імёны 18 нашых суайчыньнікаў, што такім чынам трапілі ў польскія вайсковыя фармаваньні ў Вялікабрытаніі ў другой палове 1944 г. Аднак рэальны лік такіх добраахвотнікаў быў большы⁹.

У выніку ўсіх папаўненняў пры канцы Другой сусветнай вайны на тэрыторыі Вялікабрытаніі ў Першым польскім корпусе, а таксама ў брытанскіх ваеннапаветраных сілах і ваенна-марскім флоце на службе знаходзілася блізу 60 000 жаўнераў зь земляў Другой Рэчы Паспалітай¹⁰. Колькасць беларусаў дакладна вызначыць немагчыма, бо пераважная большасць зафіксаваная як палякі. Падчас перапісу асабовага складу польскага войска ў Вялікабрытаніі ў 1944 г. пра сваю беларускую нацыянальнасць заявілі толькі 35 асобаў (22 з іх прыехалі з Паўднёвай Амэрыкі)¹¹. Паводле падлікаў Юрыя Грыбоўскага, мінімальная колькасць нараджэнцаў беларускіх земляў у вайсковых аддзелах на тэрыторыі Вялікабрытаніі на той час складала 600 чалавек, рэальная ж лічба, верагодна, была большая¹². Праўда, узровень нацыянальнай самасьвядомасці згаданых жаўнераў-беларусаў

¹¹ Цягам толькі 1926—1938 гг. зь земляў Другой Рэчы Паспалітай у Аргентыну, Бразылію і Парагвай (Уругваю ў статыстыцы няма) выехалі 174 тысячы чалавек, сярод якіх — 69 тысяч украінцаў і беларусаў. (Паводле: Janowska H. Emigracja z Polski w latach 1918—1939 // Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych. Warszawa, 1984. S. 423).

быў невысокі. Сьвядомыя адзінкі часам прыходзілі ва ўкраінскія арганізацыі ў Лёндане ў пошуках вестак пра беларускае арганізаванае жыццё і друк. Стварыць жа ўласную беларускую арганізацыю яны ня здолелі¹³. Частка з тых беларусаў пазней далучылася да нацыянальных арганізацыяў, створаных іншымі беларускімі жаўнерамі ў паваяенны час.

Сярод жаўнераў Першага польскага корпусу апынуўся і Міхась Мацукевіч, будучы першаярарх Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы — уладыка Мікалай. У сваіх успамінах ён згадваў, як запісаўся у польскае войска ў Нямеччыне, адкуль 14 сакавіка 1945 г. яго разам з іншымі добраахвотнікамі прывезлі ў порт Лівэрпулю.

«У Лівэрпуль на чыгуначнай станцыі нам далі чым прывязаць душу да цела. Цягніком адвезлі да пераходнага лягеру Форэст, што ля Абэрдыну. Перш за ўсё баня. Парадак тутэйшай бані амаль той самы, што нямецкі. Палякі дазвалялі браць асабістыя рэчы: прыборы да галення, дакумэнты, калі хто меў. [...]

Пасья нас былі завялі на кухню. Ангельскі хлеб у параўнанні зь нямецкім быў «вата», так мы яго і называлі. Адною буханкі «ваты» на раз было мала. Мы бегалі па некалькі разоў па аўсянку, а яе было даволі. Потым і аўсянкаю насыціліся.

*Мы ўжо ў ангельскіх мундзірах з польскім ажэлкам на лобе. У нас заводзіцца вайсковы рэжым. Цягаюць нас на муштры, цьвічэньні^{III}. Сыботы і нядзелі вольныя ад занятку. Маём даволі часу для сябе. Палякі трубяць за паварот у Польшчу, а палітыка аліянтаў робіць сваё. [...]*¹⁴

Верагодна, падобныя матывы — вырвацца з галоднай Нямеччыны — кіравалі і іншымі беларусамі, што ішлі ў польскае войска і апынуліся на тэрыторыі Вялікабрытаніі пры канцы вайны.

У 1946 г. да іх далучылася значная колькасць суайчыньнікаў, што служылі ў Другім польскім корпусе і дагэтуль знаходзіліся ў Італіі.

Гісторыя Другога польскага корпусу і беларускай прысутнасці ў ім

Другі польскі корпус быў створаны паводле савецка-польскай вайскавай дамовы ад 14 жніўня 1941 г. За два дні да гэтага, 12 жніўня 1941 г., выйшаў Дэкрэт прэзыдыюма Вярхоўнага Савета СССР «Аб амністыі польскіх грамадзянаў», паводле якога зь лягераў ваеннапалонных, месцаў пазбаўленьня волі і спэцпасаўленьняў вызваліліся рэпрэсаваныя былыя польскія грамадзяне (у тым ліку і выхадцы з Заходняй Беларусі). Яны і сталі асноўнай базай польскай арміі, што спачатку фармавалася ў Сярэдняй Азіі, а ў 1942 г. была эвакуяваная ў Іран. Такім чынам на Сярэднім Усходзе апынулася больш за 78 тыс. вайскоўцаў і амаль 38 тыс. цывільных асобаў (сем'яў вайскоўцаў, што таксама выехалі з СССР)¹⁵.

Дакладную колькасць беларусаў у Польскай арміі на Ўсходзе акрэсьліць складана, бо пераважная большасць падавала сябе палякамі. З гэтай прычыны

^{III} Цьвічэньне, польск. *ćwiczenie* — практыкаваньне.

афіцыйныя лічбы польскага міністэрства нацыянальнай абароны, згодна зь якімі ў верасні 1943 г. у Польскай арміі на Ўсходзе служылі 1377 беларусаў, нельга лічыць рэальнымі. Паводле падлікаў Ю. Грыбоўскага, толькі праваслаўных беларусаў у войску налічвалася ня менш за 1600—1700 асобаў¹⁶, таксама мусяць быць улічаныя беларусы-каталікі. Таму можна казаць пра некалькі тысяч беларусаў у Польскай арміі на Ўсходзе.

У ліпені 1943 г. зь яе быў вылучаны Другі польскі корпус пад камандаваньнем Уладзіслава Андэрска (1892—1970). Празь некаторы час ён быў перадыслакаваны ў Італію, дзе ўвайшоў у склад 8-й брытанскай арміі. Менавіта ў гэтым корпусе, які складаўся з 5-й крэсовай пяхотнай дывізіі, 3-й дывізіі карпацкіх стральцоў, 2-й танкавай брыгады, а таксама пазадывізіійных адзінак, служыла найбольшая колькасць беларусаў.

Яны прайшлі праз ваенныя апэрацыі саюзнікаў на Апэнінах: бралі ўдзел у штурме Монтэ Касіна^{IV} ў траўні 1944 г., бітве за Анкону 18 ліпеня 1944 г. Яны заставаліся ў Італіі да лета 1946 г., чакаючы вырашэньня лёсу сваімі апекунамі — брытанцамі.

Пры канцы вайны шэрагі Другога польскага корпусу значна папоўніліся навабранцамі зь нямецкіх фармацый, а таксама вывезеных на прымусовыя працы. Напрыклад, ня менш за 100 беларусаў, што служылі ў 30-й грэнадэрскай дывізіі СС^V, у кастрычніку-лістападзе 1944 г. на тэрыторыі Францыі дэзэртавалі і трапілі ў палон, адкуль пераважная большасьць, падаўшы сябе палякамі, далучылася да Другога польскага корпусу ў Італіі¹⁷.

Былі і іншыя шляхі, якімі беларусы траплялі ў польскае войска. Айцец Аляксандар Надсан згадваў пра аднаго маладога беларуса з Магілёва, які ў дакумэнтах быў

Жаўнеры Другога польскага корпусу ў Тэль-Авіве 1943 г.

^{IV} **Бітва пад Монтэ Касіна** — сэрыя бітваў Другой сусьветнай вайны, у выніку якіх саюзніцкія войскі пераадолелі ўмацаваную «Лінію Густава» і занялі Рым. 11—18 траўня 1944 г. у вырашальным змаганьні за ўмацаванае абацтва на гары каля гораду Касіна (ключавы пункт нямецкай абароны) галоўную ролю адыгралі жаўнеры Другога польскага корпусу генэрала Андэрска.

^V **30-я грэнадэрская дывізія СС (1-я беларуская)**, ням. *30 Waffen-Grenadier-Division der SS (weissruthenische Nr. 1)* была сфармаваная на тэрыторыі Ўсходняй Прусыі ў жніўні 1944 г. і складалася пераважна з курсантаў Менскай камандзёрскай школы БКА, аддзелаў БКА і беларускай паліцыі парадку. У кастрычніку—сьнежні 1944 г. дывізія знаходзілася ў раёне Дыжону (Францыя), дзе пэўная частка беларускіх жаўнераў перайшла на бок саюзнікаў. Рэшту беларусаў дывізіі пазьней накіравалі на фармаваньне 1-й дывізіі Рускай вызвольнай арміі.

запісаны палякам з Пазнані: «Ён ніколі не навучыўся добра размаўляць па-польску. Ягонья польскія калегі добра ведалі, які ён паляк... Між іншым, ён быў прыняты ў польскую армію ўжо пасля заканчэння вайны (падкрэсл. — а. А.Н.). Яшчэ больш цікавы выпадак аднаго беларускага студэнта, які нейкім чынам перабраўся пасля вайны зь Нямецчыны ў Рым і нават здолеў паступіць ва ўнівэрсытэт. Я яго сустрэў у Рыме ў траўні 1946 г., год пасля заканчэння вайны. Наша другая сустрэча была ў лістападзе 1946 г. у Лёндане, дзе мой знаёмы быў у форме жаўнера польскай арміі... Хоць ён ня мог адрозніць рулі вінтоўкі ад прыкладу, ён скарыстаў з права былога «камбатанта» на бясплатны пераезд у краіну свайго выбару, і ў 1949 г. выехаў у Аргентыну. Падобных прыкладаў можна прывесці больш»¹⁸.

Пералічаныя прыклады добра ілюструюць складанасці, зь якімі сутыкаецца пры вызначэнні колькасці беларусаў у шэрагах польскага войска наогул і Другога польскага корпусу ў прыватнасці. Паводле падлікаў Ю. Грыбоўскага, у 1945 г. у шэрагах гэтага корпусу было найменей 4000 беларусаў¹⁹.

У разьмешчаных адразу па вайне на тэрыторыі Італіі польскіх вайсковых частках нарэшце назьбіралася тая крытычная маса беларусаў, што дала пачаткі нацыянальнага руху. Кіраўніцтва Другога польскага корпусу адкрыла ў месцах дысьлякацыі фармаваньняў гімназіі, каб жаўнеры атрымлівалі адукацыю дзеля далейшай іх інтэграцыі ў мірнае жыццё. Адна з гімназіяў знаходзілася ў Модэне^{VI}, дзе вучыліся некалькі беларусаў, у большасці — былыя курсанты Менскай афіцэрскай школы БКА. Сярод настаўнікаў быў выкладчык Віленскай беларускай гімназіі Вінцэнт Жук-Грышкевіч: «Нейкім спосабам мы атрымалі вестку, што адзін з выкладчыкаў ёсьць беларусам. Гэта нас вельмі суцешыла. Беларусам гэтым аказаўся праф. Вінецук Грышкевіч. Хутка мы з ім навязалі сакрэтную лучнасьць і мелі частыя тайныя спатканьні»²⁰.

Аналягічныя гурткі беларусаў дзейнічалі ў іншых гімназіях: у Алесана на поўдні краіны, і ў Сарнана (цэнтральная Італія). Суполкай у Сарнана кіраваў Віктар Сянкевіч²¹. У неафіцыйных арганізацыях бралі ўдзел Сыльвэстар Будкевіч^{VII}, браты Генрых і Зыгмунт Сянкевічы, Якуб Амор (сапр. Кастусь Кадушка), Павал Навара, Аляксандар Надсан, Павал Асіповіч, Бэнэдыкт Кляйноў, Уладзімір Кавеліч, Юры Весялкоўскі, Базыль Высоцкі, Мікола Калесьнікевіч²². Пераважная большасць удзельнікаў тых нацыянальных арганізацый далучылася да Другога польскага корпусу ў 1944—1945 гг. менавіта зь ліку былых жаўнераў нямецкіх фармаваньняў, а таксама прайшла добрую школу нацыянальнага выхавання ў Беларусі ў шэрагах СБМ.

Усе пералічаныя беларускія групоўкі ў польскім войску мелі адмысловую лучнасьць цераз Рым, які жаўнеры наведвалі падчас адпачынку. Там яны атрымлівалі ў якасці гідаў-апекуноў сьвятароў — былых грамадзянаў Польшчы. Сярод гэтых

^{VI} Горад у вобласці Эмілія-Раманья на поўначы Італіі.

^{VII} Біяграфічныя звесткі актывістаў беларускага руху ў Брытаніі пададзеныя ў біяграфічным слоўніку пры канцы кнігі.

гідаў былі і беларусы аа. Леў Гарошка, Пётра Татарыновіч^{VIII}, Часлаў Сіповіч, якія ня толькі выконвалі абавязкі экскурсаводаў, але і, адшукаўшы беларусаў, стараліся далучыць іх да нацыянальнага жыцця²³. Так, сьвятары, што займаліся чытаньнем асьветных лекцый з гісторыі Беларусі, навязалі кантакты з прыкладна 300 беларусамі²⁴.

Яшчэ адным фактарам, што ўплываў на павышэньне нацыянальнай самасьвядомасьці беларусаў у польскім войску, была эміграцыйная прэса. 25 сьнежня 1945 г. у Парыжы выйшаў першы нумар газэты «Беларускія Навіны»^{IX}, што распаўсюджвалася па беларускіх асяродках у Эўропе. Газэта ня толькі пасудзейнічала кансалідацыі раскіданых па ўсёй Італіі беларусаў, але і зьвязвала іх з шматтысячнай грамадой суродзічаў у лягерах для перамешчаных асобаў у Нямеччыне і Аўстрыі. І паколькі выдавецкая справа ў лягерах *DP* у Нямеччыне яшчэ была пад забаронай, менавіта парыскія «Беларускія Навіны» сталі да лета 1947 г. галоўным беларускім пэрыёдыкам на эміграцыі.

24 красавіка 1946 г. неафіцыйны камітэт самапомачы ў Рыме (куды ўваходзілі як беларускія сьвятары, так і студэнты сьвецкіх навучальных устаноў) даслаў кіраўніцтву Другога польскага корпусу ліст, дзе выказаў пажаданьні: выдаць вайсковы загад на распаўсюд сярод беларускіх жаўнераў «Беларускіх Навінаў», а таксама дазволіць выданьне ў Італіі беларускай газэты²⁵. Сьціплыя патрабаваньні тлумачыліся проста: у вайсковых фармаваньнях забаранялася ствараць любыя грамадзкія арганізацыі. Але і рэакцыі на гэтыя патрабаваньні не было: у траўні 1946 г. пачалася эвакуацыя Другога польскага корпусу ў Вялікабрытанію²⁶.

Тым ня менш, набытыя ў Італіі беларускія сувязі не згубіліся цалкам у часе пераезду ў новую краіну, аднавіўшыся ў Вялікабрытаніі падчас арганізацыі там беларускага жыцця.

Беларускія сьвятары і вайскоўцы ў Рыме. 1946 г.

^{VIII} Пётра Татарыновіч, а. (1896—1978) — беларускі сьвятар, пэдагог, перакладчык, публіцыст. Нарадзіўся ў в. Гайнін (сёньня Ляхавіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). Высьвечаны на сьвятара ў 1921 г. Служыў у заходнебеларускіх парафіях на Берасьцейшчыне і Століншчыне. У 1945—1949 гг. вучыўся ў Рыме, абараніў доктарскую дысэртацыю, прысьвечаную Кірылу Тураўскаму. У 1950 г. заснаваў беларускі каталіцкі часопіс «*Žnič*» (1950—1975), заснаваў беларускую рэдакцыю «Радыё Ватыкана».

^{IX} «Беларускія Навіны» — пэрыёдык, які выдаваўся ў Парыжы з 25 сьнежня 1945 г. да 28 чэрвеня 1947 г. Выйшла 8 нумароў. Рэдактар — Лявон Рыдлеўскі.

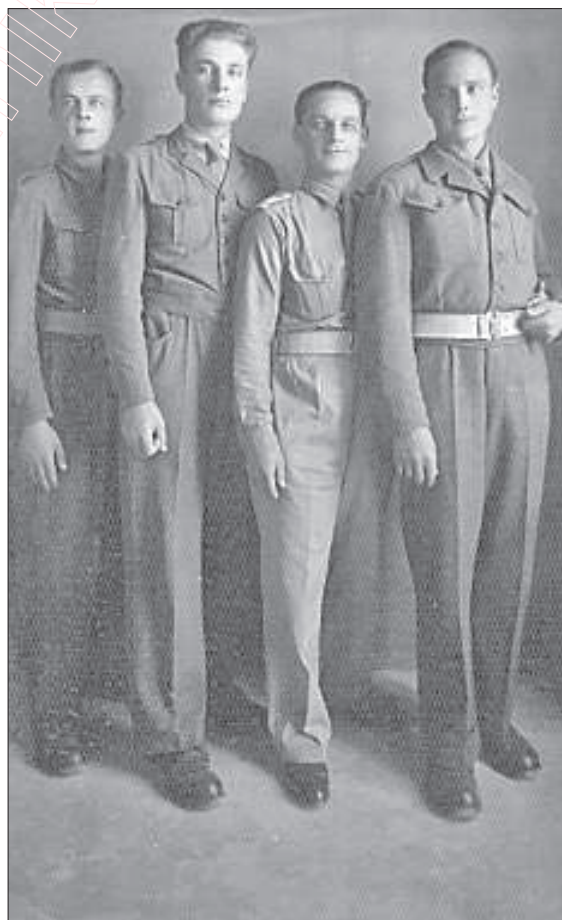
Вырашэньне лёсу польскага войска ў Вялікабрытаніі. Дэмабілізацыя

У 1945 г. у Другім польскім корпусе ў Італіі налічвалася каля 110 тысяч асобаў. Яшчэ 60 тысяч знаходзіліся ў Вялікабрытаніі, 11 тысяч засталіся на Сярэднім Усходзе і каля 30 тысяч далучыліся да польскага войска ў Брытанскай зоне Нямеччыны. Агульны лік жаўнераў быў 210 тыс. чалавек. Зь іх па сканчэньні вайны амаль 100 тыс. асобаў вярнуліся дахаты (пераважна ў Заходнюю Польшчу)²⁷. Польскія вайсковыя дзеячы спадзяваліся на далейшае захаваньне арміі як цэлай вайскавай адзінкі, здольнай пазмагацца за аднаўленьне, на іх думку, незалежнай польскай дзяржавы. Аднак брытанскія ўлады ня мелі ні рэальнай магчымасьці, ні нават намераў захоўваць пад сваёй апекай такую вялікую па колькасьці і неаднастайную паводле складу армію іншай дзяржавы.

Стаўленьне брытанскіх кіроўных колаў і грамадства наогул да польскіх вайскоўцаў было супярэчлівае. З аднаго боку, значная частка жаўнераў змагалася ў Першым польскім корпусе, а таксама ў складзе брытанскіх ваенна-паветраных сілаў і ваенна-марскога флоту непасрэдна за Брытанію і заслужыла падзяку ад мясцовага грамадства. 25 лютага 1945 г. прэм'ер-міністар Брытаніі Ёнстан Чэрчыль (1874—1965) падчас выступу ў Палаце грамадаў заўважыў, што брытанскі ўрад ніколі не забудзе, чым ён абавязаны польскім войскам і выказаў спадзяваньні, што ім будзе прапанаванае грамадзянства і свабоды Брытанскай імперыі²⁸.

Зь іншага боку, колькасьць польскіх вайскоўцаў пад апекай брытанскага ўраду да канца вайны няспынна павялічвалася. І ў іх шэрагах зьявіліся людзі, што хоць і кароткі час, але служылі ў нямецкай арміі, што не магло ня выклікаць асьцярогаў. Думкі пра магчымасьць наданьня ўсім польскім жаўнерам брытанскага грамадзянства, свабоды перамяшчэньня і роўных правоў зь іншымі жыхарамі не выклікала энтузіязму ў мясцовага насельніцтва.

Апроч таго, пры канцы вайны стала актыўна працаваць агітацыя за вяртаньне жаўнераў на радзіму. Пра яе згадаў ва ўспамінах Міхась Мацукевіч: *«Восьмага травеня Нямеччына здалася. Канец вайны са зброяй. Прапаганда з усіх бакоў. Вайсковая дысцыпліна слабее. Мясцовыя*

Жаўнеры Другога польскага корпусу: Тодар Мазура, Тодар Цімафейчык, Максім Рудзь, Уладзіслаў Курыла. Італія, 1945.

камуністы вядуць прапаганду супраць польскіх жаўнераў, выганяюць іх дамоў. Паміма гэтага ўсё ж мне тут лепш, як было ў Нямеччыне. Прынамсі чыста, і яды даволі. [...]»²⁹

Брытанскія кіроўныя колы спачатку мелі спадзевы, што значная частка жаўнераў польскага войска вернецца на радзіму, і ў краіне застанецца невялікая колькасць іншаземцаў-вайскоўцаў. Спадзевы ня спраўдзіліся. Пытаньне далейшай будучыні польскага войска стала адным з ключавых момантаў брытанскага палітычнага жыцця. Былі прапановы нават перадаць ўсё Польскае войска на Захадзе пад камандаваньне Варшавы, але гэта не знайшло падтрымкі ў вайсковага кіраўніцтва³⁰. Сытуацыя вырашылася дзякуючы Міністэрству ўнутраных справаў (*Home Office*), што прапанавала стварыць новую вайсковую адзінку для жаўнераў польскай арміі, якая і вырашыла праблему знаходжаньня на тэрыторыі краіны замежных вайскоўцаў³¹. Стварэньне Польскага корпусу прыстасаваньня і разьмяшчэньня (*Polski Korpus Przystosobienia i Rozmieszczenia — Polish Resettlement Corps*, далей — ПКПР) пачалося 24 чэрвеня 1946 г.

ПКПР задумваўся як нешта сярэдняе паміж вайсковай і цывільнай структурай, своеасаблівае прыстанішча на два гады для іншаземных жаўнераў, з дапамогай якога павінная была адбыцца сацыялізацыя былых вайскоўцаў у мірным грамадзтве. Але галоўная перавага для брытанцаў была ў тым, што, пры захаваньні больш-менш кампактнага разьмяшчэньня, жаўнераў можна было выкарыстоўваць як працоўную сілу, неабходную для патрэбаў эканомікі. Так, ад лета 1946 г. пачалася перадысьлякацыя ўсіх новых жаўнераў ПКПР на новыя месцы службы ў Вялікабрытаніі.

Уступленьне ў ПКПР было справай добраахвотнай, але насамрэч у жаўнераў была незайздросная альтэрнатыва: тэрмінова дэмабілізоўвацца і ўлівацца ў шэрагі беспрытульных *DP*. А новае месца службы гарантавала дапамогу ў наступным уладкаваньні на тэрыторыі краіны ці на эміграцыі. Фактычна, польскія жаўнеры атрымоўвалі ўсе правы і магчымасьці, што мелі іх брытанскія калегі, уключна з правам на адпачынак, бясплатны праезд па тэрыторыі краіны, забчсьпечаньне ў выпадку хваробы і г. д. Акрамя таго брытанцы абавязваліся спрыяць інтэграцыі такіх вайскоўцаў у мірнае жыццё (навучаньню ангельскай мовы, засваеньню звычайна мясцовага грамадзтва). Апроч таго вайсковае кіраўніцтва брала на сябе клопат пра сем'і новых жаўнераў, іх разьмяшчэньне ля месца службы жаўнера або дапамогу пры выездзе ў іншую краіну³².

Паводле распаўсюджанай у ПКПР інфармацыі Міністэрства абароны ў жніўні 1946 г., у пэрспэктыве жаўнеры корпусу мелі наступныя магчымасьці ўладкаваньня свайго жыцця: вяртаньне ў Польшчу (у любы час з прадстаўленьнем бясплатнага пераезду і грашовай дапамогай на 56 дзён); паступленьне на службу ў брытанскую армію (пры ўзросце да 30 гадоў і адпаведным стане здароўя); эміграцыя ў іншыя краіны (з аплатай праезду, грашовай дапамогай на 56 дзён і звальненьнем з ПКПР адразу, як толькі будзе атрыманае права на ўезд у абраную краіну); цывільная праца ў Вялікабрытаніі. Пачынаць працаваць можна было яшчэ ў ча-

се двухгадовай службы ў ПКПР (жаўнер проста пераставаў атрымліваць вайсковую плату і залічваўся у рэзэрвы арміі, але ў любы час мог вярнуцца на службу пры звальненні з працы)³³.

Прапанаваны брытанскімі ўладамі варыянт, можа, і не зусім задавальняў польскае вайсковае кіраўніцтва, але ствараў добрыя перадумовы для ўладкавання паваяеннага жыцця саміх жаўнераў. Таксама пераход у ПКПР ня выклікаў нараканняў у большасці былых жаўнераў польскай арміі. Ухвалілі праект уступлення ў корпус і беларусы, якія на першай сваёй зборцы ў Вялікабрытаніі адзначылі, што стварэнне ПКПР зьяўляецца найлепшым выйсцем з сытуацыі³⁴.

Для брытанскага ўраду ў згаданым праекце таксама існавала выразная выгада. Жаўнеры былі адразу папярэджаныя, што, як і брытанскіх вайскоўцаў, іх могуць выкарыстоўваць для той ці іншай патрэбнай працы яшчэ ў часе службы і без атрымання адмысловага заробку, апрача вайсковага. Прыклад такой працы згадвае ў сваіх успамінах Міхась Мацукевіч: *«Перад Калядамі ў 1946 г. нас жаўнераў прывезлі ў Лёндан памагаць разладоўваць пошту на чыгуначнай станцыі Кінг Крос. Хто браў зарплату за нашу працу, ня ведаю, але мы грошай не атрымлівалі дабавачна да нашага вайсковага жолду»*³⁵.

Працаўладкаваннем жаўнераў ПКПР займалася Міністэрства працы, якое старалася адправіць іх у тыя сфэры гаспадаркі, дзе найбольш адчуваўся брак працоўнай сілы і былі невялікія заробкі (асабліва ў сельскую гаспадарку). Безумоўна, жаўнеры маглі потым змяняць месца паводле свайго жадання, аднак атрымаць кваліфікаваную працу па даваеннай спецыяльнасці ў іх амаль не было шанцаў. Найбольшы попыт у брытанскай эканоміцы на той час быў на некваліфікаваных ці паўкваліфікаваных работнікаў менавіта ў «ключавых» галінах, дзе, у выніку, і ўладкавалася большасць былых жаўнераў або з падачы Міністэрства працы, або пасьля ўласных пошукаў. Паводле афіцыйнай статыстыкі, з 66000 вайскоўцаў ПКПР цягам 1947—1950 гг. у сельскай гаспадарцы былі працаўладкаваныя 8200 чалавек, у будаўніцтве — 9000, у вытворчасці цэглы — 3100, у вугальных капальнях — 7300, у тэкстыльнай вытворчасці — 6400 і г. д.³⁶ Такім чынам, жаўнеры ПКПР часткова здымалі вастрыню праблемы працоўнай сілы для брытанскай эканомікі.

Зь пераводам у Вялікабрытанію цягам 1946 г. Другога польскага корпусу, а таксама частак з Сярэдняга і Блізкага Ўсходу ў Аб'яднаным каралеўстве з'явілася і новая даволі актыўная група беларусаў. Яны карысталі з прапанаваных брытанцаў выгодаў паступовай сацыялізацыі: паступалі на курсы ангельскай мовы, уладкоўваліся на працу, жылі ў бараках і адмысловых гасцэлях (інтэрнатах) і цягам 1947—1948 гг. дэмабілізоўваліся з ПКПР.

Дакладнай колькасці беларусаў — былых польскіх вайскоўцаў, што апынуліся ў Вялікабрытаніі пасьля 1946 г., вызначыць сёння немагчыма. Падлікі Юрыя

^x **Жолд**, польск. *zold* — заробак (жаўнера).

Грыбоўскага даюць мінімальны лік недзе каля 5 тысяч асобаў^{XI}. Аднак паводле тагачасных паведамленьняў беларускіх дзеячаў, што спасылаліся на звесткі ад польскага вайсковага кіраўніцтва, колькасьць беларусаў сярод былых вайскоўцаў у паваяеннай Вялікабрытаніі складала 10000—12000 асобаў^{XII}. Верагодна, гэтыя лічбы больш адпавядаюць рэальнасьці. Але сьвядомых беларусаў было няшмат: так, у ЗБВБ, найбольшай паводле абсягу дзейнасьці і колькасьці ўдзельнікаў арганізацыі, колькасьць сябраў не перавышала 500 асобаў за ўсю яе гісторыю^{XIII}.

Узровень самасьвядомасьці сярод былых жаўнераў залежаў ад розных фактараў. Найбольшы адсотак нацыянальна актыўных беларусаў складалі ня тыя, што прайшлі праз сталінскія лягеры і ўдзелам у польскім войску імкнуліся зьбегчы з савецкага «раю». Найвышэйшы ўзровень сьвядомасьці аказаўся ў тых, што жылі ў акупаванай немцамі Беларусі, бралі ўдзел у СБМ, БКА ды іншых нацыянальных арганізацыях падчас вайны і выехалі ў Нямеччыну ўлетку 1944 г. Так, з 80 вайскоўцаў 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, што потым служылі ў Другім польскім корпусе, 58 чалавек (72,5%) цягам ужо 1946—1947 гг. сталі сябрамі Згуртаваньня беларусаў у Вялікабрытаніі^{XIV}.

Беларускія жаўнеры, расьцярушаныя ад Шатляндзі да паўднёвай Англіі, пазнаму ўспрымалі сваё знаходжаньне ў польскім войску. Некаторыя згадалі пра нацыянальны ўціск і нават дыскрымінацыю з боку жаўнераў-палякаў і кіраўніцтва. Пісаў пра тое і Міхась Мацукевіч, якому палякі не далі магчымасьці давучыцца³⁷, згадаў пра выпадкі дыскрымінацыі і Кастусь Акула^{XV} ў «Змагарных дарогах»^{XVI}.

^{XI} Да мінімальнага ліку 4000 беларусаў у Другім польскім корпусе трэба дадаць мінімум 600 асобаў зь Першага корпусу, 50 чалавек з ВПС, нявызначаную дакладна аўтарам колькасьць беларусаў у ВПФ і на Сярэднім і Блізкім Усходзе.

^{XII} Вінцэнт Жук-Грышкевіч у сваім паведамленьні для ўраду БНР «Беларуская эміграцыя ў В. Брытаніі» ў 1949 г. падаваў са спасылкай на польскае вайсковае кіраўніцтва лік ў 10000 беларусаў-вайскоўцаў у Вялікабрытаніі. Аляксандар Надсан у лісьце да невядомага дакладчыка па справах уцекачоў у 1952 г. падаваў лік у 13000 беларусаў, а ў прыватным лісьце да аўтара кнігі выказваў меркаваньне, што больш рэальны лік 10000—12000 асобаў.

^{XIII} Падлікі паводле картатэкі сябраў ЗБВБ.

^{XIV} Падлікі праведзеныя паводле звестак Юрыя Грыбоўскага і картатэкі сябраў Згуртаваньня беларусаў у Вялікабрытаніі.

^{XV} **Кастусь Акула**, сапр. Аляксандар Качан (1925—2008) — грамадзкі дзеяч, пісьменьнік. Нарадзіўся ў в. Верацеі (сёньня Докшыцкі раён Віцебскай вобласьці). Падчас нямецкай акупацыі скончыў шасьцімесячныя курсы настаўнікаў у Глыбокім, працаваў у в. Порплішча (Докшыцкі раён). Зь вясны 1944 г. — курсант Менскай афіцэрскай школы БКА, зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Быў у складзе 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, у складзе Другога польскага корпусу брытанскай арміі ваяваў супраць нацыстаў. У 1946—1947 гг. — у Вялікабрытаніі. Браў удзел у заснаваньні ЗБВБ. У чэрвені 1947 г. выехаў у Канаду. Адзін з заснавальнікаў Згуртаваньня беларусаў Канады (ЗБК), рэдактар газэты «Беларускі эмігрант», выдаваў часопіс беларускіх вайскоўцаў «Зважай» (1974—1997). Аўтар некалькіх кніг у беларускай і ангельскай мовах, быў ганаровым сябрам Саюзу беларускіх пісьменьнікаў.

^{XVI} «**Змагарныя дарогі**» — аўтабіяграфічны раман Кастуся Акулы, значная частка якога прысьвечаная падзеям службы беларусаў у Польскім войску на Захадзе.

Былі і іншыя выпадкі. Таму ў асяродзьдзі беларусаў па паходжаньні (а не па самасьвядомасьці) захоўваўся і вялікі страх перад удзелам у беларускіх арганізацыях. Пра гэта згадваў у сваіх успамінах Юры Весялкоўскі: «*Сам часам даю чалавеку беларускую газэту, а ён кажа: — Не, лепей я дам табе грошы, але браць не буду*»³⁸.

У новай краіне кожны былы жаўнер-беларус цяпер па-свойму карыстаўся тымі магчымасьцямі па ўладкаваньні свайго жыцьця. Большасьць уладкоўвалася на цывільную працу, паступова дэмабілізоўваючыся з войска. Адзінкі, як Аляксандар Надсан ці Павал Навара, атрымалі добрую адукацыю ва ўнівэрсытэтах. Акрамя таго, сьвядомыя беларусы пачалі новае наладжваньне сувязяў для аб'яднаньня раскіданых па ўсёй Вялікабрытаніі суайчыньнікаў вакол ідэі нацыянальнай беларускай дзейнасьці. І калі сувязі паміж былымі вайскоўцамі часткова захаваліся яшчэ з Італіі, то ў асяродзьдзях новапрыбылых невайсковых імігрантаў беларусаў трэба было вышукваць адмыслова.

Цывільныя сваякі польскіх вайскоўцаў

На чужыне таксама апынуліся сем'і польскіх вайскоўцаў, а таксама той, каго не ўзялі ў польскую армію на Ўсходзе з прычыны здароўя. Усіх іх таксама вывезьлі ў Іран падчас мабілізацыі. З Ірану гэтыя цывільныя катэгорыі «палякаў» яшчэ падчас вайны былі часткамі вывезенья і паселенья ў спэцыяльных лягерах па 350—1400 чалавек у розных краінах, пераважна ў Афрыцы: Кені^{xvii}, Танганьіцы^{xviii}, Угандзе^{xix}, Паўночнай^{xx} і Паўднёвай Радэзіі^{xxi}, а таксама ў Індыі^{xxii}, Ліване^{xxiii}, Мэксыцы^{xxiv}, Новай Зэляндыі^{xxv}. Агульная колькасць такіх пасяленцаў даходзіла да 35 тысячаў³⁹. Значную частку іх складалі беларусы. Паводле афіцыйных зьвестак, толькі праваслаўных беларусаў у згаданых лягерах апынулася каля дзвюх тысячаў, гэта пры тым, што значная частка ўцекачоў-беларусаў, каб выехаць з СССР, пада-

^{xvii} У Кеніі былі створаныя лягеры Макінду (*Makindu*), Мамбаса (*Mombasa*), Найробі (*Nairobi*).

^{xviii} У Танганьіцы (сёньняшняя Танзанія) былі лягеры Дар-эс-Салам (*Dar-es-Salam*), Іфунда (*Ifunda*), Кідугала (*Kidugala*), Кігома (*Kigoma*), Кандоя (*Kondoa*), Марагора (*Morogoro*), Тэнгеру (*Tengeru*).

^{xix} Ва Угандзе лягеры мелі назвы Кампала (*Kampala*), Коя (*Koja*), Масіндзі (*Masindi*).

^{xx} У Паўночнай Радэзіі (сёньня Замбія) былі лягеры Абэркорн (*Abercorn*), Бвана Мкубва (*Bwana Mkubwa*), Форт Джэймстан (*Fort Jameston*), Лусака (*Lusaka*), Катамбора (*Katambora*).

^{xxi} У Паўднёвай Радэзіі (Зімбавэ) былі лягеры Дыглефэльд (*Diggelfeld*), Марандэлас (*Marandellas*), Русапэ (*Rusape*), Салісбуры (*Salisbury*).

^{xxii} У Індыі для сем'яў вайскоўцаў стварылі лягеры Валівады (*Valivade*), Балахадзі (*Balachadi*), Панхгані (*Panchgani*).

^{xxiii} У Ліване лягер для сем'яў польскіх вайскоўцаў знаходзіўся ў Бэйруце.

^{xxiv} У Мэксыцы дзейнічаў лягер Санта Роса (*Santa Rosa*).

^{xxv} У Новай Зэляндыі быў створаны лягер Пагіатуга (*Pahiatua*).

Праваслаўныя вернікі каля сваёй царквы ў Танзаніі.

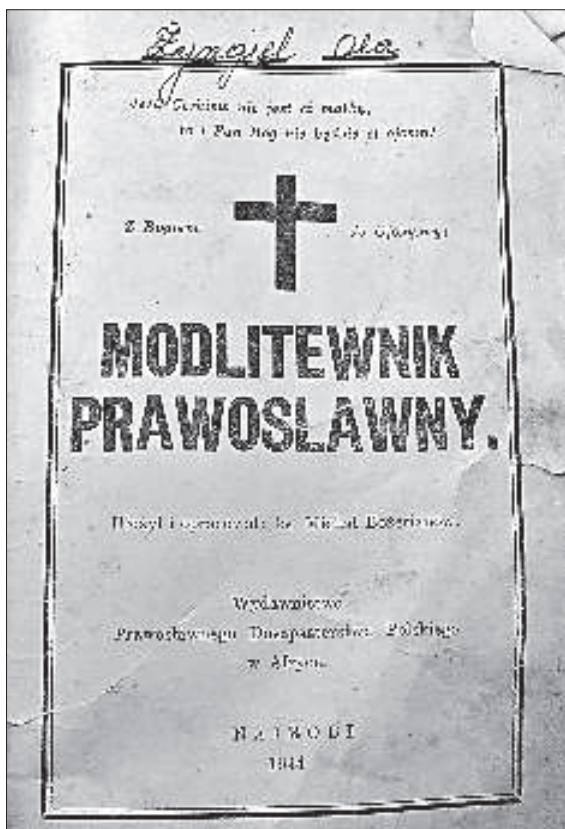
та былі жанчыны і дзеці.

Жыццё ў афрыканскіх лягерах пакінула значны след у іх памяці. Сьцяпан Страпко^{xxvi} згадваў:

«Ступіўшы на кенійскі бераг, паехалі цягнуком далей углыб кантынэнту. Пасяліліся ў джунглях ва Ўгандзе, якая тады лічылася англійскай калёніяй. Вырошчвалі афрыканскую бульбу, разводзілі курэй, елі бананы, мелі сваю краму, касьцёл — хадзілі ў яго і мы, праваслаўныя, бо мама казалася, што гэты «дом Божы, ён розніцы паміж людзьмі ня робіць». Раз выяжджалі на найпрыгажэйшае возера Альбэрт, на другім беразе якога пачынаецца Конга. Жыццём жылі прымітыўным, аднак пасяля сыбірскіх пакутаў глынулі свабоды, адчулі сябе вольнымі людзьмі. Жыхароў дзікіх афрыканскіх плямёнаў я ня бачыў бадай ні разу. Афрыканцы раз-пораз прыходзілі да нас у лягер, каб зрабіць тую ці іншую працу па заданьні англічан. Пасяля цяжкай афрыканскай хваробы (я сам 6—7 разоў хварэў на малярыю), на якую пакутвала мая мама, нас перасялілі ў Танзанію, дзе куды лепшы клімат. Напэўна, найлепшы ў сьвеце. Там мы ўжо мелі праваслаўную царкву, якую збудаваў грэкі. Жылі на тэрыторыі Сафары, хто меў зброю — паляваў на дзікіх жывёл. Стралялі афрыканскіх коз, пачаставаліся мясам зэбры — вельмі смачнае! Кожны меў кавалак зямлі, на якой вырошчваў што толькі хацеў, частка людзей працавала ў вёсках, дзе вырошчвалася гародніна. Я пару разоў дапамагаў людзям абрабляць гароды, за што атрымліваў нават пару капеек. Хадзіў да польскамоўнай школы. Часта ладзіліся танцы, круцілі кіно,

^{xxvi} **Сьцяпан Страпко** (нар. 1930) — беларускі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Белін, сёньня Драгічынскі раён Берасьцейскай вобл. у сям'і асадніка. У 1940 г. разам зь сям'ёй быў вывезены ў Архангельскую вобласць (Расея), а потым апынуўся ў польскіх цывільных лягерах ва Ўгандзе і Танзаніі. У 1948 г. перабраўся ў Брытанію, а адгуль празь некаторы час выехаў у ЗША. Жыве ў Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі). Парафіянін царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай.

вала сябе палякамі і каталікамі, каб выехаць з Савецкага Саюзу⁴⁰. Адпаведна, рэальны лік беларусаў сярод цывільных грамадзянаў у польскіх лягерах быў значна большы. З 17 535 асобаў у лягерах Афрыкі 1863 паходзілі з былога Беластоцкага ваяводзтва, 1753 — з Наваградзкага, 1970 — з Палескага, 1378 — зь Віленскага⁴¹, усяго — 6974 асобы. Безумоўна, ня ўсе яны былі беларусамі. Але можна казаць як найменей пра 4 тысячы беларусаў. Пераважна гэ-

Праваслаўны малітоўнік, выдадзены ў 1944 г. у Найробі (Кенія).

Праўда, цягам некалькіх гадоў (1942—1946) у цывільных лягерах дзейнічаў Беларускі камітэт, створаны праваслаўным сьвятаром Міхаілам Бажар’янавым^{xxvii}. Айцец Бажар’янаў пастаянна з дапамогай пэтыцыяў, зваротаў і лістоў, а таксама адмысловай выдавецкай дзейнасьці нагадваў польскім і саюзьніцкім колам пра наяўнасьць асобнай катэгорыі жыхароў польскіх цывільных лягераў — беларусах. Ён жа праводзіў і багаслужбы для праваслаўных. Паводле згадак Марыі Весалякоўскай, на такія набажэнствы ў лягеры Іфунда ў Танганьіцы прыходзілі каля 25 асобаў⁴⁴. Дзейнасьць створанага Бажар’янавым Камітэта, і без таго даволі сьціплая ў практычным сэнсе, скончылася разам са сьмерцю ў Дар-эс-Саламе ў 1946 г. яго заснавальніка⁴⁵.

^{xxvii} **Міхаіл Бажар’янаў** (1911—1946) — праваслаўны сьвятар. Нарадзіўся ў Вільні, па паходжаньні, верагодна, расеец. Напярэдадні Другой сусьветнай вайны быў сьвятаром у в. Вершлак Берасьцейскага павету. У 1940 г. вывезены ў Сьбір, дзе быў мабілізаваны ў польскае войска. Арганізоўваў праваслаўнае жыцьцё ўцекачоў з СССР на Блізкім Усходзе. У 1942 г. выдаў у польскай мове «Праваслаўны малітоўнік», а ад студзеня 1943 г. выдаваў штомесячнік *Ziarenko prawosławne*. У 1943 г. прыехаў у Танзанію, дзе заапекаваўся праваслаўнымі вернікамі польскіх цывільных лягераў. У 1944 г. выдаў у Найробі лацінкай «Праваслаўны малітоўнік». Разам зь вернікамі пабудаваў праваслаўную царкву ў лягеры Тэнгеру. Памёр і пахаваны ў Дар-эс-Саламе (Танзанія).

зьбіраліся, гаварылі, выпівалі. Адным словам, жылі, а не выжывалі, як у Расеі»⁴².

Падобныя ўспаміны пра побыт у Афрыцы і ў Марыі Весалякоўскай: «У абозах людзі жылі ў намётах. Нам давалі есьці, глядзелі за намі. І вазілі нас з адной краіны ў другую. Завезьлі нас ў Афрыку. Там многа было такіх абозаў. Краіна называлася Танганьіка. Таксама жылі ў абозе Іфунда. Ад гораду не было далёка, можа гадзіну ехаць. Нас было ў абозе 1250 чалавек. Была кухня агульная. Давалі нам есьці задарма. Давалі нам абуцьце, адзежу — усё задарма. А мы маладыя хадзілі ў польскую школу»⁴³.

У гэтых цывільных лягерах адукацыя была толькі польская. І пры невялікім узроўні нацыянальнай самасьвядомасьці беларусаў маладое пакаленьне з посьпехам засвойвала польскую культуру і мову, што надалей спрычынілася да таго, што на эміграцыі выхадцы з тых лягераў найчасьцей далучаліся да польскіх асяродкаў.

Пра неаднастайнасьць, хутчэй, ня столькі нацыянальнага, колькі рэлігійнага складу цывільных лягераў часам нагадвалі таксама і самі іх польскія насельнікі, выказваючы нават варожыя настроі ў дачыненні да праваслаўных суседзяў. Справа даходзіла і да паленьня капліцаў⁴⁶. У той жа час і польскія, і брытанскія кіраўнічыя колы былі зацікаўленыя ў як мага большым спакоі ў цывільных лягерах, якія сталі вялікім цяжарам для ўтрымальнікаў. Нягледзячы на спадзевы брытанцаў, толькі нязначная частка цывільных жыхароў вярнулася на радзіму, якая ад 1944 г. канчаткова трапіла пад савецкі ўплыў. І гэта зразумела, улічваючы адмоўны досвед гэтых людзей жыцця пры Саветах.

Разам з тым утрыманьне тысячнага насельніцтва лягераў патрабавала надзвычай вялікіх выдаткаў, таксама як і захады па эміграцыі. Доўгі час па сканчэньні вайны ўрады саюзнакаў і міжнародныя арганізацыі *UNRRA*^{xxviii} і *IRO*^{xxix} спрабавалі падзяліць адказнасьць за будучы лёс раскіданых па сьвеце насельнікаў польскіх лягераў. У выніку прыняцьця брытанскім урадам згаданага вышэй праекту дэмабілізацыі польскіх узброеных сілаў на Захадзе стала відавочным, што большая частка сем'яў скіруецца сьледам за вайскоўцамі ў Вялікабрытанію. Прававая база гэтага працэсу была створаная пасля прыняцьця ў Палаце грамадаў у пачатку 1947 г. Закону аб польскіх перасяленцах (*Polish Resettlement Act*), які прыраўноўваў сем'і польскіх вайскоўцаў да сем'яў вайскоўцаў брытанскіх. У лістападзе 1947 г. распачалася арганізацыя своеасаблівага «злучэньня сем'яў»⁴⁷.

Марыя Весялкоўская згадвала: «Калі мы казалі, што паедзем ў Англію, то нас спыталі, як мы хочам туды ехаць: самалётам ці параплавам. Самалётам мы не хацелі — баяліся, бо па вайне было яшчэ небясьпечна. То ехалі мы цэлы месьяц. Вакол Афрыкі аб'яжджалі, бо ў моры яшчэ міны былі... І прыехалі мы ў Англію. Нас пасялілі ў абоз, дзе раней стаяла войска. Потым сыны ці бацькі прыяжджалі і забіралі нас. Хто меў дом, а хто да кагось. І так мы жылі»⁴⁸.

Цягам 1947—1950 гг. у Вялікабрытаніі апынуліся 11 129 асобаў з цывільных польскіх лягераў у Афрыцы, 3 562 чалавекі з аналягічных лягераў у Ліване і блізу 3 тысяч асобаў з Індыі, а таксама некалькі дзясяткаў з Мэксыкі⁴⁹. То бок колькасьць

^{xxviii} **Адміністрацыя ААН па дапамозе і рэабілітацыі** (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration — UNRRA*) — міжнародная арганізацыя па апецы над насельніцтвам вызвалёных ад нямецкіх войскаў тэрыторый. Створаная на прапанову прэзыдэнта ЗША Франкліна Дэлана Рузвэльта ў 1943 г. і займалася пераважна дапамогай уцекачам, апекай над лягерамі бежанцаў і г.д. У Эўропе спыніла дзейнасьць у 1947 г, калі клопат пра ўцекачоў пераняла IRO. У Азіі працягвала дзейнасьць да 1949 г.

^{xxix} **Міжнародная арганізацыя па справах уцекачоў**, анг. *International Refugees Organization (IRO)* — адмысловая структура пры ААН, створаная 20 жніўня 1946 г. Паступова пераняла ад Адміністрацыі Аб'яднаных нацый па дапамозе і рэабілітацыі клопат аб паваенных уцекачах. Займалася арганізацыяй выезду ўцекачоў на сталае месца жыхарства ў розныя краіны сьвету. Дзейнічала да 1952 г., пакуль не была ператвораная ў службу пры Вярхоўным камісары ААН па справах ўцекачоў.

імігрантаў на выспах павялічылася амаль на 18 тысяч чалавек. Пераважнай большасцю яны ўліліся ў масы некваліфікаваных працоўных.

Да беларускіх арганізацыяў зь ліку былых насельнікаў цывільных польскіх лягераў далучыліся адзінкі. Патлумачыць гэта магчыма вялікай ступенняй апалячанасці гэтых людзей, якой паспрыяў і побыт у лягерах. Акрамя таго, значную частку (у афрыканскіх лягерах каля 45%) складалі жанчыны (для параўнання: 42% складалі дзеці)⁵⁰. Жанчыны ж традыцыйна ў беларускім грамадскім жыцці бяруць значна менш актыўны ўдзел, які часта абмяжоўваецца становішчам простых прыхаджанак беларускіх цэркваў. І сапраўды, некаторыя беларускія жанчыны з афрыканскіх польскіх лягераў (Марыя Весялкоўская, Марыя Галубінка, Вольга Жынгель і інш.), далучыўшыся да беларускай грамады, абмежаваліся выключна ўдзелам у справах праваслаўнай парафіі Сьвятой Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане.

Зразумела малаактыўнай была і польскаадукаваная моладзь са згаданых лягераў. «У 1948 г. пераехаў у Англію, у горад Лофбаро, — згадваў Сьцяпан Страпко. — Дзесяць гадоў зарабляў на хлеб на розных фабрыках. У маім акружэньні былі пераважна палякі, беларусы былі таксама, але незарганізаваныя. Так што беларускага жыцця, у адрозьненне ад тых жа Лёндану ці Манчэстэру, мы ў Лофбаро ня мелі»⁵¹. Цікава, што згаданы горад *Loughborough* знаходзіцца за пару дзясяткаў кіламетраў ад Нотынгему, дзе працяглы час існаваў прыкметны беларускі асяродак і дзейнічала беларуская праваслаўная парафія сьв. Мікалая.

Імігранты-беларусы зь ліку сем'яў польскіх вайскоўцаў, хоць і налічвалі некалькі тысяч асобаў у Вялікабрытаніі, аказаліся самай абыякавай да беларускага жыцця групай суайчыннікаў. Зусім іншымі былі беларусы, што прайшлі празь лягеры *DP* у Нямеччыне.

***DP* ці добраахвотныя эўрапейскія працаўнікі^{xxx}**

Паваяенныя ўцекачы ў Нямеччыне, Аўстрыі, Італіі

У выніку прымусовых і добраахвотных перасяленьняў у 1945 г. на тэрыторыі Нямеччыны, Аўстрыі і Італіі знаходзілася каля 6 мільёнаў немясцовага насельніцтва. Па сканчэньні ваенных дзеяньняў абсалютная большасць (каля 5 мільёнаў) вярнулася на радзіму⁵². Але ў выніку паваяеннага перадзелу сфэраў уплыву паміж краінамі-пераможцамі, а таксама пашырэньня тэрыторыяў, якія трапілі пад уплыў СССР, частка прымусовых і добраахвотных мігрантаў рашуча не жадала вяртацца ў родныя мясціны. Так, на сьнежань 1946 г. у лягерах *DP* у Нямеччыне і Аўстрыі жылі 657 154 асобы⁵³ (але гэтая лічба ня ўлічвае некалькі сотняў тысяч уцекачоў, што жылі па-за межамі лягераў *DP*). Цягам наступных чатырох гадоў пад апекай Міжнароднай арганізацыі па справах уцекачоў (*IRO*) на сталае месца жыхарства ў

^{xxx} Тэкст гэтага разьдзела быў апублікаваны ў: Беларускі Гістарычны Агляд. Т. 13. Сш. 2(25). 2006. С. 235—259.

Беларускі лягер у Ватэнштэце.

розныя краіны сьвету былі пераселеныя каля 1 млн. 50 тысячаў чалавек. Найбольшую колькасць сярод іх склалі перамешчаныя асобы з Польшчы (360 тысячаў), былых балтыйскіх краінаў (160 тысячаў), Украіны (больш за 110 тысячаў) і Югаславіі (больш за 80 тысячаў)⁵⁴.

Колькасць беларусаў у лягерах *DP* вызначыць складана. Абсалютная большасць, каб пазьбегнуць прымусовай рэпатрыяцыі, прадугледжанай Ялцінскай дамовай для жыхароў былых савецкіх тэрыторыяў, падавалі сябе як палякаў. Паводле афіцыйных звестак *IRO*, цягам 1947—1951 гг. асобаў, што называлі сябе беларусамі, было пераселена на сталае месца жыхарства 5 147 чалавек⁵⁵. Аднак рэальная колькасць беларускіх *DP*, разам з запісанымі пад іншымі нацыянальнасьцямі (наперш як палякі, бо па краіне нараджэньня), можа аказацца ў разы ці нават дзясяткі разоў большай. Вітаўт Кіпель, спасылаючыся на звесткі Беларускага нацыянальнага камітэту^{xxxі} (у Заходняй Нямеччыне), сьцьвярджае пра 75—100 тысяч беларусаў, што не пажадалі па вайне вяртацца на радзіму⁵⁶. На гэтыя ж лічбы абапіраюцца і іншыя навукоўцы⁵⁷.

Найбольшая колькасць *DP* знаходзілася ў Брытанскай зоне акупацыі Нямеччыны і Аўстрыі⁵⁸. Як і ў іншых, тут уцекачы пераважна сьляліся ў лягерах, частка з якіх была арганізаваная паводле нацыянальнай прыкметы. Сярод такіх лягераў у

^{xxxі} **Беларускі нацыянальны камітэт** (у Заходняй Нямеччыне) — арганізацыя, якая ўяўляла сабою прадстаўніцтва беларускай эміграцыі ў Амэрыканскай зоне акупацыі Нямеччыны. Была створаная ў чэрвені 1945 г. у Рэгенсбургу пад кіраўніцтвам Аляксандра Русака. Сярод іншага, яна займалася рэгістрацыяй беларускіх уцекачоў і выдавала ім пашпарты.

Брытанскай зоне былі і беларускія: у Ватэнштэце, Варбэргу, Госьляры⁵⁹. Жылі беларусы і ў іншых лягерах (Бокгорст, Браўншвайг, Гамэльн, Гановэр, Зэедорф, Любэк, Плінкэ, Райнэ, Рынгельгайм, Фішбэк, Экендзёрдэ), утвараючы там большыя ці меншыя нацыянальныя групы⁶⁰. Найбуйнейшы зь беларускіх асяродкаў Брытанскай зоны знаходзіўся ў Ватэнштэце, празь яго за чатыры паваенныя гады прайшло 1 420 беларусаў⁶¹.

У нацыянальных лягерах паваеннай Нямеччыны і Аўстрыі ўцекачы стваралі адмысловыя культурныя асяродкі. Тут працавалі пачатковыя і сярэднія школы, аматарскія сьпеўныя, танцавальныя, тэатральныя калектывы, выдаваліся кнігі і пэрыёдыкі⁶². Усё гэта спрыяла ўмацаваньню нацыянальнай самасьвядомасьці насельнікаў і нацыянальнаму ўзгадаваньню моладзі. У выніку, ад'яжджаючы на сталае жыхарства ў іншыя краіны, *DP* зь беларускіх лягераў атрымоўвалі значны імпульс нацыянальнай грамадзкай актыўнасьці, які імкнуліся рэалізоўваць ужо на новых месцах, ствараючы арганізацыі паваенных беларускіх дыяспараў.

Складана ацаніць паваенных *DP*, што чакалі вырашэньня свайго далейшага лёсу ў лягерах і па-за імі ў Нямеччыне і Аўстрыі, паводле сацыяльных крытэраў. Праўда, сярод выхадцаў з Усходняй Эўропы пераважалі мужчыны працоўнага ўзросту, зьбольшага маладыя людзі. Прычым большасьць тых, хто ўжо меў працоўны досвед, была або сялянамі, або кваліфікаванымі працоўнымі прамысловых прадпрыемстваў⁶³. Была сярод *DP* і даволі значная колькасць малых дзяцей і асобаў сталага веку. Аднак, паводле згаданых сацыяльных характарыстык, пераважная большасьць перамешчаных асобаў стала вельмі прывабнай крыніцай працоўнай сілы для розных краінаў паваеннага сьвету, у тым ліку і для Вялікабрытаніі.

Запрашэньне *DP* у Брытанію

Лейбарысцкі ўрад Вялікабрытаніі ў пачатку 1947 г. прыйшоў да высновы, што выключна за кошт унутраных працоўных рэсурсаў краіны, і нават з выкарыстаньнем былых жаўнераў польскага войска, зьняць дэфіцыт працоўнай сілы ў жыцьцёва неабходных галінах эканомікі немагчыма. Як згадвалася вышэй, у сельскую гаспадарку, вугальныя капальні, на тэкстыльныя фабрыкі, у шпіталі і г.д. патрабаваліся некваліфікаваныя працоўныя на часам даволі нязначныя паводле брытанскіх крытэраў заробкі. Ва ўмовах свабоднага рынку працы ўтрымаць людзей на згаданых прадпрыемствах было вельмі складана. У выніку міністар працы Вялікабрытаніі Джордж Айзэкс (*George Isaacs*, 1883—1979) прапанаваў выкарыстаць для патрэбаў брытанскай эканомікі жыхароў *DP*-лягераў Брытанскай зоны Нямеччыны і Аўстрыі. Такім чынам, з аднаго боку ўрад мог паступова зьменшыць выдаткі на ўтрыманьне на тэрыторыі сваёй апекі ў Эўропе вялікай колькасці беспрацоўных замежнікаў, а з другога забясьпечваў свае прадпрыемствы таннай і кантраляванай працоўнай сілай.

Праект запрашэньня *DP* у Вялікабрытанію быў разгледжаны 14 лютага 1947 г. у Парлямэнце і, нягледзячы на традыцыйна насыцярожанае стаўленьне прафсаюзаў,

атрымаў падтрымку. Празь дзесяць дзён на паседжаньні камітэту па справах *DP* было прынятае рашэньне пра тое, што Вялікабрытанія будзе запрашаць да 4 000 уцекачоў штотыдзень цягам 6 месяцаў (разам — больш за 100 тысяч) і накіроўваць іх на працу ў дакладна вызначаныя галіны гаспадаркі⁶⁴.

Так быў пакладзены пачатак найбольш значнай праграме найму *DP* у Вялікабрытаніі, што атрымала назву *Westward Ho!* («Наперад, на Запад!»). У сакавіку 1947 г. прадстаўнікі Міністэрства працы наведалі Брытанскую зону акупацыі Нямеччыны, а таксама ўзгаднілі дзеянні з *IRO* і *UNRRA*. Неўзабаве пачалося стварэньне спецыяльных офісаў для рэкрутаваньня *DP*. У лягерах Брытанскай зоны была абвешчана праграма найму перамешчаных асобаў, ладзіліся сумоўі, мэдагляды. Адабраныя кандыдаты зьбіраліся ў транзітны цэнтар і далей праз паўночнанмецкі Куксхафен (*Cuxhaven*) або галандзкі Гук (*Hook*) вывозіліся ў брытанскія Хал (*Hull*), Тылбуры (*Tilbury*) або Гарвіч (*Harwich*)⁶⁵.

Праграма *Westward Ho!* мела працоўны, а не перасяленчы характар. Перавага тут аддавалася аднаасобным працаўнікам: мужчынам 18—50 гадоў або жанчынам 18—40 гадоў. Некаторы час запрашалі таксама сямейных зь дзецьмі, аднак узніклія складанасьці зь іх транспартаваньнем і наступным разьмяшчэньнем у Брытаніі вымусілі ўлады зноў аддаць перавагу запрашэньню «адзінокіх».

У брытанскім беларускім часопісе «На Шляху» (№4, 1947) для чытачоў пераказваліся ўмовы запрашэньня *DP* у краіну. Сярод іншага аўтар зьвяртаў увагу на тое, што ўсе прыбылыя зь Нямеччыны і Аўстрыі мелі атрымоўваць аднолькавую з брытанцамі аплату і ўмовы працы, плаціць тыя самыя падаткі і карыстацца кампэнсацыямі ў няшчасных выпадках. Акрамя таго ў зацемцы паведамлялася:

«Агульна беручы, у Вялікабрытаніі чорнарабочыя атрымоўваюць 4—5 фунтаў у тыдзень, а кваліфікаваныя работнікі 90—120 шылінгаў (4½ — 6 фунтаў); чорнарабочыя жанчыны 50—65 шылінгаў. Нармальны час працы трывае 44—48 гадзін у тыдзень, у шпіталях і таму падобных сярэдня аплата для жанчын выносіць 64 шылінгі у тыдзень, зь якіх адлічаецца 23 шылінгі за харчы, памешканьне і мыцьцё бялізны, так што чыстага заробку застаецца 41 шылінг.

Работнікі, што не атрымаюць памяшканьня пры мясцох працы, будуць зьмешчаны ў гэтак званых гастэлях або лягерах. Сем'і іх не заўсёды будуць магчы жыць разам зь імі, але кожнаму работніку будзе дадзена магчымасьць правесці канец тыдня разам зь сям'ёй. Пражываючы ў гастэлях аплачваюць па 30 шылінгаў (жанчыны па 45 шылінгаў) у тыдзень за харчы і памяшканьне. За гэту аплату яны штотыдзень атрымаюць ежу два разы, а ў нядзелю тры разы. Абеду можна будзе дастаць па таньнейшай цане ў кантынах пры мясцох працы. Кожны член сям'і, пражываючы ў Англіі аплачвае дадаткова невялікую суму за памешканьне і харчы. За ўтрыманьне сям'і аплата будзе абрахована так, каб работнік з свайго заробку меў яшчэ пэўную суму на асабістыя выдаткі свае і свае сям'і.

[...] Кожны працаўнік і паўналетні член сям'і атрымоўвае да канца году па 60 купонаў на вопратку, а дзеці (да 18 гадоў) па 70 купонаў. Да прыкладу,

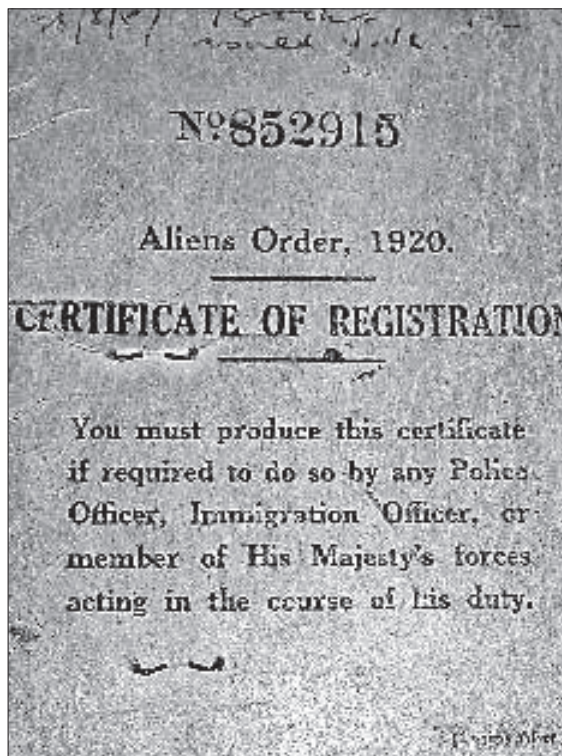
мужчынскія кальсоны каштуюць 8—10 шылінгаў і 5—7 купонаў; жаночкія чаравікі каштуюць ад 1 фунта і даражэй і 7—9 купонаў.

[...] На першы пачатак работнікі ў Вялікабрытаніі будуць прынятыя на адзін год пад варункам добрых паводзінаў. Яны павінны будуць працаваць у той галіне, якую, паводле іх спецыяльнасці, абярэ для іх Міністэрства Працы і змогуць змяніць працу толькі са згоды таго ж Міністэрства. Дазвол на далейшае пражываньне ў Вялікабрытаніі атрымаюць толькі тыя асобы, што будуць прытрымлівацца вышэй паданых варункаў і акажуцца карыснымі для грамадзянства Вялікабрытаніі....»⁶⁶

Брытанскі ўрад фактычна прывязаў эўрапейскіх добраахвотных работнікаў (*European Volunteer Workers* — новая ўжо брытанская назва былых *DP*) да працы ў тых прадпрыемствах, якія найбольш адчувалі недахоп працоўнай сілы. Першапачаткова брытанцы не вызначалі дакладны час сканчэння кантрактнай працы для *DP*. Агавораны ў дамовах год быў своеасаблівым выпрабавальным тэрмінам для работніка на атрыманьне права далейшай працы па кантракце. Гэтая няпэўнасць працягласці кантрактаў стала надалей адной з праблемаў узаемадачыненьняў паміж былымі *DP* і брытанскімі працадаўцамі.

Першыя работнікі па праграме *Westward Ho!* прыбылі ў Вялікабрытанію з Брытанскай зоны ў красавіку 1947 г. У сярэдзіне 1947 г. набор *DP* быў пашыраны на Францускую, а ў верасні таго ж году — на Амэрыканскую зоны акупацыі Нямеччыны і Аўстрыі. У 1948 г. праграма закранула таксама лягеры *DP* у Даніі і цывільныя польскія асяродкі ў Афрыцы і Ліване. Да снежня 1950 г., калі рэкрутацыйная дзейнасць сярод *DP* была спыненая, у Вялікабрытанію на працу прыехалі 76,9 тыс. асобаў⁶⁷. Гэта было меней, чым першапачаткова плянаваў урад.

Брытанія запрасіла да сябе найбольшую колькасць *DP* сярод іншых эўрапейскіх дзяржаваў, аднак яна не магла быць сур'ёзным канкурэнтам для такіх буйных краінаў паваяеннай іміграцыі як ЗША (каля 329 тыс. асобаў), Аўстралія (каля 182 тыс асобаў), Ізраіль (каля 132 тыс асобаў), Канада (каля 123 тыс. асобаў)⁶⁸. У адрозненне ад гэтых дзяржаваў, Брытанія прапанавала для *DP* праграму не перасяленчага, а менавіта працоўнага характару, што наклала пэўны ліміт на магчымасці запрашэння цэлых сем'яў. Тут менш клапаціліся пра

Пасьведчаньне аб рэгістрацыі прыбылага ў Вялікабрытанію.

ўмовы супольнага жыцця сужэнцаў з бацькамі і дзецьмі. Акрамя таго, ад пачатку рэалізацыі праекту лейбарысцкі ўрад не плянаваў, каб ўсе прыбылыя добраахвотныя работнікі засталіся ў краіне на сталае жыццё і атрымалі грамадзянства.

У шэрагах прыбылых у Вялікабрытанію *DP* найбольш было асобаў, пазначаных як палякі, а таксама як «палякі-ўкраінцы». (Гл. табліцу)

Эўрапейскія добраахвотныя работнікі ў Вялікабрытаніі на 31 сьнежня 1950 г. паводле паходжаньня і гендэру⁶⁹

Нацыянальнасьць	Мужчыны	Жанчыны	Разам
Палякі	9094	4538	13 632
Латышы	9675	3244	12 919
Палякі-ўкраінцы	10 131	2762	12 893
Югаславы	8848	778	9626
Украінцы	6063	1956	8019
Літоўцы	4790	1396	6186
Эстонцы	2919	2235	5154
Вугорцы	2110	429	2539
Фольксдойч	744	634	1378
Судэтцы	—	1304	1304
Чэхаславакі	1106	157	1263
Грэкі	59	16	75
Безьдзяржаўныя	256	133	389
Няпэўныя	535	194	699
Іншыя	774	137	911
Разам прыбылых	57 104	19 883	76 987
Вярнуліся назад у Эўропу	2391	931	3322
Разам	54 713	18 952	73 665

Як бачым, брытанскія службы, што займаліся рэгістрацыяй імігрантаў, мелі вельмі спэцыфічныя ўяўленьні пра нацыянальную прыналежнасьць прыбылых, пазначаючы як асобную нацыянальнасьць усіх югаславаў, вылучаючы катэгорыю «палякі-ўкраінцы», фіксуючы разам чэхаславакаў і асобна судэтцаў. Дадае складанасьці падлікам імігрантаў паводле паходжаньня вылучэньне трох такіх катэгорыяў, як «безьдзяржаўныя», «няпэўныя» і «іншыя».

Прыезд беларускіх *DP*

Беларусы былі ўжо сярод першых *DP*, што па праграме *Westward Ho!* пачалі ўвесну 1947 г. прыяжджаць у Вялікабрытанію. 27 красавіка зь беларускага лягера у Ватэнштэце выехала група з 45 асобаў. Праводзіў іх увесь лягер, быў нават наладжаны адмысловы малебен. Празь месяц у Вялікабрытанію выехала яшчэ 15 беларусаў з Ватэнштэту⁷⁰. У гэтай другой групе *DP* прыехала на брытанскія выспы Алена Марцінкевіч (потым Міхалюк), сёньняшняя кіраўнічка Згуртаваньня беларусаў у Вялікабрытаніі.

«Другім транспартам мы прыехалі праз Галяндыю ў Англію, у Хал. Потым быў абоз, ён называўся Фулсхафэн, гэта каля Ёрку. Там пабылі некалькі тыдняў, а тады фабрыка пачала выклікаць каго хацела. Нас групка тады ехала беларусаў. І, на шчасьце, нас ўсіх пасялілі або ў Ёркішыр, або ў Ланкашыр па фабрыках»⁷¹. Паказальна, што ў дакумэнтах Алены Марцінкевіч і беларусаў, што выяжджалі разам зь ёй, у якасьці краіны паходжаньня пазначаная Польшча, а ў графе «нацыянальнасьць» значылася «няпэўная», брытанцы ня ведалі, што ёсьць асобная нацыя — беларусы⁷².

Ватэнштэцкія беларусы, рэалізуючы закладзенае у лягеры імкненьне да нацыянальнай дзейнасьці, адразу сталі шукаць кантактаў з Згуртаваньнем беларусаў у Вялікабрытаніі, а таксама магчымасьцей рэпрэзэнтацыі сябе ў новым грамадстве. Пра вынікі гэтага паведамлялася ў лісьце аднаго з удзельнікаў групы, апублікаваным у часопісе «На Шляху»: «Жывем мы цяпер у пераходным лягеры у Малвэру. Беларусаў тут ёсьць 10 асоб, а рэшта гэта латышы, эстонцы і ўкраінцы. Кожную суботу ладзяцца нацыянальныя выступы з танцамі, сьпевамі і г.д. Мы таксама сваёю маленькаю групкаю не засталіся ад другіх. Адна дзяўчынка прасьпявала солё, пасля чатыры пары пратанцавалі Лявоніху і засьпявалі дзьве песьні. Усё гэта выйшла вельмі добра. Наш выступ вельмі спадабаўся ангельцам і ўсім прысутным»⁷³.

Беларусы ехалі ня толькі з Ватэнштэту, а пазьней і ня толькі з Брытанскай зоны. Найбольш вядомы прыклад «групавога» прыезду беларускіх *DP* — так званая «Дванаццатка» — група з 12 хлапцоў, што паехала ў пачатку 1948 г. зь беларускага лягеру ў Міхельсдорфе^{xxxii} (амэрыканская зона) у Брытанію з мэтай зарабіць грошай на вышэйшую адукацыю. Былыя навучэнцы Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы^{xxxiii} хацелі адначасова і працаваць, і займацца грамадзкай дзейнасьцю, а найперш выдаваць часопіс «Наперад!»^{xxxiv}. У матэрыялах часопісу, а таксама лістах

^{xxxii} **Беларускі лягер у Міхельсдорфе** — лягер *DP*, які знаходзіўся за 2 км ад г. Кам (*Cham*) на поўдні Баварыі, каля вёскі Міхельсдорф на месцы былога ваеннага лётнішча. Арганізаваны ў ліпені 1946 г. зь беларусаў, прывезеных зь лягеру Рэгенсбург. Тут дзейнічалі беларускія садок, пачатковая школа і гімназія (перавезеная з Рэгенсбургу). Лягер існаваў да чэрвеня 1949 г.

^{xxxiii} **Беларуская гімназія імя Янкі Купалы**. Адчыненая ў лягеры ў Рэгенсбургу (Баварыя) 22 сьнежня 1945 г. Мела 8 клясаў і 86 вучняў. Першы дырэктар — Аляксандар Орска. У ліпені 1946 г. гімназія разам з насельнікамі лягера пераехала ў Міхельсдорф. У кастрычніку 1948 г., пасля рэарганізацыі лягераў, частка вучняў гімназіі разам з дырэктарам А. Орскам перабралася ў лягер Віндзішбэргэрдорф, а рэшта ў выніку палітычнага расколу засталася ў Міхельсдорфе, дзе гімназічнае навучаньне працягвалася да чэрвеня 1949 г. (дырэктар — а. Мікалай Лапіцкі). Да гэтага ж часу дзейнічала і гімназія ў Віндзішбэргэрдорфе. Пасьля чаго гімназія імя Янкі Купалы аднавіла дзейнасьць на новым месцы ў лягеры Розэнгайм. Тут у 1949—1950 гг. навучэнцы скончылі яшчэ адзін (апошні) гімназіяльны год. Пасьля чэрвеня 1950 г. гімназія спыніла сваю працу з прычыны выезду беларусаў у іншыя краіны сьвету на сталае жыцьцё.

^{xxxiv} **Часопіс «Наперад!»** — пэрыядык, выдаваны «Дванаццаткай» ад студзеня 1948 да сьнежня 1953 гг. Да канца 1949 г. выходзіў у Брытаніі, пазьней разам з рэдкалегіяй перамясьціўся ў Лювэн (Бэльгія). Усяго пабачылі сьвет 26 нумароў.

сябрам яны апавядалі пра свае ўражаньні ад падарожжа ў Вялікабрытанію і там-тэйшага жыцця. Выдатнай ілюстрацыяй уладкаваньня *DP* у Вялікабрытаніі ёсьць ліст аднаго з удзельнікаў «Дванаццаткі» Янкі Запрудніка да сваёй будучай жонкі Вольгі Харытончык^{xxxv}, напісаны ў лютым 1948 г.

«19-га [студзеня — Н.Г.] папаўдні ступілі на брытанскую зямлю ў порце Harwich. Адсюль цягнуком (ясна, мяккім) прыехалі пад Кембрыдж на аэрадром, на якім жылі раней ангельскія лётнікі. Баракі тут, праўда, не баракі, а «бочкі», як мы іх зазем, не надта важныя, аднак нам казалі, што тут доўга не затрымаемся. Мы мелі ўладзіць толькі ўсе фармальнасьці і ехаць на месца працы. Выйшла аднак не зусім па-нашаму. Справа, бачыш, такая. У Амбэргу мы ўсе запісаліся на фабрыку і так думалі зрабіць. Ясна, што мы ніколі не дапушчалі думкі, каб нас парасылалі на працу ў розныя месцы. А тут выйшла так, што на фабрыку пісацца можна, але:

- 1. усім разам напасць ў адно месца нельга;*
- 2. запісаўшыся, трэба чакаць аж некалькі месяцаў, а ў нас час — золата».*

Да гэтага тут із «шамовкай» хоць і чатыры разы на дзень кармілі, а было зусім скупа. Прышлося атрыманы яшчэ на параплаве фунт-стэрлінгаў праесці на яблыках; нічога іншага нельга было купіць.

Да баўэра (да сельскага гаспадара) пісацца таксама не было ніякага сэнсу. А бяруць толькі: фабрыка, баўэр, цагельня і шахта.

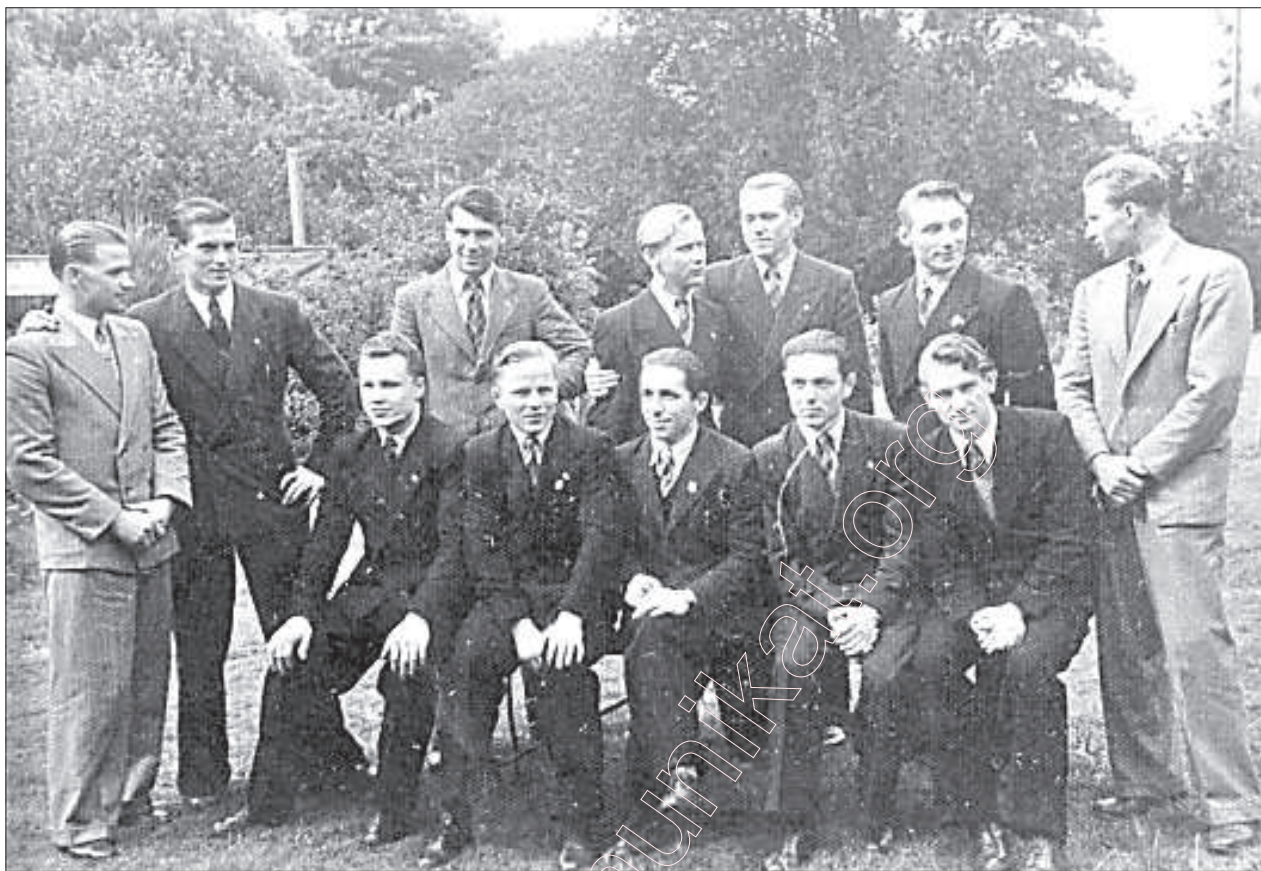
«Ну і што?» — пытаешся.

А вось што: запісаліся на працу ў капальні вугаля. Гэта быў адзіны выхад, каб застацца разам, а для нас гэта — усё, бо не было б ніякага сэнсу ехаць у Англію, каб нас тут параскідалі па ўсіх кутках. А гуртам мы нідзе не прападзём і зможам сёе-тое зрабіць для справы... Першым чынам, мы зможам выдаваць далей наш «Наперад!», які мы мусім выдаваць за ўсякую цану ў сьвеце. Па-другое, ня мы першыя; людзі вунь працуюць і зусім задаволеныя з гэтага. У канцы каницоў, калі не спадабаецца, па нейкім часе зможам заўсёды перайсьці на іншую працу. На сёньнешні ж дзень мы поўнасьцю задаволеныя з нашага выбару...»⁷⁴.

Імкненьне не спрыяць супольнаму ўладкаваньню на працу нацыянальных групаў было прынцыповае для брытанскіх службоўцаў, што разьмяркоўвалі *DP* па прадпрыемствах краіны. Так яны меркавалі ствараць умовы для больш эфэктыўнай асыміляцыі прыбылых, не дапусціўшы сфармаваньня групавых нацыянальных інтарэсаў у асяродзьдзі эўрапейскіх добраахвотных работнікаў⁷⁵.

Для прайшоўшых праз нацыянальныя лягеры ў паваеннай Нямеччыне і Аўстрыі *DP* у Вялікабрытаніі пачынаўся час выпрабаваньня трываласьці нацыянальнай самасьвядомасьці. Больш шчасьціла тым, хто аказваўся на працы ў цэнтрах канцэнтрацыі англіскай прамысловасьці — Ланкашыры, Ёркшыры ці Цэн-

^{xxxv} **Вольга Харытончык**, у замўстве **Запруднік** (1928—1987) — дачка слудкага паўстанца Юркі Харытончыка. У паваенны час разам зь іншымі беларусамі вучылася ў Лювэнскім унівэрсытэце. У 1954 г. пабралася шлюбам зь Янкам Запруднікам, разам зь якім перабралася ў ЗША. Актывістка Беларуска-амэрыканскага задзіночаньня.

Сябры «Дванаццаткі» ў Лёндане. Сядзяць (зьлева направа): Піліп Дзяхцяяр, Янка Жучка, Алесь Бута, Алесь Марговіч, Леанід Швайчук. Стаяць (зьлева направа): Павал Урбан, Леанід Карась, Міхась Вострыкаў, Уладзімір Цьвірка, Васіль Шчэцька, Янка Запруднік, Павал Дзімітрук.

тральнай Англіі. Тут у адмысловых хостэлах (інтэрнатах) для імігрантаў з часам, насуперак імкненьням брытанцаў, зьбіраліся цэлыя нацыянальныя групы, да таго ж падтрымліваць сувязі паміж рознымі хостэламі было прасьцею дзякуючы адносна невялікай геаграфічнай адлегласьці паміж імі.

Больш складанае было становішча скіраваных на працу ў сельскую гаспадарку. Акрамя таго, што заробкі тут былі значна меншыя, яшчэ і расьцярушанасьць *DP* па фэрмах была вялікая. Так выглядала тыповая сытуацыя для беларускіх работнікаў на гаспадарцы:

«Прыехаў я ў Англію зь Нямецчыны ў лютым месяцы [1949 г. — Н.Г.]. Працую на сельскай гаспадарцы, атрымоўваю за тыдзень 2 фунты і 18 шылінгаў у сярэднім. Жыву ў лягеры, недалёка гораду Reading. У лягеры ёсьць 130 чалавек, пераважна украінцы, ёсьць югаславы, палякі, чэхі, латышы і рускія, нас беларусаў тут толькі два са мною. Маю матку ў Англіі, яна працуе ў горадзе Sevenoaks у правінцыі Kent як хатняя работніца. Стараюся злучыцца ў адно месца. Покуль што нічога не выходзіць. Вельмі скучна без сваёй роднай мовы, усюды чужынца, няма з кім падзяліцца думкаю...»⁷⁶

Падобныя лісты прыходзілі ў Згуртаваньне беларусаў у Вялікабрытаніі (ЗБВБ) даволі часта. Разьдзяленьні сваякоў, што прыяжджалі кожны паводле свайго кан-

тракту (маюцца на ўвазе працаздольныя сваякі, прыкладам, муж і жонка або нестарыя бацькі і дарослыя дзеці) сталі адной зь першых прычынаў незадаволенасці ў асяроддзі былых *DP*. Першапачаткова жонка ня мела права пераяжджаць да мужа, які таксама працаваў па кантракце, але ў іншай мясцовасці і іншай галіне⁷⁷. З часам быў дадзены дазвол сужэнцам злучацца разам, а таксама ўсім *DP* змяняць месца працы, але толькі ў межах тае галіны, у якой яны дагэтуль працавалі.

Брытанская статыстыка ня ведала і не падлічвала беларусаў як асобную нацыянальную катэгорыю. Яны, верагодна, фіксаваліся як у групе «палякаў», так і ў «безьдзяржаўных», «няпэўных» і «іншых», таму вызначыць дакладную колькасць беларускіх *DP* у Вялікабрытаніі немагчыма.

Згуртаваньне беларусаў у Вялікабрытаніі імкнулася наладзіць сувязь з прыбылымі суайчыньнікамі, аднак ня ўсе траплялі ў поле яго зроку. Яшчэ ў 1949 г. Вінцэнт Жук-Грышкевіч пісаў у Раду БНР пра «каля 200 ведамых нам прыехаўшых *DP* зь Нямеччыны і хіба большую колькасць такіх жа беларусаў нам няведамых»⁷⁸. Пра тое, што ў 1947—1948 гг. у Вялікабрытанію прыехала каля 500 беларусаў, паведамляў, верагодна, абапіраючыся на звесткі таго ж Жук-Грышкевіча, у траўні 1949 г. кіраўнік ураду БНР Аўген Каханоўскі^{xxxvi} (Калубовіч)⁷⁹. Аднак прыбыцьцё перамешчаных асобаў на той час ня скончылася і працягвалася яшчэ амаль два гады, таму колькасць беларускіх *DP* у Вялікабрытаніі павялічылася. У лісьце з нагоды апублікаванага ў Жэнэве ў 1951 г. дакладу па праблеме ўцекачоў у паваенным сьвеце тагачасны старшыня Згуртаваньня беларусаў у Вялікабрытаніі Аляксандар Надсан пісаў пра больш за тысячу беларусаў, што прыехалі ў краіну як эўрапейскія добраахвотныя работнікі⁸⁰. І сёньня былыя *DP* ацэньваюць колькасць беларусаў, прыбылых на кантрактную працу, прыблізна ў тысячу асобаў⁸¹.

Беларускія *DP*, як і іншыя, працавалі часьцей у тэкстыльных фабрыках, а таксама ў вугальных капальнях, на сельскай гаспадарцы, на будоўлях і ў абслuze^{xxxvii}.

^{xxxvi} **Аўген Калубовіч**, на эміграцыі **Каханоўскі** (1912—1987) — грамадзкі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Ціхінічы Рагачоўскага пав. Магілёўскай губ., сёньня Рагачоўскі р-н Гомельскай вобл. Скончыў Бабчынскі пэдтэхнікум (1930), у тым жа годзе асуджаны за «беларускі нацыяналізм» і высланы на тры гады ў Сьбір. У 1939 г. скончыў Менскі пэдагагічны інстытут, працаваў кансультантам-мэтадыстам у народным камісарыяце асьветы. Падчас нямецкай акупацыі жыў у Менску, кіраваў аддзелам культуры Беларускай Цэнтральнай Рады, узначальваў Беларускае культурнае згуртаваньне. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Выкладаў беларускую мову і літаратуру ў Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы ў Рэгенсбургу. У ЗША ад 1950 г. Спачатку жыў у Нью-Ёрку, у сярэдзіне 1950-х пераехаў у Кліўлэнд. Узяў шлюб з Інай Рытар. Быў адным зь лідэраў беларускага жыцьця ў Кліўлэндзе. Аўтар некалькіх працаў па гісторыі Беларусі.

^{xxxvii} Паводле брытанскай статыстыкі, найбольшая колькасць былых *DP* былі ўладкаваныя на працу ў сельскай гаспадарцы — 35 800 чалавек. У іншых галінах эканомікі занятасць эўрапейскіх добраахвотных работнікаў разьмеркавалася наступным чынам: тэкстыльная вытворчасць — 13600 чалавек, бытавое абслугоўваньне — 12 000 чалавек, вуглездабыча — 11000 чалавек, вытворчасць цэгла — 3000 чалавек, розныя фізычныя працы — 6900 чалавек. (Паводле: Vernant J. *The Refugee in the Post-War World*. New Haven: Yale University Press, 1953. P. 366).

Сваё становішча эўрапейскіх добраахвотных работнікаў у Вялікабрытаніі беларусы ўспрымалі пераважна станоўча. Пасля галоднага і поўнага няпэўнасьці жыцьця ў лягерах *DP* наяўнасьць уласнай сталай працы і заробку, разам зь сякім-такім забясьпечаньнем і больш чалавечымі ўмовамі жыцьця, надавалі веры ў лепшую будучыню. У згаданым вышэй лісьце Янкі Запрудніка выдатна ілюструецца гэты аптымізм з нагоды відавочнага паляпшэньня ўмоваў жыцьця ў параўнаньні зь Нямеччынай:

«Жывем тут у бараках, аднак незручна лепшых, чым дасюль. У пакоі па 12 чалавек. Нашых 10 жывуць разам. Я папаў акурат адзін сярод ангельцаў у суседні пакой. Гэта аднак нядрэнна, бо ёсьць з кім «сьпікаць» па-ангельску... Тут жа радам умывальнік із заўсёды гарачаю вадою і ванны, у якіх у кожную хвіліну можна шыкарна выкупацца. У пакоях цэнтральнае аграваньне. Кожны мае сабе шафу і ложак зь беленькай, як сьнег, пасьцельлю. Калі вяртаемся з заняткаў, заўсёды застаем роўненька засланыя ложка і чыста выцёртую падлогу. Зь ежай — хоць расьпяразвайся. Хлопцы пачынаюць уваччу правіцца.

Гэты тыдзень займаемца днём. Устаем каля пятай, адзіем атрыманыя бацінкі, камбінзон, мыемся, ямо сьнеданьне і а 6:15 выяжджаем аўтобусам за км 40 на заняткі ў шахту. Там у 7:30 пачынаем. Цераз дзень займаемца пад зямлёй. Падзеленыя на групы па 10 чалавек і з кожнай групай займаецца ангелец-інструктар. Наверсе маем лекцыі (таксама па-ангельску) аглядаем фільмы пра вугаль, займаемца спортам. Вывучаем усё дакладна, бо пачалі аж ад пачатку ўтварэньня вугля. З поўгадзінным абедам займаемца да 4-й гадзіны, а пасля ізноў аўтобусам едем дамоў. З намі шмат таксама ангельцаў. Тыдзень прыдзецца працаваць днём, а тыдзень — ноччу. Сыбота і нядзеля вольныя. Вольны час тут праводзіць вельмі добра. Шмат гульняў, часпісаў, радыё, камін і г. д. Ангельцы адносяцца да нас вельмі ветліва. На школе маем атрымоўваць па пяць фунтаў у тыдзень. З гэтай фунтаў са два разыдзецца на ежу і ўсе іншыя патрэбы, а з рэштай рабі што хочаш. На сталай працы будзем атрымоўваць больш»⁸².

Праўда, існавала няпэўнасьць наконт тэрмінаў кантрактнай працы эўрапейскіх добраахвотных работнікаў. У першых кантрактах не было дакладна акрэсьлена часу іх дзеяньня, у выніку чаго некаторыя былыя *DP* праз год (успрымаючы выпрабавальны гадавы тэрмін як вызначаны час кантрактнай працы) сталі імкнуцца зьмяніць месца сваёй працы на лепшае, больш зручнае і аплатнае. Аднак улады не дазвалялі працаўладкоўвацца па-за межамі прадпрыемстваў тае галіны, куды яны трапілі першапачаткова. Такое становішча выклікала незадаволенасьць у асяродзьдзі былых *DP*, правакавала пратэстны настрой, а таксама часам значнае зьмяншэньне зацікаўленасьці іх у выніках сваёй працы.

У захаваньні абмежаваньняў у зьмене працы для работнікаў паводле кантракту былі зацікаўленыя брытанскія ўлады, што не маглі дапусьціць адтоку працоўнай сілы з стратэгічна важных галінаў гаспадаркі. Асабліва ж настойвалі на тым прафсаюзы, якія імкнуліся як мага абараніць брытанскіх працоўных ад канкурэнцыі на рынку

працы з былымі *DP*. Нягледзячы на тое, што прынцыпова ўмовы працы эўрапейскіх добраахвотных работнікаў і карэнных брытанцаў не адрозніваліся (у пляне заробкаў і арганізацыі працы), перавагі апошніх існавалі. Акрамя абмежаванняў у выбары працы былі і некаторыя іншыя. Прыкладам, паводле дамовы ўраду з прафсаюзамі пры запрашэнні *DP*, у выпадку неабходнасці правядзення скарачэння працоўных на тым ці іншым прадпрыемстве яно мусіла адбывацца менавіта за кошт новапрыбылых работнікаў, а не брытанцаў. Калі на адно працоўнае месца прэтэндавалі адначасова былы *DP* і брытанец, менавіта апошні мусіў мець перавагу, нават у выпадку вышэйшай кваліфікаванасці імігранта⁸³.

Дзеля абароны брытанскіх працоўных улады даволі працяглы час не наважваліся адмовіцца ад абмежаванняў у дачыненні да магчымасцяў змены працы эўрапейскімі добраахвотнымі работнікамі. Такая палітыка стала нават прадметам абмеркавання на адмысловым паседжанні ААН. Цікава, што сярод іншых закіды Вялікабрытаніі ў тым, што, прыкрываючыся гуманітарнымі матывамі дапамогі ўцекачам, яна выкарыстоўвае іх як танную працоўную сілу для забяспечвання ўласных эканамічных інтарэсаў, рабіў у 1949 г. беларускі прадстаўнік у ААН⁸⁴.

У выніку працяглых дыскусій як унутры брытанскага грамадства, гэтак і вонкі, было прынятае рашэнне пра тое, што ад 1 студзеня 1951 г. абмежаванні ў выбары працы для былых *DP* у Вялікабрытаніі будуць скасаваныя. Праўда, дзейныя кантракты не страчвалі сілы, і толькі тыя, хто сканчаў трохгадовы тэрмін працы, маглі без абмежаванняў шукаць іншае месца і павінныя былі абавязкова станавіцца сябрамі прафсаюзаў. Адпаведную інфармацыю падаваў для сваёй беларускай чытацкай аўдыторыі часопіс «На Шляху»:

«У сувязі з рознымі пагалоскамі адносна становішча Эўрапейскіх добраахвотных работнікаў ніжэй падаем пераклад прэсавага Камунікату Міністэрства працы і Публічнай службы з 26.07.1950 г.

«Першымі паміж эўрапейскіх добраахвотных работнікаў, якія будуць магчы згодна з гэтай пастановай уносіць паданні аб звальненні іх ад кантракту, ёсць тыя, каторым у «азначаным тэрміне» (1 студзеня 1951 г.) міне тры гады іхняга прабывання ў гэтай краіне. Пасля чаго эўрапейскія добраахвотныя работнікі, да якіх гэтая пастанова і адносіцца, будуць магчы ўносіць індывідуальна свае паданні аб звальненні з кантракту з днём, калі міне іх тэрмін трохгадовага прабывання ў Задзіночаным Каралеўстве.

Наступнае паведамленне, што выйдзе перад 1 студзеня 1951 г., падасць да ведама эўрапейскіх добраахвотных работнікаў аб тым, што зь іх зможа скарыстаць з гэтай пастановай і будзе павядомлена у які спосаб трэба будзе ўносіць індывідуальныя паданні аб звальненні з існуючых абмежаванняў пры затrudненні.

Згодна гэтай пастанове і пры умове заўсёднага датрымоўвання прамысловых дагавораў, якія могуць быць устаноўлены праз абедзьве стараны. У якіх-небудзь індустрыях, эўрапейскія добраахвотныя работнікі стануць на аднолькавых прыход з брытанскімі работнікамі ў адносінах вольнага выбару затrudнення.

Аднак да таго часу яны забавязаны зьвяртацца да мясцовага ўраду Міністэрства працы ў кожным выпадку зьмен затрудненьня»⁸⁵.

Заканчэньне кантрактнай працы дала магчымасьць эўрапейскім добраахвотным работнікам шукаць лепшыя працоўныя месцы. У выніку пачаўся адцёк працоўнай сілы зь першапачаткова вызначаных для былых *DP* галінаў вытворчасці (асабліва зь сельскай гаспадаркі). Аднак цяпер гэта не было настолькі крытычна для брытанскай эканомікі, як нястача працоўнай сілы ў першыя паваенныя гады. Разам з тым, матэрыяльнае становішча працоўных імігрантаў не палепшылася. Пераважная большасьць так і засталася надалей занятая на некваліфікаванай ці малакваліфікаванай працы (на лепшыя пасады вельмі часта не давалі прасунуцца не-брытанцам прафсаюзы). Толькі трэцяя частка эўрапейскіх добраахвотных работнікаў працавала ў галіне сваёй адукацыі. Усё гэта справакавала рээміграцыю амаль 25% былых *DP* зь Вялікабрытаніі ў іншыя краіны⁸⁶.

Акрамя таго, эўрапейскія добраахвотныя работнікі ў выніку прыраўнаньня іх у статусе да брытанскіх сталі больш актыўна інтэгравацца ў мясцовае грамадзтва. Інтэнсіфікацыі працэсу асыміляцыі эўрапейскіх імігрантаў спрыяла і паступовая ліквідацыя гасцэляў зь іх замкнёным імігранцкім сьветам.

Для беларускіх *DP* адзначанае паступовае вызваленьне ад кантрактаў мела дваістыя вынікі. З аднаго боку, шмат для каго зьяўлялася магчымасьць перасяліцца бліжэй да «сваіх» у беларускія асяродкі ў Лёндан, Манчэстэр, Брадфард, Кембрыдж, Бірмінгем. У той жа час у пошуках лепшай працы многія беларусы выяжджалі з тых асяродкаў у іншыя рэгіёны краіны і нават за яе межы. Можна сказаць, што ў першыя гады па сканчэньні кантрактаў паступова завяршылася фармаваньне беларускай грамады ў Вялікабрытаніі. Былыя *DP* або замацоўваліся ў коле прыцягненьня нацыянальных арганізацыяў, або назаўсёды сыходзілі зь іх ці зьяжджалі ў іншыя краіны.

Рээміграцыя зь Вялікабрытаніі

Жыцьцё ў паваеннай Вялікабрытаніі не было спрыяльным для прыбылых, у які б спосаб яны ні апынуліся ў краіне. Былі складанасьці з ўладкаваньнем на працу згодна з сваёй адукацыяй для тых, хто меў на радзіме кваліфікацыю, цяжкасьці з прасоўваньнем па працоўнай лесьвіцы, да чаго спрычыняліся і прафсаюзы. Дадаваліся і праблемы з жыльлём, у зьвязку з тым, што за часы ваенных бамбардаваньняў у краіне была разбураная значная частка жылога фонду. Акрамя таго першыя паваенныя гады ў Вялікабрытаніі дзейнічала карткавая сыстэма^{xxxviii}. Гэтыя фактары, а таксама тое, што ўрад Этлі сам актыўна стымуляваў рээміграцыю, справакавала актыўны выезд немясцовага насельніцтва ў іншыя краіны сьвету.

^{xxxviii} Карткавая сыстэма ў Брытаніі цалкам была скасаваная толькі ў 1954 г.

Найчасьцей рээмігравалі менавіта былыя жаўнеры польскага войска, для якіх гэтая працэдура выезду адбывалася бясплатна. Як згадвалася вышэй, брытанская армія брала на сябе фінансаваньне выезду былых вайскоўцаў у іншыя краіны. І гэтай магчымасьцю скарысталіся шматлікія беларусы. Да выезду таксама далучыліся пасля адпрацоўкі кантрактаў і былыя *DP*. Яны ня мелі магчымасьці бясплатнага выезду, але зь лягераў у паваеннай Нямеччыне і Аўстрыі ў іх захаваліся кантакты з суайчыньнікамі, якія пазьней выехалі ў іншыя краіны і якія, у выпадку неабходнасьці, маглі дапамагчы з уладкаваньнем. У выніку, паводле агульнай статыстыкі, зь Вялікабрытаніі ў 1950-х гг. выехала каля чвэрці былых *DP*⁸⁷.

Найбольш папулярнымі краінамі рээміграцыі сталі Канада і ЗША, хоць выяжджалі беларусы з Брытаніі і ў Аргентыну, і ў Бразылію, і ў Аўстралію, і ў іншыя краіны. Рээміграцыя моцна скараціла шэрагі наваствораных нацыянальных арганізацый. Пры гэтым многія рээмігранты былі вельмі актыўнымі ўдзельнікамі нацыянальнага жыцця, і іх ад'езд сур'эзна зьмяншаў інтэлектуальны патэнцыял дзяспары ў Вялікабрытаніі. Можна сьцьвярджаць, што 1950-я гады сталі часам выпрабаваньня беларускай грамады на трываласьць. Тыя ўдзельнікі, што заставаліся ў яе шэрагах у гэты час, як правіла, не сыходзілі ўжо да канца жыцця.

¹ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951. London — New York, 1992. P. 12—35.

² Tranter N. British population in the twentieth century. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press, 1996. P. 28—30.

³ Flynn D. An Historical Note on Labour Migration Policy in the UK // Labour Migration And Employment Rights. Institute Of Employment Rights. 14 June 2005. P. 1—2.

⁴ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 36—37.

⁵ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945. Санкт-Пецярбург, 2006. С. 371.

⁶ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 373.

⁷ Падрабязней пра гэта: Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 405—418.

⁸ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 373.

⁹ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 374—376.

¹⁰ Lane A. Victims of Stalin and Hitler: the exodus of Poles and Balts to Britain. Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2004. P. 179.

¹¹ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 669—672.

¹² Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 380.

- ¹³ Žuk-Hryszkiewicz V. Bielaruskaja emigracyja u V. Brytanii [Інфармацыйны ліст у канцэлярыю Рады БНР] зь Лёндану ад 01.03.1949. Захоўваецца ў Беларускам архіве ў Саўт-Рывэры (ЗША).
- ¹⁴ Успаміны Міхася Мацукевіча [Машынапіс]. С. 68—69. Гэтыя ўспаміны былі перададзеныя на просьбу аўтара Віялетаі Кавалёвай. Цяпер тэкст успамінаў рыхтуецца да друку асобнай кнігай.
- ¹⁵ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 281—312.
- ¹⁶ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 313.
- ¹⁷ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 341—344.
- ¹⁸ Ліст а. Аляксандра Надсана да Натальлі Гардзіенкі ад 16.02.2007. Захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ¹⁹ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 330.
- ²⁰ Навара П. Кароткія ўспаміны // Голас Часу. №32. 1994. С. 26—30.
- ²¹ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус. Менск, 2004. С. 67.
- ²² Sienkiewicz V. Račatki ZBVV // Na Ślachu. №9. 1950. S. 2—3.
- ²³ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус... С. 67—68.
- ²⁴ Sienkiewicz V. Račatki ZBVV // Na Ślachu. №9. 1950. S. 2—3.
- ²⁵ Дзесяцігодзьдзе Згуртаваньня Беларусаў Вялікабрытаніі (1947—1957) // Бацькаўшчына. 1957. №11—12.
- ²⁶ Успаміны айца Аляксандра Надсана, запісаныя аўтаркай кнігі ў Лёндане ў верасьні 2005 г. Захоўваюцца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ²⁷ Lane A. Victims of Stalin and Hitler: the exodus of Poles and Balts to Britain... С.179.
- ²⁸ Lane A. Victims of Stalin and Hitler: the exodus of Poles and Balts to Britain.... P. 184—185.
- ²⁹ Успаміны Міхася Мацукевіча...
- ³⁰ Lane A. Victims of Stalin and Hitler: the exodus of Poles and Balts to Britain... P. 182.
- ³¹ Lane A. Victims of Stalin and Hitler: the exodus of Poles and Balts to Britain... P. 186.
- ³² Polski Korpus Przynsposobienia i Rozmieszczenia // Bodnar T. Znad Niemna przez Sybir do II Korpusu. Wrocław, 1997. S. 103—104.
- ³³ Polski Korpus Przynsposobienia i Rozmieszczenia... S. 103—104.
- ³⁴ Sprawa PKPR // Na Ślachu. №1. 1946. S. 2—3.
- ³⁵ Успаміны Міхася Мацукевіча... С. 71.
- ³⁶ Vernant J. The Refugee in the Post-War World. New Haven: Yale University Press, 1953. P. 366.
- ³⁷ Успаміны Міхася Мацукевіча...
- ³⁸ Успаміны Юрыя Весялкоўскага, запісаныя аўтаркай кнігі ў Лёндане ў жніўні 2005 г. Захоўваюцца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ³⁹ Lane A. Victims of Stalin and Hitler: the exodus of Poles and Balts to Britain... P. 179.
- ⁴⁰ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 460.
- ⁴¹ Wróbel J. Uchodźcy ze Związku Sowieckiego 1942—1950. Łódź, 2003. S. 161.
- ⁴² Лявон Страпко і Сьцяпан Страпко. У Танзаніі й Кеніі мы палявалі на зэбраў // Адзінец А. Паваенная эміграцыя: скрыжаванні лёсаў: зборнік успамінаў. Мінск, 2007. С. 405—409.
- ⁴³ Успаміны Марыі Весялкоўскай, запісаныя аўтаркай кнігі ў Лёндане ў жніўні 2005 г. Захоўваюцца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ⁴⁴ Ліст Юрыя Всялкоўскага ад 16.03.2007. Захоўваецца ў прыватным архіве аўтаркі кнігі.
- ⁴⁵ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 443—468.

- ⁴⁶ Грыбоўскі Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармацыях 1918—1945... С. 461—462.
- ⁴⁷ Wróbel J. Uchodźcy ze Związku Sowieckiego 1942—1950... S. 248.
- ⁴⁸ Успаміны Марыі Весялкоўскай...
- ⁴⁹ Wróbel J. Uchodźcy ze Związku Sowieckiego 1942—1950... S. 227—279.
- ⁵⁰ Wróbel J. Uchodźcy ze Związku Sowieckiego 1942—1950... S. 160.
- ⁵¹ Лявон Страпко і Сьцяпан Страпко. У Танзаніі й Кеніі мы палявалі на зэбраў... С. 405—409.
- ⁵² Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 44.
- ⁵³ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 45.
- ⁵⁴ International Migration 1945—1957. Geneva. 1959. (International Labour Office Studies and Reports. New series, No.54.) P. 50—53.
- ⁵⁵ IRO Press Release No 231/1 of the 22nd of October, 1951.
- ⁵⁶ Кіпель В. Беларусы ў ЗША. Мінск, 1993. С. 159.
- ⁵⁷ Белорусские оstarбайтеры: ист.-аналит. исслед. / Г. Д. Кнатъко, В. И. Адамушко, Н. А. Бондаренко, В. Д. Селеменев; Под ред. Г. Д. Кнатъко. Минск: НАРБ, 2001. С. 288; Максімюк Я. Аднаўленьне Рады БНР пасля Другое Сусьветнае вайны // Запісы БІНІМ. №25. New York — Miensk, 2001. С. 41.
- ⁵⁸ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 44.
- ⁵⁹ Вініцкі А. Матар'ялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939—1951 гадох. Менск, 1994. С. 159—211.
- ⁶⁰ Коўш С. Беларускі лагер у Ватэнштэт. Альбом—Гістарычная даведка. [ЗША], 1981. С. 61.
- ⁶¹ Коўш С. Беларускі лагер у Ватэнштэт... С. 101.
- ⁶² Падрабязней пра гэта: Вініцкі А. Матар'ялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939—1951 гадох...
- ⁶³ International Migration 1945—1957... P. 45.
- ⁶⁴ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 53—55.
- ⁶⁵ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 53—56.
- ⁶⁶ Umovy dla D.P. u V. Brytanii // Na Ślachu. №4. 1947. S. 13.
- ⁶⁷ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 59—62.
- ⁶⁸ International Migration 1945—1957... P. 51.
- ⁶⁹ Паводле: Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 43.
- ⁷⁰ Коўш С. Беларускі лягер ў Ватэнштэт... С. 47—48.
- ⁷¹ Успаміны Лёлі Міхалюк, запісаныя ў Манчэстэры ў жніўні 2005 г. Захоўваюцца у архіве аўтаркі кнігі.
- ⁷² Ліст Лёлі Міхалюк ад 18.02.2007. Захоўваецца ў прыватным архіве аўтаркі кнігі.
- ⁷³ Pryjezd bielarusau z Niamiečšunu // Na Ślachu. №4. 1947. S. 19.
- ⁷⁴ Запруднік Я. Дванаццатка: Дакумэнтальная аповесьць пра дванаццаць беларускіх хлапцоў у Нямеччыне, Вялікабрытаніі й Бэльгіі (1946—1954 гг.). Нью-Ёрк: БІНІМ, 2002. С. 63—64.

- ⁷⁵ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 121—122.
- ⁷⁶ Ліст Фларыяна Радзюка ад 23.05.1949. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁷⁷ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 100.
- ⁷⁸ Žuk-Hryszkiewicz V. Bielaruskaja emigracyja u V. Brytanii [Інфармацыйны ліст у канцэлярыю Рады БНР]...
- ⁷⁹ Каханоўскі А. Фактычныя дадзеныя аб стане беларускае эміграцыі (паводле справаздачы прадстаўнікоў Ураду БНР на 01.05.1949 г.) // Запісы БІНІМ. №28. New York — Miensk, 2005. С. 278.
- ⁸⁰ Ліст №123/52. Захоўваецца ў архіве ЗБББ у Лёндане.
- ⁸¹ Паводле вусных сьведчаньняў Янкі Запрудніка, Лёлі Міхалюк, а. Аляксандра Надсана.
- ⁸² Запруднік Я. Дванаццатка... С. 64.
- ⁸³ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 77.
- ⁸⁴ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 151.
- ⁸⁵ Sprava bylych D.P. u V. Brytanii // Na Šlachu. №11. 1950. S. 10.
- ⁸⁶ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 156—160.
- ⁸⁷ Kay D., Miles R. Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946—1951... P. 158.

Частка 3.

ГРАМАДЗКІЯ АРГАНІЗАЦЫІ БЕЛАРУСАЎ У ВЯЛІКАБРЫТАНІІ

Беларусы ў Вялікабрытаніі стварылі больш за дзясятка арганізацый з рознымі мэтамі і кірункамі дзейнасці. Былі сярод іх таварыствы дапамогавыя, адукацыйныя, навукова-асветныя, рэлігійныя, вэтэранскія, палітычныя. Разам яны меліся забяспечваць разнастайныя інтарэсы беларусаў як у брытанскім грамадстве, так і на эміграцыі. Найбольш арганізацый з'явілася ў канцы 1940-х — 1950-х гг., калі ў колах паваеннай эміграцыі ішоў актыўны працэс афармлення структураў дзяспары. Аднак шмат створаных у той час суполак ня вытрымалі выпрабавання часам, і да пачатку 1960-х гадоў засталіся самыя трывалыя і значныя.

Найбольшую ролю ў жыцці беларускай грамады адыграла першая яе арганізацыя — Згуртаванне беларусаў у Вялікабрытаніі (ЗБВБ). Яно аб'яднала ў сваіх шэрагах найбольш суайчыньнікаў і мела найбольш шырокі абсяг працы. Улічваючы самую разгалінаваную структуру гэтай грамадзкай беларускай арганізацыі ў Вялікабрытаніі, яе можна лічыць дзяспарастваральнай. Пераважная большасць іншых суполак беларусаў у гэтай краіне тым ці іншым чынам была звязаная з ЗБВБ, а тыя працэсы, што адбываліся ў Згуртаванні ў розныя часы, уплывалі на жыццё ўсяе беларускае грамады ў краіне. Менавіта таму гісторыя стварэння і напрамкі дзейнасці гэтай арганізацыі вартыя адмысловай пільнай увагі.

Згуртаванне беларусаў у Вялікабрытаніі

Пачаткі арганізацыі

Падваліны Згуртавання беларусаў у Вялікабрытаніі былі закладзеныя яшчэ ў Італіі сярод беларускіх жаўнераў, што знаходзіліся ў складзе Польскіх узброеных сілаў на Захадзе. Наладжаныя сувязі паміж беларусамі зь пераездам ў Вялікабрытанію разбурыліся, бо вайскоўцы апынуліся раскіданымі па розных кутках Аб'яднанага Каралеўства. Аднак у новай краіне і ў новых абставінах няпэўнай будучыні ў часткі актыўных беларусаў захавалася памкненне трымацца разам.

Ужо 22 верасня 1946 г. у Лёндане на сходзе ініцыятыўнай групы вырашана было заснаваць нацыянальную арганізацыю — Згуртаванне беларусаў у Вялікабрытаніі¹. Тады ж была абраная і Часовая ўправа — да склікання Агульнага з'езду — куды ўвайшлі Вінцэнт Жук-Грышкевіч (старшыня), Віктар Сянкевіч (сакратар) і Часлаў Кукель. Сход пастанаўіў распрацаваць праект Статуту ЗБВБ, пачаць прыняцце сябраў у арганізацыю і пачаць збор грошай на Беларускі дом у сталіцы ды на выдавецкі фонд².

Паводле брытанскіх законаў, на стварэнне такой арганізацыі адмысловага загаду ад мясцовых уладаў не патрабавалася. Але ўлічваючы тое, што ўсе заснавальнікі ЗБВБ на той момант знаходзіліся на службе ў войску, неабходна было ўзгадніць стварэнне нацыянальнай арганізацыі з вайсковым кіраўніцтвам. Захады ў гэтым кірунку даручылі зрабіць Вінцэнту Жук-Грышкевічу і Віктару Сянкевічу, якім неабходна было трапіць непасрэдна да шэфа Галоўнага штабу Польскай арміі Станіслава Капаньскага (1895—1976). Фармальнае атрыманне дазволу на дзейнасць арганізацыі, аднак, запатрабавала некаторага часу, а да таго ініцыятары распачалі дзейнічаць «нефармальна». Сярод іншага, былі наладжаныя кантакты з аналягічнай украінскай арганізацыяй — Саюзам украінцаў Вялікабрытаніі (СУБ)¹. Менавіта ў памяшканні СУБ адбываліся першыя сходкі ініцыятыўнай групы³.

У чаканні дазволу беларусы-вайскоўцы раз'ехаліся па сваіх вайсковых частках. Першапачаткова ніводзін зь беларусаў ня жыў у Лёндане, што значна ўскладняла справу гуртавання суайчыньнікаў — не было выразнага цэнтру. Таму быў знойдзены пабочны лёнданскі адрас, на які магчыма было слаць карэспандэнцыю, што потым ішла да старшыні і сакратара Часовай управы. Кожны з ініцыятараў стварэння ЗБВБ дзейнічаў самастойна там, дзе служыў. Так, Віктар Сянкевіч наогул пэўны час трымаў у сваім чамадане пад вайсковым ложкам усе паперы ЗБВБ (сьпісы сяброў, заявы, камунікаты і г.д.)⁴.

Праца Часовай управы ЗБВБ ішла ў складаных варунках. Яе сябры знаходзіліся ў розных вайсковых падраздзяленьнях, і для вырашэння бягучых справаў неабходнае было памяшканне. Гэтыя праблемы не дазвалялі наладзіць больш-менш сталую працу арганізацыі.

16 лістапада 1946 г. генэрал Капаньскі нарэшце выдаў указ, згодна зь якім беларускім жаўнерам польскіх збройных сіл можна было належаць да ЗБВБ¹¹. Дакумэнт наступнага зьместу: «*Дазваляю жаўнерам Польскіх збройных сілаў беларускае нацыянальнасьці належаць да Згуртаваньня самапомачы беларусаў у Вялікабрытаніі*», — быў зачытаны ва ўсіх аддзелах былога польскага войска ў Вялікабрытаніі, а таксама апублікаваны ў газэце «Дзеньнік Польскі і Дзеньнік

¹ **Саюз украінцаў Вялікабрытаніі (СУБ)** — найстарэйшая ўкраінская грамадзкая арганізацыя ў Вялікабрытаніі, заснаваная ў 1945—1946 гг. украінцамі-жаўнерамі Польскіх узброеных сілаў на Захадзе. Займаецца культурна-асьветнай, дабрачыннай, рэпрэзэнтацыйнай і іншымі відамі дзейнасьці. Цэнтар арганізацыі знаходзіцца ў Лёндане, дзе яна мае тры дамы, а па-за брытанскай сталіцай у 1970-х СУБ мела 67 аддзелаў, 11 асяродкаў і розныя сэкцыі. Акрамя таго ёсьць 55 украінскіх дамоў па-за межамі Лёндану, 22 канцэртныя залі, два дамы для сталых украінцаў і кнігарня ў брытанскай сталіцы. У 1948—1949 гг. СУБ налічвала каля 20 000 сябраў, у 1955 г. — больш за 10 000 (як вынік рээміграцыі), у 1977 г. — каля 5000 сябраў. Арганізацыя мае сваю ўкраінамоўную і англамоўную прэсу.

¹¹ Станіслаў Капаньскі выдаў гэты загад пасля візыту ў ягоны штаб Вінцэнта Жук-Грышкевіча і Віктара Сянкевіча (Na Ślachu. 1946. №1; Весялкоўскі Ю. Няясна мроіліся новыя дарогі. Лёндан, 1997. С.111)

Жаўнера»^{III}, праўда, вельмі дробным кеглем⁵. Аднак галоўным было тое, што цяпер беларусы фармальна маглі свабодна запісвацца ў шэрагі ЗБВБ.

Але ня ўсе, нават пасля афіцыйнага дазволу на ўдзел у арганізацыі, пачуліся вольнымі рабіць гэта. Шмат хто баяўся перашкодаў з боку польскіх вайскоўцаў і цывільных, а таму ня толькі не далучаўся да ЗБВБ, але нават не хацеў пацвердзіць сваё беларускае паходжаньне. Адсутнасьць адмысловых звестак пра колькасць беларусаў у Польскім войску і іх разьмяшчэньне, а таксама перасьцярогі саміх беларусаў стваралі дадатковыя цяжкасьці ў справе пашырэння шэрагаў Згуртаваньня. Да канца 1946 г. сябрамі арганізацыі сталі толькі 62 асобы⁶. Але гэта быў толькі пачатак працы.

Ужо пры канцы лістапада 1946 г. выйшаў першы нумар выдаванага сябрамі ЗБВБ часопіса «На Шляху» і камуніката Часовай управы ЗБВБ. Выданьне гэтых друкаў было звязанае з рознымі складанасьцямі, найперш тэхнічнага кшталту, бо беларусы тады ня мелі ня толькі ўласнай сталай сядзібы, але і друкаркі. Таму, паводле згадак Віктара Сянкевіча, даводзілася па начах выкарыстоўваць тэхнічныя сродкі батальённай канцылярыі⁷. Стваральнікі ЗБВБ разумелі выключную важнасьць выданьня камунікату і часопісу для гуртаваньня беларусаў і працавалі не зважаючы на ўсе складанасьці. Яны адшуквалі беларусаў у польскім войску, стваралі асяродкі, найперш у вайсковых гімназіях, розным чынам пашыралі веды пра ЗБВБ, паступова напаўняючы рэальным зьместам дэклараваныя мэты арганізацыі, закладаючы асновы яе будучай структуры.

Так, яшчэ ў 1946 г. паўсталі тры асноўныя «рэфэраты» ЗБВБ (адзелы, адказныя за пэўны кірунак працы): пасярэдніцтва працы, эміграцыйны і культурна-асьветны. Яны адпавядалі асноўным мэтам дзейнасьці арганізацыі. Першы быў заснаваны ў сьнежні 1946 г. пад кіраўніцтвам Часлава Кукеля і меў на мэце дапамагчы беларусам пры пераходзе ад вайсковага да цывільнага жыцьця. Да сярэдзіны студзеня 1947 г. гэты рэфэрат пасьпеў зрабіць няшмат. Найбольш значная ягоная акцыя — відаць, публікацыя ў першым нумары часопіса «На Шляху» тлумачэньня перавагаў для беларускіх вайскоўцаў уступленьня ў Польскі корпус падрыхтоўкі і разьмяшчэньня для далейшага пераходу ў цывільнае жыцьцё⁸. Другі рэфэрат — эміграцыйны, на чале зь Віктарам Сянкевічам, пакуль абмежаваўся зьбіраньнем інфармацыі пра магчымасьці эміграцыі ў розныя краіны, якую таксама падаў на старонках пэрыёдыка «На Шляху»⁹. Справамі культурна-асьветнага рэфэрата займаўся Вінцэнт Жук-Грышкевіч. Дзейнасьць яго ішла ў двух кірунках: дапамога моладзі ў атрыманьні закончанага сярэдняга і вышэйшага асьветы, а таксама пашы-

^{III} «Дзеньнік Польскі і Дзеньнік Жаўнера», польск. «*Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*» — адзіная штодзённая (ад панядзелка да пятніцы) польскамоўная газэта ў Заходняй Эўропе. Пачала выдавацца ў Лёндане ў 1940 г. як «Дзеньнік Польскі». Ад пачатку 1944 г. выходзіць пад новай назвай «Дзеньнік Польскі і Дзеньнік Жаўнера». Пры канцы 1940-х мела наклад каля 30 000 асобнікаў. Сярод падпісчыкаў былі і беларускія жаўнеры Польскага войска на Захадзе. Выходзіць да сёньня.

рэньне культурна-асьветнай працы сярод беларусаў у Брытаніі. У апошнім таксама адыгрываў сваю ролю часопіс «На Шляху», магчымасьцямі трансляцыі разнастайнай інфармацыі для суродзічаў¹⁰.

У выніку дзейнасьці Часовай управы ЗБВБ да сярэдзіны студзеня 1947 г. былі выдадзеныя тры камунікаты і два нумары часопіса «На Шляху», знойдзенае часовае сьціплае памяшканьне для беларускіх сходак ва ўкраінскім доме ў Лёндане, набыты за пазычаныя ва ўкраінцаў грошы цыклястыль і створаная невялікая бібліятэчка (пераважна за кошт выданьняў, дасланых беларусамі Францыі)¹¹. З такімі вынікамі працы ЗБВБ падышло да свайго першага агульнага зьезду.

Першы зьезд ЗБВБ

Першы зьезд ЗБВБ прайшоў 18—19 студзеня 1947 г. у Лёндане, у памяшканьні ўкраінскага дому на *Sussex Gardens, 218*. У ім узялі ўдзел каля 150 чалавек¹². «Гэта было на праваслаўнае Вадохрышча — і праваслаўныя жаўнеры з польскага войска прыехалі сюды на сьвята. Як яны прыежджалі, мы стаялі на чыгуначнай станцыі і пыталіся: «Ці ты на Вадохрышча прыехаў? А ты адкуль?» і яны там зь Вялейкі ці з Ільлі^{IV}. То кажам: «Прыходзь тады на зьезд» і давалі запрашэньні. [...] І прыйшло многа прыпадковых людзей. Пасьля гэтага зьезду некаторыя з іх больш і не прыходзілі»¹³.

Зьезд прайшоў вялікай залі, упрыгожанай беларускімі і брытанскімі сьцягамі. Тут жа была наладжаная невялікая выстава-продаж беларускіх кніг і часопісаў. Таксама прадаваліся паштоўкі з Пагоняй, беларускім сьцягам і краявідамі Беларусі. Кожны прысутны атрымоўваў бел-чырвона-белы сьцяжок, за які складаў ахвяру на патрэбы беларускіх уцекачоў¹⁴.

Мерапрыемства распачалося ў 14.30^V 18 студзеня 1947 г. Пасьля прывітальнага слова старшыні Часовай управы Вінцэнта Жук-Грышкевіча быў абраны прэзыдыюм: Кастусь Нор (старшыня), Часлаў Кукель (намесьнік), Аляксандар Надсан (сакратар). На зьездзе былі заслуханая справаздачы зь дзейнасьці Часовай управы (сакратар Віктар Сянкевіч) і розных рэфэратаў ЗБВБ, а таксама фінансавая справаздача. Паводле апошняй, грашовы абарот ЗБВБ, што складаўся зь сяброўскіх унёскаў, склаў 32 фунты і 1 шылінг, зь якіх 21 фунт быў выдаткаваны на канцылярскія, карэспандэнцыйныя і выдавецкія патрэбы. Пасьля агульнага ўхваленьня вынікаў працы Часовай управы дэлегаты зьезду заслухалі паведамленьні з асобных вайсковых асяродкаў беларусаў, пераважна пры гімназіях.

Сярод пытанняў, разгледжаных у першы дзень зьезду, была ініцыяваная Вінцэнтам Жук-Грышкевічам справа стварэньня пры Згуртаваньні Касы ўзаемнай дапамогі. Меркавалася, што яна будзе заснаваная на каапэратыўных прынцыпах: кожны сябра ўносіць свой пай у вызначаным памеры, і гэты пай мусіць быць зьвер-

^{IV} Сёння Вялейскі раён Мінскай вобл.

^V Настолькі позьні час быў абумоўлены тым, каб беларусы з рэгіёнаў маглі дабрацца з раніцы на зьезд.

нуты па першай просьбе. Цэлы ж капітал, складзены з паёў, меўся быць укладзены ў нейкае прыбытковое прадпрыемства, створанае самімі беларусамі. Прыбытак з прадпрыемства атрымоўвалі б самі пайшчыкі, і толькі невялікая частка яго ішла б на ЗБВБ. *«Гэтак зарганізаваная Каса ўзаемнай помачы мела-б вялікае значэнне як для паасобных сяброў, так і для цэлай арганізацыі. Перадусім уласнае прадпрыемства дазволіла б затрудніць пэўную колькасць нашых сяброў, і ЗБВБ мела б таксама сільную матэрыяльную апору да далейшага разьвіцця і хутчэй магло б прыйсці з помаччу сваім сябрам, даючы ім, напрыклад, зваротную паказку пры закладанні ўласных варштатаў працы, або пры выездзе ў заморскія краіны ці даючы магчымасць некаторым вучыцца»¹⁵*. Прапанова аб стварэнні такой Касы была прынятая зьездам, а адмысловай камісіі было даручана распрацаваць яе Статут. Праўда, ідэя такой будовы Касы ўзаемнай дапамогі так і засталася нерэалізаванай, у тым ліку і празь няўдачы ў стварэнні ўласных беларускіх прадпрыемстваў.

Асобныя камісіі зьезду мелі распрацаваць для прыняцця таксама праект Статуту ЗБВБ і пляну яго працы^{VI}. На гэтым першы дзень працы зьезду скончыўся, засталіся толькі сябры камісій, каб падрыхтаваць адпаведныя праекты дакумэнтаў. На наступны дзень агульны зьезд ЗБВБ распачаў працу а 9-й з абмеркаваньня падрыхтаваных праектаў Статутаў ЗБВБ і Касы ўзаемнай дапамогі, а таксама пляну працы ЗБВБ. Пасьля прыняцця асноўных дакумэнтаў адбыліся выбары Галоўнай управы ЗБВБ і Нагляднай рады, што мусіла кантраляваць дзейнасць управы. У выніку ў Галоўную ўправу ЗБВБ ўвайшлі дзесяць чалавек: Вінцэнт Жук-Грышкевіч (старшыня), Віктар Сянкевіч, Канстанцін Нор, Мікола Буляк^{VII}, Мікола Арцюх, Сымон Сэрафіновіч, Часлаў Кукель, Аляксандар Надсан, Францішак Бартуль, Кастусь Акула. Меркавалася, што абраныя асобы пазьней самі разьмяркуюць паміж сабою кіраўнічыя пасады. У Наглядную раду ЗБВБ увайшлі Рудзь, Генрык Юзэфовіч, Бэнэдыкт Кляйноў, Генрых Сянкевіч, Тодар Цімафейчык¹⁶.

Першы зьезд ЗБВБ вырашыў усе актуальныя праблемы юрыдычнага і структурнага афармленьня арганізацыі, вызначэння асноўных кірункаў яе працы. Галоўным вынікам зьезду стала тое, што ЗБВБ атрымала магчымасць выступаць ад імя ўсіх беларусаў Вялікабрытаніі.

Праўда, сам факт правядзеньня зьезду ня быў адназначна прыхільна сустрэты польскім вайсковым кіраўніцтвам. Хутка пасьля яго Вінцэнта Жук-Грышкевіча звольнілі з пасады выкладчыка вайскавай гімназіі, а некалькіх навучэнцаў, што бралі ўдзел у зьездзе, выключылі з установы¹⁷. Пазьней, пасьля перамоваў старшыні

^{VI} У склад адзначаных камісій былі абраныя: Уладзіслаў Курыла, Аляксандар Надсан, Бэнэдыкт Кляйноў, Генрык Юзэфовіч, Мікола Арцюх, Часлаў Кукель, Павал Навара, Павал Асіповіч і Мікола Каленік.

^{VII} Мікола Буляк быў адзіным невайсковым удзельнікам зьезду. Ён прыехаў у Лёндан зь Нямеччыны ў 1946 г. (Паводле ліста Юрыя Весялкоўскага ад 05.06.2006. Захоўваецца ў архіве аўтара кнігі).

ЗБВБ з генэралам, кіраўніком 5-й Крэсвай дывізіі, дзе была найбольша колькасць беларусаў, Нікадымам Сулікам (1893—1954), справу ўдалося залагодзіць.

Не зважаючы на пэўныя арганізацыйныя і вонкавыя складанасці пасля першага зьезду, ЗБВБ стала хутка набіраць моц, павялічваць шэрагі, умацоўваць уласную базу ў Лёндане, куды неўзабаве перасялілася некалькі чалавек.

Адным з вызначальных вынікаў зьезду было прыняцце Статуту, які акрэсьліваў асноўныя прынцыпы дзейнасці арганізацыі. Ён вызначаў паўнамоцтвы кіраўнічых органаў, асаблівасці сяброўства, прадугледжваў строгую структуру падпарадкавання рэгіянальных адзінак. Такая рэгіянальная структура арганізацыі ў нечым нагадвала вайсковую. Гэта ня дзіўна, улічваючы першапачатковы склад яе ўдзельнікаў.

Разам з тым у дакумэнце ўтрымліваўся шэраг недакладнасцяў. Акрамя неакрэсленых функцыяў дапамаговых сябраў ды мужоў даверу недакладна былі вызначаныя тэрміны правядзення агульных зьездаў, прынцыпы склікання зьездаў і кампэтэнцыя Галоўнай управы ў іх фармуляванні, узаемадчыненьні Галоўнай управы і Нагляднай рады і інш. Згаданыя недакладнасці ў Статуце ЗБВБ у хуткім часе сталі фармальнай падставай сур'езных спрэчак у арганізацыі.

Першы год дзейнасці

Першыя месяцы пасля зьезду ЗБВБ жыло паводле прынятага пляну, а яго сябры, аб'яднаныя ідэяй наладжвання нацыянальнага жыцця на чужыне, актыўна рэкрутавалі новых удзельнікаў. Стваралася таксама матэрыяльная база, надавалася

А. Часлаў Сіповіч зь беларусамі ў Батхэмптан-Гавэнт. 1947 г.

належная ўвага культурнаму жыццю. Беларускія вайскоўцы паступова звальняліся з арміі і знаходзілі сябе на цывільнай працы. Пачаўся працэс прыезду першых ДР зь Нямеччыны, якія таксама папаўнялі шэрагі ЗБВБ.

Разам з тым, дзейнасць Згуртаваньня сутыкалася зь безьліччу складанасцяў, найбольш сур'ёзнымі зь якіх былі расьцярушанасьць беларусаў і частыя зьмены імі месца жыхарства. Яшчэ адной з праблемаў пры рэкрутаваньні новых сябраў у арганізацыю стаў страх перад рэпрэсіямі з боку польскага кіраўніцтва. Часам удзельнікі ЗБВБ баяліся прызнацца ў сваіх вайсковых частках, што яны такімі ёсьць, і таму не праводзілі ніякай дзейнасьці на месцах. Безумоўна, у некаторых выпадках перасьцярогі былі абгрунтаваныя, бо сярод польскіх вайскоўцаў не было шмат прыхільнікаў вызнаньня за «крэсавякамі» права лічыць сябе асобнай нацыяй. Аднак у Вялікабрытаніі афіцыйны перасьлед за перакананьні быў немагчымы, і кіраўнікі ЗБВБ тлумачылі сваім сябрам, што абставіны зьмяніліся і для палякаў. Тлумачэньню гэтага быў прысьвечаны вялікі матэрыял ў Інфармацыйным камунікаце ЗБВБ №5. Яго аўтары сьцьвярджалі:

«... не трэба забывацца, што:

a) знаходзімся на вольнай брытанскай зямлі, якая зьяўляецца ўзорам дэмакратыі на цэлы сьвет і тут ня можа быць нават мовы аб якім бы то ні было ўціску ці перасьледаваньнях.

b) Польскія аружныя сілы і ПКПР зьяўляюцца ў аснове дэмакратычнымі,

c) ЗБВБ зьяўляецца арганізацыяй легальнай і апалітычнай, да таго прызнанай польскім і англіійскім камандаваньнем,

d) Камандаваньне Польскіх Аружных Сіл і ПКПР спагадна адносіцца да ЗБВБ і не будзе талераваць шыканаў супроць беларусаў і іх арганізацыйнай працы ў рамках Статуту ЗБВБ, па колькі гэта праца ня будзе пераступаць агульнаабавязуючага і вайсковага права,

e) калі б дзе здарыліся шыканы супроць беларусаў і іх арганізацыйнай работы дык толькі са злой волі ці несьвядомасьці паасобных адзінак і мусяць быць трактаваны як акты бязпраўя,

f) беларуская справа сталася справай міжнароднай, а ідэёва-фэдэрацыйны рух ставіць беларусаў на пачотным месцы сярод народаў Цэнтральна-Усходняй Эўропы.

[...]

Аддзелы ЗБВБ, мужы даверанья і паасобныя сябры на мясцох могуць і павінны сьмела і адкрыта зьбірацца, абгаварваць свае і агульнаарганізацыйныя справы, чытаць рэфэраты на культурна-асьветныя і агульнабеларускія тэмы, праводзіць дыскусіі, чытаць і пашыраць беларускія газэты, часопісы, кніжкі і т.п. Ясна, што ўсё гэта ня можа нарушаць агульнаабавязуючых правоў і вайсковай дысцыпліны...»¹⁸.

Сапраўды, цягам 1947 г. адносіны Згуртаваньня з польскім вайсковым кіраўніцтвам паступова наладзіліся. Старшыня ЗБВБ Вінцэнт Жук-Грышкевіч уладкаваўся на працу пры Польскім штабе ў Лёндане і мог часам атрымоўваць некаторую дапамогу для арганізацыі ад палякаў. Прыкладам, у ліпені 1947 г. ён

атрымаў ад польскага кіраўніцтва дазвол на атрыманьне для ЗБВБ друкаркі, дзесяці тысяч аркушаў паперы і адпаведнай колькасьці капіркі. 10 ліпеня 1947 г. В. Жук-Грышкевіч выправіўся ў адзін зь лягераў за гэтым сапраўдным скарбам для арганізацыі. Свае ўражаньні ад паездкі ён апісаў так:

«Палкоўнік Твожыдло аднёсься да мяне надспадзявана добра: ня толькі выдаў усё, што было ў запісы, але стараўся надарыць нас, чым толькі мог. Паперы замест 10 000 аркушаў даў 26 000, машынку даў найпрактычнейшую — Underwood — хоць ня новую. Замест капіркі (яна нам ня надта патрэбная), якой ня меў, даў 1000 штук васкоўкі. Апрача таго даў 10 тыб фарбы да Гестэтнэра, некалькі істужак да машынкі, 2 шчоткі, скрэпкі, 2 канцылярскія кніжкі, ды іншыя рэчы, ужо ня помню ўсяго. Усё гэта разам з жаўнерамі памог упакаваць і нагрузіць на таксі. Парайў папрасіць у ген. Вішнеўскага яшчэ 10 000 аркушаў паперы і эвэнтуальна Гестэтнэр, бо паперы ёсьць колькі хочаш.

Да ўсяго гэтага выявіў надспадзяваную прыхільнасьць і сардэчнасьць. Цікавіўся нашай арганізацыяй і лёсам беларусаў на эміграцыі.

Дарога туды аплацілася надзвычай багата. Еду ў Лёндан зь сьвядомым задаваленьнем, што асягнуў «залатога руна»»¹⁹.

Падобныя зьмены ў стаўленьні польскага вайсковага кіраўніцтва да беларусаў сябры ЗБВБ маглі адчуць і на адмысловай сустрэчы з камандзірам Другога корпусу генэралам Уладзіславам Андэрсам і генэральным інспэктарам ПКПР генэралам Станіславам Капаньскім увесну 1947 г. Сустрэча мела на мэце ўлагодзіць шэраг справаў культурна-асьветнага і рэлігійнага характару. Дэлегацыя ЗБВБ была прыхільна сустрэтая абодвума генэраламі і атрымала запэўніваньне ў разуменьні беларускіх патрэбаў²⁰. Такім чынам, першапачатковыя непаразуменьні польска-беларускіх вайсковых дачыненняў з часам былі пераадоленыя, прынамсі на найвышэйшым узроўні, з чаго ЗБВБ атрымала пэўную дапамогу сваёй дзейнасьці.

Да сярэдзіны 1947 г. сябрамі ЗБВБ былі наладжаныя першыя беларускія сьвяткаваньні ў Вялікабрытаніі. 25 сакавіка ў Лёндане ўпершыню адзначалі ўгодкі абвяшчэньня незалежнасьці БНР. Пры канцы траўня была зладжаная вечарына да 30-годзьдзя з дня сьмерці М. Багдановіча, у ліпені — да пяцігодзьдзя сьмерці Я. Купалы. Культурнае жыцьцё ЗБВБ набірала моц. Улетку 1947 г. быў заснаваны першы рэгіянальны аддзел ЗБВБ — у Лёндане.

Цягам першага году ЗБВБ змагло наладзіць працу па рэалізацыі асноўных мэтаў, закладзеных у Статуце. Нягледзячы на некаторую неўладкаванасьць, зьвязаную з адсутнасьцю ўласнага памяшканьня (заля на *Linden Gardens* належала ўкраінцам), арганізацыя на практыцы вызначыла прыярытэты дзейнасьці: пашырэньне шэрагаў і стварэньне новых структурных адзінак (акрамя Лёнданскага аддзелу да канца 1947 г. зьявіліся яшчэ аддзелы ЗБВБ у хостэле Хосфарт (*Horsforth*) каля Лідсу і ў Ковэнтры. У выніку актыўнай працы да канца 1947 г. у Згуртаваньні было ўжо 290 сябраў, і прыток новых кадраў набіраў моц. Аднак пасьпяховаму разьвіцьцю арганізацыі перашкодзіў палітычны раскол беларускай эміграцыі.

Раскол. Перадгісторыя

Ад сярэдзіны 1947 г. разам зь беларускай эміграцыйнай прэсай ды прыездам *DP* з кантынэнту ў Брытаніі сталі ўсё больш актыўна праяўляцца новыя неадназначныя тэндэнцыі грамадзкага жыцця. Першай ластаўкай была дыскусія з прычыны пераходу ярархаў Беларускай аўтакефальнай царквы пад юрысдыкцыю Расейскай зарубежнай праваслаўнай царквы, што падзяліла палітычна актыўную эміграцыю на праціўнікаў гэтага кроку і тых, хто імкнуўся яго зразумець. Шырокую ацэнку падзеі, якая здарылася вясной 1946 г., для актыву ЗБВБ даў у ліпені 1947 г. падчас свайго побыту ў сталіцы Вялікабрытаніі адзін зь лідэраў беларускай эміграцыі Мікола Абрамчык. Яго словы пра здраду япіскапаў, а таксама абурэньне з нагоды таго, што ёсьць беларусы, якія падтрымліваюць гэты крок, былі выдрукаваныя на старонках часопісу «На Шляху»²¹.

Таксама ў часе візыту ў Лёндан Мікола Абрамчык закрануў пытаньне лінгвістычнай дыскусіі аб прапанове шэрагу дзеячаў замяніць этнонімы «Беларусь» і «беларускі» на «Крывія» і «крывіцкі», каб аддаліць атаясамленьне Беларусі з Расіяй. Увосень 1947 г. у брытанскай сталіцы адбылося сваё грамадзкае абмеркаваньне праблемы замены этнонімаў. Беларусы Брытаніі выказаліся пераважна супраць ідэі перайменаваньня як несвоечасовай і нават згубнай для сьвядомай беларускай эміграцыі²². Здавалася б, лідэры ЗБВБ намагаліся абараніць шэрагі сябраў арганізацыі ад моцнага ўзьдзеяньня вонкавых падзельных тэндэнцый (ідэя замены этнонімаў таксама падзяліла беларускія інтэлектуальныя колы ў Эўропе на яе прыхільнікаў і праціўнікаў). Аднак цесныя сувязі беларусаў Брытаніі з суродзічамі ў Нямеччыне мелі вынікам перанясеньне ў шэрагі ЗБВБ усіх супярэчнасьцяў беларускай эміграцыі.

У гэты час у колах паваеннай эміграцыі паступова сфармаваліся два цэнтры прыцягненьня, зьвязаныя зь дзейнасьцю двух лідэраў. У 1947 г. на першы плян палітычнага жыцця выйшлі прэзыдэнт прыпыніўшай дзейнасьць у 1945 г. БЦР Радаслаў Астроўскі і вядомы дзеяч эміграцыі ў Заходняй Эўропе Мікола Абрамчык. Паміж імі і іх прыхільнікамі і разгарнулася асноўная барацьба за права прадстаўніцтва інтарэсаў усёй беларускай паваеннай эміграцыі на Захадзе.

Радаслаў Астроўскі (1887—1976), палітык, пэдагог, публіцыст, прэзыдэнт Беларускай Цэнтральнай Рады (1943—1976). Нарадзіўся на хут. Заполье Слуцкага пав. (сёньня Слуцкі р-н Менскай вобл.) У 1924—1936 гг. — дырэктар Віленскай беларускай гімназіі, адначасова ў 1930—1932 гг. — Беларускай праваслаўнай духоўнай сэмінарыі імя Францішка Багушэвіча. У другой палове 1920-х в.а. старшыні Таварыства беларускай школы, віцэ-старшыня Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ). Пасьля разгрому БСРГ — прыхільнік

Радаслаў Астроўскі.

супрацоўніцтва з польскім урадам. У 1936 г. высланы ў Лодзь (Польшча) настаўнікам матэматыкі і фізікі. У 1939—1941 гг. — старшыня Беларускага камітэта самапомачы ў Лодзі. Улетку 1941 г. — старшыня Менскай акругі (намесьніцтва). У кастрычніку 1941 г. выехаў у франтавую зону, кіраваў адміністрацыяй Бранскай, Смаленскай, Магілёўскай акругаў. Ад 21 сьнежня 1943 г. — прэзыдэнт Беларускай Цэнтральнай Рады. Ад ліпеня 1944 г. — на эміграцыі ў Нямеччыне. У верасьні 1945 г., з увагі на тагачасныя неспрыяльныя палітычныя варункі, прыпыніў дзейнасьць БЦР.

Мікола Абрамчык.

Мікола Абрамчык (1903—1970), палітык, грамадзкі дзеяч, прэзыдэнт Рады БНР. Нарадзіўся ў в. Сычавічы Вялейскага пав. Віленскай губ. (сёньня Маладзечанскі р-н Менскай вобл.) У першай палове 1920-х гг. настаўнічаў на Ашмяншчыне, быў прызначаны ўрадам БНР на пасаду начальніка Вялейскага павету. Ад 1924 г. жыў у Празе, вучыўся ва Ўкраінскай акадэміі і Карлавым унівэрсытэце, браў удзел у Аб'яднанні беларускіх студэнтаў. У 1932 г. перабраўся ў Парыж, дзе заснаваў арганізацыю «Хаўрус беларусаў у Францыі». У 1941—1943 гг. жыў у Бэрліне, узначальваў Беларускі камітэт самапомачы. У 1943 г. перад сваёй сьмерцю прэзыдэнт Рады БНР Васіль Захарка завяшчаў яму пасаду кіраўніка Рады БНР.

Да канца 1947 г. высьпела і канчаткова аформілася ідэя неабходнасьці стварэньня найвышэйшага прадстаўніцтва інтарэсаў беларусаў на Захадзе. Варыянтаў падобнага прадстаўніцтва было некалькі: або аднавіць адну з раней дзейных арганізацый, што мелі права выступаць ад імя беларускага народу, або стварыць новую правамоцную структуру. На ролю апошняй першапачаткова прэтэндавала Беларускае цэнтральнае прадстаўніцтва^{VIII}. Аднак, арганізоўваючы гэтую структуру, прэзыдэнт ранейшай БЦР ня ведаў пра тое, што ў той самы дзень зьезд беларускага актыву ў Остэргофэне^{IX} аднавіў дзейнасьць Рады БНР. На чале апошняй стаў прэзыдэнт Мікола Абрамчык.

Такім чынам, на эміграцыі адначасова ўтварыліся дзьве арганізацыі, што прэтэндавалі на ролю прадстаўніка беларускіх інтарэсаў на Захадзе. Рада БНР лічылася правапераемніцай дзяржаўнай улады, што была створаная ў Беларусі ў 1918 г. (у часе першай нямецкай акупацыі) ды абвясціла незалежнасьць краіны,

^{VIII} **Беларускае цэнтральнае прадстаўніцтва** — створаная 30 сьнежня 1947 г. Радаславам Астроўскім арганізацыя, якая павінная была выступаць прадстаўніком усіх беларусаў на эміграцыі, але насамрэч аб'яднаць прыхільнікаў БЦР.

^{IX} **Остэргофэн** (*Osterhofen*) — мястэчка ў Паўднёвай Баварыі, дзе разьмяшчаўся адзін зь беларускіх лягераў DP.

і магла прэтэндаваць на ролю своеасаблівага эміграцыйнага ўраду Беларусі. Але да гэтага былі перасьцярогі, бо Ўрад БНР рашэньнем яго дзеячаў спыніў сваю дзейнасьць у 1925 г. Аднак некаторыя сябры Рады БНР на чале са старшынём Пётрам Крэчэўскім (1879—1928) не падпарадкаваліся таму рашэньню і працягнулі дзейнасьць на эміграцыі. Праўда, са сьмерцю пераемніка Крэчэўскага Васіля Захаркі ў 1943 г. Рада БНР фактычна перастала існаваць. І толькі значна пазьней, каля 1946—1947 гг., для шырокай грамадзкасьці зьявілася інфармацыя пра перадачу ўлады ў БНР паводле тэстамэнту да Міколы Абрамчыка. Гэта давала навастворанай структуры афіцыйную легітымнасьць і права выступаць ад імя ўсяго беларускага народу, бо першапачатковая Рада БНР стала вынікам Першага Ўсебеларускага кангрэсу.

Ва ўмовах аднаўленьня Рады БНР стварэньне новай прадстаўнічай структуры беларускай эміграцыі ў выглядзе Цэнтральнага прадстаўніцтва, чыю легітымнасьць яшчэ трэба было абгрунтоўваць, ня мела вялікага сэнсу. Таму Радаслаў Астроўскі хутка па атрыманьні вестак пра падзеі ў Остэргофэне, не жадаючы саступаць пазыцыі лідэра беларускай эміграцыі, 25 сакавіка 1948 г. абвясціў пра аднаўленьне дзейнасьці іншай арганізацыі, што таксама мела права выступаць ад імя ўсяго беларускага народу, — Беларускай Цэнтральнай Рады. БЦР, створаная ў часы нямецкай акупацыі 1940-х гг., таксама, паводле рашэньня Другога Ўсебеларускага кангрэсу, лічыла сябе правапераемніцай «першай» Рады БНР. Аднак стварэньне і дзейнасьць гэтай арганізацыі ў часе Другой сусьветнай вайны ў супрацоўніцтве з нацысцкімі ўладамі на Беларусі рабіла яе пазыцыі ў вачах саюзнікаў пасля вайны сумнеўнымі, а саміх дзеячаў ставіла пад пагрозу абвінавачаньня ў калябаранцтве. Менавіта з гэтых меркаваньняў у верасьні 1945 г. было прынятае рашэньне пра часовае прыпыненьне дзейнасьці БЦР. У 1948 г., калі на першы плян усё больш выразна сталі выходзіць асабістыя амбіцыі эміграцыйных лідэраў, а рэпатрыяцыйная дзейнасьць Саветаў зьменшала, імаверныя закіды калябаранцтва адышлі на другі плян перад магчымасьцю стварыць легальнае прадстаўніцтва беларусаў на Захадзе. Такім чынам, у 1948 г. ад імя беларускай эміграцыі выступалі і адноўленая Рада БНР, і БЦР, а шараговыя беларусы меліся выбіраць, чыё прадстаўніцтва яны ведаюць за сапраўды легітымнае. Адначасова і згаданыя вышэй грамадзкія дыскусіі набывалі палітычны характар, бо ідэя «Крывіі» пайшла ад часткі прыхільнікаў БНР (адсюль іх мянушка «крывічы»), а кантакты зь беларускімі япіскапамі, што пайшлі ў РЗПЦ, ішла з боку лідэра БЦР (адсюль мянушка БЦРаўцаў «зарубежнікі»)^x.

^x Абедазьве мянушкі выкарыстоўваліся пераважна ў пагардлівым тоне самімі праціўнікамі. На самрэч, як у асяродзьдзі прыхільнікаў БНР было шмат тых, хто не падтрымліваў крывіцкую ідэю, гэтак і сярод БЦРаўцаў было шмат тых, хто не разумеў кроку беларускіх япіскапаў. Цікава, што самі прыхільнікі БЦР часта, зьвяртаючы ўвагу на прапольскія дзеянні Міколы Абрамчыка, называлі сваіх ідэйных антаганістаў «зарубежнікамі». «Зарубежжа» — як ідэалёгія падпарадкаваньня беларусаў іншай нацыі — наогул выступала як адмоўны прапагандысцкі штамп у палітычных дыскусіях паваеннай беларускай эміграцыі.

Афармленьне абедзвюх арганізацый і адначасовы палітычны падзел знаходзіў яскравае адлюстраваньне і ў беларускім жыцьці Вялікабрытаніі. Таксама, як і ў эўрапейскіх беларускіх асяродках, паступова пытаньне прыярытэтаў палітычнага прадстаўніцтва перайшло ў пlynню асабістых сымпатыяў да лідэраў. У гэтым сэнсе ў Радаслава Астроўскага былі пэўныя перавагі, бо вялікая колькасьць актыўных у ЗБВБ беларусаў прайшлі праз СБМ і БКА і выдатна ведалі, хто такі прэзыдэнт БЦР, у той час як Мікола Абрамчык шмат для каго заставаўся чалавекам невядомым. Пацьвярджаюць гэткую выснову успаміны тагачаснага сябры ЗБВБ Міколы Залогі, які сьцьвярджаў: *«Радаслава Астроўскага ведалі ўсе падчас акупацыі, бачылі ягоную рэальную дзейнасьць. Мікола Абрамчык быў цалкам новай, незнаёмай асобай»*²³.

Пра нешта падобнае папярэдзваў і ліст Вінцэнта Жук-Грышкевіча ў 1948 г. да ўдзельнікаў аддзелу ЗБВБ «Дванаццатка». Сярод іншага старшыня арганізацыі пісаў, што крытыкаваць прэзыдэнта Беларускай Цэнтральнай Рады трэба асьцярожна: *«ня ўсюды можна востра выступаць супраць яго. [...] Трэба лічыцца з тым, што маладзейшыя з Бацькаўшчыны маюць аб ім добрыя ўспаміны»*²⁴. Зрэшты, «Дванаццатку» на 100% і складалі гэтыя «маладзейшыя з Бацькаўшчыны», сябры СБМ, але яны падтрымалі Міколу Абрамчыка. Апошні даволі часта прыяжджаў у Брытанію з Францыі.

Адзін з такіх прыездаў прэзыдэнта БНР у ліпені—жніўні 1947 г. быў звязаны зь перамовамі з прадстаўнікамі польскага эміграцыйнага ўраду. Ён (у суправаджэньні звычайна старшыні ЗБВБ Вінцэнта Жук-Грышкевіча) сустракаўся ў Лёндане зь міністрам замежных справаў Адамам Тарноўскім (1892—1956), прэм'ер-міністрам Бур-Камароўскім (1895—1966), генэраламі Андэрсам, Капаньскім і Вішнеўскім^{x1} ды шэрагам іншых польскіх дзеячаў²⁵. Зьмест перамоваў невядомы дакладна. Аднак у той жа свой побыт у Лёндане будучы прэзыдэнт БНР выступаў зь некалькімі дакладамі і для мясцовых беларусаў. Юры Весялкоўскі згадваў: *«Абрамчык у сваім выступленьні перад усімі беларусамі Лёндану сказаў, што за навет ці два ня будзем ваяваць з палякамі»*²⁶. Гэткая пазыцыя ў польска-беларускіх дачыненнях (калі яна і сапраўды была такая), як і сама ідэя фэдэрацыі з палякамі, выклікала нэгатыўную рэакцыю ў пэўных колах беларусаў, асабліва тых, хто добра памятаў польскую акупацыю Заходняй Беларусі. Невядома дакладна, ці вёў Мікола Абрамчык менавіта гэтка перамовы з польскім экзэлытным ўрадам, аднак чуткі пра занадта прыхільнае стаўленьне прэзыдэнта БНР да палякаў перашкаджалі яму сьцьвярджаць пра адназначную падтрымку яго дзейнасьці беларусамі Брытаніі. Гэтаксама не дававалі яму прыхільнікаў распаўсюджаныя чуткі пра пераход Міколы Абрамчыка ў грэка-каталіцкі абрад²⁷.

^{x1} **Казімеж Марыян Вішнеўскі**, польск. *Kazimierz Marian Wiśniowski* (1896—1964) — польскі вайсковы дзеяч, генэрал брыгады войска польскага. У 1943—1946 гг. — шэф штабу Другога корпусу на Блізкім Усходзе. Кіраваў разбудовай Другога корпусу ў Італіі і яго дэмабілізацыяй у Брытаніі.

Мікола Абрамчык у Брадфардзе. 1940-я гг. На здымку (зьлева направа): Станіслаў Мак, Аляксандар Лашук, Мікола Абрамчык, Уладзімір Бутрымовіч, Аляксандар Крыт, Янка Калбаса.

Відавочна, што рэлігійная складовая стала неад’емным чыннікам расколу ў беларускім жыцці ў Вялікабрытаніі. І яе змест быў менавіта мясцовы, лёнданскі. Яшчэ 9 красавіка 1947 г. у сталіцу Брытаніі прыехаў прызначаны для місійнай працы сярод беларусаў малады грэка-каталіцкі сьвятар Часлаў Сіповіч. Шмат хто з былых беларускіх вайскоўцаў памяталі гэтага чалавека яшчэ з Італіі. Ня дзіўна, што прыезд а. Сіповіча ў Лёндан быў вельмі прыхільна сустрэты суайчыньнікамі, і 14 красавіка была наладжаная першая багаслужба ў памяшканьні ЗБВБ на *Linden Gardens*. Часопіс ЗБВБ «На Шляху» зь вялікай прыхільнасьцю пісаў пра гэтую падзею²⁸, а сам сьвятар стаў вельмі актыўным сябрам арганізацыі. З часам ён пачаў адпраўляць багаслужбы для беларусаў у капліцы царквы Бромптан Оратары, што размяшчалася недалёка ад хостэлу, дзе жыла значная група лёнданскіх беларусаў. Акрамя таго, ён ездзіў у розныя беларускія і ўкраінскія асяродкі і пасья багаслужбаў наладжваў адмысловыя зборкі, дзе апавядаў пра ЗБВБ і заклікаў далучацца да арганізацыі²⁹.

Актыўная дзейнасьць а. Часлава, тым ня менш, сустрэла ў Вялікабрытаніі і сваіх праціўнікаў. Найбольш, відаць, былі незадаволеныя праваслаўныя сьвятары, што належалі да Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы^{xii}. Частка зь іх была капэлянамі ў польскім войску і, нягледзячы на тое, што нацыянальных памкненьняў беларусаў яны пераважна не падзялялі, лічылі іх сваёй паствай. Менавіта служ-

^{xii} Падрабязней пра ПАПЦ і яе сьвятароў у Англіі глядзі ў адпаведным разьдзеле кнігі.

бы гэтых сьвятароў наведвалі праваслаўныя беларусы Лёндану, і актыўна распачатая дзейнасьць грэка-каталіцкага сьвятара, сугучная нацыянальным інтарэсам беларусаў, выклікала пэўнае незадавальненьне з боку праваслаўных духоўнікаў³⁰. Асцярогу сьвятароў падтрымлівалі і некаторыя вернікі, прынцыпова настроеныя супраць уніяцкай ідэі як «палянзацыйнай». І чым болей актыўнай была дзейнасьць айца Часлава, тым большы быў супраціў ёй у асяродзьдзі праваслаўных беларусаў Лёндану.

Да рэлігійных асцярогаў перад уніяцтвам і «ўплывам Ватыкану» на праваслаўных беларусаў дадаваліся палітычныя: тое, што а. Сіповіч меў актыўныя пазыцыі ў ЗБВБ, прыязныя стасункі зь Вінцэнтам Жук-Грышкевічам, а таксама блізка кантактаваў зь Міколам Абрамчыкам. Магчыма, менавіта апошняе стала падставай для чутак пра тое, што прэзыдэнт БНР стаў уніятам, і было актыўна выкарыстанае яго праціўнікамі, асабліва ў Вялікабрытаніі.

Рэлігійныя і палітычныя супярэчнасьці ў беларускім асяродку ў Вялікабрытаніі паступова нарасталі. Адметнай праявай нязгоды стала адмова у верасьні 1947 г. сябраў Лёнданскага аддзелу ЗБВБ друкаваць нумар часопіса «На Шляху», дзе зьмяшчалася «Адозва беларускіх праваслаўных япіскапаў да беларускай праваслаўнай эміграцыі» з камэнтарамі а. Часлава Сіповіча. Матывацыя адмовы была такая: «*каб не пачынаць непатрэбных сварак*»³¹, бо і сам дакумэнт і заўвагі да яго з боку грэка-каталіцкага сьвятара (асабліва ў сьвятле неадназначнага ўспрымання яго дзейнасьці) маглі сапраўды справакаваць сур'ёзную нэгатыўную рэакцыю сябраў ЗБВБ.

Пасьля гэтага інцыдэнту сытуацыя насамрэч яшчэ болей абвастрылася. У пачатку лістапада 1947 г. а. Часлаў Сіповіч са скрухаю пісаў: «*Учара [2 лістапада — Н.Г.] першы раз маніфэстацыйна ні адзін з праваслаўных (ня быў) на службе. Ня ведаю чым гэта скончыцца...*»³². Пры канцы таго ж месяца старшыня ЗБВБ апавядаў у лісьце да сябра арганізацыі Сьцяпана Рудзя: «*У нас тут зарубежнікі вырысоўваюцца выразней, хоць наагул вельмі нездэцыдаваны і робяць глупствы. Гэта тыя-ж самыя Б-к [Мікола Буяк — Н.Г.], С-вы [Барыс Суравы — Н.Г.] і за імі віляе хвостом С-ч [Сымон Сэрафіновіч — Н.Г.]. Пакуль што стараемся быць асцярожныя, пакуль, як мы тады гаварылі, не апануем грунт. Але С-га ўжо цяпер думаем стукнуць, за глупствы, якія ён нарабіў. Выдаў на ўласную руку — без разуменьня з рэдкалегіяй і са мной «Беларус на чужыне» №2, у якім нарабіў шмат граматычных памылак, зьмясьціў свой дурненькі артыкулік «Разам — супольнымі Радамі», а на заканчэньне зьмясьціў абвестку аб багаслужбах Краскоўскага [...] які на сваіх набажэнствах кажыць казаньне па-польску і сьпявае «*Voże coś Polska*»»³³. Цікава, што сам Сьцяпан Рудзь у хуткім часе таксама апынуўся ў стане згаданых «зарубежнікаў».*

Такім чынам, палітычная і рэлігійная складовыя часткі канфлікту сярод беларусаў Брытаніі, і найперш Лёндану, перапляліся. Старшыня ЗБВБ падтрымліваў а. Часлава Сіповіча разам са сваімі прыхільнікамі (сярод іх былі і лёнданскія каталікі)

і выступаў супраць тых праваслаўных сьвятароў, што знаходзіліся пад юрысдыкцыяй ПАПЦ.

Згаданы ў лісьце Вінцэнта Жук-Грышкевіча артыкул Барыса Суравога ўяўляў сабою развагі і заклік да супрацьстаяння падзелу сярод беларусаў на эміграцыі. Сярод іншага, ён пісаў:

«У апошніх месяцах сярод беларускай эміграцыі ў Нямеччыне далася заўважыць пэўныя праціварэчнасьці, якія былі выкліканы палемікай на тле: Беларусь — Крывія, тварэньнем беларускіх лягераў паводле веравызнаньняў, адозвай праваслаўных япіскапаў да Беларускага народу і г.д.

З аднаго боку, трэба цешыцца, што ў справах грамадзкіх у палеміцы прыма-ла ўдзел столькі людзей, камітэтаў, інстытуцый. [...]

Аднак, калі добра ўглыбіцца ў сэнс і істоту апошніх падзеяў, то насоўваецца пытаньне, ці палеміка гэтая вялася на здаровых дэмакратычных засадах і ці не зьвярнула яна на крывыя сьцежкі і пачала вытвараць фэрмэнт сярод масаў, а абліваць балотам часта заслужаных грамадзкіх дзеячоў у Адраджэнскім беларускім народным руху.

Тады, калі мы ўсе нашыя сілы мусім скансалідаваць для асягненьня нашай галоўнай мэты, мы самі дабравольна разьбіваемся на групы, падрываем аўтарытэт адзін другому, выступаючы ня столькі адкрыта, колькі гаворачы і пішучы ашчэрствы за плячыма заінтэрэсаваных асоб...

Зразумела, што ўсе гэтыя справы жыва абыходзяць кожнага сьведамага беларуса. Што трудна, каб ўва ўсіх грамадзкіх справах была ідэальная згода і аднамысьльнасьць. Кожная старана можа мець свой собскі пункт гледжаньня. Аднак на жаль, ня ўсе гэта разумеюць і не дараслі, каб захаваць умер і такт і шанаваць пагляды і годнасьць чалавека.

Гісторыя кожнага народу выказала, што там, дзе няма згоды, трудна будаваць нешта моцнае, трывалае. [...]

Адкінем усё, што нас дзеліць, бярэм усё, што нас лучыць.

Дасьць Бог прыйдзе час, калі эгоістычныя пагляды і справы схаваем за пазуху, а пачнем паводле магчымасьцяў, супольна, разам без дэмагогіі, без ізуітызму будаваць нашу супольную, вялікую, здаровую эмігранцкую сям'ю...»³⁴.

Такім чынам, Суравы ў артыкуле выказваў жаданьне даволі значнай часткі беларускага грамадства на эміграцыі пра зьмяншэньне накалу барацьбы, зацятасьці дыскусіяў. Разам з тым, будзе вялікай памылкай лічыць, што Вінцэнт Жук-Грышкевіч сьвядома і няўхільна ішоў на канфлікт з апанэнтамі. Тады ж, у лістападзе 1947 г., прадчуваючы, якую небяспеку нясе ў сабе палітычны раскол і для беларускага грамадзкага жыцьця ў Брытаніі і ў іншых краінах, ён зьвярнуўся да Міколы Абрамчыка з заклікам шукаць паразуменьня з «апазыцыяй». Адказ прэзыдэнта Рады БНР быў жорсткі і адназначны:

«Як відаць Вы блага зарыентаваны ў тым, што сапраўды ўяўляе зь сябе тая «апазыцыя», зь якой Вы жадаеце нейкага «паразуменьня», згоды. Вось жа давод-

жу да вашага ведама, што у беларускім вызвольным руху у Нямеччыне ніякіх падобных «апазыцыяў», якія б выламліваліся з нашага агульнага вызвольнага фронту, ня маецца.

Ёсьць затое расейская чарнасоценная дывэрсія, якая падмазваючыся пад шыльду «беларускасьці» імкнецца пралезьці ў гушчы найменш сьвядомае нацыянальна, і найменш грамадскае палітычна беларускае масы.

На чале гэтае расейскае дывэрсіі сталі былыя япіскапы Беларускай праваслаўнай царквы — 4-х па паходжаньні расейцы, і 2-х па паходжаньні беларусы — ганебна здрадзіўшы нашу праваслаўную аўтакефальную царкву, спадзеючыся сваім пераходам да маскалёў — адкалоць ад нашага вызвольнага руху частку праваслаўнай эміграцыі і падпарадкаваць яе Расейскаму зарубежжу»³⁵.

Непрымірмая пазыцыя Міколы Абрамчыка, сугучная з аналягічнай пазыцыяй яго галоўнага апанэнта Радаслава Астроўскага, не дала шанцу беларускаму жыцьцю ў Вялікабрытаніі, як і у іншых асяродках паваеннай эміграцыі, пазьбегнуць палітычнага і рэлігійнага падзелу.

Да канца восні 1947 г. у ЗБВБ ужо існавалі дзьве ідэалёгічна адрозныя групыкі беларусаў: адна зь іх гуртавалася вакол старшыні арганізацыі Вінцэнта Жук-Грышкевіча, што меў цесныя кантакты з прэзыдэнтам БНР Міколам Абрамчыкам, другая — вакол намесьніка старшыні ЗБВБ Міколы Буляка, што быў прыхільнікам прэзыдэнта БЦР Радаслава Астроўскага. Абедзьве групыкі яшчэ дзейнічалі ў межах аднае арганізацыі, аднак гэта было, відавочна, часовай зьявай.

Падзеі расколу ў ЗБВБ

У пачатку 1948 г., калі палітычны раскол паваеннай эміграцыі аформіўся арганізацыйна, насьпеў і крызіс у грамадскім жыцьці беларусаў у Вялікабрытаніі. У склад адноўленай на зьездзе ў Остэргофэне 30 сьнежня 1947 г. Рады БНР увайшлі «брытанцы» — Вінцэнт Жук-Грышкевіч, Часлаў Кукель, Мікола Нікан.

Гэтая падзея не магла застацца без рэакцыі з боку групы іх палітычных апанэнтаў на чале зь віцэ-старшынём ЗБВБ Міколам Буляком. Яны выказалі пратэст супраць таго, што некаторыя сябры Галоўнай управы «насуперак Статуту» адкрыта падтрымалі Раду БНР. Насамрэч у Статуце ЗБВБ пра палітычныя мэты арганізацыі нічога не згадалася. Аднак апалітычнасьць мелася на ўвазе яшчэ пры закладаньні арганізацыі, калі ў верасьні 1946 г. паўстала Часовая ўправа ЗБВБ, каб паклікаць да жыцьця «беларускую апалітычную арганізацыю пад назовай З. Б. у В. Б. з мэтай і ўзаемнай матэрыяльнай і маральнай дапамогі і культурна-асьветнай працы сярод сваіх сяброў»³⁶. Патрабаваньне «апазыцыі» неадкладнага правядзеньня агульнага зьезду ЗБВБ не было выканана. Наадварот, было абвешчана, што агульны зьезд ня можа быць праведзены «з тэхнічных» прычынаў, і час яго правядзеньня адсоўваецца на вясну 1948 г.

Паводле Статуту ЗБВБ, чарговы зьезд павінен быў праводзіцца праз год пасля папярэдняга. Але фармулёўка «праз год» досыць умоўная — гэта і праз 12 месяцаў,

і праз 18. Праціўнікі адноўленай БНР — сябры Галоўнай управы Мікола Буляк, Сымон Сэрафіновіч і Кастусь Нор настойвалі на тым, што зьезды ЗБВБ павінныя праводзіцца роўна цераз год. Таму са сканчэньнем, на іх думку, у студзені 1948 г. паўнамоцтваў Галоўнай управы і Нагляднай рады ЗБВБ, дзе было шмат прыхільнікаў Міколы Абрамчыка, згаданыя «апазыцыянэры» сталі лічыць гэтыя структуры нелегітымнымі^{хІІІ}.

Трэба дадаць, што ў гэты час ужо распачалося ўнутры ЗБВБ у Лёндане сур'ёзнае супрацьстаяньне групавак. Яшчэ ў пачатку студзеня 1948 г. Вінцэнт Жук-Грышкевіч у накідах пляну сваёй найбліжэйшай працы адзначаў: паспрабаваць на чытаньні чарговага рэфэрату ў Лёндане прыняць рэзалюцыю «*супраць зарубежнікаў*»³⁷. Аднак атрымаць перавагу сваіх прыхільнікаў не ўдалося, і рэзалюцыю не прынялі. У згаданай нататцы старшыня ЗБВБ таксама пісаў:

«Змагацца з фэрмэнтам, уведзеным у лёнданскую групу.»

1. *Увайсьці ў нутро лёнданскай групы, выкарыстоўваючы асабістыя кантакты зь сябрамі, якія стаяць далей ад групы С-ча [Сэрафіновіча — Н.Г.].*

2. *Выясьніць: да чаго імкнецца група С-ча і якіх ужывае аргумэнтаў і трыкаў у здабываньні сабе прыхільнікаў; як далёка сягаюць яе ўплывы сярод сяброў ЗБВБ на правінцыі і ў Лёндане; хто гэтыя «яны» і «мы», як ужываюць ў скрытых гутарках між сабою сябры ўспомненай групы.*

3. *Выясьніць ім, што акцыя групкі з мэтай накінуць сваю волю ЗБВБ ёсьць дэструкцыйнай, скіраванай на разьбіцьцё ЗБВБ.*

4. *Праводзіць думку аб неабходнасьці дыцыпліны і послуху органам ЗБВБ.*

5. *Растлумачыць, чым пагражае акцыя зарубежнікаў Беларускай справе і зьдзіраць маску з русацыяпаў і кан'юнктурыстаў, якія да яе цягнуць.*

6. *Інфармаваць, што акцыя групы С-ча вядзе да разладу ў ЗБВБ»*³⁸.

Зьмест нататкі старшыні ЗБВБ выразна адлюстроўвае сур'ёзнасьць нутраных супярэчнасьцяў у арганізацыі, калі пачалася ідэалгічная барацьба, а таксама тактычная работа па вярбоўцы прыхільнікаў кожнай з групавак. Вынікі распачатай барацьбы, і гэтыя было відавочна ўжо тады, маглі стаць сапраўды разбуральнымі для арганізацыі.

Адначасова з палітычным разьмежаваньнем новыя падзеі дадаліся да рэлігійных супярэчнасьцяў. У студзені 1948 г. а. Часлаў Сіповіч даў інтэрвію карэспандэнту газэты *Catholic Herald*. Праз пэўныя праблемы зь перакладам, (айцец Сіповіч слаба ведаў англііскую мову) публікацыя нарабіла шмат шуму сярод беларусаў Лёндану³⁹. Інтэрвію выйшла 16 студзеня 1948 г. пад кідкім загалоўкам «Папа прыслаў расейскага сьвятара, каб навяртаць праваслаўных» (*The Pope Has Sent a Russian Priest Here To Convert The Orthodox*). Яшчэ большай сэнсацыяй былі першыя радкі: «*Айцец Сіповіч знаходзіцца ў Лёндане паводле жаданьня Папы, каб навярнуць 1000 расейцаў у гэтай краіне. Ён хоча, каб англііскія каталікі дапамаглі яму*»⁴⁰.

^{хІІІ} Празь некалькі гадоў у Статут ЗБВБ была ўнесена істотная праўка пра тое, што пэрыяд паміж зьездамі мусіць складаць ня больш за пятнаццаць месяцаў.

У артыкуле а. Сіповіч «раскрываў» мэтады працы з праваслаўнымі: «У Лёнданскім прыходзе я маю толькі двух чалавек — каталікоў славянска-бізантыйскага абраду беларускага паходжаньня, аднак мая праца сапраўды місіянерская, і я мушу падрыхтаваць глебу для навяртаньня вялікай колькасці маіх землякоў, праваслаўных з Польскага корпусу падрыхтоўкі і разьмяшчэньня з эўрапейскіх добраахвотных рабочых»⁴¹. Нягледзячы на апублікаваньне праз два тыдні ў *Catholic Herald* абвяржэньня айца Часлава Сіповіча, што ягоныя словы былі няправільна інтэрпрэтаваныя, інтэрвію атрымала шырокі розгалас сярод беларускай грамады Лёндану. Частка праваслаўных беларусаў залічыла навяртаньне 1000 расейцаў (*Russian*) у «вуніацкую веру» размовай на свой рахунак. Гэта яшчэ больш абвастрыла сытуацыю палітычнага супрацьстаяньня, у якім прыхільнікі БЦР стаялі на выразных антыўніацкіх пазыцыях.

У працяг разьмежаваньня ды палітызацыі ЗБВБ 1 лютага 1948 г. у Лёндане пад старшынствам Вінцэнта Жук-Грышкевіча прайшоў сход актыву ЗБВБ (без удзелу «апазыцыі»), які прыняў рэзалюцыю ў падтрымку Рады БНР⁴². У дакумэнце гаварылася:

«1. ... Уважаць Раду і Урад БНР — носьбітаў ідэалаў 25 Сакавіка — за адзіны палітычны аўтарытэт, які прадстаўляе Беларускі Народ і яго сувэрэннасьць як на Бацькаўшчыне так і за яе межамі.

2. Падпарадкоўвацца пастановам і загадам Рады і Ўраду БНР.

3. Выказаць сваё прызнаньне прэзыдэнту БНР, Радзе і Ўраду БНР за іх нястомную працу для дабра беларускага народу і годнае рэпрэзэнтаваньне яго інтарэсаў.

4. Дапамагчы ім ўсімі спосабамі ў барацьбе за Беларускую Справу, як з вонкавымі ворагамі, так і з рознымі дывэрсантамі»⁴³.

Тое, што сход актыву ЗБВБ адкрыта падтрымаў адноўленую Раду БНР было ўспрынята «апазыцыйнай» групай як парушэньне асноўных прынцыпаў існаваньня арганізацыі. Наступным крокам у канфлікце была адмова Міколы Буляка, Сымона Сэрафіновіча, Кастуся Нора, кіраўніка Лёнданскага аддзелу Аляксандра Малахі і сакратара Аркадзя Варавы плаціць сяброўскія складкі ў касу ЗБВБ з прычыны нелегітымнасьці яе кіраўніцтва. Трэба адзначыць, што яны не адмаўляліся зусім плаціць складкі, але мелі намер аднавіць сплату пасья правадзеньня агульнага зьезду, на якім павінныя былі абраць новае правамоцнае кіраўніцтва арганізацыі.

Першапачаткова дату Другога зьезду прызначылі на 26—27 сакавіка, аднак паколькі гэта былі буднія дні, перасунулі на 28—29 сакавіка 1948 г. Такую пастанову прынялі Галоўная ўправа і Наглядная рада 8 лютага 1948 г. У распаўсюджаным з гэтай нагоды паведамленьні сыцьвярджалася, што адмыслова створаная камісія займаецца распрацоўкай Рэгуляміну будучага зьезду. Таксама зьвярталася ўвага на тое, што сябры, што не аплацілі складкі, ня будуць мець права голасу на зьездзе. Праўда, на той час гаворка ішла пра пазычанасьць за 1947 г.⁴⁴ Праца камісіі па стварэньні Рэгуляміну зьезду відавочна зацягнулася, і дата яго была зноў перасунутая «па тэхнічных прычынах» на няпэўны тэрмін.

У чаканьні Рэгуляміну і абвяшчэньня канчатковай даты зьезду «апазыцыя» вырашыла больш трывала арганізавацца. 15 сакавіка 1948 г. адбыўся сход ініцыятыўнай групы па стварэньні новай беларускай арганізацыі — Хрысьціянскага аб'яднаньня беларускіх работнікаў (ХАБР) у Вялікабрытаніі. У Часовую ўправу ХАБР увайшлі: Мікола Буляк (старшыня), Барыс Суравы (віцэ-старшыня), Юры Весялкоўскі (сакратар), Павал Бударкевіч (скарбнік), Кастусь Нор, Сымон Сэрафіновіч, Аляксандар Малаха, Аляксандар Жданковіч (Зданковіч)^{XIV}, Аркадзь Варавя і Васіль Завадзкі (сябры ўправы)⁴⁵. На сходзе было таксама прынятае рашэньне заснаваць уласны друкаваны орган ХАБР, часопіс «Аб'яднаньне» — найбольш эфэктыўны сродак данясеньня сваіх думак да суродзічаў. Першы нумар «Аб'яднаньня» ўбачыў сьвет 23 сакавіка 1948 г. Цэнтральным матэрыялам яго быў пераклад інтэрвію а. Часлава Сіповіча з *Catholic Herald* (пра абвяржэньне Часлава Сіповіча ня згадалася), які мусіў зрабіць вялікае ўражаньне на патэнцыйных сябраў ХАБР, што маглі не чытаць англамоўную газэту. Друкаваўся ў нумары і «Заклік групы сяброў Галоўнай управы і лёнданскага аддзелу ЗБВБ да сяброў ЗБВБ і ўсіх беларусаў Вялікабрытаніі». У звароце сябры арганізацыі, сярод іншага, выказалі падтрымку Беларускаму цэнтральнаму прадстаўніцтву (БЦР была адноўленая праз два дні, 25 сакавіка 1948 г.):

«Прышла ўжо пара [...] прыступіць да звычайнай працы, да якой заклікаюць нас нашыя найбольш ведамыя змагары за беларускую справу і дзясяткі тысячаў беларусаў, патрабуючых на шматлікіх сходках і зьездах утварэньня Беларускага Цэнтральнага Прадстаўніцтва на эміграцыі на аснове агульных дэмакратычных выбараў. [...]

*Усе другія арганізацыі ці ўстановы, якія імкнуцца, каб рэпрэзэнтаваць усё беларускае грамадства на эміграцыі, уважаць за бяспраўныя. [...]*⁴⁶.

З выхадам першага нумару «Аб'яднаньня» інфармацыйная вайна паміж прыхільнікамі Рады БНР і БЦР распачалася і ў беларускім асяродку ў Брытаніі. Раней тут карысталіся звесткамі з эўрапейскіх беларускіх пэрыёдыкаў, ды прыхільнікі Рады БНР для сваіх мэтаў выкарыстоўвалі «На Шляху» і «Беларуса на Чужыне». Цяпер апанэнты маглі супрацьстаяць ім у сваім асобным пэрыёдыку, зьяўленьне якога яшчэ больш абвастрала спрэчкі і ўзаемныя абвінавачаньні.

Адказам Галоўнай управы ЗБВБ на дзеянні «апазыцыі» і новастворанага ХАБРУ стала тое, што пры канцы сакавіка 1948 г. Вінцэнт Жук-Грышкевіч, Часлаў Кукель, Мікола Арцюх, Віктар Сянкевіч на сваім паседжаньні выключылі з шэрагаў арганізацыі Аркадзя Варавя і Аляксандра Малаху ды пазбавілі права голасу на паседжаньнях Галоўнай управы («завесілі») Міколу Буляка, Сымона Сэрафіновіча і Кастуся Нора. Прычыны абгрунтоўваліся іх «дэструктыўнымі дзеяньнямі ў шэрагах ЗБВБ і нявыплатай сяброўскіх складак».

^{XIV} Прозьвішча гэтага чалавека пісалася па-рознаму: спачатку — Жданковіч, ад 1960-х часьцей — Зданковіч.

У такіх абставінах упершыню ў Вялікабрытаніі адбыліся два розныя святкаваньні ўгодкаў абвяшчэньня незалежнасьці БНР. 25 сакавіка 1948 г. сьвяточную акадэмію ладзіла Галоўная ўправа ХАБР. Мерапрыемства адбылося ў хостэлі на Саўт-Кенсінгтан пасьля багаслужбы ў праваслаўнай царкве на *Earl's Court*, якую адслужыў а. Вячаслаў Тарановіч — сьвятар у юрысдыкцыі ПАПЦ. Удзельнікамі акадэміі былі як лёнданскія беларусы, так і суродзічы з правінцыі⁴⁷. Асобнае святкаваньне ладзіла і Галоўная ўправа ЗБВБ. Яно адбылося 28 сакавіка 1948 г. (дзень, калі паводле першапачатковай вэрсіі павінен быў распачацца Другі зьезд) у памяшканьні ЗБВБ на *Linden Gardens*. Акадэміі таксама папярэднічалі набажэнствы: каталіцкае ў капліцы Бромптан Оратары і праваслаўнае ў царкве Сьв. Мацея⁴⁸.

Правядзеньне двух асобных святкаваньняў у беларускім асяродку Лёндану адлюстравала сабою рэальную глыбіню супярэчнасьцяў у грамадзе. А пасьля таго як быў апублікаваны распрацаваны і зацьверджаны Галоўнай управай і Нагляднай радай ЗБВБ на паседжаньні 29 сакавіка 1948 г. Рэгулямін Другога зьезду, канфлікт дзвюх групаў яшчэ больш абвастрэўся.

БНРаўская група ў кіраўніцтве ЗБВБ у першыя месяцы 1948 г. не пачувалася сапраўды моцнаю, каб на агульным зьездзе ўтрымацца пры ўладзе ў арганізацыі. Гэтым можна патлумачыць і адцягваньне тэрміну скліканьня зьезду — патрэбны быў час, каб пры вялікай актыўнасьці апазыцыі ў Лёндане (у яе шэрагах апынулася большасьць сябраў Лёнданскага аддзелу ЗБВБ) заручыцца падтрымкай сябраў арганізацыі ў рэгіёнах. Галоўная ўправа разгарнула актыўную працу ў гэтым кірунку.

У пачатку сакавіка 1948 г. Вінцэнт Жук-Грышкевіч пісаў да прадстаўнікоў «Дванаццаткі», што тады знаходзіліся на шахцёрскіх курсах у Шатландыі:

«[Неабходна — Н.Г.] *зараз жа уступіць у сябры ЗБВБ, так, каб ваш прадстаўнік мог прыехаць у Лондан на Агульны зьезд ЗБВБ — прынамсі адзін — на 28.3. Справа гэта вельмі важная, мусім забясьпечыць сабе большасьць перад зарубежнікамі. Было б праступствам, каб мы ім аддалі ЗБВБ...*»⁴⁹. Аднак прадстаўнікам «Дванаццаткі» было складана на той час дабрацца да Лёндану, бо амаль да канца сакавіка цягнулася іх навучаньне, і толькі пасьля таго яны былі накіраваныя ў Сярэднюю Англію, дзе хутка стварылі свой асобны аддзел ЗБВБ у складзе акруговага аддзелу ў Ковэнтры⁵⁰.

Між іншым, аддзел у Ковэнтры яшчэ 7 сакавіка 1948 г. выказаўся пра сваю падтрымку БНР і, адпаведна, дзеяньняў старшыні ЗБВБ. Аднак для таго каб склікаць зьезд арганізацыі, гэтага было недастаткова. Актывісты Галоўнай управы павінныя былі забясьпечыць колькасную перавагу сваіх прыхільнікаў, прысутных на зьездзе. Аднак відавочна было, што сябры ЗБВБ з рэгіёнаў мелі складанасьці з даездам у Лёндан і фінансаваньнем такой паездкі. Зыходзячы з гэтага, у распрацаваным Галоўнай управай Рэгуляміне Другога зьезду арганізацыі, прызначанага на 2 траўня 1948 г., быў замацаваны такі парадак, пры якім той сябра ЗБВБ, які ня меў

магчымасьці асабіста прысутнічаць на зьездзе, мог дэлегаваць свой голас іншаму, падпісаўшы пісьмовае ўпаўнаважаньне⁵¹. Такім чынам магчыма было завочна атрымаць галасы шмат якіх сяброў ЗБВБ з рэгіёнаў, куды дзейнасьць «апазыцыі» даходзіла вельмі павольна.

Акрамя таго, у новы Рэгулямін быў унесены пункт, паводле якога не маглі мець права голасу на зьездзе тыя, хто меў пазычанасьць у сяброўскіх складках больш як за тры месяцы⁵². Так Галоўная ўправа ЗБВБ фактычна пакідала па-за працэдурай галасаваньня сваіх палітычных апанэнтаў, што сьвядома адмовіліся плаціць складкі.

Парадак дня зьезду Галоўная ўправа мелася даслаць сябрам не пазьней як за 5 дзён да пачатку зьезду. Тыя ж, што хацелі б, каб нейкія пытаньні былі адмыслова разгледжаныя на форуме, павінныя былі даслаць свае прапановы не пазьней як за 10 дзён да яго. Аднак адмысловае заўвага, што ў парадак дня могуць быць уключаныя толькі справы, якія датычаць жыцьця і дзейнасьці ЗБВБ⁵³ (а ступень таго, наколькі гэтыя справы датычаць ЗБВБ, вызначала, відавочна, Галоўная ўправа), значна зьмяншала магчымасьці «апазыцыі» паўплываць на фармаваньне парадаку дня Другога зьезду.

Цікавым пунктам Рэгуляміну было тое, што кожны прыбылы на зьезд павінен быў не пазьней як за чатыры дні паведаміць Галоўнай управе пра свой намер прысутнічаць на ім⁵⁴. Верагодна, гэтая інфармацыя была патрэбная, каб загадзя пралічыць прадстаўніцтва абедзвюх антаганістычных групаў.

Усе гэтыя ды іншыя пункты Рэгуляміну значна паслаблялі становішча «апазыцыі» на будучым зьездзе, а таму і былі аспрэчаныя ў адмыслова прынятым 15 красавіка 1948 г. Звароце «Да ведама ўсіх сяброў ЗБВБ, г.зн. Галоўнай Управе і Нагляднай Радзе», які падпісалі Барыс Суравы, Мікола Буляк, Аляксандар Малаха, Кастусь Нор, Сымон Сэрафіновіч, Аркадзь Варава і 18 сябраў Лёнданскага аддзелу. У дакумэнце сябры «апазыцыі» спрабавалі патлумачыць кіраўніцтву арганізацыі сваё бачаньне сытуацыі ў ЗБВБ. Аўтары тэксту шмат увагі надалі фармуляваньню ўласных прэчаньняў адносна распрацаванага Галоўнай управай Рэгуляміну, асабліва прынцыпаў дэлегаваньня на зьезд упаўнаважаных з чужымі галасамі⁵⁵. Насуперак гэтаму Рэгуляміну 20 красавіка 1948 г., тыя ж аўтары, прапанавалі свой праект аналягічнага дакумэнту, у аснову якога быў пакладзены прынцып галасаваньня «адна асоба — адзін голас»⁵⁶. Сябры ХАБРу добра разумелі, што пры складанасьцях з даездам на зьезд найбольшыя перавагі будуць мець тыя беларусы, што жывуць у Лёндане, сярод якіх прыхільнікаў «апазыцыі» было найбольш.

Альтэрнатыўны Рэгулямін сьцьвярджаў, што правамоцным будзе той зьезд, на якім будзе прысутнічаць трэцяя частка сябраў арганізацыі, зарэгістраваных у ёй да 18 студзеня 1948 г. і якія аплацілі сяброўскія складкі прынамсі за шэсьць месяцаў. Цікава, што гэтае патрабаваньне пакідала па-за ўдзелам у зьездзе дзясяткі сябраў, што прыйшлі ў арганізацыю за пэрыяд ад сярэдзіны студзеня да пачатку траўня

1948 г. і сярод якіх было шмат прыхільнікаў Галоўнай управы, у тым ліку і згаданую ўжо вышэй «Дванаццатку». Прынцыповым было і тое, што паводле гэтага Рэгуляміну ўдзельнікі зьезду свабодна маглі ўносіць дапаўненні ў парадак дня паседжаньня аж да моманту канчатковага яго прыняцьця і не павінныя былі загадзя паведамляць пра гэтыя дапаўненні Галоўнай управе.

Альтэрнатыўны праект Рэгуляміну ня быў прыняты да ўвагі кіраўніцтвам ЗБВБ. Яго аўтары, верагодна, разумелі нетрываласьць сваіх пазыцыяў і ў ЗБВБ, і на будучым зьездзе пры ўмове рэалізацыі прапанаванага кіраўніцтвам парадку яго выдзеньня. Аднак нягледзячы на тое, што арганізацыйна «апазыцыя» ўжо адмежавалася ад ЗБВБ, стварыўшы ХАБР, проста зьмірыцца з накладзенымі на яе Галоўнай управой санкцыямі ды пакінуць арганізацыю яна не магла. Паставіць усе кропкі над «і» павінен быў менавіта агульны зьезд Згуртаваньня.

Другі зьезд ЗБВБ

Напярэдадні скліканьня Другога зьезду ЗБВБ, 1 траўня 1948 г., у Лёндане прайшоў сход былых курсантаў Менскай афіцэрскай школы БКА, на якім прысутнічалі прыхільнікі як Рады БНР, так і БЦР. Гэта была своеасаблівая генэральная рэпэтыцыя перад наступным змаганьнем. Старшынёй прэзыдыюму быў абраны сябра Часовай управы ХАБР Кастусь Нор. Але ініцыятыву на сходзе перахапілі прыхільнікі Рады БНР, што займелі колькасную перавагу дзякуючы прыезду ў Лёндан сябраў «Дванаццаткі». Адзін зь іх, Уладзімір Цьвірка, у сваім дакладзе рэзка раскрытыкаваў прыхільнікаў Радаслава Астроўскага, якія *«сваёй дзейнасьцю замяняюць сапраўдным патрыётам Беларусі»*. На знак пратэсту супраць такога цьверджаньня прыхільнікі Астроўскага, які за тыдзень да таго выказаў афіцыйную падтрымку ХАБР, пакінулі сход. Астатнія ж удзельнікі прынялі рэзалюцыю аб прызнаньні Рады БНР на чале зь Міколам Абрамчыкам *«аж да часу Ўставадаўчага Сойму ў незалежнай Беларусі за адзінае легальнае прадстаўніцтва беларускага народу і яго сувэрэннасьці як на Бацькаўшчыне, так і на эміграцыі»*⁵⁷.

На наступны дзень, 2 траўня 1948 г. — а гэта быў праваслаўны Вялікдзень, — а 10-й раніцы меў распачаць працу Другі зьезд ЗБВБ. Перад гэтым апазыцыя падрыхтавала рэзалюцыю, дзе ўтрымлівалася прапанова склікаць мандатную камісію з мэтай высветліць правамоцнасьць зьезду. Пры адсутнасьці кворуму (менш чым траціна прысутных сяброў ад агульнай колькасьці сябраў ЗБВБ) прапаноўвалася цягам месяца склікаць Агульны зьезд ЗБВБ паводле прынцыпу: адзін удзельнік — адзін голас. Гэты дакумэнт, пад якім паставілі подпісы 48 сябраў ЗБВБ — пераважна лёнданцы — Мікола Буляк меў пры сабе на момант адкрыцьця зьезду. Ініцыятыўная група ХАБР, паводле словаў яе ўдзельнікаў, прыйшла на мерапрыемства са спадзевам *«што ім удалася пазбыцца ў ЗБВБ падасланых Ватыканам людзей, якія зьвязаліся яшчэ й з палякамі»*⁵⁸. Калі пасля ўрачыстага адкрыцьця зьезду насуперак прынятаму парадку дня прыхільнікі Астроўскага і БЦР выступілі з патрабаваньнем пры-

Другі зьезд ЗБВБ. 1948 г.

няць падрыхтаваную імі рэзалюцыю, гэта выклікала зразумелую адмоўную рэакцыю іх праціўнікаў. Старшыня ЗБВБ Вінцэнт Жук-Грышкевіч адмовіўся ўзяць пад увагу згаданыя прапановы, і Мікола Буляк быў вымушаны са сваімі калегамі (усяго 48 чалавек) пакінуць зьезд^{xv}.

У залі засталіся 52 чалавекі⁵⁹, якія прадстаўлялі 149 сябраў ЗБВБ. Улічваючы, што на момант правядзеньня зьезду ў ЗБВБ налічвалася 369 сябраў, а неабходны кворум быў 123 асобы, зь якіх трэцяя частка (41 асоба) мела прысутнічаць асабіста, зьезд нават пры адсутнасьці «апазыцыі» заставаўся правамоцным паводле новага Рэгуляміну⁶⁰.

Пазасталыя на зьездзе дэлегаты працягнулі працу, што трывала да 23.30. Старшынём ЗБВБ быў перабраны Вінцэнт Жук-Грышкевіч, у склад Галоўнай управы ўвайшлі Мікола Нікан, Аляксандар Надсан, а. Часлаў Сіповіч, Аляксандар Лашук, Францішак Бартуль, Аляксандар Бута. На зьездзе быў зацьверджаны новы Статут Згуртаваньня, на падставе якога было вырашана правесці легалізацыю арганізацыі. Акрамя таго, дэлегаты абралі пяць кандыдатаў у Раду БНР і прынялі

^{xv} «Гэта быў праваслаўны Вялікдзень, і людзі прыйшлі п'яныя... Разгавеліся, так сказаць. Памятаю, Жук-Грышкевіч, чалавек прынцыповы, адчыняе зьезд, а Мікола Буляк ўстае і кажа: «Зьезд няважны!» Жук-Грышкевіч кажа, чакайце, адчынім зьезд, тады рабіце, што заўгодна. «Не». А да яго падскочыў адзін п'яны, [Анані — Н.Г.] Бурак, здаецца, і давай кулакамі махаць... Вось такое было... Гэта было сумна... Тады раптам у Буляка нэрвы ня вытрымалі, і ён кажа: «Ладна хлопцы, пайшлі вон!» І яны ўсе ўсталі і пайшлі...» (Паводле: Успаміны а. Аляксандра Надсана, запісаныя ў Лёндане ў верасьні 2005 г. Запіс захоўваецца ў архіве аўтара кнігі.)

рэзалюцыю, паводле якой Рада БНР прызнавалася адзіным беларускім нацыянальным прадстаўніцтвам на эміграцыі, а таксама палічылі «акцыю б[ылога] прэзідэнта БЦР сп. Астроўскага, скіраваную на аднаўленьне БЦР, як канкурэнтную Радзе і ўраду БНР, гэтым самым шкодную, бо гэтая акцыя разьбівае беларускае жыцьцё»⁶¹. Таксама ўдзельнікі зьезду выключылі са сваіх шэрагаў «за дэструктыўную працу» Міколу Буляка і Сымона Сэрафіновіча⁶², ды Ананія Бурака за «неадпаведнае захаванне на з'ездзе».

Такім чынам, Другі зьезд ЗБВБ паставіў кропку ў супрацьстаяньні прыхільнікаў Рады БНР і БЦР унутры арганізацыі. Аднак змаганьне гэтых групаў у беларускім жыцьці ў Вялікабрытаніі на гэтым ня скончылася. Арганізацыйна аформленыя антаганісты перайшлі на новую ступень канфлікту: барацьбу паміж ЗБВБ і ХАБР. Гэтая барацьба стала шмат у чым вызначальнай для дзейнасьці ЗБВБ на найбліжэйшыя колькі гадоў.

Наступствы расколу

Пасьля Другога зьезду ЗБВБ змаганьне дзвюх групаў у беларускім асяродзьдзі ў Брытаніі стала яшчэ больш зацятым. Інфармацыйная вайна на старонках мясцовых беларускіх пэрыёдыкаў стала пераходзіць межы разумнага. Адмаўленьне вынікаў дзейнасьці супернікаў, прычэплваньне прапагандысцкіх ярлыкоў, абвінавачваньні ў дывэрсійнай працы ды непрыхаваныя абразы апанэнтаў запоўнілі старонкі «Аб'яднаньня» ды «Беларуса на Чужыне». Так, аўтары апошняга ў адным з нумароў сьцьвярджалі: «Для ХАБРу ўсе спосабы добрыя, каб недапусціць разьвіцьця беларускай арганізацыйнай работы і разваліць усё беларускае, што ўжо існуе ад даўна. Яны-ж нічым іншым і не займаюцца, як толькі разьбіваньнем гатовага. Хоць назваліся Хрысьціянскім Аб'яднаньнем Беларускіх Работнікаў, ужываюць гэтага назову толькі для прыкрыўкі сваёй дывэрсійнай работы»⁶³. І падобныя сэнтэнцыі ў «Беларусе на Чужыне» зьяўляліся штонумар. ХАБР і БЦР сталі галоўнымі аб'ектамі крытыкі большасьці матэрыялаў часопіса ЗБВБ.

Аналягічныя тэксты, але ў адваротным кірунку, зьмяшчаліся на старонках «Аб'яднаньня» і стракацелі клішэ кшталту «кывіцкай дывэрсіі», «вуніацкай здрады», «Ватыканскай змовы» і г.д. Гумарыстычныя нататкі з высьмейваньнем падзеяў і асобаў ЗБВБ традыцыйна забіралі 3—4 старонкі нумару. Вось прыклад урыўку аднаго зь безьлічых падобных фэльетонаў:

«Хвароба

Ад хваробы і ад торбы, кажуць, ніколі не заракайся. Нічога дзіўнага, што і «Беларусу на Чужыне» давлялося сёлета «захварэць». Так прынамсі заяўлялі афіцыйныя чыньнікі Галоўнай Управы ЗБВБ. На пытаньне яшчэ тых колькі беларусаў, якія засталіся ў «рамках арганізацыі», чаму часопіс не выходзіць і не падае аб сабе нікага знаку жыцьця, адказ быў просты: ляжыць у шпіталі.

Ня ўсе аднак паверылі. Больш вырабленыя і навучаныя жыцьцём пачалі абіваць парогі «этатоваму сэкрэтажові» ЗБВБ, каб дабіцца праўды. Сакратар «прыпар-

ты до муру» вымушаны быў, каб саспакоіць цікавасьць упартых інтэрэсантаў, падаць другі варыянт вэрсіі: выехаў на «голідэй».

А платны ці бясплатны? — пыталіся. Сакратар замяўся, памармытаў нешта сабе пад носам накісталт «псякрэў» ці чагось іншага і адварнуўся за дам.

[...]

Аж тут «як пёрун зь яснага неба» грахнула па Лёндану погаласка, што «Беларус на Чужыне» разам з Управой ЗБББ узяўшы лахі пад пахі, ангельскія фунты і канадзкія даляры чмыхнуў... Куды? — Заграніцу, за рубяжы Англіі... За рубяжы? — Значыць будзе «Зарубежнікам», ай гвалт!

[...]

Але ўжо цяпер усе ведаюць, дзе ён [«Беларус на Чужыне» — Н.Г.] лячыўся праз цэлае лета. Было гэта крыху далей як «па-за Лёнданам» — У Францыі, у самой «парыжскай галубятні». Сколькі гэтая «курацыя» каштавала, ніхто ня ведае і будзьце пэўныя «Беларус на Чужыне» ніколі не прызнаецца...»⁶⁴.

Накал унутрыбрытанскага беларускага інфармацыйнага змаганьня падвышаўся і праз вонкавую эміграцыйную прэсу, пераважна эўрапейскую. Так, прыхільнымі Радзе БНР былі дасыланыя ў Вялікабрытанію «Беларускія Навіны» (Парыж), а таксама газэта «Бацькаўшчына»^{xvi}, якая і была адным з самых жорсткіх крытыкаў БЦР і яе прыхільнікаў. Атрымоўвалі ў Брытаніі і іншыя прабэнэраўскія выданьні. Друкі прыхільнікаў БЦР былі прадстаўленыя і меншай колькасцю, і меншымі накладамі: «Зьвіняць Званы Сьвятой Сафіі»^{xvii} і «Беларуская Воля»^{xviii}, а пазьней і «Беларускае Слова»^{xix}, але ня меншай зацятасьцю ў барацьбе са сваімі палітычнымі апанэнтамі.

Цікава, што эўрапейская прэса, у тым ліку і найбольш масавая газэта «Бацькаўшчына», часта выклікала нараканьні «сваіх» жа ў Вялікабрытаніі, асабліва ў галіне прапаганды «крывіцкай» ідэі. Яе дэстабілізавальны ўплыў на беларускую

^{xvi} Газэта «Бацькаўшчына» — беларуская тыднёвая газэта, якая выдавалася ў Нямеччыне ад 31 кастрычніка 1947 г. Падтрымлівала Раду БНР. Рэдактарамі ў розныя часы былі Лявон Савёнак, Антон Адамовіч, Станіслаў Станкевіч (найдаўжэйшы час, зь лета 1948 па 1961 год), Алесь Марговіч, Янка Запруднік, Уладзімір Цьвірка, Паўла Урбан. Апошні нумар (№637) пабачыў сьвет у сьнежні 1966 г.

^{xvii} «Зьвіняць Званы Сьвятой Сафіі» — часопіс Беларускага праваслаўнага аб'яднаньня ў Рэгенсбургу (пазьней ў Міхэльсдорфе), які выдаваўся цягам 1946—1947 гг. (выйшла 8 нумароў). Рэдактарамі пэрыёдыка былі Юрка Віцьбіч і а. Мікалай Лапіцкі.

^{xviii} «Беларуская Воля» — выданьне Беларускай народнай партыі, што выходзіла ў Гарміш-Партэнкірхэне ў 1947—1950 гг. Рэдактар: Яўхім Кіпель, выдавец: Сымон Жамойда.

^{xix} «Беларускае Слова» — газэта прыхільнікаў БЦР, якая выдавалася ў 1948—1958 гг. паслядоўна ў Нямеччыне і ЗША. Выйшла 39 нумароў. Рэдактарамі былі Аляксандар Русак, Юрка Віцьбіч, Юры Сабалеўскі.

грамаду адзначаў нават старшыня ЗБВБ Вінцэнт Жук-Грышкевіч у лісьце да рэдактара «Бацькаўшчыны» Станіслава Станкевіча^{xx}:

«З прыкрасьцяй мушу сьцьвердзіць яшчэ, што вельмі шкодзяць справе крывіцкія тэндэнцыі. Гэта абурае і зьнеахвочвае людзей да падтрыманьня лініі БНР. Вось упёрліся, далі Бог, як сабе на згубу. Столькі бяды прынясла гэтая крывіцкая акцыя і людзі яе прапагандуючыя бачаць, а ўсё ж лезуць, як на ражон. Па-моёму, Янка^{xxi} нарабіў ня менш шкоды са сваёй крывіяй чым цяпер Рыжы [мянушка Радаслава Астроўскага зь Вільні — Н.Г.] з БЦР. [...] І не дзіўлюся цяпер, чаму ў Нямеччыне людзі адварочваюцца ад «Бацькаўшчыны», бо і ў нас ёю ніхто не задаволены. [...] Калі чуеш нараканьні, што «Бацькаўшчына» замест абслугоўваць беларускую масу сталася ўласнасьцяй групі людзей, якія выкарыстоўваюць яе дзеля прапаганды сваёй крыві і спецыфічнай мовы — прыходзіцца поўнасьцяй з гэтым пагаджацца...»⁶⁵.

Новы імпульс атрымала і рэлігійнае супрацьстаяньне, калі ў чэрвені 1948 г. у Канстанцы (Нямеччына) адбылося падтрыманае Радай БНР аднаўленьне Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы (БАПЦ). Цяпер непрымальнае сябрамі ЗБВБ польскіх праваслаўных сьвятароў атрымала яшчэ больш грунту, бо магчыма было супрацьпаставіць ім наяўную няхай пакуль толькі ў Нямеччыне нацыянальную праваслаўную царкву, ідэю якой сталі актыўна прапагандаваць кіраўнікі Згуртаваньня.

Брытанскае змаганьне беларусаў, таксама як і эўрапейскае, не абмяжоўвалася выключна інфармацыйнымі захадамі, а дапаўнялася арганізацыйнымі. Цягам 1948 г. спачатку больш унутрылёнданская барацьба палітычных апанэнтаў перакінулася на рэгіёны, і гэтаму таксама вельмі спрыяла друкаванае слова. Палітычныя супярэчнасьці закранулі амаль кожны беларускі асяродак у Брытаніі. Некаторыя, як беларусы ў Манчэстэры, ужо пры стварэньні свайго аддзелу ЗБВБ зьведалі супрацьстаяньне зь мясцовымі прыхільнікамі БЦР, аднак не дапусьцілі іх у свае шэрагі і надалей змагаліся ўжо зь мясцовай суполкай ХАБР. Іншыя, як некаторыя беларусы ў Ёркшыры, першапачаткова цэлым аддзелам падтрымалі Галоўную ўправу ЗБВБ і БНР, а потым, магчыма, стаміўшыся ад інфармацыйнай вайны або пад яе

^{xx} **Станкевіч Станіслаў** (1907—1980) — беларускі грамадзка-культурны дзеяч, літаратуразнаўца, публіцыст. Нарадзіўся ў Арлянятах (сёньня Смаргонскі р-н Гарадзенскай вобл.) Скончыў гуманістычны факультэт Віленскага ўнівэрсытэту (1933), абараніў доктарскую дысэртацыю «Беларускія элемэнты ў польскай рамантычнай паэзіі» (1936). Браў актыўны ўдзел у працы Беларускага студэнцкага саюзу, рэдагаваў часопіс «Студэнцкая думка». У 1937—1938 гг. стажавалася ў навучальных установах Югаславіі і Баўгарыі. У 1939—1941 гг. — выкладчык у Наваградзкай пэдагагічнай вучэльні. Падчас нямецкай акупацыі — бурмістар Барысава (1941—1943), намесьнік прэзыдэнта БЦР на Баранавіцкую акругу (1944). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Быў адным з актыўных прыхільнікаў аднаўленьня Рады БНР. Ад 1947 г. — радны БНР. У 1948—1962 гг. — рэдактар газэты «Бацькаўшчына» (Мюнхэн), у 1962—1980 гг. — галоўны рэдактар газэты «Беларус» (Нью-Ёрк). Аўтар шэрагу літаратуразнаўчых прац.

^{xxi} Маецца на ўвазе Янка Станкевіч.

непасрэдным уплывам, паспрабавалі стварыць «апалітычную» арганізацыю, а па няўдачы гэтай спробы далучыліся да мясцовага ХАБР.

З часам для ўзмацнення пазыцый прыхільнікаў Рады БНР сябры ЗБВБ стварылі некалькі сяброўскіх арганізацый: Беларускі незалежніцкі народна-хрысціянскі рух (БННХР), Беларускае хрысціянскае акадэмічнае аб'яднаньне «Жыцьцё» (БХАА «Жыцьцё»), Згуртаваньне беларускіх камбатантаў^{xxii}. Такім чынам, выступаючы не ад адной, а ад шэрагу арганізацый, супрацьстаяць ХАБРУ магчыма было больш важна, грунтоўна. Праўда, і апазыцыйны лягер стаў таксама арганізацыйна пашырацца са зьяўленьем Беларускага вызвольнага руху, а потым і Беларускага вызвольнага фронту.

Каб супрацьдзейнічаць уплыву «апазыцыі» на рэальных і імаверных сябраў ЗБВБ, Галоўная ўправа ўвосень 1948 г. распрацавала адмысловую інструкцыю для сваіх аддзелаў. У яе тэксьце, разам са звычайнымі рэкамінацыямі па вядзеньні справаводзтва і справаздачнасьці аддзелаў, былі адмысловыя пункты, справакаваньня ўнутрыграмадзкім змаганьнем. Так, у «Інструкцыі» як адзін з напрамкаў дзейнасьці аддзела ЗБВБ вызначалася: *«выкрываць сяброў ХАБРУ на мясцох, асабліва прыбываючых зь Нямецчыны і падсланых спэцыяльна ў ЗБВБ і падаваць да ведама аб іх і іх дзейнасьці ў Галоўную ўправу. Недапускаць іх на ніякія зборкі, як чыньнік варожы ЗБВБ і вясці з імі змаганьне, як з зарубежніцтвам наагул»*⁶⁶. Гэты тэкст яскрава сьведчыць пра тую атмасфэру падазрознасьці, сварака ды вышукваньня ворагаў, якая на некаторы час апанавала беларускае жыцьцё ў Брытаніі.

Супрацьстаяньне палітычных апанэнтаў працягнулася і на наступным, Трэцім зьездзе ЗБВБ, куды наведлася дэлегацыя ХАБР. Часопіс «Беларус на Чужыне» з уласьцівым яму сарказмам пісаў пра гэтую падзею:

«Сапраўды трудна вывесці нейкую канкрэтную лінію, якая характарызавала б дзейнасьць тых, якіх волю выказвалі прадстаўнікі ХАБРУ. Таксама трудна адказаць на пытаньне: — што ім не падабаецца ў працы ЗБВБ? На сам пачатак, яны заатакавалі старшыню ЗБВБ, закідаючы яму неграмадзкія поступкі. І тут-жа, той хто высоўваў гэтыя закіды, на падставе дакумэнтаў пераканаўся аб недарэчнасьці сваіх цьверджаньняў і публічна іх адклікаў. Скампрамітаваньня ў гэтым выпадку, яны зноў закінулі ЗБВБ, што высылае сваіх дэлегатаў як актывістаў на выступленьні, дзе прапагандуюцца ідэі фэдэрацыі. [...] На гэты закід прысутны «дэлегат-фэдэраліста», які браў удзел у тым-жа мітынгу, выясьніў, што прысутнічаў там толькі як прыватная асоба, а не як дэлегат ад ЗБВБ.

*Было б недарэчным вылічаць усе іншыя арганітскія факты «рыцараў», якімі яны сапраўды задзіўлялі прысутных. Задзіўлялі, бо як не здзівіцца, калі прыбывае група «грамадзкіх дзеячоў» з намечаным плянам, у праводжаньні якога паказвае сябе на так нізкім узроўні як грамадзкім, таксама і асабістай інтэлігенцыі...»*⁶⁷.

^{xxii} Падрабязней пра гэтыя арганізацыі глядзі ў адпаведных разьдзелах кнігі.

Трэці зьезд ЗБВБ. 1949 г.

За зьездлівым тонам зацёмкі можна ўбачыць тое, што місія ХАБР на гэтым зьездзе не была ўдалай, і ЗБВБ ўсё часцей размаўляла са сваімі апанэнтамі з пазыцыяў больш моцнага і паспяховага канкурэнта.

Аднак арганізацыйнае змаганьне не прыносіла згуртаваньню вялікага задавальненьня з увагі на пазыцыі ягоных сябраў. Наўрад ці ўсе шараговыя ўдзельнікі дый актывісты ЗБВБ і ХАБР бачылі істотныя адрозьненьні паміж палітычнымі праграмамі сваіх арганізацый. Значная частка беларусаў і зусім не разумела прычыны расколу ў беларускім жыцьці і таму вельмі нэгатыўна рэагавала на распачатае змаганьне групак. У гэтым сэнсе паказальны ліст сябра ЗБВБ з аддзелу «Ёркс» Сьцяпана Красноўскага, напісаны ў верасьні 1948 г. да кіраўніцтва аддзелу:

«Цяпер скажыце Вы мне як і я многа такіх як я, могуць зарыентавацца ў тым хто ёсьць зарубежнікамі, а хто не. ЗБВБ у сваёй прэсе гаворыць, што ХАБР зьяўляецца зарубежніцкай арганізацыяй, бо яны цягнуць за рускімі. Але, чытаючы іх прэсу, яны таксама гавораць на рускіх, ці на бальшавікоў, што яны нашы ворагі. А на ЗБВБ пішуць, што гэтая арганізацыя зарганізавана не Беларускамі, а палякамі, але ж чытаючы прэсу ЗБВБ, чытаеш, што палякі зьяўляюцца нашымі ворагамі. І як тут разрозьніць хто праў, а хто да каго ня цягне або цягне?»⁶⁸.

Разам з дасланым лістом Сьцяпан Красноўскі прыслаў і свой сяброўскі білет. Аналягічны быў ліст Уладзіміра Амеляновіча да кіраўніка аддзелу ЗБВБ у Брадфардзе Міхася Мароза:

«Як толькі ў Лёндане паўсталі якіясь «зарубежнікі» і якіясь «крывічы», паадкрывалі свае рэдакцыі, выпускаюць часопісы, а ў часопісах адзін другога адмаўляюць, «зарубежнік» стараецца чым найбольш наваліць на «крывіча», [...],

а «крывіч» зноў сабе як толькі зможа. Ці ж гэта добра? Ці ж тым мы маем славу? Ужо нават чужыя прэсы сталі насьміхацца над намі, гэта стыд і ганьба для нашай эміграцыі, і гэтым самым многія нашы беларусы і беларускі ўстыдаюцца прызнацца сваёй нацыянальнасьці»⁶⁹.

І такія лісты ад сябраў, што не хацелі ўдзельнічаць у барацьбе, сталі прыходзіць у аддзелы і Галоўную ўправу ЗБВБ пастаянна. Палітычны падзел адштурхнуў ад грамадзкага жыцця вялікую колькасць неангажаваных беларусаў. І гэта быў найбольш значны вынік расколу для ЗБВБ, які ня толькі моцна ўскладніў рэкрутаваньне новых сябраў, але і істотна зьменшыў шэрагі арганізацыі. Пэўную частку сябраў пацягнула за сабою ХАБР, аднак вялікая колькасць пакінула ЗБВБ, не жадаючы браць удзелу ў палітычнай барацьбе. Ужо ў кастрычніку 1949 г. Вінцэнт Жук-Грышкевіч пісаў у Парыж:

*«ЗБВБ: мае 170 фактычных сябраў і 50 фунтаў доўгу. Слабую актыўнасьць праяўляе як Гал. Упр. яго — так і паасобныя аддзелы. Сяброўскія складкі плацяць толькі каля 100 сябраў»*⁷⁰.

Істотныя рэцыдывы даваў з часам і рэлігійны падзел. Палітычная «апазыцыя» даволі часта выкарыстоўвала ў сваёй рыторыцы супрацьпастаўленьні беларусаў паводле канфэсійнай прыналежнасьці. Пад уплывам гэтай прапаганды часам актывізоўвалася традыцыйна насцьцярожанае стаўленьне праваслаўных беларусаў да суродзічаў-каталікоў унутры ЗБВБ. Улічваючы, што значная колькасць каталікоў жыла ў Лёндане ды адыгрывала важную ролю ў кіраўніцтве ЗБВБ (зь першых чатырох кіраўнікоў арганізацыі трое былі каталікі), часам рэлігійныя непаразуменьні набывалі выгляд сутыкненьня рэгіёнаў з цэнтрам. Адным з такіх спрэчных момантаў было пытаньне высьвячэньня Беларускага дому пасля рамонту ў 1953 г. Цягам амаль году перад тым адбываліся абмеркаваньні таго, які сьвятар — праваслаўны ці каталікі — павінен ажыцьцявіць блаславеньне сядзібы беларусаў⁷¹. Кропку ў дыскусіі паставіў Сёмы зьезд арганізацыі, пастановай якога было вырашана, каб не расколваць арганізацыю, наогул адмовіцца ад ідэі высьвячэньня Беларускага дому. Прычым рашэньне было прынятае пры роўнасьці галасоў прысутных на зьездзе праз тое, што за гэта прагаласаваў старшыня прэзыдыюму Ўладзіслаў Курыла⁷².

Канфэсійныя супярэчнасьці мелі сваю найбольшую актуальнасьць у пачатку 1950-х. З часам іх вастрэня значна зьменшылася, аднак асобныя праваслаўныя сьвяткаваньні (пад юрысдыкцыяй БАПЦ і БПЦ) трывалі ў Лёндане цягам 1970—1980-х гг. І ў 1990-х

Беларускі ўдзел у дэманстрацыі. Галіфакс, 1949.

час ад часу магчыма было заўважыць рэцыдывы супрацьстаяння праваслаўных з уніятамі, асабліва ў часопісе «Голас Часу», выдаваным Юрыем Весалякоўскім.

Безумоўна, ЗБВБ займалася ня толькі змаганьнем са сваімі палітычнымі апанэнтамі. Яна працавала ў розных кірунках згодна са сваім Статутам: у стварэньні новых аддзелаў, у арганізацыі беларускіх мерапрыемстваў і мела пэўныя дасягненьні ў выглядзе, напрыклад, набыцьця пры канцы кастрычніка 1948 г. уласнага Беларускага дому ў Лёндане.

Беларускі дом

Неабходнасьць набыцьця ўласнага памяшканьня для ЗБВБ у Лёндане разумелі яшчэ заснавальнікі арганізацыі. Збор сродкаў на Беларускі дом быў ініцыяваны ўжо на самай першай сходцы, 22 верасьня 1946 г.⁷³. На той час, калі ніводзін актыўны беларус нават ня жыў у Лёндане, гэтая ідэя падавалася малаажыцьцяўляльнай, а таму справа зьбіраньня сродкаў адразу не пайшла. Аднак зь дзейнасьцю арганізацыі і ўладкаваньнем яе структур у Лёндане справа набыцьця ўласнага дому паўстала яшчэ вастрэй. Часовы прытулак ва ўкраінцаў на *Linden Gardens*, што даваў ЗБВБ магчымасьць зьбірацца і нават захоўваць паперы, ня мог задаволіць усіх патрэбаў. Прыбылым ў горад беларусам нават не было дзе спыніцца на ноч. Калі жаўнеры яшчэ маглі разьлічваць на начлег у адмысловых *Church Club*, то тыя, хто звольніўся з арміі, і тым болей былыя *DP*, магчымасьці атрымаць прытулак на ноч ня мелі. Акрамя таго, праца канцылярыі ЗБВБ таксама не магла быць належна арганізаваная, ды і зь месцам для мерапрыемстваў трэба было дастасоўвацца да плянаў гаспадароў украінскага дому⁷⁴.

12 траўня 1947 г. выйшаў чарговы Камунікат ЗБВБ, дзе быў зьмешчаны заклік ахвяроўваць грошы на куплю памяшканьня ў Лёндане.

«Ужо зашмат нас ёсьць, каб наша арганізацыя магла зьмясьціцца ў адным пакоі чужога дому, за што ўсё роўна трэба выплачваць пэўную суму. Канцылярыя яшчэ зь бядой там можам памясьціць, але каб сабрацца гдзесьці на сходку, ці на звычайнаю гутарку-адпачынак, або каб гдзе пачытаць сваю кніжку ці газэту, то і месца няма, не гаворачы аб тым, што нашым хлопцам няма такжа гдзе пераспаць або пасілкавацца.

Ці ж так заўсёды будзем кутнікамі? Ціж мы горшыя ад іншых народаў на эміграцыі, навет меншых ад нас? Не жабракі мы і не галодныя. Сваёй працай, статкоўнасьцяй і ашчаднасьцю Беларусы ў прымер другім. Усе мы маемо большы ці меншы грош на зваротак. Кожны з нас можа даць найменш аднаго фунта, як аднаразовы грамадзкі падатак на Беларускі дом у Лёндане, — нават і той просты жаўнер ПКПР, які да гэтага часу яшчэ нідзе не працуе. У найгоршым выпадку выкурыць менш папяросаў ці менш разоў сходзіць у кіно. А шмат з нас змогуць даць і больш аднаго фунта. Ня жменька, а шмат нас ўжо ёсьць. Як скінем ўсе, хто колькі можа, паводле магчымасьці і сумленьня, то й зьбяром суму, за якую зможам набыць добраю хароміну і перастанем быць кутнікамі»⁷⁵.

Таксама было зьмешчанае распараджэньне Галоўнай управы ЗБВБ пра добраахвотнае самаападаткаваньне сябраў ЗБВБ на Беларускі дом у памеры ня менш за адзін фунт. За кожны фунт ахвярадаўцу абяцалі выдаць квіт-грамату. Грошы трэба было накіроўваць на адрас а. Часлава Сіповіча з пазнакай «на Б.Д.». Набыцьцё свайго дому ў Лёндане стала важнай справай для ўсіх беларусаў Вялікабрытаніі.

Цікава, што самы першы фунт на набыцьцё Беларускага дому ахвяраваў 31 траўня 1947 г. мясцовы сябра ЗБВБ Пётра Дварэцкі⁷⁶. Цягам наступных месяцаў збор грошай на Беларускі дом ішоў зь пераменным посьпехам. Пераважная большасьць ахвярадаўцаў самі знаходзіліся ў няпэўных матэрыяльных абставінах, а таму іх ахвяры не перавышалі аднаго фунту. Да канца лета 1947 г. толькі трэцяя частка сябраў ЗБВБ ахвяравала грошы. Пры такой хуткасьці зьбіраньня пра пачатак справы набыцьця свайго памяшканьня можна было забыцца як мінімум да Калядаў. Актывізацыі прытоку інвэстыцыяў у праект паспрыяла паседжаньне Лёнданскага аддзелу ЗБВБ 21 верасьня 1947 г., дзе прысутнічаў 31 беларус. На гэтай зборцы ў часе абмеркаваньня справы Беларускага дому ў прысутных узьнікла спантанная задума скласьці беспрацэнтныя пазыкі на яго ня меней як па дзесяць фунтаў ад кожнага. Справа ў тым, што большасьць беларусаў на той час ужо мелі працу і пачыналі ашчаджаць грошы на будучыню. Таму было вырашана, каб тыя грошы не ляжалі ў кожнага бяз справы, а былі дадзеныя на Беларускі дом у якасьці пазыкі, якая мела быць вернутая з прыбыткаў хутка пасья набыцьця будынку. Такім чынам гарантам пазыкі выступаў сам будучы Беларускі дом. У той час плянавалася, што там будзе жыць каля 40 беларусаў (30 ахвотных ужо было), таксама будуць пакоі для прыезджых, будзе арганізаваная кухня, сталоўка ды па магчымасьці яшчэ розныя майстэрні. Усё гэта, паводле меркаваньняў будучых уласьнікаў дому, мусіла прыносіць прыбытак, зь якога і павінныя быць сплачаныя пазыкі⁷⁷.

Такая ідэя падалася прывабнай для прысутных на сходзе, і яны сапраўды сталі даваць пазыкі на Беларускі дом. Для набыцьця яго была абраная камісія ў складзе а. Часлава Сіповіча, Вінцэнта Жук-Грышкевіча, Францішка Бартуля, Сымона Сэрафіновіча, Рыгора Воўны і двух заступнікаў. Усе па чарзе, прысутныя на зборцы беларусы склалі пазыкі пад воплескі іншых пры абвясчэньні сумы. Найбольш даў Франціш Бартуль (90 фунтаў). Разам прысутныя на сходзе сабралі 430 фунтаў — гэта было болей, чым было сабранна за чатыры папярэднія месяцы. Было вырашана зьвярнуцца з заклікам рабіць аналягічныя беспрацэнтныя пазыкі, а таксама і звычайныя ахвяраваньні і да сябраў ЗБВБ па-за Лёнданам ды беларусаў па-за межамі Брытаніі⁷⁸.

Ініцыятыва Лёнданскага аддзелу дала магчымасьць скліканай камісіі па набыцьці Беларускага дому распачаць пошук адпаведнага памяшканьня. Аднак даступныя па грашах варыянты не задавальнялі запатрабаваньняў ЗБВБ. Быў апублікаваны яшчэ адзін зварот накіраваны на ахвяраваньняў, каб сабраць дадаткова хаця б 100 фунтаў і пачаць куплю дому⁷⁹.

Кампанія па зборы сродкаў закранула і беларусаў па-за межамі Англіі. Тыя, што не маглі даць грошы, сталі дасылаць кнігі і часопісы на продаж. Алесь Сала-

вей^{xxiii} даслаў 100 асобнікаў паэмы «Зьвіняць Званы Сьвятой Сафіі», выдадзенай у Зальцбургу ў 1946 г., каб атрыманья ад распаўсюду сродкі пайшлі на Беларускі дом. А. Леў Гарошка даслаў грошы ад продажу першага нумару часопіса «Божым Шляхам». Выдавецкая суполка «Заранка» (Нямеччына) пераслала па 5 асобнікаў кніжак «Малюнкі мінулага» і «Родны палетак». Будслаўцы з Ватэнштэту вырашылі перадаць тканіны на дэкараваньне дому⁸⁰.

Нягледзячы на актыўнасьць у зьбіраньні ахвяраваньняў і пазыкаў, набыць Беларускі дом хутка не ўдалося. Раскол у грамадзім жыцьці заповоліў справу, бо частка пазыкадаўцаў да пачатку вясны 1948 г. забрала свае ўклады (каля 170 фунтаў)⁸¹. У выніку ў канчатковым сьпісе дабрадзеляў няма большасьці з тых сябраў Лёнданскага аддзелу ЗБВБ, што ў верасьні 1947 г. актыўна давалі грошы на грамадзкі будынак. Але цягам 1948 г. зьявіліся іншыя і даволі буйныя пазыкі. Васіль Тур даў на Беларускі дом 110 фунтаў, Уладзіслаў Курыла — 137 фунтаў, а Васіль Варган — 150 фунтаў⁸². Дзякуючы гэтым найбуйнейшым пазыкам удалося скончыць фармальнасьць з набыцьцём будынку.

Для куплі дому патрэбна было 3 570 фунтаў. *Westbourne Park Building Society* дала крэдыт памерам 2 400 фунтаў пад 4% на 20 гадоў⁸³. Рэшту — 1170 фунтаў — і павінныя былі назьбіраць самі беларусы. Першая частка сумы была ўнесена ў чэрвені 1948 г., а другая — у кастрычніку 1948 г.⁸⁴ Такім чынам, дзякуючы сабраным у выглядзе пазыкаў (860 фунтаў) і ахвяраваньняў (338 фунтаў), а таксама крэдыту будаўнічага таварыства, лёнданскія беларусы завершылі справу набыцьця першага ўласнага грамадзкага будынку на Захадзе.

29 кастрычніка 1948 г. былі скончаныя ўсе фармальнасьці і дом па адрасе 52 *Penn Road* стаў уласнасьцю трох беларускіх арганізацый: Згуртаваньня беларусаў у Вялікабрытаніі, Беларускага хрысьціянскага акадэмічнага аб'яднаньня «Жыцьцё» і Беларускага незалежніцкага народна-хрысьціянскага руху, што супольна зьбіралі грошы⁸⁵. Аднак фармальна Беларускі дом быў набыты на канкрэтных асобаў, якія выступалі гарантамі сплаты крэдыту перад банкам: а. Часлава Сіповіча, Аляксандра Надсана, Васіля Варгана і Ўладзіслава Курылу. Праўда, яшчэ ў верасьні 1948 г. гэтыя асобы падпісалі адмысловае пасьведчаньне, што яны набываюць згаданы будынак не для сваіх прыватных інтарэсаў, а для адпаведных трох арганізацыяў, а таму ня будуць выкарыстоўваць яго для асабістых патрэбаў⁸⁶. Права ж распараджацца нованабытым

^{xxiii} **Алесь Салавей** (сапр. Альфрэд Радзюк, на эміграцыі Альбэрт Кадняк, 1.05.1922—22.01.1978) — беларускі паэт. Нарадзіўся ў в. Крысава (цяпер Дзяржынскі раён Мінскай вобл.). У 1938—1940 гг. вучыўся ў пэдагагічным вучылішчы ў Менску. З 1942 г. жыў у Рызе (Латвія), працаваў намесьнікам галоўнага рэдактара часопісу «Новы Шлях». Пры канцы Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Зальцбургу (Аўстрыя), удзельнічаў у выданьні газэты «Зь беларускага жыцьця» й часопісу «Пагоня». З 1949 г. жыў у Аўстраліі. Быў сябрам Згуртаваньня беларусаў у Вікторыі, пазьней — культурным рэфэрэнтам Беларускага цэнтральнага камітэту ў Вікторыі й сябрам Беларускае сэкцыі радыё ЗЗЗ ў Мэльбурне (1976—1977). Пахаваны на беларускай дзялянцы могільніку Фоўкнэр у Мэльбурне.

будынкам належала адмыслова створанай Радзе. У яе склад першапачаткова ўваходзілі: згаданыя чатыры асобы, што падпісалі акт куплі дому, сябры, якія далі пазыку ня меней як 100 фунтаў, а таксама па два прадстаўнікі тых арганізацый, што набылі дом (абраныя самімі арганізацыямі)⁸⁷.

Рада абрала прэзідыюм з трох асобаў, што павінныя былі стала знаходзіцца ў Лёндане і кіраваць агульнымі справамі дому: зацьвярджаць бюджэт, прымаць рашэнне аб рамонце, забяспечваць сплату пазыкаў, што пачалася праз чатыры месяцы пасля набыцця будынку. Найперш вярталі грошы сябрам, што мелі ў гэтым патрэбу праз хваробу ці выезд за межы краіны⁸⁸. Цягам першага году дзейнасці дому было вернута прыватных пазыкаў на 250 фунтаў⁸⁹. Празь некалькі гадоў тыя беспрацэнтавыя субсыдыі беларусам былі вернутыя цалкам, і засталіся толькі штогадовыя выплаты па крэдыце, што сплаліся дзякуючы прыбытку з самога Беларускага дому, а таксама новым ахвяраванням.

Будынак складаўся зь дзесяці пакояў і кухні, ваннай з усімі выгодамі. Да яго належаў агародчык ад вуліцы, кветнік за домам і досыць вялікі кавалак саду за ім, што даходзіў да іншай вуліцы. Будынак разьмешчаны пры зацішнай вуліцы, абсаджанай дрэвамі, і насупраць сквэру⁹⁰. У трохпавярховы Беларускі дом ужо 2 лістапада 1948 г. пераехалі канцылярыі ЗБВБ, БННХР і рэдакцыя газэты «Беларус на Чужыне». А 6 лістапада 1948 г. Лёнданскі аддзел ЗБВБ арганізаваў талаку дзеля прыборкі будынку⁹¹. У хуткім часе тут з'явіліся і першыя жыхары.

Рэдакцыя часопісу «Беларус на Чужыне». 1948 г.

Беларускі дом у Лёндане. 1949 г.

Беларускі дом меўся быць цэнтрам беларускага культурнага і грамадзкага жыцця ў Вялікабрытаніі, даваць прыпынак беларусам, якія або наведвалі Лёндан, або стала ў ім жылі, пры ім меркавалася засноўваць беларускія прадпрыемствы для забяспечвання самаакупнасці дому⁹².

Грамадзкі будынак нельга было выкарыстоўваць для пры-

ватных мэтаў той ці іншай асобы, аднак пры неабходнасці беларусы маглі жыць тут, пры ўмове своечасовай штотыднёвай аплаты за жыльлё ў памеры аднаго фунту. Пры засяленьні першынства аддавалася тым, хто найбольш прычыніўся да набыцця будынку. Чужынцы маглі пасяліцца ў Беларускам доме толькі пры наяўнасці вольных месцаў і вялікай патрэбе адміністрацыі ў грошах. Таксама беларусы маглі часова атрымаць начлег у доме за плату: для сябраў ЗБВБ, БХАА «Жыцьцё» і БННХР — тры шылінгі, для ўсіх астатніх — пяць шылінгаў за ноч. Аднак усе, і сталыя жыхары, і часовыя, мелі абавязкова рэгістравацца ў адпаведнай кнізе жыхароў (патрабаваньне паліцыі). Пазбаўленымі права начаваць у Беларускам доме ў Лёндане былі толькі жанчыны, верагодна, з памкненьняў захаваньня прыстойнага ладу ў пераважна мужчынскім асяродку⁹³.

Кватаранты Беларускага дому маглі карыстацца з усіх наяўных выгодаў, але мусілі падпарадкавацца правілам нутранага распарадку: захоўваць цішыню ад 23.00 да 7.00, не запальваць у гэты час сьвятло на калідорах, не сьпяваць, пры неабходнасці вярнуцца пазьней часу закрыцьця дзвярэй загадзя атрымаць ключы і г. д. Адначасова жыхары мелі сачыць за парадкам і захаваньнем у належным стане маёмасьці і агароду. Для нагляду за выкананьнем правілаў, парадкам і чысьцінёй у доме, а таксама кіраваньня яго штодзённай гаспадаркай абіралі адміністратара. Менавіта ён вырашаў практычныя пытаньні прыняцьця ці непрыняцьця кватарантаў і начлежнікаў, рабіў мінімальныя закупы для патрэбаў Дому, даглядаў агарод і г.д.⁹⁴

Першым адміністратарам быў Уладзіслаў Курыла, аднак у хуткім часе, ажаніўшыся, ён выбраўся зь Беларускага дому і склаў зь сябе абавязкі яго гаспадара. У пачатку 1950 г. у Лёндан з Шатляндзі перабраўся Міхась Мацукевіч. Ён і стаў новым гаспадаром Беларускага дому. Ва ўспамінах ён згадваў, што жыхарамі тады былі маладыя хлопцы, пераважна з афіцэрскай школы БКА ці СБМ⁹⁵. Паводле тагачаснага сьпісу можна аднавіць імёны тых кватарантаў. Акрамя самога Міхася Мацукевіча тут жылі: Янка Мазура, Дамінік Аніська, Кастусь Амор (Кадушка), Павал Навара, Мікола Арцюх, Аляксандар Надсан, Міхась Булыга, Уладзіслаў Курыла, Мікола Галоўка, Пётра Дварэцкі, Лаўрын Клыбік, Кастусь Кайгародцаў, *W. Smith* (знаёмы Міхася Мацукевіча з Шатляндзі) і Піліп Мардас⁹⁶.

Падсумоўваючы вынікі свайго нядоўгага кіраваньня Беларускам домам (бо ў 1951 г. выехаў у Канаду) Міхась Мацукевіч сьцьвярджаў: *«За час майго гаспадараньня ў Беларускам доме выраўналася задоўжанасьць жыхароў. Кожны жыхар плаціў нармальна ў час. На кожнае жаданьне я ахвотна даваў грашовую справаздачу з касы для Рады Беларускага дому. Большыя расходы рабіліся за згодаю Рады дому. Сплацілі даволі паважную суму прыватных даўгоў. Дом даў жыхарам па дзеве пары простынь і навалачкі на галаўныя падушкі, бо да гэтага часу не было...»*⁹⁷

Пасьля ад'езду Міхася Мацукевіча адміністратарамі Беларускага дому ў розныя часы былі Тамаш Скапец, Алесь Шацько, Павал Навара, Аляксандар Лашук, Аляксандар Жданковіч, Валер Мартынчык, Сяргей Пяткевіч.

Такім чынам, ад самага пачатку ў Беларускам доме пасяліліся асобныя беларусы, а таксама грамадзкія арганізацыі, у якіх кватаранты ў вольны час супрацоўнічалі: дапамагалі ў канцылярыі ці выданьні часопісаў, арганізацыі мерапрыемстваў і г.д. Жывучы ў адным месцы, разам працаваць было зручней. Магчыма, гэта стала дадатковым фактарам актывізацыі нацыянальнага жыцця ў Лёндане, што спрацаваў пасля набыцця Беларускага дому.

Акрамя таго, у грамадскім будынку першым часам наладзілі сваю працу і адмысловыя прадпрыемствы, магчымасьць адкрыцьця якіх згадалася ў рэгуляміне. Так, у 1950 г. тут працавалі: фірма высылкі пачак «*Express Relief Company*», фотамайстэрня «*Star Studio*» і дантыстычная майстэрня «*Dental laboratory*». «*Express Relief Company*» была заснаваная з ініцыятывы Часлава Кукеля ў верасьні 1949 г. Фірма дасылала пачкі з вопраткай і абуткам, а таксама лекамі ва ўсе краіны Эўропы, у тым ліку і за жалезную заслону. Большасьць пачкаў ішлі ў балканскія краіны⁹⁸. Праўда, ужо ў 1951 г. гэтая фірма зачынілася празь «*нястачу кампэтэнтнага кіраўнічага пэрсаналу*»⁹⁹.

Фотамайстэрня «*Star Studio*» была адчыненая ў Беларускам доме самай першай ўжо ўвесну 1949 г. Яе заснавальнікам стаў Мікола Нікан. Тут рабілі фатакарткі, партрэты і рэпрадукцыі, часам фатограф выходзіў «паляваць» на кліентаў у цэнтар Лёндану. Акрамя таго, беларусы атрымоўвалі добрыя прынагодныя фатаздымкі з розных сваіх нацыянальных мерапрыемстваў¹⁰⁰. Фотамайстэрня праіснавала нядоўга, бо не прыносіла ЗБВБ нікага прыбытку, а на спробу наладжваньня пры ёй курсаў фатаграфіі ніхто не адгукнуўся. Да таго ж, у 1951 г. Мікола Нікан зьехаў зь Вялікабрытаніі ў Аўстралію. Пасьля гэтага на нейкі час фатастудыя была здадзеная ў арэнду¹⁰¹, перш чым канчаткова спыніла дзейнасьць.

Дантыстычная майстэрня была заснаваная ў доме 6 сакавіка 1950 г. трыма кваліфікаванымі дантыстычнымі тэхнікамі: Уладзіславам Курылам (кіраўнік), Францішкам Бартулем і Пётрам Дварэцкім. Яны выконвалі замовы розных ангійскіх дантыстычных кабінэтаў, а таксама працавалі беспасярэдне з кліентамі¹⁰². Як і на папярэднія фірмы, на адкрыцьцё гэтай грошы дала ЗБВБ (на іх былі набытыя патрэбныя матэрыялы для працы). Дантыстычная лябараторыя ў параўнаньні зь іншымі прадпрыемствамі беларусаў стала самай паспяховай і пэрспэктывнай ініцыятывай. Аднак яна таксама працавала нядоўга, бо стваральнікі майстэрні да сярэдзіны 1950-х выехалі з Брытаніі.

Такім чынам, лёнданскія беларусы паспрабавалі арганізаваць уласныя фірмы ў Беларускам доме, аднак нетрывалыя жыцьцёвыя абставіны, а часам і брак прадпрымальніцкага досьведу не дазволілі ім замацавацца і стаць пастаяннай крыніцай прыбытку для грамады.

Ці не найбольш важнай функцыяй, якую выконваў Беларускі дом у Лёндане, ад самага пачатку была тая, што ён стаў месцам правядзеньня нацыянальных мерапрыемстваў, ладжаных рознымі беларускімі арганізацыямі. Тут у адмысловай залі ці пры добрым надвор'і ў агародзе адбываліся зьезды, вечарыны, сустрэчы, да-

клады. Зьяўленьне Беларускага дому як сталага ўласнага месца для правядзеньня імпрэзаў сапраўды актывізавала працу розных беларускіх арганізацый.

Дом выдатна выконваў усе закладзеныя ў яго функцыі і пачаў прыносіць прыбытак, які, што праўда, першым часам ішоў пераважна на пакрыцьцё пазыкаў. Каб паскорыць сплату, на Трэцім зьездзе ЗБВБ 20 сакавіка 1949 г. было прынятае рашэньне пра абпадаткаваньне ўсіх сябраў арганізацыі памерам у тры фунты на дом¹⁰³. Пастанова прадугледжвала, што грошы будуць пералічаныя цягам шасьці месяцаў, але зьбіраньне «падатку на дом» расьцягнулася на некалькі гадоў.

Нягледзячы на тое, што будынак быў фармальна ўласнасьцю трох арганізацый, найбольш, безумоўна, уклалі ў яго сілаў ды сродкаў і карысталіся ім сябры ЗБВБ. У выніку ў траўні 1951 г. Агульны зьезд Згуртаваньня прыняў рашэньне, каб Галоўная ўправа распачала стараньні па перапісаньні акту куплі Беларускага дому толькі на ЗБВБ. З гэтай нагоды былі накіраваныя лісты да БХАА «Жыцьцё» і БННХР, каб яны зракліся права ўласнасьці на будынак. Былі атрыманыя станоўчыя адказы. Таксама *Westbourne Park Building Society* дало згоду на перапісаньне акту, але запатрабавала новых гарантаў сплаты пазыкі. Відавочна, што прадстаўляць яны цяпер мусілі толькі ЗБВБ. Галоўная ўправа вырашыла ў якасьці гарантаў узяць а. Часлава Сіповіча, Аляксандра Надсана, Аляксандра Лашука і Паўла Асіповіча. Справай афармленьня новага акту некалькі месяцаў займаўся адвакат ЗБВБ¹⁰⁴. У выніку ў 1951 г. зьявіўся новы Рэгулямін Рады Беларускага дому ў Лёндане, што цяпер стаў выключнай уласнасьцю ЗБВБ. У дакумэнце асноўныя моманты засталіся старыя, зьмяніўся толькі парадак фармаваньня Рады Беларускага дому. Цяпер яе складалі, акрамя гарантаў сплаты пазыкі, сябры Галоўнай управы ЗБВБ (старшынём Рады Беларускага дому рабіўся старшыня ЗБВБ)¹⁰⁵.

Адначасова зь пераафармленьнем дому пачалася кампанія па найхутчэйшай выплаце пазыкі: штогод паводле працэнтаў трэба было плаціць каля 80 фунтаў. ЗБВБ зноў зьявілася да сваіх сябраў, каб кожны даў беспрацэнтную пазыку ў 10 фунтаў. Адразу на зьездзе было сабрана 400 фунтаў¹⁰⁶. Але лёнданскія беларусы так і ня здолелі сплаціць пазыку на дом раней за 1968 г.

Беларускі дом у Лёндане адной з задачаў свайго існаваньня меў здабыцьцё фінансавых сродкаў для дзейнасьці ЗБВБ. Паколькі справа зь беларускімі прадпрыемствамі не была рэалізаваная цалкам, асноўны прыбытак давалі кватранты. У 1959 г. да гэтай крыніцы грошай далучылася іншая: у выніку рамонту і перабудовы каля дому зьявіліся чатыры гаражы, якія сталі таксама здаваць у арэнду¹⁰⁷. Гэта яшчэ больш палепшыла фінансавую сытуацыю, асабліва калі банкаўская пазыка была сплачаная.

Больш за дзесяцігодзьдзе Беларускі дом у Лёндане быў сапраўдным цэнтрам нацыянальнага жыцьця, месцам прыцягненьня беларусаў. Аднак у 1960-х аформіўся іншы моцны цэнтар — асяродак у Паўночным Фінчлі, дзе, акрамя Марыян Хаўз, адчынілася беларуская школа для хлопцаў імя Сьв. Кірылы Тураўскага. Тут зьявіўся

будынак зь вялікай заляй для імпрэзаў, больш прыдатнай, чым заля ў Беларускам доме, і ад канца 1960-х пераважная большасць беларускіх мерапрыемстваў, у тым ліку і ладжаных ЗБВБ, стала адбывацца менавіта тут. А за Беларускам домам захавалася функцыя канцылярыі і месца прытулку для беларусаў. У 1981 г. пасля капітальнага рамонту будынак быў перабудаваны на чатыры асобныя кватэры, праўда, з захаваньнем асобнага памяшканьня пад канцылярыю ЗБВБ¹⁰⁸. Гэтыя функцыі Беларускі дом выконвае і сёння.

Набыты праз два гады пасля заснаваньня ЗБВБ Беларускі дом у Лёндане стаў ня толькі месцам для зборак і канцылярыі арганізацыі, а і рэальным увасабленьнем магчымасьцяў невялікай беларускай дыяспары, сьведчаньнем яе ахвярнасьці, гаспадарлівасьці і, урэшце, трываласьці. Гэты будынак быў першай афіцыйнай уласнасьцю беларусаў у Заходнім сьвеце. Яго набыцьцё стала дадатковым аргумэнтам на карысьць ЗБВБ у яго своеасаблівай спрэчцы з ХАБР за лідэрства ў беларускім жыцьці Вялікабрытаніі. Другім важным дасягненьнем стала атрыманне Згуртаваньнем афіцыйнага статусу прадстаўніка беларускіх інтарэсаў у брытанскім грамадстве — легалізацыя арганізацыі.

Легалізацыя ЗБВБ і зьмены ў Статуце

Пастанова пра афіцыйнае афармленьне ЗБВБ была прынятая на Другім зьездзе, разам з новым, больш дэтальна распрацаваным Статутом. Таварыскі статус не даваў арганізацыі магчымасьці выступаць суб'ектам брытанскага права. ЗБВБ не магло афіцыйна быць уласьнікам маёмасьці і праводзіць фінансавыя апэрацыі. Нягледзячы на сваю актыўную дзейнасьць, яно заставалася нябачным для афіцыйных установаў брытанскага грамадства. З гэтых прычынаў цягам 1948 г. сябры Галоўнай управы прыклалі намаганьні для афіцыйнай рэгістрацыі Згуртаваньня. Найважнейшым крокам у гэтым кірунку было складаньне адпаведнай брытанскаму заканадаўству англамоўнай рэдакцыі Статуту і адмысловага Мэмарандуму арганізацыі. Распрацоўка гэтых дакумэнтаў афіцыйна завяршылася 7 кастрычніка 1948 г. і падпісана сямю сябрамі Галоўнай управы^{xxiv} ў прысутнасьці адваката Стэфана Фарэна зь фірмы «Эшэр Фішман і Ко», якая занялася справай легалізацыі ЗБВБ¹⁰⁹.

24 сьнежня 1948 г. кіраўніцтва арганізацыі атрымала пасьведчаньне аб тым, што на тэрыторыі Вялікабрытаніі афіцыйна зьявілася таварыства з абмежаванай адказнасьцю без удзельнага капіталу «Згуртаваньне беларусаў у Вялікабрытаніі» (*Association of Byelorussians in Great Britain Limited*) з зарэгістраванымі Мэмарандумам і Статутом №462750. Такім чынам ЗБВБ стала першай легальнай арганізацыяй беларусаў на Брытанскіх выспах.

Доўгачаканая легалізацыя ЗБВБ стала добрым калядным падарункам для беларусаў. Яе значэньне кіраўніцтва адмыслова даводзіла сябрам і праз друк (ар-

^{xxiv} Вінцэнтам Жук-Грышкевічам, а. Чаславам Сіповічам, Аляксандрам Лашуком, Янкам Ма-зурам, Чаславам Кукелем, Аляксандрам Надсанам, Паўлам Наварам.

тыкул, прысьвечаны гэтай падзеі, быў зьмешчаны ў нумары «Беларуса на Чужыне» за 30 студзеня 1949 г.¹¹⁰), і на адмысловых сходках, дзе тлумачыліся таксама ўнесеныя ў Статут арганізацыі зьмены.

Ад гэтага часу дзейнасьць ЗБВБ рэгулявалася брытанскім заканадаўствам, а таксама адпаведнымі яму Мэмарандумам і Статутам.

Мэмарандум ЗБВБ утрымліваў асноўныя мэты і прынцыпы існаваньня арганізацыі. Тут сьцьвярджалася, што Згуртаваньне дзейнічае для таго, каб:

1. Узмацніць і ажыцьцяўляць сяброўскую сувязь на падставе супольнага нацыянальнага паходжаньня і дбаць пра захаваньне белрускіх традыцый і культуры.
2. Дбаць аб забясьпечаньні дабрабыту сябраў Згуртаваньня і іх сем'яў.
3. Арганізоўваць лекцыі і даклады агульнаасьветныя і прафэсійныя і закласьці бюро пасярэдніцтва працы для сваіх сябраў.
4. Закладаць і ўладкоўваць хостэлы (інтэрнаты), сталойкі і клюбы для сяброў арганізацыі.
5. Набываць, арандаваць ці абменьваць розную рухомую і нерухомую маёмасьць, будаваць, рамантаваць і перабудоўваць дамы і іншыя будынкі.
6. Пазычаць або зьбіраць грошы, неабходныя для дасягненьня мэтай арганізацыі, інвэставаць сродкі арганізацыі.
7. Праводзіць маёмасна-гандлёвыя апэрацыі, неабходныя для дасягненьня мэтай арганізацыі.
8. Закладаць, падтрымліваць ці дапамагаць у заснаваньні дабрачынных ініцыятываў і інстытуцый, ахвяраваць грошы на дабрачынныя мэты паводле мэтай Згуртаваньня.
9. Рабіць усе магчымыя справы, зьвязаныя з дасягненьнем мэтай Згуртаваньня¹¹¹.

Такім чынам, ЗБВБ афіцыйна атрымлівала досыць вялікі прастор дзейнасьці ў справе рэпрэзэнтацыі і забясьпечаньня правоў беларусаў у Вялікабрытаніі. Разам з тым, яго праца, а менавіта яе фінансавы бок, цяпер знаходзіўся пад пастаянным вонкавым кантролем. Штогод адмыслова наняты кваліфікаваны аўдытар меўся рэвізаваць усю фінансавую дзейнасьць арганізацыі¹¹².

Новы Статут ЗБВБ быў пазбаўлены ранейшых недакладнасьцяў і даволі падрабязна вызначаў галоўныя моманты дзейнасьці арганізацыі: прынцыпы сяброўства, парадак скліканьня і паўнамоцтвы агульных і надзвычайных зьездаў, Галоўнай управы, вядзеньня фінансавай гаспадаркі і інш. Была замацаваная і дакладна распрацаваная сыстэма ўпаўнаважаньня галасоў сябрамі Згуртаваньня на Агульны зьезд, вызначаны кворум у памеры 50 праўных сябраў, што павінныя былі асабіста прысутнічаць на зьездзе (У 1953 г. кворум быў зьменшаны да 25 чалавек, а ў 1964 г. гэтая колькасьць была афіцыйна замацаваная як 10 сябраў¹¹³). Статут прадугледжваў дзейнасьць у выпадку адсутнасьці кворуму на зьездзе і іншыя магчымыя форс-мажорныя абставіны ў дзейнасьці арганізацыі¹¹⁴. Такім чынам, новы Статут ЗБВБ, складзены на падставе першага, але значна больш дэталізаваны ў прынцыповых

момантах, стаў асноўным дакумэнтам дзейнасьці арганізацыі і для яе сябраў, і ў вачах брытанскага грамадзтва.

Тыя пытаньні арганізацыйнага жыцьця, што не былі асьветленыя ў Статуте, вызначаліся адмысловым Рэгулямінам — унутраным дакумэнтам ЗБВБ, прынятым на першым зьездзе пасля легалізацыі 20 сакавіка 1949 г. У Рэгуляміне больш падрабязна разглядалася арганізацыйная структура Згуртаваньня, сюды зь першага Статуту быў перанесены прынцып арганізацыі аддзелаў ЗБВБ там, дзе знаходзілася мінімум дзесяць сябраў, і дзейнасьць мужоў даверу, чыя кампэтэнцыя была цяпер больш дэтальна вызначаная. Акрамя таго, дакладна рэглямэнтаваліся дачыненьні аддзелаў і Галоўнай управы ЗБВБ, вызначалася абавязковая справаздачнасьць зь іх дзейнасьці кожныя тры месяцы, а таксама прынцып разьмеркаваньня прыбыткаў аддзелу (2/3 ён мусіў накіраваць у Галоўную ўправу). Фактычна Рэгулямін замацоўваў і яшчэ больш канкрэтызаваў сыстэму падпарадкаваньня аддзелаў, пры якой Галоўная ўправа мела права пастаяннага кантролю і вызначэньня прыярытэтаў дзейнасьці кожнага аддзелу, зацьвярджала яго кіраўніцтва і аддавала распараджэньні ў дачыненьні да маёмасьці, а таксама магла сваёй пастановай ліквідаваць аддзел¹¹⁵. Гэткае жорсткае падпарадкаваньне было неабходнае арганізацыі для таго, каб эфэктыўна дзейнічаць ва ўмовах нестабільнага сяброўства і пастаяннага вонкавага фінансавага кантролю яе дзейнасьці.

Акрамя пытаньня дачыненьня аддзелаў ЗБВБ з Галоўнай управай у Рэгуляміне больш дэтальна разглядалася сяброўства ў арганізацыі, вырашэньне спрэчных момантаў дзякуючы сыстэме Сяброўскага суду, вызначаўся памер сяброўскіх складак: 3 шылінгі для мужчын і 1 шылінг 6 пенсаў для жанчын¹¹⁶. Такая розьніца больш чым у два разы адлюстроўвала традыцыйную дыспропорцыю ў мужчынскіх і жаночых заробках у Вялікабрытаніі ў той час. Прыняцьце агульным зьездам Рэгуляміну арганізацыі завершыла працэс прававога афармленьня яе дзейнасьці.

Легалізацыя ЗБВБ мела значэньне з розных пазыцыяў: і як атрыманьне прававога статусу дзейнасьці ў брытанскім грамадзтве, і у сэнсе большых магчымасьцяў рэпрэзэнтацыі беларусаў, і для ўмацаваньня будучага матэрыяльнага дабрабыту арганізацыі. Не ў апошнюю чаргу легалізацыя ЗБВБ адыграла і прапагандысцкую ролю: насуперак закідам апанэнтаў з ХАБР, якія сьцьвярджалі, што Згуртаваньне не атрымае афіцыйнага статусу, сябры арганізацыі маглі цяпер больш доказна даводзіць перавагі сваёй арганізацыі ў Вялікабрытаніі. Быў у легалізацыі і псыхалягічна значны момант. Кожны сябра прызнанай у грамадзтве арганізацыі мусіў адчуваць большы гонар і адказнасьць за сваю дзейнасьць ды сьвядома працаваць на карысьць ЗБВБ.

Сяброўства ў ЗБВБ

Паводле Статуту сябрам ЗБВБ патэнцыйна мог стаць любы беларус, што легальна знаходзіўся ў Вялікабрытаніі. Аднак пошук такіх беларусаў і ўсьведамленьне іх сталі галоўнымі задачами як кіраўніцтва арганізацыі, так і яе шараговых удзельнікаў. Для

гэтага выкарыстоўваліся ўсе магчымыя сродкі. Суайчыньнікаў шукалі праз вайсковыя канцылярыі і асабістыя кантакты, інфармацыю пра ЗБВБ пашыралі з дапамогай друку. Ужо ў 1946 г., пакуль арганізацыя працавала ў неспрыяльных варунках, у яе шэрагі ўступілі 62 чалавекі^{xxv}. Усе яны былі вайскоўцамі, і ў пераважнай большасці — сябрамі СБМ ці іншых нацыянальных арганізацый у Беларусі і трапілі ў польскае войска толькі ў другой палове 1944 г. Менавіта тыя хлопцы, што прайшлі праз нацыянальную школу часоў нямецкай акупацыі Беларусі і мелі сфармаваную нацыянальную самасьведомасьць, склалі дзейны касьцяк ЗБВБ. Больш як на дзьве траціны гэта былі асобы 1922—1926 гадоў нараджэньня (г. зн. на момант уступленьня ў ЗБВБ яны мелі па 20—24 гады). Актыўная моладзь з імпэтам да грамадзкай працы была гатовая да пераадоленьня цяжкасьцяў станаўленьня нацыянальнай арганізацыі.

Пасьля Першага зьезду ЗБВБ прыток сябраў у яго шэрагі значна павялічыўся. Пашыралася інфармацыя пра арганізацыю ў эміграцыйнай прэсе, сталі зьяўляцца ў Брытаніі беларусы зь лягераў *DP* у Нямеччыне, частка зь якіх ужо дагэтуль ведала пра Згуртаваньне і сама шукала з ім сувязі. Працягвалі пошукавую працу і кіраўнікі ды сябры арганізацыі. Не заўсёды пошукі давалі чаканыя вынікі. Прыкладам, Вінцэнт Жук-Грышкевіч, што наведваў розныя іміграцыйныя лягеры ў Брытаніі, занатаваў пра адну з такіх паездак:

«Выехаў з разьлікам адведаць беларусаў, што прыехалі зь Нямеччыны і часова знаходзяцца ў Малвэрн Вэйлз лягеры, што ляжыць на дарозе ў Герэфорд. Аказалася больш трудоў і высілкаў, чым вынікаў. Хадзіў гадзіны чатыры, зрабіў больш за 10 міль, пакуль знайшоў лягер. Зь няменшым трудом адшукаў беларусаў сярод масы балтаў і ўкраінцаў. Дабравольскага, якога шукаў, там не аказалася, выехаў на работу. Украінцы і іншыя пра беларусаў зусім мала, або і нічога ня ведалі. Асобы, да якіх я звяртаўся, былі як бы зьдзіўлены, што нейкі «пан зь Лёндану» — беларус шукае беларусаў у лягеры, калі іх тут ніхто ня знае. Сытуацыя даходзіла да распачнай. Урэшце якісь украінец завёў мяне ў жаночы барак да пажылой жанчыны, якая заявілася беларускай: нахадзіла з-пад Бабруйска, гаварыла па-беларуску добра. Запрапанавалі ёй беларускую газэту, сказала, што ня ўмее чытаць. Сытуацыю выручыў муж яе эстонец, што ўмее па-расейску і разумее добра беларускую мову. Прасіў нават прыслаць газэту. Праявілася беларуская гасьціннасьць, пачалі частаваць мяне ўсім чым мелі і расказваць свае беды. Сп-ня Бунд (з Тышкевічаў) знайшла яшчэ адну беларуску — маладую дзяўчыну. І тая аказалася беларускай з Ватэнштэту. Ад яе я больш чаго даведаўся. Прыехала разам з Дабравольскім. Ён ужо выехаў на работу зь яе бацькам і братам. Яна засталася, бо ёй там работы не было. Мае надзею далучыцца да іх. Аказалася моцнай беларускай з Беласточчыны — Марцінская. Чыста, хоць сьціпла апранута, рабіла мілае ўражаньне. Знаёмыя падкрэсьлівалі ейныя прыкладныя наводзіны. Больш беларусаў, як цьвердзіла Марцінская, там не было.

^{xxv} Зьвесткі прыводзяцца паводле падлікаў аўтара кнігі, зробленых на падставе картатэкі сябраў ЗБВБ.

У той жа вечар хацеў выехаць, але, як прыйшоў на станцыю, даведаўся, што вечарам цягнікі тут не затрымоўваюцца. Прышлося плясьціся назад у лягер, там начаваць і рانیцай паехаць. Няўдача»¹¹⁷.

Езьдзіў па лягерах «добраахвотных работнікаў» і а. Часлаў Сіповіч. У Батхэмптан-Гавэнце (*Bathampton Havent*), Маркет Харбара (*Market Harborough*), Ньюарку (*Newark*), Хосфардзе (*Horsforth*), Лідсе (*Leeds*) і іншых мясцовасьцях ён адпраўляў багаслужбы і сустракаўся зь беларусамі. Сіповіч спрабаваў атрымаць праз апостальскага дэлегата ад Міністэрства працы інфармацыю аб прыбылых у Брытанію беларусаў *ДР* і афіцыйны дазвол наведваць працоўныя лягеры і інтэрнаты. Аднак 21 ліпеня 1947 г. быў атрыманы адказ, што беларусаў у спісах міністэрства няма¹¹⁸. Адсутнасьць беларусаў у афіцыйных паперах як *ДР*, як і вайскоўцаў, значна ўскладняла іх пошукі, аднак высілкі не былі дарэмныя. За 1947 г. у шэрагі ЗБВБ уступіла яшчэ 228 чалавек, больш за палову іх зноў склалі беларусы з польскага войска. Такім чынам за паўтара году працы па зьбіраньні беларусаў у межах адной арганізацыі іх згуртавалася каля 300 чалавек. Для прадстаўнікоў нацыянальнасьці, якой не было ў афіцыйных брытанскіх дакумэнтах, гэта неблагія вынікі. Аднак улічваючы агульную колькасць беларусаў у Вялікабрытаніі, што вымяралася тысячамі асобаў, абшары для далейшай працы былі вялікія.

Падзеі расколу ў ЗБВБ значна паўплывалі на колькасць сябраў. За 1948 г. у шэрагі арганізацыі прыйшло 110 чалавек, але толькі 50 з іх зрабілі гэта пасля Другога зьезду. Акрамя таго, распачаўся выхад сябраў з ЗБВБ. Сьледам за прыхільнікамі ХАБР Згуртаваньне пакінулі тыя, хто не разумеў сутнасьці палітычнага падзелу. Нягледзячы на тое, што агульная колькасць сябраў у картатэцы ЗБВБ на канец 1948 г. складала 418 чалавек, рэальны іх лік быў значна меншы.

Апошняе пацьвердзіла перарэгістрацыя, што адбылася пасля легалізацыі ЗБВБ. Цягам 1949 г. прайшлі перарэгістрацыю толькі 75 чалавек. Да іх можна дадаць 29 асобаў, што ўпершыню ўступілі ў ЗБВБ у 1949 г. такім чынам, на канец трэцяга году дзейнасьці Згуртаваньня лік яго сябраў толькі крыху перавышаў сотню чалавек. І гэта пры тым, што ў Мэмарандуме ЗБВБ сьцьвярджалася, што арганізацыя мае намер зарэгістраваць 500 сваіх сябраў, а пры неабходнасьці і болей.

Пасля легалізацыі ЗБВБ канчаткова сфармаваліся прынцыпы сяброўства ў арганізацыі. Паводле апошняй рэдакцыі Статуту, а таксама Рэгуляміну Згуртаваньня, яго сябра ўступаў у арганізацыю на падставе пісьмовай заявы з парукаю двух іншых чальцоў арганізацыі пры ўмове сплаты ўступнай і штомесячнай складкі. Галоўным абавязкам удзельніка была дзейнасьць у адпаведнасьці са Статутам для дасягненьня мэтай Згуртаваньня. Правы ж акрэсьліваліся ў дачыненьні да абраньня на любую пасаду і галасаваньня на зьездах, а таксама атрыманьня дапамогі ад ЗБВБ¹¹⁹. Нягледзячы на тое, што пошукам новых сябраў магло займацца і кіраўніцтва арганізацыі, і мужы даверу, і акруговыя ды мясцовыя аддзелы, і шараговыя сябры, рашэньне аб прыняцьці тае ці іншае асобы прымала Галоўная ўправа. Адсюль новы сябра атрымоўваў і свой сяброўскі білет¹²⁰.

Выйсьці з шэрагаў ЗБВБ сябра мог некалькімі спосабамі: або на ўласнае жаданьне, і тады ён павінен быў мець аплачаныя сяброўскія складкі да моманту выхаду з арганізацыі, або на падставе пастановы Галоўнай управы, калі сябра дзейнічаў нязгодна са Статутам ці на шкоду арганізацыі. Таксама рашэньне пра выключэньне сябра мог прымаць сяброўскі суд ЗБВБ. Пазбаўляўся сяброўства той удзельнік Згуртаваньня, што меў пазычанасьць у сяброўскіх складках болей як за шэсьць месяцаў з умовай, што за тры месяцы да таго ён быў папярэджаны пра наяўную пазычанасьць¹²¹.

Рэгулямін ЗБВБ прадугледжваў магчымасьць наданьня ганаровага сяброўства тым асобам, што мелі вялікія заслугі перад арганізацыяй. Ганаровы сябра мог быць небеларускага паходжаньня, а таксама жыць па-за межамі Брытаніі, таксама ён быў пазбаўлены абавязку плаціць сяброўскія складкі. Наданьне і пазбаўленьне ганаровага сяброўства ажыццяўляў агульны зьезд ЗБВБ¹²². Прыкладам, у 1952 г. было прынятае рашэньне лічыць ганаровай сяброўкай арганізацыі сп-ню Проктэр — ангельку з Брадфарду, што дала беларусам беспрацэнтную пазыку на набыцьцё Беларускага дому. У 1953 г. ганаровае сяброўства было нададзенае першаму старшыні ЗБВБ Вінцэнту Жук-Грышкевічу, а ў 1954 г. — яшчэ аднаму брытанцу, аднаму з ініцыятараў стварэньня Англа-беларускага таварыства Дэвіду Ормсьбі Гору (лорду Гарлеку). Пазьней ганаровым сябрам Згуртаваньня стаў таксама біскуп Часлаў Сіповіч.

Канчатковая вызначанасьць усіх фармальных момантаў сяброўства ў ЗБВБ, што супала з часам расколу ў арганізацыі, не паспрыяла павелічэньню яе шэрагаў. І наступныя за першым годам перарэгістрацыі сябраў 1950 г. не палепшыў сытуацыі: увайшло ў ЗБВБ толькі 28 сябраў, зь іх сем былі перарэгістраваныя з ранейшых. У Камунікаце ЗБВБ у тым жа годзе з жалем сьцьвярджалася, што «ёсьць шмат нашых братоў па розных лягерах, якія зусім ня ведаюць аб існаваньні ЗБВБ. Ня менш хіба і тых, якія ведаюць, а не ўступаюць у арганізацыю з прычын неадпаведнага зразуменьня...»¹²³.

Пра незадавальняльны стан сяброўства арганізацыі пісаў у лісьце да Віктара Сянкевіча ў Оксфард сакратар ЗБВБ Аляксандар Лашук:

«Мы мусім як найхутчэй павялічыць лік сяброў нашае арганізацыі, тым больш, што цяпер зарубежнікі развальваюцца і іхнія лідэры пераходзяць на правінцыі да ЗБВБ. Вось жа мусім далажыць як найболей высілкаў, каб нашырыць нашыя рады і гэтым самым ліквідаваць зарубежжа, тым больш, што ў Лёндане яны між сабою вельмі сварацца. Мушу зь вялікай прыкрасьцю прызнацца, што мы маем вельмі мала сяброў. Толькі 225^{xxvi}, таму мусім рабіць усё, каб гэты лік падвоіць...»¹²⁴.

Аднак і ў наступныя гады прыток беларусаў у шэрагі Згуртаваньня амаль не павялічыўся. У 1951 г. — шаснаццаць сябраў прыбылі, зь якіх дзесьць

^{xxvi} Складана ацаніць, наколькі рэальны гэты лік сябраў ЗБВБ, бо наяўнай картатэцы сябраў ён не адпавядае. Паводле апошняй, колькасьць сябраў ЗБВБ на канец 1950 г. не перавышала 150 чалавек.

перарэгістраваліся з былых удзельнікаў, пераважна тых, што раней перайшлі ў ХАБР. Станоўчая зьява вяртаньня беларусаў, што ў 1948 г. выйшлі з ЗБВБ сьледам за «апазыцыяй», ня вельмі істотна адбілася на шэрагах арганізацыі. У 1952 г. дадаліся толькі чатыры сябры.

Пашырэнню шэрагаў арганізацыі перашкаджала і распачатая ў 1949 г. рээміграцыя, што істотна паўплывала на колькасныя характарыстыкі сяброўства ў ЗБВБ.

Выехалі з Англіі тры першыя кіраўнікі Згуртаваньня. У 1950 г. пераехаў у Канаду першы старшыня ЗБВБ Вінцэнт Жук-Грышкевіч. У 1952 г. у Атаўскім унівэрсытэце ён абараніў дысэртацыю на тэму «Лірыка Янкі Купалы». У 1954—1956 гг. у Мюнхэне ўзначальваў беларускую рэдакцыю Радыё «Вызваленьне»^{xxvii}. Адбыўшы двухгадовы кантракт, вярнуўся ў Канаду, пасяліўся ў Бэры, за 100 км на поўнач ад Таронта, заснаваў Каардынацыйны камітэт беларусаў Канады^{xxviii}, у 1970—1982 гг. быў старшынём Рады БНР¹²⁵.

У 1952 г. пераехаў у Аўстралію яшчэ адзін старшыня ЗБВБ — Мікола Нікан. У Мэльбурне ён далучыўся да беларускага грамадзкага жыцьця. Быў сакратаром Згуртаваньня беларусаў у Вікторыі, сакратаром Беларускага цэнтральнага камітэту ў Вікторыі. Доўгі час быў прадстаўніком БЦК у Камітэце паняволеных народаў¹²⁶.

Трэці старшыня ЗБВБ — Францішак Бартуль — выехаў у 1956 г. у ЗША. Ён згадваў: «*Падаўся [у Англіі — Н.Г.] у камітэт працы, дзе пачуў: «Са сваёй адукацыяй [філязофія] ты тут і цэнта не заробіш». Што ж, мусіў перавучвацца. Здабыў спецыяльнасьць тэхніка-дантыста, добра ўладкаваўся на працы. У ЗША мяне выцягнула жонка, я з задавальненьнем застаўся б у Эўропе»¹²⁷. Тут Францішак Бартуль да выхаду на пэнсію працаваў па сваёй другой спецыяльнасьці, меў уласны бізнэс — валодаў стаматалягічнай лябараторыяй.*

Найбольш складаным з гледзішча рээміграцыі сябраў кіраўніцтва для Згуртаваньня стаў пэрыяд ад траўня 1951 да красавіка 1952 г., калі Брытанію, акрамя Міколы Нікана, пакінулі Міхась Мацукевіч (гаспадар Беларускага дому ў Лёндане), Міхась Булыга (ягоны наступнік на гэтай пасадзе), Уладзімір Бутрымовіч (старшыня аддзелу ў Брандфардзе і сябра Нагляднай рады), Станіслаў Мак (сябра ўправы аддзелу ў Брандфардзе і сябра Сяброўскага суду), Мікола Ягаўдзік (скарбнік аддзелу ў Брандфардзе), Васіль Барысевіч (скарбнік Лёнданскага аддзелу) і шмат іншых¹²⁸.

Выяжджалі зь Вялікабрытаніі і шараговыя сябры ЗБВБ. Прыкладам, глыбаччанін Уладзіслаў Клімовіч стаў сябрам Згуртаваньня пры канцы студзеня 1949 г., а праз колькі месяцаў выехаў у Аргентыну. І такіх прыкладаў былі дзясяткі.

^{xxvii} **Радыё «Вызваленьне»** (сёньня Радыё «Свабода») — створаная Амэрыканскім камітэтам вызваленьня і Каардынацыйным камітэтам антыбальшавіцкай барацьбы ў 1953 г. у Мюнхэне радыёстанцыя антыкамуністычнай скіраванасьці, дзе была і беларуская рэдакцыя. Сёньня радыёстанцыя вяшчае з Прагі (Чэхія).

^{xxviii} **Каардынацыйны камітэт беларусаў Канады** — грамадзкая арганізацыя беларусаў Канады, створаная ў 1966 г. дзеля каардынацыі дзейнасьці ўсіх беларускіх арганізацый у гэтай краіне. Першым старшынём Камітэту быў Вінцэнт Жук-Грышкевіч.

Адной з найбольш прывабных для рээміграцыі краінаў стала Канада. У сярэдзіне 1949 г. у Канаду выехаў сябра ЗБВБ Уладзімір Шапараў (1924—1988), які тут скончыў школу інжынераў і быў старшынём Камітэту па збору сродкаў на беларускі цэнтар «Слуцк»^{xxxix} пад Таронта¹²⁹. Там жа апынуўся і былы *DP*, сакратар аддзелу ЗБВБ у Брандфардзе Баляслаў Лішчонак (1919—1990), які заснаваў аркестар «Ашава Мэлоды», браў актыўны ўдзел у працы Згуртаваньня беларусаў Канады^{xxx} і іншых арганізацыях¹³⁰. Таксама ў Канаду выехала вялікая беларуская сям'я Багданаў¹³¹ і дзясяткі іншых беларусаў.

Амаль такой жа папулярнай краінай для рээміграцыі былі Злучаныя Штаты Амэрыкі. Сюды выехалі Людвіка (1911—2002) і Часлаў (1913—1985) Будзькі, што сталі актыўнымі ўдзельнікамі Чыкагскага аддзелу Беларуска-амэрыканскага задзіночаньня^{xxxi} (БАЗА). Таксама ў Штаты зехала Кацярына Янцэвіч (у замужжы Вініцкая), разам з мужам актыўная дзяўчка ў беларускім асяродку ў Каліфорніі. У 1957 г. пераехаў у Кліўлэнд (Агаё), сябра ЗБВБ і актыўны ўдзельнік жыцьця БАПЦ у Брандфардзе Мікола Гумен (1906—1984). У новай краіне ён таксама стаў актыўным парафіянінам царквы сьв. Жыровіцкай Божай Маці, старшынём, скарбнікам, сакратаром парафіяльнага камітэту, браў удзел і ў сьвецкіх беларускіх арганізацыях¹³². У ЗША зехалі Аліна (1928—?) і Ўладзіслаў (1922—?) Курылы, Кастусь (1923—?) і Алена (1925—?) Смайкевічы і шматлікія іншыя сябры ЗБВБ. Крыху пазьней празь няспынныя праблемы з працаўладкаваньнем туды ж выехаў і а. Аляксандар Крыт.

Накіроўваліся беларусы таксама ў Аргентыну. Так у 1949 г. тут апынуліся былыя сябры ЗБВБ Генрык Юзэфавіч, Уладзіслаў Клімовіч, Міхась Каленік, Вячаслаў Пудноўскі, Янка Сазановіч¹³³.

Акрамя Міколы Нікана, у Аўстралію выехалі Уладзімір Кавеліч і колькі іншых беларусаў. Некалькі асобаў аддалі перавагу жыцьцю ў Францыі (Уладзімір Качан, Мікола Калесьніковіч, Кастусь Гелін) і Нямеччыне (Пётра Сыч, Часлаў Кукель, Аляксей Ярошка і інш.).

Чацьверты старшыня ЗБВБ Аляксандар Надсан таксама выехаў зь Вялікабрытаніі ў 1953 г. Але ён скіраваўся на навучаньне ў Грэцкую калегію ў Рыме і па яе сканчэньні ў 1959 г. вярнуўся ў краіну. Ён быў не адзіны ў сваім жаданьні атрымаць асьвету за мяжой. Акрамя сябраў згаданай вышэй «Дванаццаткі» (Янкі Запрудніка, Леаніда

^{xxxix} Цэнтар «Слуцк» — беларускі дом заграднага адпачынку ля гораду Пэры-Саўнд (Антарыё) за 220 км на поўнач ад Таронта. Набыты ў 1966 г. спэцыяльным камітэтам на чале з Уладзімірам Шапаравым. Пляц меў больш за 200 акраў зямлі, лес і возера.

^{xxx} Згуртаваньне беларусаў Канады — беларуская грамадзкая арганізацыя ў Канадзе, створаная ў Таронта 28 лістапада 1948 г. Мела аддзелы ў Таронта, Гамільтане, Садбурры, Лёндане, Ашаве, Манрэалі. Мэта арганізацыі: дапамога беларусам у Канадзе, інфармаваньне чужынцаў пра Беларусь, змаганьне за незалежнасьць Беларусі.

^{xxxi} Беларуска-амэрыканскае задзіночаньне (БАЗА) — беларуская грамадзкая арганізацыя ў ЗША, створаная ў 1949 г. Аб'яднала прыхільнікаў Рады БНР. Займаецца рэпрэзэнтацыяй беларусаў і Беларусі ў ЗША.

Карася, Алеся Марговіча, Уладзіміра Цьвіркі, Васіля Шчэцькі, Янкі Жучкі, Паўла Урбана, Паўла Дзімітрука, Цімоха (Міхася) Вострыкава), на навучаньне ў Лювэнскі ўнівэрсытэт з дапамогай а. Часлава Сіповіча і Барыса Рагулі выяжджалі актыўныя сябры ЗБВБ Часлаў Кукель, Тодар Цімафейчык, Лаўрын Клыбік, Мікола Ягаўдзік, Мікола Арцюх, Язэп Пазыняк (Вайніловіч), Станіслаў Мак, Уладзімір Бутрымовіч. Пераважная большасьць зь іх (за выключэньнем двух апошніх) па сканчэньні навучаньня так і засталася ўладкоўваць сваё жыцьцё ў іншых краінах. На навучаньне ў Гішпанію зьехаў яшчэ адзін з заснавальнікаў ЗБВБ, Віктар Сянкевіч.

Выезд сябраў Згуртаваньня на сталае жыхарства ў іншыя краіны гэтаксама моцна паўплываў на шэрагі арганізацыі, як перад гэтым палітычны раскол. Ад вынікаў абедзвюх зьяваў ЗБВБ не ачуняла ўжо ніколі, колькасьць яго сябраў не перавысіла болей узроўню 1948 г. Зважаючы на гэта, занадта ідэалістычнай выглядае заява Шостага зьезду арганізацыі (1952 г.) пра тое, што «*ў сучасны мамэнт ЗБВБ ахапляе сабою большасьць беларускага грамадзянства ў Вялікай Брытаніі*»¹³⁴.

Пры ўступленьні ў ЗБВБ беларус павінен быў падаць свае асабістыя зьвесткі: прозьвішча і імя так, як яно было зафіксавана ў яго дакумэнтах, месца і дату нараджэньня (месца трэба было пазначыць паводле тагачаснага адміністрацыйнага падзелу з адзнакай краіны нараджэньня), рэгістрацыйны нумар (для жаўнераў), веравызнаньне, асьвету, прафэсію і актуальны адрас. Нягледзячы на тое, што пад асьветаю мелася на ўвазе паданьне апошняй навучальнай установы ці некалькіх, што сябра ЗБВБ скончыў, большасьць уступаючых падавала толькі агульную характарыстыку сваёй адукацыі (прыкладам, 4 клясы, або «сярэдняя», або «вышэйшая»). Веды пра прафэсію неабходныя былі Галоўнай управе, каб мець уяўленьне пра спецыяльнасьці сваіх сябрах у выпадку дапамогі з працаўладкаваньнем ці выезду на эміграцыю. Хоць і не заўсёды сябры цалкам запаўнялі ўсе зьвесткі пра сябе, тым ня менш гэтыя дадзеныя дапамагаюць сёньня ацаніць якасны склад сябраў арганізацыі.

Прыкладам, сярод 478 сябраў, што прайшлі праз шэрагі ЗБВБ да 1954 г., было толькі 27 жанчын. Гэта адлюстроўвала ня толькі наяўны гендэрны дысбаланс у беларускім эмігранцкім асяродзьдзі, дзе была значная колькасьць мужчывайскоўцаў, а жанчыны прысутнічалі толькі як сем'і некаторых сібірскіх пасяленцаў (значна апалячаныя) ды невялікай часткай сярод ДР. Невялікая колькасьць жанчын у ЗБВБ адлюстроўвала таксама традыцыйную для беларускіх арганізацый на Захадзе невялікую грамадзкую актыўнасьць беларусак.

Сярод згаданых зарэгістраваных беларусаў 242 (50,1%) былі народжаныя ў пэрыяд з 1920 да 1929 гг. Найстарэйшым сябрам ЗБВБ быў адміністратар Беларускага дому ў Лёндане Тамаш Скапец, народжаны 7 лістапада 1895 г. Наймаладзейшай на той час — Лідзія Кухаронак, народжаная, паводле ўліковай карткі, 14 верасьня 1931 г. і прыйшоўшая ў шэрагі ЗБВБ у няпоўныя 17 гадоў. Невялікая розьніца ва ўзросьце большасьці ўдзельнікаў арганізацыі стварала спрыяльныя ўмовы для

ўзаемаразуменьня, вызначала блізкасьць мэтаў, а таксама падобнасьць жыцьцёвага этапу, на якім яны далучыліся да грамадзкага жыцьця, пазбаўляла сур'ёзнага канфлікту пакаленьняў. Разам з тым, маладосьць значнай часткі актыўных сябраў ЗБВБ мела вынікам недасьведчанасьць у грамадзкіх і канцылярскіх справах, а таксама, бывала, залішнюю катэгарычнасьць у дзеяньнях і суджэньнях. Верагодна, гэта таксама адыграла сваю ролю ў падзехах першага дзесяцігодзьдзя існаваньня арганізацыі.

Асноўныя рэгіёны, зь якіх паходзілі сябры ЗБВБ, — гэта Вялейшчына-Маладзечаншчына-Валожыншчына (каля 60 асобаў з тых, што дакладна пазначылі месца нараджэньня), Наваградчына (каля 40 асобаў), Піншчына-Лунінецчына (каля 40 асобаў), Баранавіччына (больш за 30 асобаў), Нясвіжчына-Клеччына (каля 30 асобаў), Глыбоччына-Браслаўшчына (больш за 30 асобаў), Слонімшчына (больш за 25 асобаў). Зь іншых рэгіёнаў прадстаўнікоў было меней. Адразу заўважаецца, што ў картатэцы ЗБВБ зафіксаваны невялікі адсотак сябраў, што паходзілі з Усходняй Беларусі. Тлумачэньнем гэтага можа быць, па-першае, тое, што былыя польскія жаўнеры, што склалі аснову Згуртаваньня, былі да ўступленьня ў Польскую армію на Ўсходзе вывезеныя савецкай уладай менавіта з Заходняй Беларусі. Акрамя таго, актывісты ЗБВБ, што паходзілі зь ліку былых ваеннапалонных нямецкай арміі і пазьней перайшоўшыя ў Армію Андэрса, ды большасць *DP* зь Нямеччыны таксама паходзілі з заходнебеларускіх земляў, значная частка якіх у 1941—1944 гг. уваходзіла ў Генэральную акругу «Беларусь». Варта заўважыць, што менавіта ў Баранавіцкай, Вялейскай, Глыбоцкай, Наваградзкай, Слонімскай акругах была ў часе акупацыі арганізаваная найбольшая колькасьць беларускіх школ¹³⁵, тут жа было найбольш сябраў СБМ¹³⁶. Такім чынам, адсюль паходзіла моладзь з сфармаванай за часы вайны нацыянальнай самасьведомасьцю, пазьней вельмі актыўная на эміграцыі. У сваю чаргу выхадцы з Усходняй Беларусі афіцыйна траплялі пад рэпатрыяцыю, а таму, каб яе ўнікнуць запісвалі сваім месцам нараджэньня Заходнюю Беларусь. Але з увагі на невялікую частку былых *DP* у шэрагах ЗБВБ адсотак «схаваных усходнікаў» у арганізацыі быў невялікі.

З 420 асобаў, якія падалі зьвесткі пра веравызнаньне, 60 чалавек (15%) пазначылі сябе рыма-каталікамі, адзін — стараверам, адзін — баптыстам, а астатнія — праваслаўнымі. Верагодна, гэтакія суадносіны адлюстроўвалі канфэсійны стан у даваеннай Беларусі. Наяўнасьць у ЗБВБ групы актыўных каталікоў выклікала часам процівагу праваслаўнай «апазыцыі». Цягам 1950-х гадоў яе прадстаўнікі сьцьвярджалі, што кіраўніцтва арганізацыяй захапілі каталікі. Насамрэч, прааналізаваўшы склад тагачасных Галоўных управаў, можна сьцьвярджаць, што заўсёды ў іх ўваходзілі прадстаўнікі як праваслаўных, гэтак і каталікоў (хоць сапраўды ў некаторыя гады суадносіны іх у кіраўніцтве не адпавядалі суадносінам праваслаўных і каталікоў у ЗБВБ цалкам). З часам адсотак праваслаўных павялічваўся, і ў 1970-х у кіраўніцтве Згуртаваньня засталіся ўжо толькі праваслаўныя. Акрамя таго, у рэгіёнах лік праваслаўных сябраў ЗБВБ быў вышэйшы, чым ў Лёндане, што

часам выклікала непаразуменьні аддзелаў з цэнтрам на рэлігійнай глебе. Аднак гэтыя непаразуменьні ня мелі глябальнага характару і не былі хранічнымі.

З 410 асобаў толькі 11 на момант уступленьня ў ЗБВБ мелі вышэйшую ці няскончаную вышэйшую асьвету. 121 (30%) — скончылі ад 1 да 4 клясаў пачатковай школы, двое падалі сябе самавукамі, адзін ахарактарызаваў сваю адукацыю як хатнюю, адзін назваўся непісьменным, пераважная ж большасьць мела скончаную і няскончаную сярэднюю асьвету. Пры гэтым некалькі дзясяткаў вучыліся ў настаўніцкіх сэмінарыях. Наяўнасьць невялікай колькасці асобаў з вышэйшай і няскончанай вышэйшай адукацыяй, лік якіх павялічваўся за кошт таго, што некаторыя сябры ЗБВБ былі студэнтамі ўжо на момант уступленьня ў арганізацыю, а таксама тых, хто вучыўся на настаўнікаў, дазваляла згуртаваньню разьлічваць на шырокае разьвіцьцё культурна-асьветнай працы ды друку ў арганізацыі.

Спачатку гэты інтэлектуальны патэнцыял сапраўды даволі актыўна рэалізоўваўся праз чытаньне лекцыяў ды выданьне адразу некалькіх пэрыёдыкаў, аднак надалей менавіта асобы з вышэйшай асьветай сталі актыўна рээміграваць з Брытаніі, што сур'ёзна адбілася на зьмесьце дзейнасьці ЗБВБ. Разам з тым, найчасьцей менавіта беларусы з вышэйшай і скончанай сярэдняй адукацыяй складалі кіраўніцтва арганізацыі ня толькі ў цэнтры, але і ў рэгіёнах. Трэцяя частка асобаў зь няскончанай пачатковай адукацыяй у шэрагах ЗБВБ — гэта найчасьцей пасіўныя ўдзельнікі арганізацыі, менавіта зь іх ліку ішоў адток сябраў, што не разумелі спрэчак кіраўніцтва ў часы падзелу.

З 305 сябраў, што падалі зьвесткі пра прафэсію, 97 вызначылі сябе земляробамі, 30 — работнікамі, 25 — шафёрамі, 14 — настаўнікамі, 10 — столярамі, 10 — краўцамі, 8 — бухгалтарамі, 7 — студэнтамі, 5 — чыноўнікамі (урадоўцамі), 4 — дантыстычнымі тэхнікамі. Былі таксама кухары, бармэн, ткач, друкар, цырульнік, каваль, мастак, бібліятэкар і іншыя. Праўда, з пазначэньнем прафэсіі пры ўступленьні ў ЗБВБ існавала некаторая блытаніна, бо частка сябраў падавала тут свой занятак да пачатку вайны, а іншыя — ужо брытанскую працу. Прадстаўнікі разумовай працы складалі блізу дзясятай часткі ад агульнага ліку сябраў ЗБВБ. Праўда, менавіта яны найчасьцей і рээмігравалі з Брытаніі.

У 1960-х гг. шэрагі арганізацыі папоўніліся моладзьдзю зь ліку дзяцей актывістаў. Але такіх было ня больш за дзесяць, дадаліся таксама каталіцкія сьвятары, што жылі ў Марыян Хаўз. Прыкладна ў гэты ж час у ЗБВБ прыйшлі і некаторыя брытанцы, як Гай дэ Пікарда ці маці й дачка Магдалена Элсі і Вера Рыч. Згуртаваньне і тады ўсімі спосабамі імкнулася калі не павялічыць колькасць сваіх сябраў, дык прынамсі перашкодзіць іх сыходу з арганізацыі. У 1962 г. Камунікат ЗБВБ пісаў:

«Шмат якія беларусы, стала пражываючыя ў Вялікабрытаніі, сталі ўжо брытанскімі грамадзянамі. Шмат якія распачалі або думваюць распачаць захады аб атрыманьні брытанскага грамадзянства. Галоўная ўправа ЗБВБ заклікае ўсіх беларусаў — брытанскіх грамадзян не пераставаць браць актыўнага ўдзелу

ў беларускіх арганізацыях. Гэта ёсць поўнасьцю дазволена брытанскім правам. Хай ніхто не прыкрывае бязьдзейнасьці на беларускай грамадзкай ніве брытанскім пашпартам.

Многія зь сяброў ЗБВБ будучы ўжо брытанскімі грамадзянамі надалей актыўна працуюць для беларускай справы. У ЗБВБ ёсць таксама брытанскія грамадзяне з нараджэньня, якія як ганаровыя або дапамаговыя сябры робяць шмат карыснага для беларускай справы. Хай гэта будзе добрым прыкладам для ўсіх беларусаў — брытанскіх грамадзян і тых, хто імі ў будучыні стане»¹³⁷.

Але ЗБВБ не магло цалкам спыніць зьмяншэньня шэрагаў. З часам сябры арганізацыі сталі адыходзіць натуральным чынам, што прыводзіла да паступовага згортваньня дзейнасьці рэгіянальных аддзелаў. Ужо ў пачатку 1970-х колькасць удзельнікаў ЗБВБ была куды меншая за 100 чалавек.

1990-я прывялі да прытоку новых эмігрантаў, які, аднак, ня быў масавым. Адыход старых сябраў ішоў хутчэй за прыбыцьцё новых. Але маладыя эмігранты паступова сталі замяняць старых на ключавых пасадах у ЗБВБ. На 2006 г. колькасць сябраў складала 38 чалавек, зь якіх толькі дзесяць асобаў належалі да г.зв. «старой гвардыі». Своеасаблівае «амаладжэньне» працягваецца і сёньня.

Нягледзячы на невялікую колькасць сябраў і не заўсёды спрыяльныя ўмовы для пашырэньня шэрагаў, ЗБВБ здолела даволі актыўна дзейнічаць цягам шасці дзесяцігодзьдзяў. Эфэктыўнай працы дапамагала існаваўшая даволі працяглы час стабільная структура арганізацыі.

Структура ЗБВБ

Пры вялікай расьцярушанасьці беларусаў важнасьць стварэньня рэгіянальных суполак арганізацыі была відавочная з самага пачатку. Яшчэ ў 1946 г. у Камунікатах ЗБВБ была надрукаваная прапанова гуртавацца ў мясцовыя аддзелы. Але працэс іх стварэньня ішоў марудна ня столькі праз абьякавасьць суродзічаў, колькі праз зьмены ў іх размяшчэньні. Створаныя спачатку суполкі беларусаў пры вайсковых навучальных установах, пра дзейнасьць якіх казалася на Першым зьездзе ЗБВБ, хутка спынілі дзейнасьць. Прычынай быў перавод іх навучэнцаў у вайсковыя часткі. Праз частую зьмену адрасоў некаторыя сябры губляліся зь віду Галоўнай управы. Актуальнасьць гэтай праблемы ўзрасла, калі вайскоўцы сталі звальняцца са службы і ўладкоўвацца на цывільнай працы і калі ў Брытанію сталі прыязджаць *DP* зь Нямеччыны.

Праблемы з уладкаваньнем значна ўскладнялі ня толькі ўлік беларусаў, але і гуртаваньне ў аддзелы. Так, у паперах ЗБВБ у 1947 г. пазначаны аддзел «Боднэй» (*Bodney*) у акрузе Норфалк (*Norfolk*), старшынём якога пазначаны Павал Навара. Але ўжо да канца году гэтая суполка перастала існаваць, а яе сябры апынуліся ў іншых месцах: старшыня ў Лёндане, Тодар Цімафейчык і Лаўрын Клыбік — у Сярэдняй Англіі. Такі ж лёс чакаў недаўгавечныя аддзелы ў Кроўлі (*Crowly*), Хэмптан-Ловэт (*Hampton Lovett*).

Каб супрацьстаяць нестабільнасці ў дзейнасці рэгіянальных структураў, Галоўная ўправа ўсклала абавязкі на актыўных сябраў ЗБВБ. Дзе б яны ні знаходзіліся, яны меліся гуртаваць вакол сябе суродзічаў.

«Як звычайна ў грамадзе ёсць людзі больш пісьменныя, сьвядомыя нацыянальна і актыўныя, і менш сьвядомыя, менш актыўныя — нават індыфірэнтныя. Гэтыя апошнія, апынуўшыся ў паадзіночку якраз і могуць затраціцца. Будучы ў большым асяродзьдзі — разам з іншымі, мацнейшымі і яны добра чуліся і прылучаліся да агульнай справы, астаўшыся ж адны яны пачнуць слабець і траціць нацыянальны воблік. ГРАМАДА ДАЕ СІЛУ І ДУХ! Таму аддзелы расьцярушаныя павінны паўстаць на новых мясцох.

Хто ж гэтым зоймецца? Толькі тыя сьвядомейшыя і актыўнейшыя сябры. Некаторыя з іх былі цэнтральнымі фігурамі ўжо ў іншых мясцох, патрапілі стварыць цэлыя асяродзьдзі. З іх мы вызначалі і далей будзем вызначаць мужоў даверу ЗБВБ — яны павінны заняцца стварэньнем асяродзьдзяў і на новых мясцох. Яны мусяць стаць тымі цэнтральнымі асобамі, да якіх будуць кіравацца іншыя беларусы, трапіўшы ў даную акругу і шукаючыя свайго, беларускага прыпынку»¹³⁸.

На канец верасня 1947 г. былі вызначаныя 18 мужоў даверу, чыя кампэтэнцыя найчасцей распаўсюджвалася на мястэчка, дзе яны на той час жылі¹³⁹. У акругах, дзе яшчэ не было мужоў даверу, беларусы меліся непасрэдна скантактавацца з Галоўнай управай, каб даведацца пра суродзічаў у ваколіцах, потым сабрацца разам і ўжо тады абраць між сабою мужоў даверу, падаўшы кіраўніцтву імёны на зацьверджаньне і абвестку ў прэсе. Задачай мужоў даверу было гуртаваць вакол сябе беларусаў, прычым яны неабавязкова павінныя жыць у адным месцы, а маглі сустракацца раз на тыдзень-два. Мужы даверу атрымлівалі адмысловыя інструкцыі для сваёй дзейнасці і пасьведчаньне ад Галоўнай управы. Ад часу іх атрыманьня гэтыя асобы маглі збіраць сяброўскія складкі са згуртаваных вакол сябе беларусаў.

Калі лік згуртаваных беларусаў у ваколіцах павялічваўся да дзесяці і болей асобаў, тады павінен быў стварацца аддзел. Дзеля гэтага склікаўся агульны сход, дзе прымалася пастанова пра стварэньне аддзелу, абіралася кіраўніцтва. Па зацьверджаньні Галоўнай управай вызначаныя на кіраваньне аддзелам асобы атрымлівалі інструкцыі для далейшай працы¹⁴⁰. Са зьяўленьнем аддзелаў мужы даверу страчвалі свае паўнамоцтвы, і наадварот, калі аддзел спыняў сваю дзейнасць, Управа зноў вызначала мужоў даверу ў той мясцовасьці. Прыкладам, у 1960-х, калі спыніў сваю дзейнасць аддзел у Бірмінгеме, быў вызначаны муж даверу Міхась Еўлеў, затым яго зьмяніў Міхась Баяроўскі.

Паводле Рэгуляміну ЗБВБ, прынятым на Трэцім зьездзе 20 сакавіка 1949 г., мясцовыя аддзелы мелі падпарадкоўвацца акруговым управам, калі такія існавалі ў гэтых акругах. На акруговым зьездзе сябраў ЗБВБ ствараўся акруговы аддзел, на ім таксама абіралася ўправа ў складзе старшыні, сакратара, скарбніка, двух сябраў і двух заступнікаў. Надалей на сходах акругі мясцовыя аддзелы маглі быць

рэпрэзэнтаваныя сваімі ўпаўнаважанымі, звычайна зь ліку кіраўніцтва. Акруговую ўправу, гэтаксама як і кіраўніцтва мясцовых аддзелаў, абіралі на год, і зацьвярджала іх Галоўная ўправа. Пра кожную сходку акруговага аддзелу і яе парадак дня неабходна было загадзя паінфармаваць Галоўную ўправу, туды ж цягам двух тыдняў дасылаліся пратаколы паседжаньняў¹⁴¹. Акруговыя аддзелы фактычна рабіліся рэтрансьлятарамі пастановаў Галоўнай управы для мясцовых аддзелаў і сродкамі зваротнай сувязі рэгіёнаў з цэнтрам. ЗБВБ удалося стварыць толькі два акруговыя аддзелы: у Ковэнтры—Бірмінгеме і Ёркшыры (Брадфардзе). Аддзелы ў Манчэстэры і Кембрыджы цягам усёй сваёй гісторыі засталіся мясцовымі і непасрэдна падпарадкоўваліся Галоўнай управе.

Важная роля ў стварэнні аддзелаў і арганізацыі іх працы належала Галоўнай управе. Больш дасьведчаныя ў канцылярскіх справах, што былі важнай часткай працы любога аддзелу, сябры ўправы рэгулярна тлумачылі калегам на месцах спэцыфіку папяровай працы. У адной з інструкцый, якая стала вынікам канфэрэнцыі сябраў управаў аддзелаў і Галоўнай управы, паведамлялася:

«Кожны аддзел павінен весці наступныя кніжкі:

- a) кніга пратаколаў (вялікі шчытак, а не на картках);*
- b) касавая кніга, і квітарыяш;*
- c) інвэнтарная кніга;*
- d) хроніка;*
- e) каталёг кніжак;*
- f) сьпісак пазычэньня кніжак зь бібліятэкі.*

Дзеля таго каб увесь цяжар працы не ляжаў на выбраных сябрах Управы, неабходна каб у працы брала ўдзел як найбольш сяброў. Дзеля гэтага ёсьць пажаданым, каб ўся праца была падзелена на:

- 1) Нутраную, куды ўвайшлі б:*
 - a) культурна-асьветная;*
 - b) дапамаговая;*
 - c) узгадаваўчая*
- 2) Вонкавую, якая дзялілася б на:*
 - a) Рэпрэзэнтатыўную;*
 - b) Зносіны зь мясцовымі ўладамі і іншымі нацыянальнасьцямі*
 - c) Мастацкая самадзейнасьць*

На кожную з вышэйпададзеных галінаў пажадана, каб быў абраны асобны кіраўнік»¹⁴².

Гэтая і іншыя падобныя пісьмовыя і вусныя рэкамендацыі былі важнымі для наладжваньня агульнай сыстэмы працы ўсіх рэгіянальных структур ЗБВБ. Праўда, парады «зверху» выконваліся па меры магчымасьці, улічваючы мясцовую спэцыфіку аддзелаў і зважаючы на тое, што неабходна было рэгулярна рабіць справаздачы перад Галоўнай управай. Прынамсі, фінансавыя дакумэнты і пратаколы неабходна было мець у парадку, за чым кіраўніцтва сачыла найбольш.

Рэгіянальныя аддзелы са згоды Галоўнай управы мелі права набываць маёмасць і адчыняць прадпрыемствы ў адпаведнасці з Мэмарандумам. Уся набытая маёмасць лічылася ўласнасцю Згуртавання, а яго кіраўніцтва вызначала і змяняла адказных за гэтую маёмасць і прадпрыемствы¹⁴³. Аддзелы ў Манчэстэры і Брандфардзе змаглі рэалізаваць прадстаўленыя ім Рэгулямінам правы і набылі свае Беларускае дамы, дзе з часам былі адчыненыя і дзейнічалі ўласныя прадпрыемствы — клубы. Менавіта тыя аддзелы, дзе беларусы мелі сваю ўласнасць, аказаліся больш трывалымі.

Адной з галоўных задачаў аддзелаў ЗБВБ было збіранне складак. Трэцюю частку сабраных сродкаў аддзел мог пакідаць на ўласныя патрэбы ці накіроўваць на згодныя са Статутам арганізацыі мэты паводле свайго меркавання. Усю грашовую гаспадарку аддзелаў вёў скарбнік, які даваў фінансавыя справаздачы ў Галоўную ўправу раз у шэсць месяцаў¹⁴⁴.

Паводле першапачатковай задумы, у ідэале рэгіянальная структура Згуртавання (аддзелы і мужы даверу) павінная была ахапіць усю тэрыторыю Брытаніі і дайсьці да кожнага беларуса ў гэтай краіне. «*Тады кожны беларус у В. Брытаніі — дзе б ён не знайшоўся, будзе ведаць дзе ёсць найбліжэйшы аддзел ЗБВБ ці муж даверу і напэўна да яго прылучыцца*»¹⁴⁵. Аднак пастаўленая задача аказалася невыканальнай. Аддзелы ўдалося стварыць толькі ў буйных прамысловых цэнтрах, дзе канцэнтравалася істотная частка беларускіх працоўных (Ковэнтры, Бірмінгем, Кембрыдж, Брандфард, Манчэстэр). Арганізаваць аддзелы ў іншых месцах не ўдалося. У 1950 г. Віктар Сянкевіч спрабаваў згуртаваць беларусаў у аддзел у Оксфардзе, але справа засталася незавершанай.

Беларусы, што жылі на вялікай адлегласці ад арганізаваных асяродкаў, з часам знікалі з поля зроку Галоўнай управы. Апошняя, усвядоміўшы немагчымасць стварэння больш разгалінаванай рэгіянальнай структуры ЗБВБ, намагалася супрацьстаяць згаданаму працэсу, што меў вынікам асыміляцыю беларусаў, заклікаючы іх сяліцца бліжэй да сваіх. Ужо ў 1950 г. часопіс «На Шляху» пісаў:

«*Сябры ЗБВБ і беларусы наагул раскінуты па ўсёй тэрыторыі Вялікабрытаніі, часта жывуць адзінокімі сярод іншых нацыянальнасцяў. Ад гэтага церпяць сябры і наша справа. Жыццё без сваіх суродзічаў і беларускага акружэння вельмі цяжкое і ў канчатковым выніку можа прывесці да загублення беларускіх адзінак, іх асыміляцыі. Таму сябры, што жывуць паадзіночку лепш зробіць, калі пераедуць туды, дзе ёсць група сяброў ЗБВБ ці аддзел, або прынамсі далучацца да беларусаў, якія знаходзяцца блізка іх. У гэтай справе просім звяртацца да Г.У., якая заўсёды дасць парады куды лепш пераехаць і дасць адрасы найбліжэй пражываючых сяброў, дзеля навязання кантактаў з імі*»¹⁴⁶.

Нельга казаць, што заклік Галоўнай управы быў пачуты вялікай колькасцю рассяярушаных па Брытаніі беларусаў. Асобаў, не прывязаных да таго ці іншага рэгіянальнага аддзелу і наўпрост кантактуючых з Галоўнай управой, было мала. З часам такімі асобамі рабіліся і найбольш актыўныя сябры былых аддзелаў, што спынялі сваю дзейнасць.

Паводле Рэгуляміну, рашэнне пра ліквідацыю аддзелу магла прыняць толькі Галоўная ўправа. Пры гэтым яго маёмасць пераходзіла ў агульную ўласнасць ЗБВБ¹⁴⁷. Аднак за ўсю гісторыю Згуртавання фармальнага пастановаў пра спыненне дзейнасці аддзелаў наогул не прымалася. Рэгіянальныя структуры проста ў пэўны момант пераставалі даваць справаздачы і высылаць прадстаўнікоў на агульныя зьезды, а то і наогул нагадваць пра сваё існаванне. З большых аддзелаў, створаных ЗБВБ, у 1950-х спыніў працу аддзел у Кембрыджы, у 1960-х — Акруговы ў Бірмінгеме, да канца 1980-х амаль не працаваў аддзел у Манчэстэры, даўжэй пратрымаўся Брадфардзкі аддзел. Адным з найболей трывалых аказаўся аддзел ЗБВБ у Лёндане, што быў непасрэдна звязаны з Галоўнай управай. Дзейнасць гэтага аддзелу доўгі час вызначала змест беларускага жыцця ў сталіцы Брытаніі і патрабуе адмысловай увагі.

Лёнданскі аддзел ЗБВБ

На сталае жыццё беларусы ў Лёндане сталі ўладкоўвацца толькі ад пачатку 1947 г. Але менавіта ён быў абраны сядзібай Галоўнай управы ЗБВБ, тут з'явілася першае памяшканне арганізацыі, прайшоў Першы зъезд і менавіта тут быў створаны першы рэгіянальны аддзел ЗБВБ.

Нягледзячы на тое, што пасля арганізацыйнага зъезду Згуртавання яго сябры зноў раз'ехаліся па вайсковых частках, на святкаванне першага нацыянальнага свята беларусаў у Вялікабрытаніі яны зноў прыехалі ў Лёндан.

Галоўная ўправа ЗБВБ падрыхтавалася. На старонках Камунікату арганізацыі было змешчанае тлумачэнне значнасці даты ды рэкамэндацыі сябрам, як годна яе адзначыць. Але ўлічваючы вайсковы стан суайчыньнікаў, Галоўная ўправа імкнулася загадзя залагодзіць магчымыя непаразуменні і папярэдзвала, што святкаванне ў сталіцы будзе мець прыватны характар, таму пра прыезд ахвотныя павінныя былі клапаціцца самі (у тым ліку дамаўляцца з вайсковым кіраўніцтвам)¹⁴⁸.

25 сакавіка 1947 г. была наладжаная святачная акадэмія ў памяшканні на *Linden Gardens*, на якой прысутнічалі ня толькі беларусы, але і прадстаўнікі іншых этнічных арганізацый. Былі зачытаныя даклады з нагоды 25 Сакавіка, прадэклямаваныя вершы. Сярод іншых свой верш «Песьні выгнаньня» прачытаў Міхась Козыр (Кастусь Акула). Пасля акадэміі у царкве на *Warwick Road* архіепіскап Сава адслужыў малебен за беларускі народ¹⁴⁹.

У красавіку 1947 г. у Лёндане пасяліўся а. Часлаў Сіповіч, які распачаў сваю душпастырскую працу сярод беларусаў. Ужо 13 красавіка 1947 г. на вечарыне ў памяшканні ЗБВБ, ладжанай з нагоды праваслаўнага Вялікадня, а. Сіповіч зрабіў даклад пра жыццё беларусаў у Італіі і Францыі. А на наступны дзень ён адслужыў у тым самым памяшканні на *Linden Gardens* першае беларускае набажэнства і сказаў першую казань на беларускай мове¹⁵⁰.

Да паасобных беларусаў, што сяліліся ў Лёндане, паступова далучаліся ўсё новыя. Больш частымі сталі і ладжаныя тут мерапрыемствы. Так, 30 траўня 1947 г.

тут адбылася акадэмія да 30-х угодкаў сьмерці Максіма Багдановіча з дакладам, дэклімацыямі і сьпевамі¹⁵¹. А 1 чэрвеня 1947 г. прайшоў агульны інфармацыйны зьезд сябраў ЗБВБ, на якім, сярод іншага, было пастаноўлена арганізаваць мясцовы аддзел,¹⁵² які ўзначаліў Аляксандар Малаха. Сядзіба яго, таксама як і Галоўнай управы, месцілася ў памяшканьні ўкраінскага клюбу. Тут ужо ад пачатку чэрвеня 1947 г. сталі штонядзелю ў 18.00 ладзіць сяброўскія сходкі з дакладамі. Першыя такія імпрэзы адбыліся 8, 15 і 22 чэрвеня 1947 г., а тэмамі дакладаў былі: «Сьвятая Эўфрасіньня — апосталка і прасьвяціцелька Беларусі», «Жыцьцё і дзейнасьць беларусаў у Савецкай Беларусі 1918—1939» і «Тып беларуса-эмігранта»¹⁵³.

У ліпені-жніўні даклады для беларусаў Лёндану чытаў Мікола Абрамчык, які прыехаў з Парыжу. Упершыню перад суродзічамі ён выступіў 13 ліпеня 1947 г. Пасьля адмыслова наладжанай канфэрэнцыі, дзе будучы прэзыдэнт БНР прадставіў агляд сучасных падзеяў на эміграцыі, у памяшканьні ЗБВБ адбыўся вечар да пятах угодкаў сьмерці Янкі Купалы, дзе палітык таксама прачытаў даклад¹⁵⁴. Яшчэ некалькі выступаў Мікола Абрамчык зрабіў цягам наступных тыдняў¹⁵⁵. Таксама ён адведаў сябраў ЗБВБ у інтэрнаце на *Onslow Square*, дзе жыла ладная група беларусаў¹⁵⁶.

Сярод першых цікавых мерапрыемстваў Лёнданскага аддзелу ЗБВБ была наладжаная 27 ліпеня 1947 г. прагулка ў Рычманд (*Richmond*) на бераг Тэмзы, дзе моладзь зладзіла купаньні¹⁵⁷. Цягам лета 1947 г. Лёнданскі аддзел разьвіў актыўную дзейнасьць.

Увосень у шэрагах аддзелу налічваўся мінімум 31 чалавек (столькі прысутнічала на зборцы аддзела 21 верасьня 1947 г.)¹⁵⁸. У верасьні таксама былі адноўленыя штонядзельныя сустрэчы. Дакладчыкамі былі а. Часлаў Сіповіч і Вінцэнт Жук-Грышкевіч. Тэматыка была рознай: ад філязофскага («На чым заснавана любоў да Бацькаўшчыны»¹⁵⁹) да культуралёгічнага і мовазнаўчага кірункаў («Беларуская народная творчасьць», «Месца беларускай мовы сярод іншых моў»¹⁶⁰). Падчас адной з такіх сустрэчаў а. Часлаў Сіповіч прачытаў даклад «Крывічы», чым выклікаў дыскусію ў прысутных. Тэма была справакаваная згаданымі вышэй ініцыятывамі па замене назвы краіны ў беларускім эмігранцкім асяродзьдзі ў Нямеччыне. Бурных дэбатаў не атрымалася, бо пасьля кароткага абмену думкамі прыйшлі да высновы, што займацца перайменаваньнем беларусаў на «крывічоў» ня толькі не-своечасова, але і можа быць згубным для сьвядомай беларускай эміграцыі¹⁶¹. Гэты даклад быў новым адлюстраваньнем цеснай сувязі лёнданскага беларускага асяродку з падзеямі ў лягерах *DP* у Нямеччыне. І менавіта па сталічным аддзеле ЗБВБ падзеі палітычнага расколу ўжо праз паўгоду пасьля таго дакладу нанеслі найбольш моцны ўдар.

Апроч лекцый аддзел займаўся звычайнай грамадзкай працай тагачасных імігрантаў: пошукамі суродзічаў для запрашэньня ў шэрагі арганізацыі, зьбіраньнем грошай на падтрымку беларускай прэсы ды суайчыньнікаў у Нямеччыне. Плянны працы аддзелу зацьвярджаліся штомесяц, і такая інтэнсіўнасьць адлюстроўвала вялікую прагу дзейнасьці ў яго ўдзельнікаў.

На жаль, эфэктывай грамадзкай працы Лёнданскага аддзелу перашкодзілі вонкавыя абставіны — палітычны падзел беларускай эміграцыі. У выніку больш за палову сябраў на чале з кіраўніком Аляксандрам Малахам, заявіўшы ў красавіку 1948 г. пратэст супраць дзейнасці Галоўнай управы ЗБВБ у справе падтрымкі адноўленай Рады БНР, выйшлі са складу арганізацыі і ўступілі ў ХАБР. Такім чынам, Лёнданскі аддзел на кароткі час спыніў сваё існаванне.

13 чэрвеня 1948 г. у Марыян Хаўз адбылося арганізацыйнае паседжанне новага аддзелу ЗБВБ у Лёндане, куды ўвайшлі прыхільныя Радзе БНР і Галоўнай управе ЗБВБ сябры (13 асобаў^{xxxii}). Іх узначаліў Браніслаў Курага-Скрага (вядомы таксама пад імем Янка Пілецкі) з сакратаром Рыгорам Воўнам і скарбніцай Верай Багдан. Ад гэтага часу пачалася новая гісторыя лёнданскай суполкі ЗБВБ.

Наваствораны аддзел ЗБВБ працягнуў працу папярэдняга. Таксама як і раней, яго сябры дапамагалі ў дзейнасці Галоўнай управе, у выданні пэрыёдыкаў «На Шляху» і «Беларус на Чужыне». Аднавілася і практыка штонядзельных сяброўскіх сустрэчаў з чытаннем дакладаў, дыскусіямі і гульнямі ў Марыян Хаўз. Праграма такіх зборак залежала ад надвор'я: акрамя дакладаў удзельнікі або гулялі ў валеі-бол у садзе, або сьпявалі ды танчылі ў памяшканні¹⁶². Гэтыя мерапрыемствы былі цікавыя менавіта для моладзі, якая складала значную частку Лёнданскага аддзелу ды і наогул тагачаснага ЗБВБ, а таму такія адукацыйна-забаўляльныя мерапрыемствы часам наведвалі і беларусы зь іншых асяродкаў.

Колькасць сябраў Лёнданскага аддзелу ЗБВБ расла даволі імкліва, лік першапачатковых 13 асобаў за год павялічыўся да 40¹⁶³. Аднак пачатак 1950-х, як і для ўсяго ЗБВБ, для сталічнай суполкі стаў часам масавага выезду яе сябраў. Цягам трэцяга году дзейнасці аддзел пакінула 13 асобаў, а працэс выезду толькі набіраў моц. У сярэдзіне 1953 г. колькасць сябраў сталічнай суполкі склала толькі 26 асобаў. Да канца 1950-х з блізу 70 чалавек, што прайшлі празь Лёнданскі аддзел, з розных прычынаў выбыла болей за 50, прычым пераважная большасць зь іх пакінула межы Брытаніі. У 1960 г. у сталічнай суполцы былі зарэгістраваныя 23 асобы, пры гэтым чатыры зь іх былі кандыдатамі на пазбаўленьне сяброўства (хутчэй за ўсё, празь нясплату складак) і яшчэ з трыма была страчаная сувязь¹⁶⁴.

Надалей прыток сябраў быў эпізадычны і нязначны. Далучаліся да аддзелу каталіцкія сьвятары, што пераяжджалі ў Марыян Хаўз (асабліва дзейным сябрам стаў у 1960-х а. Леў Гарошка). На непрацяглы час сябрамі Лёнданскага аддзелу ЗБВБ сталі ў 1967 г. некаторыя вучні школы Сьв. Кірылы Тураўскага (Аляксандр Лошка, Фрыдгальм Сянькоўскі, Марк Саўка-Міхальскі і іншыя). У 1972 г. былыя вучні шко-

^{xxxii} Новы аддзел ЗБВБ у Лёндане стваралі: Рыгор Воўна, Мікалай Багдан, Вера Багдан, а. Часлаў Сіповіч, Аляксандар Надсан, Аляксандар Лашук, Браніслаў Курага-Скрага (Янка Пілецкі), Часлаў Кукель, Янка Мазура, Францішак Бартуль, Антось Швед, Васіль Ермачонак і нехта Семянчук (у картатэцы ЗБВБ зьвестак пра яго няма) (Паводле: Пратакол №1 арганізацыйнай зборкі сябраў Лёнданскага аддзелу ЗБВБ 13.06.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.).

лы занялі нават некаторыя пасады ў кіраўніцтве сталічнай суполкі (Марк Саўка-Міхальскі стаў сакратаром, а Мікола Смаль — скарбнікам). Таксама недзе ў 1960—1970-х гг. далучыліся да арганізацыі сябры-англічане (Магдалена Элсі і Вера Рыч, Гай Пікарда). Аднак рэальная колькасць дзейных сябраў Лёнданскага аддзелу ніколі за ягоную больш як саракагадовую гісторыю не перавышала паўсотні асобаў¹⁶⁵. У 1986 г. (калі стаў сур'ёзна хварэць доўгагадовы кіраўнік суполкі Янка Сяўковіч і дзейнасць яе паступова пачала спыняцца) у шэрагах аддзелу было 20 чалавек^{xxxiii}.

У параўнанні зь іншымі аддзеламі ЗБВБ менавіта Лёнданскі, хоць і часова, сабраў найбольшую колькасць інтэлектуалаў. На момант уступлення ў яго шэрагі дзесяць чалавек мелі скончаную вышэйшую асвету, дванаццаць асобаў падалі сябе студэнтамі, а пераважная большасць сябраў аддзелу ад пачатку мела завершаную сярэдняю адукацыю. Амаль 80% удзельнікаў сталічнай суполкі цягам 1950-х складалі нежанатыя мужчыны ва ўзросце ад 25 да 40 гадоў, то бок тыя, што мелі сілы і імпат да актыўнай дзейнасці. Верагодна, менавіта гэтым тлумачыцца разнастайнасць кірункаў працы аддзелу.

Амаль ад самага пачатку дзейнасці аддзел стаў ладзіць адмысловыя вечарыны, прызначаныя ня толькі для беларускай моладзі, але для шматнацыянальнай. Першая такая імпрэза адбылася 3 верасня 1949 г. у *Mapesbury Hall*. На ёй прысутнічалі госьці 15 нацыянальнасцяў (нават малайцы і індусы). У праграме былі танцы, сьпевы і добра арганізаваны буфэт¹⁶⁶. Такія вечарыны сталі ладзіцца штогод і з часам набывалі ўсё большы размах. 12 траўня 1951 г. трэцяя такая імпрэза, арганізаваная аддзелам у самым цэнтры Лёндану ў клубе «Белы арол» (*White Eagle*), сабрала надзвычай шмат небеларусаў. Як высветлілася пазьней, сюды завітаў нават прадстаўнік ААН у Лёндане. Беларускі калярыт вечарыне надаў выступ сьпявачкі Дануты Ляско зь некалькімі народнымі песнямі, а таксама беларускія танцы, якімі была разбаўленая праграма мадэрновай дыскатэкі¹⁶⁷. Пра пасьпяховасць ініцыятывы Лёнданскага аддзелу ў ладжанні такіх вечарын гаворыць тое, што ў 1952 г. падобная імпрэза сабрала каля 500 чалавек беларусаў і прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў¹⁶⁸. Такія мерапрыемствы ня толькі прыцягвалі моладзь у ЗБВБ, але і працавалі на вонкавую рэпрэзэнтацыю беларусаў у шматнацыянальным імігранцкім грамадстве Лёндану, што было адным з кірункаў дзейнасці арганізацыі. Дзякуючы шматнацыянальным вечарынам беларусы маглі завязаць трывалыя кантакты з прадстаўнікамі іншых імігранцкіх групаў у Лёндане, ладзіць сумесныя імпрэзы.

Найбольш цеснае супрацоўніцтва атрымалася з украінцамі. 13 лютага 1949 г. на чарговай зборцы Лёнданскага аддзелу было вырашана арганізаваць адмыс-

^{xxxiii} У сьпісе сябраў Лёнданскага аддзелу ЗБВБ за 1986 г. пазначаныя насуптныя асобы: а. Аляксандар Надсан, Янка Міхалюк, Алена (Лёля) Міхалюк, Хведар Дзьмітрыеў, Аляксандар Лашук, Магдалена Элсі Рыч, Вера Рыч, Павал Асіповіч, Аляксандар Жданковіч, Аляксандар Ражанец, Васіль Тур, Уладзімір Бутрымовіч, Гай Пікарда, Марк Саўка-Міхальскі, Янка Сяўковіч, а. Ян Пякарскі, Аляксандар Петраш, Кастусь Маскалік, Ганна Ясьвіловіч, Янка Ясьвіловіч (Паводле: *Lista Siabrou Addzielu ZBVV u Londanie na 1986 hod.* Захоўваецца ў архіве ЗБВБ).

ловыя беларуска-ўкраінскія інфармацыйныя сходкі для ўмацавання сяброўскіх сувязяў з бліжэйшымі па лёсе народамі¹⁶⁹. 8 траўня 1949 г. ва Ўкраінскім доме *Linden Gardens*, што належыў Саюзу ўкраінцаў у Вялікабрытаніі (СУБ), былы старшыня ЗББВ Вінцэнт Жук-Грышкевіч прачытаў рэфэрат аб беларускім нацыянальна-вызвольным руху¹⁷⁰. 26 чэрвеня 1949 г. Лёнданскі аддзел прымаў у Беларуска-ўкраінскім доме гасьцей-ўкраінцаў. Дэлегацыю на чале з старшынём СУБ др. Восіпам Фундаком, што адзначаў важнасць беларуска-ўкраінскага супрацоўніцтва, вітаў тагачасны старшыня ЗББВ Францішак Бартуль. У садзе Беларускага дому прафэсар Семчышын прачытаў даклад аб украінскім вызвольным змаганьні. Пра гэтую падзею згадала газэта «Ўкраінская Думка»^{xxxiv} (№26(123) ад 03.07.1949)¹⁷¹. І надалей украінскія прадстаўнікі сталі пастаяннымі гасьцямі беларускіх мерапрыемстваў.

Акрамя ўкраінцаў у беларускіх святаваньнях браў удзел чэскі генэрал Леў Прхаля^{xxxv} як прадстаўнік Чэскага нацыянальнага камітэту. Часта наведвалі беларускія імпрэзы таксама прадстаўнікі славакаў, палякаў, грузінаў, латышоў, літоўцаў, эстонцаў ды інш.¹⁷². Вынікам інтэрнацыянальнага супрацоўніцтва сталі супольныя мерапрыемствы. Так, 22 лютага 1964 г. адбылося святаваньне ўгодкаў паўстаньня 1863—1864 гг., што было наладжанае супольнымі сіламі беларускіх, польскіх і літоўскіх арганізацый. Заля, дзе адбывалася імпрэза, была ўпрыгожаная сьцягамі трох народаў і партрэтамі герояў паўстаньня: Кастуся Каліноўскага, а. Антанаса Мацквявічуса^{xxxvi}, Зыгмунта Серакоўскага^{xxxvii}. Пра іх і чыталі адпаведныя даклады прадстаўнікі трох народаў. Ад беларусаў пра Каліноўскага чытаў а. Леў Гарошка. Кожны прамоўца гаварыў на роднай мове, а потым былі пададзеныя ў скароце англійскія пераклады дакладаў¹⁷³.

Вельмі плённым было супрацоўніцтва і з рознымі карэннымі брытанцамі. Найбольш цікавай атрымалася сэрыя паэтычных вечароў, ладжаных Лёнданскім аддзелам ЗББВ сумесна з брытанскім літаратурным часопісам *Manifold*^{xxxviii}, рэдак-

^{xxxiv} «Ўкраінская Думка» — газэта Саюзу ўкраінцаў у Вялікабрытаніі (СУБ), што пачала выдавацца ад 1945 г.

^{xxxv} Леў Прхаля, чэск. *Lev Prchala* (1892—1963), чэскі вайсковец і палітычны дзеяч на эміграцыі, генэрал. Пакінуў Чэхаславацкіну пасля яе захопу нацыстамі ў 1939 г. і ад таго часу жыў на эміграцыі (спачатку ў Францыі, потым ў Брытаніі).

^{xxxvi} Антанас Мацквявічус (Мацкевіч) (1828—1863) — адзін з кіраўнікоў паўстаньня 1863—1864 гг. у Літве, каталіцкі сьвятар. У часе паўстаньня кіраваў адным з сялянскіх атрадаў, а потым дзейнічаў у аб'яднанай паўстанцкай арміі пад камандаваньнем Зыгмунта Серакоўскага. У снежні 1863 г. быў схоплены і пакараны сьмерцю.

^{xxxvii} Зыгмунт Серакоўскі (1826—1863) — адзін з кіраўнікоў паўстаньня 1863—1864 гг. Паходзіў з Валыні. У часе паўстаньня камандаваў аб'яднанай паўстанцкай арміяй. Увесну 1863 г. быў схоплены і ў чэрвені пакараны сьмерцю.

^{xxxviii} *Manifold* — англійскі паэтычны часопіс, які выходзіў у 1962—1969 гг. і пазьней, у 1998 г., аднавіў сваё выданьне. Заснаваны і рэдагаваны Верай Рыч. На старонках часопіса публікаваліся паэтычныя творы ў англійскай і большасьці эўрапейскіх моваў.

таркай якога была Вера Рыч і на старонках якога яна шмат друкавала перакладаў беларускай паэзіі. 13 траўня 1967 г. у памяшканьні школы Сьв. Кірылы Тураўскага адбыўся вечар паэзіі Максіма Багдановіча, на якім сярод дэкляматараў англійскіх перакладаў вершаў паэта былі вядомыя артысты тэлевізіі і тэатру, як, напрыклад, Розамунд Грынвуд^{xxxix}¹⁷⁴. 10 лютага 1968 г. тамсама адбыўся вечар паэзіі Зьмітрака Бядулі (таксама ў перакладзе Веры Рыч).

Вечар паэзіі Зьмітрака Бядулі. Лёндан, 1968 г.

Праграма складалася з 20 вершаў пісьменьніка, якія чыталі тыя ж артысты, што і на папярэднім імпрэзе. У дадатак вучні школы Сьв. Кірылы Марк Саўка-Міхальскі і Віктар Тур прачыталі некалькі вершаў па-беларуску, а Аляксандар Надсан каротка апавёў пра жыцьцё пісьменьніка, а Вера Рыч зрабіла агляд яго творчасці. Сярод гасьцей былі ўладыка Часлаў Сіповіч, а. Леў Гарошка, кіраўнік украінскага музэю ў Лёндане прафэсар Уладзімір Шаян^{xl} і іншыя¹⁷⁵. Падобная вечарына, прысьвечаная сучаснай беларускай паэзіі, адбылася 26 кастрычніка 1968 г.¹⁷⁶. Гэтыя мерапрыемствы прыцягвалі ўвагу да беларускай літаратуры прадстаўнікоў англійскіх інтэлектуальных колаў, дазвалялі брытанцам лепей зразумець асаблівасьці беларускай культуры, а таксама дапамагалі беларускім імігрантам адчуць сябе цікавымі і зразумелымі ў брытанскім грамадзтве.

На азнаямленьне іншанацыянальных колаў з асаблівасьцямі беларускай гісторыі працавалі і ладжаныя Лёнданскім аддзелам ЗБВБ традыцыйныя нацыянальныя сьвяткаваньні, на якіх заўсёды прысутнічалі прадстаўнікі іншых нацыяў. Праўда, асноўнай мэтай такіх мерапрыемстваў было ўсё ж гуртаваньне беларусаў на падставе агульнай памяці, супольных уяўленьняў пра мінуўшчыну і сучаснасьць.

Адзначэньне ўгодкаў 25 Сакавіка і Слуцкага паўстаньня было абавязковым рытуалам для ўсіх сьвядомых беларусаў на эміграцыі. Зьмест сьвяткаваньняў звычайна складаўся з прынагоднай багаслужбы і афіцыйнай часткі (акадэміі), на якой чытаўся рэфэрат, ладзілася мастацкая частка, што запаўнялася дэклямацыямі, сьпевамі і часам танцамі і заканчвалася супольным пачастункам. Вельмі часта такія імпрэзы былі

^{xxxix} **Розамунд Грынвуд**, анг. *Rosamund Greenwood* (1907—1997) — вядомая брытанская акторка тэатру, кіно і тэлевізіі. Актыўна здымалася ў кіно і сэрыялах цягам болей як 50 гадоў (1935—1990).

^{xl} **Уладзімір Шаян** (1908—1974) — украінскі асьветнік і грамадзкі дзеяч, прафэсар, заснавальнік руху адраджэньня этнічных рэлігіяў ва Ўкраіне і Эўропе.

найперш выдатнай магчымасцю сустрэцца са сваімі. Гэтак было і ў Лёндане. Цягам 1950-х гадоў мясцовыя беларусы імкнуліся зрабіць нацыянальныя святакваньні як мага болей разнастайнымі. З дапамогай брытанцаў, што уваходзілі ў створанае ў 1954 г. Англа-беларускае таварыства, імпрэзы з нагоды дня незалежнасці ў сярэдзіне 1950-х сапраўды атрымаліся незабыўныя. Варта толькі згадаць вялікі беларускі канцэрт у залі Вэстмінстэрскай катэдры ў 1954 г. з удзелам Беларускага студэнцкага хору^{XLII} зь Лювэну (Бэльгія), а таксама выступамі кампазытара Алеся Карповіча^{XLIII} і славутага баса Пётры Конюха^{XLIII}, пра якога пасля шмат пісала брытанская прэса. Таксама вялікай падзеяй было прыняцце ў брытанскім парламэнце ў 1955 г. Фактычна ад таго часу святакваньне дня незалежнасці ў Лёндане на некаторы час стала складацца зь дзвюх частак: сваёй, беларускай, ладжанай Лёнданскім аддзелам ЗБВБ, і англійскай, з удзелам прадстаўнікоў арыстакратыі, палітычных і грамадзкіх дзеячаў Брытаніі, гуртаваных АБТ.

Беларусы імкнуліся зрабіць традыцыйныя святакваньні як мага болей разнастайнымі, змянялі дакладчыкаў і спосабы прэзэнтацыі дакладаў, змест мастацкай часткі. 26 сакавіка 1955 г. на ладжанай сталічнай суполкай імпрэзе а. Часлаў Сіповіч чытаў даклад на тэму «Жыве Беларусь!» з выкары-

Выступ Беларускага студэнцкага хору ў Лёндане. 1954 г.

^{XLII} **Беларускі студэнцкі хор** (Лювэн) — створаны кампазітарам Міколам Равенскім у 1950 г. хор зь ліку беларускіх студэнтаў у Лювэнскім універсітэце (Бэльгія). Аб'ядноўваў каля 30 асобаў, выступаў з канцэртамі ў розных краінах Эўропы. Актыўна дзейнічаў да сьмерці Міколы Равенскага ў 1953 г. У 1954 г. у Лёндане адбыўся адзін з апошніх канцэртаў хору, які да гэтых гастроляў рыхтаваў Алесь Карповіч.

^{XLIII} **Алесь Карповіч** (1909 — ?) — беларускі кампазытар, музыказнаўца, дзеяч паваеннай эміграцыі. Нарадзіўся ў Горадні. Ад 1944 г. — на эміграцыі ў Нямеччыне. Выступаў разам зь Беларускай студэнцкай хорам зь Лювэну (Бэльгія). У 1950-х пераехаў у ЗША. Сябра БІНІМ. Аўтар «Матэрыялаў да гісторыі беларускае музыкі» (1950) і шэрагу музыказнаўчых артыкулаў, а таксама музычных твораў.

^{XLIII} **Пётра Конюх** (1910—1994) — беларускі сьпявак, дзеяч паваеннай эміграцыі. Нарадзіўся ў м. Турэц, сёньня Карэліцкі р-н, Гарадзенскай вобл. У часе Другой сусьветнай вайны — у шэрагах арміі Андэрса. У 1945 г. атрымаў стыпэндыю для навучаньня ў Рымскай акадэміі мастацтва. Потым выступаў у Італіі, езьдзіў з гастролямі па Эўропе і Амэрыцы. Удзельнік хору данскіх казакаў пад кіраўніцтвам С. Жарава. Пераможца Міжнароднага конкурсу маладых вакалістаў у Рыме, выкладаў сьпевы ў школах Гамбургу і Нью-Ёрку. Памёр у Сэнт-Кэтэрынз (правінцыя Антарыё, Канада), пахаваны на беларускіх могілках у Іст-Брансуіку (штат Нью-Джэрзі, ЗША).

станьнем слайдаў гістарычных картаў Беларусі, помнікаў архітэктуры і мастацтва, здымкаў палітычных дзеячаў (усяго больш за 50 здымкаў)¹⁷⁷. Ад 1955 г. на прапанову Міколы Арцюха, які ў той год чытаў прынагодны рэфэрат, на мерапрыемствах з нагоды 25 Сакавіка сталі збіраць ахвяры на Фонд БНР «Дар Сакавіка». Памеры ахвяраў расьлі з часам, ад некалькіх дзясяткаў фунтаў, да некалькіх сотняў, што збіралі ў 1980-х — 1990-х гадах.

Ад канца 1950-х брытанцы сталі браць усё больш актыўны ўдзел менавіта ў беларускіх сьвяткаваньнях. У 1959 г. Лёнданскі аддзел ладзіў сумесную імпрэзу з АБТ, і мастацкая частка была арганізаваная ў вялікай ступені сіламі спадарыняў Магдалены Элсі ды Веры Рыч і складалася з чытаньня зробленых апошняй перакладаў беларускай паэзіі. Надалей такая практыка зьмястоўнага напаўненьня мастацкай часткі нацыянальных сьвятаў стала пастаяннай. У часы існаваньня школы Сьв. Кірылы Тураўскага (у 1960-х) яе вучні таксама выступалі на нацыянальных мерапрыемствах са сваімі музычнымі і сьпеўнымі нумарамі.

Важным этапам у арганізацыі акадэміі з нагоды 25 Сакавіка стала практыка супрацоўніцтва з ранейшымі палітычнымі праціўнікамі — прадстаўнікамі ХАБР. Імкненьне аб'яднаць намаганьні ў арганізацыі сьвяткаваньняў Лёнданскі аддзел дэманстраваў ужо ў 1953 г. калі ён прыняў пастанову адзначыць угодкі незалежнасьці разам з ХАБР, але на «нэўтральнай тэрыторыі» (не ў Беларускам доме). Аднак Галоўная ўправа ЗБВБ выступіла з асуджэньнем рашэньня аддзелу, забараніла такое сьвяткаваньне і пагразіла ў выпадку непадпарадкаваньня нейкімі нэгатыўнымі для яго вынікамі. Урэшце арганізацыяй сьвяткаваньня ў той год заняўся новапаўсталы Каардынацыйны камітэт беларускіх арганізацый (ККБА)¹⁷⁸.

Першае сумеснае адзначэньне ўгодкаў незалежнасьці БНР сіламі лёнданскіх аддзелаў ЗБВБ і ХАБР адбылося 25 сакавіка 1962 г. Напярэдадні быў створаны адмысловы Арганізацыйны камітэт з прадстаўнікоў абедзьвюх арганізацый, што падрыхтаваў кампрамісную праграму сьвяткаваньня. Спачатку былі багаслужбы за Беларусь: каталіцкая — у Марыян Хаўз (служылі а. Леў Гарошка і а. Язэп Гэрмановіч) і праваслаўная — у памяшканьні англіканскай царквы (служыў а. Вячаслаў Тарановіч). Акадэмія была ў прыцаркоўнай залі тае ж царквы. Адкрыў яе старшыня ЗБВБ Уладзімір Бутрымовіч, а даклад чытаў сакратар ХАБР Аркадзь Варава. Потым быў англамоўны прынагодны даклад, які чытала Вера Рыч. Яна ж ладзіла і мастацкую частку: былі беларускія песьні ў англіцкім перакладзе, балетны танец на тэму адраджэньня Беларусі, дэклімацыі і інш. У беларускай частцы хор пад кіраўніцтвам сябры ХАБР Юрыя Весялкоўскага сьпяваў беларускія песьні, а пасля яго выступала таксама Данута Ляско¹⁷⁹. Першы досьвед супольнага сьвяткаваньня аказаўся ўдалым, і ў наступныя гады гэтая практыка працягнулася. З часам некаторыя былыя сябры ХАБР, дзякуючы такім сьвяткаваньням, перайшлі ў ЗБВБ і нават ўвайшлі ў Галоўную ўправу, як гэта было з Аляксандрам Жданковічам.

Часам адзначэньне ўгодкаў незалежнасьці мела форму прыняцьця. 25 сакавіка 1968 г. у залі Бэльгійскага клюбу ў Лёндане адбыўся ўрачысты прыём для шматлікіх

прыязных беларусам англічан і прадстаўнікоў іншых нацыянальнасьцяў (каля 80 чалавек), ладжаны Галоўнай управай ЗБВБ. Гаспадарамі на прыёме былі Павал Навара з жонкай. На імпрэзе прысутнічалі: былы брытанскі амбасадар у Вашынгтоне лорд Гарлек, сын былога прэм'ера Брытаніі Морыс Макмілан (*Maurice Victor Macmillan*, 1921—1984) з жонкай, дэпутаты парлямэнту, пераважна кансэрватары: Х'ю Фрэйзэр (*Hugh Fraser*, 1918—1984), Энтані Кіршоў (*Anthony Kershaw*, 1915—2008), Нікалас Рыдлей (*Nicolas Ridley* (1929—1993), Джэймс Скот-Хопкінс (*James Scott-Hopkins*, 1921—1995), старшыня АБТ Обэран Гербэрт, Гай Пікарда, былы польскі амбасадар у Лёндане Эдвард Рачыньскі^{XLIV} і іншыя. У сваім выступе на прыёме Обэран Гербэрт адзначыў месца беларусаў у Вялікабрытаніі: «*дзякуючы саёй разумнай і карыснай дзейнасьці беларусы ў Вялікабрытаніі заваявалі поўны рэспэкт у палітычных і навуковых колах краіны*». Беларуска хлопцы ў нацыянальных строях раздавалі прысутным англамоўныя брашурныя пра Беларусаў, выдадзеныя ЗБВБ. У гэты ж дзень ад імя ЗБВБ быў высланы мэмарыял брытанскаму прэм'ер-міністра Гаральду Вільсану (1916—1995). Шмат якія лёнданскія выданьні, у тым ліку *The Times* і *Daily Telegraph*, а тасам *Dziennik Polski* і *Dziennik Żołnierza* зьмясьцілі прыхільныя водгукі пра беларускае свята¹⁸⁰.

24 сакавіка 1974 г. у вялікай залі школы Сьв. Кірылы Тураўскага на прыёме, прысьвечаным угодкам абвяшчэньня незалежнасьці БНР, сярод прысутных пераважалі прадстаўнікі паняволеных народаў (эстонцы, літоўцы, латышы, украінцы, чэхі, палякі, альбанцы, в'етнамцы і кітайцы) ды ўплывовыя англічане. Запрашэньне на святаваньне шмат хто зь іх скарыстаў для азнаямленьня зь Беларускай бібліятэкай і музэем імя Францыска Скарыны¹⁸¹.

Акрамя ўгодкаў незалежнасьці штогод святавалі і гадавіны Слуцкага паўстаньня, што звычайна пачыналіся з паніхіды і заканчваліся акадэміяй. Традыцыйны рытуал быў парушаны хіба ў 1955 г., калі мерапрыемства пачалося каля магілы Лявона Рыдлеўскага, на якой беларусы Вялікабрытаніі і Францыі якраз паставілі помнік. На белым мармуровым блёку побач з Эўфрасіньнеўскім крыжам быў надпіс: «*Інж. Лявон Рыдлеўскі. Нар. у Улянавічах 2.10.1903. Пам. у Лёндане 24.10.1953. Жыў для Бога і Беларусі*». Айцец Аляксандар Крыт пасьвяціў помнік, а прысутныя беларусы падзяліліся ўспамінамі пра былога слуцкага паўстанца^{XLV}. Пасьля гэтага ўсе скіраваліся ў Беларуска дом на прынагодны рэфэрат¹⁸². Дзень Герояў заўсёды

^{XLIV} Эдвард Бэрнарда Рачыньскі, польск. *Edward Bernard Raczyński* (1891—1993) — польскі дыплямат і палітык. У 1934—1945 гг. — амбасадар Польшчы ў Лёндане. У 1979—1986 гг. — прэзыдэнт Рэчы Паспалітай на эміграцыі.

^{XLV} Зьбіраньне сродкаў на помнік Лявону Рыдлеўскаму ішло марудна. Спачатку меркавалася паставіць помнік за 40 фунтаў, але сабралі толькі 25. У выніку ўлады дазволілі паставіць за 14. Рэшту ж вырашылі выкарыстаць на помнік іншаму беларусу — Міхасю Шастаку, які ня меў сваякоў у Брытаніі. На жаль, магілу Лявона Рыдлеўскага на *Hamstead Cemetery* ніхто доўгі час не даглядаў, пастаўлены беларусамі помнік знік, і цяпер ЗБВБ прыняло рашэньне яго аднавіць.

быў крыху болей кансэрватыўным сьвятам для беларусаў. Аднак і яго зьмястоўнае нападзеньне не было заўсёды аднолькавым. Зьмяняліся аспэкты чытаных рэфэратаў і прамоўцы, а таксама нападзеньне мастацкай часткі. На сьвяткаваньні ў 1969 г. Гай Пікарда чытаў даклад аб Слуцкім паўстаньні паводле зьвестак тагачаснай англіскай прэсы і дакумэнтаў Брытанскага міністэрства замежных справаў (*Foreign Office*)¹⁸³. На акадэміі ў 1974 г. Янка Міхалюк падзяліўся ўспамінамі пра капітана Сокал-Кутылоўскага (1892—1983)¹⁸⁴. А ў 1985 г. беларусы і госьці віталі прысутнага на імпрэзе ўдзельніка Слуцкага паўстаньня Хведара Дзімітрава¹⁸⁵. На эміграцыі яшчэ заставаліся сапраўдныя ўдзельнікі і сьведкі падзеяў на Слуцчыне ў 1920 г. Нездарма на адным са сьвяткаваньняў (у 1983 г.) старшыня Англа-беларускага таварыства прафэсар Джэймс Дынглі даводзіў важнасьць зьбіраньня сьведчаньняў тых, хто памятае Слуцкае паўстаньне¹⁸⁶. Гэтая ідэя так і засталася нерэалізаванай.

Помнік на магіле Лявона Рыдлеўскага. Лёндан, 1955 г.

Акрамя гэтых дзвюх нацыянальных датаў, штогод абавязкова адзначаліся і найвялікшыя рэлігійныя: Раство (Каляды) і Вялікдзень. Праўда, ініцыятыва тут часцей зыходзіла ад царкоўных структураў. Лёнданскі аддзел ЗБВБ ў 1960-х пачаў ладзіць уласныя ялінкі для беларускіх дзяцей, аднак даволі хутка далучыўся ў гэтай справе да практыкі падобных мерапрыемстваў школы Сьв. Кірылы¹⁸⁷.

Сярод іншых цікавых нагодаў для нацыянальных мерапрыемстваў, ладжаных Лёнданскім аддзелам, варта згадаць 20-я ўгодкі эміграцыі зь Беларусі, што адзначаліся 28 чэрвеня 1964 г. супольна ЗБВБ і ХАБР. На ладжанай пасля абавязковай багаслужбы акадэміі ад імя Арганізацыйнага камітэту ўсіх вітаў Павал Навара. Ён зрабіў даклад аб паваянавай беларускай эміграцыі ў параўнаньні з папярэднімі, нагадаў пра ўмовы стварэньня беларускіх арганізацый у розных краінах, звярнуў увагу на падзел эміграцыі на групкі і пазытыўнае імкненьне апошніх часоў калі не да аб'яднаньня, то да супрацоўніцтва. Цікава, што на гэтай імпрэзе, дзе прысутнічала дастатковая колькасць прыхільнікаў Рады БНР зь Лёндану і правінцыі, сябра ХАБР Аляксандар Жданковіч рабіў даклад пра Другі Ўсебеларускі кангрэс¹⁸⁸.

Яшчэ адно сьвята, што часам адзначалі лёнданскія беларусы, — Дзень маці. Упершыню мерапрыемства з гэтай нагоды беларусы Вялікабрытаніі ладзілі 27 траўня

1951 г. Спачатку была адмысловая багаслужба ў Марыян Хаўз, потым даклад д-ра Т. Руткоўскай^{XLVI}, літаратурны сюжэт Якуба Амора, даклад Ганны Шашылоўскай аб жыцці беларускай маці ў БССР, вершы і сьпевы. На ўрачыстасьці прысутнічалі і беларусы, і чужынцы¹⁸⁹. Надалей беларусы Лёндану час ад часу згадвалі пра гэтае сьвята.

Зь непэрыядычных мерапрыемстваў, ладжаных Лёнданскім аддзелам, варта згадаць акадэмію памяці Юркі Віцьбіча^{XLVII}, што адбылася 2 сакавіка 1975 г. Доклад, прысьвечаны творчасці беларускага пісьменьніка, рабіў уладыка Часлаў Сіповіч, творы чыталі Мікола Залога і Аляксандар Жданковіч. Акрамя таго прысутныя слухалі стужку з прысьвечанай Юрку Віцьбічу паэмай Алесь Салаўя «Зьвіняць званы Сьвятой Сафіі», чытанай Антонам Адамовічам^{XLVIII} і Янкам Запруднікам¹⁹⁰.

Акрамя традыцыйных і прынагодных сьвяткаваньняў Лёнданскі аддзел часта ладзіў сустрэчы зь вядомымі беларусамі, што з тае ці іншае нагоды наведвалі брытанскую сталіцу. Найбольш часта, відаць, выступаў перад сябрамі аддзелу прэзыдэнт БНР Мікола Абрамчык (1947¹⁹¹, 1949¹⁹², 1950¹⁹³, 1956¹⁹⁴, 1958¹⁹⁵). Заўсёды жаданымі гасьцямі ў лёнданскіх беларусаў быў першы старшыня арганізацыі Вінцэнт Жук-Грышкевіч. Ён наведваў Вялікабрытанію ў 1956 г., калі выступаў з дакладам пра дзейнасьць беларусаў у Нямеччыне і асабліва пра Радыё «Вызваленьне»¹⁹⁶, і ў 1972 г., калі прысутнічаў на адзначэньні 25 ўгодкаў ЗБВБ¹⁹⁷, ужо ў рангу старшыні Рады БНР.

Адмысловыя сустрэчы ладзіліся з нагоды прыезду Антона Адамовіча¹⁹⁸, Станіслава Станкевіча¹⁹⁹, Віктара Шведа (нар. 1925)²⁰⁰ і іншых. Надзвычай цікавай

^{XLVI} Д-р Руткоўская была пляменьніцай Міколы Равенскага.

^{XLVII} **Юрка Віцьбіч** (на эміграцыі: **Юры Стукаліч**, народжаны як **Сэрафім Шчарбакоў** (1906—1975) — беларускі грамадзка-культурны дзеяч, пісьменьнік. Нарадзіўся ў г. Веліж Віцебскай губэрні, сёньня Смаленская вобл., Расея. Падчас нямецкай акупацыі браў удзел у культурным жыцці Беларусі, у 1943 г. перавёз зь Віцебску ў Полацк парэшткі Эўфрасіньні Полацкай. Ад 1944 г. — на эміграцыі: спачатку ў Нямеччыне, пазьней у ЗША. У другой палове 1940-х гг. быў актыўным прыхільнікам Беларускай Цэнтральнай Рады. Арганізатар літаратурнага аб'яднаньня «Шыпшына» (1946). Займаўся літаратурнай і дасьледніцкай працай. Памёр і пахаваны ў Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі, ЗША.

^{XLVIII} **Антон Адамовіч** (1909—1998) — грамадзкі дзеяч, навуковец, пісьменьнік. Нарадзіўся ў Менску. У 1930 г. арыштаваны па справе «Саюзу вызваленьня Беларусі» і высланы на пяць гадоў у Вяцкую вобласьць (Расея). У 1938 г. вярнуўся ў Менск, скончыў БДУ. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у Менскай гарадзкой управе, «Беларускай газэце», галоўным рэдактарам выдавецтва «Менск», уваходзіў у Цэнтральную Раду БНС, выконваў абавязкі рэфэрэнта па справах прэсы і прапаганды Генэральнага камісарыяту «Беларусь». З восені 1943 г. — у Нямеччыне. Па вайне працаваў у Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы ў Рэгэнсбургу, быў адным з заснавальнікаў газэты «Бацькаўшчына», яе рэдактарам. З 1949 г. жыў у ЗША. Займаўся навуковымі дасьледаваньнямі, аўтар вялікай колькасьці літаратуразнаўчых прац. Адзін з заснавальнікаў БІНІМ. Памёр у Нью-Ёрку (ЗША).

была праграма арганізаванага ЗБВБ прыезду ў Лёндан былога вязня савецкіх турмаў князя Базыля Сьвятаполк-Мірскага.

2 лістапада 1958 г. з нагоды сустрэчы князя было наладжанае ўрачыстае прыняццё ў Марыян Хаўз. 5 лістапада князь Базыль Сьвятаполк-Мірскі быў запрошаны ў дом старшыні АБТ лэдзі Фіпс, якая наладзіла спатканьне зь ім вядомых брытанцаў. Тут былі дэпутаты парламэнту, прадстаўнікі Бі-Бі-Сі і іншыя. 7 лістапада князь рабіў даклад «10

Сустрэча з князем Базылём Сьвятаполк-Мірскім. Лёндан, 1958 г.

год у савецкіх канцэнтрацыйных лягерах» у Ньюман-цэнтры — вядомай арганізацыі англійскіх інтэлектуалаў^{XLIX}. На мерапрыемстве прысутнічала каля 200 чалавек, сярод якіх былі прадстаўнікі інфармацыйнага агенцтва «Асашыэйтэд прэс» (Associated Press), дзвюх англійскіх каталіцкіх газэт, амаль усіх славянскіх народаў і іншыя. У дакладзе князь апавёў, як яго схапіла НКУС у 1946 г. у Вене, пра трох-чатырохгадовыя допыты і пераезды з турмы ў турму (усяго 22 турмы). Потым дакладчык спыніўся на нацыянальным пытаньні ў СССР. Князь Сьвятаполк-Мірскі аказаўся выдатным апавядальнікам, і прысутныя журналісты запрасілі яго на наступны дзень выступіць у тэлевізійнай праграме. У выніку 8 лістапада 1958 г. князь Базыль выступаў па брытанскім тэлеканале Бі-Бі-Сі. Ад самага пачатку ён апавёў, што сам беларус і прыехаў на запрашэньне ЗБВБ, але ў праграме назаўтра журналісты сьцьвердзілі, што князь расеец і прыехаў на запрашэньне расейскай арганізацыі. Складана сказаць, ці была гэта выпадковая памылка, ці сьвядомая правакацыя, аднак ЗБВБ і князь адразу ж зьвярнуліся да кіраўніцтва тэлеканалу з пратэстам, каб выправілі недарэчнасьць, і пагражалі нават падаць у суд. Кіраўніцтва Бі-Бі-Сі пагадзілася з патрабаваньнямі ЗБВБ.

На наступны дзень Лёнданскі аддзел наладзіў спатканьне з князем, а таксама прысутным у Лёндане Міколам Абрамчыкам для сваіх сябраў, на чым візыт Базыля Сьвятаполк-Мірскага ў Вялікабрытанію скончыўся²⁰¹. Ён стаў яшчэ адным важным і цікавым эпізодам у дзейнасьці лёнданскай суполкі ЗБВБ па рэпрэзэнтацыі беларусаў навуны.

Па-за рэгулярнай сплатай сяброўскіх складак, арганізацыяй разнастайных беларускіх мерапрыемстваў: сьвяткаваньняў, прыёмаў, дакладаў і сустрэчаў, ся-

^{XLIX} **Асацыяцыя Ньюмана**, анг. *Newman Association* — арганізацыя брытанскіх інтэлектуалаў, заснаваная ў 1942 г.. Носіць імя кардынала Джона Генры Ньюмана (1801—1890). Сябры асацыяцыі рэгулярна наладжваюць дыскусіі па пытаньнях разуменьня хрысьціянскай веры.

бры Лёнданскага аддзелу ЗБВБ бралі актыўны ўдзел у працы Галоўнай управы. Спецыфіка адміністраваньня Згуртаваньня палягала ў тым, што для больш эфэктыўнага кіраваньня Галоўная ўправа абіралася менавіта зь сябраў Лёнданскага аддзелу. У выніку гэтая суполка існавала пры Ўправе, займаючыся практычнымі справамі ЗБВБ у межах сталіцы Вялікабрытаніі.

У дзейнасці Лёнданскага аддзелу можна вызначыць некалькі этапаў. Найбольш актыўная і шматбаковая праца тут заўважалася цягам першых гадоў яго існаваньня, калі ішоў імклівы рост колькасці сябраў і асваеньне новых формаў грамадзкай працы. Аднак наступная рээміграцыя ў значнай ступені запаволіла дзейнасьць і абмежавала магчымасьці. Пераразьмеркаваць працу ў новых умовах было складана, бо ў гэты час многія сябры аддзелу ўдзельнічалі адначасова ў некалькіх іншых арганізацыях. Не абмінула рээміграцыя і кіраўніцтва суполкі. За першыя дзесяць гадоў аддзел меў пяць розных кіраўнікоў: Браніслаў Курага-Скрага (ён жа Янка Пілецкі (1948—1951, 1952—1953, 1954—1956)), Уладзіслаў Курыла (1951—1952), Янка Сяўковіч (1953—1954), Францішак Бартуль (1956), а. Часлаў Сіповіч (1957—1960), тры зь якіх (першы, другі і чацьверты) зьехалі за межы Брытаніі. Аналягічная сытуацыя была і з сакратарамі і скарбнікам аддзелу. Цягам 1950-х выехалі ў Канаду Рыгор Воўна (сакратар 1948 г.) і Вера Багдан (скарбнік 1948 г.), у ЗША — Пётра Дварэцкі (сакратар 1949—1951, 1952—1953, 1954—1956) і Кастусь Смайкевіч (скарбнік 1949—1951), у БССР — Алесь Быкоўскі (скарбнік 1951—1956).

У 1960-х дзейнасьць сталічнай суполкі крыху запаволілася. Стабілізаваўся склад сябраў аддзелу цалкам, і кіраўніцтва таксама. Розныя пасады пачалі займаць адны і тыя ж асобы: Алесь Шацько, Янка Сяўковіч, Павал Навара, Аляксандар Лашук. Зьмяншэньне актыўнасьці працы было, магчыма, зьвязанае і зь некаторым пераразьмеркаваньнем цэнтраў прыцягненьня беларускага жыцьця ў Лёндане. Большасьць мерапрыемстваў цягам 1960-х паступова перанеслася ў раён Паўночны Фінчлі, дзе знаходзіўся Марыян Хаўз, будынкі школы Сьв. Кірылы, у адным зь якіх была вялікая заля для імпрэзаў, а пазьней зьявілася яшчэ і асобная Беларуска бібліятэка і музэй імя Францыска Скарыны. Як ужо згадвалася вышэй, вучні школы пры канцы 1960-х пачалі ўваходзіць у шэрагі Лёнданскага аддзелу ЗБВБ і нават з часам абірацца ва ўправу. У 1970-х склад управы паступова стабілізаваўся ў наступным выглядзе: старшыня — Янка Сяўковіч, сакратар — Аляксандар Жданковіч, скарбнік — Алена Міхалюк. Такім кіраўніцтва Лёнданскага аддзелу было ад 1975 г. да пачатку 1990-х гг., калі дзейнасьць яго паступова стала спыняцца. У пачатку 1990-х аддзел існаваў ужо хутчэй намінальна, асабліва пасля сьмерці ў 1992 г. яго кіраўніка Янкі Сяўковіча. Практычнае кіраўніцтва дзейнасьцю беларусаў у Лёндане пераймала на сябе Галоўная ўправа. У 1995 г. на агульным зьездзе ЗБВБ апошні раз была прачытаная справаздача зь невялікай дзейнасьці сталічнай суполкі. І ўжо на наступны год было сьцьверджана, што функцыі аддзелу цалкам перайшлі да Галоўнай управы.

Лёнданскі аддзел ЗБВБ праіснаваў даўжэй, чым амаль усе іншыя падобныя структуры. Да асаблівасьцяў яго дзейнасьці трэба аднесці вялікую колькасць сябраў

(болей за сотню), што прайшлі праз суполку цягам усяе гісторыі яе існавання, значны інтэлектуальны патэнцыял, удзел у яго дзейнасці актыўных англічан, магчымасці ладзіць сумесныя мерапрыемствы зь іншымі буйнымі беларускімі арганізацыямі. Традыцыйна для ЗБВБ, у Лёнданскім аддзеле не было шмат жанчын (праўда, тут іх было болей, чым у іншых аддзелах), аднак у адрозненне ад іншых рэгіянальных суполак, тут жанчыны адносна часта ўваходзілі ў склад кіраўніцтва: Вера Багдан, Ганна Шашылоўская, Алена Міхалюк. Удзел жа жанчын у арганізацыі сьвяткаванняў надаваў мерапрыемствам і ўсёй працы суполкі нейкае адчуванне стабільнасці, трываласці. Яно падмацоўвалася, безумоўна, і тым, што лёнданскія сябры ЗБВБ мелі нерухомаму ўласнасць — Беларускі дом.

Аддзел Ковэнтры — Бірмінгем

У павяенны час на абшарах Сярэдняй Англіі ў графствах Ўорвікшыр (*Warwickshire*), Ўорчэстэршыр (*Worcestershire*), Стафардшыр (*Staffordshire*), Лэстэршыр (*Leicestershire*) і найбуйнейшым горадзе Бірмінгеме жыло і працавала каля сотні беларусаў. Частка зь іх былі дэмабілізаваныя з польскага корпусу, іншыя прыехалі як *DP* зь Нямеччыны. Апошнія часта працавалі па кантрактах на вугальных капальнях і жылі ў хостэлах, раскіданых па ўсёй Сярэдняй Англіі.

Спачатку (1947—1948) беларускія работнікі часта пераяжджалі зь месца на месца, таму абставіны для арганізацыі трывалых аддзелаў ЗБВБ былі неспрыяльныя. Так, зь сямнаццаці асобаў, улічаных у картатэцы ЗБВБ на тэрыторыі акругі Ўорвікшыр у 1947 г., у 1948 г. згадваюцца толькі сем, да якіх цягам году дадалася яшчэ больш за дзясятка новых беларусаў. Падобная сытуацыя была і ў іншых акругах, што перадвызначыла даволі няроўную гісторыю існавання суполак ЗБВБ у Сярэдняй Англіі.

Першы аддзел, які згадваецца ў паперах ЗБВБ, паўстаў 4 кастрычніка 1947 г. у Ковэнтры. Яго складалі на той час трынаццаць сябраў, найбольш актыўнымі сярод якіх былі браты Генрых і Зыгмунт Сянкевічы, ды нязьменны старшыня аддзелу — Сылвэстар Будкевіч. Менавіта з гэтымі асобамі было звязанае ўсё беларускае жыццё ў Ковэнтры, іншыя то зьяўляліся, то адыходзілі.

Першая пазначаная ў друку акцыя аддзелу адбылася 7 сакавіка 1948 г., калі мясцовыя беларусы сабраліся, каб азнаёміцца зь дзейнасцю адноўленай Рады БНР ды выказаць ёй поўную падтрымку²⁰².

Мясцовы аддзел, як і іншыя адзінкі ЗБВБ, ставіў мэтай перадусім прыцягванне беларусаў у арганізацыю і захаванне іх нацыянальнай самасьведомасці. Дзеля гэтага праводзіліся зборкі сяброў, якія часцей за ўсё адбываліся на кватэрах удзельнікаў аддзелу. Невялікая колькасць сябраў (ніколі не перавышала 15 асобаў) не дазваляла думаць пра набыццё ўласнага памяшкання для беларускіх мерапрыемстваў, што ў сваю чаргу значна ўскладняла іх правядзеньне. Спачатку сходы аддзелу, на якіх абмяркоўвалі беларускія справы ў Англіі і ўвогуле на эміграцыі, адбываліся штотыдзень, потым — штодвядзеньні, пазьней — раз на ме-

сяц. Імпрэзы з нагоды сьвятаў былі абавязковай падставай для сустрэчаў, як, напрыклад, 25 сакавіка 1949 г.²⁰³

Праўда, у 1949 г., калі ў Ковэнтры засталася толькі 7 сябраў ЗБВБ, рэгулярныя зборкі мясцовага аддзелу зьліліся са зборкамі акруговага²⁰⁴. Прычыны гэтага тлумачыў яшчэ ў 1948 г. старшыня: «*частка сяброў аддзелу сямейныя і вельмі цяжка прыцягнуць іх да працы, наколькі яны больш цікавяцца асабістымі справамі*»²⁰⁵. Відавочна, што невялікая колькасць раскіданых па горадзе і ваколцах сяброў, пэрыядычныя зьмены месца працы і таму нетрывалае матэрыяльнае становішча ды актыўныя нутраныя і вонкавыя міграцыйныя працэсы, не спрыялі ператварэньню эпізадычнай актыўнасьці мясцовага аддзелу ў Ковэнтры ў сталую рэгулярную працу.

У выніку рэальнай працоўнай адзінкай на гэтай тэрыторыі стаў не мясцовы, а акруговы аддзел, які складалі сябры зь некалькіх суседніх графстваў.

Прыкладна ў той самы час, калі стварыўся аддзел у Ковэнтры, у суседнім Ўорчэстэршыры таксама была заснавана суполка ЗБВБ — у мястэчку Кроўлі (*Crowle*). Тут ўжо ў студзені 1948 г. сабралася група зь дзесяці беларусаў на чале з Арсенем Кастрыцкім¹. У архіве ЗБВБ захаваўся толькі адзін ліст ад старшыні гэтай суполкі, датаваны сакавіком 1948 г.²⁰⁶ Відавочна, што аддзел у Кроўлі хутка спыніў існаваньне — у траўні 1948 г., калі стварыўся акруговы аддзел у Ковэнтры, суполка з Ўорчэстэршыру ўдзелу ў ім не брала. Як ня згадвалася яна ні ў адным іншым дакумэнце ЗБВБ, хоць сябры яе былі ў сьпісах тых, хто меў права прысутнасьці на Другім з'ездзе арганізацыі. Відавочна, што жыцьцёвыя абставіны, а магчыма, і падзеі расколу не спрыялі захаваньню групы беларусаў у Кроўлі і яе ўдзелу ў хутка створаным акруговым адзеле ЗБВБ.

Адным з моцных рухавікоў стварэньня акруговага аддзелу ў Ковэнтры, які каардынаваў дзейнасьць мясцовых суполак ды асобных беларусаў, раскіданых па Ўорвікшыры ды суседніх рэгіёнах, было зьяўленьне тут групы моладзі зь Нямецчыны, г. зьв. «Дванаццаткі». Як ўжо згадвалася вышэй, у пачатку 1948 г. дванаццаць скаўтаў: Алесь Бута, Янка Запруднік, Леанід Карась, Алесь Марговіч, Васіль Шчэцька, Піліп Дзяцяр, Уладзімір Цьвірка, Леанід Швайчук, Цімох Вострыкаў, Павал Дзімітрук, Янка Жучка, Павал Урбан — прайшлі падрыхтоўчыя курсы вуглякопаў і былі накіраваныя на працу ў капальнях акругі Стафардшыр. Мэта прыезду ў Англію была зарабіць грошай на вышэйшую адукацыю.

Дзякуючы скаўцкаму статусу брытанская адміністрацыя пайшла насустрач хлопцам і паслала іх калі не ў адну капальню, то прынамсі ў адну акругу.

«Найбольшая група, спачатку шасьціёрка, а пасля сямёрка нас, апынулася ў шахцёрскім пасёлку (гостэль) Ту-Гейтс (Two Gates). Знаходзіўся ён недалёка ад мястэчка Тамуартс (Tamworth) і зваўся афіцыйна Тамуарыкі шахцёрскі пасёлак. Бу-

¹ У склад аддзелу ў Кроўлі акрамя Арсеня Кастрыцкага ўваходзілі: Станіслаў Багдановіч, Станіслаў Гатоўка, Мікалай Лявіцкі, Алекс Мароз, Аляксандар Іскра, Іван Сімантаў, Карп Гарбаценка, Вінцук Чалевіч, Янка Куцька.

та, *Вострыкаў і Дзімітрук пасяліліся раскідана ў мястэчку Нанітане (Nuneaton), а Шчэцька з Карасём — у шахцёрскім пасёлку ў Ковэнтры*»²⁰⁷. Усе згаданыя месцы знаходзіліся не далей як у гадзіне язды адзін ад аднаго, таму падтрымлівалі сталыя сувязі, амаль адразу па прыездзе заняўшыся наладжваньнем кантактаў зь беларускім асяродзьдзем. У хуткім часе ў складзе ЗБВБ яны ўтварылі асобны аддзел, які так і зваўся — «Дванаццатка», і старшынём якога стаў Янка Запруднік.

Маладыя людзі зьявіліся ў Англіі ў вельмі важны для ЗБВБ час — напярэдадні «падзельнага» Другога зьезду. Яны, ідэйныя прыхільнікі Рады БНР, са спадзяваньнямі на Міколу Абрамчыка і Барыса Рагулю, што займаўся справамі беларускага студэнцтва на чужыне, сваім сяброўствам у ЗБВБ умацоўвалі БНРаўскую частку арганізацыі. Вінцэнт Жук-Грышкевіч спадзяваўся, што «Дванаццатка» асядзе ў адным з найбольшых на той час беларускіх цэнтраў: калі ня ў Лёндане, то прынамсі ў Ёркшыры, у ваколіцах Лідсу²⁰⁸. Аднак сталася інакш, і справай пераезду ў іншы рэгіён хлопцы вырашылі не займацца. Затое яны, відавочна, паўплывалі на актывізацыю беларускага жыцьця ў ваколіцах Ковэнтры.

На зьездзе, на якім быў створаны акруговы аддзел (30 траўня 1948 г.) сябры «Дванаццаткі» склалі ледзь не палову прысутных. Апроч таго, старшынём зьезду быў абраны Васіль Шчэцька, сакратаром — Леанід Карась, а трое сябраў групы ўвайшлі ў склад управы акруговага аддзелу Ковэнтры (Леанід Карась — скарбнік, Янка Запруднік — культурны рэфэрэнт і Алесь Бута — старшыня Нагляднай рады)²⁰⁹. На зьездзе старшыня аддзелу «Дванаццаткі» паведамляў пра асноўныя кірункі яго дзейнасьці: *«аддзел паміма свайго кароткага існаваньня (блізу 4-х месяцаў — Н.Г.) зрабіў імат, як у культурным кірунку (выданьні часопісу «Наперад!»), так і ў арганізацыйным, стараючыся шукаць беларусаў, закінутых сярод іншых нацыянальнасьцяў»*²¹⁰.

Надалей зборкі сябраў «Дванаццаткі», дзе абмяркоўваліся беларускія справы, але найперш выдавецкія справы «Наперад!» (выдаванага пераважна за ўласныя грошы хлапцоў), адбываліся штодзвядні. Акрамя таго, будучыя студэнты плацілі складкі ў ЗБВБ, зьбіралі грошы на выданьне газэты «Бацькаўшчына» ды накіроўвалі ахвяраваньні на іншыя праекты па-за межамі Брытаніі. Хлопцы мелі, дзякуючы выданьню часопісу, добрыя сувязі ня толькі з кіраўніцтвам ЗБВБ, але і зь беларускімі асяродкамі ў іншых краінах. «Дванаццатка», што складалася са скіраваных да навукі юнакоў, здольных пісаць і з імкненьнем да грамадзкай дзейнасьці, добра прыдалася ў брытанскім беларускім жыцьці, дзе, паводле Вінцэнта Жук-Грышкевіча, адчуваўся брак актыўных інтэлектуалаў. Хлопцы актыўна ўдзельнічалі ў працы беларусаў Брытаніі, уваходзілі ў розныя арганізацыі (БННХР, БХАА «Жыцьцё», ЗБК), рэгулярна наведвалі суайчыньнікаў у Лёндане, Лідсе, Брадфардзе ды іншых месцах. Таксама рыхтавалі рэфэрэты з гісторыі і культуры, што чыталіся на паседжаньнях акруговых і мясцовых аддзелаў пераважна цэнтральнай Англіі. «Дванаццатка» хутка стала рэпрэзэнтаваць ня толькі сябе як групу беларускай моладзі, але і беларусаў наогул на мерапрыемствах рознага ўзроўню. Янка Запруднік узяў

удзел у антыкамуністычнай дэманстрацыі ў Галіфаксе (сьнежань 1949 г.) і выступаў там з прамовай ад імя беларусаў²¹¹. А Ўладзімір Цьвірка езьдзіў на зьезд Цэнтралі беларускіх студэнцкіх арганізацый у Бэльгію (верасень 1949 г.).

Аддзел «Дванаццатка» стаў адметнай зьявай беларускага жыцьця ў Англіі. Да іх спэцыяльна прыяжджалі ў 1949 г. Мікола Абрамчык ды Барыс Рагуля, ім пісалі лісты, дасылалі ахвяраваньні на часопіс з розных краінаў, нават з Аргентыны і Аўстраліі. Аднак уся гэтая актыўнасьць у Брытаніі трывала толькі два гады, пакуль большасьць хлопцаў пры канцы 1949 г. ня зьехалі ў Бэльгію на навучаньне. Засталіся трое: Алесь Бута, Піліп Дзяхцяр і Леанід Швайчук, якія, аднак, нядоўга трымаліся беларускага жыцьця ў акрузе Ковэнтры. Алесь Бута хутка пераехаў у Брадфард, дзе празь некаторы час стаў актыўным аўтарам прасавецкага часопісу «Славянский голос» ды ўвогуле адышоў ад нацыянальных беларускіх арганізацый. Таксама ў Брадфард зьехаў і Піліп Дзяхцяр, які тут у 1960 г. скончыў жыцьцё самагубствам. Леанід Швайчук пасля ад'езду сябраў зьнік зь беларускага жыцьця, і лёс яго невядомы. Такім чынам, дзейнасьць аддзелу «Дванаццатка» ў Вялікабрытаніі была яскравай, але нядоўгай. Янка Запруднік меў рацыю, калі ў дзёньніку напярэдадні ад'езду пісаў: «*пасля нас тут ўсё зьменіцца*».

У акрузе Ковэнтры быў яшчэ адзін прыклад таго, як абставіны працоўнай іміграцыі часам стваралі нечаканыя спрыяльныя ўмовы для арганізацыі беларусаў у суполкі. Такім быў заснаваны 20 ліпеня 1948 г. у хостэле ў Хэмптан-Ловэт (*Hampton Lovett*) каля Дройтвіч (*Droitwich*) у акрузе Ўорчэстэршыр асобны аддзел ЗБББ, які быў далучаны да акругі Ковэнтры²¹². У гэты час у згаданым хостэле апынуліся чатырнаццаць беларусаў на чале зь Лявонам Хвалько. На другім зьездзе акруговага аддзелу ЗБББ ў Ковэнтры ў верасьні 1948 г. прысутнічалі два прадстаўнікі з Хэмптан-Ловэт (Лявон Хвалько і Тодар Цімафейчык), якія апавядалі пра невялікі даробак працы аддзелу за няпоўныя два месяцы. Жыцьцё ў адным бараку дапамагала мясцовым беларусам трымацца разам і рэгулярна ладзіць сумеснае чытаньне пэрыёдыкаў ды абмеркаваньне беларускіх справаў²¹³. Першым часам жыхары хостэлу былі вельмі актыўныя. Ужо цягам паўгоду (да пачатку 1949 г.) яны правялі чатыры агульныя зборкі, адсьвяткавалі ўгодкі Слуцкага паўстаньня, наладзілі чытаньне лекцыяў зь беларускай гісторыі два разы на тыдзень, сабралі сем фунтаў на дапамогу беларускім студэнтам у Нямеччыне. Акрамя таго сябры аддзелу вылучылі ідэю стварэньня менавіта беларускага хостэлу на абшарах Ўорчэстэршыру, для чаго сталі актыўна шукаць суайчыньнікаў. Але ідэя так і засталася нерэалізаванай.

Тодар Цімафейчык рэпрэзэнтаваў беларусаў перад уладамі акругі, а таксама ў мясцовым дапамагавым камітэце (*Welfare Committee*), дзе былі яшчэ англічане, латышы, літоўцы, палякі, украінцы і югаславы. Разам з прадстаўнікамі іншых нацый ладзілі мясцовыя беларусы калядныя імпрэзы. Так, каталіцкае сьвяткаваньне было наладжанае супольна з адміністрацыяй хостэлу. Праваслаўнае сьвята беларусы адзначалі разам з украінцамі і сэрбамі, а таксама пры падтрымцы брытанскіх

уладаў, што дапамаглі «маральна і матэрыяльна»: *«забясьпечылі наяўнасць аркестру, два бясплатныя канцэртны і забавы»*²¹⁴.

Актыўнасць аддзелу ЗБВБ ў Хэмптан-Ловэт была нядоўгай. Жыццёвыя і працоўныя абставіны даволі хутка раскідалі беларусаў па іншых рэгіёнах Брытаніі, і ўжо праз паўтара году ад заснавання суполкі на чарговым акруговым зьездзе ў Ковэнтры тады ўжо былы сябра аддзелу Тодар Цімафейчык апавёў, што шырокая дзейнасць беларусаў па рэпрэзэнтацыі сябе сярод іншых народаў, наладжаная ў Хэмптан-Ловэт, фактычна спынілася, бо ў хостэле засталіся тры суайчыннікі.

Так скончылася непрацяглая, аднак даволі яркая і паказальная гісторыя асобнага беларускага аддзелу ў акрузе Ўорчэстэр. Яна паказвае наяўнасць рэальнага імкнення нашых суайчыннікаў канца 1940-х гг. выкарыстоўваць розныя магчымасці, каб займацца грамадзкай працай, а таксама вялікую залежнасць гэтай дзейнасці ад сацыяльна-эканамічных умоваў, у якіх аказваліся беларусы.

Зусім эпізадычнай была дзейнасць беларусаў у іншым блізкалеглым ад Ковэнтры горадзе — Лэстэры. Прадстаўнік мясцовых беларусаў Стась Раткевіч браў удзел у першым акруговым зьездзе, дзе выказаў спадзяванні, што і ў Лэстэры некалі паўстане асобны аддзел ЗБВБ²¹⁵. Іншымі беларусамі, што згадваліся ў сувязі з тым горадам, былі Віктар Іваноўскі і пазьней Андрэй Сакалоўскі. Аднак асобны аддзел у Лэстэры так і не паўстаў, а мясцовыя беларусы толькі зрэзчасу ўзьніклі ў полі зроку ўправы акруговага аддзелу Ковэнтры.

Створаны ў траўні 1948 г. акруговы аддзел Згуртавання ў Ковэнтры на чале з Сьльвэтрам Будкевічам працаваў дзеля паліячэння дзейнасці Галоўнай управы ЗБВБ і для забяспечання лепшай арганізацыйнай і культурнай працы ў акрузе²¹⁶. Так, паводле прынятых на першым яго зьездзе заданняў, кожны мясцовы аддзел мусіў займацца вышукваньнем беларусаў, дасылкай ім літаратуры, «асабістым усьведамленьнем» патэнцыйных сябраў ЗБВБ, а таксама падрыхтоўкай і чытаньнем рэфэратаў з гісторыі і культуры Беларусі для суайчыннікаў ды рэпрэзэнтацыяй беларусаў сярод іншых нацый (асабліва брытанцаў) у форме сяброўскіх вечарынаў, спатканьняў ды імпрэзаў²¹⁷. Такія мерапрыемствы адбываліся найперш з нагоды нацыянальных і рэлігійных сьвятаў. У 1948—1949 гг. на агульныя мерапрыемствы ў Ковэнтры рэгулярна прыяжджалі прадстаўнікі «Дванаццаткі». Яны ж удзельнічалі ў наладжаных тут багаслужбах.

Яшчэ адным важным кірункам працы акруговага аддзелу стала своечасовае зьбіраньне сяброўскіх складак, якія менавіта праз акругу ішлі ў Галоўную ўправу ЗБВБ. Ужо на першым зьездзе аддзелу было вырашана, што рэшту ад 1/3 часткі сяброўскіх складак, якая мусіла заставацца ў Ковэнтры, неабходна таксама перадаваць у Галоўную ўправу.

Зьбіраньне грошай было важным прадметам ліставаньня Галоўнай управы і ўправы акруговага аддзелу. Зь Лёндану рэгулярна дасылаліся сьпісы сябраў, зале-

глых у складках, да якіх трэба было адмыслова зьвяртацца. Часьцей за ўсё ў гэтых сьпісах фігуравалі амаль усе сябры аддзелу, таму паводле гэтых дакумэнтаў можна прасочваць яго колькасны склад. Прыкладам, у 1949 г. у сьпісе залеглых у складках акруговага аддзелу — 21 чалавек (сярод іх усе сябры «Дванаццаткі»)²¹⁸.

Безумоўна, сябры акруговага аддзелу не заставаліся ўбаку ад ідэйнага супрацьстаяньня ў беларускай іміграцыі ў Брытаніі. Пытаньні ўзаемадэяньняў з ХАБР уздымаліся на паседжаньнях управы, калі шараговыя сябры прасілі патлумачыць больш дасьведчаных, што гэта за арганізацыя²¹⁹. Актыўнай прапагандысцкай дзейнасьцю займалася і «Дванаццатка». Сярод дзёньнікавых запісаў Янкі Запрудніка можна знайсці такія: *«некалькім хлопцам трэба пад'ехаць на скаўцікі зьлёт, які ладзяць сябры ХАБР, каб пазнаёміць тую моладзь з сапраўднаю Дванаццаткай і гэтым сьцэрці фальшывае ўяўленьне аб ёй»*²²⁰. Задачы па супрацьдзеяньні ўплыву ХАБР у акрузе ставіла беспасярэдне Галоўная ўправа. У лісьце ад 5 траўня 1949 г. кіраўнік канцылярыі зь Лёндану пісаў: *«Абавязкава трэба распачаць дзейнічаць ў Хостэлю Літл Адынгтан, дзе пражывае сп. Буката Адольф, а таксама трэба лічыць на падтрымку сябры ЗБВБ сп. Касьцюкевіча Аляксандра, якія змогуць навесыці далейшую арганізацыйную там працу, каб абязшкодзіць уплыў ХАБР, якое там мае свой аддзел на чале са спс. Люхта і Новік. Усе сябры тамашняга аддзелу павінны прыступіць да акцыі пісаньня прыватных лістоў да паасобных сваіх сяброў і знаёмых, якія яшчэ не належаць да ЗБВБ, або належаць да ХАБР, паясьняць ім шкоднасьць для беларускай справы праз належаньне да зарубежніцкай арганізацыі»*²²¹. Праўда, ці была арганізаваная такая акцыя рэальна і ці мела яна нейкія вынікі — зьвестак няма. На паседжаньнях акруговай управы гэтае пытаньне не абмяркоўвалася.

Галоўная ўправа ЗБВБ імкнулася кантраляваць і падтрымоўваць дзейнасьць акруговага аддзелу. Некалькі гадоў запар на агульныя зьезды сяброў ЗБВБ у акрузе абавязкова прыяжджалі прадстаўнікі зь Лёндану. У 1948, 1952, 1953 гг. тут быў Аляксандар Надсан, у 1949 і 1951 гг. — Аляксандар Лашук. У 1950 г. ужо пасля ад'езду «Дванаццаткі» Ковэнтры зноў адведаў прэзыдэнт БНР Мікола Абрамчык, з нагоды чаго ладзілася спэцыяльная зборка аддзелу²²².

Час 1949—1950 гг. быў ці не найбольш удалым для акруговага аддзелу ў Ковэнтры. Больш-менш актыўная дзейнасьць працягвалася яшчэ і пасля ад'езду «Дванаццаткі», прынамсі прыток сябраў у аддзел відавочны і адбываўся дзякуючы стварэньню яшчэ аднаго мясцовага аддзелу — у Бірмінгеме, куды пазьней і перайшла ўправа акругі.

Пра неабходнасьць арганізацыі асобнай суполкі беларусаў у Бірмінгеме сталі казаць ужо ў 1949 г. Спачатку гэтае пытаньне было ўзьнятае Галоўнай управай у лісьце да акруговай, дзе падаваліся адрасы беларусаў у Бірмінгеме Міхася Баяроўскага, Язэпа Рыло, Піліпа Кардаша і Ўладзіміра Развадоўскага (апошнія трое жылі ў адным хостэле)²²³. Пры канцы 1949 г. стварэньне аддзелу ЗБВБ у Бірмінгеме было пастаўлена ў якасьці адной з задачаў акруговай управы на першы квартал 1950 г.,²²⁴ а рэалізавана ўжо 29 студзеня 1950 г.

У гэты дзень восем беларусаў Бірмінгему сабраліся ў хостэле ў раёне Олдбуры (*Oldbury*) і ў прысутнасці двух прадстаўнікоў акруговай управы стварылі мясцовы аддзел у Бірмінгеме. Старшынёю яго стаў Лявон Хвалько (што перабраўся сюды з Хэмптан-Ловэту), а сакратаром і скарбнікам — Хведар Верамейка. З арганізацыяй згаданага мясцовага аддзелу стала ясна, што большасць сябраў акруговага аддзелу ЗБВБ Ковэнтры (пасля ад'езду «Дванаццаткі») жыве ў Бірмінгеме і яго ваколіцах. Паводле сьпісу, дасланага з Галоўнай управы ЗБВБ 30 ліпеня 1950 г., з дваццаці сябраў акруговага аддзелу толькі ў Бірмінгеме жыло больш за палову²²⁵. Таму на наступным акруговым зьездзе, дзе аддзел ужо называўся «Ковэнтры—Бірмінгем», было прынятае рашэньне аб пераносе сядзібы ў горад з большай колькасцю сябраў. Адначасова з гэтым цалкам змяніўся склад акруговай управы: старшынём яе стаў Міхась Баяроўскі, сакратаром — Лявон Хвалько, а скарбнікам — Піліп Кардаш. Некаторы час сябры аддзелу спадзяваліся ўласнымі сіламі набыць Беларускі дом, аднак хутка нерэальнасць гэтых надзеяў для некалькіх дзясяткаў беларусаў стала відавочнай²²⁶.

Нягледзячы на гэта, у пачатку 1950-х гг. звесткі зь беларускіх сьвяткаваньняў у Бірмінгеме даволі рэгулярна зьяўляліся ў эміграцыйнай пэрыёдыцы. Ладзіліся беларускія мерапрыемствы ў цесным супрацоўніцтве аддзелу ЗБВБ зь мясцовым аддзелам Згуртаваньня беларускіх камбатантаў ды прыхаджанамі БАПЦ. Актыўнымі арганізатарамі беларускіх імпрэзаў сталі, сярод іншых, Піліп Кардаш ды Міхась Еўлеў. Ці не найбольш удалым было сьвяткаваньне угодкаў 25 Сакавіка ў 1953 г., на якое адмыслова прыбыў а. Аляксандар Крыт з Брадфарду. Ён прывёз таксама а. Захарыя Палякова і хор. У выніку за незалежнасьць Беларусі побач зь беларусамі маліліся ўкраінцы і казакі. Гэтае сьвята, на якім прысутнічала блізу 100 чалавек, сталася самым масавым у беларускім Бірмінгеме²²⁷. І надалей усё большую вагу ў мерапрыемствах набывалі багаслужбы, ладжаныя мясцовай парафіяй БАПЦ²²⁸.

Да канца 1950-х гг. звесткі пра беларусаў у акрузе Ковэнтры—Бірмінгем становяцца больш рэдкімі ў паперах ЗБВБ. У 1960-х гг. згадкі ўжо эпізадычныя²²⁹. Так, у пратаколе Пятнацатага зьезду ЗБВБ (1961 г.) адзначаецца, што аддзел у Бірмінгеме вельмі малы, але яшчэ актыўны. Праўда, цягам пяці гадоў тут не змаглі сабраць кворуму на сходзе аддзелу. 20 лістапада 1962 г. Вера Рыч рабіла тут даклад на тэму «Тарас Шаўчэнка і Янка Купала» для студэнтаў Бірмінгемскага ўнівэрсытэту²³⁰. Аднак аддзел ЗБВБ да яго арганізацыі дачынення ня меў. Ужо да канца 1960-х у Бірмінгеме існаваў не аддзел, а быў толькі муж даверу ЗБВБ Міхась Еўлеў²³¹.

Прычынай спынення дзейнасьці аддзелу сталі надзвычай актыўныя міграцыйныя працэсы. Значная частка сябраў у гэты час вырашыла зьехаць з Брытаніі (найчасцей у ЗША). Сярод такіх былі доўгачасовы сакратар аддзелу ў Ковэнтры Генрых Сянкевіч (выехаў у 1954 г.), першы старшыня мясцовага аддзелу ў Бірмінгеме і пазьней сакратар акруговага аддзелу Лявон Хвалько (выехаў у 1958 г.), а таксама сябры ЗБВБ Сымон Антонік (выехаў у 1958 г.) і Сяргей Мажэйка (выехаў у 1956 г.). Яшчэ раней (у 1950 г.) у ЗША выехаў іншы беларус Сяр-

гей Дубавы, а ў Бразылію падалася з Ковэнтры сям'я Дзьмітрыя і Люцыны Галкаў. Акрамя таго, працягваліся пераезды беларусаў у межах Брытаніі. Акрамя згаданых вышэй Алеся Буты і Піліпа Дзехцяра, што перабраліся ў Брадфард, варта згадаць пераезд з Бірмінгема ў Лёндан Алеся Скараходава, а ў Сток-он-Трэнт — Хведара Верамейкі. Многія беларусы зь сямейных прычынаў з часам таксама адышлі ад беларускага жыцця.

У выніку ў 1960-х гг. арганізаваная дзейнасьць беларусаў у акрузе спынілася. Засталіся паасобныя сябры ў розных месцах, якія зьбіраліся рэгулярна з нагоды ладжаных БАПЦ службаў або выяжджалі на нацыянальныя сьвяткаваньні ды зьезды ЗБВБ у Лёндан.

Такім чынам, актыўная гісторыя акруговага аддзелу ЗБВБ Ковэнтры—Бірмінгем ахоплівае пяць-сем гадоў (1948—1953/55). Далей пачаўся працяглы пэрыяд стагнацыі, які скончыўся зьнікненьнем гэтай рэгіянальнай адзінкі ЗБВБ.

Аддзел ЗБВБ у Кембрыджы

У Кембрыджы, вядомым на ўвесь сьвет сваім унівэрсытэтам, у сярэдзіне ХХ ст. беларусаў было няшмат (магчыма, некалькі дзясяткаў на 91 тысячу насельніцтва гораду). Гэта не перашкодзіла беларускай паваеннай эміграцыі ў 1948 г. на хвалі арганізацыйнага ўздыму стварыць тут асобны аддзел ЗБВБ. Зьвестак пра дзейнасьць гэтай рэгіянальнай структуры захавалася няшмат. Найперш гэта дзьве кнігі пратаколаў паседжаньняў аддзела, што ахопліваюць 1949—1956 гг., а таксама некаторыя зацемкі ў камунікатах ЗБВБ і газэце «Бацькаўшчына». Менавіта гэты пэрыяд і быў адзначаны арганізаванай актыўнасьцю беларусаў Кембрыджы.

Дакладная дата арганізацыі аддзелу ЗБВБ у Кембрыджы невядомая, аднак захаваліся імёны першых яго кіраўнікоў: старшыня Янка Гралеўскі, сакратар Янка Пякарскі (будучы сьвятар БАПЦ) і скарбнік Віктар Гойшык, які займаў гэтую пасаду зь невялікім перапынкам да 1955 г.²³² Згаданыя людзі і вызначылі асноўныя кірункі дзейнасьці мясцовай беларускай групы ад самага пачатку. Галоўнай задачай аддзелу адразу і на ўвесь час ягонага існаваньня стала рэкрутаваньне новых сябраў з Кембрыджы і ваколцаў. Праца ў гэтым кірунку ішла зь пераменным посьпехам, асабліва ў часы старшынства ў аддзеле Міхася Дзямідзіка (1951—1955). Так, у 1949 г. аддзел меў адзінаццаць сябраў²³³, праз год у сьпісах згадваюцца прозьвішчы пятнаццаці асобаў^{LI}, а ў пратаколах за 1951 г. — дваццаць²³⁴. Гэта быў ці не максымальны лік удзельнікаў за ўвесь час існаваньня мясцовай структурнай адзінкі ЗБВБ, бо надалей на зборкі стала прыходзіць усё менш сябраў.

Невялікая колькасьць сябраў аддзелу спачатку не адбівалася на энтузіязьме і заплянаваных абсягах дзейнасьці ягоных сябраў. Яны імкнуліся ахапіць увесь спэктар працы, што ажыцьцяўлялі і іншыя тагачасныя аддзелы ЗБВБ: распаўсюд бела-

^{LI} У сьпісе сябраў аддзела ёсьць Янка Гралеўскі, Віктар Гойшык, Алесь Шацько, Ігнат Шклярэўскі, Ілья Капларчук, Янка Вайтовіч, Пётра Сахонька, Мікола Лонскі, Янка Пякарскі, Міхась Дзямідзік, Аляксандар Тышко, Мікола Краўчык, Міхась Радзян, Васіль Саламіцкі.

рускай прэсы, арганізацыя беларускіх імпрэзаў, збор грошай для фінансавання прыезду кіраўнікоў ЗБВБ, і, безумоўна, рэпрэзэнтацыя беларусаў у мясцовым грамадстве.

Намаганьнямі сябраў аддзелу мерапрыемствы (што ладзіліся да шасьці разоў на год²³⁵) праходзілі ў залі найстарэйшай царквы Кембрыджу (і ці ня цэлай Англіі) — Круглай царквы (*Round Church*)^{LII}. Тут адзначалі традыцыйныя беларускія сьвяты: Каляды, Вялікдзень, 25 Сакавіка, угодкі Слуцкага паўстаньня. Імпрэзы абавязкова суправаджаліся чытаньнем дакладаў зь беларускай гісторыі і сучаснасьці. Рэфэраты рыхтавалі ўласнымі сіламі або запрашалі гасьцей з Галоўнай управы. Зь мясцовых беларусаў даклады чыталі Алесь Шацько, што некалькі гадоў выконваў абавязкі сакратара аддзелу, Янка Пякарскі, а таксама старшыня Міхась Дзямідзік, які быў і аўтарам зацемак пра падзеі ў Кембрыджу ў «Бацькаўшчыне» (падпісваўся крыптанімам М. Д.). Госьці з Галоўнай управы наведвалі аддзел рэгулярна і абавязкова прыяжджалі з уласнымі рэфэратамі. Некалькі разоў прыяжджаў у Кембрыдж, спачатку як сакратар ЗБВБ, а потым як старшыня Аляксандар Надсан, а таксама Ўладзіслаў Курыла, Вітаўт Рамук ды іншыя. Наогул, Лёндан трымаў шчыльную сувязь з суполкай, адзначаючы ў 1952 г., што «аддзел ЗБВБ ў Кембрыджу зьяўляецца адным з найлепш арганізаваных аддзелаў і ягоная дзейнасьць ёсьць прыкладам для іншых»²³⁶. Магчыма, невялікую колькасць сябраў сапраўды было прасьцей арганізаваць.

Суполка ў Кембрыджу рэгулярна плаціла сяброўскія складкі, што накіроўваліся ў Галоўную ўправу, а таксама ўдзельнічала ў фінансаваньні візытаў у Брытанію важных замежных гасьцёў, якія часам дабіраліся і да гэтага невялікага беларускага асяродку. 26 лістапада 1950 г. мясцовую грамаду наведваў прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык²³⁷, а ў 1951 г. сюды прыяжджаў кіраўнік БАПЦ уладыка Васіль²³⁸. Варта адзначыць, што ладжаньне праваслаўных набажэнстваў з запрашэньнем а. Аляксандра Крыта стала адной з асноўных задачаў беларусаў Кембрыджу, выкананьне якой не спынілася разам зь дзейнасьцю аддзелу ЗБВБ, а працягнулася і да 1990-х, дзякуючы арганізаванай тут парафіі БАПЦ.

Актыўнасьць беларусаў была заўважаная і мясцовым грамадствам. Пра гэта можна меркаваць па зьяўленьні ў газэце *Cambridge Daily News* зацемкі з нагоды нацыянальнага сьвята беларусаў і здымку аднаго зь сябраў аддзелу — Янкі Гралеўскага²³⁹.

Невялікая колькасць сябраў аддзелу ў Кембрыджу, пераважная большасьць якіх жыла не ў самім горадзе, а ў ваколіцах на адлегласьці да трыццаці міляў, безумоўна, накладала адбітак на рэальныя магчымасьці іх дзейнасьці. З аднаго боку, у адрозьненьне ад вялікіх аддзелаў ЗБВБ, тут не было праблемы палітычнага падзелу, бо і людзей было вельмі мала, каб дадаткова дзяліцца, ды і арганізаваны аддзел быў у той час, калі раскол у Згуртаваньні ўжо адбыўся, а таму і стваралі суполку тыя, хто трымаў сувязь з Галоўнай управай ЗБВБ. Аднак зь іншага боку, некалькі дзясяткаў

^{LII} Царква была пабудаваная ў 1107 г.

энтузіястаў сярод жыццёвых побытавых праблемаў не змаглі захаваць імпэт да грамадзкай працы, і ўжо ад 1954 г. у зборках аддзелу стаў назірацца крызіс. Дакладаў зь беларускай гісторыі і культуры болей не чыталі, бо «*няма інтэлектуальных сілаў*». Сябры пачалі адмаўляцца плаціць складкі, бо набывалі ўласныя хаты. Сувязі з Галоўнай управай і яе дапамога аддзелу зьменшыліся. Праўда, у 1954 г. была наладжаная паездка беларусаў Кембрыджу ў Лёндан на выступ Беларускага студэнцкага хору зь Лювэну²⁴⁰. І пазьней суполка ладзіла праваслаўныя набажэнствы а. Крыта, зьбірала грошы на дапамогу беларусам у Нямецчыне, на Выдавецкі фонд ды газэту «Бацькаўшчына», а ў 1955 г. фінансава спрычынілася да чарговага прыезду Міколы Абрамчыка²⁴¹. Разам з тым, зборкі сябраў сталі ўсё больш рэдкімі і колькасьць прысутных на іх усё радзей перавышала дзясятка.

Ці ня самы моцны ўдар па аддзеле ЗБВБ у Кембрыджы ў пачатку 1956 г. нанёс ад'езд з гораду яго старшыні Міхася Дзямідзіка, сьледам за якім сышлі са сваіх пасадаў сакратар Пётра Сахонька ды скарбнік Віктар Гойшык. Новая ўправа нагадвала самую першую: старшынём зноў стаў Янка Гралеўскі, а функцыі сакратара і скарбніка забавязуўся выконваць Янка Пякарскі²⁴². Тым ня менш, ужо ў 1956 г. аддзел упершыню не прадставіў справаздачы аб сваёй дзейнасьці на зьездзе ЗБВБ. Ад гэтага часу і так нешматлікая інфармацыя пра беларусаў Кембрыджу зьнікае са старонак пэрыёдыкаў. На Трынаццатым зьездзе ЗБВБ было паведамлена, што аддзел фармальна зьліквідаваны, бо большасьць сябраў зьехалі ў іншыя месцы і краіны. Грошы ж аддзелу былі перададзеныя мясцоваму праваслаўнаму брацтву. Гэтая пастанова мясцовай управы не зусім адпавядала Статуту ЗБВБ, і таму на наступным агульным зьездзе Згуртаваньня зьявіліся звесткі пра спробы «рэанімацыі» суполкі. І толькі ў 1961 г. Галоўная ўправа мусіла канстатаваць, што аддзелу ў Кембрыджы больш не існуе. Праўда, у горадзе захаваліся рэгулярныя беларускія багаслужбы, ладжаныя мясцовай парафіяй БАПЦ. Ужо ў 1970-х сталі зьяўляцца паведамленьні, што у Кембрыджы ёсьць муж даверу ЗБВБ — Янка Гралеўскі, да якога зьвярталіся нешматлікія беларусы. Аднак улічваючы ягоную вызначальную ролю ў згаданым прыходзе БАПЦ і арганізацыі багаслужбаў, можна меркаваць, што гэты дзеяч быў проста адзіным пазасталым актыўным беларусам у рэгіёне. Зь ягонай сьмерцю ў верасьні 1989 г. зьвязаныя апошнія згадкі пра беларускую прысутнасьць у Кембрыджы.

Магчыма, лёс аддзелу ЗБВБ у Кембрыджы быў заканамерны і перадвызначаны лёсамі падобных, але яшчэ меншых групаў беларусаў у Брытаніі, што аб'ектыўна не маглі супрацьстаяць абставінам эміграцыйнага жыцця. У сытуацыі, калі арганізацыю складалі некалькі дзясяткаў чалавек, выхад ці ад'езд нават аднаго баляча адбываўся на магчымасьцях усяе грамадзкае працы. Дзіўна, што аддзел у Кембрыджы наогул здолеў праіснаваць болей за пяць гадоў. Разам з тым, згаданая суполка беларусаў — знакавая зьява для нашых суайчыннікаў у Брытаніі, і, безумоўна, важная частка гісторыі ЗБВБ.

ЗБВБ у Ёркшыры

Ёркшыр — гістарычнае графства ў паўночнай Англіі, дзе знаходзілася найбольшая колькасць прадпрыемстваў тэкстыльнай прамысловасці. У паваяенны час тут адчуваўся брак працоўных рук, таму ў рэгіёне сталі актыўна сяліцца імігранты розных нацыянальнасцяў: і былыя жаўнеры польскага войска, і тыя, што прыбылі ў Вялікабрытанію як добраахвотныя эўрапейскія работнікі. У Ёркшыры, асабліва ў ваколіцах Лідсу, былі сканцэнтраваныя эмігранцкія хостэлы і лягеры польскіх вайскоўцаў. Колькі было сярод іх беларусаў, дакладна вызначыць немагчыма, але менавіта тут быў створаны другі паводле памераў і значнасці беларускі асяродак у Вялікабрытаніі.

Першай арганізацыяй у Ёркшыры стаў аддзел ЗБВБ, створаны ў мястэчку Хосфарт (*Hosforth*), якое знаходзіцца за некалькі кілямэтраў ад Лідсу. Тут быў вялікі лагер былых польскіх вайскоўцаў. У адным толькі Грынбанк-хостэле (*Greenbank Hostel*) пражывала некалькі дзясяткаў беларусаў, якія й заснавалі там 3 лістапада 1947 г. аддзел ЗБВБ. У хуткім часе новая структура ня толькі развіла сваю дзейнасць у Лідсе і ваколіцах, але і пашырыла яе на ўсю акругу Ёркшыр. У студзені 1948 г. аддзел налічваў 19 асобаў толькі ў Хосфарце²⁴³.

Аднак у Ёркшыры было шмат іншых хостэлаў, дзе групаваліся беларусы. Вінцэнт Жук-Грышкевіч так характарызаваў акругу, намаўляючы сябраў «Дванаццаткі» ўладкоўвацца менавіта тут: «*[У акруге Ёркшыр — Н.Г.] ёсьць шмат беларусаў у капальнях і ў вялікіх фабрычных цэнтрах. У Лідс, напрыклад, ёсьць вельмі актыўны аддзел ЗБВБ, які лічыць па-над 20 сяброў. Але ён абняў толькі малую частку беларусаў у сваёй ваколіцы, а ў цэлай акрузе беларусаў ёсьць сотні, а можа і тысячы. Ёсьць там і беларусы з ДП зь Нямецчыны і сяброўкі з Ватэнштэту...*»²⁴⁴.

29 лютага 1948 г. у Хосфарце адбыўся зьезд сябраў розных асяродкаў Ёркшыру, і на базе мясцовага аддзелу быў закладзены акруговы аддзел ЗБВБ «Ёркс» (фактычна мясцовы аддзел быў проста перайменаваны), а ў акруговае кіраўніцтва быў абраны ўрад аддзелу Хосфарт. Зьезд выказаўся за тое, каб і надалей сярод беларусаў вялася тлумачальная праца з мэтай павелічэння колькасці сябраў ЗБВБ. Сярод сябраў аддзелу была вялікая колькасць жанчын (больш, чым у іншых суполках), бо тут жыла група беларусак зь лягераў *DP*, якія працавалі на тэкстыльных фабрыках. Сярод іх былі Алена Марцінкевіч (потым Міхалюк), Каця Янцэвіч (потым Вініцкая), Жэня Ермалінская (потым Цярпіцкая) і іншыя. У якасці першай справы акруговага аддзелу было вырашана сплаціць пазыку за друкарку, купленую за грошы Галоўнай управы ЗБВБ. Праўда, плацілі складкі толькі мужчыны, жанчыны былі вызваленыя, бо зараблялі меней²⁴⁵.

У другой палове 1948 г. лік сяброў аддзелу дасягнуў 37 чалавек, і ён стаў найбуйнейшай рэгіянальнай адзінкай ЗБВБ.

28 сакавіка 1948 г. у Хосфарце прайшло першае супольнае сьвяткаваньне ўгодкаў БНР, на якія старшыня аддзелу Міхась Мароз зрабіў даклад з гісторыі БНР, а мастацкую частку сьвяточнай акадэміі складала дэклімаваньне беларускіх вершаў²⁴⁶.

Крыху пазьней пры аддзеле быў створаны хор, гэтай справай заняўся будучы сьвятар Алег Мірановіч²⁴⁷

На Вялікдзень 1948 г. дэлегацыя аддзелу ЗБВБ Ёркс была запрошаная на сьвяткаваньне да ўкраінцаў. Ад беларусаў тут выступіў Сяргей Шчэрба²⁴⁸. Пазьней, у сьнежні 1948 г., у Грынбанк-хостэле адбылася ўрачыстая акадэмія з нагоды п'ятых угодкаў арганізацыі Антыбальшавіцкага блёку народаў^{LIII}, што ладзіў СУБ пры ўдзеле беларусаў. З прамовай выступалі Сяргей Шчэрба і Янка Сяўковіч, а з дэклімацыямі беларускіх вершаў — Алена Марцінкевіч і Каця Янцэвіч. Яны былі апранутыя ў нацыянальныя строі, што вельмі спадабаліся прысутным брытанкам. У залі побач з украінскім вісеў і бел-чырвона-белы сьцяг ды Пагоня, а прысутныя прасьпявалі па чарзе і беларускі, і ўкраінскі гімны²⁴⁹. Так наладжваліся вельмі трывалыя сувязі беларусаў Ёркшыру з прадстаўнікамі іншых нацыянальнасьцяў, перадусім з украінцамі.

Акруговы аддзел аб'ядноўваў беларусаў, што жылі ня толькі ў Лідсе і ваколіцах, але і іншых асяродках, у тым ліку ў Брадфардзе, Галіфаксе і г.д. Першапачаткова агульныя сходы акруговага аддзелу мелі адбывацца штомесяц, а ўправа выбіралася на шэсьць месяцаў. Але практыка першага году працы паказала, што вытрымаць такі рытм для акругі складана, і зьезды ладзіліся ў 1948 г. ужо што-

двямесяцы, а далей некалькі разоў на год²⁵⁰. Найчасьцей зборкі акруговага аддзелу адбываліся ў Лідсе ў клубе пры царкве Сьвятой Маргарыты (*St. Margaret of Antioch, Cardigan Rd*).

Складаны для беларускага эміграцыйнага жыцьця з прычыны расколу 1948 год прайшоў для беларусаў Брадфарду адносна спакойна. Хоць водгукі палітычнага падзелу ў Лёндане даходзілі і сюды. Ужо 15 траўня 1948 г. у Лідсе прайшоў агульны зьезд сяброў акруговага аддзелу, галоўным пытаньнем якога была справаздача старшыні Міхася Мароза з Другога зьезду ЗБВБ. Пасьля асьвятленьня падзеяў ён заклікаў прысутных «трымаць цесную сувязь з Галоўнай управай ЗБВБ, як кіраўнічым органам усяго беларускага сяброўства ў Вялікабрытаніі». У выніку абмеркаваньня прысутныя поўнасьцю падтрымалі дзейнасьць Галоўнай управы і яе старшыні Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Адмысловы даклад пра задачы белару-

Адна зь першых сустрэчаў беларусаў Брадфарду. 1947 г.

^{LIII} Больш падрабязна пра гэтую арганізацыю і дачыненні з ёю ЗБВБ будзе ніжэй.

скай эміграцыі зрабіў прысутны на зьездзе сябра «Дванаццаткі» Алесь Бута. Сярод рэзалюцый акруговага зьезду былі наступныя:

«1. *Выказаць поўны давер і падпарадкавацца новаабранай Галоўнай управе ЗБВБ,*

2. *Прыкласьці намаганьні для павелічэння шэрагаў ЗБВБ беларусамі, якія знаходзяцца у чужым, нават варожым беларускай справе, асяродзьдзі,*

3. *Прызнаць ХАБР за шкодную арганізацыю для беларускай справы»²⁵¹.*

Здавалася, што беларусы Брадфарду адзінадушна падтрымалі пазыцыю кіраўніцтва ЗБВБ і сьледам за ім — Рады БНР у палітычным падзеле эміграцыі. Такое ўражаньне стваралі і рэгулярныя публікацыі пра жыцьцё суродзічаў у Ёркшыры на старонках «Беларуса на Чужыне» у 1948 г. У адной з нататак, напрыклад, было заўважана, што «*вартасьць працы аддзелу тым больш вялікая, што не сьвінілі і не ўплылі на яе дывэрсійныя падшэпты, плёткі і сыстэматычна рассыланья лістоўкі Лёнданскай групкі с-пад знаку ХАБР*»²⁵². Аднак ужо празь месяц, у снежні 1948 г., стала відавочна, што палітычны раскол не міне і мясцовых беларусаў.

Беларускі камітэт сяброўства

У пачатку 1949 г. часопіс «Аб'яднаньне» паведаміў, што ў рэдакцыю прыйшоў ліст «*ад актыўных беларусаў Лідсу*». У адкрытым лісьце сьцьвярджалася, што «*разгледзеўшы ўсебакова цяжкую сытуацыю беларускага культурнага жыцьця на абшары акругі Ёрк і прылеглых да яе акругаў, якое занікае з кожным днём у выніку выкліканага варожэга змаганьня паміж беларускімі палітычнымі ўгрупаваньнямі*» мясцовыя актывісты пастанавілі паклікаць да жыцьця Беларускі камітэт сяброўства (БКС). Адразу было абранае кіраўніцтва Часовага камітэту ў наступным складзе: Янка Міхалюк (старшыня), Янка Сяўковіч (сакратар), Мікола Галоўка (скарбнік), Сяргей Шчэрба (культурна-асьветны рэфэрэнт) і Аляксандар Койка і Гальяш Шклянік (сябры Нагляднай рады).

Камітэт павінен быў стаць арганізацыяй па-над палітычным падзелам і займацца наладжваньнем беларускага рэлігійнага і грамадзкага жыцьця паводле адмыслова распрацаванай праграмы. У звароце ініцыятыўнай групы сьцьвярджалася, што «*ў дыскусіі над адносінамі Часовага камітэту да арганізацыяў ХАБР і ЗБВБ пастаноўлена: кожны сябра Камітэту можа належаць як да ХАБР, так і да ЗБВБ, бо вышэй успомненых арганізацыі зьяўляюцца апалітычнымі — арганізацыямі самапомачы. Аднак калі зойдуць выпадкі, што кіруючыя органы даных арганізацыяў будуць ператвараць іх у палітычныя пляцоўкі рознымі хітрасьцямі, Часовы камітэт будзе змагацца з шкоднымі плянамі гэтых жа органаў*». Такім чынам, актывісты зь Ёркшыру заявілі пра непрызнаньне існуючага палітычнага падзелу як неад'емнай часткі тагачаснага жыцьця ўжо і беларусаў Вялікабрытаніі, спасылаючыся на статутную апалітычнасьць ЗБВБ і ХАБР ды імкнучыся захаваць вонкавую нэўтральнасьць сіламі БКС^{LIV}.

^{LIV} У якасьці афіцыйнага адрасу арганізацыі падавалася: *Michaluk J. Middleton Hall, 10 Town Str., Leeds 10.*

Пры Камітэце пляналася стварыць Касу самапомачы, Беларускаю інфармацыйную службу, каб *«пашыраць беларусазнаўства сярод чужынцаў і выдаваць адпаведны часопіс»*, а таксама аддзелы культуры і асветы ды рэлігійных справаў²⁵³.

Першай жа акцыяй БКС стаў пратэст супраць паездкі на Сусьветны зьезд беларускай эміграцыі ў Парыжы дэлегацыі сябраў ЗБВБ, якія не былі абраныя супольна брытанскімі беларусамі. Пратэст быў пазначаны той самай датай, што і стварэньне Камітэту. Гэта можа сьведчыць на карысьць таго, што згаданая падзея з дэлегацыяй і была непасрэднай падставай для арганізацыйнага афармленьня незадаволеных беларусаў Ёркшыру.

Сусьветны зьезд беларускай эміграцыі прайшоў у Парыжы ў сьнежні 1948 г., і вынікам яго працы стала стварэньне новай беларускай арганізацыі міжнароднага ўзроўню — САБЭ (Сусьветнай арганізацыі беларускай эміграцыі), якая мелася каардынаваць дзейнасьць беларускіх асяродкаў у сьвеце. Праблема была толькі ў тым, што ад самага пачатку арганізацыя была палітычна заангажаваная, бо стваралася прыхільнікамі Рады БНР і пад патранатам яе прэзыдэнта Міколы Абрамчыка. Прадстаўнікамі ад беларусаў Вялікабрытаніі на згаданым зьездзе пры стварэньні САБЭ былі сябры ЗБВБ Вінцэнт Жук-Грышкевіч, Аляксандар Лашук, Мікола Нікан і Часлаў Кукель. Пытаньне, чаму кіраўніцтва ЗБВБ вырашыла не арганізоўваць выбары дэлегатаў па асяродках, можа мець некалькі адказаў. Такія выбары патрабавалі часу, якога, верагодна, у арганізатараў зьезду не было. Акрамя таго, у сытуацыі існуючага палітычнага падзелу на зьезд прыхільнікаў Рады БНР мусілі паехаць тыя, хто выдатна арыентаваўся ў становішчы беларускай паваеннай эміграцыі і палітычных яго аспэктах. Такім чынам, гэта мелі быць асобы зь Лёндану, з кіраўніцтва ЗБВБ.

Праблема была ў тым, што ў Ёркшыры, ды ня толькі там, беларусы пра Сусьветны зьезд і дэлегацыю зь Вялікабрытаніі на ім даведаліся толькі з публікацыі ў газэце «Бацькаўшчына» ўжо пасля падзеі. Сам характар САБЭ ды сытуацыя неінфармаванасьці сябраў ЗБВБ і стала галоўнай прычынай узьніклага пратэсту. Незадавальненне легла ў добрую глебу ўнутрыбрытанскіх супярэчнасьцяў беларускага жыцьця, узаемных абвінавачаньняў на старонках лёнданскіх пэрыёдыкаў ХАБР і ЗБВБ. Уплыў агітацыі, якую вёў ХАБР, відавочны пры канцы апублікаванага «Пратэсту»: *«Даражэнька сябры і сяброўкі! Гляньма-ж адкрытымі вачыма на сёньняшнюю нашу беларускую справу! Яна-ж і надалей разьбіваецца варожымі рукамі. Людзі «учарашняга дня» прысвоішы сабе назой беларуса кампраметуюць усімі сіламі маладую беларускую эміграцыю. Стараюцца ўсімі сіламі зьнішчыць праваслаўную веру, якую вызнае большасьць грамадства, у места якой прышчапіць «вунійнае вучэньне»*²⁵⁴. Такім чынам, традыцыйныя закіды праціўнікаў Рады БНР у Вялікабрытаніі ўсё ж паступова размывалі, здавалася б, трывалае адзінства шэрагаў ЗБВБ, насуперак цьверджаньням пра неэфэктыўнасьць прапаганды ХАБР.

Імкненьне супрацьстаяць палітызацыі нацыянальнага жыцьця і крыўда за тое, што важныя падзеі адбываюцца без узгадненьня зь сябрамі ЗБВБ у рэгіёнах,

а таксама штучна ўзьніклыя непаразуменьні на рэлігійнай глебе сталі галоўнымі фактарамі стварэньня Беларускага камітэту сяброўства.

Ужо 7 студзеня 1949 г., паводле інфармацыі Часовага камітэту, зь яго ініцыятывы беларусы Ёркшыру сьвяткавалі праваслаўныя каляды з адмысловай багаслужбай, у часе якой сьпяваў хор пад кіраўніцтвам Алега Мірановіча, прыёмам з удзелам англіканскага сьвятара, сьпевамі калядак ды лятарэяй²⁵⁵. Праўда, застаецца невядомым, ці ўсе ўдзельнікі сьвяткаваньня ведалі пра тое, што яго арганізоўвае Беларускі камітэт сяброўства, або ішлі на заклік яго ўдзельнікаў як сябраў акруговага аддзелу ЗБВБ, як сьцьвярджалася пазьней у «Беларусе на Чужыне».

Ініцыятыва стварэньня надпалітычнай арганізацыі, якая зыходзіла ад сябраў ЗБВБ, але была скіраваная найперш супраць палітыкі менавіта Згуртаваньня, наўрад ці магла быць прыязна сустрэтая Галоўнай управай. 6 лютага 1949 г. адбыўся надзвычайны агульны сход аддзелу ЗБВБ Ёркс, на якім у прысутнасьці больш за 30 асобаў віцэ-старшыня ЗБВБ Аляксандар Надсан зрабіў даклад пра дасягненьні арганізацыі, а таксама пра сусьветны зьезд эміграцыі і САБЭ. На сходзе «*выявілася шкоднае становішча ў гэтай справе некаторых сябраў на чале з сп. Шчэрбай*». Справай гэтых сябраў мела заняцца Галоўная ўправа ЗБВБ. Янка Сяўковіч у выніку дыскусіяў змушаны быў пакінуць пасаду сакратара акруговага аддзелу, а на яго месца абраны Мікола Ягаўдзік²⁵⁶. Гэта быў толькі першы крок супрацьстаяньня ЗБВБ і БКС.

Неўзабаве пасля сходу ў «Беларусе на Чужыне» зьявіўся разорнуты матэрыял пад назвай «*Маўчаць ня маем права*», дзе сьцьвярджалася наступнае: «*У сувязі з рэкламаваньнем у зарубежніцкіх часопісах т.зв. «Беларускага Сяброўства» нібы арганізацыі новапаўсталай, даводзіцца да ведама беларускага грамадзтва, што сябры ЗБВБ акругі Ёркс нічога супольнага ня маюць з вышэй менаванай арганізацыяй за выняткам быўшых чатырох сябраў ЗБВБ, якія зьяўляюцца закладчыкамі гэтай арганізацыі*». Далей ў тэксьце абвяргалася інфармацыя, што Камітэт паўстаў на культурна-асьветнай зборцы 30 сьнежня 1948 г, бо «*як цьведзяць удзельнікі «культурна-асьветнай» зборкі, нічога аб заснаваньні падобнай арганізацыі яны ня чулі, акрамя Шчэрбавай лаянкі*». Беларускі камітэт сяброўства быў названы шкоднай арганізацыяй, сьцьвярджалася таксама, што Сяргей Шчэрба моцна скампрамэтаваў сябе у ЗБВБ і сярод беларусаў. «*Разьбіцьцём беларускага адзінства Шчэрба займаўся і раней. Калі ён быў сакратаром акруговага аддзелу, то спэцыяльна выклікаў непаразуменьні і лаянкі паміж сябрамі... Проста становіцца сьмешным, каб хто з беларусаў, што ведаюць Шчэрбу, пайшоў да заснаванай ім арганізацыі*»²⁵⁷ — пісалі аўтары артыкулу Міхась Мароз і Мікола Ягаўдзік, «забыўшыся», як тры месяцы таму выказвалі падзяку таму ж Шчэрбу з нагоды ягонай плённай працы сакратаром акруговага аддзелу, шкадуючы пра ягоны сыход з пасады²⁵⁸.

У выніку тры дзейныя сябры ЗБВБ — Янка Міхалюк, Янка Сяўковіч і Сяргей Шчэрба — былі выключаныя з шэрагаў арганізацыі. Нягледзячы на гэ-

та, яны працягвалі дзейнасьць ад імя БКС у справе рэалізацыі запланаванай у арганізацыйнай заяве дзейнасьці. Разам з трыма згадымі асобамі з ЗБВБ сышлі і іншыя, сярод якіх быў і Алег Мірановіч.

Сябры Камітэту сяброўства выканалі абяцаньне разабрацца ў палітычных ідэях, што віруюць у беларускай эміграцыі, і пазыцыях палітычных цэнтраў. 15 лютага 1949 г. Камітэт апублікаваў новую адозву да ўсяе беларускае эміграцыі, дзе зрабіў ацэнку сытуацыі расколу. Там, у прыватнасьці, сьцьвярджалася:

«Нацыянальныя сілы нашага народу трацяцца ў міжасабовым змаганьні і ўзаемных раздорах і сварках. Нападам, атакам, кампрамітацыі і дыскрэдытацыі паддаюцца беларускія аўтарытэтычныя установы і арганізацыі і найлепшыя змагары за беларускую справу.

Падзел беларускай эміграцыі на два процілеглыя лагеры ёсьць факт дакананы. Стварыліся два эміграцыйныя ўрады — два блёкі эміграцыі, якія ўзаемна між сабою змагаюцца, абзываюць адзін другога варожым зарубежніцкім, а тым самым дэзарганізуюць, дэзарыентуюць і разьбіваюць усю беларускую грамадзкасць. Бо як заяўляюць некаторыя беларусы, матывуючы свае выступленьне з ЗБВБ, невядома ёсьць, хто ёсьць вораг, а хто абаронца беларускага народу, бо ў нашай прэсе і ўрад БЦР называецца варожым і ўрад БНР. І гэтыя беларусы, каб не папасьці ў варожыя беларускай справе блёкі, выступаюць зь беларускіх арганізацый і зусім адыходзяць ад беларускага грамадзкага жыцьця.

Як бачыце, у гэтым братнім змаганьні не выйграюць ні прыхільнікі Абрамчыка, ні прыхільнікі прэзыдэнта Астроўскага»²⁵⁹.

Праўда, далей у «выніку разбору карысных і заганных зьяваў у палітычным жыцьці беларускай эміграцыі» аўтары палічылі больш правамоцным цэнтрам палітычнай эміграцыі БЦР, заклікаўшы гуртавацца вакол Радаслава Астроўскага. Атрымлівалася, што камітэт самапомачы адначасова выказваў прыхільнасьць да ХАБР. І наступныя падзеі пацьвердзілі гэтыя адносіны.

Тым часам Камітэт арганізаваў у Лідсе ўласнае сьвяткаваньне ўгодкаў 25 Сакавіка²⁶⁰, асобнае ад ЗБВБ. Гэта яшчэ раз яскрава адлюстравала, што ў беларускім жыцьці Ёркшыру адбыўся ідэйны раскол.

Апісанья падзеі знайшлі адбітак на старонках часопісу ХАБР «Аб'яднаньне», а таксама навастворанага часопісу «Патрыёт» — выданьня БКС. Такім чынам яго сябры выконвалі ўзяты на сябе абавязак выдаваць уласны пэрыёдык. «Патрыёт» выходзіў ад красавіка 1949 г. да сакавіка 1953 г., спачатку ў Брадфардзе, а з 1951 г. у Лідсе і пазначаўся як орган беларусаў у Ёркшыры. Найбольш актыўным аўтарам часопісу быў той самы Сяргей Шчэрба, што пісаў пад рознымі псеўданімамі. Большасьць матэрыялаў выданьня мела «антыкрывіцкую» і антыкаталіцкую скіраванасьць.

Яшчэ адной цікавай ініцыятывай БКС стала спроба стварэньня супольнай беларуска-ўкраінскай арганізацыі. 22 траўня 1949 г. на кватэры старшыні Брадфардзкага аддзелу СУБ В. Кардубы адбылося паседжаньне ўкраінска-беларускай

ініцыятыўнай групы. Ад беларусаў на сустрэчы былі кіраўнікі Камітэту: Янка Міхалюк (старшыня), Янка Сяўковіч (сакратар) і Віталь Цярпіцкі (сябра кантрольнага органу). На сходзе абмяркоўвалася пытаньне ўкраінска-беларускага супрацоўніцтва, у выніку чаго была прынятая рэзалюцыя пра неабходнасьць супольнай грамадзкай і культурна-асьветнай працы і «*абароны інтарэсаў абодвух народаў перад ворагамі (імперыялістамі)*». Прапаноўвалася ладзіць супольныя беларуска-ўкраінскія вечарыны, абменьвацца прэсай. Акрамя таго, былі абраныя прадстаўнікі ў часовую ўправу Ўкраінска-беларускага клюбу (да часу агульнага ўкраінска-беларускага зьезду). На 11 чэрвеня 1949 г. у царкве Сьв. Патрыка ў Брадфардзе была прызначаная агульная ўкраінска-беларуская зборка для апрацаваньня плянаў на будучыню²⁶¹.

Дакладных зьвестак наконт таго, ці адбылася наступная ўкраінска-беларуская сустрэча і ці было наладжанае дэклараванае супрацоўніцтва, не засталася. Аднак украінцы былі сталымі гасьцямі ня толькі БКС, але і створанага ў будучыні Акруговага цэнтру ХАБР у Ёркшыры.

Беларускі камітэт сяброўства праіснаваў як самастойная арганізацыя да ліпеня 1949 г., калі яго сябры ўвайшлі ў новаствораную структуру ХАБР. Хоць «Патрыёт» выдаваўся ў Брадфардзе і далей. Лёс Камітэту яскрава адлюстраванаў немагчымасьць існаваньня арганізацыі, якая магла б эфэктыўна працаваць, застаючыся па-над палітычным расколам эміграцыі. (Больш падрабязна пра дзейнасьць ХАБР у Ёркшыры глядзі ў асобным разьдзеле часткі «Хрысьціянскае аб'яднаньне беларускіх работнікаў»).

Акруговы аддзел ЗБВБ у Брадфардзе

Адначасова з гісторыяй БКС і ХАБР у Ёркшыры разьвіваліся падзеі ў акруговым аддзеле ЗБВБ. Пры канцы 1948 г. група актывістаў на чале з старшынём акруговага аддзелу Міхасём Марозам супольна купілі дом у Брадфардзе. Гэта была прыватная ініцыятыва, што мела грамадзкае значэньне. У доме, які быў у прыватнай уласнасьці сям'і Мароз, пражывала адзінаццаць беларусаў. Сюды ж на *17 Coleridge Place* з Хосфарту пераехала канцылярыя акруговага аддзелу, і там жа адбываліся сходы²⁶².

Брадфард — горад у заходнім Ёркшыры, цэнтар тэкстыльнай прамысловасьці (вытворчасьці воўны). Пасьля Другой сусьветнай вайны (у 1951 г. у горадзе пражывала 292 тыс. чалавек) тут апынулася каля шасьці тысяч імігрантаў, сярод якіх былі значныя групы ўкраінцаў, палякаў, балтаў, а пазьней і вугорцаў. Толькі палякаў тут жыло каля трох тысяч²⁶³. Беларусы таксама характарызаваліся параўнальна значнай колькасьцю. Іх групу згадваюць у сваіх дасьледаваньнях, прыкладам, польскія навукоўцы²⁶⁴. Паводле зьвестак Алены Міхалюк, у 1950-х у Брадфардзе жыло да двухсот беларусаў, якія лічылі сябе такімі. Нездарма ў 1950 г. управа акруговага аддзелу выказвала спадзяваньні на тое, што колькасьць яго сябраў павялічыцца да сотні²⁶⁵. На той час у аддзеле было каля 40 асобаў. Гэта пры тым, што пэўная

колькасьць беларусаў была яшчэ ў ХАБР, а іншыя ўстрымліваліся ад афіцыйнага сяброўства ў ЗБВБ, але бралі ўдзел у яго мерапрыемствах. Апроч таго, цягам 1950—1960-х гг. шмат беларусаў выехала з Брадфарду ці ў іншыя гарады, ці эмігравала з краіны. У Манчэстэр перахалі Хведар Кажаневіч і Кастусь Шыбіцкі, у Лёндан — Каця Янцэвіч (потым у ЗША), Янка Сяўковіч, Аляксандар Ражанец, Уладзімір Бутрымовіч. Пакінулі Вялікабрытанію Васіль Багдан, Вера Касьцюкевіч (Бартуль), Віталь і Жэня Цярпіцкія, Мікола Ягаўдзік, Мікола Гумен і іншыя. Колькасьць дзейных сябраў акруговага аддзелу так і не дасягнула сотні за ўсю яго гісторыю, але гэта зусім не зьмяншае вартасьці зробленага беларусамі ў Ёркшыры наогул і ў Брадфардзе ў прыватнасьці.

Пасьля пераносу сядзібы акруговага аддзелу ў Брадфард лягічным было і стварэньне мясцовага аддзелу ЗБВБ, што і адбылося 13 лютага 1949 г. Старшынём быў абраны Міхась Сініца, сакратаром — Баляслаў Лішчонак, скарбнікам — Хведар Кажаневіч. Але болей інфармацыі пра дзейнасьць мясцовага аддзелу ў Брадфардзе няма. Ужо 26 сакавіка 1949 г. сьвяткаваньне ўгодкаў БНР ладзіў не мясцовы, а акруговы аддзел²⁶⁶. Верагодна, мясцовы аддзел вельмі хутка зьліўся з акруговым, ці дакладней, ад пачатку 1950-х у дакумэнтах фігуруе толькі акруговы аддзел ЗБВБ у Брадфардзе, які распаўсюджваў сваю дзейнасьць як на горад, так і на цэлую акругу.

Таксама, як і ў іншых рэгіёнах, у Брадфардзе аддзел ЗБВБ займаўся найперш арганізацыяй нацыянальных сьвяткаваньняў. Першапачаткова ўрачыстыя багаслужбы ладзіліся ў царкве Сьв. Магдалены, а потым у *St. Michael's Hall* адбываліся

Беларусы Брадфарду. Пачатак 1950-х гг.

сьвяточныя акадэміі, пазьней яны перанесліся ва ўласны грамадзкі цэнтар. Праграму сьвяткаваньняў складалі абавязковыя прынагодныя рэфэраты, найчасьцей іх рабілі сябры аддзелу Пётра Паўлоўскі, Станіслаў Мак, Алесь Бута, Янка Калбаса, Аляксандар Ражанец, Бэнэдыкт Кляіноў. Пазьней сталі выкарыстоўваць адмыслова напісаныя на просьбу мясцовых беларусаў тэксты рэдактара «Бацькаўшчыны» Станіслава Станкевіча²⁶⁷.

Нагоды для сьвяткаваньняў не абмяжоўваліся толькі традыцыйнымі нацыянальнымі (25 Сакавіка і Слуцкае паўстаньне) і рэлігійнымі (Каляды і Вялікдзень) датамі. Часта, асабліва ў 1950-х гг., адзначалі ўгодкі Янкі Купалы²⁶⁸ і Максіма Багдановіча²⁶⁹ з адмысловымі малебнамі і дэклімацыямі.

Мастацкія часткі беларускіх урачыстасьцяў з часам зьмяняліся. Вельмі разнастайныя яны былі спачатку, утрымлівалі дэклімацыі вершаў, сьпевы, часам нават драматычныя пастаноўкі. Слухалі таксама запісаныя на грамафонныя кружэлкі беларускія песьні ў выкананьні Беларускага студэнцкага хору зь Лювэну²⁷⁰. У пачатку 1960-х да ўдзелу ў нацыянальных мерапрыемствах сталі актыўна далучаць дзяцей беларусаў, што ажывіла сьвяткаваньні. Пазьней усё часьцей мастацкую частку акадэміі запаўнялі слуханьнем стужак з праграмамі Радыё «Свабода»²⁷¹.

Часам наведвалі Брадфард высокія госьці. Акрамя прадстаўнікоў Галоўнай управы ЗБВБ, прыяжджалі і беларусы з-за мяжы. Так, 18 лістапада 1950 г. і 30 сакавіка 1957 г. у Брадфардзе сустракалі прэзыдэнта БНР Міколу Абрамчыка²⁷². Меней як праз год пасья яго віталі Барыса Рагулю²⁷³. У 1972 г. у Брадфард прыяжджаў тагачасны старшыня Рады БНР Вінцэнт Жук-Грышкевіч з жонкай.

Пастаяннымі ўдзельнікамі беларускіх мерапрыемстваў сталі прадстаўнікі іншых нацыянальнасьцяў. Прыходзілі англічане, украінцы, латышы, палякі, нават рускія. З прамовамі, напрыклад, выступалі прадстаўнікі ўкраінскіх арганізацый і Казацкага нацыянальнага руху²⁷⁴.

Неад'емнай часткай нацыянальных сьвяткаваньняў у Брадфардзе быў збор ахвяраваньняў на розныя патрэбы. Сярод іншага дапамагалі беларускім інвалідам у Нямеччыне²⁷⁵ і беларускай прэсе²⁷⁶, зьбіралі Сакавіковы²⁷⁷ і Лістападавы дар БНР²⁷⁸ і Калядны дар 1965 году для БАПЦ²⁷⁹, а таксама грошы на будаўніцтва царквы ў Аўстраліі²⁸⁰ і на помнік беларускім героям у Нью-Джэрзі²⁸¹.

Акрамя арганізацыі беларускіх імпрэзаў, акруговы аддзел ЗБВБ Ёркс у Брадфар-

Сьвяткаваньне ўгодкаў Слуцкага паўстаньня ў Брадфардзе. 1950-я гг.

дзе займаўся іншымі кірункамі дзейнасці. Яшчэ 4 чэрвеня 1949 г. тут быў заснаваны Камітэт дапамогі хворым беларусам на чале з Васілём Багданам. Камітэт меў займацца зьбіраньнем ахвяраваньняў для суайчыньнікаў, што мелі ў гэтым патрэбу²⁸². Аднак яго праца не была працяглай, бо ў 1952 г. усе рэгіянальныя дапамагавыя камітэты ЗБВБ былі распушчаныя.

Цікавай ініцыятывай было выданьне ў сьнежні 1967 г. да 50-х угодкаў абвяшчэньня незалежнасьці БНР юбілейных капэртаў²⁸³. А ад 25 сакавіка 1971 г., дзякуючы высылкам старшыні аддзелу Янкі Калбасы, у Брадфардзе на плошчы перад будынкам ратушы (*City Hall*) упершыню ў Вялікабрытаніі быў вывешаны беларускі сьцяг²⁸⁴. Ад гэтага часу цягам некалькіх дзесяцігодзьдзяў бел-чырвона-белы штандар штогод 25 сакавіка ўздымаўся на галоўнай плошчы гораду.

Спачатку акруговы аддзел ЗБВБ Ёркс быў адным з найбольшых. У 1951 г. тут налічвалася 40 сябраў. Аднак рээміграцыя і іншыя неспрыяльныя абставіны моцна адбіліся на колькасным складзе суполкі. У 1959 г. у Брадфардзім аддзеле было толькі восем сябраў. Працу па пашырэнні шэрагаў управа аддзелу ў Брадфардзе праводзіла рэгулярна, хоць здараліся і няўдачы. Так, паводле справаздачы старшыні аддзелу Алеся Буты на чарговым сходзе ў 1952 г., аказалася, што некалькі сябраў «*выйшлі з ЗБВБ дзеля сваёй капрызнасці*»²⁸⁵. Але былі й посьпехі. Прыкладам, у 1965 г. на чарговы заклік Станіслава Мака на адной зь беларускіх імпрэзаў шэсьць асобаў склалі заявы на сяброўства ў ЗБВБ²⁸⁶. У выніку ў 1970-х колькасць удзельнікаў аддзелу складала 13—15 асобаў.

Як і ў іншых аддзелаў, у Брадфардзкага часам узьнікалі супярэчнасьці з Галоўнай управай. У 1952 г. аддзел, таксама як манчэстэрскі, выказаў пратэст супраць выступу ў часопісе «*Божым Шляхам*» тагачаснага старшыні ЗБВБ Аляксандра Надсана. Апублікаваны ім ліст, што датычыў неабходнасьці аддзяленьня рэлігійных справаў ад грамадзкіх, быў ацэнены ў Брадфардзе як недапушчальны для старшыні нацыянальнай арганізацыі²⁸⁷. Праўда, сама дыскусія тут была больш стрыманая, чым, прыкладам, у Манчэстэры. Узьнікалі і іншыя рознагалосьці, якія, аднак, не перарасталі ў невырашальныя супярэчнасьці, бо ўсе сябры арганізацыі працавалі для агульнай беларускай справы.

Некаторыя асобы з кіраўніцтва аддзелу пазьней уваходзілі ў Галоўную управу ЗБВБ. У розныя часы старшынямі ў Брадфардзе былі: Міхась Мароз (1949), Уладзімір Бутрымовіч (1950—1951), Алесь Бута (1951—1952), Янка Міхалюк (1954), Пётра Паўлоўскі (1956—1962), Янка Калбаса (1953 і 1963—1971, 1975), Аляксандр Калько (1972—1973), Хведар Лемяшонак (1976—1991). Сакратарамі ўправы аддзелу ў Брадфардзе былі, сярод іншых, Янка Сяўковіч (1951), Аляксандар Ражанец (1954—1955), Станіслаў Мак (1958—1969), Міхась Віценчык (1975). На пасадзе скарбніка ў Брадфардзе былі Аляксандар Койка (1952—1954), Янка Міхалюк (1956—1964) і іншыя.

Акруговы аддзел у Брадфардзе быў адным з найбольшых аддзелаў ЗБВБ, і ў 1951 г. ён набыў і ўласны грамадзкі Беларускі дом, у якім цягам 1951—1969 гг. канцэнтравалася беларускае жыцьцё ў Ёркшыры.

Першы Беларускі дом у Брадфардзе

У 1951 г. на адным са сходаў Акруговага аддзелу ЗБВБ было прынятае рашэнне набыць свой Беларускі дом. У сьпіс ахвярадаўцаў адразу запісалася 20 чалавек, якія сабралі 300 фунтаў, пазьней было сабрана яшчэ 200 фунтаў. Хутка ўправа аддзелу знайшла добры будынак, які каштаваў 950 фунтаў і падыходзіў пад грамадзкі дом. Аднак банк ня даў пазыкі. Неабходныя 450 фунтаў пазычыла беларусам на пяць гадоў Элізабэт Проктэр, англічанка, якая вельмі зацікавілася беларусамі і дапамагала ім^{LV}. У выніку сябры ЗБВБ Брадфарду змаглі набыць сабе будынак на 14, *Southey Place, Bradford*, які, праўда, патрабаваў сур'эзнага рамонту. Затое ён стаяў асобна ад іншых пабудоваў і быў большы памерамі за лёнданскі Беларускі дом. Брадфардзкі дом меў два паверхі з 15 пакоямі і вялікую залю для сходаў, дзе маглі разьмясьціцца каля ста чалавек²⁸⁸. Цягам шасьці тыдняў сябры аддзелу зрабілі поўны рамонт дому і ўдэкаравалі яго.

Урачыстае адкрыцьцё Беларускага дому адбылося 15 верасьня 1951 г. Сымбалічную стужку перад уваходам перарэзала Элізабэт Проктэр. Ад імя аддзелу ЗБВБ ёй падаравалі срэбную вазу і букет жывых кветак. Асьвячаў будынак а. Аляксандар Крыт. У сваёй урачыстай казані ён пажадаў: *«Няхай гэты дом станеца тым асяродкам, дзе будуць гуртавацца ўсе беларусы без розьніцы поглядаў і палітычных перакананьняў. Няхай кожны, наведваючы гэты дом, запоўніць існуючую ў ім пустату і знойдзе тут задавальненьне, духоваму голаду няхай не будзе месца ў гэтым доме»*²⁸⁹.

Адкрыцьцё Беларускага дому стала вялікай падзеяй нацыянальнага жыцьця ў Вялікабрытаніі. На яго сабраліся прадстаўнікі ўсіх беларускіх асяродкаў, было дасла на шмат прывітаньняў. Вёў урачыстае адкрыцьцё старшыня акруговага аддзелу ЗБВБ Уладзімір Бутрымовіч. Адмыслова на імпрэзу з Бэльгіі прыехаў Беларускі студэнцкі хор пад кіраўніцтвам Міколы Равенскага^{LVI}. Прысутны на сьвяце ўкраінскі прадстаўнік у сваім выступе сярод іншага зазначыў, што хоць украінцаў у Брадфардзе і болей колькасьцю, але беларусы пераўзышлі іх, першымі набыўшы ўласны грамадзкі дом²⁹⁰.

Беларускі дом меў стаць сапраўдным цэнтрам нацыянальнага жыцьця. Ён павінен быў даваць прытулак адзінокім беларусам і такім чынам прыносіць пэўны пры-

^{LV} Усе прыватныя пазыкі, узятыя на Беларускі дом у Брадфардзе, былі сплачаныя да сярэдзіны 1956 г. (А. Дзедзінка. Х-ы Агульны З'езд ЗБВБ (Ангельшчына) // Бацькаўшчына. №28-29(310-311). 1956.)

^{LVI} **Мікола Равенскі** (1886 — 1953) — беларускі кампазытар. Нарадзіўся ў в. Капланцы Ігуменскага пав. (сёння Бярэзінскі р-н Менскай вобл.) У 1903—1914 гг. — кіраўнік хору пры мужчынскім манастыры ў Менску. Скончыў рэгенцкія курсы ў Маскве (1915), Маскоўскую кансэрваторыю (1930). У 1930-х выкладаў у Менскім музычным тэхнікуме, Беларускай кансэрваторыі. У 1938 г. быў выключаны з Саюзу кампазытараў. Падчас нямецкай акупацыі жыў у Чэрвені, быў рэгентам царкоўнага хору. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Працаваў рознарабочым на тартаку пад Мюнхэнам. У 1950 г. пераехаў у Лювэн (Бэльгія), арганізаваў студэнцкі ансамбль пры Лювэнскім унівэрсытэце. Аўтар музыкі гімну-малітвы «Магутны Божа» (славы Натальі Арсеньневай). Памёр і пахаваны ў Лювэне.

Беларускі дом у Брадфардзе. 1950-я гг.

бытак, а таксама быць месцам правядзення нацыянальных мерапрыемстваў. Сябры акруговага аддзелу распрацавалі адмысловыя правілы жыцця ў Беларускам доме (Рэгулямін), што былі адпаведныя аналягічным правілам для лёнданскага Беларускага дому. Як і ў сталіцы, адзінокія жанчыны не маглі ні жыць, ні нават начаваць у доме²⁹¹. Ад пачатку і да 1961 г. адміністратарам дому быў а. Аляксандар Крыт, а

пасля яго ад'езду ў ЗША — Пётра Паўлоўскі.

Зьяўленьне грамадзкага цэнтру беларусаў у Брадфардзе значна ажывіла дзейнасьць аддзелу ЗБВБ. Была створаная невялікая бібліятэка, першы час шточацьвер у доме адбываліся лекцыі беларускай мовы, якія праводзіў Пётра Паўлоўскі. Пэрыядычна ладзіліся танцы і спаборніцтвы па пінг-понгу. На дварэ быў зроблены сад-агарод, дзе вырошчваліся клубніцы, маліны, парэчкі, салата, радыс ды іншая гародніна. Вакол дому быў разбіты прыгожы кветнік з абавязковымі васількамі, а ў садзе пасадзілі яблыню²⁹². Такім чынам, грамадзкі дом набываў усё больш беларускі выгляд і ператвараўся ў месца, дзе кожны беларус мог знайсці сабе адпаведны занятак.

Наяўнасьць уласнага грамадзкага цэнтру давала магчымасьць ладзіць вялікія імпрэзы з запрашэньнем значнай колькасьці гасьцёў, што ператвараліся ў адметныя падзеі ня толькі для мясцовай беларускай суполкі, але і для цэлага гораду. Такім важным мерапрыемствам стала, прыкладам, вялікае сьвяткаваньне ўгодкаў абвяшчэньня незалежнасьці БНР 30 сакавіка 1957 г. На імпрэзу прыехалі беларусы зь Лёндану, Бірмінгему і Манчэстэру, прысутнічаў прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык і старшыня ЗБВБ Мікола Арцюх. Былі запрошаныя брытанскія і ўкраінскія дзеячы. Разам у Беларускам доме сабралася больш за 200 чалавек. На сьвяткаваньні з прывітальным словам выступала і Элізабэт Проктэр, якой сябры мясцовага аддзелу падаравалі альбом беларускіх народных гафтаў. У сваёй прамове прыцелька беларусаў Брадфарду сказала, што раней ніколі не цікавіліся беларускім пытаньнем, пакуль не пазнаёмілася зь беларусамі асабіста, а «цяпер жа лічыць за вялікі гонар дапамагаць беларусам». Завершылася мерапрыемства танцамі: беларускімі, украінскімі і англійскімі. Інфармацыя пра вечарыну зьявілася ў мясцовых газэтах *Telegraph and Argus* і *The Yorkshire Post*²⁹³. Такім чынам беларуская грамада ў Брадфардзе стала даволі гучна заяўляць пра сябе сярод іншых імігранцкіх суполак гораду і цэлага графства.

Іншай адметнай падзеяй, што адбылася ў Беларускам доме ў Брадфардзе, быў вечар паэзіі Янкі Купалы, зладжаны 19 лістапада 1962 г. сумесна акруговым аддзе-

Элізабэт Проктэр зь беларусамі Брадфарду.

лам ЗБВБ і англійскай перакладніцай Верай Рыч. Сярод прысутных былі беларусы з Брадфарду, Лідсу і Манчэстэру, але іх аказалася меней, чым брытанцаў, некаторыя зь якіх прыехалі нават зь Лівэрпулю. Вечар паэзіі пачаўся кароткім дакладам пра Янку Купалу, які па-беларуску зрабіў старшыня акруговага аддзелу ЗБВБ Пётра Паўлоўскі. Затым Магдалена Элсі Рыч прачытала даклад пра Купалу ў англійскай мове, з шырокім асьвятленьнем гістарычнага кантэксту яго жыцьця і творчасці. Большасць дэкламатараў былі сябрамі англійскага паэтычнага таварыства. Зь вершамі па-беларуску выступалі вучні мясцовай нядзельнай школі²⁹⁴. Гэты вечар паэзіі стаў важнай падзеяй культурнага жыцьця Брадфарду, пра якую вельмі прыхільна апавядалі брытанцы. З часам і традыцыйныя беларускія сьвяткаваньні ўсё часцей сталі набываць розгалас у горадзе і цэлым Ёркшыры.

Важнай ініцыятывай, зьвязанай зь Беларускамі домам у Брадфардзе, было заснаваньне тут беларускай нядзельнай школі, а пазьней — і Юнацкага клюбу.

Беларуская нядзельная школа і Юнацкі клуб

Рашэньне пра адкрыцьцё школы для дзяцей было прынятае на сходзе сяброў аддзелу ЗБВБ 8 чэрвеня 1958 г.²⁹⁵ А ўжо ў 1959 г. яе вучні згадваюцца як удзельнікі нацыянальных сьвяткаваньняў. Асноўны клопат па навучаньні дзяцей узяў на сябе

Вучні беларускай школкі ў Брадфардзе. 1960-я гг.

Пётра Паўлоўскі. Дапамагалі яму ў працы а. Аляксандар Крыт (рэлігія), Алесь Бута, Алена Міхалюк, Янка Калбаса, Юры Хахолка (які, дарэчы, ня быў сябрам ЗБВБ). Дзецям, якія зьбіраліся штоднядзелю ў Беларускам доме, выкладалі беларускую мову, гісторыю, літаратуру, геаграфію, вучылі дэкламаваць вершы, сьпяваць і танчыць. Алена Міхалюк сшыла вучням нацыянальныя строі, і цяпер на кожнай беларускай імпрэзе яны зьвярталі на сябе ўвагу вопраткай, аздобленай традыцыйнымі беларускімі вышыванкамі.

Нядзельная школка праіснавала да 1964 г., калі была падзеленая на дзьве ўзроставыя групы: у першую ўваходзілі старэйшыя, што рыхтаваліся да экзаменаў, што мелі здаваць па-беларуску, у другую — малодшыя²⁹⁶. Першы настаўнік, Пётра Паўлоўскі, выехаў у гэты час з Брадфарду, але праца з падростаючым пакаленьнем на гэтым ня скончылася. Настаўнікамі ў школе выступалі таксама Станіслаў Мак, Янка Калбаса і іншыя.

У 1964 г. разам са школкай у Брадфардзе паўстаў Беларускі юнацкі клюб. Рашэньне пра яго адкрыцьцё было прынятае на сходзе беларусаў акругі 31 траўня 1964 г. Аднак да таго часу клюб як арганізацыя, што мела на мэце дапамагчы ў выхаваньні беларускіх дзяцей у нацыянальным духу, ужо існаваў. Яго сябры і сяброўкі, якіх было каля дзясятку, бралі ўдзел у арганізацыі мастацкай часткі сьвяткаваньня ўгодкаў аб-

вяшчэння незалежнасці БНР 29 сакавіка 1964 г.²⁹⁷ Апекунамі клубу ад ЗБВБ былі Алесь Бута і Алена Міхалюк, дапамагаў у працы Юры Хахолка. Юнацкі клуб меў і сваё асобнае кіраўніцтва: вучаніца каледжу Юля Мацкевіч займала пасаду старшыні, Ванда Бута — сакратара, Ганна Лемяшонак — скарбніка²⁹⁸.

Беларускі юнацкі клуб у Брадфардзе. 1965 г.

На згаданай жа зборцы бацькоў пры канцы траўня было вырашана даць клубу асобнае памяшканне ў Беларускам доме.

У выніку была абсталяваная і ўдэкараваная адпаведна густам сябровак і сябраў Юнацкага клубу заля, у якой юнакі і дзяўчаты мелі бавіць свой вольны час. Удзельнікі клубу, акрамя заняткаў у беларускай школе, мелі таксама больш актыўна займацца развучваньнем беларускіх песняў і танцаў, каб у будучыні выступаць на беларускіх канцэртах. Акрамя таго, улетку 1964 г. сябры клубу збіраліся здзейсніць вандроўку ў Лёндан, каб пазнаёміцца з брытанскай сталіцай і наведаць школу імя Сьв. Кірылы Тураўскага²⁹⁹.

12 ліпеня 1964 г. адбылося ўрачыстае адкрыццё Беларускага юнацкага клубу ў Брадфардзе. Асьвяціў залю а. Янка Абабурка. Афіцыйна адчыніў клуб сакратар Галоўнай управы Павал Навара, які заклікаў бацькоў пасылаць сваіх дзяцей у нядзельную школу і клуб, каб трымаць іх пры беларускай справе. Вялікую мастацкую частку ўрачыстасці з танцамі і сьпевамі склалі самі сябры і сяброўкі клубу: Юля Мацкевіч, Ванда і Ніна Буты, Ганна і Дар'я Лемяшонак, Галя Мазурук, Юрка Якімец, на акардэёне граў Антон Мучынскі. Падчас выступу гледачы шчодро ахвяравалі грошы на моладзевую справу³⁰⁰.

27 сьнежня 1964 г. Юнацкі клуб арганізаваў калядную ялінку для беларускіх дзяцей Брадфарду і ваколіцаў. На імпрэзе прысутнічалі і некаторыя вучні школы Сьв. Кірылы Тураўскага ў Лёндане, што прыехалі на канікулы. Ялінка зь Дзедам Марозам сабрала каля 50 дзяцей³⁰¹.

27 сакавіка 1965 г. на сьвяткаваньні ўгодкаў абвяшчэння незалежнасці БНР у Беларускам доме ў Брадфардзе сябры і сяброўкі зь Юнацкага клубу, што зноў выступалі ў нацыянальных строях, зрабілі вялікае ўражаньне на карэспандэнтаў мясцовай газэты *Telegraph and Argus*. На яе старонках хутка зьявіўся здымак сябровак Клубу з зацемкай, прысьвечанай беларускаму мерапрыемству³⁰².

Улетку 1965 г. апякун клубу Алесь Бута заплянаваў арганізаваць супольна з школай Сьв. Кірылы Тураўскага летнік для беларускіх дзяцей у Лёндане. Прызначаны найперш для дзяўчынак 8—14 гадоў (але былі месцы і для хлопчыкаў 8—9 гадоў), ён меў трываць ад 1 да 9 жніўня і фінансавацца бацькамі дзяцей. Акрамя дзя-

цей Брэдфарду і ваколіцаў на летнік запрашаліся і маленькія беларусы зь іншых асяродкаў³⁰³. І летнік аказаўся сапраўды ўдалай ініцыятывай.

Актыўнасьць Юнацкага клюбу трывала нядоўга. Магчыма, гэта было звязана з тым, што яго стваральнік і аякун Алесь Бута ў 1965 г., наведаўшы БССР і падпаўшы пад уплыў савецкай прапаганды, выйшаў з ЗБВБ і далей у Брэдфардзе ўдзельнічаў у мерапрыемствах прасавецкай славянскай суполкі ды друкаваўся на старонках яе часопісу «Славянскі голас». Новым апекуном Юнацкага клюбу стаў Станіслаў Мак³⁰⁴. Аднак, відавочна, зьмена кіраўніка не адбілася добра на дзейнасьці арганізацыі. Асобныя сябры і сяброўкі яшчэ надалей бралі ўдзел у беларускіх мерапрыемствах і міжнацыянальных імпрэзах (напрыклад, канцэртах, ладжаных Камітэтам паняволеных народаў³⁰⁵), аднак пасля 1966 г. звесткі пра Юнацкі клуб у Брэдфардзе становяцца эпизадычнымі. У 1968 г. сябры яго бралі ўдзел у адзначэньні 5-годзьдзя сьвятарства а. Янкі Абабуркі. У 1969 г. справаздачу ад клюбу на зьездзе ЗБВБ рабіў Янка Калбаса, аднак падрабязнасьці гэтай дзейнасьці невядомыя. У 1970-х звесткі пра яго больш не сустракаюцца ў друку і паперах ЗБВБ, таксама як і пра беларускую школу.

Школа і Юнацкі клуб у Брэдфардзе праіснавалі ў сукупнасьці блізу 10 гадоў. За гэты час яны змаглі зацікавіць частку беларускіх дзяцей нацыянальнай культуры, а таксама далі імпульс для больш актыўнай рэпрэзэнтацыі беларусаў на вонкі (выступы сябраў клюбу прыцягвалі ўвагу брытанцаў і ня толькі). Аднак цікавасьць моладзі не перарасла з часам у патрэбу грамадзкай дзейнасьці, якую мелі іх бацькі. Толькі Ганна Лемяшонак у будучыні стала актыўнай удзельніцай працы акруговага аддзелу ЗБВБ і нават у пачатку 1990-х выконвала функцыі яго скарбніка. Іншыя маладыя беларусы хутка па сканчэньні працы клюбу сталі страчваць цікавасьць да нацыянальнага жыцьця.

Другі Беларускі дом і клуб «Сакавік»

Пры канцы 1968 г. управа акруговага аддзелу атрымала паведамленьне з мэрыі пра тое, што паводле новых планаў разбудовы гораду раён, дзе знаходзіўся Беларускі дом, будзе цалкам перабудаваны, а сам будынак падлягае зносу. У выніку перамоваў кіраўніцтва аддзелу з гарадзкімі ўладамі мэрыя пагадзілася выкупіць будынак за 3 200 фунтаў, каб беларусы мелі магчымасьць набыць сабе дом у іншым месцы³⁰⁶.

30 сакавіка 1969 г. беларусы Брэдфарду апошні раз адсьвяткавалі ўгодкі БНР у старым доме, бо ўжо быў набыты новы за 4100 фунтаў, і цяпер засталася залагодзіць юрыдычныя фармальнасьці. Новы будынак знаходзіўся блізка да цэнтру гораду, недалёка ад іншых нацыянальных клубаў³⁰⁷.

30 чэрвеня 1969 г. першы Беларускі дом быў разбураны, а 15 жніўня 1969 г. беларусы афіцыйна атрымалі правы на новы грамадзкі будынак па адрасе *12 Walmer Villas, Manningham, Bradford 8*, які плянавалася назваць рэлігійна-грамадзкім цэнтрам беларусаў Брэдфарду. Новы дом меў службыць патрэбам ЗБВБ і БАПЦ, да-

ючы месца для размяшчэння канцылярый гэтых арганізацый. Таксама плянавалася арганізаваць у новым доме ліцэнзаваны сацыяльна-дапамогавы клуб³⁰⁸.

21 верасня 1969 г. з ініцыятывы акруговага аддзелу ЗБВБ адбыўся арганізацыйны сход Беларускага грамадзкага клубу «Сакавік» у Брадфардзе. Тут была, па ўзгадненні з Галоўнай управай ЗБВБ, абраная ўправа новай арганізацыі: старшыня Аляксандар Калько, сакратар Янка Калбаса, скарбнік Хведар Лемяшонак, сябры ўправы Бэнэдыкт Кляйноў і Аўген Мучынскі.

Другі Беларускі дом у Брадфардзе. 1970-я гг.

Галоўнымі задачамі клубу «Сакавік» было: *«рупіцца пра культурнае і грамадзка-сацыяльнае жыццё сябраў клубу, падтрымліваць прыязныя дачыненні паміж беларусамі і прадстаўнікамі іншых нацыянальнасцяў ды брытанскімі сябрамі, збіраць і трымаць грошы для гэтых патрэбаў ды даваць месца сябрам збірацца для таварыскіх бясед са сваімі гасцямі»*. Клуб павінен быў заняць частку новага Беларускага дому, дзе ствараліся адпаведныя выгоды для ліцэнзаванага бару «з вострымі і мяккімі напоямі», гасцінная зала для прыняццяў і канцылярыя.

Сябрам клубу мог быць любы мужчына ці жанчына ад 18 гадоў, якія падалі пісьмовую заяву і аплацілі сяброўскія складкі за год у памеры 2 шылінгаў і 6 пэнсаў. Клуб меў права прадаваць алькагольныя напоі ў гадзіны, дазволеныя магістратам^{LVII}. Акрамя гэтых гадзінаў, установа магла быць адчыненая для сваіх сябраў ад 9.00 да 2.00³⁰⁹.

20 сьнежня 1969 г. а. Янка Абабурка ўрачыста асвятціў новы Беларускі дом у Брадфардзе. Пасьля гэтага адбылося фармальнае адкрыццё тут бару «Крыніца», якое здзейсніў брытанец Макбрэдзі, прадстаўнік браварні, што мелася пастаўляць сюды напоі. Старшыня ўправы клубу Аляксандар Калько прапанаваў Макбрэдзі наліць першы келіх напою з новенькіх помпаў бару³¹⁰.

Да афіцыйнага адкрыцця клубу «Сакавік» беларусы Брадфарду падышлі надзвычай сур'ёзна, рыхтуючыся загадзя. 21 сьнежня 1969 г. сябры аддзелу ЗБВБ і ўправа сабраліся для абмеркавання праграмы будучага мерыпрыемства. Янка Калбаса паведаміў, што ён асабіста наведаў гарадзкую ўправу Брадфарду і запрасіў

^{LVII} У будні дні 12.00—16.00 і 18.00—22.30 і ў выходныя 13.00—15.00 і 19.00—22.30.

мэра на адкрыцьцё. На наступны дзень, 22 сьнежня, адбылася сустрэча беларускіх прадстаўнікоў з карэспандэнтамі мясцовых газэтаў, каб анансаваць ім маючую адбыцца імпрэзу. 12 студзеня 1970 г. у *Telegraph and Argus* быў надрукаваны матэрыял з ілюстрацыямі з нагоды прызначанага на 17 студзеня адкрыцьця беларускага клубу «Сакавік». А 15 студзеня 1970 г. артыкул са здымкамі бару «Крыніца» выйшаў у лёнданскім пэрыёдыку *Morning Advertiser*. Такім чынам, рэклама адкрыцьцю клубу была зробленая добра.

Доўгачаканае адкрыцьцё адбылося 17 студзеня 1970 г. Мэр Брадфарду разрэзаў чырвоную стужку перад уваходам у клуб. На прынагодным прыняцьці з шампанскім у бары «Крыніца» было столькі прысутных, што давялося павыносіць усю мэблю. Тут былі шэф паліцыі, сябры брадфардзкага магістрату, старшыня і скарбнік ЗБВБ Павал Навара і Павал Асіповіч, старшыня Англа-беларускага таварыства Обэран Гербэрт і сакратар таварыства Гай Пікарда, прадстаўнік сэктару Рады БНР Аляксандар Лашук, рэктар Беларускай каталіцкай місіі ў Вялікабрытаніі а. Леў Гарошка, а. Янка Абабурка, Янка і Алена Міхалюкі, старшыня Лёнданскага аддзелу ЗБВБ Янка Сяўковіч, старшыня і сакратар Манчэстэрскага аддзелу ЗБВБ Хведар Кажаневіч і Міхась Яськевіч, муж даверу ЗБВБ у Бірмінгеме Міхась Еўлеў, а таксама старшыні латыскай, літоўскай, эстонскай і ўкраінскай арганізацый у Брадфардзе. Было атрымана шмат віншавальных тэлеграм ад беларусаў з розных краінаў, а таксама ад брытанскіх урадоўцаў. На ўрачыстай імпрэзе беларусы падаравалі мэру на памяць аб падзеі срэбны кубак з адпаведным тэкстам. Гэты кубак мэр паабяцаў перадаць у калекцыю памяткавых срэбных рэчаў брадфардзкай ратушы³¹¹.

Новаадчынены Беларускі дом з клубам «Сакавік» прэтэндаваў на ролю новага цэнтру грамадзкага жыцьця беларусаў Брадфарду. У прыгожа дэкараванай залі «Лявоніха» адбываліся нацыянальныя сьвяткаваньні і прыняцьці. Вось як згадала пра сваё наведваньне клубу ў 1972 г. Раіса Жук-Грышкевіч: «з залі «Лявоніха», удэкараванай старанна ў вытрыманым нацыянальным тоне, пераходзім у бар «Крыніца». Тут узапраўлы крынічыць ды адбіваецца ад люстраной сьцяны й рознага тыпу выстаўленых бутэлек колернае сьвятло. Тут весела. Заля невялікая, але ўтульная. Можна выгадна ля століка сесьці зь сябрамі, выпіць, што душа жадае, закусіць і пагаманіць. Паводле мясцовага права, з бару могуць карыстаць толькі сябры клубу, таму госьці адразу атрымалі білеты ганаровага сяброўства...»³¹².

Новы грамадзкі цэнтар даваў магчымасьці праводзіць больш маштабныя нацыянальныя мерапрыемствы. Рэгулярна на сьвяткаваньнях сталі прысутнічаць прадстаўнікі ня толькі іншых імігранцкіх арганізацый, але і брытанскага парлямэнту. 27 сакавіка 1971 г. на ўрачыстым сходзе з нагоды 25 Сакавіка ў клубе выступілі кансэрватар Джон Ёлкінсан (*John Arbuthnot Du Cane Wilkinson*, нар. 1940) і лейбарыст Эдвард Лаянс (*Edward Lyons*, нар. 1926). Абодва выказалі спадзяваньне, што іх сустрэча зь беларусамі ня будзе апошняй³¹³.

Часам сталі нават арганізоўваць асобныя прыняцці для гасцей іншых нацыянальнасцяў, як гэта было, прыкладам, 23 сакавіка 1974 г.³¹⁴.

Вялікія нацыянальныя святаваньні ў Беларускам доме, дзе функцыі бармэна выконваў нядаўна прыбылы з Манчэстэру Міхась Віценчык і дзе ад канца 1960-х гг. штогод у сакавіку сталі рэгулярна зь беларускіх дзяўчын абіраць «Каралеву Беларусь» (або «Міс Беларусь»), рабілі розгалас у Брадфардзе. Эпізадычна ўзьнікалі і іншыя імпрэзы. Прыкладам, у 1977 г. у горад прыяжджаў прафэсар лівэрпульскага ўнівэрсытэту, беларусіст Арнольд Макмілін, і ў клубе «Сакавік» была зладжаная адмысловая вечарына³¹⁵.

Аднак з часам актыўная дзейнасьць аддзелу ЗБВБ паступова стала згасаць. Пра гэта згадалася на гадавым сходзе аддзелу 11 траўня 1975 г., калі ў справаздачы ўправы паведамлялася: «*На працягу апошніх трох гадоў аддзел не быў асабліва актыўны, але рабілася што было магчыма*»³¹⁶. Акрамя ўдзелу ў мерапрыемствах брадфардзкага Камітэту паняволеных народаў, сябры аддзелу мала што маглі занесці ў актыў сваёй дзейнасьці. Фактычна ў гэты час асноўную працу па арганізацыі мерапрыемстваў ажыццяўляў клуб «Сакавік».

Аднак з часам актыўная дзейнасьць аддзелу ЗБВБ паступова стала згасаць. Пра гэта згадалася на гадавым сходзе аддзелу 11 траўня 1975 г., калі ў справаздачы ўправы паведамлялася: «*На працягу апошніх трох гадоў аддзел не быў асабліва актыўны, але рабілася што было магчыма*»³¹⁶. Акрамя ўдзелу ў мерапрыемствах брадфардзкага Камітэту паняволеных народаў, сябры аддзелу мала што маглі занесці ў актыў сваёй дзейнасьці. Фактычна ў гэты час асноўную працу па арганізацыі мерапрыемстваў ажыццяўляў клуб «Сакавік».

Стан клубу на мяжы 1970—1980-х гг. быў задавальняючы. Колькасьць сябраў штогод перавышала 100 асобаў (значную частку складалі небеларусы). Сяброўскія складкі і бар давалі добры прыбытак, які выкарыстоўваўся часткова на патрэбы Беларускага дому. У 1980 г. быў зроблены чарговы рамонт будынку, для чаго наймалі адмысловага працаўніка, якому дапамагалі і самі беларусы, асабліва Хведар Лемяшонак зь сям'ёй і Міхась Швэдзюк³¹⁷. У 1985 г. клуб меў ці не найбольшую колькасьць сябраў — 242. Аднак ужо на наступны год яна зьменшылася ўдвая, а ў 1989 г. не перавысіла сотні асобаў. Клуб стаў занепадаць. Вядома, што яшчэ ў 1986 г. клуб «Сакавік» пазычыў царкве Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры 5000 фунтаў на 10 гадоў, а ў 1988 г. вырашыў лічыць гэтую суму падараванай і не патрабаваць яе вяртаньня. Аднак пасля таго як брытанскія ўлады зьнялі абмежаваньні на продаж алькагольных напояў у барах, прыбыткі клубу «Сакавік» значна зьменшыліся, таксама як паменела сябраў. Паступова адыходзілі і беларусы, заціхала дзейнасьць мясцовага аддзелу ЗБВБ.

Пры канцы 1970-х гг. у беларускім жыцці ў Брадфардзе зноў заўважыўся падзел. Яшчэ ў 1975 г. ўзьніклі супярэчнасьці паміж кіраўніком мясцовага аддзе-

Сяброўскі білет клубу «Сакавік».

лу Янкам Калбасом і адміністрацыяй клубу «Сакавік» і Беларускага дому ў Брадфардзе. У выніку непаразуменьняў, адзел ня змог арганізаваць належнае святкаваньне ўгодкаў Слуцкага паўстаньня, абмежаваўшыся багаслужбай. У зацемцы ў «Беларусе» з гэтае нагоды Янка Калбаса сьцьвярджаў, што ў Беларускам доме няма месца для нацыянальных святкаваньняў, і прасіў Галоўную ўправу ЗБВБ паўплываць на сытуацыю³¹⁸. У адказе Павал Навара паведаміў, што напісанае Янкам Калбасом не адпавядае рэчаіснасьці, і святкаваньне не адбылося зусім зь іншых прычынаў³¹⁹. Сутнасьць непаразуменьняў застаецца да канца ня высветленай, але, верагодна, менавіта ў выніку іх у 1976 г. доўгагадовы старшыня акруговага адзелу ЗБВБ і адзін з найбольш актыўных беларусаў Янка Калбаса пакінуў сваю пасаду, падаўшы афіцыйнай падставай хваробу жонкі³²⁰. У 1979 г. ён аднавіў сваю грамадзкую дзейнасьць, але не вярнуўся ў адзел, заснаваўшы ўласны Клуб беларускай незалежніцкай думкі беларусаў паўночнай Англіі «Васілёк».

З сыходам Янкі Калбасы ў эміграцыйным друку рэзка зьмяншаецца аб'ём інфармацыі пра жыцьцё ЗБВБ у Брадфардзе. Ён быў цягам доўгіх гадоў адзіным карэспандэнтам беларускіх пэрыёдыкаў у горадзе, і зь ягоным сыходам мясцовому актыву давалося шукаць новага «летапісца». Некаторы час такую функцыю ад імя ўправы выконваў малады зяць старшыні Хведара Лемяшонка Янка Ясьвіловіч (падпісваўся крыптонімам Я.Я.). Аднак у другой палове 1980-х і гэтыя сьціплыя зацемкі пра ЗБВБ у Брадфардзе зьнікаюць. На фоне адсутнасьці паведамленьняў пра клуб «Сакавік» і адзел ЗБВБ у эміграцыйным друку першай паловы 1980-х даволі рэгулярна зьяўляецца інфармацыя пра дзейнасьць клубу «Васілёк», падаваная ўсё тым жа Янкам Калбасом.

*Клуб беларускай незалежніцкай думкі беларусаў
Паўночнай Англіі «Васілёк»*

Зьяўленьне Клубу беларускай незалежніцкай думкі беларусаў паўночнай Англіі «Васілёк» стала сьведчаньнем чарговых сварак у беларускім асяродку. Першыя згадкі пра клуб зьяўляюцца ў лістападзе 1979 г., калі яго сябры наладзілі святкаваньне ўгодкаў Слуцкага паўстаньня. Літургію і малебен служыў а. Янка Абабурка. А сьвецкая ўрачыстасьць і вячэра адбываліся ў «галоўнай гасподзе Беларускай незалежніцкай думкі ў Брадфардзе», якая размяшчалася, відавочна, у прыватным доме аднаго з удзельнікаў клубу. На імпрэзе прысутнічалі ў якасьці гасцей прадстаўнікі казацкай арганізацыі³²¹. Як кіраўніцтва клубу згадваюцца Янка Калбаса і Міхась Віценчык. Зь іншых сябраў гэтай арганізацыі вядомае толькі прозьвішча Ўладзіміра Амеляновіча.

Далей клуб «Васілёк» імкнуўся адзначаць асноўныя нацыянальныя свята, а таксама адметныя даты беларускай эміграцыі. 25 лістапада 1980 г. была арганізаваная вечарына з нагоды 10-х угодкаў сьмерці Міколы Абрамчыка, з паніхідай і прыняцьцём у царкоўнай залі. У якасьці дакладу, прысьвечанага жыцьцю і дзейнасьці прэзыдэнта Рады БНР быў прачытаны артыкул, надрукаваны ў «Беларусе». А прысут-

ня на імпрэзе сабралі 12 фунтаў ахвяраванняў на тую ж газэту замест вянка на магілу^{LVIII} Міколы Абрамчыка³²².

Часам удзельнікі клюбу «Васілёк» усё ж наведвалі мерапрыемствы, ладжаныя аддзелам ЗБВБ і клубам «Сакавік» у Беларускам доме³²³. Самі кіраўнікі «Васілька» ў 1980 г. былі прынятыя ў сябры брадфардзкага Лейбарысцкага клубу, што давала магчымасць кантактаў з прадстаўнікамі мясцовай палітычнай эліты³²⁴. Праўда, сьведчаньняў пра тое, што вядомыя брытанцы-лейбарысты наведвалі мерапрыемствы «Васілька», няма.

1 ліпеня 1984 г. клуб «Васілёк» ладзіў вечар успамінаў да 40-годзьдзя з таго часу, як многія зь беларусаў пакінулі сваю Бацькаўшчыну. Паказальна, што прыняцьцё адбывалася ў Беларускам доме ў Брадфардзе³²⁵. Такім чынам, відаць, асноўныя супярэчнасьці паміж кіраўніцтвам клубу «Васілёк» і «Сакавік» былі пераадоленыя.

Зьвесткі пра дзейнасьць беларускіх арганізацый у Брадфардзе ў 1980-х вельмі эпізодычныя. Складана ацаніць рэальны абсяг дзейнасьці «Васілька», таксама як і колькасць сябраў, якіх ён аб'ядноўваў. На імпрэзы прыяжджалі часам беларусы і ўкраінцы з Манчэстэру, аднак колькасць удзельнікаў цяжка ацаніць.

Апошнія зьвесткі пра клуб датуюцца 1985 г., калі ён чарговы раз адзначыў угодкі абвяшчэньня нацыянальнай незалежнасьці³²⁶. Пра далейшую дзейнасьць гэтай арганізацыі невядома.

Клуб «Васілёк», верагодна, ня быў удалай ініцыятывай. У часе, калі колькасць удзельнікаў нацыянальных мерапрыемстваў у Брадфардзе і наогул у Ёркшыры стала зьмяншацца ў выніку аб'ектыўных працэсаў, дадатковы падзел на групыкі яшчэ больш аслабіў беларускія сілы. Цягам 1980-х гг. беларусамі Брадфарду не было праведзена ніводнай па-ранейшаму значнай ня толькі для грамады імпрэзы. Зьменшыўся і беларускі ўдзел у міжнацыянальных мерапрыемствах.

Беларусы Брадфарду ў Камітэце паняволеных народаў

Удзел беларусаў у шматнацыянальных арганізацыях і мерапрыемствах пачаўся ад самага стварэньня першых суполак у Ёркшыры. Акрамя згаданых вышэй дэманстрацый у Галіфаксе і перамоваў з украінцамі варта адзначыць супрацоўніцтва ў брадфардзкім камітэце Антыбальшавіцкага блёку народаў³²⁷. Праўда, зьвесткі пра гэтае супрацоўніцтва датычаць толькі канца 1940-х — пачатку 1950-х гг. Ці ўдзельнічалі беларусы пазьней у гэтай арганізацыі, невядома.

У сярэдзіне 1950-х у Брадфардзе з удзелам беларусаў адбыліся дзьве вялікія антысавецкія дэманстрацыі. 19 чэрвеня 1955 г. у адной зь іх бралі ўдзел з нацыянальнымі сыягамі таксама прадстаўнікі Эстоніі, Латвіі, Літвы, Польшчы,

^{LVIII} На эміграцыі існуе традыцыя ахвяроўваць грошы на беларускія справы замест традыцыйных ускладаньняў кветак на магілу таго ці іншага дзеяча. І эміграцыйная прэса, напрыклад, стракаціць аб'явамі кшталту: замест вянка на магілу дзеяча Н. сабралі грошы на выдавецкі фонд газэты «Беларус».

Украіны і інш. Дэманстранты прайшлі галоўнымі вуліцамі гораду і правялі мітынг у залі Мэханічнага інстытуту, на якім выступіў і прадстаўнік беларусаў. Удзельнікі мітынгу ўшанавалі хвілінай маўчаньня ўсіх, хто загінуў у савецкіх лягерах, і прынялі рэзалюцыю з патрабаваньнем вызваленьня паняволеных народаў. Падпісаную прадстаўнікамі народаў-удзельнікаў акцыю рэзалюцыю ад гораду Брадфарду накіравалі прэм'ер-міністру Вялікабрытаніі Энтані Ідэну (1897—1977), міністру замежных справаў і ўсім сябрам брытанскага Парлямэнту³²⁸.

15 красавіка 1956 г. у Брадфардзе прайшла яшчэ адна вялікая дэманстрацыя пратэсту, прымеркаваная да прыезду Першага сакратара ЦК КПСС Мікіты Хрушчова (1894—1971) і старшыні Савету Міністраў СССР Мікалая Булганіна (1885—1975) у Вялікабрытанію. Больш за тысячу чалавек розных нацыянальнасьцяў прайшлі вуліцамі гораду, трымаючы ў руках сьцягі і плякаты. Наперадзе калёны неслі вянок з уплеценымі стужкамі колераў кожнай нацыі, прадстаўнікі якой удзельнічалі ў мерапрыемстве. Гэты вянок, як сымбаль памяці аб загінулых ад камуністычнага тэрору, быў пакладзены ля трыбуны, зь якой прамаўлялі прадстаўнікі паняволеных народаў і антыкамуністычных арганізацый. У прынятай рэзалюцыі, накіраванай прэм'ер-міністру Ідэну і чатыром дэпутатам Парлямэнту ад Брадфарду, патрабавалася, каб урад дамагаўся вываду савецкіх войскаў з «паняволеных краінаў», не падпісваў ніякіх пагадненьняў з СССР. Рэзалюцыю падпісалі прадстаўнікі беларусаў, эстонцаў, вугорцаў, югаславаў, латышоў, літоўцаў, палякаў, расейцаў і англічан³²⁹. Гэтыя дэманстрацыі яскрава засьведчылі наяўнасьць агульных інтарэсаў у імігрантаў розных нацыянальнасьцяў і былі першымі крокамі ў кірунку стварэньня агульнай шматнацыянальнай антыкамуністычнай арганізацыі.

У 1965 г. у Брадфардзе адным зь першых у Вялікабрытаніі быў створаны мясцовы Камітэт паняволеных народаў, які стаў сябрам Брытанскай лігі свабоднай Эўропы (*British League for Free Europe*). Сюды, акрамя беларусаў, увайшлі прадстаўнікі літоўцаў, латышоў, эстонцаў, вугорцаў, украінцаў і палякаў. Праўда, апошнія каля 1970 г. выйшлі з Камітэту, астатнія ж актыўна займаліся ў межах новай арганізацыі ня толькі рэпрэзэнтацыяй сваіх нацыянальных адметнасьцяў у брытанскім грамадстве, але і актыўнай антыкамуністычнай прапагандай. Першым кіраўніком арганізацыі стаў латыш Г. Кронбакс. «*Людзі розных нацый, задзіночаныя ў гэтым камітэце*», — сьцьвярджаў старшыня, — *каб напамінаць пра небясьпеку камунізму тым, хто ня меў беспасярэдняга дазнаньня або не сутыкаўся з ім у практыцы*»³³⁰.

19 чэрвеня 1965 г. Камітэт паняволеных народаў ладзіў першы шматнацыянальны канцэрт у Брадфардзе, на якім прысутнічалі шматлікія брытанскія грамадзкія і ўрадавыя прадстаўнікі. Ад беларускай групы ў імпрэзе бралі ўдзел сябры ЗБВБ³³¹. Такія канцэрты сталі праводзіцца штогод і набывалі ўсё большы рэзананс у брадфардзкім грамадстве. Іх абавязкова асьвятляла мясцовая прэса. Беларусы імкнуліся годна рэпрэзэнтаваць сябе на гэтых мерапрыемствах. Асабліва дапамагалі гэтаму першым часам былыя ўдзельнікі Юнацкага клюбу, што сьпявалі і танчылі на такіх шматнацыянальных канцэртах³³².

Дзейнасьць Камітэту паняволеных народаў, дзе ў 1968 г. на пасаду намесьніка старшыні быў абраны Янка Калбаса, не абмяжоўвалася толькі арганізацыяй згаданых канцэртаў. 5 лютага 1967 г. у Брадфардзе адбылася дэманстрацыя супраць прыезду старшыні Савету Міністраў СССР Аляксея Касыгіна (1904—1980) у Вялікабрытанію. На ўскрайку гораду пры ўкраінскай царкве сабралася больш за 1000

Дэманстрацыя ў Брадфардзе. 1967 г.

асобаў, якія прайшлі па вуліцах з нацыянальнымі сьцягамі і транспарантамі. Белчырвона-белы сьцяг нёс Аляксандар Калько, разам зь ім ішлі Станіслаў Мак і Янка Калбаса. У Сэнт-Джордж Хол адбыўся мітынг, які прыняў адпаведную рэзалюцыю, што была накіраваная брытанскаму прэм'ер-міністра і іншым адказным асобам ураду, а таксама кіраўніцтву ўнівэрсытэтаў, амбасадарам розных краін і Генэральнаму сакратару ААН У Тану. Згаданы дакумэнт ад імя беларусаў падпісаў Янка Калбаса³³³.

19 лістапада 1973 г. у Брадфардзе адбылася дэманстрацыя пратэсту супраць паняволеньня народаў у СССР. Дэманстрацыя ішла галоўнай вуліцай горада ад украінскай каталіцкай царквы ў залю ўкраінскага клюбу, дзе да іх далучылася дэпутат парлямэнту Джоан Валеры Хол (*Joan Valerie Hall*, нар. 1935) і паўднёвавіетнамскі амбасадар. У залі адбыўся мітынг, дзе ад беларусаў прамаўляў Янка Калбаса. Прынятыя на мітынг рэзалюцыі былі разасланыя ўрадам краін вольнага сьвету і ў ААН³³⁴.

З часам мерапрыемствы рабіліся ўсё больш разнастайнымі. 20 чэрвеня 1981 г. быў наладжаны інтэрнацыянальны вечар у прамысловым музэі Брадфарду. На ім прысутнічалі прадстаўнікі каля 20 нацыянальных групаў, кожная зь якіх мела свой стол, дзе частавала наведнікаў нацыянальнымі прысмакамі і апавядала пра сваю краіну. За беларускім сталом працавалі Ганна і Янка Ясьвіловічы³³⁵.

Акрамя арганізацыі канцэртаў і дэманстрацыяў, Камітэт займаўся і выдавецкай дзейнасьцю. Прыкладам, у 1968 г. ён выдаў у англійскай мове брашуру *The Captive Nations 1918—1968* з нагоды 50-х угодкаў абвяшчэньня незалежнасьці народаў, што складалі гэтую арганізацыю. Тут былі пададзеныя зьвесткі пра Беларусь (С. 3—9), Эстонію, Вугоршчыну, Латвію, Літву, Польшчу і Ўкраіну³³⁶.

З часам праца Камітэту рабілася ўсё больш актыўнай і выходзіла на новы ўзровень. Так, 9—16 лістапада 1969 г. упершыню ў Брытаніі з ініцыятывы Брытанскай лігі Свабоднай Эўропы ў супрацоўніцтве з Камітэтамі паняволеных народаў быў арганізаваны Тыдзень паняволеных народаў. У Брадфардзе праграму тыд-

ня распрацоўвалі мясцовымі сіламі. На апошнім арганізацыйным паседжаньні 9 лістапада была падпісаная пэтыцыя да мэра гораду. На наступны дзень віцэ-старшыня Камітэту Янка Калбаса, што падпісаў пэтыцыю ад беларусаў, разам з чатырма дзяўчынамі ў нацыянальных строях уручыў дакумэнт асабіста мэру Брадфарду. Апошні прыхільна прыняў дэлегацыю, сфатаграфаваўся з ёй і афіцыйна абвясціў адкрыццё Тыдня паняволеных народаў. У перададзенай пэтыцыі сярод іншага была просьба вывешваць нацыянальныя сьцягі каля ратушы цягам усяго Тыдня, на што мэр абяцаў забяспечыць выкананьне гэтай просьбы ад наступнага году.

Цягам Тыдня былі разасланыя тысячы адмысловых улётак, у якіх брытанскае грамадзтва інфармавалася пра паняволеных народы, а ў цэрквах адбыліся прынагодныя малітвы. Адзел ЗБВБ у Брадфардзе выслаў адмысловыя мэмарыялы аб беларускім пытаньні прэм'ер-міністра Вялікабрытаніі Гаральду Вільсану і мэру Брадфарду і атрымаў адказы пра гатоўнасьць маральна падтрымаць беларускую нацыянальную дзейнасьць у Вялікабрытаніі. 15 лістапада ва Ўкраінскай залі адбыўся вялікі мітынг і канцэрт, прысьвечаны Тыдню, дзе прысутнічалі прадстаўнікі палітычных партый Англіі і мясцовага ўраду. Мітынг адкрыў Янка Калбаса, а пра падзеі Тыдня шмат пісала мясцовая прэса³³⁷.

Такія Тыдні паняволеных народаў сталі праводзіцца штогод. Іх праграма паступова набыла рысы аднастайнасьці. Пачыналіся яны вялікім мітынгам найчасьцей ва ўкраінскай грамадзкай залі, потым адбывалася шэсьце па галоўнай вуліцы Брадфарду да помніку невядомаму жаўнеру. Цягам Тыдня адбываліся адмысловыя

Дэманстрацыя паняволеных народаў у Брадфардзе.

прыняцці, а таксама шматнацыянальнае багаслужэнне, у якім традыцыйна браў удзел і а. Янка Абабурка. Пры канцы мерапрыемстваў звычайна ладзілі вялікі шматнацыянальны канцэрт. У мітынгх і дэманстрацыях, якія з часам нават сталі паказваць па тэлевізіі, бралі ўдзел дэпутаты брытанскага парламэнту, розныя грамадзкія і палітычныя дзеячы. Так сярод іншых на Тыднях паняволеных народаў выступалі дэпутаты Джон Ёлкінсан, Джоан Хал³³⁸, Бэн Форд (*Benjamin Thomas Ford*, нар. 1925), Том Торнэй (*Thomas William Torney*, 1915—1998)³³⁹. Цягам усіх мерапрыемстваў Тыдня каля мэр'ы былі ўзнятыя сьцягі ўсіх краін, што ўваходзілі ў Камітэт паняволеных народаў.

Цікавай ініцыятывай Камітэту ад пачатку 1970-х гг. стала штогадовае абранне на адмысловай імпрэзе ў часе Тыдня «Міс паняволеных народаў» з прадстаўніц розных нацый, кожная зь якіх абіралася сваімі нацыянальнымі арганізацыямі. «Міс Беларусь» у розныя гады былі Гэлена Калбаса (1972), Вераніка Янцэвіч (1974), Дар'я Лемяшонак (1975), Соня Кляйнова (1976), Ганна Занько (1977), Надзя Шпігановіч (1980). Выбары прыгажуні на Тыдні паняволеных народаў заўсёды прыцягвалі ўвагу прэсы, дзе

Міс Беларусь — Соня Кляйнова.

абавязкова зьмяшчаліся здымкі прэтэндэнтак. Зь беларусак толькі вучаніцы сярэдняй школы Ганьне Занько ў 1977 г. удалося стаць «Міс паняволеных народаў». Сярод іншага ў яе абавязкі ўвайшло вядзеньне заключнага шматнацыянальнага канцэрту Тыдня³⁴⁰.

Апошні вядомы Тыдзень паняволеных народаў адбыўся ў 1989 г. Ад беларусаў на ім прысутнічалі Алесь Калько і адмыслова запрошаны Янка Калбаса³⁴¹. З распадам Савецкага Саюзу, відавочна, патрэба ў такіх Тыднях, як і ў самім Камітэце паняволеных народаў, зьнікла. Аднак на працягу сваёй амаль 25-гадовай гісторыі арганізацыя шмат зрабіла для папулярызацыі культуры народаў Усходняй Эўропы, у тым ліку і беларусаў. І ўдзел у ёй нашых прадстаўнікоў стаўся асобнай і цікавай старонкай з гісторыі беларускай дыяспары ў Вялікабрытаніі.

Беларускае жыццё ў Брадфардзе ў 1990-х—2000-х гг.

З пачаткам 1990-х гг. у жыцці беларусаў Брадфарду сталі ўсё больш заўважныя прыкметы крызісу. Амаль зьніклі са старонак пэрыёдыкаў звесткі пра адмет-

ныя падзеі ці нацыянальныя святаванні ў гэтым горадзе. Беларусы старэйшага пакалення адыходзілі ў іншы свет, а прытоку моладзі не назіралася. У 1994 г. тут жыло ўсяго восем сябраў ЗБВБ³⁴², і фармальна (паводле ранейшага Рэгуляміну) суполку можна было распусаць. Аднак афіцыйна аддзел працягваў існаваць, а яго прадстаўнік Янка Ясьвіловіч (ён жа адміністратар Дому) штогод рабіў справаздачы на агульных з'ездах ЗБВБ. Апошняя справаздача была зробленая ў 1998 г.³⁴³ — Брадфардзкі аддзел аказаўся апошняй рэгіянальнай суполкай арганізацыі, што праіснавала нават даўжэй за лёнданскую.

Беларускі сьцяг перад ратушай Брадфарду.

Хоць і на той час ужо пераважна фармальнае існаваньне аддзелу ЗБВБ у Брадфардзе было абумоўленае тым, што яшчэ быў тут Беларускі дом, вакол утрыманьня і дагляду якога трымаліся пазасталыя беларусы. Клюб «Сакавік» ужо ня дзейнічаў, як і не прыносіў Дом прыбытку, патрабуючы ўсё больш выдаткаў. Асноўным беларускім дзеячам у той час быў Хведар Лемяшонак, ранейшы шматгадовы адміністратар Беларускага дому, які разам са сваёй сям'ёй даглядаў яго да сваёй сьмерці ў 2002 г.

Пасьля зьнікненьня аддзелу ЗБВБ у Брадфардзе на парадку дня паўстала пытаньне продажу дому. Справа гэтая была канчаткова аформленая ў чэрвені 2003 г., а прыбытак ад продажу быў перададзены ў Беларускі харытатыўны фонд.

Праўда, яшчэ да продажу дому ён змог даць прытулак некалькім новым эмігрантам-беларусам, што стала пасяліліся ў Брадфардзе. Сям'я Ліліі і Зьмітра Сазанаўцоў прыехала ў Брытанію ў 2001 г., і зь іх зьяўленьнем у беларускім жыцьці Брытаніі адкрылася новая старонка. Дзякуючы намаганьням гэтых людзей у чэрвені 2002 г. на мясцовай радыёстанцыі Брадфарду ўпершыню на Брытанскіх выспах прагучала перадача на беларускай мове. Гэта адбылося ў часе г. зв. Тыдня ўцекачоў (такія тыдні, верагодна, прыйшлі на зьмену тыдням паняволеных народаў). Кіраўніцтва кампаніі *Bradford Community Broadcasting* дала магчымасьць мясцовым грамадам імігрантаў слухаць радыёперадачы на родных мовах на 96,7 FM. Свае беларускія перадачы прапанавала і сп-ва Сазанаўцоў. Праўда, пасля першай перадачы пачаўся доўгі працэс узгадненьняў і тлумачэньняў, што беларусы асобная

нацыя, вартая ўласнай радыёперадачы. У выніку ад чэрвеня 2003 г. распачаліся рэгулярныя штотыднёвыя паўгадзінныя перадачы для беларусаў з Брадфарду, што рыхтавалі і агучвалі Лілія і Зьміцер. Сваю праграму яны назвалі «Сакавік», уважаючы, што назва мае пэўныя традыцыі ў мясцовым шматкультурным асяродку, дзе раней беларусы са сваім клубам адыгрывалі адметную ролю.

Радыёпраграма складалася зь беларускіх навінаў і разнастайнай інфармацыі, звязанай з жыццём беларусаў у мэтраполіі і замежжы, а таксама зь беларускай музыкі. «Паколькі няшмат хто разумее нашу мову, — пісалі стваральнікі праграмаў, — мы асабліваю ўвагу надзяляем выбару музыкі. Музыка, якую мы перадаем на радыё, вельмі беларуская і, мы спадзяемся, надзвычай выкшталцоная»³⁴⁴. Заснавальнікі перадачы «Сакавік» спадзяваліся, што яна будзе мець доўтую гісторыю, але надзеі ня спраўдзіліся. У красавіку 2004 г. прагучала апошняя радыёпраграма ў Брадфардзе. Афіцыйнай прычынай спынення яе працы сталі прыватныя абставіны жыцця яе стваральнікаў (Лілія Сазанавец адначасова яшчэ і працавала і вучылася ва ўнівэрсытэце). Аднак рэальна справа была звязаная з тым, што кіраўніцтва радыёкампаніі не было зацікаўленае ў беларускіх перадачах, як і наогул у перадачах для ўсходнеэўрапейскіх нацыянальных супольнасьцяў, бо найбольшыя групы імігрантаў у Брадфардзе на той час ужо складалі прадстаўнікі афрыканскага і азіяцкага рэгіёнаў³⁴⁵. Менавіта на іх былі ў першую чаргу скіраваныя шматкультурныя праекты. Стаміўшыся змагацца за права беларусаў на свае перадачы, спадарства Сазанавічова вырашыла спыніць працу на радыё. Так скончыўся гэты вельмі цікавы і ўнікальны для Брытаніі беларускі праект, які аказаўся апошняй праявай беларускай прысутнасьці ў Брадфардзе.

Беларускае жыццё ў Ёркшыры цягам усяе паваяннае гісторыі пераважна было сканцэнтраванае вакол Брадфарду. Тут дзейнічаў акруговы аддзел ЗБВБ і адбываліся асноўныя нацыянальныя мерапрыемствы. У жыцці брадфардзкай суполкі былі розныя пэрыяды дзейнасьці паводле сваёй інтэнсіўнасьці і значнасьці дасягненьняў: быў вельмі актыўны пачатак беларускай працы (у канцы 1940-х — пачатку 1950-х гг.), калі ў аддзеле ЗБВБ была найбольшая колькасьць удзельнікаў і ўдалося набыць Беларускі дом; быў зацішак другой паловы 1950-х — першай паловы 1960-х гг., калі з адметных праяваў актыўнасьці аддзелу можна назваць хіба што беларускую школку; быў новы ўздым пасля набыцця другога Беларускага дому, стварэньня клубу «Сакавік» і актывізацыі дзейнасьці беларусаў у Камітэце паняволеных народаў; а далей павольны заняпад ад канца 1980-х гг., звязаны зь фізычным адыходам беларускай грамады. За час сваёй дзейнасьці Брадфардзкі аддзел ЗБВБ арганізаваў шмат адметных мерапрыемстваў, звярнуў на беларусаў увагу мясцовага грамадства і пакінуў у яго добрую памяць пра сябе. Гэтую памяць можна знайсці ня толькі ў старых падшыўках мясцовых газэт ды на могілках, дзе шмат беларускіх прозьвішчаў, але і ў рэчах цалкам матэрыяльных, такіх як падараваная мэру гораду ваза з нагоды адкрыцьця Беларускага дому і перададзеная ў

музэй, або беларускі сьцяг на шылдзе паняволеных народаў у гарадзкой ратушы. І нягледзячы на тое, што дзейнасьць самай трывалай рэгіянальнай суполкі ЗБВБ на сёньня ўжо скончылася, яе гісторыя зьяўляецца адной з самых яскравых старонак беларускага жыцьця ў Брытаніі, сьведчаньнем вялікага значэньня зьнітаванасьці грамады вакол адзінай мэты.

Адзел ЗБВБ у Манчэстэры

Манчэстэр — прамысловы цэнтар на паўночным захадзе Англіі, вядомы найперш прадпрыемствамі тэкстыльнай прамысловасьці.

Калі тут зьявіліся першыя беларусы, дакладна вызначыць немагчыма. Верагодна, выхадцы з нашых земляў былі сярод тых палякаў, што сталі сяліцца тут яшчэ ў XIX ст. Ёсьць звесткі пра даволі моцныя групы палякаў, украінцаў (русінаў) і літоўцаў, што дзейнічалі ў Манчэстэры ў пачатку XX ст. Разам яны заклалі і цягам 1904—1930 гг. утрымлівалі касьцёл Сьв. Казіміра. А ў 1910 г. агульнымі высілкамі прадстаўнікоў гэтых народаў быў арганізаваны Славянскі клюб (потым Клюб імя Тадэвуша Касьцюшкі)³⁴⁶. Цалкам магчыма, што сярод сябраў таго клюбу былі і выхадцы зь беларускіх земляў, якія, праўда, не вызнавалі сябе беларусамі і не пакінулі па сабе і сьледу.

Пасьля Другой сусьветнай вайны ў Манчэстэры зьявіліся беларусы з Польшкага войска, а таксама былыя *DP*, што працавалі на прадпрыемствах па ўсім Ланкашыры. Першапачаткова большасьць імігрантаў жыла ў хостэлах, якіх было шмат у ваколіцах гораду. Потым сталі шукаць магчымасьці сяліцца асобна, сем'ямі. Новапрыбылым складана было аплачваць жыллё і яны шукалі таньня варыянты. У выніку пэўная частка беларусаў пасяліліся ў раёне Чытэм (*Cheetham*), які знаходзіўся недалёка ад манчэстэрскіх хостэлаў і дзе была адносна танная нерухомасьць. Такім чынам можна было трымаць лучнасьць з тымі, хто яшчэ заставаўся ў хостэлах, захоўваць сваю беларускую супольнасьць.

Колькасныя параметры гэтай супольнасьці вызначыць складана. У паўсталых на мяжы 1940—1950-х гг. арганізацыях беларусаў-сябраў было, верагодна, ня болей за сотню. На сьвяткаваньні, асабліва ў 1970-х, зьбіралася да 200 чалавек, але ня ўсе яны былі беларусамі, пэўную частку складалі таксама дзеці, народжаныя ўжо ў Вялікабрытаніі. Калі ж улічыць тое, што пэўная колькасьць суайчыньнікаў не належала ня толькі да беларускіх арганізацыяў (далучалася да польскіх ці ўкраінскіх), але і ні да якіх іншых, то агульную колькасьць беларусаў у Манчэстэры і ваколіцах у другой палове XX ст. можна было б ахарактарызаваць як прыблізна 500—1000 чалавек.

Першая беларуская арганізацыя паўстала ў Манчэстэры 15 жніўня 1948 г. на адмысловай сходцы, дзе прысутнічала колькі дзясяткаў беларусаў гораду. Так быў закладзены адзел ЗБВБ у Манчэстэры, першым старшынём якога стаў Уладзімір Гуцько. У якасьці задач сваёй дзейнасьці мясцовыя беларусы пастанавілі разгар-

нуць шырэйшую працу і зарганізаваць Акруговы аддзел на Манчэстэр і акругу³⁴⁷. Апошняя так і засталася толькі у плянах.

Арганізацыя аддзелу адбывалася на фоне супярэчнасцяў, што да таго часу ўжо існавалі сярод беларусаў Вялікабрытаніі. Водгукі падзелу ЗБВБ у Лёндане вясной 1948 г. дакаціліся і да Манчэстэру. На арганізацыйнай сходцы ў жніўні прысутнічаў толькі адзін прадстаўнік «апазыцыйнай» групоўкі, які, паводле паведамленьняў часопісу «Беларус на Чужыне», спрабаваў сарваць стварэньне аддзелу ЗБВБ³⁴⁸. Далей, на бліжэйшыя дзесяцігодзьдзі шляхі, прыхільнікаў БНР і БЦР у Манчэстэры разышліся.

Аднак праблема ўзаемадачыненняў з супернікамі рэгулярна ўзьнікала, асабліва ў першыя гады. Так, на чарговай сходцы аддзелу ў лютым 1949 г. прыбылы з Галоўнай управы сакратар Аляксандар Лашук даваў беларусам Манчэстэру неабходныя тлумачэньні пра падпарадкаваньне ЗБВБ Радзе БНР, пра II Усебеларускі кангрэс, тлумачыў пра «крывічоў» ды «зарубежнікаў»³⁴⁹. У лістападзе 1950 г. у часе паездкі па Англіі асяродак наведаў прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык³⁵⁰, а пазьней, у 1954 г., ён урачыста адчыніў Беларускі дом у Манчэстэры. Акрамя таго, мясцовыя беларусы рэгулярна зьбіралі сродкі на Фонд Рады БНР.

Цікава, што з прыездам прэзыдэнта Рады БНР у Манчэстэр у 1954 г. была зьвязаная наступная просьба Галоўнай управы да кіраўніцтва мясцовага аддзелу: *«Прашу Пав. Управу прыняць усе меры, каб як найбольшую колькасць беларусаў паведаміць аб дакладзе. Уступ на даклад за аказаннем запросін, каб пазбегнуць прысутнасці непажаданых элемэнтаў, якія не патрапяць захавання належна на дакладзе»*³⁵¹. Гэты ліст зьяўляецца яшчэ адным сьведчаньнем напружаных дачыненняў у беларускім асяродку ў Манчэстэры, што і сталі вынікам расколу.

Водгукі палітычнага закалоту давалі рэцыдывы на рэлігійныя непаразуменьні. Першыя пяць гадоў дзейнасьці аддзелу рэгулярна ўзьнікалі пытаньні дачыненняў каталікоў і праваслаўных у ЗБВБ. Прычым падзеі былі найчасьцей звязаныя зь Лёнданам і Галоўнай управай. Вядома, што прыхільнікі БЦР у Вялікабрытаніі абвінавачвалі ЗБВБ у тым, што арганізацыя знаходзіцца пад моцным уплывам каталіцкіх сьвятароў. Чуткі даходзілі да сябраў Манчэстэрскага аддзелу, якія накіроўвалі афіцыйныя запыты ў Галоўную ўправу, каб тая вытлумачылася. Вось прыклад аднаго з такіх лістоў, складзеных у 1952 г.:

*«Да ведама Управы Аддзелу Манчэстар даносяцца чуткі, што Рым цераз сьвятароў у Лёндане хоча перавярнуць ЗБВБ на каталіцызм. Гэтая прапаганда дзейнічае адмоўна як на сяброў аддзелу, так і на тых беларусаў што пачынаюць набіраць і ўсьведамляць сябе ў яўнасьці незалежнаскага руху, што і стрымлівае іх ад прыступленьня і ўліцьця ў шэрагі ЗБВБ»*³⁵².

Далей утрымлівалася просьба высьветліць, які сьвятар — каталіцкі ці праваслаўны — будзе высьвячаць Беларускі дом у Лёндане пасля рамонту. Такія абмеркаваньні падзеяў у беларускім жыцьці брытанскай сталіцы, а таксама публікацый у пэрыядычным друку ў манчэстэрскім асяродку ўзьнікалі даволі часта. Вынікам

дыскусіі пра адзін з артыкулаў тагачаснага старшыні ЗБВБ Аляксандра Надсана ў часопісе «Божым Шляхам» (№48, 1952) стала адмова мясцовых беларусаў прымаць аўтара ў сябе з заплянаваным раней дакладам з гісторыі беларускага друку³⁵³.

Аднак такія непаразуменьні на палітычнай ці рэлігійнай глебе не былі вызначальнымі ў працы Манчэстэрскага аддзелу, які меў на мэце гуртаваньне мясцовых беларусаў і рэпрэзэнтацыю іх навуку.

Канцылярыя аддзелу размясьцілася ў прыватным доме аднаго зь яго сябраў — Кастуся Варэніка (49 Shirley Rd., Cheetham, Manchester, 8). Тут жа ад 1949 г. дзейнічаў своеасаблівы першы Беларускі клуб, дзе была створаная бібліятэка і чытальня, адбываліся сходы і сьвяткаваньні³⁵⁴. Пры адзеле да 1952 г. дзейнічаў свой дапамогавы камітэт, які меў на мэце разнастайную, а найперш матэрыяльную, падтрымку беларусам.

У 1952 г. Дапамогавы камітэт быў утвораны пры Галоўнай управе ЗБВБ у Лёндане, і дзеля цэнтралізацыі дабрачыннай працы ва ўсім Згуртаваньні ў адзеле застаўся толькі прадстаўнік гэтага агульнага камітэту. Аднак памеры дапамогавай дзейнасьці мясцовых беларусаў ня зьменшыліся. На мерапрыемствах, асабліва калядных, абавязкова зьбіраліся ахвяры, якія ішлі на розныя патрэбы: калядныя падарункі для беларускіх дзяцей у Нямеччыне³⁵⁵, БАПЦ у Вялікабрытаніі³⁵⁶, будаўніцтва праваслаўнай царквы ў Аўстраліі³⁵⁷, на беларускае радыё ў Мадрыдзе³⁵⁸, япіскапат БАПЦ³⁵⁹, дапамогу царкве ў Брадфардзе³⁶⁰ і інш. І магчымасьці беларусаў, відавочна, з часам павялічваліся, бо ўзрасталі і сумы ахвяраваньняў, ад некалькіх фунтаў у пачатку да 30—50 фунтаў у 1970-х гг. (зрэшты, зьмянілася і вартасьць фунту).

Акрамя дапамогавай дзейнасьці сябры аддзелу ЗБВБ, асабліва ў 1940—1950-х гг., займаліся рэпрэзэнтацыяй беларусаў у брытанскім грамадзтве. Першае такое мерапрыемства адбылося 17 ліпеня 1949 г., калі ў Манчэстэры быў арганізаваны мітынг пратэсту прадстаўнікоў паняволеных народаў Сярэдняй і Ўсходняй Эўропы. У ім бралі ўдзел звыш тысячы чалавек: літоўцы, палякі, харваты, славакі, украінцы, а таксама беларусы. Старшыняваў на мітынгу кіраўнік Антыбальшавіцкага блёку народаў, вядомы дзеяч украінскай эміграцыі Яраслаў Стэцько^{LIX}, які зрабіў даклад аб сучасным становішчы ў Эўропе і заклікаў да больш актыўнага змаганьня з камунізмам. Выступаў на мітынгу і беларускі прадстаўнік, які апавёў аб гвалтах і зьдзеках бальшавікоў зь беларускага народу³⁶¹.

29 траўня 1950 г. наладзілі шматнацыянальную дэманстрацыю самі англічане. Прадстаўнікі Манчэстэрскага аддзелу ЗБВБ вырашылі таксама да яе далучыцца і прыйшлі з плякатамі *With God to freedom of Byelorussia* («З Богам за свабоду Беларусі») ³⁶². Так адбывалася знаёмства англійскага грамадзтва зь невядомымі для яго беларусамі.

^{LIX} **Яраслаў Стэцько** (1912—1986) — дзеяч украінскага нацыянальнага і міжнароднага антыкамуністычнага руху. Ад 1941 г. — першы намесьнік старшыні Арганізацыі ўкраінскіх нацыяналістаў (АУН) Сьцяпана Бандэры. У 1941—1944 гг. знаходзіўся ў канцлягеры Заксэнхаўзэн. Пасьля вызваленьня ўзначаліў Антыбальшавіцкі блёк народаў.

Прадстаўнікі Манчэстэрскага аддзелу ЗБВБ імкнуліся супрацоўнічаць з імігрантамі іншых нацыянальнасьцяў на розным узроўні. Прыкладам, яны ўваходзілі ў манчэстэрскі Каардынацыйны камітэт дапамогавых арганізацый уцекачоў і былі ў ліку найбольш актыўных сябраў³⁶³. Прадстаўнікамі ад беларусаў тут былі Ўладзімір Гуцько, Бэнэдзікт Кляйноў, Пётра Шыркоўскі і Міхась Яськевіч.

Найбольш прыязныя адносіны склаліся ў Манчэстэрскага аддзела з украінцамі. Прадстаўнікі ўкраінскіх арганізацый рэгулярна наведвалі беларускія сьвяткаваньні. Так, у 1954 г., напярэдадні адзначэння ўгодкаў 25 Сакавіка, аказалася, што правесці традыцыйны беларускі малебен у англіканскай царкве Сьв. Яна будзе складана, бо на гэты час там ўжо заплянаваная ўкраінская багаслужба. У выніку адбылася супольная служба беларускага сьвятара а. Аляксандра Крыта з украінскім сьвятаром. А потым на сьвяточнай акадэміі ў Беларускам клюбе прысутнічалі прадстаўнікі ад украінскіх арганізацый: Саюзу ўкраінцаў у Вялікабрытаніі, Саюзу ўкраінскай моладзі і Саюзу ўкраінскіх камбатантаў³⁶⁴. Іншым разам на беларускія Каляды завіталі калядоўшчыкі з украінскага хору «Гоман»³⁶⁵.

Добрыя стасункі наладзіліся ў сябраў Манчэстэрскага аддзелу ЗБВБ і зь мясцовым казацкім асяродкам, чые прадстаўнікі таксама былі рэгулярнымі гасьцямі беларусаў³⁶⁶. А іх сьвятар Захары Палякоў часта ладзіў супольныя службы з а. Аляксандрам Крытом, прысутнічаў на беларускіх сьвяткаваньнях. Ён жа праводзіў сьвяточныя набажэнствы для беларусаў у 1961—1963 гг., калі ў іх не было ўласнага сьвятара. Прычым рашэньне пра тое, да якой царквы лепш належаць беларускім вернікам пасьля ад'езду а. Крыта, прымалася менавіта на сходзе Манчэстэрскага аддзелу ЗБВБ, дзе было вырашана, што прыход а. Захарыя Палякова «*найбольш прыхільны да БАПЦ*»³⁶⁷. Беларусы, украінцы і казакі Манчэстэру знайшлі шмат агульнага і імкнуліся падтрымліваць добрыя стасункі паміж сабою.

Пастаянным важным клопатам аддзелу ЗБВБ у Манчэстэры было зьбіраньне сяброўскіх складак і справаздачнасьць перад Галоўнай управой. Апошняя пільна сачыла за правільнасьцю дакумэнтацыі, свечасовасьцю яе падачы і рэгулярна нагадвала пра неабходнасьць ліквідаваць залегласьць сяброў аддзелу ў складах. Ад дакладнасьці фінансавых справаздачаў аддзелу ў Манчэстэры, як і любога іншага, залежыла становішча ўсяго ЗБВБ, што кожны год праходзіў адмысловую аўдытарскую праверку. Адсюль і пільная ўвага Галоўнай управы да пытанняў дакумэнтацыі і сяброўскіх складак.

Часам справа зьбіраньня грошай для скарбніка арганізацыі ператваралася ў вялікую праблему. На чарговым паседжаньні управы аддзелу ў 1957 г. скарбнік Міхась Віценчык паведамляў, што сродкаў у касе аддзелу мала, бо сяброўскія складкі сплываюцца нерэгулярна. Было вырашана, каб скарбнік зьвяртаўся асабіста да кожнага, што мае запазычанасьць³⁶⁸. Аналягічныя сытуацыі паўтараліся рэгулярна. Прычынай пастаянных запазычанасьцяў у сяброўскіх складах у першыя дзесяцігодзьдзі існаваньня арганізацыі, магчыма, быў і нізкі ўзровень дабрабыту беларусаў, а з часам і зьніжэньне грамадзкай актыўнасьці.

Сьпісы тых, хто своєчасова не даваў грошы на арганізацыю, сёньня зьяўляюцца добрай крыніцай для вызначэньня колькаснага складу Манчэстэрскага аддзелу ЗБВБ, значна больш дакладнай, чым пратаколы яго паседжаньняў, дзе падаваўся толькі лік прысутных (найчасцей ад дзевяці да дваццаці чалавек). У сьпісах пазыкантаў звычайна фігуравалі ўсе сябры аддзелу пайменна з пазначэньнем наяўнасьці і памеру запазычанасьці. Так, можна зь вялікай ступеньню ўпэўненасьці сьцьвярджаць, што ў сярэдзіне 1950-х у Манчэстэрскім аддзеле ЗБВБ было 23—25 асобаў. Пазьней колькасьць удзельнікаў зьменшылася да дзесьці ў 1970-х. Гэтая невялікая група людзей, тым ня менш, трымалася разам цягам некалькіх дзесяцігодзьдзяў.

Аснову грамадзкай працы бралі на сябе асобы, што ўваходзілі ва ўправу аддзелу ЗБВБ у Манчэстэры. Часта здаралася, што яны дзейнічалі нават безь вялікай падтрымкі шараговых сябраў. Так, на гадавым зьездзе ЗБВБ у Лёндане ў 1964 г. прадстаўнік Манчэстэрскага аддзелу ў справаздачы даў наступную характарыстыку становішча сваёй суполкі: «*Палягаць на супрацоўніцтва сяброў не прыходзіцца і даецца заўважыць недахоп энтузіязму і ахвоты да працы грамадзкай і нацыянальнай*»³⁶⁹. Аднак нягледзячы на пасіўнасьць большасьці, актыўная меншасьць рухала беларускую справу ў Манчэстэры. У гэтым коле актывістаў былі: ініцыятар стварэньня і першы старшыня аддзелу ЗБВБ Уладзімір Гуцько, у розныя часы старшыня і сакратар аддзелу Пётра Шыркоўскі, шматгадовы сакратар Мацей Дурэйка, скарбнік, сакратар, а часам і старшыня аддзелу Міхась Віценчык, шматгадовы сакратар і часам старшыня Міхась Яськевіч, займаўшы розныя пасады Ўладзімір Гінько, сакратар і доўгагадовы старшыня аддзелу Хведар Кажаневіч, а таксама Сяргей Рагель і Янка Абабурка, які заставаўся актыўным сябрам аддзелу нават пасля прыняцьця сьвятарскага сану. Гэтыя людзі бралі на сябе адказнасьць за існаваньне арганізаванага беларускага жыцьця ў Манчэстэры цягам другой паловы ХХ ст.

З 1948 г. манчэстэрскія беларусы з ЗБВБ адзначалі абавязкова нацыянальныя сьвяты (угодкі 25 Сакавіка і Слуцкае паўстаньне) і Каляды. Мерапрыемствы пачыналіся ўрачыстай багаслужбай і працягваліся акадэміяй (грамадзкай часткай). Месцы правядзеньня і багаслужбаў, і акадэміі мяняліся. Спачатку службы ладзіліся ў англіканскай царкве Сьв. Яна (*St John Church, Vaterloo Rd., Cheetham, Manchester, 8*), а акадэміі ад 1949 г. адбываліся ў Беларускам клюбе, што знаходзіўся ў хаце Кастуся Варэніка (*49 Shirley Rd., Cheetham, Manchester, 8*), пасля 1954 г. — у Беларускам доме ў Манчэстэры (*74 Bellott St. Cheetham, Manchester, 8*). Пазьней, у 1970-х, па набыцьці царкоўнага будынку, мерапрыемствы сталі праходзіць у царкве Жыровіцкай Божай Маці і яе прыцаркоўнай залі (*Chapel Road, Rainscough, Prestwich, Manchester*). Зьмест сьвецкай часткі мерапрыемстваў залежаў ад нагоды. Так, на нацыянальных сьвятах традыцыйна чыталіся рэфэраты, прысьвечаныя адпаведнай падзеі. Часам з дакладамі запрашалі прадстаўнікоў зь іншых аддзелаў ці Галоўнай управы. У розныя часы ў Манчэстэры чыталі рэфэраты а. Аляксандар Крыт (даклад пра сьв. Эўфрасіньню Полацкую³⁷⁰, пра жыцьцё і дзейнасьць

удзельніка Слуцкага паўстання Лявона Рыдлеўскага³⁷¹), Вацлаў Касцюшка (даклад «Этнаграфічныя землі Беларусі»³⁷²), а таксама Янка Міхалюк, Станіслаў Мак³⁷³, Алесь Шацько³⁷⁴, Уладзімір Бутрымовіч³⁷⁵, Пётра Шыркоўскі, Хведар Кажаневіч, Міхась Яськевіч ды іншыя.

З мастацкім нападуненнем сьвяткаваньняў было больш праблемаў, чым з інфармацыйным. Сваімі сіламі ладзілі забаўляльную частку мерапрыемстваў вучні беларускай школы ў Манчэстэры ў 1958—1961 г. Пры канцы 1960-х выступаў акардэяніст Анатоль Мучынскі, а таксама дуэт Яна і Кацярыны Абабуркаў³⁷⁶. Прыходзілі на дапамогу і тэхнічныя сродкі. Так, на сьвяткаваньні ўгодкаў Слуцкага паўстання ў 1952 г. у якасьці мастацкай часткі быў наладжаны канцэрт з грамафонных кружэлак Беларускага студэнцкага хору ў Бэльгіі³⁷⁷. Іншым разам, на адзначэньні ўгодкаў незалежнасьці БНР у 1967 г. слухалі стужкі Радыё «Свабода» з прынагоднымі перадачамі³⁷⁸. У 1973 г., на сьвяткаваньні 25 Сакавіка, прысутныя глядзелі адмыслова зроблены фільм з жыцьця і дзейнасьці беларусаў у Вялікабрытаніі³⁷⁹. Вельмі часта мастацкай часткі нацыянальных мерапрыемстваў ня мелі, а абмяжоўваліся рэфэратамі і супольным прыняцьцём. Тым ня менш, з часам сьвяткаваньні, ініцыяваныя аддзелам ЗБВБ, зьбіралі даволі шмат народу (да 200 асобаў). У 1970-х сюды, наняўшы спецыяльны аўтобус, сталі прыяжджаць беларусы з Брадфарду, вельмі ажывіўшы мерапрыемствы. У традыцыю ўвайшло правядзеньне дабрачынных лятарэяў на беларускіх прыняцьцях, сродкі ад якіх у розныя часы ішлі на беларускую школу, царкву ў Манчэстэры ці Брадфардзе або на патрэбы аддзелу ЗБВБ.

Павелічэньню масавасьці нацыянальных мерапрыемстваў спрыяла тое, што ад пачатку 1960-х аддзел ЗБВБ ініцыяваў правядзеньне супольных сьвяткаваньняў з г. зв. «апазыцыйнымі» арганізацыямі беларусаў Манчэстэру. Па выніках першай такой імпрэзы — адзначэньня ўгодкаў 25 Сакавіка 1963 г., што ладзілі сумесна з сябрамі ХАБР, — было вырашана, што «*вынік на першы раз задавальняючы*», і пастанавілі далей праводзіць такія супольныя сьвяткаваньні³⁸⁰. Пра пераадоленьне ідэалогічных рознагалосьсяў сьведчыць і тое, што ў 1970-х частым госьцем на манчэстэрскіх мерапрыемствах стаў прадстаўнік Беларускага вызвольнага фронту з Нотынгему Янка Бунчук, а прывітальныя тэлеграмы дасылаў кіраўнік Галоўнага штабу БВФ Дзьмітрый Касмовіч (Нямеччына).

Кола гасьцёў і тых, хто дасылаў прывітаньні беларусам Манчэстэру, з часам пашыралася. Акрамя прадстаўнікоў Галоўнай управы, у розныя гады сувязі зь мясцовымі беларусамі падрымлівалі Вінцэнт і Раіса Жук-Грышкевічы, Раіса Станкевіч, Мікола Нікан і беларусы Аўстраліі, Васіль Шчэцька і іншыя, пераважна тыя, хто быў у пэўны час зьвязаны з ЗБВБ ці наведваў Англію. У 1980 г. беларусы Манчэстэру прымалі ў сябе госьця зь Беласточчыны — паэта Віктара Шведа³⁸¹.

Сваю спецыфіку мелі калядныя сьвяткаваньні ў Манчэстэры. Яны звычайна ладзіліся супольнымі намаганьнямі аддзелу ЗБВБ і мясцовага Царкоўнага камітэту БАПЦ. Своеасаблівасьць мерапрыемствам надавала тое, што яны ад пачатку

1960-х гадоў сталі ладзіцца асобна для дзяцей (як калядныя ялінкі) і для дарослых (як сьвяточныя багаслужбы і прыняцьці)³⁸². На дзіцячыя сьвяткаваньні абавязкова прыходзіў Дзед Мароз з падарункамі. Прычым у 1970-х гг. арганізацыяй такіх ялінак занялася Клара Кажаневіч (жонка старшыні аддзелу Хведара Кажаневіча, італьянка з паходжаньня) разам з дочкамі Надзеяй і Нірванай. Гэтыя дзіцячыя сьвяткаваньні зьбіралі каля 50 дзяцей³⁸³.

Жыцьцё аддзелу ЗБВБ у Манчэстэры характарызаваўся пэрыядычнымі ўсплескамі актыўнасьці, правакаванымі нутранымі абставінамі. Пасьля стварэньня аддзелу і арганізацыі першага Клубу ў пачатку 1950-х пачаўся некаторы спад. У ліпені 1950 г. а. Аляксандар Крыт так ахарактарызаваў Манчэстэрскую грамаду беларусаў: «*Манчэстэр гэта сапраўды нейкая кітайская грамата і для мяне. З погляду здаецца там усе хлопцы даволі сьвядомыя і грамадзкія, а працы німа ні на грош*»³⁸⁴. Важным імпульсам актывізацыі працы ў горадзе стала набыцьцё Беларускага дому.

Беларускі дом

У 1954 г. беларусы Манчэстэру набылі ва ўласнасьць трохпавярховы будынак з чырвонай цэгля ў раёне Чытэм (*74 Bellott St. Cheetham, Manchester, 8*). Гэта быў ужо трэці беларускі грамадзкі дом у Вялікабрытаніі. Для яго набыцьця спатрэбілася немалая колькасьць ахвяраваньняў ад сябраў грамады і пазыка, але ў выніку ў беларусаў зьявілася месца, дзе можна было ладзіць мерапрыемствы. Меркавалася таксама, што ў доме знойдуць прытулак тыя суродзічы, што ня мелі ўласнага жылля.

Дом павінен быў стаць цэнтрам беларускага жыцьця ў Манчэстэры, яго стрыжнем. І для яго ўрачыстага адкрыцьця прыбылі шматлікія госьці зь іншых аддзелаў ЗБВБ, а таксама ад Згуртаваньня беларускіх камбатантаў і Праваслаўнага брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці ды асабіста прэзыдэнт Рады БНР.

19 сьнежня 1954 г. адбылося афіцыйнае адкрыцьцё Беларускага дому. Мікола Абрамчык перарэзаў сымбалічную стужку, а айцец Аляксандар Крыт адслужыў малебен. Потым у найвялікшай залі дому пачаўся сьвяточны сход. Старшыня аддзелу ЗБВБ у Манчэстэры Хведар Кажаневіч у прывітальным слове зазначыў, што «*Дом гэты набыты дзякуючы ахвярнасьці і зразуменню сяброў*», і пералічыў усіх ахвярадаўцаў, імёны якіх, праўда, сёньня дакладна не вядомыя. Пасьля выступаў прадстаўнікоў розных асяродкаў ЗБВБ прэзыдэнт Мікола Абрамчык зрабіў даклад аб дасягненьнях Рады БНР і беларускай эміграцыі цалкам на міжнароднай арэне³⁸⁵. Відавочна, што адкрыцьцё Беларускага дому ў Манчэстэры было важнай і знакавай падзеяй для ўсёй беларускай павоеннай эміграцыі на Захадзе. Яно сьведчыла, што нават невялікая паводле сваіх памераў грамада (у 15 разоў меншая за нью-ёрскі аддзел БААЗА, паводле аўтара прынагоднай зацемкі ў газэце «Бацькаўшчына») здольная стварыць уласны грамадзкі цэнтар³⁸⁶.

Ужо 8 студзеня 1955 г. у новым Беларускім доме ладзілася першая імпрэза — каляднае сьвяткаваньне для дзяцей і дарослых³⁸⁷. Ад гэтага часу і адзначэньне беларускіх

нацыянальных і рэлігійных сьвятаў, і сходы аддзелу ЗБВБ, і канцылярыі беларускіх арганізацый пераехалі ў новы будынак. Першы паверх яго быў аддадзены пад грамадзкія патрэбы, а астатнія здавалі для жыцця суайчыннікам-беларусам. У Беларускам доме ў розныя часы жылі Міхась Яськевіч, Міхась Віценчык, Пётра Шыркоўскі, Янка Абабурка і іншыя. Штомесячны прыход з аплаты за памяшканьне быў каля 20 фунтаў³⁸⁸. За парадкам сачыў адміністратар. У розныя гады гэтую пасаду займалі Пётра Шыркоўскі, Міхась Віценчык, Сяргей Рагель, Уладзімір Гінько.

Беларускі дом у Манчэстэры.

Важную ролю адыграла магчымасьць жыць у доме ў гісторыі зь беларусам Аляксандрам Нерадам, які вярнуўся ў Брытанію з Канады, аднак мясцовыя ўлады першапачаткова не далі яму права на сталае жыццё ў краіне, а канадзкія не давалі візы на вяртаньне назад. Сябра аддзелу ЗБВБ у Манчэстэры, у 1954 г. ён застаўся паміж дзьвюма краінамі без магчымасьці працаўладкаваньня і зьвярнуўся па дапамогу ў ЗБВБ, што дало яму магчымасьць жыць у Беларускам доме³⁸⁹. У выніку розных захадаў справу Аляксандра Нерада і яго жыцця ў Брытаніі пры дапамозе Згуртаваньня ўдалося вырашыць.

Зьяўленьне Беларускага дому актывізавала на пэўны час дзейнасьць аддзелу. Для зручнасьці канцылярскай працы хутка было пастаноўлена набыць друкарку з кірылічным шрыфтам. Для зьбіраньня ахвяраваньняў на яе вырашылі паставіць скарбонку ў Беларускам доме³⁹⁰.

У Беларускай доме пераехалі з ранейшага Клубу бібліятэка і чытальня, а таксама архіў эміграцыйнай пэрыёдыкі, які вырашылі з дапамогай а. Часлава Сіповіча дапоўніць адсутнымі нумарамі часопісаў «Божым Шляхам» і «Ўніч»³⁹¹.

Наяўнасьць уласнага грамадзкага будынку ў тым раёне, дзе жыла больш-менш кампактная група беларусаў, дала магчымасьць ажыцьцявіць яшчэ адзін важны праект — адкрыцьцё беларускай школы.

Беларуская школа

Упершыню прапанова аб адкрыцьці беларускай школы ў Манчэстэры абмяркоўвалася на паседжаньні ўправы аддзелу ЗБВБ 4 сакавіка 1957 г. Удзельнікі

вырашылі арганізаваць беларускую школку не зважаючы на палітычныя і рэлігійныя перакананьні бацькоў і зьвярнуцца ў гэтай справе да актывістаў усіх беларускіх арганізацый у Манчэстэры³⁹². Сябры аддзелу ЗБВБ разумелі, што супольнымі высілкамі рэалізаваць праект будзе прасцей. Аднак наладзіць супрацоўніцтва з «апазыцыяй» не атрымалася. Праз паўтара году, увосень 1958 г., на сходзе бацькоў і сябраў аддзелу было вырашана адчыніць беларускую школку як ініцыятыву ЗБВБ³⁹³.

Настаўнікам школы за 50 фунтаў на год пагадзіўся быць Міхась Яськевіч. Ён мусіў распрацаваць праграму навучаньня. Акрамя таго, бацькі выказалі жаданьне, каб не радзей як раз на месяц у школе праводзіліся заняткі рэлігійнага навучаньня. У гэтай справе бацькоўскі камітэт на чале з Хведарам Кажаневічам зьвярнуўся да а. Аляксандра Крыта, які і стаў настаўнікам рэлігіі. Настаўнікам сьпеваў стаў уладальнік выдатнага голасу Янка Абабурка.

13 верасьня 1958 г. беларуская школа ў Манчэстэры пачала сваю працу. Дзеці былі рознага ўзросту і таму падзеленыя на тры групы, кожная зь якіх вучылася па сваёй праграме. Ім выкладалі беларускую мову, сьпевы, рэлігію, а старэйшым — гісторыю і геаграфію Беларусі. Заняткі адбываліся штосуботу ў Беларускам доме.

На абсталяваньне школы выдаткаваў грошы аддзел ЗБВБ, але Галоўная ўправа потым кампэнсавала іх. Таксама яна ж прызначыла 15 фунтаў на пакрыцьцё часткі заробку галоўнага настаўніка³⁹⁴. Кіраўніцтва ЗБВБ у Лёндане адразу выказала цікавасьць да ініцыятывы манчэстэрскіх беларусаў, і хутка пасля адкрыцьця на агледзіны школы прыехаў старшыня ЗБВБ Уладзімір Бутрымовіч, які канстатаваў, што некаторыя дзеці ўжо добра чытаюць і пішуць па-беларуску³⁹⁵. Школа праіснавала тры гады. Яе вучні (каля 20 асобаў³⁹⁶) сталі актыўнымі ўдзельнікамі беларускіх святкаваньняў, запаўняючы сваімі выступамі мастацкую частку ўрачыстасьцяў.

У верасьні 1960 г. бацькоўскі камітэт зноў паспрабаваў прыцягнуць да працы ў школе бацькоў і дзяцей іншых апазыцыйных беларускіх арганізацый³⁹⁷. Але й гэ-та ня выратавала школу. Трэці год навучаньня стаў апошнім, бо ў верасьні 1961 г. школа хоць і пачала год, але праз два месяцы праз малую колькасць вучняў Міхась Яськевіч адмовіўся працаваць³⁹⁸. Нягледзячы на тое, што ўправа аддзелу і бацькоўскі камітэт вырашылі шукаць новага настаўніка, больш паведамленьняў пра беларускую школу ў Манчэстэры не зьяўлялася.

Складана ацаніць плён, які дала беларуская школа. У жніўні 1961 г., калі асяродак адведваў а. Аўген Смаршчок, Міхась Яськевіч адмыслова прадставіў яму сваіх вучняў, якія «*нязгорш, хоць і з чужым акцэнтам, прадэклямавалі некалькі беларускіх вершаў*». Па выніках паездкі айцец Аўген канстатаваў, што дзеці беларускіх бацькоў не размаўляюць ні між сабою, ні з бацькамі па-беларуску³⁹⁹. Такім чынам, толькі заняткамі ў беларускай школе штосуботу, без актыўнай пазыцыі ў нацыянальным выхаваньні саміх бацькоў, пазьбегнуць дэнацыяналізацыі маладога пакаленьня было немагчыма, і гэтая праблема датычыла ня толькі Манчэстэру.

Пасьля сканчэньня працы школы паступова стала зьнікаць і дзіцячая мастацкая частка ў мерапрыемствах, ініцыяваных аддзелам ЗБВБ у Манчэстэры. Праўда,

дзіцячыя калядныя сьвяткаваньні захаваліся на некалькі дзесяцігоддзяў. Цікава, што гэтыя ялінкі зьбіралі да 50 дзяцей у 1970-х, але ініцыятываў аднавіць працу школы ў Манчэстэры больш не ўзьнікала. У выніку дзеці беларусаў з часам адышлі ад нацыянальнага жыцьця і ня сталі заменаю бацькам у беларускіх арганізацыях.

Беларускі клюб

Уласны грамадзкі будынак даў новы імпульс да працы, прыносіў некаторы прыбытак беларусам, але й ствараў новыя клопаты. Паводле англійскіх законаў, гаспадары мусілі сачыць за выглядам і станам дому, своечасова яго рамантаваць. Выдаткі на падтрыманьне грамадзкага дому на належным узроўні сталі пастаянным клопатам беларусаў Манчэстэру.

Уласна Беларускі дом ніколі не даваў вялікага даходу, на што зьвяртала ўвагу Галоўная ўправа ЗБВБ, часам патрабуючы, каб дом даваў больш. Зь іншага боку, будынак ня меў дэфіцыту, хоць рэгулярна вымагаў рамонту, на што патрабаваліся сродкі⁴⁰⁰.

Для вырашэньня праблемы манчэстэрскія беларусы яшчэ ад сярэдзіны 1950-х прапаноўвалі арганізаваць у грамадзкім будынку новы Беларускі клюб. Першы раз гэтае пытаньне абмяркоўвалася на сходзе аддзелу ЗБВБ 25 ліпеня 1955 г. Тады было пастаноўлена распрацаваць Статут клюбу і зрабіць сьпіс наяўных для яго рэчаў⁴⁰¹. Паводле ўскосных зьвестак, можна меркаваць, што своеасаблівы клюб у адмыслова адведзенай залі Беларускага дому быў арганізаваны. Аднак ён не даваў прыбытку, бо быў проста месцам правядзеньня нацыянальных імпрэзаў.

Ужо ў 1959 г. прадстаўнік ад Манчэстэру на агульным зьездзе ЗБВБ Міхась Віценчык паставіў пытаньне пра неабходнасьць арганізацыі пры аддзелах ня толькі фармальных клюбаў, але бараў, дзе можна было б прадаваць алькагольныя напоі⁴⁰². Але далей справа не пайшла, і праект заставаўся не ажыццёўленым цягам шасьці гадоў.

16 студзеня 1965 г. на сходзе актыву ЗБВБ у Манчэстэры ўсе прысутныя згадзіліся з тым, што насыпела неабходнасьць адкрыць бар у Беларускам доме і гэтым даць магчымасьць для ўсіх беларусаў гораду часьцей наведаць грамадзкі цэнтар, а таксама мець невялікі прыбытак. Было вырашана зьвярнуцца да Галоўнай управы ЗБВБ у Лёндане па дазвол адкрыцьця бару, а таксама па дапамогу ў распрацоўцы статуту клюбу і атрыманьні ліцэнзіі на продаж піва і алькагольных напояў. Тут жа была створаная Часовая ўправа клюбу у складзе Ўладзіміра Гінько (старшыня) і Міхася Віценчыка (сакратар і скарбнік), а пазьней скарбнікам стаў Сяргей Рагель⁴⁰³.

Падрыхтоўчыя працы занялі амаль два гады, і Беларускі клюб адчыніў свае дзьверы пры канцы 1966 г. Яго арганізацыя каштавала пэўных выдаткаў. Толькі Міхась Віценчык і Кастусь Варэнік ахвяравалі 260 фунтаў⁴⁰⁴, усяго ж спатрэбілася 350 фунтаў. Грошы пайшлі на тое, каб надаць будынку Беларускага дому ўнутраны і вонкавы выгляд, адпаведны англійскім законам, а таксама для арганізацыі бару, набыцьця мэблі. Акрамя архітэктарскай, усю працу выканалі самі сябры клюбу бя-

сплатна⁴⁰⁵. Манчэстэрскі клуб зьявіўся раней за Брадфардзкі, меў больш аскетычны выгляд, але стаў карыснай ініцыятывай.

Укладзеныя сродкі хутка акупіліся. Ужо за паўгоду грашовы абарот клубу склаў больш за 2 000 фунтаў⁴⁰⁶, за год — каля 7 000 фунтаў, а чысты прыбытак — больш за 1 500 фунтаў⁴⁰⁷. Істотныя грошы, разам з продажам алькагольных напояў, прыносілі гульнявыя апараты, што зьявіліся ў клубе ўжо ў 1968 г.

Беларускі грамадзкі клуб у Манчэстэры стаў цалкам самастойнай гандлёва-сацыяльнай арганізацыяй. Сябрам яго мог быць любы дарослы мужчына ці жанчына, незалежна ад нацыянальнасьці і палітычных поглядаў. Цягам працы клубу ягонымі сябрамі штогод станавілася каля сотні чалавек (1970—1971 — 81 асоба, 1977 — 95, 1981 — 102). У клубу было сваё кіраўніцтва, якое, праўда, складалася пераважна з тых самых асобаў, што ў розныя часы ўваходзілі ў кіраўніцтва аддзелу ЗБВБ. Першым старшынём управы стаў Міхась Віценчык. Ад сярэдзіны 1970-х паседжаньні кіраўніцтва клубу праходзілі ў той дзень, што і паседжаньні аддзелу ЗБВБ, бо удзел бралі адны і тыя ж асобы. Так, доўгі час функцыі сакратара клубу і сакратара аддзелу выконваў Міхась Яськевіч, а скарбнікам клубу быў старшыня аддзелу Хведар Кажаневіч. Але заўсёды гэта былі розныя структуры са сваімі задачамі.

Грашовы прыбытак ад дзейнасьці клубу часткова перадаваўся ў Харытатыўную сэкцыю (былы дапамогавы камітэт) пры Галоўнай управе ЗБВБ, укладаўся ў арганізацыю нацыянальных мерапрыемстваў, а таксама ішоў на падтрыманьне ў належным стане ўсяго Беларускага дому⁴⁰⁸. Ужо ў 1969 г. колькасць грошай, перададзеных у Харытатыўную сэкцыю, склала звыш 1 500 фунтаў. Акрамя таго, клуб сам перасылаў ахвяры на беларускую прэсу і на іншыя дабрачынныя патрэбы⁴⁰⁹.

Плэнная праца і някепскі прыбытак дазвалялі задумацца пра неабходнасьць пашырэння памяшканьня, дзе знаходзіўся клуб. У 1970—1971 гг. ва ўсім Беларускам доме была даведзеная да ладу электрычнасьць, памяшканьні адрамантаваныя і ўдэкараваныя, для клубу былі набытыя новыя мяккія фатэлі і столікі, удэкараваны бар ды зробленае добрае асьвятленьне.

Аднак рамонт каштаваў вялікіх выдаткаў. З мэтай пазычыць грошы на рамонт уладальнікі першапачаткова зьвярнуліся да бровару, дзе рабілі замовы. Але той у апошнюю хвіліну адмовіўся, і давялося тэрмінова шукаць іншыя варыянты пазыкі. Адзін зь іншых бровараў даў дапамогу ў 599 фунтаў і пазыку ў 300 фунтаў з умовай, што цягам двух гадоў клуб будзе толькі ў яго замаўляць піва і напоі. Акрамя таго, 400 фунтаў пазычыў зноў Кастусь Варэнік, а недахоп да 500 фунтаў пакрыў банк⁴¹⁰. Такім чынам неабходныя на рамонт сродкі былі знойдзеныя, і грашовы абарот клубу яшчэ павялічыўся. Пазычаныя грошы былі вернутыя цягам году пасля сканчэньня рамонту, які цягнуўся амаль шэсьць месяцаў.

Пасьля таго ж рамонту ў новым памяшканьні разьмясьцілася таксама канцылярыя аддзелу ЗБВБ і парафіі БАПЦ у Манчэстэры. У 1976 г. грашовы абарот клубу складаў 15 тысяч фунтаў і меў павялічыцца да 20 тысяч, бо беларусы паставілі тут

більярдны стол, які меў прыцягнуць новых сябраў⁴¹¹. У якасці сталага працаўніка ў клубе была нанятая спецыяльная асоба з адпаведнай аплатай. У розныя гады бармэнамі тут былі Міхась Віценчык, Сяргей і Бэці Рагелі, Клара Кажаневіч. Гісторыя клубу ў Манчэстэры ведала і вялікія ўздымы, заснаваныя на ахвярнай працы беларусаў, і сумныя выпадкі: бойкі паміж сябрамі, вынікам якіх было пазбаўленьне права ўваходу ў клуб, паказу клубных грошай і іншыя. Аднак значэньне самой установы для беларускай грамады Манчэстэру гэта ня зьменшыла.

Ня толькі атрыманы грашовы прыбыток было мэтай існаваньня Беларускага клубу ў Манчэстэры. Ён стаў на некаторы час сапраўдным цэнтрам прыцягненьня беларусаў, што зноў ажывіў грамадзкую працу. Менавіта тут беларус мог прыемна правесці час ня толькі за спажываньнем алькагольных напояў, але і за чытаньнем беларускай прэсы. Клуб стаў абавязкова выпісваць найбольш вядомыя беларускія пэрыёдыкі, як эміграцыйныя, так і з мэтраполіі. З эміграцыі ў Манчэстэр дасылалі газэту «Беларус», часопісы «Беларуская Моладзь» і «Голас Царквы», зь Менску — «Полымя», «ЛіМ», «Работніцу і сялянку» і «Беларусь», зь Беласточчыны — «Ніву»⁴¹².

Ужо ў 1968 г. у клубе разам зь беларусамі Брадфарду было наладжанае вялікае сьвяткаваньне 50-х угодкаў абвяшчэньня незалежнасьці БНР з запрашэньнем шматлікіх гасьцёў з іншых аддзелаў ЗБВБ, а таксама англічан⁴¹³. Амаль за месяц перад тым высілкамі клубу ў Манчэстэр зь Лёндану пераехала выстава, прысьвечаная 450-годзьдзю пачатку беларускага друку і першадрукару Францыску Скарыну. З дакладам пра яго жыцьцё і дзейнасьць 3 сакавіка 1968 г. тут выступіў а. Леў Гарошка⁴¹⁴.

28 кастрычніка 1973 г. у Беларускам клубе было наладжанае сьвяткаваньне 25-х угодкаў існаваньня аддзелу ЗБВБ у Манчэстэры. Галоўнай мэтай арганізаванай з гэтай нагоды вечарыны (*cocktail-party*) было пазнаёміць запрошаных аўтарытэтных прадстаўнікоў англіскага грамадзтва гораду зь беларусамі і беларускім пытаньнем. Праўда, прысутным бракавала друкаванай англамоўнай інфармацыі, таму сакратар аддзелу і клубу Міхась Яськевіч раздаваў гасьцям праграмы беларускіх студыяў Англа-беларускага таварыства на 1973—1974 гг.⁴¹⁵

Функцыі месца правядзеньня беларускіх мерапрэемстваў клуб выконваў нядоўга. Пасьля набыцьця беларусамі Манчэстэру ўласнага будынку пад царкву ў 1972 г. большая частка сьвяткаваньняў стала праводзіцца ў прыцаркоўнай залі. Тлумачэньне гэтаму было простае: новаадчыненая царква Жыровіцкай Божай Маці знаходзілася далёка ад Клубу, і пераяжджаць на сьвяткаваньне сюды пасьля традыцыйнага малебну было нязручна.

Манчэстэрскі Беларускі клуб ня толькі ажывіў грамадзкую дзейнасьць у асяродку, але і часам выклікаў некаторыя супярэчнасьці з Галоўнай управай ЗБВБ. Так, на 35-м зьездзе ЗБВБ 16 траўня 1981 г. са справаздачы зь дзейнасьці аддзелу і клубу ў Манчэстэры вынікала, што апошні амаль не перадаў грошай на Харытатыўную сэкцыю. На гэтую акалічнасьць звярнуў увагу яе скарбнік Павал

Асіповіч, заўважыўшы, што сябры клюбу шмат выдаткоўваюць грошай на асьвятленьне, дэкараваньне, але толькі не на Харытатыўную сэкцыю і беларускую прэсу. Айцец Ян Пякарскі наогул зазначыў, што манчэстэрскія беларусы сьвядома адмаўляюцца даваць грошы ў Харытатыўную сэкцыю, бо лічаць, што выдаваны за кошт ахвяраваньняў часопіс *The Journal of Byelorussian Studies* непатрэбны⁴¹⁶. Чым скончылася абмеркаваньне, невядома, але да пытаньня продажу клюбу вярнуліся пазьней, толькі зь іншых прычынаў.

Заняпад беларускага жыцьця ў Манчэстэры

Дабрабыт клюбу і аддзелу ЗБВБ у Манчэстэры скончыўся ў 1980-х, калі брытанскі ўрад адмяніў абмежаваньне на продаж алькаголю ў барах. Прыбытак пайшоў уніз, а выдаткі на ўтрыманьне дому засталіся. Зьменшылася колькасць беларускай грамады ў Манчэстэры. Ад пачатку 1980-х Беларускае Клюб усё радзей узгадваецца ў паведамленьнях эміграцыйнай прэсы, а пратаколы паседжаньняў управы яго заканчваецца на 1981 г. Ужо ў 1984 г., паводле папераў Галоўнай управы ЗБВБ, Клюб быў аддадзены ў арэнду на два з паловай гады югаславам.

Паступова заняпаў і аддзел ЗБВБ у Манчэстэры. У зацемцы пра сьвяткаваньне ўгодкаў БНР у 1984 г. няма ніводнай згадкі пра ЗБВБ. Сьвяткаваньне адбывалася ў царкве, а асобы, якія раней фігуравалі ў кіраўніцтве аддзелу, падаваліся зь іншымі пасадамі. Ранейшы старшыня Хведар Кажаневіч быў пазначаны як старшыня Рады БАПЦ, Міхась Віценчык — як сувязны гуртка «Васілёк» у Брадфардзе⁴¹⁷. Праўда, 29 красавіка 1984 г., калі ў Манчэстэры ладзілася адзначэньне 30-х угодкаў Англа-беларускага таварыства, згадаўся старшыня аддзелу ЗБВБ Віктар Міхалюк. Ён жа ў тым жа годзе заступіў на зьмену Ўладзіміру Гіньку на пасадзе адміністратара Беларускага дому.

Віктар Міхалюк, сын Янкі і Алены Міхалюкоў, вучыўся ў школе Сьв. Кірылы і па яе сканчэньні некаторы час жыў у Лёндане. У 1980 г. ён разам з жонкай Надзьяй (Шпігановіч) пераехаў у Манчэстэр, дзе пераняў ад старой эміграцыі кіраўніцтва аддзелам ЗБВБ. Аднак ён аказаўся фактычна адзіным з маладых беларусаў тут, хто далучыўся да грамадзкага жыцьця, і пры адыходзе старой эміграцыі ён ня мог сабою замяніць увесь аддзел. Цягам 1980-х намінальна ЗБВБ у Манчэстэры яшчэ існавала, нават ладзіліся невялікія сьвяткаваньні, але гэта ўсё мела прыватны характар. Рэальная грамадзкая дзейнасьць у другой палове 1980-х ужо не праяўлялася. Да таго ж, стала відавочным, што ўтрыманьне Беларускага дому, які ўжо некалькі гадоў пуставаў, патрабуе значных грошай, а іх у беларусаў Манчэстэру не было. Таму было вырашана ў 1991 г. перадаць дом у кампэтэнцыю Галоўнай управы, каб тая вырашыла яго далейшы лёс⁴¹⁸. Аднак перарабіць яго такім чынам, каб здаваць кватэры жыльцам, не ўдалося — гэта каштавала вялікіх грошай. Продаж жа будынку быў справай малавыгаднай, бо ў той час у Вялікабрытаніі рэзка зьменшыліся кошты нерухомасьці. У выніку Галоўная ўправа вырашыла чакаць больш спрыяльных умоваў, пакуль у 1999 г. дом ня быў прададзены за невялікую суму (21 тыс. фунтаў),

а грошы перададзеныя ў Харытатыўную сэкцыю ЗБВБ. Разам з домам адышоў у нябыт вялікі этап у гісторыі беларускага жыцця ў Манчэстэры.

Праўда, невялікая купка беларусаў яшчэ існавала. У 1998 г. у Манчэстэры жылі яшчэ восем сябраў ЗБВБ, аднак іх колькасць хутка змяншалася. Прадстаўнікі павоеннай эміграцыі паступова адыходзілі: яшчэ у 1990 г. памёр Кастусь Шыбіцкі, у 2002 г. — Міхась Яськевіч, у 2003 г. — Міхась Віценчык, Аляксандар Шпігановіч, у 2005 г. — Пётра Шыркоўскі і Ўладзімір Гінько, у 2007 г. — Хведар Кажаневіч.

Беларускі асяродак у Манчэстэры быў адметны найперш тым, што тут існавалі арганізацыі нават трох палітычных кірункаў беларускай эміграцыі (пра «апазыцыйныя» ЗБВБ суполкі размова будзе далей). Дачыненні паміж імі складваліся па-рознаму ў залежнасці ад пэрыяду, аднак з часам прыйшлі да нейкага паразуменьня.

Тут было мала інтэлектуальных сілаў, пераважная большасць манчэстэрскіх беларусаў мела толькі пачатковую асвету і працавала на малакваліфікаванай працы. Таму ў мясцовым адзеле ЗБВБ ніколі не было спробаў выданьня свайго пэрыядыка. Затое ў асяродку было даволі людзей гаспадарлівых, што дазволіла мясцовым беларусам набыць свой дом і царкву і доўга ўтрымліваць іх у добрым стане ды атрымоўваць прыбытак для беларускіх справаў.

Асяродак не перажыў змены пакаленьняў. Дзеці беларусаў амаль не зацікавіліся справай бацькоў, што і паўплывала на паступовы заняпад беларускага жыцця ў Манчэстэры разам з тымі, хто ад сярэдзіны ХХ ст. гэтак жа жыццё рухаў. Засталася толькі беларуска-ўкраінская дзялянка на манчэстэрскіх могілках.

Па спыненні дзейнасці рэгіянальных суполак, іх сябры пераходзілі ў падпарадкаваньне непасрэдна кіраўніцтву ЗБВБ, і ледзьве не адзінай магчымасцю непасрэднага кантакту з суродзічамі для іх з часам стаў удзел у Агульных зьездах Згуртаваньня.

Зьезды ЗБВБ

Зьезд ЗБВБ зьяўляецца найвышэйшым кіроўным органам арганізацыі, на якім разглядаюцца найважнейшыя пытанні жыцця арганізацыі. На звычайных агульных зьездах разглядаліся фінансавыя справы, справаздачы Галоўнай управы і аўдытараў, праходзілі выбары сяброў Галоўнай управы. Акрамя таго, на звычайных зьездах прадстаўлялі справаздачы рэгіянальныя структуры ЗБВБ, сэкцыі і прадпрыемствы (Беларускія дамы і клубы). Інфармацыю пра тэрміны скліканьня зьезду і месца яго правядзеньня сябры павінныя былі атрымаць не пазьней як за 21 дзень.

Усе пастановы на зьездах прымаліся звычайна галасаваньнем, звычайна таемным, або адкрытым, калі на тое было адмысловае жаданьне сябраў. Удзел у галасаванні мог браць толькі сябра арганізацыі, што ня меў пазычанасці ў сяброўскіх складках. Калі чалец арганізацыі з розных прычын ня мог прысутнічаць на зьездзе, то ён меў права перадаць свой голас іншаму («упаўнаважанаму») шляхам пісьмовага

Чацверты зьезд ЗБВБ. 1950 г.

асьветчаньня. Пры роўнасьці галасоў прымалася тое рашэньне, за якое прагаласаваў старшыня зьезду. Адсюль значэньне гэтай асобы было даволі істотным ня толькі ў справе вядзеньня, але і для прыняцьця пастановаў.

На працягу гісторыі ЗБВБ антураж яго зьездаў зьмяняўся. Першыя тры прайшлі ў розных месцах: арганізацыйны — у залі на *Sussex Gardens*, 2-і («раскольны») — на *Linden Gardens*, 3-ці (першы пасля легалізацыі) — у *Foresters Hall* на *489 Holloway Road*, недалёка ад Беларускага дому ў Лёндане. Апошняя заля прыняла яшчэ два зьезды, пакуль у 1952 г. яны на доўгія гады не перанесліся ў Беларускі дом на *Penn Road*. Ад 1970-х зьезды, як і ўсе іншыя мерапрыемствы ЗБВБ, перанесліся ў залю дома Сьв. Пятра ў Паўночным Фінчлі (*Holden Road*, 39).

Акрамя месца правядзеньня зьмянялася з часам і колькасьць удзельнікаў зьездаў ЗБВБ. Найбольш прадстаўнічым быў самы першы (каля 150 удзельнікаў). На 2-м, да сыходу групы ХАБР, было каля 100 прысутных, на 3-м — 74. Калі кворум на зьездах адразу пасля легалізацыі патрабаваў прысутнасьці 50 сябраў, то прыкладна столькі ж і прысутнічала. З афіцыйным зьмяншэньнем кворуму (у 1964 г. да 10) зьмянялася і колькасьць удзельнікаў зьездаў.

Апроч сябраў арганізацыі на зьездах прысутнічалі госьці як зь ліку беларусаў Вялікабрытаніі, так і з-за мяжы, а таксама зь іншых этнічных групаў. Частымі

ўдзельнікамі зьездаў былі прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык і мастак Міхась Наўмовіч (абодва з Францыі). Ад 1980-х на форуму ЗБВБ рэгулярна прыхадзілі госьці зь Беластоцчыны, а пазьней і зь Беларусі. Прыкладам, у 1987 г. 41-ы зьезд ЗБВБ вітаў беларусаў, што з дапамогай арганізацыі змаглі зьехаць з БССР, — сям'ю сьвятара-пратэстанта Пятра Грыгальчыка⁴¹⁹. У 1989 г. на 43-м зьездзе прысутнічалі навукоўцы зь Беластоку Яўген і Антон Мірановічы⁴²⁰. На 48-м (1994) прысутнічаў амбасадар незалежнай Рэспублікі Беларусь Уладзімір Сянько⁴²¹. А на наступным, у 1995 г., прысутных вітала прадстаўніца маскоўскага беларускага культурнага таварыства Тамара Мішчанка⁴²². І такіх гасьцёў за гісторыю зьездаў былі дзясяткі і нават сотні. Яны сьведчылі пра наяўнасьць цеснай сувязі паміж брытанскімі беларусамі і суродззічамі ў іншых краінах. Такую ж сувязь адлюстроўвалі і шматлікія прывітальныя тэлеграмы, што дасылаліся з розных асяродкаў беларускай эміграцыі і зь Беларусі. Былыя ўдзельнікі арганізацыі не забываліся пра ЗБВБ і таксама рэгулярна дасылалі прывітаньні або прыхадзілі асабіста.

Цягам гісторыі ЗБВБ зьмяняўся таксама час правядзеньня зьездаў. Калі Першы прайшоў у студзені (гэта быў адзіны зімовы зьезд за гісторыю ЗБВБ), то пачынаючы ад Другога беларусы Англіі сталі часцей зьбірацца на свае форуму ўвесну. Ад 1960-х найбольш зьездаў ЗБВБ праводзілася ў чэрвені. Паводле Статуту, прамажак паміж агульнымі зьездамі арганізацыі не павінен быць перавышаць пятнаццаць месяцаў, аднак найчасцей яны адбываліся недзе роўна праз год ці год і месяц. Толькі ў 1993 г. праз хваробу кіраўніка ЗБВБ Янкі Міхалюка тэрмін зьезду быў адсунуты на кастрычнік.

Традыцыйна зьезд ЗБВБ не абходзіўся без багаслужбаў. Каталіцкія служыліся ў Марыян Хаўз, праваслаўныя — да канца 1960-х пераважна ў Беларускам доме. З праваслаўных сьвятароў адпраўлялі службы айцы Аляксандар Крыт, Ян Абабурка, Ян Пякарскі. Калі не было праваслаўнага сьвятара ў Брытаніі, то прыхадзіў з Бэльгіі а. Аўген Смаршчок. Каталіцкія малебны адпраўлялі айцы Часлаў Сіповіч, Леў Гарошка, Аляксандар Надсан. Першыя гады гэтыя багаслужбы адбываліся перад пачаткам паседжаньняў, пазьней былі перанесены на наступны дзень пасля зьезду (звычайна гэта была нядзеля). Тады ж адбываўся і супольны пачастунак, ладзіліся культурныя мерапрыемствы. Так, у 1960-х пасля зьездаў вучні школы Сьв. Кірылы Тураўскага арганізавалі сваімі сіламі канцэрт.

Пяты зьезд ЗБВБ. 1951 г.

Карэктаваўся і змест паседжаньняў. Часам іх папярэдзвалі адмысловыя паведамленьні ці даклады, якія чыталі прыезджыя госьці. На 5-м зьездзе ЗБВБ (13—14 траўня 1952 г.) украінец доктар Валынец зрабіў даклад аб сындыкальным руху работнікаў у Вялікабрытаніі⁴²³. На 13-м зьездзе (17 траўня 1959 г.) даклад пра міжнародную сытуацыю чытаў прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык⁴²⁴. Ён жа на падобную тэму выступаў на наступны дзень пасля Дваццатага зьезду ЗБВБ⁴²⁵. На 25-м (17 ліпеня 1971 г.) даклад пра гісторыю стварэньня арганізацыі чытаў біскуп Часлаў Сіповіч⁴²⁶.

Цэнтральнае месца на зьездах ЗБВБ займалі слуханьне і зацьверджаньне справаздачаў розных структураў арганізацыі, якія звычайна зачитваў або старшыня адпаведнай адзінкі, або яе прадстаўнік ці сакратар Галоўнай управы. Адмысловым патрабаваньнем кіраўніцтва ад пачатку 1950-х усе справаздачи на зьездзе рабіліся загадзя і пісьмова. Паводле іх можна было меркаваць пра посьпехі і праблемы дзейнасьці ЗБВБ. Пасьля зачитаньня справаздачаў рабілася іх абмеркаваньне з прыняцьцем адпаведных пастановаў. Прыкладам, са справаздачи Галоўнай управы аб дзейнасьці ў 1958—1959 гг. можна даведацца, што яе сябры бралі ўдзел у нацыянальных мерапрыемствах вугорцаў, украінцаў, літоўцаў, а таксама ў адкрыцьці ірляндзкай катэдры ў Лёндане.

Акрамя традыцыйных пытаньняў справаздачаў ды выбараў Галоўнай управы, на зьездах шырока абмяркоўваліся розныя праблемы беларускага жыцьця ў Вялікабрытаніі: набыцьцё і продаж маёмасьці арганізацыі, дапамога хворым сябрам, падтрымка выдавецкіх праектаў, выхаваньне моладзі, дапамога Беларусі і беларусам і шмат іншых. Некаторыя абмеркаваньні заканчваліся прыняцьцем афіцыйных рэзалюцый. 21-ы зьезд, пасьля абмеркаваньня становішча на Беларусі і эміграцыі ў Брытаніі, прыняў «Рэзалюцыю аб палажэньні на Бацькаўшчыне» (дзе выказваў пратэст супраць фальшаваньня гісторыі ў БССР, перасьледу беларусаў за іх рэлігійныя перакананьні, руйнаваньня помнікаў, русыфікацыі), «Пратэст супраць зьдзекаў бальшавіцкай улады над беларускім народам» і «Рэзалюцыя аб дзейнасьці савецкіх агентаў супраць эміграцыі». Апошні дакумэнт быў рэакцыяй на антыэміграцыйную савецкую прапаганду, якая асабліва моцна адчувалася ў Брадфардзе. Пры канцы згаданай рэзалюцыі сьцьвярджалася:

«Мы, беларускія эмігранты ў Вялікай Брытаніі падобна як уся беларуская нацыянальная эміграцыя ў вольным сьвеце, заяўляем, што мы не хавалі і цяпер не хаваем нашае дзейнасьці. Мы маем на мэце вярнуцца ў Бацькаўшчыну — у вольную і незалежную Беларусь. Дзеля гэтага мы і знайшліся на эміграцыі. Мы не шкадавалі і не шкадуем ніякіх высілкаў і ахвяраў, каб Беларусь была вольнаю і незалежнаю дзяржаваю ў этнаграфічных граніцах. І мы верым, што гэты сьветлы дзень прыйдзе. І тады Беларускі Народ аддасьць кожнаму адпаведна яго дзейнасьці»⁴²⁷.

Часта прысутныя на зьездзе ўпаўнаважвалі кіраўніцтва ЗБВБ выслать прывітальныя тэлеграмы ад імя форуму. Такія пасланьні ў розныя часы дасылалі каралева Лізаветэ II (нар. 1926), прэм'ер-міністрам Ёнстану Чэрчылю, Энтані

Шаснаццаты зьезд ЗБВБ. 1962 г.

Ідэну і інш., прэзыдэнту Міколу Абрамчыку.

З часам на зьездах сталі ўшаноўваць памяць памерлых сяброў і вітаць новых. Афіцыйныя мерапрыемствы з працэдураю, расьпісанай у Статуце арганізацыі, паступова набывалі значэньне сяброўскіх сустрэчаў беларусаў, важных самой магчымасьцю непасрэдных кантактаў з суродззічамі.

Сёньня, як і 60 гадоў таму, зьезды ЗБВБ зьяўляюцца найважнейшай падзеяй у жыцьці

арганізацыі, адлюстраваньнем яе набыткаў і стратаў. Яны пачынаюцца, як раней, гэтак і цяпер, супольнай малітвай за плённую працу і заканчваюцца нацыянальным гімнам «Мы выйдзем шчыльнымі радамі».

Галоўная ўправа ЗБВБ

Галоўную ўправу абіралі на агульным зьездзе. На першым — у кіраўніцтва ўвайшлі адразу дзесяць асобаў, але пазьней, паводле легалізаванага Статуту арганізацыі, афіцыйная колькасьць сябраў управы зьменшылася да сямі: старшыня, заступнік старшыні (часам два заступнікі), сакратар, скарбнік і два-тры сябры. Галоўная ўправа была ня толькі кіроўным цэнтрам, але і рухальнай сілай ЗБВБ. Яна мела права выступаць ад імя ЗБВБ у справах, прадугледжаных Статутам, або ў выкананьні пастановаў агульных зьездаў, а таксама праводзіць любыя выплаты, ад імя арганізацыі. Рашэньні самой Галоўнай управы прымаліся на яе паседжаньнях пры кворуме ў тры асобы (паводле Статуту) або іншым, вызначаным адмысловай пастановай.

Першыя гады Галоўная ўправа дзейнічала ў неспрыяльных умовах — пры адсутнасьці ўласнага памяшканьня і раскіданасьці яе сябраў па рэгіёнах Брытаніі. Нават калі быў наняты пакой пры СУБ на *Linden Gardens*, арганізацыя эфэктыўнай дзейнасьці канцылярыі была справай складанай, улічваючы тое, што кожны яе сябра ўдзень быў заняты асноўнай працай. Таму здараліся розныя казусы, кшталту таго, які тлумачыў старшыня ЗБВБ В. Жук-Грышкевіч у лісьце да Віктара Іваноўскага:

«Вы абурыліся, што прыехаўшы ў Лёндан нікога не знайшлі ў ЗБВБ у канцылярыі, а таксама ў мяне на прыватнай кватэры. Гэта перадусім Ваша віна, бо калі мелі прыехаць у Лёндан, трэба было нас аб гэтым паведаміць, тады б мы маглі нават спаткаць Вас на станцыі. Ня ведаю, у які дзень Вы прьяжджалі — прыпушчаю, што у сьвяточны, магчыма тады, калі я быў у Парыжы, куды езьдзіў на спаткань-

не з прэзідэнтам (у першай палове студзеня). Але гэта ня важна, спаткалі б Вас іншыя сябры. Мы аб Вас чулі шмат і вельмі б хацелі пабачыцца і пагаварыць.

Далей Вы закідаеце, што Вам нерэгулярна высылаюць часопісы і газэту. Вось жа і спраўдзіў і сьцьвердзіў, што ўсё, што было выслана іншым сябрам, выслалі і Вам. Калі Вы чагось не атрымалі, дык магла быць толькі віна Вашых мясцовых варункаў — ці паштароў з хостэлю, ці каго іншага [...].

Адносна помачы, дык часткова маеце рацыю, калі кажаце, што мы Вам ні ў чым не памаглі, але мусілі б перш спытацца, ці маглі мы Вам памагчы. Мы прыбылі сюды некалькі месяцаў раней ад Вас і толькі што пачалі арганізоўвацца. Да мая 47 году^{LX} ня было ніводнага чалавека нашага ў Лёндане. Праўда, ЗБВБ было заложана раней, але толькі адрас свой стала мела ў Лёндане, а работа ўся вялася пры помачы перапіскі сябрамі раскінутымі па ўсёй Англіі. Маральную ж помач і парады мы давалі тым, хто да нас зьвяртаўся, а таксама як інструкцыі адносна працы на мясцох, не гаворачы ўжо пра Камунікаты, у якіх таксама аб гэтым пісалі.

Ня ведаю, як Вы сабе ўяўлялі ЗБВБ, віжу толькі з Вашага ліста, што Вы зусім інакш уяўляеце нашу працу. Вам здаецца, што старая і багатая арганізацыя, маем свой адміністрацыйны апарат, адпаведнае памешканьне, штат платных працаўнікоў і шмат людзей, якія могуць пісаць, друкаваць і т. п. Тым часам мы такія самыя работнікі як і Вы. З тых пару дзясяткаў чалавек, якія знайшліся ў Лёндане, толькі некалькі сапраўды грамадзкіх і 2—3, якія могуць штось напісаць — зь іх адзін студэнт. Пры гэтым усе мы бяз розьніцы працуем у розным прадпрыемствах ці ў войску і маем заняты цэлы дзень, каб — так як і Вы — зарабіць на кусок хлеба. Толькі вольныя ад працы хвіліны пасьвячаем грамадзкай працы. Праўда ад пару месяцаў маем напалавіну платнага працаўніка. Калі да гэтага дадаць аплату за памешканьне, пошту, расходы на друкі і канцылярыйныя — дык ледзь зводзім канцы з канцамі. Арганізацыя ўтрымоўваецца толькі зь сяброўскіх складак, якія плывуць нерэгулярна. На правінцыі актыўных сяброў мала. Каб разгарнуць шырэі працу, трэба больш сродкаў і большай актыўнасьці сяброў. [...]

Ёсьць тут некалькі хлапцоў добрых ды на правінцыі пара дзясяткаў, але малядыя, нявырабленыя, а са старэйшых актыўныя я адзін...»⁴²⁸.

Гэты ліст добра ілюструе тыя абставіны, у якіх пачынала дзейнічаць Галоўная ўправа ЗБВБ. Тады яе сябры, таксама як і іншыя сябры арганізацыі, толькі вучыліся грамадзкай працы. Пасьля набыцьця Беларускага дому паседжаньні Галоўнай управы стала адбываліся ў ім, там знаходзілася і канцылярыя ЗБВБ. Кожны сябра Управы вызначаў гадзіны, калі ён абавязкова знаходзіўся ў канцылярыі і мог сустрэцца зь іншымі беларусамі. Гэтыя гадзіны паведамляліся ў Камунікатах ЗБВБ.

Нягледзячы на пачаткова неспрыяльныя абставіны дзейнасьці, нутраныя і вонкавыя, Галоўная ўправа ва ўсе часы заставалася найважнейшым рухавіком дзейнасьці ЗБВБ. Яе сябры выконвалі розныя функцыі. Падзел працы паміж

^{LX} Хутчэй да красавіка 1947 г., бо калі ў Лёндан прыехаў а. Часлаў Сіповіч, ён адведваў беларусаў у лёнданскім хостэле.

удзельнікамі Управы быў у некаторым сэнсе ўмоўным. Прыкладам, займацца карэспандэнцыяй ЗБВБ мог ня толькі сакратар, але і старшыня, і скарбнік. Рэпрэзэнтаваць арганізацыю на вонкі мог любы сябра Галоўнай управы. Таму аналізаваць працу гэтай інстытуцыі магчыма зыходзячы ня зь дзейнасьці яе асобных сябраў, а як адзінай каманды.

Найбольш відавочным кірункам працы Галоўнай управы быў арганізацыйны. Кіраўніцтва ЗБВБ займалася пошукам беларусаў на прасторах Брытаніі, фіксаваньнем іх адрасоў, наладжваньнем сувязяў зь імі і гуртаваньнем іх у аддзелы, а таксама наладжваньнем працы аддзелаў і нагляду за ёй. Выпрацоўка нормаў супольнага жыцьця аддзелаў у ЗБВБ, сыстэмы справаздачнасьці першым часам патрабавала даволі значных высілкаў, асабліва ўлічваючы невялікі адсотак асобаў зь сярэдняй асьветай у некаторых аддзелах. Інструкцыі і рэкамэндацыі для рэгіянальных структур і іх сябраў рэгулярна публікаваліся на старонках пэрыёдыкаў ЗБВБ.

Важную ролю ў наладжваньні дзейнага супрацоўніцтва Галоўнай управы з аддзеламі адыграла практыка штогадовых канфэрэнцый, на якія зьбіраліся старшыні, сакратары і скарбнікі рэгіянальных структур і цэнтру. Першая такая нарада адбылася 27—28 траўня 1950 г. з ініцыятывы старшыні ЗБВБ Міколы Нікана, які сфармуляваў яе мэты як *«супольнае апрацаваньне пляну працы і навязаньне цясьнейшага супрацоўніцтва паміж правінцыямі і Лёнданам»*⁴²⁹. На канфэрэнцыі былі прачытаныя рэфэраты, прысьвечаныя эміграцыйнаму друку, міжнароднай сытуацыі і праблеме ўцекачоў, а таксама былі разгледжаныя канкрэтныя пытаньні жыцьця ЗБВБ: справа легітымацый і пазычанаьці ў сяброўскіх складках, справа падтрымкі прэсы, вышукваньня беларусаў у Брытаніі, арганізацыі канцылярскай працы аддзелаў і іншыя. Гэтая канфэрэнцыя была першым з шэрагу падобных мерапрыемстваў.

Ужо праз год, 16 верасьня 1951 г., аналягічная нарада ўправаў адбылася ў Брэдфардзе з ініцыятывы новага старшыні ЗБВБ Аляксандра Надсана. Для яе правядзеньня была выкарыстаная нагода ўрачыстага адкрыцьця тут Беларускага дому, куды зьехаліся прадстаўнікі ўсіх аддзелаў і Галоўнай управы ЗБВБ. Адрозненьне згаданай канфэрэнцыі ад папярэдняй палягала ня толькі ў месцы яе правядзеньня — у рэгіянальнай суполцы арганізацыі, але і ў зьмесце. На нарадзе былі найперш заслуханьня справаздачы аддзелаў і Галоўнай управы аб іх дзейнасьці, і ўжо зыходзячы зь іх абмяркоўваліся супольныя праблемы і пэрспэктывы працы⁴³⁰. Яшчэ праз год, 28 верасьня 1952 г., адбылася падобная канфэрэнцыя ў Манчэстэры. Таксама як і на папярэдняй, тут была разгледжаная праца ЗБВБ і складзеныя пляны на будучыню. Асаблівая ўвага была нададзена культурнай і дапамогавай дзейнасьці⁴³¹.

У правядзеньні канфэрэнцыяў у рэгіёнах для Галоўнай управы было некалькі важных момантаў. Па-першае, сябры кіраўніцтва маглі на свае вочы пабачыць дзейнасьць рэгіянальных адзінак. Па-другое, арганізацыю такіх канфэрэнцый можна было часткова ўскласьці на плечы адпаведнага аддзелу, гэтаксама як і яе фінансаваньне⁴³². Для абмежаванага ў сродках у выніку зьмяншэньня колькасьці

сябраў і, адпаведна, прыбытку ад складак, кіраўніцтва ЗБВБ гэта было добрае выйсьце. Аднак у наступным 1953 г. запланаваная канфэрэнцыя ў Бірмінгеме не адбылася, бо ідэя яе правядзеньня не была падтрыманая рэгіянальнымі ўправамі ЗБВБ⁴³³. Магчыма, дадатковая справаздачнасьць да канфэрэнцыі была занадта вялікім цяжарам для аддзелаў, а магчыма праблемы з арганізацыяй нарады існавалі ў самім Бірмінгеме, дзе аддзел ня быў дастаткова моцны. Такім чынам, практыка канфэрэнцыяў управаў ЗБВБ спынілася. У 1976 г. была зробленая спроба аднаўленьня практыкі правядзеньня ранейшых нарадаў, аднак яна зноў не знайшла належнай падтрымкі ў рэгіёнах⁴³⁴. Верагодна, гэта было заканамерна, бо асноўныя мэханізмы супрацоўніцтва Галоўнай управы з аддзеламі да гэтага часу ўжо былі выпрацаваныя.

Надалей для падтрыманьня непасрэднай сувязі з рэгіёнамі сябры Галоўнай управы наладжвалі рэгулярныя выезды ў аддзелы. Найчасьцей яны выкарыстоўвалі нагоду паседжаньня рэгіянальнай суполкі ці сьвяточнага мерапрыемства. Сябры Галоўнай управы ня толькі прысутнічалі на мерапрыемствах, але часта былі там цэнтральнымі фігурамі, выступалі з дакладамі, паведамленьнямі, аглядамі дзейнасьці ЗБВБ. За год, бывала, ажыцьцяўлялася звыш дзясятка падобных паездак. У пэрыяды, калі такіх выездаў было мала, аддзелы пачыналі наракаць, што кіраўніцтва забываецца пра іх, бо гэтыя візыты былі добрай нагодай для шараговых сябраў атрымаць найбольш актуальную інфармацыю зь беларускага жыцьця і адчуць аднасьць зь іншымі беларусамі ня толькі ў Вялікабрытаніі, але і ў сьвеце.

Згаданыя паездкі ў рэгіёны часта спрацоўвалі як частка арганізацыі культурна-асьветнай працы, што таксама была адным з напрамкаў дзейнасьці Галоўнай управы. Звычайна зь ліку яе сябраў абіраўся культурна-асьветны рэфэрэнт, адказны за актывізацыю згаданага віду дзейнасьці на месцах. Аднак гэты кірунак актыўнасьці Галоўнай управы і аддзелаў меў пэўныя складанасьці на шляху сваёй арганізацыі. Для таго каб зьбіраць беларусаў па-за традыцыйнымі сьвяткаваньнямі, на месцах звычайна не хапала творчых асобаў, што маглі б забясьпечыць зьмест такіх зборак. У пачатку 1950-х Галоўная ўправа пад кіраўніцтвам Аляксандра Надсана ініцыявала стварэньне своеасаблівай «брыгады дакладчыкаў», якія распрацавалі каля 12 тэмаў выступаў і прапаноўвалі іх на выбар аддзелам, каб на абраную тэму ў вызначаны час выступіць у канкрэтным рэгіёне. Даклады магчыма было спалучаць са сходамі ці вечарынамі і запрашаць на іх ня толькі сябраў ЗБВБ, але і іншых беларусаў ды чужынцаў, што ведалі беларускаю мову⁴³⁵. У выніку даклады чыталіся ў кожным адзеле прыблізна раз на месяц. У якасьці мабільных лектараў выступалі а. Аляксандар Крыт, а. Часлаў Сіповіч, Міхась Баяроўскі, Аляксандар Надсан і іншыя. Тэматычны дыяпазон дакладаў ахопліваў пытаньні беларускай гісторыі і літаратуры, а таксама рэлігійнага жыцьця. Практыка запрашэньня дакладчыкаў з цэнтру ці зь іншых аддзелаў выкарыстоўвалася ў рэгіёнах і пазьней, не даючы ім застойвацца ў коле адных і тых жа міжасабовых і грамадзкіх стасункаў і падобных адна да адной імпрэзаў. З часам супрацьстаяць некаторай аднастайнасьці рэгіянальных

імпрэзаў дапамагалі і госьці з-за мяжы, што наведвалі беларускія асяродкі па ўсёй Брытаніі: Мікола Абрамчык, а. Аляксандар Крыт, Вінцэнт Жук-Грышкевіч, Віктар Швед і шмат іншых за дзесяцігодзьдзі гісторыі ЗБВБ выступалі перад беларусамі Брадфарду, Манчэстэру, Бірмінгему, Кембрыджу.

Акрамя арганізацыі культурна-асьветнай працы, Галоўная ўправа дбала і пра наладжваньне дапамогавай дзейнасьці на месцах. Зь сябраў управы першапачаткова выбіраўся рэфэрэнт сацыяльнай апекі. Маючы на мэце ад самага свайго засьнаваньня дапамогу беларусам, сябрам і несябрам арганізацыі, ЗБВБ ва ўсе часы мела гэты кірунак працы адным з найважнейшых. Сябры Галоўнай управы самі ажыццяўлялі вялікую дапамогавую працу, адведвалі хворых, выдаткоўвалі сродкі для сіротаў і нямоглых, залагоджвалі безьліч падаткавых, прававых справаў, займаліся пошукам працы, уладкаваньнем або выездам беларусаў з Брытаніі. Адной з ініцыятываў Галоўнай управы ў згаданай галіне была дапамога а. Аляксандру Крыту, які ў 1952 г. застаўся бяз працы. Кіраўніцтва ЗБВБ выдаткавала беларускаму сьвятару пэўную суму грошай да часу, пакуль ён знойдзе адпаведную працу, а таксама задэкляравала бясплатнае жывільлё ў Беларускай доме ў Брадфардзе⁴³⁶. У 1953 г. трагічна загінуў сябра арганізацыі адзінокі Міхась Шастак, і Згуртаваньне павіннае было ўзяць на сябе клопат пра яго паховіны, вырашэньне маёмасных і іншых справаў, а таксама ўстаноўку надмагільнага помніка⁴³⁷.

ЗБВБ рэгулярна рабіла захады для ўпарадкаваньня і ўзгадненьня дапамогавай дзейнасьці ў цэнтры і рэгіёнах. У 1950 г. было абвешчана пра стварэньне адмысловага Дапамогавага фонду, куды сябры Згуртаваньня мелі даваць ахвяры, якія б потым накіроўваліся на патрэбы беларусаў⁴³⁸. Верагодна, гэтае пачынаньне не прыжылося. Праз два гады ў 1952 г. пры Галоўнай управе паўстала адмысловая Дапамогавая сэкцыя, якая павінная была стаць цэнтрам сацыяльнай апекі. З тае нагоды былі распушчаныя мясцовыя дапамогавыя камітэты, што спантанна ўзьніклі пры аддзелах, на іх месцы засталіся адмысловыя рэфэрэнты, адказныя за гэты від дзейнасьці і падпарадкаваныя лёнданскай сэкцыі⁴³⁹. Згаданае павінна было дазволіць больш эфэктыўна наладзіць дапамогавую працу Згуртаваньня і акумуляваць на яе дадатковыя сродкі. Аднак найчасьцей ЗБВБ магло аказваць толькі аднаразовую грашовую дапамогу. На ператварэньне яе ў сыстэматычную не хапала фінансаў. У 1964 г. на месцы дапамогавай сэкцыі была створаная самастойная легалізаваная інстытуцыя — Харытатыўная сэкцыя ЗБВБ, з уласным Статутам. Яна атрымоўвала надвышак прыбыткаў Згуртаваньня ды ахвяраваньні ад розных асобаў і самастойна разьмяркоўвала іх на дапамогавую дзейнасьць рознага ўзроўню. (Больш падрабязна пра Харытатыўную сэкцыю глядзі ў адпаведным разьдзеле).

Іншым напрамкам арганізацыйнай дзейнасьці Галоўнай управы было кантраляваньне своечасовай сплаты сябрамі ЗБВБ сяброўскіх складак. Нягледзячы на тое, што важнасьць гэтага даводзілася ў кожным нумары Камунікату ЗБВБ, праблема пазычанасьці была значнай асабліва ў пачатку 1950-х, калі адрасы сябраў арганізацыі часта зьмяняліся і прыбыткі былі нестабільныя. У выніку назапашваліся

значныя нясплачаныя сумы, якія нават перавышалі памеры сабраных складак. Напрыклад, за першы год старшынства ў ЗБВБ Аляксандра Надсана (травень 1951 — красавік 1952) было сабрана сяброўскіх складак на 195 фунтаў, у той час як пазычанасьць складала 219. І гэта было лепшае становішча, чым за папярэдні год, калі запозычанасьць была 260 фунтаў⁴⁴⁰. Падобная сытуацыя была і зь іншымі нутранымі падаткамі, што ўсталёўваліся ў ЗБВБ, прыкладам, падатак у 3 фунты на Беларускае дома ў Лёндане (усталяваны ў 1949 г.) Галоўная ўправа намагалася спагнаць зь сябраў ЗБВБ яшчэ ў сярэдзіне 1950-х.

Сытуацыя з пазычанасьцямі і іншыя арганізацыйныя моманты ў дзейнасьці Галоўнай управы суправаджаліся вялікай канцылярскай працай. Кіраўніцтва ЗБВБ атрымоўвала за год па некалькі сотняў лістоў, а само высылала ўдвая ці ўтрыя болей. Канцылярскія справы паводле сваіх абавязкаў меў займацца сакратар, аднак для чалавека, занятага днямі на асноўнай працы, гэтакія аб'ёмы карэспандэнцыі былі занадта вялікія. Таму ліставаньнем апекаваліся ўсе ўдзельнікі Галоўнай управы. Нездарма яны неаднаразова прасілі сябраў ЗБВБ, каб тыя дасылалі лісты не на канкрэтную асобу, а на Галоўную ўправу цалкам. У такім выпадку любы яе сябра мог атрымаць карэспандэнцыю і заняцца вырашэньнем парушаных у ёй справаў. Галоўная ўправа публікавала таксама рэкамэндацыі па афармленьні лістоў да яе сябрамі Згуртаваньня, каб іх было лягчэй апрацоўваць і захоўваць.

Акрамя згаданага ў канцылярскую працу Галоўнай управы ўваходзіла: рэгулярная праверка і зацьверджаньне пратаколаў аддзелаў ЗБВБ, пастаянны пошук адрасоў беларусаў, вядзеньне картатэкі ўліку сябраў арганізацыі, выпісваньне квітоў за дасланыя грошы і г.д. Пры адсутнасьці аплатных працаўнікоў гэта быў даволі значны абшар працы.

Па-за арганізацыйнай дзейнасьцю Галоўная ўправа займалася рэпрэзэнтацыйнай ЗБВБ навукай. Яе прадстаўнікі ажыццяўлялі ліставаньне з разнастайнымі беларускімі арганізацыямі ў іншых краінах, іншанацыянальнымі суполкамі ў Брытаніі і мясцовымі англіійскімі інстытуцыямі. У сьпісе кантактаў ЗБВБ з рознымі арганізацыямі — дзясяткі назваў. Сябры Галоўнай управы часта наведвалі мерапрыемствы іншых нацыянальных суполак у Лёндане (украінскіх, польскіх, літоўскіх, латыскіх і шмат іншых, нават в'етнамскіх). Пры ўправе існаваў сталы прадстаўнік ЗБВБ пры Цэнтральным каардынацыйным камітэце дапамогавых арганізацый уцекачоў (*Central Coordinating Committee of Refugee Welfare Organisations*). Першым такім прадстаўніком цягам больш за пяць гадоў быў а. Часлаў Сіповіч, пазней — а. Аляксандар Надсан. Ад гэтай арганізацыі часам ЗБВБ атрымоўвала грашовую дапамогу сваёй дзейнасьці. Акрамя таго, у 1950-х Галоўная ўправа трымала сувязь з Брытанскай радай дапамогі ўцекачам (*British Council for Aid to Refugees*), што таксама час ад часу выдаткоўвала на патрэбы беларусаў пэўныя сродкі. У 1970—1980-х гг. прадстаўнік кіраўніцтва ЗБВБ Павал Асіповіч ад імя арганізацыі ўдзельнічаў у працы Эўрапейскай групы сувязі (*European Liaison Group*) і нават займаў там становішча скарбніка. Сябры Галоўнай управы былі неаднаразовымі

Вінцэнт і Раіса Жук-Грышкевічы ў Лёндане. 1970-я гг.

ўдзельнікамі прыняццяў, арганізаваных вядомымі дзеячамі брытанскай палітыкі і культуры.

Важным кірункам працы Галоўнай управы было забяспечанне матэрыяльнага дабрабыту арганізацыі. Яна ажыццяўляла кантроль за дзейнасцю Беларускіх дамоў і клубаў, была адказная за своєчасовыя выплаты па крэдытах, распараджалася фінансамі ЗБВБ і падлягала кантролю з боку як Нагляднай рады і агульнага з'езду сябраў Згуртаваньня, гэтак і дзяржаўнага аўдытара. Акрамя таго, Галоўная ўправа праяўляла ініцыятывы ў акумуляваньні новых сродкаў для ЗБВБ і іх эфэктыўнага выкарыстання. Сярод такіх цікавых захадаў можна згадаць прапанову адзінокім беларусам запісваць сваю маёмасць і ашчаднасць на ЗБВБ па водле тэстамэнтаў. Пры адсутнасці сем'яў у выпадку сьмерці такога чалавека ўсё гэта магло пераходзіць да арганізацыі і выкарыстоўвацца на яе патрэбы. Калі ж знайшоўся б сваяк, які б прэтэндаваў на спадчыну, ЗБВБ забавязоўвалася датрымаць цалкам яго інтарэсы⁴⁴¹. На жаль, не ўдалося знайсці дакладных звестак пра беларусаў, якія сапраўды скарысталіся з гэтай прапановы.

Дзейнасць Галоўнай управы супольна з аддзелаў ЗБВБ па стварэнні трывалай матэрыяльнай базы арганізацыі стала прыносіць свае адчувальныя вынікі ўжо ў 1960-х, калі былі сплачаныя ўсе пазыкі за Беларускія дамы і ўвесь прыбытак стаў назапашвацца ў касе Згуртаваньня. Ужо ў 1963 г. арганізацыя валодала маёмасцю, рынкавы кошт якой перавышаў 10000 фунтаў, а гадавы абарот перавышаў 2000 фунтаў⁴⁴². І гэта было яшчэ да таго, як арганізаваліся клубы ў Манчэстэры і Брадфардзе, якія прыносілі ЗБВБ па некалькі тысячаў фунтаў на год чыстага прыбытку. Акумуляваньне такіх сродкаў дазваляла Згуртаваньню ня толькі ўпэўнена адчуваць сябе, але і дапамагаць іншым беларускім арганізацыям, такім як Англа-беларускае таварыства, чыя дзейнасць фінансавалася менавіта за кошт ЗБВБ, і Беларуская бібліятэка і музэй імя Францыска Скарыны ў Лёндане.

Характар і эфэктыўнасць дзейнасці Галоўнай управы ЗБВБ, безумоўна, залежалі ад асобаў, якія ў яе ўваходзілі. За шэсцьдзсят гадоў праз кіраўніцтва арганізацыі прайшло каля сотні беларусаў розных узростаў. Важна адзначыць, што для эфэктыўнасці працы на ключавыя пасады ў Галоўную ўправу (старшыні, сакратара і скарбніка) абіралі выключна лёнданскіх беларусаў. Гэта дазваляла пазьбегнуць непатрэбных пераездаў для наладжваньня паседжаньняў кіраўніцтва арганізацыі. Сябры, абраныя ў Галоўную ўправу, аўтаматычна перапынялі сяброўства ў мясцовым аддзеле на час сваёй кіроўнай дзейнасці⁴⁴³.

Калі ў першыя гады склад Галоўнай управы амаль цалкам зьмяняўся штогод, то з часам надыйшла нейкая стабільнасць, і спраўна працуючая каманда часта пераабіралася на зьездах на наступную кадэнцыю. Такой найбольш стабільнай была ўправа, на пасадах старшыні, сакратара і скарбніка ў якой былі адпаведна Янка Міхалюк, Павал Навара і Павал Асіповіч. Гэтая каманда, пры зьменных заступніках старшыні і сябрах, дзейнічала зь некаторымі перапынкамі цягам блізу дзесяці гадоў. Найдаўжэй функцыі старшыні ЗБВБ выконваў Янка Міхалюк: 24 разы ён абіраўся на гэтую пасаду і 6 разоў займаў іншыя пасады ў Галоўнай управе. 34 гады аддаў працы ў якасьці скарбніка Згуртаваньня Павал Асіповіч. Сакратаром арганізацыі найчасцей быў Павал Навара. Важна адзначыць, што некаторыя частыя сябры Галоўнай управы 1960—1990-х гг. у пачатку дзейнасці ЗБВБ ўваходзілі ў склад «палітычнай апазыцыі». Акрамя згаданага вышэй Янкі Міхалюка, актыўным апанэнтам Згуртаваньня, а потым заступнікам яго старшыні болей за дзесяць гадоў, а пазьней і старшынём быў Аляксандар Жданковіч.

У 1990-х Галоўная ўправа засталася адзіным зьвязкам, паміж беларусамі Вялікабрытаніі, што раней былі злучаныя ў аддзелы. Менавіта яна цяпер ладзіла ўсе мерапрыемствы, якія дагэтуль арганізоўваў у Лёндане мясцовы аддзел.

Аналізуючы больш як паўвекавую гісторыю ЗБВБ можна сьцьвердзіць, што дзейнасць яго кіраўніцтва была рухальнай, а ў некаторыя моманты і лёсавызначальнай для Згуртаваньня. У 1990-х, калі цягам некалькіх гадоў адышлі ў нябыт усе старыя сябры Галоўнай управы (што былі яшчэ з паваеннай эміграцыі), пад пытаньнем была ўся далейшая дзейнасць арганізацыі. Аднак прыход на пасаду старшыні Алены

Міхалюк, якая працягнула справу свайго мужа, дапамог ЗБВБ ня толькі пераадолець сур'ёзны арганізацыйны крызіс, але і наладзіць стабільную дзейнасць арганізацыі з удзелам прадстаўнікоў новай беларускай эміграцыі ў Вялікабрытаніі.

Дзейнасць ЗБВБ: найважнейшыя ініцыятывы

Асноўныя кірункі дзейнасці ЗБВБ былі вызначаныя яшчэ ў яго Статуце: аб'яднаньне беларусаў Вялікабрытаніі, дапамога ім, захаваньне іх нацыянальна-культурнай адметнасці і рэпрэзэнтацыя іх інтарэсаў у брытанскім грамадстве. У кожным напрамку праца ў розныя пэрыяды ішла па-свойму. Значную частку канкрэтнай дзейнасці ажыццяўлялі аддзелы на месцах, пра што больш падрабязна апавядалася вышэй. Варта толькі адзначыць, што нягледзячы на невялікую колькасць сябраў арганізацыі і часам складаныя ўмовы для іх працы, за шэсьцьдзесят гадоў ЗБВБ былі атрыманыя істотныя вынікі ў розных кірунках.

Выдавецкія ініцыятывы ЗБВБ

Пэрыядычны друк

«На Шляху»

Бюлетэнь Згуртаваньня беларусаў у Вялікабрытаніі «Na Šlachu» быў першым беларускім выданьнем у Вялікабрытаніі. Першы яго нумар выйшаў 30 лістапада 1946 г. У нумары тлумачыўся сэнс назвы выданьня:

«На шляху, а ня дома стаімо, мы, выгнаныя з-пад родных стрэх вайной і чужацкай навалай.

Мяркуем, дзе пайсьці, куды кінуцца... бо аднэй няма, а шмат дарог перад намі.

Гэта адна магла б быць толькі дарога на Бацькаўшчыну...

На жаль, ня можам мы сяньня пайсьці ёю, бо яна нас у няволю, на Сібір, на Калыму ці яшчэ куды, а не на родныя гоні, не да сваіх блізкіх завяла б...

Мы вернемся на Беларусь, вольную, незалежную, злучаную братэрскай сувяззю з іншымі вольнымі народамі-суседзямі...

А пакуль што стаімо на шляху...

Аднак шлях гэты мусіць быць шляхам натужнай, дружнай, падгатаваўчай працы ўсіх беларусаў да лепшай будучыні, да волі, культуры і дабрабыту і як такі мусіць злучыць усіх нас у адну вялікую сям'ю, і тых, хто засталіся на Бацькаўшчыне і нас на эміграцыі ў Вялікай Брытаніі, на кантынэнце Эўропы, у заморскіх краінах...

Толькі тады шлях наш будзе здаровым, творчым, жыццёдайным, а не бездарожжам»⁴⁴⁴.

Зьяўленьне беларускага друкаванага выданьня ў Брытаніі было абумоўленае патрэбай зьбіраньня суайчыньнікаў, гуртаваньня іх у шэрагі нацыянальнай арганізацыі.

Таму, нягледзячы на ўсе складанасці першага часу жыцця беларусаў у новай краіне, ініцыятыўная група ЗБВБ узяла на сябе цяжар выдавецкай працы. Першы нумар выйшаў рататарным друкам на васьмі старонках лацінкай, бо кірылічнай друкаркі стваральнікі ня мелі. Яго наклад, відавочна, не перавышаў некалькі сотняў асобнікаў (гэта вынікае з тэхнічных асаблівасцяў рататарнага друку). У якасці адрасу рэдакцыі быў пазначаны ўкраінскі клуб на *218 Sussex Gardens* у Лёндане, а надалей месца рэдакцыі змянялася адпаведна са зменай адрасу канцылярыі ЗБВБ. Галоўнымі выдаўцамі і стваральнікамі «На Шляху» былі Віктар Сянкевіч, Вінцэнт Жук-Грышкевіч, Часлаў Кукель. Яны ж першапачаткова былі галоўнымі аўтарамі тэкстаў. Пазьней да іх дадаліся іншыя беларусы, як з Брытаніі, гэтак і з іншых краінаў беларускай эміграцыі. Тут друкавалі свае эміграцыйныя творы Міхась Козыр (пазьней — Кастусь Акула), Пётра Сыч. Большасць аўтараў падпісвалася псэўданімамі або крыптанімамі, што было абумоўлена асаблівасцямі першых гадоў жыцця паваеннай эміграцыі. Таму сёння вельмі складана вызначаць тых, чые тэксты друкаваліся ў бюлетэні.

Асноўную частку тэкстаў «На Шляху» складалі інфармацыйныя матэрыялы пра жыццё і дзейнасць беларусаў і іх арганізацый у Брытаніі, адмыслова вялася «Хроніка ЗБВБ». Публікаваліся таксама паведамленьні пра беларускае жыццё ў іншых краінах, матэрыялы з гісторыі і культуры беларусаў, творы беларускіх літаратараў, палемічныя артыкулы на актуальныя тэмы сучаснасці і іншае.

Стваральнікі «На Шляху» яшчэ ў першым нумары абяцалі, што будучь выдаваць часопіс як мага часцей. І цягам 1947 г. яны прыклалі максымум намаганьняў, каб датрымаць гэта, — у верасні 1947 г. пабачыў сьвет ужо сёмы нумар выданьня. Аднак разам з наспяваньнем расколу ў ЗБВБ пачаліся праблемы і ў часопісе. Восьмы нумар пабачыў сьвет толькі ў студзені 1948 г., а далей быў перапынак у выданьні на цэлыя два гады. Праўда, пасля перапынку часопіс выйшаў у значна абноўленым выглядзе і афсэтным друкам. Але праіснаваў нядоўга. У верасні 1951 г. пабачыў сьвет апошні, трынаццаты, нумар выданьня. Вялікі перапынак у выхадзе бюлетэня можна было патлумачыць тым, што адначасова ў ЗБВБ пачаўся яшчэ адзін выдавецкі праект — часопіс «Беларус на Чужыне».

«Беларус на Чужыне»

Часопіс «Беларус на Чужыне» (або «газэтка», як яго першапачаткова называлі) афіцыйна ня быў выданьнем ЗБВБ, аднак праз аўтараў і матэрыялы ды фінансаваньне быў непасрэдна звязаны з арганізацыяй. Яго ініцыятарамі былі Аляксандар Надсан і Якуб Амор (Кастусь Кадушка). Менавіта яны й былі найбольш актыўнымі аўтарамі. Першы нумар «Беларуса на Чужыне» пабачыў сьвет 7 кастрычніка 1947 г. Стваральнікі часопісу адразу ж патлумачылі грамадзкасці патрэбу яго зьяўленьня: *«ЗБВБ выдае свой бюлетэнь «На Шляху», але ЗБВБ — гэта арганізацыя ўзаемапомачы, а не палітычная і таму ня можа ў сваім бюлетэні займацца палітычнымі справамі. Тымчасам наша грамадзкасьць цікавіцца тымі падзеямі,*

якія адбываюцца ў сьвеце, бо падзеі гэтыя яго датычаць ня ў меншай меры, як і іншыя»⁴⁴⁵. Такім чынам, новае выданьне ад самага пачатку сьцьвердзіла сваю палітычна-інфармацыйную скіраванасьць. Праўда, пачыналася выданьне яшчэ да афіцыйнага падзелу ў беларускай грамадзе ў Брытаніі, таму першыя нумары «Беларуса на Чужыне» разам рабілі будучыя праціўнікі. Актыўным аўтарам часопіса быў будучы кіраўнік ХАБР Барыс Сурава (пісаў пад псеўданімам Старшы Праваднік (або Ст. Праваднік ці Ст.П.)). Новае выданьне, таксама як і «На Шляху», вялікую ўвагу надавала хроніцы беларускага жыцця ня толькі ў Брытаніі, але і ў іншых краінах. Тут публікавалася шмат допісаў зь беларускіх лягераў у Нямеччыне, зьяўляліся і лісты зь вельмі экзатычнымі адрасамі аўтараў, як, прыкладам, ад беларуса з Мадагаскару. У рэдакцыйным архіве захаваліся і іншыя такія лісты. Так, сярод падпісчыкаў «Беларуса на Чужыне» быў вайсковец польскіх узброеных сілаў, дыслакаваных у Эгіпце, былы карэспандэнт віленскіх «Хрысьціянскай Думкі», «Беларускай Крыніцы» і «Шляху Моладзі» Гіпаліт Лось. У сваім лісьце ў рэдакцыю «Беларуса на Чужыне» ён незадоўга да выезду ў Брытанію (1948 г.) дзякаваў за магчымасьць зноў чытаць беларускае друкаванае слова і прасіў дасылаць яму беларускія выданьні і надалей⁴⁴⁶. Пасьля свайго прыезду ў Брытанію Гіпаліт Лось хутка стаў сябрам ЗБВБ. Такім чынам, «Беларус на Чужыне», таксама як і «На Шляху», выконваў важную функцыю гуртаваньня беларусаў у нацыянальную грамаду.

Праўда, ужо праз паўгоду пасля пачатку выхаду «Беларус на Чужыне» стаў ня проста выданьнем прыхільнікаў Рады БНР, але рупарам і прапагандыстам

Часопіс «беларус на Чужыне».

«антызарубежніцкіх» ідэй. На старонках часопісу сталі пастаянна друкавацца даволі зьдэлівыя выказваньні на адрас палітычных апанэнтаў. Аднак пры гэтым «Беларус на Чужыне» не перастаў быць выданьнем інфармацыйным у шырокім сэнсе. Тут публікаваліся агляды міжнароднай палітыкі⁴⁴⁷, зацёмкі пра навуковыя дасягненьні брытанскай і сусьветнай навукі⁴⁴⁸, аналіз згадак іншамоўнай прэсы пра беларусаў⁴⁴⁹, а таксама артыкулы, прысьвечаныя праблемам беларускага арганізацыйнага жыцьця⁴⁵⁰ і шмат іншага, разам зь беларускай эміграцыйнай хронікай. Рэдактарам гэтага рататарнага часопісу, друкаванай часткова кірыліцай, а часткова лацінкай найдаўжэй выступаў Аляксандар Надсан (першым рэдактарам, верагодна, быў Вінцэнт Жук-Грышкевіч). Аўтары былі як з Брытаніі, гэтак і ня з шэрагу брытанскіх беларусаў, што яшчэ раз падкрэсьлівала пэўную аб'яднаўчую ролю часопісу, якую ён выконваў ня толькі на выспах. Асобнікі выданьня дасылаліся ў розныя краіны ня толькі Эўропы.

Ад лютага 1949 г. (ад №3(27)) «Беларус на Чужыне» стаў афіцыйным выданьнем Беларускага незалежніцкага народна-хрысьціянскага руху — палітычнай арганізацыі беларусаў Вялікабрытаніі. Аднак паколькі асноўныя выдаўцы часопісу ад зьяўленьня новай шыльды не зьмяніліся, дык і зьмест «Беларуса на Чужыне» пераважна застаўся ранейшым. У такім выглядзе выданьне выходзіла да красавіка 1950 г., калі пабачыў сьвет яго апошні нумар (№18(42)).

Прычыны спыненьня і «Беларуса на чужыне», і «На Шляху» ў пачатку 1950-х былі падобныя і зьвязаныя найбольш з працэсам рээміграцыі. Большасьць аўтараў паступова з розных прычынаў стала пакідаць Брытанію. Вось як ахарактарызаваў гэты працэс у 1955 г. адзін з удзельнікаў беларускай грамады:

«Калісь было ў нас шмат журналістых — хоць адбаўляй. Нават выдавалі рэгулярна свае часопісы, як прыкладам «На Шляху», «Беларус на Чужыне», «Змагар» і т.д. Аднак лёнданскі туман і англіійская флегма падмінавалі творчы размах гэтых пералётных птушак, і яны пачалі адлятаць у заморскія краіны ў пошуках сонца, сіняга неба ды больш шырокіх заакіянскіх гарызонтаў для сваіх магутных журналістычных крылляў.

Першая з Ангельшчыны адмаршыравала «Дванаціцатка» і з цэлай рэдкалегіяй «Наперад!» пераехала ў Лювэн узгадоўваць бэлгаў. Наступна закладчык і галоўны рэдактар часопісаў «На Шляху» і «Беларус на чужыне» [Вінцэнт Жук-Грышкевіч — Н.Г.] апынуўся аж у Канадзе, адкуль пасья навуковых асягненьняў перакачаваў у радыё «Вызваленьне». У сьлед за апошнім — прафэсар №2 [Мікола Нікан — Н.Г.] адплыў у далёкую Аўстралію. Пазьней сталы супрацоўнік нашых часопісаў — Кастусь [Кастусь Кадушка, які пісаў пад псэўданімам Якуб Амор — Н.Г.] паехаў на журналістычныя курсы і больш не адгукнуўся. Пакінуўшы Лёндан журналісты Чэська [Часлаў Кукель — Н.Г.] пасьпеў пабываць у розных дзяржавах, аднак фэльетонаў з падарожжа ня шмат напісаў. Оксфардскі карэспандэнт беларускай прэсы ў Ангельшчыне [Віктар Сянкевіч — Н.Г.] сёньня аглядае ветракі Дон Кіхота, а лёнданчык Алесь [Аляксандар Надсан — Н.Г.] грэецца пад пякучым

сонцам Італіі. Адзін толькі рэдактар «Змагара» [Тодар Цімафейчык — Н.Г.] не здрадзіў журналістычнага паклікання — і бяз ніякай непатрэбнай турыстыкі адляцеў з Лёндану проста ў рэдакцыю «Бацькаўшчыны» на падмогу, дзе салідна акапаўшыся, непахісна бароніць гэту, вельмі важную беларускую пазыцыю. Як бацьчыце, беларускія журналістыя з Ангельшчыны, а асабліва зь Лёндану, разгарнулі шырокую дзейнасьць у розных заморскіх дзяржавах, аднак яны асірацілі наш Лёндан. У нас гэтак сама ёсьць аб чым пісаць, дык вось толькі няма каму.

З быўшага невялікага, аднак моцнага гуртка лёнданскіх журналістых тут асталося толькі двух недабіткаў, зь якіх адзін вельмі заняты сваімі сьвятарскімі і грамадзкімі абавязкамі [а. Часлаў Сіповіч — Н.Г.], аднак часамі крыху піша, а другі, ведамы Янка [Браніслаў Курага-Скрага, які пісаў пад псеўданімам Янка Пілецкі — Н.Г.], рукамі і нагамі аджэгнываецца ад усялякай пісаніны, адмаўляючыся тым, што ў беларускія школы не хадзіў, мовы, граматыкі ды правапісу ня знае, аб чым і як пісаць, ня ведае — і няма каму ягоных артыкулаў напраўляць. Гэта выглядае на звычайнае гультайства, але пісаць нікога не прымусіш...»⁴⁵¹.

У выніку згаданай рээміграцыі згуртаваньня вакол ЗБВБ беларусы так і ня здолелі болей ні аднавіць выданьне ранейшых пэрыёдыкаў, ні стварыць новых. Праз брак уласных інтэлектуальных сілаў яны пераклучыліся на падтрымку існуючых эміграцыйных беларускіх выданьняў, найперш газэты «Бацькаўшчына» (а пазьней «Беларуса»). Менавіта тут сталі рэгулярна зьяўляцца паведамленьні пра падзеі ў беларускім жыцьці Брытаніі, а брытанскія суродзічы і арганізацыі ператварыліся ў сталых падпісчыкаў згаданых пэрыёдыкаў. ЗБВБ ж здолела захаваць выданьне толькі сваіх Камунікатаў.

Камунікаты ЗБВБ

Інфармацыйныя выданьні ЗБВБ выходзілі ў некалькіх варыянтах. У 1946 г. гэта быў Камунікат Ініцыятыўнай групы ЗБВБ, потым (ад студзеня 1947 г.) — Інфармацыйны камунікат ЗБВБ, затым проста Камунікат ЗБВБ. Назва часта карэктавалася, пакуль у 1967 г. канчаткова не ўмацавалася як «Камунікат Згуртаваньня Беларусаў у Вялікай Брытаніі». Паралельна яшчэ часам выходзілі Камунікаты Галоўнай управы ЗБВБ. Выданьні гэтыя мелі выключна інфармацыйны характар і паведамлялі пра тыя падзеі, што адбываліся, або мелі адбыцца ў арганізацыі. З часам так склалася, што Камунікаты ЗБВБ сталі выходзіць двойчы на год: першы раз перад агульным зьездам (з паведаменьнем пра час і парадак дня мерапрыемства), а другі — па выніках зьезду і зробленых на ім справаздачаў. Складальнікамі Камунікатаў выступалі сябры Галоўнай управы. Звычайна выданьне займала дзевяць старонкі друкаванага тэксту без пазначэньня яго аўтарства.

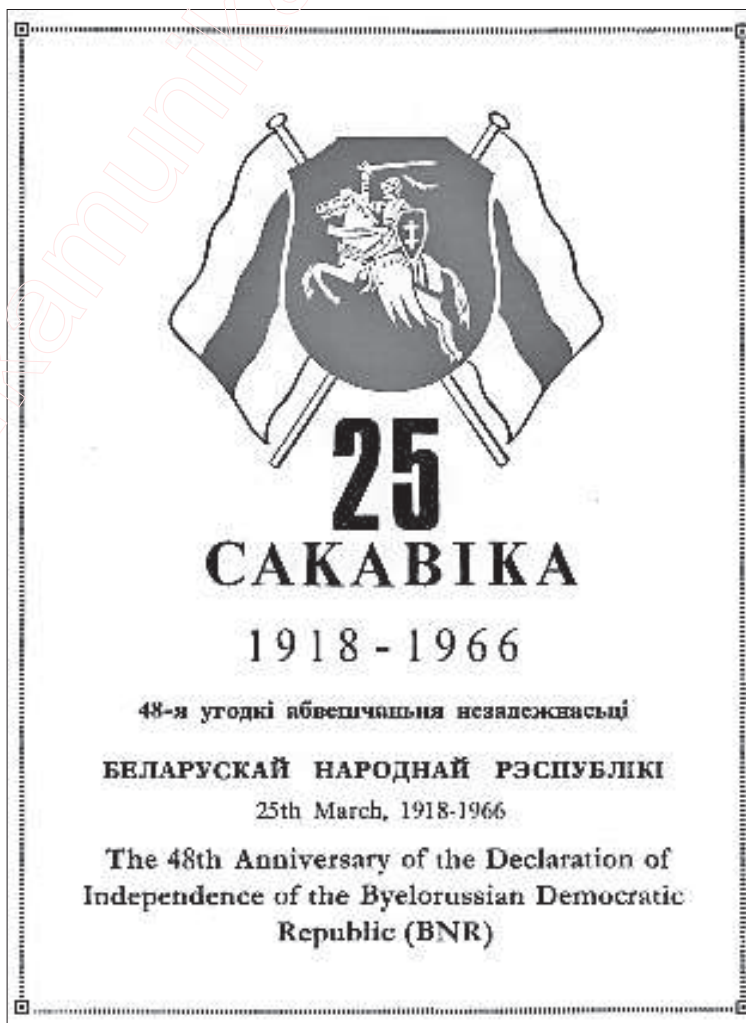
Камунікаты былі дзейным спосабам сувязі паміж кіраўніцтвам арганізацыі і яе сябрамі, а іх выданьне не патрабавала вялікіх інтэлектуальных і матэрыяльных выдаткаў. Магчыма, гэтым і тлумачылася даўгавечнасьць іх існаваньня. Праўда, у 1990-х быў зроблены перапынак у выданьні Камунікатаў ЗБВБ, пакуль у 1998 г. яны

не былі адноўленыя ўжо прадстаўнікамі новай эміграцыі. Новымі выдаўцамі сталі Ігар Лабацэвіч, а пазьней — Сяргей Пяткевіч. Такім чынам, у 2008 г. пабачыў сьвет №112 Камунікату ЗБВБ, і гэтае інфармацыйнае выданьне стала адным з найбольш працяглых сярод усіх беларускіх пэрыядычных друкаў на эміграцыі.

Іншыя друкі

Згуртаваньне беларусаў у Вялікабрытаніі няшмат займалася выданьнем паасобных публікацый. Першапачаткова арганізацыя выдавала толькі разнастайныя актуальныя дакумэнты (рэгуляміны, статуты, інфармацыйныя паведамленьні і г.д.). Пазьней сталі зьяўляцца інфармацыйныя матэрыялы пра Беларусь або ўласна ЗБВБ, якія выходзілі з нагоды розных сьвятаў ці мерапрыемстваў або для практычных патрэбаў у стасунках з брытанскімі арганізацыямі. У 1949 г. у Лёндане пабачыла сьвет першае такое выданьне — пяцістаронкавая брашура ў англійскай мове *Byelorussia (Whiteruthenia) under Russian Occupation*, складзеная Вінцэнтам Жук-Грышкевічам. Гэта быў разьлічаны на замежнікаў інфармацыйны тэкст з аглядам гісторыі і сучаснага стану Беларусі. Пазьней брашура перадрукоўвалася таксама ў Аўстраліі (1950), і ў Чыкага ў ЗША (1979). Яшчэ адна інфармацыйная даведка (на дзвюх старонках) аўтарства першага старшыні ЗБВБ пабачыла сьвет таксама ў 1949 г. і была прысьвечаная ўласна беларускай эміграцыі ў Брытаніі.

Падобныя інфармацыйныя друкі надалей, хоць і ня надта рэгулярна, зьяўляліся на Брытанскіх выспах пад грыфам ЗБВБ. Пераважная большасьць зь іх былі англамоўныя і разьлічаныя менавіта на мясцовую брытанскую публіку. Так, у 1954 г. да вялікага сакавіцкага сьвяткаваньня беларусаў была надрукаваная праграма зь перакладамі беларускіх песьняў студэнцкага льюэнскага хору⁴⁵². Таксама выйшла ўлётка ў англійскай мове з кароткай інфармацыяй

Паштоўка, выдадзеная аддзелам ЗБВБ у Брадфардзе.

пра БНР, складзеная сябрам (і сакратаром) Англа-беларускага таварыства Дэ-рэкам Ёэбстэрам⁴⁵³.

Надалей такое інфармацыйнае выданьне да ўгодкаў абвяшчэння незалежнасьці БНР пабачыла сьвет толькі ў 1968 г. Тут, акрамя агульнай гістарычнай даведкі, была залучаная карта Беларусі ў этнаграфічных межах ды кароткая інфармацыя пра ЗБВБ⁴⁵⁴. І гэтым разам брашура на 15 старонках была прызначаная для інфармаваньня брытанскай публікі пра Беларусь у часе сьвяточных імпрэзаў. Празь дзесяць гадоў, у 1978 г., у Лёндане зноў пабачыла сьвет юбілейная публікацыя да ўгодкаў БНР з англіійскім перакладам Трэціяй устаўной граматы, аглядам палітычнага руху за 100 гадоў і здымкам Пётры Крэчэўскага (усё зьмясьцілася на чатырох старонках)⁴⁵⁵. Тады ж зьявілася і невялікая ўлётка пра русыфікацыю і саветызацыю Беларусі *Free Byelorussia: 1918—1978*⁴⁵⁶. Згаданыя інфармацыйныя матэрыялы, нягледзячы на сваю абагуленасьць і павярхоўнасьць, сапраўды выконвалі свае функцыі, знаёмячы брытанскую публіку з Беларуссю і беларусамі. Праўда, яны ўспрымаліся менавіта як дадаткі, дапаможныя матэрыялы для іншых кірункаў і формаў рэпрэзэнтацыйнай дзейнасьці ЗБВБ.

Зь іншых друкаў Згуртаваньня можна ўзгадаць выдадзены ў 1969 г. адрыўны беларускі каляндар, мэмарандум з нагоды канфэрэнцыі ў Хэльсінкі ў 1975 г. ды некаторыя іншыя. Уласных выданьняў ЗБВБ было сапраўды няшмат. Згуртаваньню бракавала інтэлектуальных сілаў. Затое арганізацыя шмат займалася фінансаваньнем выдавецкіх праектаў іншых арганізацый, найперш Англа-беларускага таварыства.

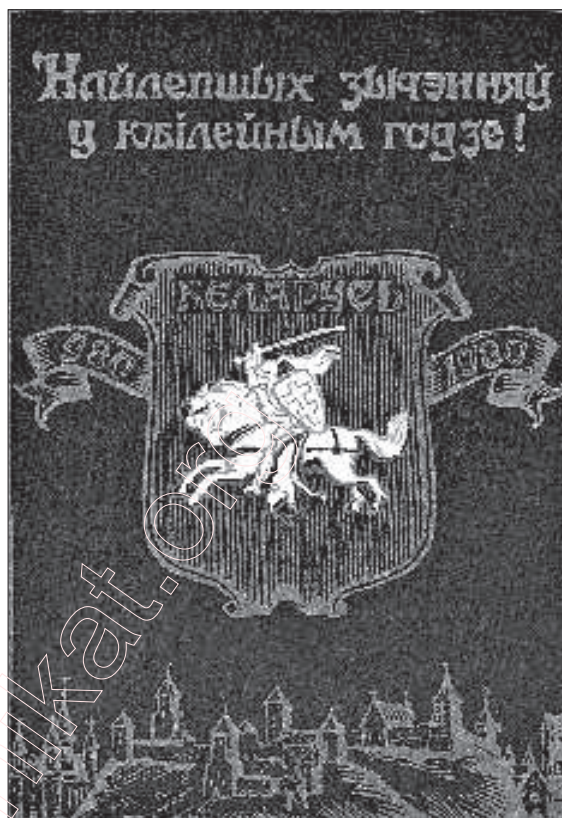
Самвыдат

Цікавым кірункам дзейнасьці ЗБВБ 1980-х стаў друк і распаўсюд г. зв. твораў самвыдату зь Беларусі. Нягледзячы на сур'ёзную працу савецкай ідэалогічнай сыстэмы, у яе нетрах узьнікала незадавальненьне той культурнай палітыкай, якая праводзілася ў Беларусі. Як вынік нараджаліся творы, у якіх крытыкавалася савецкая рэчаіснасьць. Яны распаўсюджваліся падпольна, а іх аўтары перасьледаваліся законам. Адным з такіх твораў стаў напісаны ў 1977 г. «Ліст да рускага сябра» («Письмо к русскому другу») Аляксея Каўкі (нар. 1937). У гэтым тэксьце аўтар, ацэньваючы культурніцкую палітыку савецкіх уладаў у Беларусі, вызначыў яе як асыміляцыйную, а стан БССР як каланіяльную залежнасьць. З часам Аляксей Каўка стаў распаўсюджаць свой твор як ананімны ня толькі ў СССР, а таксама змог перадаць яго ў Вялікабрытанію. Тамтэйшыя беларусы ня ведалі аўтара твора, аднак ацанілі яго смеласьць і важнасьць. Таму сябра Англа-беларускага таварыства Джэймс Дынлі зрабіў пераклад «Ліста» на англіійскую мову, дадаў камэнтары, і разам з арыгінальным тэкстам ЗБВБ выдрукавала гэты твор⁴⁵⁷. Акрамя таго Згуртаваньне шырока распаўсюдзіла выданьне і сярод эміграцыйных колаў, і сярод брытанскіх палітычных і грамадзкіх дзеячаў. Зьяўленьне «Ліста да рускага сябра» мела вялікі розгалас на Захадзе, яго цытавалі ў беларускай і ўкраінскай службах Радыё «Свабода», а таксама ў беларускім, украінскім,

польскім і расейскім эміграцыйным друку⁴⁵⁸. У 1986 г. тэкст быў выдадзены ў Польшчы на польскай мове з адпаведнымі камэнтарамі⁴⁵⁹. «Ліст» называлі адным з найлепшых самвыдатных твораў⁴⁶⁰. Аўтара яго савецкія ўлады так і не змаглі знайсці.

У наступным 1980 г., зноў праз Аляксея Каўку, ЗБВБ атрымала зь Беларусі арыгіналы дзвюх паштовак, прысьвечаных 1000-годзьдзю беларускай дзяржаўнасьці. На малюнках былі выявы «Пагоні» (срэбным колерам адна на чырвоным фоне, другая на белым), аўтара іх у Вялікабрытаніі ніхто ня ведаў. Ім быў мастак Яўген Кулік, актыўны дзеяч дысыдэнцкага руху ў Беларусі. Пры перадачы малюнкаў у Вялікабрытанію Аляксей Каўка сказаў: «*Перадайце ў Лёндан. Яны там будуць ведаць, што з тым рабіць*». І ЗБВБ выдрукавала гэтыя паштоўкі накладам і стала актыўна пашыраць сярод суродзічаў-беларусаў у вольным сьвеце. На абедзвюх былі дадзеныя тлумачэньні на беларускай, англійскай і французскай мовах: «*1000 год гісторыі Беларусі. Тайнае юбілейнае выданьне з БССР*»⁴⁶¹. КДБ гэтым разам высветліла асобу аўтара, і Яўген Кулік аказаўся пад пільным наглядом спэцслужбаў⁴⁶².

У 1985 г., зноў праз Аляксея Каўку, пры дапамозе гісторыка Юрыя Туронка (нар. 1929), што выступаў у Беларускай бібліятэцы ў Лёндане з дакладам, ЗБВБ атрымала яшчэ адзін самвыдатны твор зь Беларусі. Гэта была манаграфія паэта і філёзафа Алега Бембея «*Роднае слова і маральна-этычны прагрэс*». Аўтар зрабіў спробу аналізу моўнай сытуацыі ў Беларусі. У тым самым 1985 г. кніга была выдадзеная Згуртаваньнем і пачала распаўсюджвацца на Захадзе⁴⁶³. Яна выклікала цікавасьць брытанскіх навукоўцаў. Так, адзін зь іх, выкладчык Лёнданскага

Самвыдатаўскія паштоўкі, выдадзеныя ЗБВБ 1980 г.

універсытэту Майкл Кірквуд (*Michael Kirkwood*), апублікаваў рэцэнзію ў часопісе «Славянскі і ўсходнеэўрапейскі агляд» (№3 1987). Аўтар, прааналізаваўшы змест працы Бембеля, прыйшоў да высновы, што яе нельга назваць антысавецкай ці антырасейскай, бо яна ўяўляе сабой хутчэй крытыку дзейнасці мясцовых уладаў, а не сыстэмы цалкам⁴⁶⁴. Тым ня менш, пасля выхаду ў Лёндане кнігі Алег Бембель быў выключаны з КПСС, пазбаўлены статусу навуковага супрацоўніка Акадэміі навук, а ў 1987 г. быў вымушаны канчаткова пакінуць працу.

Праз год ЗБВБ перадрукавала і распаўсюдзіла сярод брытанцаў і беларусаў на Захадзе «Ліст да Міхаіла Гарбачова» ад беларускай інтэлігенцыі, таксама прысвечаны справе адраджэння беларускай культуры.

Пры канцы 1988 г. Згуртаваньне выдала па-англійску брашуру «Нацыянальная мова ў сацыялістычнай дзяржаве» (Дакумэнт аб стане беларускай мовы ў Савецкай Беларусі). Гэта праграма адраджэння беларускай мовы, якую склала камісія Беларускага фонду культуры, але якая не была афіцыйна апублікаваная ў Беларусі. Сярод іншых брашуру дасылалі прэм'ер-міністра Вялікабрытаніі Маргарэт Тэтчэр (нар. 1925) і міністру замежных справаў сэру Джэфры Гоўву (*Geoffrey Howe*, нар. 1926), якія адказалі ЗБВБ лістамі ўдзячнасці за карысную інфармацыю пра савецкую моўную палітыку⁴⁶⁵.

Дзейнасць ЗБВБ па выданні і распаўсюдзе згаданых твораў адлюстроўвала наяўнасць трывалых сувязяў арганізацыі з Бацькаўшчынай, пільную ўвагу да тых працэсаў, якія адбываліся ў БССР, падтрымку ўсяго, што было скіравана на адраджэнне беларускай культуры. Акрамя таго, Згуртаваньне праз гэтыя друкі інфармавала брытанскае грамадства пра падзеі ў Беларусі, рэпрэзэнтавала перад урадавымі коламі яе інтарэсы.

ЗБВБ і афіцыйны ўлік беларусаў у Вялікабрытаніі

Ад самага пачатку сваёй працы па гуртаваньні беларусаў ЗБВБ сутыкнулася з праблемай іх «нябачнасці» для афіцыйных установаў у Вялікабрытаніі. Жаўнеры польскага войска найчасцей фігуравалі ў асабістых дакумэнтах і вайскавай статыстыцы як палякі, акрамя таго, частка праваслаўных таксама запісвалася каталікамі. Не пазначаліся беларусамі і прыбылыя ў Брытанію *DP* зь Нямеччыны, у выніку чаго брытанскае Міністэрства ўнутраных справаў (*Home Office*), што арганізоўвала іх прыезд, ня ведала пра наяўнасць прадстаўнікоў такой нацыянальнасці ў сваёй краіне.

ЗБВБ намагалася змяніць гэтую сытуацыю і дамагчыся выпраўленьня звестак пра нацыянальнасць перадусім у прыватных дакумэнтах беларусаў. Зрабіць гэта можна было яшчэ ў шэрагах польскага войска, але вымагала выканання раду фармальнасцяў, якія палохалі большасць беларусаў у такой жа ступені, як і ўяўныя рэпрэсіі з боку вайсковых уладаў. Нагодай для вырашэння праблемы стаў пераход жаўнераў у падпарадкаваньне новай вайскавай структуры — Польскага корпусу падрыхтоўкі і размяшчэння, — што цягнула за сабою запаўненне новых

асабістых фармуляраў. У зьвязку з гэтай працэдурай ЗБВБ раіла беларусам патрабаваць, каб у пунктах «нацыянальнасьць» (уласная) і «нацыянальнасьць бацькоў» вайсковы чыноўнік ставіў беларускую, а бяз гэтага не падпісваць дакумэнты. Больш за тое, Згуртаваньне папярэдзвала беларусаў, што паданьне непраўдзівых звестак пра сябе ў Вялікабрытаніі можа пацягнуць за сабою адказнасьць перад брытанскімі ўладамі⁴⁶⁶.

Ініцыятыва ЗБВБ была падтрыманая пэўнай часткай беларусаў, аднак ня ўсе ведалі пра згаданую магчымасьць і скарысталіся зь яе. Таму намаганьні Згуртаваньня ў тым самым кірунку працягваліся. Тым больш, што афіцыйны дазвол на выпраўленьне нацыянальнасьці ў дакумэнтах постфактум быў дадзены Брытанскім міністэрствам абароны (*Memorandum War Office Nr. 0173/535/SD from 05.06.1947*) і Генэральным інспэктаратам ПКПР. У залежнасьці ад таго, дзе знаходзіўся вайсковец: яшчэ на службе ў польскіх сілах, ужо ў ПКПР ці ў рэзэрве, ён мог дамагчыся неабходных зьменаў, зьвярнуўшыся да сваіх вайсковых уладаў або непасрэдна ў *Record Office PRC*. ЗБВБ апублікаваў у Камунікаце блянкі адмысловай заявы, якія можна было запоўніць ці выкарыстаць як узор⁴⁶⁷. Дакладна невядома, колькі жаўнераў выправілі такім чынам сваю нацыянальнасьць. Працэс дэмабілізацыі пайшоў даволі хутка, і шмат хто вырашыў не ствараць сабе дадатковага клопату з выпраўленьнем нацыянальнасьці ў вайсковых дакумэнтах.

Больш складаная сытуацыя была з былымі *DP*, што прыбылі з Эўропы. У іх дакумэнтах *Certificate of Registration* брытанцы, якія разумелі нацыянальнасьць як дзяржаўную прыналежнасьць, запісвалі беларусаў да Польшчы ці Расеі. Галоўная ўправа ЗБВБ неаднойчы зьвярталася ў *Home Office* з тлумачэньнем заганнасьці такой практыкі ў дачыненьні да беларусаў, аднак безвынікова. З усіх магчымых варыянтаў, у выніку, найбольш прыдатным для беларусаў абралі быць зафіксаванымі як *Stateless* — «безьдзяржаўныя», або *Uncertain* — «няпэўныя». У апошнім варыянце можна было патрабаваць, каб у дужках была пастаўленая літара «В» (*Belarus*). Патрабаваць зрабіць такія запісы ў сваіх дакумэнтах мог любы беларус, у тым ліку і праз пасярэдніцтва Галоўнай управы⁴⁶⁸. Аднак скарысталася з гэтай магчымасьці толькі невялікая частка прыбылых.

Спрабуючы перамагчы брытанскую бюракратычную сыстэму, Галоўная ўправа ЗБВБ нават накіравала адмысловы мэмарандум у *Home Office*, аднак дамагчыся прызнаньня беларускай нацыянальнасьці у якасьці магчымай для фіксаваньня ў дакумэнтах так і ня здолела. Тады ЗБВБ вырашыла правесць ўласны перапіс беларусаў у Брытаніі. Гэта адбылося прыблізна ў пачатку 1960-х гг., калі былі распрацаваныя адмысловыя анкеты-апытальнікі і разасланыя па рэгіянальных суполках. Пры гэтым рэкамэндавалася падаваць звесткі ня толькі пра сябе, але і пра іншых беларусаў, якія з пэўных прычынаў самі не маглі ці не жадалі іх падаць. У выніку гэтай перапіснай кампаніі было сабрана больш за 600 анкетаў. Праўда, вынікі іх апрацоўкі нідзе не былі апублікаваныя. Невядома нават, ці займаўся нехта аналізам сабраных звестак. Таму ацэнка вынікаў беларуска-

га перапісу ў Брытаніі яшчэ наперадзе, і яго матэрыялы чакаюць адмысловага даследавання.

У аналягічнай зь беларусамі сытуацыі былі і прадстаўнікі некаторых іншых нацыянальнасьцяў. Праз больш як два дзясяткі гадоў яны аб'ядналі намаганьні ў часе агульнага перапісу насельніцтва Вялікабрытаніі 1971 г. і выдалі адмыслова інструкцыі для сваіх суайчыньнікаў, як правільна адказваць на пытаньні. Сярод іншага прадстаўнікі Балтыйскай рады, беларускага, украінскага і грузінскага дарадчых камітэтаў перапісу сьцьвярджалі: «*Прывеце да ведама, што калі Вашы бацькі нарадзіліся ў Арменіі, Беларусі, Эстоніі, Грузіі, Латвіі, Літве ці ў Украіне, вы павінны занесьці ў фармуляр перапісу адпаведны назоў свайго краю. Мы вам радзім у вашым жа інтарэсе не ўжываць ніякага іншага назову для азначэньня краю свайго паходжаньня*»⁴⁶⁹. Гэта быў першы раз, калі прадстаўнікі нацыянальных меншасьцяў Брытаніі зрабілі супольную заяву, каб дамагчыся адпаведнага ўліку сваіх прадстаўнікоў. Праўда, згаданай інструкцыі папярэднічаў ліст Гая Пікарды да галоўнага статыстыка аддзелу перапісаў Х'юга Джонсана (*Hugo Johnson*). У гэтым дакумэнце прыяцель беларусаў даводзіў абсурднасьць і заганнасьць практыкі залічэньня выхадцаў з тэрыторыі рэспублік, што знаходзяцца ў складзе СССР, у адзіную катэгорыю савецкіх людзей. На канкрэтных фактах Гай Пікарда даказваў, што літоўцаў ці латышоў, якія да 1939 г. не жылі ў СССР, бязглузда лічыць савецкімі. Да таго ж, аўтар тэксту задаваў пытаньне, чаму ў якасьці асобных катэгорыяў улічваюцца шатляндцы ці валійцы ці, прыкладам, жыхары розных выспаў Вэст-Індыі, а беларусы, што зьяўляюцца заснавальнікамі ААН, не вылучаюцца ў асобную нацыянальную катэгорыю. Гай Пікарда прапаноўваў Х'юга Джонсану дазволіць беларусам, таксама як і прадстаўнікам іншых нацыянальнасьцяў, што знаходзіліся ў складзе СССР, падаваць назву саюзнай рэспублікі ў якасьці месца свайго нараджэньня ці нараджэньня бацькоў⁴⁷⁰. Відавочна, на гэта быў атрыманы станочы адказ, які і спрычыніў зьяўленьне згаданай супольнай інструкцыі імігранцкіх арганізацый.

Вынікі гэтых намаганьняў ЗБВБ застаюцца невядомыя і ніколі не абмяркоўваліся ў самой арганізацыі. Цалкам верагодна, што брытанская статыстыка здолела «ўбачыць» беларусаў толькі пасля зьяўленьня на эўрапейскай мапе незалежнай Рэспублікі Беларусь, то бок без адмысловых захадаў ЗБВБ.

ЗБВБ і адукацыйныя ініцыятывы

Праблема арганізацыі беларускамоўнай адукацыі для сябраў ЗБВБ і іх нашчадкаў заўсёды была актуальнай. Ужо ў самым пачатку існаваньня адным з напрамкаў дзейнасьці кіраўніцтва ЗБВБ і яго аддзелаў стала наладжваньне лекцый і дакладаў, каб праз пашырэньне ведаў зь беларускай гісторыі і культуры падвышаць узровень нацыянальнай самасьвядомасьці беларусаў. Гэта было асабліва важна, улічваючы даволі высокі адсотак тых, хто меў толькі пачатковую адукацыю.

У Лёндане, дзе быў сканцэнтраваны найбольшы інтэлектуальны патэнцыял ЗБВБ, такія лекцыі ўжо ў 1947 г. адбываліся штотыдзень. Менавіта тут і паўстала ідэя за-

снаваньня цэлай Школы беларусаведы. Яна пачала працу з ініцыятывы культурна-асьветнага рэфэрату ЗБВБ пад кіраўніцтвам Аляксандра Надсана ў Беларускам доме 5 ліпеня 1949 г.

Паводле праекту, у школе былі прадугледжаныя дзьве часткі: вячэрняя і карэспандэнцыйная. Вячэрняя — для жыхароў Лёндану, карэспандэнцыйная — для правінцыі. Першы курс быў разьлічаны на дзесяць тыдняў, ад 5 ліпеня да 9 верасьня, і складаўся зь беларускай мовы, літаратуры, гісторыі. Ён меў падрыхтоўчы характар, каб даць слухачам асноўныя веды, на грунце якіх можна будзе вывучаць больш сур'ёзныя курсы. Праграма вечаровага навучаньня займала 40 гадзінаў (20 — мова, і па 10 — гісторыя і літаратура). Неабходна было рэгулярна наведваць лекцыі. Праграма карэспандэнцыйнай школы складалася з 30 лекцыяў (па 10 на прадмет). Кожная лекцыя займала па чатыры-пяць старонак тэксту. Лекцыі дасылаліся што тыдзень. Слухач павінен быў адаслаць выкананыя практычныя заданьні назад настаўніку цягам тыдня ад часу атрымання. Курсы былі платныя (1 фунт для вечаровых і 15 шылінгаў за карэспандэнцыйны курс для сябраў ЗБВБ). На першы курс запісалася шмат слухачоў зь Лёндану, і шмат сяброў ЗБВБ з правінцыі запісалася на карэспандэнцыйны курс.

Школа распачала працу ў складаных умовах. Памяшканьне ў Беларускам доме ў Лёндане не было прыстасаванае для заняткаў. Праз брак сталоў слухачы пісалі свае канспэкты на каленях. Адчуваўся недахоп навуковых дапаможнікаў. Лекцыі адбываліся вечарамі, бо днём і слухачы, і настаўнікі працавалі. Школа ўтрымлівалася выключна за кошт таго, што плацілі вучні. Аднак нягледзячы на ўсе цяжкасьці, кіраўніцтва мела надзею, што школа «з часам ператворыцца ў паважны асяродак студыяў беларускай праблематыкі на чужыне»⁴⁷¹.

Спадзяваньні арганізатараў ня спраўдзіліся. Хутка набрала моц рээміграцыя беларусаў зь Вялікабрытаніі, што закранула і вучняў, і выкладчыкаў школы. Таму ініцыятыва не праіснавала больш за першы курс. Аднак ідэя арганізацыі адмысловых курсаў беларусаведы недзе праз паўтара дзесяцігодзьдзя атрымала новае жыцьцё, калі яе рэалізацыяй, але ўжо ў англамоўным варыянце, занялося Англа-беларускае таварыства (Падрабязней пра гэта глядзі ў асобным разьдзеле). І гэтым разам ЗБВБ падтрымала карыснае пачынаньне і фінансава, і праз пашырэнне інфармацыі пра яго сярод сябраў і прыцяляў арганізацыі.

Акрамя асьветы дарослых ЗБВБ клапацілася і пра нацыянальную адукацыю нашчадкаў сябраў арганізацыі. На мяжы 1950—1960-х гг. у аддзелах Згуртаваньня ў Манчэстэры і Брандфардзе былі арганізаваныя суботнія школы для дзяцей. Тут маленькія беларусы вучыліся чытаць, пісаць і сьпяваць у роднай мове, атрымлівалі веды зь беларускай гісторыі, геаграфіі і літаратуры. Падобная школа супольнымі намаганьнямі ЗБВБ і ХАБР была арганізаваная ў 1962 г. і для беларускіх дзетак ў Лёндане. Але гэтыя школы не праіснавалі больш за пяць гадоў. Праўда, у Брандфардзе пазьней яшчэ колькі гадоў дзейнічаў Юнацкі клюб, аднак гэта істотна не паўплывала на сытуацыю. Колькасьць дзяцей, што наведвалі згаданыя школы, не

перавышала некалькі дзясяткаў асобаў, ды і тыя самыя пачатковыя веды, што яны атрымоўвалі, даволі хутка забываліся, калі школы перапынялі працу. У выніку дзейнасці гэтых ініцыятываў толькі лічаныя адзінкі беларускіх дзяцей, народжаных у Вялікабрытаніі, захавалі сваю сталую сувязь з ЗБВБ. Крыху іншай зьявай была школа Сьв. Кірылы Тураўскага, арганізаваная пры Беларускай каталіцкай місіі ў Лёндане, дзе вучыліся дзеці беларусаў ня толькі з Брытаніі, але і зь іншых краінаў Эўропы (Падрабязней пра яе глядзі ў асобным разьдзеле). ЗБВБ шчыльна супрацоўнічала з кіраўніцтвам школы, дапамагала фінансава, разумеючы важнасць гэтага праекту для беларускай эміграцыі.

Па сканчэнні працы і школы Сьв. Кірылы праблема нацыянальнага ўзгадавання моладзі не была канчаткова вырашаная і таму рэгулярна паўставала на зьездах ЗБВБ. У 1971 г. было прынятае рашэнне пра ўвядзеньне пасады рэфэрэнта, адказнага за моладзевую палітыку ЗБВБ, якім стаў былы выкладчык школы Сьв. Кірылы а. Робэрт Тамушанскі. Ніякіх значных вынікаў гэта не дало. Уласных сілаў ЗБВБ (колькасць сябраў якога на той час не перавышала сотні) не хапала, каб стварыць эфэктыўную сыстэму нацыянальнай адукацыі для беларускай моладзі ў Вялікабрытаніі па прыкладзе палякаў ці ўкраінцаў. І гэтая праблема не была ўласціва толькі брытанскім беларусам, зь ёю сутыкнуліся беларускія дыяспары ва ўсіх заходніх краінах.

Новы напрамак адукацыйнай дзейнасці ў ЗБВБ зьявіўся ў 1990-х, калі арганізацыя стала актыўна дапамагаць навучанню ў Вялікабрытаніі беларускіх студэнтаў і аспірантаў. У 1992 г. Харытатыўная сэкцыя фінансавала праграму навучання маладых навукоўцаў зь Беларусі ў Лёнданскім унівэрсытэце⁴⁷². Яна аплачвала выдаткі на само навучанне, кошты пражывання і часткова праезд для аспірантаў, якіх адмыслова адабраў у Менску Джэймс Дынглі (цалкам гэта забрала каля 5 000 фунтаў)⁴⁷³. Усяго ў Школе славістыкі пры Лёнданскім унівэрсытэце праходзілі стажыроўку пяць маладых навукоўцаў: Васіль Еўдакімаў (юрыст), Віталь Зайка (даследнік габрэйскай гісторыі ў Беларусі), Ігар Бабкоў (аспірант, гісторык філязофіі), Тацяна Буйко (аспірантка-філэзаф) і Тамара Курбыка (аспірантка-палітоляг). У 1993 г. гэтыя навукоўцы правялі ў Лёнданскім унівэрсытэце сэрыю беларусаведных сэмінараў⁴⁷⁴. Яны ж былі гасьцямі беларусаў Лёндану на сьвяткаваньні ўгодкаў абвяшчэння незалежнасці Беларусі 27 сакавіка 1993 г.⁴⁷⁵ Пасьля стажыроўкі лёсы гэтых маладых людзей склаліся па-рознаму. Віталь Зайка выехаў у ЗША, дзе працягнуў займацца гебраістыкай ды стаў актыўным удзельнікам беларускай грамады. Ігар Бабкоў вярнуўся ў Беларусь, дзе займаецца творчай дзейнасцю. Васіль Еўдакімаў уладкаваўся ў Вялікабрытаніі, дзе далучыўся да ЗБВБ, займаў пасаду яго старшыні ў 1996—1997 гг., а потым быў кіраўніком Англа-беларускага таварыства. Такім чынам, ініцыяваная ЗБВБ праграма даволі моцна паўплывала на жыццё маладых навукоўцаў.

Акрамя таго, у 2000 г. паўстала яшчэ адна школка для беларускіх дзяцей ужо новых імігрантаў у Лёндане пад кіраўніцтвам Караліны Мацкевіч-Дафі. Яе наведвалі 7-10 дзяцей, якіх вучылі размаўляць па-беларуску, гуляць у беларускія гульні, сьпя-

ваць, вучыць вершы, знаёміцца зь беларускай культурай, гісторыяй, традыцыямі. Памяшканьне для заняткаў «Каралінінай акадэміі» прапанаваў а. Аляксандар Надсан, а фінансавую падтрымку забяспечыла ЗБВБ. Школка больш-менш рэгулярна працавала цягам 2000—2002 гг. Потым праз жыцьцёвыя абставіны настаўніцы быў зроблены перапынак у працы, і цяпер (у 2008 г.) Караліна Мацкевіч-Дафі працягвае працу з новымі маленькімі беларусамі⁴⁷⁶. Безумоўна, і гэтая школка, як і папярэднія падобныя, ладжаныя ў Брытаніі, шмат залежыць ад магчымасьцяў настаўніцы. Аднак ужо тое, што прадстаўнікі новай эміграцыі, як і іх папярэднікі, задумаліся пра неабходнасьць беларускага выхаваньня сваіх дзетак, дае надзею на працяг нацыянальнай дзейнасьці суайчыньнікаў у Брытаніі ў будучыні. Магчыма, сябрам ЗБВБ новай хвалі ўдасца тое, што не змаглі зрабіць прадстаўнікі старой эміграцыі, — далучыць да беларускай дзейнасьці сваіх дзяцей, зацікавіць іх гэтым на далейшае жыцьцё.

Дзеці школы пад кіраўніцтвам Караліны Мацкевіч-Дафі. Лёндан, 2002 г.

ЗБВБ і міжнародныя арганізацыі

Ад самага пачатку сваёй дзейнасьці ЗБВБ актыўна супрацоўнічала з разнастайнымі міжнароднымі арганізацыямі, рэпрэзэнтуючы ў іх беларусаў. Першапачаткова прыязныя дачыненні склаліся з Антыбальшавіцкім блёкам народаў (АБН)^{LXI}. Супрацоўніцтва з гэтай актыўнай антыкамуністычнай арганізацыяй, што аб'ядноўвала прадстаўнікоў усходнеэўрапейскай эміграцыі, сябры ЗБВБ наладжвалі найчасьцей у рэгіёнах. У сьнежні 1948 г. ва ўрачыстай акадэміі з нагоды п'ятых угодкаў АБН бралі ўдзел беларусы, што былі сябрамі аддзелу ЗБВБ «Ёркс». Сяргей Шчэрба і Янка Сяўковіч прамаўлялі ад імя беларусаў, Алена Марцінкевіч (Міхалюк)

^{LXI} **Антыбальшавіцкі блёк народаў**, укр. *Антибільшовицький блок народів*, англ. *Anti-Bolshevik Bloc of Nations* — створаная ўкраінскімі нацыяналістамі ў 1943 г. і структурна аформленая ў Мюнхэне ў 1946 г. арганізацыя, што стала каардынацыйным цэнтрам антыкамуністычнай дзейнасьці эмігрантаў на Захадзе. У 1970-х у яе склад уваходзілі 16 арганізацый, у тым ліку БЦР. Ад 1967 г. уваходзіла ў склад Сусьветнай антыкамуністычнай лігі. У 1996 г. спыніла сваю дзейнасьць у зьвязку з дасягненьнем сваіх мэтаў.

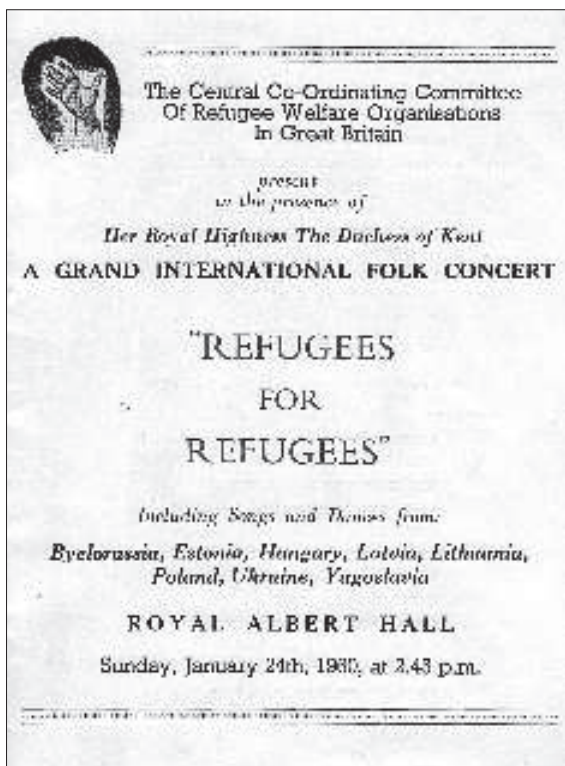
і Кацярына Янцэвіч (Вініцкая) у беларускіх строях дэкламавалі вершы. У залі быў бел-чырвона-белы сьцяг і Пагоня⁴⁷⁷.

Сябра ЗБВБ Андрэй Лабэцкі быў запрошаны як прадстаўнік беларусаў у шатляндзкае аддзяленьне АБН⁴⁷⁸. 11—14 чэрвеня 1950 г. ён разам з дэлегацыяй іншых беларусаў браў удзел у Кангрэсе АБН у Эдынбургу⁴⁷⁹. Аднак надалей дачыненні ЗБВБ з АБН ня склаліся, і прадстаўнікамі беларусаў у гэтай арганізацыі стала Беларускае Цэнтральнае Рада і яе прыхільнікі.

Пры канцы 1940-х гг. сябры ЗБВБ бралі ўдзел у папулярным у той час фэдэрацыйным руху. 8 жніўня 1949 г. у Лёндане адбылася зборка Цэнтральнаэўрапейскага фэдэрацыйнага руху моладзі, на якой былі прынятыя ідэалягічныя дэкларацыі і статут арганізацыі. На зборцы прысутнічалі беларусы, латышы, палякі, румыны, славакі, чэхі і харваты, а таксама прадстаўнікі Цэнтральнаэўрапейскага клюбу ў Лёндане і шматлікія госьці. У выканаўчы камітэт Цэнтральнаэўрапейскага фэдэрацыйнага руху моладзі на пасаду скарбніка быў абраны Янка Садоўскі, а беларускім прадстаўніком у Радзе арганізацыі стаў Аляксандар Надсан⁴⁸⁰. 26—29 траўня 1950 г. у Лёндане пры ўдзеле прадстаўнікоў 16 нацыянальнасьцяў — сябраў Фэдэрацыі сярэднеэўрапейскіх народаў адбылася канфэрэнцыя, у якой актыўны ўдзел брала беларускае дэлегацыя⁴⁸¹.

Прыкладам аднаго з найбольш эфэктыўных супрацоўніцтваў ЗБВБ зь міжнароднай арганізацыяй стаў удзел яго прадстаўніка ў дзейнасьці Цэнтральнага каардынацыйнага камітэту дапамогавых арганізацый уцекачоў у Вялікабрытаніі (*Central Co-ordinating Committee of Refugee Welfare Organisations in Great Britain*), у склад якога ўваходзілі спачатку восем, потым дванаццаць нацыянальнасьцяў⁴⁸². ЗБВБ быў адным з заснавальнікаў гэтай арганізацыі ў 1948 г., першы адрас якой быў у тым самым Украінскім доме на 49 *Linden Gardens*. Акрамя атрымання рэгулярнай фінансавай падтрымкі зь яго боку, згуртаваньне выдатна прадстаўляла тут беларусаў у шэрагах іншых імігрантаў. Адною зь першых ініцыятываў каардынацыйнага камітэту была распрацоўка рэкамэндацый для ўрадавых колаў Брытаніі ў справе былых *DP*, прыбылых сюды на працу. Прапанавалася зрабіць праграму *Westward Ho!* ня толькі працоўнай, але й перасяленчай, і прыраўнаць эўрапейскіх добраахвотных работнікаў да іншых працоўных⁴⁸³. Увесну 1954 г. дзякуючы энэргічнай дзейнасьці дэлегата ЗБВБ у Цэнтральным каардынацыйным камітэце дапамогавых арганізацый уцекачоў у Вялікабрытаніі а. Часлава Сіповіча было прынятае рашэньне выдаваць супольны бюлетэнь арганізацыі па-англійску. Першы нумар выйшаў ужо пры канцы траўня. Тут была прадстаўленая дзейнасьць 12 нацыянальных арганізацый (рускіх, палякаў, югаславаў, баўгараў, чэхаў, літоўцаў, латышоў, эстонцаў, славакаў, вугорцаў, украінцаў, румынаў). Быў адмысловы артыкул, прысьвечаны ЗБВБ.

Цэнтральны каардынацыйны камітэт дапамогавых арганізацый уцекачоў — адзіная арганізацыя ў Брытаніі, дзе для забясьпечаньня інтарэсаў уцекачоў супрацоўнічала столькі нацыяў. Яе міжнародныя зборкі часта адбываліся ў Беларускаім доме ў Лёндане⁴⁸⁴.

Абвестка пра канцэрт «Уцекачы для ўцекачоў» 1960 г.

чарэнка^{LXIV}, што адмыслова былі запрошаныя ЗБВБ зь Нямеччыны. Яны выканалі беларускія песьні і, як згадала газэта «Бацькаўшчына», *«сярод такіх вялікіх разнастайных групаў нашыя выканальніцы беларускай песьні ня толькі не згубіліся, а былі ў цэнтры ўвагі і годна рэпрэзэнтавалі Беларусь»*⁴⁸⁵. Праграма канцэрту адрозьнівалася высокім узроўнем і нагадала фэстывальную. Пасьля яго сканчэньня кіраўнікі вялікіх мастацкіх групаў і абедзьве беларускі былі прадстаўленыя герцагіні Кенту⁴⁸⁶.

З нагоды правядзеньня згаданага канцэрту была выдадзеная адмысловая брашура, дзе побач з праграмай мерапрыемства зьмяшчаліся зьвесткі пра 11 нацыянальных арганізацый ўцекачоў у Брытаніі (у тым ліку і пра ЗБВБ).

^{LXII} **Каралеўскі Альбэрт-Хол**, анг. *Royal Albert Hall* — найбольш вядомы культурны цэнтар у Лёндане, дзе рэгулярна адбываюцца канцэрты і іншыя імпрэзы.

^{LXIII} **Барбара Вержбаловіч (Вербіч)** (1901—1967) — беларуская сьпявачка. Мела добрую музычную адукацыю. На эміграцыі жыла ў Нямеччыне і ЗША. Была актыўнай удзельніцай нацыянальнага жыцьця на эміграцыі, сябра БНІМ. Загінула ў няшчасным выпадку ў Мюнхэне, дзе і пахаваная.

^{LXIV} **Ганчарэнка Галіна** (нар. 1931) — беларуская сьпявачка, грамадзкая дзяячка на эміграцыі. Нарадзілася ў Бабруйску. Бацькі былі рэпрэсаваныя (у 1937 г. бацька расстраляны, маці праз год высланая ў Сыбір). У 1944 г. выехала на эміграцыю разам са сваёй апякункай, вядомай сьпявачкай Барбарай Вержбаловіч. Скончыла Беларускаю гімназію імя Янкі Купалы ў Міхэльсдорфе (1948) факультэт раманскіх моваў унівэрсытэту гораду Нью-Ёрк (1954). Працавала перакладчыцай у ААН, затым пераехала ў Мюнхэн, дзе працавала на радыё «Свабода».

Важным мерапрыемствам згаданага Камітэту стаў вялікі міжнародны канцэрт народных песьняў і танцаў, што адбыўся ў найбольшай канцэртнай залі Лёндану Альбэрт-Холе^{LXII} 24 студзеня 1960 г. Дэвізам мерапрыемства стаў лёзунг «Уцекачы для ўцекачоў», і ўвесь прыбытак быў накіраваны на адпаведныя дабрачынныя мэты. У вялікай залі, якая зьмяшчае 6 тысяч чалавек, глядачы маглі бачыць і слухаць беларускія, эстонскія, латыскія, літоўскія, польскія, украінскія і югаслаўскія песьні і танцы. Сярод прысутных на канцэрце было шмат англічан, але большасьць складалі чужынцы, у тым ліку і беларусы зь Лёндану і ваколіцаў. Спэцыяльнай госьцяй мерапрыемства была Яе Каралеўская вялікасьць герцагіня Кенту са сьвітай.

Распачаўся канцэрт сьпевамі ўкраінскага мужчынскага хору, потым выступалі латышы і эстонцы. За імі — беларусы, якіх прадстаўлялі Барбара Вержбаловіч (Вербіч)^{LXIII} і Галіна Ганчарэнка^{LXIV}.

Такім чынам, удзел Згуртаваньня ў Цэнтральным каардынацыйным камітэце дапамогавых арганізацый уцекачоў прынёс шмат карысьці ў справе рэпрэзэнтацыі беларусаў у брытанскім грамадзтве.

Пастаянны ўдзел сябры ЗБВБ бралі таксама ў дзейнасьці Брытанскай рады дапамогі ўцекачам (*British Council for Aid to Refugees*). Гэтая арганізацыя паўстала ў 1950 г. і шчыльна працавала з нацыянальнымі арганізацыямі імігрантаў і Цэнтральным каардынацыйным камітэтам дапамогавых арганізацый уцекачоў. Асноўнымі кірункамі дзейнасьці Рады былі фінансавая, інфармацыйная і ўсялякая іншая дапамога ўцекачам і іх суполкам. ЗБВБ як і іншыя арганізацыі, часам атрымлівалі ад гэтай структуры грошы для сваёй працы. Згаданы канцэрт «Уцекачы для ўцекачоў» Цэнтральны камітэт арганізоўваў у супрацоўніцтве з Брытанскай радай дапамогі ўцекачам. Пры канцы 1960-х беларусаў у гэтай структуры прадстаўляў а. Леў Гарошка⁴⁸⁷.

ЗБВБ выкарыстоўвала ўсе магчымасьці рэпрэзэнтацыі беларусаў і іх інтарэсаў у дапамогавых арганізацыях. Прыкладам, 24 кастрычніка 1966 г. у Лёндане адбылася ўрачыстая сходка пад старшынствам Вяроўнага камісара АДДЗелу дапамогі ўцекачам пры ААН, на якой прысутнічалі прадстаўнікі ўраду, розных дабрачынных арганізацый і нацыянальных групаў. Ад беларусаў тут былі

Міжнародны канцэрт з удзелам беларусаў. 1967 г.

заступнік старшыні ЗБВБ а. Леў Гарошка і Янка Міхалюк, старшыня Лёнданскага аДДЗелу ЗБВБ⁴⁸⁸. У красавіку 1967 г. з нагоды візыту ў Англію старшыні Рады эўрапейскай свабоды (*European Freedom Council*) Оле Б'ёрн Крафт у Лёндане прыхільнікамі арганізацыі было наладжанае прыняцьцё, на якое была запрошаная і дэлегацыя ЗБВБ. Тады ж, 3 красавіка 1967 г., управа англіскага аДДЗелу Міжнароднай сацыяльнай службы мела гадавы сход, на якім быў прысутны заступнік старшыні ЗБВБ а. Леў Гарошка⁴⁸⁹. Актыўны ўдзел ЗБВБ у падобных арганізацыях і мерапрыемствах замацоўваў пазыцыі Згуртаваньня сярод іншых імігранцкіх суполак Брытаніі, даваў магчымасьць агучваць інтарэсы беларусаў перад брытанскімі ўладамі.

Доўгія гады супрацоўнічала ЗБВБ з Эўрапейскай групай сувязі (*European Liason Group*), у склад якой уваходзілі прадстаўнікі 14 нацыянальнасьцяў (эстонцы, латышы, літоўцы, беларусы, палякі, рускія, украінцы, чэхі, румыны, вугорцы, балгары, албанцы, грузіны і югаславы). Беларусам у арганізацыі прадстаўляў Павал Асіповіч, які выконваў тут функцыі скарбніка. Эўрапейская група сувязі была заснаваная ў 1969 г. прадстаўнікамі эмігранцкіх нацыянальных арганізацый з Цэнтральнай і Ўсходняй

Эўропы. Яе галоўнай мэтай была дапамога нацыям у іх барацьбе з камунізмам і савецкім каляніяльным прыгнётам. Арганізацыя мелася спрыяць наладжваньню цесных кантактаў паміж прыгнечанымі СССР нацыямі, рэпрэзэнтацыі іх інтарэсаў перад брытанцамі, а таксама супрацоўніцтву з усімі палітычнымі, эканамічнымі і грамадзкімі сіламі на Захадзе ў справе эўрапейскага аб'яднаньня. У Мэмарандуме арганізацыі падкрэсьлівалася, што яна прадстаўляе інтарэсы больш за чвэрць мільёна жыхароў Брытаніі, большасць зь якіх зьяўляюцца брытанскімі і эўрапейскімі выбаршчыкамі. Сярод кірункаў дзейнасьці Групы можна адзначыць акцыі ў абарону дысыдэнтаў у супрацоўніцтве з арганізацыяй «Міжнародная амністыя» (*Amnesty International*) і іншых. Першай справай адносна дысыдэнтаў стала сустрэча ў Лёндане ў абарону Уладзіміра Букоўскага^{LXV}, які пазьней стаў віцэ-прэзыдэнтам Эўрапейскай групы сувязі. Арганізацыя таксама ладзіла дэманстрацыі пратэсту супраць візытаў у Брытанію камуністычных дзеячаў: намесьніка старшыні Савету Міністраў СССР Аляксандра Шалепіна (1918—1994), кіраўніка Югаславіі Іосіпа Броз Ціта (1892—1980), кіраўніка Румыніі Мікалае Чаўшэску (1918—1989) і іншых. Яна ж займалася прапагандай супраць алімпіяды ў Маскве і іншымі акцыямі.

У ініцыятывах Эўрапейскай групы сувязі бралі актыўны ўдзел беларусы. Так, у красавіку 1970 г. у Лёндане была наладжаная акцыя пратэсту супраць прыезду сюды хору Чырвонай Арміі. Група падрыхтавала і распаўсюдзіла ўлётку, дзе сярод іншага згадвалася: «У 1920 годзе незалежныя Украіна і Беларусь былі паняволеныя Чырвонай Арміяй»⁴⁹⁰. Акрамя таго, каб прыцягнуць увагу брытанцаў да дзеяньняў Чырвонай Арміі ў мінулым, былы маёр чэхаславацкай арміі Ёжэф Бурсік выпусьціў у неба паветраныя шары з надпісамі забытых датаў савецкай агрэсіі. На адным зь іх было напісана: «Беларусь, 1920 год».

17 сьнежня 1977 г. з нагоды 25-годзьдзя кіраваньня Лізаветы II з ініцыятывы Эўрапейскай групы сувязі ва ўнівэрсітэцкай царкве Хрыста-Цара была адслужаная урачыстая праваслаўная літургія ў англійскай мове. Ад беларусаў у ёй браў удзел а. Янка Пякарскі. Багаслужба распачалася ўрачыстым паходам з нацыянальнымі сьцягамі, у тым ліку і беларускім⁴⁹¹.

У 1983 г. у Лёндане Эўрапейская група сувязі выдала па-англійску кнігу «Статыстыка нацыянальнасьцяў у СССР», апрацаваную др. Андрэсам Абакукам, латыскім прадстаўніком у гэтай арганізацыі, дзе прыводзіліся параўнальныя звесткі пра кожную нацыянальнасьць, стан роднай мовы, урбанізацыю⁴⁹².

4 лютага 1985 г. тая ж група арганізавала адзначэньне 40-х ўгодкаў Ялцінскай канфэрэнцыі. Была наладжаная багаслужба ў найбуйнейшым каталіцкім саборы Лёндану Бромптан Оратары (*Brompton Oratory*), на якой прысутнічалі прадстаўнікі ўсіх нацыянальнасьцяў, якія ўваходзяць у склад Групы, у тым ліку і беларусы⁴⁹³.

^{LXV} Уладзімір Букоўскі (нар. 1942) — расейскі пісьменьнік, палітычны і грамадзкі дзеяч, дысыдэнт. У сьнежні 1979 г. апынуўся на Захадзе ў выніку абмену палітвязьнямі (замест чылійскага камуніста Луіса Карвалана).

З распадам камуністычнай сыстэмы Эўрапейская група сувязі стала карэктаваць прынцыпы сваёй дзейнасці і ў пачатку 1990-х далучылася да г. зв. Эўрапейскага руху.

Падтрымлівала ЗБВБ сувязі і зь беларускімі міжнароднымі арганізацыямі. Яшчэ ў 1948 г. прадстаўнікі Згуртаваньня ўвайшлі ў склад кіраўніцтва САБЭ, якая, праўда, не праіснавала доўга. Найбольш працяглым і плённым на сёньня ёсьць супрацоўніцтва ЗБВБ зь міжнароднай грамадзкай арганізацыяй «Згуртаваньне беларусаў сьвету «Бацькаўшчына»».

Удзел у міжнародных арганізацыях стаў важнай часткай рэпрэзэнтацыйнай дзейнасці ЗБВБ. Вынікам гэтага было прызнаньне і ўвага да арганізацыі ў брытанскіх і іншанацыянальных палітычных і грамадзкіх колах.

«Пошта ЗБВБ»

Унікальнай ініцыятывай беларусаў у Вялікабрытаніі стала арганізацыя на час страйку паштовай службы краіны ў 1971 г. афіцыйнай інстытуцыі «Пошта ЗБВБ». Паштовы страйк доўжыўся сем тыдняў, беларуская пошта працавала толькі 19 дзён. Ідэю стварэньня сваёй паштовай службы падаў а. Часлаў Сіповіч, а яе ўвасабленьнем у жыцьцё заняўся сакратар Англа-беларускага таварыства і сябра ЗБВБ Гай Пікарда. 17 лютага 1971 г. ён атрымаў ліст ад паштмайстра Паўночнай акругі Лёндану з дазвалам ЗБВБ арганізаваць прыватную паштовую службу на час страйку. Ужо на наступны дзень Згуртаваньне абвясціла пра адкрыцьцё сваёй пошты, тры офісы якой разьмяшчаліся: у Беларускам доме на *52 Penn Road*, у доме школы імя Сьв. Кірылы ў Фінчлей на *39 Holden Road* і ў прыватным клюбе на *230 Strand*, адкуль карэспандэнцыя дастаўлялася ў офіс Гая Пікарды ў Тамплі. Па гэтых адрасах двойчы на тыдзень (у серады і суботы) магчыма было прынесці свае лісты, каб іх даставілі ня толькі ў межах Лёндану, але таксама ў Брадфард, Бірмінгем, Манчэстэр і нават за мяжу⁴⁹⁴. Апошняя ажыцьцяўлялася праз вываз карэспандэнцыі ў Францыю і далейшую рассылку празь мясцовую пошту ў іншыя краіны сьвету⁴⁹⁵. Дзевяць лёнданскіх кур'ераў ЗБВБ на прыватных аўто, пешкі або грамадзкім транспартам развазілі карэспандэнцыю адрасатам. Першапачаткова «Пошта ЗБВБ» была зарыентаваная выключна на беларускі асяродак у Вялікабрытаніі. Аднак ад 24 лютага, калі пра яе дзейнасьць паведаміла газэта *Evening Standard*, сярод карыстальнікаў беларускай паштовай службы значна вырасла колькасць брытанцаў. Паштовыя адпраўленьні можна было аплочваць з дапамогай адмысловых беларускіх паштовых марак.

Спачатку былі выдадзеныя звычайныя паштовыя значкі без малюнкаў з надпісамі «ЗБВБ Пошта» коштам 10 і 20 пэнсаў. Потым выйшлі яшчэ пяць адмысловых марак сэрыі «Архітэктурныя помнікі Беларусі» з выявамі будынкаў у Полацку (1 пэнс), Супрасьлі (5 пэнсаў), Ішкалдзі (10 пэнсаў), Магілёве (15 пэнсаў) і Нясьвіжы (20 пэнсаў). Калі першыя простыя маркі «Пошты ЗБВБ» мелі наклад у 300 асобнікаў кожная, то апошнія (з помнікамі) — па 1000 асобнікаў. Усе маркі, выдадзеныя ЗБВБ, былі афіцыйна прызнаныя брытанскай поштай⁴⁹⁶. Побач зь імі выкарыстоўваліся

маркі, выдадзеныя ў 1950 г. у Нямеччыне ўрадам БНР, на якіх былі выявы Пётры Крэчэўскага, Васіля Захаркі, Пагоні і карты Беларусі⁴⁹⁷. Таксама на капэр-тах таго часу можна было су-стрэць маркі з сэрэй «Асобны атрад БНР», выдадзеныя яшчэ ў 1920 г., ведамыя пад назвай «балахоўкі»^{LXVI}. На ўсіх згада-ных марках ставіўся адмысло-вы штамп *ZBVB-Post*.

Дзейнасьць «Пошты ЗБВБ» Паштоўкі «Пошты ЗБВБ».

працягвалася да 10 сакавіка

1971 г., калі была адноўленая праца звычайнай паштовай службы. За гэты невялікі час некалькі сотняў лістоў зь беларускімі маркамі былі дастаўленыя ў розныя гарады Англіі і за мяжу⁴⁹⁸. Безумоўна, маленькая паштовая служба ў паўночным Лёндане, адна з болей як 260 прыватных поштаў, арганізаваных у часе страйку, не магла замяніць сабою дзяржаўную сыстэму дастаўкі паштовых адпраўленьняў, як не магла і паўплываць на вынікі забастоўкі. Гэтага і не было на мэце. «Пошта ЗБВБ» стала выдатнай магчымасьцю рэпрэзэнтацыі беларусаў у брытанскім грамадстве. Акрамя падзякі ад мясцовых уладаў за цікавую і карысную ініцыятыву, згуртаваньне атрымала ўнікальны шанец прапаганды беларускай культуры і гісторыі. Па сканчэньні паштовага страйку быў апублікаваны адмысловы каталёг усіх паштовых марак, што зьявіліся за гэты час у Брытаніі. Сярод іншых былі апісаныя ўсе выданьні «Пошты ЗБВБ» і зьмешчаная выява маркі зь малюнкам будынку ў Нясьвіжы⁴⁹⁹. Акрамя таго невялікую брашуру ў англійскай мове з выявамі ўсіх марак «Пошты ЗБВБ» і апісаньнем падставы іх зьяўленьня выдалі ў 1971 г. нехта Вільямсы⁵⁰⁰.

Пасьля сканчэньня дзейнасьці паштовай службы ўсе дакумэнты адносна яе, а таксама нявыкарыстаныя маркі ЗБВБ перадало ў Беларускаю бібліятэку і музэй імя Францыска Скарыны ў Лёндане. Прыбытак ад продажу пазасталых камплектаў марак пайшоў на патрэбы Бібліятэкі⁵⁰¹.

Дзейнасьць «Пошты ЗБВБ» стала выдатным прыкладам беларуска-брытанскага супрацоўніцтва. Ніводная зь іншых нацыянальных групаў у краіне не скарысталася з такой магчымасьці рэпрэзэнтацыі сваёй нацыянальнай адметнасьці.

У 1978 г. паштовая ініцыятыва нечакана атрымала свой працяг. 19 жніўня паўстала «Беларуская замежная пошта» (*BZP. Dispatch Company*), якая брала на сябе дастаўку лістоў і пачкаў паміж беларускімі арганізацыямі і асобамі. Абвяшчалася, што новая паш-

^{LXVI} Апісаньне гэтых марак і гісторыі іх зьяўленьня зрабіў дасьледнік Стэнлі Горнбі ў часопісе *British Journal of Russian Philately* (№72. 1992. Р. 36—41а). Зьвесткі паводле: Пытаньне паштовых марак Булак-Балаховіча // Беларус. №401. 1993.

товая служба мае офісы ў Лёндане, Дубліне і Парыжы і дзейнічае з дапамогай кур'ераў. Фактычна механізм дзейнасці яе быў аналягічны папярэдняй, таксама як і галоўным ініцыятарам яе быў зноў Гай Пікарда. Афіцыйная адрэса пошты пазначалася як *60 Quentin Road, London*. Новая паштовая ініцыятыва, як і папярэдняй, дзейнічала нядоўга і выкарыстоўвала таксама ранейшыя БНРаўскія маркі ў сваёй працы.

Капэрта, адпраўленая «Беларускай замежнай поштай», офіс у Дубліне. 1978 г.

Паштовыя ініцыятывы сталі ўнікальнай зьявай беларускага жыцця ў Брытаніі і на Захадзе наогул.

ЗБВБ і беларускія радыёперадачы

Узаемадачыненні беларусаў з брытанскім радыё і тэлебачаннем першапачаткова складаліся нармальна. 10 красавіка 1951 г. брытанскае радыё *BBC* упершыню перадавала змястоўную інфармацыю аб палітычным і эканамічным палажэнні ў Беларусі для мясцовай аўдыторыі⁵⁰². 14 лютага 1952 г. лёнданскае радыё *Home Service* перадало дзве беларускія песьні («Лявоніха» і «Каляда») у выкананні Дануты Ляско. Гэта была першая трансляцыя беларускіх песьняў для шырокай брытанскай аўдыторыі⁵⁰³.

У 1958 г. запрошаны ЗБВБ у Вялікабрытанію князь Базыль Сьвятаполк-Мірскі даваў інтэрвію адной з тэлевізійных праграм *BBC*. Пасля гэтага інтэрвію, як згадалася вышэй, дачыненні беларусаў з тэлекампаніяй пагоршыліся. Аднак у другой палове 1960-х нашыя суайчыннікі зноў сталі зьяўляцца на брытанскіх тэлеэкранах. Так, 6 лютага 1967 г., у першы дзень візыту ў Вялікабрытанію савецкага прэм'ера Аляксея Касыгіна, старшыня ЗБВБ Павал Навара разам з прадстаўнікамі іншых нацыянальных арганізацый даваў інтэрвію тэлекампаніі *BBC*. На пытаньне, што б ён сказаў Касыгіну пры спатканні, беларус адказаў, што жадаў бы ад яго сапраўднай свабоды для Беларусі і спынення русыфікатарскай палітыкі⁵⁰⁴.

29 лістапада 1968 г. на канале *BBC* у праграме сэрыі «*How it is*» была паказаная перадача пра беларускі асяродак у Лёндане. У дзесяціхвілінным сюжэце гледачы змаглі ўбачыць багаслужэньне ў капліцы Сьв. Апосталаў Пятра і Паўла, беларускую школу Сьв. Кірылы Тураўскага, яе хор, беларускі музэй, а таксама пачуць інтэрвію з сакратаром Англа-беларускага таварыства Гаём Пікардам⁵⁰⁵.

Нягледзячы на пэўную цікавасьць *BBC* да беларусаў, галоўнае іх намаганьне так і не было рэалізаванае. Некалькі дзесяцігодзьдзяў цягнулася ініцыяваная ЗБВБ

кампанія па арганізацыі беларускіх радыёперадачаў на *ВВС*. Яшчэ ў 1954 г. у плян працы Згуртаваньня было ўнесенае пытаньне стварэньня такіх радыёперадачаў⁵⁰⁶.

У 1968 г. быў складзены супольны зварот да ўсіх сябраў абедзьвюх палатаў брытанскага Парлямэнту ад імя ЗБВБ, Англа-беларускага таварыства, Беларускай каталіцкай місіі ў Англіі, Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы ў Англіі (падпісалі адпаведна Павал Навара, Кэтрын Макмілан, а. Леў Гарошка і а. Ян Абабурка). У гэтым дакумэнце згадвалася пра ўварваньне войскаў краін Варшаўскай дамовы ў Чэхаславацчыну і незадавальненьне гэтым у савецкім грамадзтве, у тым ліку ў БССР, і выкрывалася неадпаведнасьць практыкі выключна рускамоўных перадачаў *ВВС*, скіраваных на СССР. Аўтары падкрэсьлівалі, што для насельніцтва савецкіх рэспублік неабходныя перадачы ў роднай мове, гэтаксама як *ВВС* ладзіць адпаведныя трансляцыі на Паўднёвую Афрыку на суахілі. Акрамя таго прыводзіўся прыклад беларускіх радыёперадачаў на Радыё «Вызваленьне» і Радыё Ватыкана⁵⁰⁷. На гэты зварот ЗБВБ атрымала шмат адказаў ад дэпутатаў Парлямэнту, некаторыя зь якіх утрымлівалі запэўніваньні ў падтрымцы ідэі беларускіх перадачаў і абяцаньні судзеяньня, аднак справа не была вырашаная. Гэта афіцыйна тлумачылася адсутнасьцю сродкаў у *ВВС* на арганізацыю новых праграм.

Тым ня менш, ЗБВБ не пакідала сваіх намаганьняў. У сьнежні 1970 г. быў складзены Мэмарандум для брытанскага ўраду, у якім адным з важных пунктаў патрабаваньняў беларуска-англійскай супольнасьці ў Брытаніі падавалася праблема беларускіх радыёперадачаў. Падпісалі дакумэнт Старшыня ЗБВБ Янка Міхалюк, кіраўнік Харытатыўнай сэкцыі Павал Асіповіч і сакратар Англа-беларускага таварыства Гай Пікарда.

У 1978 г. ЗБВБ зноў зьвярталася да брытанскага ўраду ў справе арганізацыі беларускіх радыёперадачаў. Ліставаньне з кіраўніцтвам краіны працягнулася і ў 1980 г. Беларусы разьлічвалі на судзеяньне сваёй прыяцелькі зь Фінчлі Маргарэт Тэтчэр. Аднак ўсе намаганьні скончыліся нічым. У выніку Галоўная ўправа ЗБВБ на Трыццаць чацьвертым зьездзе вымушаная была канстатаваць, што справа беларускіх радыёперадачаў на *ВВС* не рэалізаваная праз «*палітычную блізарукасыць англіійскіх урадавых дзейнікаў*»⁵⁰⁸.

І толькі ў пачатку XXI ст., як згадвалася вышэй, на мясцовай радыёстанцыі ў Брадфардзе распачала працу першая і адзіная ў Брытаніі беларуская радыёпраграма. Праўда, яна не праіснавала доўга, і тым ня менш гэта было выдатнае дасягненьне брытанскіх беларусаў.

ЗБВБ і барацьба за правы беларусаў

Акрамя згаданых вышэй ініцыятываў ЗБВБ у рэпрэзэнтацыі інтарэсаў беларусаў у Вялікабрытаніі варта згадаць яшчэ колькі аспэктаў падобнай дзейнасьці.

ЗБВБ намагалася атрымаць для сваіх культурных праектаў, і найперш курсаў беларусаведы, ладжаных Англа-беларускім таварыствам, фінансавую падтрымку ад ураду. Падобную падтрымку атрымлівалі, напрыклад, Польшкая бібліятэка і розныя

карыбскія грамадзкія цэнтры ў Брытаніі. Апроч таго, у 1970 г. ЗБВБ намагалася супрацьстаяць выключэнню ад 1972 г. беларускай мовы са спісу кваліфікацыйных экзаменаў, якія можна было здаваць у Лёнданскім універсітэце. У адмысловым мэмарандуме, падпісаным старшынём ЗБВБ Янкам Міхалюком, старшынём Харытатыўнай сэкцыі Паўлам Асіповічам і ганаровым сакратаром Англа-беларускага таварыства Гаем Пікардам, выказвалася вялікая занепакоенасць тым, што дзеці беларускіх імігрантаў ня змогуць здаваць экзамены па мове сваіх бацькоў⁵⁰⁹. Раней з гэтага права карысталі вучні школы Сьв. Кірылы Тураўскага. Невядома, ці адыграў ролю той мэмарандум, але магчымасць здаваць кваліфікацыйныя іспыты на беларускай мове захавалася, праўда, у іншай установе — Інстытуце лінгвістыкі.

Наогул, нагадваньне брытанскім інстытуцыям пра наяўнасць беларусаў і неабходнасць уліку іх інтарэсаў стала пастаянным клопатам сябраў ЗБВБ і ў Лёндане, і ў рэгіёнах. У 1971 г. старшыня ЗБВБ Янка Міхалюк звяртаўся да выдаўцоў энцыклапедыі «Брытаніка» (*Britannica*) з заўвагай, што адсутнічае артыкул пра беларускую мову і літаратуру, і атрымаў адказ, што пытаньне будзе адмыслова разгледжанае рэдакцыяй.

Важным напрамкам дзейнасьці ЗБВБ былі захады па інфармаваньні сусветнай грамадзкасьці аб рэальным становішчы ў БССР і спробы ўплываць на гэтае становішча. На разнастайных міжнацыянальных імпрэзах і ў шматлікай карэспандэнцыі з урадавымі арганізацыямі прадстаўнікі ЗБВБ даводзілі да шырокай грамадзкасьці доказы марыянэткавасьці незалежнасьці БССР у складзе СССР і няспыннай русыфікацыі беларускага насельніцтва. Адным з прыкладаў распаўсюду падобных звестак была англамоўная ўлётка з нагоды 60-годзьдзя абвяшчэньня незалежнасьці БНР. Сярод іншага тут сьцьвярджалася:

«Сёньня, праз шэсьцьдзсят гадоў пасля абвяшчэньня незалежнасьці, Беларусь зноў зьяўляецца суб'ектам сыстэмы неа-каляніяльнага прыгнёту.

Уяўна суверэнная дзяржава, Беларусь ня мае амбасадаў, кансулятаў, дыпляматычных прадстаўніцтваў або інфармацыйных бюро ў іншых краінах.

Беларускі нацыянальны парлямэнт дзейнічае агулам цягам чатырох дзён на год. Сэсіі адзінагалосна прымаюць, без абмеркаваньняў і пад «бурныя воплескі», загады падрыхтаваныя пастановы з Масквы, што маюць дыскрымінацыйны характар, адпаведны духу расейскіх палітычных і эканамічных інтарэсаў.

[...]

Тэлевізія і прэса зьяўляюцца інструмэнтам русыфікацыі. Прыкладам, з 2489 кніг, што пабачылі сьвет у Рэспубліцы ў 1976 г., 2073 былі надрукаваны па-расейску і толькі 416 па-беларуску. Пры гэтым 85% насельніцтва складаюць беларусы.

Нацыянальная гісторыя ў школах перакручваецца, літаратура і мастацтва пад ціскам цензуры, беларускія праваслаўная і каталіцкая цэрквы знаходзяцца пад ціскам і кантролем з боку Масквы.

Беларусь пад ўладай Савецкай Расеі мае меней незалежнасьці, чым Намібія пад ўладай Паўднёвай Афрыкі ці Ангола — Партугаліі.

Дэмакратычныя сілы, што супрацьстаяць каляніялізму, ня могуць маўчаць пра гэтыя факты дыскрымінацыі белых калёніяў. Усе мужчыны і жанчыны маюць права на чалавечыя правы і дэмакратыю, незалежна ад расы, колеру скуры, клясу або перакананьняў.

Мы звяртаемся да ўраду, палітычных партый, прафсаюзаў і звычайных людзей за падтрымку дзейнасьці Беларускай Рады на выгнаньні ў яе барацьбе за вызваленьне Беларусі ад каляніяльнай улады і аднаўленьне незалежнасьці, улады большасьці і правоў чалавека»⁵¹⁰.

Падобную інфармацыю ЗБВБ рэгулярна накіроўвала палітычным дзеячам Вялікабрытаніі, з надзеяй, што яны ўлічаць яе ў фармаваньні замежнай палітыкі краіны і яе дачыненьняў з СССР.

Нечаканыя вынікі прынесла падрыхтаваная ЗБВБ для міжнароднай канфэрэнцыі ў Мадрыдзе (1980) інфармацыя пра дыскрымінацыю беларускага школьніцтва на Беласточчыне. Агучваньне гэтых матэрыялаў выклікала нэгатыўную рэакцыю з польскага боку, у тым ліку і ў польскіх імігранцкіх арганізацыях. Яны закідалі беларусам тое, што і польскае школьніцтва ў БССР знаходзіцца ў занябаным стане.

Нягледзячы на ўсе свае захады ў абароне права беларусаў на незалежнасьць, кіраўніцтва ЗБВБ выдатна разумела абмежаванасьць уплыву эміграцыі на рэальныя падзеі на Бацькаўшчыне. Яшчэ ў 1973 г. у інтэрвію польскай сэкцыі Радыё «Свабода», старшыня ЗБВБ Янка Міхалюк сярод іншага зазначыў: *«Адно толькі пэўна, што пра долю будучых Польшчы і Беларусі ня будуць пастанаўляць эміграцыі, хоць бы й гэтыя моцныя ды шматлікія, як польская. Пра гэта пастановяць палітычныя дзеячы, вучоныя, літаратары і г.д., што вырасьлі і выхаваліся на сваёй собскай зямлі ў умовах, якія эміграцыя мае права крытыкаваць, але на якія ня мае вялікага ўплыву»⁵¹¹.*

ЗБВБ і вызваленьне Міхася Кукабакі

Яшчэ адным важным напрамкам дзейнасьці ЗБВБ стаў удзел у кампаніі за вызваленьне беларускага дысыдэнта Міхася Кукабакі. Нараджэнец Бабруйску, Міхась Кукабака ў 1978 г. напісаў нарыс «Скрадзеная Бацькаўшчына» і артыкул «Абарона правоў чалавека і разрадка — непадзельныя». Першы быў прысьвечаны праблеме плянавай русыфікацыі Беларусі, другі сыцьвярджаў інтэрнацыянальную актуальнасьць правоў чалавека. Абодва артыкулы Кукабака запісаў на магнітафонную стужку і перадаў на Захад. Тут іх сталі шырока цытаваць на радыё «Нямецкая хваля» (*Deutsche Welle*) і «Свабода», а таксама публікаваць у эміграцыйным друку. Таксама былі перададзеныя на Захад творы беларускага дысыдэнта «Спатканьне зь дзяцінствам» — антымілітарнай скіраванасьці і «Адкрыты ліст міністру аховы здароўя СССР» — супраць выкарыстаньня мэдыцыны для карных мэтаў. Вынікам гэтых твораў стаў арышт Міхася Кукабакі ў 1978 г. На судзе дысыдэнт параўнаў СССР зь вялікім канцэнтрацыйным лягерам, адмовіўся ад савецкага грамадзянства і запатрабаваў выпусьціць яго за мяжу. У выніку ён быў асуджаны на тры гады

зняволення, гэты тэрмін потым некалькі разоў падаўжаўся, і на свабоду Міхась Кукабака выйшаў толькі ў снежні 1988 г., напярэдадні візиту Міхаіла Гарбачова ў Нью-Ёрк. У 1990 г. беларускі дысыдэнт быў рэабілітаваны⁵¹².

Увесь гэты час эміграцыйныя колы на Захадзе і праваабарончыя арганізацыі дабіваліся вызвалення дысыдэнта. Для дапамогі Міхасю Кукабаку ЗБВБ супрацоўнічала з арганізацыяй «Міжнародная амністыя»^{LXVII}, актывістка якой Рыва Бэргман яшчэ ў 1970-х распачала дзейнасць па вызваленні беларускага дысыдэнта. Супольнымі намаганьнямі абедзве арганізацыі ладзілі шырокую інфармацыйную кампанію ў Вялікабрытаніі. Аналягічныя захады рабілі беларусы ў ЗША, Аўстраліі, а таксама праваабарончыя арганізацыі і дзеячы расейскай эміграцыі, асабліва Аляксандар Салжаніцын (1918—2008).

10 лютага 1980 г. на антысавецкай дэманстрацыі ў Лёндане беларусы ўпершыню ішлі з плякатам, дзе былі напісаныя патрабаванні вызвалення Міхася Кукабака, а сярод удзельнікаў дэманстрацыі распаўсюджваліся выдадзеныя ў ЗША паштоўкі ў абарону дысыдэнта⁵¹³.

30 кастрычніка 1983 г., у Дзень палітвязьня, лёнданская група актывістаў «Міжнароднай амністыі» разам зь мясцовымі беларусамі правяла аднадзённую галадоўку салідарнасьці зь Міхасём Кукабакам, які таксама ў гэты дзень штогод галадаў у знак пратэсту супраць парушэння правоў чалавека ў СССР⁵¹⁴. Падобныя галадоўкі салідарнасьці зь беларускім іншадумцам сталі праводзіцца ў Лёндане што-

^{LXVII} «Міжнародная амністыя», англ. *Amnesty International* — міжнародная арганізацыя, створаная ў 1961 г., якая мела на мэце барацьбу за абарону правоў чалавека ў свеце. Сёння арганізацыя мае больш за 2,2 мільёна сябраў у 150 краінах свету.

Улётка ў абарону Міхася Кукабака.

год і набывалі ўсё большы размах. 30 кастрычніка 1987 г. на чарговай такой акцыі было выслана шмат лістоў да міністра юстыцыі СССР Барыса Краўцова (нар. 1922), а ўдзельнікі распаўсюджвалі ўлёткі з інфармацыяй пра зьдзекі з іншадумца⁵¹⁵. Апошняя «Вахта салідарнасьці» адбылася ў 1988 г., яе ўдзельнікі патрабавалі выпусьціць Міхася Кукабаку з Савецкага Саюзу⁵¹⁶.

Акцыі лёнданскіх беларусаў сумесна зь іншымі арганізацыямі спрыялі пашырэнню інфармацыі пра беларускага іншадумца. З сакавіка 1986 г. лёнданская *The Times* у рубрыцы «Вязні сумленьня» зьмясьціла артыкул пра Міхася Кукабаку⁵¹⁷.

У 1987 г. ЗБВБ даслала Міхасю Кукабаку запросіны на сталае жыцьцё ў Лёндан, дзе яму будуць забяспечаныя праца і жыллё. Копіі запрашэньня былі дасланыя Генэральнаму сакратару ЦК КПСС Міхаілу Гарбачову (нар. 1931) і ў «Міжнародную амністыю»⁵¹⁸.

У чэрвені 1988 г. арганізацыя «Міжнародная амністыя» выдрукавала тэкст *Mikhail Kukobaka. Byelorussian Worker Imprisoned in the Soviet Union for Defending Human Rights* («Міхась Кукабака. Беларускі рабочы зняволены ў Савецкім Саюзе за абарону правоў чалавека»), які ўтрымліваў падрабязную інфармацыю пра справу беларуса⁵¹⁹.

Арганізаваныя на Захадзе акцыі пратэсту і інфармацыйныя кампаніі, у якіх брала ўдзел ЗБВБ, верагодна, усё ж зрабілі ўплыў на савецкае кіраўніцтва. Акрамя таго, інфармацыя пра Міхася Кукабаку выкарыстоўвалася замежнымі навукоўцамі. Яго справу згадала ў сваёй выдадзенай ў 1989 г. у Лёндане кнізе дасьледчыца С'юзан Рычардс (*Susan Richards*)⁵²⁰.

Нягледзячы на тое, што ЗБВБ ня здолела непасрэдна паўплываць на лёс Міхася Кукабакі, яно дапамагло іншым беларусам, прыкладам, пратэстанцкай сям'і Грыгальчыкаў, што падвяргаліся перасьледу ў БССР за свае рэлігійныя перакананьні. Намаганьнямі ЗБВБ з судзейнічаньнем асабіста Маргарэт Тэтчэр удалося дамагчыся таго, што згаданая сям'я змагла выехаць у Вялікабрытанію. Тут яны сталі на некаторы час сябрамі ЗБВБ, пакуль ня выехалі на сталае жыцьцё ў ЗША⁵²¹.

Беларуская харытатыўная сэкцыя (фонд)

Як згадвалася вышэй, ЗБВБ заўсёды займалася дапамогавай працай. Аднак пры невялікіх грашовых сродках ды вялікім абсягу іншай дзейнасьці стварыць сапраўды эфэктыўную сыстэму дапамогі беларусам спачатку не ўдавалася. Да 1960-х гг. наспела патрэба стварэньня асобнай харытатыўнай інстытуцыі. На пераадоленьне разнастайных фармальнасьцяў пайшло некалькі гадоў, пакуль у сакавіку 1964 г. не была афіцыйна зарэгістраваная англііскімі ўладамі Беларуская харытатыўная сэкцыя пры ЗБВБ (*Byelorussian Charitable Trust*).

28 жніўня 1964 г. адбылося першае паседжаньне ўправы новай інстытуцыі, старшынём якой стаў а. Леў Гарошка, сакратаром — Алесь Шацько, а скарбнікам — Павал Асіповіч. Надалей управа сэкцыі не абіралася зьездам ЗБВБ, а прызначалася Галоўнай управай на нявызначаны тэрмін. Яе наступнымі кіраўнікамі былі а. Фелікс

Журня (да 1974), а. Ян Пякарскі і іншыя. Доўгія гады функцыі сакратара і скарбніка выконвалі адпаведна Янка Міхалюк і Павал Асіповіч.

Праз тры гады дзейнасці ў 1967 г. Беларуская харытатыўная сэкцыя была ўпершыню занесеная ў спіс дабрачынных арганізацый (*The Annual Charities Digest*), які штогадова выдавала Галоўная ўправа афіцыйных дабрачынных арганізацый Вялікабрытаніі. Адначасова з гэтым Міжнародная сацыяльная служба Вялікабрытаніі (*International Social Service of Great Britain*) стала запрашаць прадстаўнікоў ЗБВБ на свае гадавыя зборкі. Такім чынам Беларуская харытатыўная сэкцыя стала ня толькі юрыдычна, але і фактычна суб'ектам грамады дабрачынных арганізацый Вялікабрытаніі.

Нягледзячы на тое, што гэта была сэкцыя пры ЗБВБ, яна карысталася вялікай самастойнасцю: мела свой Статут, асобнае кіраўніцтва, уласны грашовы рахунак і самастойна размяркоўвала сродкі на дабрачынныя праекты. Паводле Статуту, галоўнымі мэтамі дзейнасці Беларускай харытатыўнай сэкцыі былі:

1) дапамога патрабуючым, у першую чаргу беларусам, якія пражываюць у Вялікабрытаніі або па-за яе межамі;

2) дапамога ўздаваўчым установам, перадусім тым, якія навучаюць беларускай мове;

3) фінансавая падтрымка рэлігійных устаноў.

Для дасягнення гэтых мэтаў Сэкцыя мела права:

- закладаць адпачынаковыя дамы, хостэла, школы і адукацыйныя сямінары;
- устанаўліваць стыпэндзі і ўзнагароды;
- арганізоўваць выставы і лекцыі, як навуковыя, гэтак і рэлігійныя;
- закладаць і ўтрымліваць бібліятэкі, лябараторыі, тэатры, залі для сходаў;
- адчыняць і ўтрымліваць цэрквы, капліцы і сьвятарскія дамы;
- выдаваць і пашыраць кнігі, часопісы і іншыя публікацыі.

Такім чынам, Беларуская харытатыўная сэкцыя афіцыйна мела вялікія магчымасці для сваёй дзейнасці, патрэбна было толькі знайсці сродкі. У гэтым сэнсе легалізаваны статус дабрачыннай арганізацыі даваў дадатковыя прывілеі. Прыкладам, ахвяраванні на яе дзейнасць, што не перавышалі 50 000 фунтаў, былі вызваленыя ад падаткаў. Акрамя таго, Сэкцыя магла яшчэ сама атрымоўваць грошы ад дзяржавы ў якасці звароту ад падаткаў ахвярадаўцаў. Сыстэма гэтая працавала такім чынам, што калі нейкая асоба ці арганізацыя падпісвала з Сэкцыяй пагадненне выплачваць ёй цягам сямі гадоў пэўную суму грошай, то Сэкцыя магла зьвяртацца да дзяржавы, каб тая вярнула ёй частку падаткаў, якую б ахвярадаўца плаціў ад гэтае сумы. Прыкладам, калі б нехта ахвяроўваў 10 фунтаў цягам сямі гадоў, то Сэкцыя атрымоўвала б ад дзяржавы ў дадатак да гэтай сумы яшчэ 7 фунтаў штогод. Такая сыстэма дазваляла дабрачыннай арганізацыі штогадова павялічваць свой прыбытак.

На заклік Харытатыўнай сэкцыі ахвяроўваць грошы на дапамогу беларусам і беларускім установам, выкарыстоўваючы тыя магчымасці, што прадугледжвала брытанскае заканадаўства, спачатку адгукнуліся толькі адзінкі. Самы першы

ўнёсак у яе фонд у памеры 100 фунтаў зрабіла ЗБВБ, задэкляраваўшы таксама на сем гадоў суму ў 300 фунтаў. Невялікія грашовыя паступленьні перадвызначылі адпаведна невялікія магчымасьці аказаньня дапамогі. З часам, праўда, прыбытак стаў павялічвацца. У 1967 г. у фонд арганізацыі паступіў 591 фунт, у 1968 г. — 642, у 1969 г. — 1196, у 1970 г. — 1871 фунт. Асноўнымі крыніцамі прыбыткаў былі ахвяраваньні інстытуцыяў і асобаў, адпаведна з павелічэньнем іх аб'ёму расьлі і прыбыткі ад звароту падаткаў ахвярадаўцаў. Асобным пунктам прыбытку сталі працэнты з дывідэнтаў і акцыяў, у якія Сэкцыя рэгулярна ўкладала частку сродкаў, забясьпечваючы сабе часткова штогадовы прыбытак, праўда, невялікі. Шмат прыдаліся для разьвіцьця харытатыўнай дзейнасьці ахвяраваньні, перадаваныя ад Беларускага клюбу ў Манчэстэры, якія першыя гады былі вельмі значнымі: 1968 г. — 100 фунтаў, 1969 г. — 650 фунтаў, 1970 г. — 1150 фунтаў. Надалей сумы з Манчэстэру прыходзілі меншыя, прыблізна па 200 фунтаў. Гэта тлумачылася тым, што тамтэйшыя беларусы не заўсёды былі згодныя з тым, як Харытатыўная сэкцыя разьмяркоўвала сродкі.

Асноўныя напрамкі, на якія ішлі грошы, былі: дапамога беларускім установам (у Вялікабрытаніі і за мяжой), рэлігійным установам, патрабуючым асобам, а таксама беларускім выдавецтвам. Апошняя пазыцыя традыцыйна забірала найбольш сродкаў Харытатыўнай сэкцыі. Адным з галоўных праектаў тут было выданьне англамоўнага навуковага «Часопіса беларусаведы» (*The Journal of Byelorussian Studies*), што цягам усяго яго існаваньня выходзіў на сродкі Сэкцыі. Выдаткоўваліся таксама грошы на падтрымку газэты «Беларус» і іншых беларускіх эміграцыйных выданьняў. З часам Сэкцыя стала актыўна падтрымліваць выдавецкія праекты ў Беларусі.

Зь беларускіх установаў, што атрымоўвалі грошы ад Харытатыўнай сэкцыі, варты адзначыць Беларускаю бібліятэку і музэй імя Францыска Скарыны ў Лёндане і Англа-беларускае таварыства.

З часам павялічвалася колькасць тых, хто зьвяртаўся да ЗБВБ па дапамогу зь Беларусі. Канец 1980-х — пачатак 1990-х гг. вызначаўся надзвычай вялікім наплывам лістоў з разнастайнымі просьбамі. Адно прасілі дапамагчы выехаць зь Беларусі, іншыя — уладкаваць на працу, але пераважная большасьць патрабавала грашовай дапамогі для паляпшэньня ўмоваў жыцьця. ЗБВБ не магло вырашыць ўсе праблемы беларусаў на Бацькаўшчыне, тым больш тыя, якія беларусы мусілі вырашаць самі. Падтрымлівалі прыватныя асобы ў тым выпадку, калі патрабавалася тэрміновая мэдычная дапамога ці дапамога ў зьвязку з інваліднасьцю. Таксама крытычна адбіралі брытанскія беларусы і вартыя выдавецкія праекты, вылучаючы найбольш грамадзка значныя.

У 1990-х была ўведзеная сыстэма калектыўнага кіраваньня Сэкцыяй, калі ўсе рашэньні адносна разьмеркаваньня сродкаў прымаюцца нарадай апекуноў (*trustees*). У новых умовах існаваньня беларускай дыяспары ў Брытаніі, калі прадстаўнікі старой хвалі эміграцыі сталі адыходзіць ад справаў, гэта было найлепшае выйсьце. Сваю паспяховаю дзейнасьцю Харытатыўная сэкцыя працягвае і сёньня, падтрымліваючы незалежныя СМІ ў Беларусі, выдавецкія і іншыя ініцыятывы.

Згуртаваньне беларусаў у Вялікабрытаніі ад 1990 г. да сёньняшняга часу

Ад пачатку 1990-х гг. у дзейнасьці ЗБВБ адбыліся істотныя зьмены. Развал СССР і афармленьне дзяржаўнай незалежнасьці Беларусі было прыхільна сустрэтае паваянным пакаленьнем беларускай эміграцыі. Айцец Аляксандар Надсан апавядаў пра радасьць, што панавала ў беларускім асяродку ў Брытаніі, калі 25 жніўня 1991 г. Дэкларацыі аб дзяржаўным сувэрэнітэце быў нададзены статус канстытуцыйнага акту, а яшчэ празь месяц, 19 верасьня 1991 г., гістарычная сымболіка была зацверджаная ў якасьці дзяржаўнай, а краіна атрымала новую назву — Рэспубліка Беларусь⁵²². Кіраўніцтва ЗБВБ скіравала віншаваньні з гэтай нагоды да Вярхоўнага Савету Рэспублікі Беларусь.

Брытанскія беларусы, праз ранейшую падтрымку самвыдату і іншых апазыцыйных савецкай уладзе ініцыятываў, а таксама дапамогу БНФ «Адраджэньне» ў пэўнай ступені спрычыніліся да зьяўленьня на мапе Эўропы незалежнай краіны.

Але гэтыя падзеі не заміналі ЗБВБ крытычна ацэньваць рэальнае становішча на Бацькаўшчыне. Праблема мовы, таксама як і саветызаваная сьвядомасьць грамадзян ды хісткая палітычная сытуацыя ў Беларусі выклікалі сур'ёзную занепакоенасьць у беларускіх асяродках Брытаніі^{LXVIII}.

Ад канца 1980-х кантакты ЗБВБ зь Беларусьсю значна пашырыліся. У архівах арганізацыі захаваліся лісты ад шматлікіх прыватных асобаў і суполак з просьбамі аб дапамозе, найчасцей фінансавай. Кожны зварот Галоўная ўправа разглядала індывідуальна і давала адказ. Аднак ЗБВБ не магло задаволіць усе просьбы, пагатоў прыватнага характару. Найперш знаходзілі падтрымку грамадзка значныя, на думку сябраў ЗБВБ, ініцыятывы. Перадусім БВБ спрыяла дасьледчым і выдавецкім ініцыятывам: падтрымлівала незалежныя газэты й часопісы, падрыхтоўку і выданьне кніг. Яно спрычынілася да выданьня кнігі Зянона Пазьняка «Курапаты»⁵²³, факсымільнага выданьня «Нашай Нівы»⁵²⁴, паспрыяла дасьледаваньню Аляксандра Лукашукі лёсу Янкі Філістовіча^{LXIX525}, вялікай колькасьці іншых праектаў. Ахвяраваньні ЗБВБ ішлі і на падтрымку грамадзкіх арганізацый ды дзяржаўных устаноў, у тым ліку будаўніцтва адной са стаматалягічных клінік Менску⁵²⁶,

^{LXVIII} Будучы старшыня Згуртаваньня Алена Міхалюк апавядала, як са сьлязьмі на вачох яна ехала ў 1993 г. у цягніку Масква—Менск і глядзела на бел-чырвона-белыя фіранкі. Але разам з тым жанчына была ўражаная абсалютнай расейскамоўнасьцю беларусаў ня толькі ў цягніку, але і пазьней на вуліцах Менску і іншых гарадоў. (Успаміны Л. Міхалюк, запісаныя ў Манчэстэры ў жніўні 2005 г. Захоўваюцца ў архіве аўтаркі кнігі).

^{LXIX} **Янка Філістовіч** (1927—1953) — дзеяч беларускага нацыянальнага руху. Нарадзіўся ў в. Паняцічы (сёньня Вялейскі р-н Менскай вобл). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Ад 1947 г. жыў у Францыі, у якасьці вольнага слухача наведваў лекцыі на гістарычным факультэце ў Сарбо-не. Адзін са стваральнікаў Беларускай незалежнай арганізацыі моладзі, выдаваў часопіс «Моладзь». У 1950 г. выехаў у Бэльгію, некаторы час жыў у Лювэне. 9 верасьня 1951 г. пры дапамозе амэрыканскіх спэцслужбаў дэсантаваўся каля Маладзечна. Узначаліў партызанскую групу, якая дзейнічала на тэрыторыі Ільянскага раёну з 1949 г. У верасьні 1952 г. быў арыштаваны, а празь пяць месяцаў прысуджаны да найвышэйшай меры пакараньня — расстрэлу.

набыцьцё падручнікаў англійскай мовы для Гуманітарнага ліцэя і аддзяленьня міжнародных адносінаў гістфаку БДУ⁵²⁷, фінансаваньне падключэньня да інтэрнэту Акадэміі навук Беларусі⁵²⁸. Шмат дапамагала ЗБВБ і прыватным асобам у Беларусі і ў Брытаніі. У 1991 г. цягам некалькіх тыдняў у Беларускам доме ў Лёндане жыла мянчанка Тацяна Ганчарук з двухгадовай дачкой, якой у брытанскім шпіталі абсьледавалі сэрца⁵²⁹.

Падтрымлівала ЗБВБ праекты беларускай эміграцыі. Гэта былі ахвяраваньні на пабудову помніка ахвярам камуністычнага тэрору ў Канадзе^{LXX}, а таксама ўдзел у фінансаваньні выданьня «Ангельска-беларускага слоўніка» Валянціны Пашкевіч. Часам на падтрымку ЗБВБ уплывалі асабістыя кантакты з тым ці іншых дзеячам. У 1998 г. пасля наладжанай ЗБВБ сустрэчы з ганаровым віцэ-прэзыдэнтам беларускага ПЭН-цэнтру Карласам Шэрманам (1934—2005) і аповеду пра цяжкасьці беларускага прадстаўніцтва ў міжнародным ПЭН-цэнтры сябры ЗБВБ пастанавілі аплаціць сяброўскія складкі ўсім беларускім удзельнікам гэтай арганізацыі⁵³⁰.

Згаданыя праекты — толькі маленькая частка дабрачыннай дзейнасьці ЗБВБ ад пачатку 1990-х, што арганізацыя ажыцьцяўляла сама або празь Беларускаю харытатыўную сэкцыю (фонд).

Акрамя актывізацыі дабрачыннай дзейнасьці ў Беларусі і за яе межамі, у 1990-х гады істотна пашыліся кантакты ЗБВБ зь беларускімі навукоўцамі, літаратарамі, музыкамі, мастакамі і грамадзкімі дзеячамі. Сябры ЗБВБ сталі запрашаць на свае мерапрыемствы розных асобаў зь Беларусі або выкарыстоўвалі для наладжваньня сустрэчаў прыезды дзеячаў з Бацькаўшчыны паводле запрашэньня іншых арганізацый. У выніку, разам зь Беларускай бібліятэкай і музэем імя Ф. Скарыны ды Англа-беларускім таварыствам, цягам 1990-х—2000-х гадоў ЗБВБ арганізавала ў Лёндане сустрэчы зь дзясяткамі беларускіх творцаў і грамадзкіх асобаў, у тым ліку літаратуразнаўцам прафэсарам Адамам Мальдзісам, гісторыкам Генадзем Сагановічам, пісьменьнікам Уладзімірам Арловым, паэтам Рыгорам Барадуліным, гісторыкам Анатолям Грыцкевічам і іншымі.

Карысталіся папулярнасьцю выступы музыкаў і тэатральных калектываў. 6 жніўня 1995 г. паводле дамовы ЗБВБ зь менскім тэатрам «Дзе-Я?» (рэжысэр — Мікола Трухан), што меўся ўзяць удзел у Эдынбургскім фэстывалі, у беларускім рэлігійна-грамадзкім цэнтры ў Лёндане была арганізаваная сустрэча з артыстамі. У садзе (а потым ў залі бібліятэкі) быў паказаны спэтакль, на якім прысутнічала ня толькі беларуская, але й брытанская публіка. Гледачы ўбачылі пастаноўкі паводле Францішка Аляхновіча «Дзед і Баба», «Цені і страхі», а таксама пачулі беларускія песьні ў выкананьні заслужанай артысткі Беларусі Тацяны Мархель⁵³¹. 19 жніўня 1998 г. у Беларускам рэлігійна-грамадзкім цэнтры ў Лёндане на запрашэньне ЗБВБ выступала беларуская цымбалістка Кацярына Анохіна, якая таксама брала ўдзел у штогадовым Эдынбургскім фэстывалі⁵³². 27 ліпеня 1998 г. у бібліятэцы адбылося

^{LXX} **Помнік ахвярам палітычнага тэрору** — створаны ў 1995 г. на грошы беларусаў розных краінаў сьвету помнік у Сьвятыні пакутнікаў у Мідлэндзе (Антарыё, Канада).

спатканьне з маладымі футбалістамі клюбу «Дынама», якім ЗБВБ аплациў памяшканьне за ўвесь час побыту ў Брытаніі (яны правялі чатыры гульні)⁵³³.

Такія сустрэчы былі вельмі важныя і для пашырэння кантактаў ЗБВБ з прыватнымі асобамі і ўстановамі зь Беларусі, і для рэпрэзэнтацыі Беларусі ў Аб'яднаным Каралеўстве. Вялікае значэньне такія мерапрыемствы мелі і для саміх запрошаных, якія маглі ўбачыць тую несавецкую беларускую грамаду, якой не было ў Беларусі, ды ацаніць здабыткі суайчыньнікаў у Брытаніі.

Не спыняліся кантакты ЗБВБ і з прадстаўнікамі іншых беларускіх асяродкаў на эміграцыі. Гасьцямі імпрэзаў арганізацыі былі суайчыньнікі з Канады, ЗША, Аўстраліі, эўрапейскіх краінаў: Кастусь Акула, Аляксандар Баршчэўскі, Зора і Вітаўт Кіпелі^{LXXI}, Янка Запруднік, Лявон Юрэвіч^{LXXII}, Міхась Лужынскі^{LXXIII} і шмат іншых.

Нельга абмінуць і ладжаныя ЗБВБ сустрэчы зь беларускімі палітычнымі дзеячамі. Ад самага пачатку 1990-х ЗБВБ вельмі цікавілася палітычнымі падзеямі ў Беларусі, таму дзеячы палітычных партый былі шчыра вітанія ў Лёндане. У сакавіку 1991 г. на святаваньні ўгодкаў абвяшчэньня незалежнасьці БНР у брытанскай сталіцы

^{LXXI} **Зора Кіпель** (1927—2003) — грамадзкая дзяячка, літаратуразнаўца, дасьледчыца, бібліёграф, журналіст. Нарадзілася ў Менску ў сям'і Лявона і Апалёніі Савёнкаў. У 1944 г. разам з бацькамі апынулася ў Нямеччыне. Вучылася ў Беларускай гімназіі імя Я. Купалы ў Рэгенсбургу. У 1955 г. скончыла хімічны факультэт унівэрсытэту ў Лювэне (Бэльгія), пераехала ў ЗША. У 1966 г. скончыла бібліятэчны факультэт Ратгерскага ўнівэрсытэту (Нью-Джэрзі) і пачала працаваць у Нью-ёрскай публічнай бібліятэцы. Ад 1981 г. была загадчыцай Славянскага аддзелу. У 1983 г. скончыла літаратуразнаўчы факультэт Ратгерскага ўнівэрсытэту. Была сябрам Беларускага інстытуту навукі і мастацтва (БІНІМ), Беларуска-амэрыканскага задзіночаньня (БАЗА), у 1991—1995 гг. рэдагавала газэту «Беларус». Аўтар шэрагу публікацый па беларусазнаўчай тэматыцы. Разам з мужам Вітаўтам Кіпелем сабрала велізарную калекцыю беларускіх і беларусазнаўчых выданьняў на Захадзе, якая цяпер захоўваецца ў Нью-ёрскай публічнай бібліятэцы і на падставе якой быў створаны бібліяграфічны даведнік «Беларускі і беларусаведны друк на Захадзе», які выйшаў ужо пасля сьмерці адной зь яго складальніц.

Вітаўт Кіпель (нар. 1927) — грамадзкі дзеяч на Захадзе, дасьледчык, бібліёграф. Нарадзіўся ў Менску ў сям'і Яўхіма і Марыі Кіпеляў. Ад 1930 г. разам з бацькамі знаходзіўся ў высылцы ў Расеі. З 1944 г. на эміграцыі. Вучыўся ў Беларускай гімназіі імя Я. Купалы, Цюбінгенскім унівэрсытэце. У 1955 г. атрымаў ступень доктара геалягічных навук ва ўнівэрсытэце Лювэну (Бэльгія), пераехаў у ЗША. Працаваў у Нью-ёрскай публічнай бібліятэцы, сабраў калекцыю беларускіх выданьняў. Быў актыўным удзельнікам беларускага жыцьця ў ЗША: сябра шэрагу арганізацый, ад 1982 г. — старшыня БІНІМ. Аўтар шэрагу публікацый беларусазнаўчай тэматыкі (у тым ліку дасьледаваньня «Беларусы ў ЗША»). Разам з жонкай Зорай уклаў фундаментальную «Бібліяграфію беларускага і беларусаведнага друку на Захадзе» (2003, другое, дапоўненае выданьне выйшла ў 2006 г.).

^{LXXII} **Лявон Юрэвіч** (нар. 1965) — беларускі літаратуразнаўца, бібліятэкар. З 1993 г. жыве ў ЗША. Працуе ў Нью-ёрскай публічнай бібліятэцы. Сябра БІНІМ, а таксама рэдакцыйнай калегіі часопісу «Запісы БІНІМ», аўтар шэрагу кніг, прысьвечаных эміграцыйнай тэматыцы, а таксама ўкладальнік некалькіх літаратурных кніг.

^{LXXIII} **Міхась Лужынскі** (нар. 1926) — беларускі грамадзкі дзеяч ў Аўстраліі. У 1982—1986 і ад 1988 г. — старшыня Беларускага культурна-грамадзкага клюбу ў Сьднэі.

выступаў прадстаўнік БНФ Сяргей Шупа і старшыня камітэту культурнага і духоўнага адраджэння БНФ і таварыства «Бацькаўшчына» Людміла Пеціна⁵³⁴. У 1993 г. у Беларуска-рэлігійна-грамадскім цэнтры ў Лёндане віталі старшыню МЗС Беларусі Пётру Краўчанку і іншых супрацоўнікаў міністэрства. Пётра Краўчанка апавеў прысутным пра сытуацыю ў Беларусі і атрымаў ад ЗБВБ у падарунак выяву «Пагоні»⁵³⁵. У 1994 г. госьцем ЗБВБ быў міністар адукацыі Віктар Гайсёнак⁵³⁶.

У красавіку 1993 г. у Лёндане быў адчынены беларускі кансулят, які ў траўні 1994 г. быў ператвораны ў амбасаду. І надалей на нейкі час дыпламатычныя прадстаўнікі Беларусі сталі сталымі гасцямі на мерапрыемствах ЗБВБ. Да таго ж, лёнданскі беларус Ян Дамінік аддаў для патрэбаў беларускай амбасады ў Лёндане ў бясплатнае карыстаньне адзін са сваіх дамоў. 8 сьнежня 1994 г. у Беларуска-рэлігійна-грамадскім цэнтры ў Лёндане ЗБВБ сумесна з прадстаўніцтвам РБ ладзіла сустрэчу зь Мечыславам Грыбам і Нілам Гілевічам, што знаходзіліся ў краіне на запрашэньне Парлямэнту. Гэта была першая парламэнцкая дэлегацыя зь Беларусі ў Брытаніі⁵³⁷. У іншы час ЗБВБ ладзіла сустрэчы зь Зянонам Пазьняком, Лявонам Баршчэўскім і іншымі палітычнымі дзеячамі.

Аднак ад 1995 г. стаўленьне брытанскіх беларусаў да дыпламатычнага прадстаўніцтва ў Лёндане, як і да афіцыйнага Менску, кардынальна зьмянілася. Гэтану паспрыялі падзеі ў Беларусі і найперш вынікі рэфэрэндуму 1995 г., якія скасоўвалі гістарычную сымболіку і ўводзілі дзвюхмоўе. Палітыка прэзыдэнта Беларусі, скіраваная на інтэграцыю з Расеяй, русыфікатарскія тэндэнцыі ды крэн да аўтарытарызму — усё гэта было непрымальна для сябраў ЗБВБ і вымусіла арганізацыю адмовіцца ад афіцыйных кантактаў з амбасадай у Лёндане. Больш за тое, жонка памерлага ўжо на той час Яна Дамініка Тамара папрасіла дыпламатычных прадстаўнікоў Беларусі вызваліць прадстаўленае яе мужам памяшканьне, «калі там ня будзе бел-чырвона-белага сыцягу». У выніку беларуская амбасада вымушаная была шукаць сабе іншы будынак і на зусім іншых умовах^{LXXIV}.

У чэрвені 1995 г. беларуская моладзь Лёндану наладзіла адзін зь першых пікетаў беларускай амбасады ў Лёндане ў той час, калі амбасадар Уладзімір Шчас-

Плакаты пікету каля беларускай амбасады ў Лёндане.

^{LXXIV} Новая амбасада Рэспублікі Беларусь у Лёндане знаходзіцца па адрасе: 6 Kensington Court, London W8 5DL.

ны ўручаў даверчыя граматы брытанскай каралеве. Надалей пікетаваньне беларускага прадстаўніцтва ў знак пратэсту супраць дзеяньняў уладаў стала неад'емнай часткай жыцьця ўласна ЗБВБ. Гэткім чынам Згуртаваньне намагалася выказаць нязгоду з арыштамі апазыцыйных палітыкаў, антыдэмакратычнымі заявамі прэзыдэнта і ўраду Беларусі.

Разам са спыненьнем кантактаў з афіцыйнымі прадстаўнікамі Беларусі ў Лёндане, ЗБВБ не адмовілася ад кантактаў і падтрымкі апазыцыйных палітыкаў і грамадзкіх дзеячаў. Увесну 1996 г. сумесна з арганізацыяй «Міжнародная амністыя» ЗБВБ займалася справай Юрыя Хадыкі і Вячаслава Сіўчыка (якія трымалі шмат-

Пікет каля беларускай амбасады ў Лёндане. 2000 г.

дзённую галадоўку пратэсту супраць свайго арышту пасля Чарнобыльскага шляху 26 красавіка 1996 г.^{LXXV}). Была наладжаная кампанія напісаньня зваротаў да прэзыдэнта і генэральнага пракурора Беларусі з патрабаваньнямі вызваленьня вязьняў⁵³⁸.

У лютым 1999 г. на запрашэньне брытанскага ўраду ў Лёндан прыежджаў беларускі рэжысэр Юры Хашчавацкі, аўтар стужкі «Звычайны прэзыдэнт». ЗБВБ і Англа-беларускае таварыства арганізавалі сустрэчу зь дзеячам у Беларускай бібліятэцы і прагляд кінастужкі⁵³⁹. У сакавіку 2004 г. ЗБВБ наладзіла сустрэчу з дэпутатамі парламэнцкай групы «Рэспубліка»^{LXXVI}⁵⁴⁰, а ў траўні 2007 г. у Беларускам рэлігійна-грамадзкім цэнтры ў Лёндане віталі экс-кандыдата ў прэзыдэнты на выбарах 2006 г. Аляксандра Мілінкевіча⁵⁴¹.

Падтрымлівае шчыльныя кантакты ЗБВБ і з Радай БНР. У сакавіку 1998 г. ЗБВБ ладзіла прыняцьцё ў лёнданскім гатэлі Роял Ланкастэр (*Hotel Royal Lancaster*) у го-

^{LXXV} **Чарнобыльскі шлях (1996)** — акцыя беларускай апазыцыі, скіраваная супраць палітыкі прэзыдэнта Рэспублікі Беларусь, што была жорстка разагнаная ўладамі. Да розных тэрмінаў арышту пасля яе былі прыгавораныя дзясяткі ўдзельнікаў.

^{LXXVI} **Парламентская група «Рэспубліка»** — фракцыя ў Нацыянальным сходзе Другога скліканьня, якая выступала ў апазыцыі да палітыкі прэзыдэнта і ўраду. У яе склад уваходзілі Валер Фралоў, Уладзімір Парфяновіч, Сяргей Скрабец і іншыя дэпутаты.

нар 80-х угодакаў незалежнасьці БНР. Ва ўрачыстасьці брала ўдзел старшыня Рады БНР Івонка Сурвіла^{LXXVII}, дэлегацыя беларускіх парлямэнтарыяў і палітыкаў зь Беларусі⁵⁴². А ў верасьні 2002 г. намаганьнямі Англа-беларускага таварыства Івонка Сурвіла была прынятая ў брытанскім парлямэнце⁵⁴³. У сакавіку 2008 г. 90-я ўгодкі абвяшчэньня незалежнасьці БНР і 60-я ўгодкі дзейнасьці сваёй арганізацыі ЗБВБ зноў сьвяткавала разам з старшынёй Рады і іншымі высокімі гасьцямі ў гатэлі Мары-ёт (*Hotel Marriott*). Такім чынам, можна казаць пра захаваньні пэўнай пераемнасьці як у сувязях з Радай БНР, гэтак і ў характары сьвяткаваньняў, ладжаных ЗБВБ да ўгодкаў незалежнасьці.

На зьмену кантактам з супрацоўнікамі амбасады Беларусі на мерапрыемствы ЗБВБ сталі запрашаць брытанскага амбасадара ў Беларусі. Так, у сакавіку 2004 г. Браян Бэнэт выступаў перад беларускай грамадой Лёндану з паведамленьнем аб становішчы ў Рэспубліцы Беларусь⁵⁴⁴.

Акрамя наладжваньня кантактаў зь беларускімі дзячамі, ладжаньня сустрэчаў і дабрачыннай дзейнасьці цягам 1990—2000-х гг. ЗБВБ не спыняла і сваёй традыцыйнай працы ў Брытаніі. Як і раней, ладзіліся сьвяткаваньні ўгодкаў незалежнасьці і Слуцкага паўстаньня, арганізоўваліся літаратурныя вечары памяці Максіма Багдановіча⁵⁴⁵, Натальі Арсеньневай⁵⁴⁶ і інш. Акрамя таго штогод адбываліся і адбываюцца зьезды ЗБВБ.

Уся згаданая дзейнасьць ЗБВБ прыпала на час вялікіх зьменаў у самой арганізацыі. Ад пачатку 1990-х у ЗБВБ распачалася павольная зьмена пакаленьняў. Прадстаўнікі старой эміграцыі сталі пакрысе адыходзіць, спынялася дзейнасьць рэгіянальных аддзелаў, заняпалі беларускія дамы ў Манчэстэры і Брадфардзе. Вялікім ударам для Згуртаваньня стала сьмерць яго шматгадовага кіраўніка Янкі Міхалюка ў 1995 г. Цягам некалькіх гадоў сьледам за ім адышлі найстарэйшыя сябры Галоўнай управы Аляксандар Жданковіч, Аляксандар Лашук, Павал Асіповіч. ЗБВБ ў 1996 г. фактычна засталася без кіраўніцтва, і тады ўпершыню старшынём быў абраны прадстаўнік новай хвалі эміграцыі Васіль Еўдакімаў⁵⁴⁷.

Беларусы, што сталі актыўна прыяжджаць у Брытанію ад пачатку 1990-х, значна адрозьніваліся ад суайчыньнікаў паваеннай хвалі эміграцыі. Сярод іх было шмат студэнтаў, што прыбывалі на навучаньне ў брытанскіх унівэрсытэтах і надалей заставаліся ў краіне, былі прадстаўнікі эканамічнай, а з часам і палітычнай

^{LXXVII} **Івонка Сурвіла** (нар. 1936) — беларуская грамадзкая дзяячка, мастачка. Нарадзілася ў Стоўпцах (Менская вобл.). Ад 1944 г. — разам з бацькамі на эміграцыі. Жылі ў Даніі, з 1948 г. — у Францыі. Вучылася ў Вышэйшай мастацкай школе ў Парыжы. У 1959 г. скончыла філялягічны факультэт Сарбоны. Разам з мужам пераехала ў Мадрыд, дзе ў 1959—1965 гг. была супрацоўніцай беларускай рэдакцыі Гішпанскага нацыянальнага радыё. У 1969 г. зь сям'ёй перабралася ў Канаду, дзе працавала ў Фэдэральным бюро перакладаў. Узначальвала БІНІМ у Канадзе, была сябрам управы Рады па пытаньнях шматкультуралізму, старшынёй управы Каардынацыйнага камітэту беларусаў Канады, старшыня Канадзкойскага фонду дапамогі ахвярам Чарнобылю. Ад 1997 г. — старшыня Рады БНР.

Шасьцідзясяты зьезд ЗБВБ. 2006 г.

эміграцыі. Толькі невялікая частка зь іх зацікавілася дзейнасьцю ЗБВБ. І тым ня менш, ад пачатку 1990-х шэрагі Згуртаваньня сталі актыўна папаўняцца новымі сябрамі. Праўда, былі сярод іх і своеасаблівыя «старыя» ўдзельнікі арганізацыі, што ўваходзілі ў яе раней, пераважна пры канцы 1940-х. Так, у 1993 г. у арганізацыю вярнуліся Эдвард Беразінскі, Сяргей Дзейка, Янка Калбаса, у 1995 г. — Хведар Жынгель, а пазьней і ягоная жонка Вольга. Аднак большасьць новых сябраў ЗБВБ цягам 1990-х былі прадстаўнікамі новай хвалі эміграцыі. Аднымі зь першых, яшчэ ў 1990 г., у арганізацыю прыйшлі Валеры Мартынчык і Ірына Гурло, што пазьней некалькі гадоў выконвалі абавязкі адміністратара Беларускага дому ў Лёндане, а таксама сакратара і скарбніка ЗБВБ. Пазьней Згуртаваньне папоўнілася студэнтамі, сюды прыйшлі Ігар Лабацэвіч, Павал Шаўцоў, Юлія Баўдзей, Ірына Дубянецкая, Караліна Мацкевіч, Ігар Іваноў, Мікола Пачкаеў і іншыя. Найбольшая колькасць новых сябраў прыйшла ў ЗБВБ цягам 1993—1998 гг.^{LXXVIII} Пазьней працэс папаўненьня шэрагаў крыху запаволіўся, а стаўленьне да прыняцьця новых сябраў стала больш асьцярожнае.

Да пачатку 2000 г. колькасць «старых» і «новых» сябраў у ЗБВБ стала роўнай. Аднак выявілася і розьніца поглядаў прадстаўнікоў розных пакаленьняў на Згур-

^{LXXVIII} Зьвесткі і падлікі паводле Кнігі пратаколаў паседжаньняў Галоўнай управы ЗБВБ, што захоўваецца ў архіве ЗБВБ.

таваньне, яго мэты і прынцыпы дзейнасьці. Паказальна, што Васіль Еўдакімаў кіраваў арганізацыяй толькі адзін год, а пасля на пасаду старшыні прыйшла прадстаўніца паваеннай эміграцыі Алена Міхалюк, якая застаецца старшынёй і сёньня. Прадаўжальніца справы свайго мужа Янкі, Алена Міхалюк сёньня зьяўляецца ў нейкай ступені сымбалам трываласьці і актыўнай грамадзянскай пазыцыі ЗБВБ, а таксама той беларускай ідэі, зь якой стваралася гэтая арганізацыя.

Магчыма, «старыя» беларусы ў пэўны момант сталі асьцерагацца цалкам перадаць ЗБВБ у рукі маладасьведчанай моладзі і вырашылі да часу захаваць свой кантроль і вызначальную ролю. Разам з тым, прадстаўнікі новай хвалі эміграцыі не былі цалкам пазбаўленыя ўплыву на яе разьвіцьцё. Яны сталі пастаяннымі сябрамі Галоўнай управы. Цягам апошніх гадоў значную працу робіць сакратар і скарбнік ЗБВБ Сяргей Пяткевіч. З ініцыятывы «маладых» стаў выходзіць адноўлены «Камунікат ЗБВБ», рэдактарам якога пэўны час быў Ігар Лабацэвіч, а пазьней стаў Сяргей Пяткевіч. Былая студэнтка Караліна Мацкевіч-Дафі арганізавала ў 2000 г. у Лёндане новую школку для беларускіх дзетак. У жніўні 1999 г. у інтэрнэце зьявіўся сайт «Беларусы ў Вялікай Брытаніі і Ірляндыі» (<http://home.clara.co.uk/skaryna>), створаны беларускімі студэнтамі. Гэта быў своеасаблівы сайт-парасон для ўсёй беларускай грамады, дзе змяшчаліся старонкі: дыскусійны клуб «Чарнобыль», інфармацыя пра бягучыя падзеі, кніжная палічка, старонка Англа-беларускага таварыства, старонка Скарынаўскай бібліятэкі з апісаньнем калекцыі, старонка Беларускай каталіцкай місіі. Пазьней, да 60-годзьдзя ЗБВБ, Сержуком Вінаградавым быў распрацаваны і цалкам самастойны сайт арганізацыі, дзе разьмешчаная яе кароткая гісторыя, храналёгія апошніх падзеяў і шмат іншай інфармацыі.

Сёньня ЗБВБ, безумоўна, ужо не тая арганізацыя, якой яна стваралася пры канцы 1940-х гг.: зьмяніліся ўмовы дзейнасьці, скарэктаваныя прыярытэты, прыйшлі іншыя асобы. Праўда, як і раней, згуртаваньне застаецца найбуйнейшай і найбольш уплывовай беларускай арганізацыяй у Вялікабрытаніі. Як і ў папярэднія часы, ЗБВБ супрацоўнічае зь іншымі суполкамі беларусаў, асабліва з Англа-беларускім таварыствам і Беларускай бібліятэкай і музэем імя Францыска Скарыны ў Лёндане. Сёньня згуртаваньне ня мае тае рэгіянальнай структуры, што існавала раней. Пасля продажу Беларускіх дамоў у Манчэстэры і Брэдфардзе асноўнае беларускае жыцьцё ў Брытаніі канчаткова сканцэнтравалася ў Лёндане. Разам з тым, ЗБВБ назапасіла сродкі для дапамогі разнастайным беларускім ініцыятывам як у Беларусі, гэтак і за яе межамі, і арганізацыя па-ранейшаму стаіць на грунце падтрымкі сапраўднага адраджэньня Беларусі і дэмакратычных пераўтварэньняў.

З часам старое пакаленьне ЗБВБ адыйдзе ад справаў цалкам, і прадстаўнікі новай хвалі эміграцыі возьмуць у свае рукі кіраваньне арганізацыяй. Ад іх будзе залежаць, якой стане дзейнасьць згуртаваньня ў наступных дзесяцігодзьдзях. Магчыма, гэта будзе цалкам іншая арганізацыя, аднак варта спадзявацца, што той грунт, тая ідэя, што была закладзеная паваенымі эмігрантамі, застанецца нязьменнай і надалей.

Пэрыяды дзейнасьці ЗБВБ

Усю гісторыю ЗБВБ можна падзяліць на некалькі пэрыядаў, кожны зь якіх меў свае адметныя асаблівасьці ў жыцьці арганізацыі.

Першы пэрыяд — 1946 г. — канец 1950-х гг. — час станаўленьня Згуртаваньня, яго вэртыкальнай і рэгіянальнай структураў, наладжваньня мэханізмаў працы. У гэты час арганізацыя прайшла своеасаблівую праверку на трываласьць намераў яе стваральнікаў, перажыўшы нутраны раскол і шырокую рээміграцыю. Гэта час найбольшых надзеяў і расчараваньняў, найвялікшай колькасьці сябраў у арганізацыі і найбольш значнага іх адцёку. Былі створаныя і дзейнічалі аддзелы ў Ковэнтры—Бірмінгеме, Брадфардзе, Манчэстэры, Кембрыджы, наладжаная іх супраца з цэнтрам, набытыя Беларускае дамы. За гэты час пасьпелі паўстаць і зьнікнуць беларускія прадпрыемствы ў Брытаніі, зьявіліся і скончылі выхад некаторыя пэрыёдыкі ЗБВБ. Знойдзеныя прыяцелі беларусаў сярод брытанцаў і паўстала Англа-беларускае таварыства. Можна сьцьвярджаць, што цягам першага пэрыяду дзейнасьці сябры Згуртаваньня навучыліся працаваць разам і вызначыліся ў прыярытэтах сваёй арганізацыі.

Другі пэрыяд — 1960—1970-я гг. — час, калі ЗБВБ стабілізавалася і ў колькасьці сябраў, і ў абсягах ды кірунках дзейнасьці. У гэты час пачынае сур'ёзна ўмацоўвацца матэрыяльная база Згуртаваньня. Яно можа дазволіць сабе накіроўваць сродкі на падтрымку іншых арганізацый і праектаў. У гэты час ЗБВБ трымаецца на ахвярнай працы згуртаваных адзінак і паступова заваёўвае трывалыя пазыцыі ў брытанскім шматнацыянальным грамадзтве.

Трэці пэрыяд — 1980-я гг. — безумоўна адрозьніваецца ад папярэдніх. У гэты час стала актыўна адыходзіць «старая гвардыя» ЗБВБ, амаль спыняюць дзейнасьць яго аддзелы. У той жа час растуць кантакты зь Беларусьсю. Згуртаваньне ўсё больш пільна сочыць за падзеямі ў БССР, падтрымлівае прагрэсіўныя тэндэнцыі і ініцыятывы па адраджэньні нацыянальнай культуры.

Пэрыяд ад пачатку 1990-х можна назваць часам зьмены пакаленьня ў ЗБВБ. У гэты час на зьмену беларусам паваеннай хвалі ў арганізацыю актыўна прыходзяць прадстаўнікі новай эміграцыі. Яны паступова апаноўваюць кіраўніцтва ЗБВБ, напаўняюць зьместам дзейнасьць арганізацыі. ЗБВБ прыстасоўваецца да новых умоваў працы як у тэхнічным пляне, так і ў палітычным — зноў у апазыцыі да ўладаў на Бацькаўшчыне. Пакуль маладыя сябры толькі вучацца грамадзкай працы, мусяць супрацоўнічаць з пазасталымі адзінкамі «старой гвардыі», што вызначаюць асноўныя прынцыпы дзеяньняў ЗБВБ. З адыходам апошніх прадстаўнікоў старой хвалі на плечы гэтай новай эміграцыі ляжа клопат самастойнага працягу беларускай дзейнасьці ў Вялікабрытаніі. Сёньня яшчэ не відавочна, які будзе гэты працяг і якой доўгай будзе новая гісторыя ЗБВБ, найстарэйшай у Вялікабрытаніі беларускай арганізацыі. Аднак пэрспэктывы ў яе, безумоўна, ёсьць.

Хрысьціянскае аб'яднаньне беларускіх работнікаў у Вялікабрытаніі

Стварэньне і першы зьезд арганізацыі

Хрысьціянскае аб'яднаньне беларускіх работнікаў у Вялікабрытаніі (ХАБР) стала адным зь першых і найгалоўнейшых вынікаў палітычнага расколу ў шэрагах брытанскіх беларусаў. Нельга казаць, што арганізацыя сама справакавала раскол, — яна толькі фармальна замацавала наяўныя ў грамадзе супярэчнасьці, прынесеныя звонку. Тым ня менш, з стварэньнем ХАБР — арганізацыйным афармленьнем новага цэнтру прыцягненьня беларусаў у Брытаніі — тэндэнцыі падзелу беларускай эміграцыі ў краіне сталі пашырацца, і шараговы беларус аказваўся перад неабходнасьцю выбару, з кім ён: ХАБР ці ЗБББ. Пачалася інфармацыйная вайна дзвюх арганізацый.

ХАБР быў запачаткаваны на арганізацыйным сходзе ў Лёндане 15 сакавіка 1948 г. Тут была створаная Часовая ўправа, якая мела на мэце падрыхтоўку да правядзеньня першага зьезду арганізацыі^{LXXIX}, на сходзе было прынятае рашэньне пра выданьне часопіса «Аб'яднаньне»⁵⁴⁸. Асновай новапаўсталай арганізацыі сталі сябры першага Лёнданскага аддзелу ЗБББ, якія амаль цалкам аказаліся прыхільнікамі прэзыдэнта БЦР Радаслава Астроўскага.

Пасьля правядзеньня першага самастойнага мерапрыемства ХАБР — сьвяткаваньня ўгодкаў незалежнасьці БНР 25 сакавіка 1948 г. у Лёндане — цягам наступных месяцаў дзейнасьць арганізацыі засяродзілася на выданьні ўласнага пэрыядыка. За першы год працы ўдалося выдаць дзевяць нумароў «Аб'яднаньня», старонкі якога сталі трыбунай прыхільнікаў БЦР. Сам часопіс аб'яднаў аднадумцаў ня толькі ў Брытаніі, але і ў іншых краінах беларускай эміграцыі (у 1948 г. яго дасылалі ў краіны Эўропы, ЗША, Канаду, Аўстралію).

Акрамя выдавецкай дзейнасьці, сябры новапаўсталай арганізацыі заняліся актыўнай дапамогавай працай. Адною зь першых рэалізаваных ініцыятываў стала дасылка адзінаццаці пачак салодкіх падарункаў для беларускіх дзяцей у лягеры *DP* у Нямеччыне⁵⁴⁹.

14 лістапада 1948 г. у Лёндане знайшла сваё арганізацыйнае афармленьне ініцыятыва па стварэньні Касы самапомачы пры ХАБР^{LXXX}. Была створаная ініцыятываная група і абранае часовае кіраўніцтва касы⁵⁵⁰.

Зь іншых мерапрыемстваў, наладжаных сябрамі ХАБР цягам першага году працы арганізацыі, можна адзначыць паніхіду і жалобную акадэмію, прысьвечаныя

^{LXXIX} У Часовую ўправу ХАБР увайшлі: Мікола Буляк (старшыня), Барыс Суравы (віцэ-старшыня), Юры Весялкоўскі (сакратар), Павал Бударкевіч (скарбнік), Кастусь Нор, Сымон Сэрафіновіч, Аляксандар Малаха, Аляксандар Жданковіч, Аркадзь Варава і Васіль Завадзкі (сябры Ўправы).

^{LXXX} Абраныя кіраўнікі касы: старшыня А. Аўсейчык, заступнік Язэп Балабановіч, сакратар Уладзімір Ваўчок, скарбнік Кастусь Стасевіч, сябра Лукаш Шпакоўскі.

св. пам. Міколу Шылу^{LXXXI}, Паўлу Сьвірыду^{LXXXII} і Хведару Ільяшэвічу^{LXXXIII}, што адбылася ў Лёндане 21 лістапада 1948 г. з удзелам архіепіскапа Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы Савы (Саветава)⁵⁵¹. На мерапрыемстве прысутнічалі таксама госьці з правінцыі, што было сьведчаньнем актыўнай дзейнасьці ХАБР па пашырэнні сваіх шэрагаў па-за сталіцай. Гурткі ХАБР увосень 1948 г. зьявіліся ў Манчэстэры і хостэле ў *Little Addington*⁵⁵². 14 лістапада 1948 г. паўстаў аддзел ХАБР у Лёндане, які надалей стаў асновай дзейнасьці ўсёй арганізацыі⁵⁵³. Менавіта яго сябры найбольш займаліся падрыхтоўкай Першага агульнага зьезду.

Першы звычайны агульны зьезд Хрысьціянскага аб'яднаньня беларускіх работнікаў^{LXXXIV} адбыўся 26 сьнежня 1948 г. у Лёндане, у памяшканьнях хостэла на *Onslow Square*. У ім узяў удзел 61 дэлегат і восем гасьцёў, у тым ліку прадстаўнік ЗБВБ Міхась Вострыкаў і гаспадар хостэла^{LXXXV}. Многія дэлегаты былі ў свой час удзельнікамі 1-га і 2-га зьездаў ЗБВБ, але гэтым разам яны мелі аднолькавыя палітычныя погляды.

Для кіраваньня зьездам ХАБР быў створаны прэзыдыюм, у які увайшлі Барыс Суравы (старшыня), Кастусь Нор (намесьнік), сакратары Алесь Гатковіч, Сьцяпан Рудзь і Анані Бурак. Барыс Суравы як віцэ-старшыня Часовай управы пазнаёміў дэлегатаў з праробленай за дзевяць з паловай месяцаў працай. У артыкуле «Аб'яднаньня» ў падсумаваньне першага этапу дзейнасьці арганізацыі адзначалася: «*Уся арганізацыйная, як і наогул грамадзкая праца, фактычна апіраецца на параўнальна невялікай колькасьці людзей, занятых цяжкай штодзённай працай і на іх собскіх грашовых ахвярах у той час, калі колькасьць беларусаў, сумленна падрахаваўшы, перавышае ў В. Брытаніі ня сотні ці тысячы, а дзясяткі тысяч*»⁵⁵⁴.

^{LXXXI} **Мікола Шыла** (1888—1948) — беларускі грамадзкі дзеяч. Дэлегат Першага (1917) і Другога (1944) Ёсебеларускіх кангрэсаў. У 1917—1920 гг. — старшыня Партыі беларускіх эсэраў. У 1920-х—1930-х браў удзел у заходнебеларускім нацыянальным руху. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Падтрымаў БЦР. Памёр у лягеры Госьляр (Заходняя Нямеччына).

^{LXXXII} **Павал Сьвірыд** (1886—1948) — грамадзкі дзеяч, юрыст. У 1930-х працаваў у Наваградку. У часе нямецкай акупацыі быў старшынём Наваградзкага акруговага суду. Сябра БЦР. Ад 1944 г. — на эміграцыі ў Нямеччыне. Памёр у Равэнсбургу (Заходняя Нямеччына).

^{LXXXIII} **Хведар Ільяшэвіч** (1910—1948) — беларускі грамадзкі дзеяч, журналіст, пісьменьнік. Скончыў гістарычны факультэт Віленскага ўнівэрсытэту. Падчас нямецкай акупацыі — у Бела-стоку, кіраваў Беларускім камітэтам, рэдагаваў штотыднёвік «Новая Дарога». У ліпені 1944 г. выехаў у Бэрлін, працаваў у рэдакцыі газэты «Раніца», у 1944 г. выдаў восем кніг з сэрыі «Народная бібліятэчка». Пасьля вайны жыў у лягеры Ватэнштэт, настаўнічаў у мясцовай беларускай гімназіі, апекаваўся беларускім скаўтынгам. Загінуў у аўтакатастрофе.

^{LXXXIV} Паводле Статуту ХАБР, зьезды падразьдзяляліся на звычайныя і надзвычайныя. Звычайныя праводзіліся раз на год згодна з Рэгулямінам арганізацыі. Для правядзеньня надзвычайных зьездаў патрабавалася пастанова Галоўнай управы, або, як мінімум, патрабаваньне двух акруговых аддзелаў ХАБР. Аднак надзвычайныя зьезды насамрэч не праводзіліся.

^{LXXXV} За два дні да гэтага, 24 сьнежня 1948 г., згуртаваньне беларусаў у Вялікабрытаніі было зарэгістраванае брытанскімі ўладамі пад назвай *Association of Byelorussians in Great Britain Limited*.

Такім чынам, нягледзячы на абвешчаныя на зьездзе значныя дасягненні ХАБР, у арганізацыі, як і ў іншых падобных на эміграцыі, адной з найвялікшых праблемаў адразу ж стаў дэфіцыт дзейных кадраў. Праўда, на хвалі эйфарыі спаборніцтва з ЗБВБ гэтая праблема пакуль не высоўвалася на першы плян, і невялікая колькасць актыўных адзінак ставіла сабе далёкасяжныя мэты і заданьні на найбліжэйшы час. Так, Першы зьезд канстатаваў неабходнасьць неўзабаве арганізаваць прафэсійныя работніцкія саюзы ў Лёндане і на правінцыі; павялічыць сетку гурткоў і акруговых цэнтраў; набыць собскі дом ХАБР у Лёндане, павысіць узровень і пэрыядычнасьць прэсы.

Удзельнікі зьезду таксама адразу акрэсьлілі свае палітычныя прыярытэты, прыняўшы рэзалюцыі ў падтрымку Беларускай Цэнтральнай Рады ды Беларускага цэнтральнага прадстаўніцтва сусьветнай эміграцыі. Прывітальныя тэлеграмы былі высланыя прэзыдэнту БЦР Радаславу Астроўскаму, старшыні Калегіі БЦР Юрыю Сабалеўскаму^{LXXXVI}, у Беларускае цэнтральнае прадстаўніцтва сусьветнай эміграцыі⁵⁵⁵. У сваю чаргу дэлегаты зьезду атрымалі віншавальныя тэлеграмы зь беларускіх лягераў для перамешчаных асобаў у Нямеччыне (найперш з Ватэнштэту). Можна сказаць, што ХАБР уключалася ў агульнабеларускі эміграцыйны палітычны кантэкст.

Сярод найбольш важных пастановаў Першага зьезду ХАБР трэба адзначыць зацьверджаньне Статуту арганізацыі (праект быў створаны яшчэ 15 красавіка 1948 г.). Паводле яго, галоўнымі мэтамі Аб'яднаньня былі: дапамога «*сябрам у пашырэнні прафэсійнай веды і атрыманьні адпаведнай вывучанаму фаху працы*»⁵⁵⁶ (сацыяльная і прафэсійная адаптацыя ў новай краіне), аказаньне маральнай і матэрыяльнай дапамогі сваім сябрам. Акрамя таго, арганізацыя мелася надаваць увагу культурна-асьветнай працы сярод эмігрантаў, павышэньню іх нацыянальнай сьвядомасьці, а таксама захаваньню «*дэмакратычна-хрысьціянскіх прынцыпаў у беларускім грамадзкім жыцьці на чужыне*»⁵⁵⁷. Была яшчэ адна мэта, якая вызначала сэнс жыцьця і дзейнасьці ў Вялікабрытаніі, — «*паварот у вольную Бацькаўшчыну, дзе кожны з нас пакінуў некага, або нешта дарагое, пакінуў частку сябе. Таму, каб вярнуцца ў вольную Беларусь, нам трэба захаваць свае народныя традыцыі і свой нацыянальны характар. Асягнуць гэта нам удалася толькі пры нашай згуртаванасьці ў беларускіх нацыянальных арганізацыях, у якіх мы зможам захаваць наша нацыянальнае аблічча, або ў праціўным выпадку мы станемся жабракамі...*»⁵⁵⁸.

^{LXXXVI} **Юры Сабалеўскі** (1889—1957) — беларускі грамадзка-палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў Стоўпцах. У 1922—1926 гг. — пасол польскага сойму, у 1924—1926 гг. — сябра і адзін з кіраўнікоў БСРГ. Некалькі разоў арыштоўваўся польскімі ўладамі. Падчас нямецкай акупацыі займаў пасаду бургамістра Баранавічаў. Ад лета 1943 г. да студзеня 1944 г. — старшыня Беларускай самапомачы. Са студзеня 1944 г. — віцэ-прэзыдэнт БЦР. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Нямеччыне, ЗША, ад 1956 г. зноў у Нямеччыне. Браў актыўны ўдзел у грамадзка-палітычнай дзейнасьці. Актывіст БЦР, у 1955 г. разам з Іванам Касяком, Леанідам Галяком, Лявонам Савёнкам, Міколам Паньковым стварыў Камітэт незалежнай Беларусі. Памёр у Нямеччыне.

Сябрам ХАБР мог стаць любы беларус (беларуска). Неабходна было толькі мець рэкамендацыю ад дзейнага сябра арганізацыі ды плаціць унёскі, якія складалі 1 шылінг (1/20 фунта) пры ўступленьні і 3 шылінгі штомесяц^{LXXXVII}.

Зацьверджаньне Статуту арганізацыі дало магчымасьць абраць і сталыя кіраўнічыя органы ХАБР. Найвышэйшым органам арганізацыі зьяўляўся Агульны зьезд яе сяброў. Дэлегаты Зьезду мелі права аналізаваць дзейнасьць Галоўнай управы, Рэвізійнай камісіі, абіраць выканаўчыя органы Аб'яднаньня, зацьвярджаць бюджэт, уносіць праўкі ў Статут арганізацыі. Толькі Агульны зьезд мог распусьціць або прыпыніць дзейнасьць ХАБР, калі за гэтае рашэньне прагаласавала ня менш за 2/3 дэлегатаў зьезду.

У пэрыяд між зьездамі кіраўнічыя функцыі ўскладаліся на выканаўчы орган ХАБР — Галоўную ўправу, што мусіла рэпрэзэнтаваць арганізацыю ў грамадзкім жыцьці Вялікабрытаніі і ў замежжы. У склад першай Галоўнай управы ўвайшлі Барыс Суравы (старшыня), Сымон Сэрафіновіч (віцэ-старшыня), Юры Весялкоўскі (сакратар), Павал Бударкевіч (скарбнік), Кастусь Нор, Аркадзь Варава, Максім Рудзь, Аляксандар Жданковіч, Алесь Гатковіч (сябры), Аляксандар Малаха, Васіль Завадзкі, Тодар Бабік (усе — заступнікі сяброў)⁵⁵⁹. Акрамя таго, Першы зьезд абраў Рэвізійную камісію, што павінная была кантраляваць гаспадарчую дзейнасьць як усяго ХАБР, так і яе рэгіянальных суполак^{LXXXVIII}. Адметна, што ў кіраўніцтва не ўвайшоў адзін з галоўных ініцыятараў стварэньня ХАБР — Мікола Буляк. У хуткім часе пасля стварэньня арганізацыі ён сур'ёзна захварэў і доўгі час знаходзіўся ў шпіталі^{LXXXIX}.

Першы агульны зьезд ХАБР скончыў пэрыяд арганізацыйнага афармленьня прыхільнікаў БЦР у Брытаніі. Сабраныя ў адзіную грамаду аднадумцы, захопленыя ідэалягічнай барацьбой з прыхільнікамі Рады БНР, як і іх апанэнты, мелі вялікі імпульс да грамадзкай працы і хацелі даказаць, што менавіта яны і ёсьць сапраўдныя беларусы і патрыёты.

Рэгіянальная структура

Хрысьціянскае аб'яднаньне беларускіх работнікаў^{XC} задумвалася як згуртаваньне «*прафэсійных хаўрусаў беларускіх работнікаў у Вялікабрытаніі*». Базавай суполкай, паводле Статуту, павінен быў стаць хаўрус (аб'яднаньне) беларускіх работнікаў з «*колькасцьцю ня менш за дваццаць чалавек, прыналежных да адной прафэсіі*». Але празь недахоп людзкіх рэсурсаў стварыць прафэсійныя хаўрусы

^{LXXXVII} Пры канцы 1940-х тыднёвы заробак замежных рабочых у Англіі складаў 4—5 фунтаў (80—100 шылінгаў).

^{LXXXVIII} У першы склад камісіі ўвайшлі А. Аўсейчык (старшыня), Сьцяпан Дубіна (сакратар), Юры Хахолка (скарбнік).

^{LXXXIX} Паводле інфармацыі Юрыя Весялкоўскага, Мікола Буляк нэрвова захварэў на манію перасьледу.

^{XC} Англамоўная назва *United Christian Byelorussian Workers in Great Britain* — UChBW.

не ўдалося, таму асновай Аб'яднання сталі звычайныя суполкі беларусаў, створаныя ў месцах кампактнага пражывання нашых суайчыньнікаў, без падзелу на прафэсійны заняткаў.

І ўжо Статут 1955 г. змяшчаў запіс, што ХАБР ёсьць аб'яднаньнем усіх беларускіх работнікаў у Вялікабрытаніі, аднак з улікам таго, што сяброўства можа таксама ажыцьцяўляцца праз прафэсійныя саюзы. Найдрабнейшай адзінкай мусілі быць гурткі з колькасьцю ўдзельнікаў ня менш за дзесяць⁵⁶⁰, якія аб'ядноўваліся ў акруговыя аддзелы. Але і гэтую норму празь недахоп людзей выканаць не ўдалося.

Таму ХАБР адразу дзяліўся на акруговыя аддзелы (цэнтры), якія павінныя былі складацца ня менш як зь дзесяці сябраў. Калі ў нейкай мясцовасьці пражывала меней за дзесяць сябраў ХАБР, сюды прызначаўся спэцыяльны ўпаўнаважаны⁵⁶¹. Такім чынам, прынцыпы арганізацыі рэгіянальнай структуры Аб'яднання былі вельмі падобныя на аналягічныя прынцыпы ЗБВБ.

Кіраваўся акруговы цэнтар — такіх было тры: Ланкашыр, Ёркшыр, Лёндан — акруговай управай, якая складалася са старшыні, ягонага намесьніка, скарбніка, і двух-трох сябраў⁵⁶². Найвышэйшай формай улады быў Акруговы зьезд сябраў, што склікаўся раз на год, звычайна перад Агульным зьездам ХАБР.

Адным зь першых быў створаны гурток ХАБР «Літл Адынган». Арганізацыйная зборка яго адбылася яшчэ 17 кастрычніка 1948 г. у хостэле ў Літл Адынган, дзе жыла невялікая група беларусаў. У выніку быў заснаваны гурток пад кіраўніцтвам Кастуся Люхты (старшыня), А. Кадоліча (заступнік), А. Новіка (сакратар)⁵⁶³. Аднак дзейнасьць гуртка не была працяглай. У хуткім часе працаўнікі-беларусы, што жылі ў Літл Адынган, раз'ехаліся па іншых месцах у пошуках жыльля і працы, і суполка ХАБР спыніла існаваньне, а некаторыя яе ўдзельнікі далучыліся да іншых рэгіянальных структураў арганізацыі.

Акруговы цэнтар ХАБР у Ёркшыры

Акруговы цэнтар ХАБР «Ёркс» быў заснаваны 24 ліпеня 1949 г. на сходзе, скліканым у Брадфардзе з ініцыятывы Алеся Гатковіча, Юрыя Хахолкі і Вітала Цярпіцкага. У ім узялі ўдзел каля 30 чалавек — як сябраў ХАБР, так і проста зацікаўленых беларусаў. На сходзе ў шэрагі арганізацыі таксама былі прынятыя трынаццаць новых асобаў. Галоўнымі абавязкамі ўдзельнікі акруговага цэнтру ХАБР Ёркс бачылі рэгулярнае сплываньне сяброўскіх складак, падтрымку выдавецкага фонду, ўдзел у зборках Акруговага цэнтру, рэпрэзэнтацыю «сябе як беларусаў сярод сваіх і чужынцаў». На сходзе было вырашана падтрымаць Беларускі нацыянальны фонд шляхам збору ахвяраваньняў.

Асобным пытаньнем абмяркоўвалася супрацоўніцтва з прадстаўнікамі іншых нацыянальнасьцяў. Віталь Цярпіцкі паведаміў пра наладжаныя яшчэ Беларускім сяброўствам сувязі з украінцамі. Была прынятая пастанова стварыць Украінска-беларускі таварыскі клуб. Зьвестак пра існаваньне такога клубу не засталася, аднак украінска-беларускае супрацоўніцтва ў Ёркшыры сапраўды трывала доўгія гады.

Галоўным вынікам сходу стала абраньне акруговай ўправы, якую ўзначаліў Віталь Цярпіцкі, хоць першапачаткова на пасаду кіраўніка аддзелу разглядалася кандыдатура сябры Галоўнай управы ХАБР Алесь Гатковіч. Але ён, апырэдджаючы падзеі, узяў самаадвод. У склад кіраўніцтва аддзелу ўвайшлі Юры Хахолка (сакратар), Янка Сяўковіч (скарбнік), Янка Міхалюк (сябра)⁵⁶⁴.

Сьледам за інфармацыяй пра стварэньне Акруговага цэнтру ХАБР у часопісе «Патрыёт» была зацемка пра тое, што ўдзельнік кіраўніцтва новай структуры Юры Хахолка сабраў зь беларускай моладзі валебольную дружыну і наладзіў гульні з камандамі іншых нацыянальнасьцяў⁵⁶⁵. Гэта бадай што адзіная інфармацыя пра спартовыя падзеі беларускага жыцьця ў Вялікабрытаніі. Малавядома, як доўга існавала тая дружына. Але сам Юры Хахолка быў шанаваны пазьней брытанцамі як адзін з заснавальнікаў валеболу ў гэтай краіне.

Са стварэньнем Акруговага цэнтру ХАБР спыніў сваё існаваньне Камітэт беларускага сяброўства. Надалей ягоныя ўдзельнікі сталі самымі актыўнымі дзеячамі новай структуры. Дзейнасьць яе палягала найперш у арганізацыі нацыянальных сьвяткаваньняў. 29 лістапада 1949 г. у клубе арганізацыі YMCA^{XCI} у Брадфардзе было наладжанае адзначэньне ўгодкаў Слуцкага паўстаньня. Як крыху болей за год таму на нацыянальных імпрэзах аддзелу ЗБВБ, так і цяпер традыцыйны прынагодны рэфэрат чытаў Сяргей Шчэрба. У мастацкай частцы былі дэклімацыі вершаў. Сабралі ахвяраваньні на Беларускі нацыянальны фонд (крыху болей за 3 фунты). Аднак самым важным было тое, што ў часе сьвяткаваньня прагучала думка адзначаць праваслаўныя Каляды 1950 г. усім беларусам Ёркшыру разам, бяз розьніцы палітычных поглядаў⁵⁶⁶.

Такім чынам, сябры Ёркшырскага цэнтру, відаць, першымі з суполак ХАБР зразумелі заганнасьць канкурэнцыі з моцнай мясцовай суполкай ЗБВБ. Ужо 11 сьнежня 1949 г. удзельнікі ХАБР і ЗБВБ супольна прадстаўлялі беларусаў на антыкамуністычнай дэманстрацыі ў Галіфаксе⁵⁶⁷. «З Богам — за вызваленьне Беларусі ад камунізму!» — такі лёзунг быў напісаны на белым плякаце, які неслі побач з абразом Маці Божай і бел-чырвона-белым сьцягам беларусамі бяз розьніцы палітычных перакананьняў. На мітынг прамаўляў былы рэдактар камуністычнай газэты *Daily Worker* Дуглас Хайд, а ад беларусаў — Янка Запруднік. Вынікам мітыngu стаў прыняты пратэст супраць бальшавіцкага тэрору⁵⁶⁸. Гэта была першая за год супольная акцыя беларусаў Ёркшыру.

У працяг супрацоўніцтва, якое відавочна атрымалася ўдалым, 12 сьнежня 1949 г. у залі пры царкве сьв. Маргарыты ў Лідсе на сходзе беларусаў Ёркшыру, ладжаным акруговым цэнтрам ХАБР, была абмеркаваная праграма будучых калядных сьвяткаваньняў,

^{XCI} *Young Men's Christian Association* (YMCA) — заснаваная ў 1844 г. у Лёндане хрысьціянская арганізацыя моладзі (юнакоў). З часам выйшла за межы аднае краіны і стала міжнароднай арганізацыяй, што аб'ядноўвае больш за 45 мільёнаў сябраў. Мае на мэце выхаваньне здаровых духам, розумам і цэлам юнакоў. Арганізацыя вельмі актыўна працавала зь перамешчанымі асобамі і ўцекачамі пасля Другой сусьветнай вайны.

на якія акрамя ўсіх праваслаўных беларусаў прадугледжвалася запрасіць каталікоў, а таксама ўкраінцаў. Быў створаны адмысловы камітэт для арганізацыі супольнага мерапрыемства, у які ўвайшлі Сяргей Шчэрба, Янка Міхалюк, Аляксандар Койка і іншыя⁵⁶⁹. 7 студзеня 1950 г. у вялікім клубе ў Брадфардзе адбылося запланаванае раней супольнае сьвяткаваньне праваслаўных Калядаў. Адкрываў яго старшыня Акруговага цэнтру ХАБР Віталь Цярпіцкі. Выступаў адмыслова запрошаны ўкраінскі сьвятар, а таксама Аляксандар Крыт. Прыбытак ад разыгранай на сьвяце лятэрэі было вырашана накіраваць хворым беларусам па-за межамі Вялікабрытаніі⁵⁷⁰.

Досьвед супольных сьвяткаваньняў, верагодна, быў добра ацэнены і ў Акруговым аддзеле ЗБВБ Ёркс, управа якога 21 лютага 1950 г. ад імя ўсіх сябраў арганізацыі зьвярнулася да «*сябровкак, сябраў і сымпатыкаў ХАБР Акругі Ёркс*». У адозьве гучаў заклік адкінуць палітычныя амбіцыі — «*каб свае абавязкі перад Бацькаўшчынай паставілі вышэй за існуючыя сваркі, адкінулі непаразуменьне і сумную рэчаістасьць, згодна і сумленна ўзяліся за працу, адкідаючы ўсялякую дэмагогію і дывэрсію*»⁵⁷¹.

Невядома, якую ролю адыграў той зварот, бо ўгодкі 25 Сакавіка сябры Акруговага цэнтру ХАБР сьвяткавалі самастойна⁵⁷². Аднак у нетрах самой арганізацыі сталі ўзьнікаць супярэчнасьці найперш на рэлігійнай глебе^{ХСІІ}.

Супярэчнасьці так і не былі вырашаныя, а сталі сымптомам распаду Акруговага цэнтру. Хутка пасля гэтых падзеяў (пры канцы 1950 г.) выехаў у ЗША старшыня Акруговага цэнтру Віталь Цярпіцкі, што падпісаў той пратакол. Цягам году з ХАБР выйшлі актывісты былога Камітэту беларускага сяброўства і сябры рэдкалегіі «Патрыёта» Янка Сяўковіч і Янка Міхалюк. Алена Міхалюк згадвала: «*Ён [Янка Міхалюк — Н.Г.] пабачыў, што гэта [ХАБР — Н.Г.] ня ёсьць ягонаю дарогай. Раз ён паехаў у Лёндан на агульную зборку ХАБР, і вярнуўшыся ўжо сказаў, што ХАБР не для мяне. І тады ня толькі ён, але і шмат людзей зь Ёрксу вярнулася назад у ЗБВБ: Сяўковіч, Ражанец, Койка*»⁵⁷³.

Янка Сяўковіч нават паведаміў пра свой выхад з ХАБР у прэсе. Былы актывіст Хрысьціянскага аб'яднаньня, сакратар Камітэту беларускага сяброўства, афіцыйна тлумачыў свой крок бязьдзейнасьцю ХАБР, шкодным уплывам, які рабіла на працу Галоўнай управы БЦР, падтрымкай беларускіх япіскапаў, што «прадаліся» Расейскай зарубежнай праваслаўнай царкве, нездаровай атмасфэрай унутры Акруговага цэнтру і раскольніцкай дзейнасьцю ягонага кіраўніка Сьцяпана Дубіны (наступніка Віталія Цярпіцкага). У сваім тлумачэньні Янка Сяўковіч падкрэсьліваў: «*ўступаючы ў ХАБР я ніколі ня верыў, што існуе зарубежніцтва. Аднак, улічыўшы ў рады ХАБР-у, я пераканаўся на фактах і дакумэнтах. І на сьняньні дзень моцна шкадую, што часам выступаў у абароне зарубежніцтва. Дзеля таго, да арганізацыі, якая ня служыць інтарэсам беларускага народу, а інтарэсам прыватных адзінак, я як сумленны беларус, не хачу належаць*»⁵⁷⁴. З сыходам Янкі Сяўковіча і Янкі Міхалюка прыпынілася і выданьне ў Брадфардзе часопісу «Патрыёт».

^{ХСІІ} Пра гэта больш падрабязна глядзі ў разьдзеле пра праваслаўную царкву.

28 кастрычніка 1951 г. адбыўся апошні вядомы сход сябраў Акруговага цэнтру «Ёркс» у Брадфардзе, які абраў новую ўправу ў складзе: Сяргей Шчэрба (старшыня), Аўген Назараў (намесьнік), Юры Хахолка (сакратар), Уладзімір Мукасей (скарбнік), Кастусь Пахом (скарбнік)⁵⁷⁵. Аднак болей пра дзейнасьць ХАБР у Ёркшыры невядома.

Значная колькасць яго сябраў потым калі і не ўвайшла ў склад мясцовага аддзелу ЗБВБ, то прынамсі брала ўдзел у яго дзейнасьці, іншыя далучыліся да БВР ці БВФ. Ідэйных антаганістаў засталася няшмат. З найбольш актыўных толькі Сяргей Шчэрба так да канца жыцця і захоўваў дыстанцыю з ЗБВБ, займаючыся больш справамі Беларускага вызвольнага руху, але падтрымліваючы пры гэтым сувязь з папалчнікамі па Беларускім сяброўстве Янкам Міхалюком. Сам жа Янка Міхалюк ужо ў 1951 г. афіцыйна вярнуўся ў ЗБВБ і стаў актыўным дзеячам гэтай арганізацыі.

Акруговы цэнтар ХАБР у Ланкашыры

Акруговы цэнтар ХАБР у Ланкашыры быў трэцім па стварэнні (пасля Лёнданскага і Ёркскага) рэгіянальным цэнтрам арганізацыі. 25 красавіка 1949 г. прайшоў арганізацыйны сход беларусаў Манчэстэру, які прыняў рашэнне стварыць Часовую ўправу Акруговага цэнтру ХАБР для вырашэння актуальных пытанняў. У склад управы ўвайшлі Антон Чыжэўскі (старшыня), Вячаслаў Конан (сакратар) і Аляксандар Петраш (скарбнік)⁵⁷⁶. Апошні за шэсьць месяцаў да гэтага ўзяў удзел у стварэнні Лёнданскага цэнтру ХАБР. Гэты прыклад добра ілюструе кадравую нестабільнасьць, уласціваю першым гадам існавання беларускіх арганізацый у Брытаніі. Значная мабільнасьць працоўнай сілы ўнутры краіны, а з часам і выезд за яе межы рабілі вялікі ўплыў на дзейнасьць кожнай асобнай суполкі. Прыкладам, за некалькі месяцаў 1949 г. колькасць беларусаў у Ланкашыры вырасла ўтрая. Гэта тлумачылася ростам новых працоўных месцаў на мясцовых прадпрыемствах. Аднапаведна, у гэты час павялічыўся і лік сябраў беларускіх арганізацый.

У верасні 1949 г. у Манчэстэры прайшоў Агульны зьезд сябраў Акруговага цэнтру⁵⁷⁷, на якім стварэнне новай рэгіянальнай структуры было фармальна замацаванае. Кіраўніком управы быў абраны Сьцяпан Дубіна, а ў склад яе былі абраныя чатыры чалавекі (без пазначэння пасадаў, але з тэарэтычным падзелам абавязкаў: Віталь Сідарэвіч, Аляксандар Журомскі, Вячаслаў Конан).

Склад управы і кіраўніцтва пастаянна мяняўся, што абумоўлена вышэйзгаданымі міграцыямі ў межах Вялікабрытаніі, а таксама выездам многіх. У 1950-х Акруговы цэнтар узначальвалі Вячаслаў Конан (з канца 1950 г.), зноў Антон Чыжэўскі (да верасня 1952), Барыс Кедрок (зь верасня 1952 г.), У. Адашчук (1954 г.), Сьцяпан Дубіна (зноў з 1955 г.). Ва ўправу ў розны час уваходзілі Міхал Шыш, Тодар Сабіла, Мікола Пратасевіч, Юры Дабравольскі, Уладзімір Шыш, Аляксандар Шпігановіч, Міхась Вішнеўскі.

Пра арганізацыйную і іншую дзейнасьць Акруговага цэнтру ХАБР у Ланкашыры захавалася мала звестак. Штогод мясцовыя прыхільнікі БЦР самастойна сьвяткавалі ўгодкі абвяшчэння незалежнасьці БНР, Другога Ўсебеларускага

кангрэсу ды Слуцкага паўстаньня. З часам сталі адзначаць і рэлігійныя сьвяты. Зь нешматлікіх нататак пра сьвяткаваньні ў Манчэстэры ў першыя гады дзейнасьці ХАБР можна адзначыць багаслужбу і сьвяточную акадэмію, што адбыліся 25 сакавіка 1950 г., дзе чыталі рэфэраты, вершы і сьпявалі песьні⁵⁷⁸.

Празь некаторы час Акруговы цэнтар напаткаў першы крызіс. У сувязі зь беспрацоўем у акрузе Ланкашыр у 1952 г. частка сябраў управы цэнтру ў пошуках працы выехала ў іншыя рэгіёны. У выніку 7 верасьня 1952 г. быў скліканы Надзвычайны зьезд Акруговага цэнтру ХАБР у Ланкашыры, што абраў новага старшыню ўправы — Барыса Кедрыка⁵⁷⁹. Адмыслова на зьезд прыехаў старшыня Галоўнай управы ХАБР і выступіў з дакладам пра важнасьць дзейнасьці нацыянальных арганізацый. Дзейнасьць Акруговага цэнтру ў пэўнай ступені актывізавалася.

Значная колькасьць беларусаў у Ланкашыры адыгрывала для дзейнасьці ХАБР дваістую ролю. З аднаго боку, можна было эфэктыўна павялічваць шэрагі арганізацыі. Аднак аналягічнай дзейнасьцю ў акрузе займаўся і аддзел ЗБВБ. Да таго ж, ад 1952 г. у Манчэстэры была створаная яшчэ адна суполка прыхільнікаў БЦР — аддзел Беларускага вызвольнага руху. Гэтая арганізацыя стала прыцягваць у свае шэрагі сябраў ХАБР, што стала размываць актыўнасьць сябраў арганізацыі. З часам БВР паступова перацягваў на сябе ініцыятыву ў грамадзкім жыцьці Манчэстэру, і ад 1952 г. мясцовыя мерапрыемствы ўжо ладзіліся сумесна пад шыльдай БВР і ХАБР. Пры гэтым менавіта Рух адзначаўся на першым месцы. Гэтая акалічнасьць адыграла сваю нэгатыўную ролю ў 1954 г. у часе расколу, які здарыўся ў шэрагах БВР. Калі ў Манчэстэры ўтварыўся асобны БВР з праціўнікаў Радаслава Астроўскага, шэрагі мясцовага ХАБР значна зьменшыліся. Нягледзячы на тое, што Акруговы цэнтар яшчэ захоўваўся, колькасьць ягоных сябраў ненашмат перавышала дзясятка. Значная частка актыўных дзеячаў засталася ў БВР.

Новую сытуацыю ў беларускім жыцьці ў Ланкашыры ахарактарызаваў адзін з аўтараў «Аб'яднаньня»: *«Ад самага пачатку свайго залажэньня хабраўцы Манчэстэру знаходзяцца ў сталым змаганьні з рознымі прахадзімцамі, якія звонкі і знутры хочуць разьбіць Акруговы цэнтар і наогул зьліквідаваць самую арганізацыю ХАБР. Акцыя дывэрсійнай праводзіцца сыстэматычна. Ладжаныя сходкі і нацыянальныя сьвяты правакатары намагаюцца узарваць. Але глыбокая сьведмасць сяброў і значэньне самой справы у даны час — разьбіваюць усе варожыя атакі»*⁵⁸⁰. Насамрэч, зьвесткі пра ладжаньне нацыянальных сьвяткаваньняў, а таксама акруговых зьездаў у Манчэстэры працягвалі зьяўляцца ў пэрыёдыку ХАБР. Вядома, што 3 ліпеня 1955 г. мясцовыя прыхільнікі БЦР сьвяткавалі ўгодкі Другога Ўсебеларускага кангрэсу, на якія запрасілі прэзыдэнта Радаслава Астроўскага. Сярод дасланных на імпрэзу прывітаньняў адно было ад казацкага сьвятара Захарыя Палякова (ён падтрымліваў цесныя сувязі і зь мясцовым аддзелам ЗБВБ), а таксама на мерапрыемстве выступаў адзін з прадстаўнікоў казакаў⁵⁸¹. Праўда, захавалася даволі мала зьвестак пра падобныя мерапрыемствы ў другой палове 1950-х гг. А ў пачатку 1960-х усю арганізацыю ХАБР напаткаў вялікі крызіс. Раскол у грамадзкім

жыцці прыхільнікаў БЦР у Манчэстэры нэгатыўна адбіўся на іх далейшай, і без таго малаактыўнай, дзейнасці. Суполка ХАБР у Ланкшыры праіснавала да 1961 г., калі прайшоў Дзясяты гадавы сход сябраў Акруговага цэнтру. У апошнюю Акруговую ўправу ўвайшлі: Мікола Гаховіч (старшыня), Сьцяпан Дубіна (сакратар), Ануфры Занько (скарбнік), Мікола Пратасевіч, Я. Жывулька (сябры ўправы). Ад гэтага часу звесткі пра арганізацыю ХАБР у Манчэстэры спыняюцца⁵⁸².

Лёнданскі Акруговы цэнтар ХАБР і Галоўная ўправа

Лёнданскі Акруговы цэнтар стаў адным з самых першых і найбольш дзейных у ХАБР. Як згадалася вышэй, арганізацыйная зборка аддзелу ХАБР (пазьней Акруговы цэнтар) у Лёндане адбылася 14 лістапада 1948 г. і першым старшынём управы быў абраны Аляксандар Жданковіч, іншыя пасады: Мікола Залого (сакратар), Павал Юнах (скарбнік), Павал Ігнацік, Аляксандар Петраш (сябры)⁵⁸³. Ад самага пачатку сталічная суполка ХАБР стала асновай дзейнасці ўсяе арганізацыі. Яе сябры ладзілі даклады, рэлігійныя і нацыянальныя сьвяткаваньні, а таксама штогадовыя акруговыя зьезды. Тут быў створаны хор пад кіраўніцтвам Юрыя Весялкоўскага, выступы яго на беларускіх мерапрыемствах згадваюцца ад 1950 г. Некаторыя сходы адбываліся проста ў хостэле на *Onslow Square*⁵⁸⁴, дзе жыла значная частка беларусаў, для іншых наймалі адмысловыя залі. 6 студзеня 1950 г. управа Лёнданскага акруговага цэнтру ХАБР здзіла праваслаўную куцьцю ў рэстаране на *Earl's Court*. Перад тым усе прысутныя разам былі на вячэрні ў царкве на *Warwick Road*, якую служыў архіепіскап Сава⁵⁸⁵. Падобныя мерапрыемствы пэрыядычна ладзіліся самастойна лёнданскім Акруговым цэнтрам ХАБР, або, некаторы час, разам зь мясцовым аддзелам БВР⁵⁸⁶, а пазьней супольнымі намаганьнямі з Галоўнай управай.

Лёнданскі аддзел ХАБР у розныя часы ўзначальвалі Павал Юнах, Мікола Сенька, Уладзімір Грамяка, Павал Бударкевіч. Трэба адзначыць, што дзейнасьць сталічнай суполкі вельмі складана аддзяліць ад працы Галоўнай управы, бо ініцыятывы апошняй пераважна рэалізоўвалі ўсё тыя ж лёнданскія сябры арганізацыі. Гэта датычыць ня толькі ладжаньня сьвяткаваньняў, але й выданьня часопісу «Аб'яднаньне», дапамогавай і іншай дзейнасці.

Таму ў другой палове 1950-х дзейнасьць Акруговага цэнтру ХАБР у Лёндане была неад'емнай часткай агульнай актыўнасьці прыхільнікаў БЦР у брытанскай сталіцы. І менавіта на мясцовым цэнтры найперш адбываліся ўсе тыя падзеі, што мелі месца ў кіраўніцтве арганізацыі.

Галоўная ўправа ХАБР абіралася на агульных зьездах арганізацыі і выконвала кіроўныя функцыі ў пэрыяд паміж зьездамі. З ростам колькасці сябраў арганізацыі^{ХСІІІ} ўзьнікла неабходнасьць пашырыць склад Галоўнай управы. На

^{ХСІІІ} Доўгачасовы сакратар Хрысьціянскага аб'яднаньня Юры Весялкоўскі ацаніў колькасць сябраў арганізацыі ў «найлепшыя часы» ў 200 чалавек. Аднак вызначыць дакладную колькасць сябраў ХАБР, як і суполак, немагчыма. Кніга пратаколаў недаступная, а прэса традыцыйна не падавала звестак пра колькасць удзельнікаў.

Другім зьездзе (29 студзеня 1950 г.) колькасьць сябраў Галоўнай управы была пашыраная да адзінаццаці чалавек. Але з 1952 г., калі частка сябраў ХАБР ці адышла ад грамадзкай дзейнасьці, ці зьехала зь Вялікабрытаніі на хвалі рээміграцыі, колькасьць сябраў кіраўніцтва зьменшылася да шасьці. Прычым з 1955 г. афіцыйную пасаду займаў толькі адзін чалавек — старшыня. Астатнія пяць называліся толькі сябрамі Галоўнай управы і дзялілі функцыі паміж сабой самастойна. Як і ў іншых беларускіх арганізацыях на чужыне, даволі шмат у дзейнасьці Галоўнай управы заляжала ад асобаў, што ўваходзілі ў яе склад, і найперш ад асобы кіраўніка.

З васьмнаццаці гадоў існаваньня ХАБР чатырнаццаць (1948 — канец 1950, чэрвень 1954 — 1966 гг.) ёй кіраваў Барыс Сурава. Прычына шматразовага перабраньня Барыса Суравага на пасаду кіраўніка ХАБР палягала ня толькі ў тым, што ён зьяўляўся адным зь нямногіх «кадравых» даваенных інтэлігентаў, але і ў тым, што ён быў таленавітым харызматычным прамоўцам, які прамовамі рабіў моцнае ўражаньне на аўдыторыю (пра што шмат пісалі карэспандэнты часопісу «Аб'яднаньне»⁵⁸⁷)^{XCIV}. На часы кіраваньня Барыса Суравага прыпалі самыя актыўныя першыя гады існаваньня арганізацыі, а таксама апошнія гады, поўныя канфліктаў і крыўдаў у асяродзьдзі яе сябраў.

Яшчэ адным кіраўніком ХАБР, абраным на 3-м (у сьнежні 1950 г.) і 4-м (4 жніўня 1952 г.) зьездах арганізацыі, стаў Аркадзь Варава. У час яго кіраваньня (і зь яго фінансавай падтрымкай) ХАБР нарэшце змог набыць уласнае памяшканьне. Гэта было ці не найбольшае дасягненьне арганізацыі.

Выпадковым чалавекам у кіраўніцтве ХАБР аказаўся Тодар Бабік, абраны на пасаду старшыні Галоўнай управы на Пятым зьездзе арганізацыі (24 траўня 1953 г.). На сваёй пасадзе ён прабыў каля году, падаўшы за некалькі дзён да 6-га Зьезду (6 чэрвеня 1954 г.) у адстаўку. Паводле пісьмовай заявы старшыні, «*далейшыя ягоны быт у арганізацыі не адказвае ідэалёгічна яго палітычнай маралі*»⁵⁸⁸. Галоўная ўправа і ўдзельнікі зьезду выказалі незадавальненьне ягоным кіраваньнем, дакладней, адсутнасьцю ўсялякага кіраваньня арганізацыяй. Прычынай такой сытуацыі, верагодна, стаў канфлікт у іншай арганізацыі прыхільнікаў БЦР у Брытаніі — Беларускаім вызвольным руху, удзельнікамі якога зьяўляліся і большасьць сябраў ХАБР. Тодар Бабік не падтрымаў ва ўнутрыарганізацыйным канфлікце пазыцыі прэзыдэнта БЦР і у хуткім часе выйшаў з кіраўніцтва і наогул сяброўства ў прыхільным да Радаслава

^{XCIV} Вельмі цікавую характарыстыку Барысу Суравому даў Юры Весялкоўскі: «*Быў ён чалавек інтэлігентны, які нікому шкоды не зрабіў і злой волі ня меў. Меў ён двух братоў. Адзін быў доктарам тут у Англіі (у Стокэнхэндзе), другі быў юрыстам. Той, што быў доктарам, лічыў сябе палякам, другі лічыў сябе рускім. І толькі Барыс — беларусам. Было ў яго такое хобі: вельмі любіў рыбалку, мог цэлую ноч сядзець з вудаю. Ён над Нёманам сядзеў, над Шчараю ў Слоніме [калі быў акруговым кіраўніком СБМ у Слонімскай акрузе — Н. Г.] сядзеў, і тут зімой. Неяк расказваў, зіма была халодная, ён палонку высек у Тэмзе і ў палонцы лавіў. Быў ён чалавек пісьменны, інтэлігентны*» (Успаміны Юры Весялкоўскага, запісаныя ў жніўні 2005 г. у Лёндане. Запіс захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі).

Астроўскага ХАБР. На пасаду старшыні тут зноў вярнуўся Барыс Суравы і займаў пасаду кіраўніка арганізацыі да прыпынення яе дзейнасці ў 1966 г.

Варта адзначыць, што вялікую і разам з тым неадназначную ролю ў гісторыі ХАБР адыграў Радаслаў Астроўскі, які ад 1954 г. на сталае жыхарства пераехаў у Лёндан. Яго прыезд спачатку актывізаваў дзейнасць арганізацыі, ганаровым сябрам якой ён быў абраны. Ладзіліся яго сустрэчы зь беларусамі розных асяродкаў Брытаніі, чыталіся даклады⁵⁸⁹. Разам з тым, прысутнасць прэзідэнта БЦР мела і нэгатыўныя наступствы. Стварэнне ў брытанскай сталіцы новых арганізацыйных структураў — Дэлегатуры БЦР і аддзелу БВФ — размывала магчымасці ХАБР. Да таго ж, канфлікт Радаслава Астроўскага з даволі моцным у Брытаніі БВР адцягнуў з шэрагаў Аб'яднання значную частку сябраў, у іншых жа выклікаў жаданне адысці ад грамадзкай дзейнасці, каб ня быць зноў уцягнутым у сваркі. Усё гэта адмоўна адбілася на дзейнасці ХАБР ва ўсёй Брытаніі. Аднак найбольш моцны ўдар па арганізацыі зрабіў ад'езд прэзідэнта БЦР у ЗША і справакаваныя ім падзеі вакол Дому ХАБР.

Найважнейшыя праекты ХАБР

На арганізацыйным узроўні ХАБР займаўся рознай дзейнасцю. У студзені 1950 г. з ініцыятывы Галоўнай управы ХАБР былі сабраныя і высланыя 36 фунтаў (каля 16,2 кг) шакаляду ў беларускія асяродкі ў Нямеччыне як падарунак для беларускіх дзяцей⁵⁹⁰. У адказ былі атрыманыя падзякі, у прыватнасці, зь лягеру Бакнанг^{ХСV} ад дзіцячага садка і вучняў беларускай пачатковай школы⁵⁹¹. Можна адзначыць высілки кіраўніцтва ХАБР у справе рэпрэзэнтацыі беларусаў у Брытаніі. У 1955 г. у сувязі з 80-мі ўгодкамі народзінаў прэм'ер-міністра Вялікабрытаніі Ёнстана Чэрчыля старшыня Галоўнай управы ХАБР Суравы накіраваў віншаванні ад імя беларусаў і атрымаў у адказ падзяку⁵⁹².

Найбольш актыўнай была дзейнасць арганізацыі ў першыя гады яе існавання. Падсумоўваючы вынікі другога году дзейнасці, часопіс «Аб'яднаньне» пісаў: *«Пісалі лісты, білі часопіс, круцілі рататар, пакавалі пачкі, адміністравалі часопіс, рабілі зборкі, збіралі ахвяры, пісалі артыкулы, сварыліся з крывічамі, рэпрэзэнтавалі Беларусь і Беларускі Народ, удзельчалі ў мэчах [матчах — Н.Г.], рэдагавалі «Патрыёт», бараніліся ад вуні і міжмор'я, змагаліся з самазванішчынай — год цяжкай, ахвярнай, няўпыннай і зацятай барацьбы за Беларусь! Кожны сябра ХАБР ўлажыў для Беларусі свой цяжка працаваны грош, уласную працу і ініцыятыву»⁵⁹³.*

Цікавыя ініцыятывы ў першыя часы зыходзілі і ад асобных сябраў арганізацыі. Сьцяпан Рудзь заняўся збіраньнем архіву беларускай эміграцыйнай пэрыёдыкі. Пра гэта ён пісаў у адным са сваіх лістоў да Юркі Віцьбіча ў 1948 г., дзе адначасова прасіў дасылаць яму адмыслова асобнікі выдаванай у Нямеччыне прэсы⁵⁹⁴. Невядома, ці была рэалізаваная згаданая ініцыятыва і які лёс напаткаў сабраныя выданні. Ніякіх іншых звестак пра гэта няма.

^{ХСV} **Лягер Бакнанг** — беларускі лягер DP, які існаваў у амэрыканскай зоне акупацыі Нямеччыны ў 1949—1950 гг.

Той самы Сьцяпан Рудзь згадваў і пра падтрымку беларусамі з ХАБР суайчыньніка-баксёра Язэпа Балабановіча ў ягоных спробах наладжваньня выступаў на рынку. *«25-га вечарам, у дзень нашага сьвята ізноў выступае Балабановіч у адным з клюбаў, які рэпрэзэнтуюе ¼ часьціну лёнданскага насельніцтва, — пісаў Сьцяпан Рудзь да Віцьбіча. — У нас лічаць, што і тут выіграе. Браўну зламаў дзьве скабы, ляжыць бядак ангелец госпіталі ў гіпсе. Шкада. Барбарынства бокс, я болей не іду на гэткае відовішча, бо чую сябе нядобра, гледзячы як людзі адзін другога ні за што калечаць. Мы тут злажылі яму дапамогу, каб не хадзіў да працы, а адпачыў. [...] Пастарайцеся там папулярызаваць нашага Балабановіча. Мы спадзяёмся, што ён тут не знойдзе сабе роўнага. У руках мае страшную сілу. Удар яго кулака можна раўняць удару 20-фунтовага молата»⁵⁹⁵. Пазьней беларускі асілак-баксёр выехаў у Канаду.*

Згаданыя вышэй падзеі зьяўляліся, што праўда, толькі эпізадычнымі праявамі дзейнасьці ХАБР. У той жа час былі і больш значныя ініцыятывы.

Скаўтынг

Ідэя стварэньня беларускага скаўтыngu ў Вялікабрытаніі абмяркоўвалася ў абодвух лягерах беларускага палітычнага супрацьстаяньня. Прыхільнікам Рады БНР на нейкі час у гэтай справе паспрыяла знаходжаньне ў Брытаніі «Дванаццаткі», якая рэпрэзэнтавала сабой беларускі скаўтынг на плятформе Рады БНР. З ад'ездам маладых людзей назад на кантынэнт справа арганізацыі для моладзі заняпала. У той жа час у асяродзьдзі прыхільнікаў БЦР у Брытаніі былі зробленыя самастойныя спробы арганізаваць беларускіх скаўтаў зь мясцовай моладзі. 17 кастрычніка 1948 г. у хостэле Літл Адынгтан адбыўся сход сябраў ХАБР, дзе было ўзьнятае пытаньне стварэньня беларускага скаўтыngu. Аўтар зацёмкі ў часопісе «Аб'яднаньне» сьцьвярджаў: *«Сябры ХАБР вельмі радасна прынялі нашу ініцыятыву і суіольна абгаварылі найбольш балючыя пытаньні»⁵⁹⁶. Ужо 30 кастрычніка 1948 г. у Лёндане адбылася першая зборка, на якую прыбылі беларускія скаўты і скаўткі з шматлікіх куткоў Вялікабрытаніі. На зборцы былі абмеркаваныя пытаньні скаўцкай працы і прыняты заклік да моладзі. У закліку прагучала: *«Дарагія сябры і сяброўкі! Дарагая беларуская моладзь! Яшчэ раз зьвяртаемца да Вас з заклікам уступаць у рады беларускага Скаўтыngu, каб смела і горда, трымаючы ў руках Бел-Чырвона-Белы Сьцяг Рэпрэзэнтаваць беларускі Скаўтынг на чужыне!»⁵⁹⁷. Падпісалі зварот зьвязовы Алесь Гатковіч, зьвязовы Юры Хахолка, скаўт А. Новік, а галоўная сядзіба скаўцкай арганізацыі павінная была размяшчацца там, дзе на той час жылі яе кіраўнікі, — у лягеры ў Бісэтэры (Bicester).**

Менавіта ў Бісэтэры скаўты-энтузіясты і наладзілі выданьне адмысловага часопісу «Да Мэты», першы нумар якога пабачыў сьвет яшчэ да канца 1948 г. Новае скаўцкае выданьне было шмат у чым падобнае на іншыя аналягічныя друкі беларускай моладзі на эміграцыі. Тут абавязкова зьмяшчаліся ўрыўкі з катэхізісу беларускага скаўта, вершы, тэксты асьветнага характару, а таксама хроніка скаўцкага

жыцця. Скаўты бралі актыўны ўдзел у ладжанай ХАБР паніхідзе і жалобнай акадэміі памяці Міколы Шылы, Хведара Ільляшэвіча і Паўла Сьвірыда, што адбылася 21 лістапада 1948 г. у Лёндане⁵⁹⁸. На наступны дзень яны зладзілі ў хостэ-ле ў Бісэтэры скаўцкую зборку, прысьвечаную ўгодкам Слуцкага паўстаньня⁵⁹⁹. У іншым нумары згадвалася пра ўдзел беларускіх прадстаўнікоў у вялікім шматна-цыянальным скаўцкім зьлёце ў Лівэрпулі 27 ліпеня 1949 г.

Галоўнымі аўтарамі скаўцкага часопісу былі найперш кіраўнікі брытанскай арганізацыі: Алесь Гатковіч і Юры Хахолка. Яны, уласна, і займаліся друкам гэ-га рататарнага выданьня.

Скаўцкая арганізацыя ставіла перад сабою значныя мэты яднаньня і выхаваньня беларускай моладзі, раскіданай па розных кутках Брытаніі. І на старонках часопісу «Да Мэты» абавязкова друкаваліся палымныя прамовы пра вялікае ўзгадаваўчае значэньне скаўтыngu для будучыні Беларусі⁶⁰⁰. Але ініцыятыва скаўтаў не трыва-ла доўга. Пабачылі сьвет толькі тры нумары часопісу, прычым апошні выйшаў зь вялікім спазьненьнем. Гэта тлумачылася ліквідацыяй таго хостэлу ў Бісэтэры, дзе месцілася імправізаваная сядзіба арганізацыі і адначасова рэдакцыя часопісу⁶⁰¹. Праўда, выдаўцы спадзяваліся хутка наладзіць рэгулярны выхад пэрыёдыка, ад-нак гэтага не адбылося. «Да Мэты», гэтаксама як і цэлая скаўцкая ініцыятыва, што гуртавалася вакол часопісу, спыніў сваё існаваньне. Верагодна, моладзевая грама-да, як і іншыя эмігранцкія арганізацыі Брытаніі, не змагла супрацьстаяць расьця-рушаньню сваіх сябраў, а яе ўдзельнікі актыўна далучыліся да іншых арганізацый-прыхільнікаў БЦР.

Каса самапомачы

Пра арганізацыйны сход ініцыятыўнай групы па стварэньні Касы самапомачы, што адбыўся 14 лістапада 1948 г. у Лёндане, ужо згадвалася вышэй. Гэта быў адзін з самых першых праектаў ХАБР, што і зразумела, улічваючы дэклараваны дапамогавы характар самой арганізацыі. Амаль праз год, 23 кастрычніка 1949 г., быў скліканы першы Агульны зьезд Касы самапомачы, які зацьвердзіў яе Ста-тут і абраў кіраўніцтва^{хсvі}. Галоўная мэта новастворанай структуры была наступ-ная: аказваць матэрыяльную дапамогу сябрам у няшчасных выпадках. Дагэтуль у такіх выпадках проста зьбіраліся ахвяраваньні на патрэбы пацярпелых, цяпер жа вырашылі стварыць агульны фонд, куды сябры меліся плаціць складкі па ад-ным шылінгу на тыдзень. У выпадку хваробы ці калецтва з створанай такім чы-нам Касы самапомачы сябрам давалася дапамога ў памеры 5 шылінгаў за кож-ны страчаны дзень працы. Акрамя таго, пры неабходнасьці з назьбіраных фондаў сябрам даваліся пазыкі. Паколькі Каса самапомачы зьяўлялася фактычна струк-турай ХАБР, то першы Агульны зьезд пастанавіў пазбавіць сяброўства ў ёй усіх, хто не належаў да Аб'яднаньня.⁶⁰² Відавочна, гэты крок, выкліканы канфліктам

^{хсvі} Новаабраныя сябры ўправы Касы самапомачы: Б. Жадзяхоўскі, Уладзімір Ваўчок, Язэп Балабановіч, Хведар Жынгель.

у беларускім асяродзьдзі ў Брытаніі, зьменшыў магчымасьці самой дапамогавай дзейнасьці. А таму і існаваньне Касы самапомачы не было доўгім. Пасьля падзеяў, зьвязаных з падзелам у Беларускай вызвольнай руху і адыходам ад ХАБР значнай часткі удзельнікаў, спыніла дзейнасьць і Каса.

Аднак ужо ў 1955 г. Радаслаў Астроўскі ініцыяваў стварэньне ў Брытаніі Фонду самапомачы, гэтым разам ужо пры Дэлегатуры БЦР. Безумоўна, ідэя неабходнасьці існаваньня дапамогавай арганізацыі была надзвычай актуальнай для беларускай эміграцыі. Аднак палітычны падзел, як і далейшыя міжасабовыя канфлікты ў асяродках прыхільнікаў БЦР у Вялікабрытаніі, не далі магчымасьці цалкам рэалізаваць гэтую ідэю. Тут паказальна тое, што ўжо ў 1956 г. сябра ХАБР Алесь Жданковіч атрымаў грашовую дапамогу для набыцьця хаты не з ініцыяванага Радаславам Астроўскім Фонду самапомачы, а ад Дапамогавай сэкцыі ЗБВБ. Такім чынам, эфэктыўна выконваць свае функцыі самапомачы ХАБР здолеў толькі вельмі непрацяглы час.

«Аб'яднаньне»

Рашэньне пра выданьне часопісу было прынятае 15 сакавіка 1948 г. яшчэ на першым сходзе ініцыятыўнай групы Часовай управы ХАБР. У рэдакцыйную калегію ўвайшлі ўсе дзесяць сябраў часовага кіраўніцтва. Аднак праз чатыры месяцы, 17 ліпеня 1948 г. пастановай Управы ХАБР рэдакцыя зьменшылася да пяці чалавек: Міколы Буляка, Барыса Суравога, Сыцяпана Рудзя, Кастуся Нора, Сымона Сэрафіновіча⁶⁰³. Гэтыя асобы і стваралі часопіс у першыя гады яго існаваньня.

Першы нумар пабачыў сьвет ужо 23 сакавіка 1948 г., і цягам першых чатырох гадоў (1948—1952 гг.) часопіс выдаваўся штотомсяц, затым стаў выходзіць радзей, раз на два месяцы. На хвалі інфармацыйнай вайны сябры ХАБР намагаліся захаваць сталую пэрыядычнасьць і разнастайнасьць зместу. На яго старонках зьяўляліся абавязковыя справаздачи зь дзейнасьці арганізацыі, а таксама рэакцыі на падзеі ў ЗБВБ. Апошняе часта падавалася ў выглядзе фэльетонаў ці палемічных артыкулаў. Традыцыйна для эміграцыйных пэрыёдыкаў у часопісе ХАБР абавязкова зьмяшчаліся весткі зь іншых асяродкаў беларускага жыцьця на эміграцыі, якія бралі з замежных беларускіх выданьняў або ад асобных дзеячаў у Эўропе ды Амэрыцы. Часам зьяўляліся і артыкулы на агульнапалітычныя тэмы з жыцьця ў Брытаніі і ў сьвеце, а таксама навіны навукі^{хсvii}. Важную частку «Аб'яднаньня» складалі разнастайныя асьветныя артыкулы, прысьвечаныя падзеям беларускай гісторыі і яе дзеячам, а таксама творы беларускіх пісьменьнікаў. Вершы і апавяданьні для часопісу пераважна браліся зь іншых выданьняў. У выніку на старонках «Аб'яднаньня» чытач мог убачыць і вершы клясыкаў беларускай літаратуры, і эміграцыйных аўтараў (Алеся Салаўя, Міхася Кавыля і іншых). Першым часам штонумар друкаваўся таксама ка-

^{хсvii} Напрыклад, «Кітай змагаецца» (1949, №10), «Выбары да парламэнту ў В. Брытаніі» (№1950, №2 (23)) «Рост насельніцтва Вялікабрытаніі» (1955, №1 (59)), «Атам — новая крыніца энэргіі й змаганьня» (1948, №8).

ляндар памятных беларускіх датаў. Асноўную частку тэкстаў пісалі самі сябры ХАБР пад рознымі псеўданімамі. Сёння складана расшыфраваць усе тыя псеўданімы і высветліць, хто такі Алесь Віхор ці Беларускі Селянін. Вядома толькі, што Барыс Суравы часта падпісваўся як Старшы Праваднік (або Ст.П.), а рэгіянальны карэспандэнт «Аб'яднаньня» з Брадфарду Сяргей Шчэрба — як «Сержынскі».

Падтрымліваць разнастайнасьць і якасьць зместу часопісу сіламі толькі брытанскіх аўтараў было надзвычай складана, і сябры рэдакцыйнай калегіі рэгулярна зьвярталіся да беларускіх літаратараў і грамадзкіх дзеячаў у іншых краінах, каб тыя дасылалі ў «Аб'яднаньне» свае тэксты. Прыкладам, адзін з актыўных сябраў рэдакцыі, Сьцяпан Рудзь, зьвяртаўся да Юркі Віцьбіча: *«Яшчэ я прашу Вас змабілізуйце вашы сілы публіцыстычныя і прысылайце артыкулы ў наш часопіс, бо не дадзім рады, каб паставіць яго на пэўную вышыню. Але толькі каб матэрыялы адпавядалі нашаму выснавому паходжаньню. Мы тут маем поўнае права лупіць па большавікох столькі ўлезе, а не пацэрамонімся сьвянціць і па крывічох. Пры гэтым няма каму пісаць з-за працы. Ды і мала такіх, якія могуць што кольвек пісаць»*⁶⁰⁴.

Першапачаткова рэдакцыя «Аб'яднаньня» месцілася ў тым самым хостэле на *Onslow Square*, дзе жыла значная група лёнданскіх беларусаў і дзе знаходзілася сядзіба ХАБР. Пазьней, калі памяшканьне было зачыненае, рэдакцыйная праца перанеслася на прыватныя кватэры беларусаў. Са зьменамі ў жыцьці арганізацыі ХАБР, адыходам часткі яе сябраў ад актыўнай працы зьмяняўся і склад рэдакцыі «Аб'яднаньня». Ад 1952 г. галоўную ролю тут адыгрывалі Аляксандар Малаха і Павал Бударкевіч, а ў 1954 г да іх далучыўся Юры Весялкоўскі. Гэтыя асобы выдавалі часопіс раз на два месяцы да 1962 г. У гэты час «Аб'яднаньне» дасылалася ў Нямеччыну, ЗША, Аўстралію, Канаду, Аргентыну, Бразылію (прынамсі, у часопісе падазеныя кошты асобніка для гэтых краінаў)⁶⁰⁵.

У 1962 г. рэдактарства пераняў Віктар Астроўскі, чалавек, не зьвязаны з Хрысьціянскім аб'яднаньнем, і змест часопісу зьмяніўся. Ад 1964 г. выданьне перастала лічыцца органам ХАБР, займела падзаглавак «Антыкамуністычны беларускі пэрыёдык» і стала выходзіць штоквартальна.

Ад красавіка 1948 г. да чэрвеня 1966 г., калі пабачыў сьвет апошні нумар часопісу,

Часопіс «Аб'яднаньне».

выйшла 108 нумароў^{хсviii}. «Аб'яднаньне» стала адным з самых працяглых выдавецкіх праектаў беларускай эміграцыі ня толькі ў Брытаніі, але і на Захадзе наогул. Можна сьцьвярджаць, што часопіс доўгі час быў тым стрыжнем, які трымаў беларусаў вакол ХАБР. Разам з тым, «Аб'яднаньне» не было пазбаўленае ўплываў усіх тых нэгатыўных працэсаў і міжасабовых канфліктаў, што мелі месца ў самой арганізацыі. Сканчэньне выданьня часопісу фактычна адлюстравала сабою канец дзейнасьці ХАБР, які, што праўда, да таго часу ўжо ня дзейнічаў.

Дом ХАБР

Пастанова пра неабходнасьць мець уласнае памяшканьне для мерапрыемстваў і канцылярыі ХАБР была прынятая яшчэ на Першым зьездзе арганізацыі ў сьнежні 1948 г. Вырашэньне гэтага пытання як мага хутчэй стала справай прынцыпу для ўдзельнікаў арганізацыі, улічваючы, што на той час канкурэнты з ЗБВБ ужо набылі ўласны дом. Аднак матэрыяльныя магчымасьці ХАБР былі меншыя, і таму справа набыцьця ўласнага памяшканьня зацягнулася.

29 студзеня 1950 на Другім зьездзе ХАБР зноў актыўна дыскусавалася пытаньне куплі дому, і было прынятае рашэньне: «*Пацьвердзіць пастанову Першага Агульнага Зьезду аб тым, што кожны Сябра ХАБР павінен ўнесці на ўласны Дом ХАБР суму ў вышыні 10 фунтаў, прычым, забавязаць новаабраную Галоўную Управу ХАБР аб як найхутчэйшым паведамленьні кожнага сябры ХАБР паасобку аб пастанове Другога Агульнага зьезду ХАБР і адначасна выдаць дэкларацыі ў якой кожны сябра выкажа асабістую згоду на ўнясенне грошай і установіць сам сабе тэрмін ад якога пачне рэгулярна ўплочваць тыднёвыя або месячныя раты*»⁶⁰⁶. Аднак у выніку ўсіх намаганьняў сябры ХАБР сабралі толькі 421 фунт і 4 шылінгі, а на абраны імі будынак патрэбныя былі 972 фунты. Розьніцу пакрыў тагачасны старшыня арганізацыі Аркадзь Варава, на імя якога і быў запісаны дом, што пачаў дзейнічаць у 1952 г.⁶⁰⁷. Ад гэтага часу канцылярыя ХАБР і розныя мерапрыемствы яго сталі адбывацца ў Лёндане па адрасе 57, *Cathnor Road*.

Але праз два гады, у 1954 г., Аркадзь Варава, будуючы ўласны дом, адчуў мусовую патрэбу ў грашах, і таму прапанаваў управе ХАБР: або яму выплачваецца ўнесеная ім сума, альбо перадаецца цалкам ва ўласнасьць дом, і тады ўжо сам Аркадзь Варава будзе выплачваць грошы іншым укладнікам. Абодва варыянты на той час былі непрымальнымі. ХАБР ня меў дастатковых матэрыяльных рэсурсаў, каб выплаціць былому старшыні ягоны ўнёсак, разам з тым арганізацыя не магла і адмовіцца ад уласнага дому. Хутка выйсьце было знойдзенае: арэнда на дом пераафармлялася на Радаслава Астроўскага⁶⁰⁸. Прэзыдэнт БЦР, які ня меў свайго памяшканьня ў Вялікабрытаніі, абавязаўся сплаціць Аркадзю Вараву 360 фунтаў, а потым на працягу некалькіх гадоў вярнуць грошы астатнім укладнікам. Пытаньне канчаткова было вырашанае на Сёмым зьездзе (9 чэрвеня 1955 г.). Арандатарам дому ХАБР

^{хсviii} За восем гадоў, з сакавіка 1948 па сакавік 1955 г., выйшла 54 нумары, роўна палова.

рабіўся ганаровы сябра арганізацыі Радаслаў Астроўскі, які забавязаўся некалькі разоў на месяц прадстаўляць адзін пакой пад сход Галоўнай управе⁶⁰⁹.

Такім чынам, Аб'яднаньне магло ганарыцца наяўнасьцю ўласнага памяшканьня для зборак, нягледзячы на тое, што сама актыўнасьць арганізацыі ў другой палове 1950-х пачала зьмяншацца.

Суботняя школка ХАБР і ЗБВБ

Адным з апошніх праектаў ХАБР стала арганізацыя сумесна з ЗБВБ суботняй школы для беларускіх дзяцей. Самастойна ні ХАБР, ні Лёнданскі аддзел ЗБВБ на той момант не былі здольныя арганізаваць навучаньне дзяцей беларусаў. 25 верасьня 1961 г. у ДOME ХАБР адбылося паседжаньне прадстаўнікоў абедзьвюх арганізацый у справе запачаткаваньня школки. Само адкрыцьцё адбылося 17 сакавіка 1962 г. Заняткі адбываліся ў памяшканьні ў раёне Хамэрсміт (*Hammersmith*) Заходняга Лёндану ў суботы ад 10 да 12 гадзіны⁶¹⁰, а настаўнікам стаў сябра ХАБР і пазнейшы актывіст Лёнданскага аддзелу ЗБВБ Аляксандар Жданковіч⁶¹¹. Пераважная большасьць вучняў школы былі дзецьмі сябраў ХАБР. ЗБВБ хутчэй дапамагала гэтаму праекту матэрыяльна.

Пра зьмест навучаньня адмысловых зьвестак не захавалася. Вядома толькі, што падручнікі для школы былі атрыманыя з БССР праз Таварыства па сувязях з суайчыньнікамі за мяжой, што надалей было выкарыстана як абвінавачаньне ў часе канфлікту ў ХАБР. Аднак такім жа шляхам раней пайшлі і стваральнікі беларусазнаўчых курсаў БВФ, атрымаўшы савецкія падручнікі беларускай мовы і выкрасьліўшы «палітычна афарбаваныя» месцы.

Стварэньне суботняй школки прыпала на час пачатку вялікага нутранага канфлікту ў ХАБР, таму зьвесткі пра яе хутка зьнікаюць. Аляксандар Жданковіч цягам першых гадоў працаваў з энтузіязмам, прыводзіў сваіх нешматлікіх вучняў на мерапрыемствы школы Сьв. Кірылы Тураўскага. Аднак з павелічэньнем напружанасьці ўнутры ХАБР, відавочна, зьменшыліся магчымасьці працы школки. Праўда, вядома, што школка гэтая яшчэ існавала ў 1963 г., хоць і са сваімі цяжкасьцямі. Як бы там ні было, аднак ініцыятыва стварэньня школы для беларускіх дзетак сумеснымі намаганьнямі былых супернікаў аказалася вельмі непрацяглай па часе і нязначнай паводле вынікаў.

Заняпад арганізацыі

Часы павольнай стагнацыі ў дзейнасьці ХАБР і змяншэньне ранейшага ідэйнага супрацьстаяньня з ЗБВБ стварылі ў пачатку 1960-х умовы для рэалізацыі сумесных ініцыятываў дзьвюх арганізацый. Знакавай стала ладжаньне супольнага сьвяткаваньня ўгодкаў незалежнасьці БНР. 26 сакавіка 1961 г. з нагоды Дня Волі ў царкве для глуханямых на *Oldowk Road* прайшло праваслаўнае багаслужэньне, якім кіраваў а. Алег Мірановіч і на якім прысутнічаў а. Часлаў Сіповіч. На ўрачыстай акадэміі ад імя кіраўніцтва ЗБВБ з прывітальным словам выступіў старшыня Ўладзімір Бутрымовіч, а асноўны даклад прачытаў Аркадзь Варава, сакратар Галоўнай управы

ХАБР⁶¹². Гэтае мерапрыемства паклала пачатак практыцы супольных святаваньняў дзвюх арганізацый і згаданага вышэй праекту суботняй школы. Аднак усё гэта доўжылася нядоўга праз хуткае зьнікненьне адной з арганізацый.

Пунктам адліку апошняга этапу дзейнасьці ХАБР стаў 1962 г., калі захварэлы Радаслаў Астроўскі выехаў у ЗША да сваёй дачкі^{XCIX}. У сувязі з ад'ездам Радаслава Астроўскага паўстала пытаньне далейшага лёсу Дому ХАБР. Будынак быў перапісаны на імя сына прэзыдэнта — Віктара Астроўскага, які не зьяўляўся сябрам Аб'яднаньня. Частка ж удзельнікаў ХАБР на чале зь Юрыем Весялкоўскім, адным з выдаўцоў арганізацыйнага часопісу, не прыняла такое вырашэньне праблемы і стала абвінавачваць Віктара Астроўскага ў захопе маёмасьці ХАБР. Юры Весялкоўскі сьцьвярджаў: *«На маё запытаньне, ён [Віктар Астроўскі — Н.Г.] адказаў коратка, што дом ёсьць яго, ён мае на гэты паперы і каму не падабаецца, хай судзіцца. Тады я напісаў ліст праф. Астроўскаму ў ЗША, у якім прасіў залагодзіць непрыемнасьці, якія ўводзіць яго сын Віктар і адначасна прасіў прэзыдэнта, каб з дому ХАБР нешта было дадзена на выдаваньне часопіса «Аб'яднаньне», якога я быў у той час рэдактарам. Атрымаў я ад прэзыдэнта адказ, у якім ён выказаў зьдзіўленьне маёй пазыцыяй у справе дому. Як бачым, Астроўскія адмовілі беларусам уступу ў Беларускае дома, хаця тыя ахвяроўвалі грошы на гэты дом»*⁶¹³.

Віктар Астроўскі ў сваю чаргу даказваў, што аргумэнты Юрыя Весялкоўскага няслушныя: ніякім «гаспадаром» дому ён не зьяўляецца, паколькі гэта супярэчыць брытанскім законам. Адмаўляў сын прэзыдэнта і абвінавачваньні ў тым, што ён выдаў забарону на карыстаньне домам сябрам ХАБР. *«Варава быў арэндатарам і за акрэсьленую аплату адступіў гэтую арэнду на сьцісла акрэсьлены час Астроўскаму, а права ўласнасьці забясьпечыў сабе, у сувязі з пляніроўкай, магiстрат ці так званы Town Council. Гэты, шырока няведаны дэталі і стаўся аб'ектам несумленых калькуліровак пасквілянтаў. [...] Да гэтага хачу дадаць, што да самага канца арэнды, апрача пакою з друкарняй, пакой для ўжытку ХАБР быў стала зарэзэрваваны і быў да распараджэньня «патрыёта» Весялкоўскага пад варункам, каб ён згодна з пастановай кіраўніцтва ХАБР, паведамляў старшыню арганізацыі аб жаданьні і часе ў якія гэтка патрэба паўставала»*⁶¹⁴.

Міжасабовы канфлікт нарадзіў інфармацыйную вайну паміж Юрыем Весялкоўскім і Віктарам Астроўскім, да якога хутка перайшло выданьне «Аб'яднаньня». На бок сына прэзыдэнта сталі кіраўнік ХАБР Барыс Суравы і сакратар Галоўнай управы Аркадзь Варава. Апошні сярод іншага абвінаваціў Юрыя Весялкоўскага ў кантактах з савецкай амбасадай: *«Адносіны заставаліся тыя самыя, якія былі і ўперад, да таго часу пакуль не паўстала пытаньне: пашто адведваюць гэты дом асобы, якія маюць кантакты з Савецкай Амбасадаю»*⁶¹⁵. Прычына абвінавачваньняў была ў згаданым вышэй атрыманьні Юрыем Весялкоўскім пачка дзіцячых кніг для беларускай школьніцы ў Лёндане.

^{XCIX} Дзеля справядлівасьці трэба заўважыць, што захады па атрыманьні візы прэзыдэнт БЦР рабіў і раней, але цяпер рашэньне было нарэшце прынятае.

Узаемныя абвінавачаньні двух дзеячаў адбываліся на фоне агульнага заняпаду дзейнасьці ХАБР. Так, зьезды арганізацыі не праводзіліся ад 1956 г.^с. Далей адбываліся толькі агульныя сходы Акруговых цэнтраў у Манчэстэры і Лёндане. У Манчэстэры апошні сход адбыўся ў 1961 г., у Лёндане — 16 верасьня 1961 г. адбылося паседжаньне новаабранай Галоўнай управы. Уласных ініцыятываў ХАБР ужо не было, і арганізацыя існавала хутчэй намаганьнямі выдаўцоў «Аб'яднаньня», якія былі таксама сябрамі Галоўнай управы.

У выніку канфлікту ад 1962 г. Галоўная ўправа ХАБР аказалася падзеленай на дзьве групы: па розных бакі барыкадаў аказаліся Барыс Суравы, Аркадзь Варавя і Юры Весялкоўскі, Уладзімір Грамяка, Аляксандар Жданковіч, Павал Бударкевіч, Мікола Сенька. Па-за ўзаемнымі абвінавачаньнямі ў арганізацыі цяпер іншая дзейнасьць спынілася цалкам. У чэрвені 1966 г. прыхільнікі Юрыя Весялкоўскага прынялі адмысловую рэзалюцыю ў яго падтрымку, дзе пратэставалі супраць «правакацыйных дзеяньняў сям'і Астроўскіх» ды заклікалі Барыса Сураваго аднавіць дзейнасьць ХАБР:

«Мы, сябры Галоўнай управы ХАБР, востра пратэстуем супраць правакацыйных публікацыяў гаспадароў Астроўскіх, датычачых арганізацыі ХАБР, яе дому, а таксама некаторых сябраў Галоўнай управы. Такую дзейнасьць мы разглядаем ня іначай як толькі плянавае разьбіцьцё ХАБР.

Праз апошнія пару гадоў, гасп. Астроўскія ясна даказалі ў сваіх публікацыях, што дэмакратычныя прынцыпы іх не абавязваюць. Хаваючы сваё сапраўднае аблічча, яны адважыліся беспадстаўна абзываць нас бальшавіцка-крывіцкай правакацыяй і т. п., каб толькі засланыць сапраўдны стан рэчы, якім стаўся дом ХАБР.

У данай справе мы поўнасьцю салідэрызуемся з высказваньнямі гасп. Весялкоўскага, ды адначасна ўважаем, што яго захады адносна дому ХАБР былі адначасна і нашыя, бо-ж мы, як сябры Галоўнай управы ХАБР, уважаем за свой абавязак дбаць аб дабро сваёй арганізацыі як цэласьці.

Адначасна зьвяртаемся да старшыні Галоўнай управы ХАБР гасп. Б. Суравага з наступнай просьбай: перагледзець сваю дасюлежную дзейнасьць і прыняць неабходныя захады ў ажыцьцяўленьні і ўрэгуляваньні нармальнай арганізацыйнай працы арганізацыі ХАБР, калі вы лічыце сябе сапраўдным старшынёй»⁶¹⁶.

Зварот ня меў асаблівых вынікаў. Апошняй датай, пад якой згадваецца дзейнасьць ХАБР, была 13 лістапада 1966 г., пра што запісаў у сваім дзённіку Юры Весялкоўскі:

^с У 1956 г. прайшоў апошні, Дзявяты зьезд ХАБР у Вялікабрытаніі. На гэтым зьездзе старшынём арганізацыі быў выбраны Барыс Суравы, у склад Галоўнай управы абраныя Аляксандар Малаха (заступнік старшыні), Юры Весялкоўскі (сакратар), Уладзімір Грамяка (скарбнік), Павал Бударкевіч і Я. Старакожы — сябры арганізацыі. У рэвізійную камісію ўвайшлі Мікола Гаховіч, Мікола Сенька і Павал Юнах.

«30 кастрычніка наведалі мяне А. Жданковіч і П. Юнах. Мэтай іхняй візыты былі нашыя арганізацыйныя справы, якія апошнімі гадамі зусім замерлі. У гутарцы я падаў прапазыцыю, каб склікаць зборку актыву сяброў Гал. упр. ХАБР і БВФ, што было прынята.

Дня 13 лістапада 1966 г. у доме А. Жданковіча спаткаліся: А. Жданковіч, П. Юнах, С. С-іч [Сымон Сэрафіновіч — Н.Г.], М. С-ка [Мікола Сенька — Н.Г.], У. Г-ка [Уладзімір Грамяка — Н.Г.] і я. Першы забраў голас Юнах і заклікаў уступіць у БВФ. Супраць такога падыходу крытычна высказаўся Г-ка, а ў канцы і я, бо фактычна большасць з нас зьяўляецца сябрамі Гал. упр. ХАБР і сытуацыю нашае арганізацыі трэба неяк вырашыць.

Гутарка праходзіла ў сяброўскай атмасфэры, але мы не прыйшлі ні да якой высновы. Аснаўная прычына, гэта адсутнасць матэрыяльнае базы, утрата дому ХАБР і расьцярушанасць сяброў. Пастаноўлена ў будучыні спаткацца, а ў міжчасе даручана С. С-чу [Сымону Сэрафіновічу — Н.Г.] скамунікавацца са старшынёй Гал. упр. ХАБР Б. Суравым»⁶¹⁷.

І гэтак апошняе паседжаньне сябраў ХАБР не паспрыяла аднаўленьню арганізацыі. Яшчэ 10 траўня 1966 г. памёр Аркадзь Варава, адзін са стрыжняў Хрысьціянскага аб'яднаньня, а ў чэрвені 1966 г. спыніўся выхад «Аб'яднаньня». Цяпер ужо нішто не трымала разам былых сябраў ХАБР, і арганізацыя канчаткова спыніла існаваньне. Праўда, афіцыйнае рашэньне пра спыненьне яе дзейнасьці так і не было прынятае, бо для гэтага неабходна было склікаць Агульны зьезд, што ў сытуацыі 1966 г. было нерэальна.

У 1989 г. Царкоўны камітэт парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай (кіраўнік — Мікола Гаховіч) прапанаваў аднавіць дзейнасьць ХАБР і выданьне часопісу «Аб'яднаньне», аднак гэтая ініцыятыва так і засталася нерэалізаванай⁶¹⁸.

За амаль два дзесяцігодзьдзі існаваньня Хрысьціянскае аб'яднаньне беларускіх работнікаў прайшло некалькі этапаў у сваёй дзейнасьці. Этап разбудовы арганізацыі і найбольш плённай працы быў самы кароткі (1948—1950 гг.). У гэты час былі створаныя рэгіянальныя структуры (Акруговыя цэнтры) у Ёрксе, Ланкашыры і Лёндане, заснаваны часопіс «Аб'яднаньне», а таксама Каса самапомачы, што займалася дабрачыннымі праектамі і дапамогай сваім сябрам. Актывнай дзейнасьці сябраў спрыяла сытуацыя супрацьстаяньня ЗБВБ, своеасаблівага саборніцтва зь ім.

Наступны этап (1951—1954 гг.) быў пэрыядам спаду накалу ідэйнай барацьбы і, адпаведна, актывнасьці сябраў ХАБР. Адною з прычынаў гэтых працэсаў была рээміграцыя, а таксама значная нутраная міграцыя працоўнай сілы ў Брытаніі. У выніку нестабільнай аказалася праца рэгіянальных суполак і ў цэлай арганізацыі сталі заўважныя праявы стагнацыі. Праўда, на гэты час прыпала і адно з найбольшых дасягненьняў ХАБР — набыцьцё ўласнага дому.

Пэрыяд 1954—1962 гг. быў часам малазаўважнай дзейнасьці, якой не асабліва паспрыяла знаходжаньне ў Лёндане Радаслава Астроўскага. Асноўным стрыжнем

арганізацыі стала выданьне «Аб'яднаньня». Паступова цалкам заняпала дзейнасьць акруговых цэнтраў. Зьявіліся супольныя праекты з ЗБВБ.

І апошні этап існаваньня ХАБР закрануў 1962—1966 гг., што сталі часам зацягатага нутранага канфлікту, празь які дзейнасьць арганізацыі канчаткова заняпала. З увагі на працяглы папярэдні пэрыяд стагнацыі, зьнікненьне з грамадзкага жыцьця ХАБР адбылося амаль незаўважна. Ад гэтага часу гуртаваць прыхільнікаў БЦР у Лёндане і Брытаніі меліся іншыя арганізацыі: прыход Сьв. Эўфрасіньні Полацкай ды БВФ, аповед пра якія будзе ніжэй.

¹ Na Ślachu. №1. 1946.

² Камунікат ЗБВБ. №1. 1946.

³ Sienkiewicz V. Pačatki ZBVVB // Na Ślachu. №9. 1950. S. 2—3.

⁴ А. Дз-ка. 25-годзьдзе ЗБВБ // Божым Шляхам. №1(129). 1972. С. 1—3.

⁵ Весялкоўскі Ю. Дадатак да «Кароткіх успамінаў» Паўла Навары // Голас часу. №32. 1994. С. 30—32.

⁶ Картатэка сяброў ЗБВБ.

⁷ Sienkiewicz V. Pačatki ZBVVB // Na Ślachu. №9. 1950. S. 2—3.

⁸ Sprava PKPR // Na Ślachu. №1. 1946. S. 2—3.

⁹ Emihracyjnyja spravy // Na Ślachu. №1. 1946. S. 3—5; Umovy emihracyi u krainy Paudzionnaje Ameryki // Na Ślachu. №1. 1946. S. 5—8.

¹⁰ Пратакол Першага Агульнага Зьезду Сяброў ЗБВБ // Жук-Грышкевіч Р. Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Таронта: Выдавецкі Фонд Успамінаў зь Беларускага Жыцьця, 1993. С. 78—79.

¹¹ Пратакол Першага Агульнага Зьезду Сяброў ЗБВБ // Жук-Грышкевіч Р. Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Таронта: Выдавецкі Фонд Успамінаў зь Беларускага Жыцьця, 1993. С. 78.

¹² Пратакол Першага Агульнага Зьезду Сяброў ЗБВБ // Жук-Грышкевіч Р. Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Таронта: Выдавецкі Фонд Успамінаў зь Беларускага Жыцьця, 1993. С. 76.

¹³ Успаміны а. Аляксандра Надсана, запісаныя ў верасьні 2005 г. у Лёндане. Запіс захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.

¹⁴ Pieršy zjezd siabrou ZBVVB // Na Ślachu. №3. 1947. S. 11—13.

¹⁵ Пратакол Першага Агульнага Зьезду Сяброў ЗБВБ // Жук-Грышкевіч Р. Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Таронта: Выдавецкі Фонд Успамінаў зь Беларускага Жыцьця, 1993. С. 80.

¹⁶ Пратакол Першага Агульнага Зьезду Сяброў ЗБВБ // Жук-Грышкевіч Р. Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Таронта: Выдавецкі Фонд Успамінаў зь Беларускага Жыцьця, 1993. С. 81.

¹⁷ Навара П. Кароткія успаміны // Голас Часу. №32. 1994. С. 26—30.

¹⁸ Aktyvizacyja prasy na miascach // Infarmacyjny Kamunikat ZBVVB. №5. [1947].

¹⁹ Жук-Грышкевіч Р. Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Таронта: Выдавецкі Фонд Успамінаў зь Беларускага Жыцьця, 1993. С. 86.

²⁰ Delehacyja ZBVVB u henerala Andersa i henerala Kopanskaha // Na Ślachu. №4. 1947.

²¹ Piatyja uhodki smierci Janki Kupaly abchodzic' ZBVVB // Na Ślachu. №6. 1947.

²² Zborki i lekcyi u pamieskanni ZBVVB u Londanie // Na Ślachu. № 7. 1947. S. 25—26.

²³ Успаміны Міколы Залогі, запісаныя ў жніўні 2005 г. у Лёндане. Запіс захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.

- ²⁴ Ліст Вінцэнта Жук-Грышкевіча да Ўладзіміра Цьвірка ад 11.05.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²⁵ Юрэвіч Л. Архіў Рады БНР // Запісы БІНІМ. №31. Нью-Ёрк — Менск, 2008. С. 112—122.
- ²⁶ Весялкоўскі Ю. Нясна мроіліся новыя дарогі. Лёндан, 1997. С. 117—118.
- ²⁷ Касяк І. Другая сусьветная вайна і паваенны час // Найдзюк Я., Касяк І. Беларусь учора і сямьня. Менск, 1993. С. 350.
- ²⁸ Bahasluzba dla Bielarusau // Na Ślachu. №4. 1947.
- ²⁹ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус. Менск, 2004. С. 80—81.
- ³⁰ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 80.
- ³¹ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 87.
- ³² Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 88.
- ³³ Ліст Вінцэнта Жук-Грышкевіча да Сьцяпана Рудзя ад 25.11.1947. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁴ St. Pravodnik. Razam — supolnymi silami // Bielarus na Čužynie. №2. 22.11.1947. S. 2.
- ³⁵ Ліст М. Абрамчыка да В. Жук-Грышкевіча. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁶ Камунікат ЗБВБ. №1. 1946.
- ³⁷ Na bližejšy čas [Нататка Вінцэнта Жук-Грышкевіча]. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁸ Na bližejšy čas [Нататка Вінцэнта Жук-Грышкевіча]...
- ³⁹ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 88.
- ⁴⁰ Цытата паводле: Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч ... С. 88—89.
- ⁴¹ Весялкоўскі Ю. Першая беларуская арганізацыя ў Вялікабрытаніі і яе духоўныя і палітычныя апекуны // Дух часу. Лёндан—Беласток, 2005. С. 31—32.
- ⁴² Беларус на Чужыне. №3 (7). 1948.
- ⁴³ Беларус на Чужыне. №3 (7). 1948.
- ⁴⁴ Справа Зьезду // Камунікат Галоўнай управы і Нагляднай Рады ЗБВБ. №2. Сакавік 1948.
- ⁴⁵ Весялкоўскі Ю. Дух часу... С. 34
- ⁴⁶ Цыт. паводле: Весялкоўскі Ю. Дух часу. С. 34
- ⁴⁷ Зь беларускага жыцьця. Лёндан // Аб'яднаньне. №2. 1948. С. 10.
- ⁴⁸ Abchod 30-ch uhodkau Abvieščannia niezaležnasci Bielarusi // Bielarus na Čužynie. №7.(10). 1948. S. 7.
- ⁴⁹ Ліст Вінцэнта Жук-Грышкевіча да «Дванаццаткі» ад 05.03.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁵⁰ Запруднік Я. Дванаццатка: Дакумэнтальная аповесьць пра дванаццаць беларускіх хлапцоў у Нямецчыне, Вялікабрытаніі й Бэльгіі (1946—1954 гг.). Нью-Ёрк: БІНІМ, 2002.
- ⁵¹ Rehulamin Druhoĥa Zvučajnaĥa ahulnaĥa zjezdu siabrou ZBVVB. P. 4. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁵² Rehulamin Druhoĥa Zvučajnaĥa ahulnaĥa zjezdu siabrou ZBVVB. P. 3.
- ⁵³ Rehulamin Druhoĥa Zvučajnaĥa ahulnaĥa zjezdu siabrou ZBVVB. PP. 12—14.
- ⁵⁴ Rehulamin Druhoĥa Zvučajnaĥa ahulnaĥa zjezdu siabrou ZBVVB. P. 5.
- ⁵⁵ Камунікат групы сяброў Галоўнай Управы, Управы і сяброў Лёнданскага АДДзелу ЗБВБ. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁵⁶ Праект Рэгуляміну Другога Звычайнага Агульнага Зьезду Сяброў ЗБВБ. 20.04.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁵⁷ Беларус на Чужыне. №9 (13). 1948.
- ⁵⁸ Весялкоўскі Ю. Дух часу... С. 35.
- ⁵⁹ Другі Агульны Зьезд ЗБВБ // Беларус на Чужыне. №9(13). 1948. С. 8.

- ⁶⁰ Rehulamin Druhoĭha Zvučajnaĭa ahulnaĭa zjezdu siabrou ZBVB.
- ⁶¹ Зъезд Беларусаў Вялікабрытаніі // Бацькаўшчына. №16(19). 1948.
- ⁶² Зъезд Беларусаў Вялікабрытаніі // Бацькаўшчына. №16(19). 1948.
- ⁶³ Процібеларуская работа ХАБРу // Беларус на Чужыне. №14(18). 1948.
- ⁶⁴ Хвароба // Аб'яднаньне. №8. 1948. С. 17.
- ⁶⁵ Ліст Вінцэнта Жук-Грышкевіча да Станіслава Станкевіча ад 19.05.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁶⁶ Бягучая інструкцыя для акруговых і мясцовых аддзелаў ЗБВБ за 18.09.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁶⁷ Прысутны. Уражаньні з III-га Агульнага Зъезду сяброў ЗБВБ // Беларус на Чужыне. №6(30). 1949. С. 5—6.
- ⁶⁸ Ліст Сьцяпана Красноўскага. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁶⁹ Ліст Уладзіміра Амеляновіча ад 12.12.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁷⁰ Ліст Вінцэнта Жук-Грышкевіча да Галоўнай управы САБЭ ад 11.10.1949. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁷¹ Ліст да Галоўнай Управы ЗБВБ ад 16.12.1952. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁷² Сіповіч Ч. а. 7-ы гадавы з'езд сяброў ЗБВБ // Бацькаўшчына. №25(156). 1953.
- ⁷³ Камунікат ЗБВБ. №1. 1946.
- ⁷⁴ Sipovič Š. a. dr. Kupla Bielaruskaha domu u Londanie // Na Šlachu. №9. 1950. S. 4—5.
- ⁷⁵ Apadatkavannie nia mienš adnaho funta z kaŭnaĭa na Bielaruski Dom u Londanie // Kamunikat ZBVB. №7. 12.05.1947.
- ⁷⁶ Spisak achviaradaucau i achviar na Bielaruski Dom u Londanie. 31.10.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁷⁷ Sprava kupli Bielaruskaha Domu u Liondanie // Na Šlachu. № 7. 1947. С. 24; Ahulny schod Londanskaha addzielu // Na Šlachu. № 7. 1947. С. 24—25.
- ⁷⁸ Sprava kupli Bielaruskaha Domu u Liondanie // Na Šlachu. № 7. 1947. С. 24; Ahulny schod Londanskaha addzielu // Na Šlachu. № 7. 1947. С. 24—25.
- ⁷⁹ Sprava kupli Bielaruskaha Domu u Liondanie // Беларус на Чужыне. №2. 1947. С. 4.
- ⁸⁰ Sprava kupli Bielaruskaha Domu u Liondanie // Беларус на Чужыне. №2. 1947. С. 4.
- ⁸¹ Ліст Вінцэнта Жук-Грышкевіча да «Дванаццаткі» ад 05.03.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁸² Spis pazykadaucau i pazyk na Bielaruski Dom u Londanie. 31.10.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁸³ Rehulamin Rady Bielaruskaha Domu u Londanie. 19.09.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁸⁴ Razchody u suviazi z kuplaj Bielaruskaha Domu u Londanie. 31.10.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁸⁵ Rehulamin Rady Bielaruskaha Domu u Londanie. 19.09.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁸⁶ Asviedčannie ad 18.09.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁸⁷ Rehulamin Rady Bielaruskaha Domu u Londanie. 19.09.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁸⁸ Rehulamin Rady Bielaruskaha Domu u Londanie. 19.09.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁸⁹ Sipovič Š. a. dr. Kupla Bielaruskaha domu u Londanie // Na Šlachu. №9. 1950. S. 4—5.
- ⁹⁰ Яшчэ аб Беларускам доме ў Лёндане // Бацькаўшчына. №38(41). 1948.
- ⁹¹ З ЗБВБ // Беларус на Чужыне. №17(21). 1948. С. 10.
- ⁹² Rehulamin Rady Bielaruskaha Domu u Londanie. 19.09.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁹³ Rehulamin Bielaruskaha Domu u Londanie...
- ⁹⁴ Rehulamin Bielaruskaha Domu u Londanie...

- ⁹⁵ Успаміны Міхася Мацукевіча. Копія машынапісу, перададзеная аўтарцы кнігі Віялетаі Ка-валёвай.
- ⁹⁶ Raviedamlennie ab zborcy lakatarau B.D. 23.04.1950. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁹⁷ Успаміны Міхася Мацукевіча...
- ⁹⁸ Kutok Bielarusi u Anhlii // Na Šlachu. № 9. 1950. S. 5—7.
- ⁹⁹ V-y Ahulny Zjezd ZBVB // Na Šlachu. №13. 1951. S. 14.
- ¹⁰⁰ Kutok Bielarusi u Anhlii // Na Šlachu. №9. 1950. S. 5—7.
- ¹⁰¹ V-y Ahulny Zjezd ZBVB // Na Šlachu. №13. 1951. S. 14.
- ¹⁰² Kutok Bielarusi u Anhlii // Na Šlachu. №9. 1950. S. 5—7.
- ¹⁰³ Apadatkavannie siabrou ZBVB na Bielaruski Dom u Londanie // Kamunikat ZBVB. №5. 10.06.1949.
- ¹⁰⁴ Bielaruski Dom u Londanie // Kamunikat ZBVB. №12. 10.09.1951.
- ¹⁰⁵ Rehulamin Rady Bielaruskaha Domu u Londanie. [1951?]. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹⁰⁶ Bielaruski Dom u Londanie // Kamunikat ZBVB. №12. 10.09.1951; V-y Ahulny Zjezd ZBVB // Na Šlachu. №13. 1951. S. 14.
- ¹⁰⁷ Шацько А. 13-ы Зъезд ЗБББ // Бацькаўшчына. №27(463). 1959
- ¹⁰⁸ Беларускі Дом ў Лёндане // Камунікат ЗБББ. №87. 1981.
- ¹⁰⁹ Memorandum and Articles of Association of Association of Byelorussians in Great Britain, limited. Incorporated the 24th day of Desember 1948. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹¹⁰ Я. В. Значэньне легалізацыі З.Б.В.Б. // Беларус на Чужыне. №22(26). 1949. С. 1—2.
- ¹¹¹ Memorandum of Association of Association of Byelorussians in Great Britain, limited. P. 3.
- ¹¹² Memorandum of Association of Association of Byelorussians in Great Britain, limited. P. 10.
- ¹¹³ Special Resolutions passed the 27th day of June 1964. P. 1.
- ¹¹⁴ Articles of Association of Association of Byelorussians in Great Britain, limited. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹¹⁵ Rehulamin Zhurtavannia Bielarusau u V. Brytanii. T. z a.a. R.I. Захоўваецца з архіве ЗБББ.
- ¹¹⁶ Rehulamin Zhurtavannia Bielarusau u V. Brytanii. T. z a.a. R. II—IV...
- ¹¹⁷ Жук-Грышкевіч Р. Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча... С. 86—87.
- ¹¹⁸ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 81.
- ¹¹⁹ Memorandum of Association of Association of Byelorussians in Great Britain, limited. P. 6—10.
- ¹²⁰ Rehulamin Zhurtavannia Bielarusau u V. Brytanii. T. z a.a. R. II—V.
- ¹²¹ Rehulamin Zhurtavannia Bielarusau u V. Brytanii. T. z a.a. R. II.
- ¹²² Rehulamin Zhurtavannia Bielarusau u V. Brytanii. T. z a.a. R. II.
- ¹²³ Z.B.V.B. Razvivaessa // Kamunikat ZBVB. №8. 20.08.1950.
- ¹²⁴ Ліст Аляксандра Лашука да Віктара Сянкевіча ад 21.12.1950. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹²⁵ Жук-Грушкевіч Р. Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча...
- ¹²⁶ Гардзіенка Н. Беларусы ў Аўстраліі: Да гісторыі дыяспары. Менск, 2004.
- ¹²⁷ Франціш Бартуль: Даты, імёны, падзеі, прозьвішчы // Адзінец А. Паваенная эміграцыя: скрыжаванні лёсаў: зборнік успамінаў. Мінск, 2007. С. 163.
- ¹²⁸ Н. Агульны Зъезд Згуртаваньня Беларусаў Вялікабрытаніі // Бацькаўшчына. №20(99). 1952.
- ¹²⁹ Ганько М. Каб сведчылі пра Беларусь. Жыцьцё і дзейнасьць Міколы Ганька. Менск, 2005. С. 175.
- ¹³⁰ Ганько М. Каб сведчылі пра Беларусь.... С. 170.
- ¹³¹ К. Сьв. пам. Антаніна Багдан // Беларус. №310. 1983.

- ¹³² Супрацоўнік. Сьв. пам. Мікола Гумен // Беларус. №317. 1984.
- ¹³³ Картатэка сябраў ЗБВБ.
- ¹³⁴ Н. Агульны Зьезд Згуртаваньня Беларусаў Вялікабрытаніі // Бацькаўшчына. №20(99). 1952.
- ¹³⁵ Калубовіч А. Прафэсар Вацлаў Іваноўскі й Беларуская Рада Даверу // Калубовіч А. Крокі гісторыі: Дасьледаваньні, артыкулы, успаміны. Беласток—Вільня—Менск, 1993. С. 150.
- ¹³⁶ Туронак Ю. Людзі СБМ. Вільня, 2007. С. 102.
- ¹³⁷ Сяброўства ЗБВБ і Брытанскае грамадзянства // Камунікат ЗБВБ. №2/62.
- ¹³⁸ Muzy Davieru ZBVB i arhanizavannie addzielau // Kamunikat ZBVB. №8. 26.09.1947.
- ¹³⁹ Muzy Davieru ZBVB i arhanizavannie addzielau // Kamunikat ZBVB. №8. 26.09.1947.
- ¹⁴⁰ Muzy Davieru ZBVB i arhanizavannie addzielau // Kamunikat ZBVB. №8. 26.09.1947.
- ¹⁴¹ Rehulamin Zhurtavannia Bielarusau u V. Brytanii. T. z a.a. R. III—VII.
- ¹⁴² Buiralistyka // Kamunikat ZBVB. №6. 18.06.1950.
- ¹⁴³ Rehulamin Zhurtavannia Bielarusau u V. Brytanii. T. z a.a. R. IX, X.
- ¹⁴⁴ Rehulamin Zhurtavannia Bielarusau u V. Brytanii. T. z a.a. R. XI.
- ¹⁴⁵ Mužy Davieru ZBVB i arhanizavannie addzielau // Kamunikat ZBVB. №8. 26.09.1947.
- ¹⁴⁶ Tvarennie bolšych bielaruskich asiarodkav // Na Šlachu. №9. 1950. S. 9.
- ¹⁴⁷ Rehulamin Zhurtavannia Bielarusau u V. Brytanii. T. z a.a. R. XV, XVI.
- ¹⁴⁸ 25 Sakavika — sviatkavannie abvieščannia Niezależnasci Bielarusi // Kamunikat ZBVB. № 5. 1947.
- ¹⁴⁹ Prysutny. 25-ha Sakavika u Londanie // Na Šlachu. №4. 1947.
- ¹⁵⁰ Bahaslužba dla Bielarusau // Na Šlachu. №4. 1947; Bielaruski vieczar u Londanie // Na Šlachu. №4. 1947.
- ¹⁵¹ Akademija prysviečanaja Maksimu Bahdanoviču // Na Šlachu. №4. 1947.
- ¹⁵² Zjezd siabrou ZBVB // Na Šlachu. №5. 1947.
- ¹⁵³ Daklady i referaty // Na Šlachu. №5. 1947.
- ¹⁵⁴ Piatyja uhodki smierci Janki Kupaly abchodzic' ZBVB // Na Šlachu. №6. 1947.
- ¹⁵⁵ Daklad V.P. Spadara Prezydenta // Na Šlachu. №6. 1947; Apošni daklad Spadara Prezydenta Inž. M. Abramcyka dla Londanskaha Addzielu ZBVB // Na Šlachu. №6. 1947.
- ¹⁵⁶ Prezydent inz. M. Abramcyk adviedau londanskich bielarusau // Na Šlachu. №6. 1947.
- ¹⁵⁷ Prahulka Londanskaha Addzielu ZBVB // Na Šlachu. №6. 1947.
- ¹⁵⁸ Sprava kupli Bielaruskaha Domu u Liondanie // Беларус на Чужыне. №1. 1947. С. 24; Ahulny schod Londanskaha addzielu // Беларус на Чужыне. № 1. 1947 С. 24—25.
- ¹⁵⁹ Zborki i lekcyi u ramieskanni ZBVB u Londanie // Беларус на Чужыне. № 1. 1947. С. 25—26.
- ¹⁶⁰ Zborki i lekcyi u Londanskim Addziele ZBVB // Беларус на Чужыне. №2. 1947.
- ¹⁶¹ Zborki i lekcyi u ramieškanni ZBVB u Londanie // Беларус на Чужыне. № 1. 1947. С. 25—26.
- ¹⁶² Praca Londanskaha addzielu ZBVB // Беларус на Чужыне. №13(17). 1948. С. 11—12.
- ¹⁶³ Пратакол №1(5) гадавой зборкі Лёнданскага АДДзела ЗБВБ ад 26.06.1949. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ¹⁶⁴ Справаздача Управы аддзелу ЗБВБ у Лёндане на Чатырнаццатым Агульным зьездзе 05.06.1960. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ¹⁶⁵ Кніга эвідэнцыі сябраў Лёнданскага аддзелу ЗБВБ. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ¹⁶⁶ Беларуская вечарына ў Лёндане // Божым Шляхам. №9—10(24—25). 1949.
- ¹⁶⁷ Bielaruskaja vieczaryna // Na Šlachu. №13. 1951. S. 15.
- ¹⁶⁸ Беларуская вечарына ў Лёндане // Бацькаўшчына. №43(122). 1952.
- ¹⁶⁹ U Londanskim Addziele Z.B.V.B. // Беларус на Чужыне. №3(27). 1949. С. 15.

- ¹⁷⁰ Жук-Грышкевіч Раіса. Жыццё Вінцэнта Жук-Грышкевіча... С. 92—94.
- ¹⁷¹ Ukraincy u hasciach u bielarugau // Bielarus na Ćużynie. №10—11(34—35). 1949. S. 13; Суседзкае сужыццё // Божым Шляхам. №6(21). 1949; Рэфэрат аб Украіне для беларусаў // Бацькаўшчына. №15(59). 1949.
- ¹⁷² 25-га Сакавіка ў Лёндане // Божым Шляхам. №47. 1952. С. 13; У Лёндане // Бацькаўшчына. №17(96). 1952.
- ¹⁷³ Сьвяткаваньне ўгодкаў Студзенскага паўстаньня // Божым Шляхам. №84. 1964. С. 21.
- ¹⁷⁴ Вечар паэзіі Багдановіча ў Лёндане // Божым Шляхам. №3(102). 1967. С. 16.
- ¹⁷⁵ Вечар паэзіі Зьмітрака Бядулі // Божым Шляхам. №2(107). 1968. С. 13—15.
- ¹⁷⁶ Інфармацыя аб беларускай літаратуры // Камунікат ЗБВБ. №67. 12.12.1968.
- ¹⁷⁷ А. Дз-ка. Лёндан (Агельшчына) // Бацькаўшчына. №17(247). 1955.
- ¹⁷⁸ Ліст старшыні ЗБВБ Аляксандра Надсана да старшыні Лёнданскага аддзела ЗБВБ Браніслава Курагі-Скрагі ад 28.02.1953. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ¹⁷⁹ Сакратар ЗБВБ. Сакавіковая гадавіна ў вольным сьвеце. Лёндан // Бацькаўшчына. №9(593). 1962.
- ¹⁸⁰ Хільчук У. 50-ыя ўгодкі 25 Сакавіка ў Лёндане // Беларус. №133. 1968; Божым Шляхам. №3(108). 1968. С. 20.
- ¹⁸¹ 25 сакавіка ў вольным сьвеце. Лёндан // Беларус. №204. 1974.
- ¹⁸² Дзедзінка А. Водгукі гадавіны Слуцкага чыну. Лёндан (Ангельшчына) // Бацькаўшчына. №1—2(283—284). 1956.
- ¹⁸³ Угодкі Слуцкага Паўстаньня ў Лёндане // Божым Шляхам. №1(118). 1970.
- ¹⁸⁴ 54-я ўгодкі Слуцкага Паўстаньня // Божым Шляхам. №4(142). 1974. С. 13; Лёнданскі. Слуцкія ўгодкі ў Лёндане // Беларус. №215. 1975.
- ¹⁸⁵ 3. Угодкі Слуцкага Паўстаньня // Беларус. №328. 1986.
- ¹⁸⁶ Прысутны. Угодкі Слуцкага Паўстаньня. Лёндан (Ангельшчына) // Беларус. №315. 1984.
- ¹⁸⁷ Ялінка ў школе Сьв. Кірыла // Божым Шляхам. №1(106). 1968. С. 15; Камунікат ЗБВБ. №64. 18.12.1967; Беларус. №130. 1968.
- ¹⁸⁸ Адзначэньне 20-ых ўгодкаў эміграцыі ў Лёндане // Бацькаўшчына. №9—10(623—624). 1964.
- ¹⁸⁹ 3 жыцця ЗБВБ // Божым Шляхам. №3(42). 1951. С. 14.
- ¹⁹⁰ Акадэмія прысьвечаная Юрку Віцьбічу // Божым Шляхам. №1—2(143—144). 1975. С. 30.
- ¹⁹¹ Адведзіны прэз. М. Абрамчыка // Божым Шляхам. №1. 1947. С. 14.
- ¹⁹² Лёндан // Беларус на Чужыне. №9(33). 1949.
- ¹⁹³ Z dziejnasci addzielau ZBVV. Londan // Kamunikat ZBVV. №9. 20.12.1950.
- ¹⁹⁴ Дзе-ка. Даклад прэзыдэнта Рады БНР сп. М. Абрамчыка // Бацькаўшчына. №22(304). 1956.
- ¹⁹⁵ Дзедзінка А. Князь Базыль Сьвятаполк-Мірскі ў Лёндане // Бацькаўшчына. №45—46(431—432). 1958.
- ¹⁹⁶ Дзе-ка. Даклад д-ра В. Г-ча // Бацькаўшчына. №22(304). 1956.
- ¹⁹⁷ 25-я ўгодкі ЗБВБ у Лёндане // Божым Шляхам. №3(131). 1972. С. 17—18; Д-ка. 25-я ўгодкі Згуртаваньня Беларусаў у Вялікабрытаніі // Беларус. №182. 1972.
- ¹⁹⁸ Антон Адамовіч у Лёндане // Божым Шляхам. №1(118). 1970. С. 15.
- ¹⁹⁹ Лёнданскі. Рэдактар «Беларуса» ў Лёндане // Беларус. №200. 1973.
- ²⁰⁰ А.З. Віктар Швэд у Лёндане // Беларус. №283—284. 1980.
- ²⁰¹ Дзедзінка А. Князь Базыль Сьвятаполк-Мірскі ў Лёндане // Бацькаўшчына. №45—46(431—432). 1958.

- ²⁰² Агульны сход сяброў аддзелу ЗБВБ у Ковэнтры адбыўся дня 7.3.1948 // Беларус на Чужыне. №6 (10), 1948.
- ²⁰³ Сьвяткаваньне 25 сакавіка ў Аддзеле ЗБВБ Ковэнтры // Беларус на Чужыне. №7(31). 1949.
- ²⁰⁴ Пратакол агульнага зьезду сяброў ЗБВБ акругі Ковэнтры. 20.11.1949. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²⁰⁵ Пратакол зборкі сяброў ад паасобных аддзелаў ЗБВБ акругі Ковэнтры з дня 26.09.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²⁰⁶ Ліст у Галоўную Управу ЗБВБ ад аддзела ў Кроўлі ад 07.03.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²⁰⁷ Запруднік Я. Дванаццатка... С. 68.
- ²⁰⁸ Ліст Вінцэнта Жук-Грышкевіча да Алеся Буты і Уладзіміра Цьвіркі ад 05.03.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²⁰⁹ Пратакол паседжаньня Першага Зьезду прадстаўнікоў ад паасобных аддзелаў ЗБВБ і групаў дзеля ўтварэньня Акруговага Аддзелу Ковэнтры. Дня. 30.05.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²¹⁰ Пратакол паседжаньня Першага Зьезду прадстаўнікоў ад паасобных аддзелаў ЗБВБ і групаў дзеля ўтварэньня Акруговага Аддзелу Ковэнтры. Дня. 30.05.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²¹¹ Запруднік Я. Дванаццатка... С. 109—110.
- ²¹² Беларус на Чужыне. №13(17). 1948.
- ²¹³ Пратакол зьезду прадстаўнікоў ад паасобных аддзелаў ЗБВБ акругі Ковэнтры з дня 26.09.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²¹⁴ Л.Х. Справаздача зь дзейнасьці Аддзелу ў «Hampton-Lovett» за час 20.6.1948 да 31.12.1948 // Беларус на Чужыне. №22(26). 1949. С. 11—12.
- ²¹⁵ Пратакол паседжаньня Першага Зьезду прадстаўнікоў ад паасобных аддзелаў ЗБВБ і групаў дзеля ўтварэньня Акруговага Аддзелу Ковэнтры. Дня. 30.05.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²¹⁶ Пратакол паседжаньня Першага Зьезду прадстаўнікоў ад паасобных аддзелаў ЗБВБ і групаў дзеля ўтварэньня Акруговага Аддзелу Ковэнтры. Дня. 30.05.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²¹⁷ Пратакол паседжаньня Першага Зьезду прадстаўнікоў ад паасобных аддзелаў ЗБВБ і групаў дзеля ўтварэньня Акруговага Аддзелу Ковэнтры. Дня. 30.05.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²¹⁸ Управе акр. Аддз. ЗБВБ Ковэнтры. 05.05.1949. (Z-295/49). Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²¹⁹ Пратакол №1 Агульнай зборкі Акруговага аддзелу Ковэнтры-Бірмінгем дн. 08.07.1951. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²²⁰ Запруднік Я. Дванаццатка... С. 97.
- ²²¹ Управе акр. Аддз. ЗБВБ Ковэнтры. 05.05.1949. (Z-295/49). Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²²² З дзейнасьці Аддзелаў ЗБВБ. Ковэнтры // Згуртаваньне Беларусаў у Вялікай Брытаніі. Камунікат №9. Лёндан..20.12.1950.
- ²²³ Управе акр. Аддз. ЗБВБ Ковэнтры. 05.05.1949. (Z-295/49). Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²²⁴ Пратакол агульнага зьезду сябраў ЗБВБ акругі Ковэнтры. 20.11.1949. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²²⁵ Іменны сьпіс сябраў ЗБВБ Аддз. Ковэнтры, каторыя выканалі і не выканалі пастанову 3-га Агульнага Зьезду ЗБВБ з дня 20.3.1949 адносна аднаразавай ахвяры на Б.Д. у Лёндане для аплаты прыватных пазыкаў. Ад 30.7.1950. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.

- 226 Успаміны Міхася Баяроўскага, запісаныя ў жніўні 2005 г. у Ковэнтры. Запіс захоўваецца ў прыватным архіве аўтаркі.
- 227 Прысутны. Бірмінгам // Беларус. №10(34). 16 траўня 1953 г.
- 228 Прысутны. Бірмінгам. // Бацькаўшчына. №1—2(283—284). 1956.
- 229 Бірмінгам // Бюлетэнь Беларускага Праваслаўнага Брацтва і Сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці ў Вялікабрытаніі. №8. 1960; Бірмінгам // Бацькаўшчына. №2(635). 1966.
- 230 У Бірмінгаме // Бацькаўшчына. №15(599). 1962.
- 231 Камунікат ЗБВБ. №64. 1967; Камунікат ЗБВБ. №67. 1968.
- 232 Пратакол зборкі ад 13.03.1949 г. // Кніга пратаколаў паседжаньняў управы і зборак сяброў аддзелу ЗБВБ Cambridge. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 233 Пратакол зборкі ад 16.10.1949 г. // Кніга пратаколаў...
- 234 Пратакол №1 ад 10.06.1951 г. // Кніга пратаколаў...
- 235 Пратакол зборкі ад 16.10.1949 г. // Кніга пратаколаў...
- 236 Гадавая зборка аддзелу ЗБВБ у Кембрыдж // Бацькаўшчына. №30 (109). 1952.
- 237 Камунікат ЗБВБ. №9. 26.12.1950.
- 238 Пратакол №1 ад 10.06.1951 г. // Кніга пратаколаў...
- 239 Пратакол №4 ад 25.05.1952 г. // Кніга пратаколаў...
- 240 Пратакол №7 ад 06.06.1954 г. // Кніга пратаколаў...
- 241 Пратакол №8 ад 12.06.1955 г. // Кніга пратаколаў...
- 242 Пратакол №9 ад 22.01.1956 г. // Кніга пратаколаў...
- 243 Камунікат пасяджэння аддзелу ў Ёркс ад 17.04.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 244 Ліст Вінцэнта Жук-Грышкевіча да «Дванаццаткі» ад 10.02.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 245 Акруговы з'езд сяброў ЗБВБ // Беларус на Чужыне. 36(10). 1948.
- 246 25 Сакавіка у Акруговым аддзеле ЗБВБ у Ёркс // Беларус на Чужыне. №7(11). 1948.
- 247 4-ты Акруговы З'езд Сяброў ЗБВБ Акругі Ёркс // Беларус на Чужыне. №13(17). 1948.
- 248 Беларусы ў гасцях у Украінцаў // Беларус на Чужыне. №10(14). 1948.
- 249 Беларусы Акругі Ёркс рэпрэзэнтуюць свае нацыі ў часе 5-ых угодкаў АБН // Аб'яднаньне. №2(11). 1949.
- 250 Справаздача Агульнага з'езду Сяброў Акруговага Аддзелу ЗБВБ Ёркс у Лідс дня 15.05.1948 г. // Беларус на Чужыне. №10(14). 1948.
- 251 Справаздача Агульнага з'езду Сяброў Акруговага Аддзелу ЗБВБ Ёркс у Лідс дня 15.05.1948 г. // Беларус на Чужыне. №10(14). 1948.
- 252 5-ы З'езд Акруговага Аддзелу ЗБВБ Ёркс // Беларус на Чужыне. №15(19). 1948.
- 253 Паважанай рэдакцыі часопіса «Аб'яднаньне» // Аб'яднаньне. №2(11). 1949.
- 254 Пратэст // Аб'яднаньне. №2(11). 1949.
- 255 Калядны дзень праваслаўных беларусаў у Акрузе Ёркс // Аб'яднаньне. №2(11). 1949.
- 256 Надсон А. У Акруговым аддзеле Ёркс // Беларус на Чужыне. №3(27). 1949
- 257 Маўчаць не маем права // Беларус на Чужыне. №6(30). 1949
- 258 5-ы З'езд Акруговага Аддзелу ЗБВБ Ёркс // Беларус на Чужыне. №15(19). 1948.
- 259 Адозва часовага Камітэту Беларускага сяброўства да ўсяе беларускае эміграцыі. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 260 Аб'яднаньне . №4(13). 1949.
- 261 Пратакол №1 з паседжання Украінска-беларускага актыву. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 262 І ў Акрузе Ёркс беларусы купілі дом // Беларус на Чужыне. №17(21). 1948.
- 263 Czajkowski B. Sulik B. Polacy w Wielkiej Brytanii. Paryż, 1961. S. 208.

- ²⁶⁴ Czajkowski B. Sulik B. Polacy w Wielkiej Brytanii... S. 208.
- ²⁶⁵ З дзейнасці аддзелаў ЗБВБ. Брадфард // Камунікат ЗБВБ. №9. 26.12.1950.
- ²⁶⁶ Сьвяткаваньне 31-х угодкаў абвешчання Незалежнасці Беларусі ў Брадфард // Беларус на Чужыне. №7(31). 1949.
- ²⁶⁷ Крушына Я. Нацыянальныя ўгодкі ў Брадфардзе // Беларус. №121. 1967.
- ²⁶⁸ Ушанаваньне памяці Я. Купалы ў Брадфардзе // Беларус. №8(14). 1952; Крушына Я. Беларусы Брадфарду ўшаноўваюць памяць Янкі Купалы // Бацькаўшчына. №28(159). 1953.
- ²⁶⁹ Прысутны. Акадэмія ў Брадфардзе // Бацькаўшчына. №23(357). 1957.
- ²⁷⁰ Крушына Я. Рэха Слуцкае гадавіны. Брадфард // Бацькаўшчына. №51—52(130—131). 1952; Угодкі Слуцкага паўстаньня ў Ангельшчыне // Беларус. №1(25). 1953.
- ²⁷¹ Крушына Я. Нацыянальныя ўгодкі ў Брадфардзе // Беларус. №121. 1967.
- ²⁷² З дзейнасці аддзелаў ЗБВБ. Брадфард // Камунікат ЗБВБ. №9. 26.12.1950; А. Д. Урачыстасьці ў Брадфард // Бацькаўшчына. №18(352). 1957.
- ²⁷³ З жыцьця беларусаў акругі Ёркс // Патрыёт. №2(7). 1951.
- ²⁷⁴ Крушына Я. Рэха Слуцкае гадавіны. Брадфард // Бацькаўшчына. №51—52(130—131). 1952; Угодкі Слуцкага паўстаньня ў Ангельшчыне // Беларус. №1(25). 1953.
- ²⁷⁵ Крушына Я. Рэха Слуцкае гадавіны. Брадфард // Бацькаўшчына. №51—52(130—131). 1952; Угодкі Слуцкага паўстаньня ў Ангельшчыне // Беларус. №1(25). 1953.
- ²⁷⁶ Крушына Я. Сьвята гэрояў Беларусі ў Брадфардзе // Беларус. №128. 1967.
- ²⁷⁷ Крушына Я. Сакавіковыя ўгодкі ў Брадфардзе // Беларус. №156. 1970.
- ²⁷⁸ Угодкі Слуцкага Паўстаньня ў Брадфардзе // Бацькаўшчына. №13—14(613—614).
- ²⁷⁹ Я. К. Сьвяткаваньне Калядаў у Ангельшчыне. У Брадфардзе // Бацькаўшчына. №1(628). 1965; Крушына Я. Калядны вечар ў Брадфардзе // Беларус. №95. 1965.
- ²⁸⁰ Сьвяткаваньне каляд. Брадфард // Бюлетэнь Беларускага Праваслаўнага Брацтва й Сястрыцтва Жыровіцкае Божае Маці ў Вялікабрытаніі. №2. 1958; Шацько А. Калядная ўрачыстасць у Брадфардзе // Бацькаўшчына. №4(390). 1958.
- ²⁸¹ Крушына Я. Сьвята незалежнасці ў Брадфардзе // Беларус. №180. 1972.
- ²⁸² Kamunikat Kamitetu Daramohi Chvorym Bielarusam // Bielarus na Śužynie. №12(36). 1949. S. 11.
- ²⁸³ Юбілейныя канвэрты // Камунікат ЗБВБ. №64. 1967.
- ²⁸⁴ Крушына Янка. У Брадфардзе // Беларус. №168. 1971.
- ²⁸⁵ Пратакол Шостага Агульнага Зьезду акр. Аддз. ЗБВБ Ёркс 25.05.1952. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²⁸⁶ Крушына Янка. Сход Аддзелу ЗБВБ у Брадфардзе // Бацькаўшчына. №5(623). 1965.
- ²⁸⁷ Ліст ад Акруговага Аддзелу ЗБВБ Ёркс у Галоўную управу ад 10.08.1952. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²⁸⁸ А. а. Англія — Брадфард // Беларус. 20 верасня 1951 г.
- ²⁸⁹ Kupla V.D. u Bradford // Na Ślachu. №13. 1951; Прыгожыя дасягненьні. I Беларусы Брадфарду купілі собскі грамадзкі дом // Бацькаўшчына. №71 (1951); Беларускі Дом у Брадфард // Камунікат ЗБВБ. №12. 10.09.1951.
- ²⁹⁰ Kupla V.D. u Bradford // Na Ślachu. №13. 1951; Прыгожыя дасягненьні. I Беларусы Брадфарду купілі собскі грамадзкі дом // Бацькаўшчына. №71 (1951); Беларускі Дом у Брадфард // Камунікат ЗБВБ. №12. 10.09.1951.
- ²⁹¹ Праект Рэгуляміну Дому ЗБВБ Брадфард, прыняты 11.12.1951 на пасяджэнні галоўнай управы. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²⁹² Крушына Я. Гадавіна нашых імкненняў // Бацькаўшчына. №30(109). 1952.

- ²⁹³ А. Д. Урачыстасці ў Брадфорд // Бацькаўшчына. №18(352). 1957.
- ²⁹⁴ Брадфордзец. У Брадфордзе // Бацькаўшчына. №16(600). 1962.
- ²⁹⁵ Хроніка // Бюлетэнь Беларускага Праваслаўнага Брацтва й Сястрыцтва Жыровіцкае Божае Маці ў Вялікабрытаніі. №4. 1958. С. 10.
- ²⁹⁶ Крушына Я. Сход ЗБВБ у Брадфордзе // Беларус. №91. 1964; Крушына Я. Гадавы сход сяброў аддзелу ЗБВБ у Брадфордзе // Бацькаўшчына. №13(627). 1964.
- ²⁹⁷ Угодкі незалежнасці ў Брадфордзе // Беларус. №85—86. 1964; Крушына Я. Рэха сьвяткаваньняў 25-га Сакавіка. У Брадфордзе (Ангельшчына) // Бацькаўшчына. №3—4(617—618). 1964.
- ²⁹⁸ Юнацкі Клюб у Брадфордзе // Бацькаўшчына. №9—10(623—624). 1964; Крушына Я. Беларускі Юнацкі Клюб у Брадфордзе // Беларус. №89. 1964.
- ²⁹⁹ Крушына Я. У Брадфордзе // Бацькаўшчына. №7—8(621—622). 1964.
- ³⁰⁰ Юнацкі Клюб у Брадфордзе // Бацькаўшчына. №9—10(623—624). 1964; Крушына Я. Беларускі Юнацкі Клюб у Брадфордзе // Беларус. №89. 1964.
- ³⁰¹ Крушына Я. Каляды ў Брадфордзе // Беларус. №94. 1965.
- ³⁰² Крушына Я. Рэха 25 Сакавіка. У Брадфордзе // Беларус. №98. 1965; Крушына Я. Угодкі 25-га Сакавіка ў Брадфордзе // Бацькаўшчына. №3(630). 1965; Сьвята незалежнасці Беларусі ў Брадфордзе // Божым Шляхам. №3(90). 1965. С. 13.
- ³⁰³ Калёнія для беларускіх дзяцей [абвестка]. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁰⁴ Крушына Я. Сход Аддзелу ЗБВБ у Брадфордзе // Бацькаўшчына. №5(623). 1965.
- ³⁰⁵ Я. К., Н. А. Канцэрт «Паняволеных народаў» у Брадфордзе // Беларус. №114. 1966.
- ³⁰⁶ Беларускі Грамадзкі Дом у Брадфордзе // Беларус. №141. 1969.
- ³⁰⁷ Крушына Я. Угодкі дзяржаўнае незалежнасці ў Брадфордзе // Божым Шляхам. №3(114). 1969. С. 11; Новы Грамадзкі Дом у Брадфордзе // Беларус. №144. 1969; Крушына Я. Нацыянальныя ўгодкі у Брадфордзе // Беларус. №144. 1969.
- ³⁰⁸ Крушына Я. У новым грамадзкім доме // Беларус. №149. 1969.
- ³⁰⁹ Крушына Я. Беларускі Грамадзкі Клюб «Сакавік» у Брадфордзе // Беларус. №150. 1969; Крушына Я. Беларускі Грамадзкі Клюб «Сакавік» у Брадфордзе // Божым Шляхам. №6(117). 1969. С. 13—14.
- ³¹⁰ Крушына Я. Клюб «Сакавік» — урачыста адчынены // Беларус. №155. 1970.
- ³¹¹ Крушына Я. Клюб «Сакавік» — урачыста адчынены // Беларус. №155. 1970.
- ³¹² Старшыня Рады БНР у Ангельшчыне // Беларус. №182. 1972.
- ³¹³ Крушына Я. У Брадфордзе // Беларус. №168. 1971.
- ³¹⁴ У беларускім клубе «Сакавік» // Беларус. №204. 1974.
- ³¹⁵ Управа Клубу «Сакавік». 3 жыцця беларусаў Брадфарду // Беларус. №248. 1977.
- ³¹⁶ Крушына Я. Новая Управа Аддзелу ЗБВБ у Брадфордзе // Беларус. №219. 1975.
- ³¹⁷ Я. Я. 3 жыцця Беларусаў Брадфарду // Беларус. №280—281. 1980.
- ³¹⁸ Крушына Я. Дзень гэрояў Беларусі. У Брадфордзе (Ангельшчына) // Беларус. №225. 1976.
- ³¹⁹ Навара П. Ліст у рэдакцыю // Беларус. № 233. 1976.
- ³²⁰ Крушына Я. Агульны сход аддзелу ЗБВБ у Брадфордзе // Беларус. №232. 1976.
- ³²¹ Крушына Я. Памяці змагароў-герояў у Брадфордзе // Беларус. №273. 1980.
- ³²² Віценчык М. На 10-цігодзьдзе сьмерці Міколы Абрамчыка ў Брадфордзе // Беларус. №280—281. 1980.
- ³²³ Я. Я. Брадфард, Ангельшчына // Беларус. №285. 1981.
- ³²⁴ Крушына Я. Дзень 25 Сакавіка ў Брадфордзе // Беларус. №277. 1980.
- ³²⁵ Віценчык М. 40-годзьдзе развітання // Беларус. №320. 1984.

- 326 Крушына Я. Брадфард (Ангельшчына) // Беларус. №327. 1985.
- 327 З жыцця беларусаў акругі Ёркс // Патрыёт. №2(7).1951.
- 328 Прысутны. Антыбальшавіцкая дэманстрацыя ў Брадфардзе // Бацькаўшчына. №27(257). 1955.
- 329 Паўлоўскі П. Антыбальшавіцкая дэманстрацыя ў Брадфардзе // Бацькаўшчына. №20(302). 1956.
- 330 Я. К., Н. А. Канцэрт «Паняволеных народаў» у Брадфардзе // Беларус. №114. 1966.
- 331 Крушына Я. Канцэрт Паняволеных народаў // Беларус. №100. 1965.
- 332 Я. К., Н. А. Канцэрт «Паняволеных народаў» у Брадфардзе // Беларус. №114. 1966.
- 333 Крушына Я. Дэманстрацыя ў Брадфардзе // Беларус. №119. 1967.
- 334 Крушына Я. Антыкамуністычная дэманстрацыя ў Брадфардзе // Беларус. №189. 1973.
- 335 Я. Я. З жыцця ў Брадфардзе // Беларус. №292. 1981.
- 336 Крушына Я. У камітэце Паняволеных народаў у Брадфардзе // Беларус. №142. 1969.
- 337 Крушына Я. Тыдзень Паняволеных Народаў у Брадфардзе // Беларус. №152. 1969; Камунікат ЗБВБ. №70. 20.12.1969.
- 338 Крушына Я. Тыдзень Паняволеных Народаў у Брадфардзе // Беларус. №199. 1973.
- 339 Крушына Я. Тыдзень Паняволеных Народаў у Брадфардзе // Беларус. №221. 1975.
- 340 Управа Клубу «Сакавік». З жыцця беларусаў Брадфарду // Беларус. №248. 1977.
- 341 Тыдзень Паняволеных Народаў у Брадфардзе (Ангельшчына) // Беларус. №361. 1989.
- 342 Паводле спісу сябраў Брадфардзкага аддзелу ЗБВБ за 1994 г. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 343 Пратакол 52-га агульнага з'езду ЗБВБ 06.06.1998 г. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 344 Сазанавец Л. і З. «Сакавік» — новая беларуская радыёпраграма ў Ангельшчыне // Беларус. 2003. №486.
- 345 Паводле інтэрвію зь Ліліяй Сазанавец, запісанага ў Брадфардзе ў жніўні 2005 г. Запіс захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- 346 Czajkowski B. Sulik B. Polacy w Wielkiej Brytanii... S. 153—154.
- 347 Arhanizacyja Addzielu ZBVV u Manchestery // Беларус на Чужыне. №13(17). 1948.
- 348 Carhovy Schod siabrou addz. ZBVV u Manchester // Беларус на Чужыне. №15 (19). 1948.
- 349 Пратакол №3 зборкі ЗБВБ аддз. Manchester. 27.02.1949. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 350 Z dziejnasci Addzielau ZBVV. Manchester // Kamunikat ZBVV. №9. 26.12.1950.
- 351 Ліст старшыні Сэктару Рады БНР Аляксандра Лашука да аддзелу ў Манчэстэры. 07.12.1954. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 352 Ліст да Галоўнай Управы ЗБВБ ад 16.12.1952. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 353 Копія пратаколу зборкі аддзелу ЗБВБ у Манчэстэры ад 24.08.1952. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 354 Міжнародная вечарына ў Манчэстэры // Беларус. №13(19). 1952.
- 355 Ліст да Галоўнай Управы ЗБВБ ад 16.12.1952. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 356 Стаўпіскі М. Калядныя сьвяты ў Манчэстэр // Бацькаўшчына. №4(285). 1956.
- 357 Стаўпіскі М. Каляды ў Манчэстэры // Бацькаўшчына. №4(390). 1958. Сьвяткаваньне каляд. Манчэстэр // Бюлетэнь Беларускага Праваслаўнага Брацтва й Сястрыцтва Жыровіцкае Божае Маці ў Вялікабрытаніі. №2. 1958.
- 358 Стаўпіскі М. Рэха сакавіковых угодкаў. Манчэстэр (Ангельшчына) // Бацькаўшчына. №19(499). 1960.
- 359 Стаўпіскі М. Сьвяткаваньне Калядаў у Манчэстэры // Бацькаўшчына. №6(541). 1961.
- 360 Стаўпіскі М. Зь беларускага жыцця ў Манчэстэры. Каляды // Беларус. №190. 1973.
- 361 Мы пратэстуем // Беларус на Чужыне. № 13(37). 1949.

- ³⁶² Pracesija u Manchester // Na Šlachu. №10. 1950. С. 7—8.
- ³⁶³ Канфэрэнцыя аддзелаў управаў ЗБВБ у Манчэстэры // Бацькаўшчына. №43(122). 1952.
- ³⁶⁴ Яськевіч М. Сакавіковае сьвяткаваньне ў Манчэстэры // Бацькаўшчына. №17(199). 1954; Пратакол №15 з дня 04.04.1954. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁶⁵ Стаўпіскі М. Калядныя сьвяты ў Манчэстэр // Бацькаўшчына. №4(285). 1956.
- ³⁶⁶ Крушына Я. Юбілейная ўрачыстасьць у Манчэстэры // Беларус. №92—93. 1965.
- ³⁶⁷ Пратакол №2 дня 17.09.1961. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁶⁸ Пратакол №9 паседжаньня Управы Аддзелу ЗБВБ у Манчэстэр 04.03.1957. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁶⁹ Гадавая справаздача з дзейнасьці аддз. ЗБВБ Манчэстар 25.06.1964. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁷⁰ Культурная дзейнасьць ажыўляецца // Бацькаўшчына. №25—26(104—105). 1952.
- ³⁷¹ Яськевіч М. Манчэстар (Ангельшчына) // Бацькаўшчына. №49(180). 1953.
- ³⁷² Стаўпіскі М. Манчэстэр (Ангельшчына) // Бацькаўшчына. №17(247). 1955.
- ³⁷³ Стаўпіскі М. Сакавіковае сьвята ў Манчэстэры (Ангельшчына) // Бацькаўшчына. №17(453). 1959.
- ³⁷⁴ Стаўпіскі М. У Манчэстэры // Бацькаўшчына. №16—17(402—403). 1958.
- ³⁷⁵ Стаўпіскі М. Сьвяткаваньне 38-х угодкаў Слуцкага паўстаньня ў Манчэстэр // Бацькаўшчына. №47(433). 1958.
- ³⁷⁶ У аддзелах ЗБВБ // Камунікат ЗБВБ. №2. 1968. Крушына Я. Дзень незалежнасьці ў Манчэстэры // Беларус. №132. 1968.
- ³⁷⁷ Яськевіч М. Рэха Слуцкае гадавіны. Манчэстэр // Бацькаўшчына. №51—52(130—131). 1952.
- ³⁷⁸ Стаўпіскі М. Угодкі 25 Сакавіка ў Манчэстэры // Беларус. №121. 1967.
- ³⁷⁹ Стаўпіскі М. Дзень 25 Сакавіка ў Манчэстэры // Беларус. №192. 1973.
- ³⁸⁰ Пратакол гадавой зборкі аддзелу Манчэстэр 30.06.1963. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁸¹ Стаўпіскі М. Літаратурны вечар у Манчэстэры // Беларус. №283—284. 1980.
- ³⁸² Пратакол №2/64 паседжаньня Управы Аддзелу ЗБВБ у Манчэстэр дня 28.11.1964. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁸³ Стаўпіскі М. Зь беларускага жыцьця ў Манчэстэры. Каляды // Беларус. №190. 1973.
- ³⁸⁴ Ліст а. Аляксандра Крыта да Паўла Асіповіча ад 20.07.1950. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁸⁵ Стаўпіскі М. Адкрыццё Беларускага Дому ў Манчэстэры // Бацькаўшчына. №3(233). 1955.
- ³⁸⁶ А. Г. Прыгожае дасягненьне Беларусаў Манчэстэру // Бацькаўшчына. №3(233). 1955.
- ³⁸⁷ Стаўпіскі М. Супольнае каляднае сьвяткаваньне ў Манчэстэры // Бацькаўшчына. №4—5(234—235). 1955.
- ³⁸⁸ Беларускі дом у Манчэстэры. Statements of Accounts (1954—1962). Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁸⁹ Ліст з Манчэстэрскага аддзелу да Галоўнай Управы ЗБВБ ад 28.06.1954. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁹⁰ Пратакол №1 з паседжаньня Управы Аддзелу 25.06.1955. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁹¹ Пратакол №1 з паседжаньня Управы Аддзелу 25.06.1955. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁹² Пратакол №9 паседжаньня Управы Аддзелу ЗБВБ у Манчэстэр 04.03.1957. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁹³ Пратакол супольнай зборкі бацькоў і сяброў аддзелу ЗБВБ у Манчэстэры 1961 г. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁹⁴ Пратакол супольнай зборкі бацькоў і сяброў аддзелу ЗБВБ у Манчэстэры 1961 г. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.

- ³⁹⁵ Стаўпіскі М. Беларуская школка ў Манчэстэры // Бацькаўшчына. №47(433). 1958.
- ³⁹⁶ Пратакол № 3 з пасяджэння Упр. АДДЗ. Манчэстар 09.11.1959. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁹⁷ Пратакол №12 паседжаньня ўправы аддзелу ЗБВБ у Манчэстар ад 10.09.1960. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁹⁸ Пратакол з дня 04.11.1961. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ³⁹⁹ В. Брытанскі. Зь беларускага жыцьця ў Вялікабрытаніі // Бацькаўшчына. №38—39(573—574). 1961.
- ⁴⁰⁰ Пратакол №26 гадавой зборкі АДДзелу ЗБВБ Т-а з а.а. Манчэстэры ад 18.07.1964. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁴⁰¹ Пратакол №1 з паседжаньня Управы АДДзелу 25.06.1955. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁴⁰² Пратакол №21 гадавой зборкі аддзелу ЗБВБ Манчэстэр 07.06.1959. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁴⁰³ Пратакол №1/65 збркі Актыву ЗБВБ Манчэстар 16.01.1965. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁴⁰⁴ Стаўпіскі М. Беларускі Клюб у Манчэстары // Беларус. №122. 1967.
- ⁴⁰⁵ Стаўпіскі М. Беларускі Клюб у Манчэстары // Беларус. №122. 1967.
- ⁴⁰⁶ Стаўпіскі М. Беларускі Клюб у Манчэстары // Беларус. №122. 1967.
- ⁴⁰⁷ Крушына Я. Беларускі Грамадзкі Клюб у Манчэстары // Беларус. №134. 1968.
- ⁴⁰⁸ Крушына Я. Беларускі Грамадзкі Клюб у Манчэстары // Беларус. №134. 1968.
- ⁴⁰⁹ У. Г. Беларускі клуб у Манчэстары // Беларус. №146. 1969.
- ⁴¹⁰ Стаўпіскі М. Агульная зборка саброў Беларускага Клубу ў Манчэстары // Беларус. №171. 1971.
- ⁴¹¹ Стаўпіскі М. Сход Беларускага Клубу ў Манчэстары // Беларус. №234. 1976.
- ⁴¹² Стаўпіскі М. У Беларускам Клубе ў Манчэстары // Беларус. №248. 1977.
- ⁴¹³ У аддзелах ЗБВБ // Камунікат ЗБВБ. №2. 1968; Крушына Я. Дзень незалежнасьці ў Манчэстары // Беларус. №132. 1968.
- ⁴¹⁴ Выстаўка Скарыны ў Манчэстар // Божым Шляхам. №2(107). 1968.
- ⁴¹⁵ Стаўпіскі М. 25-я ўгодкі АДДзелу ЗБВБ у Манчэстары // Беларус. №199. 1973.
- ⁴¹⁶ Аўдыязапіс 35-га з'езду. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁴¹⁷ Крушына Я. Сакавіковыя ўгодкі. Манчэстар (Ангельшчына) // Беларус. №318. 1984.
- ⁴¹⁸ Аўдыязапіс 45-га з'езду ЗБВБ. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁴¹⁹ Зданковіч А. Зьезд ЗБВБ // Беларус. №338. 1987
- ⁴²⁰ Зьезд ЗБВБ // Беларус. №360. 1989.
- ⁴²¹ Зданковіч А. 48-мы Зьезд ЗБВБ // Беларус. №415. 1994.
- ⁴²² А. З. 49-ты Зьезд ЗБВБ // Беларус. №426. 1995.
- ⁴²³ V-у Ahulny Zjezd ZBVVB // Na Ślachu. №13. 1951. S. 14.
- ⁴²⁴ Шацько А. 13-ы Зьезд ЗБВБ // Бацькаўшчына. №27(463). 1959.
- ⁴²⁵ Агульны Зьезд ЗБВБ // Божым Шляхам. №4(97). 1966.
- ⁴²⁶ 25-ы гадавы Зьезд ЗБВБ // Беларус. №173. 1971.
- ⁴²⁷ Рэзалюцыя аб дзейнасьці савецкіх агэнтаў супраць эміграцыі // Камунікат ЗБВБ. №1/67(62).
- ⁴²⁸ Ліст Вінцэнта Жук-Грышкевіча да сп. Іваноўскага ад 02.02.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁴²⁹ Камунікат ZBVVB. №7. 18.06.1950.
- ⁴³⁰ Ліст старшыні ЗБВБ Аляксандра Надсана да ўправаў аддзелаў ад 25.08.1951. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁴³¹ Канфэрэнцыя аддзелаў управаў ЗБВБ у Манчэстэры // Бацькаўшчына. №43(122). 1952.

- ⁴³² Ліст ад Галоўнай Управы да ўправы аддзелу ў Манчэстэры ад 13.09.1952. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁴³³ Kanferencyja Upravau addzielau // Kamunikat ZBVB. №3/53. 22.12.1953.
- ⁴³⁴ Гадавая справаздачы Галоўнай Управы за 1976 г. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁴³⁵ Ліст старшыні ЗБББ Аляксандра Надсана да ўправаў усіх аддзелаў ЗБББ ад 12.05.1952. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁴³⁶ Ліст старшыні ЗБББ Аляксандра Надсана да ўправаў усіх аддзелаў ЗБББ ад 08.07.1952. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁴³⁷ Пратакол 10-га агульнага зьезду ЗБББ ад 30.06—01.07.1956 г. // Кніга пратаколаў агульных зьездаў ЗБББ. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁴³⁸ Bielaruski Daramahovy Fond pry ZBVB // Kamunikat ZBVB. №8. 20.08.1950.
- ⁴³⁹ Ліст старшыні ЗБББ Аляксандра Надсана да ўправаў усіх аддзелаў ЗБББ ад 04.02.1952. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁴⁴⁰ Spravazdaca z dziejnasci Zhurtavannia Bielarusou u Vialikaj Brytanii za cas travien 1951 — krasavik 1952. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁴⁴¹ Testamenty // Kamunikat ZBVB. №3/53. 22.12.1953.
- ⁴⁴² У Англіі. 17-ты Зьезд ЗБББ // Бацькаўшчына. №8(608). 1963
- ⁴⁴³ Zvalniennie siabrou Halounaj Upravy z siabroustva addzielu // Kamunikat ZBVB. №3/52.
- ⁴⁴⁴ Na Šlachu. 30 listapada 1946. S. 1.
- ⁴⁴⁵ Ad redakcyi // Беларус на Чужыне. 7 кастрычніка 1947. С. 1—2.
- ⁴⁴⁶ Ліст Гіпаліта Лося ў рэдакцыю «Беларуса на Чужыне» ад 15.02.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁴⁴⁷ Курыла У. Будучая вайна // Беларус на Чужыне. №8(12). 1948. С. 5; Рудзкі В. Фэдэрацыя Сярэдне-Ўсходняй Эўропы і беларусы // Беларус на Чужыне. №13(17). 1948. С. 1—2; П-кі Я. Палітычны агляд // Беларус на Чужыне. №15(19). 1948. С. 10—11; А.Л. Што намерваецца зрабіць Сталін // Беларус на Чужыне. №21(25). 1949. С. 6—7.
- ⁴⁴⁸ Надсан А. Атамная энэргія // Беларус на Чужыне. №4. 1947. С. 3—4; Г. Ю. З брытыйскай навукі // Беларус на Чужыне. №5(9). 1948. С. 8; К.Н. Змаганьне за свабоду навуковай інфармацыі // Беларус на Чужыне. №17(21). 1948. С. 6—7.
- ⁴⁴⁹ Лонданскі. Чужая прэса аб беларусах // Беларус на Чужыне. №3(7). 1948. С. 8.
- ⁴⁵⁰ Лаўрыновіч А. Лёндан як цэнтар беларускай эміграцыі // Беларус на Чужыне. №3(7). 1948. С. 6; Васілевіч Я. Праблемы беларускага арганізацыйнага жыцця // Беларус на Чужыне. №8(12). 1948. С. 7—12; Карэніч М. Беларускае асяродкі ў Нямеччыне // Беларус на Чужыне. №13(17). 1948. С. 8.
- ⁴⁵¹ Тутэйшы. Замест справазданьня // Бацькаўшчына. №8(238). 1955.
- ⁴⁵² Byelorussian Songs / Translated by J. Dallenberg. London: The Association of Byelorussians in Great Britain, 1954. — 6 p.
- ⁴⁵³ Webster D. A few notes of Byelorussia (Whiteruthenia). London, 1954. — 2 p.
- ⁴⁵⁴ The Proclamation of Byelorussian Independence 25th of March 1918. London: The Association of Byelorussians in Great Britain, 1968. — 15 p.
- ⁴⁵⁵ The Declaration of Byelorussian Independence (1918—1978). London: The Association of Byelorussians in Great Britain, 1978. — 4 p.
- ⁴⁵⁶ Free Byelorussia: 1918—1978. London: The Association of Byelorussians in Great Britain, 1978. — 1 p.
- ⁴⁵⁷ Letter to a Russian Friend: A «samizdat» Publication from Soviet Byelorussia. London, 1979.
- ⁴⁵⁸ Дзярновіч А. Аляксей Каўка // Дэмакратычная апазыцыя Беларусі (1956—1991): Пэрсаналіі і кантэкст. Даведнік. Менск, 1999. С. 45—48.

- ⁴⁵⁹ List do przyjaciela Rosjanina. Argumenty do dialogu polsko-białoruskiego. Warszawa, 1986.
- ⁴⁶⁰ Гадавы Зьезд ЗБББ // Беларус. №280—281. 1980.
- ⁴⁶¹ Я.З. Дзьве паштоўкі зь Беларусі // Беларус. №285. 1981.
- ⁴⁶² Васілеўскі П. Аўген Кулік // Дэмакратычная апазыцыя Беларусі (1956—1991): Пэрсаналіі і кантэкст. Даведнік. Менск, 1999. С. 54—56.
- ⁴⁶³ Бембель А. Роднае слова і маральна-эстэтычны прагрэс. Лёндан, 1985.
- ⁴⁶⁴ Брытанец пра кнігу Алега Бембеля // Беларус. №341. 1987.
- ⁴⁶⁵ Праграма адраджэньня мовы // Беларус. №357. 1989.
- ⁴⁶⁶ Sprawa evidencyjalnych zmian przy zapisie u P.K.P.R. // Kamunikat ZBVV. №3. 1946.
- ⁴⁶⁷ Zmiana insaj nasyjanalnasci na bielaruskuju // Kamunikat ZBVV. №8. 25.09.1947.
- ⁴⁶⁸ U sprawie upisyvannia bielaruskaj nasyjanalnasci // Na Šlachu. №9. 1950. S. 9.
- ⁴⁶⁹ 25 сакавіка сёлета ў Вялікабрытаніі быў праведзены перапіс жыхарства // Беларус. №169. 1971.
- ⁴⁷⁰ Re: The Census Regulations 1970 from 09.02.1971. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁴⁷¹ Škola bielarusaviedy u Londanie // Bielarus na Čužynie. №12(36). 1949. S. 9.
- ⁴⁷² Стыпэндый дасьледнікам беларусаведы ў Ангельшчыне // Беларус. №386. 1992.
- ⁴⁷³ Зданковіч А. Зьезд Згуртаваньня беларусаў у Вялікабрытаніі // Беларус. №407. 1993.
- ⁴⁷⁴ Беларусаведныя сэмінары пры Лёнданскім унівэрсытэце // Беларус. №398. 1993.
- ⁴⁷⁵ Зданковіч А. 75-годзьдзе БНР. Лёндан, Англія // Беларус. №401. 1993.
- ⁴⁷⁶ Паведамленьне Караіны Мацкевіч-Дафі для аўтаркі кнігі ад 13.10.2008.
- ⁴⁷⁷ Беларусы Акругі Ёркс рэпрэзэнтуюць свае нацыі ў часе 5-ых угодкаў АБН // Аб'яднаньне. №2(11). 1949.
- ⁴⁷⁸ Ліст Андрэя Лабэцкага да Галоўнай Управы ЗБББ ад 03.05.1950. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁴⁷⁹ Kanhres ABN u Edinburgh`u // Na Šlachu. №10. 1950. S. 7—8.
- ⁴⁸⁰ Federate for freedom (Фэдэруйцеся дзеля свабоды) // Беларус на Чужыне. 313(37). 1949.
- ⁴⁸¹ Kanferencuja Federacyi Siarednia-Eurapiejskich Narodau u Londanie // Na Šlachu. №10. 1950. S. 7—8.
- ⁴⁸² Z.V.V.V. // Na Šlachu. №10. 1950. S. 7—8.
- ⁴⁸³ Memorandum on the situation of the EVW's in Great Britain, their status, employment and way of life. 1949. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁴⁸⁴ Сіповіч Ч. а. 3 жыцьця ЗБББ // Бацькаўшчына. №26—27(208—209). 1954.
- ⁴⁸⁵ М.М. Міжнародны канцэрт у Лёндане // Бацькаўшчына. №6(490). 1960.
- ⁴⁸⁶ М.М. Міжнародны канцэрт у Лёндане // Бацькаўшчына. №6(490). 1960.
- ⁴⁸⁷ У Брытыйскай Радзе помачы ўцекачам // Камунікат ЗБББ. №64. 18.12.1967.
- ⁴⁸⁸ Урачыстая сходка для помачы ўцекачам // Бацькаўшчына. №4(637). 1966.
- ⁴⁸⁹ На міжнароднай ніве // Камунікат ЗБББ. №2. 1967.
- ⁴⁹⁰ Беларусы Лёндану (Вялікабрытанія) узялі ўдзел у антысавецкім пратэсце // Беларус. №157. 1970.
- ⁴⁹¹ Праваслаўная Літургія ў Ангельскай Мове // Камунікат ЗБББ. №81. Снежань 1977.
- ⁴⁹² Статыстыка нацыянальнасьцяў // Беларус. №311. 1983.
- ⁴⁹³ 40-ыя ўгодкі Ялты // Камунікат ЗБББ. №91. Жнівень 1989.
- ⁴⁹⁴ Association of Byelorussians in Great Britain. Private Postal Service. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁴⁹⁵ Polchaninov R. The British Postal Strike and Posta ZBVV (1971) // Belarusian Chronicle. №15. 2001. P. 31—34.

- ⁴⁹⁶ Williams L.N. and M. ZBVB Post. London, 1971.
- ⁴⁹⁷ Я. З. Маркі БНР у афіцыйным ужытку ў Ангельшчыне // Беларус. №172. 1971.
- ⁴⁹⁸ Беларуская пошта // Божым Шляхам. №2(125). 1971. С. 17; «Пошта ЗБВБ» — «ZBVB Post» у Ангельшчыне // Беларус. №167. 1971.
- ⁴⁹⁹ Маркі «Пошты ЗБВБ» адзначаныя ў «Каталёгу марак брытанскае паштовае забастоўкі» // Беларус. №179. 1972.
- ⁵⁰⁰ Williams L.N. and M. ZBVB Post. London, 1971.
- ⁵⁰¹ Беларуская пошта // Божым Шляхам. №2(125). 1971. С. 17.
- ⁵⁰² Радыеперадача аб Беларусі // Божым Шляхам. №3(42). 1951. С. 14.
- ⁵⁰³ Беларускія песні ў радыё // Божым Шляхам. №47. 1952. С. 13.
- ⁵⁰⁴ Пратэст супраць візыты Касыгіна ў Англіі // Божым Шляхам. №2(101). 1967. С. 13.
- ⁵⁰⁵ Тэлевізія — аб беларусах // Камунікат ЗБВБ. №67. 12.12.1968.
- ⁵⁰⁶ Прысутны. Восьмы агульны Зъезд ЗБВБ // Бацькаўшчына. №20—21(292—293). 1954.
- ⁵⁰⁷ [Зварот] кастрычнік 1968. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁵⁰⁸ Гадавы Зъезд ЗБВБ // Беларус. №280—281. 1980.
- ⁵⁰⁹ Memorandum from 15th December 1970. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁵¹⁰ Free Byelorussia 1918—1978. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁵¹¹ Цыт паводле: Пагляд старшыні Згуртаваньня Беларусаў Вялікабрытаніі // Беларус. №199. 1973.
- ⁵¹² Дзярновіч А. Міхась Кукабака // Дэмакратычная апазыцыя Беларусі (1956—1991): Пэрсаналіі і кантэкст. Даведнік. Менск, 1999. С. 49—54.
- ⁵¹³ Зданковіч А. Антысавецкая дэманстрацыя ў Лёндане // Беларус. №275. 1980.
- ⁵¹⁴ Галадоўка разам з М. Кукабакам // Беларус. №313. 1983.
- ⁵¹⁵ Зданковіч А. У абарону М. Кукабакі // Беларус. №342. 1987.
- ⁵¹⁶ А. З. У абарону М. Кукабакі // Беларус. №354. 1988.
- ⁵¹⁷ Лёнданская газэта «Таймс» // Беларус. №329. 1986.
- ⁵¹⁸ Зданковіч А. Зъезд ЗБВБ // Беларус. №338. 1987
- ⁵¹⁹ Mikhail Kukobaka. Byelorussian Worker Imprisoned in the Soviet Union for Defending Human Rights // Amnesty International Campaign. June 1988.
- ⁵²⁰ Richards S. Encounters in a Changing Russia. Epics of Everyday Life. London. 1989. P. 282—286.
- ⁵²¹ Успаміны Міхася Баяроўскага запісаныя ў жніўні 2005 г. у Ковэнтры. Запіс захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ⁵²² Паводле ўспамінаў а. Аляксандра Надсана, запісаных у Лёндане ў верасьні 2005 г. Запіс захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ⁵²³ Пратакол №286 пасяджэньня Галоўнай Управы ЗБВБ ад 25.03.1994 // Кніга пратаколаў пасяджэньняў Галоўнай Управы ЗБВБ. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁵²⁴ Пратакол №303 пасяджэньня Галоўнай Управы ЗБВБ // Кніга пратаколаў пасяджэньняў Галоўнай Управы ЗБВБ...
- ⁵²⁵ Пратакол №287 пасяджэньня Галоўнай Управы ЗБВБ ад 11.12.1994 // Кніга пратаколаў пасяджэньняў Галоўнай Управы ЗБВБ...
- ⁵²⁶ Пратакол №288 пасяджэньня Галоўнай Управы ЗБВБ ад 29.04.1995 // Кніга пратаколаў пасяджэньняў Галоўнай Управы ЗБВБ...
- ⁵²⁷ Пратакол №283 пасяджэньня Галоўнай Управы ЗБВБ ад 25.10.1993 // Кніга пратаколаў пасяджэньняў Галоўнай Управы ЗБВБ..
- ⁵²⁸ Пратакол №291 пасяджэньня Галоўнай Управы ЗБВБ ад 27.01.1996 // Кніга пратаколаў пасяджэньняў Галоўнай Управы ЗБВБ...

- 529 Пратакол №277 пасяджэння Галоўнай Управы ЗБВБ ад 26.02.1991 // Кніга пратаколаў пасяджэнняў Галоўнай Управы ЗБВБ...
- 530 Справаздача старшыні уступаючай Галоўнай Управы ЗБВБ. 53 агульны гадавы зьезд ЗБВБ. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 531 А. З. Менскі тэатр «Дзе я?» ў Лёндане // Беларус. №427. 1995.
- 532 Справаздача старшыні уступаючай Галоўнай управы ЗБВБ. 53 агульны гадавы зьезд ЗБВБ. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 533 Справаздача старшыні уступаючай Галоўнай Управы ЗБВБ. 53 агульны гадавы зьезд ЗБВБ. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 534 Зданковіч А. Угодкі незалежнасці Беларусі. Лёндан, Англія // Беларус. №379.
- 535 Пратакол №285 пасяджэння Галоўнай Управы ЗБВБ ад 09.12.1993 // Кніга пратаколаў пасяджэнняў Галоўнай Управы ЗБВБ. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ
- 536 Справаздача ўступаючай Галоўнай управы ЗБВБ за 1993—1994 г. для 48-га агульнага гадавога зьезду ЗБВБ. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 537 Зданковіч А. Беларускія парламентарыі ў Лёндане // Беларус. №421. 1995.
- 538 Інфармацыйны ліст Amnesty International. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 539 25 Сакавіка. Лёндан // Беларус. №461. 1999.
- 540 Камунікат ЗБВБ. №108. Чэрвень 2004.
- 541 Гадавая справаздача старшыні ЗБВБ за 2006—2007 гг. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 542 Пратакол № 52 Агульнага гадавога зьезду ЗБВБ 06.06.1998 // Кніга пратаколаў агульных зьездаў ЗБВБ. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 543 У парламэнце Брытаніі // Беларус. №481. 2003.
- 544 Камунікат ЗБВБ. №108. Чэрвень 2004.
- 545 Зданковіч А. 100-я ўгодкі М. Багдановіча ў Лёндане // Беларус. №385. 1991.
- 546 Камунікат ЗБВБ. №108. Чэрвень 2004.
- 547 Пратакол № 50 Агульнага гадавога зьезду ЗБВБ 25.05.1996 // Кніга пратаколаў агульных зьездаў ЗБВБ. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 548 Весялкоўскі Ю. Дух часу... С. 34.
- 549 Паведамленьні // Аб'яднаньне. №9. 1948. С. 17.
- 550 Зь беларускага жыцьця. Лёндан // Аб'яднаньне. №9. 1948. С. 16.
- 551 Зь беларускага жыцьця. Лёндан // Аб'яднаньне. №9. 1948. С. 16.
- 552 Арганізацыйная зборка Гуртка ХАБР «Літл Аддінгтон» // Аб'яднаньне. №8. 1948. С. 16.
- 553 [Зь беларускага жыцьця. Лёндан] // Аб'яднаньне. № 9. 1948.
- 554 Перад з'ездам // Аб'яднаньне. №9. 1948. С. А—Г.
- 555 Аб'яднаньне. №10. 1949.
- 556 Праект Статуту Хрысьціянскага Аб'яднаньня Беларускіх Работнікаў у Вял. Брытаніі. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ
- 557 Праект Статуту Хрысьціянскага Аб'яднаньня Беларускіх Работнікаў у Вял. Брытаніі... Захоўваецца
- 558 Два гады працы // Аб'яднаньня. №3 (24). 1950.
- 559 [Зь беларускага жыцьця] Аб'яднаньне. №10. 1949 г.
- 560 Статут Хрысьціянскага Аб'яднаньня Беларускіх Работнікаў у В. Брытаніі. Лёндан, 1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- 561 Статут Хрысьціянскага Аб'яднаньня Беларускіх Работнікаў у В. Брытаніі. Лёндан, 1955 г. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.

- 562 Статут Хрысціянскага Аб'яднання Беларускіх Работнікаў у В. Брытаніі. Лёндан, 1955 г. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- 563 Арганізацыйная зборка Гуртка ХАБР «Літл АДДІНГТОН» // Аб'яднаньне. №8. 1948. С. 16.
- 564 Першая арганізацыйная зборка беларусаў у Ёркшыр // Аб'яднаньне. №8(19). 1949; Z Bielaruskaha Žyccia akruhi Yorks's // Patryjot. №2. 1949. S. 15.
- 565 Z haliny sportu // Patryjot. №2. 1949. S. 15.
- 566 Z bielaruskaha žyccia akruhi Yorks // Patryjot. №3. 1949.
- 567 Z bielaruskaha žyccia akruhi Yorks // Patryjot. №3. 1949.
- 568 Masavy mitynh u Halifax // Na Ślachu. №9. 1950; Антыбальшавіцкая дэманстрацыя ў Галіфаксе // Божым Шляхам. №1(28). 1950. С. 13.
- 569 Прысутны «Серожынскі». Зборка праваслаўных беларусаў у Лідс // Аб'яднаньне. №10. 1949.
- 570 Брадфорд // Аб'яднаньне. 1950. №2 (23).
- 571 Siabrouki, Siabry i Sympatyki Ch. A. B. R Akruhi Yorks (Zwarot). Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- 572 Брадфард // Аб'яднаньне. №4 (25). 1950.
- 573 Успаміны Алены Міхалюк, запісаныя ў жніўні 2005 г. у Манчэстэры. Запіс захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- 574 Patryjot. №1(6).1951.
- 575 Аб'яднаньне. №9—10(42—43). 1951.
- 576 Аб'яднаньне. №5(14). 1949.
- 577 Арганізацыйная зборка сяброў ХАБР у Акрузе Ланкшаір // Аб'яднаньне. №9(18). 1949. С. 25—26.
- 578 Серожынскі. Манчэстэр // Аб'яднаньне. №4(25). 1950. С. 20.
- 579 Із арганізацыйнага жыцця. Манчэстэр // Аб'яднаньне. №2(47). 1952. С. 14.
- 580 Ю.В. Акруговы Цэнтар ХАБР у Манчэстэры // Аб'яднаньне. №3(52). 1954. С. 19—20.
- 581 З беларускага жыцця. Манчэстэр // Аб'яднаньне. №3(56). 1955. С.21—23.
- 582 Аб'яднаньне. Кастрычнік 1960. № 3 (90).
- 583 [Зь беларускага жыцця. Лёндан] // Аб'яднаньне. №9.1948.
- 584 З беларускага жыцця. Англія // Аб'яднаньне. №2(11). 1949. С. 18.
- 585 З беларускага жыцця. Лёндан // Аб'яднаньне. №2(23). 1950. С. 22.
- 586 З беларускага жыцця. Лёндан // Аб'яднаньне. №1(48). 1953. С. 14.
- 587 Другі Агульны Зьезд Сяброў Хрысціянскага Аб'яднання Беларускіх Работнікаў у Вялікай Брытаніі // Аб'яднаньне. № 2(23). 1950.
- 588 З беларускага жыцця. Лёндан // Аб'яднаньне. №1(50). 1954. С. 20—22.
- 589 З беларускага жыцця. Лёндан // Аб'яднаньне. №1(48). 1953. С. 15.
- 590 З беларускага жыцця. Вялікабрытанія // Аб'яднаньне. №2(23). 1950. С.24.
- 591 Да нас пішуць // Аб'яднаньне. №2(23). 1950. С. 25.
- 592 80-ыя ўгодкі народзін прэм'ер міністра Вялікай Брытаніі Уінстана Чэрчыля // Аб'яднаньне. №1(54). 1955. С. 5.
- 593 Эрсановіч. Другі Агульны Зьезд сяброў Хрысціянскага Аб'яднання Беларускіх Работнікаў у Вялікай Брытаніі. З беларускага жыцця. Лёндан // Аб'яднаньне. №2(23). 1950. С. 2—6.
- 594 Ліст Сьцяпана Рудзя да Юркі Віцьбіча ад 29.06.1948. Захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- 595 Ліст Сьцяпана Рудзя да Юркі Віцьбіча ад 21.03.1949. Захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- 596 Зварот беларускіх скаўтаў у Вялікай Брытаніі // Аб'яднаньне. №8. 1948. С. 16.
- 597 Зварот беларускіх скаўтаў у Вялікай Брытаніі // Аб'яднаньне. №8. 1948. С. 16.
- 598 Скаўты прыбылі ў Лёндан // Да Мэты. №1. 1948. С. 10.

- ⁵⁹⁹ Скаўты адзначаюць лістападаўскія дні // Да Мэты. №1. 1948. С. 10.
- ⁶⁰⁰ Гатковіч А. Дарагія сябры! // Да Мэты. №1(2). 1949. С. 3.
- ⁶⁰¹ Абвестка // Да Мэты. №2(3). 1949. С. 14.
- ⁶⁰² З беларускага жыцця. Лёндан. Першы Агульны Зьезд Сяброў Касы Самапомачы пры ХАБР // Аб'яднаньне. №10(19). 1949. С. 20—21.
- ⁶⁰³ Да пытаньня заснаваньня часопіса «Аб'яднаньне» // Весялкоўскі Ю. Дух часу... С. 56.
- ⁶⁰⁴ Ліст Сыцяпана Рудзя да Юркі Віцьбіча без даты. Захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ⁶⁰⁵ Ад Рэдакцыі // Аб'яднаньне. №2(47). 1952. С. 18.
- ⁶⁰⁶ Эрсановіч. Другі Агульны Зьезд сяброў Хрысьціянскага Аб'яднаньня Беларускіх Работнікаў у Вялікай Брытаніі. З беларускага жыцця. Лёндан // Аб'яднаньне. №2(23). 1950. С. 2—6.
- ⁶⁰⁷ Чацьвёрты агульны зьезд сяброў Хрысьціянскага Аб'яднаньня Беларускіх Работнікаў у Вялікай Брытаніі // Аб'яднаньне. №2(47). 1952. С. 10—11.
- ⁶⁰⁸ Асьведчаньне [Аркадзя Варавы] // Аб'яднаньне. № 3(105). 1965.
- ⁶⁰⁹ Прысутны. З беларускага жыцця. Лёндан // Аб'яднаньне. №3(56). 1955. С. 19—20.
- ⁶¹⁰ Аб'яднаньне. №4(90). 1961.
- ⁶¹¹ Беларуская суботняя школка ў Лёндане // Весялкоўскі Ю. Дух часу... С. 47—48.
- ⁶¹² Аб'яднаньне. №2(89). 1961.
- ⁶¹³ З нагоды пятых угодкаў «Голасу часу» // Весялкоўскі Ю. Дух часу... С. 62—63.
- ⁶¹⁴ Astrouski V. Chto razvaliu СНАВР? (21 krasavika 1975) // Slacham: ad M.Guryna da O. Lalina (1921—1971). London, 1975.
- ⁶¹⁵ Асьведчаньне [Аркадзя Варавы] // Аб'яднаньне. №3(105). 1965.
- ⁶¹⁶ Рэзалюцыя. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁶¹⁷ Весялкоўскі Ю. Нясна мроіліся новыя дарогі... С. 126—127.
- ⁶¹⁸ З нагоды пятых угодкаў «Голасу часу» // Весялкоўскі Ю. Дух часу... С. 62.

Частка 4.

АРГАНІЗАЦЫІ ВАЙСКОЎЦАЎ, ПАЛІТЫЧНЫЯ І КААРДЫНАЦЫЙНЫЯ АРГАНІЗАЦЫІ БЕЛАРУСАЎ У ВЯЛІКАБРЫТАНІІ

Згуртаваньне беларускіх камбатантаў

Пасьля Другой сусьветнай вайны ў эміграцыйных асяродках розных краінаў сталі ўзьнікаць арганізацыі былых вайскоўцаў, што намагаліся захоўваць сувязі і дапамагаць адзін аднаму. З увагі на колькасьць беларусаў-вайскоўцаў у Вялікабрытаніі патрэба іх аб'яднаньня была відавочнай. Падставы і неабходнасьць аб'яднаньня сфармулявалі аўтары «Закліку камісіі дзеля арганізацыі беларускіх камбатантаў да беларускіх вайскоўцаў», апублікаванага ў часопісе «Беларус на Чужыне» №10(14) 1948 г.:

«Другая сусьветная вайна ўцягнула ў ваенныя дзеянні тысячы беларускіх вайскоўцаў і параскідала іх па ўсім сьвеце, не даючы магчымасьці вярнуцца на Бацькаўшчыну. У той час, калі камбатанты амаль што ўсіх народаў зарганізаваліся ў свае арганізацыі, мы да гэтага часу ня маем сваёй арганізацыі камбатантаў, не ўтрымоўваем паміж сабою сувязі.

А час не чакае, падзеі разьвіваюцца ў хуткім тэмпе, над сьветам вісіць змора новага сусьветнага канфлікту. Калі б канфлікт гэты выбух заўтра, мы былі б зачэпленыя ім зьнячэўку і нас зноў міма нашай волі пацягнулі б пад чужыя сьцягі, у чужыя шэрагі. У значнай меры мы былі б ў гэтым самі вінаватыя, бо звычайна лічацца толькі з арганізаванымі.

Мусім сабе здаць з гэтага справу і адразу прыступіць да арганізацыі беларускіх камбатантаў. Нас не адзінкі, а тысячы параскіданых па розных краінах сьвету. Злучаньня ў адну камбатанцкую сям'ю, стварыўшы свае аддзелы ўсюды, дзе толькі ёсьць беларусы, мы зможам стварыць вялікую сілу, якая зойме пачэснае месца сярод камбатантаў іншых народаў і выканае свой абавязак перад Бацькаўшчынай»¹.

Нягледзячы на перавагу былых вайскоўцаў у асяродках брытанскіх беларусаў, стварэньне камбатанцкай арганізацыі было нялёгкай справай. У красавіку 1948 г. старшыня ЗБВБ Вінцэнт Жук-Грышкевіч у лісьце да Франца Кушаля¹ пісаў, што за гэ-

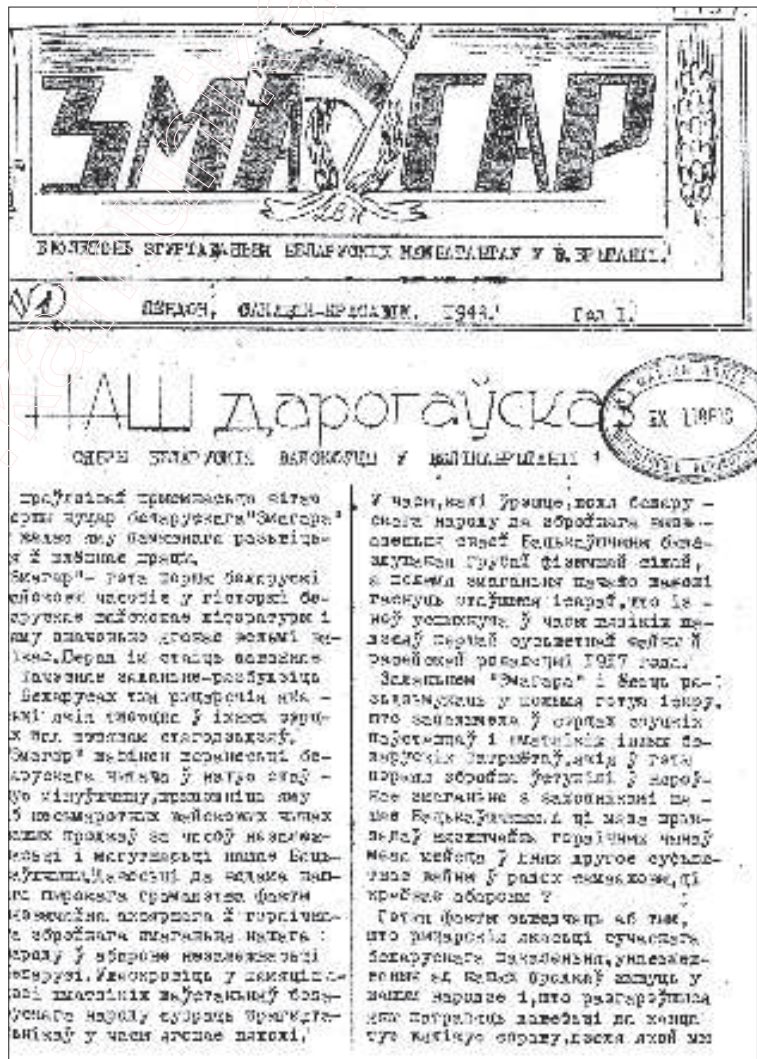
¹ **Франц Кушал** (1895—1968) — беларускі грамадзкі і вайсковы дзеяч. Нарадзіўся ў в. Пяршаі (сёньня Валожынскі р-н Менскай вобл.) У 1915—1917 гг. служыў у царскім войску, штабс-капітан, узнагароджаны за адвагу ордэнамі Ганны й Станіслава 3-й ступені. У 1919—1920 гг. — у Беларускай вайскавай камісіі, якая займалася стварэньнем беларускіх вайсковых адзінак у складзе польскага войска. У 1924—1939 гг. — кадравы афіцэр польскага войска. Увосень 1939 г. трапіў у савецкі палон, у красавіку 1941 г. выпушчаны пад нагляд НКВД. У 1941—1943 гг. на розных вайсковых пасадах у Менску. Зь лютага 1944 г. — камандзір Беларускай краёвай абароны. Ад лета 1944 г. — на эміграцыі ў Нямеччыне, а ад 1950 г. — у ЗША. Жыў у Нью-Ёрку, Рочэстэры (штат Нью-Ёрк, ЗША). Браў актыўны ўдзел у працы Рады БНР, БАЗА.

тую справу «няма каму ўзяцца». «Спачатку справа гэта [стварэння камбатанцкай арганізацыі — Н.Г.] выглядала зусім безнадзейна, але цяпер паправілася. Знайшлося некалькі афіцэраў з польскай і нямецкай арміі, зь якімі я ўжо гаварыў на гэту тэму і маю надзею, што ў недалёкай будучыні яны распачнуць гэту справу»².

Ініцыятарамі стварэння камбатанцкай арганізацыі сталі Мікола Нікан, Пётра Сыч, Бэнэдыкт Кляйноў, Тодар Цімафейчык, Часлаў Кукель. Менавіта іх подпісы стаўць пад цытаваным вышэй зваротам, што быў напісаны роўна празь месяц, пасля ліста Вінцэнта Жук-Грышкевіча. А ўжо праз паўгоду, 21 лістапада 1948 г., у Лёндане адбыўся першы Агульны зьезд Згуртаваньня беларускіх камбатантаў (ЗБК), на якім быў прыняты Статут арганізацыі. Галоўнымі мэтамі арганізацыі абвешчаліся: гуртаваньне ўсіх беларусаў — былых вайскоўцаў усіх саюзніцкіх армій Першай або Другой сусьветнай вайны, а таксама ўдзельнікаў змаганьня за незалежнасьць Беларусі, паглыбленьне сяброўскіх сувязяў сярод іх, маральная і матэрыяльная дапамога, заспакаеньне культурных патрэбаў, пашырэнне вайсковай веды, прапаганда сярод беларускай эміграцыі і іншых народаў ідэі вольнай і незалежнай Беларусі, супрацоўніцтва з камбатанцкімі арганізацыямі іншых народаў³.

Першым старшынём ЗБК быў абраны Пётра Сыч. Акрамя яго ва ўправу ўвайшлі Мікола Нікан, Янка Пілецкі, Васіль Варган і Ўладзіслаў Курыла⁴. Управа і канцылярыя ЗБК размясьцілася ў Беларускам доме ў Лёндане па адрасе: 52 Penn Road.

Згуртаваньне беларускіх камбатантаў стваралася найперш як арганізацыя самапомачы. Аднак сярод яе задачаў стваральнікі бачылі і зьбіраньне інфармацыі пра ўдзел беларусаў ва ўсіх франтах апошняй вайны, а таксама пошукі звестак пра магільныя загінулых беларускіх вайскоўцаў⁵. Пра гэта, як і шмат пра што іншае, павінен быў расказаць адмысловы пэрыёдык беларускіх камбатантаў у Вялікабрытаніі.

Бюлетэнь «Змагар».

Першы нумар Бюлетэня ЗБК «Змагар» выйшаў у сакавіку—красавіку 1949 г. Сваёй галоўнай мэтай гэты «першы беларускі вайсковы часопіс ў гісторыі беларускае вайсковае літаратуры», згодна зь ягоным праграмным артыкулам, бачыў «разбудзіць у Беларусах тыя рыцарскія якасьці, якія тлеюцца ў іхных сэрцах пад попелам стагодзьдзяў», «перанесьці беларускага чытача ў нашу слаўную мінуўшчыну, прыпомніць яму аб несмяротных вайсковых чынах нашых продкаў за часоў незалежнасьці і магутнасьці нашае Бацькаўшчыны», «давесьці да ведама нашага шырокага грамадства факты незвычайна ахвярнага і гераічнага збройнага змаганьня нашага народу ў абароне свае незалежнасьці» і г.д.⁶ На жаль, брытанскім камбатантам удалося выдаць толькі два нумары свайго «Змагара» (з гадавым перапынкам). Прычыны выдавецкіх складанасьцяў тлумачыліся ў справаздачы з Другога агульнага зьезду ЗБК, што адбыўся 8 студзеня 1950 г. Аўтар зацёмкі ў другім (апошнім) нумары часопіса сьцьвярджаў, што перашкодамі выданьня была вялікая грамадзкая актыўнасьць камбатантаў, занятых у іншых арганізацыях, а таксама фінансавыя складанасьці⁷. Спадзяваньні на далейшае выданьне камбатанцкага часопісу не апраўдаліся, і празь некаторы час яго замяніў «Камунікат Згуртаваньня Беларускіх Камбатантаў у В. Брытаніі» значна больш простае, выключна інфармацыйна-арганізацыйнае выданьне (звычайна на дзвюх старонках).

Складанасьці з выданьнем адмысловага камбатанцкага пэрыёдыка былі адлюстраваньнем тых праблемаў зьместу працы, якую мела ЗБК. Згуртаваньне і яго кіраўніцтва найперш засяродзілася на арганізацыйнай працы па аб'яднаньні былых вайскоўцаў і структурнай разбудове ЗБК. І пэўныя посьпехі ў гэтым кірунку былі дасягнутыя. Ужо на Другім зьездзе было канстатавана, што ЗБК стала другой па велічыні (пасля ЗБВБ) беларускай арганізацыяй у Вялікабрытаніі⁸. На канец 1949 г. яе сябрамі, паводле картатэкі, былі 75 асобаў¹¹.

З часам стала афармляцца і рэгіянальная структура арганізацыі. Аднымі зь першых ў 1950 г. паўсталі дружыны ЗБК у Бірмінгеме, пазьней у Брадфардзе¹¹¹. На 1953 г. яно мела дружыны ў Бірмінгеме (11 чалавек), Брадфардзе (10 чалавек), раёне Бэрсьлем гораду Сток-он-Трэнт (12 чалавек), Кембрыджы (6 чалавек), Манчэстэры (11 чалавек), а таксама асяродак у Лёндане (10 чалавек) ды тры асобы «без арганізацыйнага прыдзелу»⁹.

Дружына ЗБК у Бірмінгеме. Арганізаваная ў 1950 г. адной зь першых. У 1953 г. налічвала 11 асобаў: Сымон Антонік, Міхась Баяроўскі, Лявон Хвалько, Міхась Еўлеў, Піліп Кардаш, Уладзімір Карніловіч, Янка Міхальчык, Міхась Прошка, Янка Ручай, Сьцяпан Сіцкі, Генрых Сянкевіч¹⁰. 26 верасьня 1954 г. у Бірмінгеме адбылася

¹¹ У 1950 г. і 1951 г. дадалося яшчэ па 27 асобаў. Надалей прыцёк сябраў значна зьменшыўся: 1952 г. — 9 асобаў, 1953 г. — 7 асобаў, 1954 г. — 4 асобаў, 1955 г. — 1 асоба. Цалкам праз арганізацыю прайшло 150 чалавек за ўсю гісторыю яе існаваньня.

¹¹¹ Мінімальная колькасьць сябраў ЗБК, неабходная для стварэньня дружыны паводле Статуту складала 6 асобаў.

вялікая агульная сходка сяброў дружыны ЗБК з запрашэннем прадстаўнікоў зь Лёндану (з рэфэратам выступаў Уладзіслаў Курыла). Старшынём дружыны быў Уладзімір Карніловіч¹¹. Пасля 1954 г. звесткі пра дружыну знікаюць.

Дружына ЗБК у Брадфардзе. Заснаваная яшчэ ў 1950 г. На 1953 г. складалася з наступных асобаў: Аляксей Чарнавокі, Піліп Дзяхцяр, Андрэй Фісэнка, Янка Калбаса, Аляксандар Койка, Хведар Лемяшонак, Янка Міхалюк, Пётра Паўлоўскі, Мацей Райцэўскі, Аляксандар Ражанец¹². У красавіку 1953 г. старшыня дружыны Янка Калбаса выступаў з рэфэратам на зборцы беларусаў Шэфілд¹³. На канец 1954 г. у дружыне было 9 асобаў. Дзейнасьць складалася са зборак, сходаў, сьвяткаваньняў, рэпрэзэнтацыі нагонкі, выкананьня пастановаў Галоўнай управы. Старшыня дружыны — Пётра Паўлоўскі¹⁴. Пасля 1955 г. звестак пра дружыну няма.

Дружына ЗБК у Манчэстэры. Дакладны час арганізацыі невядомы. У 1953 г. налічвала 11 асобаў: Янка Абабурка, Янка Бурновіч, Ніканор Цыган, Уладзімір Гуцько, Уладзімір Гінько, Міхась Яськевіч, Бэнэдыкт Кляйноў, Аляксандар Курац, Пётар Ляшкевіч, Пётра Шыркоўскі, Міхась Віценчык¹⁵. Старшынём быў Бэнэдыкт Кляйноў. Ад 1955 г. звестак пра дзейнасьць дружыны няма.

Дружына ЗБК у Кембрыджы. Вядома, што на Першы зьезд ЗБК у 1948 г. прадстаўнікі Кембрыджу прыехалі на адмыслова нанятым таксі¹⁶, аднак дакладны час арганізацыі дружыны тут невядомы. На 1953 г. у яе склад уваходзілі: Міхась Дзямідзік, Янка Дварэцкі, Янка Гралеўскі, Віктар Гойшык, Янка Пякарскі, Міхась Радэн¹⁷. Пасля 1954 г. звестак пра дружыну не засталася.

Дружына ЗБК у раёне Бэрсьлем (Сток-он-Трэнт). Заснаваная была 30 лістапада 1952 г. на адмысловым арганізацыйным сходзе. Адрас: 218 Waterloo Rd, Burslem, Stoke-on-Trent, Staffs. У склад яе ў 1953 г. уваходзілі: Янка Ясюля, Сьцяпан Кандрацюк, Міхал Лазоўскі (сакратар), Сяргей Мажэйка (старшыня), Аляксандар Нерад, Віктар Алянчук, Васіль Равяка, Мікола Серы, Сымон Шафал (сябра ўправы), Аляксей Шыш, Міхал Шыш (скарбнік), Хведар Верамейка¹⁸. Вялікімі дасягненьнямі дружына наўрад ці магла пахваліцца. Галоўнай праблемай сваёй дзейнасьці мясцовыя камбатанты называлі тое, што «*нашы суродзічы, хаваючыся сярод чужынцаў, нават і ня ведалі, што беларускі рух, як такі, існуе на эміграцыі. І на розныя намаганьні і заклікі з боку управы дружыны яны адносіліся з абыякавасьцю і недаверам,важаючы ЗБК толькі прыватным помыслам групкі мясцовых беларусаў, не маючым нічога супольнага зь Беларускай нацыянальнай рухам на Захадзе, яны ўважалі, што ў вачох ангельцаў ЗБК ня ёсьць такой праўнай, як іншанацыянальныя арганізацыі, і патрабавалі фактаў*»¹⁹. Асноўны зьмест дзейнасьці — сьвяткаваньне нацыянальных угодкаў, гуртаваньне новых сябраў, навязаньне лучнасьці з украінцамі для супольнага выступленьня нагонкі, захады па арганізацыі прыходу БАПЦ. Пасля 1954 г. пра дзейнасьць дружыны інфармацыі няма.

Зьезд Згуртаваньня беларускіх камбатантаў. Брадфард, 1953 г.

Да 1953 г. кіраўніком ЗБК быў Пётра Сыч, ягоным наступнікам стаў Уладзіслаў Курыла, яшчэ праз год, у 1954 г., кіраўніком арганізацыі стаў Браніслаў Курага-Скрага (Янка Пілецкі). Дзейнасьць рэгіянальных суполак ЗБК паступова стала больш актыўнай за дзейнасьць лёнданскага асяродку. Магчыма, гэта і перадвызначыла практыку правядзеньня зьездаў арганізацыі па чарзе ў розных гарадах, дзе былі дружыны ЗБК (першыя тры зьезды прайшлі ў Лёндане, у 1953 г. — у Брадфардзе, у 1954 г. — у Манчэстэры). Так, у 1953 г. на Чацвёртым агульным зьездзе дыскусавалася пытаньне пераносу Галоўнай управы арганізацыі зь Лёндану ў Брадфард, аднак прапанова не была прынятая менавіта высілкамі Брадфардзкай дружыны²⁰.

Асноўны зьмест дзейнасьці рэгіянальных адзінак ЗБК і Галоўнай управы складаўся (акрамя пошуку і прыцягненьня новых сябраў) з арганізацыі сходаў і нацыянальных сьвяткаваньняў (часта разам з аддзеламі ЗБВБ), а таксама наладжваньня кантактаў з іншымі камбатанцкімі арганізацыямі. Прыкладам, у 1952 г. ЗБК увайшло ў Міжнароднае задзіночаньне камбатантаў з Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы, заснаванага ў Парыжы, якое аб'ядноўвала азэрбайджанцаў, баўгараў, беларусаў, грузінаў, казакаў, літоўцаў, вугорцаў, палякаў, паўночных каўказцаў, румынаў, славакаў і ўкраінцаў²¹. Таксама ЗБК займалася дапамогавай дзейнасьцю і зьбіралася сродкі для былых жаўнераў. Сябры арганізацыі сабралі ахвяраваньні на помнік кампазытару Міколу Равенскаму (Бэльгія). Дзеля паляпшэньня сваёй фінансавай сытуацыі ЗБК звярталася да польскай камбатанцкай арганізацыі ў

Сустрэча беларускіх камбатантаў у Манчэстэры. 1974 г. Прэзыхдыюм (справа налева): Кастусь Акула, Хведар Кажаневіч, Міхась Яськевіч.

Вялікабрытаніі, апэлюючы да таго, што беларусы служылі ў польскім войску, аднак атрымалі адмову.

ЗБК ад самага пачатку было арганізацыяй прыхільнікаў Рады БНР і Міколы Абрамчыка, і кожны Агульны зьезд абавязкова дасылаў яму прывітальную тэлеграму. Праўда, зважаючы на пэўны аўтарытэт, які меў сярод былых вайскоўцаў Радаслаў Астроўскі, спачатку стваральнікі ЗБК намагаліся не засяроджвацца на палітычнай барацьбе. Аднак дзейнасьць прэзыдэнта БЦР у вайскавай галіне не магла заставацца па-за ўвагай кіраўніцтва камбатантаў. Камунікаты ЗБК час ад часу змяшчалі тлумачэньні пазыцый арганізацыі наконт ініцыятывы Радаслава Астроўскага беларусам вербавацца для ўдзелу ў ваенных дзеяньнях у Карэі²² або адносна наданьня новых рангаў і званьняў беларускім вайскоўцам²³. Відавочна, палітычная заангажаванасьць арганізацыі была адной зь вялікіх перашкодаў для росту колькасьці яе сябраў.

Праз уплыў розных абставінаў дзейнасьць ЗБК не была працяглай. Энтузіязм першых гадоў стаў заўважна згасаць ужо да 1953 г., калі Чацверты агульны зьезд мусіў унесці зьмены ў Статут арганізацыі па зьмяншэньні кворуму на агульных зьездах (з 1/3 да 1/4 часткі). Нягледзячы на тое, што зьезд пастанавіў афіцыйна зарэгістраваць ЗБК паводле брытанскага заканадаўства, гэтую справу на той час

ужо было немагчыма зрэалізаваць^{IV}. Ад 1955 г. звестак пра ЗБК больш не сустракаецца ні ў дакумэнтах, ні ў пэрыядычным друку.

Верагодна, галоўнай прычынай спынення дзейнасьці ЗБК стала хваля рээміграцыі вялікай колькасці яго сябраў, што моцна ўдарыла па ўсіх беларускіх арганізацыях. У іншыя краіны зехалі ўсе, хто некалі ініцыяваў стварэнне ЗБК у Вялікабрытаніі і значная частка яго кіраўніцтва (асабліва рээміграцыя закрунула лёнданскі асяродак). Без належнай каардынацыі з цэнтру даволі хутка згасла і рэгіянальная актыўнасць камбатантаў.

Згуртаваньне беларускіх камбатантаў у Вялікабрытаніі ад пачатку мела ўсе шанцы стаць цэнтральнай камбатанцкай арганізацыяй беларускай эміграцыі на Захадзе. Аднак першыя поспехі аказаліся часовымі, і з адтокам беларусаў у іншыя краіны менавіта туды і была перанесеная актыўнасць былых вайскоўцаў. Цікава, што калі ў 1973 г. паўстала ініцыятыва правядзеньня Сусветнага зьезду беларускіх вэтэранаў і месцам правядзеньня быў абраны Манчэстэр, аўтарам гэтай ідэі былі не брытанскія беларусы (што ня мелі ўжо даўно сваёй вэтэранскай арганізацыі), а канадзкі беларус Кастусь Акула (які, дарэчы, да 1947 г. жыў у Вялікабрытаніі). Такім чынам, ЗБК можна назваць арганізацыяй няспраўджаных надзеяў. Яна ня здолела арганізаваць заўважную навуку працу па пашырэнні інфармацыі пра беларускую вайсковую гісторыю і сучаснасць, не змагла згуртаваць усіх былых беларускіх вайскоўцаў ня толькі ў сьвеце, але і ў межах Вялікабрытаніі.

Беларускі вызвольны рух

Заснаваньне і першы пэрыяд дзейнасьці арганізацыі

Сьледам за згуртаваньнем беларускіх камбатантаў, створаным прыхільнікамі Рады БНР, на тэрыторыі Вялікабрытаніі паўстала іншая арганізацыя беларускіх вайскоўцаў — Беларускі вызвольны рух (БВР). Паводле характару і мэтай новая структура істотна адрознівалася ад ЗБК. Асноўнай ідэяй яе стваральніка Людвіка Зарэчнага (Галубовіча) было ня проста гуртаваньне былых вайскоўцаў дзеля дапамогі адзін аднаму і захаваньня вайсковых ведаў і навыкаў на выпадак магчымай вайны, а таксама актыўная «*вызвольна-рэвалюцыйная*» барацьба, удзел у стварэнні і дзейная падтрымка антысавецкага падпольля на тэрыторыі Польшчы і Беларусі.

Людвіг Зарэчны. Інфармацыі пра жыцьцё і дзейнасьць гэтага дзеяча захавалася няшмат, аднак сярод яе ёсьць некалькі варыянтаў яго аўтабіяграфіі, праўдзівасьць звестак якіх сёньня праверыць складана. Першы варыянт, які Зарэчны выкарыстоўваў як афіцыйны, быў выкладзены ім у лісьце да Ўладзіслава

^{IV} Ужо на наступным, Пятым зьездзе арганізацыі з увагі на тое, што для рэгістрацыі патрэбныя вялікія грошы (60 фунтаў), было пастаноўлена не займацца ёю і «*пакінуць усё як ёсьць*».

Рыжага-Рыскага 30 ліпеня 1952 г., быў потым адбіты рататарам і распаўсюджаны сярод сябраў БВР. У ім Зарэчны акцэнтна ўвагу на досведзе працы ў НКВД да Другой сусветнай вайны, а таксама пераход на антыкамуністычныя пазыцыі і нават сьведчаньні ў Брусэлі пра савецкія злачынствы (апошнюю інфармацыю ён дублюе і ў прыватным лісьце да Дзьмітрыя Касмовіча ў 1952 г.). Гэты варыянт аўтабіяграфіі сваёй публікацыяй перасьледаваў пэўныя апераджальныя мэты ў дачыненьні да нядобразычліўцаў Зарэчнага, што пагражалі «выкрыць цёмнае мінулае» дзеляча. У самім варыянце ёсьць відавочныя нестыкоўкі па часе, і складана прымаць на веру ўсё выкладзенае ў ім.

Другі варыянт аўтабіяграфіі Зарэчнага быў знойдзены дасьледнікам эміграцыі Лявонам Юрэвічам у архівах БІНІМ і датуецца 1960 г. Гэта значна больш пашыраны і падрабязны, а таму, здаецца, яшчэ больш фантастычны тэкст (Глядзі: Запісы БІНІМ. №30. 2006. С. 223—230). Сярод іншага, што можа выклікаць заўвагі, можна адзначыць цьверджаньне Людвіка Зарэчнага пра працу на пасадзе «*Начальніка Паліцыі парадку (ОД) Вяземскай Акругі*». Цікава, што ў 1951 г., ён зьвяртаўся да Дзьмітрыя Касмовіча з просьбай апавесці яму пра ўласна беларускае ОД, каб напісаць даклад для брытанцаў. Наўрад ці чалавек, што працаваў у сыстэме паліцыі парадку, мог ня быць абазнаны ў яе сутнасьці. Больш прагматычны варыянт даваенных і часткова ваенных абставінаў жыцьця Зарэчнага выклала ягоная жонка Тоня ў лісьце да Дзьмітрыя Касмовіча ў 1968 г., калі афармляла пэнсію па мужу. Яна пацьвердзіла тое, што сужэнец быў рэпрэсаваны і па вяртаньні ў Беларусь і мабілізацыі ў Чырвоную Армію хутка трапіў у нямецкі палон, адкуль яго забраў бацька. Яна ж сьцьвярджала, што нямецкія ўлады прызначылі мужу 36 месяцаў працы ў вэрмахце. Аднак жонка не падала асабістых падрабязнасьцяў ваеннага і паваеннага жыцьця Зарэчнага. Вядома толькі, што яна мела намер перадаць Дзьмітрыю Касмовічу архівы мужа, аднак вынікі гэтага невядомыя (сярод вядомых сёньня папераў гэтага дзеляча архіву Зарэчнага няма).

Урэшце, на падставе аналізу і сыстэматызацыі апублікаваных і архіўных зьвестак, атрымалася наступная даволі прыблізная біяграфія гэтага дзеляча, які вельмі нядоўгі час у пачатку 1950-х знаходзіўся ў Брытаніі, але чыя дзейнасьць моцна паўплывала на падзеі ў беларускіх асяродках у гэтай краіне.

Людвік Зарэчны (сапр. Галубовіч, 17.05.1915 — 15.09.1964) нарадзіўся ў Ратамцы пад Менскам. Праз хваробу бацькі мусіў кінучь школу і ў 16 гадоў пайсьці працаваць. Уладкаваўся на сакратарскую працу ў трэсьце «ЛесБел». Пазьней, магчыма, працаваў у іншых установах цягам чатырох гадоў. Паводле цьверджаньня жонкі, атрымаць вышэйшую адукацыю не паспеў, але ва ўласных аўтабіяграфіях Людвік Зарэчны сьцьвярджаў, што меў вышэйшую юрыдычную адукацыю. У 1935 г. быў асуджаны на шэсьць гадоў зьнявольеньня, аднак празь пяць гадоў вызвалены і працаваў у Хабараўску. У Беларусь вярнуўся ў 1941 г. і хутка быў мабілізаваны ў Чырвоную Армію. Трапіў у нямецкі палон, зь якога быў вызвалены ўвесну 1942 г. Відавочна, далей працаваў у структуры Вэрмахту. Паводле ўласных ягоных сьведчаньняў,

займаў становішча інспэктара пры 9-й Арміі па наглядзе за дзейнасцю мясцовых аддзелаў паліцыі, а таксама працаваў на іншых пасадах, праўдзівасьць звестак пра якія складана пацьвердзіць. Пасьля капітуляцыі Нямеччыны больш за два гады знаходзіўся пад арыштам. Аднак па вызваленьні завязаў кантакты з Брытанскай адміністрацыяй у Нямеччыне і ў 1949—1953 гг. працаваў «у сыстэме Брытанскай Кантрольнай Камісіі на Нямеччыну на становішчы Дарадчыка па пытаньням савецкае сыстэмы і яе органаў». Здолеў зацікавіць Брытанскую выведку справай арганізацыі беларускага збройнага супраціву ў БССР, ладзіў шкаленьне дывэрсійных групаў. Паводле ягоных уласных цьверджаньняў, сам браў удзел у адным з вылетаў на беларускую тэрыторыю ў 1951 ці 1952 г. У 1952 г. пры падтрымцы Радаслава Астроўскага заснаваў арганізацыю беларускіх вайскоўцаў на эміграцыі Беларускае вызвольнае рух, які дэклараваў сваю цесную сувязь з антысавецкім падпольем у Беларусі.

Ідэя стварэньня Беларускага вызвольнага руху была рэалізаваная не адразу. Існуе, напрыклад, гіпотэза, што гэтая арганізацыя, заснаваная ў 1950 г., спачатку дзейнічала нелегальна (заканспіравана) і толькі ў 1952 г. атрымала афіцыйны статус^V. Праўда, дакладных звестак пра дзейнасьць менавіта БВР да 1952 г. ня знойдзена. Пры адсутнасьці архіваў гэтае арганізацыі вывучэньне яе гісторыі выглядае цяжкой справай. Таму падаецца важным паспрабаваць аднавіць асноўныя этапы яе існаваньня на падставе тых нешматлікіх звестак, што захаваліся ў прыватным ліставаньні розных дзеячаў, а таксама ў публікацыях эміграцыйнага, у тым ліку БВР-аўскага друку.

Так, з часу да афіцыйнага афармленьня БВР можна знайсці згадкі пра самую ідэю стварэньня такой арганізацыі ў ліставаньні Людвіка Зарэчнага з Радаславам Астроўскім. Апошні ў сваім лісьце ад 7 сьнежня 1951 г. пісаў: «Галоўнае адносна Беларускага Вызвольнага Руху: абсалютна згаджаюся з Вашым плянам, але яго трэба распрацаваць рэальна. [...] У Вашай службовай акцыі, а такжа пры распрацоўцы ўсялякіх плянаў адносна БВР стаўце стаўку на маладую, яшчэ нездэмаралізаваную, патрыятычную і самаахвярную чарназёмную сілу. Яна будзе няграматная палітычна, гэта праўда, але яе трэба вышкаліць і тады можа што добрага атрымаем...»²⁴. Такім чынам, да пачатку 1952 г. ідэя арганізацыйнага афармленьня БВР, абмеркаваная зацікаўленымі бакамі, наблізілася да рэалізацыі.

27 лютага 1952 г. Людвік Зарэчны ад імя кіраўніка Арганізацыйнага бюро Галоўнага штабу Беларускага вызвольнага руху выдаў адозву «да жаўнераў і афіцэраў усіх фармацатаў беларусіх узброеных сілаў, браўшых удзел у барацьбе супраць бальшавізма, да ўсіх беларускіх жаўнераў і афіцэраў, служыўшых у арміях: Чырвонай, РОА, Нямецкай, Польскай і іншых збройных сілах» з заклікам падтры-

^V Такі погляд выкладзены ў: Беларускі нацыяналізм: Даведнік. «Голас Краю». Б.д. С. 21—22.

маць ідэю стварэння Беларускага вызвольнага руху і ўзяць актыўны ўдзел у яго працы²⁵

На працягу лютага — сакавіка 1952 г. Людвік Зарэчны правёў шэраг нарадаў з прадстаўнікамі беларускіх вайскоўцаў у Брытаніі «*ў мэтах каардынацыі сілаў беларускага антыбольшавіцкага фронту і арганізацыі рэвалюцыйна вызвольнай барацьбы супроць большавізму за свабоду і незалежнасць Беларусі*»²⁶. А 9 сакавіка 1952 г. у Манчэстэры адбылася канфэрэнцыя беларускіх жаўнераў і афіцэраў, якая і паклікала да жыцця Беларускае вызвольнае рух са штабам на чале — вайскова-рэвалюцыйным і апэратыўным цэнтрам вызвалення Беларусі. Канфэрэнцыя прызнала маёра Зарэчнага начальнікам Штабу БВР і «*аказала яму поўны давер у справе арганізацыі Беларускага вызвольнага руху і кіравання рэвалюцыйна-вызвольнай барацьбой за незалежнасць Беларусі*»²⁷.

Загадам Штабу БВР ад 3 красавіка 1952 г. на кіроўныя становішчы ў органах БВР вызначаны: маёр Уладзімір Сенька^{VI} (заступнік начальніка Штабу па вайскова-арганізацыйнай частцы); капітан Базыль Сушко (заступнік начальніка Штабу па апэратыўнай частцы); прафэсар Барыс Рыбак (кіраўнік аддзелу палітыкі і прапаганды); лейтэнант Касцюкевіч (кіраўнік вайскова-арганізацыйнага аддзелу); Н. Ніканораў (інспэктар і заступнік кіраўніка аддзелу палітыкі і прапаганды); Юры Весялкоўскі, А. Грыб, Пятрусь Дуб былі вызначаны на рэфэрэнтаў у аддзелах Штабу БВР. На становішча паўнаважнага прадстаўніка Штаба БВР у Вялікабрытаніі быў прызначаны капітан Сымон Сэрафіновіч, а лейтэнант Янка Лебядзеўскі — на заступніка паўнаважнага прадстаўніка у Вялікабрытаніі; падафіцэр Уладзімір Ваўчок — на кіраўніка канцылярыі паўнаважнага прадстаўніцтва Штабу БВР у Вялікабрытаніі; Уладзімір Шыш, Алесь Жданковіч, Юры Дабравольскі, Алесь Гатковіч, Аўген Назараў, Янка Талочка, Мікола Пратасевіч, Павел Юнах і В. Шпакоўскі — на кіраўнікоў аддзелаў групаў БВР у Вялікабрытаніі²⁸.

З увагі на тое, што БВР ад самага пачатку меў на мэце «*вышкаленьне беларускіх вайскоўцаў*», хутка па афіцыйным стварэнні арганізацыі было абвешчана і аб першых выніках такога вайсковага навучання: «*Аддзелам БКА-БЦР праведзены першы перападрыхтоўчы курс афіцэраў для Беларускага вызвольнага руху*». У выніку маёр Людвік Зарэчны стаў падпалкоўнікам, а разам зь ім і некаторыя іншыя

^{VI} **Уладзімір Сенька** (1918—1997) — беларускі грамадзкі дзеяч. Нарадзіўся ў м. Новы Сьвержань (сёння Стаўпецкі р-н Менскай вобл.). Вучыўся ў гімназіі ў Стоўпцах і Віленскім унівэрсытэце. Быў сябрам Беларускага студэнцкага саюзу. Скончыў школу афіцэраў рэзэрву ў Замброве і быў прыпісаны да баранавіцкага палка пяхоты. У 1939—1941 гг. працаваў настаўнікам. Быў начальнікам паліцыі ў Стоўпцах. Ад 1944 г. — на эміграцыі ў Нямеччыне. Працаваў з прафэсарам фон Мэндэ ў «Службе досьледаў Усходняе Эўропы». Быў настаўнікам у беларускай гімназіі лягеру Ватэнштэт, а пасля яе дырэктарам і кіраўніком лягеру да канца яго існавання. Рэдагаваў пэрыёдык «Жыве Беларусь!», а пасля выдаваў «Інфармацыйныя сшыткі» ў нямецкай мове аб палітычным і эканамічным жыцці ў БССР. Служыў у бундэсвэры. У рангу маёра выйшаў на пэнсію. Памёр і пахаваны ў в. Ігель каля Трыру.

вайскоўцы атрымалі новыя званні^{VII}. Гэтая падзея была асабліва нэгатыўна сустрэтая ў лягеры прыхільнікаў Рады БНР, у тым ліку і ў брытанскім ЗБК (як згадвалася вышэй).

Пасьля афіцыйнага абвешчэння аб стварэнні БВР стаў паступова абрастаць кіроўнымі кадрамі і пашыраць структуру. Манчэстэр быў невыпадкава абраны месцам правядзення ўстаноўчай канфэрэнцыі БВР. Тут жыла даволі значная колькасць беларусаў, што былі ўдзельнікамі розных вайсковых фармаваньняў, у тым ліку БКА, Беларускай самааховы і г. д. Пераважна шараговыя жаўнеры, большасць якіх мела выразны піэтэт да Радаслава Астроўскага (а таму не ўваходзіла ў мясцовыя структуры ЗБВБ), верагодна, і была той самай нездэмаралізаванай, патрыятычнай і самахварнай «чарназёмнай сілай», што мела стацца асновай новай арганізацыі. У Манчэстэры паўстаў Другі аддзел БВР (першы, відавочна, быў Лёнданскі), і менавіта Манчэстэрскі аказаўся надалей самым дзейным.

У першапачатковых дэкларацыях новай арганізацыі быў шэраг даволі цікавых ідэяў і заяваў, якія пэўным чынам паўплывалі на яе лёс. Найбольш важныя пасажы датычылі непрымання разнастайных падзелаў у беларускім асяродзьдзі:

«Да фікцыйна створанага раскольнічымі элемэнтамі падзелу нашай нацыі на так званых «заходнікаў» і «ўсходнікаў», на «зарубежнікаў» і «крывічоў» — «бээнэраўцаў» БВР абавязан і будзе ставіцца толькі варожа! Сёньня ня можа існаваць такога падзелу, зробленага ворагамі беларускай справы — ворагамі беларускага народу, дзейнічаючымі пад шыльдай беларусаў...

...большасць беларусаў захавала у чыстае сваю родную мову, аднак ёсьць шмат беларусаў, якія гавораць альбо амаль па-расейску, альбо амаль па-польскі. Гэта не разьдзяляе нас! Беларус, можа гаварыць так, як ён хоча і як ён можа гаварыць — гэта ягоная асабістая і прыватная справа. Беларус пазнаецца не па дыялекту, а па нацыянальнаму паходжаньню. Кожны, хто лічыць сябе беларусам і змагаецца за дабро для свайго Народу, — ёсьць БЕЛАРУСАМ!»²⁹

Згаданыя дэкларацыі, верагодна, найперш мелі на мэце прыцягненьне пад штандары БВР як мага большай колькасці сябраў. Моўнае пытаньне ў гэтым сэнсе было сапраўды балючым асабліва для ў значнай ступені спаліянізаваных былых жаўнераў

^{VII} «Аддзелам БКА—БЦР праведзены першы перападрыхтоўчы курс афіцэрства для Беларускага Вызвольнага Руху.

Маёр Л.А.Зарэчны атэставаны ў ранг падпалкоўніка 25 сакавіка 1952 г.

У ранг капітана атэставаны Базыль Сушко, Палікарп Яўневіч, Аўген Будзько, Тодар Рамцаў і Міхась Вярбіцкі (ад 1 красавіка 1952 г.)

У ранг старшага лейтэнанта

Павел Паўловіч, Янка Краўчук і Барыс Вайцяхоўскі (ад 1 красавіка 1952 г.)

У ранг лейтэнанта

Алесь Касацкі, Пятрусь Дуб, Базыль Рэўтовіч і Міхась Конанаў (ад 1 красавіка 1952 г.) (на падставе Матэрыялаў Атэстацыйнай Камісіі і Дэкрэта Прэзэдэнта БЦР)» (Паводле: Закончыўся перападрыхтоўчы курс афіцэраў // Незалежная Беларусь. Цэнтральны орган Беларускага Вызвольнага Руху. №1. Чэрвень 1952. С. 4.)

польскага войска, што прайшлі шлях ад сталінскіх лягераў праз Іран і Блізкі Ўсход да Брытаніі. Падобная лібэральная пазыцыя ў моўным пытаньні падаецца чымсьці новым для паваянных беларускіх арганізацый. Аднак дзеля справядлівасьці варта заўважыць, што лібэралізм той трываў нядоўга, і ўжо празь некалькі гадоў моўнае пытаньне стала адной з падставаў падзелу арганізацыі.

Імкненьне быць нібыта па-за расколам, пры гэтым выразна прымаючы бок аднаго з удзельнікаў канфлікту, — таксама цікавае вынаходніцтва БВР. Дэклярацыйна не прымаючы падзелу на «крывічоў» і «зарубежнікаў», Беларускі вызвольны рух меў пры гэтым сам па сабе ад пачатку пра-БЦРаўскую скіраванасьць і адным з заданьняў — «антыкрывіцкую прапаганду»: *«Кожны сябра БВР, а ў першую чаргу кіраўнічыя элемэнты органаў БВР, павінны зразумець і выконваць на практыцы прынцып пагадненьня з тым беларусам, які, сьведама або нясьведама, папаў пад уплыў раскольнічых элемэнтаў — зрабіўшых яго так званым «крывічом-бээнэраўцам». Такого беларуса трэба асабліва павважаць і трэба пэрсанальна працаваць над ім, даючы ўсе магчымасьці адыйсьці ад гэтых раскольнікаў і далучыцца да арганізацыі БВР»*³⁰.

Нават арганізацыйна першым часам БВР быў падпарадкаваны БЦР і ўваходзіў у яе структуру. Устаноўчая канфэрэнцыя пастанавіла:

«Для арганізацыі БВР і кіраваньня ім, утварыць Штаб БВР — падпарадкаваны прэзыдэнту Беларускай Цэнтральнай Рады.

*Начальнікам Штаба БВР прызначь маёра Л.А.Зарэчнага і прасіць прэзыдэнта БЦР зацьвердзіць ягоную кандыдатуру сваім Дэкрэтам. Абавязаць начальніка Штаба БВР выпрацаваць арганізацыйную структуру Штаба і органаў БВР і прадставіць яе на зацьверджаньне прэзыдэнту БЦР»*³¹.

Такім чынам, пры захаваньні пэўнай нутранай самастойнасьці Беларускі вызвольны рух ад пачатку вызнаваў вяршэнства БЦР і яе прэзыдэнта. Верагодна, такі стан быў пэўны час выгадны менавіта ініцыятару БВР Людвіку Зарэчнаму, які такім чынам мог выкарыстоўваць асяродкі прыхільнікаў Беларускай Цэнтральнай Рады для стварэньня структураў новай арганізацыі.

Так адбылося ў тым ліку і ў Вялікабрытаніі, дзе краёвыя аддзелы БВР паўсталі там, дзе дагэтуль ужо існавалі структуры ХАБР (раней паводле аналягічнай схемы дружыны ЗБК ствараліся там, дзе былі асяродкі прыхільнікаў ЗБВБ). Аддзелы Беларускага вызвольнага руху паўсталі ў Лёндане, Манчэстэры, Лідсе, Нотынгеме. Такая сытуацыя выклікала нават пэўнае ўражаньне дубляваньня функцыяў гэтымі арганізацыямі і вымусіла іх кіраўнікоў (старшыню ХАБР Тодара Бабіка, сакратара ХАБР Юрыя Дабравольскага, начальніка Штабу БВР Сымона Сэрафіновіча, кіраўніка канцылярыі штабу БВР Уладзіміра Ваўчка) зрабіць з часам (каля 1954 г.) адмысловае асьветчаньне для шараговых сябраў, сутнасьць якога палягала ў тым, што ХАБР і БВР не аднолькавыя арганізацыі, хоць і ўваходзяць у склад БЦР. *«БВР — чыста паўвайсковая, у якую ўваходзяць усе былыя вайскоўцы былой беларускай і іншых арміяў, якія лічаць сваім абавязкам быць гатовымі на выпадак агульнай*

мабілізацыі». Аўтары «асьветчаньня» тлумачылі, што абедзьве арганізацыі не дублююць адна адну. Да таго ж, іх сумесная дзейнасьць неабходная, каб супрацьстаяць «моцным у Вялікабрытаніі «крывічам»»³².

На першапачатковым этапе моцную падтрымку БВР з боку Радаслава Астроўскага павінныя былі прадэманстраваць яго візыты ў асяродкі ў Брадфардзе і Манчэстэры ўвосень 1952 г., арганізаваныя мясцовымі структурамі Руху. У Брадфардзе невялікімі сіламі аддзелу БВР быў наладжаны сяброўскі вечар з нагоды прыбыцьця высокага госьця³³, а ў Манчэстэры з гэтай нагоды быў наладжаны адмысловы Зьезд БВР, а прыезд прэзыдэнта БЦР абстаўлены з максымальна магчымай нацыянальнай помпай:

«Пры ўваходзе на залю, на двары, была выстаўленая ганаровая варта БВР зь бел-чырвона-белымі апаскамі і вышытымі літарамі БВР. Варта складалася з быўшых жаўнераў Беларускай краёвай абароны і Беларускай паліцыі. Падафіцэр Сабіла, начальнік ганаровай варты, злажыў рапарт Гаспадару прэзыдэнту, падаючы склад і службовы абавязак.

Беларская грамадзкасьць устанавіла, а хор пад кіраўніцтвам гасп. Мірановіча сьпяваньнем Беларускага Нацыянальнага Гімну ўшанавалі прыбыцьцё Гасп. прэзыдэнта на залю. Пасьля малых дзеці прывіталі словамі «Вітаем нашага Гаспадара прэзыдэнта ў Манчэстэр». Гаспадар прэзыдэнт пацалаваў кожнае дзіцё і з задавальненьнем прыняў ад іх бел-чырвона-белыя кветкі...»³⁴.

Усе гэтыя падзеі сьведчылі пра аўтарытэт Радаслава Астроўскага ў шэрагах сябраў БВР, а таксама пра тое, што, нягледзячы на перасьцярогі, структуры БВР ад самага пачатку перацягвалі на сябе актыўнасьць ранейшых сябраў ХАБР (менавіта нядаўна створаныя суполкі БВР і іх кіраўнікі адыгрывалі галоўныя ролі ў арганізацыі візытаў прэзыдэнта, а не старыя суполкі ХАБР). Такім чынам, можна сьцьвярджаць, што ў арганізацыйным пляне за адносна невялікі прамежак часу беларускія вайскоўцы прарабілі значную працу па структурнай разбудове арганізацыі.

Арганізацыйны кірунак ня быў адзіным у дзейнасьці БВР на пачатковым этапе. З канкрэтных падзеяў жыцьця арганізацыі важна ўзгадаць пачатак выхаду яе ўласнай газэты пад назвай «Незалежная Беларусь», першы нумар якой пабачыў сьвет у чэрвені 1952 г. у Нямеччыне. Меркавалася, што газэта будзе выходзіць штомесяц і друкаваць матэрыялы адносна дзейнасьці БВР, а таксама «*аб нашым унутрынацыянальным палітычным і грамадзкім жыцьці*»³⁵. Выдаўцом газэты было пазначанае Бюро прэсы і інфармацыі Аддзелу палітыкі і прапаганды Штабу БВР. (BWR, (22a) Langenfeld, Rhld, Postfach, Germany).

Першы нумар «Незалежнай Беларусі» выйшаў выключна на сродкі некалькіх сябраў БВР³⁶. І патрэбна было ствараць адмысловы выдавецкі фонд, каб забясьпечыць бесперапынны выхад газэты. Актыўнае зьбіраньне ахвяраваньняў стала неад'емнай часткай усіх мерапрыемстваў, ладжаных пад шыльдай БВР. Так, захаваліся згадкі пра ладжаньне сяброўскіх вечарынаў у Манчэстэры, дзе былі зробленыя даволі заўважныя ўнёскі на прэсавы фонд Руху³⁷.

Знакавай падзеяй для БВР было заключэнне 18 студзеня 1953 г. пагаднення з Украінскай нацыянальнай гвардыяй^{VIII} аб утварэнні агульнага штабу беларуска-ўкраінскіх вызвольна-рэвалюцыйных сілаў на чале з атаманам Тарасам Бульбам-Бараўцом^{IX}. У паведамленні пра гэтую падзею сярод іншага згадвалася, што «*Сёння там — у лягеры нашага ворага — беларускія і украінскія падземныя сілы дзеюць супольна, а гэта кліча нас да аб'яднання і тут — на эміграцыі!*»³⁸. Цікава, што згадкі пра заканспіраваную падтрымку Беларускай вызвольнай рухам дывэрсійнай дзейнасці на савецкай тэрыторыі час ад часу ўсплываюць у розных лістах і публікацыях. Дакладных доказаў удзелу самога Зарэчнага ў дэсантах у Беларусь пакуль ня знойдзена, але паводле дакументаў польскай выведкі гісторык Юры Грыбоўскі давёў сапраўднасць іншай акцыі БВР, што мела месца ў 1952 г. на тэрыторыі Польшчы, — засылцы ў якасці агентаў адмыслова вышкаленых раней у Брытаніі і Нямеччыне беларусаў Васіля Завадзкага і Аляксандра Петраша. Нягледзячы на тое, што польскія спецслужбы выкрылі апошняга даволі хутка, брытанскі беларус здолеў у пэўны момант выйсці з-пад іх кантролю і вярнуцца на Запад, як вярнуўся туды і Васіль Завадзкі^X.

Можа стацца, што гэта сапраўды не была адзіная паспяхова сумесная дывэрсійная акцыя БВР з брытанскай выведкай, аднак наўрад ці згаданае супрацоўніцтва было доўгатэрміновым. Тым ня менш, унутры Руху з часам складаецца міт, што дывэрсійная дзейнасць — ці ня самы галоўны кірунак працы арганізацыі. Так, прыкладам, значна пазьней у 1958 г. у часопісе «Жыве Беларусь!» у рэдакцыйным артыкуле раптам узгадаліся падзеі першага пэрыяду існавання БВР у наступным кантэксце: «*супраць выкарыстоўвання беларускага элементу чужанецкімі элементамі БВР вядзе непрыміруемую барацьбу ад самага пачатку свайго заснавання. Напр., у 1952—1953 гг. адна з заходніх разведак завэрбавала ў сваю школу каля Мюнхена каля 20 асобаў. Гасп. Зарэчны, тагачасны Кір. Гал. Штабу БВР апублікаваў гэтую справу і завэрбованыя Беларусы вярнуліся назад у Англію ці Францыю*»³⁹. Можа быць, размова ішла пра падрыхтоўку дывэрсійнай групы з удзелам аднаго з ранейшых сябраў «Дванаццаткі» Цімоха Вострыкава, аднак дакладна сцвярджаць пра гэта нельга. Дый роля ў гэтай справе Людвіка Зарэчнага яшчэ чакае адмысловага вывучэння, як вартая даследавання і зга-

^{VIII} **Украінская нацыянальная гвардыя** — украінская арганізацыя, створаная на эміграцыі Т. Бараўцом.

^{IX} **Тарас Баравец (Бульба-Баравец)** (1908—1981) — дзеяч украінскага нацыянальнага руху. Стваральнік украінскіх збройных фармаванняў Палеская Сеч Украінская паўстанцкая армія (пазней Украінская народна-рэвалюцыйная армія). У 1943—1944 гг. знаходзіўся ў канцыягеры Заксэнхаўзэн. Ад 1948 г. жыве ў Канадзе, дзе заснаваў сваю Ёкраінскую нацыянальную гвардыю і выдаваў пэрыёдык «Меч і Воля».

^X Больш падрабязна пра гэтую акцыю можна прачытаць у артыкуле Юрыя Грыбоўскага «Службы бяспекі ПНР і «беларускія нацыяналісты ў Польшчы і іх нацыяналістычныя цэнтры на Захадзе (1945—1974)» (Białoruskie Zeszyty Historyczne. №28. Białystok, 2007. S. 158—192.)

даная «падпольная» дзейнасць БВР. Як бы там ні было, але відавочна неспрыяльную абстаноўку для такой працы стваралі пэрыядычныя нутраныя падзелы ў арганізацыі. Першы зь іх насьпеў да 1954 г., але падваліны для яго былі закладзеныя ад самых першых дзён існаваньня БВР.

Першы раскол у БВР

Як ўжо згадвалася вышэй, першапачаткова БВР ствараўся пры шчыльным супрацоўніцтве Людвіка Зарэчнага з прэзыдэнтам БЦР Радаславам Астроўскім і пад апекай апошняга. Аднак можна меркаваць, што разуменьне значэньня і ролі арганізацыі ў абодвух дзеячаў адрозьнівалася. Радаслаў Астроўскі ад самага пачатку бачыў Беларускае вызвольнае рух неад’емнай структурнай адзінкай БЦР. *«Штаб БВР зьяўляецца чыста вайсковаю ўстановаю ў сыстэме нашага аддзелу краёвай абароны, кіраўніком якога быў Сьв. памяці Шнэк^{XI}, а Сенька Уладзімір ягоньым заступнікам...»*⁴⁰.

Людвіка Зарэчнага такая сытуацыя, відавочна, не задавальняла. Ён бачыў БВР у значнай ступені самастойнаю арганізацыю пад вонкавай шылдай БЦР, якая давала хутчэй практычную карысьць на час разбудовы Руху. Цалкам верагодна, што менавіта вынікам палітыкі Зарэчнага стаў загад Радаслава Астроўскага ад 10 кастрычніка 1952 г., паводле якога БВР выводзіўся з сыстэмы БЦР, а Галоўны штаб мусіў ператварыць БВР у цалкам незалежную арганізацыю. І надалей БВР у дачыненні да Беларускай Цэнтральнай Рады займаў вельмі спэцыфічнае, асабліва ў фінансавым пляне, месца. Так, у адрозьненне ад іншых арганізацый, сяброўскія складкі ўдзельнікаў Вызвольнага руху не ішлі ў агульную БЦРаўскую касу як «нацыянальны падатак», а заставаліся выключна для патрэбаў БВР. Гэта тлумачылася тым, што выдаючы сваю газэту «Незалежная Беларусь» ды Інфармацыйны Бюлетэнь БВР, арганізацыя забясьпечвала ўсю беларускую эміграцыю, а таму г. зьв. «нацыянальны падатак» мела права выкарыстоўваць на ўласныя патрэбы і для падтрыманьня выдавецкай дзейнасьці⁴¹.

Аднак самастойны статус БВР, як і сама асоба Людвіка Зарэчнага, выклікаў пэўнае незадавальненьне ў колах іншых прыхільнікаў Астроўскага. Ужо ў траўні 1952 г. віцэ-

^{XI} Маецца на ўвазе **Сьцяпан Шнэк** (1900—1952) — беларускі вайсковы і грамадзкі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Лядна, сёньня Слуцкі р-н Менскай вобл. У 1930—1936 гг. зь невялікім перапынкам вучыўся ў Вайсковай акадэміі ў Ленінградзе. Пазьней кіраваў домам палітпросьветы ў г. Чыта Забайкальскай вайсковай акругі (Расея). У 1938 г. выключаны з партыі і зволнены з войска. Вярнуўся на радзіму, жыў у Слуцку. Працаваў настаўнікам у школе. Падчас нямецкай акупацыі кіраваў паліцыяй у Слуцкай акрузе. Увесну 1944 г. арыштаваны нямецкімі ўладамі разам з усёй сям’ёй, але выпушчаны дзякуючы заступніцтву Радаслава Астроўскага. Ад лета 1944 г. — на эміграцыі. Прызначаны кіраўніком вайсковых справаў БЦР. Ад 1950 г. жыў у Аўстраліі (спачатку ў Сьіднэі, затым у Мэльбурне). Скончыў жыцьцё самагубствам. Пахаваны на беларускай дзялянцы могільніку Фоўкнэр у Мэльбурне.

старшыня калегіі БЦР Аляксандар Русак^{XII} ад імя таксама Міколы Шчорса^{XIII}, Івана Касяка^{XIV} і Юрыя Сабалеўскага пісаў прэзыдэнту БЦР аб тым, што неабходна зьняць

^{XII} **Аляксандар Русак** (1907—1957) — грамадзкі дзеяч, інжынэр. Паходзіў з Баранавіччыны. Скончыў Познанскі ўнівэрсытэт (1934). У 1939—1941 гг. — заснавальнік і старшыня Беларускага камітэту ў Познані, улетку 1941 г. — арганізатар Беларускага нацыянальнага камітэту ў Горадні, у 1942 г. у Баранавічах заснаваў Адміністрацыйна-гандлёвую школу, яе першы дырэктар. Заснаваў Арганізацыю гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў. У 1943 г. — бурмістар Баранавічаў, удзельнік II Усебеларускага кангрэсу. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У паваеннай Нямеччыне — галоўны арганізатар і старшыня Беларускага камітэту (летам 1945 г.), пазьней лягеру (восень 1945) у Рэгенсбургу. Спрычыніўся да арганізаванага выезду беларусаў у ЗША й стварэньня беларускага асяродку ў Саўт-Рывэры. З 1948 г. — старшыня Галоўнай управы Цэнтральнага прадстаўніцтва беларускай эміграцыі, удзельнік аднаўленчага пленуму БЦР, у першым урадзе БЦР — міністар замежных справаў і аддзелу фінансаў БЦР. З лістапада 1952 г. — старшыня калегіі БЦР, а з кастрычніка 1953 г. — старшыня Выканаўчага органу БЦР і кіраўнік замежных справаў БЦР. У ЗША прыехаў улетку 1949 г. Пасяліўся ў Гарфілдзе (Нью-Джэрзі). Адзін з ініцыятараў стварэньня Кангрэсу беларусаў Амэрыкі й Беларускага кангрэсавага камітэту Амэрыкі. Увайшоў у першы ўрад БККА. У 1955 г. праз хваробу паступова адышоў ад усіх беларускіх справаў. Пахаваны на беларускіх могілках у Саўт-Рывэры.

^{XIII} **Мікола Шчорс** (1913—1995) — беларускі грамадзкі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Новы Свержань Менскага пав., сёньня Стаўпецкі р-н Менскай вобл. Скончыў мэдыцынскі факультэт Віленскага ўнівэрсытэту, займаўся актыўнай грамадзкай дзейнасьцю, у 1935—1937 гг. — старшыня Беларускага студэнцкага саюзу. У 1939 г. выехаў у Варшаву, з 1940 г. — старшыня Беларускага камітэту ў Варшаве. Кіраўнік г. зв. «групойкі Шчорса», якая цесна супрацоўнічала зь нямецкім абвэрам і разглядала падзеі будучай акупацыі як магчымасьць стварыць беларускую дзяржаву пад нямецкім пратэктаратам. На паседжаньні беларускага актыву ў Бэрліне 19 чэрвеня 1941 г. выбраны старшынём Беларускага нацыянальнага цэнтру, які разглядаўся як урад будучай Беларусі. Аднак праз тры тыдні, пасля наведаньня Беларусі, адмовіўся ад палітычнай дзейнасьці. Вярнуўся ў Варшаву, дзе цягам пяці гадоў узначальваў Беларускі камітэт. З восені 1944 г. — у Нямеччыне. У 1946—1947 гг. узначальваў Беларускае праваслаўнае аб'яднаньне, падтрымаў аднаўленьне БЦР. З 1949 г. жыў у ЗША, пасяліўся ў Нью-Ёрку. У 1950—1951 гг. узначальваў Злучаны беларуска-амэрыканскі дапамогавы камітэт, ініцыятар стварэньня Беларускага кангрэсавага камітэту, яго першы старшыня (1951—1955). У 1958 г. — адзін са стваральнікаў Беларуска-амэрыканскага зьвязу. У канцы 1950-х адышоў ад актыўнай грамадзкай дзейнасьці, зьехаў у Плацбург (штат Нью-Ёрк), дзе меў клініку, зьяўляўся віцэ-прэзыдэнтам Амэрыканскай асацыяцыі хірургаў. Пасьля выхаду на пэнсію пераехаў у Фларыду.

^{XIV} **Іван Касяк** (1909—1989) — беларускі грамадзкі дзеяч. Скончыў політэхнічны факультэт Львоўскага ўнівэрсытэту (1941) у спецыяльнасьці архітэктар. Падчас нямецкай акупацыі адзін зь лідэраў беларускага грамадзкага жыцця ў Менску: уваходзіў у склад Цэнтралі БНС, актыўны прыхільнік абвясчэньня аўтакефаліі Беларускай праваслаўнай царквы, адзін з арганізатараў Царкоўнага сабору БПЦ (1942). У 1944 г. намесьнік прэзыдэнта БЦР на Глыбоцкую акругу. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У Нямеччыне — адзін з кіраўнікоў Беларускага праваслаўнага аб'яднаньня. Не прызнаў аднаўленьня БАПЦ пад кіраўніцтвам Сяргея (Ахатэнкі) і аднаўленьня Рады БНР пад кіраўніцтвам Міколы Абрамчыка. У траўні 1948 г. узяў удзел у аднаўленчым Пленуме БЦР, у 1948—1951 гг. узначальваў Сакратарыят БЦР. У ЗША з 1949 г. Спачатку жыў у Нью-Ёрку, затым з 1978 г. — у Рывэр-Форэсьце (Ілінойс). У 1957—1989 гг. — старшыня БККА. Зьяўляўся сябрам Беларускага вызвольнага фронту, браў удзел у антыкамуністычных канфэрэнцыях у розных краінах сьвету, куды езьдзіў за свой кошт. Аўтар кніг «3 гісторыі праваслаўнай царквы беларускага народу» (1956), «Byelorussia: historical outline...» (1989). Паводле тэстамэнту пахаваны на беларускіх могілках у Саўт-Рывэры.

Людвіка Зарэчнага з пасады начальніка Штабу БВР і прызначыць на ягонае месца Сымона Сэрафіновіча або Ёладзіміра Сеньку, якія «асобы нам ведамыя і здыцыплінаваныя». Сябры Калегіі БЦР словамі Аляксандра Русака надалей сьцьвярджалі: «адносна самае арганізацыі і арганізацыйнае структуры Беларускага Вызвольнага Руху я павінен адзначыць, што для захаваньня грамадзкае дыцыпліны і цэнтралізацыі існуючай ў кожнай дзяржаве і абавязваючай ў грамадзкім жыцьці — зьяўляецца неабходным скіраваць адпаведны дэкрэт да зацікаўленых арганізацыяў з падпарадкаваньнем БВР Сакратарыяту Нацыянальнае Абароны пры Калегіі БЦР»⁴². Нягледзячы на тое, што першапачаткова Астроўскі не асабліва зважаў на перасьцярогі сваіх папалечнікаў адносна БВР і ягонага кіраўніка, супярэчнасьці і напружанасьць у дачыненнях з Зарэчным сталі нарастаць.

У выніку 5 лютага 1954 г. зьявілася адмысловая пастанова прэзыдэнта БЦР, якой ён адклікаў Людвіка Зарэчнага з пасады начальніка Галоўнага штабу БВР. У адказ ужо праз тры дні Астроўскі атрымаў паведамленьне, што кіраўнік БВР не падпарадкоўваецца загаду, бо лічыць яго неправамоцным, паколькі «БВР не падпарадкоўваецца БЦР». Ад гэтага часу пачалася жорсткая «вайна кампраматаў». Прыхільнікі БЦР і яе прэзыдэнт публічна абвінавачвалі Зарэчнага ў п'янстве, савецкім НКВДэшным мінулым і г.д. У адказ кіраўнік БВР вінаваціў Радаслава Астроўскага ў самаўпраўстве, дыктатарстве ды палітыканстве. Шараговыя сябры арганізацыі фактычна былі пастаўленыя перад выбарам, за кім ім ісьці: за кіраўніком і стваральнікам БВР або за прэзыдэнтам БЦР. Дзеля вырашэньня сытуацыі ў красавіку 1954 г. Людвік Зарэчны прапанаваў склікаць агульны зьезд БВР, падрыхтоўку якога даручыў актыўнаму дзеячу арганізацыі Сяргею Шчэрбу.

Аднак у Радаслава Астроўскага на гэты конт былі ўласныя меркаваньні. Брытанскія асяродкі БВР, што былі галоўным пляцдармам дзейнасьці руху, згаданыя супярэчнасьці паміж лідэрамі закранулі ці не найбольш за іншыя. Сьведчаньнем таго былі наступныя падзеі.

Паводле паведамленьня ў «Беларускім Слове»^{xv}, 13 чэрвеня 1954 г. у Манчэстэры адбыўся 1-ы агульны зьезд сяброў БВР. Сярод розных агульнага характару рэзалюцый на ім былі вынесеныя наступныя:

«...4. Беларускаю Цэнтральную Раду уважаць і надалей за адзінае праўнае прадстаўніцтва беларускага народу і краю.

5. Найвышэйшаю ўладаю БВР вызнаваць прэзыдэнта БЦР, які мае права паклікаць галоўны штаб і адклікаць яго, калі зойдзе для гэтага патрэба.

6. Спробы адзінак былога галоўнага штабу БВР унезалежненьня арганізацыі ад БЦР лічыць ня толькі не лягічнымі, але й пагражаючымі пабудове дэмакратычнага ладу ў вызваленай Беларусі.

^{xv} «Беларускае Слова» (Byelarussian Word) — газэта прыхільнікаў БЦР, якая выходзіла ў 1948—1958 гг. спачатку ў Нямеччыне, потым ў ЗША. Рэдактарамі яе былі Аляксандар Русак, Юрка Віцьбіч, Юры Сабалеўскі, пазьней Яўхім Кіпель. Усяго выйшла 39 нумароў.

7 Пастанову прэзідэнта БЦР ад развязаньні галоўнага штабу БВР, якая гн дапусьціла арганізацыі стацца ахвярай дыктатарства, лічыць зусім слушнай і на часе.

8. Усе пастановы, выходзячыя ад Зарэчнага і ягоных сымпатыкаў ігнараваць і не падпарадкавацца ім.

[...]

11. Прасіць гасп. прэзідэнта БЦР як найхутчэй утварыць новы галоўны штаб, каб гэтым даць магчымасьць арганізацыі найлепш разьвівацца.

12. Прасіць прэзідэнта БЦР зацьвердзіць капітана С. Сэрафіновіча і надалей на становішчы начальніка краёвага штабу БВР у Англіі»⁴³.

Відавочна, што дзеля прыняцьця менавіта гэтых рэзалюцый і быў скліканы згаданы зьезд, абставіны правядзеньня якога даволі красамоўна апісаныя ў артыкуле «Мардабой на Краявым зьездзе фальшывага Б.В.Р.» брытанскага пэрыёдыка «Народны Кліч»^{XVI}:

«Па загаду праф. Астроўскага, які са сваёй групай татальшчыкаў прабуе разьбіць арганізацыю БВР, у Манчэстэры 13 чэрвеня быў скліканы «краявы зьезд БВР». Склікаць зьезд праф. Астроўскі даручыў сп Сэрафіновічу, былому каманданту збанкрутаваўшайся г.зв. «Нацыянальнай Абароны», якая мела пагнаць беларусаў у Карэю.

На зьезд зьявілася 12 прыхільнікаў Астроўскага, з іх толькі 7 былых сяброў БВР (За Сэрафіновічам былі А. Гатковіч, У. Ваўчок, Я. Лебядзеўскі, М. Пратасевіч, Я. Бунчук, П. Юнах і А. Жданковіч).

Даведаўшыся аб зьездзе, хоць ня прошаныя, зьявіліся на яго і сябры праўдзівага БВР з Манчэстэру»⁴⁴.

Вынікам правядзеньня зьезду стала высьвятленьне адносінаў з дапамогай кулакоў паміж прыхільнікамі Астроўскага і прыхільнікамі Зарэчнага. Прычым, паколькі паседжаньне адбывалася ў прыватным памяшканьні, гаспадар вымушаны быў нават выклікаць паліцыю, каб спыніць бойку. Прысьвечаны гэтай падзеі артыкул заканчваўся наступным сказам: «Так закончылася няслаўная спроба разьбіць БВР у Англіі і спадземся што іншых ахвотнікаў дывэрсіі Астроўскі болей ня знойдзе»⁴⁵. Аднак аўтар артыкулу, нехта «Прысутны», памыліўся, бо згаданая падзея насамрэч толькі падзяліла брытанскі БВР. Магчыма, тыя, што ведалі абставіны правядзеньня згаданага зьезду і не прынялі яго легітымнасьці, а гэта амаль цалкам увесь манчэстэрскі аддзел БВР (найбуйнейшы), і Ёркшырскі асяродак. Прычым падзеі закранулі ня толькі БВР, але і мясцовыя суполкі ХАБР. Так, яшчэ падчас згаданага зьезду старшыня Акруговага цэнтру ХАБР у Манчэстэры Міхась Ёкша дэманстрацыйна абвясціў пра выхад з арганізацыі ў знак пратэсту супраць дзейнасьці Радаслава Астроўскага ў дачыненьні да БВР. Сьледам за старшынём арганізацыю

^{XVI} «Народны Кліч» — часопіс, выдаваны ў Лёндане Міхасём Іскрыцкім ў 1954 г. ад імя «Беларускай Народнай Грамады» ў Вялікабрытаніі. Пабачылі сьвет толькі два нумары пэрыёдыка.

пакінулі Аляксандар Шпігановіч, Міхась Вішнеўскі ды некаторыя іншыя, і акруговы цэнтар ХАБР амаль спыніў існаваньне⁴⁶.

А вось беларусы зь іншых гарадоў, найперш зь Лёндану і Нотынгему, сьледам за зьездам прызналі вяршэнства БЦР і права Радаслава Астроўскага стварыць новы штаб БВР.

Манчэстэрскія і ёркшырскія прыхільнікі Людвіка Зарэчнага, на ранейшы заклік свайго правадыра, прызначылі Ёсеэміграцыйны зьезд БВР на жнівень 1954 г. Праўда, паводле сьведчаньняў згаданага вышэй Сяргея Шчэрбы, за колькі тыдняў да правядзеньня мерапрыемства прыхільнікі Радаслава Астроўскага ў Нямеччыне наладзілі патаемныя перамовы зь Людвікам Зарэчным, і апошні прасіў нават адсунуць дату зьезду. У выніку мерапрыемства было перанесенае на тыдзень, але перамовы не далі ніякага плёну⁴⁷.

Першы агульны Ёсеэміграцыйны зьезд БВР прайшоў 29 жніўня 1954 г. у Манчэстэры. Паводле арганізатара зьезду Сяргея Шчэрбы, форум *«быў пакліканы, каб ачысьціць арганізацыю ад здэмаралізаванага элемэнту»*⁴⁸. Прамовы на зьездзе былі скіраваныя як супраць «крывічоў», так і супраць *«тупагаловых зарубежнікаў»*.

Першы зьезд БВР прыняў Статут арганізацыі і адмысловы маніфэст, дзе абвясціў сваёй ідэалогіяй «вызваленьне Беларусі». У маніфэсьце тлумачыліся асноўныя ідэі антыбальшавіцкага змаганьня беларусаў, яго падставы і роля БВР⁴⁹.

Сярод іншага, новы дакумэнт прадугледжваў дзейнасьць арганізацыі з пачаткам верагоднай вайны Захаду з СССР. Сваё бачаньне падзеяў, на падставе пастановаў зьезду, выказваў у лісьце да Антона Даніловіча^{xvii} Людвік Зарэчны:

«На выпадак вайны ЦК БВР і адборная група будуць сьледам за лініяй фронту паступова пасоўвацца на Беларусь. Згодна з плянам, дзеяньні павінны распачынаць зь першага павету беларускай тэрыторыі.

На месцы праводзім мабілізацыю ў Вызвольнае войска, творым мясцовы самаўрад, парадкавую паліцыю, палітычную паліцыю, мясцовы народны суд. Значыць, для гэтага ўсяго, калі мы спаткаемся з фактарам, што з-за акіяну нашых палітычных дзеячоў ня выпусьцілі, БЦР забаронена, а на мяйсцох дарываюцца да

^{xvii} **Антон Даніловіч**, псэўд. Янка Золак (1912—2000) — беларускі паэт, грамадзкі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Лучнікі Слуцкага павету. У 1920-х належаў да арганізацыі «Маладняк». Падчас нямецкай акупацыі працаваў у «Газэце Случчыны». Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У Нямеччыне друкаваў памножаныя на машынцы творы беларускіх пісьменьнікаў і гісторыкаў, заснаваўшы саматужнае выдавецтва «Ніва»: У. Дубоўку, У. Жылку, Т. Лебяду, У. Ігнатоўскага ды інш. У 1950 г. пераехаў у ЗША (Нью-Джэрзі). Жыў у Сэйрэвіле, Саўт-Рывэры, Мілтаўне. Працягнуў выдаваць кнігі беларускіх пісьменьнікаў, а таксама друкаваныя насыценныя беларускія календары. Заснаваў Беларускае культурна-мастацкае й навуковае таварыства. Ад 1960 г. — галоўны рэдактар часопісу «Беларуская Думка» (рэдагаваў № 1—6, №10 — №№25—26, да 1983 г.). Браў удзел у кангрэсах беларусаў Амэрыкі, належаў да кіраўнічых органаў БККА. Належаў да БВР.

ўлады крывічы або польская ці расейская агентура, то мы ня маем права чакаць і ня маем права маўчаць. Мы абавязаны: а) находзіць кантакты з вайсковымі ўладамі; б) тварыць мясцовы самаўрад і рэгуляваць цывільнае жыццё; в) тварыць атрады збройнае сілы нацыяналістаў і выстрэльваць да апошняга кожнага, хто пасланы палякамі, расейцамі або іншымі варожымі плынямі. Мы павінны здабываць сымпаты ў насельніцтва, падтрымоўваць насельніцтва, памагаць насельніцтву, а з дапамогай насельніцтва выбіваць усё тое, што нязгоднае з ідэалёгіяй Акту 25 Сакавіка. Вось таму мы і ўвялі ў Статут БВР параграф, які кажа, што ЦК БВР на выпадак вайны аўтаматычна ператвараецца ў часовае дзяржаўна-адміністрацыйнае кіраўніцтва БНР, а штаб БВР — у камандаваньне Беларускіх Збройных Сілаў...»⁵⁰. Сёньня ўсе тыя пляны выглядаюць фантастычнымі, аднак на той час шмат хто верыў у магчымасьці іх рэалізацыі, і гэтая вера дапамагала гуртаваць беларусаў у БВР.

Прыняцьце маніфэсту ўдзельнікі зьезду лічылі сваёй галоўнай перамогай. Паводле іх перакананьняў, цяпер у жыцці арганізацыі пачынаўся новы этап па практычным выкананні сваёй ідэалёгіі і вышкаленьні патрэбных кадраў. Таксама сябры «сапраўднага» БВР сьвяткавалі сваю «перамогу над БЦР», або «вызваленьне ад БЦР»⁵¹. Пазьней дзень правядзеньня Першага Ўсеэміграцыйнага зьезду Руху ўдзельнікі арганізацыі сталі штогод сьвяткаваць як вызначальную падзею ў яе жыцці.

Такім чынам, першы раскол у БВР скончыўся адыходам прыхільнікаў Радаслава Астроўскага, што хутка стварылі ўласную арганізацыю — Беларускі вызвольны фронт (БВФ), а таксама больш дакладным вызначэньнем мэтай, задачай і прынцыпаў дзейнасьці «ачышчанага» Руху. Безумоўна, раскол ня мог не адбіцца на колькасным складзе арганізацыі, падзяліўшы былых беларускіх вайскоўцаў у Англіі ў некаторым сэнсе паводле геаграфічнай прыкметы, калі поўнач засталася за БВР і прыхільнікамі Зарэчнага, а Сярэдня Англія і Лёндан — за прыхільнікамі Астроўскага і БВФ. Ад гэтага часу пачынаецца асобная гісторыя дзвюх самастойных арганізацый.

Другі пэрыяд дзейнасьці БВР і наступны раскол арганізацыі

Хутка па зьездзе, ужо 20 студзеня 1955 г., Цэнтральны камітэт БВР паведаміў аб стварэньні Штабу Беларускага вызвольнага руху, які складаўся з аддзелаў: вайскова-арганізацыйнага, спэцыяльнай службы, культуры і прапаганды, фінансава-гаспадарчага і сацыяльнай апекі. На пасаду начальніка Штабу быў вызначаны беларус зь Нямеччыны Сьцяпан Дуброўскі (сапраўднае імя Алесь Касацкі)⁵². Так завяршылася структурнае афармленьне БВР, які меў свае аддзелы (камітэты) у Брытаніі, Канадзе, ЗША, Аўстраліі і Нямеччыне. Аднак найбольшым паводле колькасьці і найбольш важным па-ранейшаму заставаўся брытанскі асяродак БВР. Нездарма яго прадстаўнік Сяргей Шчэрба, абраны Першым зьездам на пасаду Генэральнага сакратара Цэнтральнага камітэту БВР — фактычна трэцяй асобы ў арганізацыі, — паступова стаў выходзіць і на першыя ролі.

Асабліва заўважна стала гэта пасля праведзенай 1 траўня 1955 г. у Мюнхен-Глядбаху (Нямеччына) Канфэрэнцыі ЦК БВР, на якой Людвік Зарэчны абвясціў аб сыходзе з пасады кіраўніка арганізацыі з прычын перагружанасці працай для прыватных патрэбаў^{xviii}. Рэальныя прычыны адыходу Зарэчнага з БВР застаюцца нявысветленымі, хоць ягоная адстаўка, здаецца, ня стала шокам для папличнікаў. Гэтая сытуацыя выглядае ў некаторай ступені дзіўна, улічваючы нядаўнюю і так жаданую перамогу ў змаганні з БЦР за самастойнасць Руху, калі, здавалася б, толькі і трэба было займацца нарэшце эфэктыўнай працай.

Тым ня менш, Людвік Зарэчны сышоў з пасады кіраўніка, чым спраўдзіў прагноз Радаслава Астроўскага, які даў той годам раней у лісьце да Юрыя Сабалеўскага: «... ён [Зарэчны — Н.Г.] скончыцца, і думаю, мы забудзем пра ягонае існаваньне»⁵³. Людвік Зарэчны адышоў ня толькі ад БВР, але наогул ад грамадзкай дзейнасці. Празь некаторы час ён стаў падпісвацца як «ксёндз Людвік Тытулярны Пастар Копыльскага Рэфармаванага Каталіцкага Кальвінскага Касьцёлу». Зарэчны меў у Нямеччыне жонку і двух сыноў. Памёр у 1964 г. у Мюнхен-Глядбаху пры нявысветленых абставінах.

На пэўны час ролю новага кіраўніка ЦК БВР стаў выконваць ранейшы заступнік старшыні Ўладзімір Сенька, а Сяргей Шчэрба па-ранейшаму трымаў у руках асноўнае ліставаньне і дакументацыю арганізацыі, а таксама яе друк. Менавіта дзейнасць Шчэрбы на сваёй пасадзе зрабіла найвялікшы ўплыў на наступны пэрыяд жыцця БВР.

Нягледзячы на перастаноўкі ў кіраўніцтве і ціхі адыход ад дзейнасці Людвіка Зарэчнага, наступныя за Першым агульным Усеэміграцыйным зьездам БВР два гады былі часам актыўнай стваральнай працы ў арганізацыі. Ужо ў лістападзе 1954 г. у Манчэстэры адбылася першая сьвяточная акадэмія, ладжаная менавіта БВР і прысьвечаная ўгодкам Слуцкага паўстаньня. А ў сакавіку 1955 г. манчэстэрскія беларусы пад кіраўніцтвам старшыні мясцовага камітэту БВР Аляксандра Шпігановіча ўпершыню самастойна сьвяткавалі ўгодкі абвясчэньня незалежнасці БНР з адмысловай багаслужбай у парафіі Сьв. Мікалая, рэфэратамі і дэклімацыямі⁵⁴. На хвалі пераможнага ўздыму зборкі і сьвяткаваньні БВР у Манчэстэры сталі ладзіцца рэгулярна, ці ня кожныя два-тры месяцы, і зьбіралі даволі вялікую колькасць беларусаў, а таксама прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў, найперш украінцаў і казакаў.

^{xviii} У паведамленьні адзначалася: «У сувязі з тым, што Старшыня ЦК БВР Л. Зарэчны у сучасны момант перагружаны працай, зьвязанай з заснаваньнем прыватнай эксытэнцыі, Канфэрэнцыя задаволіла ягоную просьбу і часова аслабіла яго на неакрэсьлены тэрмін ад абавязкаў Старшыні ЦК БВР, да моманту ягонага павароту да працы. Паводле артыкулу 33 Статуту БВР Канфэрэнцыя ўзлажыла часовае выкананьне абавязкаў Старшыні ЦК БВР на Заступніка Старшыні ЦК БВР Уладзіміра Сенька, а сп. Зарэчны даў згоду аказваць яму ў працы пасільную дапамогу» (Паводле: Інфармацыйнае паведамленьне Канфэрэнцыі Цэнтральнага Камітэту БВР // Інфармацыйны Бюлетэнь Галоўнага Штабу Беларускага Вызвольнага Руху. №25. 1955.С. 3.)

Праз год пасля Першага агульнага зьезду БВР 27 жніўня 1955 г. у Манчэстэры адбылося вялікае сьвяткаваньне гадавіны гэтай падзеі. Сабралася значная колькасць беларусаў, ангельцаў і прадстаўнікоў іншых нацыянальнасьцяў (у тым ліку ўкраінцаў і казакаў). Прыбылі таксама прадстаўнікі з камітэтаў БВР: а. архімандрыт Уладзімір Фінькоўскі^{ХІХ} з Францыі і Вільгельм Шульцэ зь Нямецчыны. Спачатку было багаслужэньне, потым выступаў старшыня Краёвага камітэту БВР г. Манчэстэру Аляксандар Шпігановіч, які заявіў, што *«пасля ўнезалежненьня арганізацыя разьвіваецца на карысьць беларускае справы і на зайздрасць нашым ворагам»*. Потым выступаў Генэральны сакратар БВР Сяргей Шчэрба, прадстаўнікі з-за мяжы ды мясцовыя сябры БВР. Быў зачытаны дасланы старшынём ЦК БВР Уладзімірам Сенькам рэфэрат⁵⁵. Гэтае сьвяткаваньне стала важным паказьнікам добрага разьвіцьця справаў БВР у Брытаніі.

Дзеля разьвіцьця посьпеху і з увагі на тое, што ў 1954 г. выданьне газэты БВР «Незалежная Беларусь» у Нямецчыне спынілася, у Манчэстэры было пастаноўлена перанесьці да сябе выдавецкую справу Руху. Так ад 1955 г. менавіта тут сталі выходзіць інфармацыйныя бюлетэні Беларускага Вызвольнага Руху (як працяг папярэдняга нямецкага выданьня). А ў 1956 г. мясцовы камітэт БВР пастанавіў заняцца арганізацыяй уласнай друкарні і друкарскай школы ў Манчэстэры, *«якая б ня толькі вывучыла сяброў БВР друкарству, але і друкавала б газэты, часопісы і другія друкарскія працы»*⁵⁶. Пачаліся захады па рэалізацыі задумы. Былі набытыя

«Інфармацыйны Бюлетэнь Беларускага Вызвольнага Руху».

^{ХІХ} **Уладзімір Фінькоўскі** (1906—?), беларускі рэлігійны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Гальшаны, сёньня Ашмянскі р-н Гарадзенскай вобл. У 1927 г. высьвечаны ў сьвятара. Перасьледаваўся польскімі ўладамі за супраціў палянізацыі Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы. У 1930-х гг. працаваў у Пінску і Пружанах. Першы сьвятар, што прыехаў у Менск пасля пачатку нямецкай акупацыі. Заснаваў царкоўна-будаўнічы камітэт, які рамантаваў ацалелыя цэрквы. У 1942 г. праз канфлікт зь беларускімі дзеячамі выдалены ў Варшаву. Пасля заканчэньня Другой сусьветнай вайны жыў у Заходняй Нямецчыне, Францыі. Пры канцы 1950-х гг. атрымаў годнасьць архімандрыта і выехаў у Чыкага (ЗША), дзе быў узьведзены ў сан япіскапа БАПЦ-2. Узначаліў парафію Сьв. Юрыя ў Чыкага. Празь некаторы час у выніку канфлікту з парафіянамі мусіў пакінуць парафію і вярнуцца ў Францыю.

шрыфты, а з часам (да 1958 г.), было набытае адмысловае памяшканьне пад друкарню па адрасе: 66 *Heywood Str., Manchester*. У гэтым будынку (доме БВР) ня толькі размясьцілася рэдакцыя часопісу «Жыве Беларусь», а пазьней і адноўленай газэты «Незалежная Беларусь», але і адмысловы клуб. Частку памяшканьняў здавалі кватарантам, прыбытак ад чаго ішоў на пагашэньне пазыкі і патрэбы БВР.

Разам з тым домам быў набыты і будынак пад уласную беларускую царкву Сьв. Мікалая. Пабудовы першапачаткова былі запісаныя на прыватных асобаў: Аляксандра Шпігановіча, Міхася Іскрыцкага і Міхася Вішнеўскага (яны бралі на ўласныя імёны пазыку ў банку), з умовай надалей перапісаць набытую маёмасьць на арганізацыі.

Такім чынам, манчэстэрскі БВР засьведчыў сваю моц і трываласьць і досыць паспяхова канкураваў у горадзе зь мясцовым аддзелам ЗБББ. Верагодна, менавіта на ўзор клубу БВР пазьней у Беларускай доме ў Манчэстэры быў арганізаваны ўласны Беларускай клуб.

Аднак перш чым была рэалізаваная справа набыцьця будынкаў і наладжваньня дзейнасьці друкарні, Беларускай вызвольны рух зьведаў новы раскол. Асноўнай дзейнай асобай цяпер стаўся генэральны сакратар ЦК БВР Сяргей Шчэрба. Ідэйны змагар за чыстую ідэю працы дзеля вызваленьня Беларусі, ён быў супраць далучэньня БВР да якіх бы ні было іншых арганізацый, у тым ліку і г.зв. «трэцяй сілы» Сяргея Хмары^{xx}. Ён быў супраць няспыннай пісьмова-праклямацыйнай вайны з Радаславам Астроўскім, «*найстарэйшым дзеячам беларускай эміграцыі*», супраць абразьлівых выказваньняў на адрас іншых дзеячаў, бо не лічыў іх мэтазгоднымі. Да таго ж, Шчэрба выступаў за жорсткую дысцыпліну і субардынацыю ўнутры БВР.

Аднак сам Сяргей Шчэрба ня жыў у Манчэстэры і ў некаторым сэнсе для найбольш моцнага асяродку БВР быў чалавекам «вонкавым», «чужым». Разумеючы гэта, а таксама і тое, што арганізацыі патрэбныя новыя і пажадана адукаваныя людзі, генэральны сакратар актыўна заняўся пошукам пэрспэктывных сябраў. Паводле ягоньных сьведчаньняў, ён увесь час езьдзіў па розных рэгіёнах Брытаніі ў пошуках беларусаў і за некалькі гадоў змог прывесьці ў шэрагі БВР пэўную колькасьць новых асобаў, якія пры тым былі асабіста яму адданыя. Менавіта сабе прыпісваў Шчэрба і арганізацыю манчэстэрскага выдавецтва: «*Групу ў Манчэстэр я навучыў, як весці выдавецтва, хоць і рататарнае...*»⁵⁷. Верагодна, прыхільнікі ў генэральнага сакратара ў Манчэстэры ўсё ж былі, аднак у значна большай ступені сябрамі БВР у гэтым горадзе кіравалі мясцовыя дзеячы: Аляксандар Шпігановіч, браты Кастусь і Міхась Іскрыцкія ды Тодар Бабік. У выніку аднаго выпадку апошні стаў асабістым ворагам Сяргея Шчэрбы. Пунктам сутыкненьня паміж дзеячамі стала, як ні дзіўна, моўнае пытаньне. На адным са сходаў мясцовага БВР Тодар

^{xx} **Хмара Сяргей** (сапр. Сіняк (Зіняк)) (1905—1992) — беларускі грамадзкі дзеяч, пісьменьнік. Нарадзіўся ў г. Адэса (Украіна). На эміграцыі жыў у Канадзе. Быў прыхільнікам стварэньня «трэцяй сілы» як супрацьвагі расколу паміж прыхільнікамі Рады БНР і БЦР. Выдаваў газэту «Беларускі Голас». Быў старшынём літаратурнага аб'яднаньня «Баявая Ўскалось».

Бабік меўся прачытаць рэфэрат у расейскай мове. Улічваючы абвешчаную ў самым пачатку ў арганізацыі палітыку моўнай талеранцыі, справа выглядала цалкам натуральна. Аднак прысутны на паседжаньні Сяргей Шчэрба выступіў рэзка супраць рускамоўнага рэфэрату і ў выніку сарваў Тодару Бабіку выступ. Каб адпомсьціцца, апошні разам зь сябрамі на наступным сьвяткаваньні БВР, дзе прысутнічала пэўная колькасць ангельцаў і Сяргей Шчэрба меўся чытаць адпаведна рэфэрат у англійскай мове, публічна выступіў супраць такой практыкі і ўчыніў вялікі скандал, патрабуючы выключна беларускамоўных выступаў. Гэты інцыдэнт засьведчыў наяўнасьць праблемаў у стасунках паміж генэральным сакратаром БВР і Манчэстэрскім камітэтам.

Нязгода назіралася і ў справе выдавецтва. Сяргей Шчэрба, заўважыўшы, што кіраўнікі манчэстэрскага БВР распаўсюджваюць уласныя адозвы абразьлівага, на ягоны погляд, зьместу, «*каб не кампраматаваць БВР, я [Сяргей Шчэрба — Н.Г.] рашыў забраць ад іх выдавецтва. Гэта сталася прычынай адыходу той групы з рады БВР. Яны пастанавілі стварыць «новую арганізацыю» і абвінавацілі мяне за тое, што не дазволіў ім пісаць пашквілі на нашых дзеячоў і на нашых палітычных правадыроў, хоць яны і з іншага лягеру*»⁵⁸. Новы канфлікт унутры БВР стаў імкліва нарастаць, і каб перахапіць ініцыятыву, 7 верасьня 1957 г. у мястэчку Д'юсбуры генэральны сакратар БВР праводзіць Другі агульны зьезд БВР. Паводле апублікаваных сьведчаньняў з гэтага мерапрыемства, на ім прысутнічалі 54 дэлегаты, сярод якіх: ад Англіі — 23 дэлегаты, ад Аргентыны — 4 дэлегаты, ад Гішпаніі — 2 дэлегаты, ад Францыі — 2 дэлегаты, ад Канады — 3 дэлегаты, ад Аўстраліі — 4 дэлегаты⁵⁹. Даволі складана ўявіць, што ў 1957 г. на такі зьезд у Брытанію маглі прыехаць адразу 4 беларусы з Аўстраліі і 4 з Аргентыны. Таму апісаньне прадстаўніцтва выглядае вельмі фантастычна. Хутчэй за ўсё гэта былі звычайныя «дэлегаваныя» галасы, як часта было на эміграцыйных форумах.

Відавочна адно — гэта быў зьезд прыхільнікаў генэральнага сакратара БВР, і менавіта ягоная справаздача стала галоўнай падзеяй форуму і падставай для прыняцьця ўсіх рэзалюцый. Пераважная большасьць пастановаў зьезду была прысьвечаная «чыстцы шэрагаў». Прычым фармулёўкі былі пэрсанальныя па кожным амаль дзеячы. Адным зь першых выключаных з арганізацыі аказаўся яе кіраўнік Уладзімір Сенька, які «*абяшчэсьціў сваім камунікатам а. Фінькоўскага, чым хацеў выявіць сваю салідарнасьць Астроўскаму. Да таго ж абвясціў аб зьмене палітыкі БВР*»⁶⁰. У выніку Другі зьезд пастанавіў: «*паклікаючыся на Статут БВР і пастановы I Зьезду БВР, лічыць яго [Уладзіміра Сеньку — Н.Г.] аўтаматычна адышоўшым ад БВР. Усялякія далейшыя ягоныя спробы ачольваць БВР і выступаць пад подпісам «старшыні ЦК БВР» будуць лічыцца праступствам і ў будучыні, на вызваленай Беларусі, пацягнецца яго пад суд*»⁶¹.

Яшчэ адным «ворагам» у шэрагах арганізацыі стаў Аляксандар Асіповіч-Асіпчык, якога зьезд прызнаў «*шкоднікам Беларускага вызвольнага руху наагул і выкінуў яго з БВР*»⁶². Таксама паводле пастановаў згаданага форуму аўстралійскі беларус

Антон Булаўскі «спыніў сваю дзейнасць для мэтай БВР з часу арганізавання ім АДДЗелу БНА, якога стаўся сакратаром. Пакладаючыся на Статут БВР лічым яго аўтаматычна адышоўшым ад БВР»⁶³. Выключаны быў з арганізацыі і адзін з малавядомых яе ўдзельнікаў, нехта Назараў, які належаў да расейскай арганізацыі «ўласаўцаў» у Брадфардзе, трымаў ганаровую варту ў іх клубе і быў выбраны дэлегатам ад уласаўцаў гораду на «учрэждельнае сабрание» ў Нямеччыну⁶⁴.

Аднак самая значная «чыстка» была праведзеная ў дачыненні да Манчэстэрскага камітэту БВР. Прынятая на зьездзе рэзалюцыя сьцьвярджала: «За разьбіцьцё беларускага праваслаўнага прыходу ў гор. Манчэстэр, за прысваеньне царкоўных грошай гэтага прыходу, за зьнявагу беларускай праваслаўнай веры і царквы^{XXI}, за распаўсюджаньне лістоў па ўсіх краінах сьвету, сеючых хвалыш, зьнявагу і розную гадасьць супроць Генэральнага сакратара ЦК БВР, за варожае выступленьне супраць перадаваньне дакладаў у ангельскай мове на сьвяткаваньнях БВР, за перадаваньне дакладаў у расейскай мове на зборках БВР, за разьбіваньне БВР і тварэньне пад яго маскаю «новай арганізацыі» настаўленай супраць беларушчыны сп.сп. Бабіка Тодара, Шнігановіча А., Іскрыцкага М. і Кастуся апавясьціць безбожнай групай, узнаць шкоднікамі беларускага вызвольнага руху і выкінуць з радыё БВР»⁶⁵. Гэтая пастанова была ці ня самай важнай для брытанскага БВР дый для арганізацыі наогул. У выніку яе па-за межамі Руху мелі апынуцца ня толькі згаданыя асобы, але і іх прыхільнікі, а гэта амаль увесь манчэстэрскі асяродак.

Кампэнсаваць пэўную колькасць «выключаных» сябраў у БВР меліся зусім новыя, запрошаныя асабіста Сяргеем Шчэрбам беларусы. Яны пераважна і ўвайшлі ў новае кіраўніцтва арганізацыі, якое, паводле новага ж правіла, мусіла ўсё паходзіць з аднае краіны (адпаведна, Брытаніі). Так, старшынём ЦК БВР быў абраны «абсалвэнт унівэрсытэту ў Англіі», нехта П. Раманчук, заступнікам старшыні — раней невядомы сп. Барташэвіч. Скарбнікам арганізацыі стаў былы выкладчык гімназіі, беларус старэйшага веку па прозьвішчы Бохан. І толькі генэральным сакратаром БВР (праўда, як сьцьвярджалася, пасьяля доўгіх угавораў) зноў быў абраны Сяргей Шчэрба. У сваёй апошняй на зьездзе прамове ён сьцьвердзіў: «Зьезд гэты вылучыў БВР на наступныя гады, а магчыма нават, што на ўсё жыцьцё. Адкрыты вочы ўсім, што ідэя БВР неўміручая... На месца безвольнага элемэнту і сварлівага прыходзяць новыя сілы, здольныя беларусы — адукованыя сябры, якія хочуць спакойна працаваць для мэтай БВР»⁶⁶

Сярод іншых важных пастановаў зьезду можна адзначыць ідэалягічнага кшталту рэзалюцыі, якія абвясчалі:

«...БВР будзе праводзіць дзейнасць паводле асноўных сваіх плянаў і законаў, не парушаючы і не ганьбячы законаў іншых беларускіх арганізацый, якія ўзнаюць Акт 25 Сакавіка і пастановы II Усебеларускага Кангрэсу. Калі-ж беларускія палітыкі пагодзяцца і згуртуюцца вакол аднаго кіраўніцтва, ЦК БВР далучыць-

^{XXI} Сьтуацыя з праваслаўным прыходам Сьв. Мікалая ў Манчэстэры будзе разгледжаная ў іншым разьдзеле кнігі.

ца, і далейшую сваю дзейнасць падпарадкуе адзінаму палітычнаму кіраўніцтву паводле ягоных законаў.

...Будучыня Беларусі вырашыцца толькі пастановай ААН... Для спрыяючай атмасферы для вырашэння нашага пытання ААН будзе пагадненне нашай эміграцыі і стойкасць нашага народу на Бацькаўшчыне за сваю поўную свабоду і незалежнасць. БВР нязломна верыць, што пагадненне нашай эміграцыі блізка, стойкасць нашага народу за свабоду і незалежнасць узмацняеца і Беларусь будзе вольнай і незалежнай дэмакратычнай дзяржавай»⁶⁷.

Паводле сваёй ідэалёгіі, БВР намагаўся стаць ужо нават ня «трэцяй», а «чацьвертай» сілай беларускага руху на эміграцыі, бо ён адасобіўся і ад Рады БНР, і ад БЦР, і ад арганізацый пад патранатам Сяргея Хмары і толькі ў будучыні пры пэўных умовах меркаваў бы злучыцца з уяўным аб'яднаным нацыянальным рухам. Наўрад ці такое становішча магло дадаць папулярнасці гэтай арганізацыі ў і без таго падзеленым беларускім асяроддзі.

Варта адмыслова адзначыць і чарговае рашэнне пра ўмацаванне дысцыпліны ў шэрагах арганізацыі, у выніку якога сябра ЦК БВР ня мог быць адначасова ўдзельнікам іншай беларускай арганізацыі. Працягам гэтага стала патрабаванне новага старшыні ЦК БВР аб тым, што неабходна зрабіць дзейнасць кіраўніцтва арганізацыі ў значнай ступені законспіраванай⁶⁸. Пасля з'езду новы сакратарыят БВР стаў размяшчацца па адрасе: *10 Fairfield Cres. Staincliff Rd. Dewsbury, York's*.

Хутка пасля з'езду новае кіраўніцтва БВР пачало актыўную працу. Так, 6 кастрычніка 1957 г. у Брадфардзе прадстаўнікі БВР (Шчэрба, Сычэўскі і Барташэвіч) на запыт Украінскай інфармацыйнай службы засядалі ў ганаровым Прэзідыюме вялікага ўкраінскага мітыngu, прысвечанага «40-й гадавіне украінскай рэвалюцыі 1917 г. і 40-й гадавіне змагання украінскага народу за сваю свабоду і незалежнасць»⁶⁹. А праз некаторы час старшыня ЦК БВР П. Раманчук выехаў у Эдынбург, каб узяць удзел у канфэрэнцыі «з мэтай навязання цесных кантактаў з ангельскімі і шкоцкімі арганізацыямі». Паведамлялася таксама, што ён наведае беларусаў — сяброў БВР, выбера зь іх асобаў, прыдатных для выдавання «Незалежнай Беларусі». У той жа час сп. Барташэвіч, заступнік старшыні, выехаў у Нью-касл, «каб пагутарыць з беларусамі, якія працуюць там у земляробстве»⁷⁰.

Меркавалася, што друкаваным органам ЦК БВР будзе па-ранейшаму Інфармацыйны бюлетэнь (некалькі нумароў яго новае кіраўніцтва здолела выдаць цягам некалькіх месяцаў пасля з'езду), а органам цэлага БВР будзе газэта «Незалежная Беларусь». Аднак, відавочна, з увагі на тое, што друкарня засталася ў манчэстэрскім асяродку, менавіта ён і працягваў выданне пэрыёдыкаў БВР, але гэта была ўжо зусім іншая арганізацыя.

Звесткі ж пра абноўлены БВР Сяргея Шчэрбы пасля 1958 г. зусім цьмяныя. Або яны сапраўды сур'эзна законспіраваліся, або, ня маючы ўласных пэрыядычных выданняў, проста не маглі падаваць звесткі пра сваю дзейнасць... Тым ня менш, недзе да канца 1960-х арганізацыя ўсё яшчэ дзейнічала і нават стварыла сабе зноў

асяродак у Манчэстэры, магчыма, пагадзіўшыся зь некаторымі былымі «ворагамі». Пра гэта, прынамсі, паведамляў Сяргей Шчэрба ў адным зь лістоў да Янкі Міхалюка ў 1968 г.: «У наступную нядзелю еду ў Манчэстэр на зборку сяброў БВР. Выбіраць будзем новы Камітэт БВР на гор. Манчэстэр, а пасля будзем склікаць Усеагульны зьезд БВР і выбіраць ЦК БВР. Маю за задачу раскруціць справу БВР па ўсіх кутках беларуска эміграцыі». Весткі прыйшлі «замаскаванымі агентамі», што трэба падгатаўляцца да «паўстаньня»⁷¹. З чаго ж рэальна складалася дзейнасьць гэтай арганізацыі і якіх агентаў (або сябраў БВР на Бацькаўшчыне, як сьцьвярджалася яшчэ на Другім зьездзе) яны мелі, пакуль застаецца невядомым. Значна больш інфармацыі захавалася пра дзейнасьць пасля расколу іх канкурэнтаў — БВР, які складаўся з усіх выключаных зьездам Сяргея Шчэрбы.

«Манчэстэрскі БВР» пасля расколу

У адказ на інспіраваны Сяргеем Шчэрбам зьезд БВР у Д'юсбурі 12 студзеня 1958 г. у Манчэстэры адбыўся свой Другі агульны зьезд БВР. На ім, як сьцьвярджалася, прысутнічаў 71 дэлегат з правам вырашальнага голасу і 13 — з дарадчым. Зразумела, што зьезд падтрымаў прапанову старшыні ЦК БВР Уладзіміра Сенькі аб «завешаньні» (адлучэньні ад пасады) Сяргея Шчэрбы і выключэньні з БВР. Міхась Іскрыцкі тут быў абраны на старшыню Галоўнай управы БВР (ранейшае ЦК на гэтым зьездзе было заменена на Галоўную ўправу). Заступнікам старшыні ГУ стаў А. Баравы (Алесь Змагар?), сакратаром — Барыс Кедрык, скарбнікам — Міхась Вішнеўскі, сябрамі — Уладзімір Сенька (Нямеччына), Антон Булаўскі (Аўстралія), Уладзімір Клуціцкі (Аўстралія), Аляксандар Шпігановіч (Вялікабрытанія), Павал Ігнацік (Вялікабрытанія)⁷². Такім чынам, гэтая арганізацыя таксама абрала асноўных пасадовых асобаў (старшыню, сакратара і скарбніка) з аднае краіны. Аднак ніякіх гучных заяваў і маштабных чыстак (акрамя згаданага выключэньня Шчэрбы) на гэтым форуме не было. Абвясціўшы пра магчымасьць супрацоўніцтва з рознымі арганізацыямі кірунку «трэцяй сілы», гэты БВР і сам фактычна стаў часткай гэтай плыні. Аб гэтым сьведчаць і публікаваныя ў манчэстэрскім друку БВР тэксты ў стылі газэты «Беларускі Голас»^{XXII}, з адначасовымі закідамі даволі сумнеўнага зьместу на адрас і Рады БНР, і БЦР.

Трэба адзначыць што, паводле колькасных характарыстык сяброўства манчэстэрскі асяродак БВР выглядае значна большым за мясцовы аддзел ЗБВБ, дзе пры канцы 1950-х было ня болей за 25 сябраў. А калі лічыць праўдзівымі зьвесткі пра зьезд БВР 1958 г, то ён аказаўся большым па колькасці ўдзельнікаў за рэгулярныя штогадовыя зьезды ЗБВБ. Праўда, плён дзейнасьці гэтых арганізацый параўноўваць складана. Тым ня менш, ня ўлічваць значэньня манчэстэрскага БВР у гісторыі Беларускай Брытаніі немагчыма.

^{XXII} «Беларускі Голас» (*Byelorussian Voice*) — газэта, якую выдаваў ад імя Беларускага незалежнага фонду ў Канадзе Сяргей Хмара. Выходзіла цягам 1952—1992 гг. Усяго выйшла 370 нумароў.

Дзякуючы выдаваным у Манчэстэры пэрыёдыкам — часопісу «Жыве Беларусь» (1957—1962) і газэце «Незалежная Беларусь» (1959—1963) — пра дзейнасць мясцовага БВР пасля расколу вядома значна болей, чым пра арганізацыю Сяргея Шчэрбы. Захаваліся звесткі пра рэгулярныя сьвяткаваньні нацыянальных угодкаў, а таксама гадавінаў Першага Ўсеэміграцыйнага зьезду БВР. Цікава, што на адным з такіх мерапрыемстваў у 1958 г. прысутны англічанін прапанаваў дапамагчы з набыццём лінацыпу для друкарні БВР, на што прысутныя адразу сабралі грошы⁷³. Гэта дапамагло яшчэ лепей умацавацца мясцоваму выдавецтву. Тады ж, у 1958 г., было абвешчана пра арганізацыю курсаў друкароў пад шыльдай БВР. Праўда, іншая інфармацыя пра курсы і іх дзейнасць не захавалася.

Жыцьцё манчэстэрскага асяродку БВР было цесна звязанае з падзеямі ў мясцовай парафіі Сьв. Мікалая, царкоўны будынак для якой набываўся зь непасрэдным ўдзелам сябраў Руху. Ёсьць звесткі, што ў 1962—1963 гг. пры царкве была арганізаваная беларуская суботняя школка⁷⁴. Аднак ці доўга яна дзейнічала і колькі дзетак навучалася, невядома.

Уяўны дабрабыт манчэстэрскага асяродку БВР, што меў сваю друкарню, праваслаўную парафію, клуб ды рэгулярна ладзіў імпрэзы, на жаль, трываў нядоўга. Прадметам спрэчак і нават судовых разьбіральніцтваў ужо ў 1960-х гг. сталі набытыя БВР будынкі для царквы, друкарні і клубу. Кіраўнік Галоўнай управы БВР Міхась Іскрыцкі, які ад 1964 г. стаў сьвятаром парафіі Сьв. Мікалая, быў пакліканы ў суд некалькімі беларусамі: а. Міхасём Шабунькам (папярэднім сьвятаром тае самае парафіі) ды сябрамі БВР Міхасём Ёкшам, Паўлам Ігнацікам ды сп. Касьцюшкам. Прадметам пазову стаў царкоўны будынак. Міхась Іскрыцкі, асоба даволі супярэчлівая і неадназначная ў беларускім жыцьці Манчэстэру, у сваіх

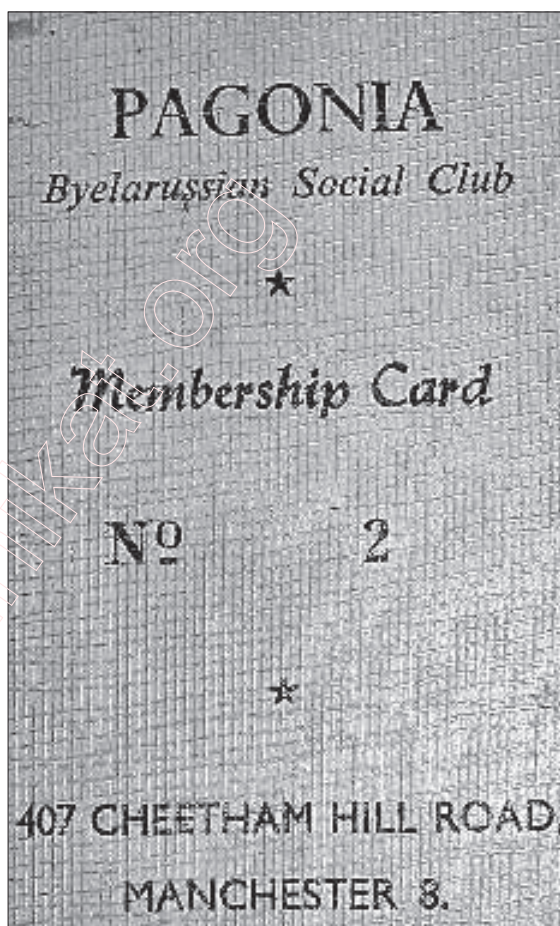

Часопіс «Жыве Беларусь».

успамінах сьцьвярджаў, што за сьпінамі згаданых беларусаў стаяў Сяргей Шчэрба, які і падбухторыў іх да пачатку судовае справы⁷⁵. Сёньня складана сказаць, ці так было насамрэч, як цьмянымі застаюцца і абставіны тых разьбіральніцтваў. Вядома, што адным з пазоўнікаў Іскрыцкага сапраўды быў Міхась Ёкша, сябра Камітэту БВР Шчэрбы.

Суды за царкоўны і іншыя будынкi БВР цягнуліся яшчэ і ў 1970-х гг., з рознымі ўдзельнікамі (але заўсёды супраць Іскрыцкага) і рознымі судовымі пастановамі. Магчыма, разьбіральніцтвы цягнуліся б і далей, аднак гарадзкія ўлады ў 1972 г. прынялі рашэньне аб зносе старых будынкаў на карысьць новай забудовы. Ахвярамі добраўпарадкаваньня сталі і згаданыя ў судовых справах дамы. У выніку чарговага суду было пастаноўлена, што тыя грамадзкія будынкi маюць належаць як прыватная ўласнасьць тым, на каго фармальна запісаныя (Аляксандру Шпігановічу, Міхасю Вішнеўскаму і Міхасю Іскрыцкаму). Гэтым уладальнікам і была выплачаная грашовая кампэнсацыя пры разбурэньні дамоў, якую кожны выкарыстаў па-свойму. Аднак на той час дзейнасьць мясцовага БВР, загразлага ў міжасабовых спрэчках, ужо мала заўважалася. У 1973 г. пабачыў сьвет чарговы Камунікат праціўнікаў Іскрыцкага ў Манчэстэры, дзе сьцьвярджалася, што тут ўжо не існуе ніякай беларускай школі, што і «змагарскаа штабу» БВР таксама няма: *«Адзін толькі з чатырма клясамі савецкай пачатковай школы Вішнеўскі прадстаўляецца «начальнікам штабу» БВР, а яго асабісты «сакратар» Басяцкі з трыма клясамі савецкай пачатковай школы, хаваючыся ад свае жонкі-полькі, падпісваецца «сакратаром штабу»*⁷⁶. Цікава, што згаданы Камунікат быў выдадзены ад імя Камітэту БВР у Манчэстэры ў складзе Паўла Ігнаціка (старшыні), Васіля Жартуна (сакратара) і Міхася Ёкшы (сябры). Гэта, відавочна, прадстаўнікі таго самага БВР Сяргея Шчэрбы.

Цягам 1970-х кіраўнікі манчэстэрскага БВР актыўна шукалі кантактаў і супрацы з БВФ і нават давалі ахвяраваньні на ўдзел прадстаўніка гэтай арганізацыі ў міжнароднай канфэрэнцыі. Ёсьць звесткі і пра тое, як ў 1974 г. манчэстэрскі БВР (відавочна, Іскрыцкага) ладзіў супольную акадэмію з раней варожым яму БВФ, на

Сяброўскі білет Беларускага грамадзкага клубу «Пагоня», Манчэстэр.

Супольны сход БВР і БВФ у Манчэстэры. 1974. Сядзяць: у цэнтры — а. Міхась Іскрыцкі, зьлева ад яго — Алесь Гатковіч, Ахрыменя, Гладкі; стаяць (зьлева направа): Сяргей Дзейка, Сьцяпан Дубіна, Мікола Залого, Кастусь Глінскі, два невядомыя, Павал Юнах, невядомы, Шыш.

якую прыехала «*даволі шмат беларусаў з розных гарадоў Брытаніі*». Пры гэтым асноўныя мерапрыемствы адбываліся ў нованабытай царкве Сьв. Мікалая^{xxiii}. Аднак рэальнай супрацы БВФ і БВР усё ж не атрымалася, бо дзейнасьць лідэра суполкі а. Міхася Іскрыцкага выклікала па-за межамі асяродку даволі вялікі недавер. Іншых звестак пра дзейнасьць БВР амаль што не засталася. Вядома, што некаторы час яны лічылі сваім найвышэйшым кіраўніком Алеся Змагара^{xxiii} з Кліўленду. Беларусы Манчэстэру працягвалі гуртавацца найперш вакол царквы. Праўда, з часам узьнікала яшчэ дзе-нідзе назва Беларускага вызвольнага руху, але эпізадычна

^{xxiii} **Алесь Змагар**, сапр. Аляксандар Яцэвіч (1903—?) — беларускі грамадзкі дзеяч, пісьменьнік. Нарадзіўся ў в. Цароўцы Слуцкага пав. Браў удзел у Слуцкім паўстаньні і антысавецкай партызанцы. Падчас нямецкай акупацыі працаваў настаўнікам. Быў дэлегатам Другога Ўсебеларускага Кангрэсу. Ад 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Нямеччыне, Аўстрыі, Францыі, а ад 1956 г. — у ЗША. Быў сябрам Рады БНР, потым Беларускага вызвольнага руху. Сябра літаратурнага аб'яднаньня «Баявая Ўскалось». Час і месца сьмерці невядомыя.

і ініцыятывай асобных беларусаў. Прыкладам, свае ўспаміны былы кіраўнік БВР Міхась Іскрыцкі выдаў у 2006 г. пад шыльдай даўно не існуючага «Выдавецтва Б.В.Р.», ствараючы для будучых дасьледнікаў падставу для пытаньняў, што ўяўляе сабою гэтая арганізацыя.

Такім чынам, Беларускі вызвольны рух зьяўляецца яркай і трагічнай старонкай беларускай гісторыі ў Брытаніі. Ён стаў яшчэ адной арганізацыяй страчаных надзеяў. Маючы на мэце першапачаткова гуртаваньне ўсіх былых беларускіх вайскоўцаў, ён даволі хутка ператварыўся ў месца высьвятленьня стасункаў як на ўзроўні лідэраў, так і на ўзроўні шараговых сябраў. Стваральная праца ў чаканьні вайны Захаду з СССР і вызваленьня Беларусі саступала месца міжсабовым спрэчкам, якія і склалі асноўны зьмест гісторыі арганізацыі. Разам з так і нерэалізаванай ідэяй вызвольнага змаганьня, закладзенай у БВР, сышоў у нябыт і самы моцны манчэстэрскі асяродак гэтай арганізацыі, яркае і самабытнае жыцьцё якога разьбілася аб пытаньні маёмасьці і кіраваньня.

Беларускі вызвольны фронт

Пасьля падзелу ў Беларускім вызвольным руху на прыхільнікаў і праціўнікаў прэзыдэнта БЦР і правядзеньня ўлетку 1954 г. двух незалежных зьездаў утварылася дзьве самастойныя арганізацыі: БВР Людвіка Зарэчнага і БВР Радаслава Астроўскага. Апошняя структура цягам больш чым паўгоду заставалася ў няпэўным стане. Здавалася, што кіраўніцтва БЦР не да канца вызначылася зь месцам і роляй адваяванай часткі БВР, значная колькасць прыхільнікаў якога знаходзілася ў Вялікабрытаніі. Нявырашаным заставалася і пытаньне кіраўніка арганізацыі. Будучы яе лідэр Дзьмітры Касмовіч у лістападзе 1954 г. пісаў да прэзыдэнта БЦР: *«На мяне акрамя Вас нажымаюць Русак, Зуй, Маеўскі і іншыя, каб ачолюць БВР, але я лічу, што БНП^{XXIV} мае шырокае поле працы і абсалютна ўва ўсіх кірунках і каб Бог даў толькі сілы і магчымасьці выканаць абавязкі на гэтай лініі — найлепш, каб БВР аб'яднаўся з БНП — тагды бы можна было супольна працаваць... Мо прыцягнуць маёра Касацкага або Маеўскага для працы на гэтай лініі?...»*⁷⁸ Згаданы ліст тым больш цікавы, што яшчэ 27 кастрычніка 1954 г. Радаслаў Астроўскі сваім загадам рэарганізаваў Беларускі вызвольны рух у Фронт, аргумэнтуючы гэта тым, што *«жменька безадказных адзінак на чале з Зарэчным надалей карыстаецца фірмаю БВР, хочучы ўнесьці дэзарыентацыю і закалот палемізаваць-жа з імі было б паніжаюча для арганізацыі»*⁷⁹. Тым самым загадам кіраўнік аддзелу вызвольнае барацьбы выканаўчага органу БЦР Дзьмітры Касмовіч быў прызначаны

^{XXIV} **Беларуская незалежніцкая партыя (БНП)** — палітычная арганізацыя на Беларусі і ў эміграцыі ў 1940-х — 1950-х гг. У кіраўніцтве ў розныя гады былі Ёсевалад Родзька, Міхась Вітушка, Дзьмітры Касмовіч. Арганізацыя была ініцыятарам антысавецкага супраціву ў Беларусі.

начальнікам Галоўнага штабу БВФ. У хуткім часе новы кіраўнік мусіў сапраўды распачаць працу па стварэнні новай арганізацыі на аснове старой. Прынамсі ўжо ў сакавіку 1955 г. ён сам падпісваецца як лідэр БВФ.

Дзьмітры Касмовіч (1909—1991), вайсковы і грамадзкі дзеяч. Нарадзіўся ў Нясвіжы. Скончыў гімназію ў Радашковічах, вучыўся ў ВНУ Бэльгіі, Польшчы і Югаславіі. Браў удзел у студэнцкім руху. Служыў у польскім войску. У 1940—1941 гг. вучыўся ў менскім Політэхнічным інстытуце. З пачаткам нямецкай акупацыі кіраваў аддзелам забяспечаньня Менскай управы і менскай паліцыяй. У Бранскай, Смаленскай і Магілёўскай акругах узначальваў службу парадку — ОД, мэтай якой была барацьба з партызанамі. Браў актыўны ўдзел у беларускім руху, удзельнічаў у паседжаньні, на якім было абвешчана аб утварэнні аўтакефаліі Беларускай праваслаўнай царквы, Царкоўным саборы, Другім Усебеларускім кангрэсе. Быў адным зь лідэраў Беларускай незалежніцкай партыі. Ва Ўсходняй Прусіі служыў у дэсантным батальёне «Дальвіц», які займаўся падрыхтоўкай дывэрсійных сілаў дзеля барацьбы з савецкай уладай. Наладжваў міжнародныя сувязі дзеля змаганьня супраць камунізму. У 1954 годзе ўзначаліў Беларускі вызвольны фронт. Жывучы ў Нямеччыне, стаўся актыўным удзельнікам міжнародных антыкамуністычных арганізацый. Валодаў некалькімі эўрапейскімі мовамі. Памёр і пахаваны ў Штутгарце (Нямеччына).

Дзьмітры Касмовіч.

У адрозьненне ад ранейшага БВР, дачыненні Фронту з БЦР і яго месца ў коле ўплыву гэтай арганізацыі было вызначанае ад самага пачатку і замацаванае ў прынятым на паседжаньні Галоўнага штабу 24 красавіка 1955 г. Статуце. Паводле гэтага дакумэнту, які ўступаў у сілу з момантам падпісаньня яго прэзыдэнтам БЦР, было зазначана, што менавіта апошні павінен прызначаць кіраўніка Галоўнага штабу БВФ. Акрамя таго, толькі прэзыдэнт БЦР сваім рашэньнем мог ліквідаваць Фронт⁸⁰. Такім чынам новапаўсталая арганізацыя была падначаленая асабіста кіраўніку БЦР, і гэты статус захоўвала, чаго не атрымалася раней з БВР. Верагодна, гэта цалкам задавальняла начальніка Галоўнага штабу БВФ Дзьмітрыя Касмовіча, які, сярод

іншага, спадзяваўся пры гэтым мець ад Радаслава Астроўскага рэальную дапамогу ў дзейнасці арганізацыі. Праўда, марнасьць спадзяваньняў кіраўнік БВФ адчуў вельмі хутка. Ужо ў сакавіку 1955 г. ён скардзіўся ў лісьце да прэзыдэнта БЦР: «*Вы абяцалі памагчы з БВФ. Тымчасам — аніслова. Казалі, што ня буду мець жадных цяжкасьцяў, аднак да гэтага часу трэба самому цягнуць гэты цяжар...*»⁸¹ Гэта быў пачатак самастойнай і ў нечым нават працы ў адзіночку Дзьмітрыя Касмовіча на пасадзе кіраўніка БВФ.

Новая арганізацыя, што паўстала на падвалінах часткі БВР, лічыла сябе «*поўвайскавай рэвалюцыйнай арганізацыяй беларускай антыкамуністычнай грамадзкасьці*»⁸². Сваёй галоўнай мэтай Фронт бачыў «*вызваленьне Беларусі і Яе Народу з-пад савецка-большавіцкае акупацыі ды абарона вызваленай Беларусі перад ўсякімі спробамі яе панявольеньня. Дзеля гэтага перад БВФ стаіць адно найважнейшае заданьне: у мірным часе падрыхтоўка кадраў будучых беларускіх мілтарных сілаў, якія ў часе вайны маглі б ператварыцца ў Беларускаю Народную Вызвольную Армію*»⁸³. Дзеля ажыццяўленьня сваёй мэты БВФ павінен быў, паводле Статуту, «*арганізаваць расьцярушаныя вайсковыя і грамадзка-патрыятычныя кадры беларускай нацыі ў адну вайскова-рэвалюцыйную арганізацыю; усякімі сіламі і спосабамі змагацца за беларускую сувэрэнную дзяржаву; весьці нацыянальна-ідэолёгічнае і палітычнае ўзгадаваньне сваіх сяброў ды пасьлядоўна праводзіць шырокую падрыхтоўку фаховых^{xxv} кадраў як для нацыянальнае збройнае сілы, так і для дзяржаўнай бясьпекі ды адміністрацыі, так неабходных на час вызвольнае барацьбы; супрацьдзеяць усялякім праявам анархіі ды пашыраць сярод беларускай грамадзкасьці толькі сьветапогляды, якія кансалідуюць ўвесь беларускі народ; прымаць актыўны ўдзел у тварэньні супольнага фронту усіх народаў, якія таксама як і беларусы паняволены маскоўска-большавіцкім імпэрыялізмам*»⁸⁴. Як бачым, задачы новапаўсталай арганізацыі і плянаваны абсяг працы быў шырэйшы, чым у ранейшага БВР. Верагодна, таму, што цяпер ухл рабіўся ня столькі на вайсковы, колькі на грамадзкі характар Фронту. Таксама, паводле Статуту, БВФ меў арганізоўваць вайскова-падрыхтоўчыя, культурна-асьветныя і прафэсійныя курсы, выдаваць пэрыядычную літаратуру і прэсу. Апошняе і ўзяў на сябе сам Дзьмітры Касмовіч, які ўжо ад сакавіка 1955 г. пачаў выданьне друкаванага органу БВФ часопісу «*Барацьба*»^{xxvi}. У тым ліку і са старонак гэтага выданьня мы можам аднавіць падзеі, якія адбываліся ў брытанскіх асяродках БВФ.

Найбольш пасьлядоўныя прыхільнікі Радаслава Астроўскага і, адпаведна, новастворанага БВФ у Брытаніі знаходзіліся ў Лёндане, дзе на той час і пражываў прэзыдэнт БЦР. Мясцовыя беларусы і павінныя былі скласьці першыя структурныя адзінкі БВФ (аддзел і групы). Аднак разбудова Фронту ў Брытаніі ішла марудна. Невядома, ці быў прызначаны кіраўнік Краёвага штабу БВФ на Брытанію у 1955 г.

^{xxv} **Фаховы**, польск. *fachowy* — прафэсійны.

^{xxvi} «**Барацьба**» — часопіс, выдаваны ў 1955—1979 гг. у Нямецчыне як цэнтральны орган Беларускага вызвольнага фронту. Вышла 88 паасобных нумароў.

Раней на гэтай пасадзе прапаноўвалася пакінуць Сымона Сэрафіновіча, але ці была сапраўды такая пастанова, невядома. Прынамсі, імя кіраўніка і дзейнасць ня згадвалася. Рэальная разбудова арганізацыі ў Брытаніі распачалася пасля прызначэння ў ліпені 1956 г. на пасаду начальніка Краёвага штабу Янкі Бунчука з Нотынгему. Гэты дзееч заняўся «адраджэннем» Фронту ў Брытаніі.

Новаму кіраўніку давалося пачынаць арганізацыю амаль з нічога. Увосень 1956 г. ён пісаў Дзьмітрыю Касмовічу:

«Паведамляю Вас, што 2-га верасня гг. быў я ў Манчэстэр, каб там на месцы запазнацца з абставінамі. Хачу тут зазначыць, што мне асабіста тут выглядае ўсё зусім заняпаўшы, лік нібы-актыўных сяброў налічвае толькі сем асоб, а быў у чатыры разы большы. Падобнае зьявішча ў Лёндане. Ноттынгам быў найменшым аддзелам, але яшчэ трымаецца пака бяз зьмены зь лікам дванаццаць сяброў. У Брадфард усё было мёртвае і лічылася зьліквідаваным, але я сваім упорствам стараюся зрабіць немагчымае і ў сучаснасці маю лучнасць з адным досыць актыўным сябрам, каторы абяшчае ўсё ажывіць, рэзультат ўбачым пазьней»⁸⁵.

Сытуацыя ў Лёндане, паводле Бунчука, ускладнялася тым, што там яшчэ існавалі структуры ХАБР і Дэлегатура БЦР, а таму аддзел БВФ ня быў дзеездольны (паўсюль бралі ўдзел адны і тыя ж асобы). Да таго ж, Радаслаў Астроўскі больш прыхільна ставіўся да ХАБР⁸⁶. Нягледзячы на гэта, на прапанову Янкі Бунчука ў краёвае кіраўніцтва БВФ на Брытанію ўвайшлі і два лёнданскія беларусы: побач з брадфардцам Алесем Гатковічам (заступнік начальніка Краёвага штабу) — Алесь Жданковіч як першы сакратар і Павал Юнах як другі сакратар⁸⁷.

Найбольшую актыўнасць цягам 1956—1958 гг. праяўляў усё ж Нотынгемскі аддзел БВФ на чале зь Міколам Клютко. Гэтаму, верагодна, спрыяла знаходжаньне ў горадзе кіраўніка Краёвага штабу, а таксама ўласнага праваслаўнага прыходу, які трымаў мясцовых беларусаў разам. Прынамсі, мерапрыемствы адроджанага БВФ сталі ладзіцца тут ад лета 1956 г.⁸⁸ і базаваліся найперш менавіта на прыхаджаных. У 1970-х гг. на імпрэзы і багаслужбы ў Нотынгем з навакольных асяродкаў прыяжджалі па 35—40 чалавек⁸⁹. Праўда, далёка ня ўсе яны былі сябрамі БВФ.

Каб адрадзіць актыўную дзейнасць БВФ у Брытаніі, Янка Бунчук прапанаваў Дз. Касмовічу некалькі канкрэтных захадаў. Найперш ён разумна даводзіў, што вялікую ролю ў павелічэнні грамадзкай актыўнасці сябраў павінная была адыграць арганізацыйная прэса. Ён замаўляў Дзьмітрыю Касмовічу мінімальна 80 асобнікаў часопісу «Барацьба» для распаўсюду ў Брытаніі і прасіў, каб пэрыёдык выходзіў больш рэгулярна ды быў як мага больш інфармацыйны.

Праўда, у сваёй працы па разбудове БВФ у Брытаніі Янка Бунчук сустрэўся з надзвычай сур'ёзнай праблемай для вайскавай арганізацыі, што мелася займацца скаленьнем афіцэрскіх кадраў. Пра гэта ён пісаў у адным зь лістоў увосень 1956 г.:

«Быўшы на аддзелах я даведаўся, што 80% сяброў ёсьць малаграматныя альбо зусім няграматныя кірыліцай. Таму прапаную загадаць, каб на аддзелах і групах хутчэй запачаць курсы агульнай веды беларускай мовы, з праграмай асяг-

неня хойць 5-й клясы пачатковай школы. Пры гэтым трэба адзначыць, што пасля заканчэння асветы пачнецца фармальна падгатоўка кадраў — што і ёсць мэтай БВФ»⁹⁰.

І ўжо ў лістападзе 1956 г. па аддзелах БВФ былі разасланыя граматыкі для пачатку навучання сябраў. Граматыкі былі выпісаныя зь Менску. Усялякая «*руска-савецкая шушамяць*», паводле Я. Бунчука, была закрэсленая, і атрымаліся «*добрыя падручнікі*»⁹¹.

У гэты ж час брытанскі БВФ распачаў яшчэ адзін важны кірунак сваёй працы — рэпрэзэнтацыю беларускіх інтарэсаў у іншанацыянальных і міжнародных арганізацыях і форумах, а таксама перад брытанскім урадам. У студзені 1958 г. Янка Бунчук ад імя БВФ выступаў на нацыянальным сьвяце ўкраінцаў у Лестэры зь вялікім дакладам па-ангельску пра Беларусь⁹². У тым жа годзе ён ад імя арганізацыі зьвяртаўся да брытанскага ўраду з патрабаваньнем, каб беларусаў рэгістравалі ў афіцыйных дакумэнтах і перапісах з пазначэньнем беларускай нацыянальнасьці⁹³.

Надалей Янка Бунчук актыўна займаўся ліставаньнем з рэдакцыямі брытанскіх газэт, накіроўваў лісты да ўрадаў і разнастайных арганізацый, каб нагадаць пра наяўнасьць у сьвеце беларусаў і іх інтарэсы. Некаторыя звароты, што праўда, мелі даволі кур'ёзны характар. Так, у 1966 г. кіраўнік Краёвага штабу БВФ напісаў прэзыдэнтэ ЗША Ліндану Джонсану (1908—1973), што згодны сам ехаць у В'етнам і вучыць амэрыканцаў партызанскай вайне ўзамен на тое, што Амэрыка вызнае «*чалавечыя і дзяржаўныя правы Беларускага народу*»⁹⁴. У іншым лісьце, у кастрычніку 1963 г., Бунчук выслаў да брытанскага міністра ўнутраных справаў просьбу, каб той дазволіў БВФ апекавацца мараком, які ўцёк з савецкага параходу і папрасіў прытулку ў Брытаніі⁹⁵. Улічваючы стан фінансаў дый самой арганізацыі гэтая прапанова выглядала ўтапічнай і, відавочна, была разьлічаная на адмову. Ад самага пачатку сваёй дзейнасьці Янка Бунчук стаў рэгулярна дасылаць віншаваньні ды паведамленьні на адрас кіраўнікоў брытанскага ўраду. Лісты ад яго атрымоўвалі ўрады Гаральда Макмілана, Гаральда Вільсана, Эдварда Хіта (*Sir Edward Richard George Heath*, 1916—2005), Джэймса Калагана (*Leonard James Callaghan*, 1912—2005), Маргарэт Тэтчэр. На частку сваіх зваротаў аўтар атрымоўваў адказы з канцылярый урадаў ці ўстановаў, іншыя заставаліся без адказаў. Але Янка Бунчук лічыў, што галоўнае — рэгулярна нагадаць пра наяўнасьць у сьвеце беларусаў тым, ад каго можа ў будучыні (пры верагодным перадызеле сьвету) залежаць лёс Беларусі як дзяржавы.

Некаторыя звароты кіраўніка БВФ у Брытаніі да мясцовых мэдыяў мелі пэўны рэзананс і наступствы. Гэтак было зь лістом у рэдакцыю *Daily Telegraph* у 1976 г., у якім утрымліваліся заўвагі да падрыхтоўкі сьвяткаваньня палякамі ўгодкаў бітвы за Монтэ Касіна. Янка Бунчук заўважыў, што ў бітве бралі ўдзел 480 беларусаў^{xxvii}, пра якіх ня згадваюць польскія крыніцы і якія таксама заслугоўваюць памяці і

^{xxvii} Паходжаньне зьвестак пра такую колькасьць беларусаў у бітве за Монтэ Касіна невядомае.

ўшанаваньня. Гэты ліст быў зьмешчаны на старонках *Daily Telegraph* (газэты зь мільённым накладам і вялікім аўтарытэтам ня толькі ў Брытаніі) і зьвярнуў на сябе ўвагу ня толькі беларускай і польскай грамады, але і іншых мэдыяў, а таксама дасьледнікаў. Так, у хуткім часе Нотынгемскі *Evening Post* зьмясьціў на сваіх старонках дадатковую інфармацыю ад Янкі Бунчука пра беларускі ўдзел у бітве. А сам аўтар стаў атрымоўваць лісты ад дасьледнікаў усходнеэўрапейскай гісторыі, што зацікавіліся інфармацыяй пра беларусаў. Адзін з такіх навукоўцаў, Марвін Лаянс (*Marvin Lyons*), акрамя іншага прапанаваў кіраўніку БВФ у Брытаніі перадаць матэрыялы пра Беларусь, а магчыма, і архівы арганізацыі ў Інстытут Гувэра ў ЗША^{xxviii}. Янка Бунчук нават атрымаў афіцыйнае запрашэньне з гэтай установы на стварэньне адмысловага фонду матэрыялаў БВФ і пачаў дасылаць туды некаторыя беларусазнаўчыя публікацыі⁹⁶. На жаль, пра рэальнае стварэньне ў гэтым архіве фонду БВФ нам невядома.

Актыўная грамадзянская пазыцыя і пэўныя дыпляматычныя здольнасьці Янкі Бунчука былі заўважаныя ў міжнародных грамадзкіх арганізацыях. Нездарма ад 1960-х гг. ён стаў доўгачасовым кіраўніком Антыбальшавіцкага блёку народаў у Нотынгеме, а таксама сябрам выканаўчага камітэту брытанскай Лігі эўрапейскай свабоды (*British League for European Freedom*). Ён выступаў у гэтых арганізацыях ад імя беларусаў, арганізоўваў разнастайныя мерапрыемствы, у тым ліку ўдзельнічаў у распрацоўцы праграмаў традыцыйных для Брытаніі 1970-х гг. Тыдняў паняволеных народаў у Нотынгеме, Лёндане і іншых гарадах. У часе згаданых Тыдняў ад імя БВФ Янка Бунчук рэгулярна прадстаўляў беларусаў на афіцыйных шматнацыянальных сустрэчах у брытанскім міністэрстве замежных справаў (*Foreign Office*). Ён жа браў удзел у міжнародных канфэрэнцыях, ладжаных АБН, Брытанскай лігай свабоднай Эўропы, Эўрапейскай радай свабоды і іншымі арганізацыямі (найчасцей ў Брытаніі). Таксама ён прадстаўляў БВФ і на мерапрыемствах ЗБВБ у Манчэстэры, Брадфардзе, Лёндане (пэрыяд барацьбы паміж арганізацыямі на той час ужо скончыўся)⁹⁷.

Сваёй шырокай рэпрэзэнтацыйнай дзейнасьцю Янка Бунчук ствараў ілюзію, што абапіраецца на моцную беларускую грамадскую арганізацыю. Аднак нягледзячы на ўсе высілки, кіраўніку БВФ у Брытаніі не ўдалося стварыць такой дзейнай структуры. У адрозьненне ад ранейшага БВР, Фронту ад самага пачатку не ўдалося выкарыстаць структуры ХАБР для стварэньня ўласных асяродкаў. Наадварот, ХАБР быў першым часам у некаторай ступені канкуруючай арганізацыяй, якую значна больш падтрымліваў прэзыдэнт БЦР і сябры якога, асабліва ў Лёндане, не разумелі неабходнасьці існаваньня яшчэ адной пра-БЦРаўскай структуры ў Брытаніі. Прыкладам, у траўні 1962 г. БВФ у Нотынгеме ладзіў Беларускі дзень з пастаноўкай ад-

^{xxviii} **Інстытут Гувэра**, англ. *The Hoover Institution War, Revolution and Peace* — дасьледчая ўстанова, заснаваная ў 1919 г. у Стэнфардзкім унівэрсытэце (Каліфорнія, ЗША) будучым прэзыдэнтам ЗША ў 1929—1933 гг. Гербэртам Кларкам Гувэрам (1874—1964), пры якой зьбіраюцца і зьберагаюцца архівы розных устаноў і асобаў з усяго сьвету.

мысловай беларускай п'есы. У камэнтары з нагоды гэтай падзеі Янка Бунчук пісаў: «На жаль, з ХАБР ані адна асоба не паказалася, а з г. зв. «крывічоў» амаль усе. Гэтага я сам не магу зразумець чаму».⁹⁸ У выніку БВФ паўставаў хутчэй ужо на руінах ХАБР, вяртаючы да дзейнасці былых яго сябраў, і найперш у рэгіёнах.

Нядзіва, што дзейнасць большасці брытанскіх суполак Фронту мела пераважна эпизадычны характар і трымалася на ініцыятыве і актыўнасці іх лідэраў. Так, на энтузіязме Юрыя Хахолкі трымаўся аддзел БВФ у Брадфардзе. Праўда, часам ён нават арганізоўваў самастойныя беларускія мерапрыемствы з запрашэннем гасцёў іншых нацыянальнасцяў, як гэта было на Вялікдзень 1957 г. у Лідсе⁹⁹. Аднак моцны аддзел ЗБББ у Брадфардзе выразна адцягваў увагу мясцовых беларусаў, і БВФ тут ад 1960-х гг. прысутнічаў хутчэй фармальна, а яго сябры (якіх было толькі чатыры асобы) часцей ездзілі на імпрэзы ў адносна недалёкі Нотынгем.

Эпізадычнай аказалася і дзейнасць Манчэстэрскага аддзелу БВФ, які паўстаў дзякуючы высілкам Янкі Бунчука яшчэ ў 1956 г., хоць колькасць яго сябраў не перавышала сямі асобаў. Моцную канкурэнцыю Фронту тут складаў БВР, які аб'ядноўваў ранейшых прыхільнікаў Людвіка Зарэчнага, а таксама аддзел ЗБББ. Таму мясцовая суполка аднадумцаў Бунчука была маргінальнай у манчэстэрскім беларускім асяроддзі. Яна з'явілася, верагодна, на хвалі рознагалоссяў у мясцовым асяродку прыхільнікаў БВР. Захаваліся звесткі пра ладжанае ў Манчэстэры сіламі БВФ святаванне ўгодкаў абвяшчэння незалежнасці БНР у 1957 г. з удзелам а. Алега Мірановіча. Гэта адбывалася ў той час, калі мясцовая ўправа БВР выкінула святара з прыходу і адначасова былі ўтвораныя два царкоўныя камітэты. Вось адзін зь іх, складзены з прыхільнікаў а. Алега Мірановіча, і наладзіў згаданае святаванне з багаслужбай у царкве Сьв. Мікалая і ўрачыстай акадэміяй, адкрытай кіраўніком мясцовага аддзелу БВФ Міколам Пратасевічам, на якой прысутнічаў Янка Бунчук¹⁰⁰.

Згаданы Пратасевіч, нягледзячы на свой статус лідэра аддзелу, быў малапісьменны, але даволі амбітны дзеяч. Ён запатрабаваў ад Бунчука надання яму афіцэрскага рангу, аднак яго атрыманне ня надта падахваціла кіраўніка аддзелу да актыўнай дзейнасці. Старшыня Краёвага штабу БВФ з сумам канстатаваў: «Шкада, што ў нас такое няшчасце з інтэлігенцыяй, бо ў Манчэстэр як я пабачыў ёсць імат нашых людзей, але няма каму над імі працаваць з толкам»¹⁰¹. І ўжо ў пачатку 1960-х аддзел БВФ у Манчэстэры «стаў мёртвы»¹⁰². Праўда, наступныя некалькі гадоў Янка Бунчук яшчэ спрабаваў заахваціць мясцовых беларусаў да працы, намагаўся асабіста кантраляваць іх дзейнасць, пакуль у 1966 г. канчаткова не зачыніў аддзел, які не плаціў ня толькі сяброўскія складкі, але і за дасыланую туды пэрыёдыку¹⁰³. Пазасталыя асобныя прыхільнікі БВФ з Манчэстэру меліся найпрост кантактаваць з Краёвым штабам арганізацыі.

Даволі хутка сышоў у нябыт і першы лёнданскі аддзел БВФ. Супярэчнасці ў асяроддзі прыхільнікаў БЦР у брытанскай сталіцы вакол дому ХАБР дрэнна адбіліся і на дзейнасці Аб'яднання, і на адзеле Фронту. Хоць кіраўнік Краёвага

штабу БВФ у Брытаніі наўмысна намагаўся ня браць удзелу ў канфлікце вакол лёнданскай маёмасці, гэты «нэўтралітэт» выклікаў незадавальненне абодвух варагуючых бакоў, і стаўленьне да БВФ у Лёндане ў 1960-х было хутчэй нэгатыўнае. У лістападзе 1962 г. Янка Бунчук пісаў, што аддзел БВФ у Лёндане «*памёр і нас там не жадаюць бачыць хоць самі нічагусенькі ня робяць*»¹⁰⁴. Сапраўды, у гэты час ад грамадзкай працы адышла значная частка актыўных беларусаў.

Шматнацыянальная дэманстрацыя ў Лёндане з удзелам прадстаўнікоў БВФ. 1968 г.

У 1966 г. Аляксандар Жданковіч стаў наноў ствараць лёнданскую структуру БВФ і нават зацікавіў гэтым ранейшага кіраўніка Краёвага штабу БВР Сымона Сэрафіновіча. У выніку фармальна мясцовы Фронт адрадыўся, аднак яго актыўнасьць была вельмі слабая. Нездарма ў 1968 г. Янка Бунчук наракаў у лісьце да Аляксандра Жданковіча, што ў Лёндане няма ахвярных беларускіх патрыётаў і там «*ніколі нічога не будзе*»¹⁰⁵. У 1968 г. сам Аляксандар Жданковіч перайшоў у шэрагі ЗБВБ і стаў адным з актыўных яго сябраў.

Тым ня менш, у 1970-х гг. сталі часам зьяўляцца звесткі пра ўдзел лёнданскіх сябраў БВФ у мерапрыемствах мясцовых тыдняў паняволеных народаў. Яшчэ ў 1969 г., калі праводзіўся першы такі тыдзень, мэмарыял брытанскаму прэм'ер-міністра Гаральду Вільсану ад імя беларусаў у Лёндане падпісаў сябра БВФ Павал Юнах¹⁰⁶, а сам мясцовы Фронт стаў дзейным чальцом Брытанскай лігі свабоднай Эўропы¹⁰⁷. Надалей прадстаўнікі лёнданскага БВФ бралі ўдзел у мерыпрыемствах Тыдняў паняволеных народаў ды антысавецкіх дэманстрацыях. Так, 8, 15, 22 і 29 лістапада 1980 г., у часе міжнароднай канфэрэнцыі ў Мадрыдзе, у Лёндане каля савецкай амбасады ўкраінцы ладзілі пікеты пратэсту з антысавецкімі лёзунгамі праз парушэньне ў СССР Хельсінскай дамовы 1975 г. Яны дамагаліся вызвалення іншадумцаў і свабоды паняволеным народам. У акцыях браў удзел і Лёнданскі аддзел БВФ пад лёзунгам свабоды для Беларусі¹⁰⁸. Падобныя дзеянні лёнданскага БВФ, праўда, былі эпизадычныя, але прынамсі трымалі назву арганізацыі «на слыху» цягам 1970—1980-х гг., пакуль жыві кіраўнік Лёнданскага аддзелу БВФ і Дэлегатуры БЦР у Вялікабрытаніі Кастусь Глінскі.

Нельга сьцьвярджаць, што Лёнданскі аддзел БВФ быў недзеяздольны. Аднак яго актыўнасьць трымалася на дзейнасьці фактычна трох асобаў: Кастуся Глінскага, Паўла Юнаха ды Міколы Залогі, якія бралі на сябе ўвесь цяжар працы. Акрамя таго, дзейнасьць гэтай структуры была даволі шчыльна зьвязаная з існаваньнем прыходу

беларускай праваслаўнай царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане, актыўнымі ўдзельнікамі якога былі мясцовыя сябры БВФ. У некаторым сэнсе супрацоўніцтва з царквой стварала (як і ў Нотынгеме) ілюзію моцнага асяродку Фронту ў Лёндане. У 1970-х гг. паўстала нават ідэя перанесці выданьне арганізацыйнага пэрыёдыка «Барацьба» зь Нямецчыны ў брытанскую сталіцу. У 1976 г. была нават распчатая праца над чарговым нумарам часопісу, аднак яна не была завершаная, і лёнданскі нумар так і не пабачыў сьвет.

Верагодна, найбольшай праблемай для брытанскага БВФ заставаўся брак інтэлектуальных кадраў. Фактычна з усяе англійскае філіі арганізацыі толькі Кастусь Глінскі меў вышэйшую асьвету, а асобаў са скончанай сярэдняй можна было пералічыць на пальцах. Менавіта Кастусь Глінскі ў 1968 г. узяўся за падрыхтоўку да друку англамоўнай брашуры пра Беларусь, якая павінная была дапамагчы беларусам у рэпрэзэнтацыйнай дзейнасьці. Абмінаючы разнастайныя ўлёткі, рэзалюцыі і артыкулы, гэтае дзесяцістаронкавае выданьне, якое некалькі разоў перавыдавалася і дапрацоўвалася, было найбольш істотным інтэлектуальным унёскам усяго брытанскага БВФ у гісторыю беларускай паваявай эміграцыі.

Як кіраўнік Краёвага штабу БВФ Янка Бунчук выдатна ўяўляў сабе рэальны стан і магчымасьці сваёй арганізацыі. У 1968 г. ён пісаў: «*Часта мы прыводзім у прыклад ЗБВБ, што яны нешта хоць культуральнае робяць, але прыгледзеўшы бліжэй мы ўбачым, што іх сяброў ёсьць меней як нас, але гэтых іх сяброў ахвярнасьць у некалькі разоў перавышае нашых...*». І далей: «*Цяпер параўнайце нас: 24 шылінгі сяброўскія складкі ў год і гэтыя часта няплочаныя на час, ахвяры гады ў рады, ці нейкая часамі прэса незаўсёды аплачаная, а выезды на іншыя запросіны амаль няведомыя, за выняткам дурнога Бунчука, што любіць раскідацца заробкам, ды і пару сябраў зь Лідсу*»¹⁰⁹. Хоць у спрошчаным выглядзе, але, відаць, менавіта такой і была сытуацыя ў тагачасным БВФ. Праўда, у сваіх колькасных падліках, падаецца, Бунчук быў занадта аптымістычны. Агульная колькасьць сябраў БВФ у Брытаніі наўрад ці перавысіла некалі 50 асобаў, а актыўнай дзейнасьцю займаліся лічаныя адзінкі. Прыкладам, на фотаздымках з канфэрэнцыі Эўрапейскай рады свабоды ў Лёндане 17—22 кастрычніка 1968 г. ды з маніфэстацыі, ладжанай у часе канфэрэнцыі, добра бачная колькасьць беларускіх прадстаўнікоў — разам з прыбылым у Лёндан Янкам Бунчуком і Дзьмітрыем Касмовічам там фігуруюць толькі пяць асобаў¹¹⁰.

24 чэрвеня 1978 г. у Нотынгеме быў арганізаваны зьезд сябраў БВФ у Англіі. Перад пачаткам форуму а. Янка Абабурка адслужыў набажэнства ў мясцовай царкве, якая пасля ад'езду а. Алега Мірановіча перайшла пад апеку сьвятара БАПЦ. Відавочна, нотынгемскі асяродак БВФ ня меў асаблівых асьцярогаў супраць аўтакефальнай царквы, як іншыя арганізацыі прыхільнікаў БЦР. Як сьцьвярджаецца ў паведамленьнях у часопісе «Званіца» і газэце «Беларус», у зьездзе бралі ўдзел сябры БВФ зь Лёндану, Дэрбі, Нотынгему і Лідсу. Праўда, колькасьць прадстаўнікоў рэгіёнаў па-за Нотынгемам відавочна была невялікаю.

Зь цікавай інфармацыі пра ход зьезду БВФ варта адзначыць справаздачу скарбніка арганізацыі Паўла Юнаха, які асьвятліў зусім не ружовы стан фінансаў. Сяброўскія складкі не пакрывалі выдаткаў на ўдзел БВФ у Брытанскай лізе свабоднай Эўропы, выданьне прапагандовых улёткаў і частковае пакрыццё коштаў удзелу прадстаўнікоў Фронту ў міжнародных форумах. Патрэбныя былі больш сталыя прыбыткі, таму скарбнік выказаў прапанову самаабпадаткавацца¹¹¹. Цікава, што паводле прынятага ў 1955 г. Статуту БВФ усе прыбыткі аддзелаў меліся накіроўвацца ў Краёвы Штаб, які, у сваю чаргу, павінен быў іх пералічваць на рахунак Галоўнага штабу БВФ. Апошні і размяркоўваў тыя грошы на ўласныя справы і праекты рэгіёнаў. Але насамрэч зваротнага цёку фінансаў не было і дасланыя для Галоўнага штабу сродкі ішлі на пакрыццё агульных прадстаўнічых ды іншых выдаткаў БВФ, на нутраныя патрэбы арганізацыі ў Брытаніі даводзілася збіраць асобна і пераважна самастойна, без дапамогі з цэнтру.

Гісторыя існаваньня брытанскага БВФ сьведчыць, што гэтая арганізацыя, у адрозьненне ад БВР, даволі хутка ператварылася з вайсковай (ці паўвайсковай) у агульнаграмадскую, галоўнай функцыяй якой аказалася рэпрэзэнтацыя беларусаў у розных антыкамуністычных структурах і міжнародных форумах. Пра вайсковы характар яе ўдзельнікаў нагадвалі толькі прапановы кіраўніцтва аб наданьні чарговых званьняў актыўным сябрам арганізацыі. Гэтая практыка была ўведзеная ў БВФ ад самага пачатку яго існаваньня, і менавіта яна выклікала першапачаткова нараканьні Радаслава Астроўскага, што на доўгія гады пахавалі лёнданскі аддзел Фронту. Янка Бунчук, праўда, глядзеў на сытуацыю зусім па іншаму і пісаў у 1973 г.: *«Можна сказаць, што гэта на сёньня ня мае значэньня, ды і можа дзіўна даваць рангі бяз войска, але ў нас няма іншых гонараў ці ўзнаньняў для людзей, якія працуюць понад 25 гадоў ды і яшчэ дакладаюць свае грошы на агульную карысьць»*¹¹².

Кіраўнік Краёвага штабу БВФ даволі рэгулярна звяртаўся да Дзьмітрыя Касмовіча з просьбамі надаць чарговыя рангі некаторым беларусам у Брытаніі, каб заахваціць іх да працы. У другой палове 1970-х да гэтага працэсу актыўна далучылася і адноўленая БЦР. Так, у верасьні 1977 г. кіраўнік Галоўнага штабу БВФ Дзьмітры Касмовіч накіраваў прэзыдэнту БЦР Нікандру Мядзейку сьпіс сябраў арганізацыі, вартых наданьня чарговых званьняў. З адзінаццаці асобаў, што фігуравалі ў лісьце,

Канфэрэнцыя Эўрапейскай рады свабоды ў Лёндане. 1968 г. Зьлева сядзяць Янка Бунчук і Дзьмітры Касмовіч.

сем былі сябрамі БВФ у Вялікабрытаніі, што яшчэ раз сьведчыць пра значнасьць мясцовага асяродку арганізацыі. Кіраўнік Фронту прапаноўваў *«за вытрывалую і безупынную грамадзка-палітычную працу як на унутраным адцінку, так і на міжнародным форуме і за паложаныя заслугі ў барацьбе за Вольную і Незалежную Беларусь»*¹¹³ надаць чарговыя званьні: палкоўніка — Янку Бунчуку, начальніку Краёвага штабу БВФ у Вялікай Брытаніі; маёраў — Паўлу Юнаху, сябру КШ БВФ у Брытаніі, ды Мікалаю Залозу, заступніку начальніка КШ БВФ у Брытаніі; капітана — Юрыю Хахолку, сябру КШ БВФ; старшага лейтэнанта — Мікалаю Клютку, сябру БВФ у Брытаніі; а таксама званьні лейтэнантаў — Мікалаю Дзенісу ды Мікалаю Петрукоўскаму, сябрам БВФ у Брытаніі¹¹⁴. Насамрэч, усё гэта хоць і выглядала сур'эзна, было толькі своеасаблівай гульнёй для стымуляваньня актыўнасьці сябраў арганізацыі. У асяродзьдзі беларускай эміграцыі такая практыка наданьня чарговых вайсковых званьняў ці ўзнагародаў, што існавала, між іншым, ня толькі ў БЦР, але і ў Радзе БНР^{xxx}, выклікала хутчэй недаўменьне й сьмех ды адпаведна адбівалася на іміджы згаданых арганізацый^{xxx}. Тым ня менш, сябры БВФ успрымалі такое ўганараваньне сваёй грамадзкай дзейнасьці пераважна прыхільна. Складана, аднак, сьцьвярджаць, наколькі гэта рэальна стымулявала іх грамадзкую працу.

Актыўную дзейнасьць кіраўніка БВФ у Брытаніі ў часе «халоднай вайны», асабліва ў пляне рэпрэзэнтацыі беларускіх інтарэсаў у міжнародных арганізацыях, зразумела, ня ўсе ацэньвалі адназначна. У 1958 г. у адным зь лістоў да Дзьмітрыя Касмовіча Янка Бунчук пісаў, што на Бацькаўшчыне невядомымі забіты ягоны бацька, што толькі вярнуўся са сталінскіх лягераў. Гэты выпадак, магчыма, і ня быў зьвязаны непасрэдна з актыўнасьцю кіраўніка Краёвага штабу, але даволі моцна паўплываў на яго эмацыянальна. У іншым лісьце ў 1966 г. Янка Бунчук згадваў: *«Пару дзён таму былі ў мяне з англіскага выведу рабіць допыт ці мы не плянуем нешта прыкрага на час прыезду сюды маскоўскага прэм'ера»*¹¹⁵. А праз год паведамляў: *«У прошлым тыдні маскалі прыслалі мне пастрах, што заб'юць, калі не пакіну дзеяць супраць іх, але я пакінуў баяцца 20 гадоў таму»*¹¹⁶.

Насамрэч пагрозы з боку ідэйных ворагаў, хоць і вымагалі крыху больш абачлівых на побытавым ўзроўні паводзінаў, не паўплывалі на дзейнасьць Янкі Бунчука. Яго спыніла іншае — адносіны ўнутры самога беларускага асяродзьдзя ў Брытаніі. У 1970-х гг., калі актывізаваўся Лёнданскі аддзел БВФ, узмацніліся непаразуменьні паміж ім і кіраўніком Фронту ў Брытаніі. Янка Бунчук вымагаў падпарадкаваньня і справаздачнасьці, лёнданскія ж беларусы лічылі сябе ў пэўнай ступені самастойнай адзінкай і ня надта талеравалі кіраўніку з Нотынгему.

^{xxx} Сярод папераў Рады БНР, што захоўваюцца ў Беларускай бібліятэцы і музэі імя Ф. Скарыны ў Лёндане, ёсьць ліст кіраўніка аддзелу справаў вэтэранаў Сакратарыяту Рады БНР Язэпа Сажыча ад сакавіка 1978 г. да старшыні Рады БНР Вінцэнта Жук-Грышкевіча аб наданьні чарговых вайсковых званьняў некаторым беларускім дзеячам ЗША, Канады і Нямеччыны. І гледзячы на характар званьняў, відавочна, што гэта ня першае такое наданьне.

^{xxx} Узнагароды ад БЦР, у тым ліку і вайсковага кшталту, атрымлівалі ня толькі сябры БВФ.

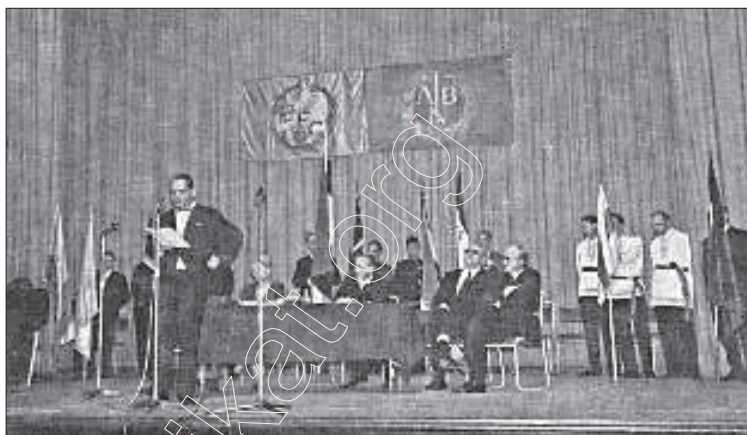
Сённяя складана зразумець, на чым менавіта палягалі галоўныя супярэчнасці, але відавочна, што кіраўнік БВФ у Брытаніі Янка Бунчук і кіраўнік Лёнданскага аддзелу арганізацыі Кастусь Глінскі аказаліся асобамі вельмі рознымі і паводле адукацыі, і паводле поглядаў, і паводле здольнасцяў. Глінскі быў у большай ступені інтэлігентам, «чалавекам навукі», як яго называў Бунчук, не цярэў павярхоўнасці, спрошчанасці, быў заўсёды абачлівы, часам нават занадта асьцярожны ў сваіх дзеяннях і ня быў схільны да гучных публічных выступаў. Янка Бунчук быў у большай ступені практык. Верагодна, ён меў толькі сярэдняю асвету, але галоўным для яго былі не канкрэтныя веды, а адчуваньне асноўных тэндэнцый, разуменьне таго, што на дадзены момант актуальнае і патрэбнае для таго, каб прыцягнуць увагу да Беларусі. Ён не засяроджваўся на неабходнасці ўключэння ў прамоў ці друкаваную інфармацыю пра беларусаў як мага больш дакладных і сьвежых фактаў, як дбаў пра гэта Кастусь Глінскі. Галоўнае было прамаўляць прыгожа, з патасам і да месца. Янка Бунчук быў добрым дыпляматам і прамоўцам, таму яго рэгулярна запрашалі на разнастайныя выступы ня толькі ад імя беларусаў, але і як прадстаўніка паняволеных народаў наогул. Акрамя таго, ён быў добры арганізатар і ўмеў знаходзіць патрэбныя кантакты на розных узроўнях. Сваёй актыўнасцю ён кампэнсаваў недахоп канкрэтных ведаў і, магчыма, адукацыі.

Дзьева згаданыя асобы, Кастусь Глінскі і Янка Бунчук, пэўны час намагаліся супрацоўнічаць паміж сабою, аднак міжасабовыя супярэчнасці дапоўніліся непаразуменьнямі сталічнага аддзелу з кіраўніком з рэгіёну. У выніку ўжо ад сярэдзіны 1970-х гг. Янка Бунчук стаў прасіць свайго непасрэднага кіраўніка Дзьмітрыя Касмовіча вызваліць яго ад пасады. Акрамя іншага, выкананьню абавязкаў не спрыяў і яго стан здароўя. Тым ня менш, некаторы час Дз. Касмовіч яшчэ намагаўся трымаць свайго калегу пры працы, пакуль пры канцы 1979 г. Янка Бунчук не напісаў сваё апошняе «прашэньне аб адстаўцы». Гэтым разам ён сышоў выключна па ўласнай ініцыятыве, не чакаючы дазволу Касмовіча. Сышоў — і абарваў усе кантакты зь беларусамі ў Брытаніі і за яе межамі. Свайму непасрэднаму кіраўніку ён тлумачыў, што ажаніўся, прыняў брытанскае грамадзянства і болей ня можа дзейнічаць для небрытанскай арганізацыі. Рэальнай падставай былі супярэчнасці зь лёнданскімі беларусамі, у тым ліку і з нагоды шлюбу Бунчука^{xxxі}. Цягам наступных трох гадоў ажыўленае раней ліставаньне кіраўніка Краёвага штабу БВФ зь Дзьмітрыем Касмовічам спынілася. Асобныя допісы цяпер мелі пераважна прыватны характар і абавязкова нагадвалі крыўду Янкі Бунчука на лёнданскіх беларусаў. Апошнія ж засталіся фактычна адзіным дзейным асяродкам БВФ у Вялікабрытаніі.

^{xxxі} Паводле сьведчаньняў Кастуса Глінскага, беларусы «спадзяваліся», што Бунчук ажэніцца з удавой Уладзіміра Капача з Нотынгему, зь якой ён быў у прыяцельскіх адносінах, а той пабраўся шлюбам зь іншай жанчынай, полькай. Пад яе ўплывам Янка Бунчук нават зьвяртаўся да князя Мірскага з просьбай прадаць яму які-небудзь тытул барона ці графа (захаваўся зварот Янкі Бунчука да князя з такой просьбай).

Цікава, што за два месяцы да свайго сыходу Янка Бунчук склаў «Кароткі агляд працы, праробленай Краёвым Штабам у В. Брытаніі», дзе паспрабаваў акрэсьліць асноўныя кірункі і дасягненні сваёй шматгадовай дзейнасці, а таксама зрабіў некаторыя агульныя заўвагі адносна беларускай грамады. Сярод найбольш важных ён згадаў удзел у мерапрыемствах АБН, Эўрапейскай рады свабоды ды Брытанскай лігі свабоднай Эўропы. Аўтар пры тым адзначаў:

«Пры супрацы з Брытанскай Лігай мы былі тры разы ў ДOME Парлямэнту, дзе была нагода гутарыць з шматлікімі Парлямэнтарыстамі, зразумела, з мэтай знайсці як найбольш прыхільнікаў і прыпомніць ім, што нашая Беларусь жыве і змагаецца, ды і жадае быць нацыяй роўнай з роўнымі. [...] Быў я таксама ў «Гаўс оф Лёрдс» і тры разы ў Міністэрстве замежных суадносін (Форэйн Офіс). Усе

Беларуская варта (справа) на канфэрэнцыі Эўрапейскай рады свабоды і АБН у Лёндане. 1968 г.

візыты, уся праца мелі адну і тую ж мэту, тую самую ідэю за што наш Беларускі Народ доўгімі гадамі змагаецца і будзе змагацца, пакуль Беларусь стане вольнай... [...] Навязаўшы шматлікія Міжнародныя кантакты, што раз было больш працы, больш нарадаў, больш канфэрэнцыяў і больш адказных абавязкаў, а людзі тыя самыя і на разходы тыя самыя ахвяры. Тым больш што я быў амаль ў кожнай экзэкутыве, а гэта вымагала больш звальненняў з працы і больш паездак па іншых гарадох, хоць было задавальненне, што мы пры малой сіле зможам раўняцца з моцнымі і багатымі. Ёсць такжа задавальненне з пазытыўнага жыцця, калі нацыянальная ідэя жыве і па магчымасці нацыянальныя абавязкі ёсць палагоджаныя, а таму нас ніхто ня можа назваць заробковымі эмігрантамі, хоць частка нашых суродзічаў так жывуць»¹¹⁷.

Далей Янка Бунчук згадаў свае кантакты з Сусветнай антыкамуністычнай лігай^{xxxii}, а таксама ўласны ўдзел у вялікіх міжнародных канфэрэнцыях: двойчы ў Лёндане, адзін раз у Манчэстэры і адзін — у Брусэлі. Прычым на ўсіх гэтых мерапрыемствах ён прамаўляў ад імя беларусаў і быў актыўным ўдзельнікам. «Пры маім

^{xxxii} **Сусветная антыкамуністычная ліга**, англ. *World Anti-Communist League (WACL)* — палітычная арганізацыя, створаная ў 1966 г. у Тайпэі (Тайвань) з ініцыятывы Чан Кайшы для супрацьстаяння камунізму ў свеце. Мела восем рэгіянальных аддзяленняў і прадстаўніцтвы ў блізу 100 краінах сьвету. Ладзіла штогадовыя міжнародныя форумы антыкамуністычнай скіраванасці. Ад 1994 г. змяніла назву на «Сусветная ліга за свабоду і дэмакратыю» (*World League for Freedom and Democracy*).

ўдзеле толькі на некалькіх канфэрэнцыях, — пісаў Янка Бунчук у сваім аглядзе, — я завязаў знаёмства з шматлікімі парламентарыстамі Эўропы, Амэрыканскімі Сэнатарамі і Кангрэсмэнамі, з штабовымі афіцэрамі розных нацыяў, улучна генэралаў. З ген. Волтэр Вокер^{xxxiii} я маю цяпер прыяцельскі кантакт, каторы свайго часу на маю просьбу прыяжджаў у Нотынгем, каб даць публічны даклад аб стратэгіі і тактыцы новамодалай вайны і параўнаньні сілаў захаду і ўсходу. Да 1971 г. ён быў камандэрам НАТО і шмат чаго ведае. Цяпер ведае яшчэ болей, бо запазнаўся з праблемай Беларусі»¹¹⁸. Сапраўды, самастойна Янка Бунчук рабіў вяліку працу і даволі часта адчуваў сваю адзіноту ў беларускай грамадзе. «У бальшыні нашых людзі да арганізацыйнага жыцця заглядаюцца нэгатыўна, а таму зь беларусамі трэба два разы цяжэй працаваць, як з іншымі нацыямі. Як прыклад ўзяць Украінцаў і Латышоў, зь якімі я часта супрацоўваю і ім завідую, бо ў іх як іх кіраўнік сказаў, што нешта трэба рабіць, то яны толькі дэцыдууюць, як лепш гэта зрабіць. Але ў нас то трэба спярша пераканаць людзей, што гэта трэба рабіць і належыць рабіць, а тагды паступова здабудзеш дапамогу ў меркаваньні. У дадатку нашых людзі моцна чулыя на плёткі і паклёпы, а таму даюць нагоду розным чужым правакатарам сеяць падазрэньне і недавер у нашай грамадзе, што аслабляе і утрудняе нацыянальную дыяграмадзкую працу»¹¹⁹. Тым ня менш, падсумоўваючы свой агляд дасягненьняў Янка Бунчук рэзюмаваў: «Асягнута шмат, але можна асягнуць яшчэ больш пры лепшай супрацы ўсіх, дык у імя Бога і Бацькаўшчыны працуйма на лепшую будучыню!»¹²⁰. Заклік ня быў пачуты, ды і сам аўтар, відаць, стаіўся ад барацьбы.

Цягам 1980-х дзейнасьць брытанскага асяродку БВФ паступова спынілася. Спачатку актыўнасьць праяўляў Кастусь Глінскі з дапамогай Міколы Залогі і Паўла Юнаха. Адною з апошніх значных для БВФ падзей у Брытаніі стаў удзел у вялікай міжнароднай канфэрэнцыі, ладжанай Эўрапейскай радай свабоды і АБН у Лёндане 21—24 лістапада 1985 г.¹²¹ Пры гэтым варта адзначыць, што побач з прадстаўнікамі БВФ у мерапрыемствах, у тым ліку ў шматнацыянальнай дэманстрацыі, бралі ўдзел сябры кіраўніцтва ЗБББ. Урэшце дзьве антаганістычныя арганізацыі дайшлі да рэальнага і дзейнага супрацоўніцтва ў рэпрэзэнтацыі беларускіх інтарэсаў^{xxxiv}. Але гэтае супрацоўніцтва ўжо ня мела вялікіх практычных пэрспэктываў. У 1987 г. пасля працяглай хваробы памёр кіраўнік лёнданскага аддзелу БВФ і Дэлегатуры БЦР у Брытаніі Кастусь Глінскі, і дзейнасьць кіраваных ім арганізацый стала зусім незаўважная. Новы старшыня Краёвага штабу БВФ Павал Юнах ня меў дастатковай адукацыі. Праўда, ён часам дасылаў ад імя арганізацыі прынагодныя віншаваньні з нацыянальнымі сьвятамі розным беларускім суполкам. Яшчэ ў 1991 г. Павал Юнах ад імя Фронту выступаў на сьвяткаваньні ўгодкаў Дру-

^{xxxiii} **Ўолтэр Ўокер**, англ. *Walter Colyear Walker* (1912—2001) — брытанскі вайсковы і палітычны дзеяч, генэрал. У 1969—1972 гг. — галоўнакамандуючы войскаў НАТО ў Паўночнай Эўропе.

^{xxxiv} Прыклады такога супрацоўніцтва можна знайсці і крыху раней ва ўдзеле прадстаўнікоў абедзвюх арганізацый у ладжаньні тых ці іншых мерапрыемстваў «апанэнтаў».

гога Ёсебеларускага кангрэсу ў лёнданскім прыходзе Сьв. Эўфрасіньні Полацкай¹²². Аднак з стварэньнем незалежнай Рэспублікі Беларусь і сьмерцю самога Дзьмітрыя Касмовіча сэнс у існаваньні БВФ на ягоных старых ідэйных падставах зьнік, і арганізацыя адышла ў нябыт разам з большасьцю сябраў. Невядома куды зьніклі і архівы брытанскага БВФ.

Гісторыя брытанскай структуры дый цэлага БВФ, як гэта часта было ў беларускіх эмігрантаў, аказалася гісторыяй дзейнасьці адзінак, апантаных ідэяй працы дзеля беларушчыны. Ацэнка рэальнага плёну гэтай дзейнасьці яшчэ наперадзе.

Беларускі незалежніцкі народна-хрысьціянскі рух

Беларускі незалежніцкі народна-хрысьціянскі рух (БННХР) стаў трэцяй па ліку арганізацыяй, створанай беларусамі ў Вялікабрытаніі. Яе заснавальнікі зыходзілі з таго, што ў беларускім асяродзьдзі на эміграцыі існавала пільная патрэба зьяўленьня сваёй палітычнай партыі, якая дала б грунт шырэйшаму і глыбейшаму ідэйнаму аб'яднаньню суайчыньнікаў. Сярод дзейных беларусаў у Брытаніі была значная частка моладзі, якая ня мела ўласнага досьведу палітычнай дзейнасьці, але сфармавала свае погляды на тое, якой павінная быць Беларусь, за што трэба змагацца. Менавіта гэтая моладзь стала стваральніцай новай арганізацыі, якая, фактычна, была дзіцем расколу эміграцыі.

Стварэньне БННХР было абвешчанае 29 сьнежня 1947 г. на сходзе моладзевых актывістаў у Лёндане, які пастанавіў заклаьці палітычную партыю. Пры гэтым заснавальнікі вырашылі ня браць за аснову праграму якойсьці з ранейшых партый, што дзейнічалі яшчэ ў Беларусі, а выклаьці ўласную палітычную канцэпцыю, адпаведную рэаліям паваяннага сьвету¹²³.

Вынікам працяглых дыскусій была сама назва новастворанай арганізацыі, што мусіла адлюстроўваць сутнасьць яе ідэйнай плятформы. Стваральнікі партыі, аднолькава крытычна ацэньваючы і існуючую на Захадзе дактрыну лібэралізму, і небясьпеку камуністычнай ідэалёгіі, прыйшлі да высновы, што толькі грамадства, заснаванае на хрысьціянскім сьветапоглядзе і хрысьціянскіх каштоўнасьцях, можа быць сапраўды справядлівым. Толькі хрысьціянская дактрына можа эфэктыўна супрацьстаяць матэрыялістычнаму сьветапогляду, што прывёў да крызісу ўвесь сьвет наогул, і беларускую эміграцыю як яго частку. Менавіта абіраючыся на хрысьціянскія ідэалы стваральнікі БННХР сфармулявалі сваю канцэпцыю незалежнасьці Беларусі. Паводле яе, Беларусь можа стаць сапраўды незалежнай толькі тады, калі незалежнасьць будзе забясьпечаная ўсім народам сьвету у межах новага міжнароднага ладу, дзе будуць панаваць ня толькі паняцьці палітычнай справядлівасьці, але і справядлівасьці грамадзкай і эканамічнай. Пры гэтым незалежную Беларусь маладыя палітыкі бачылі як дзяржаўнае ўтварэньне ў этнічных межах, дзе беларусы складаюць большасьць насельніцтва¹²⁴.

Дзяржаўны лад незалежнай Беларусі павінен быў засноўвацца на хрысціянскіх ідэалах любові і павагі да кожнай асобы, якая павінная быць забяспечаная ва ўсіх сваіх правах, у тым ліку праве на разьвіццё творчых здольнасьцяў і прыватную ўласнасьць. Цалкам канцэпцыя справядлівага дзяржаўнага ладу, запісаная ў праграме БННХР, зьяўляецца цікавым сынтэзам розных тагачасных канцэпцый і часам вельмі падобная да тэорыі сацыяльнай дзяржавы, што фармулявалася ў павяеннай Эўропе. Так, лічылася, што для недапушчэньня канцэнтраваньня ўлады і ўласнасьці ў руках абмежаванай групы людзей у незалежнай Беларусі мусіць пераважаць не дзяржаўная і не прыватная, а калектыўная ўласнасьць (уласнасьць каапэратываў, прафсаюзаў, самакіраваньня і г.д.). Дзяржаўная ўласнасьць прадугледжвалася толькі ў тых выпадках, калі гэта адпавядала неабходнасьці забяспечаньня дабрабыту кожнага грамадзяніна. Прыватная ж уласнасьць павінная быць абмежаваная мінімальным неабходным для жыццёвых патрэбаў чалавека ўзроўнем. Разам з тым, ідэалогія БННХР сьцьвярджала неабходнасьць ажыццяўленьня прынцыпу ўлады з улікам волі большасьці насельніцтва, а таксама падзелу і незалежнасьці трох галінаў дзяржаўнай улады. Асобнае месца ў канцэпцыі БННХР займала неабходнасьць беларусізацыі праваслаўнага і каталіцкага царкоўна-рэлігійнага жыцця¹²⁵.

Праграма новай створанай на эміграцыі палітычнай партыі мусіла вызначаць яе стаўленьне да існуючых палітычных сілаў і самога стану беларусаў на чужыне. БННХР заяўляў, што ўважае за адзінае легітымнае прадстаўніцтва беларускага народу Раду і Ўрад БНР, а ўсе іншыя палітычныя структуры лічыць дывэрсійнымі і шкодніцкімі. Акрамя таго, уважаючы на паняволены стан беларускага народу на Бацькаўшчыне, асноўнае змаганьне за незалежнасьць Беларусі павінная была, паводле праграмы БННХР, весьці беларуская эміграцыя. Менавіта яна мусіла ўзяць на сябе адказнасьць за будучыню беларусаў і беларускай культуры¹²⁶. Усе гэтыя ідэі былі закладзеныя ў насамрэч пераважна дэкларацыйную і ідэалістычную праграму новай палітычнай партыі, прынятую на Першым агульным зьездзе БННХР у Лёндане 28 сакавіка 1948 г. У прынятым тады ж Статуце арганізацыі ў якасьці галоўнай яе мэты было запісанае гуртаваньне ўсіх дзейных і сьведамых беларускіх сілаў, згодных з ідэямі Руху. Пры гэтым сябра арганізацыі пры ўступленьні ў яе шэрагі меў падпісваць адмысловую дэкларацыю на вернасьць Радзе і Ўраду БНР. Сярод абавязкаў чынных сябраў БННХР у Статуце было зафіксавана, што пры неабходнасьці яны мусяць стаць першымі ў збройнай барацьбе за незалежнасьць Беларусі¹²⁷.

Кіраваньне справамі арганізацыі ўскладалася на адмысловы цэнтар, куды ўваходзілі абраныя на Агульным зьездзе старшыня, заступнік старшыні, сакратар, скарбнік, сябра і заступнік сябры. Стварэньне БННХР адбывалася ў часе канчатковага афармленьня палітычнага расколу ў беларускай эміграцыі, і арганізацыя ад самага пачатку выразна вызначыла сваю прыхільнасьць да аднаго з бакоў у змаганьні. Акрамя таго была абвешчаная неабходнасьць адкрытай барацьбы сябраў Руху з

«дывэрсантамі», «зарубежнікамі» і г.д.¹²⁸ Фактычна, менавіта гэтая дзейнасць і склала аснову актыўнасці беларускай палітычнай партыі, бо была найбольш відавочнай і зразумелай. Адною з яе праяваў было выданьне часопісу «Беларус на Чужыне», якое ад красавіка 1948 г. пераняў БННХР. Менавіта на яго старонках можна было разгарнуць завочную зьездлівую палеміку з сваім галоўным апанэнтам у Брытаніі — прыхільнікамі ХАБР, ды і з БЦР наогул. Па-за гэтым, палітычная партыя фактычна не выяўляла цягам першых гадоў ніякай актыўнасці. Яна больш нагадвала палітычны клуб і зусім не ператваралася ў масавую арганізацыю, якой задумвалася ад пачатку^{xxxv}.

Галоўнай прычынай бяздзейнасці сябраў партыі кіраўніцтва лічыла неразуменне яе сутнасці і задачаў. Менавіта таму праз больш як год існавання арганізацыі ў друку зноў з'явіліся матэрыялы, прысьвечаныя тлумачэнню ідэйных асноваў і мэтай дзейнасці БННХР¹²⁹. Аднак сьцьверджанні пра тое, што Рух не дабрадзейнае таварыства, а палітычная партыя, дзе мусіць быць партыйная дысцыпліна і адказнасць, на справе асабліва ні на кога ня ўздзейнічалі.

Па-іншаму бачыў праблему адзін з заснавальнікаў ЗБВБ Вінцэнт Жук-Грышкевіч. У адным з лістоў да кіраўніцтва САБЭ у кастрычніку 1949 г. ён так ахарактарызаваў БННХР: *«сябраў 35, складкі плацяць каля 40%, у касе доўгу 6 фунтаў. Ад апошняга сходу не праяўляе ніякай актыўнасці. Кіруючы Цэнтр не кампэтэнтны, не здае сабе справы з заданьняў і абавязкаў. Прыступленьне «Дванаццаці» да арганізацыі не дало паправы, бо і яна не ўзяла на сябе адказнасці за работу ў БННХР»*¹³⁰.

Спроба кардынальна змяніць сытуацыю была зробленая 10 красавіка 1950 г. на Чацьвертым надзвычайным зьездзе БННХР, што прайшоў у памяшканьні Беларускага дому ў Лёндане. Ініцыятарам скліканьня гэтага форуму стала мандатная камісія, што прызнала непаўнаважным папярэдні зьезд, які меў адбыцца ў студзені 1950 г. і на які не з'явілася частка чынных удзельнікаў арганізацыі. У выніку Надзвычайнага зьезду выказаў недавер кіраўнікам БННХР у асобах Паўла Навары і Міколы Арцюха і абраў у Кіруючы цэнтар Аляксандра Надсана на старшыню і Якуба Амора, Міхася Булыгу і Тодара Цімафейчыка ў сябры¹³¹. Новае кіраўніцтва арганізацыі адразу даволі актыўна ўзялося за працу. Па-першае, яно паклапацілася пра выданьне Бюлетэню БННХР (праўда, выйшаў толькі першы нумар) і Камунікату Кіраўнічага цэнтру (аднаўленьне выданьня^{xxxvi}) ды адмысловых падрабязных інструкцый для сябраў арганізацыі, якія выходзілі з пазнакай *«выключна для ўнутранага ўжытку сябраў БННХР»*. У згаданых дакумэнтах утрымліваліся парады і патрабаваньні па выкрыцці разнастайных «дывэрсантаў» у беларускіх асяродках і наладжваньні дзейнай барацьбы зь іх шкодным уплывам на суайчыньнікаў. Можна прывесці такі

^{xxxv} Пра тое, што БННХР задумвалася як масавая арганізацыя, пісаў у лісьце да сябры «Дванаццаці» Ўладзіміра Цьвірккі Вінцэнт Жук-Грышкевіч ад 11.05.1948 г. Ліст захоўваецца ў архіве ЗБВБ.

^{xxxvi} У 1950 г. зноў выйшаў першы нумар Камунікату Кіраўнічага цэнтру БННХР, нягледзячы на тое, што падобныя пэрыёдыкі ўжо выдаваліся ў 1948—1949 гг.

прыклад зместу згаданых інструкцый: «...2. *Спраўдзіць сярод беларусаў у сваёй ваколіцы: наколькі дзейнасьць Астроўскага і іншых дывэрсантаў распаўсюджана сярод іх, наколькі яны арыентуюцца ў іх дзейнасьці. Аб усім гэтым, устанавіўшы як яны адносяцца да гэтай дзейнасьці, неадкладна паведаміць Кіруючы цэнтар БННХР.* 3. *Калі-б аказалася, што дзейнасьць успомненых дывэрсантаў распаўсюджаная — кожны сябра БННХР мусіць проціўставіцца ёй, мусіць правесці гутаркі з кожным беларусам, які знаходзіцца пад уплывам дывэрсантаў і пры помачы аргументаў зьмешчаных у Камунікаце №1 пераканаць яго, аб шкоднасьці дывэрсійнай акцыі і неабходнасьці падтрыманьня беларускіх нацыянальных арганізацый з Радай і Урадам БНР на чале...»¹³². Аналягічным мэтам служылі і распрацаваныя новым кіраўніцтвам і распаўсюджаныя сярод сябраў БННХР «Апытальнікі». Галоўны іх змест уяўляў сабой высвятленьне «шкодных уплываў» на беларусаў і магчымасьцяў супрацьстаяньня ім¹³³.*

Для таго каб дадаць аргументаў сябрам арганізацыі ў справе перакананьня беларусаў, што знаходзіліся пад уплывам палітычных апанэнтаў Рады БНР, Кіраўнічы цэнтар БННХР нават наладзіў 14 траўня 1950 г. у Беларускам доме ў Лёндане публічную дыскусію на тэму «Зарубежжа зьяўляецца чужацкай агентурай у беларускім жыцьці» (апанэнтам Міколы Арцюха быў Якуб Амор, кіраўніком дэбатаў — Аляксандар Надсан)¹³⁴.

Спроба рэанімаваць БННХР, ці, дакладней, напоўніць рэальнай працай існаваньне гэтай структуры, нягледзячы на актыўнасьць кіраўніцтва, не ўдалася. Ёсьць звесткі пра тое, што Рух быў актыўным сябрам і адным з стваральнікаў Цэнтральна-эўрапейскага хрысціянскага сацыяльнага руху, у якім бралі ўдзел палітычныя арганізацыі розных нацыянальнасьцяў¹³⁵, аднак сапраўды змест дзейнасьці гэтай структуры і месца ў ёй беларускай партыі сёньня ацаніць даволі складана. Фактычна, пасля 1950 г. інфармацыя пра арганізацыю зьнікае. Створаны на хвалі палітычнага расколу, БННХР сваёй дзейнасьцю зусім не спрыяў пераадоленьню яго вынікаў, а хутчэй яшчэ больш паглыбляў яго. Рух ня змог стаць сапраўды масавай арганізацыяй праз тую ж заангажаванасьць у палітычны канфлікт, а таксама праз пэўную ідэалістычнасьць сваёй праграмы. Адыгрывала сваю ролю і тая акалічнасьць, што сябры БННХР адначасова былі і сябрамі іншых беларускіх арганізацый (ЗБВБ, БХАА «Жыцьцё», ЗБК і іншых), адпаведна, аднолькава актыўна працаваць паўсюль было немагчыма. Таму ў 1950—1951 гг. — калі некаторая частка былых апанэнтаў стала вяртацца ў ЗБВБ, так і не разьвітая дзейнасьць беларускай палітычнай партыі была згорнутая.

Тым ня менш, зьяўленьне БННХР нельга назваць бессэнсоўным для гісторыі беларускага жыцьця ў Вялікабрытаніі. Складзеная яго заснавальнікамі палітычная праграма адлюстравала своеасаблівае бачаньне паваеннага сьвету і месца ў ім Беларусі, сфармаванае ў шэрагах беларускай інтэлігенцыі на эміграцыі. Гэтая праграма можа стаць цікавым дакумэнтам для вывучэньня яе з пункту гледжаньня палітолягаў і палітычных гісторыкаў.

Сэктар Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ў Вялікабрытаніі

Дакладных звестак пра час заснаваньня прадстаўніцтва Рады БНР у Вялікабрытаніі не захавалася, аднак найбольш верагодна, што гэта адбылося ў красавіку 1949 г. Менавіта красавіком 1949 г. пазначанае прыняцьце ў шэрагі Рады брытанскіх беларусаў: Адольфа Букаты, Аляксандра Крыта, Аляксандра Лашука, Міколы Нікана, Міхася Скрыньніка і Пётры Сыча¹³⁶. У гэты ж час сышоў з пасады старшыні ЗББВ Вінцэнт Жук-Грышкевіч. Менавіта ён і ўзначаліў афіцыйнае Прадстаўніцтва Рады БНР у Вялікабрытаніі.

Новаствораная структура мелася ажыццяўляць каардынацыю дзеяньняў арганізацый — прыхільнікаў Рады БНР у Вялікабрытаніі, а таксама дапамагаць у фінансаваньні дзейнасьці самой Рады. Пра згаданыя заданьні Прадстаўніцтва сьведчыць адмысловая канфэрэнцыя старшыняў беларускіх арганізацый, што адбылася 19 чэрвеня 1949 г. у Беларускай доме ў Лёндане. Акрамя Вінцэнта Жук-Грышкевіча на нарадзе прысутнічалі старшыня ЗББВ Францішак Бартуль, старшыня БХАА «Жыцьцё» а. Часлаў Сіповіч, старшыня ЗБК Пётра Сыч, старшыня БННХР Павал Навара і сакратар Прадстаўніцтва Рады БНР Аляксандар Надсан. Вынікам канфэрэнцыі стала дамова аб узгадненьні дзеяньняў беларускіх арганізацый з Прадстаўніцтвам Рады, наладжваньне сталых кантактаў з украінскімі і іншымі нацыянальнымі арганізацыямі, супольная дапамога ў выданьні часопісу «Беларус на Чужыне»¹³⁷. Такім чынам, Прадстаўніцтва Рады БНР мелася стаць адмысловым, у першую чаргу палітычным, каардынацыйным цэнтрам для беларускіх асяродкаў у Брытаніі (аналягічныя заданьні мела і Дэлегататура БЦР для арганізацый сваіх прыхільнікаў).

Асобным пунктам пагадненьня стала супольная дапамога фінансаваньня паездкі прадстаўніка Рады БНР у ЗША. Мэты гэтага візыту не агалошваліся, хоць даводзілася выключна яго важнасьць для рэпрэзэнтацыі беларускіх інтарэсаў. Затое было вядома, што на ажыццяўленьне паездкі неабходна было каля 100 фунтаў¹³⁸. На той час гэта былі надзвычай вялікія грошы, якіх ня меў ні Ўрад БНР, ні адмыслова створаны для акумуляваньня фінансаў Беларуска нацыянальны фонд. У выніку Прадстаўніцтва Рады БНР у Вялікабрытаніі звярнулася з заклікам да ўсіх беларускіх арганізацый дапамагчы сваімі ахвяраваньнямі ў арганізацыі згаданага візыту. Адмысловы зварот быў распаўсюджаны ўжо на наступны дзень пасля нарады старшыняў, 20 чэрвеня 1949 г.¹³⁹ На жаль, не захавалася звестак, наколькі пасьпяховыя былі захады Прадстаўніцтва і ці была сабраная неабходная сума. Тым ня менш, функцыя зьбіраньня грошай на патрэбы Рады, засталася за яе Прадстаўніцтвам на доўгі час. І, відавочна, гэтая функцыя выконвалася, калі ўлічыць сталую рэгулярнасьць візытаў прэзыдэнта Рады БНР Міколы Абрамчыка ў Брытанію (гэтыя паездкі найчасьцей таксама аплачвалі мясцовыя беларусы).

Актыўная дзейнасць Вінцэнта Жук-Грышкевіча як прадстаўніка Рады БНР у Вялікабрытаніі даволі хутка скончылася ў сувязі зь яго пераездам у 1950 г. у Канаду. Пасьля гэтага цягам некалькіх месяцаў функцыі старшыні Сэктару (у дакумэнтах фігуруе менавіта такая назва) Рады БНР у Вялікабрытаніі выконваў а. Часлаў Сіповіч, пакуль ў жніўні 1950 г. справы не пераняў Аляксандар Лашук. Дзеля справядлівасці трэба заўважыць, што ўласна «справаў», якія атрымаў новы кіраўнік, было няшмат: Статут Рады БНР, Акт прыёму сябраў Рады ў Вялікабрытаніі 18 красавіка 1949 г., два лісты (№1 і №2) за 1949 г. і тры лісты з адпаведнай нумарацыяй за 1950 г., а таксама іменны сьпіс мясцовых сябраў Рады¹⁴⁰. Цалкам верагодна, што дзейнасць Сэктару Рады БНР не вымагала вялікай канцылярскай працы. З увагі ж на амаль поўнае маўчаньне ў тагачасным эміграцыйным друку пра рэальныя справы, якія ажыцьцяўляла гэтая структура, можна меркаваць, што функцыі Сэктару былі ў значнай ступені намінальныя (зразумела, па-за сталым зьбіраньнем сяброўскіх складак). Да таго ж, як і іншыя беларускія арганізацыі ў Брытаніі, прадстаўніцтва Рады БНР ў 1950-х гг. напаткаў сур'ёзны крызіс. Значная частка сябраў у гэты час рээмігравала ў іншыя краіны. Так, на 1960 г. зь пятнаццаці брытанскіх беларусаў, што сталі сябрамі Рады БНР да гэтага часу, пяцёра выехалі ў іншыя краіны, а трое зракліся сяброўства (самымі першымі выйшлі з шэрагаў Рады а. Часлаў Сіповіч і Аляксандар Надсан^{xxxvii}).

На працягу 1958—1972 гг. у шэрагі Рады БНР не ўступіў ніводны беларус з Брытаніі, у той жа час выйшлі зь яе яшчэ тры асобы і яшчэ адзін дзедзяч зьехаў у Нямеччыну. У выніку на пачатак 1970-х зь дзейных беларусаў, што ўваходзілі ў Сэктар Рады БНР, у Вялікабрытаніі, акрамя кіраўніка Аляксандра Лашука, быў толькі Янка Міхалюк¹⁴¹. Апошні быў прыняты ў шэрагі Рады БНР у сьнежні 1957 г. і лічыў гэта вялікім для сябе гонарам, бо ягоны мандат падпісалі вельмі паважаныя ім Натальля Арсеньнева^{xxxviii} і Антон Адамовіч. Верагодна, менавіта пад уплывам Янкі Міхалюка ў 1970-х гг. заўважыўся невялікі ўздым у дзейнасці мясцовага Сэктару Рады БНР. Цягам 1972—1982 гг. шэрагі арганізацыі папоўнілі яшчэ пяць асобаў, у тым ліку і жонка Янкі Міхалюка Алена. Яна ж стала апошняй прадстаўніцай павяеннай хвалі эміграцыі беларусаў у Брытаніі, што ўвайшла ў лік сябраў Рады БНР. У

^{xxxvii} Гэта адбылося адпаведна ў 1951 і 1952 гг.

^{xxxviii} **Натальля Арсеньнева** (1903—1997) — беларуская грамадзкая дзяячка, паэтка. Нарадзілася ў г. Баку (Азэрбайджан) у рускай дваранскай сям'і. Ад 1905 г., за выняткам 1915—1919 гг., жыла ў Вільні. Скончыла Віленскую беларускую гімназію. У 1922 г. узяла шлюб з вайскоўцам Францам Кушалем. У 1940—1941 гг. разам з сынамі Яраславам і Ўладзімерам знаходзілася ў высылцы на поўначы Казахстану. У траўні 1941 г. атрымала дазвол вярнуцца ў Беларусь. Працавала ў «Беларускай Газэце» (1942—1944), перакладала лібрэта для Менскага гарадскога тэатра, займалася рэлігійнымі перакладамі. Ад лета 1944 г. — на эміграцыі. З 1950 г. разам зь сям'ёй прыехала ў ЗША. У 1952—1954 гг. рэдагавала газэту «Беларусь», затым працавала ў нью-ёрскім офісе беларускай рэдакцыі Радыё «Свабода». Была сяброўкай Рады БНР, Галоўнай управы БАЗА, Управы БІНІМ. Пасьля сьмерці нявесткі, Натальлі Куліковіч-Кушаль, разам з мужам пераехала да сына Ўладзімера ў Рочэстэр (Нью-Ёрк).

1990-х сюды дадалося некалькі маладых беларусаў, што да канца XX ст. і перанялі справы Сэктара. Прадстаўніком Рады БНР у Вялікабрытаніі сёння зьяўляецца Мікола Пачкаеў, які рэпрэзэнтэе інтарэсы арганізацыі як на беларускіх мерапрыемствах у Брытаніі, гэтак і на міжнародных імпрэзах.

Сэктар Рады БНР ў Вялікабрытаніі цягам свае гісторыі зьяўляўся органам прадстаўніцтва інтарэсаў гэтай палітычнай структуры беларускай эміграцыі, і, верагодна, усе уздымы і недахопы яго працы былі шчыльна звязаныя ня толькі з жыццём брытанскага беларускага асяродку, але і зь дзейнасьцю самой Рады БНР.

Дэлегататура Беларускай Цэнтральнай Рады ў Вялікабрытаніі

Дакладны час стварэння Дэлегаттуры БЦР у Вялікабрытаніі невядомы. Цалкам верагодна, што гэта адбылося ў 1948—1949 гг. на хвалі падзеяў расколу беларускага руху як у Эўропе цалкам, гэтак і на Брытанскіх выспах у прыватнасьці. Вядомым нам старшынём прадстаўніцтва БЦР у Англіі быў Аркадзь Варава, прызначаны на гэтую пасаду ў 1950 г. Аднак працаваў ён нядоўга, бо ўжо ў наступным годзе зьявіўся новы старшыня — Барыс Суравы, які выконваў гэтыя абавязкі да 1953 г. Пасьля ён, паводле словаў Радаслава Астроўскага, *«адмовіўся, бо, дзякуючы сучаснаму яго матар'яльнаму палажэньню (улез у даўгі з купляй собскага дому) калі мусіць працаваць і дзень, і ноч, ён абсалютна ня мае магчымасьці знайсці яшчэ час на грамадскую працу»*¹⁴². На пасаду новага кіраўніка Дэлегаттуры БЦР Радаслаў Астроўскі часова прапанаваў Мікалая Лабанка, гэта быў чалавек старэйшага веку, былы настаўнік, чалавек *«салідны і спакойны»*. *«Ясна, будзе брыкацца, — пісаў пра яго прэзыдэнт БЦР, — але можа ад часовасьці не адмовіцца»*¹⁴³. Невядома дакладна, ці пагадзіўся згаданы беларус на прапанову, калі і пагадзіўся, то наўрад ці выконваў ускладзеныя на яго абавязкі працяглы час, бо ў беларускім асяродку была і іншая *«найадпавяднейшая»*, паводле Радаслава Астроўскага, кандыдатура — былы судзьдзя з Ашмянаў, кіраўнік Беларускага студэнцкага саюзу ў 1930-х Кастусь Глінскі. *«Інтэлігентны, з вышэйшаю асьветаю і знаньнем пэрфэкт ангельскае мовы»*, — характарызаваў яго прэзыдэнт БЦР¹⁴⁴. Аднак Кастусь Глінскі стаў кіраўніком Дэлегаттуры ў Брытаніі значна пазьней, недзе ў 1970-х, калі выйшаў на пэнсію.

Ці дзейнічала прадстаўніцтва БЦР тут ад сярэдзіны 1950-х да канца 1960-х, невядома. Да таго ж трэба ўлічваць, што ў 1962—1974 гг. БЦР афіцыйна не працавала, — Радаслаў Астроўскі прыпыніў яе дзейнасьць. Магчыма, што ў сувязі са знаходжаньнем у Лёндане самога Радаслава Астроўскага, а потым праз падзеі вакол дому ХАБР дый падзеі ў самой БЦР на эміграцыі Дэлегаттуры як такой і не існавала.

Ёсьць звесткі, што ў 1953 г. існавала таксама адмысловая Дэлегататура БЦР на Ёркшыр і Ланкашыр (рэгіёны з найбольшай колькасьцю беларусаў у Брытаніі),

кіраўніком якой быў Сяргей Шчэрба. Невядома, праўда, ці захавалася гэтая структура пасля адыходу апошняга ад кола прыхільнікаў Радаслава Астроўскага ў 1954 г. Прынамсі, ніякіх звестак пра згаданую Дэлегатуру больш знайсці не ўдалося.

На жаль, не захавалася архіваў Дэлегатуры БЦР у Вялікабрытаніі, таму звесткі пра гэтую структуру і яе дзейнасць вельмі эпізядычныя. Вядома, што Кастусь Глінскі ад імя БЦР выступаў на розных ладжаных іншымі беларускімі ці міжнароднымі арганізацыямі мерапрыемствах (асабліва імпрэзах БВФ, ганаровым сябрам якога дзеляч быў ад 1969 г.¹⁴⁵). Верагодна, намаганьнямі ў тым ліку і Кастуся Глінскага БЦР лічылася сталым сябрам Антыбальшавіцкага блёку народаў, які асабліва актыўна дзейнічаў у Брытаніі¹⁴⁶.

Кіраўнік Дэлегатуры вёў ліставаньне з іншымі дзелячамі БЦР на эміграцыі, а таксама збіраў г.зв. «нацыянальны падатак». На жаль, не засталася сьпісаў сябраў БЦР, што сплалвалі гэты падатак, таму і самі абсягі дзейнасці найбольш працяглага кіраўніка Дэлегатуры Кастуся Глінскага ацаніць складана.

Прыкладам ініцыятываў Кастуся Глінскага застаўся ягоны ліст да прэзыдэнта БЦР Нікандра Мядзейкі^{xxxix} ад 1978 г, дзе ўтрымлівалася просьба аб наданьні чарговых вайсковых рангаў Антанію Бураку (старшага лейтэнанта) і Мікалаю Гаховічу (капітана), а таксама ганараваньня актыўных беларусаў вайсковымі і юбілейнымі ўзнагародамі: палкоўніка а. Вячаслава Тарановіча, настаяцеля прыходу ў Лёндане, маёра Паўла Юнаха, скарбніка БВФ, актыўнага сябру БВФ і камітэта БПЦ у Лёндане, маёра Мікалая Залогу, сакратара царкоўнага камітэту і кіраўніка Лёнданскага аддзелу БВФ, палкоўніка Барыса Суравога, сябра прыходу, старшага лейтэнанта Антона Бурака, сябру Рэвізійнай камісіі Беларускай праваслаўнай царквы ў Лёндане, лейтэнанта Мікалая Дзеніса, сябру царкоўнага камітэту і актыўнага сябру БВФ, Марыю Галубінку, кіраўніцу хору і сяброўку царкоўнага камітэту, Міколу Сеньку, сябру прыходу, а таксама Ёўладзіміра Грамяку, былога актыўнага сябру ХАБР, сябру царкоўнага камітэту, *«ахвярнага і шчырага патрыёта-беларуса»*¹⁴⁷. Кастусь Глінскі меркаваў, што *«узнагароды заахвоўцаў людзей да працы і да шырэйшага ўдзелу ў жыцьці грамадзка-палітычным»*¹⁴⁸.

^{xxxix} **Нікандар Мядзейка** (1914—1987) — беларускі грамадзкі дзеляч. Вучыўся ў настаўніцкай сэмінарыі ў Барунах да яе ліквідацыі ў 1932 г. Скончыў гімназію ў Вільні. У 1936—1939 гг. — у польскім войску. У 1939—1941 гг. працаваў настаўнікам беларускай мовы й літаратуры ў Маладзечне. Падчас нямецкай акупацыі — школьны інспэктар у Маладзечанскім павеце, затым — у Лідзкай акрузе. Зь лістапада 1942 г. да верасня 1943 г. — кіраўнік акруговай управы БНС у Глыбокім. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У паваеннай Нямеччыне (француская зона акупацыі) скончыў унівэрсытэт *UNRRA* з дыплёмам інжынэра мэліярацыі. У лютым 1948 г. пераехаў у Францыю. Прэзыдэнтам Радаславам Астроўскім вызначаны кіраўніком Дэлегатуры БЦР у Францыі. У красавіку 1954 г. разам зь сям'ёй выехаў у ЗША. Жыў у Нью-Брансуіку (Нью-Джэрзі). 4 верасня 1954 г. прызначаны першым віцэ-прэзыдэнтам БЦР. Быў скарбнікам БККА. На XVIII Пленуме БЦР (3—4 ліпеня 1977 г.) абраны прэзыдэнтам БЦР. Пахаваны на беларускіх могілках у Саўт-Рывэры.

Няма звестак пра тое, хто стаў прадстаўніком БЦР у Вялікабрытаніі пасля сьмерці Кастуся Глінскага. Магчыма, што ніхто. Бо ў 1980-х гг. ніякіх звестак пра гэтую структуру больш не зьяўлялася. Складана адэкватна ацаніць і значэньне Дэлегатуры для беларускага жыцьця. Яна трымалася на дзейнасьці фактычна адной асобы, ад ініцыятывы якой цалкам залежала. Верагодна, большая колькасьць згадак пра Дэлегатуру БЦР у 1970-х была зьвязаная з тым, што яе кіраўнік Кастусь Глінскі ў гэты час проста меў магчымасьць больш часу надаваць грамадзкай працы. У некаторым сэнсе значэньне Прадстаўніцтва можна вызначыць як пэўны вонкавы кантроль за дзейнасьцю асяродку прыхільнікаў БЦР у Брытаніі. Эфэктыўнасьць і мэтазгоднасьць гэтага кантролю сёньня ацаніць цяжка. Магчыма, будучыя дасьледнікі гісторыі БЦР на эміграцыі здолеюць гэта зрабіць.

Каардынацыйны камітэт беларускіх арганізацый у Вялікабрытаніі

Шырокая грамадзкая актыўнасьць беларусаў у Брытаніі пры канцы 1940-х гг. паставіла на парадак дня праблему неабходнасьці каардынацыі дзейнасьці разнастайных нацыянальных арганізацый. У выніку ў чэрвені 1949 г. быў пакліканы да жыцьця адмысловы Каардынацыйны камітэт беларускіх арганізацый у Вялікабрытаніі (ККБА). Сярод яго мэтаў вылучалася каардынаваньне дзейнасьці паасобных беларускіх арганізацый у дачыненні адна да адной, у ладжаньні супольных імпрэзаў, у супрацы зь беларускімі і іншанацыянальнымі суполкамі¹⁴⁹.

Ад самага пачатку ККБА быў структурай прыхільнікаў Рады БНР і меўся прадстаўляць арганізацыі, якія ўваходзілі ў яго склад у САБЭ. Каардынацыйны камітэт склалі Згуртаваньне беларусаў у Вялікабрытаніі, Згуртаваньне беларускіх камбатантаў, Беларускае акадэміцкае хрысьціянскае аб'яднаньне «Жыцьцё», Беларускі незалежніцкі народна-хрысьціянскі рух, брытанскі сэктар Саюзу беларускіх журналістаў і Беларускі дом у Лёндане. Кіраваньнем ККБА займаўся адмыслова абраны Прэзыдыюм, якім па чарзе кіравалі старшыні ўваходзячых у Камітэт арганізацыяў (па 6 месяцаў). Як і іншыя тагачасныя лёнданскія структуры, гэтая разьмясьцілася ў Беларускам доме¹⁵⁰.

Адной зь першых і ці не найбольш важных ініцыятываў ККБА стала стварэньне ў студзені 1950 г. адмысловага Беларускага выдавецкага фонду, які павінен быў акумуляваць сродкі на выданьне часопісу «На Шляху» ды іншыя выдавецкія праекты, а таксама займацца кальпартажам беларускай прэсы. Добрая ідэя аб'яднаньня намаганьняў розных арганізацый для падтрыманьня выдавецкай справы адразу сустрэлася зь вялікімі складанасьцямі ў сваёй рэалізацыі. Сродкі на заклік Выдавецкага фонду зьбіраліся вельмі марудна, ды і сябры беларускіх арганізацый не асабліва актыўна цікавіліся беларускай прэсай. Так, на канец 1950 г. толькі 35% сябраў ККБА выпісвалі беларускія выданьні¹⁵¹. Праўда, Беларускае выдавецкае фонд здолеў выдаць

адзін нумар свайго ўласнага Камунікату з тлумачэннем мэтай дзейнасці і заклікам да ахвяраванняў на выдавецкую справу, аднак вялікіх вынікаў гэта не дало.

Не паспрыяў эфэктыўнай працы Фонду і скандал зь беспадстаўнымі абвінавачаннямі яго першага кіраўніка Якуба Амора (Кастуся Кадушкі) у растраце грамадзкіх грошай. Такую інфармацыю распаўсюдзіў па рэгіёнах кіраўнік Сэктару БНР на Вялікабрытанію Аляксандар Лашук, які, па дакладным высвятленні справы з дапамогай адмыслова пакліканай рэвізійнай камісіі, мусіў пісьмова адклікаць свае абвінавачанні ды прасіць прабачэння ў старшыні Выдавецкага фонду. Аднак непрыемны інцыдэнт не паспрыяў дзейнасці арганізацыі, тым больш што вынікам яго стаў сыход з пасады яе кіраўніка¹⁵².

Больш эфэктыўна здолеў наладзіць працу Беларускага выдавецкага фонду Міхась Скрыньнік, які, праўда, засяродзіўся пераважна на кальпартэрскай працы. На 1953 г. у Вялікабрытаніі было ўжо 170 падпісчыкаў беларускіх выданняў, а ў касе Фонду — каля 125 фунтаў (у 1950 — каля 20 фунтаў). Аднак на гэтым Міхась Скрыньнік сышоў з пасады кіраўніка гэтай структуры, і надалей дзейнасць яе фактычна спынілася¹⁵³. Да таго часу стала відавочна, што і выхад часопісу «На Шляху» спыніўся назаўсёды, ды і ўласны Камунікат ККБА ня вытрымаў больш за адно выданне (яшчэ у 1951 г.).

Зь іншых кірункаў дзейнасці ККБА можна ўзгадаць ладжаньне святавання 25 Сакавіка ў Лёндане ў 1953 г. Тады не было традыцыйнай акадэміі. Загадзя былі разасланыя запросіны сваім і чужынцам у англійскай мове. У толькі што адноўленым Беларускім доме ў Лёндане быў арганізаваны буйны вечар старшыня ККБА, які спачатку выказаў жаль з нагоды сьмерці каралевы Марыі (1867—1953) і прачытаў тэлеграму, якую ККБА накіраваў каралеве Лізаветце II. Потым выступаў англійскі палітык-кансерватар Дэвід Ўэбстэр (*David William Ernest Webster*, 1923—1969). Гэта быў першы выпадак, калі беларусы слухалі брытанца, што выказваўся аб незалежнасці Беларусі. Ён гаварыў як прыватная асоба, але быў добра абазначаны ў беларускай праблеме. У залі было шмат англічан. Акрамя таго прамаўлялі і прадстаўнікі іншых нацыянальнасцяў. Потым была гутарка за сталамі пад песьні зь беларускіх кружэлак. Сярод прысутных былі прафэсары, вайскоўцы, палітычныя дзеячы, журналісты¹⁵⁴. Гэта бадай што адзінае падобнае мерапрыемства, ладжанае менавіта высілкамі ККБА. Трэба заўважыць, што яно стала ці ня першай падобнай імпрэзай з шырокім удзелам небеларусаў, ініцыятыву правядзення якіх ужо ў наступным 1954 г. падхапіла новастворанае Англа-беларускае таварыства.

Уласна каардынацыйная дзейнасць Камітэту сама па сабе не была вельмі эфэктыўнай. У яго склад уваходзілі пераважна малаактыўныя і, за выключэннем ЗБВБ, даволі малаколькасныя паводле сяброўства арганізацыі. Прычым іх удзельнікамі і кіраўнікамі найчасцей былі адны і тыя ж асобы. Таму само каардынаваньне дзейнасці на пэўным этапе, калі большасць арганізацый ужо мала праяўлялі актыўнасць (недзе да 1953 г.), страціла ўсялякі сэнс. Менавіта таму на паседжанні ККБА ў студзені 1953 г. было пастаўленае пытаньне аб мэтазгоднасці

далейшага існавання арганізацыі і разгляд яго перанесены на наступную сходку¹⁵⁵. На жаль, матэрыялаў з таго апошняга сходу не захавалася, аднак, зважаючы на адсутнасць звестак і дакумэнтаў пра дзейнасць ККБА пасля 1953 г., можна меркаваць пра прынятую пастанову. Ад таго часу асноўная беларуская дзейнасць сканцэнтравалася вакол ЗБВБ.

¹ Заклік Камісіі дзеля арганізацыі беларускіх камбатантаў да беларускіх вайскоўцаў // Беларус на Чужыне. №10(14). 1948. С. 9.

² Ліст Вінцэнта Жук-Грышкевіча да Франца Кушала ад 15.04.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.

³ Statut Zhurtavannia Biełaruskich Kambatantau u V. Brytanii. 21.11.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.

⁴ Зьезд Згуртавання Беларускіх Камбатантаў у Ангельшчыне // Бацькаўшчына. №40(43). 1948. С. 4.

⁵ Kambatant. Kroki Zhurtavannia Biełaruskich Kambatantau u V. Brytanii // Biełarus na Čužynie. № 21(25). 1949. S. 8.

⁶ Наш дорогаўсказ // Змагар. №1. 1949. С. 1—2.

⁷ A. N. Spravazdača z druhoja zjazdu Z.B.K. u V. Brytanii // Zmanar. №2. 1950. S. 3—4.

⁸ A.N. Spravazdača z druhoja zjazdu Z.B.K. u V. Brytanii // Zmanar. №2. 1950. S. 3.

⁹ Імяны спісак сяброў ЗБК, упраўненых да галасавання на Звычайным 4-тым Агульным зьездзе сяброў і дэлегатаў, адбытым ў днях 14—15 сакавіка 1953 г. у горадзе Брадфорд. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.

¹⁰ Імяны спісак сяброў ЗБК, упраўненых да галасавання на Звычайным 4-тым Агульным зьездзе...

¹¹ Хвалько Л. Агульны зьезд ЗБК у Бірмінгаме // Бацькаўшчына. №42(224). 1954.

¹² Імяны спісак сяброў ЗБК, упраўненых да галасавання на Звычайным 4-тым Агульным зьездзе...

¹³ Крушына Я. У Шэфільд // Бацькаўшчына. №17(148). 1953.

¹⁴ Справаздача зь дзейнасці дружыны ЗБК у Брадфардзе за 02.12.1954. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.

¹⁵ Імяны спісак сяброў ЗБК, упраўненых да галасавання на Звычайным 4-тым Агульным зьездзе...

¹⁶ Kambatant. Kroki Zhurtavannia Biełaruskich Kambatantau u V. Brytanii // Biełarus na Čužynie. No. 21(25). 1949. S. 8.

¹⁷ Імяны спісак сяброў ЗБК, упраўненых да галасавання на Звычайным 4-тым Агульным зьездзе...

¹⁸ Імяны спісак сяброў ЗБК, упраўненых да галасавання на Звычайным 4-тым Агульным зьездзе...

¹⁹ Справаздача зь дзейнасці дружыны ЗБК у Бэрсэле на Пятым Агульным зьездзе ЗБК. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.

²⁰ Праатакол 4-га агульнага зьезду Згуртавання Беларускіх Камбатантаў 15.03.1953 у Брэдфардзе. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.

- ²¹ З песняню ў камбатантаў // Божым Шляхам. №60. 1954. С. 29.
- ²² 4. Sprava Bieztalkovaha vystupliennia sp. Astrouskaha // Kamunikat №3 Zhurtavannia Bielaruskich Kambatantau u V. Brytanii. 12.1950.
- ²³ Zhurtavannie Bielaruskich Kambatantau u V. Brytanii. Kamunikat №5. 07.01.1954; Пратакол 4-га агульнага зьезду Згуртаваньня Беларускіх Камбатантаў 15.03.1953 у Брадфардзе. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ²⁴ Ліст Радаслава Астроўскага да Людвіка Зарэчнага ад 07.12.1951. Захоўваецца ў архіве Беларускай царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).
- ²⁵ Адозва // Аб'яднаньне. №1(40). 1952. С. 10—13.
- ²⁶ Інфармацыйнае Бюро Прапагандна-Палітычнага Аддзела Штаба БВР. Інфармацыйнае паведамленьне [Лёндан 16.03.1952] // Незалежная Беларусь. Цэнтральны орган Беларускага Вызвольнага Руху. №1. Чэрвень 1952. С. 2.
- ²⁷ Інфармацыйнае Бюро Прапагандна-Палітычнага Аддзела Штаба БВР. Інфармацыйнае паведамленьне... С. 2.
- ²⁸ У Штабе БВР // Незалежная Беларусь. Цэнтральны орган Беларускага Вызвольнага Руху. №1. чэрвень 1952. С. 4.
- ²⁹ Із часовага Статута БВР. Артыкул 38. Адносіны да нашых унутрынацыянальных пытанняў // Незалежная Беларусь. Цэнтральны орган Беларускага Вызвольнага Руху. №1. чэрвень 1952 г. С. 3—4.
- ³⁰ Із часовага Статута БВР. Артыкул 38...
- ³¹ Штаб Беларускага Вызвольнага Руху [Пастанова] // Незалежная Беларусь. Цэнтральны орган Беларускага Вызвольнага Руху. №1. чэрвень 1952. С. 3.
- ³² Дарагія Беларусы і Беларускі! [Сумесны зварот кіраўніцтва ХАБР і БВР] // Летпіс Беларускай Эміграцыі. №56. С. 11—12.
- ³³ Сілач. Сябра БВР Аддзелу з Брадфард. Прэзыдэнт Беларускай Цэнтральнай Рады праф. Р. Астроўскі на сяброўскім вечары ў аддзеле БВР Брадфард // Аб'яднаньне. №2(47). 1952. С. 9—10.
- ³⁴ Міхась. Беларус з Манчэстэр. Прэзыдэнт БЦР у Манчэстэр // Аб'яднаньне. №2(47). 1952. С.1—9.
- ³⁵ Да нашых чытачоў // Незалежная Беларусь. Цэнтральны орган Беларускага Вызвольнага Руху. №1. чэрвень 1952. С. 4.
- ³⁶ Да нашых чытачоў // Незалежная Беларусь. Цэнтральны орган Беларускага Вызвольнага Руху. №1. чэрвень 1952. С. 4.
- ³⁷ З арганізацыйнага жыцьця. Англія, Манчэстэр // Незалежная Беларусь. Цэнтральны орган Беларускага Вызвольнага Руху. №8 (14). 1953. С. 4.
- ³⁸ Камунікат // Незалежная Беларусь. №1(7). 1953.
- ³⁹ Адказ рэдакцыі // Жыве Беларусь! № 7. 1958. С. 5.
- ⁴⁰ Ліст Радаслава Астроўскага да Юрыя Сабалеўскага ад. 28.05.1952. Захоўваецца ў архіве Беларускай царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).
- ⁴¹ Ліст Радаслава Астроўскага да Аляксандра Русака ад 03.09.1953. Захоўваецца ў архіве Беларускай царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).
- ⁴² Ліст Аляксандра Русака да Радаслава Астроўскага ад 21.05.1952. Захоўваецца ў архіве Беларускай царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).
- ⁴³ 1-шы Агульны Зьезд сяброў БВР // Беларускае Слова. №4(18). 1954. С. 3.
- ⁴⁴ Прысутны. Мардабой на Красявым зьездзе фальшывага Б.В.Р. // Народны Кліч. №1. 1954. С. 7.

- ⁴⁵ Прысутны. Мардабой на Красявым зьездзе фальшывага Б.В.Р. // Народны Кліч. №1. 1954. С. 7.
- ⁴⁶ Ліст М. Ёкшы // Летаніс Беларускай Эміграцыі. №53. С. 194.
- ⁴⁷ Шчэрба С. Адчынены ліст Да ўсіх Сяброў Беларускага Вызвольнага Руху праз рукі кіраўнікоў Органаў БВР. 20.09.1954. Захоўваецца ў архіве Беларускай бібліятэкі і музэя імя Ф. Скарыны ў Лёндане.
- ⁴⁸ Шчэрба С. Адчынены ліст Да ўсіх Сяброў Беларускага вызвольнага Руху праз рукі кіраўнікоў Органаў БВР. 20.09.1954...
- ⁴⁹ The Manifesto of the Byelarusian Liberation Movement. Manchester, August 1954.
- ⁵⁰ Ліст Людвіка Зарэчнага да Антона Даніловіча ад 11.10.1954. // Летаніс Беларускай Эміграцыі. №53. С. 192.
- ⁵¹ Шчэрба С. Адчынены ліст Да ўсіх Сяброў Беларускага вызвольнага Руху праз рукі кіраўнікоў Органаў БВР. 20.09.1954...
- ⁵² Камунікат Цэнтральнага Камітэту БВР у справе штабу Беларускага Вызвольнага Руху // Інфармацыйны Бюлетэнь Галоўнага Штабу Беларускага Вызвольнага Руху. №25. 1955.С. 3.
- ⁵³ Ліст Радаслава Астроўскага да Юрыя Сабалеўскага ад 30.03.1954. Захоўваецца ў архіве Беларускай царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).
- ⁵⁴ А. Ш. 3 беларускага жыцця // Інфармацыйны Бюлетэнь Галоўнага Штабу Беларускага Вызвольнага Руху. №25. 1955.С. 5.
- ⁵⁵ Інфармацыйны Бюлетэнь БВР. №27. 1955.
- ⁵⁶ Шпігановіч А. Шматпаважаныя Беларусы і Беларускі! [Адозва]. Захоўваецца ў архіве Беларускай бібліятэкі і музэя імя Ф. Скарыны ў Лёндане.
- ⁵⁷ Справаздача Генеральнага Сакратара ЦК БВР з праробленай працы (працяг) // Інфармацыйны Бюлетэнь ЦК Беларускага Вызвольнага Руху. №33. 1957. С.1—2.
- ⁵⁸ Справаздача Генеральнага Сакратара ЦК БВР з праробленай працы (працяг)...
- ⁵⁹ Бохан. БВР на незалежным шляху. 2-гі Агульны Усеэміграцыйны з'езд БВР — Інфармацыйнае паведамленьне // Інфармацыйны Бюлетэнь Беларускага Вызвольнага Руху. №31. 1957. С. 1—3.
- ⁶⁰ Рэзалюцыя // Інфармацыйны Бюлетэнь ЦК Беларускага Вызвольнага Руху. №32. 1957. С. 4
- ⁶¹ Бохан. БВР на незалежным шляху. 2-гі Агульны Усеэміграцыйны з'езд БВР — Інфармацыйнае паведамленьне...
- ⁶² Бохан. БВР на незалежным шляху. 2-гі Агульны Усеэміграцыйны з'езд БВР — Інфармацыйнае паведамленьне...
- ⁶³ Бохан. БВР на незалежным шляху. 2-гі Агульны Усеэміграцыйны з'езд БВР — Інфармацыйнае паведамленьне...
- ⁶⁴ Бохан. БВР на незалежным шляху. 2-гі Агульны Усеэміграцыйны з'езд БВР — Інфармацыйнае паведамленьне...
- ⁶⁵ Рэзалюцыя II Агульнага Усеэміграцыйнага З'езду БВР у справе ўнутраных спраў БВР // Інфармацыйны Бюлетэнь Беларускага Вызвольнага Руху. №31. 1957. С. 3—4.
- ⁶⁶ Бохан. БВР на незалежным шляху. 2-гі Агульны Усеэміграцыйны з'езд БВР — Інфармацыйнае паведамленьне...
- ⁶⁷ Бохан. Рэзалюцыя у справе вонкавых спраў // Інфармацыйны Бюлетэнь Беларускага Вызвольнага Руху. №31. 1957. С. 4.
- ⁶⁸ С. А. Ш. I нарада ЦК БВР // Інфармацыйны Бюлетэнь Беларускага Вызвольнага Руху. №31. 1957. С.4—5.
- ⁶⁹ Інфармацыйны Бюлетэнь ЦК Беларускага Вызвольнага Руху. №32. 1957. С. 4.

- ⁷⁰ Інфармацыйны Бюлетэнь ЦК Беларускага Вызвольнага Руху. №32. 1957. С. 4.
- ⁷¹ Ліст Сяргея Шчэрбы да Янкі Міхалюка. 05.02.1968. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁷² Інфармацыйнае паведамленьне Прэзідыюму Другога агульнага Чарговага зьезду БВР // Жыве Беларусь! №2. 1958. С. 3.
- ⁷³ Прысутны. 4-ыя ўгодкі БВР // Жыве Беларусь! № 7. 1958. С. 4—5.
- ⁷⁴ Жыве Беларусь! №13. 1962. С. 5.
- ⁷⁵ Іскрыцкі М. З майго жыцця Мітрафорнага Пратаярэя Міхаіла Іскрыцкага. Манчэстэр: Выдавецтва Б.В.Р., [2006]. С. 64.
- ⁷⁶ Камітэт БВР у гор. Манчэстэр. Камунікат з дня 16.08.1973. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ⁷⁷ Манчэстэр. Лондан // Званіца. №1. 1974. С. 25.
- ⁷⁸ Ліст Дзьмітрыя Касмовіча да Радаслава Астроўскага ад 25.11.1954. Захоўваецца ў архіве Беларускай царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).
- ⁷⁹ Загад Радаслава Астроўскага ад 27.10.1954. Копія захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ⁸⁰ Статут БВФ. Эміграцыя: 1955.
- ⁸¹ Ліст Дзьмітрыя Касмовіча да Радаслава Астроўскага ад 18.03.1955. Захоўваецца ў архіве Беларускай царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).
- ⁸² Статут БВФ. Эміграцыя: 1955.
- ⁸³ Статут БВФ. Эміграцыя: 1955.
- ⁸⁴ Статут БВФ. Эміграцыя: 1955.
- ⁸⁵ Ліст Янкі Бунчука-Будзіча да Дзьмітрыя Касмовіча ад 07.09.1956. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ⁸⁶ Ліст Янкі Бунчука-Будзіча да Дзьмітрыя Касмовіча ад 14.03.1958. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ⁸⁷ Ліст Янкі Бунчука-Будзіча да Дзьмітрыя Касмовіча ад 07.09.1956...
- ⁸⁸ Ліст Янкі Бунчука-Будзіча да Дзьмітрыя Касмовіча ад 30.08.1956. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ⁸⁹ Ліста Кастуся Глінскага да Дзьмітрыя Касмовіча ад 20.08.1975. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ⁹⁰ Ліст Янкі Бунчука-Будзіча да Дзьмітрыя Касмовіча ад 07.09.1956...
- ⁹¹ Ліст Янкі Бунчука-Будзіча да Дзьмітрыя Касмовіча ад снежань 1956. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ⁹² Ліст Янкі Бунчука-Будзіча да Дзьмітрыя Касмовіча ад 09.02.1958. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ⁹³ Ліст Янкі Будзіча да Дзьмітрыя Касмовіча ад 30.09.1958. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ⁹⁴ Ліст Янкі Бунчука да Дзьмітрыя Касмовіча ад 31.01.1966. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ⁹⁵ Ліст Янкі Бунчука да Дзьмітрыя Касмовіча ад 11.10.1963. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ⁹⁶ Ліст Янкі Бунчука да Дзьмітрыя Касмовіча (з дадаткам копіі ліста з інстутута Гувэра) ад 17.08.1976. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ⁹⁷ Стаўпіскі М. Манчэстэр // Беларус. №204. 1974.; Стаўпіскі М. Сакавіковыя ўгодкі ў Манчэстэры // Беларус. №252. 1978.; Ня гэткай дарогай // Беларус. №198. 1973.
- ⁹⁸ Ліст Янкі Бунчука да Дзьмітрыя Касмовіча ад 25.06.1962. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.

- ⁹⁹ А. Г. Лідс — Ангельшчына // Барацьба. №3(10). 1957. С. 13.
- ¹⁰⁰ К.Ш. Манчэстэр — Ангельшчына // Барацьба. №3(10). 1957. С. 11.
- ¹⁰¹ Ліст Янкі Будзіча да Дзьмітрыя Касмовіча ад 19.07.1960. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ¹⁰² Ліст Янкі Бунчука да Дзьмітрыя Касмовіча ад 25.06.1962. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ¹⁰³ Ліст Янкі Бунчука да Дзьмітрыя Касмовіча ад 31.01.1966. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ¹⁰⁴ Ліст Янкі Бунчука да Дзьмітрыя Касмовіча ад 03.11.1962. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ¹⁰⁵ Ліст Янкі Бунчука да Алеся Жданковіча [1968]. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹⁰⁶ Тыдзень Паняволеных Народаў // Камунікат ЗБББ. №70. 20.12.1969.
- ¹⁰⁷ Лондан // Званіца. №1. 1974. С. 23—24.
- ¹⁰⁸ Дэманстрацыя пад лэзунгам: «Вольнасьць нацыям паняволеных Масквой» // Званіца (2). №4. 1981. С. 33.
- ¹⁰⁹ Ліст Янкі Бунчука да Алеся Жданковіча [1968]. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹¹⁰ Фотаздымкі для часопіса «Барацьба», захоўваюцца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ¹¹¹ З'езд сяброў і прыхільнікаў БВФ у Нотынгем (Англія) // Званіца (2). №1. 1979. С. 32.; Крушына Я. Зьезд Беларускага Вызвольнага Фронту ў Ангельшчыне // Беларус. №255—256. 1978.
- ¹¹² Ліст Янкі Бунчука да Дзьмітрыя Касмовіча ад 03.1975. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ¹¹³ Ліст Дзьмітрыя Касмовіча да Нікандра Мядзейкі ад 27.09.1977. Захоўваецца ў архіве Беларускай царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).
- ¹¹⁴ Ліст Дзьмітрыя Касмовіча да Нікандра Мядзейкі ад 27.09.1977...
- ¹¹⁵ Ліст Янкі Бунчука да Дзьмітрыя Касмовіча ад 24.01.1967. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ¹¹⁶ Ліст Янкі Бунчука да Дзьмітрыя Касмовіча ад 04.07.1967. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ¹¹⁷ Кароткі агляд працы праробленай Краёвым Штабам БВФ у В. Брытаніі, дасланы Янкам Бунчуком Дзьмітрыю Касмовічу зь лістом ад 20.09.1979. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ¹¹⁸ Кароткі агляд працы праробленай Краёвым Штабам БВФ у В. Брытаніі...
- ¹¹⁹ Кароткі агляд працы праробленай Краёвым Штабам БВФ у В. Брытаніі...
- ¹²⁰ Кароткі агляд працы праробленай Краёвым Штабам БВФ у В. Брытаніі...
- ¹²¹ Беларускі ўдзел у міжнародных канфэрэнцыях. Лёндан, 21—24.XI.1985. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ¹²² Прысутны. 47-я ўгодкі Другога Усебеларускага кангрэсу ў Лондане // Голас Часу. №14. 1991. С. 32—33.
- ¹²³ Сябра БННХР. Б.Н.Н.Х.Р. // Беларус на Чужыне. №7(11). 1948. С. 3—4.
- ¹²⁴ Праграма Беларускага Незалежніцкага Народна-Хрысціянскага Руху. Лёндан, 28.03.1948. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹²⁵ Праграма Беларускага Незалежніцкага Народна-Хрысціянскага Руху. Лёндан, 28.03.1948...
- ¹²⁶ Праграма Беларускага Незалежніцкага Народна-Хрысціянскага Руху. Лёндан, 28.03.1948...
- ¹²⁷ Статут Беларускага Незалежніцкага Народна-Хрысціянскага Руху. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.

- ¹²⁸ Рэзалюцыя Першага Агульнага Зьезду БННХР адносна становішча сярод Беларускай эміграцыі // Беларус на Чужыне. №7(11). 1948. С. 4—5.
- ¹²⁹ Što takoje BNNChR. Лёндан, 24.01.1949.
- ¹³⁰ Ліст Вінцэнта Жук-Грышкевіча да Галоўнай Управы САБЭ ад 11.10.1949. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹³¹ 4-ty Nadzvyčajny Zjezd siabrou BNNChR // Kamunikat №1. Kirauničaha Centru BNNChR. London, 18.04.1950.
- ¹³² Instrukcyja №2 Kirujuczy Centr BNNCHR. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹³³ Apytальнік dla siabrou Biel. Niez. Nar. Chr. Ruchu. [1950]. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹³⁴ B.N.N.Ch.R. // Na Slachu. №10. 1950. S. 9.
- ¹³⁵ B.N.N.Ch.R. // Na Slachu. №10. 1950. S. 9.
- ¹³⁶ Іменны сьпіс сябраў Рады БНР у Вялікабрытаніі. Захоўваецца ў кіраўніка Сэктару Рады БНР.
- ¹³⁷ Пратакол канфэрэнцыі старшынь беларускіх арганізацый ў В. Брытаніі з Прадстаўніком Рады БНР на В. Брытанію дня 19.06.1949. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹³⁸ Пратакол канфэрэнцыі старшынь беларускіх арганізацый ў В. Брытаніі...
- ¹³⁹ Pavažany spradaru! [Зварот Прадстаўніцтва Рады БНР у Вялікабрытаніі]. Ад 20.06.1949. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹⁴⁰ Пратакол перадачы актаў Сэктару Рады БНР у В. Брытаніі. Ад 06.08.1950. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹⁴¹ Іменны сьпіс сябраў Рады БНР у Вялікабрытаніі. Захоўваецца ў кіраўніка Сэктару Рады БНР.
- ¹⁴² Ліст Радаслава Астроўскага да Аляксандра Русака ад 03.09.1953. Захоўваецца ў архіве Беларускай царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).
- ¹⁴³ Ліст Радаслава Астроўскага да Аляксандра Русака ад 03.09.1953...
- ¹⁴⁴ Ліст Радаслава Астроўскага да Аляксандра Русака ад 03.09.1953...
- ¹⁴⁵ Ганаровая грамата Кастусю Глінскаму ад 25.12.1969 г. Копія захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ¹⁴⁶ 35-ці годзьдзе Анты-бацьшавіцкага блёку (1943—1978) // Званіца (2). №1. 1979. С. 34.
- ¹⁴⁷ Ліст Кастуся Глінскага да Нікандра Мядзейкі ад. 08.08.1978. Захоўваецца ў архіве Беларускай царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).
- ¹⁴⁸ Ліст Кастуся Глінскага да Нікандра Мядзейкі ад. 08.08.1978...
- ¹⁴⁹ Statut Kaardynacyjnaha Kamitetu Bielaruskich arhanizacyj. 1953 г. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹⁵⁰ Kamunikat №1. Kaardynacyjnaha Kamitetu Bielaruskich Arhanizacyjau u V. Brytanii. 7 traunia 1951 h.
- ¹⁵¹ Пратакол ККБА ад 21.11.1950 г. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹⁵² Kamunikat №1. Kaardynacyjnaha Kamitetu Bielaruskich Arhanizacyjau u V. Brytanii. 7 traunia 1951 h.
- ¹⁵³ Pratakol pasiedzannia KKBА ad 05.01.1953. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹⁵⁴ 25 сакавіка ў Лёндане // Божым Шляхам. №53. 1953; Рэха Сакавіка. Лёндан // Беларус. №10(34). 16.05.1953.
- ¹⁵⁵ Pratakol pasiedzannia KKBА ad 05.01.1953...

Частка 5.

РЭЛІГІНАЕ ЖЫЦЦЁ І АРГАНІЗАЦЫІ БЕЛАРУСАЎ У ВЯЛІКАБРЫТАНІІ

Польская аўтакефальная праваслаўная царква і беларусы ў паваеннай Брытаніі

Тое, што беларуская паваенная эміграцыя ў Вялікабрытаніі на 90% складалася з жаўнераў Польскага войска на Захадзе, абумовіла характар развіцця беларускага царкоўнага жыцця на Брытанскіх выспах пры канцы 1940-х — у пачатку 1950-х. Побач з эвакуяванымі зь Італіі жаўнерамі ў Брытаніі апынуліся і сьвятары Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы (ПАПЦ), якія служылі ў войску ў якасці армейскіх капэлянаў, а таксама два япіскапы: Сава і Мацьвей.

Сава (Георгі (Юры) Саветаў, 1898—1951). Георгі (Юры) Саветаў нарадзіўся ў Пецярбургу. Падчас Першай сусьветнай вайны служыў у царскім войску афіцэрам палка гвардзейскіх грэнадзёраў, затым — у *Добровольческой* арміі ген. Дзянікіна. Браў удзел у знакамітым Лядовым паходзе. Ад 1920 г. — на эміграцыі.

Вызначальным стаў пераезд у Бялград, дзе Юры Саветаў скончыў тэалягічны факультэт унівэрсытэту (1922), а ў 1922 г. быў пастрыжаны ў манахі пад імем Сава, у 1925 г. высьвечаны ў сьвятара. Быў настояцелем Сьвята-Мікалаеўскага падвор'я ў Бары (Італія, 1925—1926). У 1926 г. пераехаў у Польшчу, перайшоў у юрысдыкцыю ПАПЦ. Вучыўся на факультэце тэалёгіі Варшаўскага ўнівэрсытэту, быў дырэктарам інтэрнату для студэнтаў-багасловаў. У 1928—1929 гг. служыў у праваслаўных прыходах у Мюнхэне і Будапэшце. У красавіку 1929 г. у Варшаве ўзьведзены мітрапалітам Дзянісам у сан архімандрыта. У 1933—1937 гг. — япіскап Люблінскі, ад 1937 г. ачоліў Гарадзенскую эпархію. Быў адным з арганізатараў Праваслаўнага навукова-выдавецкага інстытуту ў Горадні (сьнежань 1938) і ініцыятараў выданьня на польскай мове часопіса *Przeгляд Prawosławny*.

З пачаткам Другой сусьветнай вайны пакінуў дзяцэзію і выехаў за мяжу. Да лістапада 1940 г. жыў у Англіі, потым выехаў у ЗША, дзе апекаваўся праваслаўнымі выхадцамі ў Польшчы. У верасьні 1943 г. прыбыў у Польскую армію на Ўсходзе, дзе быў прызначаны шэфам праваслаўных вернікаў Другога польскага корпусу (у чыне брыгаднага генэрала). У 1946—1949 гг. — у Польскім корпусе прыстасаваньня і разьмяшчэньня ў Вялікабрытаніі. *Кіраўнік польскіх парафій праваслаўных на чужыне*, з красавіка 1947 г. — у сане архіепіскапа. Уваходзіў у Галоўную раду Саюзу паўночна-ўсходніх земляў. Памёр 21 траўня 1951 г. Пахаваны на могілках Бромптан (*Brompton*) у Лёндане.

Мацьвей (Mateusz) (Канстанцін (Konstanty) Сямашка, 1894—1985). Нарадзіўся ў в. Бабіцэ Білгорайскага павету (сёньня — паўднёва-ўсходняя Польшча) у сям'і

праваслаўнага сьвятара. Скончыў гімназію ў Хэлме (1912), вучыўся ў праваслаўнай духоўнай сэмінарыі, ад 1914 г. — у Варшаўскім унівэрсытэце. У 1915 г. перад наступам нямецкіх войск эвакуяваны ва Ўкраіну, у Нежын Чарнігаўскай губэрні, дзе скончыў гістарычна-філялягічны інстытут. Працаваў у мясцовай гімназіі. Ад чэрвеня 1919 г. да лютага 1920 г. служыў як паручнік артылерыі ў Добраахвотніцкай арміі генэрала Дзянікіна. Ад 1920 г. — у Польшчы, жыў у Аляксандраве Куяўскім. Працаваў у мясцовай гімназіі, быў рэфэрэнтам праваслаўнай мітрапалітальнай кансысторыі ў Варшаве. 25 чэрвеня 1922 г. высьвечаны на сьвятара мітрапалітам Варшаўскім Юрыем (Ярашэўскім). Служыў настаяцелем у Тарнаградзе (Білгорайскі павет). У красавіку 1925 г. прызначаны акруговым капэлянам у камандаваньне Акруговага корпусу ў Кракаве, з 1932 г. служыў дэканам праваслаўнага душпастырства ў Акруговым корпусе ў Львове. 12 лістапада 1938 г. пастрыжаны ў Пачаеўскай лаўры ў манахі пад імем Мацьвей (Матэвуш), а 28 лістапада атрымаў тытул япіскапа Браслаўскага і дапаможнага япіскапа Віленскага. Са сьнежня 1938 г. — фактычны кіраўнік Віленскай эпархіі (намінальна заступнік хворага Віленскага архіяпіскапа Фэадосія), зьяўляўся кіраўніком управы Праваслаўнага навукова-выдавецкага інстытуту ў Горадні. З пачаткам Другой сусьветнай вайны жыў у Рызе, ад лістапада 1939 г. — у Францыі, дзе ўвайшоў у эміграцыйны ўрад Сікорскага. Са студзеня 1945 г. — у Англіі, служыў у чыне палкоўніка пратаярэя ў Міністэрстве нацыянальнай абароны, быў шэфам праваслаўнага душпастырства Першага корпусу войска польскага ў Шатляндыі. Затым пераехаў у Лёндан. Да 1948 г. лічыўся біскупам ПАПЦ. Памёр 13 сакавіка 1985 г. Пахаваны на могілках Бромптан у Лёндане¹.

Ярархі Сава і Мацьвей апынуліся на эміграцыі ў складаным становішчы. Эпархіі, якімі яны кіравалі ў 1930-х, пасля Другой сусьветнай вайны апынуліся ў складзе СССР і былі падпарадкаваныя Маскоўскай патрыярхіі. Таму, у адрозьненне ад іншых ярархаў ПАПЦ, што пераехалі ў ПНР, Сава і Мацьвей засталіся на Захадзе. Сава (з 1947 г. — архіяпіскап) апекаваўся польскімі праваслаўнымі парафіямі ў Вялікабрытаніі. У 1946 г. пры яго спрыянні была створана Брацтва польскіх грамадзянаў праваслаўнага веравызнаньня, куды ўваходзілі і беларусы. Напрыклад, Аркадзь Варава быў сакратаром Брацтва, а з 1949 г. унутранае справаводзтва таварыства перайшло на беларускую мову².

Да сваёй сьмерці ў 1951 г. архіяпіскап Сава апекаваўся беларускімі праваслаўнымі вернікамі ў Лёндане (а іх была большасьць сярод «праваслаўных палякаў»), адпраўляючы для іх багаслужбы ў англіканскай царкве на *Warwick Road* у раёне Эрлс Корт (*Earl's Court*). Беларускія службы найчасцей праходзілі з нагоды важных рэлігійных (Каляды, Вялікдзень) ды нацыянальных (25 Сакавіка, Слуцкі збройны чын) сьвятаў альбо з нагоды іншых важных падзей. Прыкладам, як згадвалася вышэй, 21 лістапада 1948 г. архіяпіскап Сава адправіў паніхіду па Паўлу Сьвірыду, Хведару Ільляшэвічу, Міколу Шылу³. Бывала, падчас набажэнстваў ярарху дапамагалі пратаярэя Вячаслаў Тарановіч і дыяканы Мікалай Гарэлік і М. Якімовіч⁴.

Стаўленьне значнай часткі беларускіх вернікаў да архіепіскапа Савы было станоўчае. З прыхільнасцю згадваў пра яго яшчэ з даваенных часоў Дзьмітрый Касмовіч, апісаўшы да Савы ў Горадню ў 1938 г.: «Сава гасьцінна мяне прыняў і затрымаў у сябе на некалькі дзён. Ён ахвотна падзяліўся сабраным матэрыялам аб удзеле польскай паліцыі ў акцыях разбурэння і супраціве праваслаўнага насельніцтва. Уладыка падаў мясцовасці, у якіх разбураліся праваслаўныя храмы, і дзе польская паліцыя праводзіла брутальны гвалт над праваслаўнымі жыхарамі, якія баранілі свае царквы»⁵.

Беларускі грамадзкі дзеяч у Лёндане Юрка Весялкоўскі, вядомы сваім непрыхільным стаўленьнем да людзей, звязаных з апалячваньнем заходнебеларускага насельніцтва, тым ня менш ва ўспамінах згадваў: «Архіепіскап Сава быў чалавекам свайго часу і разумеў палітычныя абставіны сваіх вернікаў, якімі былі пераважна беларусы, а не расейцы або праваслаўныя палякі. [...] Архіепіскап Сава меў праблему з япіскапам Мацьвеем (Сямашкам), які ў апошніх гадах міжваеннай Польшчы пачаў праводзіць у царкве палітыку апалячваньня беларусаў і гэтак ж самае хацеў прадаўжаць тут, у Лёндане, бо ў гэтую царкву [на Эрльс Корт] прыходзілі былыя польскія жаўнеры. Гэта было не па душы архіеп. Саву, і таму на адным паседжаньні Царкоўнага камітэту ўладыка выгнаў з царквы яп. Мацьвее і сказаў: «Прадажнік! Як доўга я тут буду, каб твая нага ня сьмела пераступіць парог царквы». Япіскап Мацьвей пакінуў царкву, выехаў на поўнач Англіі і вярнуўся ў царкву, толькі пасля сьмерці архіеп. Савы, якая наступіла раптоўна на паседжаньні Польскай Рады Народовэй у 1951 г.

Трэба сказаць праўду, што архіеп. Сава быў прыцэлем беларусаў. Я, будучы сакратаром арганізацыі ХАБР, два разы хадзіў да яго за дапамогай. Справа была такая, што калі беларусы лягероў ДП у Нямеччыне пачалі выяжджаць за мора, пачаліся даносы паміж праціўнікамі прэзыдэнтаў БЦР і БНР, каб перашкодзіць выезду. Я атрымаў зь Нямеччыны лісты з просьбай памагчы некаторым людзям выехаць у ЗША. Тут патрэбна была пасьветка аўтарытэтай асобы, і я зьвярнуўся да архіеп. Савы, які ніколі мне не адмовіў. Толькі аднойчы сказаў: «Вы знаеце, што такое печатка архіепіскапа?!» Каго ўладыка знаў, адразу памагаў, а каго ня знаў, то сам даведваўся і памагаў, каб людзі выехалі ў ЗША»⁶.

Пасьля сьмерці Савы ягоныя функцыі пераняў япіскап Мацьвей, які афіцыйна заставаўся кіраўніком ПАПЦ у Вялікабрытаніі, суфраганам архіепіскапа Тэатэрыі і Вялікабрытаніі¹. Акрамя таго, архіепіскап Атэнагор^{II} упаўнаважыў Мацьвее кіраваць славянамі, у тым ліку беларусамі, якія падлягалі Сусьветнаму (канстантынопаль-

¹ Архіепіскап Тэатэрыі і Вялікабрытаніі — афіцыйнае званьне экзарха канстантынопальскага патрыярха ў Заходняй Эўропе, Ірляндыі і на Мальце.

^{II} У архіепіскапстве Тэатэрыі і Вялікабрытаніі ў паваенны час былі два першаярархі з імем Атэнагор: Атэнагор (Кавадас), што знаходзіўся на пасадзе ў 1951—1962 гг., ды Атэнагор (Какінакіс), што займаў адпаведную пасаду ў 1963—1979 гг. Дакладна невядома, які з адзначаных ярархаў упаўнаважыў Мацьвее на кіраваньне беларусамі і іншымі праваслаўнымі славянамі ў Брытаніі.

скаму) патрыярхату⁷. Стаўленьне беларусаў да Мацьвея, які ў Вялікабрытаніі быў сталым удзельнікам польскіх патрыятычных дэманстрацый, было хутчэй адмоўнае, і гэта падазронае стаўленьне цягнулася яшчэ з 1939 г., часу выданьня ў Вільні *Dwutygodnika Prawoslawnego*, скіраванага найперш да выхаваньня ў патрыятычным (польскім) духу праваслаўнай моладзі Заходняй Беларусі. Ягонае першага казаньне як япіскапа ў царкве Сьв. Духа ў Вільні выклікала пратэсты часткі праваслаўных вернікаў. Мала зьмянілася стаўленьне да Мацьвея і на эміграцыі.

Тым ня менш, праваслаўныя беларусы Вялікабрытаніі, што падпарадкоўваліся Сусьветнаму патрыярхату і свайму непасрэднаму кіраўніку на туманным Альбіёне, япіскапу Мацьвею, мусілі лічыцца зь ім.

Адбудова рэлігійнага жыцця ў беларускіх асяродках Брытаніі ў другой палове 1940-х адбывалася стыхійна. Усё залежала ад наяўнасьці беларускай грамады ды жаданьня вернікаў наведваць праваслаўныя багаслужбы. Пры гэтым нацыянальнасьць сьвятара ня мела першаснага значэньня. Найчасьцей беларусы зьвярталіся менавіта да сьвятароў ПАПЦ, былых вайсковых капэлянаў, якіх ведалі з ваенных часоў. Сярод такіх сьвятароў былі: Арсеній Каранеўскі, Сэрафім Краскоўскі, Мікалай Макарэвіч, Іван Савіч, Вячаслаў Тарановіч, Усевалад Яськоў ды інш. Часам вернікі задавальваліся кароткімі малебнамі падчас адзначэньня нацыянальных сьвятаў альбо арганізацыйных сходаў. 25 сакавіка 1948 г. на ўрачыстай багаслужбе ў гонар Дня Волі, зладжанай сябрамі Часовай управы ХАБР у Лёндане, былі выказаныя словы падтрымкі прэзыдэнту БЦР Радаславу Астроўскаму. А 27 сакавіка 1949 г. у Манчэстэры адбылася зборка сяброў аддзелу ЗБВБ, якая ўключала ў сябе і ўрачыстую багаслужбу ў праваслаўнай царкве, адпраўленую а. Усеваладам Яськовым. Сьвятар ня толькі адправіў багаслужбу, але ў сваім казаньні падкрэсьліў, што быў сьведкам у 1918 г. абвяшчэньня незалежнасьці Беларусі⁸.

Некаторыя сьвятары і грамадзкія актывісты намагаліся арганізаваць уласныя беларускія парафіі. 12 сьнежня 1948 г. у Лідсе (Ёркшыр) у англіканскай царкве Сьв. Маргарыты адбыўся сход беларусаў, удзельнікі якога ня толькі вырашылі «*арганізаваць беларускае жыццё на тутэйшым абшары*», але і прапанавалі што-нядзелю ладзіць багаслужбы⁹. Пазьней гэтым асяродкам стаў апекавацца ўраджэнец Валыншчыны, які ў свой час быў высланы Саветамі ў Сьбір, а. Арсеній Каранеўскі, што меў у Лідсе парафію. Таксама апекаваўся Арсеній Каранеўскі беларускімі асяродкамі ў Сток-он-Трэнце, Манчэстэры і Болтане¹⁰.

У 1949 г. парафія была арганізавана ў Брадфардзе. У адрозьненне ад Лідсу тут ініцыятыва зыходзіла ад самога сьвятара, настаяцеля царквы Сьв. Георгія^{III} Сэрафіма Краскоўскага, што паходзіў зь Віленшчыны. 22 красавіка 1949 г. ён праз управу аддзелу ЗБВБ у Брадфардзе — айцец Краскоўскі быў сябрам ЗБВБ — разаслаў зварот, у якім заклікаў беларусаў наведваць багаслужбы:

^{III} Царква разьмяшчалася па адрасе: 82, *Little Horton Lane*.

«Ветліва ўсіх праваслаўных Беларусаў і Беларусаў паведамляю, што ў нядзелю пачну падчас літургіі чытаць Евангеліе і казаць казаньне на беларускай мове праз увесь час. Таму ветліва ўсіх праваслаўных запрашаю запісацца ў парафію праваслаўную Сьв. Георгія і прыхадзіць на службу.

Зьмест майго ліста прашу падаць да ведама ўсіх праваслаўных»¹¹.

Праўда, празь некаторы час беларусы Брадфарду адварнуліся ад а. Краскоўскага. Кіраўнічка ЗБББ Алена Міхалюк згадала: «Яго запрасілі ў Брадфард і дагаварыліся, што ён будзе абслугоўваць беларусаў, паколькі ён сам быў беларус і валодаў чыста беларускай мовай, пра ўсё было дагаворана як належна і была назначана першая служба, дзе ўсе сабраліся. Але як ён пачаў маліцца за Польшчу і яе ўрад, усе беларусы выйшлі з царквы і на гэтым усё закончылася»¹². Сэрафім Краскоўскі пазней скончыў жыццё ў доме для псыхічна хворых.

У ліпені 1949 г. у Брадфардзе была заснаваная іншая беларуская парафія — Сьв. Мікалая Цудатворцы. Праз адсутнасьць памяшканьня прыход знаходзіўся ў англіканскай царкве Сьв. Марыі Магдалены (*St. Maria Magdalene Church*) на *Woodland Street*, а парафіяй апекаваўся а. І. Сакалоўскі — сьвятар УАПЦ.

21 жніўня 1949 г. у Ковэнтры была праведзеная першая беларуская багаслужба, а праз тыдзень заснавана парафія. Янка Запруднік успамінае:

«А 11-й гадзіне пайшлі на першую беларускую багаслужбу ў нашай акрузе. Сьвятар [Сакалоўскі] сустрэў нас з працягнутай рукой — думаў ужо, што й не дачакаецца нікога. На службе нас было чалавек зь дзесьці. Пяць не было каму, дык пялі самі — выйшла нат нязгорш. На канец запылі «Магутны Божа». Атрымалася зусім добра. Царква там вялікая, і малітва гучэла запраўды цудоўна, Айцец быў ўзрушаны. (...) Праўда, падчас службы быў успомнены архіяпіскап Сава (...), але й таксама япіскап Сьцяг^{IV}, які ўзначальвае пакуль што Беларускую Аўтакефальную Праваслаўную Царкву. Запрапанавалі айцу ўспамінаць у часе службы таксама й Беларускі народ і сьвятую Эўфрасіньню Полацкую. Сьвятар наогул падыходзіць да справы вельмі шчыра й трэба думаць, што пры нашай актыўнай падтрымцы прыход будзе зложаны й будзе праводзіцца вельмі карысная нацыянальная праца. (...). 28.8.49. Адбылася першая беларуская багаслужба ў Ковэнтры. Прысутных было чалавек з 12, аднак службу адсьпявалі даволі добра. Апроч ковентраўскіх, на службе былі Цьвірка, Жучка, Запруднік. Пасьля службы адбылося паседжаньне й заснаваньне парафіі. Выбралі царкоўнага старасту й пастанавілі знайсці сьвятару кватэру. Са сьвятаром гаварылі адносна неўспамінаньня Савы. З часам робіцца. Трэба думаць пра заснаваньне царкоўнага хору»¹³. Аднак, верагод-

^{IV} **Архіепіскап Сьцяг**, сьвецк. Ягор Ахатэнка (1890—1971) — царкоўны ярарх БАПЦ. Нарадзіўся ў в. Малыя Гарошкі ў Жытомірскім павеце (Украіна). У Кіраваградскім катэдральным саборы (01.08.1943) высьвечаны ў япіскапы. Удзельнік Першага сабору БАПЦ 04—05.06.1948 г. у Канстанцы, дзе прызнаны архіепіскапам і ўвайшоў у Часовую раду БАПЦ. У 1950 г. перабраўся ў Аўстралію. Кіраўнік БАПЦ на Аўстралію й Новую Зэльандыю. Пахаваны на грэцкіх могілках у Адэляйдзе (Аўстралія).

на, парафія для беларусаў у Ковэнтры не існавала доўга. З выездам «Дванаццаткі» беларускіх вернікаў у акрузе засталася мала, а падпарадкаванасць польскай царкве таксама шмат у каго выклікала нараканьні ня толькі ў Ковэнтры.

Для наладжвання сувязяў паміж рознымі беларускімі парафіямі ў 1949 г. у Вялікабрытаніі было заснаванае Беларускае праваслаўнае брацтва (кіраўнік — Мікола Гумен, Лідс), што ставіла за мэту «залагоджаньне ўсіх рэлігійных патрэбаў праваслаўных беларусаў у Вялікай Брытаніі»¹⁴. Праўда, далейшую дзейнасць Брацтва высветліць не ўдалося, бо арганізацыя ня згадвалася ў іншых даступных крыніцах.

Першы этап станаўленьня беларускага праваслаўнага жыцця ў Брытаніі выклікаў шмат пытанняў і спрэчак наконт таго, якой павінная быць беларуская царква на эміграцыі. Часта спрэчкі былі справакаваныя царкоўным падзелам, што адбыўся ў гэты час у Нямеччыне: г.зн. калі яраархі БАПЦ перайшлі ў юрысдыкцыю РЗПЦ. Аднак некаторыя важныя праблемы былі абумоўленыя і ўласна брытанскімі абставінамі жыцця беларусаў. Адною зь іх было стаўленьне да ПАПЦ і яе сьвятароў. Для пэўнай часткі сьведомых беларускіх вернікаў падпарадкаваньне польскай царкве было непрымальнае з нацыянальна-ідэалагічнага гледзішча. І тут не ішла размова пра ўласна асобу архіепіскапа Савы, прынцыповай была яго юрысдыкцыя.

Прыкладам сур'ёзных непаразуменьняў, што паўсталі ў беларускім асяродзьдзі Брытаніі з прычыны розных поглядаў на ПАПЦ, можа быць канфлікт паміж акруговым цэнтрам ХАБР у Ёркшыры і Галоўнай управай ХАБР, пра які сьведчыць пратакол паседжаньня ўправы і актыву акруговага цэнтру ад 17 красавіка 1950 г. Адзінае пытаньне, якое абмяркоўвалі ўдзельнікі сходу, гучала як: «*Яўная падтрымка Галоўнай управы ХАБР і некаторымі акруговымі цэнтрамі чужой і варожай беларускаму народу Царквы*». Справакавала абмеркаваньне публікацыя ў часопісе «Аб'яднаньне» (№1(22) 1950), дзе была зробленая спроба абараніць беларускіх япіскапаў, што далучыліся да РЗПЦ. Удзельнікі сходу выказвалі абурэньне з нагоды падтрымкі гэтага кроку япіскапаў, а таксама з таго, што сябры ХАБР у Лёнда не наведваюць службы ПАПЦ, «*такой жа варожай беларускай справе, як і расейская*». Падсумоўваючы свае развагі, сябры акруговага цэнтру ХАБР сьцьвярджалі, што «*супрацоўніцтва з чужой Царквой ці то польскай, ці расейскай, зьяўляецца яўным праступленьнем перад беларускім народам і адхіленьнем ад нацыянальна-незалежнай ідэі*». Таму яны прапаноўвалі разгледзець іх пратэст на паседжаньні Галоўнай управы ХАБР, неадкладна зрэагаваць на публікацыі ў прэсе, а таксама «*пажадана, каб Галоўная ўправа прылажыла болей стараньняў у напрамку адбудовы сваёй Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы*»¹⁵. Гэты дакумэнт сьведчыць пра наяўнасць выразных рэлігійных супярэчнасьцяў у беларускіх асяродках нават адной арганізацыі.

1 траўня 1950 г. на паседжаньні Галоўнай управы ХАБР пратэст сябраў цэнтру ў Ёркшыры быў «усебакова разгледжаны». У выніку кіраўніцтва арганізацыі

абвінаваціла рэдакцыю тамтэйшага часопісу «Патрыёт», які перадрукаваў згаданы пратакол, у антыпатрыятычнасці і схільнасці да правакацый ды запатрабавала ад акруговага цэнтру ХАБР «*перагледзець актыў у рэдкалегіі «Патрыёта», ці не закрасіць часам правакатар з крывіцкага боку, якога заданьнем ёсць справакаваць Акруговы цэнтар, бо падобныя захады яны робяць амаль ва ўсіх нашых асяродках*»¹⁶. Успрыняўшы пратэст ёркскіх беларусаў у рэчышчы барацьбы БНР—БЦР, кіраўніцтва ХАБР толькі актывізавала супярэчнасці ў асяродку.

Рэдкалегія «Патрыёта» адмовілася выконваць пастанову Галоўнай управы і нават напісала адкрыты ліст прэзідэнту Радаславу Астроўскаму (мала хто ведаў, што менавіта ён напісаў артыкул пад псеўданімам Калюш у «Аб'яднанні»). У лісьце была зноў выказаная нязгода зь перамовамі БЦР з былым епіскапам БАПЦ, а таксама пастаўленыя пад сумнеў нападкі на адноўленую ў 1948—1949 г. БАПЦ пад кіраўніцтвам архіепіскапа Сяргея (Ахатэнкі) і Васіля (Тамашчыка)^v ды Ёкраінскую аўтакефальную праваслаўную царкву, што паспрыяла аднаўленьню беларускай аўтакефаліі. Вынікам спрэчак стала хуткае зьнікненьне ў Ёркшыры Акруговага цэнтру ХАБР, некаторыя актыўныя дзеячы якога сталі надалей удзельнікамі стварэньня структураў БАПЦ у Брытаніі.

Згаданы канфлікт адлюстравалі неадназначнасьць стаўленьня брытанскіх беларусаў да ПАПЦ і паставіў праблему пошуку магчымасьцяў стварэньня нацыянальных беларускіх парафіяў. Гэтую праблему мясцовыя вернікі сталі актыўна вырашаць ад пачатку 1950-х. Побач з прыходамі, дзе багаслужбы ажыццяўлялі сьвятары ПАПЦ (або часам нават на зьмену ім), сталі зьяўляцца іншыя структуры, не падпарадкаваныя ні польскай, ні расейскай цэрквам. Так у Брытаніі зьявіліся парафіі Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы і Беларускай праваслаўнай царквы ў юрысдыкцыі Канстантынопальскага патрыярхату.

Беларуская аўтакефальная праваслаўная царква

Разбудова БАПЦ у Вялікабрытаніі. 1950-я гг.

5 сакавіка 1950 г., згодна з распараджэньнем кіраўніка БАПЦ архіепіскапа Сяргея (Ахатэнкі), у Брадфардзе прайшоў Агульны зьезд вернікаў Беларускай

^v **Япіскап Васіль**, сьвецк. Уладзімір Тамашчык (1900—1970) — дзеяч беларускага нацыянальнага руху, ярарх БАПЦ. Нарадзіўся ў в. Вялікія Азяраны Гарадзенскага пав., сёньня Сакольскі павет Падляскага ваяв. (Польшча). Удзельнік нацыянальнага руху ў Заходняй Беларусі. У паваяеннай Нямецчыне быў абраны старшынём Беларускага цэнтральнага камітэту. У 1948 г. пастрыгся ў манахі пад імем Васіль, а ў 1949 г. найвышэйшымі ярархамі УАПЦ узьведзены ў сан япіскапа Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы. У 1951 г. пераехаў у ЗША, узначальваў япіскапат БАПЦ у Паўночнай Амэрыцы. Браў актыўны ўдзел у беларускім грамадзкім жыцці ў ЗША. Узначальваў Беларускі інстытут навукі і мастацтва. Забіты невядомымі ў сваёй кватэры ў Нью-Ёрку.

аўтакефальнай праваслаўнай царквы ў Вялікабрытаніі. На ім быў абраны кіраўнічы орган — Вікарыяльная ўправа, што ставіла за мэту «*арганізацыю царкоўнага жыцця ў Англіі*»¹⁷. На зьездзе была таксама створаная сьвецкая арганізацыя прыхільнікаў БАПЦ, якая павінна была апекавацца дзейнасьцю прыходаў паміж зьездамі, — *праваслаўнае брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці* (далей — брацтва Жыровіцкай Божай Маці або брацтва). Аналягічныя брацтвы пры БАПЦ у той час існавалі ў Аўстраліі, ЗША, Канадзе, Нямеччыне.

20 красавіка 1950 г. Вікарыяльная ўправа зьвярнула да «*ўсіх праваслаўных беларусаў у краіне*» з заклікам далучацца да БАПЦ праз запіс у брацтва Жыровіцкай Божай Маці: «*Няхай у В. Брытаніі ня будзе ніводнага праваслаўнага беларуса ці беларускі, якія б не запісаліся ў сябры Брацтва і Сястрыцтва Сьвятой Жыровіцкай Божай Маці. Праз гэта мы злучымся ў адну цэласную сям'ю! Гэтым самым мы яшчэ болей аб'яднаемся духова ў адну большую сілу!*»¹⁸.

Зварот прынёс вынікі, і ў шэрагі брацтва сталі запісвацца беларусы з розных рэгіёнаў Брытаніі, хоць відавочна ня ў тым аб'ёме, як бы хацелася кіраўнікам БАПЦ. Адмысловыя аддзелы брацтва Жыровіцкай Божай Маці былі створаныя ў Кембрыджы, Манчэстэры, Брадфардзе ды інш. Пашырэнню шэрагаў брацтва паспрыяла высьвячэнне беларускага сьвятара, якое ажыццявіў у часе сваёй візытацыі Брытаніі ўладыка Васіль (Тамашчык).

Васіль (Тамашчык) прыбыў у Лёндан зь Нямеччыны 12 чэрвеня 1950 г. На вакзале Вікторыя яму арганізавала ўрачыстую сустрэчу кіраўніцтва ЗБВБ са старшым Міколам Ніканам, браў удзел у сустраканьні ўкраінскі мітрафорны пратаярэі

Уладыка Васіль у Лёндане. 1950 г. Стаяць (зьлева направа): Мікола Нікан, уладыка Васіль (Тамашчык), а. Часлаў Сіповіч.

а. І. Губажэўскі¹⁹. У Брытаніі япіскап знаходзіўся пяць з паловай тыдняў (да 19 ліпеня 1950 г.), ён правёў некалькі сустрэчаў з праваслаўнымі і грамадзкімі актывістамі^{VI}, наведаў асяродкі ў Манчэстэры, Кембрыджы, Бірмінгеме, Брадфардзе. Менавіта ў Лёндане падчас урачыстай багаслужбы ўладыка Васіль высьвяціў ў дзяканы беларуса з Галіфакса Аляксандра Крыта, а 25 чэрвеня 1950 г. у Брадфардзе рукапаклаў яго ў ярэі (сьвятары). Гэтае высьвячэньне прайшло ў саслужэньні сьвятароў УАПЦ: а. І. Губажэўскага, пратаярэя а. С. Малчаніўскага, ераманаха І. Скакальскага, а. В. Львучука ды інш.²⁰.

Праз чатыры дні ў лісьце да Часлава Сіповіча Аляксандар Крыт адзначыў магчымую выпадковасьць высьвячэньня: *«Апошні выбар гэтага шляху неяк адбыўся паміма волі, бо проста не хапіла сілаў адмовіць»*²¹. Але ўжо шмат пазьней, аргументуючы свой шлях да сьвятарскай місіі, ён напісаў іншае: *«...Калі ў 1917 г. рухнуў фронт і немцы пасунуліся далей на ўсход, расейская армія ўцякала, пакідаючы склады і амуніцыю. Сярод пакінутых рэчаў былі сьвятарскія аблачэньні ды належныя для багаслужбы рэчы палкавых сьвятароў. Людзі разьбіралі гэтыя рэчы, адчынялі скрынкі, выкідвалі аблачэньні і тупаліся на іх нагамі. Мне чамусьці ўпала на вока лежачае на зямлі Евангельле Сьв. Страсьцей. Я ўзяў яго сабе на перахаваньне, каб пазьней перадаць у царкву. І вось гэтае Сьв. Евангельле прадстала ў маіх вачах як у часе рукапалажэньня ў сьвятары, гэтак і ў часе хіратоніі ў епіскапы»*²².

Адразу па высьвячэньні а. Аляксандар Крыт узяўся за арганізацыйную працу. Не выключайся нават ягоны пераезд у Лёндан: а. Аляксандар страціў афіцыйную працу, і кіраўніцтва ЗБВБ, віцэ-старшынём якога ён зьяўляўся, прапаноўвала перабрацца ў сталіцу, дзе грамадзкімі высілкамі было б прасьцей

Уладыка Васіль (Тамашчык) у Брадфардзе. 1950 г. Сядзяць (зьлева направа): украінскі сьвятар а. Скакальскі, уладыка Васіль, Аляксандар Крыт; стаяць (зьлева направа): Віталь Цярпіцкі, Пётра Паўлоўскі, Янка Міхалюк, Аляксандар Лашук, Станіслаў Мак, Янка Калбаса.

^{VI} Васіль (Тамашчык) уваходзіў у кіраўніцтва Рады БНР.

утрымліваць сьвятара. Але новавысьвечаны сьвятар запырэчыў: «...*тыя ўмовы, аб якіх вы пішаце, вельмі праблематычныя і няпэўныя. Не прывык я гэтаксама жыць на грамадзкія грошы, а каб на мяне глядзелі як на дармаеда, а тым больш, што беларусы грошай ня маюць. Па-другое, у Лёндане не ўдасца сарганізаваць ніякага прыходу, тады ж пашто мне браць на сябе гэты цяжкі абавязак?*»²³ Сьвятар застаўся ў беларускім асяродку ў Ёркшыры, вось толькі пераехаў з Галіфаксу ў блізкалеглы Брадфард, дзе ўжо акруговы аддзел ЗБВБ набыў дом, у якім і прапанаваў сьвятару асобны пакой — у абмен на выкананьне абавязкаў адміністратара Дому.

Такім чынам, ад 1950 г. рэзыдэнцыя кіраўніка БАПЦ у Вялікабрытаніі знаходзілася ў Брадфардзе і была дастаткова ўдалай з геаграфічнага гледзішча. Адлегласьць да іншых беларускіх асяродкаў у Англіі была меншай, чым ад Лёндану. За дзесяць кілямэтраў ад Брадфарду знаходзіліся Лідс і Галіфакс, крыху далей, але таксама на адлегласьці некалькі дзясяткаў кілямэтраў — Манчэстэр, Ёрк, Сток-он-Трэнт. Нават да больш аддаленых Бірмінгему і Нотынгему ад Брадфарду было бліжэй, чым ад гэтых гарадоў да Лёндану.

Першая парафія БАПЦ у Брытаніі была і заснаваная ў Брадфардзе ў 1951 г. Часам парафіі БАПЦ засноўваліся там, дзе існавалі аддзелы брацтва Жыровіцкай Божай Маці. Так адбылося ў Бірмінгеме, Манчэстэры, Кембрыджы. Стварэньне парафіі залежала найперш ад ініцыятывы саміх вернікаў, якія музілі дамовіцца з арэндай памяшканьня ды аплаціць даезд сьвятара. Асноўны цяжар службаў лёг на плечы а. Аляксандра Крыта, якому часам дапамагаў кіраўнік Казацкага дэканату ў Манчэстэры пратаярэй Захарый Палякоў²⁴. Аляксандар Крыт, у сваю чаргу, апекаваўся казацкім асяродкам у Д'юсбуры (*Dewsbury*) каля Брадфарду.

Занятасьць на асноўным месцы сьвецкай працы і вялікі абсяг працы не давалі

Паштоўка, выдадзеная БАПЦ у Вялікабрытаніі. Брадфард.

магчыма сці праводзіць службы ў розных парафіях штотыдзень. У Брадфардзе, Манчэстэры, Нотынгеме службы праводзіліся часцей (адзін-два разы на месяц), у іншых гарадах — некалькі разоў на год.

17—18 ліпеня 1954 г. у Брадфардзе, у Беларускам доме, прайшоў Першы зьезд вернікаў БАПЦ у Вялікабрытаніі і сябраў брацтва ды сястрыцтва Жыровіцкае Божае Маці. У зьездзе бралі ўдзел дэлегаты з розных гарадоў, а таксама дэлегацыя казакаў на чале з а. Захарыем Паляковым, якога абралі старшынём прэзыдыюму. Удзельнікі зьезду прааналізавалі вынікі чатырох гадоў дзейнасьці прыходаў БАПЦ, а таксама цяжкасьці пры арганізацыйнай дзейнасьці. Для больш эфэктыўнай працы было заяўлена пра паўторнае стварэньне Вікарыяльнай управы БАПЦ (Цэнтралі брацтва й сястрыцтва Жыровіцкае Божае Маці), якую ўзначаліў а. Аляксандар Крыт, пераабраны старшынём управы і на 2-м зьездзе ў 1957 г.

Адной з галоўных праблемаў, зь якой сутыкнуліся праваслаўныя беларусы, стала адсутнасьць уласных памяшканьняў для багаслужбаў. Набыцьцё царквы вымагала значных фінансавых высілак, што ў шэрагу асяродкаў было невыканальным. Таму багаслужбы доўгі час адпраўляліся ва ўкраінскіх, рускіх, англіканскіх цэрквах. У Манчэстэры і Лёндане службы праходзілі ў англіканскіх цэрквах (часам у Лёндане арандавалася і кіпрская праваслаўная царква), у Бірмінгеме — у будынку сэрбскай праваслаўнай царквы. У 1950-х у Брадфардзе для вялікіх сьвятаў наймалася памяшканьне ўкраінскай царквы, у Вулвэрхэмптане — польскай праваслаўнай царквы, у Кембрыджы — англіканскай капліцы Сьв. Мікалая. Найчасцей усё ж арандавалі памяшканьні англіканскіх цэркваў, службы ў якіх мелі дадатковыя плюсы, бо знаёмілі брытанскае насельніцтва зь беларускай прысутнасьцю ў гэтай краіне ды спрыялі росту цікавасьці да новых эмігрантаў і іх уключэньню ў агульнабрытанскі культурна-рэлігійны кантэкст.

Так, 2 жніўня 1953 г. — у дзень сьвятога Ільлі — а. Аляксандар Крыт вянчаў беларускую пару ў англіканскай царкве гораду Лік (*Leek*) ля Сток-он-Трэнту. Ва ўрачыстасьці ўзялі ўдзел мясцовыя жыхары-брытанцы ды мясцовыя журналісты, і, як вынік, унутрыбеларускае сьвята атрымала розгалас у брытанскай прэсе. Карэспандэнт нью-ёрскага «Беларуса» сьцьвярджаў: *«Назаўтра пасьля згаданага шлюбу, шматлікія англійскія газэты, «Івэнінг Сэнтынэль», а навет урадавая газэта «Дэйлі Экспрэс» і іншыя, асабліва мясцовая газэта «Лік Пост Таймс», зьмясьцілі вялікія артыкулы, а апошняя і з прыгожай фатаграфіяй амаль на палавіну старонкі аб абрадзе беларускага вячаньня, незвычайна захопліваючыся ягоным прыгаством. Між іншым, газэта падае англійскім чытачом імёны маладых, зазначаючы, што яны абое прайшлі праз савецкія канцлягеры і што абрад быў выкананы сьвятаром Беларускай Аўтак[ефальнай] Праваслаўнай Царквы а. А. Крытом з Брадфарду наводле беларускіх праваслаўных звычаяў»²⁵.*

Увагу надаваў а. Аляксандар Крыт і рэлігійнаму навучаньню дзяцей. Ён быў выкладчыкам закону Божага ў беларускіх суботніх школах у Манчэстэры і Брадфардзе.

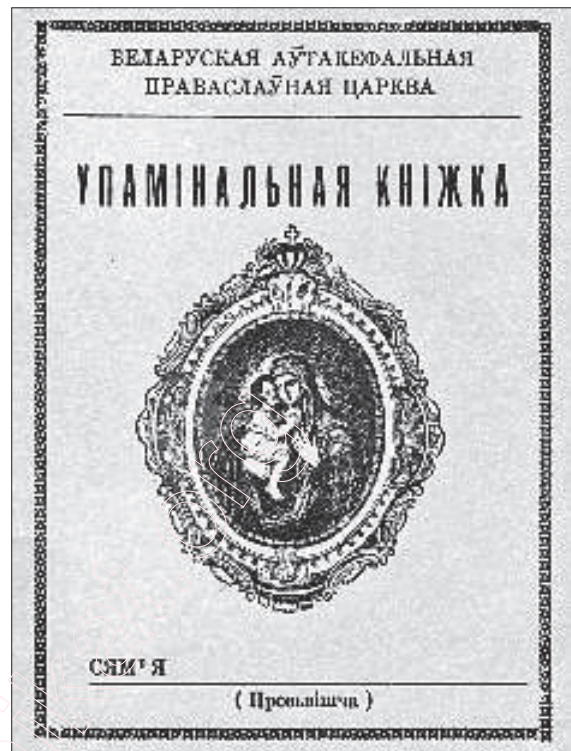
Яшчэ адным клопатам сьвятара, а таксама брацтва Жыровіцкай Божай Маці стала выданьне першага праваслаўнага пэрыёдыка ў Брытаніі. Бюлетэнь брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці стаў выходзіць у сьнежня 1957 г. Гэта было пераважна інфармацыйнае выданьне, дзе зьмяшчаліся паведамленьні Вікарыяльнай управы і ўправы брацтва і сястрыцтва, віншаваньні з царкоўнымі сьвятамі, хроніка падзеяў БАПЦ у Брытаніі і за яе межамі. Былі і некаторыя матэрыялы да гісторыі праваслаўнай царквы, пераважна аўтарства не-брытанскіх беларусаў. Усяго цягам 1957—1960 гг. пабачылі сьвет восем нумароў Бюлетэня. Спынілася выданьне ў сувязі з ад'ездам а. Аляксандра Крыта з краіны.

Намаганьнямі а. Крыта цягам 1950-х гг. БАПЦ у Брытаніі арганізавалася і ўмацавала пазыцыі. Рэгулярныя багаслужбы адбываліся ў розных беларускіх асяродках, дзейнічалі структуры брацтва Жыровіцкай Божай Маці, выдаваўся часопіс. Аднак найбольшай праблемай заставалася наяўнасьць толькі аднаго сьвятара. Такім чынам лёс усяе структуры БАПЦ залежыў ад жыццёвых абставінаў сьвятара. А ён у лютым 1961 г. пакінуў Брытанію, каб узначаліць парафію БАПЦ Жыровіцкай Божай Маці ў Кліўлэндзе (ЗША). 15 лютага 1968 г. у Адэляйдзе (Аўстралія) а. Аляксандар Крыт быў высьвечаны галавой БАПЦ Сяргеям (Ахатэнкам) на япіскапа (пад імем Андрэя) і пасья сьмерці япіскапа Васіля ў чэрвені 1970 г. япіскап Андрэй (Крыт) узначаліў БАПЦ у Паўночнай Амэрыцы. Затым, калі II сабор БАПЦ у траўні 1972 г. увёў новы структурны падзел БАПЦ на Амэрыканска-Аўстралійскую і Канадзка-Эўрапейскую эпархію, Крыт ачоліў першую зь іх, ужо ў сьнежань мітрапаліта.

Для БАПЦ у Брытаніі, моцна залежнай ад асобы а. Аляксандра, распачаўся новы этап.

БАПЦ у Брытаніі ў 1960—1970-х гг.

У 1961—1963 гг. парафіі БАПЦ у Вялікабрытаніі заставаліся безь беларускага сьвятара. Таксама спынілася выданьне Бюлетэню Брацтва і Сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці, дый само брацтва ў адсутнасьць духоўнага лідэра амаль спыніла дзейнасьць. Некаторы час вернікамі апекаваўся пратаярэй Захарый Палякоў. Аднак у 1962 г. ён памёр. Некалькі разоў наведваў Вялікабрытанію кіраўнік БАПЦ

Памінальная кніжка, выдадзеная БАПЦ у Вялікабрытаніі.

у Бэльгіі а. Аўген Смаршчок^{VII}, які ладзіў багаслужбы на вялікія сьвяты. Так было да восені 1963 г., пакуль сьвятарскія пасьвячэньні не атрымаў грамадзкі дзеяч з Манчэстэру 42-гадовы Янка Абабурка. Рашэньне стаць сьвятаром не было для яго імпульсіўным. Яшчэ падчас знаходжаньня ў Англіі а. Крыта Я. Абабурка быў актывістам брацтва Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Праўда, канчатковае рашэньне прысьвяціць сябе духоўнай працы прыняў толькі пасля пераезду свайго настаўніка ў ЗША. Тэорыю музыкі, практыку клірасу і веды царкоўнага статусу Янка Абабурка ўдасканалваў прыватна ў пратаярэя Палякова, а ўлетку 1963 г. ён выехаў у Бэльгію, каб прайсьці неабходны этап да высьвячэньня²⁶: «*Перадэкзаменацыйная камісія была наступная: архімандрыт грэк багаслоў (забываю як) [Максімас Агіоргусіс — Н.Г.], бэльгіец, доктар багаслоўя [Робэрт ван Кавэларт — Н.Г.]. І беларус, доктар тэалогіі, пратаярэй Аўген Смаршчок*», — згадваў а. Ян Абабурка²⁷, які прадставіў камісіі пісьмовую працу і здаў курс багаслоўя.

12 кастрычніка 1963 г. у Карлсруэ (Нямеччына) ён быў спачатку высьвечаны на дьякана, а на наступны дзень — на ярэя Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай Царквы. Абрад рукапакладаньня выканалі кіраўнік УАПЦ, мітрапаліт Ніканор (Абрамовіч)^{VIII} у саслужэньні а. Аўгена Смаршчка, протапрасьвітара Сяргея Малчаніўскага і пратадьякана Леаніда Караля²⁸.

З высьвячэньнем а. Яна Абабуркі павялічылася коль-

Высьвячэньне Янкі Абабуркі ў Карлсруэ. 1963 г.

^{VII} **Аўген Смаршчок** (1914—1984) — сьвятар, пэдагог, перакладчык. Нарадзіўся ў м. Зэльва (сёньня Гарадзенская вобл.). Скончыў Сьвіслацкую настаўніцкую сэмінарыю (1934). У 1939 г. мабілізаваны ў войска, браў удзел у абароне Варшавы, трапіў у палон. У 1940 г. вызвалены. Працаваў на фабрыцы ў Бэрліне, вучыўся ў Бэрлінскім унівэрсытэце (псыхалёгія). У 1950 г. скончыў факультэт псыхалёгіі і філязофіі Філіпс-уніўэрсытэту ў Марбургу. З верасня 1950 г. рукапакладзены ў ярэя БАПЦ. Пераехаў у Лювэн (Бэльгія), дзе заснаваў парафію БАПЦ. Абслугоўваў таксама ўкраінцаў, грэкаў, сэрбаў, расейцаў, праваслаўныя парафіі ў вугальных шахтах у Лімбургу, выяжджаў зь візытамі ў Францыю, Брытанію. У 1955 г. скончыў Лювэнскі ўнівэрсытэт са ступенню магістар псыхалёгіі і фізызофіі. У 1960-х навучаўся ў Вольным інстытуце філялёгіі і гісторыі ўсходніх славянаў Брусэльскага ўнівэрсытэту, атрымаў ступень магістра славістыкі. У 1965—1980 гг., паралельна са сьвятарскай дзейнасьцю, выкладаў расейскую мову ў Вышэйшай флямандзкай школе перакладчыкаў у Антвэрпэне.

^{VIII} **Ніканор Абрамовіч**, сапр. Бурчак-Абрамовіч (1883—1969) — украінскі царкоўны і культурна-асьветны дзеяч, мітрапаліт УАПЦ на эміграцыі (1953—1969).

касьць прыходаў (у 1964 г. перайшоў з канстантынопальскай юрысдыкцыі приход у Нотынгеме), умацаваныя сувязі са структурамі БАПЦ у іншых краінах.

4 верасня 1965 г. у Брадфардзе адбыўся Пяты зьезд сябраў брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці. Праўда, паколькі было прынятае рашэньне распусьціць брацтва, форум сталі лічыць Другім агульным зьездам вернікаў БАПЦ. На зьездзе таксама было прынятае рашэньне пра ро-

Рада БАПЦ у Вялікабрытаніі. 1960-я гг. Зьлева направа: Хведар Кажаневіч (старшыня), а. Ян Абабурка (настаяцель), Янка Калбаса (сакратар).

пуск Вікарыяльнай управы. Замест яе на тры гады абіралася Рада БАПЦ, якую ўзначаліў Хведар Лемяшонак. Акрамя старшыні ў склад Рады БАПЦ увайшлі па адным прадстаўніку ад кожнага парафіяльнага камітэту. Былі разьмежаваныя функцыі старшыні Рады (звычайна гэта быў сьвецкі чалавек) і настаяцеля (альбо прэзыдэнта) БАПЦ у Вялікабрытаніі, якім зьяўляўся а. Ян Абабурка²⁹.

На Трэцім агульным зьездзе 12 кастрычніка 1968 г. у Брадфардзе, быў пашыраны склад Рады БАПЦ. Акрамя пасады старшыні (ім абралі Хведара Кажаневіча), уводзіліся пасады сакратара Рады БАПЦ (Янка Калбаса) і скарбніка (Хведар Лемяшонак)³⁰. Акрамя таго, зьезд пастанавіў цалкам зьмяніць сыстэму фінансаваньня БАПЦ. Замест ранейшых двух прынагодных ахвяраваньняў вернікаў (Калядны дар і Велікодны дар), што зьбіраліся двойчы на год праз падпісныя лісты, было пастаноўлена стварыць адмысловы Фонд БАПЦ. У Фонд павінныя былі зьбірацца грошы царкоўнымі сакратарамі пры парафіях цягам году, а сабраныя грошы — перасылацца на банкаўскі рахунак царквы³¹. Фактычна гэта была спроба палепшыць фінансавы стан і ўмацаваць унутраную структуру БАПЦ у Вялікабрытаніі. Цэнтар яе пакуль заставаўся ў Брадфардзе, дзе ў 1965 г. была высьвечаная новая капліца ў Беларускам доме і дзе жыла па-ранейшаму моцная суполка беларусаў. Апроч таго, аднавіўся выхад праваслаўнага пэрыёдыка. Праўда, гэта быў не ранейшы Бюлетэнь, а Камунікат Рады Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы ў Вялікабрытаніі. Выданьне выконвала выключна інфармацыйныя функцыі, ніякіх асьветных ды іншых матэрыялаў тут не зьяшчалася. Дзвюхстаронкавы Камунікат звычайна ўтрымліваў толькі актуальныя навіны з жыцця БАПЦ у Брытаніі. Аднак выходзіў ён нерэгулярна да 1983 г., зь вялікім перапынкам у 1968—1974 гг.

Паколькі настаяцель БАПЦ стала жыві у Манчэстэры, то гэты горад стаў паступова перацягваць на сябе ад Брадфарду функцыі цэнтру праваслаўнага жыць-

ця. Асабліва выразна гэта выявілася пасля 1972 г., калі было набытае ўласнае памешканьне для царквы Жыровіцкай Божай Маці. Яшчэ праз тры гады БАПЦ у Вялікабрытаніі атрымала афіцыйнае прызнаньне брытанскіх уладаў. 28 кастрычніка 1975 г. царква Жыровіцкае Божае Маці ў Манчэстэры была зарэгістраваная Акруговым рэгістрацыйным бюро (*Bury Registration District*). А ў 1978 г. яна была афіцыйна зарэгістраваная ў падатковай службе і магла атрымоўваць прыбыткі ад звароту падаткаў з грошай, запісаных на царкву прыватнымі асобамі.

Тое, што цэнтар БАПЦ у Брытаніі ў 1970-х перамясьціўся ў Манчэстэр, сведчыць і той факт, што чарговы Агульны зьезд вернікаў БАПЦ адбыўся 16 сакавіка 1974 г. менавіта ў ім³². Сюды перамясьцілася і выданьне Камунікату Рады БАПЦ у Брытаніі. Праўда, у 1983 г. выйшаў яго апошні ведамь нумар^{IX}.

Важнай падзеяй у жыцці БАПЦ у Вялікабрытаніі 1970-х стала зьяўленьне яшчэ аднаго сьвятара. 4 верасьня 1971 г. падчас візыту ў краіну ўладыкі Андрэя (Крыта) у Манчэстэры быў рукапакладзены ў ярэя 48-гадовы Ян Пякарскі. Ва ўрачыстасьцях бралі ўдзел сьвятар з Бэльгіі а. Аўген Смаршчок, а. Ян Абабурка і два сьвятары-ўкраінцы³³.

Як вынік гэтага высьвячэньня ад 1971 г. стала магчымым падзяліць функцыі паміж беларускімі сьвятарамі. Айцец Ян Абабурка апекаваўся прыходамі БАПЦ на паўночным захадзе Англіі: Манчэстэры, Брандфардзе, Нотынгеме, а. Ян Пякарскі — у паўднёвай палове: у Бірмінгеме (пасля пераносу парафіі — у Вулвэрхэмптане), Кембрыджы, Лёндане.

Айцец Ян і матушка Аляксандра Пякарскія.

^{IX} У «Бібліяграфіі беларускага друку на Захадзе» Зоры і Вітаўта Кіпеляў памылкова пазначана, што апошні Камунікат Рады БАПЦ у Вялікабрытаніі выйшаў у 1977 г.

Апекаваўся а. Ян Пякарскі і беларускімі асяродкамі ў горадзе Стывэнэдж (на поўнач ад Лёндану), дзе сам жыў, і асяродкам у Лэнглі. Такім чынам, часткова была вырашаная праблема залежнасці ўсяе БАПЦ ад аднаго сьвятара і яго жыццёвых абставінаў. Праўда, як і раней, беларускія асяродкі адведваліся сьвятарамі, праз іх занятыя на афіцыйнай працы, толькі ў выходныя. Так, у Манчэстэры службы праводзіліся два разы на месяц, у Брадфардзе і Нотынгеме — раз на месяц. Аналягічнай была сытуацыя ў Лёндане, Бірмінгеме, Кембрыджы і іншых асяродках.

У 1960-х—1970-х гг. пачалося супрацоўніцтва паміж праваслаўнымі прыходамі трох юрысдыкцый: БАПЦ, канстантынопальскага патрыярхату, Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы, а таксама зь Беларускай каталіцкай місіяй.

Гэтыя кантакты вынікалі са зьмяншэння колькасці беларускіх вернікаў у Вялікабрытаніі, а таксама з агульнага падзення актыўнасці нацыянальнага жыцця. Малая колькасць беларускіх сьвятароў у Вялікабрытаніі часам нават прыводзіла да сумесных набажэнстваў, прычым са сьвятарамі іншых нацыянальнасцяў і цэркваў. Так, 25 верасня 1975 г. на беларускае парафіяльнае сьвята Найсьвяцейшай Багародзіцы ў Кембрыджы прыехалі ня толькі беларусы з парафій Жыровіцкай Божай Маці з Бірмінгему, парафіі Ўсіх Сьвятых зь Лёндану, але і з парафіі Сьв. Першамучаніка архідыякана Сьцяпана канстантынопальскай юрысдыкцыі, а ўрачыстую багаслужбу адправіў сьвятар Расейскай зарубежнай праваслаўнай царквы *амэрыканец* а. Марк Марвід³⁴. Супрацоўніцтва паміж сьвятарамі БАПЦ і Беларускай каталіцкай місіі на міжасабовым узроўні пачалося яшчэ раней: «Неяк раз айцец Абабурка кажа, што памёр праваслаўны, я кажу: хавай ў нашай капліцы. Я браў удзел ў іхных сьвяткаваньнях, праваслаўных. А айцец Абабурка і яшчэ айцец Пякарскі — тут. Супрацоўніцтва ў нас было заўсёды найлепшае»³⁵.

У 1980 г. а. Ян Пякарскі быў двойчы прыняты экзархам канстантынопальскага патрыярха архіепіскапам Мятодам³⁶. Разам з тым, дачыненні з парафіямі Беларускай праваслаўнай царквы (БПЦ) у юрысдыкцыі канстантынопальскага патрыярха, што месціліся ў Манчэстэры і Лёндане ў БАПЦ складваліся цяжка. Пачуцьцё пэўнай канкурэнцыі захоўвалася яшчэ некаторы час, таксама як і насыцярожанасьць з абодвух бакоў. У Манчэстэры гэтаму спрыялі судовыя працэсы, у якія быў уцягнуты прыход Сьв. Мікалая. У Лёндане было яшчэ моцнае ідэалёгічнае супрацьстаянне, вынікам якога стала і рэлігійнае. Прыкладам, сябры лёнданскай парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай БПЦ катэгарычна адмаўляліся ад удзелу ў багаслужбах, ладжаных а. Янкам Абабуркам, дзе б яны ні адбываліся.

Крызіс у БАПЦ у Брытаніі: ад 1980-х да сёньня

Спакой у праваслаўным аўтакефальным жыцці на эміграцыі скончыўся ў пачатку 1980-х, калі БАПЦ на эміграцыі падзялілася на дзьве часткі. Раскол стаў

^x Архіепіскап Тэатэрыі і Вялікабрытаніі Мятод (Фуідас) знаходзіўся на пасадзе экзарха канстанцінопальскага патрыярха ў Заходняй Эўропе, Ірляндыі і Мальце ў 1979—1988 гг.

сьледствам канфлікту паміж мітрапалітам Андрэем (Крытам) і ўладыкам Мікалаем (Мацукевічам), а таксама падзеяў, што разгарнуліся вакол беларускай парафіі Жыровіцкай Божай Маці ў Гайлэнд-Парку (Нью-Джэрзі) і прызначэньня ў яе сьвятаром Янкі Бруцкага, будучага мітрапаліта Ізяслава^{XI}.

Мікалай, сьвецкае імя Міхаіл Мацукевіч (1917—2002). Нарадзіўся на хутары Суяцін Самарскай губ. (Расея), дзе бацькі знаходзіліся ў эвакуацыі. У 1921 г. з бацькам, братамі і сёстрамі вярнуўся зь бежанства ў Моталь (сёньня Іванаўскі р-н Берасьцейскай вобл.). У красавіку 1944 г. вывезены на прымусовыя работы ў Нямеччыну, у лютым 1945 г. вызвалены брытанскімі войскамі. 17 сакавіка 1945 г. выехаў у Шатляндыю, працаваў на ферме пад Глазга, удзельнічаў у першых зьездах ЗБВБ. У 1949—1951 гг. жыў у Лёндане. У жніўні 1951 г. пераехаў у Канаду. Скончыў украінскую духоўную калегію Сьв. Андрэя ў Вініпэгу (правінцыя Манітоба). 2 траўня 1952 г. рукапакладзены на дыякана, 6 траўня — ярэя. Ад 1954 г. да 2002 г. настояцель прыходу Сьв. Кірылы Тураўскага ў Таронта. Працаваў на фабрыцы (на складзе), а ў выходнія дні таксама адведваў беларускія асяродкі ў Садбуры, Лёндане, Кітчэнэры, Бэры, Атаве, Алістане (усе — правінцыя Антарыё), Манрэалі (Квэбэк), а таксама служыў у парафіі Сьв. Духа ў Дэтройце (ЗША). 10 сакавіка 1968 у Адэляйдзе (Паўднёвая Аўстралія) хіратанізаваны галавой БАПЦ Сяргеем у япіскапа Турава-Пінскага і Таронцакага з імем Мікалая. У 1972 г. у Гайлэнд-Парку на Саборы БАПЦ узначаліў Канадзка-Эўрапейскую эпархію БАПЦ.

Ізяслаў, сьвецкае імя Янка Бруцкі (1926—2007). Нарадзіўся ў в. Белавуша, сёньня Столінскі р-н Берасьцейскай вобл. Увесну 1943 г. вывезены на прымусовыя працы ў Нямеччыну. Скончыў украінскую гімназію ў Гановэры (1947). У 1947 г. пераехаў у Канаду, у 1954 г. скончыў унівэрсытэт Манітобы (Вініпэг). У 1954—1962 гг. працаваў як інжынэр дарог у правінцыі Антарыё, браў удзел у жыцці беларускай грамады ў Таронта: зьяўляўся актывістам парафіі Сьв. Кірылы Тураўскага, узначальваў Згуртаваньне беларусаў Канады. У 1962 г. пераехаў у ЗША, жыў спачатку ў Дэтройце, а затым — Лос-Анджэлесе. І ў Мічыгане, і ў Каліфорніі быў кіраўніком мясцовых аддзелаў БАЗА, прадстаўніком ад Беларусі ў камітэтах паняволеных народаў, этнічных клубах Рэспубліканскай партыі.

У Вялікабрытаніі спачатку па-рознаму паставіліся да канфлікту. Так, сябры лёнданскай праваслаўнай парафіі Ўсіх Сьвятых на паседжаньні 12 верасьня 1982 г. разгледзелі пытаньне расколу ў БАПЦ: *«Прысутныя Зборкі выказалі погляд неадкладнага скліканьня Сабору для вырашэньня спраў, дзеля прысьпешваньня канца судавым працэсам, якімі паралізуецца творчы дух царквы, апаражняючы матэрыяльныя рэсурсы»*³⁷, таксама прапанавалі ўпамінаць у багаслужбах *«побач мітрапаліта Андрэя і ўладыку Мікалая»*³⁸. Паколькі традыцыйна ў багаслуж-

^{XI} Больш падрабязна пра падзеі расколу глядзі ў кнізе: Гардзіенка А. Беларускі кангрэсавы камітэт Амэрыкі (БККА). Смаленск, 2009.

бах упамінаецца імя кіраўніка эпархіі, такім чынам лёнданскія беларусы паказвалі, што не прызнаюць расколу.

Іншыя парафіі і Рада БАПЦ пасля ваганьняў выказалі падтрымку свайму былому кіраўніку БАПЦ у Брытаніі, а цяпер мітрапаліту Андрэю (Крыту). 21 красавіка 1983 г. Рада БАПЦ у Вялікабрытаніі выдала наступную пастанову: «[...] Надалей астаёмся вернымі Уладам Сьв. Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы, пад кіраўніцтвам Найпачэсьнейшага Мітрапаліта Андрэя!

Просім таксама дайці да пагадненьня ў Царкоўным жыцці ў БАПЦ у Амэрыцы.

Рада БАПЦ у Вялікай Брытаніі выясьняе, што жадных упаўнаважаньняў для дэлегатаў нікому не даручае на т. зв. «сабор», а асобы, якія змогуць там быць, яны будуць ад сябе асабіста толькі»³⁹! Пастанову падпісалі: прэзыдэнт Рады БАПЦ, мітрафорны пратаярэй а. Ян Абабурка, віцэ-прэзыдэнт Рады БАПЦ а. Ян Пякарскі, старшыня Рады БАПЦ Хведар Кажаневіч, сакратар Янка Калбаса.

Пасьля сьмерці мітрапаліта Андрэя Рада БАПЦ у Вялікабрытаніі выказала падтрымку ягонаму наступніку, мітрапаліту Ізяславу, які наведваў краіну тройчы: у 1983, 1984 і 1988 гг. У траўні 1984 г. у Манчэстэры прайшоў Сабор БАПЦ, на якім Ізяслаў быў абраны мітрапалітам.

Праўда, ня ўсе праваслаўныя вернікі ў Брытаніі падтрымалі сваіх сьвятароў і Рады БАПЦ. Напрыклад, у Лёндане ў сувязі з падзеямі расколу пакінуў царкоўны камітэт Аляксандар Лашук, а ў Манчэстэры з пасады старшыні царкоўнага камітэту сышоў Пётра Шыркойскі. Нязгода ў БАПЦ у Брытаніі выразна адбілася на колькасьці наведнікаў багаслужбаў у 1980-х. Асабліва актыўна працягвалі пратэставаць супраць расколу лёнданскія беларусы. У траўні 1984 г. яны адправілі зварот у Кансысторыю БАПЦ, у якім выступілі супраць вынясьня міжрэлігійнага канфлікту ў сьвецкія суды і супраць расколу ў БАПЦ:

«Прыняўшы пад увагу апошніх год падзеі ў нашай БАПЦ, парафіяне Парафіі Ўсіх Сьвятых у Лёндане, на Парафіяльнай Зборцы дня 8-га красавіка 1984 г., прыйшлі да высновы, што пакуль вядуцца суды, надалей прапагуецца нянавісьць між нашымі Герархамі, якая пацягвае за сабой ўсё большыя матэрыяльныя

Япіскап Ізяслаў у Кембрыджы. 1983 г. Зьлева направа: а. Ян Пякарскі, яп. Ізяслаў, а. Янка Абабурка, матушка Кацярына Абабурка.

ўтраты, ды агульнае зьневажэньне БАПЦ — браць удзелу ў Саборах: як у адным, так і ў другім ня можам.

Найважнейшым заданьнем у сучаснасьці для нас ёсьць утрыманьне еднасьці за вернікамі БАПЦ»⁴⁰.

Тым ня менш змаганьне нічога не дало. Праўда, у хуткім часе спыніла існаваньне і сама парафія Ўсіх Сьвятых у Лёндане. Фармальна вернікі мусілі падпарадкавацца рашэньню большасьці і прызнаць сваім кіраўніком Ізяслава, аднак хутка пасля сьмерці першаярарха БАПЦ архіепіскапа Мікалая падчас 56-га Зьезду ЗБВБ, які прайшоў 22 чэрвеня 2002 г., быў адслужаны малебен у ягоную памяць «*як аднаго з закладальнікаў ЗБВБ і кіраўніка БАПЦ*»⁴¹.

Апошняе зусім ня дзіўна, улічваючы той факт, што ЗБВБ як арганізацыя афіцыйна адмежавалася ад рэлігійнага канфлікту яшчэ ў 1980-х гг., вырашыўшы не падтрымліваць ніводны з бакоў.

Падзеі расколу ў БАПЦ, што скаланулі жыццё праваслаўных беларусаў у Вялікабрытаніі, адбываліся на фоне натуральнага зьмяншэньня колькасьці вернікаў. Паваенная эміграцыя паступова адыходзіла, і багаслужбы больш не маглі пахваліцца асаблівай масавасьцю ўдзельнікаў. У 1982 г. на сходзе вернікаў прыходу БАПЦ Усіх Сьвятых у Лёндане старшыня Галоўнай управы ЗБВБ Янка Міхалюк прапанаваў, «*каб праваслаўныя і каталіцкія айцы адпраўлялі супольна важнейшыя хрысьціянскія і нацыянальныя сьвяты*»⁴². Рашэньне, праўда, магло быць рэалізаванае толькі на нацыянальных сьвяткаваньнях.

У пачатку 1990-х стала заўважна зьмяншацца колькасьць ня толькі вернікаў, але і парафій БАПЦ у Брытаніі. У 1993 г. памёр а. Ян Пякарскі і, адпаведна, прыпыніліся службы ў парафіях, якія ён абслугоўваў. У 1993 г. згарэла капліца Сьв. Мікалая ў Нотынгеме, у 1994 г. спыніліся багаслужбы ў Брадфардзе. У гэтым часе захварэў і а. Ян Абабурка і ня змог больш выяжджаць за межы Манчэстэру. Такім чынам рэлігійныя практыкі БАПЦ у Брытаніі абмежаваліся адным беларускім асяродкам.

Уладыка Ізяслаў у Манчэстэры. 1984 г. Зьлева направа: матушка Кацярына Абабурка, а. Ян Абабурка, уладыка Ізяслаў, а. Ян Пякарскі, матушка Аляксандра Пякарская.

На фоне змяншэння колькасці праваслаўных аўтакефальных парафій у Вялікабрытаніі ў 1995 г. з'явілася Валійская місія БАПЦ. Адбылося гэта з вылучэннем дробнага праваслаўнага прыходу Свята-Пакроўскай Царквы ў Блэйнаў Фэстын'эг (*Blaenau Ffestiniog*) на поўначы Ўэльса⁴³. Паводле англійскіх законаў, прыход ня мог існаваць асобна без падпарадкавання япіскапу, і кіраўнік прыходу архімандрыт Дэніэл вырашыў далучыцца да БАПЦ. Апроч таго, прыход на поўначы Ўэльса даволі спэцыфічны — на багаслужбах ужываецца англійская, валійская, грэцкая і царкоўнаславянская мовы ды прапагандуецца культ валійскіх сьвятых. У траўні 1996 г. гэтую парафію наведаў мітрапаліт Ізяслаў. Зь ягонай згоды 13 студзеня 1999 г. місія набыла будынак былой англіканскай царквы, прыстасаваўшы яе пад царкву Ўсіх Валійскіх Сьвятых⁴⁴.

Аднак зьяўленьне Валійскай місіі БАПЦ не спыніла заняпад беларускага аўтакефальнага праваслаўнага жыцця ў Брытаніі. У 2000-х гг. а. Ян Абабурка толькі двойчы на год служыў у Манчэстэры ў царкве Жыровіцкай Божай Маці. Колькасць прысутных на багаслужбах рэдка перавышала дзясятка асобаў. А ў 2007 г. было прынятае рашэнне аб продажы царквы.

Лёс БАПЦ у Вялікабрытаніі быў непарыўна звязаны з агульным лёсам беларускай праваслаўнай аўтакефальнай ідэі на эміграцыі. Падзеі ў кіраўніцтве царквы выразна адбіваліся і на жыцці брытанскіх парафій. І ўсе тыя праблемы, якія мела БАПЦ у сьвеце (недахоп сьвятароў, памяшканьняў, сродкаў), былі вымушаныя вырашаць і беларускія вернікі ў Брытаніі. Як гэта адбывалася, выразна адлюстроўвае ня толькі агульная гісторыя БАПЦ у гэтай краіне, але і гісторыя дзейнасці асобных парафій.

Гісторыя асобных парафій БАПЦ

Парафія Сьв. Спаса ў Брадфардзе

У 1951 г. у Брадфардзе паўстала першая парафія БАПЦ у Вялікабрытаніі — Сьв. Спаса (*Holy Saviour*)^{xii}. Для яе патрэбаў быў адведзены адзін пакой у Беларускам доме. Там была створаная невялікая каплічка, дзе а. Аляксандар Крыт ладзіў багаслужбы двойчы на месяц. У 1958 г. капліцу адрамантавалі. Уласнымі сіламі вернікі адбудаваў і ўдэкараваў іканастас, каб надаць ёй адпаведны і ўрачысты выгляд⁴⁵. Праўда, на вялікія сьвяткаваньні беларусы па-ранейшаму ладзілі набажэнствы ў англіканскай царкве, дзе маглі зьмясьціцца ўсе ахвотныя.

Са стварэннем прыходу Сьв. Спаса рэлігійныя практыкі ў Брадфардзе набылі рэгулярны характар. Тут абавязкова ладзіліся службы на ўсе вялікія сьвяты, на якія прыяжджалі ня толькі мясцовыя беларусы, але і госьці зь Лідсу, Галіфаксу ды інш. Найбольш вернікаў традыцыяна збіралі сьвяткаваньні Калядаў. А ад 1956 г. высілкамі мясцовага праваслаўнага актыву Каляды адзначалі ўсе беларусы разам, бяз

^{xii} Часам у гістарычных крыніцах даецца яшчэ адна назва — парафія Перамянення Гасподняга, па афіцыйнай (царкоўнай) назьве сьвята Спаса.

розніцы палітычных поглядаў. У другой палове 1950-х такія мерапрыемствы збіралі ад 50 да 100 чалавек⁴⁶. Для дзяцей ладзілі адмысловую ялінку зь Дзедам Марозам. Прычым зьяўленьне апошняга часам мела яшчэ і выхаваўчы ды нават у нечым ідэалагічны характар. Прыкладам, на калядным сьвяткаваньні 11 студзеня 1958 г. Дзед Мароз, калі прыйшоў на ялінку да дзяцей Брадфарду, *«вельмі здзьвіўся, што сталы перапоўненыя ўсякаю ежаю ды ўсе добра апранутыя, чаго пазбаўленыя нашыя родзічы ў Беларусі. Расказаў, як мучаюцца тыя, якіх вывозяць цяпер на цяліну, ды пераконваў, каб каб ня верылі розным камітэтам «За зварот на Радзіму», бо там сядзяць нячысьцікі...»*⁴⁷.

Капліца Сьв. Спаса ў Беларускам доме ў Брадфардзе.

Сьвяткавалі таксама Вялікдзень: з фарбаванымі яйкамі, гульнямі ў біткі і іншымі традыцыйнымі атрыбутамі, якія абавязкова дапаўнялі звычайна ладжаную ў капліцы Беларускага дому ўрачыстую багаслужбу.

Сярод іншых, нават унікальных нагодаў для багаслужбаў можна згадаць урачысты малебен, які а. Аляксандр Крыт адслужыў 31 траўня 1953 г. у Брадфардзе за здароўе маладой каралевы Лізаветы II, якая была каранаваная незадоўга да таго. На службе прысутнічала вялікая колькасць беларусаў з гораду і вакол⁴⁸.

Значнымі падзеямі сталі ладжанья ад 1956 г. парафіяльныя сьвяткаваньні. 19 жніўня 1956 г. такое сьвята было адзначанае ўпершыню. У Брадфард зьехаліся госьці з Манчэстэру і Кембрыджу — і вялікая заля англіканскай царквы была перапоўненая. Айцец Аляксандар Крыт разам з двума ўкраінскімі сьвятарамі адслужыў саборную літургію. У казані настояцель парафіі патлумачыў значэньне для беларускага праваслаўнага народу сьвята Перамяненьня Госпада (Спаса). Пасьля асьвячэньня яблык служылі малебен за даўгалецьце япіскапаў БАПЦ і УАПЦ. У часе супольнага пачастунку выступаў сьвятар УАПЦ а. Сяргей, які даводзіў важнасьць супрацоўніцтва паміж беларусамі і ўкраінцамі. Прамаўляў таксама прадстаўнік ад казакаў (прыход у Д'юсбуры), які падзякаваў за апеку над яго суродзічамі з боку БАПЦ і шкадаваў, што ў іх няма свайго сьвятара. У мастацкай частцы былі дэклімацыі і сьпевы (жывыя і з грамафонных кружэлак)⁴⁹. Такія

парафіяльныя сьвяты сталі адзначаць вернікі Брадфарду штогод і з усё большым размахам. Так, у 1961 г. вялікая група гасьцей з Манчэстэру прыехала на сьвята спецыяльна нанятым аўтобусам. Саборную багаслужбу ў англіканскай царкве адпраўляў а. Аляксандар Крыт разам з а. Захарыем Паляковым, а. Міхаілам і дыяканам Канстанцінам з УАПЦ. На службе і грамадзкай частцы сьпяваў казацкі хор, што прыехаў з Манчэстэру⁵⁰.

1950-я сталі часам арганізацыйнага станаўленьня і разьвіцьця праваслаўнага жыцця ня толькі ў Брадфардзе. Ладзіліся багаслужбы ў Галіфаксе і Лідсе. А. Аляксандар Крыт абслугоўваў ня толькі беларускіх вернікаў, але і апекаваўся казацкім асяродкам у Д'юсбурі. У выніку казакі сталі пастаяннымі гасьцямі на беларускіх мерапрыемствах, таксама як і ўкраінцы. Ня дзіўна, што прадстаўнікі гэтых народаў прысутнічалі на разьвітаньні з а. Аляксандрам Крытам, які ў пачатку 1961 г. ад'яжджаў у ЗША. На ўрачыстую службу ў англіканскай царкве прыехалі беларусы з усіх асяродкаў Вялікабрытаніі⁵¹.

Ад'езд а. Аляксандра Крыта стаў вялікім выпрабаваньнем для беларусаў у Брадфардзе і цэлым Ёркшыры, які за яго часам быў цэнтрам БАПЦ у Вялікабрытаніі. Менавіта тут ладзіліся зьезды вернікаў, абіраліся кіраўнічыя органы БАПЦ. Тут жыў і сам а. Аляксандар. Амаль паўгоду пасья яго ад'езду ў капліцы Сьв. Спаса не было багаслужбаў, і толькі прыбылы зь візытам у жніўні 1961 г. з Бэльгіі а. Аўген Смаршчок зноў адчыніў для вернікаў дзьверы капліцы, каб тыя адзначылі парафіяльнае сьвята⁵². А ў лістападзе 1963 г. паніхіду з нагоды чарговых угодкаў Слуцкага паўстаньня тут служыў сьвятар грэка-каталік а. Аляксандар Надсан⁵³.

Высьвячэньне пры канцы 1963 г. у Нямеччыне а. Яна Абабуркі было выратаваньнем для БАПЦ у Вялікабрытаніі наогул, і для Брадфарду ў прыватнасьці. Пад апекай новага сьвятара, які стала жыў у адносна блізкім Манчэстэры, паступова аднавіліся штомесячныя рэлігійныя практыкі. У 1965 г. нават была павялічаная капліца Сьв. Спаса. Для гэтага аб'ядналі разам шэсьць пакояў у Беларускам доме сіламі саміх вернікаў. Грошы на будаўнічыя матэрыялы дапамаглі знайсці Галоўная ўправа ЗБВБ і Харытатыўная сэкцыя, прыдаліся і ахвяраваньні парафіянаў. Мясцовыя вернікі працавалі на перабудове капліцы ў вольны час цягам пяці месяцаў. Найбольш вызначыліся Хведар Лемяшонак, Уладзімір Юнец, Янка Міхалюк, Алесь Сасна, Аўген Мучынскі і іншыя. У выніку 5 верасня 1965 г. а. Ян Абабурка высьвяціў новую беларускую капліцу ў Брадфардзе⁵⁴. Менавіта яна стала цэнтрам рэлігійнага жыцця мясцовых беларусаў на бліжэйшыя чатыры гады.

Пасья набыцця новага Беларускага дому першапачаткова меркавалася зрабіць і там капліцу. Аднак пасья арганізацыі клюбу «Сакавік» з барам стала відавочна, што суседнічаць у адным будынку гэтыя ўстановы ня змогуць. Таму ад 1970 г. беларусы Брадфарду зноў сталі наймаць для сваіх багаслужбаў памяшканьні ў мясцовых англіканскіх ці ўкраінскіх цэрквах.

На праблему адсутнасьці свайго будынку для царквы ў Брадфардзе зьвярнуў асаблівую ўвагу ў часе сваёй візытацыі асяродку ўладыка Андрэй (Аляксан-

Капліца Сьв. Спаса ў Брадфардзе. 1960-я гг.

дар Крыт). 29 жніўня 1971 г. ён прыехаў у Брадфард, каб пасьвяціць тут у дьяканы Яна Пякарскага. Свайго першага настояцеля прыхаджане сустракалі зь вялікай пашанай. Першая багаслужба адбылася ў праваслаўнай украінскай царкве. Пры ўваходзе у царкву ўладыку спаткаў хлебам-соллю старшыня Царкоўнай рады ўкраінскай парафіі, а ў царкве — настояцель гэтай парафіі а. Міхаіл. Архірэіскую службу

ўзначальваў уладыка Андрэй у суправаджэньні мітрафорнага пратаярэя а. Аўгена Смаршчка, пратаярэя а. Яна, пратаярэя а. Міхаіла і а. дьякана Канстанціна Мацяшук (Мацюшонка). Пасьля багаслужбы і пасьвячэньня ў дьяканы адбыўся супольны абед у хаце Лемяшонкаў, а потым урачыстае прыняцьцё ў Беларускам доме.

4 верасня 1971 г. у Беларускам клюбе «Сакавік» у Брадфардзе ўладыка Андрэй чытаў даклад аб сучасным стане БАПЦ для беларусаў з гораду, а таксама Лідсу і ваколіц. Тут ён асабліва падкрэсьліў надзённую патрэбу будовы сваёй царквы ў Брадфардзе і раіў неадкладна абраць будаўнічы камітэт⁵⁵. Відавочна, слухнасьць заўвагаў былога настояцеля разумелі многія, аднак вырашыць праблему з памяшканьнем пад царкву ў Брадфардзе так і не змагі. Мясцовыя беларусы ад 1974 г. сталі рэгулярна езьдзіць на сьвяточныя багаслужэньні ў суседні Манчэстэр⁵⁶, куды паступова перамясьціўся цэнтар БАПЦ у Вялікабрытаніі.

Адсутнасьць сваёй царквы не спрыяла актыўнасьці праваслаўных вернікаў у Брадфардзе. У 1975 г. на сходзе парафіі Сьв. Спаса Янка Калбаса заклікаў, каб прысутныя *«разважылі пытаньне будучыні БАПЦ ды выбралі сталы Царкоўны Камітэт і аживілі царкоўную працу, якая апошнімі гадамі была занябаная»*. Быў абраны камітэт у наступным складзе: Бэнэдыкт Кляйноў (старшыня), Янка Калбаса (сакратар), Міхась Кляйноў (скарбнік)⁵⁷. У наступным 1976 г. з ініцыятывы таго ж Янкі Калбасы быў абвешчаны збор грошай на будаўнічы фонд БАПЦ. Збор меў ісьці ў адмысловую скрыню цягам цэлага году да 25 сакавіка 1977 г. Усе сродкі, у тым ліку і ад лятарэі, павінны былі быць аддадзеныя БАПЦ⁵⁸. Вынікі гэтай акцыі невядомыя, бо ў тым жа годзе Янка Калбаса адышоў ад грамадзкіх справаў. Аднак відавочна, што беларусам Брадфарду так і не ўдалося знайсці магчымасьць набыць уласнае памяшканьне для царквы. Таму царкоўны камітэт меў толькі шукаць магчымасьці арэнды часьцей англіканскіх цэркваў пад беларускія багаслужбы, якія пад апекай а. Яна Абабуркі адбываліся ў Брадфардзе да 1994 г. (даўжэй, чым мерапрыемствы, ладжаныя сьвецкімі грамадзкімі арганізацыямі).

Парафія Нараджэння Найсвятэйшай Багародзіцы ў Кембрыджы

Дакладны час стварэння прыходу БАПЦ у Кембрыджы невядомы. Адно з першых багаслужбаў тут адслужыў уладыка Васіль (Тамашчык) у 1950 г.⁵⁹ Надалей справа арганізацыі праваслаўных набажэнстваў стала ці не галоўным клопатам мясцовага аддзелу ЗБВБ, а па спыненні яго дзейнасці ў другой палове 1950-х гэтым стала займацца мясцовая суполка брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці.

У 1950-я ў Кембрыджы адбываліся багаслужбы пераважна ў вялікія свята. Так, 15 чэрвеня 1952 г. тут была ўшанаваная памяць Сьв. Эўфрасіньні Полацкай. Карыстаючыся святачнай нагодай, а. Аляксандар пасля багаслужбы ня толькі зрабіў адмысловы даклад, прысьвечаны асобе нябеснай патронкі Беларусі, але і азнаёміў прысутных беларусаў з гісторыяй БАПЦ⁶⁰.

Беларускі асяродак у Кембрыджы — найбольш аддалены ад іншых у Брытаніі. Мясцовая беларуская грамада была зусім невялікая, налічвала толькі зь дзясятка вернікаў, таму на ладжаныя тут багаслужбы БАПЦ прыходзіла і значная частка прадстаўнікоў іншых нацыянальнасьцяў: найбольш украінцаў, а таксама расейцы. На вялікія ўрачыстасьці прыяжджалі і суродзічы зь іншых асяродкаў. Адна з такіх вялікіх падзеяў мела месца 18 красавіка 1954 г., калі з ініцыятывы мясцовай суполкі брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці адбылося высвячэнне Плашчаніцы — абраза Хрыста Збаўцы, напісанага на адмысловую замову Кембрыджскіх беларусаў. Ініцыятыву набыцця Плашчаніцы, выказаную беларусамі Кембрыджу, падтрымалі суродзічы зь іншых асяродкаў у Брытаніі. Знайшла яна водгук і ў прадстаўнікоў іншых нацыянальнасьцяў. Так, брытанка сп-ня Чэры, вялікая прыцелька беларусаў, ня толькі дапамагла фінансава, але і ўклала шмат працы ў падрыхтоўку ўрачыстасьці. На святачную багаслужбу сабралася шмат вернікаў-беларусаў, прыехалі суродзічы зь Лёндану. У часе багаслужэння сьпяваў мясцовы беларускі царкоўны хор (дапоўнены галасамі прыбылых) пад кіраўніцтвам Б. Неслухоўскага⁶¹.

Іншая вялікая ўрачыстасьць, гэтым разам з асабліва шырокім удзелам прадстаўнікоў іншых нацыянальнасьцяў, адбылася ў Кембрыджы 9 лістапада 1958 г., калі была наладжаная адмысловая супольная малітва. На багаслужбу прыйшла вялікая колькасць украінцаў, а таксама расейцы. Было нават некалькі арабаў хрысьціянскага веравызнаньня. Прысутныя на ўрачыстасьці прадстаўнікі Англійска-ўсходняга праваслаўнага царкоўнага аб'яднаньня прасілі арганізатараў надалей запрашаць іх на такія багаслужбы⁶².

Асноўным ініцыятарам і арганізатарам праваслаўнага жыцця ў Кембрыджы быў Янка Гралеўскі. Ён у 1950-х быў старшынём мясцовага аддзелу брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці, дзейнасць якога, што праўда, не была такой доўгай і ў 1960-х гг. аб праваслаўным жыцці ў Кембрыджы амаль не захавалася звестак. Пазьней Янка Гралеўскі стаў старшынём мясцовага прыхода БАПЦ, створанага, верагодна, недзе ў пачатку 1970-х. Прынамсі, у 1975 г. прыход Нараджэння Найсвятэйшай Багародзіцы тут ужо існаваў. Настаяцелем новай структурнай

адзінкі стаў новавысьвечаны а. Ян Пякарскі. Супольнымі намаганьнямі гэтыя два чалавекі ладзілі больш-менш рэгулярныя праваслаўныя набажэнствы ў Кембрыджы. Для іх правядзеньня традыцыйна наймалася памяшканьне англіканскай царквы Сьв. Міхаіла.

Магчыма, штуршком для арганізацыі прыходу БАПЦ стала візытацыя Кембрыджу архіепіскапам Андрэем (Крытам). З кастрычніка 1971 г. было наладжанае вялікае набажэнства з нагоды прыезду мітрапаліта Андрэя (Крыта), а потым прыняццё, дзе, сярод іншага, уладыка казаў пра неабходнасьць стварэньня парафіяльных Радаў БАПЦ у Брытаніі⁶³. У выніку ўжо ў 1975 г. беларуская супольнасьць у Кембрыджы ня толькі адзначала сваё парафіяльнае сьвята⁶⁴, але і пад кіраўніцтвам настояцеля парафіі а. Яна Пякарскага ажыццявіла паломніцтва ў Волсінгам^{XIII}.

У 1979 г. ужо парафія БАПЦ у Кембрыджы ладзіла сустрэчу ўладыкі Мікалая ў часе ягонай візытацыі брытанскіх беларускіх асяродкаў⁶⁵. Дзеля справядлівасьці трэба заўважыць, што зьвестак пра далейшую дзейнасьць парафіі Нараджэньня Найсьвяцейшай Багародзіцы амаль не захавалася. Пакуль былі жывыя яе кіраўнік і настояцель, верагодна, набажэнствы рэгулярна адбываліся ў Кембрыджы. Аднак у 1989 г. памёр Янка Гралеўскі, а ў 1993 г. — а. Ян Пякарскі. І на гэтым праваслаўнае беларускае жыццё ў беларусаў у горадзе спынілася.

Прыход Жыровіцкай Божай Маці ў Бірмінгеме

Першыя згадкі пра беларускіх праваслаўных вернікаў у Бірмінгеме зьвязаныя з адведваньнем асяродка ўладыкам Васілём (Тамашчыкам) ў 1950 г.⁶⁶ Прыход БАПЦ быў заснаваны ў 1954 г., і настояцелем яго стаў а. Аляксандар Крыт⁶⁷. Багаслужбы праходзілі ў сэрбскай царкве некалькі разоў на год. Малаколькасная мясцовая грамада вернікаў не магла сабе дазволіць уласнага памяшканьня. У сярэдзіне 1960-х праваслаўныя беларусы з Бірмінгему сталі выяжджаць на багаслужбы (асабліва сьвяточныя) у іншыя беларускія асяродкі, пераважна ў Манчэстэр. У гэты час парафіяй стаў апекавацца а. Ян Абабурка, а пасья — а. Ян Пякарскі.

Каля 1976 г. прыход Жыровіцкай Божай Маці быў перанесены ў недалёкі ад Бірмінгему Вулвэрхэмптан, дзе а. Ян Пякарскі некалькі разоў на год адпраўляў багаслужбы для беларусаў у памяшканьні польскай царквы⁶⁸. Сюды зьяжджаліся суродзічы з усіх ваколіцаў. Пасьля сьмерці а. Яна Пякарскага апеку над мясцовымі вернікамі пераняў а. Аляксандар Сідаровіч, і прыход фармальна перайшоў у юрыдыцыю Беларускай праваслаўнай царквы канстантынопальскага патрыярхату. Багаслужбы для беларусаў у Вулвэрхэмптане адбываліся яшчэ і ў 2000-х гг. і прыпыніліся ў сувязі з хваробай а. Аляксандра Сідаровіча.

^{XIII} Волсінгам (*Wolsingham*) — своеасаблівы «брытанскі Назарэт», месца, дзе больш за сем стагодзьдзяў таму да аднае жанчыны зьявілася Дзева Марыя. Там пабудаваны манастыр, захоўваюцца праваслаўныя, каталіцкія, пратэстанцкія сьвятыні і штогод адбываюцца ўрачыстыя багаслужбы.

Парафія Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры

У Манчэстэры апынулася ці не найбольшая колькасць праваслаўных беларусаў у Брытаніі. І тут былі створаныя нават дзве парафіі: адна ў юрысдыкцыі БАПЦ, а другая — Беларускай праваслаўнай царквы ў юрысдыкцыі канстантынопальскага патрыярха. Ідэя стварэння структураў аўтакефальнай царквы ў Манчэстэры, відавочна, паўстала яшчэ ў часе візыту сюды ўладыкі Васіля (Тамашчыка) у 1950 г.⁶⁹ Хутка пасля гэтага новы сьвятар а. Аляксандар Крыт стаў апекавацца той часткай праваслаўных беларусаў Манчэстэру, што падтрымлівала ідэю БАПЦ. Тут сталі адбывацца рэгулярныя багаслужбы ў памяшканьні англіканскай царквы, ладзіліся набажэнствы на рэлігійныя і нацыянальныя сьвяты. У чэрвені 1953 г. а. Аляксандар Крыт служыў у Манчэстэры з нагоды каранаваньня Лізаветы II, а таксама для адзначэння дня Сьв. Эўфрасіньні Полацкай⁷⁰. Даволі часта справы арганізацыі багаслужбаў у Манчэстэры абмяркоўваліся на паседжаньнях мясцовага аддзелу ЗБВБ. Прыкладам, у 1952 г. на адной з такіх зборак была выказаная прапанова выдаць праваслаўны часопіс, якая так і не ажыццявілася.

Ад 1953 г. распачала працу манчэстэрская суполка брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці і быў створаны парафіяльны царкоўны камітэт. Фактычна, Манчэстэр і стаў цэнтрам дзейнасьці ўсяго згаданага брацтва. Тут на паседжаньнях і ў часе розных мерапрыемстваў абавязкова збіраліся грошы на БАПЦ, прычым ня толькі ў Брытаніі: перадаваліся сродкі на будаўніцтва царквы ў Аўстраліі, а таксама на япіскапат БАПЦ. На адным са сходаў мясцовага аддзелу брацтва было прапанавана, каб і ЗБВБ, і ЗБК, і Сэктар Рады БНР перадавалі 25% сваіх прыбыткаў штотыдзень на царкву і ўтрыманьне сьвятара⁷¹. Праўда, гэтая прапанова так і не была рэалізаваная.

Ад 1957 г. царкоўны камітэт БАПЦ у Манчэстэры стаў штогод адмыслова ладзіць калядныя сьвяткаваньні зь ялінкай і Дзедам Марозам для дзяцей мясцовых вернікаў. На мерапрыемствы прыходзілі ня толькі беларускія дзеці, але і дзеці ўкраінцаў і казакаў. Прадстаўнікі казацкай грамады з Д'юсбуры часта прысутнічалі на сьвятах разам зь сьвятаром а. Захарыем Паляковым ды хорам⁷². Менавіта апошні стаў апекавацца прыходам БАПЦ у Манчэстэры пасля ад'езду а. Аляксандра Крыта ў ЗША ў 1961 г. Мясцовы аддзел ЗБВБ нават прыняў тады адмысловую пастанову, каб у адсутнасьць сьвятара вернікі наведвалі багаслужбы «*найбольш прыхільнага БАПЦ*» казацкага прыходу а. Захарыя⁷³ (а не прыходу БПЦ а. Алега Мірановіча ў тым жа Манчэстэры, які на той момант меў нават уласнае памяшканьне пад царкву).

Пасля высьвячэння а. Яна Абабуркі, што стала жыву ў Манчэстэры, цэнтар праваслаўнага жыцця ў Брытаніі яшчэ больш трывала ўмацаваўся ў сталіцы Ланкашыру. Сюды ўсё часцей на рэлігійныя сьвяткаваньні сталі прыяжджаць беларускія вернікі зь Бірмінгему, Дэрбі, Брадфарду, Нотынгему і іншых асяродкаў. Да таго ж, з часам пасля сьмерці а. Захарыя Палякова, новы беларускі сьвятар узяў на сябе апеку і над казацкім прыходам. Нездарма пазьней вернікі-казакі зрабілі ўласны заўважны ўнёсак у набыццё і ўладкаваньне памяшканьня для бе-

Царква Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. 1970-я гг.

ларускай царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры⁷⁴.

Неабходнасьць набыцьця ўласнага царкоўнага будынку насьпела ў Манчэстэры даўно. Аднак справа вымагала значных грашовых сродкаў. Цікава, што ў 1965 г. сябра парафіяльнага камітэту Хведар Кажаневіч накіраваў да царкоўных уладаў у Лёндане ліст, каб атрымаць дазвол беларусам у Манчэстэры праводзіць службы ў прызначанай на продаж царкве Сьв. Георгія⁷⁵. Невядома, які быў атрыманы адказ на гэты ліст, але ўласнае памяшканьне для царквы манчэстэрскія беларусы здолелі прыдаць толькі ў 1972 г. Для набыцьця будынку былой мэтадысцкай царквы зь вялікай прыцаркоўнай заляй спатрэбілася больш

за 2500 фунтаў, якія зьбіралі з дапамогай беларусаў розных асяродкаў і ня толькі ў Брытаніі. Найбольш ахвяраваў на набыцьцё царквы сам Парафіяльны камітэт, а таксама Беларускі клуб у Манчэстэры (па 200 фунтаў), а з прыватных асобаў — уладыка Андрэй (190 фунтаў). Усяго ж у сьпісе ахвярадаўцаў — больш за сотню прозьвішчаў⁷⁶.

Урачыстае высьвячэньне новага царкоўнага будынку адбылося 12 лістапада 1972 г. з удзелам адмыслова дэлегаванага а. Аўгена Смаршчка з Бэльгіі ў суправаджэньні а. Яна Абабуркі, а. Яна Пякарскага ды некалькіх сьвятароў УАПЦ⁷⁷.

Ад гэтага часу большасьць беларускіх мерапрыемстваў у Манчэстэры стала адбывацца ў новай царкве і прыцаркоўнай залі. Апошняя адмыслова была ўпрыгожаная сьцягамі і Пагоняю. Паступова дэкаравалася і памяшканьне царквы. Так, у 1973 г. а. Ян Пякарскі набыў для царквы ў Польшчы тры абразы: Жыровіцкай Божай Маці, Сьв. Эўфрасіньні Полацкай і Сьв. Кірылы Тураўскага. Адзін з абразоў сьвятар падараваў ад свайго імя, кошты двух іншых аплаціў парафіяльны камітэт⁷⁸.

Вясьвячэньне царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. 1972 г.

У 1975 г. мясцовы майстар Ян Якубік бясплатна зрабіў для царквы іканастас⁷⁹.

У 1976 г. намаганьнямі настояцеля а. Яна Абабуркі царква Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры атрымала ад уладаў афіцыйнае права рэгістрацыі адначасова цывільных і царкоўных шлюбаў у прысутнасьці адмысловай асобы з Рэгістрацыйнага бюро⁸⁰. А ў хуткім часе функцыі Галоўнага рэгістратара стаў выконваць сам а. Ян Абабурка. У пазьнейшым часе гэтую працу пераняў сябра царкоўнага камітэту Віктар Міхалюк. Гэта

Айцец Ян Абабурка. Манчэстэр, 2005 г.

была адзіная беларуская царква ў Брытаніі, што мела права афіцыйнай рэгістрацыі шлюбаў.

У царкоўных рэгістрацыйных кнігах зафіксаваныя 24 шлюбы (ад 1967 г.), 68 хростаў (ад 1963 г.) і 141 паховіны (ад 1965 г.)^{XIV}. Пераважная большасьць запісаў датычыць беларусаў. Найбольш запісаў шлюбаў прыходзіцца на 1980—1981 гг. (7 шлюбаў). Апошні быў зарэгістраваны ў 1992 г. Большасьць запісаў кнігі хростаў датычыць пэрыяду 1964—1966 гг. (13 запісаў) і 1980—1985 (18 запісаў) гг., а кнігі рэгістрацыі сьмерцяў — 1982—1987 гг. (35 запісаў) і 1990—1995 гг. (36 запісаў). Апошнія запісы хросту датуюцца 1997—1999 г. і датычаць пераважна дзяцей імігрантаў апошняй хвалі. А апошнія памерлыя, што былі зафіксаваныя ў кнізе, — гэта Хведар Кажаневіч (памёр 27 лютага 2007 г.) і Варвара Гінько (памерла 26 ліпеня 2007 г.). Айцец Ян Абабурка хрысьціў і хаваў вернікаў у розных гарадах і мястэчках па-за Манчэстэрам: у Нотынгеме, Брадфардзе, Болтане, Бірмінгеме, Сток-он-Трэнце, Кембрыджы і інш., часам і ў Лёндане. Запісы адносна мясцовых манчэстэрскіх беларусаў складаюць каля чвэрці ад агульнай колькасьці, амаль пята частка запісаў у рэгістрацыйных кнігах датычаць беларусаў Нотынгему. Акрамя беларусаў сярод хрышчаных, памерлых і пабраных шлюбам ёсьць адметная колькасьць казакаў, украінцаў, а таксама расейцы, палякі, брытанцы. Згаданая статыстыка дае магчымасьць уявіць памеры і геаграфію працы, якую цягам колькіх дзясяткаў гадоў ажыццяўляў а. Ян Абабурка, а таксама можа сьведчыць пра памеры беларускіх грамадаў у розных брытанскіх мястэчках.

^{XIV} Рэгістрацыйныя кнігі захоўваюцца ў афіцыйнага рэгістратара Віктара Міхалюка.

Рэгулярныя багаслужбы ў Манчэстэры доўгі час адбываліся двойчы на месяц. На вялікія царкоўныя свята сюды, як і раней, прыяжджалі беларусы з розных асяродкаў, асабліва зь недалёкіх Брадфарду, Бірмінгему, Дэрбі. Прыходзілі і праваслаўныя вернікі іншых нацыянальнасьцяў. Часам на запрашэньне а. Янкі Абабуркі на багаслужэньнях прысутнічаў і англіканскі святар⁸¹. У 1970-х гг. на некаторыя рэлігійныя свята ў царкве зьбіралася каля 300 асобаў⁸².

З часам колькасць вернікаў стала зьмяншацца. У 1996 г. сур'ёзна захварэў і сам святар. Ад гэтага часу ён адпраўляў службы ў манчэстэрскай царкве штодзвядні, а ў іншыя асяродкі ўжо фактычна не выязджаў. Ад 2007 г. прыхаджанаў засталася толькі 5-6 асобаў зь сям'і Міхалюкоў. Іншых вернікаў, здольных прысутнічаць на службах, не было. Аднак службы адбываліся яшчэ да красавіка 2007 г., калі ў сувязі з пагаршэньнем здароўя святара царква засталася зачыненая і была выстаўленая на продаж. Улетку 2009 г. айцец Ян Абабурка памёр. Так скончылася гісторыя яшчэ адной праваслаўнай парафіі ў Брытаніі.

Парафія Сьвятога Мікалая ў Нотынгеме

Прыход Сьвятога Мікалая ў Нотынгеме быў створаны адным зь першых у Вялікабрытаніі ў 1949 г. Тады ён падлягаў юрысдыкцыі Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы. Сярод яго першых святароў былі а. Сабалеўскі, а. Тарановіч, а. Краскоўскі, а. Гаўрылюк⁸³. У другой палове 1950-х намаганьнямі а. Алега Мірановіча ў Нотынгеме зьявілася «Беларуская праваслаўная незалежная царква Сьвятога Мікалая». Праваслаўныя багаслужбы адбываліся на рэлігійныя і нацыянальныя беларускія свята. Так, у 1955 г. на багаслужбе і святкаваньні ўгодкаў абвяшчэньня незалежнасьці БНР у Нотынгеме прысутнічаў прэзыдэнт БЦР Радаслаў Астроўскі⁸⁴.

Праўда, нельга адназначна сьцьвярджаць, што нотынгемскі беларускі асяродак складаўся выключна з прыхільнікаў БЦР. Нягледзячы на невялікую колькасць беларусаў (некалькі дзясяткаў), у Нотынгеме былі прыхільнікі і Рады БНР. Аднак палітычная складовая грамадзкага жыцця бадай што ніколі не была вызначальнай для гэтага асяродка. Воляй лёсу пераважнай большасьцю мясцовых беларусаў былі ранейшыя заходнебеларускія лесьнікі, вывезеныя Саветамі ў Сьбір і прайшоўшыя праз польскае войска⁸⁵. Для гэтых асобаў найбольшае значэньне мела менавіта рэлігійнае жыццё, магчыма, таму такім трывалым аказаўся прыход Сьвятога Мікалая. Толькі некаторыя актыўныя беларусы здолелі наладзіць тут працу сьвецкіх арганізацый (найбольш працяглай была дзейнасьць аддзелу БВФ), аднак пры гэтым галоўнымі ўдзельнікамі нацыянальных мерапрыемстваў былі прыхаджане, і менавіта царква была для іх асноўным аб'яднаўчым фактарам.

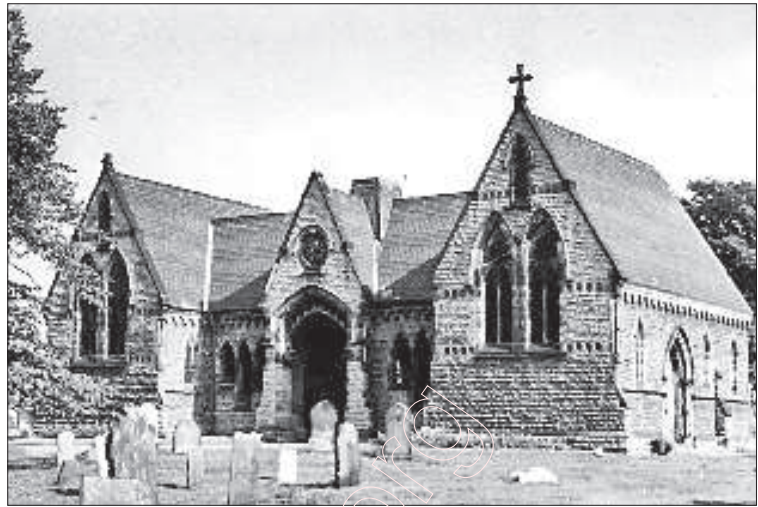
Каб захаваць рэлігійныя традыцыі (яны тут былі больш важныя за сьвецкія), святкаваньні ўгодкаў абвяшчэньня незалежнасьці БНР у Нотынгеме часам адбываліся ў траўні, пасля Вялікадня. Гэтая акалічнасьць прычынялася да таго, што на падобных мерапрыемствах прысутнічала па некалькі сотняў асобаў з розных беларускіх асяродкаў. Адно з такіх гучных святкаваньняў, ладжанае аддзе-

лам БВФ сумесна з царкоўным камітэтам, мела месца 27 траўня 1962 г. Пасьля сьвяточнай багаслужбы, адслужанай а. Алегам Мірановічам, адбылася акадэмія, з пастаноўкай п'есы «Мікітаў лапаць». На мерапрыемстве прысутнічала каля 300 чалавек⁸⁶.

Нотынгемскім беларусам было ўсё роўна, да якой юрысдыкцыі належыць іх прыход. Найбольш важным было, каб ён заставаўся праваслаўным і беларускім. Гэтую своеасаблівую талерантнасьць пацвярджае рашэньне мясцовага царкоўнага камітэту пасля ад'езду ў ЗША а. Алега Мірановіча запрасіць сабе ў настояцелі сьвятара БАПЦ а. Яна Абабурку. Менавіта апошні 9 жніўня 1964 г. высьвяціў новы царкоўны будынак, перададзены прыходу сьвятога Мікалая гарадзкімі ўладамі Нотынгему. Гэта была старая капліца на могілках у прадмесьці Босфард,

якую мясцовыя беларускія вернікі адрамантавалі і ператварылі ў сваю царкву. Так БАПЦ у Вялікабрытаніі займела першы ўласны царкоўны будынак. Урачыстае высьвячэньне царквы сабрала вялікую колькасць вернікаў: прыехалі ня толькі беларусы зь Лёндану, Брадфарду, Манчэстэру, але і прадстаўнікі іншых нацыянальнасьцяў, у тым ліку ўкраінцы, казакі, англічане. А само мерапрыемства асьвятлялася ў нотынгемскай прэсе⁸⁷.

Ад 1964 г. і да канца сваёй дзейнасьці прыход Сьвятога Мікалая заставаўся ў юрысдыкцыі БАПЦ і пад апекай яе сьвятара а. Яна Абабуркі. І гэтая юрысдыкцыя не перашкаджала мясцоваму аддзелу БВФ сумяшчаць нацыянальныя сьвяты з праваслаўнымі набажэнствамі, хоць у шэрагах арганізацыі па-за Нотынгемам было даволі шмат праціўнікаў БАПЦ. Найбольшая актыўнасьць прыхаджан прыпала на другую палову 1960-х — 1970-я гг. У гэты час тут рэгулярна ладзіліся багаслужбы, у тым ліку на нацыянальныя сьвяты⁸⁸. У 1971 г. прыход наведаў уладыка Андрэй

Капліца Сьв. Мікалая ў Нотынгеме.

Царкоўная ўрачыстасьць у Нотынгеме.

(Крыт)⁸⁹, а ў 1979 г. парафія ўрачыста адзначыла 30-я ўгодкі свайго існавання⁹⁰. У гэты час ўжо ня жыў адзін з заснавальнікаў і актыўных дзеячаў прыходу Сьвятога Мікалая ў Нотынгеме Ўладзімір Капач (памёр у 1969 г.). Пасьля 1979 г. фактычна зьнік зь беларускага жыцця і яшчэ адзін актыўны дзеяч-беларус — Янка Бунчук. Ад гэтага часу звесткі пра значныя падзеі беларускага жыцця ў Нотынгеме практычна знікаюць са старонак эміграцыйных пэрыёдыкаў. Паводле сьведчаньняў а. Яна Абабуркі, рэгулярныя набажэнствы ў Нотынгеме адбываліся яшчэ да 1994 г.⁹¹, пакуль сама беларуская капліца не была спаленая хуліганамі. Аднавіць яе ў пазастаўных нешматлікіх беларускіх вернікаў не было магчымасьці. Да таго ж, з прычыны хваробы а. Ян Абабурка ўжо ня мог прыяжджаць у Нотынгем, і больш як саракагадовая гісторыя мясцовага прыходу скончылася.

Парафія Ўсіх Сьвятых у Лёндане

Стварэньне прыходу БАПЦ у Лёндане ішло значна больш марудна, чым у іншых асяродках Брытаніі. Пры дзейнасьці тут даволі вялікага аддзелу ЗБВБ і Галоўнай управы гэтай арганізацыі, стварэньне ўласнага царкоўнага камітэту аказалася справай надзвычай складанай. Адною з прычынаў была дзейнасьць у Лёндане згуртаванай групы праваслаўных беларусаў, што не былі сябрамі ЗБВБ, але мелі рэгулярныя багаслужбы сьвятароў ПАПЦ, а потым БПЦ у юрысдыкцыі канстантынопальскага патрыярха. З другога боку, у Лёндане быў большы адсотак беларусаў-каталікоў і дзейнічала Беларуская каталіцкая місія бізантыйска-славянскага абраду. Адсотак каталікоў у Лёнданскім аддзеле ЗБВБ быў значна большы, чым у іншых. І калі ў асяродках па-за Лёнданам беларусы-каталікі даволі часта ўцягваліся ў дзейнасьць праваслаўных прыходаў, то ў сталіцы, наадварот, нешматлікія праваслаўныя беларусы ў ЗБВБ актыўна падтрымлівалі ініцыятывы Місіі.

У выніку ўплыву згаданых фактараў першыя захады па стварэньні парафіі БАПЦ у Лёндане былі зробленыя толькі ў 1965 г. 19 верасьня 1965 г. у Беларускім доме адбылася арганізацыйная зборка праваслаўных беларускіх вернікаў БАПЦ. Сход быў ініцыяваны Аляксандрам Лашуком, які апаўчэў прысутным пра апошнія падзеі праваслаўнага жыцця ў Брытаніі і прапанаваў абраць управу мясцовай лёнданскай парафіі. Старшынём яе стаў Павал Навара, скарбнікам — Ян Пякарскі, а сакратаром — сам Аляксандар Лашук⁹². Ні назва парафіі, ні іншыя арганізацыйныя пытаньні на зборцы не абмяркоўваліся і самі вынікі яе былі невялікія. Цягам наступных сямі гадоў ніякіх звестак пра дзейнасьць парафіі нідзе не зьявіліся. Толькі ў 1973 г. у часопісе «Божым Шляхам» зьявілася паведамленьне пра тое, што ад сярэдзіны 1972 г. у лёнданскай англіканскай царкве Сьв. Сіласа і Ўсіх Сьвятых новавысьвечаны айцец Ян Пякарскі праводзіць багаслужбы для праваслаўных беларусаў⁹³.

Наступны сход вернікаў БАПЦ у Лёндане адбыўся толькі 13 верасьня 1973 г. Менавіта на гэтым сходзе было пастаноўлена арганізаваць працу парафіі, для якой абралі назву «Ўсіх Сьвятых», пад кіраўніцтвам настояцеля а. Яна Пякарскага. Можна меркаваць, што менавіта зьяўленьне апошняга ў якасьці сьвятара падштурхну-

ла стварэнне лёнданскай парафіі. Выдатна разумеючы абмежаваную колькасць сваёй паствы, а. Ян Пякарскі адразу ж прапанаваў заахвочваць да наведвання набажэнстваў дзяцей беларусаў, для чаго неабходна было набыць для парафіянаў англамоўныя малітоўнікі⁹⁴.

Ад 1973 г. у Лёндане сталі адбывацца рэгулярныя багаслужбы БАПЦ. Праўда, спачатку яны ладзіліся ў англіканскай царкве пасля асноўных набажэнстваў, і гэта было ня вельмі зручна для вернікаў. Пазьней паўстала дамова з украінцамі на конт правядзення багаслужбаў у іх новай царкве⁹⁵. Вялікай падзеяй для асяродка стала яго адведванне ўладыкам Мікалаем у ліпені 1979 г.⁹⁶

Найвялікшай праблемай лёнданскай парафіі Ўсіх Сьвятых стала малая колькасць вернікаў. У 1983 г. на чарговай зборцы парафіянаў мясцовым беларусам нават прапаноўвалася ездзіць на багаслужбы ў Кембрыдж, дзе таксама была невялікая праваслаўная грамада. Але прапанова была адкінутая, бо такая практыка пагражала зусім зьнеахвоціць лёнданскіх беларусаў да наведвання службаў БАПЦ⁹⁷.

Да іншых праблемаў парафіі ў 1980-х дадаўся раскол у БАПЦ, падзеі якога, як пісалася вышэй, не хацелі прымаць лёнданскія беларусы. Аднак іх заклікі да першарархаў аб пошуку згоды, не прынеслі плёну. Аўтарытэт БАПЦ быў моцна падарваны, што не магло не паўплываць на колькасць прысутных на багаслужбах. Фактычна, звесткі пра лёнданскую парафію Ўсіх Сьвятых заканчваюцца ў 1980-х, і раскол, відаць, адыграў тут не апошнюю ролю. Праўда, багаслужбы а. Ян Пякарскі мог праводзіць яшчэ да сваёй сьмерці ў 1993 г.

БАПЦ у іншых беларускіх асяродках Брытаніі

Мала інфармацыі захавалася пра дзейнасць БАПЦ у іншых асяродках. Прыкладам, газэта «Бацькаўшчына» ў 1954 г. з аптымізмам паведамляла, што новы прыход БАПЦ запачаткаваны ў Сток-он-Трэнце з ініцыятывы мясцовага аддзелу Згуртавання беларускіх камбатантаў. Праўда, са зместу артыкулу вынікала, што існаваў хутчэй намер стварэння парафіі, падтрыманы а. Аляксандрам Крытам⁹⁸. Вядома таксама, што гэты сьвятар рэгулярна праводзіў багаслужбы ў Сток-он-Трэнце, аднак звестак пра існаванне тут сапраўды парафіі БАПЦ не захавалася. У той жа час ёсць інфармацыя і пра ладжаныя тут набажэнствы БПЦ.

Іншы цікавы асяродак, дзе ад пачатку 1970-х сталі рэгулярна адбывацца багаслужбы БАПЦ, месціўся ў Стывэнэдж, дзе стала жыць а. Ян Пякарскі. Праўда, мясцовы праваслаўны прыход паводле складу вернікаў цяжка назваць беларускім. Тым ня менш, сьвятар БАПЦ тут карыстаўся вялікай павагай. Менавіта ён зрабіў неабходныя захады да англійскага япіскапа, каб той выдзеліў мясцовым праваслаўным царкоўны будынак і дазволіў карыстацца ім бясплатна. Тут вернікі зрабілі прыгожы іканастас, набылі неабходныя царкоўныя рэчы⁹⁹. І багаслужбы ў Стывэнэдж адбываліся да самай сьмерці а. Яна Пякарскага ў 1993 г.

Беларуская праваслаўная царква канстантынопальскага патрыярхату

Стварэнне парафій у юрысдыкцыі канстантынопальскага патрыярха было альтэрнатывай і падпарадкаваньню ПАПЦ, і БАПЦ, якую частка беларускіх вернікаў лічыла штучна створанай і «некананічнай». Асноўнай прычынай непрымання БАПЦ было тое, што яе аднаўленьне ініцыявалі прыхільнікі Рады БНР, а ўзначаліў адзін з кіраўнікоў Рады БНР, сьвецкі дзеяч, які на момант аднаўленьня БАПЦ ня меў належнай адукацыі, — Уладзімір Тамашчык.

У барацьбе за ўплыў на грамаду беларускіх уцекачоў БЦР і прызныя ёй арганізацыі павінныя былі прапанаваць уласны варыянт стварэння незалежнай беларускай царквы. Некаторы час яны спрабавалі пераканаць беларускіх біскупаў пакінуць шэрагі РЗПЦ — ярархі складалі Беларускаю мітраполію ў РЗПЦ — і вярнуцца назад, за што прыхільнікі БЦР атрымалі мянушку «зарубежнікі». Гэтая падтрымка былых ярархаў БАПЦ трывала да пачатку 1950-х, калі памерлі кіраўнік БАПЦ мітрапаліт Панцеляймон і ягоны намесьнік архіепіскап Вэнэдыкт (Бабкоўскі). Зь іх сьмерцю намінальная аўтаномія Беларускай мітраполіі ў складзе РЗПЦ зьнікла, а пазасталыя япіскапы так і не паддаліся на ўгаворы, таму цікавасьць да іх з боку прыхільнікаў БЦР паступова аслабла.

Разам з тым быў знойдзены спосаб стварэння незалежнай ад РЗПЦ царквы, празь беспасярэдняе падпарадкаваньне прыходаў юрысдыкцыі канстантынопальскага патрыярха. Ідэолягі гэтага шляху заяўлялі, што менавіта з Канстантынопалю ў пачатку XV ст. Беларусь атрымала аўтакефалію. Гэтая патрыярхія, як і сам патрыярх, паводле рашэньняў VII Усяленскага Сабору (VI ст.) лічыцца сусьветнай, г. зн. намінальна галоўнай сярод праваслаўных цэркваў (першы сярод роўных).

Ідэоляг «канстантынопальскай (грэцкай) юрысдыкцыі» а. Мікалай Лапіцкі, у прыватнасці, казаў: *«З Канстанцінопалю нашы продкі прынялі праваслаўную веру, а таму Бізантыя зьяўляецца маткай нашай Беларускай праваслаўнай царквы, а не Масква».*

Гісторыя Беларускай праваслаўнай царквы ў Брытаніі ў юрысдыкцыі сусьветнага патрыярхату зьвязаная найперш з асобай Алега Мірановіча, які быў высьвечаны ў сьвятары 5 траўня 1954 г. у Лівэрпулі ў грэцкай праваслаўнай царкве. Мірановіч стаў настаяцелем праваслаўнай царквы Сьв. Мікалая ў Манчэстэры ды зарэгістраваў у Брытаніі *Беларускую (кананічную) праваслаўную царкву*. Ён таксама арганізаваў прыход у Сток-он-Трэнце ды пераняў пад сваю апеку прыход у Нотынгеме. Алег Мірановіч, праўда, спрычыніўся да першага расколу ў БПЦ у Брытаніі, пасварыўшыся з часткай манчэстэрскіх вернікаў. Канфлікт, аднак, справакаваў зьяўленьне яшчэ некалькіх сьвятароў-беларусаў канстантынопальскай юрысдыкцыі: а. Міхася Шабунькі і а. Міхася Іскрыцкага. Таму выезд а. Алега Мірановіча з Брытаніі ў 1963 г. у Чыкага (ЗША), дзе ён узначаліў прыход Сьв. Юрыя, ня выклікаў такога крызісу, як гэта было ў выпадку ад'езду а. Аляксандра Крыта.

Гісторыя БПЦ у Брытаніі разьвівалася адначасова ў двух асяродках. Адзін — згаданы ўжо «манчэстэрскі», другі — «лёнданскі». У апошнім доўгі час не было асобнай менавіта беларускай парафіі, а калі яна была створаная, то знаходзілася адначасова пад апекай япіскапа Мацьвея, што належаў да ПАПЦ і адначасова быў прызначаны канстантынопальскім патрыярхам як патрон для вернікаў-славянаў. Толькі ў 1980-х лёнданскія беларусы сталі рабіць захады, каб падпарадкаваць сваю парафію Сьв. Эўфрасіньні Полацкай канстанцінопальскаму патрыярху без пасярэдніцтва Мацьвея.

Такім чынам, два асяродкі БПЦ у Брытаніі існавалі самастойна і амаль паралельна. Першы супольны праект зьявіўся толькі ў 1970-х гг. — выданьне праваслаўнага часопісу «Званіца». Адзін з ініцыятараў яго, Кастусь Глінскі, пісаў у лисьце да Дзьмітрыя Касмовіча: «я быў ініцыятарам выдання царкоўна-грамадзкага часопісу двума прыходамі: лёнданскім і манчэстэрскім. Ведаючы гасп. Весялкоўскага як даўнейшага супрацоўніка «Аб'яднаньня», тэхнічнага выканаўцы і празь некаторы час рэдактара гэтага часопісу, зьвярнуўся да яго з прапановай, каб абняў гэтыя функцыі пры выдаваньні «Званіцы»...»¹⁰⁰. Першы нумар выйшаў у сьнежні 1974 г. і быў з энтузіязмам сустрэты абедзьвюма грамадамі вернікаў. Асноўны цяжар рэдакцыйнай працы, аднак, прыйшоўся на Лёндан. Мэты выданьня рэдакцыя сфармулявала ў тым самым першым нумары: «... на балонках гэтага пэрыёдыка мы зафіксуем, хоць у скарочаньні, нашу дзейнасьць і гэтым самым пакінем сьлед свайго нацыянальнага і рэлігійнага жыцьця на востраве Брытыйскім. У сваёй выдавецкай дзейнасьці мы будзем старацца крысталізаваць нашыя думкі, захоўваючы чысьціню хрысьціянскай навукі і нацыянальнай ідэі, адкідаючы і раскрываючы ўсякія чужыя і варожыя ар'ентацыі...»¹⁰¹ На старонках «Званіцы», пазначанай як «царкоўна-грамадзкі часопіс», друкаваліся зьвесткі пра жыццё дзвюх парафій БПЦ: у Манчэстэры і Лёндане, адукацыйныя, а таксама палемічныя матэрыялы. Гэтыя апошнія і сталі прычынай канфлікту, які выбухнуў пасля выхаду першага нумару. Узгадваючы сваркі дзесяцігадовай даўніны вакол дому ХАБР у Лёндане, Юры Весялкоўскі зьмясьціў на старонках «Званіцы» нэгатыўныя матэрыялы пра Радаслава і Віктара Астроўскіх, што выклікала незадавальненьне значнай часткі лёнданскай парафіі, найперш сябраў аддзелу БВФ.

Юры Весялкоўскі апраўдваў публікацыю тым, што трэба пісаць ня толькі пра станоўчыя бакі, але і «не баяцца і смела прызнаць свае слабыя бакі, недамаганьні, адсталасьць і т.п.»¹⁰² Аднак «свавольствы» рэдактара было вырашана абмежаваць. 26 кастрычніка 1975 г. адбылося паседжаньне царкоўнага камітэту ў Лёндане, на якім абралі новую рэдкалегію з 11 асобаў. Але новая рэдкалегія сабралася толькі аднойчы, бо рэальнай рэдакцыйнай працай маглі займацца толькі адзінкі. Юры Весялкоўскі, які абвясціў, што «яму не патрэбная такая колькасць памагатых», хутка быў адсунуты ад рэдагаваньня. У выніку ў 1976 г. быў выдадзены апошні, чацьверты нумар «Званіцы», гэтым разам як выданьне выключна ман-

чэстэрскага царкоўнага камітэту. А ў 1979 г. у брытанскай сталіцы з'явіўся новы часопіс «Званіца».

Эпізадычная супраца двух асяродкаў не спынілася выключна на выданьні пэрыёдыка. Сьвятары часам запрашалі адзін аднаго на супольныя набажэнствы. Прыкладам, 24 чэрвеня 1979 г., калі лёнданская парафія адсьвяткавала адразу некалькі юбілеяў: 10-годзьдзе з заснаваньня, а таксама 50-годзьдзе сьвятарскай працы а. Вячаслава Тарановіча. На ўрачыстую багаслужбу прыбылі і манчэстэрскія беларусы са сьвятарамі а. Міхасём Іскрыцкім і а. Кірылам Джэнэрам¹⁰³.

У параўнаньні з БАПЦ, колькасць сьвятароў канстантынопальскай юрысдыкцыі ў Брытаніі была большая. У розныя часы атрымалі сьвятарскія сьвячэньні, акрамя згаданых ўжо айцоў Алега Мірановіча, Міхася Шабунькі, Міхася Іскрыцкага, Вячаслава Тарановіча і Кірылы Джэнэра, яшчэ а. Павал Вялікі, а. Уладзімір Зайка, а. Аляксандар Сідаровіч. Разам з тым, парафіяў БПЦ у Брытаніі было меней, чым парафій БАПЦ. Гэта можна часткова патлумачыць тым, што высьвечаныя ў канстантынопальскай юрысдыкцыі сьвятары не заўсёды служылі толькі для беларусаў. Да таго ж у БПЦ была значна большая плыннасьць кадраў. У розныя часы Брытанію пакінулі а. Алег Мірановіч, а. Павал Вялікі (выехаў у Канаду), а. Уладзімір Зайка (выехаў у Аўстралію).

Такім чынам, гісторыя БПЦ у Вялікабрытаніі яшчэ ў большай ступені, чым БАПЦ, стала гісторыяй асобных парафіяў і іх настояцеляў.

Парафіі БПЦ у Брытаніі

Парафія Сьвятога Мікалая ў Манчэстэры

Парафію Сьв. Мікалая Беларускай праваслаўнай царквы ў Манчэстэры стварыў у 1954 г. а. Алег Мірановіч. Найбольш актыўнымі парафіянамі былі сябры мясцовага Беларускага вызвольнага руху. Хутка ў парафіі ўзьніклі праблемы, якія, верагодна, сталі вынікам канфлікту ўнутры БВР. Сьведка тых падзеяў Міхась Іскрыцкі сьцьвярджаў, што падставай канфлікту стаў прыезд прыкладна ў 1955 г. архімандрыта Ўладзіміра Фінькоўскага з Францыі на запрашэньне манчэстэрскай парафіі: «*За дзень да заплыванага прыезду архімандрыта, айцец Алег раптоўна склікаў парафіяльны камітэт ды паведаміў, што ён не жадае прыезду архімандрыта Уладзімера, не жадае прымаць яго ў царкве і ня будзе служыць разам з ім наколькі архімандрыт не належыць да той самай юрысдыкцыі. [...] Парафіяльны камітэт не пагадзіўся з доказамі свайго настояцеля, а наадварот, лічыў, што менавіта супольнымі намаганьнямі і спаўпрацай праваслаўных беларускіх колаў Вялікабрытаніі і Францыі будзе лягчэй стварыць Беларускаю Праваслаўную Царкву*»¹⁰⁴. У выніку архімандрыт Уладзімір так і ня змог адслужыць багаслужбу ў Манчэстэры, а пазыцыя айца Мірановіча выклікала незадавальненьне царкоўнага камітэту. У адказ Алег Мірановіч склікаў прыхільную яму частку вернікаў, пераважна сябраў новастворанага БВФ, і заснаваў новы царкоўны

камітэт. Для гэтай часткі вернікаў сьвятар працягваў службы. Складана сказаць, наколькі менавіта стаўленьне да архімандрыта Ўладзіміра сапраўды было прычынаю расколу парафіі. Відавочна толькі, што ўжо ад 1955 г. а. Алег прысутнічаў на мерапрыемствах, ладжаных Беларускамі вызвольнымі фронтам (г.зн. апанэнтам БВР і арганізацыі, створанай пад эгідай БЦР), асабліва па-за межамі Манчэстэру (найчасьцей у Нотынгеме). Такім чынам, сьвецкая складовая ў гэтым канфлікце мела ці не вызначальную ролю.

У выніку ў Манчэстэры ўтварыліся два прыходы Сьв. Мікалая. «Мяцежны прыход», які застаўся безь сьвятара, вырашыў запрашаць да сябе на багаслужбы архімандрыта Ўладзіміра Фінькоўскага, аднак той у 1958 г. выехаў у Чыкага^{xv}. Царкоўны камітэт нават мусіў даць абвестку ў часопісе «Жыве Беларусь!» пра пошукі сьвятара-беларуса: «*Беларускі Праваслаўны Царкоўны Камітэт гор. Манчэстэр зьвяртаецца з просьбай да ўсёй беларускай эміграцыі аб дапамозу знайсці праваслаўнага сьвяшчэньніка каторы б мог ачуліць праваслаўную царкву ў гор. Манчэстэр. Кандыдат можа быць па-за межамі Англіі, калі дасць сваю згоду пераехаць у гор. Манчэстэр*»¹⁰⁵. Парадаксальна тое, што прыход Сьв. Мікалая на той час ужо меў і сваё памяшканьне для царквы, і мог карыстацца друкарняй БВР для ўласных патрэбаў, а настаяцеля ня меў.

Нарэшце ў 1959 г. Уладзімір Фінькоўскі ўжо як архіепіскап высьвяціў на сьвятарства аднаго з актывістаў БВР Міхася Шабуньку, які і стаў кіраўніком «мяцежнага прыходу». У гэты ж час парафія Сьв. Мікалая перайшла ў юрысдыкцыю адмыслова створанай пры ўдзеле Ўладзіміра Фінькоўскага БАПЦ-2, нікім не прызнанай на эміграцыі. Канфлікты ў Манчэстэры не спыніліся і пасля ад'езду айца Алега Мірановіча ў 1963 г. Былы прыход а. Мірановіча працягваў існаваць, запрашаючы да сябе для багаслужбаў украінскіх сьвятароў.

Паралельна дзейнічаў прыход, які ўзначальваў а. Міхась Шабунька. Ён меў памяшканьне для царквы. Сярод актывістаў парафіі былі Міхась Вішнеўскі, Рыгор Абабурка (рэгент царкоўнага хору), Кастусь і Міхась Іскрыцкія. Апошні быў адным з тых, на чыё імя набываўся будынак для царквы, ён дапамагаў пры багаслужбах, і ў хуткім часе ў яго з настаяцелем узьнік канфлікт. У выніку, калі 1964 г. у Лёндане Міхась Іскрыцкі сам быў высьвечаны на сьвятарства, ён хутка адняў у а. Шабунькі

^{xv} 8 красавіка 1958 г. у Чыкага стараньнямі Ўладзіміра Фінькоўскага ўзьнікла праваслаўная парафія Сьв. Юрыя. А ўжо 5 лістапада 1958 г. у Чыкага было абвешчана пра заснаваньне яшчэ адной Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы (БАПЦ-2), а Ўладзімір Фінькоўскі быў высьвечаны ў япіскапы. Архіепіскапам чыкаскай БАПЦ-2 стаў украінскі япіскап Грыгоры (Агіічук), выключаны ў кастрычніку 1947 г. на зьездзе ў Ашафэнбургу са складу Ўкраінскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы. Ён быў праціўнікам мітрапаліта Палікарпа (Сікорскага), які ў 1948 г. і багаслаўляў аднаўленчы сабор БАПЦ-1 (Тамашчыка — Ахатэнкі). Праўда, у хуткім часе, пасля ўмяшальніцтва сьвецкага і царкоўнага актыву, Фінькоўскі быў адхілены ад пасады сьвятара і выдалены ў Францыю, а празь некаторы час настаяцелем прыходу Сьв. Юрыя стаў а. Алег Мірановіч, што пераехаў у 1961 г. з Англіі. Сама парафія перайшла ў юрысдыкцыю канстантынопальскага патрыярха.

прыход. Стары ж сьвятар распачаў супраць а. Міхася Іскрыцкага судовую справу з прычыны «забраньня царквы і яе маёмасьці». Так распачаліся разьбіральніцтвы, што трывалі больш за дзясятак гадоў¹⁰⁶.

Змучаныя ненармальным існаваньнем (адзін без настаяцеля, а другі ў няспынных судовых спрэчках), два манчэстэрскія прыходы ў пачатку 1970-х вырашылі зноў аб'яднацца. 24 верасьня 1972 г. на сумесным паседжаньні прадстаўнікі абодвух камітэтаў дамовіліся праводзіць супольныя багаслужбы пад кіраўніцтвам а. Міхася Іскрыцкага ды перайсьці ў юрысдыкцыю канстантынопальскага патрыярха^{XVI}. А 3 чэрвеня 1973 г. у англіканскай царкве на *Waterloo Road* прайшла ўрачыстая саборная багаслужба ў гонар аб'яднаньня двух прыходаў, у якой узялі ўдзел таксама пратаярэі Арсеній Каранеўскі і дыякан Аляксандар Сідаровіч¹⁰⁷.

Судовыя разьбіральніцтвы наконт царкоўнай маёмасьці скончыліся нічым, бо ў выніку высветлілася, што царкоўны будынак, які знаходзіўся ў раёне старой забудовы, павінныя зьнесці. Кампэнсаваных гарадзкімі ўладамі грошай на новую царкву не хапала, і зьбіраньне ахвяраваньняў распачалося зноў. У 1974 г. а. Міхась Іскрыцкі зьвярнуўся ня толькі да прыхаджанаў і вернікаў у Брытаніі, але і да беларусаў іншых асяродкаў на эміграцыі¹⁰⁸. Значную суму грошай ахвяравалі на набыцьцё царкоўнага будынку беларусы з Саўт-Рывэру (ЗША). У выніку ў парафіі Сьв. Мікалая зноў зьявілася свая царква, для якой набылі будынак былой мэтадысцкай^{XVII}.

Пасьля аб'яднаньня прыходаў і набыцьця новага царкоўнага будынку жыццё парафіі Сьв. Мікалая стала наладжвацца. У дапамогу а. Міхасю Іскрыцкаму быў высьвечаны брытанец а. Кірыла Джэнэр. 1 жніўня 1982 г. у царкве Сьв. Мікалая ў Манчэстэры адбылася значная падзея — саборная сьвятая літургія, якую праводзіў япіскап Калістас^{XVIII}. Акрамя яго на багаслужбу прыбылі сьвятары з іншых гарадоў Брытаніі¹⁰⁹.

У 1990-х у царкве Сьв. Мікалая адбываліся рэгулярныя багаслужбы, у тым ліку і на вялікія нацыянальныя сьвяты, а таксама з адмысловых нагодаў. Напрыклад, 25 жніўня 1991 г.

Царква Сьв. Мікалая ў Манчэстэры. 2000-я гг.

^{XVI} З царкоўнага жыцця ў Англіі // Беларускі Голас (Таронта). №214. 1973. Айцец Шабунька да гэтага часу ўжо моцна захварэў, ён быў спаралізаваны.

^{XVII} Адрас царквы: *2 Hall Mass Road, Blackley, Manchester M9 7AT, England.*

^{XVIII} Маецца на ўвазе Калістас (Ўэр) — вікарны япіскап Дыяклейскі (Оксфард) ад 1982 г.

протапрасьвітар Міхаіл Іскрыцкі ў саслужэньні дьякана Хрыстафора Роджэrsa адправіў «*урачыстую службу ўдзячнасьці*» з прычыны правалу камуністычнага путчу ў СССР¹¹⁰. Праўда, колькасьць парафіянаў, што наведвалі багаслужбы ра-ней і наведваюць сёньня, нам невядомая. Ёсьць сьведчаньні, што сярод іх значная колькасьць асобаў небеларускага паходжаньня. Сам айцец Міхась Іскрыцкі прыяжджаў у Беларусь, дзе сустракаўся зь мітрапалітам Філарэтам, патрыяршым экзархам Беларусі, і нават меў задуму перайсьці разам з парафіяй у юрысдыкцыю РПЦ. Сёньняшня прыналежнасьць парафіі Сьв. Мікалая невядомая, ёсьць звесткі, што яна знаходзіцца ў юрысдыкцыі кіеўскага патрыярхату.

Парафія Жыровіцкай Божай Маці ў Сток-он-Трэнце

Прыход Жыровіцкай Божай Маці БПЦ быў створаны ў Сток-он-Трэнце ў 1958 г. Першыя дзесяцігодзьдзі тут не было сталага сьвятара, і беларускія службы — раз на месяц — адпраўляліся прыезжымі: а. Арсеніем Каранеўскім зь Лідсу, а. Міхасём Іскрыцкім з Манчэстэру, пазьней — а. Паўлам Вялікім¹¹¹ зь Лёндану. У 1998 г. апеку над прыходам пераняў а. Аляксандар Сідаровіч. Службы адбываліся прыкладна чатыры разы на год і прыяжджалі на іх беларусы з навакольных мястэчкаў. Зьбіралася каля 20 асобаў¹¹². Пра лёс прыходу пасля сьмерці сьвятара інфармацыі няма.

Парафія Сьвятой Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане

Ад канца 1940-х гг. праваслаўныя беларусы Лёндану наведвалі багаслужбы сьвятароў ПАПЦ, таму ідэя стварэньня ўласнай царквы была вельмі актуальнай. 25 верасьня 1955 г. у доме ХАБР на *Cathnor Road* прайшоў сход зацікаўленых у стварэньні асобнай парафіі. У ім удзельнічалі кіраўніцтва ХАБР (на чале са старшынём — Барысам Суравым, сакратаром — Аркадзем Варавам), прэзыдэнт БЦР Радаслаў Астроўскі, а таксама а. Алег Мірановіч з Манчэстэру. Удзельнікі сходу абралі царкоўны камітэт у складзе Сьцяпана Ёлаба, Паўла Бударкевіча, Аляксандра Малахі¹¹³.

Тым ня менш, рэальная справа стварэньня прыходу расьцягнулася на чатырнаццаць гадоў. 29 кастрычніка 1961 г. адбыўся новы сход праваслаўных беларусаў, удзельнікі якога падтрымалі ідэю беларускай парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай з Саўт-Рывэру (ЗША) аб стварэньні агульна-беларускага епіскапату на чужыне ды пастанову зьвярнуцца да архіяпіскапа Апанаса (Мартаса), каб той ўзначаліў мітраполію БПЦ на чужыне¹¹⁴. У Лёндане быў створаны новы парафіяльны камітэт, у які ўвайшлі: протадыякан Павал Вялікі (старшыня)^{XIX}, Мікола Гаховіч (заступнік старшыні), Аркадзь Варава (сакратар), Аляксандар Жданковіч (скарбнік), Павал

^{XIX} У пачатку 1960-х гг. Павал Вялікі плянаваў выехаць у ЗША, дзе меўся арганізаваць прыход, аднак нешта не атрымалася, і ён застаўся ў Вялікабрытаніі. Гл.: Ліст а. Мікалая Лапіцкага да Паўла Вялікага ад 12 студзеня 1961 г. // Лапіцкі Мікалай. У служэньні Богу й Беларусі. Нью-Ёрк—Варшава, 2005. С. 408.

Бударкевіч (сябра)¹¹⁵. Аднак у хуткім часе адбыўся канфлікт вакол дому ХАБР у Лёндане, канчаткова знікла з палітычнай арэны гэтая арганізацыя — і пытаньне аб заснаваньні праваслаўнага прыходу зноў было адкладзенае.

Да стварэньня беларускай парафіі вярнуліся толькі ў 1969 г. Ініцыятыўную групу, пераўтвораную пазьней у царкоўны камітэт парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай, узначаліў а. Павал Вялікі. Айцец Мікалай Лапіцкі з Саўт-Рывэру ці то жартам, ці то сур'ёзна прапаноўваў назваць прыход імем Афанасія Філіповіча (Берасьцейскага) — вядомага праціўніка ўніятаў. Напэўна, у піку Беларускай каталіцкай місіі ў Лёндане, актыўнымі і пасьядоўнымі праціўнікамі якой былі праваслаўныя беларусы з ХАБР. Аднак на імені апякункі Беларусі Эўфрасіньні Полацкай настаяў япіскап Мацьвей (Сямашка): «*На адным зьездзе мы выбралі назоў прыходу — Сьв. Апосталаў Пятра і Паўла. Але ўладыка Мацьвей пачаў казаць, чаму ня выбралі назоў у імя сьвятых зь Беларусі, што болей адпавядала б справе і ў нацыянальным кірунку. Дзеля гэтага на другім зьездзе выбралі назоў прыходу Сьв. Эўфрасіньні*»¹¹⁶, — пісаў у лісьце да Мікалая Лапіцкага а. Павал Вялікі.

Багаслужбы парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай адбываліся ў англіканскай царкве *Holy Innocents* (Нявінна Забітых Немаўлят) на *Paddenswick Road* у раёне Хамэрсміт (*Hammersmith*). Беларускія службы тут ладзіліся раз на месяц, звычайна ў апошнюю яго нядзелю¹¹⁷. Набыць уласнае памяшканьне пад царкву для лёнданскіх беларусаў аказалася немагчыма. Нагледжаны імі ў пачатку 1970-х будынак каштаваў 100 тыс. фунтаў. «*Сума астранамічная, як на нашы магчымасьці*», — канстатавалі сябры беларускай парафіі, гадавы даход якой за 1973 г. склаў усяго 109,5 фунтаў¹¹⁸. Для параўнаньня, гадавы даход парафіі царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (ЗША) у 1977 г. склаў 31 тыс. 262 даляры, царквы Сьв. Кірылы Тураўскага ў Рычманд-Гіле (ЗША) — 11 тыс. даляраў. Каб падвысіць прыбыткі парафіі ў 1970-х гг. было пастаноўлена ладзіць платныя танцавальныя вечары, якія і сапраўды аказаліся справай выгаднай.

У 1973 г., пасья пераезду а. Паўла Вялікага ў Канаду, парафію ўзначаліў а. Вячаслаў Тарановіч, якому дапамагаў протадыякан Уладзімір Мароз. У сярэдзіне 1970-х зьявіўся таксама хор пад кіраўніцтвам Марыі Галубінкі¹¹⁹. Неаднаразова ўдзельнічалі ў багаслужбах япіскап Мацьвей і мітрафорны пратаярэй Латвійскай праваслаўнай царквы Аляксандар Чэрны. Удзел першага быў тым больш зразумелы, што ён зьяўляўся афіцыйным апекуном Беларускай праваслаўнай царквы ў Англіі (*Byelorussian Orthodox Church in England*) наогул і прыходу Сьв. Эўфрасіньні ў прыватнасьці. У брытанскім даведніку па праваслаўных цэрквах за 1980 г. япіскап Мацьвей разам з а. Вячаславам Тарановічам пазначаныя ня толькі як служыцелі БПЦ у Англіі, але і як прадстаўнікі Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы за мяжой (у гэтым разьдзеле да іх далучаныя протадыякан Уладзімір Мароз і Аляксандар Сідаровіч, што жыў у Ньюкасьле)¹²⁰.

У 1974 г. былі навязаныя кантакты з манчэстэрскім прыходам Сьв. Мікалая. 15—16 чэрвеня дэлегацыя лёнданскага прыходу зь сямі чалавек на чале са старшынём

царкоўнага камітэту Сяргеем Дзейкам^{xx} наведала Манчэстэр для ўдзелу ў сумесным паседжаньні з царкоўным камітэтам прыходу Сьв. Мікалая. Усяго ў нарадзе ўдзельнічалі 22 чалавекі (дадаліся два чалавекі^{xxi} зь Лідсу). Удзельнікі канфэрэнцыі (так яны называлі сябе ў прэсе) абмеркавалі пытаньне стварэньня Беларускай праваслаўнай кананічнай рады на Вялікабрытанію і стварэньне Каардынацыйнага камітэту¹²¹. Далей дэкларацыі справа не пайшла. Беларусы ня мелі дастаткова матэрыяльных і людзкіх рэсурсаў, каб стварыць аналягічную паўночнаамерыканскай царкоўную раду. Затое паўстаў праект супольнага выданьня рэлігійна-грамадзкага пэрыёдыка «Званіца», на жаль, непрацяглы. Пасьля няўдачы супольнага выданьня царкоўны камітэт парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай вырашыў выдаваць часопіс з той самай назвай аднаасобна. Першы нумар адноўленай «Званіцы» пабачыў сьвет у Лёндане ў сакавіку 1979 г. Праўда, выдаўцом быў пазначаны Беларускі нацыянальна-грамадзкі клуб у Лёндане, тым ня менш, гэта было выданьне парафіянаў. Сярод актыўных аўтараў і стваральнікаў часопісу былі Кастусь Глінскі (ён быў рэдактарам) і Мікола Залого. У рэдакцыйным камэнтары першага нумару пазначалася, што *«здаём сабе справу зь вялікіх недахопаў што да зместу, памылак і незадавальняючага тэхнічнага выкананьня. Але часопіс выдаецца без чужой дапамогі аматарскай групай без папярэдняга дасьведчаньня»*¹²². Новаствораная «Званіца» паводле свайго зместу вельмі нагадвала папярэдняю. Асноўную частку яе зместу займалі матэрыялы пра падзеі ў парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане, а таксама некаторыя асьветныя матэрыялы ды хроніка беларускага жыцця на эміграцыі наогул. Новая «Званіца» праіснавала столькі ж, колькі яе папярэдніца: пабачылі сьвет толькі чатыры нумары часопісу ў 1979—1981 гг. Тым ня менш, на сёньня гэты часопіс зьяўляецца для нас амаль што адзінай крыніцай інфармацыі пра жыццё лёнданскага асяродка БПЦ.

Варта адзначыць, што парафія Сьв. Эўфрасіньні Полацкай фактычна пераняла на сябе функцыі аб'яднаўчага цэнтру прыхільнікаў БЦР, якім раней зьяўляўся ХАБР. Тут ладзіліся багаслужбы, адзначаліся розныя беларускія сьвяты. У 1979 г. на Агульным гадавым сходзе прыходу (старшыня камітэту — Сяргей Дзейка, заступнік старшыні — Хведар Жынгель, сакратар — Мікола Залого) было прынятае рашэньне абавязкова адзначаць, апроч рэлігійных, у царкве тры нацыянальныя сьвяты: гадавіны Першага і Другога Ўсебеларускіх кангрэсаў і Слуцкага паўстаньня¹²³. У выніку аднавілася практыка правядзеньня сьвяточных акадэміяў пасля прынагодных багаслужбаў, і парафія стала ня толькі рэлігійным, але і нацыянальным цэнтрам для значнай часткі беларусаў Лёндану. Часам на ладжанья ёю мерапрыемствы зьбіралася да 130 асобаў¹²⁴. У самой жа парафіі склалася моц-

^{xx} У 1974 г. у Царкоўны камітэт прыходу Сьв. Эўфрасіньні Полацкай уваходзілі: Сяргей Дзейка, сп. Варанковіч, Юры Весялкоўскі, Марыя Галубінка, Мікола Гаховіч, Гладкі, Кастусь Глінскі, Уладзімір Грамяка, Мікола Дзеніс, Вольга Жынгель, Мікола Залого, Карнялюк, Мікола Сенька, Павал Юнах і Юрчык. Рэвізійная Камісія: Шаўлюга, Анані Бурак і Хведар Жынгель.

^{xxi} Верагодна, гэта былі Юры Хахолка і Алесь Гатковіч.

нае ядро актыўных прыхаджан, што ўваходзілі ў царкоўны камітэт: Сяргей Дзейка (старшыня), Хведар Жынгель, Мікола Залого, Кастусь Глінскі, Мікола Дзеніс, Марыя Галубінка, Вольга Жынгель, Павал Юнах, П. Варанковіч, Мікола Гаховіч, П. Карнялюк, Д. Рудзь, Мікола Лабанок, князь Базыль Сьвятаполк-Мірскі, П. Хмяльніцкі, П. Юрчык, Мікола Сенька¹²⁵.

У жніўні 1981 г. парафію наведаў экзарх усяленскага патрыярха архіепіскап Тэатэрыі і Вялікабрытаніі Мятод (Мяфодзій). Уладыка адслужыў архіерэйскую службу ў саслужэньні зь мітрафорным пратаярэем, настояцелем парафіі а. Вячаславам Тарановічам, протадыяканам Уладзімірам Марозам і дыяканам зь Лідсу Ўладзімірам Зайкам. У прывітальным слове Мяфодзій выказаў задавальненне разьвіццём беларускага прыходу ды паабяцаў апекавацца прыходам без пасярэдніцтва япіскапа ПАПЦ Мацьвея (Сямашкі)¹²⁶.

У 1989 г., праз два гады пасья сьмерці Кастуся Глінскага, было адноўленае выданьне парафіяльнага пэрыёдыка. Гэтым разам царкоўны камітэт вырашыў зьвярнуцца да Юрыя Весялкоўскага, які і прапанаваў для часопісу новую назву — «Голас Часу».

«Прэса захоўвае сьлед нашага беларускага быту ў гэтай краіне, нашай дзейнасьці, нашых дасягненьняў, нашай нацыянальнай сьвядомасьці. Хоць сілы нашыя скромныя і арганізацыйная дзейнасьць мінімальная, але ёсьць магчымасьць выдаваць свой беларускі часопіс і гэтую магчымасьць мы нарэшце выкарысталі. Толькі ня ёсьць гэта «Аб'яднаньне» і ня ёсьць гэта «Званіца», над магіламі якіх мінаюць дэкады, а ёсьць гэта, як бачыце, Паважаныя Чытачы, новы часопіс «Голас Часу»»¹²⁷. Як у царкоўна-грамадзкім пэрыёдыку, у «Голасе Часу» друкаваліся матэрыялы з гісторыі хрысьціянства, праваслаўнай царквы, Беларусі, успаміны з Другой сусьветнай вайны і хроніка беларускага жыцця як у Брытаніі, гэтак і ў Беларусі. Рэдагаваньнем і пісаньнем матэрыялаў Юры Весялкоўскі займаўся амаль аднаасобна, а ў тэхнічнай справе друку часопісу яму дапамагаў Ўладзімір Грамяка. «Голас Часу» выходзіў штодвямесяцы і стаў адметнай зьявай у беларускім жыцці Лёндану. На яго старонках Юры Весялкоўскі часам зьмяшчаў матэрыялы пра гісторыю беларускага жыцця ў Брытаніі, пра дзейнасьць ХАБР. Ня здраджваючы сабе, рэдактар зноў узгадваў канфлікт вакол Дому ХАБР і пазыцыі прэзыдэнта БЦР і яго сына. Аднак гэтым разам супраць выкладаньня аўтарскага погляду на тыя падзеі асабліва ніхто не пратэставаў, бо саміх Радаслава і Віктара Астроўскіх ужо не было жывых, як і значнай часткі іх абаронцаў у Лёндане. Юры Весялкоўскі наладзіў кантакты зь некаторымі суродзічамі ў Беларусі, якія таксама сталі дасылаць у часопіс свае матэрыялы і паведамленьні. Некаторыя артыкулы перадрукоўваліся зь іншых пэрыёдыкаў, у тым ліку і з мэтрапольных. «Голас Часу» праіснаваў да 1995 г., выйшла 36 нумароў. Выданьне спынілася зь фінансавых прычынаў.

1990-я гг. сталі часам сур'эзных выпрабаваньняў для парафіі. Разам з паступовым адыходам у лепшы сьвет вернікаў сталі адыходзіць і асобы духоўныя. У 1993 г. памёр протадыякан Уладзімір Мароз, а ў 1995 г. — настояцель парафіі а. Вячаслаў

Тарановіч. Пры канцы 1990-х настаяцелем прыходу стаў а. Аляксандар Сідаровіч, які аднавіў штомесячныя багаслужбы ў англіканскай царкве для парафіянаў. Праўда, калі ў пачатку новага дзесяцігоддзя ён захварэў, службы сталі ладзіцца штодвамесяцы, апошнія гады на іх парафіяне запрашалі сэрбскага сьвятара. Увосень 2007 г. а. Аляксандар Сідаровіч памёр. Тым ня менш праваслаўная грамада беларусаў-прыхаджан засталася. Сёньня яна не перавышае двух дзясяткаў чалавек пераважна вельмі сталага ўзросту. Менавіта дзякуючы сваім беларускім багаслужбам яны трымаюць сувязі паміж сабою.

Парафія Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане са сваім настаяцелем а. Аляксандрам Сідаровічам.

Жыццё праваслаўных беларусаў у Брытаніі, як і паўсюль на эміграцыі, вызначалася пошукамі «свайей» царквы, разуменьне сутнасьці і асаблівасьцяў якой адрозьнівалася ў залежнасьці ад асяродку, жыццёвага досьведу, нацыянальнай сьведамасьці і іншых фактараў. Акрамя службаў сьвятароў згаданых трох юрысдыкцый, беларусы ў розных месцах наведвалі таксама ўкраінскія, расейскія, сэрбскія багаслужэньні, бо шмат для каго разуменьне «свайго» ў праваслаўным жыцці было даволі шырокае.

Сфармаваная зь дзяцінства, яшчэ з жыцця на Бацькаўшчыне моцная рэлігійная сьвядомасьць часта была вызначальнай для брытанскіх беларусаў, менавіта таму рэлігійныя канфлікты трывалі даўжэй за палітычныя, а рэлігійныя арганізацыі амаль паўсюдна перажывалі па часе сьвецкія. Нягледзячы на існаваньне ў жыцці праваслаўных беларусаў прыходаў розных юрысдыкцый, сама па сабе патрэба рэлігійных практык трымала суродзічаў разам, аб'ядноўвала «свайх» і такім чынам прымушала заставацца беларусамі.

Беларуская каталіцкая місія бізантыйска-славянскага абраду ў Вялікабрытаніі

Арганізацыя місійнай працы

Паводле ўліковых картак сябраў найбуйнейшай арганізацыі — ЗБВБ — каля 15% яе ўдзельнікаў складалі каталікі, прычым значная частка зь іх жыла і працавала ў

Лёндане. Сталіца Брытаніі стала цэнтрам прыцягнення для беларускіх каталікоў найперш дзякуючы дзейнасці прыбылага сюды з Рыму яшчэ ў красавіку 1947 г. сьвятара Часлава Сіповіча. Ён даволі хутка змог наладзіць сувязі зь лёнданскімі беларусамі, якіх на той час было яшчэ няшмат. Першыя багаслужэньні адбываліся ў невялікай літоўскай царкве Сьв. Казіміра на Авальнай вуліцы (*The Oval*) у раёне Хэкснэй (*Hackney*). Празь некалькі месяцаў айцы аратарыянцы далі дазвол на адпраўленне беларускіх багаслужбаў у капліцы пры найбуйнейшым каталіцкім храме ў Лёндане Бромптан Оратары. Капліца месцілася значна бліжэй да цэнтру гораду і была побач з хостэлам, дзе жыла група былых беларускіх жаўнераў польскага войска¹²⁸.

Айцец Часлаў Сіповіч, распачынаючы сваю працу ў Вялікабрытаніі, сутыкнуўся з рознымі складанасьцямі, сярод якіх быў супраціў ягонаў дзейнасці з боку праваслаўных сьвятароў Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы і часткі беларускіх праваслаўных вернікаў. Ідэя уніі часта ўспрымалася беларусамі нават больш нэгатыўна, чым каталіцтва, бо ў ёй бачылася небяспека пашырэння ўлады Ватыкану ў праваслаўным асяродзьдзі. Зразумела, што місійная дзейнасць грэка-каталіцкага сьвятара сярод беларускіх імігрантаў, большасць зь якіх складалі праваслаўныя, не магла заставацца незаўважанай з боку іншых духоўных асобаў.

27 кастрычніка 1947 г. Усходняя кангрэгацыя дала афіцыйны дазвол на стварэнне Місіі для беларусаў-каталікоў бізантыйскага абраду, якая ў выніку займела назву «Беларуская каталіцкая місія бізантыйска-славянскага абраду ў Англіі»¹²⁹. Аднак уласна беларусаў грэка-каталікоў у Брытаніі на той час не было, і а. Часлаў Сіповіч актыўна працаваў сярод рыма-каталікоў і праваслаўных. У першыя месяцы яго дзейнасці ў гэтай краіне на багаслужбы прыходзіла ладная колькасць праваслаўных, аднак з часам і з ростам супраціву праваслаўных сьвятароў змянялася і колькасць вернікаў. Адмоўную рэакцыю апошніх выклікала і тое, што а. Сіповіч некаторы час павінен быў апекавацца ня толькі беларусамі, але і расейскімі вернікамі. Да таго ж, шмат шкоды нарабіла і згаданае вышэй інтэрвію сьвятара газэце *Catholic Herald*, дзе сьцьвярджалася, што ён прыехаў у Англію, каб навярнуць 1000 расейцаў. Насьцярожанасьць групы праваслаўных беларусаў у дачыненні да дзейнасці ўніяцкага сьвятара і адначасовае паглыбленьне палітычнага расколу ў беларускай эміграцыі адштурхнула ад а. Часлава Сіповіча большасць лёнданскіх праваслаўных беларусаў. Аднак актыўны дзеяч даволі шмат ездзіў і па рэгіёнах, служыў у лягерах для ўкраінцаў і беларусаў разам, а неўзабаве займеў і шмат брытанскіх прыхільнікаў сваёй дзейнасці.

У хуткім часе літоўскія марыяне вырашылі набыць для разьвіцьця сваёй дзейнасці ў Лёндане будынак, большы за царкву Сьв. Казіміра, і ў траўні 1948 г. а. Часлаў Сіповіч стала ўладкаваўся ў новым доме з прыгожай назвай «Бельвэ-дэр», што знаходзіўся ў Паўночным Лёндане на *Holden Avenue*. Тут была з часам арганізаваная капліца Сьв. Пятра і Паўла (усходняга абраду) і разьмясьцілася Беларуская каталіцкая місія бізантыйска-славянскага абраду, а сам будынак зьмяніў

назву на Марыян Хаўз (Дом Марыі)¹³⁰. Менавіта ён і стаў адным з найважнейшых цэнтраў беларускага рэлігійнага жыцця ў Вялікабрытаніі.

Першыя часы працы Місіі былі поўныя выпрабаванняў. Цягам некалькіх гадоў у адным будынку мусілі працаваць побач а. Часлаў Сіповіч і расейскія сьвятары, што не давала папулярнасьці дзейнасьці беларуса з боку суродзічаў. Таксама абразіла і без таго невялікую групу беларускіх прыхаджанаў

Марыян Хаўз. Лёндан.

тое, што ў жніўні 1949 г. біскуп Францішак Бучыс^{xxii} у часе кананічнай візытацыі Марыян Хаўз зрабіў сваё казаньне па-расейску і заявіў пра еднасьць і братэрства беларусаў з маларосамі і вялікаросамі¹³¹. Такія заявы ў духу традыцыйнага «вялікарасейскага шавінізму» абурылі і каталікоў, і праваслаўных, гэтаксама як і «Ліст да народаў Расеі» папы Пія XII^{xxiii}, што выйшаў 5 ліпеня 1952 г., дзе «народы Расеі» (у панятак зноў уваходзілі і беларусы, і ўкраінцы) пасьвячаліся бязьвіннаму сэрцу Марыі, Маці Божай¹³².

Своеасаблівыя непаразуменьні паміж праваслаўнымі беларусамі і а. Чаславам Сіповічам ды яго прыхільнікамі ў пачатку 1950-х час ад часу ўзьнікалі ў асяродзьдзі беларускіх імігрантаў у Вялікабрытаніі, асабліва ў межах ЗБВБ. На сходзе манчэстэрскага аддзелу гэтай арганізацыі 18 траўня 1952 г. было ўзьнятае пытаньне аб «*несправядлівай перавазе каталіцтва над праваслаўем*». Падставай для сходу паслужыў артыкул у Камунікаце Галоўнай управы ЗБВБ (№2/5), дзе інфармацыя пра каталіцкія багаслужбы ішла перад інфармацыяй пра праваслаўныя.

«*Чаму ў Камунікаце 2/5 праваслаўная багаслужба, яко дзяржаўная большасьць рэлігійная, зьмяшчаецца на другім месцы, а Каталіцкая — на першым. Гэтае пытаньне падаецца над галасаваньне як наступна: Пастанаўляецца інтэрняваць ў Галоўную Управу, каб у будучыні заўсёды ўсё, што колечы маючы супольнага із праваслаўем, ЯКО БОЛЬШАСЬЦЬ РЭЛІГІЙНАЯ (выдзелена ў Камунікаце — Н.Г.), была ўспамінана, падавана, пісана, на першым месцы, а затым меншасьць рэлігійная. Атрымана За: 8 галасоў, а проціў — 2 галасы*»¹³³. Пазьней былі скла-

^{xxii} **Францішак Бучыс**, сьвецк. Пётар, літ. *Petrus Bucys* (1872—1951) — біскуп, апостальскі візытатар для расейскіх каталікоў у Заходняй і Цэнтральнай Эўропе.

^{xxiii} **Пій XII**, лац. *Pius XII*, да інтранізацыі Эуджэніе Пачэлі, італ. *Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli* (1876—1958) — папа рымскі ў 1939—1958 гг.

даня дыскусіі на конт таго, якія сьвятары павінныя высьвячаць Беларускі дом у Лёндане (а. Часлаў Сіповіч ці праваслаўныя), у выніку чаго дом наогул вырашылі не высьвячаць¹³⁴. Незадавальненне выклікала і пазыцыя маладога прыхільніка а. Часлава Сіповіча, а ў 1951—1953 гг. яшчэ і старшыні ЗБВБ Аляксандра Надсана, што пад уплывам сьвятара ня толькі перайшоў з праваслаўя ў грэка-каталіцтва, але і з часам сам стаў сьвятаром. Ягоны допіс у часопіс «Божым Шляхам» (№48, 1952) выклікаў актыўнае абмеркаваньне і асуджэньне з боку беларусаў Брадфарду і Манчэстэру¹³⁵. Узьнікалі і іншыя супярэчнасьці, выкліканыя насцьцярожанасьцю праваслаўных беларусаў у дачыненні да грэка-каталікоў.

У сваю чаргу і сам а. Часлаў часам даволі востра рэагаваў на некаторыя нетактоўнасьці з боку праваслаўных беларусаў. Пратэст сьвятара выклікаў наступны тэкст, апублікаваны ў Камунікаце ЗБВБ *«Каб здабыць належнае месца ў сусьветных справах, нашыя грамадзка-арганізацыйныя справы мусяць быць цесна спалучаны з справамі Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы. Абавязкам кожнага Праваслаўнага беларуса стаіцца сябрам БАПЦ царквы і падтрымліваць яе чынам, словам і ахвярнасьцю, а байкатаваць падсуняных нам чужацкіх сьвятароў і іхнія царквы»*¹³⁶. Айцец Часлаў успрыняў апошні сказ на свой рахунак і напісаў пратэст да аўтараў Камунікату, дзе сьцьвярджаў немагчымасьць публікаваньня ў пэрыёдыку рэлігійна мяшанай арганізацыі тэксту, што *«абражае вялікую колькасьць сябраў ЗБВБ каталікоў»*¹³⁷. Аднак аўтары зацёмкі, зьмясьціўшы ў наступным нумары Камунікату пратэст сьвятара, патлумачылі, што мелі на ўвазе ПАПЦ, чые сьвятары актыўна працавалі сярод беларускіх вернікаў.

Канфлікт быў вычарпаны, і надалей у Місіі склаліся прыязныя дачыненні са сьвятарамі БАПЦ. Гэта, праўда, ня значыла, што насцьцярожанасьць простых праваслаўных вернікаў была пераадоленая. Рэцыдывы недаверу ўзьнікалі час ад часу. Але былі і сапраўдныя праявы супрацы. Так, калі БАПЦ у Вялікабрытаніі пасля ад'езду яе стваральніка а. Аляксандра Крыта ў ЗША на некаторы час засталася безь сьвятара, вернікі ЗБВБ з Брадфарду запрашалі адпраўляць сьвяточныя набажэнствы а. Аляксандра Надсана¹³⁸.

У 1951 г. выехаў у Аўстралію адзін з расейскіх сьвятароў, што працаваў у Марыян Хаўз, а ў 1956 г. — і другі¹³⁹. Марыян Хаўз цяпер стаў менавіта беларускім месцам. Тут праходзілі ня толькі багаслужбы, але і сяброўскія спатканьні моладзі, сходны грамадзкіх арганізацый, была створаная бібліятэка. Сюды сталі часта прыходзіць зацікаўленыя ўсходнім хрысьціянствам брытанцы. Хутка высьпела і ідэя набыцьця гэтага будынку ўласна для беларусаў. Айцец Часлаў Сіповіч распачаў намаганьні ў зьбіраньні сродкаў, каб выкупіць будынак у літоўскіх марыянаў. Праўда, у выніку наладжанай сьвятаром кампаніі куплі Марыян Хаўз атрымалася, што ён быў афіцыйна аформлены як уласнасьць не Беларускай каталіцкай місіі, а беларускіх марыянаў, да якіх належаў Сіповіч^{xxiv}.

^{xxiv} Больш падрабязна пра справу набыцьця Марыян Хаўз можна знайсці ў кнізе а. Аляксандра Надсана «Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус» (Менск, 2004).

Марыян Хаўз з часам ператварыўся ў сапраўдны цэнтар беларускага грэка-каталіцкага жыцця ня толькі ў Вялікабрытаніі, але і эміграцыі. Часлаў Сіповіч намагаўся прыцягнуць сюды беларускіх сьвятароў, перадусім марыянаў, і ў 1960-х ягоня планы сталі атрымоўваць рэальнае ўвасабленьне. Тут пасяліліся маладыя айцы Аляксандар Надсан, Янка Садоўскі, сюды прыбылі Станіслаў Баговіч (1951 г.), а. Язэп Гэрмановіч, а. Тамаш Падзява, а. Фэлікс Журня. Доўгі час ў Марыян Хаўз жылі таксама а. Леў Гарошка ды а. Робэрт Тамушанскі.

Пераважная большасьць сьвятароў у часе прыезду ў Лёндан была ўжо даволі паважнага веку. З маладых трывалым жыхаром Марыян Хаўз стаў толькі а. Аляксандар Надсан. Айцец Ян Садоўскі ў 1961 г. нечакана для ўсіх зрокся сьвятарства і выехаў зь Вялікабрытаніі ў Канаду, дзе заняўся навуковай працай¹⁴⁰. Айцец Робэрт Тамушанскі у 1974 г. хутка пасяля абароны дысэртацыі ў Лёнданскім унівэрсытэце быў запрошаны ў Рым, сьледам за а. Львом Гарошкам, для працы ў беларускай рэдакцыі Радыё Ватыкану¹⁴¹. Аднак нягледзячы на зьменлівасьць наяўных сьвятарскіх сілаў місіі, яна ад пачатку 1960-х актыўна разгарнула сваю дзейнасьць у розных кірунках.

Душпастырская праца

Галоўным кірункам дзейнасьці Місіі была душпастырская праца. З моманту прыезду ў Вялікабрытанію а. Часлаў Сіповіч імкнуўся служыць ня толькі ў Лёндане, але езьдзіў па розных лягерах для імігрантаў, а таксама беларускіх асяродках. Складаная праца, тым ня меней, прыносіла плён і задавальненьне, а часам і цікавыя сустрэчы. Прыкладам, у Нотынгеме на службы прыходзілі жанчыны, што выехалі зь Беларусі яшчэ перад Першай сусьветнай вайной. Яны былі вельмі радыя магчымасьці пачуць сьвятара, які размаўляе ў зразумелай мове¹⁴².

Айцец Часлаў Сіповіч зь верніцамі ў Нотынгеме.

Расьцярушанасьць беларусаў па Брытаніі вымагала даволі значных высілкаў на ажыцьцяўленьне місійнай працы, тым болей для аднаго сьвятара. У 1959 г., калі з Рыму вярнуўся а. Аляксандар Надсан, ён пераняў у а. Часлава душпастырскую працу па-за Лёнданам, у Цэнтральнай і Паўночнай Англіі¹⁴³.

У Лёндане багаслужбы рэгулярна адбываліся ў капліцы Сьв. Пятра і Паўла ў Марыян Хаўз. Абуладкаваньне яе ішло паступова. У 1951 г. быў пастаўлены

іканастанас, зроблены а. Еранімам Леўсінкам¹⁴⁴. У 1964 г. быў пастаўлены новы алтар¹⁴⁵.

Рознымі шляхамі зьяўляліся ў капліцы іконы. Адною зь першых стала падараваная беларусам ікона Сьв. Заступнікаў беларускага народу, высьвечаная 2 жніўня 1953 г. Яна была зробленая за кошт грошай, што падараваў маёр Андрэй Багамалец (нашчадак Рурыкавічаў, тае галіны, што валадарыла Менскім княствам). Меркавалася, што, калі надыдзе час незалежнасьці Беларусі, ікона будзе перададзеная на Бацькаўшчыну. Намалювала яе згодна з воляю ахвярадаўцы вядомая ўкраінская іканаграфка. На залатым фоне ў верхнім шэрагу цэнтральнае месца займае Ісус Панкратар з Багародзіцай праваруч і Янам Хрысьціцелем леваруч, у ніжнім радзе стаяць сьвятыя, якіх беларускі народ уважае за сваіх нябесных заступнікаў: Сьв. Язафат, Сьв. Казімір, Сьв. Эўфрасінья, Сьв. Аўрамій Смаленскі і Сьв. Кірыла Тураўскі¹⁴⁶. Высьвячэньне іконы адбылося ў апошні дзень трэцяга Тыдня студыяў «Руні» (пра гэта глядзі ніжэй). На ўрачыстасьць зьехаліся беларусы з розных куткоў Англіі, было і шмат гасьцёў, а таксама прадстаўнікі прэсы. У высьвячэньні ўдзельнічаў арцыбіскуп Вільям Годфрэй, апостальскі дэлегат у Вялікабрытаніі¹⁴⁷.

Іншую ікону падараваў капліцы Гай Пікарда. 21 жніўня 1988 г. адбылося яе высьвячэньне. Ікона была намалюваная адмыслова сястрой Альжбэтай з манастыра Скотэнгоф у Бэльгіі у стылі беларускіх кніжных гравюраў XVII ст. Брытанскія газэты назвалі твор «залатой іконай», але беларусы называюць яе Іконай Маці Божай Тысячагодзьдзя¹⁴⁸.

Капліца Сьв. Пятра і Паўла прыцягвала на рэгулярныя і сьвяточныя набажэнствы ня толькі лёнданскіх беларусаў. Сюды прыходзілі таксама брытанцы, што цікавіліся ўсходнім хрысьціянствам. Папулярныя гэтага абраду стала яшчэ адным важным кірункам дзейнасьці Місіі. Ішла яна рознымі шляхамі, і найперш — уласна праз грэка-каталіцкія багаслужбы, што ладзіліся ў розных установах і гарадах. Ужо ў 1948 г. Часлаў Сіповіч атрымаў запрашэньні ад двух найбуйнейшых брытанскіх унівэрсытэтаў — і 25 лютага адведаў студэнцкі інтэрнат і адслужыў багаслужбу ўсходняга абраду ў Кембрыджы¹⁴⁹, а 16 чэрвеня — у Оксфардзе¹⁵⁰. Завязаныя кантакты далі плён. 19—21 лістапада 1948 г. Аб'яднаньне Сьв. Джона Фішэра ў Кембрыджы ладзіла Ўсходнеэўрапейскую і славянскую канфэрэнцыю, у якой удзельнічалі палякі, сэрбы, украінцы і куды быў запрошаны а. Часлаў Сіповіч. Ён

Капліца Сьв. Апосталаў Пятра і Паўла ў Лёндане.

служыў тут кожны дзень літургію і меў казаньне пра культ Багародзіцы ў славян. У знак падзякі арганізатары перадалі яму сабраныя падчас літургіі грошы¹⁵¹.

12 траўня 1965 г. а. Аляксандар Надсан адслужыў літургію ў візантыйскім абрадзе ў царкве асумпцыялістак^{xxv} у Лёндане з нагоды стагодзьдзя заснаваньня ордэна, створанага для працы на Блізкім і Сярэднім Усходзе. Сёстры рыхтаваліся да багаслужбы: быў збудаваны вялікі іканастас, іконы ў якім маляваліся з узораў у Марыян Хаўз. Вялікая царква не змагла змясціць усіх ахвотных прысутнічаць: тут былі сьвятары розных законаў, вучаніцы мясцовай школы і іх бацькі, а таксама шмат вернікаў з усёй Англіі. Былі і некаталікі — пастары англіканскіх і пратэстанцкіх цэркваў. Толькі прычасьнікаў аказалася каля 200 асобаў¹⁵². А 3 сьнежня 1965 г. таксама а. Аляксандар Надсан адправіў літургію, на якой прысутнічала больш за 300 вучаніц вялікай школы для дзяўчат ва Ёімблдоне, якой апекаваліся сёстры Сьв. Уршулі¹⁵³. Падобныя запрашэньні прыходзілі даволі рэгулярна і дазвалялі ня толькі папулярызаваць усходняе хрысьціянства, але і звесткі пра Беларусь.

Вялі службы беларускія сьвятары па-за Марыян Хаўз у час г. зв. «малітваў за царкоўную еднасьць», што рэгулярна ладзіліся ў Брытаніі ў студзені. Прыкладам, у 1964 г. у часе Васьмідзённых малітваў а. Леў Гарошка служыў Сьв. літургію ў вялікім жаночым манастыры ў цэнтры Лёндану (*Regent's Park*), пры якім дзейнічае школа для дзяўчат, а а. Аляксандар Надсан — спачатку ў царкве езуітаў на *Farm Street*, на заканчэньне мітынгу, ладжанага на Трафальгарскай плошчы, а празь дзень — для студэнтаў Лёнданскага ўнівэрсытэту ў царкве Сьв. Патрыка¹⁵⁴. На наступны год у адзін зь дзён такіх малітваў у Вэстмінстэрскім саборы ў часе багаслужбы за аб'яднаньне цэркваў казаньне прамовіў уладыка Часлаў. Айцец Аляксандар Над-

Літургія, адпраўленая ўладыкам Сіповічам у Вэстмінстэрскай катэдры.

сан служыў у манастыры Бельых айцоў (каталіцкі місіянерскі ордэн, што працуе ў Афрыцы і на Блізкім Усходзе). А сьв. літургію ва ўсходнім абрадзе на заканчэньне вялікага мітынгу хрысьціян розных веравызнаньняў на Трафальгарскай плошчы ў невялікай французскай царкве служыў а. Леў Гарошка¹⁵⁵. 22 студзеня 1970 г. з нагоды Тыдня малітваў за царкоўную еднасьць уладыка Часлаў адслужыў разам з айцамі Львом Гарошкам і Робэртам Тамушанскім сьв. літургію ў

^{xxv} *Assumption* (англ.) — ушэсьце, унебаўзяцьце Дзевы Марыі.

царкве Сьв. Джэймса ў Лёндане, а 22—23 студзеня 1972 г. а. Робэрт Тамушанскі наведаў настаўніцкі інстытут Сьвятой Тройцы і Ўсіх Сьвятых (*Holy Trinity and All Saints*) у Лідсе, дзе адслужыў літургію і меў даклад для студэнтаў «Беларуская духоўная літаратура»¹⁵⁶.

Даволі часта беларускія сьвятары ў часе Тыдня малітваў за царкоўную еднасьць мелі багаслужбы ў Бромптан Оратары, у царкве Сьв. Албана ў Фінчлі (на тэрыторыі яе прыходу знаходзіўся Марыян Хаўз) і беспасярэдне ў капліцы Сьв. Пятра і Паўла. Такія тыдні дазвалялі беларускім сьвятарам у стасунках зь вернікамі розных канфэсій і нацыянальнасьцяў выступаць ня толькі са сваімі сьвятарскімі абавязкамі, але і як носьбіты менавіта беларускай культурнай традыцыі.

Адной з ініцыятываў Місіі ў душпастырскай працы была арганізацыя паломніцтваў у Рым. Прыкладам, у 1950 г. беларускім вернікам ў Вялікабрытаніі Місія ўпершыню прапанавала арганізаваць такую пілігрымку, аднак звестак пра яе ажыцьцяўленьне ня знойдзена. А вось 2—5 жніўня 1962 г. брытанскія беларусы сапраўды наладзілі адмысловае «паломніцтва ўцекачоў» у Рым¹⁵⁷.

Цікавыя звесткі пра асаблівасьці дзейнасьці Місіі можна знайсці ў кнігах рэгістрацыі хростаў і шлюбаў, што праводзілі яе сьвятары. Цягам 1949—2006 гг. былі ахрышчаныя 42 асобы. Абрад хрышчэньня выконвалі айцы Часлаў Сіповіч, Язэп Гэрмановіч, Фэлікс Журня, Аляксандар Надсан. Да таго ж, аднойчы ў капліцы даваў хрост сьвятар славацкай місіі Ёжэф Бабіч. Сярод ахрышчаных каля 25 мелі неславянскія прозьвішчы (пры гэтым толькі невялікая частка іх была дзецьмі ад мяшаных шлюбаў брытанцаў зь беларускамі). Першым ахрышчаным у капліцы ў чэрвені 1949 г. быў чатырохгадовы Міхал Ігар Медыцкі, хросным бацькам якога выступаў Георг Бенігсэн. Апошняя ў 2006 г. дачка Паўла і Джуліі (Фароў) Шаўцовых. Найбольшая колькасьць ахрышчаных прыпадае на час 1949—1959 гг. (14 асобаў) і 1993—2006 гг. (17 асобаў). У першы пэрыяд амаль палову ахрышчаных складалі дзеці брытанцаў. Ад пачатку 1990-х большасьць запісаў датычыць нашчадкаў эмігрантаў апошняй хвалі. Значную колькасьць ахрышчаных складаюць дзеці, аднак сустракаюцца і дарослыя і зь Беларусі, што тлумачыцца адраджэньнем уніяцкай ідэі ў Беларусі ў 1990-х.

У кнізе шлюбаў цягам 1954—2007 гг. зьмешчаныя 17 запісаў. Прычым пяць датычаць 1950-х гг., яшчэ чатыры— 1960-х, а рэшта — пэрыяду 1995—2007 гг. Верагодна, гэта таксама адлюстроўвае дынаміку асаблівай цікавасьці да працы Місіі ў розныя часы. Зь дзевяці шлюбаў, зафіксаваных да 1967 г., толькі ў трох адзін з сужэнцаў мае славянскае прозьвішча. Гэта яшчэ раз сьцьвярджае цікавасьць брытанцаў да ўсходняга хрысьціянства і зьяўляецца ў пэўнай ступені паказьнікам эфэктыўнасьці працы Місіі. Ад пачатку 1990-х удзельная вага шлюбаў, заключаных з удзелам беларусаў, узрасла, прычым пераважная большасьць іх датычыць эмігрантаў апошняй хвалі.

Душпастырская праца — штодзённыя набажэнствы, сустрэчы зь вернікамі — звычайна мала адлюстраваная ў гістарычных крыніцах. Таму і ацаніць яе эфэктыўнасць надзвычай складана. Аднак гэта сапраўды цяжкая і вялікая праца, якая патрабуе шмат сілаў і вытрымкі ад сьвятара, каб штодня празь дзесяцігодзьдзі, нягледзячы на жыццёвыя і іншыя абставіны ладзіць багаслужбы нават зь мінімальнай колькасцю прысутных вернікаў. Ахвярная сьвятарская праца стала падставай трываласці Беларускай місіі ў Англіі.

Рэпрэзэнтацыйная і асветная дзейнасць Місіі

Даволі эфэктыўным для папулярызацыі беларускай рэлігійнай і культурнай спадчыны быў удзел Місіі ў разнастайных выставах, што час ад часу ладзілі брытанцы. Адной зь першых, у якой брала ўдзел Беларускае каталіцкае місія, была ладжаная 13—15 студзеня 1949 г. у Каршолтане выстава «Паказ Літургіі», у якой бралі ўдзел розныя каталіцкія арганізацыі, ордэны і фірмы. На стэндзе Беларускай каталіцкай місіі былі выстаўленыя строі бізантыйска-славянскага абраду, чаша з дыскасам, іконы і апошнія літургічныя кнігі. Пасьля закрыцця выставы а. Часлаў Сіповіч адслужыў у мясцовай царкве для англійскіх вернікаў літургію ў суправаджэньні беларускага хору¹⁵⁸. Такія выставы адбываліся і пазьней, і Місія пастаянна брала ў іх удзел, арганізуючы ўласную экспазыцыю¹⁵⁹.

Мэтаскіраванае пашырэнне ведаў пра хрысьціянства ўсходняга абраду і пра беларускую рэлігійную гісторыю сьвятары місіі ажыццяўлялі і праз рэгулярнае выступленне з адмысловымі дакладамі як для беларускай, так і для брытанскай публікі на разнастайных канфэрэнцыях і ва ўстановах. Спачатку зь беларусаведнымі дакладамі на мерапрыемствах, ладжаных ЗБББ і іншымі беларускімі арганізацыямі, выступаў сам а. Часлаў Сіповіч. З 1960-х да іх далучыліся іншыя сьвятары Місіі. Аднавіў гэтую дзейнасць новы рэктар Беларускай каталіцкай місіі а. Леў Гарошка. Ужо 22 траўня 1960 г. ён зрабіў свой першы беларусаведны даклад, прысьвечаны Эўфрасіньні Полацкай. 17 ліпеня 1960 г. а. Леў Гарошка прачытаў другі даклад, прысьвечаны рэлігійнаму цэнтру ў Тураве¹⁶⁰. Працягнуў свае выступы зь беларусаведнымі лекцыямі а. Аляксандар Надсан, у тым ліку ў аўтарытэтным Таварыстве Ньюмана ў Лёндане. Запрашэнне для выступу перад яго сябрамі з дакладам было паказьнікам вялікай павагі да лектара. Сярод іншага, а. Аляксандар Надсан апавядаў удзельнікам Таварыства пра моўнае пытаньне ў царкве на Беларусі ў XV—XVI стст.¹⁶¹ Акрамя таго, а. Аляксандар Надсан стаў пастаянным выступоўцам на ладжаных Англа-беларускім таварыствам штогадовых курсах беларусаведы, а. Леў Гарошка ўдзельнічаў у кангрэсе бізантолягаў¹⁶².

У галіне папулярызацыі ўсходняга хрысьціянства ў англамоўным каталіцкім асяродзьдзі працавала і адноўленае ў 1959 г. дзякуючы намаганьням а. Часлава Сіповіча Таварыства Сьв. Яна Залатавуснага. 23 траўня 1964 г. група яго ўдзельнікаў наведла Марыян Хаўз, дзе праслухала кароткі даклад а. Аляксандра Надсана аб гісторыі і дзейнасці Місіі, узяла ўдзел у літургіі, агледзела капліцу і бібліятэку¹⁶³.

Марыян Хаўз з часам ператварыўся ў месца прыцягнення цікаўных брытанцаў розных узростаў і веравызнанняў. Сюды рэгулярна наведваліся і паасобныя англічане, і групы. У канцы красавіка Марыян Хаўз наведала група вучаніц зь Ёрку, 14 траўня 1964 г. — група вучняў адной з каталіцкіх школ паўднёвага Лёндану. А яшчэ празь месяц — група англіканскай моладзі. Адначасова з папаўненьнем сваіх ведаў пра ўсходняе хрысьціянства прадстаўнікі розных нацыянальнасьцяў, што наведвалі Марыян Хаўз, даведваліся, хто такія беларусы¹⁶⁴.

Цікавыя ўзаемадачыненьні склаліся ў Місіі з суседняй па Фінчлі габрэйскай арганізацыяй. 18 студзеня 1970 г. сябры «Хрысьціянска-габрэйскай рады» (*Council for Christians and Jews*), што ставіла за мэту блізкае азнаямленьне і добра-суседзкае сужыццё між хрысьціянамі, габрэямі і іншымі рэлігійнымі і этнічнымі супольнасьцямі, былі гасьцямі ў Марыян Хаўз. Прышло каля сотні каталікоў, пратэстантаў і габрэяў, сярод якіх былі сьвятары і рабін мясцовай сынагогі. Гасьцёў вітаў Часлаў Сіповіч, які апавёў аб Беларусі і працы Беларускай каталіцкай місіі, а вучні школы Сьв. Кірыла прасьпявалі некалькі беларускіх рэлігійных песняў. Потым госьці агледзелі капліцу, бібліятэку, музэй і школу. Праз тры тыдні, 7 лютага 1970 г., ужо група беларусаў (сьвецкіх асобаў і сьвятароў) зрабіла экскурсію ў мясцовую сынагогу¹⁶⁵. Прыязныя дачыненьні з габрэйскай грамадой працягваліся і надалей. У наступным яны прынеслі лёнданскім беларусам своеасаблівы плён — асабістае знаёмства з будучым прэм'ер-міністрам Вялікабрытаніі Маргарэт Тэтчэр з габрэйскага асяродку ў Фінчлі.

Сярод найбольш значных гасьцёў у Марыян Хаўз былі Баляслаў Слосканс^{xxvi}, арцыбіскуп Вільям Годфрэй^{xxvii} апостальскі дэлегат у Вялікабрытаніі, князь Базыль Сьвятаполк-Мірскі, сакратар апостальскай дэлегацыі ў Лёндане Бруна Тарпільяні^{xxviii}, апостальскі дэлегат Дамініка

Уладыка Часлаў Сіповіч з Маргарэт Тэтчэр.

^{xxvi} **Баляслаў Слосканс**, лат. *Boleslas Sloskans* (1893—1981) — біскуп, адміністратар Магілёўскай мітраполіі, апостальскі візытатар для расейскіх і беларускіх каталікоў бізантыйскага абраду на эміграцыі.

^{xxvii} **Вільям Годфрэй**, англ. *William Godfrey* (1889—1963) — прымас каталіцкай царквы ў Англіі, арцыбіскуп Вэстмінстэрскі ў 1956—1963 гг., ад 1958 г. — кардынал.

^{xxviii} **Бруна Тарпільяні**, італ. *Bruno Torpigliani* (1915—1995) — арцыбіскуп, апостальскі нунцый у Сальвадоры, Гватэмале (ад 1964), Конга (ад 1968), на Філіпінах (1973—1990).

Энрычы^{xxxix} і шмат іншых. Асаблівай падзеяй стала адведванне Марыян Хаўз украінскім мітрапалітам Язэпам Сьліпым^{xxx}. 12 траўня 1970 г. у капліцы Сьв. Пятра і Паўла ён служыў сьв. літургію разам зь біскупамі Аўгустынам Гарняком^{xxxi} (экзархам украінцаў у Брытаніі) і Ўладзімірам Маланчуком^{xxxii}. На багаслужбу сабралася вялікая колькасць вернікаў. Пасьля літургіі мітрапаліт Сьліпы адведаў школу, бібліятэку і музэй, а таксама пакінуў запіс у памятнай кнізе ды фатаграфавалася з усімі ахвотнымі¹⁶⁶.

Знакам павагі да дзейнасьці Місіі былі таксама шматлікія запысы іх на розныя мерапрыемствы, ладжаныя прадстаўнікамі іншых нацыянальнасьцяў. Асабліва прыезныя дачыненні склаліся з украінцамі. 4 сьнежня 1948 г. украінцы-каталікі запысалі а. Часлава Сіповіча на ўрачыстае высьвячэньне сваёй першай царквы ў Вялікабрытаніі¹⁶⁷. Значным мерапрыемствам была і акадэмія ў гонар украінскага мітрапаліта Андрэя Шаптыцкага^{xxxiii} з нагоды 10-х угодкаў яго сьмерці, што адбылася 12 сьнежня 1954 г. у Вэстмінстэрскай катэдральнай залі ў Лёндане, дзе ад беларусаў прысутнічаў і прамаўляў а. Часлаў Сіповіч¹⁶⁸.

З часам наладзіліся дачыненні і з палякамі. 4 кастрычніка 1978 г. у Лёндане адбылася ўрачыстая багаслужба з удзелам украінцаў, літоўцаў, славакаў, чэхаў і іншых з нагоды абраньня Караля Вайтылы на папскі пасада^{xxxiv}. Багаслужба ладзілася польскай эміграцыяй і ад беларусаў удзел у ёй браў біскуп Часлаў Сіповіч. Потым ён жа выступаў на прынагодным прыняцьці ў польскім цэнтры¹⁶⁹.

Зразумела, што статус Часлава Сіповіча як біскупа шмат пашыраў кола тых мерапрыемстваў, куды запрашалі яго і сьвятароў місіі. Так, 1 ліпеня 1964 г. апостальскі дэлегат у Англіі арцыбіскуп Іджына Кардынале^{xxxv} ладзіў у Лёндане прыняцьцё з нагоды першых угодкаў інтранізацыі Папы Паўла VI^{xxxvi}. На мерапры-

^{xxxix} **Дамініка Энрычы**, італ. *Domenico Enrici* (1909—1997) — арцыбіскуп, апостальскі дэлегат у Аўстраліі (ад 1962), у Вялікабрытаніі (ад 1969).

^{xxx} **Язэп Сьліпы**, укр. *Йосип Сліпий* (1892—1984) — вярхоўны арцыбіскуп Львоўскі, мітрапаліт Галіцкі, кіраўнік Украінскай грэка-каталіцкай царквы ў 1944—1984 гг., кардынал.

^{xxxi} **Аўгустын Гарняк** (1919—2003) — тытулярны біскуп германтыйскі, экзарх Апостальскага грэка-каталіцкага экзархату ў Вялікабрытаніі ў 1963—1987 гг.

^{xxxii} **Уладзімір Маланчук** (1904—1990) — апостальскі вікарыі для ўкраінцаў-каталікоў усходняга абраду ў Францыі ад 1961 г.

^{xxxiii} **Андрэй, мітрапаліт Галіцкі**, сьвецк. Раман Шаптыцкі (1865—1944) — кіраўнік Украінскай грэка-каталіцкай царквы ў 1901—1944 гг.

^{xxxiv} **Ян Павал II**, лац. *Ioannes Paulus PP. II*, польск. *Jan Paweł II*, да інтранізацыі — Караль Юзаф Вайтыла, польск. *Karol Józef Wojtyła* (1920—2005) — папа рымскі ў 1978—2005 гг.

^{xxxv} **Іджына Кардынале**, італ. *Igino Eugenio Cardinale* (1916—1983) — арцыбіскуп, апостальскі дэлегат у Вялікабрытаніі ад 1963 г., ад 1969 г. — апостальскі нунцый у Бэльгіі, Люксэмбургу, ад 1970 г. — апостальскі нунцый для Эўрапейскай грамады.

^{xxxvi} **Павал VI**, лац. *Paulus VI*; да інтранізацыі Джавані Батыста Энрыка Антоніё Марыя Манціні, італ. *Giovanni Battista Enrico Antonio Maria Montini* (1897—1978) — папа рымскі ў 1963—1978 гг.

емстве прысутнічалі: прымас каталіцкай царквы ў Англіі арцыбіскуп Вэстмінстэрскі Гінан^{XXXVII} і шмат каталіцкіх біскупаў і высокіх царкоўных дастойнікаў, праваслаўны грэцкі Архіепіскап Атэнагор і мітрапаліт Якаў Вірвос^{XXXVIII}, а таксама англіканскія біскупы Лёнданскі і Саўтворцкі. Са сьвецкіх асобаў тут былі міністры англійскага ўраду (у тым ліку міністар замежных справаў Рэб Батлер^{XXXIX} і лідэр Палаты грамадаў Сэлвін Лойд^{XL}), дэпутаты парлямэнту і сябры палаты лордаў, амбасадары і прадстаўнікі дыпляматычных місіяў. Беларусаў прадстаўлялі ўладыка Часлаў Сіповіч і а. Аляксандар Надсан¹⁷⁰.

Падобнае прыняццё апостальскі дэлегат у Брытаніі ладзіў і на трэція ўгодкі інтранізацыі Папы Паўла VI 29 чэрвеня 1966 г. у адным з найбольшых лёнданскіх гатэляў. Сярод прысутных былі таксама беларусы — уладыка Часлаў Сіповіч і архімандрыт Леў Гарошка¹⁷¹.

Празь сьвятароў Місіі да шматнацыянальных мерапрыемстваў у Вялікабрытаніі далучаліся і звычайныя беларускія вернікі. 11 ліпеня 1976 г. арганізацыя «Царква ў нядолі»^{XLI} ладзіла рэлігійна-нацыянальную Прошчу ў манастыр айцоў кармэлітаў у Элсфард. У ёй бралі ўдзел групы вернікаў вугорцаў, палякаў, харватаў, літоўцаў, латышоў, чэхаў, славенцаў, усходніх немцаў, а таксама беларусаў. Кожная група несла крыж з надпісам краіны. У беларускай групе былі і каталікі, і праваслаўныя, далучыўся таксама прыбылы з Аўстраліі колішні старшыня ЗБВБ Мікола Нікан¹⁷². Аналягічная падзея з удзелам беларусаў адбылася таксама 28 верасня 1980 г. Гэта была Міжнародная Прошча з крыжамі на плошчы і ў Вэстмінстэрскай каталіцкай катэдры Лёндану. Нацыянальныя групы ішлі, несучы Крыжы з надпісамі-назвамі сваёй Бацькаўшчыны. Беларуская група, якую ўзначальвалі а. Фелікс Журня і а. Ян Пякарскі, несла, апрача Крыжа, харугву з іконай Жыровіцкай Божай Маці з аднаго боку і «Пагоняй» на бел-чырвона-белым фоне з другога. Харугва гэтая была перададзеная ў Беларускаю каталіцкую місію ў Лёндане сястрой прэлята Пётры Татарыновіча Міхалінай^{XLII} пасля яго сьмерці.

^{XXXVII} **Джон Кармэл Гінан**, англ. *John Carmel Heenan* (1905—1975) — прымас каталіцкай царквы ў Англіі, арцыбіскуп Вэстмінстэрскі ў 1963—1975 гг., кардынал ад 1965 г.

^{XXXVIII} **Мітрапаліт Якаў (Вірвос)**, грэц. *Iakovos (Virvos)* (1901—1976) — праваслаўны ярарх, мітрапаліт Хрыстопальскі у 1956—1976 гг.

^{XXXIX} **Рэб Батлер**, поўн. англ. *Richard Austen Butler* (1902—1982) — брытанскі палітычны дзеяч, кансэрватар, дэпутат Парлямэнту (1929—1965), займаў розныя пасады ў брытанскіх урадах, у тым ліку і міністра замежных справаў у 1963—1964 гг.

^{XL} **Джон Сэлвін Лойд**, англ. *John Selwyn Brooke Lloyd* (1904—1978) — брытанскі палітычны дзеяч, кансэрватар, дэпутат Парлямэнту (1945—1976), міністар абароны (1955), міністар замежных справаў Вялікабрытаніі (1955—1960), сьпікер Палаты грамадаў (1971—1976).

^{XLI} «**Царква ў нядолі**», англ. *Aid to Church in Need* — міжнародная каталіцкая арганізацыя, заснаваная ў 1947 г. для дапамогі ўцекачам у паваеннай Нямецчыне. Сёньня займаецца дапамогай каталіцкім вернікам, маючым патрэбу, у розных краінах.

^{XLII} **Міхаліна Татарыновіч** (1908—1987) — сястра прэлята Пётры Татарыновіча, беларуская грамадзкая дзяячка, удзельніца СБМ.

Для вырашэння вялікіх асветных задач, што стаялі перад сьвятарамі, значэнне мелі таксама ўласныя ініцыятывы Місіі. Да важных праектаў па рэлігійным выхаванні моладзі можна аднесці стварэнне з ініцыятывы а. Часлава Сіповіча акадэмічных арганізацый хрысціянскага кірунку БХАА «Жыццё», а затым БАКА «Рунь».

Хрысціянскія арганізацыі пад апекай Місіі

Беларускае хрысціянскае акадэміцкае аб'яднаньне «Жыццё»

У шэрагах паваянных беларускіх імігрантаў была значная частка моладзі, што толькі атрымала сярэднюю асвету і якую важна было стымуляваць да далейшага навучання. Была і невялікая колькасць асобаў з вышэйшай адукацыяй, інтэлектуальны патэнцыял якіх таксама варта было аб'яднаць і выкарыстоўваць для беларускай справы. Пералічаныя абставіны нарадзілі ідэю стварэння адмысловай арганізацыі беларускіх інтэлектуалаў, што займалася б асветнай дзейнасцю і трымала б адукаваных суайчыньнікаў разам «*для карысці ўсяго грамадзкага жыцця на эміграцыі*». Гэтую задачу паспрабаваў вырашыць а. Часлаў Сіповіч, які добра разумеў небяспеку рассяржанасці эмігрантаў і складанасці іх штодзённага жыцця. У сваім абгрунтаванні неабходнасці аб'яднання беларускіх інтэлектуальных сілаў ён сярод іншага заўважаў: «*Часта такжа здараецца, што нават тыя людзі, якія мазольна здабывалі асвету, закінуўшы пасьля працы над сабой, забыліся, загубілі і тое, што мелі перш. Хто мае скончаную сярэднюю асвету, калі адвыкне ад сяброўства з кніжкай, хутка зыйдзе на ўзровень «вучонага», што мае толькі пачатковую школу. Таксама тыя, якія скончылі універсітэт, калі не працуюць над сабой далей, хутка апынаюцца на ўзроўні гімназіста. Апраўдваецца старадаўняя мудрасць: хто ня ідзе ўнярод — вяртаецца. Вось жа каб утрымаць на ўзроўні здабытай веды, каб дапамагчы тым, каторыя яшчэ яе здабываюць, каб яе пашырыць і паглыбіць, у цяжкіх сённяшніх абставінах патрэба падыйсці да справы сьведама, зарганізавана»¹⁷³.*

1 лістапада 1947 г. у Лёндане на сходзе ў Марыян Хаўз паўстала новая арганізацыя — Беларускае хрысціянскае акадэміцкае аб'яднаньне «Жыццё» (БХАА «Жыццё»). Яно мела на мэце гуртаванне беларускіх студэнтаў, кандыдатаў на студэнтаў і асобаў зь сярэдняй і вышэйшай асветай¹⁷⁴. Грунтам для такога аб'яднання мелася стаць хрысціянская ідэалёгія, якая, паводле ўяўленняў заснавальнікаў арганізацыі, эфэктыўна супрацьстаяла марксісцкай матэрыялістычнай дыялектыцы і давала трывалую духоўную і маральна-этычную аснову жыццю асобы, а таксама дазваляла «*бараніць маральныя паставы і імя беларуса на чужыне*»¹⁷⁵. Сама назва арганізацыі «Жыццё» — верагодна, пазычаная фраза з Эвангелья: «*Я ёсць дарога і праўда і жыццё*» (Ян. 14:6), што была ўзятая ў якасці своеасаблівага дэвізу аб'яднання.

Ініцыятар і ідэйны натхняльнік стварэння БХАА «Жыцьцё» а. Часлаў Сіповіч быў абраны і на афіцыйнага кіраўніка арганізацыі — старшыню яе ўправы. Таксама ў склад кіраўніцтва ўвайшлі сакратар Аляксандар Надсан і Францішак Бартуль. На першым арганізацыйным паседжанні быў разгледжаны і зацверджаны Статут Аб'яднання ды акрэсленыя яго дачыненні з адзінай на той час іншай арганізацыяй беларусаў у Вялікабрытаніі — ЗБВБ. Было пастаноўлена, што сяброўству ў новай арганізацыі не замінае ўдзел у Згуртаваньні і наадварот. Толькі што сябрам БХАА «Жыцьцё» мог быць не любы беларус, а толькі той, што мае як мінімум скончаную сярэдняю адукацыю (г. зв. «матуру») ¹⁷⁶.

Цягам першага году дзейнасці ў склад БХАА «Жыцьцё» ўвайшлі 28 чалавек. Пры гэтым пяцёра зь іх пазначаліся як заснавальнікі (Вінцэнт Жук-Грышкевіч, а. Часлаў Сіповіч, Францішак Бартуль, Аляксандар Надсан, Часлаў Кукель). У склад Аб'яднання ўваходзіла значная частка «Дванаццаткі». Варта таксама адзначыць, што з пункту гледжання веравызнання сярод сябраў арганізацыі было больш праваслаўных (17 асобаў на 11 каталікоў) ¹⁷⁷. Надалей колькасць удзельнікаў значна не павялічвалася. Паводле згадак Вінцэнта Жук-Грышкевіча, у кастрычніку 1949 г. у складзе БХАА «Жыцьцё» было 30 сябраў ¹⁷⁸.

У Статуце гаварылася, што адной з задачаў арганізацыі ёсць выданне часопісу, навукова-папулярныя і вузканавуковыя даследаваньні для пашырэння ведаў яе сябраў ¹⁷⁹. У якасці першага кроку ў гэтым кірунку ўжо ў студзені 1948 г. убачыў сьвет своеасаблівы інфармацыйны бюлетэнь, дзе тлумачыліся патрэбы стварэння Аб'яднання, змяшчаўся Статут, прыклады заявы на ўступленне ў шэрагі. Праўда, на гэтым менавіта выдавецкая дзейнасць БХАА «Жыцьцё» амаль што скончылася. Толькі ў 1950 г. пабачыў сьвет дзвюхстаронкавы Камунікат арганізацыі. Наладзіць выданне яшчэ аднаго сталага пэрыёдыка побач з ужо існуючымі на той час часопісамі ЗБВБ «На Шляху» і «Беларус на Чужыне», змест якіх забяспечвалі пераважна тыя ж асобы, што ўваходзілі ў БХАА «Жыцьцё», было складана.

Цягам году цягнуўся арганізацыйны этап. Толькі ў жніўні 1948 г. у Марыян Хаўз адбыўся афіцыйны Першы агульны зьезд БХАА «Жыцьцё». З прадстаўленай на ім справаздачи ўправы вынікала, што за кароткі час свайго існавання арганізацыя змагла аб'яднаць паважную частку беларускай інтэлігенцыі ў Вялікабрытаніі — як моладзі, так і старэйшага пакаленьня, завязала фармальную лучнасць з Цэнтральню беларускіх студэнцкіх арганізацый у Нямеччыне, кантакты з украінскай арганізацыяй *CESUS*. Акрамя таго быў зноў разгледжаны Статут БХАА «Жыцьцё», дапоўнены і прыняты з дадаткам больш шырокага абсягу дзейнасці і магчымасцю прыняцця сябраў з-за мяжы (першапачаткова плянавалася, што арганізацыя будзе працаваць толькі з брытанскімі беларусамі). Ва ўправу Аб'яднання былі абраныя а. Часлаў Сіповіч (старшыня), Аляксандар Надсан (сакратар), Янка Пілецкі (скарбнік), Уладзімір Цьвірка (заступнік сябры ўправы). У Наглядную раду ўвайшлі Францішак Бартуль, Янка Запруднік, Павал Навара. Ганаровым сябрам БХАА «Жыцьцё» быў абраны прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык ¹⁸⁰.

12—17 жніўня 1948 г. у *St. Edmond College* каля Лёндану прадстаўнікі БХАА «Жыцьцё» а. Часлаў Сіповіч і Аляксандар Надсан рэпрэзэнтавалі беларусаў на зьездзе Міжнароднага руху каталіцкіх інтэлектуалаў *Rex Romana*^{XLIII}, у якім бралі ўдзел каля 150 дэлегатаў з 24 краінаў. На форуме разглядаліся папраўкі прадстаўнікоў каталіцкага руху ў Дэкларацыю правоў ча-

Зьезд БХАА «Жыцьцё». 1948 г.

лавека, пытаньне дапамогі асобам з вышэйшай асьветай — ахвярам вайны, што засталіся бяз даху над галавой і сродкаў для існаваньня. Было прапанавана выкарыстаць плян Маршала^{XLIV} для дапамогі інтэлектуалам на выгнаньні. Прадстаўнікі беларусаў былі добра сустрэтыя іншымі ўдзельнікамі форуму. Гішпанская дэлегацыя абяцала^{XLV} дапамагчы беларускім студэнтам у навучаньні¹⁸¹. Супрацоўніцтва, а пазьней і ўваходжаньне ў склад *Rex Romana* стала надалей адным з галоўных памкненьняў заснавальнікаў БХАА «Жыцьцё».

Прадстаўнікі «Жыцьця» ўдзельнічалі і ў іншых міжнародных студэнцкіх мерапрыемствах. 17 лістапада 1948 г. у Лёндане адбыўся вялікі мітынг «вольных студэнтаў паняволеных народаў», ладжаны чэскай студэнцкай асацыяцыяй з нагоды гадавіны разгону ў 1939 г. гітлераўцамі студэнцкай антынямецкай дэманстрацыі ў Празе, падчас чаго загінула некалькі студэнтаў. У мітынгу бралі ўдзел прадстаўнікі розных нацыянальнасьцяў: альбанцы, беларусы, эстонцы, харваты, літоўцы, латышы, палякі, румыны, сэрбы, славакі, славенцы, украінцы, вугорцы. Беларускіх студэнтаў прадстаўляла на мітынгу група сябраў БХАА «Жыцьцё». Адзін з іх, Якуб Амор (Кастусь Кадушка) выступіў з прамовай, у якой апавёў пра змаганьне беларусаў за свабоду ды выказаў спачуваньні і падтрымку чэскім студэнтам. Пры канцы выступу беларус сьцьвердзіў: «Мы, рэпрэзэнтанты вольнага маладога беларускага пакаленьня, далей прадаўжаем сьвятую для нашага краю справу змаганьня за незалежнасьць, за якую гінулі тысячы нашых патрыётаў. Супольна з заходнімі дэмакратыямі і іншымі, паняволенымі чырвоным таталітарызмам народамі

^{XLIII} *Rex Romana* — міжнародная фэдэрацыя каталіцкіх інтэлектуалаў, адзін з найстарэйшых каталіцкіх рухаў, заснаваны спачатку ў 1921 г. як студэнцкі, а ў 1947 г. як акадэміцкі рух.

^{XLIV} **Плян Маршала**, афіцыйная назва «Праграма аднаўленьня Эўропы» — праграма дапамогі Эўропе пасля Другой сусьветнай вайны, прапанаваная ў 1947 г. амэрыканскім міністрам замежных справаў Джорджам Маршалам.

^{XLV} Верагодна, менавіта ў выніку гэтага беларус Віктар Сянкевіч у пачатку 1950-х гг. паехаў вучыцца ў Гішпанію.

*Сярэдняя і Ўсходняя Эўропа мы, беларусы, высока нясём сьцяг змаганьня за вольнасьць і дэмакратыю*¹⁸². Брытанская прэса шмат увагі надала мітыngu. Штогод 17 лістапада стала адзначацца як Міжнародны дзень студэнта.

Безумоўна, супрацоўнічала БХАА «Жыцьцё» і зь беларускімі арганізацыямі. Так, Аб'яднаньне далучылася да ЗБВБ у справе набыцьця Беларускага дому ў Лёндане і стала адной з трох арганізацый (разам з ЗБВБ і ЗБК), што былі першапачатковымі ўласнікамі будынку.

Цесны кантакт трымалі сябры Аб'яднаньня і з Цэнтральню беларускіх студэнцкіх арганізацый, на зьезды якой на кантынэнт абавязкова адпраўляўся прадстаўнік БХАА «Жыцьцё». Акрамя таго, кіраўніцтва арганізацыі намагалася заахвочваць сваіх сябраў да атрымання вышэйшай адукацыі ў Вялікабрытаніі ці за яе межамі. Яшчэ ў пачатку 1948 г. было абвешчана пра стварэньне Беларускага стыпэндыяльнага студэнцкага фонду пры БХАА «Жыцьцё» для дапамогі будучым студэнтам ва ўладкаваньні на навучаньне. У абвешчваньні сьцьвярджалася пра наяўнасьць у Вялікабрытаніі каля 50 маладых беларусаў, што мелі жаданьне здабываць вышэйшую асьвету¹⁸³. Для дапамогі ім Аб'яднаньне мела намер выдаць адмысловы інфармацыйны бюлетэнь пра магчымасьці атрымання адукацыі ў Вялікабрытаніі¹⁸⁴. Разам з тым праз супрацоўніцтва з ЦБСА сапраўды адшукваліся магчымасьці для паступленьня беларусаў ва ўнівэрсытэты Эўропы. Першымі такую магчымасьць у 1950 г. атрымалі сябры «Дванаццаткі», што ўваходзілі ў шэрагі БХАА «Жыцьцё». У 1951 г. дзякуючы супрацоўніцтву абедзьвюх арганізацый на навучаньне ў Бэльгію накіраваліся Язэп Пазыняк, Станіслаў Мак і Ўладзімір Бутрымовіч¹⁸⁵.

БХАА «Жыцьцё» займалася і ўласнай асьветнай працай. У 1949 г. рэгулярна ладзіліся дыскусійныя вечары, на якіх абмяркоўваліся адмыслы падрыхтаваньня даклады. Першая сэрыя такіх дыспутаў была прысьвечаная хрысьціянскаму падыходу да сацыяльных праблемаў. Былі прачытаныя даклады: «Адзінка і грамадзтва» (Аляксандра Надсана), «Жыцьцё» (Часлава Кукеля), «Правы чалавека» (Аляксандра Надсана), «Асновы хрысьціянскай этыкі» (а. Часлава Сіповіча)¹⁸⁶, «Хрысьціянскі сьветапогляд і прыватная ўласнасьць» (Янкі Пілецкага)¹⁸⁷. У 1950 г. была наладжаная сэрыя лекцый «Галоўныя кірункі ў філязофіі», дзе адбывалася сур'эзнае абмеркаваньне сучасных філязофскіх канцэпцый, уключаючы і матэрыялістычную¹⁸⁸. Даклады і дыскусіі, ладжаныя БХАА «Жыцьцё», сталі даволі папулярнымі сярод лёнданскіх беларусаў, а ўправа Аб'яднаньня нават мела намер выдаць кожны даклад і распаўсюдзіць сярод усіх сябраў арганізацыі ды зацікаўленых асобаў¹⁸⁹. Але выдавецкія пляны не ажыццявіліся.

Нягледзячы на вялікія задачы, што мела перад сабою арганізацыя і пэўныя канкрэтныя крокі, што былі зробленыя на шляху іх рэалізацыі, дзейнасьць БХАА «Жыцьцё» была нядоўгай. Апошнія зьвесткі пра гэтую арганізацыю датуюцца 1951 г.¹⁹⁰, аднак рэальна яна перастала працаваць, верагодна, раней. З выездам «Дванаццаткі», а таксама некаторых іншых сябраў шэрагі Аб'яднаньня істотна парадзелі. Больш за тое, БХАА «Жыцьцё» ператварылася ў іншую арганізацыю.

Кіраўніцтва аб'яднання пастанавіла, каб яно стала сябрам міжнароднага Руху каталіцкіх інтэлектуалаў *Rex Romana*. Аднак для гэтага неабходна было, каб у самой назве арганізацыі прысутнічала вызначэнне «каталіцкая». У выніку ў 1949 г. у Лювэне (Бэльгія) з'явілася Беларускае акадэміцкае каталіцкае аб'яднанне «Рунь». Актыўныя сябры былога БХАА «Жыццё» склалі брытанскую групу новай арганізацыі, і неабходнасьць у захаванні старой паступова знікла. Пры гэтым зьмена ў назве больш шырокага вызначэння арганізацыі як «хрысьціянскай» на больш вузкую «каталіцкую» скараціла склад яе ўдзельнікаў, бо праваслаўныя складалі пераважную частку сябраў БХАА «Жыццё». Такім чынам, дзейнасьць першай арганізацыі беларускіх інтэлектуалаў у Вялікабрытаніі стала своеасаблівым пачатковым ці падрыхтоўчым этапам для дзейнасьці больш шырокай «Руні», што аб'яднала адукаваных беларусаў-каталікоў Эўропы і Амэрыкі.

Беларускае акадэміцкае каталіцкае аб'яднанне «Рунь»

Беларускае акадэміцкае каталіцкае аб'яднанне «Рунь» (*Byelorussian Catholic University Union «Runi»*) было заснавана на сходзе прадстаўнікоў беларускай каталіцкай інтэлігенцыі з Англіі, Бэльгіі, Нямеччыны і Францыі, што адбыўся 21 кастрычніка 1949 г. у Лювэне (Бэльгія). Усяго на сходзе прысутнічалі восем дэлегатаў (па два ад краіны), якія найперш вырашалі пытаньне рэальнай патрэбы стварэньня яшчэ адной беларускай інстытуцыі. Патрэба адмысловай арганізацыі беларускіх каталікоў з вышэйшай асьветай вынікала зь некалькіх меркаваньняў. Па-першае, з разуменьня значнай ролі хрысьціянскай ідэалёгіі наогул і каталіцкай царквы ў прыватнасьці ў ідэалёгічным супрацьстаяньні з камуністычнай дактрынай у паваянным сьвеце. Другая падстава для стварэньня арганізацыі была трапна ахарактарызаваная ў першым нумары яе інфармацыйнага бюлетэню: «*Блізу ўся наша інтэлігенцыя выдзяляецца высокім ідэйным ўзроўнем, многія зь яе шмат пацярпелі за нацыянальную справу, але — няхай суродзічы даруюць нам шчырасьць — рэлігійна мы зусім не на належным ўзроўні: часта доктар мэдыцыны, адвакат ці інжынэр ня ведаюць элемэтарных рэчаў з галіны філязофіі, этыкі ці з тэалёгіі. Няшмат давала аб ўсім гэтым гімназія, але і тое заняло жыццёвай сьнегавіцай і пад сьнегам яно астыўшы замерла. Беларускае інтэлігенцыя цэлы час занята змаганьнем за дзяржаўную незалежнасьць, ня мела спрыяльных умоваў заняцца паглыбленьнем у рэлігійныя праблемы*»¹⁹¹. Акрамя таго, стваральнікі арганізацыі абвясцілі пра «апалітычнасьць» новай структуры, і ў Аб'яднаньне мог прыйсьці любы беларус-каталік, што меў вышэйшую асьвету ці быў студэнтам без залежнасьці ад таго, да якой палітычнай групоўкі ён належыць. Тым ня менш у шэрагах новай арганізацыі аказаліся выключна прыхільнікі Рады БНР.

Створанае на згаданым сходзе Беларускае акадэміцкае каталіцкае аб'яднанне «Рунь», паводле прынятага тады ж Статуту (патронам арганізацыі стаў Сьв. Аўгустын), мела на мэце: «*згуртаваць беларускую каталіцкую моладзь і інтэлігенцыю зь сярэдніх і вышэйшай асьветай, паглыбіць рэлігійныя веды,*

Сябры ўправы БАКА «Рунь». Зьлева направа: Аляксандар Надсан, а. Часлаў Сіповіч, Вітаўт Рамук, Францішак Бартуль.

любоў да Бога і Бацькаўшчыны і ажыццяўляць у штодзённым жыцці прынцыпы хрысьціянскай навукі, дбаць пра маральную паставу і добрае імя беларуса на чужыне, дапамагаць моладзі ў здабываньні веды і вырабленьні характару, навязаць лучнасьць і супрацоўніцтва з падобнымі беларускімі і міжнароднымі арганізацыямі»¹⁹². На зьездзе была абраная ўправа арганізацыі: Аляксандар Надсан — старшыня, Францішак Бартуль — сакратар, Янка Філістовіч — скарбнік, Вітаўт Рамук — заступнік старшыні на Бэльгію, Антон Бяленіс^{XLVI} — заступнік старшыні на Нямецчыну. Абавязак духоўнага асыстэнта ўзяў на сябе а. Часлаў Сіповіч¹⁹³.

Актыўную частку стваральнікаў «Руні» складалі беларусы зь Вялікабрытаніі, а таму Марыян Хаўз стаў фактычнай сядзібай арганізацыі. Дзейнасьць «Руні» і стала працягам працы БХАА «Жыццё» на больш шырокім міжнародным і больш дакладна акрэсьленым каталіцкім грунце. Нават фармулёўкі мэтай абедзвюх арганізацый у іх Статутах былі амаль тыя самыя. Розьніца палягала толькі ў больш вузкіх магчымасьцях сяброўства ў «Руні» — для беларусаў каталіцкага веравызнаньня. Такім чынам арганізацыя фактычна адасобіла сябе ад пераважнай большасьці беларускай эміграцыі ў Брытаніі і Эўропе наогул, што на 70—80% была праваслаўная. Разам

^{XLVI} Антон Бяленіс (? — 1994) — беларускі грамадзкі дзеяч на эміграцыі (у ЗША).

з тым, менавіта сярод беларусаў-каталікоў быў даволі вялікі адсотак асобаў з распачатай і скончанай вышэйшай адукацыяй, і наогул, пераважна тыя, што вучыліся ці скончылі ўніверсітэты да прыбыцця ў Брытанію, былі каталікі. Гэта тлумачылася тым, што праваслаўным у Заходняй Беларусі, адкуль прыехала большая частка беларускіх імігрантаў, было куды складаней атрымаць вышэйшую адукацыю. З распачатай ці скончанай універсітэцкай асветай з актыўных беларускіх дзеячаў праваслаўнага веравызнання ў Брытанію прыехалі толькі Аляксандар Крыт, Мікола Нікан, Мікола Буляк, Барыс Суравы, Кастусь Глінскі, Віктар Астроўскі. Каталікоў з такім узроўнем адукацыі было больш. Такім чынам, стварэнне арганізацыі беларускіх інтэлектуалаў менавіта каталіцкага кірунку стала цалкам заканамернай зьявай, у прыватнасці для Вялікабрытаніі.

Адным з галоўных заданняў першага перыяду існавання «Руні» стала яе далучэнне да міжнароднага Руху каталіцкіх інтэлектуалаў *Pax Romana*. Гэты рух у 1951 г. аб'ядноўваў 52 арганізацыі з 34 краін сьвету, у тым ліку Аўстраліі, ЗША, Канады, Бэльгіі, Гішпаніі, Вялікабрытаніі, Францыі, Італіі, а таксама арганізацыі эмігрантаў-каталікоў (чэхаў, славакаў, літоўцаў, латышоў, палякаў, румынаў, славенцаў, украінцаў)¹⁹⁴. Ужо 17 ліпеня 1950 г. Вэстмінстэрскае арцыбіскупства афіцыйна зацьвердзіла Статут БАКА «Рунь», што было перадапошнім крокам у справе ўступленьня яе у *Pax Romana*¹⁹⁵. Фармальнае і ўрачыстае прыняцце арганізацыі беларускіх каталікоў-інтэлектуалаў у Рух адбылося праз год у Рэймсе (Францыя), дзе 22—29 ліпеня 1951 г. прайшоў міжнародны зьезд *Pax Romana*. Такім чынам, «Рунь» стала першай беларускай арганізацыяй, прадстаўленай у гэтым вядомым міжнародным руху¹⁹⁶. Вынікам далучэння да яго стала магчымасьць удзелу ў рэгулярных кангрэсах арганізацыі, што адбываліся ў розных краінах: 1952 г. — у Канадзе (беларусаў прадстаўляў Вінцэнт Жук-Грышкевіч), 1954 г. — у Лісабоне і Фаціме, 1955 г. — у Нотынгеме. Таксама беларусы маглі ўваходзіць у розныя структуры, што ствараліся ў межах *Pax Romana*. Так, ад 1952 г. беларускі прадстаўнік быў сябрам Камісіі ў справах каталіцкіх універсітэцкіх арганізацый на выгнаньні (спачатку ім быў а. Часлаў Сіповіч, потым В. Жук-Грышкевіч).

«Рунь» аб'ядноўвала беларускіх каталікоў з вышэйшай асветай (ці тых, хто распачаў навучаньне) у розных эўрапейскіх краінах. Аднак найбольш актыўным стаў менавіта лёнданскі аддзел арганізацыі, адкуль і зыходзіла ініцыятыва яе стварэння. У 1952 г. у бюлетэні «Руні» праца гэтай суполкі падавалася як найбольш плённая: «аддзел у Лёндане разьвіваецца вельмі памысна і ўжо ад даўжэйшага часу вядзе сыстэматычную дзейнасьць»¹⁹⁷. Мясцовыя беларусы збіраліся кожную першую нядзелю месяца ў Марыян Хаўз, дзе адбывалася багаслужба зь беларускім казаньнем, супольнае сьняданьне і абед, а таксама чытаўся даклад, потым пачыналася дыскусія. Зборкі «Руні» ў Лёндане, як і раней сходы БХАА «Жыцьцё», карысталіся папулярнасьцю ня толькі сярод сябраў арганізацыі, але і сярод іншых беларусаў¹⁹⁸. Часам для чытаньня дакладаў запрашалі лектараў-небеларусаў. Адным з такіх гасьцёў быў а. Юры Бранчанінаў, расейскі каталіцкі сьвятар-марыянін,

які 7 сьнежня 1952 г. прачытаў для сябраў арганізацыі даклад пра Сьв. Аўгустына, патрона «Руні»¹⁹⁹.

Прадстаўнікоў беларускіх каталіцкіх інтэлектуалаў таксама запрашалі для чытаньня дакладаў ці проста як гасьцёў розных арганізацыі. 6—7 сакавіка 1954 г. на ладжанай Таварыствам Ньюмана міжнароднай канфэрэнцыі даклад «Беларусы ў Вялікабрытаніі» прачытаў а. Часлаў Сіповіч. 12 красавіка 1954 г. ён зрабіў даклад аб музыцы і сьпевах ва ўсходнеславянскай літургіі²⁰⁰. 27 верасьня 1955 г. у Вэстмінстэрскай катэдральнай залі Часлаў Сіповіч прачытаў даклад на тэму «Рэлігія за жалезнай заслонай»²⁰¹.

Запрашалі сябраў «Руні» на свае мерапрыемствы ўкраінскія і польскія каталіцкія арганізацыі — сябры па *Rex Romana*. Так 22—23 лістапада 1952 г. польская суполка «Вэрытас»^{XLVII} ладзіла ў Лёндане дыскусійны ўік-энд на тэму «Фэдэралізм як праява каталіцкага ўнівэрсалізму». З дакладам на тэму «На шляху да новых разьвязаньняў (становішча Каталіцкай царквы ў дачыненьні да фэдэралізму)» выступаў а. Часлаў Сіповіч, а іншыя лёнданскія сябры «Руні» ўдзельнічалі ў дыскусіях²⁰². Сяброўскія дачыненьні складваліся і з украінскай арганізацыяй інтэлектуалаў «Обнова»^{XLVIII}.

У сваю чаргу сябры лёнданскай «Руні» запрашалі да сябе прадстаўнікоў іншых інтэлектуальных асяродкаў. 20 траўня 1954 г. беларускія каталікі запрасілі ў Марыян Хаўз вялікую колькасць сябраў розных акадэмічных суполак. Айцец Часлаў Сіповіч адслужыў літургію і прамовіў казаньне аб хрысьціянскім разуменьні міру. Потым у садзе Марыян Хаўз адбылася зборка з двума дакладамі: старшыні БАКА «Рунь» Вітаўта Рамука «Паўстаньне і дзейнасьць БАКА «Рунь» і Язэпа Пазьняка (Вайніловіча) «Школьная сыстэма ў савецкай Беларусі». Апошні выклікаў ажыўленую дыскусію²⁰³. На мерапрыемствы, ладжаныя беларускімі каталіцкімі інтэлектуаламі, прыходзілі людзі розных веравызнаньняў. 25 студзеня 1953 г. на багаслужбе ў Марыян Хаўз казаньне прамовіў сьвятар-англічанін. У капліцы сабралася шмат вернікаў, у тым ліку пратэстантаў і праваслаўных. Пасьля багаслужбы сябры «Руні» праслухалі даклад а. Часлава Сіповіча пра апошнія падзеі ў каталіцкай царкве²⁰⁴. Дзякуючы такой практыцы чытаньня дакладаў для сябраў арганізацыі і для гасьцёў беларускія інтэлектуалы прыходзілі да ўсьведамленьня неабходнасьці пастаяннай самаадукацыі. Паводле задумы заснавальнікаў «Руні», ствараліся ўмовы, каб «*сыстэматычная культывацыя розуму, цяглае здабываньне і паглыбленьне ведаў як ў сьцісла прафэсіянальным так і шырэйшым значэньні і імкненьне да пазнаньня паўнаты праўды*»²⁰⁵ сапраўды станавілася неад’емнай рысай беларуса з вышэйшай асьветай.

^{XLVII} «Вэрытас», лац. *Veritas* — арганізацыя польскіх каталіцкіх інтэлектуалаў, заснаваная ў Брытаніі ў 1947 г.

^{XLVIII} «Обнова» — арганізацыя ўкраінскіх каталіцкіх інтэлектуалаў, заснаваная ў паваенны час. Сёньня мае назву «Фэдэрацыя ўкраінскіх каталіцкіх студэнцкіх і акадэміцкіх таварыстваў «Обнова».

Такім чынам, асноўная дзейнасць лёнданскага аддзелу БАКА «Рунь» уяўляла сабою наладжванне супольных малітваў, дыскусійных вечароў, а таксама ўдзел у аналягічных мерапрыемствах падобных арганізацый іншых нацыяў. У крыху меншай ступені гэтым займаліся і сябры іншых аддзелаў «Руні»: у Францыі, Гішпаніі, Нямеччыне, Бэльгіі.

Менавіта лёнданская суполка заснавала інфармацыйны Бюлетэнь арганізацыі, першы нумар якога выйшаў 30 чэрвеня 1950 г. Усяго ў 1950—1953 гг. выйшла пяць нумароў. Гэта было выданне на 4—8 старонак, друкаванае лацінкай, што ўтрымлівала інфармацыю пра падзеі ў арганізацыі, анонсы, а таксама публікавалі некаторыя невялікія тэксты асветнага ці палемічнага характару, пераважна ра-ней чытаных сябрам «Руні» у якасці дакладаў. Фінансавыя цяжкасці, а таксама эміграцыя ўдзельнікаў арганізацыі не дазволілі Бюлетэню праіснаваць больш працяглы час. БАКА «Рунь» ад самага пачатку была колькасна невялікай. Лік аб'яднаных тут каталікоў не перавышаў двух дзясяткаў ва ўсёй Эўропе. Праўда, на мерапрыемствы арганізацыі прыходзілі і праваслаўныя. Асабліва гэта датычыць Тыдняў студыяў.

Першы такі Тыдзень студыяў беларускіх каталіцкіх інтэлектуалаў адбыўся 15—22 ліпеня 1951 г. у Бэльгіі, у манастыры бэнэдыктынцаў у Шэвэтонне. У мерапрыемстве бралі ўдзел сябры «Руні» з Англіі (2 чалавекі), Францыі (2), Бэльгіі (4) і Нямеччыны (1). Кожны дзень распачынаўся супольнай малітвай і багаслужбай, потым адбываліся даклады, дыскусіі і ў вольным часе прагулкі. Былі прачытаныя даклады: біскупа Баляслава Слосканса «Бог — любоў», Робэрта ван Ковэлярта^{XLIX} «Закон сьвятога Бэнэдыкта і ўклад яго ў жыццё Царквы», а. Льва Гарошкі «Перасьледы рэлігіі калісь і цяпер», «Хрысьціянства на Беларусі», «Што дала Беларусі Каталіцкая царква», «Грэх, пакута, сакрамант споведзі», а. Міхася Маскаліка «Аб імкненьні да дасканаласьці жывучы ў сьвеце», а. Часлава Сіповіча «Sentire cum Christo at Ecclesia» («Чуць і думаць з Хрыстом і Царквой»), «Рэлігія», «Сутнасьць каталіцкай царквы», «Праца над самім сабой», Аляксандра Надсана «Сьв. Тамаш Мор, муж стану і мучанік за рэлігійныя перакананьні», Міхася Наўмовіча «Выяўленьне духовага жыцця праз мастацтва», Вітаўта Рамука «Каталік ў выкананьні свайго прафэсійнага абавязку (доктар, сьвятар, палітык, работнік)», Тодара Мазуры «Дзе праўда»²⁰⁶. Некаторыя даклады былі пазьней апублікаваныя на старонках інфармацыйнага Бюлетэню «Рунь».

Правядзеньне такіх Тыдняў студыяў стала галоўнай штогадовай справай БАКА «Рунь». Наступныя два такія тыдні адбыліся ў Лёндане: з аднаго боку Марыян Хаўз зьяўляўся бясплатным месцам правядзеньня супольных малітваў і дыскусіяў, апроч таго, у Лёндане знаходзілася ці не найбольшая колькасьць сябраў «Руні». У выніку Тыдні студыяў праводзіліся тут нават тры разы (у 1952, 1953 і 1955 г.).

^{XLIX} **Робэрт ван Ковэлярт дэ Ёлс** (1906 — ?) — каталіцкі сьвятар бізантыйскага абраду, які апекаваўся беларускімі студэнтамі ў Лювэне (Бэльгія).

20 ліпеня 1952 г. у Марыян Хаўз распачаўся другі Тыдзень студыяў БАКА «Рунь» (першы ў Брытаніі). Яго агульнай тэмай была: «Хрыстос — дарога, праўда і жыццё». Для ўдзелу ў мерапрыемствах сюды прыехалі сябры арганізацыі з Англіі, Бэльгіі, Гішпаніі і Францыі. Распачаўся Тыдзень урачыстаю малітваю, адпраўленаю а. Львом Гарошкам у саслужэньні а. Часлава Сіповіча. Кожны дзень Тыдня пачынаўся супольнай малітвай, потым багаслужба (усходняга ці лацінскага абраду), па сьняданьні ішлі даклады і дыскусіі з перапынкам на абед. Працоўны дзень сканчаўся супольнымі малітвамі а 9-й гадзіне. Прагучалі даклады а. Лява Гарошкі, а. Часлава Сіповіча, а. Францішка Чарняўскага, Аляксандра Надсана, Янкі Сурвілы, Міхася Наўмовіча, Вітаўта Рамука, Янкі Садоўскага, Дамініка Аніські, Часлава Кукеля. Цікавы і грунтоўны даклад прачытаў госьць а. Крэўза. Кожны выступ суправаджала дыскусія. Прысутныя на Тыдні маглі карыстацца таксама бібліятэкай. Акрамя таго былі наладжаныя экскурсіі па Лёндане і ў Оксфард, а таксама ездзілі ў Беларускі дом на гадавую сходку Лёнданскага аддзелу ЗБВБ. Была выслана тэлеграма Айцу Пію XII і атрыманы адказ з багаславеньнем для ўдзельнікаў «Руні»²⁰⁷.

Яшчэ адным важным мерыпрыемствам Тыдня студыяў стаў чарговы агульны зьезд БАКА «Рунь», што таксама адбыўся ў Марыян Хаўз 24 ліпеня 1952 г. Са зробленых тут справаздачаў было відаць, што за чарговы год свайго існаваньня арганізацыя зрабіла значны крок наперад. Да дасягненьняў залічвалася прыняцьце ў *Rex Romana*, завязаньне цясьнейшай лучнасьці з іншанацыянальнымі каталіцкімі арганізацыямі, павелічэньне ліку сябраў і ўпарадкаваньне дзейнасьці аддзелаў у Эўропе. Зьезд адмыслова разглядаў дачыненні «Руні» з Цэнтральню беларускіх акадэміцкіх арганізацый на чужыне і вырашыў устрымацца ад уваходжаньня ў склад гэтай арганізацыі. Былі таксама прынятыя пастановы пра неабходнасьць стварэньня аддзелаў «Руні» у па-за Эўропай, выданьня працаў Тыдня студыяў друкам (або паданьня найважнейшых дакладаў у рэлігійнай прэсе) ды дапамогі беларускім каталіцкім часопісам (кожны сябра арганізацыі павінен быў напісаць хаця б адзін арыткул для друку на год)²⁰⁸. У новай управе «Руні», таксама як і раней, пераважалі лёнданскія беларусы: Аляксандар Надсан — старшыня, Вітаўт Рамук (Лювэн) — заступнік старшыні, Дамінік Аніська — сакратар, Францішак Бартуль — сябра²⁰⁹. Таксама ў часе Агульнага зьезду было вырашана, што Трэці тыдзень студыяў БАКА «Рунь» будзе мець тэму «Хрысьціянскі элемент у беларускай культуры» і зноў пройдзе ў Лёндане.

26 ліпеня — 2 жніўня 1953 г. у Марыян Хаўз зноў сабралася каля 25 беларускіх каталікоў-інтэлектуалаў з розных краін. У часе Трэцяга тыдня студыяў «Руні» былі прачытаныя даклады: «Значэньне рэлігіі ў разьвіцьці культуры» (а. Часлаў Сіповіч), «Асновы беларускай культуры» (а. Леў Гарошка), «Беларускае рэлігійнае мастацтва» (Міхась Наўмовіч), «Хрысьціянскі элемент ў беларускіх звычайных і пісаных правах» (Янка Сурвіла), «Беларуская міталёгія» (а. Леў Гарошка), «Да пытаньня пра рыма-каталікоў у нашым нацыянальных руху» (Антон Адамовіч — не

Удзельнікі Трэцяга тыдню студыяў БАКА «Рунь». 1953 г. разам з а. Францішкам Чарняўскім (у цэнтры).

скага народу²¹⁰.

Акрамя таго у часе Тыдня 30 ліпеня 1953 г. адбыўся чарговы, Чацьверты агульны зьезд БАКА «Рунь». З справадзачы Ўправы арганізацыі і яе аддзелаў было відавочна, што павялічыўся лік яе сябраў у заморскіх краінах, але адмысловыя аддзелы не былі створаныя праз расьцярушанасьць тамтэйшых беларусаў. Новую ўправу склалі тыя самыя асобы¹. Было таксама вырашана, што наступны Тыдзень студыяў «Руні» адбудзецца ў Рыме і будзе прысьвечаны Марыянскай тэме²¹¹. Сапраўды, новая сустрэча інтэлектуалаў была спалучаная з удзелам у Міжнародным марыянскім кангрэсе ў Рыме.

Праўда, яшчэ праз год 10—16 жніўня 1955 г. новы (пяты) Тыдзень студыяў «Руні» зноў адбыўся у лёнданскім Марыян Хаўз. Гэтым разам Тыдзень сьведчыў пра заняпад актыўнасьці арганізацыі. Нягледзячы на тое, што у Лёндане сабралася каля 20 сябраў «Руні» з шасьці краінаў, дакладаў было прачытана менш, чым раней (толькі чатыры). Да таго ж а. Уладзімір Тарасевіч тры дні дзяліўся з прысутнымі сваімі ўражаньнямі з падарожжа па Палестыне, Грэцыі, Эгіпту і Турцыі, багата ілюстраванымі здымкамі. Затое гэтым разам былі добра скарыстаныя вольныя ад дакладаў вечары Тыдню. Адзін зь іх быў прысьвечаны беларускай літаратуры. Айцец Леў Гарошка апавёў пра ролю беларускай літаратуры ў адраджэнскім руху, а далей былі дэклімацыі, сьпевы і гульні. На вечары прысутнічалі госьці з Нотынгему. Іншы вечар склалі адведзіны беларусаў украінцамі, што мелі кангрэс сваёй «Обновы» (сьвяткавалі 25-годдзе арганізацыі). Больш за 30 удзельнікаў таго сьвятка-

прысутнічаў), «Айцы марыяне-беларусы ў Друі» (а. Часлаў Сіповіч). Таксама адзін дзень Тыдню быў прысьвечаны аповедам Я. Э. біскупа Баляслава Слосканса пра яго дзейнасьць у Беларусі і жыццё ў савецкай вязьніцы і на Салаўках. Разам з тым Тыдзень студыяў быў і тыдням малітваў за Беларусь, адзін дзень яго быў аддадзены на рэкалекцыі пад кіраўніцтвам біскупа Слосканса. Кульмінацыяй стала ладжанае Беларускай каталіцкай місіяй высьвячэньне абраза Сьвятых Заступнікаў белару-

¹ Вітаўт Рамук — старшыня, Аляксандар Надсан — заступнік, Дамінік Аніська — сакратар, Францішак Бартуль — скарбнік.

Удзельнікі Пятага тыдню студыяў БАКА «Рунь». 1955 г. Сядзяць (зьлева направа):
а. Францішак Чарняўскі, Вера Бартуль, біскуп Баляслаў Слосканс, а. Уладзіслаў Салавей.

ваньня разам з двума каталіцкімі яраархамі Я. Э. Іванам Бучкам^{LI} і Я. Э. Максімам Германюком^{LII} з Канады прыйшлі ў Марыян Хаўз. Тут былі наладжаныя па чарзе ўкраінскія і беларускія прамовы, песьні, дэкламацыі і прыняццё. У наступны вечар ужо беларусы былі гасцямі ўкраінцаў, слухалі даклад пра раннехрысьціянскае мастацтва, удзельнічалі ў прыняцці²¹².

Традыцыйна ў часе Тыдню студыяў 15 жніўня 1955 г. адбыўся і чарговы Агульны зьезд БАКА «Рунь». Старая ўправа была пераабраная на наступны тэрмін (старшыня Язэп Пазыняк, заступнік Віктар Сянкевіч, сакратар Тодар Мазура, скарбнік Францішак Бартуль)²¹³.

Пяты тыдзень студыяў «Руні» быў апошнім, што адбываўся ў Лёндане. Нягледзячы на тое, што зноў амаль усе кіраўнікі арганізацыі, за выняткам заступніка старшыні, жылі ў Вялікабрытаніі, актыўнасьць лёнданскага аддзелу паступова стала згасаць, і гэта адбілася на дзейнасьці ўсёй арганізацыі. Наступны Тыдзень студыяў адбываўся ў Кёнігштайне (Нямеччына) у ліпені 1956 г. і быў прысьвечаны

^{LI} **Іван Бучка** (1891—1974) — арцыбіскуп каталіцкай царквы ўсходняга абраду ў Нямеччыне для ўкраінцаў у Заходняй Эўропе (ад 1946 г.), апостальскі візытатар, тытулярны арцыбіскуп Леўкаскі, афіцьял Рымскай курыі.

^{LII} **Максім Германюк** (1911—1996) — украінскі каталіцкі арцыбіскуп Вініпэгу ад 1956 г.

праблемам маральнасці і этыкі ў жыцці чалавека²¹⁴. Гэты Тыдзень стаў, верагодна, апошнім такім мерапрыемствам «Руні» ў Эўропе.

З часам большасць актыўных сябраў «Руні» перабралася ў ЗША і Канаду, дзе расцярушанасць сябраў была значна большая. Надалей звестак пра «Рунь» трапляецца няшмат. У кастрычніку 1957 г. а. Часлаў Сіповіч выступаў ад імя Аб'яднання з лекцыямі для беларусаў Нью-Ёрку. Тады ж стала абмяркоўвацца ідэя заснавання ўласнага Беларускага каталіцкага аб'яднання «Рунь» у ЗША²¹⁵. Аднак гэта быў ужо іншы этап гісторыі арганізацыі.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што ў гісторыі Беларускага акадэміцкага каталіцкага аб'яднання «Рунь» быў адмысловы «лёнданскі пэрыяд», калі найважнейшыя падзеі і кіраўніцтва арганізацыі было ў Вялікабрытаніі. У гэты час была наладжаная актыўная асветная і рэпрэзэнтацыйная дзейнасць, згуртаваная найбольшая колькасць сябраў. «Рунь» была хоць і непрацяглай, але важнай зьз'явай у беларускім рэлігійным жыцці на эміграцыі. Гэта была ці не адзіная спроба беларусаў-каталікоў стварыць сваю грамадскую арганізацыю, якая засведчыла як даволі высокі інтэлектуальны патэнцыял яе сябраў, гэтак і абмежаванасць іх магчымасцяў. Наогул жа гісторыя беларускіх хрысціянскіх арганізацый на эміграцыі яшчэ чакае сваіх даследнікаў.

Уплыў Місіі на жыццё беларусаў на эміграцыі

Святары Беларускай місіі былі пастаяннымі ўдзельнікамі беларускіх грамадзкіх арганізацый у Вялікабрытаніі. Часлаў Сіповіч цягам 1950-х амаль пастаянна ўваходзіў ва ўправу ЗБВБ, выконваючы абавязкі то скарбніка, то сакратара, то заступніка старшыні, то зьяўляючыся звычайным сябрам. Акрамя таго ён цягам дванаццаці гадоў прадстаўляў ЗБВБ у Каардынацыйным камітэце дапамогавых арганізацый уцекачоў у Вялікабрытаніі. Не пакінуў арганізацыю, стаўшы святаром, а. Аляксандар Надсан, што ў 1960-х некалькі разоў займаў становішча заступніка старшыні арганізацыі, а пазней уваходзіў у Наглядную раду. Ён жа пераняў ад Часлава Сіповіча прадстаўніцтва ЗБВБ у Каардынацыйным камітэце. Ва ўправу ЗБВБ уваходзіў а. Леў Гарошка, што ў 1965—1970 гг. рэгулярна абіраўся на пасаду заступніка старшыні арганізацыі і выступаў ад яе імя на розных мерапрыемствах. Ён у 1964 г. стаў першым кіраўніком Беларускай харытатыўнай сэкцыі і заставаўся ім да свайго выезду з Вялікабрытаніі, калі яго замяніў на гэтай пасадзе а. Фэлікс Журня. Сябрамі ЗБВБ былі і іншыя святары місіі.

Шмат хто з насельнікаў Марыян Хаўз браў удзел у працы Англа-беларускага таварыства. Удзел у беларускіх грамадзкіх арганізацыях даваў магчымасць святарам Місіі быць у непасрэдным кантакце з суайчыньнікамі, працаваць для забяспечвання іх інтарэсаў і прыкладам сваёй канкрэтнай працы паказаць неабгрунтаванасць недаверу з боку праваслаўных беларусаў да насельнікаў Марыян Хаўз.

Акрамя працы ўнутры брытанскай беларускай грамады а. Часлаў Сіповіч разам з папличнікамі спрабаваў уздзеянчаць на рэлігійнае жыццё эмігранцкіх асяродкаў

у іншых краінах. Існавалі трывалыя сувязі з духоўнымі і сьвецкімі дзеячамі ў ЗША, Канадзе, Аўстраліі, Нямецчыне, Францыі, Бэльгіі. Яны ўсталёўваліся шляхам непасрэдных кантактаў, у тым ліку і падчас падарожжаў. Сьвятары місіі былі аднымі зь першых, хто змог наведаць беларускія асяродкі ў іншых, тым больш аддаленых краінах. Першае такое падарожжа здзейсніў у 1957 г. а. Часлаў Сіповіч. Ён наведаў беларусаў у Нью-Ёрку, Чыкага, Дэтройце, Кліўлэндзе (ЗША), а таксама ў Таронта, Бэры і Лёндане (Канада). Вынікам гэтага падарожжа стала агучваньне ідэі заснаваньня моцнага каталіцкага асяродка ў Амэрыцы²¹⁶. Пазьней ужо ў якасьці біскупа і генэрала ордэна марыянаў уладыка Часлаў некалькі разоў ажыццяўляў падарожжы вакол сьвету, наведваючы ў тым ліку і беларускія асяродкі, нават такія аддаленыя, як аўстралійскі. Падарожжы на амэрыканскі кантынэнт ажыццяўляў таксама а. Язэп Гэрмановіч. Ён намагаўся паспрыяць наладжваньню працы беларускага грэка-каталіцкага асяродка ў Чыкага. Таксама неаднаразова падарожнічаў па сьвеце а. Аляксандар Надсан. Навязаныя ў выніку такіх падарожжаў кантакты прыносілі плён у разбудове бібліятэкі, папаўненьні музэйнай калекцыі і іншых справах, якімі займаліся сьвятары.

Адной з важных задачаў, што выконваліся ў часе падарожжаў па беларускіх асяродках у розных краінах сьвету, была каардынацыя дзейнасьці беларускіх каталіцкіх сьвятароў на эміграцыі. Таксама дзеля гэтага мэты было ініцыяванае скліканьне адмысловых зьездаў. Першы зь іх адбыўся ў Рыме ў лютым 1960 г. з удзелам айцоў Язэпа Гэрмановіча, Льва Гарошкі, Пётры Татарыновіча, Яна Садоўскага, Часлава Сіповіча, Аляксандра Надсана, Кастуся Маскаліка, Міхася Маскаліка і Ўладзіслава Салаўя, а таксама біскупа Слоскана. На ім разглядаліся праблемы душпастырскай працы сярод беларусаў у розных краінах, рэлігійнага друку, становішча сьвятароў і інш.²¹⁷ Большасьць удзельнікаў зьезду жыла ў Марыян Хаўз.

Адным з вынікаў таго зьезду стала рэалізацыя ідэі стварэньня адмысловай школы-інтэрнату для хлапцоў імя Сьв. Кірылы Тураўскага, для якой удалося набыць адмысловы дом побач з Марыян Хаўз. Адсюль пачалося папаўненьне маёмасьці місіі. Празь некаторы час побач быў набыты яшчэ адзін будынак, а ў 1970 г. — яшчэ адзін для патрэбаў бібліятэкі і музэю. Такім чынам, да пачатку 1970-х у Паўночным Фінчлі намаганьнямі сьвятароў паўстаў адмысловы рэлігійна-грамадзкі цэнтар, у якім пачалі праводзіцца асноўныя беларускія мерапрыемствы ў Брытаніі.

Улічваючы рэальнасьць уплыву на рэлігійнае жыццё беларускай эміграцыі лёнданскага сьвятарскага асяродку, ня дзіўна, што Трэці зьезд каталіцкіх духоўнікаў адбыўся 2—5 жніўня 1972 г. менавіта ў сталіцы Вялікабрытаніі. На ім прысутнічалі: а. Уладзімір Тарасевіч, а. Язэп Гэрмановіч, а. Тамаш Падзява, а. Фэлікс Журня, а. Уладзіслаў Салавей, а. Аляксандар Надсан і а. Робэрт Тамушанскі. Зьезд распачаўся духоўнай канфэрэнцыяй ўладыкі Часлава Сіповіча.

На зьездзе былі прачытаныя два даклады: а. Часлава Сіповіча «Сучасны стан беларускай Каталіцкай царквы на Бацькаўшчыне і на эміграцыі» і а. Язэпа Гэрмановіча «Пякучыя патрэбы ў беларускім рэлігійным жыцці». У апошнім зазначалася пра

недахоп духавенства, асабліва маладых сьвятароў. Таму прапаноўвалася: захоўваць сябе для працы, здабываць старэйшых кандыдатаў, нават жанатых, каб рабіць зь іх дыяканаў, завязваць трывалыя стасункі зь беларускімі праваслаўнымі сьвятарамі. Гаварылася пра неабходнасьць перакладу Сьвятога Пісаньня, Літургіі, пацераў, малітваў і песьняў, выданьні кніг рэлігійнага зьместу, а таксама ў працягу выданьня і ўдасканалення часопісу «Божым Шляхам» і стварэння пры ім англамоўнай рэдакцыі часопісу з магчымай назвай «Маладым Шляхам».

Сьвятары прынялі пастанову: дамагацца для Беларусі свайго біскупа рымскага абраду; зьвярнуць увагу каталіцкай царквы, што беларусы-каталікі ў Польшчы чуюць у касцёлах толькі польскую мову, і дабівацца, каб іх абслугоўвалі сьвятары ў роднай мове; дамагацца біскупа лацінскага абраду для беларусаў на эміграцыі, імкнуцца пераадолець недахоп сьвятароў праз пошук кандыдатаў; выдаць беларускі пераклад Новага Завету, літургічных тэкстаў, малітоўнікаў і інш., удасканальваць «Божым Шляхам» (казалася, што лепш мець адзін якасны часопіс, чым два слабыя), для прыцягненьня ў паству моладзі весьці душпастырскую працу часткова на мове краіны, дзе жывуць эмігранты, часьцей зьбірацца на такія зьезды (раз на тры гады) і выдаваць бюлетэнь, а таксама даць магчымасьць удзельнічаць у зьездах сьвецкім дзеячам²¹⁸. Фактычна згаданы форум вызначыў асноўныя задачы і кірункі працы Місіі на будучыню, аднак зрэалізаваць іх усе было надзвычай складана, калі ўлічваць узрост і рэальныя магчымасьці сьвятароў. Празь дзесяцігодзьдзе ў лёнданскім Марыян Хаўз застаўся толькі адзін сьвятар — а. Аляксандар Надсан, галоўнай задачай якога стала ўтрымаць усё тое, што было здабыта і зроблена Місіяй дагэтуль. І адным з важных кірункаў дзейнасьці сьвятароў і раней, і на будучыню была выдавецкая дзейнасьць.

Выдавецкая дзейнасьць Місіі

Пэрыядычныя выданьні

«Божым Шляхам»

Першым рэлігійным пэрыёдыкам, зьвязаным зь Беларускай каталіцкай місіяй у Лёндане, быў часопіс «Божым Шляхам». Выданьне заснаваў а. Леў Гарошка ў Парыжы, і дзесяцігодзьдзе (1947—1956) пэрыёдык выдаваўся там. Спачатку часопіс выходзіў штомесяц. Леў Гарошка надаў гэтаму рэлігійна-грамадзкаму выданьню высокі ўзровень. На яго старонках зьмяшчаліся матэрыялы з рэлігійнай і нацыянальнай гісторыі і культуры, інфармацыя пра падзеі ў сучаснай царкве і беларускім жыцці на эміграцыі. Публікаваліся таксама і мастацкія творы, пераважна эміграцыйных аўтараў. Асноўным аўтарам матэрыялаў быў сам а. Гарошка, часам яго тэксты складалі 90% усіх публікацый нумару. За першае дзесяцігодзьдзе свайго існаваньня «Божым Шляхам» здабыў сабе аўтарытэт у пэўным коле эміграцыі. Але часам публікацыі выклікалі гучныя дыскусіі ў асяродках. Выданьне часопісу

патрабавала шмат ня толькі матэрыяльных выдаткаў. Айцец Леў Гарошка з часам стаміўся ад аднаасобнай рэдактарскай працы. У 1955 г. часопіс стаў выдаваўся штоквартальна, у 1956 г. — двойчы на год, у 1957 г. прыпыніў свой выхад.

У 1964 г. часопіс адрадзіўся, але цяпер у Лёндане і з новым рэдактарам — а. Язэпам Гэрмановічам. Да 1972 г. часопіс зноў выходзіў раз на два месяцы, ён зьмяніў дызайн і змест. Цяпер ужо новы рэдактар пісаў цэнтральныя матэрыялы нумару, рабіў падборкі тэкстаў у тэматычныя рубрыкі. Разам з тым, кола аўтараў часопісу пашырылася за кошт сьвятароў місіі, а таксама зацікаўленых брытанцаў. Матэрыялы зь беларускай гісторыі тут зьмяшчалі а. Аляксандар Надсан, Гай Пікарда, Робэрт Тамушанскі, Тамаш Падзява. Дасылалі свае мастацкія творы, публіцыстычныя нарысы і інш. Уладзімір Глыбінны^{LIII} з ЗША, Кастусь Чабатар^{LIV} і Язэп Малецкі^{LV} з Аўстраліі. Публікаваліся тут і пераклады Веры Рыч. Пашырылася ня толькі колькасць аўтараў і іх геаграфія, а і тэматыка матэрыялаў. Па-ранейшаму на

Часопіс «Божым Шляхам».

толькі колькасць аўтараў і іх геаграфія, а і тэматыка матэрыялаў. Па-ранейшаму на

^{LIII} **Уладзімір Сядура**, псэўданім Глыбінны (1910—1997) — пісьменьнік, літаратуразнаўца, культуроляг. Нарадзіўся ў Менску. У 1930-х рэпрэсаваны. У 1941 г. абараніў кандыдацкую дысэртацыю «Максім Горкі як гісторык рускай літаратуры». У 1942—1944 г. — галоўны рэдактар часопісу «Новы Шлях» (Рыга). Ад 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у ЗША, выкладаў ва ўнівэрсытэце Трой (штат Нью-Ёрк).

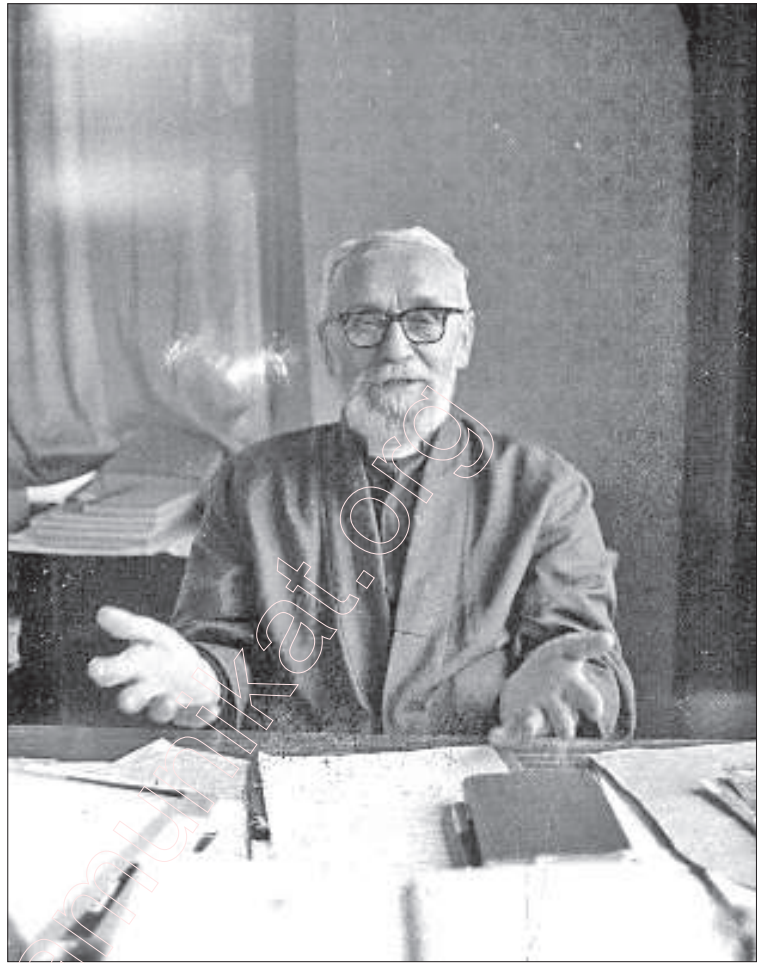
^{LIV} **Кастусь Чабатар** (1914—1991) — беларускі дзеяч ў Аўстраліі. Паходзіць з м. Далятычы на Наваградчыне. У 1948 г. пасяліўся ў г. Альбані Заходняй Аўстраліі. Падтрымліваў сувязі зь беларусамі Пэрту. Быў сябрам Беларускага аб'яднаньня ў Заходняй Аўстраліі. Меў трывалыя кантакты зь беларускімі дзеячамі й выданьнямі ў іншых краінах. У 1960—1970-х гг. друкаваў нарысы пра жыццё ў Аўстраліі і ўспаміны ў часопісе «Божым Шляхам».

^{LV} **Язэп Малецкі** (1906—1982) — беларускі грамадзкі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Якузы, сёньня Мёрскі раён Віцебскай вобласці. Скончыў мэдыцынскі факультэт Віленскага ўнівэрсытэту. Падчас нямецкае акупацыі працаваў у Віленскім беларускім камітэце, дырэктарам Мэдычнае школы ў Баранавічах, быў намесьнікам прэзыдэнта БЦР на Вялейскую акругу. Ад 1949 г. — у Аўстраліі. Актыўны сябра ўправы Беларускага аб'яднаньня ў Новай Паўднёвай Валіі, а ў 1960—1961 гг. — яго старшыня. Адзін з дырэктараў Беларускага культурна-грамадзкага клюбу ў Сьіднэі. Старшыня аўстралійскага сэктару Рады БНР. Адзін з ініцыятараў стварэньня і старшыня Фэдэральнай рады беларускіх арганізацый у Аўстраліі ў 1979—1980 гг. Сталы карэспандэнт розных беларускіх эміграцыйных пэрыёдыкаў (пісаў таксама пад псэўданімам Я. Лаўрыновіч). Аўтар аўтабіяграфічнай кнігі «Пад знакам Пагоні» (Таронта, 1976).

першым месцы ішлі публікацыі, зьвязаныя з важнымі падзеямі ў каталіцкай царкве, а далей змяшчаліся сур'ёзныя дасьледчыя артыкулы зь беларускай гісторыі або зь гісторыі беларускай прысутнасьці ў Брытаніі. Змяшчаліся нарысы падарожжаў, развагі на рэлігійныя тэмы. Абавязковымі рубрыкамі сталі: «З царкоўнага жыцця», «Зь беларускага жыцця», «Да нас пішуць», «Сучасныя жарты», «Прыказкі і прымаўкі». Дадаткам да гумарыстычных старонак часта ў часопісе змяшчаліся байкі і фэльетоны, створаныя самім рэдактарам, які пісаў пад псеўданімам Вінцук Адважны.

Адроджаны часопіс ня толькі захаваў, але і ў некаторых момантах пераўзышоў ранейшы. Ён быў больш разнастайны паводле зместу, змяшчаў больш сур'ёзных і арыгінальных дасьледчых артыкулаў, што тлумачылася больш шырокім колам аўтараў. Асобнікі «Божым Шляхам» дасылаліся падпісчыкам Англіі, Аўстраліі, ЗША, Канады, Нямеччыны і іншых краінаў. Відавочна, што падпіска не пакрывала ўсіх выдаткаў на друк часопісу. Рэшту грошай выдаткоўвала місія.

Язэп Гэрмановіч быў захоплены працай над часопісам, аднак яго ўзрост і праблемы са здароўем з часам сталі ўсё болей нагадваць пра сябе. Гэта не магло не адбіцца на выданьні. У 1973—1974 гг. часопіс стаў выходзіць раз на квартал, у 1975 г. выйшлі толькі два падвойныя нумары, у 1976 г. — толькі адзін, а ў 1977 г. — ніводнага. Нумар за 1978 г. быў цалкам прысьвечаны памяці памерлага ў 1977 г. а. Лява Гарошкі, а наступны ўжо быў прысьвечаны памяці а. Язэпа Гэрмановіча. У падрыхтоўцы гэтых нумароў бралі ўдзел а. Аляксандар Надсан і Часлаў Сіповіч. У 1980 г выйшаў апошні нумар (№151) «Божым Шляхам», надалей у Місіі не засталася сілаў на выданьне гэтага часопісу. Праўда, з часам выходзілі асобныя кнігі, дзе ў якасьці выдавецтва было пазначана «Божым Шляхам». Гэты было своеасаблівым напамінам пра ранейшы часопіс, які стаўся адметнай зьявай ня толькі ў брытанскім беларускім друку, але і сярод выданьняў усяе паваеннай беларускай эміграцыі.

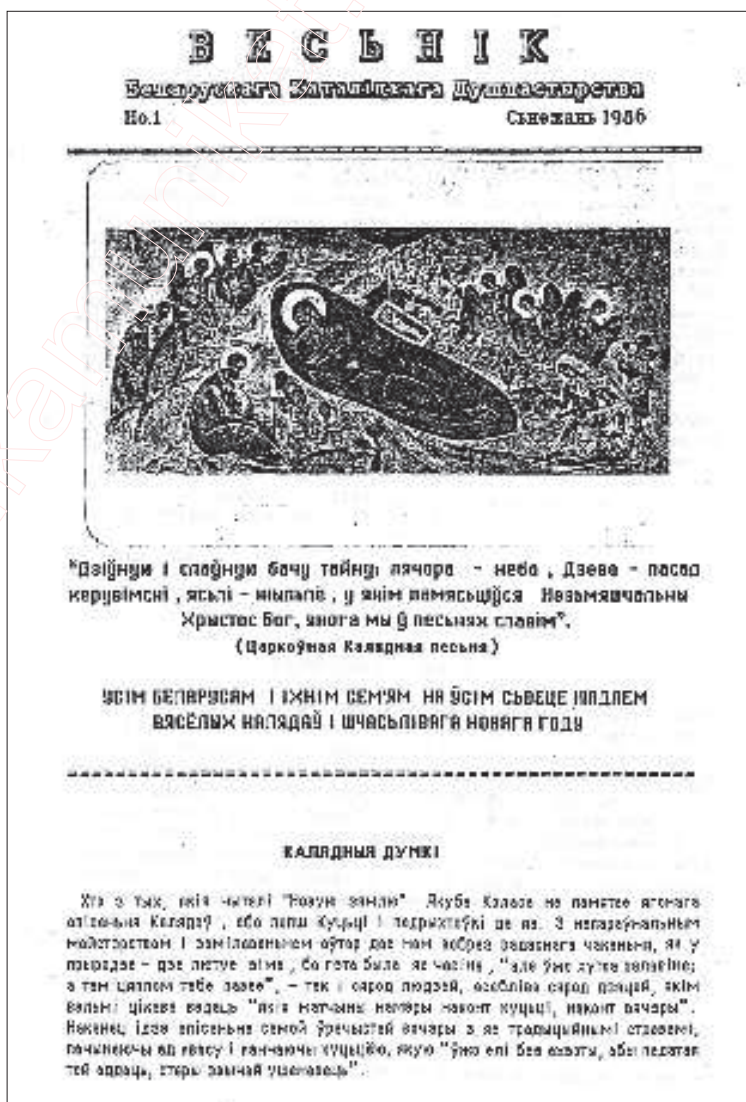
Айцец Язэп Гэрмановіч. Адзін з апошніх здымкаў.

«Весьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства»

У пачатку 1980-х, калі а. Аляксандар Надсан застаўся амаль што адзіным сьвятаром у Марыян-Хаўз, ён вырашыў наладзіць выданьне хаця б сьціплага інфармацыйнага пэрыёдыка для каталіцкіх сьвятароў і вернікаў у сьвеце. У 1983 г. пабачыў сьвет першы нумар «Весьніка Беларускага Каталіцкага Душпастырства ў Англіі і Францыі» (у гэты час рэктар душпастырства а. Аляксандар абслугоўваў таксама яшчэ і нешматлікіх беларускіх вернікаў у Францыі). У прадмове да выданьня было адзначана, што пасля цяжкіх стратаў, якія панеслі беларускія каталікі, страціўшы апошнім часам шмат сваіх духоўных настаўнікаў, «*нельга забываць, што становішча тых нешматлікіх сьвятароў, якія засталіся ў жы- вых, значна пагоршала: пры зьменшаным ліку абавязкі кожнага зь іх узраслі ў шмат разоў. У прыватнасьці, з прычыны вялікіх адлегласьцяў і коштаў, яны маюць вялікія цяжкасьці ўтрымліваць асабістую сувязь з расьцяярушанымі па ўсіх краінах вернікамі цераз рэ- гулярныя адведзіны і сустрэчы. Хоцацца спадзявацца, што, пакуль становішча не паправіцца, гэты скромны бюлетэнь у некаторай меры будзе выконваць ролю лучніка між намі ўсімі, збліжаючы нас духова і напамінаючы аб на- трэбе маліцца дзін за друго- га, за Сьвятую Царкву, за наш Беларускі народ і за супакой на ўсім сьвеце»²¹⁹.*

Цягам 1983 г. «Весьнік» пабачыў сьвет тройчы. Гэта было пераважна інфармацыйнае выданьне на чатырох старонках, дзе зьмяшчаліся прынагодныя казані, а таксама паведамленьні з царкоўнага жыцця. Але вы- хад «Весьніка» спыніўся ўжо ў 1984 г., калі пабачыў сьвет апошні нумар (№1(4)).

Аднак праз два гады вы- даньне было адноўленае, праўда, з крыху адкарэктаванай на- звай — «Весьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства».

Весьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства.

Выдаўцом яго быў пазначаны той самы а. Аляксандар Надсан, аднак ўжо з тытулам апостальскага візытатара для беларусаў^{LVI}. Аднаўленьне «Весьніка» рэдактар тлумачыў так: «У канцы 1982 году я пачаў выдаваць «Весьнік», які меў служыць патрэбам вернікаў у Англіі і Францыі. Спыніў я яго годам пазьней на просьбу Ўладыкі Ўладзімера, бо ён насіўся з намерам пачаць выдаваньне бюлетэня, які б быў ворганам Апостальскага Візытатара^{LVII}. На жаль, хвароба перашкодзіла яму зьдзейсьніць гэты плян. Цяпер аднаўляю выданьне «Весьніка»: у нашых цяжкіх абставінах. Калі няма магчымасьці асабістых кантактаў і пры адсутнасьці беларускай каталіцкай прэсы, хай хоць гэтае сьціплае выданьне будзе лучнікам паміж намі»²²⁰.

Адноўлены «Весьнік» паводле памераў і зместу быў падобны да папярэдняга. Тут таксама зьмяшчаліся прынагодныя «думкі» а. Аляксандра (Калядныя, Велікодныя), ды некаторыя паведамленьні. Бюлетэнь выходзіў пераважна двойчы на год, за выключэньнем 1989 г., калі пабачылі сьвет 4 нумары. Апошні нумар (№1(10)) выйшаў на Вялікдзень 1990 г. Верагодна, у гэты час а. Аляксандар усе намаганьні скіраваў на працу створанага ім пры Місіі Чарнобыльскага фонду, а таксама друк іншых рэлігійных выданьняў. Тым ня менш, «Весьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства» выканаў функцыю лучніка паміж беларусамі-каталікамі ў сьвеце і працягнуў традыцыю беларускіх каталіцкіх выданьняў на эміграцыі.

«Наша Місія»

У 1999 г. у Лёндане пабачыў сьвет іншы бюлетэнь, пазначаны як «Лісток студэнтаў Беларускай каталіцкай місіі ў Англіі «Наша Місія»». Гэтае выданьне было створанае сіламі тых маладых асобаў зь Беларусі, якіх а. Аляксандар Надсан гуртаваў вакол сябе цягам 1990-х. Сабраўшыся пад апекай сьвятара, яны вырашылі працягнуць традыцыі рэлігійнага друку на чужыне і заснавалі ўласны пэрыёдык.

«Наша Місія» спачатку выходзіла раз на год. Тут на 6—8 старонках зьмяшчаліся тэксты, прысьвечаныя розным юбіляям, навуковыя і публіцыстычныя артыкулы пераважна грэка-каталіцкай праблематыкі. Сярод аўтараў былі: Ігар Лабацэвіч, Сяргей Стасевіч, Караліна Мацкевіч і іншыя. Рэдактарам пэрыёдыка, а потым выдаўцом пазначаўся Сяргей Стасевіч. З часам асобна зьявіўся рэдактар нумару — Ігар Лабацэвіч. Пасьля першых трох нумароў, што пабачылі сьвет цягам 1999—2001 г. у выданьні атрымаўся перапынак. У наступным бюлетэні за 2004 г. зьмянілася дэфініцыя. Студэнты пазаканчвалі навучаньне, а таму «Наша Місія» ператварылася ў «Бюлетэнь вернікаў Беларускай каталіцкай місіі ў Англіі». Гэтае выданьне, у адрозьненне ад ранейшых рэлігійных пэрыёдыкаў на эміграцыі, было скіраванае ня толькі на вернікаў у замежжы. У зьмененай сытуацыі выдаўцы вырашылі пра-

^{LVI} Айцец Аляксандар Надсан быў прызначаны апостальскім візытатарам для беларусаў 30 чэрвеня 1986 г.

^{LVII} Уладыка Ўладзімір Тарасевіч, апостальскі візытатар для беларусаў памёр пасля цяжкой хваробы 2 студзеня 1986 г. у Чыкага.

цаваць і для суродзічаў у Беларусі, куды дасылаліся асобнікі. Да таго ж, Місія ў гэты час сіламі моладзі займела ўласную інтэрнэт-старонку.

Сёння, хоць і зь не заўсёды датрыманай пэрыядычнасьцю, выданьне працягваецца, і гэта значыць, што традыцыя беларускага рэлігійнага друку ў замежжы захоўваецца.

Паасобныя выданьні

Першыя беларускамоўныя рэлігійныя выданьні ў Брытаніі пабачылі сьвет яшчэ ў 1948 г. Гэта было перавыданьне 1931 г. «Новага Запавета Госпада Нашага Ісуса Хрыста» ў перакладзе Антона Луцкевіча, выдадзены ў Лёндане Брытанскім і замежным біблейным таварыствам. Аднак гэта не было выданьне Беларускай каталіцкай місіі. Першыя ж ўласна місійныя друкі зьявіліся толькі ў 1954 г. Гэта была сэрыя з шасьці паштовак з выявамі іконаў капліцы Сьвятых Апосталаў Пятра і Паўла²²¹. А таксама інфармацыйная ўлётка пра Місію з заклікам ахвяроўваць на яе грошы (у беларускай, англійскай і французскай мовах). І надалей да сярэдзіны 1960-х гг. ад імя Місіі выйшлі толькі некалькі невялікіх інфармацыйных улётак (Камунікат да першага зьезду беларускіх каталіцкіх сьвятароў (1959), урачыстасьць хіратоніі айца Сіповіча (1960) і Камунікат паломніцтва ўцекачоў у Рым (1962))²²².

Сьціпласць першапачатковай выдавецкай дзейнасьці Місіі вызначалася яе рэальнымі магчымасьцямі. Улічваючы, што і кіраўніком, і фактычна адзіным дзейным супрацоўнікам яе быў а. Часлаў Сіповіч, чья праца ішла шмат у якіх кірунках, выдавецкая справа не стаяла на першым месцы. І толькі калі колькасьць сьвятароў у Марыян Хаўз павялічылася, зьявіліся магчымасьці для выданьня тых ці іншых друкаў. Да канца 1970-х за аўтарствам сьвятароў Беларускай каталіцкай місіі пабачылі друк некалькі зборнікаў мастацкіх твораў (Вінцука Адважнага), кароткі нарыс пра Слуцкі збройны чын Пр. Каваля (а. Лява Гарошкі), а таксама шэраг дасьледчых публікацый а. Аляксандра Надсана, а. Робэрта Тамушанскага ды ўладыкі Часлава Сіповіча. Апошнія пераважна былі асобнымі выданьнямі артыкулаў, што раней друкаваліся ў *The Journal of Byelorussian Studies*, да выданьня якога таксама мелі дачыненне сьвятары. Тым ня менш, ніводны са згаданых друкаў ня быў пазначаны менавіта як выданьне Місіі²²³.

Толькі ў 1977 г. пабачыў сьвет першы Камунікат Беларускай каталіцкай місіі ў Вялікабрытаніі з нагоды сьмерці а. Лява Гарошкі. Сумныя нагоды давалі падставы для зьяўленьня і наступных Камунікатаў (на сьмерць а. Язэпа Гэрмановіча, біскупа Часлава Сіповіча). І толькі ад 1980-х пачалі выходзіць уласныя грунтоўныя выданьні пад знакам Беларускай каталіцкай місіі. Гэта былі беларускія пераклады літургічных тэкстаў, зробленыя а. Аляксандрам Надсанам. Раней уладыка Часлаў Сіповіч скептычна ставіўся да неабходнасьці такіх перакладаў, а цяпер, калі айцец Аляксандар застаўся ў Місіі адзін, ён з захапленьнем заняўся перакладамі і іх выданьнем. Пачынаючы ад 1983 г. і да сёння пабачылі сьвет больш за тры дзясяткі зацьверджаных царкоўнымі ўладамі перакладаў літургічных тэкстаў²²⁴. Да таго ж

пад эгідай Місіі або царквы Сьв. Апосталаў Пятра і Паўла выходзілі і пераклады літургічных сьпеваў, апрацаваныя Гаем Пікардам, а таксама іншыя друкі рэлігійнага зьместу. Частка выданьняў была пазначаная выдавецтвам «Божым Шляхам». Прычыны гэтага айцец Аляксандар тлумачыў проста: ніякіх адмысловых падставаў выбару назвы выдавецтва, якое пазначалася на друкаваным выданьні, не было, бо ўсё рабілася аднымі і тымі ж асобамі і ў адным і тым жа месцы. Таму абіралася тое, што падавалася больш мэтазгодным на той момант, хоць ніякай адмысловай сыстэмы ў гэтым не было.

Дзясяткі друкаў, што пабачылі сьвет у Місіі цягам апошніх 25 гадоў, сталіся значнай зьявай ня толькі (і ня столькі) для беларусаў на Захадзе, колькі ў самой Беларусі. Бо апублікаванымі ў Лёндане літургічнымі тэкстамі, складзеным а. Аляксандрам малітоўнікам «Госпаду памолімся» ды беларускамоўным «Літургіконам» сталі актыўна карыстацца вернікі адноўленай беларускай грэка-каталіцкай царквы.

Камітэт дапамогі ахвярам радыяцыі

У 1989 г. арганізацыйна аформіўся яшчэ адзін кірунак дзейнасьці Беларускай місіі — дапамога ахвярам Чарнобыльскай аварыі. Для арганізацыі працы ў гэтым кірунку з ініцыятывы а. Аляксандра Надсана быў створаны адмысловы Камітэт дапамогі ахвярам радыяцыі (*Byelorussian Radiation Relief Appeal*) і для збору сродкаў афіцыйна зарэгістраваны Фонд беларускай місіі (*Byelorussian Mission Trust (Radiation Relief)*). У склад Камітэту ўвайшлі таксама прадстаўнікі ЗБВБ і Англа-беларускага таварыства: Павал Асіповіч, Джэймс Дынглі (сакратар), Янка Міхалюк, а. Аляксандар Надсан (старшыня), Вера Рыч, Міхась Баяроўскі²²⁵.

Неабходнасьць стварэньня азначанай структуры а. Аляксандар тлумачыў у сваім артыкуле-закліку «Наш боль... Наш доўг...», зьмешчаным у «Весьніку Беларускага Каталіцкага Душпастырства» (№3(8), 1989) і выдадзеным у тым самым годзе асобнымі ўлёткамі ў англійскай і французскай мовах. Аўтар тэксту пісаў:

«Чарнобыльская аварыя — для беларусаў нацыянальная трагедыя. Безь неадкладных захадаў яе маштабы будуць толькі павялічвацца. Перадусім неабходна пачаць працу над ачышчэньнем і аздараўленьнем забруджаных радыяцыяй земляў, зрабіць іх зноў прыдатнымі для жыцьця.[...]»

Другое, больш блізкае і непасрэднае заданьне, якое нельга адкладаць, — лекарская дапамога ўсім, хто адчуў на сабе вынікі радыяцыі. Трэба, дзе магчыма, ратаваць здароўе і несць аблягчэньне ў выпадках (хоцацца спадзявацца, нешматлікіх) невылечных захворваньняў. Дзеці і цяжарныя жанчыны павінны стаць прадметам асаблівай увагі і клопату. На жаль, гэтае заданьне, як і папярэдняе, непасильнае для саміх беларусаў без дапамогі зvonку. [...]

У такім цяжкім становішчы прыходзіцца зьвярнуцца да нашых прыяцеляў і да людзей добрай волі на ўсім сьвеце з просьбаю памагчы беларускаму народу ў ягонай вялікай бядзе.

Калі ж ідзе пра беларусаў, якія жывуць за межамі Бацькаўшчыны, дык дапамога ахвярам Чарнобыльскай аварыі зьяўляецца іхным маральным абавязкам, іхным нацыянальным доўгам. Ніхто зь іх ня мае права заставацца абьякавым да няшчасся, што напаткала беларускі народ»²²⁶.

Сярод асноўных напрамкаў працы Камітэту была арганізацыя дапамогі пацярпелым неабходнымі лекамі і мэдычным абсталяваньнем. На заклік адгукнуліся некаторыя беларускія арганізацыі, а таксама прыватныя асобы (і ня толькі беларускага паходжаньня) з усяе Брытаніі. У 1990 г. было сабрана каля 11 тысяч фунтаў на дапамогу ахвярам радыяцыі. У выніку 24 ліпеня 1990 г. зь Лёндану ў Беларусь пайшоў першы транспарт з 1,5 тоны мэдыкаментаў. На ахвяраванай адным неабьякавым брытанцам машыне груз везьлі а. Аляксандар Надсан, Міхась Баяроўскі і былы вучань школы-інтэрнату імя Кірылы Тураўскага Эдвард Ёлш. Lekі трапілі ў шпіталі Гомелю, Хойнікаў і Менскі гематалягічны цэнтар²²⁷. Надалей аналягічныя транспарты з гуманітарным грузам у суправаджэньні айца Аляксандра ладзіліся па некалькі разоў на год. Часам яму дапамагалі іншыя былыя вучні школы-інтэрната Эдвард Міхалюк і Язэп Мошчык. У 1993 г. ажыцьцявіўся ўжо восьмы такі рэйс. Адначасова высьвятляліся патрэбы канкрэтных клінік у леках і абсталяваньні. Камітэт набываў у Брытаніі лекі ад ляйкозных захворваньняў, антыбіётыкі, вітаміны, лекарскія прылады²²⁸. У 1990 г. па замове беларускіх лекараў на ахвяраванья грошы быў набыты апарат ультрагуку. Тысячу фунтаў выдаткаваў на гэтую справу Міхась Наўмовіч з Францыі^{LVIII229}. Апошні выступаў як прадстаўнік Камітэту ў Францыі. Аналягічныя рэпрэзэнтанты былі ў Аўстраліі, ЗША і Канадзе.

Для прыцягненьня ўвагі да сваёй дзейнасьці Камітэт у першыя гады выпускаў адмысловыя інфармацыйныя матэрыялы і ўлёткі ў англійскай і французскай мовах. У 1990—1994 гг. выйшлі асобнікі чатырохстаронкавага пэрыёдыка *Chernobyl in Byelorussia*. У 1990 г. ён меў і франкамоўную вэрсію (*Tchernobyl en Biélorussie*), а ад 1991 г. была і беларускамоўная рэдакцыя («Чарнобыль у Беларусі»). У выданьні сярод іншага падаваліся своеасаблівыя справаздачы зь дзейнасьці Камітэту^{LIX}. Усяго выйшла пяць нумароў інфармацыйнага бюлетэню, які выконваў сваю функцыю пашырэньня ведаў пра Чарнобыльскую трагедыю і дзейнасьць Камітэту. Зьвесткі з гэтага выданьня перадрукоўваліся і ў пэрыядычным друку Беларусі²³⁰.

Важным кірункам дзейнасьці Камітэту дапамогі ахвярам радыяцыі стала арганізацыя аздаравленьня беларускіх дзяцей у Брытаніі. Ужо ў 1991 г. першая група з 60 беларускіх дзяцей з ініцыятывы Камітэту прыбыла ў Аб'яднанае

^{LVIII} **Міхась Наўмовіч** (1922—2004) — беларускі грамадзкі дзеяч у Францыі, мастак. Нарадзіўся ў в. Рамашкевічы, Наваградчына. Пасьля вайны жыў у Францыі. Скончыў факультэт скульптуры Нацыянальнай вышэйшай школы мастацтваў у Парыжы (1953). Браў удзел у беларускім нацыянальным жыцці. Выдаваў часопіс «Моладзь».

^{LIX} У 1991 г. такая справаздача зь дзейнасьці Камітэту дапамогі ахвярам радыяцыі выйшла асобнай ўлёткай у французскай мове: *Les activités du Comité Biélorussien de Secour aux Victimes de la Contamination Nucléaire. Rapport pour l'année 1990*. Londres, 1991. — 4 p.

Каралеўства. Дзеці праходзілі на брытанскіх выспах абавязковыя мэдычны агляд, атрымлівалі неабходную дапамогу і размяркоўваліся на часовае жыццё ў брытанскія сем'і. Такіх сем'яў, што згаджаліся ўзяць на сябе выдаткі на ўтрыманьне маленькіх гасьцёў зь Беларусі, было дастаткова. Шмат працы па распаўсюджаньні інфармацыі пра дзейнасьць камітэту і арганізацыі адпачынку дзяцей зрабілі Міхась і Норма Баяроўскія. Прыезды розных групаў маленькіх беларусаў на аздаравленьне ў Брытанію сталі ладзіцца штогод.

Для эфэктыўнай арганізацыі працы па згаданых кірунках Камітэт наладзіў трывалыя кантакты з разнастайнымі брытанскімі ініцыятывамі, якія паўсталі як рэакцыя на заклік Камітэту. Вялікую дапамогу ў працы па аздаравленьні і адпачынку беларускіх дзяцей аказвалі Дабрачынная арганізацыя для чарнобыльскіх дзяцей (*Chernobyl Children Charity*) у мястэчку Рай (*Rye*) у Сасэксе пад кіраўніцтвам Джэнэт Ўадамс і Браяна Така (*Janet Waddams and Brian Tuck*), а таксама Фонд дзяцей, пацярпелых ад Чарнобылю (*Victims of Chernobyl Children Fund*) у Ньюпарце і Ўэльсе, якім кіравала Марсія Дойл (*Marcia Doyle*)²³¹. Аказвалі дапамогу і іншыя арганізацыі ды прыватныя асобы.

У 1993 г. у Камітэту дапамогі ахвярам радыяцыі зьявіўся важны партнэр і ў Беларусі. Ім стаў Дзіцячы фонд духоўнага і інтэлектуальнага адраджэньня «Сакавік» на чале з Марыяй Міцкевіч. Гэтая арганізацыя ў супрацы з камітэтам актыўна занялася дзейнасьцю па арганізацыі адпачынку беларускіх дзяцей у Брытаніі, дапамогай у наладжваньні стажыровак для беларускіх спэцыялістаў у галіне рацыяцыйнай мэдыцыны, а таксама візытаў брытанскіх мэдыкаў у Бела-

Дзеці з пацярпелых ад Чарнобыльскай катастрофы раёнаў у Лёндане. 1993 г.

Дзеці з пацярпелых ад Чарнобыльскай катастрофы раёнаў у Лёндане. 1995 г.

русь (што таксама было адным з напрамкаў дзейнасці Камітэту дапамогі ахвярам Чарнобылю)²³².

Супольнымі намаганьнямі Камітэт і Фонд «Сакавік» за гады сваёй працы здолелі арганізаваць аздараўленьне сотняў ці нават тысяч беларускіх дзяцей. Некаторым зь іх у Брытаніі былі зробленыя сур'ёзныя апэрацыі і выратаванае жыццё. У Беларусі былі пастаўленыя сотні тон гуманітарных грузаў. З часам створаны ў супрацы з Камітэтам Фонд «Сакавік» значна пашырыў напрамкі сваёй дзейнасці, уключыўшы ў яе і адмысловыя праграмы адукацыйнага абмену, а таксама дапамогу дзецям-сіротам і сірочым прытулкам у Беларусі²³³.

На жаль, эфэктыўнай дабрачыннай дзейнасці і Камітэту дапамогі ахвярам радыяцыі і Фонду «Сакавік» пры канцы 1990-х сталі перашкаджаць тыя працэсы, што адбываліся ў Беларусі. Узмоцнены кантроль за гуманітарнай дапамогай, узьніклія арганізацыйныя складанасьці і дадатковыя фармальнасці ў дачыненні да дастаўкі лекаў вымусілі айца Аляксандра адмовіцца ад дзейнасці ў гэтым кірунку. Шмат перашкодаў стала ўзьнікаць і ў наладжваньні адпачынку дзяцей і іншых праектах Камітэту і Фонду «Сакавік».

За гады сваёй працы Камітэт дапамогі ахвярам Чарнобылю на чале з Аляксандрам Надсанам шмат зрабіў для пераадоленьня вынікаў аварыі на Чарнобыльскай АЭС у Беларусі. Гэта былі канкрэтныя і важныя справы, што дапамагалі канкрэтным установам і асобам. Адначасова Камітэт справакаваў зьяўленьне ў Брытаніі мясцовых ініцыятываў дапамогі беларусам, цікавасьць простых брытанцаў да Беларусі, іх спачуваньне і судзеяньне. Камітэт аб'яднаў таксама беларускіх эмігрантаў на Захадзе вакол ідэі дапамогі суайчыньнікам. Зразумела, Камітэт ня быў структурай выключна Беларускай каталіцкай місіі, бо ў яго склад уваходзілі прадстаўнікі розных арганізацый. Аднак ініцыятарам яго стварэньня і чалавекам, на якога прыпаў асноўны цяжар працы, стаў менавіта айцец Аляксандар, без ахвярнай дзейнасці якога Камітэт не дасягнуў бы ў сваёй працы такіх вынікаў.

Вынікі дзейнасці Місіі і яе сучасны стан

Усе згаданыя напрамкі дзейнасці Беларускай каталіцкай місіі прыносілі плён і стваралі свае складанасьці. Абмежаваная колькасць сьвятароў і іх даволі паважны стан перадвызначылі наступную яшчэ большую праблему кадраў, што востра закранула Місію ад 1980-х гг. У такіх абставінах надзвычай складана было захаваць запачаткаваную ў 1948 г. працу, працягнуць у адзіноце штодзённыя малітвы за Беларусь і яе народ, ня скласьці рукі, а надалей ахвярна працаваць.

У выніку нават з кіраўніком і фактычна адзіным сьвятаром (у адной і той жа асобе)^{LX}, дзейнасць арганізацыі ня толькі не была спыненая, але і захавалася на даволі высокім узроўні. Зробленыя айцом Аляксандрам ад пачатку 1980-х гг. пераклады літургічных тэкстаў, захаваньне і пашырэнне бібліятэкі, праца Камітэту

^{LX} Айцец Кастусь Маскалік, што таксама жыў у Лёндане, цяжка захварэў і ня мог дапамагаць айцу Аляксандру ў яго місійнай працы.

дапамогі ахвярам радыяцыі — усё гэта зьяўляецца доказам працягу справы, распачатай у Брытаніі а. Чаславам Сіповічам. Акрамя таго, у 1990-х на хвалі адраджэння ўніяцкай царквы ў Беларусі ў Лёндане пад апекай айца Аляксандра Надсана стала гуртавацца нацыянальна сьведомая моладзь грэка-каталіцкага веравызнання. Кіраўнік Місіі падтрымліваў памкненне маладых да атрымання тэалягічнай адукацыі

Айцец Аляксандар Надсан.

на Захадзе і ўсяляк гэтаму спрыяў. У выніку ў брытанскай сталіцы паўстаў асяродак беларускіх студэнтаў, што ператварыўся ў неад'емную частку жыцця Беларускай каталіцкай місіі. У старой структуры пачалося новае жыццё: запрацаваў свой інтэрнэт-сайт, пачаў выходзіць новы пэрыёдык. А ў айца Аляксандра зьявілася надзея на тое, што ягонае сьвятарскае праца атрымае працяг. І спадзяваньні спраўдзіліся. 14 траўня 2006 г. у Лёндане быў высьвечаны на дыякана 28-гадовы выпускнік Грэцкай калегіі ў Рыме, адзін з тых студэнтаў, якімі апекаваўся а. Аляксандар Надсан, — Сяргей Стасевіч. З часам ён стаў паступова пераймаць на сябе цяжар працы Місіі, даючы гэтым падставы спадзявацца на годны працяг больш як паўвекавай справы беларускіх сьвятых айцоў у Брытаніі.

¹ Выкарыстаныя матэрыялы «Польскага біяграфічнага слоўніка».

² Astroŭski V. Z listy pravasłaŭnaha «Dziejaŭca» za akijan. London, 1975. — 2 s.

³ З беларускага жыцця. Лёндан // Аб'яднаньне. №9. 1948. С. 16.

⁴ The Belarusian Ecumenical Orthodox Church in Great Britain (1948—2000) // Belarusian Chronicle. №13. 2000. С. 12.

⁵ Касмовіч Дз. За вольную і сувэрэнную Беларусь. Вільня, 2006. С. 36.

⁶ Весякоўскі Ю. Нясна мроіліся новыя дарогі. Лёндан, 1997. С. 120—121.

⁷ Ліст а. Паўла Вялікага да а. Мікалая Лапіцкага ад 5 кастрычніка 1971 г. // Лапіцкі М. У служэньні Богу й Беларусі. Нью-Ёрк—Варшава, 2005. С. 413.

⁸ Sviatkavaŭnie 25 Sakavika u Manchester // Bielarus na Ťużynie. №1(31). 1949.

⁹ Серажынскі. [Вялікабрытанія]. // Беларускае Слова. 5 лютага 1949.

¹⁰ Швэдзюк М. Япіскапы і сьвятары Польскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы ў Вялікай Брытаніі і пры польскім войску на Захадзе // Беларус. №478. 2002; №479. 2002.

¹¹ Ліст у Акруговы адзел ЗБББ у Ёрксе ад 22.04.1949. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.

- ¹² Ліст Лёлі Міхалюк ад 25.07.2006. Захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ¹³ Запруднік Я. Дванаццацатка: Дакумэнтальная аповесць пра дванаццацёх беларускіх хлапцоў у Нямецчыне, Вялікабрытаніі й Бэльгіі (1946—1954 гг.). Нью-Ёрк: БІНІМ, 2002. С. 103.
- ¹⁴ Камунікат №1 Беларускага Праваслаўнага Брацтва ў Вялікай Брытаніі. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹⁵ Пратакол паседжаньня №2 ад 17.04.1950. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹⁶ Upravie Akruhovaha Centru ChABR u York's // Patryjot. 1951. №1(6). С. 12—13.
- ¹⁷ Adozva vikaryjalnaje upravu biełaruskaje autakiefałnaj pravasłaunaj carkvy Da usich viernikau V.A.P.Carkvy u V. Brytaniji. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹⁸ Adozva vikaryjalnaje upravu biełaruskaje autakiefałnaj pravasłaunaj carkvy Da usich viernikau V.A.P.Carkvy u V. Brytaniji...
- ¹⁹ Вернік. Прэасьвяшчэньнейшы Ёладыка Васіль сярод беларусаў у Англіі // Бацькаўшчына. №63. 1950.
- ²⁰ Вернік. Прэасьвяшчэньнейшы Ёладыка Васіль сярод беларусаў у Англіі...
- ²¹ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус. Менск, 2004. С. 125.
- ²² Цыт. паводле: Васіль (Касьцюк), епіскап Бруклінскі і Баранавіцкі. Гісторыка-кананічны нарыс Беларускае Праваслаўнае Царквы на эміграцыі (1944—2004). Гэты тэкст быў разьмешчаны ў 2004 г. на сайце БАПЦ (www.belaos.com) — прыхільнікаў мітрапаліта Ізяслава, але пасля чарговых закатаў у гэтай царкве і адлучэньня яп. Васіля ад БАПЦ, быў зняты з сайту.
- ²³ Ліст а. Аляксандра Крыта да Паўла Асіповіча ад 20.07.1950. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ²⁴ Урачыстасьць БАПЦ у Англіі // Бюлетэнь Брацтва і Сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці. №8. 1960. С. 10.
- ²⁵ Ангельцы захопленыя беларускім вясельлем // Беларус. №17 (41). 1953. Аналягічную зацёмку зьмясьціла газэта «Бацькаўшчына»: Зацікаўленьне ангельцаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквой // Бацькаўшчына. №33—34. 1953.
- ²⁶ Смаршчок А. Новы сьвятар БАПЦ // Бацькаўшчына. №12(612). 1963
- ²⁷ Успаміны а. Яна Абабуркі, запісаныя ў Манчэстэры ў жніўні 2005 г. Запіс захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ²⁸ Успаміны а. Яна Абабуркі...
- ²⁹ Зьезд вернікаў БАПЦарквы ў Вялікабрытаніі // Беларус. №103. 1965.
- ³⁰ Трэйці Агульны Зьезд вернікаў Сьв. Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы ў Англіі // Голас Царквы. №28. Каляды 1968.
- ³¹ Фонд БАПЦ у Вялікай Брытаніі // Беларус. №129. 1968.
- ³² Стаўпіскі М. Зьезд БАПЦ у Вялікабрытаніі // Беларус. №204. 1974.
- ³³ Уладыка Андрэй у Англіі // Божым Шляхам. №5(128). 1971. С. 13—14.
- ³⁴ Парафія БАПЦарквы ў Кембрыджы — Англія: Парафіяльнае сьвята // Голас Царквы. №44. Сьнежань 1975.
- ³⁵ Успаміны а. Аляксандра Надсана, запісаныя ў Лёндане ў верасьні 2005 г. Запіс захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ³⁶ П. Н. Экзарх усяленскага патрыярха ў беларускай парафіі // Беларус. №293. 1981.
- ³⁷ Пратакол № 3 з адбытае агульнае зборкі вернікаў БАПЦ, парафіі ў Лёндане дня 12 верасьня 1982 г. у Беларускім Доме на Пэн Роўд. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ³⁸ Пратакол № 3 з адбытае агульнае зборкі вернікаў БАПЦ...
- ³⁹ Пастанова Рады Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы ў Вялікай Брытаніі ад 21.04.1983. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.

- ⁴⁰ Ліст у Кансысторыю БАПЦ ад 15.05.1984. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁴¹ Сазанавец Л. 56-ы Зьезд Згуртаваньня Беларусаў у Вялікабрытаніі // Беларус. №474. 2002.
- ⁴² Праатакол №3 з адбытае агульнае зборкі вернікаў БАПЦ...
- ⁴³ Успаміны а. Янкі Абабуркі...
- ⁴⁴ Васіль (Касьцюк), епіскап Бруклінскі і Баранавіцкі. Гісторыка-кананічны нарыс Беларускае Праваслаўнае Царквы на эміграцыі (1944—2004)...
- ⁴⁵ (2 сакавіка прат. А. Аляксандар...) // Бюлетэнь Беларускага Праваслаўнага Брацтва і Сястрыцтва Жыровіцкае Божае Маці ў Вялікабрытаніі. №2. 1958.
- ⁴⁶ Прысутны. Беларускія Каляды ў Брадфардзе // Бацькаўшчына. №4(285). 1956.
- ⁴⁷ Сьвяткаваньне каляд. Брадфорд // Бюлетэнь Беларускага Праваслаўнага Брацтва і Сястрыцтва Жыровіцкае Божае Маці ў Вялікабрытаніі. №2. 1958; Шацько А. Калядная ўрачыстасьць у Брадфардзе // Бацькаўшчына. №4(390). 1958.
- ⁴⁸ Вернік БАПЦ. Каранацыя Альжбеты II і беларусы // Беларус. №14(38). 1953.
- ⁴⁹ Праваслаўны вернік. Парафіяльнае сьвята ў Брадфардзе (Ангельшчына) // Бацькаўшчына. №35—36(317—318). 1956.
- ⁵⁰ Удзельнік. Урачыстасьць БАПЦ у Англіі // Бацькаўшчына. №33(517). 1960.
- ⁵¹ Прысутны. Разьвітаньне Добрага Пастыра // Бацькаўшчына. №11(546). 1961.
- ⁵² В. Брытанскі. Зь беларускага жыцця ў Вялікабрытаніі // Бацькаўшчына. №38—39(573—574). 1961.
- ⁵³ Угодкі Слуцкага Паўстаньня ў Брадфардзе // Бацькаўшчына. №13—14(613—614). 1963.
- ⁵⁴ Калбаса Я. Высьвячэньне новае Капліцы БАПЦ у Брадфардзе // Камунікат. Рада Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы ў Вялікай Брытаніі. №2. 1965.
- ⁵⁵ Назіральнік. Кананічная візытацыя ўладыкі Андрэя ў Ангельшчыне // Беларус. №175. 1971.
- ⁵⁶ Крушына Я. Беларускі Вялікдзень у Манчэстэры і Брадфардзе // Беларус. №205. 1974.
- ⁵⁷ У парахвіі БАПЦ Сьв. Спаса ў Брадфардзе // Беларус. №223—224. 1975.
- ⁵⁸ Я.К. Будаўляны фонд БАПЦ у Брадфардзе // Беларус. №229. 1976.
- ⁵⁹ Вернік. Прэасьвяшчэньнейшы ўладыка Васіль сярод беларусаў у Англіі // Бацькаўшчына. №63. 1950.
- ⁶⁰ Допісы з Ангельшчыны (Зь дзейнасьці Беларускае Праваслаўнае Аўтакефальнае Царквы) // Беларус. №7(13). 1950.
- ⁶¹ Управа Праваслаўнага Брацтва і Сястрыцтва ў Кембрыджы. Беларуска царкоўная ўрачыстасьць у Кембрыджы // Бацькаўшчына. №18(200). 1954.
- ⁶² Супольная малітва // Бюлетэнь Брацтва і Сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці. №5. 1958. С. 8—9.
- ⁶³ Адзін з вернікаў. Рэлігійная ўрачыстасьць у Кембрыджы // Царкоўны Сьветач. 1971. №34. С. 12—13.
- ⁶⁴ Парафія БАПЦарквы ў Кембрыджы — Англія // Царкоўны Сьветач. 1975. №44.
- ⁶⁵ Зданковіч А. Архіяпіскап Мікалай наведваў Кембрыдж // Беларус. №270. 1979.
- ⁶⁶ Вернік. Прэасьвяшчэньнейшы ўладыка Васіль сярод беларусаў у Англіі // Бацькаўшчына. №63. 1950.
- ⁶⁷ Успаміны Міхася Баяроўскага запісанья ў Ковэнтры ў жніўні 2005 г. Запіс захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ⁶⁸ Пяцілецьце сьвятарскай дзейнасьці а. Яна Пякарскага // Голас Царквы. №46. 1976. С. 29.

- ⁶⁹ Вернік. Прэасьвяшчэньнейшы ўладыка Васіль сярод беларусаў у Англіі // Бацькаўшчына. №63. 1950.
- ⁷⁰ Вернік БАПЦ. Каранацыя Альжбэты II і беларусы // Бацькаўшчына. №14(38). 1953.
- ⁷¹ Стаўпіскі М. З жыцця БАПЦарквы ў Манчэстэры // Бацькаўшчына. №12—13(242—243). 1955.
- ⁷² Стаўпіскі М. Праваслаўныя Каляды ў Манчэстэры // Бацькаўшчына. №4(440). 1959; Стаўпіскі М. Каляднае сьвяткаваньне ў Манчэстэры // Бацькаўшчына. №5(339). 1957.
- ⁷³ Пратакол №2 дня 17.09.1961. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁷⁴ Крушына Я. Высьвячэньне царквы БАПЦ у Манчэстэры // Беларус. №188. 1972.
- ⁷⁵ Ліст Хведара Кажаневіча да царкоўных уладаў. 1965 г. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁷⁶ Ліста ахвярадаўцаў на куплю царквы // Голас Царквы. №38. 1973. С. 16—17.
- ⁷⁷ Крушына Я. Высьвячэньне царквы БАПЦ ў Манчэстэры // Беларус. №188. 1972.
- ⁷⁸ Яськевіч М. З рэлігійнага жыцця ў Манчэстэры — Англія // Голас Царквы. №39. 1973. С. 20—21.
- ⁷⁹ Стаўпіскі М. Сьвята Вялікадня ў Манчэстэры // Беларус. №218. 1975.
- ⁸⁰ Калбаса Я. Легалізацыя БАПЦ у Вялікабрытаніі // Беларус. №228. 1976.
- ⁸¹ Стаўпіскі М. Каляды ў беларусаў Манчэстэру // Беларус. №250. 1978; Стаўпіскі М. Праваслаўныя Каляды ў Манчэстэры // Беларус. №238. 1977.
- ⁸² Стаўпіскі М. Сьвята Вялікадня ў Манчэстэры // Беларус. №218. 1975.
- ⁸³ М. В. Угодкі парахвіі ў Нотынгаме // Беларус. №270. 1979.
- ⁸⁴ Я. Б. З беларускага жыцця. Нотынгам // Аб'яднаньне. №2. 1955. С. 19—20.
- ⁸⁵ У Нотынгаме // Царкоўны Сьветач. 1971. №34. С. 10—11.
- ⁸⁶ Прысутны. З беларускага жыцця. Нотынгам // Аб'яднаньне. №4(95). 1962. С. 20.
- ⁸⁷ Крушына Я. Высьвячэньне будынку БАПЦ у Нотынгаме // Бацькаўшчына. №11—12(625—626). 1964.
- ⁸⁸ Рэха сьвяткаваньня 48-ых угодкаў Акту 25 Сакавіка. Нотынгам // Бацькаўшчына. №2(635). 1966; Сакавіковыя ўрачыстасьці ў Нотынгаме // Божым Шляхам. №3(102). 1967. С. 16; Сьвяткаваньні ў іншых асяродках // Божым Шляхам. №3(108). 1968. С. 20.
- ⁸⁹ У Нотынгаме // Царкоўны Сьветач. №34. 1971. С. 10—11.
- ⁹⁰ М.В. Угодкі парахвіі ў Нотынгаме // Беларус. №270. 1979.
- ⁹¹ Успаміны а. Яна Абабуркі...
- ⁹² Пратакол №1 арганізацыйнай зборкі праваслаўных беларусаў, вернікаў БАПЦ з Лёндану і вакол, дня 19 верасьня 1965 г. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁹³ Багаслужбы для праваслаўных беларусаў у Лёндане // Божым Шляхам. №2(136). 1973. С. 7.
- ⁹⁴ Пратакол №2 зборкі вернікаў БАПЦ парафіі ў Лёндане 16 верасьня 1973 г. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁹⁵ Вернік з Англіі. Добры пастар // Голас Царквы. №48. 1977.
- ⁹⁶ Зданковіч А. Уладыка Мікалай у Лёндане // Беларус. №269. 1979.
- ⁹⁷ Пратакол №3 з агульнай зборкі вернікаў БАПЦ парафіі ў Лёндане 12 верасьня 1983 г. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ⁹⁸ Вэтэран. Запачаткаваны новы прыход БАПЦ // Бацькаўшчына. №41(223). 1954.
- ⁹⁹ Вернік з Англіі. Добры пастар // Голас Царквы. №48. 1977.
- ¹⁰⁰ Ліст Кастуся Глінскага да Дзьмітрыя Касмовіча ад 07.06.1975. Захоўваецца ў архіве Дзьмітрыя Касмовіча.
- ¹⁰¹ Рэдакцыя. Паважаныя чытачы! // Званіца. №1. 1974. С. 2—3.
- ¹⁰² Весялкоўскі Ю. Трагічная гісторыя «Званіцы» // Званіца. №1(4). 1976. С. 23—25.

- ¹⁰³ Калінскі К. Лёндон — юбілеі // Званіца. №2. 1979. С. 12—14.
- ¹⁰⁴ Іскрыцкі М. З майго жыцця Мітрафорнага Пратаярэя Міхаіла Іскрыцкага. [Манчэстэр]: Выдавецтва БВР, [2006]. С. 58.
- ¹⁰⁵ Просьба // Жыве Беларусь! №7. Манчэстэр, 1958. С. 8.
- ¹⁰⁶ Іскрыцкі М. З майго жыцця Мітрафорнага Пратаярэя Міхаіла Іскрыцкага... С. 62—68.
- ¹⁰⁷ Прысутны прыхаджанін. Саборная багаслужба // Беларускі голас (Таронта). № 214. Жнівень 1973.
- ¹⁰⁸ Дарагія Суродзічы і Прыхільнікі Беларусаў // Званіца. №1. 1974. С. 27; Адозва. Дарагія Суродзічы — Браты і Сёстры // Званіца. №2(3). 1975. С. 18.
- ¹⁰⁹ Чарговая канфэрэнцыя праваслаўнага таварыства Сьв. Іоанна Хрысьціцеля Гасподняга (Англія) // Царкоўны Сьветач. №33. 1982. С. 24.
- ¹¹⁰ Манчэстэр (Англія) // Голас Часу. №15. 1991. С. 43.
- ¹¹¹ Швэдзюк М. 40-ая гадавіна прыходу ў Сток-он-Трэнт // Беларус. №455. 1998.
- ¹¹² Успаміны Міхася Баяроўскага...
- ¹¹³ Зь беларускага жыцця. Лёндан // Аб'яднаньне. № 5(58). 1959.
- ¹¹⁴ Аб'яднаньне. №4 (90). 1961.
- ¹¹⁵ Аб'яднаньне. №4 (90). 1961.
- ¹¹⁶ Ліст а. Пятра Вялікага да а. Мікалая Лапіцкага // Лапіцкі М. У служэньні Богу й Беларусі. Нью-Ёрк-Варшава, 2005. С. 411.
- ¹¹⁷ Прысутны. Агульны Гадавы Сход праваслаўных беларусаў прыходу Сьв. Эўфрасініі ў Лондане // Званіца. №1. 1974. С. 6.
- ¹¹⁸ Прысутны. Агульны Гадавы Сход праваслаўных беларусаў прыходу Сьв. Эўфрасініі ў Лондане...
- ¹¹⁹ М. З. [Мікола Залога]. Юбілейная дата 1969-га і 1979-га года // Званіца (2). №1. 1979.
- ¹²⁰ Нмерологіон. London, 1980. P. 176—177.
- ¹²¹ Прысутны. Агульны гадавы сход праваслаўных беларусаў прыходу Сьв. Эўфрасініі ў Лондане // Званіца. №1. 1974.
- ¹²² Рэдакцыя. Паважаныя Чытачы // Званіца (2). №1. 1979. С. 1.
- ¹²³ Гадавы сход прыходу // Званіца (2). №1. 1979. С.
- ¹²⁴ Лёндан-юбілеі // Званіца (2). №2. 1979.
- ¹²⁵ Гадавы сход прыходу // Званіца (2). №1. 1979. С. 9.
- ¹²⁶ П. Н. Экзарх Усяленскага Патрыярха ў Беларускай Парафіі // Беларус. №293. 1981.
- ¹²⁷ Да паважаных чытачоў! // Голас Часу. №1. 1989. С. 1—2.
- ¹²⁸ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 80.
- ¹²⁹ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 83.
- ¹³⁰ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 91.
- ¹³¹ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 93.
- ¹³² Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 103.
- ¹³³ Копія Пратаколу №4 зборкі аддзелу ЗБВБ у Манчэстэры ад 18.05.1952. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ¹³⁴ А. Ч. Сіповіч. 7-ы гадавы з'езд сяброў ЗБВБ // Бацькашчына. №25(156). 1953.
- ¹³⁵ Ліст ад Акруговага Аддзелу ЗБВБ Ёркс у Галоўную Ўправу ад 10.08.1952; Копія пратаколу зборкі аддзелу ЗБВБ у Манчэстэры ад 24.08.1952. Захоўваецца ў архіве ЗБВБ.
- ¹³⁶ Relihijnyja spravy // Kamunikat ZBVV. №7. 18.06.1950.
- ¹³⁷ Vyjasniennje // Kamunikat ZBVV. №8. 20.08.1950.

- ¹³⁸ Угодкі Слуцкага Паўстання ў Брадфардзе // Бацькаўшчына. №13-14(613-614). 1963.
- ¹³⁹ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 96—97.
- ¹⁴⁰ Успаміны а. Аляксандра Надсана...
- ¹⁴¹ З дзейнасьці сьвятароў // Божым Шляхам. №4(142). 1974. С. 12.
- ¹⁴² Успаміны а. Аляксандра Надсана...
- ¹⁴³ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 144.
- ¹⁴⁴ Абсталяваньне капліцы // Божым Шляхам. №3(43). 1951. С. 15.
- ¹⁴⁵ Уладыка Часлаў у Лёндане // Божым Шляхам. №85. 1964. С. 14.
- ¹⁴⁶ Сіповіч Ч. а. Высьвячэньне Іконы Сьв. Заступнікаў Беларускага Народу // Божым Шляхам. №55. 1953.
- ¹⁴⁷ Ч. С. а. Вярні нам Беларусь! З дзейнасьці Беларускага Акадэміцкага Каталіцкага Аб'яднаньня «Рунь» // Беларус. №17(42). 26.09.1953.
- ¹⁴⁸ Лёндан (Англія) // Вёсьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства. №2(5). 1988. С. 5.
- ¹⁴⁹ Багаслужэньне для англійскіх студэнтаў // Божым Шляхам. №7(10). 1948. С. 15.
- ¹⁵⁰ Багаслужэньне для англійскіх студэнтаў...
- ¹⁵¹ Суседзкае сужыццё // Божым Шляхам. №11—12(14—15). 1948. С. 14—15.
- ¹⁵² Юбілей сяцёр асумпцыялістак // Божым Шляхам. №4(91). 1965. С. 17.
- ¹⁵³ Літургія ў Ангельскай школе // Божым Шляхам. №1(88). 1965. С. 13.
- ¹⁵⁴ Васьмідзённыя малітвы за еднасьць // Божым Шляхам. №83. 1964. С. 21.
- ¹⁵⁵ Васьміднёвыя малітвы за еднасьць у Лёндане // Божым Шляхам. №2(89). 1965. С. 18
- ¹⁵⁶ Тыдзень малітваў за царкоўную еднасьць // Божым Шляхам. №2(130). 1972. С. 15.
- ¹⁵⁷ Nadsan A. a. Palomnictva usiekaSou u Rym. Kamunikat. London. 16.07.1962. Захоўваецца ў архіве Бібліятэкі і музэя імя Ф. Скарыны ў Лёндане.
- ¹⁵⁸ «Выстаўка Сьв. Літургіі» // Божым Шляхам. №1—2(16—17). 1949. С. 15.
- ¹⁵⁹ Літургічная выстаўка // Божым Шляхам. №52. 1953. С. 15.
- ¹⁶⁰ Удзельнік. Даклады зь гісторыі Беларускае царквы // Бацькаўшчына. №29(513). 1960.
- ¹⁶¹ Даклад у Таварыстве Ньюмана // Божым Шляхам. №4(97). 1966. С. 18.
- ¹⁶² Трынаццаты Кангрэс бізантыйскіх студыяў // Бацькаўшчына. №4(637). 1966.
- ¹⁶³ Госьці-чужынцы ў Марыян Хаўз // Божым Шляхам. №85. 1964. С. 14.
- ¹⁶⁴ Госьці-чужынцы ў Марыян Хаўз // Божым Шляхам. №85. 1964. С. 14.
- ¹⁶⁵ Жыды і хрысьціяне ў Марыян Гаўз // Божым Шляхам. №2(119). 1970. С. 11—12.
- ¹⁶⁶ Кардынал Мітрапаліт Язэп Сьліпый у Марыян Гаўз // Божым Шляхам. №3(120). 1970. С. 7.
- ¹⁶⁷ У братоў украінцаў // Божым Шляхам. №11—12(14—15). 1948. С. 15.
- ¹⁶⁸ Акадэмія ў чэсьць мітр. Андрэя Шэптыцкага // Божым Шляхам. №63. 1954. С. 14—15.
- ¹⁶⁹ У гонар Папы Яна Паўла Другога // Беларус. №262. 1979.
- ¹⁷⁰ Прыняццё ў гонар Сьвятога Айца. // Божым Шляхам. №85. 1964. С. 14.
- ¹⁷¹ Лёнданскія ўрачыстасьці ў чэсьць Сьвятога Айца // Божым Шляхам. №4(97). 1966. С. 19.
- ¹⁷² Малітвы ў Эльсфорда за перасьледаваныя народы // Божым Шляхам. №1—2(147—148). 1976. С. 19.
- ¹⁷³ Č. Sipovič a. Dr. Bielaruskaje Chryscijanskaje Akademickaje Abjednannie «Žyccio» (Patreba, mety, charakter) // «Žyccio». Bielaruskaje Chryscijanskaje Akademickaje Abjednannie. Adnarazovaje infarmacyjnaje vydannie. London. Studzien 1948. [S. 1].
- ¹⁷⁴ Bielaruskaje Chryscijanskaje Akadecikaje Abjednannie «Žyccio» // Bielarus na Čužynie. №1(5). 1948. S. 5.

- ¹⁷⁵ Statut Bielaruskaha Chrystcijanskaha Akademickaha Abjednannia «Žyccio» // «Žyccio». Bielaruskaje Chrystcijanskaje Akademickaje Abjednannie. Adnarazovaje infarmacyjnae vydannie. London. Studzien 1948. [S. 4].
- ¹⁷⁶ Zasnawannie BChAA-nia «Žyccio» i jaje uprava // «Žyccio». Bielaruskaje Chrystcijanskaje Akademickaje Abjednannie. Adnarazovaje infarmacyjnae vydannie. London. Studzien 1948. [S. 3].
- ¹⁷⁷ Паводле ўступных заяваў сябраў БХАА «Жыцьцё», якія захоўваюцца ў архіве Беларускай Бібліятэкі і Музею імя Ф. Скарыны ў Лёндане.
- ¹⁷⁸ Ліст В. Жук-Грышкевіча да Галоўнай Управы САБЭ ад 11.10.1949. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹⁷⁹ Statut Bielaruskaha Chrystcijanskaha Akademickaha Abjednannia «Žyccio» ...
- ¹⁸⁰ Piersy Ahulny Zjezd Siabrou BChAA «Zyccio» // Bielarus na Čužynie. №13(17). 1948. S. 12—13.
- ¹⁸¹ Zjezd «рах Romana» // Bielarus na Čužynie. №13(17). 1948. S. 12
- ¹⁸² Дэманстрацыя вольных студэнтаў супраць чырвонага тэрору // Бацькаўшчына. №41(44). 1948.
- ¹⁸³ Bielaruski Stypendyjalny Studencki Fond pry BChAA «Žyccio» // «Žyccio». Bielaruskaje Chrystcijanskaje Akademickaje Abjednannie. Adnarazovaje infarmacyjnae vydannie. London. Studzien 1948. [S. 5].
- ¹⁸⁴ II-hi Ahulny Zjezd B.Ch.A.A. «Zyccio» // Bielarus na Čužynie. №14(38). 1949.
- ¹⁸⁵ Паводле ліставанья а. Ч. Сіповіча з ЦБСА ў 1951 г. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ¹⁸⁶ Z dziejnasci BChAA «Zyccio» // Bielarus na Čužynie. №10—11(34—35). 1949.
- ¹⁸⁷ З жыцьця БХАА «Жыцьцё» // Беларус на Чужыне. №13(37). 1949.
- ¹⁸⁸ B.Ch.A.A. «Zyccio» // Na Slachu. №10. 1950. S. 8.
- ¹⁸⁹ II-hi Ahulny Zjezd B.Ch.A.A. «Zyccio» // Bielarus na Čužynie. №14(38). 1949.
- ¹⁹⁰ Б.Х.А.А. «Жыцьцё» і міжнародныя падзеі // Божым Шляхам. №2(41). 1951. С. 14.
- ¹⁹¹ Da metryki Bielaruskaha Akademickaha Katalickaha Abjednannia «Run» // Run: Bielaruskaje Akademickaje Katalickaje Abjednannie. Infarmacyjny biuleten. London. 30.06.1950. №1. [S. 1—2].
- ¹⁹² Statut Bielaruskaha Akademickaha Katalickaha Abjednannia «Run» // Run: Bielaruskaje Akademickaje Katalickaje Abjednannie. Infarmacyjny biuleten. London. 30.06.1950. №1. [S. 3].
- ¹⁹³ Da metryki Bielaruskaha Akademickaha Katalickaha Abjednannia «Run»...
- ¹⁹⁴ Arhanizacyi — siabry «Рах Romana» // Run: Bielaruskaje Akademickaje Katalickaje Abjednannie. Infarmacyjny biuleten. London. 1 listapada 1950. №1. [S. 4—5].
- ¹⁹⁵ З жыцьця БАКА «Рунь» // Божым Шляхам. №6—7(33—34). 1950. С. 14.
- ¹⁹⁶ БАКА «Run» siabram РАХ Romana // Na Slachu. №13. 1951. S. 16—17.
- ¹⁹⁷ Z žyccia Addzielau ВАКА «Run». London, Anhlja // Run: Bielaruskaje Akademickaje Katalickaje Abjednannie. Infarmacyjny biuleten. London. 1 sakavika 1952. №3. [S. 4—5]
- ¹⁹⁸ Z žyccia Addzielau ВАКА «Run». London, Anhlja...
- ¹⁹⁹ Z žyccia Addzielau ВАКА «Run». London, Anhlja // Run: Bielaruskaje Akademickaje Katalickaje Abjednannie. Infarmacyjny biuleten. London. 1 lutaha 1953. №4. [S. 5]
- ²⁰⁰ А. Ч. Сіповіч. Зь дзейнасьці БАКА «Рунь» // Бацькаўшчына. №26—27(208—209). 1954; Божым Шляхам. №60. 1954. С. 29.
- ²⁰¹ З дзейнасьці БАКА «Рунь» // Божым Шляхам. №64—65. 1955. С. 30—31.
- ²⁰² Z žyccia Addzielau ВАКА «Run». London, Anhlja // Run: Bielaruskaje Akademickaje Katalickaje Abjednannie. Infarmacyjny biuleten. London. 1 lutaha 1953. №4. [S. 5]

- ²⁰³ А. Ч. Сіповіч. Зь дзейнасьці БАКА «Рунь» // Бацькаўшчына. №26—27(208—209). 1954; Божым Шляхам. №60. 1954. С. 29.
- ²⁰⁴ Z žyccia Addzielau ВАКА «Run». London, Anhlija // Run: Bielaruskaje Akademickaje Katalickaje Abjednannie. Infarmacyjny biuleten. London. 1 lutaha 1953. №4. [S. 5]
- ²⁰⁵ Nadson A. «Run» i sviecki apastalat // Run: Bielaruskaje Akademickaje Katalickaje Abjednannie. Infarmacyjny biuleten. London. 1 sakavika 1952. №3. [S. 1—3].
- ²⁰⁶ Tydzien u Chevetogne // Na Slachu. №13. 1951. S. 16.
- ²⁰⁷ Надсан А. Другі Тыдзень студыяў Б.А.К.А. «Рунь» // Божым Шляхам. №49. 1952. С. 12—14.
- ²⁰⁸ III-ci Ahulny Zjezd Bielaruskaha Katalickaha Akademickaha Abjednannia «Run» // Run: Bielaruskaje Akademickaje Katalickaje Abjednannie. Infarmacyjny biuleten. London. 1 lutaha 1953. №4. [S. 2].
- ²⁰⁹ Агульны Зьезд БАКА «Рунь» // Божым Шляхам. №49. 1952. С. 15—16.
- ²¹⁰ Ч.С. а. Вярні нам Беларусь! З дзейнасьці Беларускага Акадэміцкага Каталіцкага Аб'яднаньня «Рунь» // Беларус. №17(42). 26.09.1953.
- ²¹¹ Агульны Зьезд БАКА «Рунь» // Божым Шляхам. №55. 1953.
- ²¹² Удзельнік. Тыдзень Студыяў Б.А.К.А. «Рунь» // Божым Шляхам. №66—67. 1955. С. 20; С-ч. Ч. а. Тыдзень Студыяў БАКА «Рунь» // Бацькаўшчына. №38(268). 1955.
- ²¹³ Агульны зьезд БАКБ «Рунь» // Бацькаўшчына. №39(269). 1955.
- ²¹⁴ Тыдзень Студыяў БАКА «Рунь» // Божым Шляхам. №70—75. 1956. С. 72.
- ²¹⁵ Ф. Б-ль. Вялікая ўрачыстасьць у Беларусаў-каталікоў у Нью-Ёрку // Бацькаўшчына. №48(382). 1957.
- ²¹⁶ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 127—138.
- ²¹⁷ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 146—147.
- ²¹⁸ Сіповіч Ч., Падзява Т. III-ці Зьезд Беларускіх Каталіцкіх Сьвятароў // Божым Шляхам. №5—6(133—134). 1972. С. 2—6.
- ²¹⁹ Надсан А. а. Хрыстос Уваскрос! // Вёсьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства ў Англіі і Францыі. №1. Лёндан—Парыж, 1983. С. 1.
- ²²⁰ Надсан А. а. Канчаючы стары год // Вёсьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства. №1. Лёндан, сьнежань 1986. С. 3—4.
- ²²¹ Англія // Божым Шляхам. №63. 1954. С. 15.
- ²²² Kipel V., Kipel Z. Belarusian Publishing in the West: A Bibliography / Edited by J. Garbinski and L. Yurevich. New York — Warsaw, 2006.
- ²²³ Kipel V., Kipel Z. Belarusian Publishing in the West: A Bibliography...
- ²²⁴ Бібліяграфія Аляксандра Надсана // Запісы БІНІМ. №30. Нью-Ёрк—Менск, 2006. С. 102—123.
- ²²⁵ Chernobyl in Byelorussia. London, November 1990. P. 4.
- ²²⁶ Надсан А. а. Наш боль... Наш доўг... // Вёсьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства. №3(8). Лёндан, 1989. С. 1—3.
- ²²⁷ Chernobyl in Byelorussia. London, November 1990. P. 1—3.
- ²²⁸ Язьневіч М. Беларускі Камітэт Дапамогі Ахвярам Радзяцы і Беларуская Бібліятэка імя Ф. Скарыны ў Лёндане — ля вытокаў дабрачыннай дзейнасьці ў Беларусі // Роля беларускай дыяспары ў захаваньні і разьвіцьці беларускай культуры. Матэрыялы міжнароднай канфэрэнцыі. Лёндан 29—30 верасьня 2001 году). Менск, 2004. С. 102—105.
- ²²⁹ Вёсьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства. №1(10). Лёндан, 1990.

²³⁰ Бібліяграфія Аляксандра Надсана // Запісы БІНІМ. №30. Нью-Ёрк—Менск, 2006. С. 102—123.

²³¹ Fund «Sakavik»: We Are Aiming To Be Equal Partner, Not Mere Recipient of Aid // Belarusian News Bulletin. №5. London, 2000. P. 1—2.

²³² Язьневіч М. Беларускі Камітэт Дапамогі Ахвярам Радзяцыі і Беларуская Бібліятэка імя Ф. Скарыны ў Лёндане...

²³³ Fund «Sakavik»: We Are Aiming To Be Equal Partner, Not Mere Recipient of Aid...; Fund «Sakavik» Is In Britain Again // Belarusian News Bulletin. №2(12). London, 2001. P. 1—2.

Частка 6.

КУЛЬТУРНА-АСЬВЕТНЫЯ І АДУКАЦЫЙНЫЯ АРГАНІЗАЦЫІ БЕЛАРУСАЎ У ВЯЛІКАБРЫТАНІІ

Беларуская бібліятэка і музэй імя Францыска Скарыны ў Лёндане

Гісторыя стварэння бібліятэкі і музэя

Стварэнне на эміграцыі ўласных бібліятэк як сховішчаў беларускіх кніг і пэрыёдыкі мела вялікае значэнне, і беларусы Брытаніі не былі выключэннем. Пры кожным адзеле ЗБВБ намагалася стварыць кніжны збор, дзе б знаходзілася беларуская літаратура (перадусім выдадзеная на эміграцыі) і якім маглі б карыстацца суродзічы для самаадукацыі і падрыхтоўкі мерапрыемстваў.

У 1949 г. было вырашана стварыць Беларускаю бібліятэку і архіў імя Францыска Скарыны пры Беларускам доме ў Лёндане. Галоўная ўправа ЗБВБ з'вярнулася да сябраў арганізацыі, каб тыя дасылалі ў бібліятэку любыя беларускія кнігі, часопісы і газэты ды іншыя выданьні (адозвы, улеткі, статуты арганізацый); кнігі і часопісы на іншых мовах, дзе б змяшчалася інфармацыя пра Беларусь, а таксама літаратуру іншых народаў Цэнтральна-Ўсходняй Эўропы, а таксама міжнародных арганізацый і наогул любыя выданьні, якія б «мелі якую-небудзь навуковую, мастацкую ці іншую вартасць»¹. Стварэнне бібліятэкі, аднак, ішло маруднымі тэмпамі. У 1952 г. яна налічвала каля 200 кніг і пэўную колькасць пэрыёдыкі. Але гэта не замінала стваральнікам бібліятэкі сьцьвярджаць, што кнігазбор «зьяўляецца вялікай дапамогай, асабліва для тых, якія пішуць артыкулы і даклады. Тут трэба зазначыць, што ў Галоўную ўправу з'вярталіся таксама шматлікія чужынцы з просьбамі дазволу карыстаньня зь бібліятэкай»². Кнігазбор ужо фігураваў выключна як «бібліятэка ЗБВБ» без прысьвячэння Францыску Скарыну.

Але яму так і не ўдалося стаць сур'ёзным установай. І яго фонды з часам перадалі ў Скарынаўскую бібліятэку, якая пачала стварацца прыкладна ў той жа час, з прыездам у 1948 г. у Лёндан Часлава Сіповіча. Перавезеная з Рыму прыватная бібліятэка сьвятара і дала пачатак найбольшай калекцыі беларусікі на Захадзе. Каля 300 каштоўных беларускіх выданьняў пераважна рэлігійнага характару размясьціліся ў асобным пакоі Марыян Хаўз над капліцай на другім паверсе. У абвестцы, змешчанай у газэце «Бацькаўшчына» ў 1955 г. сьвятар паведамляў:

«У «Marian House» у Лёндане пры Беларускай Каталіцкай Місіі ёсьць запаткаваны Агульны Беларускі Архіў, Беларускі Музэй і Беларуская Бібліятэка. Да ўсіх суродзічаў шчырая просьба прысылаць у Marian House (Holden Avenue, London, N12.) усё тое, што ёсьць вартым захаваньня. Хутка ўсе беларускія культурныя ўстановы атрымаюць каталёгі кніжак і часопісаў, якія дагэтуль нашчасьлівіла сабраць»³.

За дзесяць гадоў збірання беларускія фонды бібліятэкі павялічыліся ў дзесяць разоў, запоўніўшы адмыслова набытыя кніжныя шафы. Тут знаходзіліся кнігі і часопісы, выдадзеныя ў БССР, на эміграцыі, старыя мапы, каштоўныя рукапісы. Пакой бібліятэкі ў Марыян Хаўз, што быў адначасова чытальняй, за першыя дзесяць гадоў наведалі вядомыя навукоўцы-прафэсары: славіст Рэджыналд дэ Брэй^I, гісторыкі Генрык Пашкевіч^{II} і Ўладзіслаў Вяльгорскі^{III}, каталіцкія арыенталісты Дом Бэдэ Ёінслаў^{IV} і Доналд Атуотэр^V ды шмат іншых⁴.

У 1960 г. да кнігазбору Часлава Сіповіча дадалася прыватная бібліятэка а. Лява Гарошкі, які перабраўся з Парыжу ў Лёндан. У яго кніжнай калекцыі было шмат заходнебеларускіх выданняў 1920—1930-х гадоў, у тым ліку адзін з ранніх беларускіх перакладаў Новага Завету, выдадзены ў 1931 г. у Хельсінкі (Фінляндыя). На кнізе захаваліся падаравальны надпіс аднаго зь перакладчыкаў — Антона Луцкевіча Дому студыяў айцоў-марыянаў у Вільні ды рукапісныя пазнакі самога а. Лява Гарошкі⁵.

Пасля таго як а. Леў Гарошка ўзначаліў Каталіцкую місію ў Лёндане і пераняў кіраўніцтва бібліятэкай, яна налічвала каля пяці тысяч кніг. Паступова запачаткоўваўся і беларускі музэй, экспанаты якога спачатку займалі адзін стэнд у Марыян Хаўз, а ў 1967 г. перамясьціліся ў адзін з пакояў у суседнім будынку, у якім размясьцілася школа Сьв. Кірылы Тураўскага⁶. Але гэта ня выратавала сытуацыі.

На дваццатым годзе існаваньня Беларускае бібліятэка ў Марыян Хаўз налічвала больш за 6 500 кніг і распаўзлася па ўсім будынку. Пад цяжарам калекцыі стала прасядаць столь ў капліцы, таму было прынятае рашэньне шукаць іншы будынак.

^I **Рэджыналд дэ Брэй**, англ. *Reginald de Bray* — брытанскі дасьледнік-славіст, аўтар кнігі *Guide to the Slavonic Languages (London—New York, 1951)*, дзе сярод іншых ёсьць матэрыял і пра беларускую мову.

^{II} **Генрык Пашкевіч**, польск. *Henryk Paszkiewicz* (1897—1979) — польскі гісторык, які пасля Другой сусьветнай вайны пасяліўся ў Лёндане, дасьледнік гісторыі Ўсходняй Эўропы, аўтар шэрагу прац, сярод якіх трылёгія пра пачаткі расейскай дзяржавы: *The Origin of Russia* (1954), *The Making of the Russian Nation* (1963) і *The Rise of Moscow's Power* (няскончаны том выдадзены пасьмяротна ў 1983 г.).

^{III} **Ўладзіслаў Вяльгорскі**, польск. *Władysław Wielhorski* — польскі дасьледнік у Брытаніі, аўтар курсу лекцый *Narod białoruski wśród swych sąsiadów*, што чыталіся ў Польскім інстытуце ў Лёндане. Тэкст курсу выйшаў у 1949 г. у Лёндане асобнай публікацыяй. Аўтар шэрагу іншых публікацый беларусаведнай тэматыкі. Сярод іх працы *Białorusini a ukraińcy w doświadczeniach historii* (London, 1964).

^{IV} **Дом Бэдэ Ёінслаў**, англ. *Dom Bede Winslow* (1888—1959) — каталіцкі манах, дасьледнік рэлігійнай гісторыі.

^V **Доналд Атуотэр**, англ. *Donald Attwater* (1892—1977) — брытанскі дасьледнік рэлігійнай гісторыі, аўтар шэрагу кніг, у тым ліку Слоўніка сьвятых (*A Dictionary of Saints. London, 1948*), а таксама рэдактар-складальнік чатырохтомніка жыцьцяў сьвятых (*Butler's Lives of the Saints. London, 1956*).

Ідэю заснавання асобнай бібліятэкі і музея высунуў Часлаў Сіповіч, які вярнуўся ў 1969 г. у Лёндан на сталае жыццё.

«Неўзабаве пасля свайго прыезду ў Лёндан, недзе ў пачатку верасня, на пасляабедзеным іпацыры біскуп Сіповіч раптам сказаў: «Трэба заснаваць беларускую бібліятэку!» Такая думка ўжо раней прыходзіла шмат каму, і таму ўсе сьвятары адразу падтрымалі яе. Усе таксама аднагалосна згадзіліся, што бібліятэка павінна насіць імя беларускага першадрукара Францішка Скарыны.

Якраз у тым часе прадаваўся дом на Гольдэн Роўд пад нумарам 37, побач з нумарам 39, які ўжо належаў Місіі. Каштаваў ён на той час даволі шмат — 12 тысячаў ангельскіх фунтаў. Давялося ўзяць пазыку. Каб сплаціць яе, усе сьвятары «ападаткаваліся». Адаючы на бібліятэку частку ахвяраў, якія вернікі давалі ім за адпраўленьне багаслужбаў. Такім чынам, кожны зь іх ахвяраваў на працягу некалькіх гадоў блізу 2 тысячаў фунтаў»⁷.

Аднак высілкаў выключна сьвятароў было недастаткова, і 1 лістапада 1969 г. быў складзены зварот «да ўсёй беларускай грамады на Захадзе». Яго апублікавалі ў часопісе «Божым Шляхам» і газэце «Беларус»:

«Беларусы!

Мы надзейна чакаем Вашае дапамогі: мы верым у Вашае супрацоўніцтва, бо толькі шчырай канкрэтнай дзейнасьцю мы зможам апраўдаць свой патрыятызм і ўславіць нашу Бацькаўшчыну...»⁸.

Навасельле ў Бібліятэцы імя Ф. Скарыны.
15 лютага 1970 г.

Зварот падпісалі прадстаўнікі трох асноўных беларускіх арганізацый Вялікабрытаніі: біскуп Часлаў Сіповіч — апостальскі візытатар для беларусаў, Обэран Гербэрт — старшыня Англа-беларускага таварыства і Павал Навара — старшыня ЗБВБ. Заклік быў пачуты, і ўжо 12 лютага 1970 г. былі скончаныя фармальнасьці з набыццём двухпавярховага будынку пад бібліятэку па адрасе *37 Holden Road, London*. Праз тры дні, 15 лютага 1970 г., у новым памяшканьні, дзе яшчэ былі голыя сьцены, былі злад-

жаныя своеасаблівыя «ўваходзіны»: беларусы Лёндану сабраліся на лекцыю а. Лява Гарошкі пра гісторыю беларускіх бібліятэк⁹.

Новы будынак патрабаваў сур'ёзнага рамонту, неабходна таксама было набыць спецыяльнае абсталяваньне для размяшчэньня кнігазбору. У жніўні 1970 г.

бібліятэчныя фонды перанесліся ў новы будынак. У гэты час праз дробныя непаразуменьні адмовіўся ад пасады бібліятэкара а. Леў Гарошка, і яго месца заняў а. Аляксандар Надсан. Праз увесь гэты час на патрэбы бібліятэкі ішлі ахвяраваньні ад беларусаў з розных краінаў сьвету. У лісьце ахвярадаўцаў на час адкрыцьця ўстановы пазначаная 101 асоба зь дзесяці краінаў, у тым ліку з Аўстраліі і Новай Зэляндыі. Ахвяравалі на патрэбы бібліятэкі і суполкі: Беларускі харытатыўны фонд, рэдакцыя часопісу «Божым Шляхам», айцы марыяне з Вялікабрытаніі, ЗША¹⁰. Усяго ў выглядзе ахвяраў паступіла каля дзевянох тысяч фунтаў, рэшту пазычылі розныя ўстановы.

15 траўня 1971 г. у прысутнасьці вялікай колькасьці беларусаў з Брытаніі і іншых краінаў, прадстаўнікоў брытанскіх навуковых і палітычных колаў, розных этнічных арганізацый (усяго каля 100 чалавек) адбылося ўрачыстае адкрыцьцё і высьвячэньне Беларускай бібліятэкі і музэю імя Францыска Скарыны ў Лёндане. Прафэсар параўнаўчай філялёгіі Оксфардзкага ўнівэрсытэту Робэрт Оты^{VI} адсланіў мрамуровую шыльду пры ўваходзе з надпісам: «*Беларуская Бібліятэка й Музэй названая ў гонар Францішка Скарыны з Полацку была адчынена 15 траўня 1971 г. прафэсарам Робэртам Оты ў прысутнасьці Яго Дастойнасьці Арцыбіскупа Дамініка Энрычы Апостальскага Дэлегата ў Вялікабрытаніі*». Малітвай высьвячэньня спачатку па-англійску, а потым па-старабеларуску (тэкст ўзяты з кнігі Скарыны — 126-ы псалм з Псалтыра, выдадзенага у Празе у 1517 г.) арцыбіскуп Дамініка Энрычы асьвяціў дванаццаць заляў будынку.

З прамовамі таксама выступілі: ад беларусаў Канады — Раіса Жук-Грышкевіч, ад ЗБББ — Янка Міхалюк, ад беларусаў Францыі — Міхась Наўмовіч. Сярод гасьцеў было шмат прадстаўнікоў іншых нацыянальнасьцяў, сьвятары розных канфэсій, выкладчыкі брытанскіх унівэрсытэтаў, мастакі, літаратары, журналісты, прадстаўнік Брытанскага музэю, сябра Парлямэнту, прадстаўнікі арыстакратыі, палітычныя і грамадзкія дзеячы, а таксама журналісты (мясцовыя і *Daily Telegraph*)¹¹. На наступны дзень была адслужаная літургія ўладыкам Чаславам Сіповічам у саслужэньні аа. Язэпа Гэрмановіча і Аляксандра Надсана. Пасьля службы ў чытальні адбыліся тры даклады: «Сучасны стан беларускай бібліяграфіі» а. Аляксандра Надсана, «Беларусіка ў розных бібліятэках Эўропы» Гая Пікарды і аповед аб беларускім жыцьці ў Канадзе Раісы Жук-Грышкевіч¹². Так Бібліятэка імя Францыска Скарыны распачала працу ў новым будынку.

З нагоды адкрыцьця выйшла англамоўная брашура Гая Пікарды, дзе разказвалася пра гісторыю стварэньня бібліятэкі ды апісваліся яе калекцыі¹³. У той час бібліятэка мела каля дзесяці тысяч кніг беларускіх і беларусазнаўчай

^{VI} **Робэрт Оты**, англ. *Robert Auty* (1914—1978) — брытанскі навуковец-славіст, сябра Англа-беларускага таварыства, у 1975—1977 гг. — адзін зь віцэ-прэзыдэнтаў гэтай арганізацыі. Сярод яго публікацый — *Handbook of Old Church Slavonic* (1960), *The Role of Poetry in the early Nineteenth-Century Slavonic Language* (1973) і іншыя.

Адкрыцьцё Бібліятэкі імя Ф. Скарыны. 15 траўня 1971 г.

тэматыкі, фатакопіі кніг Францыска Скарыны з Прагі і Вільні, каштоўныя выданьні XVI—XVII стст., збор рэдкіх беларускіх кніг канца XIX — пачатку XX стст., багатыя зборы навейшых кніг, 223 камплекты беларускіх газэт і часопісаў, каля 100 старых мапаў Беларусі, шмат мікрафільмаў. У музэйнай калекцыі сярод іншага захоўваліся арыгінальныя

слуцкія і гарадзенскія паясы¹⁴.

Тым ня менш, юрыдычнае афармленьне бібліятэкі як самастойнай установы расьцягнулася на дзесяцігодзьдзе. Толькі 23 ліпеня 1979 г. Беларуская бібліятэка і музэй імя Францыска Скарыны была легалізаваная і атрымала прававы статус як харытатывная ўстанова. Ад гэтага часу яе кіраўніцтва складалася з адмысловай Рады давераных асобаў, куды ўваходзілі дзесяць чалавек: старшыня — Часлаў Сіповіч, Павал Асіповіч, Джэймс Дынглі, Ян Дамінік, Арнольд Макмілін, Янка Міхалюк, а. Аляксандар Надсан, Гай Пікарда, а. Ян Пякарскі, а. Фэлікс Журня¹⁵. З афіцыйнай рэгістрацыяй бібліятэкі скончылася фармальна-гісторыя яе заснаваньня.

Дзейнасьць бібліятэкі і музэя

Адной з галоўных мэтаў існаваньня бібліятэкі было зьбіраньне і захаваньне як мага больш поўнай калекцыі беларускіх. Стваральнікі намагаліся адшукаць усё, што было напісана пра Беларусь на розных мовах, а таксама ўласнабеларускія выданьні розных часоў.

Шляхоў папаўненьня калекцыі было некалькі. Эміграцыйныя друкі дасылалі беларускія выдавецтвы і дзеячы ў розных краінах. Для атрымання выданьняў з БССР выкарыстоўвалі паслугі спэцыяльных кніжных агенцтваў. Аднак замаўляць празь іх кнігі было даволі дорага, і не заўсёды яны працавалі надзейна. Таму Скарынаўская бібліятэка імкнулася наладжваць непасрэдную сувязь зь бібліятэкамі БССР для ўзаемавыгаднага кнігаабмену. Узамен на беларускія выданьні менская Дзяржаўная бібліятэка імя Леніна замаўляла заходнія навуковыя часопісы, якія не магла купіць празь дарагі кошт¹⁶. Супрацоўніцтва было наладжана зь бібліятэкай Акадэміі навук БССР, ад якой разам з новымі выданьнямі лёнданскі кнігазбор атрымаў некаторыя ранейшыя друкі. Узамен зь Лёндану ў Акадэмічную бібліятэку перасылалі эміграцыйныя беларускія кнігі і часопісы. Шмат беларускіх кніг даслаў у Лёндан беларускі сьвятар Уладзіслаў

Чарняўскі¹⁷. У выніку цягам 1970—1980-х гг. бібліятэка атрымлівала бадай ўсё, што выходзіла беларускага ў БССР і на Захадзе, і штогод яе фонды павялічваліся на 300—400 новых тытулаў. У 1990-х друкі зь Беларусі сталі прывозіць і перасылаць шматлікія навукоўцы.

Для папаўнення калекцыі кніг XIX — пачатку XX стст. Скарынаўская бібліятэка наладзіла кантакты з букіністычнымі кнігарнямі ў розных краінах. Беларускія кнігі не карысталіся попытам у такіх крамах, таму некаторыя рэдкія выданьні часам набываліся даволі танна. Так, у Нямецчыне Аляксандар Надсан купіў «Кароткую гісторыю Беларусі» Вацлава Ластоўскага (Вільня, 1910) за пяць дойчмарак¹⁸.

Старадрукі часьцей набывалі на кніжных аўкцыёнах. 29 лютага 1972 г. бібліятэка купіла ў Лёндане «Новы Запавет і Псалмы», выдадзеныя ў Кучейне у 1652 г. Кніга на царкоўнаславянскай мове з камэнтарамі па-беларуску ўтрымлівала шэсьць гравюраў і некалькі заставак і была ў добрым стане ды арыгінальным пераплёце¹⁹. У тым жа годзе на аўкцыёне ў Лёндане бібліятэка набыла рукапіс архіярэйскай літургіі на царкоўнаславянскай мове з паралельным лацінскім перакладам, які быў напісаны беларускім скорапісам XVII ст. у вуніацкім асяродзьдзі²⁰.

З фондаў Бібліятэкі.

Пры канцы 1975 г. а.

Аляксандар Надсан на аўкцыёне ў Манака набыў фрагмэнт выдадзенай Скарынам у Празе ў 1518 г. «Кнігі Царстваў» і наогул выкупіў усё беларускае, а менавіта два супрасьельскія выданьні: «Літургікон» 1695 г. і «Собраніе прыпадкаў» 1722 г. Разам усё каштавала 2 640 фунтаў. 2/3 патрэбнай сумы прыйшлі з ахвяраваньняў, што былі дасланыя на заклік Бібліятэкі²¹. У 1997 г. а. Аляксандар Надсан пры дапамозе Сяргея Шупы набыў на аўкцыёне яшчэ пяць кніг Скарынавай Бібліі, выдадзеных у 1517—1518 гг. у Празе і злучаных у адным пераплёце²².

У 1975 г. граф Гутэн-Чапскі перадаў у бібліятэку выдадзеную ў Сьпіры (*Spira*) (сёньня Шпайр, Нямецчына) у 1581 г. славетную «Хроніку Эўрапейскай сарматыі» Аляксандра Гваньіні (1534—1614). Асобнік належаў калекцыі графа Эмэрыка Гутэн-Чапскага (1897—1979), гісторыка і вядомага зьбіральніка старажытнасьцяў, уладальніка бібліятэкі і музэю у маёнтку Станькава²³.

Адзін з каштоўных беларускіх старадрукаў — Статут ВКЛ 1588 г., выдадзены ў Вільні ў 1594—1595 гг. і ўратаваны ад немцаў падчас акупацыі — перадаў у бібліятэку ў 1973 г. эміграцыйны дзеяч Леанід Галяк^{VII24}.

Беларускія прыватныя кнігазборы на эміграцыі былі адной з галоўных крыніцаў папаўнення фондаў бібліятэкі. Шмат цікавых і каштоўных выданняў перадалі сюды Мікола Абрамчык, Антон Адамовіч, Часлаў Будзька, Юрка Віцьбіч,

Аўген Калубовіч. Пераходзілі ў лёнданскую бібліятэку і кніжныя калекцыі беларускіх сьвятароў Пётры Татарыновіча, Робэрта Тамушанскага, Язэпа Рэшаця, Яна Хрызастома і Ўладзіміра Тарасевічаў²⁵.

Перадавалі сюды каштоўныя выданьні і розныя брытанскія і замежныя навукоўцы. Так, адзін прафэсар з Оксфарду падарыў выдадзеную у Павіі (Італія) у 1539 г. кнігу *Introductio in chaldaicam linguam* Тэзэа Амброзіё Альбанэзі, у якой зьмешчаная транскрыпцыя лацініцай скарынаўскага тэксту з Кнігі I Царстваў²⁶.

Два амэрыканскія навукоўцы перадалі ў бібліятэку адно зь першых скарыназнаўчых выданьняў *Biblical Researches and Travels in Russia*, выдадзенае ў 1826 г. шатляндзкім бібліістам і мовазнаўцам Э. Гендэрсанам. Аўтар адным зь першых параўнаў скарынаўскі пераклад Бібліі з грэцкім, лацінскім, царкоўнаславянскім і габрэўскім тэкстамі²⁷.

Кнігі траплялі ў бібліятэку рознымі шляхамі і з розных кнігазбораў. Дзякуючы шматлікім уласьніцкім надпісам на іх можна пераканацца, што тут ёсьць выданьні, якія ў розныя часы належалі першаму супрасьльскаму вуніацкаму біскупу Тодару Віслоцкаму, гісторыку, краязнаўцы і пісьменьніку Аляксандру Ельскаму (1834—1916), грамадзкаму дзеячу і выдаўцу Адольфу Клімовічу (1900—1970), бібліёграфу і гісторыку беларускай літаратуры Рамуальду Зямкевічу (1881—1943(44)), беларускім пісьменьнікам Сяргею Новіку-Пеюну (1906—1994) ды Яну Скрыгану (1905—1992), ксяндзу Вінцэнту Гадлеўскаму (1888—1942), ваеннаму і грамадзкаму дзеячу Міколу

Шыльда Бібліятэкі.

^{VII} **Леанід Галяк** (1910—1980) — беларускі грамадзкі дзеяч на Захадзе, юрыст. Скончыў юрыдычны факультэт Віленскага ўнівэрсытэта. Падчас нямецкай акупацыі працаваў юрыстам у Менску. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Адзін з заснавальнікаў Саюзу беларускіх журналістаў на чужыне і пэрыёдыка «Летапіс беларускай эміграцыі», браў удзел у аднаўленьні Рады БНР. Ад 1949 г жыве ў ЗША. Першы рэдактар газэты «Беларус» (1951—1952). У 1955 г. адзін са стваральнікаў Камітэта незалежнай Беларусі. Аўтар «Успамінаў», выдрукаваных у 2-х тамах па ягонай сьмерці.

Выстава пэрыядычных выданьняў у Бібліятэцы.

Дзямідаву (1888—1967), першаму старшыні ўраду БНР Язэпу Варонку (1891—1952), грамадзка-палітычнаму дзеячу Кастусю Езавітаву (1893—1946), дзеячам эміграцыі на Захадзе Янку Філістовічу (1927—1953), Вацлаву Пануцэвічу (1910—1991), Сяргею Хмары (1905—1992), а. Мікалаю Лапіцкаму (1907—1976), выкладчыку з Аргентыны Эмілю Цяўлоўскаму і іншым.

Бібліятэка пастаянна папаўнялася пэрыядычнымі выданьнямі з эміграцыі і Беларусі. Яна выпісвала больш за 40 пэрыёдыкаў з БССР, у тым ліку «Звяду». «Чырвоную зьмену», «Літаратуру і мастацтва», «Беларусь», «Польмя», «Помнікі

гісторыі і культуры Беларусі», «На экранах Беларусі», «Родную прыроду» ды інш. Такім чынам, беларусы і аматары беларушчыны на Захадзе маглі ведаць пра ўсё, што адбывалася ў палітычным, эканамічным, грамадзка-культурным жыцьці БССР. Пасьля абвяшчэньня незалежнасьці Беларусі, атрыманьне пэрыёдыкаў не спынілася.

Бібліятэка зьбірала ня толькі друкаваныя выданьні, але і рукапісы. Леанід Галяк перадаў рукапіс паэмы «Курган» Янкі Купалы і іншыя рукапісы клясыка, а таксама рукапіс перакладу паэмы Элаізы Ажэшкі, напісаны рукою Вацлава Ластоўскага ды аўтографы Якуба Коласа. Трапілі ў бібліятэку рукапісы Пётры Сыча, Вінцука Адважнага (а. Язэпа Гэрмановіча), Алеся Салаўя, Хведара Ільяхэвіча. Некаторыя эміграцыйныя дзеячы перадавалі сюды на захаваньне прыватныя архівы. Адначасова зьбіралася і фанатэка, а таксама калекцыя фатаздымкаў.

Рознымі шляхамі, але значна больш павольна папаўнялася і музэйная калекцыя. Крыж, зь якім Дамінік Аніська прайшоў сталінскія лягеры, і скрынка, дзе а. Язэп Гэрмановіч захоўваў у часе зьнявольеньня сьвятыя дары, перадалі ў музэй самі іх уладальнікі. Атлас Польшчы і Вялікага Княства Літоўскага 1772 г., створаны Рыцьці-Зэноні для князя Ябланоўскага, быў набыты ў Парыжы²⁸. Былі купленыя для музэю таксама аўтэнтчныя слуккія паясы ды лацінскі арнат, пашыты са слуккіх і гарадзенскіх паясоў.

Цікавую гісторыю зьяўленьня ў калекцыі амаль паўмэтровай фігуры ўкрыжаванага Хрыста апавёў а. Аляксандр Надсан: «яго [крыж — Н.Г.] даслаў адзін нямецкі каталіцкі сьвятар. У часе вайны ён, капэлян нямецкай арміі, быў у Беларусі і

знайшоў гэтую фігуру на вуліцы ў Менску, куды яе, напэўна, выкінулі з музэю. Ён перахоўваў яе шмат гадоў. Даведаўшыся пра беларускага біскупа [Часлава Сіновіча — Н.Г.], перадаў яе яму, бо, як патлумачыў у лісьце, гэтая сьвятыня належыць беларускаму народу»²⁹.

Невялікую калекцыю старажытных манэтаў і пячатак перадаў у лёнданскі Музей з Амэрыкі Юрка Віцьбіч. А Кастусь Мерляк^{VIII} дапоўніў яе папяровымі грашыма. Беларускія жанчыны шмат даслалі ў музэй аўтэнтчных беларускіх і зробленых ужо на эміграцыі ткацкіх вырабаў, вышыванак, кашуляў. Адмысловы дыванок для калекцыі зрабіла Апалёнія Савёнак^{IX}. Арыгінальныя ручнік, фартух, кашулю з Моталю перадала Акуліна Хаванская^X з Аўстраліі, а Язэп Малецкі даслаў ручнік і дзяржэчку, што паходзілі зь Мёраў^{XI}. Падобных рэчаў у музэй назьбіралася даволі значная колькасць.

Папаўнялася і мастацкая галерэя, куды перадавалі свае работы мастакі беларускага замежжа Пётра Сергіевіч (1900—1984), Міхась Наўмовіч (1922—2004), Пётра Мірановіч (1902—1990), Віктар Жаўняровіч (1915—2004) і шмат іншых.

Крыж з музэйнай калекцыі.

^{VIII} **Кастусь Мерляк** (1919—2007) — беларускі грамадзкі дзеяч на Захадзе. Нарадзіўся ў в. Дзетапля, сёньня Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у беларускай адміністрацыі, Беларускай народнай самапомачы, быў інтэндантам у Наваградзкім беларускім эскадроне. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У 1947 г. выехаў у Аргентыну, дзе стварыў і ўзначаліў Згуртаваньне беларусаў у Аргентыне. Ад 1954 г. — у ЗША. У 1959—1964 гг. — старшыня Галоўнай управы Беларуска-амэрыканскага задзіночання. У 1964 г. праз канфлікт пакінуў БАЗА, і стварыў Беларуска-амэрыканскае аб'яднаньне ў Нью-Ёрку.

^{IX} **Апалёнія Савёнак**, дзяс. Радкевіч (1901—1982) — беларуская дзячка на Захадзе, жонка Лявона Савёнка і маці Зоры Кіпель. Працавала настаўніцай у школах і гімназіях лягераў *DP* у Нямеччыне. У 1946 г. апублікавала першы на эміграцыі «Беларускі Лемантар». У 1950 г. пераехала ў ЗША. Была ўдзельніцай беларускага жыцьця ў гэтай краіне.

^X **Акуліна Хаванская**, дзяс. Мацукевіч (нар. 1924) — жонка беларускага дзеяча ў Аўстраліі Кастуса Хаванскага (1910—1984) і стрыечная сястра ўладыкі БАПЦ Мікалая (Мацукевіча).

^{XI} Зьвесткі паводле захаванага ў Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ліставаньня ў справе папаўненьня яе фондаў.

Утрыманьне і папаўненьне бібліятэчных і музэйных збораў патрабавала шмат грошай. Таму кіраўніцтва бібліятэкі рэгулярна зьвярталася праз прэсу да беларусаў сьвету з заклікам складаць ахвяры. У адным з такіх зваротаў, што быў апублікаваны ў 1981 г. сярод іншага згадвалася, што ўтрыманьне бібліятэкі патрабуе 12 тысяч фунтаў (каля 25 тысяч даляраў) на год. Прынагодныя ахвяраваньні не забясьпечвалі патрэбы кнігазбору цалкам і неабходна было стварыць фонд, які б прыносіў неабходны гадавы даход, гэта б забясьпечыць сучаснасьць і будучыню ўстановы. У сувязі з гэтым бібліятэчная Рада і зьвярталася да ўсіх, каб ахвяравалі грошы і запісвалі ў тэстамэнтах на бібліятэку³⁰. На такія заклікі сапраўды часам адгукаліся. Прыкладам, амаль 10 тысяч фунтаў запісаў бібліятэцы ў сваім тэстамэнце брытанскі беларус Максім Рудзь, больш за 11 тысяч фунтаў — Надзея Куліковіч^{xii} з Чыкага, 7 тысяч фунтаў — а. Робэрт Тамушанскі, 10 тысяч фунтаў — Тамара Дамінік (жонка Яна Дамініка), больш за тысячу фунтаў — Мікола Скабей^{xiii} з Аўстраліі, 1000 фунтаў — Пітэр Пухольскі з Вялікабрытаніі, больш за 500 фунтаў запісалі на бібліятэку Павал Навара і Сяргей Карніловіч, 406 фунтаў — Міхась Кулага з Аўстраліі. Найбольш пакінуў на кнігазбор паводле тэстамэнту яе стваральнік — біскуп Часлаў Сіповіч (35 тысяч фунтаў).

Атрымоўвала бібліятэка і прыжыцьцёвыя ахвяраваньні. Больш за пяць тысяч фунтаў перадалі Антон Адамовіч і Антон Бяленіс, звыш чатырох тысячаў ахвяравалі Аляксандар Надсан, Аляксандар Лашук, Ваңда Махнач, больш за дзьве тысячы — Кастусь Акула, Вацлаў Пануцэвіч і Станіслаў Нарушэвіч^{xiv}, звыш тысячы фунтаў былі ўнёскі Францішка Бартуля, Язэпа Малецкага, Вінцэнта Жук-Грышкевіча, Робэрта Тамушанскага, Браніслава Прытыцкага, Фэлікса Журні, Тамаша Падзявы, Язэпа Гэрмановіча, Міколы Нікана, Фрыдгальма Сянкоўскага, Пётры Гайдзеля^{xv}, сп-ва Чарнэцкіх, Зоры і Вітаўта Кіпеляў, Віктара Сянкевіча, Міхася Лужынскага. Перадавалі грошы на бібліятэку і шмат іншых беларусаў. Акрамя таго, Сьвятаслаў і

^{xii} **Надзея Куліковіч**, дзяс. Градэ (?—1984) — беларуская сьпявачка, жонка кампазытара Міколы Шчаглова-Куліковіча.

^{xiii} **Мікола Скабей** (1905—1992) — беларускі дзясч ў Аўстраліі. Ад 1948 г. жыў у Аўстраліі. Узначальваў сэктар Рады БНР у штаце Вікторыя. У 1950-х — кіраўнік Згуртаваньня беларусаў Вікторыі, першым кіраўнік Беларускага цэнтральнага камітэту, рэгулярна выбіраўся на гэтую пасаду цягам 1960—1980-х гг.

^{xiv} **Станіслаў Нарушэвіч** (1913—2001) — беларускі дзясч на эміграцыі. У 1944 г. працаваў у беларускай сэкцыі Бэрлінскага радыё. Пасьля Другой сусьветнай вайны скончыў Горны ўнівэрсытэт у Боне з дыплёмам інжынэра. З 1947 г. у Аўстраліі. Адзін са стваральнікаў Беларускага аб'яднаньня ў Новай Паўднёвай Валіі і яго апошні старшыня ў 1972—1980 гг. Быў старшынём аўстралійскага Сэктару Рады БНР.

^{xv} **Пётра Гайдзель** (1912—1988) — беларускі дзясч на эміграцыі, доктар. Скончыў гімназію марыянаў у Друі. Вучыўся на мэдыцынскім факультэце Віленскага ўнівэрсытэту, дыплём лекара атрымаў у Марбурскім унівэрсытэце (Нямеччына) пасьля Другой сусьветнай вайны. У 1949 г. эміграваў у Аўстралію. У Сыднэй ўдзельнічаў у станаўленьні беларускага грамадзкага жыцьця. Адзін з арганізатараў Беларускага аб'яднаньня ў Новай Паўднёвай Валіі і сябра аўстралійскага Сэктару Рады БНР. У 1957 г. разам зь сям'ёй пераехаў у ЗША.

Марыя Каранеўскія перадалі бібліятэцы 10 тысяч аўстралійскіх даляраў (каля 4 тысяч фунтаў) як памяць пра сваіх бацькоў — вядомых дзеячаў беларускай эміграцыі ў Аўстраліі Мікалая і Аўгінью Каранеўскіх^{xvi}.

Яшчэ адной важнай задачай працы бібліятэкі было пашырэнне ведаў пра сабраныя калекцыі сярод беларускіх і замежных навукоўцаў і аматараў беларусікі. Для гэтага бібліятэка і музэй яшчэ да пераезду ва ўласны будынак ладзілі розныя выставы, што ператвараліся ў важныя культурныя падзеі беларускага жыцця ў Брытаніі. 29 кастрычніка 1967 г. да адзначэння 450-х угодкаў беларускага друку і памяці Ф.Скарыны была ўрачыста адкрытая выстава, ладжаная ў памяшканьні школы Сьв. Кірылы. Яна складалася з трох частак: рэпрадукцыяў кніг Скарыны зь бібліятэкі Брытанскага музэю, ілюстрацыяў да дзейнасьці наступнікаў першадрукара (Васіля Цяпінскага, Лаўрэнція Зізанія, братоў Мамонічаў і брацкай друкарні ў Вільні) і літаратуры пра нашага першадрукара. Усе экспанаты мелі падрабязныя апісаньні ў дзвюх мовах³². Выставу наведала шмат беларусаў і іншаземцаў, пасля чаго яе на некаторы час перавез да сябе Беларускі клуб у Манчэстэры.

10 сакавіка 1968 г., напярэдадні сьвяткаваньня 50-х угодкаў БНР, у памяшканьні школы Сьв. Кірылы была зроблена іншая выстава, гэтым разам прысьвечаная стварэнню і дзейнасьці Рады БНР у 1918—1921 гг. Сярод экспанатаў былі карты Беларусі з пазначэньнем месцаў стварэння беларускіх палітычных і вайсковых арганізацый пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г., паездак сябраў ураду БНР, тэрыторый, на якія тэарэтычна распаўсюджвалася ўлада Рады БНР. Экспанаваліся таксама кнігі, выдазеныя сябрамі ўраду БНР: «Беларусь» (Бэрлін, 1919) і «Адраджэньне Беларусі і Польшча» Аляксандра Цьвікевіча, «Белоруссы і полякі» Кастуся Езавітава (Коўна, 1919), «Беларускае пытаньне да часу Вэрсальскай канфэрэнцыі» (Коўна, 1919) і «Беларускі рух» (Коўна, 1920) Язэпа Варонкі і іншыя. Таксама было французскае выданьне «Асноваў беларускай дзяржаўнасьці» Мітрафана Доўнар-Запольскага, што распаўсюджвалася сярод удзельнікаў Вэрсальскай мірнай канфэрэнцыі ў 1919 г. Былі прадстаўленыя арыгіналы і фатакопіі часопісаў «Пагоня», «На Чужыне», «Сялянская Доля». Сярод дакумэнтаў і мэмарыялаў Рады БНР быў таксама арыгінал ліста Васіля Захаркі ад 17 ліпеня 1920 г. да народнага камісара замежных справаў РСФСР Георгія Чычэрына з пратэстам супраць савецкай палітыкі³³.

Яшчэ адна выстава, ладжаная бібліятэкай, — «Беларуская спадчына ў Лёндане» — (*Byelorussian Heritage in London*) прайшла ўвосень 1972 г. у *Church Farm*

^{xvi} **Аўгінья Каранеўская**, дзев. Воўк-Левановіч (1919 — 1983) — беларуская дзячка ў Аўстраліі. Жонка Мікалая Каранеўскага. Ад 1949 г. жыла ў Аўстраліі (Сьднэй). Доўгі час была старшыняй Сэктару Рады БНР, распаўсюджвала беларускую прэсу, была карэспандэнтам газэты «Беларус». Ад 1976 г. супрацоўніца Беларускага радыёвага камітэту ў Сьднэй.

Мікалай Каранеўскі (1916 — 1973), беларускі дзеяч у Аўстраліі. У 1966 — 1973 гг. старшыня Беларускага аб'яднаньня ў Новай Паўднёвай Валіі. Адзін з арганізатараў Беларускага культурна-грамадзкага клубу ў Сьднэй. Займаўся распаўсюдам беларускае літаратуры й фундаваў беларускую выдавецкую справу.

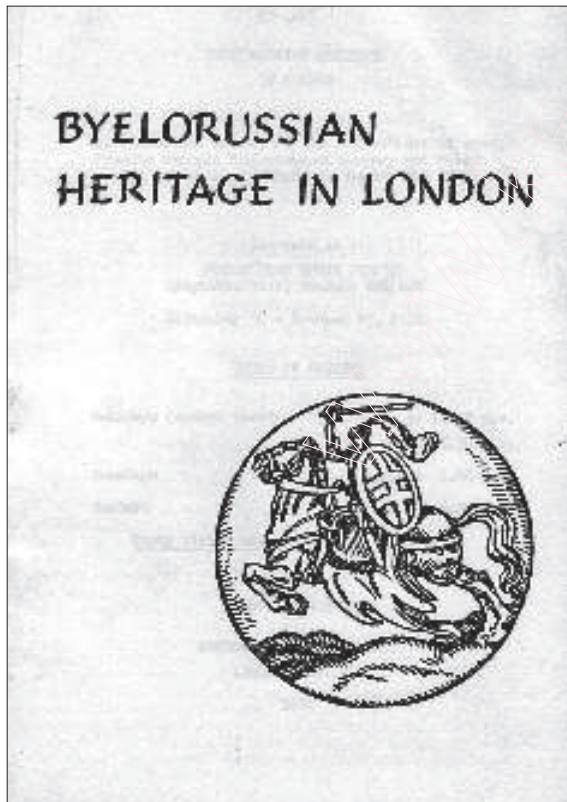
House Museum у паўночным раёне Лёндану Хэндан (*Hendon*). Сярод экспанатаў былі кнігі і рэпрадукцыі, што адлюстроўвалі гісторыю беларускага кнігадруку ад Скарыны да сучаснасці, таксама кнігі пра Беларусь на розных мовах, калекцыя мапаў ВКЛ з XVI—XVII стст., старажытныя рукапісы. Асобна былі прадстаўленыя слупкі паясы, беларускія народныя ткацкія вырабы, вышиванкі і кераміка, а таксама іконы і прадметы рэлігійнага ужытку. На ўсіх экспанатах былі тлумачэньні па-англійску.

На выставе «Беларуская спадчына ў Лёндане. 1972 г.

Акрамя таго, брытанскія арганізатары выставы (супрацоўнікі мясцовай бібліятэкі і музэю), выдалі адмысловую брашуру-праграму з інфармацыяй пра Беларусь, Скарынаўскую бібліятэку, а таксама з апісаньнем экспанатаў. Выстава,

да якой шмат высілкаў прыклаў а. Робэрт Тамушанскі, працавала месяц, і яе наведвалі як зацікаўленыя брытанцы, так і групы школьнікаў. Пра яе паведамляла Лёнданскае радыё і пісала мясцовая прэса. Праўда, падчас яе правядзеньня адбыўся прыкры інцыдэнт. Брытанец Джэк Ёэлбі выказаў у прэсе пратэст супраць прадстаўленьня беларускага мастацтва ў той час, калі Савецкі Саюз перасьледуе габрэяў. Аўтар, верагодна, вырашыў, што на выставе экспанаты з БССР. У выніку ў абарону беларусаў у рэдакцыі мясцовых газет *Hendon Times* і *Finchley Times* прыйшла вялікая колькасць лістоў, якія былі потым надрукаваныя, і беларуская дзейнасьць у Лёндане атрымала яшчэ большы рэзананс³⁴.

Буклет выставы «Беларуская спадчына ў Лёндане».

Цягам усяе гісторыі існаваньня бібліятэкі яе фундамі карысталіся сотні беларускіх і замежных навукоўцаў, сюды прыхаджалі людзі з розных краін: Нямецчыны, Аўстрыі, Італіі, Польшчы, ЗША, Канады, Аўстраліі,

Ізраілю. Шмат хто зь іх пакідаў запісы ў адмысловых памятных кнігах бібліятэкі (на сёньня іх ўжо тры). Асабліва шмат замежных навукоўцаў-славістаў наведвалі ўстанову ў часы халоднай вайны, калі было даволі папулярнае вивучэньне розных рэгіёнаў СССР, а крыніцы інфармацыі — абмежаваныя.

Тут быў створаны своеасаблівы цэнтар бібліяграфічнай інфармацыі пра Беларусь. Акрамя ўласнага бібліятэчнага каталёгу, што пастаянна папаўняўся новымі пазыцыямі, тут знаходзіліся базы звестак пра беларусіку ў Брытанскім унівэрсытэце, Інстытуце славянскіх дасьледаваньняў і школе усходніх моваў у Парыжы, папскім Усходнім інстытуце ў Рыме, унівэрсытэцкай бібліятэцы ў Лэйдэне (Нідэрлянды), а таксама ў іншых бібліятэках Эўропы³⁵.

Акрамя таго, на падставе збораў бібліятэкі імя Францыска Скарыны штогод на старонках «Гадавіка студыяў сучаснага мовазнаўства» (*The Year's Work in Modern Language Studies*) публікаваліся агляды беларусазнаўчых дасьледаваньняў. У розныя часы іх рыхтавалі а. Аляксандар Надсан, брытанская даследчыца беларусікі з іранскімі каранямі Шырын Акінэр^{xvii}, старшыня Англа-беларускага таварыства Джэймс Дынглі.

У Беларускаю бібліятэку ў Лёндане часта прыходзілі беларускія навукоўцы: Антон Адамовіч, Янка Запруднік, Вітаўт і Зора Кіпелі. Пра свае сустрэчы тут Зора Кіпель пісала:

«Усякае падарожжа беларусаў у Ангельшчыну пачынаецца зь Лёндану, інакш кажучы, са «Скарынаўкі», як ужо прынята называць Беларускаю бібліятэку й музэй імя Ф. Скарыны.

Вось жа і нашае сёлетняе пачалося 17 ліпеня якраз з гэтага аазісу беларускай культуры. Спаткаліся там, зразумела, з а. Надсонам ды спадарствам Міхалюкамі, зь якімі так прыемна пагасьцявалі. Быў у бібліятэцы сп. Пікарда, які цяпер падрыхтоўвае сэрыю беларускіх рэлігійных сьпеўнікаў. Шмат зь ім разважалі пра беларускую музыку — ён сапраўдны знаўца і любіцель яе. Працавала там і Амэрыканка чэскага паходжаньня Ольга Надэліковіч з Чыкага, якая цікавіцца беларускай культурай сярэднявечча. [...]

Сталы тут наведнік і Юрка Гумянюк, беластоцкі студэнт. Прыходзілі перагледзець новыя газэты й часопісы ды пагутарыць мясцовыя беларусы. Заглянуў у бібліятэку і а. Кастусь Маскалік. Гай Пікарда — Француз з паходжаньня, Ангелец з нацыянальнасьці, а Беларусь з замілаваньня — у бібліятэцы, як у сябе дома: прыходзіць студыюе, насьпеўвае сабе пад нос, любіць і пагутарыць па-беларуску. Аднаго вечару разгаварыліся яны зь Віталем Зайкам і выявілася, што абодва крыху валодаюць японскай мовай, дык у беларускай бібліятэцы пачулася й японская мова»³⁶.

^{xvii} **Шырын Акінэр**, англ. *Shirin Akiner* — брытанская дасьледніца, сяброўка Англа-беларускага таварыства, аўтарка некалькіх беларусазнаўчых публікацый, сярод якіх абароненая ў 1980 г. дысэртацыя пра беларускі аль-кітабы *The Religious Vocabulary of the British Library Tatar — Byelorussian Kitab* (London, 1980)

У 1980-х гг. у бібліятэку ў Лёндане сталі прыяжджаць беларускія дасьледнікі і пісьменьнікі з Польшчы. Шмат разоў наведваў бібліятэку прафэсар Аляксандар Баршчэўскі, выступалі з дакладамі гісторыкі Юры Туронак, Яўген і Антон Мірановічы. У часе прыезду ў 1981 г. пісьменьніка Сакрата Яновіча ў бібліятэцы была наладжаная выстава яго твораў. Менавіта гэты беларускі пісьменьнік зь Беласточчыны назваў бібліятэку «*вакном беларускай культуры на Захадзе*».

У 1990-х часьцей сталі прыяжджаць у Лёндан дасьледнікі зь Беларусі. Аднак праз геаграфічную адлегласьць і эканамічныя складанасьці для большасьці навукоўцаў з мэтраполіі беларускі кнігазбор у Лёндане так і застаўся недасяжны.

На падставе знойдзеных у бібліятэцы матэрыялаў былі напісаныя і выдадзеныя дзясяткі прац, сярод якіх *The Pontifical Liturgy of Saint John Chrysostom* Часлава Сіповіча, прысьвечаная набытаму на аукцыёне рукапісу XVII ст., «Беларускі царкоўны сьпеўнік» Гая Пікарды, *Byelorussian Statehood* Зоры і Вітаўта Кіпеляў, «Гісторыя беларускай літаратуры» Арнольда Макміліна, публікацыі Шырын Акінэр пра маладых беларускіх паэтаў і Генры Лімінга^{xviii} пра мову Куцеінскага «Новага Запавету», Фэлікса Журні пра беларускія рэлігійныя выданьні XIX—XX стст., шэраг бібліяграфічных публікацыяў і кніга а. Аляксандра Надсана, прысьвечаная жыцьцю заснавальніка бібліятэкі біскупа Часлава Сіповіча, ды шмат іншых дасьледаваньняў.

Менавіта дзякуючы скарбам Бібліятэкі, прафэсар Ерусалімскага ўнівэрсытэту Мошэ Альтбаўэр^{xix} разам з а. Аляксандрам Надсанам змаглі ўдакладніць год выданьня першай скарынаўскай кнігі ў Вільні і даказаць, што гэта адбылося не ў 1525, а ў 1522 г., пра што таксама напісаў і славіст Шчэпан Зымэр^{xx}.

Значнасьць мелі навуковыя канфэрэнцыі, што праводзіліся ў Бібліятэцы. Яшчэ ў 1970-х тут праходзілі лекцыі беларусаведы, арганізаваных Англа-беларускім таварыствам. У 1976 г. адбылася канфэрэнцыя, прысьвечаная вывучэньню сярэднявечча Ёсходняй Эўропы, якая сабрала больш за сорок навукоўцаў з розных унівэрсытэтаў Вялікабрытаніі³⁸.

Але адметнай зьявай сталі міжнародныя беларусазнаўчыя канфэрэнцыі. Першая зь іх прайшла 9 кастрычніка 1982 г. і была прысьвечаная 100-годзьдзю Янкі Купалы і Якуба Коласа. Мерапрыемства супольна ладзілі Бібліятэка, Англа-беларускае таварыства і ЗБББ. У працы ўдзельнічалі больш за 60 асобаў з шасьці краінаў (Англіі,

^{xviii} **Генры Лімінг**, англ. *Henry Leeming* — выкладчык параўнальнай славянскай філялёгіі Школы славянскіх і ўсходнеэўрапейскіх студыяў Лёнданскага ўнівэрсытэту.

^{xix} **Мошэ Альтбаўэр**, англ. *Moshe Altbauer* — габрэйскі дасьледнік, сярод іншага быў аўтарам прадмовы і камэнтараў да выданьня *The Five Biblical Scrolls in a Sixteenth Century Jewish translation into Belarusian (Vilnius Codex 262)*. (*Jerusalem, 1992*).

^{xx} **Шчэпан Зымэр**, англ. *Szczepan Karol Zimmer* (1903—1984) — дасьледнік-славіст. Аўтар манаграфіі *The Beginning of Cirillic Printing in Cracow, 1491. From the Orthodox Past in Poland* (*New York, 1983*), у якой выкарыстана шмат беларускіх матэрыялаў, у тым ліку з прац Вітаўта Тумаша, і выказваецца падзяка а. Аляксандру Надсану. Ганаровы сябра БІНІМ.

Нямеччыны, Францыі, Польшчы, ЗША і Канады) і з унівэрсытэтаў Лёндану, Рэдынгу, Оксфарду, Лівэрпулю, Шэфілду і Варшавы. Кіраваў сэмінарам старшыня Англа-беларускага таварыства, прафэсар Рэдынгскага ўнівэрсытэту Джэймс Дынлі. З дакладамі выступалі Антон Адамовіч, Арнольд Макмілін, Аляксандар Баршчэўскі, мастак Барыс Забораў (ілюстратар кнігі Купалі і Коласа), а. Аляксандар Надсан, Вера Рыч. Пасьля дакладаў адбылася вечарына паэзіі, дзе гучалі творы беларускіх клясыкаў у перакладах на англійскую мову. У часе канфэрэнцыі ў Бібліятэцы была арганізаваная выстава, прысьвечаная Купалу і Коласу, дзе былі прадстаўленыя іх рукапісы, у тым ліку аўтограф «Кургана» і недрукаванага верша «Хаўруснікам» (1913) Купалы, уступ да «Сымона-музыкі» і няскончаны верш Я. Коласа «Антону Луцкевічу» канца 1920-х. Выстаўленыя былі асобнікі першых выданьняў клясыкаў: зборнікаў «Жалейка», «Адвечная песня», «Сон на кургане», «Шляхам жыцьця», «Раскіданае гняздо» і «Спадчына» Купалы, «Родныя зьявы», «У палескай глушы» і «Сымон-музыка» Коласа. У іншых аддзелах выставы былі прадстаўленыя міжваенныя і эмігранцкія выданьні твораў беларускіх песняроў, новыя і юбілейныя выданьні, пераклады на іншыя мовы, а таксама крытычныя і літаратуразнаўчыя дасьледаваньні. Пазьней матэрыялы канфэрэнцыі былі надрукаваныя ў *The Journal of Byelorussian Studies*³⁹.

Наступная вялікая міжнародная канфэрэнцыя адбылася ў Бібліятэцы 27—29 верасьня 1985 г. — «Францішак Скарына і Адраджэньне ў Беларусі». Пачаткам было прыняцьцё ў аддзеле славянаведы Лёнданскага ўнівэрсытэту, дзе ўдзельнікаў мерапрыемства прывітаў яго дырэктар Майкл Бранч. На наступны дзень праца канфэрэнцыі пачалася непасрэдна ў бібліятэцы. Кароткі нарыс жыцьця і дзейнасьці Скарыны зрабіў а. Аляксандар Надсан, затым Джэймс Дынлі апавёў пра гістарычны пэрыяд, у якім дзейнічаў Скарына. Аляксандар Баршчэўскі выступаў з дакладам на тэму «Рэнэсансавая матывацыя ў жыцьці і дзейнасьці Ф. Скарыны», госьць з Кракаўскага ўнівэрсытэту Алег Латышонак апавёў пра студэнтаў з ВКЛ перад судом рэктара Кракаўскага ўнівэрсытэту ў 1470—1536 гг. Дасьледніца славістыкі Рэдынгскага ўнівэрсытэту д-р Ліндсі Х'юз^{xxi} ахарактарызавала гравюры скарынаўскіх выданьняў, прафэсар Ганс Ротэ з Бонскага ўнівэрсытэту апавядаў пра Скарынавы прадмовы і пасляслоўі. Прафэсар унівэрсытэту Тэль-Авіву Пол Ўэксьлер^{xxii} выступіў з дакладам «Скарынавы пераклады і Кодэкс 262 у Ерусаліме», дзе параўнаў

^{xxi} **Ліндсі Х'юз**, англ. *Lindsey Hughes* (1949—2007)— дасьледніца-славістка, сябра Рады і ганаровы сакратар Англа-беларускага таварыства. Спецыяліст па гісторыі Расіі XVII—XVIII стст. Аўтар шэрагу беларусаведных публікацый, у тым ліку па гісторыі беларускай архітэктуры.

^{xxii} **Пол Ўэксьлер**, англ. *Paul Wexler* — прафэсар лінгвістыкі ўнівэрсытэту Тэль-Авіва (Ізраіль). У 1980-х гг. адзін з віцэ-прэзыдэнтаў Англа-беларускага таварыства. Аўтар шэрагу публікацый беларусаведнай тэматыкі, у тым ліку доктарскай дысэртацыі *Purism and Language: a Study in Modern Ukrainian and Byelorussian Nationalism (1840—1967) (New York, 1974)*, а таксама працы *A Historical Phonology of Byelorussian Language (Heidelberg, 1977)*, якая ў 2004 г. была выдзена ў Менску па-беларуску.

пераклады Скарыны з габрэйскімі і арабскімі. На форуме прысутнічала больш за 50 асобаў з розных краінаў сьвету. Праз дрэнны стан здароўя ня змог прысутнічаць найбуйнейшы знаўца Скарыны на Захадзе Вітаўт Тумаш⁴⁰.

30 верасня — 2 кастрычніка 1988 г. у Лёндане была праведзеная канфэрэнцыя «Хрысціянства і Беларускі народ». У мерапрыемстве бралі ўдзел 70 чалавек, у тым ліку сьвятары зь Беларусі: Уладзіслаў Чарняўскі і Ян Матусевіч. Былі заслуханыя даклады Веры Рыч «Хрысціянства ў Беларусі ў ісландзкіх крыніцах», Міхаіла Гедройца з Оксфарду «Ўсходняя царква ў Беларусі 1300—1458»; Мацея Сякерскага з Інстытуту Гувэра ў ЗША «Каталіцкая рэфармацыя ў цэнтральнай Беларусі: патранат князя Кшыштафа Радзівіла Сіроткі»; а таксама выступы Антона Мірановіча, прафэсара Джэймса Фліна (Вустэру, ЗША), прафэсара Арнольда Макміліна (Лёндан), Міколы Давідзюка (Лодзь), Міколы Іванова (Уроцлаў), Янкі Мойсіка (Ватыкан), А. Баршчэўскага (Варшава), Гая Пікарды, прафэсара Томаса Бэрда і а. Уладзіслава Чарняўскага. У часе канфэрэнцыі ў капліцы Сьв. Пятра і Паўла адбыліся беларускія багаслужбы: 1 кастрычніка а. Аляксандар Надсан служыў ва ўсходнім абрадзе, а на наступны дзень аа. Уладзіслаў Чарняўскі і Ян Матусевіч — у заходнім⁴¹.

5—6 кастрычніка 1991 г. у Бібліятэцы прайшла яшчэ адна навуковая канфэрэнцыя, прысьвечаная гісторыі ўніяцкай царквы ў Беларусі. У яе правядзеньні вырашыла ня браць удзелу ЗБВБ з прычыны старых засьцярогаў да ўнійнай праблематыкі. Аднак гэтая акалічнасьць не асабліва паўплывала на характар правядзеньня ўнікальнага форуму. Пазьней уніяцкая тэма была працягнутая, і 16—17 лістапада 1996 г. тэмай чарговай міжнароднай канфэрэнцыі стала 400-годзьдзе Берасьцейскай царкоўнай уніі.

Апошнюю ж пакуль міжнародную канфэрэнцыю Бібліятэка наладзіла ў Лёндане 29—30 верасня 2001 г. і тэма яе была «Роля беларускай дыяспары ў захаванні і разьвіцьці беларускай культуры». Гэта была знакавая падзея для беларускай паваеннай эміграцыі, бо прадугледжвала пэўныя рэфлексіі адносна яе гістарычнага значэньня. З дакладамі тут выступалі дзеці прадстаўнікоў паваеннай эміграцыі (Віржынія Шыманец і Марыя Паўла Сурвіла), эмігранты новай хвалі (Лявон Юрэвіч), а таксама дасьледнікі з Брытаніі (Арнольд Макмілін, Вера Рыч), Польшчы (Аляксандар і Ніна Баршчэўскія) і Беларусі (Анатоль Грыцкевіч, Алесь Пашкевіч, Марыя Міцкевіч, Марына Язьневіч)⁴². Паводле сваёй прадстаўнічасьці, гэта была зусім адрозная ад папярэдніх канфэрэнцыя, дзе фактычна не гучала голасу самой паваеннай эміграцыі (акрамя айца Аляксандра Надсана). І гэта засьведчыла, што бібліятэка ішла за агульным гістарычным разьвіцьцём, набывала ўсё новых прыхільнікаў і ўмацоўвала свой аўтарытэт у новых колах беларусістаў.

Паміж вялікімі канфэрэнцыямі ладзіліся аднадзённыя сэмінары. 15 кастрычніка 1983 г. такое мерапрыемства было прысьвечанае 100-годзьдзю Вацлава Ластоўскага. 4 кастрычніка 1986 г. адбыўся яшчэ адзін навуковы сэмінар, прысьвечаны стагодзьдзю Зьмітрака Бядулі і Алеся Гаруна. 13 лістапада 1991 г. падобная імпрэза была прысьвечаная спадчыне Максіма Багдановіча.

Усе згаданыя канфэрэнцыі і сэмінары адлюстроўвалі разнаплянаваць кантактаў Беларускай бібліятэкі ў сьвеце беларусазнаўства, падкрэсьлівалі плён шматгадовай працы яе стваральнікаў у папулярызацыі беларусікі на Захадзе, а пазьней і ў Беларусі. Матэрыялы форуму друкаваліся на старонках *The Journal of Byelorussian Studies* або выходзілі асобнымі выданьнямі.

Дзейнасьць Беларускай бібліятэкі і музэя імя Францыска Скарыны ў Лёндане мела асаблівую важнасьць у часы існаваньня «жалезнай заслоны», калі яна стала месцам, дзе дасьледнікі беларускай культуры маглі атрымаць як мага больш поўную інфармацыю па цікавай для іх тэме. З абвяшчэньнем незалежнасьці Беларусі, пашырыліся кантакты замежных навукоўцаў непасрэдна зь беларускімі арганізацыямі і кнігазборамі, і іх зьяўленьні ў Скарынаўцы сталі значна радзейшыя. Дасьледнікам зь Беларусі у Бібліятэцы цікавыя ня столькі зборы савецкіх публікацыяў па беларусазнаўстве, якія можна свабодна знайсці на радзіме, колькі тыя рэчы, кнігі і дакумэнты, якіх у Беларусі няма. Аднак пра іх пакуль бракуе дакладнай інфармацыі, ды і не заўсёды беларускія навукоўцы маюць магчымасьць дабрацца да скарбаў Скарынаўкі. Верагодна, насьпеў час і для самой Бібліятэкі асвойваць новыя формы дзейнасьці.

Бібліятэчныя фонды

Архівы і рукапісы

Пачатак архіўным зборам у Скарынаўскай бібліятэцы быў пакладзены яшчэ ў 1950 г., калі грамадзкі дзеяч Вацлаў Пануцэвіч перадаў Чаславу Сіповічу архівы беларускіх скаўтаў у Нямецчыне. У хуткім часе зборы папоўніліся паперамі арганізацый, што мелі сваёй сядзібай Марыян Хаўз: БХАА «Жыцьцё», БАКА «Рунь», некаторых іншых арганізацый. Таксама ў будучай бібліятэцы апынулася значная колькасьць архіваў беларускіх грамадаў з Аргентыны, Аўстраліі, Бэльгіі, Вялікабрытаніі, ЗША, Канады, Францыі.

Ідэя зьбіраньня побач з друкаванымі выданьнямі недрукаваных была закладзеная і ў самім першапачатковым назове ўстановы. Разнастайныя заклікі і актыўная прапагандысцкая дзейнасьць заснавальнікаў Бібліятэкі спрыялі папаўненьню сховішчаў ня толькі дакумэнтамі арганізацыяў, але й прыватнымі архівамі.

Адным зь першых асабістых збораў дакумэнтаў быў архіў расейскага арыстакрата, князя Георгія Бенігсэна (пам. 1962). Эмігрант з Расеі, ён у 1920-х у Лёндане стаў адным з заснавальнікаў Таварыства Яна Златавуснага, якое займалася пашырэньнем ведаў пра ўсходняе хрысьціянства сярод англічан. У 1940-х зь Бенігсэнам завязаў кантакты Часлаў Сіповіч, а пасля, перад сваім ад'ездам у ЗША, расейскі арыстакрат перадаў беларускаму сьвятару на захаваньне свае архівы.

У далейшым прыватныя рукапісныя фонды бібліятэкі пашыраліся найперш за кошт папераў каталіцкіх сьвятароў: аа. Лява Гарошкі, Язэпа Гэрмановіча, Тамаша Падзявы, Пётры Татарыновіча ды іншых. Пакінуў тут свой архіў і сам Часлаў

Сіповіч. Пасля яго смерці на дакументы прэтэндавалі польскія марыяне, аднак кіраўнік Скарынаўкі а. Аляксандар Надсан здолеў захаваць паперы Часлава Сіповіча. Гэтыя дакументы займаюць асобную шафу і складаюцца з багатага ліставання на розных мовах, папераў Беларускай каталіцкай місіі ў Англіі ды шэрагу іншых матэрыялаў.

Прыватныя архівы перадавалі ў бібліятэку і іншыя эміграцыйныя дзеячы. Тут захоўваюцца паперы Кастуся Акулы, Юркі Віцьбіча, Аўгена Протаса^{xxiii}, Юрыя Попкі^{xxiv}, Лявона Рыдлеўскага, Уладзіміра Сядуры. Найбольшы паводле колькасці матэрыялаў пасля архіву Часлава Сіповіча — збор дакументаў Міколы Шчаглова-Куліковіча, які перадала пасля смерці кампазытара на захаванне яго ўдава.

Унікальная калекцыя рукапісных дакументаў бібліятэкі не вычэрпваецца паваеннымі эміграцыйнымі архіўнымі зборамі. Пасля пераезду ўстановы ва ўласны будынак у 1970 г. пачалося актыўнае збіранне старажытных беларускіх рукапісаў (найстарэйшы з іх датуецца 1499 г.). Большасць іх была набытая адмыслова для бібліятэкі. Сёння тут захоўваюцца некалькі дзясяткаў дакументаў XV—XVII стст. Сярод лацінскамоўных і польскамоўных тэкстаў цікавасць выклікае арыгінальны рукапіс архіярэйскай літургіі сьв. Яна Хрызастома XVII ст. на царкоўнаславянскай мове з паралельным лацінскім перакладам, напісаны беларускім скорпісам⁴³. Вялікую каштоўнасць мае рукапіс беларускіх татараў «Тэфсір», або Каран на арабскай мове, з паралельнымі перакладамі на беларускую і польскую, запісанымі арабскім пісьмом. Тэкст 1725 г. належыць Багдану ібн-Шэвбану Асановічу. Рукапіс перахоўваўся ў апошняга менскага імама Смайкевіча. У 1944 г. імам разам з сям'ёй пакінуў Беларусь, а рарытэт перадалі ў Бібліятэку дзеці Смайкевіча. З працай па расшыфроўцы тэксту згаданага «Тэфсіру» была звязаная наступная акалічнасць. У часе чытаньня рукапісу айцу Надсану дапамагаў заступнік дырэктара ўсходняга аддзелу Брытанскага музэю Мэрэдзіт Оўэнс, і аказалася, што ў гэтай установе захоўваецца таксама беларускі аль-кітаб з XVIII ст. і Хамаіл, напісаны Муштафом Багдановічам у Слоніме ў 1828 г. Пры гэтым мову рукапісаў англійскія «спэцыялісты» вызначылі як *«бліжэй няведамы паўднёваславянскі дыялект з ваколіц Салёнікаў»*⁴⁴.

Значную частку «даваеннай» архіўнай калекцыі (каля 1000 адзінак захавання) складаюць дакументы Пінскага духоўнага праўленьня Менскай праваслаўнай эпархіі канца XVIII — сярэдзіны XIX стст. Гэтыя паперы захоўваліся ў Кангрэгацыі ўсходніх цэркваў у Рыме, адкуль а. Часлаў Сіповіч перавез іх у Лёндан. Акрамя іх у бібліятэцы ёсць шмат дакументаў каталіцкіх і праваслаўных устаноў больш позняга часу.

^{xxiii} **Аўген Протас** (1915—1995) — беларускі грамадзкі дзеяч у ЗША. У 1953—1967 гг. старшыня Стэмфардзкага аддзелу БАЗА.

^{xxiv} **Юрыя Попка**, псэўд. Жывіца, Жубровіч (1912—1990) — беларускі грамадзкі дзеяч на эміграцыі, выдавец. Пасля вайны жыў у Ляймэне (Нямеччына), дзе заснаваў беларускі музэй.

Асобную групу матэрыялаў складаюць дакумэнты з архіваў Рады БНР. Сярод іх рукапісная праца Васіля Захаркі «Галоўныя моманты беларускага руху»⁴⁵, а таксама некалькі арыгінальных лістоў даваенных дзеячаў БНР.

Важнае месца ў калекцыі займаюць аўтографы беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў, у тым ліку рукапісы твораў Янкі Купалы і Якуба Коласа. Гэтыя рарытэты выстаўлены ў музэйнай экспазыцыі. Ёсць таксама аўтографы Ларысы Геніюш, Алеся Салаўя, Хведара Ільяшэвіча.

На жаль, архіўныя зборы на сёння не ўпарадкаваныя, ня ўлічаныя ды дакладна не апісаныя. Шмат якія архівы застаюцца неапісанымі і неўпарадкаванымі, у тым выглядзе, у якім яны былі перададзеныя на захаваньне, што ў значнай ступені ўскладняе працу зь імі^{xxv}.

Рукапісы і архівы Беларускай бібліятэкі імя Францыска Скарыны яшчэ чакаюць сваіх дасьледнікаў.

Старадрукі

Гонарам бібліятэкі зьяўляецца калекцыя старадрукаў, што налічвае некалькі дзясяткаў асобнікаў. Сярод іх асаблівую каштоўнасьць маюць выданьні Скарыны, віленскае выданьне 1594—1595 гг. Статута Вялікага Княства Літоўскага (ёсць таксама польскамоўнае выданьне 1619 г.), кнігі Новага Запавету: віленскае 1623 г. і Куцеінскае 1652 г. Ёсць калекцыя супрасьльскіх старадрукаў: «Леитоургикон се ест служебник» (1695), «Собрание припадков» (1722), «Лексикон» (1722), а таксама выдадзеныя ў Вільні «Служебник» (1773), «Альфа и омега» (1786) і «Златая уст» (1798).

У Бібліятэцы таксама захоўваюцца старадрукі маскоўскія, кіеўскія і львоўскія: «Служебник» (Масква 1602), «Полуустав» (Кіеў 1643), «Евангелие» (Львоў 1644), «Служебник» (Кіеў 1653), «Литургиарион» (Львоў 1691) «Молитвословец» (Кіеў 1721), «Акафисты с каноны» (Кіеў 1754).

Каштоўнасьць уяўляюць сабою і іншамоўныя старадрукі, сярод якіх кнігі Тэза Амброзія Альбанэзі з 1539 г. і «Хроніка Эўрапейскай Сарматыі» з 1581 г., а таксама *Trybunal, danu obywatelom W.X.Litewskiego* (Вільня, 1616), *Historiae Lituanae* А. Каяловіча ў дзвюх частках (Гданьск, 1650 — Антвэрпен, 1669), *Inwentarz Kostytucyj Koronnych i W. X. Litewskiego* (Ляйпцыг, 1733), а таксама *Historie der Polnischen Wahl-Tage* М. дэ ля Бізард'ер (Стакгольм, 1733). Усе згаданыя і іншыя старадрукі ў калекцыі Беларускай бібліятэкі — бібліяграфічныя рарытэты. Яны дапоўненыя багатай калекцыяй мікрафільмаў з іншымі беларускімі старадрукаванымі выданьнямі, што ўтрымліваюцца ў розных эўрапейскіх кніжных зборах і музэях.

^{xxv} Спроба прыкладнага апісаньня архіўных збораў Бібліятэкі імя Ф. Скарыны была зробленая ў: Гардзіенка Н. Архівы Беларускай бібліятэкі й музэю імя Францішка Скарыны ў Лёндане // Запісы БІНІМ. Вып. 31. Нью-Ёрк — Менск, 2008. С. 73—100.

Кніжныя калекцыі

Калекцыя кніжных выданняў — найбагацейшая ў Скарынаўскай бібліятэцы і налічвае сёння больш за 30 тысяч кніг. Тут плянамерна збіралася тое, што датычыць розных аспектаў беларусазнаўства. Гэта і бібліяграфічныя апісанні беларускіх друкаў розных часоў. Бібліятэка мае выдадзеныя у Санкт-Пецярбургу «Описание славяно-русских книг» І. Каратаева (1883 г.) і «Описание старопечатных и церковнославянских книг» А. Радоскага (1891), «Гісторыю беларускай (крыўскай) кнігі» Вацлава Ластоўскага, выдадзеную ў Каўнасе ў 1926 г., а таксама выданні савецкіх часоў: «Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта 16—17 вв.» В. Лук'яненкі ў дзвюх частках (Ленінград, 1973—1975), «Кніга Беларусі 1517—1917. Зводны каталог» (Мінск, 1986) ды іншыя. Захоўваецца кніга Патрысіі Грымстэд^{xxvi} «Archives and Manuscript Repositories in the USSR, Estonia, Latvia, Lithuania and Byelorussia» (Прынстан, 1981), і абодва выданні бібліяграфіі Зоры і Вітаўта Кіпеляў «Беларускі і беларусаведны друк на Захадзе». Ёсць таксама апісанні асобных збораў «Описание рукописей Виленской публичной библиотеки» Ф. Дабранскага (Вільня, 1882), «Описание книг и актов Литовской Метрики» С. Пташыцкага (Санкт-Пецярбург, 1887). Захоўваюцца і разнастайныя базы звестак у заходніх бібліятэках.

У бібліятэцы сабраная калекцыя беларускай літаратуры, у тым ліку першадрукаў беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў. Сярод іх: купалаўскія «Жалейка» (Санкт-Пецярбург, 1908), «Адвечная песня» (СПб, 1910), «Сон на кургане» (СПб, 1913), «Шляхам жыцця» (СПб, 1913) і «Раскіданае гняздо» (Вільня, 1919), коласаўскія «Батрак» (СПб, 1913), «Родныя зьявы» (Вільня, 1914), «У палескай глушы» (Вільня, 1923), «Сымон-музыка» (Менск, 1925), Багдановічаў «Вянок» (Вільня, 1913), а таксама пазьнейшыя савецкія і эміграцыйныя выданні твораў беларукіх клясыкаў. Захоўваюцца таксама кнігі «Рунь» (Вільня, 1913) і «Дзье душы» (Вільня, 1919) Максіма Гарэцкага, «Васількі» (Вільня, 1914) Ядвігіна Ш., «Курганная кветка» (Вільня, 1914) Канстанцыі Буйло, іншыя кнігі беларускіх пісьменьнікаў. У тым ліку багатая калекцыя заходнебеларускіх выданняў 1920—1930-х: «Мая ліра» (Вільня, 1924) і «Дзья маёй мыслі, сэрца і волі» (Вільня, 1932) Казіміра Сваяка, «Беларускія цымбалы» (Вільня, 1933) Вінцука Адважнага, «На этапах» (Вільня, 1936), «Журавінавы цвет» (1937), «Нарач» (1937) і «Пад мачтай» (1938) Максіма Танка, а таксама п'есы і «Беларускі тэатар» (Вільня, 1924) Францішка Аляхновіча, зборнікі вершаў Міхася Машары, Міхася Васілька ды іншых.

Асобнае месца складаюць выданні беларускай эміграцыйнай літаратуры, часам недасягальныя для даследнікаў у Беларусі, сярод якіх шмат друкаў зь лягераў DP з паваеннай Нямеччыны. Захоўваюцца таксама літаратуразнаўчыя даследаванні

^{xxvi} **Патрысія Грымстэд Кенэдзі**, англ. *Patricia Grimsted Kennedy* — амэрыканская даследніца-беларусістка, аўтарка найбольшай працы-даведніка па архівах *Archives and Manuscript Repositories in the USSR: Estonia, Latvia, Lithuania and Belorussia* (Princeton, 1980, 1981), яе разьдзел, прысьвечаны архівам БССР, выдаваўся асобнай брашурай.

розных часоў і краінаў, сярод якіх першыя такія працы: «Нашы песняры» (Вільня, 1918) А. Навіны (Антон Луцкевіч) і «Дыяманты беларускага пісьменства» (Кіеў, 1919) Л. Леўша, а таксама вялікая колькасць прац 1920-х: першае і другое выданні «Гісторыі беларускай літаратуры» (Вільня, 1920, 1924) і «Хрэстаматыя беларускай літаратуры» (Вільня, 1923) М. Гарэцкага, «Нарысы па беларускай літаратуры» (Менск, 1928) М. Пятуховіча, «Молодая Белоруссия» (Менск 1928) Л. Клейнбарта, «Паэтыка М. Багдановіча» (Каўнас, 1926) А. Узьнясенскага, нямецкамоўнае выданьне Яўхіма Карскага *Geschichte der weissrussischen Volks-dichtung und Literature* (Berlin—Leipzig, 1926) і іншыя. Ёсць тут і вялікая колькасць савецкіх беларусазнаўчых прац другой паловы XX ст., сярод якіх «Гісторыя беларускай савецкай літаратуры» (Менск, 1965—1966) і «Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры» (Менск, 1968—1969). На падставе літаратурнай калекцыі Скарынаўскай бібліятэкі паўстала і даследаванне па гісторыі беларускай літаратуры: *Die Literatur der Weissrussen. A History of Byelorussian Literature: From its Origin to the Present Day*. (Giessen, 1977) Арнольда Макміліна.

Асобную калекцыю складаюць разнастайныя беларускія слоўнікі. Тут прадстаўленыя беларуска-расейскія і расейска-беларускія слоўнікі аўтарства Максіма Гарэцкага, Вацлава Ластоўскага, Міколы Байкова і Сьцяпана Некрашэвіча, Б. Друцкага-Падбярэскага, А. Александровіча, Янкі Станкевіча і іншых, а таксама шматмоўныя і разнастайныя галіновыя слоўнікі. Цікавасьць выклікае калекцыя дыялекталягічных і іншых слоўнікаў канца XIX — пачатку XX стст., сярод якіх: «Опыт диалектологической карты русского языка в Европе» (Масква, 1915) Н. Дурнаво, «Северско-белорусский говор» (Ленінград, 1927) П. Растаргуева, «Словарь белорусского наречия» (СПб, 1870) І. Насовіча, «Смоленский областной словарь» (Смаленск, 1914) В. Дабравольскага, «Віцебскі краёвы слоўнік» (Віцебск, 1927) М. Каспяровіча, «Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны» (Менск, 1929) М. Шатэрніка і шмат іншых.

У Бібліятэцы сабраная значная колькасць мовазнаўчых публікацый, сярод якіх чатыры выданні «Беларускай граматыкі» Браніслава Тарашкевіча (Вільня, 1918, 1921, 1929; Менск, 1943), два выданні «Беларускага правапісу» Радаслава Астроўскага (Вільня 1925, 1930), выданні правапісу Язэпа Лёсіка, Т. Ламцёва, Янкі Станкевіча. Ёсць цікавы праскі друк з 1941 г. «Як правільна гаварыць і пісаць па-беларуску» Янкі Станкевіча і «Беларускі правапіс» Антона Лёсіка (Менск, 1943 г.), а таксама вялікая колькасць паваенных савецкіх і эміграцыйных мовазнаўчых працаў і даследаваньняў па гісторыі беларускай мовы.

Захоўваецца ў бібліятэцы цэлы шэраг рэдкіх этнаграфічных выданьняў «Сборник памятников народного творчества в Северо-Западном крае» П. Гільтэбранта (Вільня, 1867), «Собрание песен, сказок, обрядов и обычаев крестьян в Северо-западном крае» М. Дзьмітрыева (Вільня, 1869), «Белорусские песни» П. Бяссонава (Масква, 1871), «Сборник белорусских пословиц» І. Насовіча (СПб, 1874), «Белорусские народные песни» (СПб, 1874) і «Материалы для изучения быта и языка

русского населения Северо-Западного края» П. Шэйна (СПб, 1887—1902), «Гомельские народные песни» З. Радчанка (СПб, 1888), «Пинчуки» Д. Булгакоўскага (СПб, 1891), «Смоленский этнографический сборник» В. Дабравольскага (СПб, 1891 — Масква, 1903), «Простонародные приметы и поверия... в Витебской Белоруссии» (Віцебск, 1897) і «Нечистики» (Вільня, 1907) К. Нікіфароўскага, «Сказки и рассказы белорусов-полешуков» А. Сержпутоўскага (СПб, 1911) і шмат іншых этнаграфічных дасьледаваньняў.

Вялікая калекцыя ў бібліятэцы выданьняў па гісторыі Беларусі, у тым ліку і выдадзеных у XIX — пачатку XX стст. на расейскай і польскай мовах. Сярод іх працы М. Без-Карніловіча, О. Турчыновіча, М. Каяловіча, Н. Максімейкі, І. Маліноўскага, І. Лапо, А. Прахаскі, І. Каханоўскага, Ф. Папээ, Л. Фінкеля, Л. Калянкоўскага. Шмат твораў і беларускіх аўтароў першай паловы XX ст. Вацлава Ластоўскага, Усевалада Ігнатоўскага, Адама Станкевіча, Язэпа Варонкі і іншых. Значная колькасць кніг рэпрэзэнтыве польска-беларускія дачыненні розных часоў, асабліва ў міжваеннай Польшчы: *Żywioł polski na ziemiach litewskich* М. Сьвяхоўскага (Закапанэ, 1917), *Państwo polskie a kwestya białoruska* Шчэснага Браноўскага (Варшава, 1919), *Sprawa narodowościowa na Kresach wschodnich* К. Сракоўскага (Кракаў, 1924), *Sprawa białoruska* С. Элскага (Варшава, 1931), а таксама «Адраджэньне Беларусі і Польшча» Аляксандра Цьвікевіча (Бэрлін, 1921), «Успаміны аб польскай акупацыі Горадзеншчыны ў 1919—1921 гг.» І Антонова (1921), «Працэс 45-ці беларусаў ў Беластоку» (Вільня, 1923) і іншыя. Таксама ёсьць у Бібліятэцы ўсе асноўныя публікаваныя зборнікі старажытных дакумэнтаў, калі не ў арыгінале, дык на мікрафішах.

З той прычыны, што стваральнікамі бібліятэкі былі сьвятары, значная частка яе кніжнага фонду прысьвечаная разнастайным аспектам рэлігійнай гісторыі Беларусі, і асабліва сьціям рэлігійных практык. Тут ёсьць тры тамы «Записок Иосифа, Митрополита Литовского» (СПб, 1883), «История Минской архиепископии» С. Рункевіча (СПб, 1893), «Последнее воссоединение с Православной церковью униатов Белорусской епархии» Г. Шавельскага (СПб, 1910), а таксама *Język rosylski w katolickim rytuale i dodatkowem nabozenstwie* І. Пшыбышэўскага (Львоў, 1893), *Sprawa dysydencka 1764—1772* Ц. Лубенскай (Кракаў, 1911), *Książe Konstanty Ostrogski a Unija Brzeska 1596 r.* К. Лявіцкага (Львоў, 1933), *Kościół Prawosławny w Polsce w epoce Sejmu Wielkiego* Э. Саковіча (Варшава, 1935), *O autokefalii prawosławnej w Polsce* Е. Лангрода (Варшава, 1911), *Stosunek Biskupa Jerzego Matulewicza do spraw językowych w diecezji wileńskiej* Т. Горскага (Рым, 1970), іншыя працы. Ёсьць і беларускія дасьледаваньні па гісторыі царквы аўтарства Адама Станкевіча, Апанаса (Мартаса), а. Мікалая Лапіцкага, а таксама «Кароткі нарыс гісторыі праваслаўнай царквы ў Вялікім Княстве Літоўскім (Беларускім)» Анатоля Караля (Нью-Брансуік, 1957) ды іншыя.

Даволі багатая і музыказнаўчая калекцыя Бібліятэкі, якой апекаваўся Гай Пікарда. Тут ёсьць матэрыялы з супрасьльскага (1598) і жыровіцкага (1649) «Ірмалогіяў», два «Багагласьнікі» (Вільня, 1912, Варшава, 1935), а таксама калекцыі друкаваных му-

звычайных твораў Міхаіла Анцава, Аляксея Туранкова, Міколы Равенскага і Міколы Шчаглова-Куліковіча, а таксама кантычкі са збораў а. Францішка Чарняўскага, а. Пётры Татарыновіча і Адольфа Клімовіча, на падставе якіх Гай Пікарда выдаў у 1979—1981 свой «Беларускі царкоўны сьпеўнік», а ў 1989 г. — «Беларускі духоўны сьпеўнік». Ёсьць значная колькасць выданьняў твораў беларускіх кампазытараў Уладзімера Тэраўскага, Міколы Равенскага, Рыгора Шырмы, Міколы Куліковіча-Шчаглова, а таксама савецкіх беларускіх кампазытараў паваеннага часу.

Кніжную калекцыю музычных твораў дапаўняе невялікая фанатэка, што складаецца з пьесаў зь беларускімі песнямі, літургічнымі сьпевамі і танцамі. Сярод іх перадаены выпуск пьесаў Міхася Забэды-Суміцкага, усе выданьні пьесаў Беларускага хору ў Лювэне, песні ў выкананні хораў Рыгора Шырмы, Генадзя Цітовіча, Вячаслава Селях-Качанскага і іншых.

Спэцыяльным клопам стваральнікаў бібліятэкі было зьбіраньне поўнай калекцыі скарыназнаўчых публікацыяў: ад самай першай згадкі пра Скарыну ў выданьні ў Лёндане ў 1826 г. дасьледаваньні Гендэрсана і пецяўбургскім выданьні 1888 г. П. Уладзімірава «Доктор Франциск Скорина. Его переводы, печатные издания и язык» да выданьняў другой паловы і канца ХХ ст. беларускіх савецкіх і эміграцыйных, а таксама замежных аўтараў.

Ёсьць у бібліятэцы і вялікая колькасць іншых кніжных выданьняў, прысьвечаных розным аспектам беларускай культуры і сучаснасьці.

Пэрыядычныя выданьні

Асобную калекцыю складаюць пэрыядычныя выданьні. Ад 1950-х гг. сюды пападзіцы прыходзіла больш за сорок газэт і часопісаў зь Беларусі. Таксама было каля 200 назваў іншых пэрыёдыкаў, большасьць зь якіх з даваеннага і ваеннага часу, у тым ліку: «Калосьсе» (Вільня, 1935—1939), «Вольны сыцяг» (Менск, 1920—1922), «Варта» (1918), «На Чужыне» (1920), «Замежная Беларусь» (1926), «Номан» (Вільня, 1916—1918), «Хрысьціянская думка» (1931—1939), «Крывіч» (1923—1926), «Беларуская школа ў Латвіі» (1928—1933), «Беларуская Газета» (1942—1944), «Раніца» (1940—1945), «Беларускі работнік» (1944), «Бюлетэнь Беларускай Незалежніцкай Партыі» (1944—1945) і іншыя. Сабраная тут і вялікая калекцыя паваенных эміграцыйных пэрыёдыкаў, якая па паўнаце можа супернічаць з аналягічнай калекцыяй, сабранай Кіпелямі ў Нью-ёрскай публічнай бібліятэцы. Значнай часткі гэтых пэрыёдыкаў няма ў беларускіх бібліятэках.

Карты

У бібліятэцы захоўваецца больш за сотню рэдкіх геаграфічных картаў, каля паловы зь іх XVI—XVIII стст. Сярод іх карта ВКЛ Мэркатара 1600 г., карта Г. Гонды 1613 г. — копія вядомай Радзівілаўскай карты ВКЛ, карта езуіта Няпрэцкага 1740 г. Сярод картаў больш позьніх часоў — карта 1919 г. Доўнар-Запольскага. У 1960—1970-х гг. менавіта наяўнасьць калекцыі старых картаў прыцягнула ў бібліятэку

вялікага іх знаўцу, але палітычнага праціўніка стваральнікаў кнігазбору Віктара Астроўскага. Цікавасць да рарытэтаў перамагла, і В. Астроўскі ня толькі вывучыў наяўную калекцыю і апублікаваў зь яе выкарыстаньнем кнігу *The Ancient Names and Early Cartography of Byelorussia* (Лёндан, 1968, 1969, 1970, 1971), але і пакінуў бібліятэцы ўласную калекцыю картаў. Сярод апошніх былі арыгінальныя: карта ВКЛ Мікалая Крыштафа Радзівіла 1647 г., а таксама карты Рэчы Паспалітай, выданыя ў Амстэрдаме (1700), Парыжы (1708) і інш.⁴⁶

Фотаздымкі

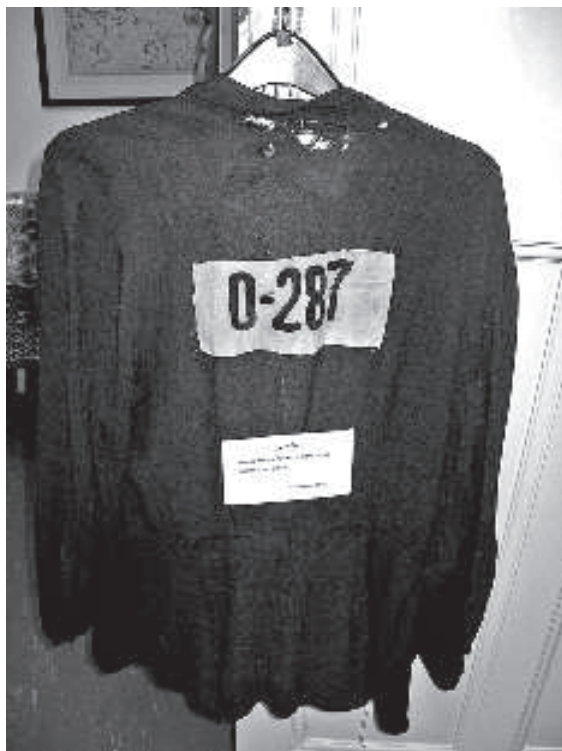
Мае бібліятэка і цікавую калекцыю фотаздымкаў. Безумоўна, большая частка зь іх датычыць падзеяў паваеннай беларускай эміграцыі ў Вялікабрытаніі і іншых краінах. Каштоўнасьць гэтых здымкаў, якія не зьбіраліся мэтанакіравана, а траплялі ў бібліятэку прынагодна, досыць высокая, асабліва для эміграцыйзнаўцаў. Ёсьць таксама шэраг здымкаў даваенных беларускіх дзеячаў: Васіля Захаркі, Тамаша Грыба, Сымона Рак-Міхайлоўскага і іншых.

Музейная калекцыя

Музейная калекцыя Скарынаўкі, якая займае асобны вялікі пакой, таксама зьбіралася хутчэй прынагодна, а таму аказалася даволі шматпланавая. Сюды трапляла ўсё, што мела дачыненне да беларускай культуры і гісторыі. Тут ёсьць прыклады беларускага народнага ткацтва, вышиванкі, у тым ліку і вышиваныя кашулі, керамічныя вырабы, творы, выразаныя з дрэва. Ёсьць прадметы беларускага сялянскага побыту. Гонарам калекцыі зьяўляюцца слукі і гарадзенскія паясы, а таксама пашыты зь іх лацінскі арнат. Экспанаты паходзяць з розных рэгіёнаў Беларусі, шмат зь іх даваенныя, ёсьць XIX ст. і ранейшыя (як слукі паясы). Ёсьць тут і турэмная кашуля Ларысы Геніюш, перададзеная ў Музей яе сынам Юркам.

У Музеі захоўваецца невялікая калекцыя старажытных манет, у тым ліку ВКЛ (прыкладам, сярэбраны паўгрош 1521 г., а таксама грыўня канца XIV ст.). Ёсьць банкноты, выпушчаныя ў 1918 г. у Слуцку, Магілёве, Гомелі.

Асобную каштоўнасьць складае калекцыя паштовых марак з часоў БНР 1918—1922, а таксама маркі, што выдаваліся на

Турэмная кашуля Ларысы Геніюш у музейнай калекцыі.

эміграцыі і ў СССР і мелі беларускія матывы. Захаваліся і маркі, што друкавала ЗБВБ ў 1971 г. у часе паштовага страйку. Ёсць шмат прыкладаў разнастайных беларускіх дакумэнтаў прыватных асобаў з розных часоў, ганаровыя адзнакі, мэдалі і інш.

Музейная калекцыя яшчэ болей, чым кніжная і архіўная, патрабуе адмысловага ўліку і ўпарадкаваньня. Ад пэўнага часу новыя экспанаты проста перасталі рэгістравацца. Да таго ж у Музей аддаваліся і розныя сувэніры, што везьлі разнастайныя госьці зь Беларусі, і гістарычная вартасьць шмат чаго з гэтых рэчаў выклікае вялікія пытаньні.

Значэньне Беларускай бібліятэкі імя Францыска Скарыны ў Лёндане складана перабольшыць. Яна стала ня толькі месцам зьбіраньня і захоўваньня разнастайнай беларусікі, але і пунктам прыцягненьня навукоўцаў-беларусістаў розных краінаў. Шмат беларусазнаўчых працаў і цікавых адкрыцьцяў не было б зроблена без калекцый гэтай бібліятэкі. І зь цягам часу вартасьць гэтай установы не зьмяншаецца, хоць і зьмяняецца цікавасьць да зьместу яе калекцыяў. Стваральнікамі бібліятэкі і яе доўгагадовым захавальнікам а. Аляксандрам Надсанам зроблены важкі ўнёсак у беларускую культуру наогул і яе рэпрэзэнтацыю на Захадзе. І хочацца спадзявацца, хто і надалей Бібліятэка будзе ня толькі сховішчам беларусікі, але і яе папулярызатарам і пашыральнікам, а яе калекцыі будуць нарэшце дакладна апісаныя, ўлічаныя і таму стануць яшчэ больш блізкімі для дасьледнікаў.

Беларуская школа-інтэрнат для хлопцаў імя Сьв. Кірылы Тураўскага ў Лёндане

Арганізацыя інтэрнату

Праблема нацыянальнага выхаваньня народжанага на чужыне пакаленьня была актуальная для беларускай паваеннай эміграцыі ў розных краінах. Вырашаць яе спрабавалі з дапамогай суботніх (або нядзельных) школак, якія час ад часу ўзьнікалі ў тым ці іншым асяродку. Але пры адсутнасьці пастаяннага беларускамоўнага асяродзьдзя высілкаў настаўнікаў было недастаткова, каб утрымаць маладых беларусаў у коле прыцягненьня нацыянальнай грамады.

Свой варыянт вырашэньня праблемы выхаваньня беларускай моладзі прапанавалі сьвятары Марыян-Хаўз у 1960 г. У гэты час побач з будынкам Беларускай каталіцкай місіі быў выстаўлены на продаж прасторны двухпавярховы дом зь вялікім садамі. Сьвятары вырашылі набыць будынак па *Holden Road 41*, каб у ім заснаваць беларускую школу-інтэрнат для хлопцаў⁴⁷. Праект школы быў падтрыманы Вэстмінстэрскай курыяй і Ўсходняй Кангрэгацыяй, якая дала на набыцьцё будынку 10 000 фунтаў⁴⁸. Ідэя была простая — стварыць для дзяцей ня толькі ўмовы для паспяховага атрымання асьветы, але і магчымасьці для выхаваньня ў нацыянальным духу.

Будынак школы-інтэрнату Сьв. Кірылы Тураўскага.

У абвестцы пра заснаваньне школы ў «Бацькаўшчыне» (№8, 1961) прыгожа маляваліся перспэктывы школы:

«Дом знаходзіцца ў вадным з найпрыгажэйшых жыллёвых прадмесьцяў паўночнага Лёндану, насупраць Марыян Гаўз, дзе знаходзіцца Беларуска-Каталіцкая Місія. Спакой, шмат зелены й сьвежага паветра ствараюць надзвычайна спрыяльныя ўмовы для здаровага разьвіцьця й навукі дзяцей. Пляц пры інтэрнаце, а таксама вялікі пляц і гарод пры Марыян Гаўз, зь якога дзеці будуць карыстаць, даюць вялікія магчымасьці для спорту й гульняў на сьвежым паветры.

Інтэрнат будзе пад кіраўніцтвам беларускіх каталіцкіх сьвятароў, якія будуць сачыць за навукую хлапцоў, а таксама за іхным маральным і нацыянальным узгадаваньнем.

Дзеці будуць хадзіць у суседнюю прыватную ангельскую каталіцкую школу (5 мінут пехатою ад інтэрнату), дзе атрымаюць усю пачатковую й сярэднюю асьвету, уключна да ангельскай матуры (General Certificate of Education, Ordinary and Advanced Levels). У інтэрнаце яны будуць мець дапамогу спецыялістаў у усіх школьных прадметах. Апрача гэтага, яны будуць мець дадатковыя лекцыі зь беларусаведы і павінны будуць пры заканчэньні сваёй асьветы, на матуры, здаваць экзамен зь беларускай мовы на Лёнданскім унівэрсытэце.

Афіцыйная мова ў інтэрнаце будзе беларуская і вучні павінны будуць паслужыць ёю ў зносінах між сабою й із узгадавальнікамі...»⁴⁹.

У школу меркавалася прымаць хлапцоў ад 8 да 12 гадоў і ўтрымліваць іх да 18 гадоў — заканчэньня сярэдняй асьветы. Першапачаткова плянавалася, што інтэрнат прызначаны для дзяцей беларускіх бацькоў зь Вялікабрытаніі, але меркавалася прымаць і вучняў зь іншых краінаў.

Аплата за навуку і ўтрыманьне складала 40 фунтаў на квартал ці 120 фунтаў за школьны год, да таго ж бацькі павінныя былі аплаціць праезд дзіцяці да інтэрнату, забясьпечыць яго адзеньнем і кішэннымі грашыма. У выключных выпадках адміністрацыя школы магла пайсьці насустрач маламаёмасным бацькам і пры-

маць некаторых дзяцей без аплаты за навучаньне. Так, адмысловыя стыпэндзі на знаходжаньне ў інтэрнаце ад Вэстмінстэрскай дыяцэзіі мелі Міхась Гасьцееў з ЗША і Браніслаў Занковіч з Францыі. Акрамя таго, цалкам узялі на сябе сьвятары ўтрыманьне пасья сьмерці бацькі малога Міколы Смаля, афіцыйным апекуном якога стаў а. Аляксандар Надсан.

Адмыслова заўважалася, што ў інтэрнат будуць прымацца ня толькі каталікі, але і праваслаўныя. Заснавальнікі абяцалі: *«Праваслаўныя хлапцы атрымаюць глыбокае хрысьціянскае ўзгадаваньне нараўні з каталіцкімі, але кіраўніцтва будзе шанаваць волю бацькоў што да рэлігіі іхных сыноў»*⁵⁰.

Але ідэя стварэньня беларускай школы не адразу атрымала падтрымку беларускай грамады. Першы год у інтэрнаце жылі толькі чатыры вучні: два хлопцы, Алесь Лошка і Фрыдгальм Сянькоўскі (сын вядомага эміграцыйнага дзеяча Юрыя Сянькоўскага), прыехалі зь Нямецчыны, і два хлопцы з Англіі: Юрка Халка — сын вядомага беларускага дзеяча зь Лідсу і Алесь Міхалюк, старэйшы сын Янкі і Алены Міхалюкоў з Брадфарду. Прычым большасьць дзяцей ня ўмелі размаўляць па-беларуску і карысталася або нямецкай, або англіскай мовай⁵¹. Перад выхавальнікамі стаяла цяжкая задача прывучэньня хлапцоў да стасункаў на беларускай мове. Гэта было складана, што нешматлікія беларускія навучальныя дапаможнікі, што меліся ў распараджэньні настаўнікаў, былі разьлічаныя на тых, хто беларускую мову ведае.

Пэўныя цяжкасьці былі і з дапаможным пэрсаналам. Для працы на кухні і па доглядзе хлопцаў неабходна было мець гаспадыню, але знайсці на гэтую ролю жанчыну-беларуску было складана. Першая з кандыдатак, сп-ня Равенская, была жанчына паважнага веку, і яна хутка адмовілася ад пасады. Нейкі час па ёй працавала эстонка Лія Паранд. Добрая гаспадыня, яна ня ведала беларускай і размаўляла з хлопцамі па-англіску, што не магло стварыць абяцанай суцэльнай беларускамоўнай атмасфэры ў інтэрнаце⁵². Пошукі прыдатнай для гаспадарчай працы і гатаваньня ежы кандыдатуры цягнуліся некалькі гадоў. Толькі ў 1965 г. удалося знайсці беларускую гаспадыню, ёй стала маці трох вучняў Алена Міхалюк, што разам з мужам перабралася з Брадфарду ў Лёндан, бліжэй да дзяцей. На пасадзе гаспадыні інтэрнату яна адпрацавала да пачатку 1970 г.⁵³ Пасьля сыходу сп-ні Міхалюк зноў пачаліся пошукі. Сярод іншых некаторы час выконваў гаспадарскія абавязкі былы слуга паўстанец і кухар князя Радзівіла Хведар Дзімітрыеў⁵⁴.

Не адразу вырашылася справа і з кіраўніком школы. Першы, хто быў прызначаны на гэтую пасаду, — сьвятар Ян Садоўскі — празь некалькі месяцаў нечакана ня толькі адмовіўся працаваць, але наогул зрокся сьвятарства і зьехаў зь Вялікабрытаніі. У выніку з ЗША мусіў тэрмінова вяртацца а. Язэп Гэрмановіч, каб пераняць кіраўніцтва школай. Аднак 70-гадоваму сьвятару было складана займацца справамі самастойна, і з Нотынгему ў Лёндан быў вярнуты а. Аляксандар Надсан. Менавіта ён з часам стаў адміністратарам і ад 1966 г. афіцыйным кіраўніком школы ды заставаўся ім да заканчэньня яе працы ў сярэдзіне 1970-х гг.⁵⁵

Вучні і настаўнікі школы Сьв. Кірылы Тураўскага. Настаўнікі сядзяць (зьлева направа): а. Фэлікс Журня, а. Язэп Гэрмановіч, а. Аляксандар Надсан, а. Робэрт Тамушанскі, Алена Міхалюк.

жыцьцяздольнасьць ідэі, і на наступны год у інтэрнаце жылі ўжо пяць хлопцаў, а яшчэ праз год — восем⁵⁷. У 1968 г. у школе знаходзіліся 16 хлопцаў, частка зь іх набліжаліся да выпуску. Широкая была і геаграфія вучняў. У 1963 г. зьявіўся сын беларускага дзеяча з Кліўлэнду (ЗША) Юрыя Гасьцеева^{xxvii} Міхась, у 1964 г. прыехаў яшчэ адзін беларус зь Нямеччыны Сьцяпан Гох (хворы на эпілеpsyю сын беларускага дзеяча Сяргея Гоха), у 1965 г. з Бэльгіі паступіў Марк Саўка-Міхальскі (сын Міхася Саўкі-Міхальскага), у 1966 г. — з Францыі Бронік (Браніслаў) Занковіч. У 1970 г. у школу-інтэрнат, згодна з апошняй воляй бацькі, паступіў Альгерд Абрамчык. Аднак ён правучыўся толькі адзін год, і маці вырашыла вярнуць яго ў Францыю. Побач зь беларусамі вучыліся і некалькі прадстаўнікоў іншых народаў. Першым зь іх у 1963 г. у інтэрнаце зьявіўся Эдвард Ўолш, які паходзіў з шматдзетнай ірляндзкай сям'і (дзевяць дзяцей) з Манчэстэру. Ягоны бацька цікавіўся беларускім жыцьцём, а аддаючы сына ў інтэрнат меў надзею на атрыманьне ім добрай адукацыі і, магчыма, надалей сьвятарскай кар'еры. Другім прадстаўніком іншай нацыянальнасьці ў школе ў 1970 г. стаў хлопец з румынскай каралеўскай сям'і Аляксандар Гагенцолерн, але, у адрозьненьне ад Эдварда Ўолша, ён знаходзіўся ў інтэрнаце вельмі непрацяглае час.

У 1965 г. школа займела ікону свайго нябеснага заступніка. 4 красавіка ўладыка Часлаў Сіповіч у капліцы ў Марыян Хаўз пасьвяціў ікону Сьв. Кірылы Тураўскага,

^{xxvii} **Юры Гасьцееў** (1924—1991) — беларускі грамадзкі дзеяч у ЗША. У 1959—1963 гг. — старшыня, Кліўлэндзкага аддзелу БАЗА.

Паступова сфармаваўся і выкладчыцкі штат. Да першапачатковых настаўнікаў беларускай мовы, гісторыі і літаратуры аа. Язэпа Гэрмановіча, Лява Гарошкі і Аляксандра Надсана (ён таксама вучыў матэматыцы) з часам дадаліся а. Фэлікс Журня, а. Робэрт Тамушанскі, а таксама Гай Пікарда, што заняўся музычным выхаваньнем вучняў. Галоўную апеку над інтэрнатам ажыццяўляў біскуп Часлаў Сіповіч⁵⁶.

Дзейнасьць школы

Нягледзячы на згаданыя цяжкасьці, першы год дзейнасьці школы імя Сьв. Кірылы Тураўскага паказаў

напісаную бэнэдыктынкамі з кляштара Ле Като ў Францыі. Потым у акружэньні сьвятароў, настаўнікаў і вучняў уладыка ўрачыста прынёс ікону з царквы ў дом сьв. Кірылы, дзе яе павесілі пры ўваходзе, каб апекавацца і самім інтэрнатам, і вучнямі⁵⁸.

Утрыманьне школы патрабавала значных грашовых выдаткаў. Так, у 1967 г. гадавыя выдаткі на яе складалі каля 4000 фунтаў. Крыху больш за траціну іх пакрывалі бацькі вучняў аплатай навучаньня, на астатняе ішлі сродкі, атрыманыя ў якасьці дапамогі ад прыватных асобаў і арганізацыяў⁵⁹. Трэба заўважыць, што з часам ідэя беларускай школы знайшла большую падтрымку ў беларускім грамадзтве на эміграцыі, і

ня толькі маральную, але і матэрыяльную. Былі створаныя некалькі фондаў у розных краінах, куды беларусы маглі накіроўваць свае ахвяраваньні на ўтрыманьне і разьвіццё школы. У Вялікабрытаніі быў створаны адмысловы камітэт разбудовы школы Сьв. Кірылы, ганаровымі сябрамі якога былі кардынал Джон Кармэл Гінан, біскуп Нотынгему Эдвард Эліс^{xxviii}, рэктар Беларускай каталіцкай місіі ў Англіі а. Леў Гарошка і іншыя. Вэстмінстэрская курыя пагадзілася адчыніць асобны адзел у сваім рахункаводстве *The Byelorussian School Fund*. У Чыкага (ЗША) быў арганізаваны Беларускі адукацыйны і дапамогавы фонд, ва ўправу якога ўвайшлі ўладыка Часлаў Сіповіч, а. Уладзімір Тарасевіч, Вера Рамук і Антон Бяленіс. Гэтая ўстанова таксама мела на мэце зьбіраньне грошай на патрэбы школы ў Лёндане. Аналягічны фонд *The Byelorussian Charity Fund* быў створаны і ў Канадзе, дзе быў адкрыты адмысловы рахунак у архідыяцэзіі ў Таронта. Кожны ахвярадаўца з ЗША ці Канады, што накіроўваў грашовую дапамогу праз адзначаныя фонды, пазбаўляўся ад сплаты дзяржаўнага падаходнага падатку зь пералічанай сумы, што рабіла такія ахвяраваньні больш прыцягальнымі. Беларусы зь іншых краінаў маглі таксама дасылаць грошы праз адзначаныя фонды або непасрэдна кіраўніцтву школы⁶⁰.

З часам інтэрнату стала бракаваць месца ў адным будынку. Спачатку ўзьнікла ідэя набыць пляц і пабудаваць адмысловае памяшканьне для школы. На гэтую справу патрэбна было 30 000 фунтаў, і ў 1965 г. зноў у друку зьявіўся зварот да Беларускай грамадзкасьці з просьбай пра дапамогу ў набыцьці пляцу зямлі⁶¹. Аднак хутка аказалася, што выстаўлены на продаж суседні з інтэрнатам дом, і было прынятае рашэньне набыць для яго патрэбаў разбудовы школы. У Вэстмінстэрскай дыяцэзіі была ўзятая пазыка на 11 000 фунтаў, якую таксама меркавалася пакрыць

Эдвард Ёолш (справа) і Юрка Хахолка (зьлева).

^{xxviii} Эдвард Эліс, англ. *Edward Ells* (1899—1979) — біскуп Нотынгемскай каталіцкай дыяцэзіі ў 1944—1974 гг., пазьней і да сьмерці быў біскупам на пэнсіі.

з ахвяраваньняў⁶². У выніку быў набыты новы будынак для школы, побач са старым, такі ж вялікі, з прасторнай залай для імпрэзаў і таксама добрым садом. Ён быў асьвечаны ў гонар Сьв. Пятра і стаў часткай беларускай школы-інтэрнату.

Цяпер тут маглі адначасова навучацца каля 20 вучняў. Праўда, такая колькасць беларускіх дзяцей адначасова ў інтэрнаце ніколі не жыла (найбольшая колькасць — 16 вучняў — была ў 1968 г.). Разам за гісторыю сваёй дзейнасці ён прыняў 24 вучні: Альгерд Абрамчык (Парыж), Антон і Юрка Хахолкі (Лідс), Міхась Цвірка (Мюнхэн), Міхась Гасьцееў (Кліўлэнд, ЗША), Сьцяпан Гох фон Штакельберг (Нямеччына), Аляксандр Гагенцолерн (князь румынскі), Пітэр Калбаса (Брадфард), Алесь Калько (Брадфард), Алесь

Вучні школы Сьв. Кірылы Тураўскага.

Лошка (Мюнхэн), Алесь, Віктар і Эдвард Міхалюкі (Брадфард), Марцін і Ян Мазуры (Скантарп), Язэп і Мікола Мошчыкі (Нотынгем), Марк Саўка-Міхальскі (Бэльгія), Фрыдгальм Сянькоўскі (Мюнхэн), Мікола Смаль (Нотынгем), Віктар Тур (Лёндан), Эдвард Ёлш (Манчэстэр), Браніслаў Занковіч (Францыя), Алесь Жданковіч (Лёндан)⁶³. Такім чынам, найбольшая колькасць вучняў беларускай школы прыехала зь беларускага асяродку ў Брадфардзе.

Першапачаткова ў інтэрнат запрашалі хлопцаў ад 8—12 гадоў, у выніку ў 1961 г. сюды сапраўды паступіў васьмігадовы Алесь Міхалюк, а ў 1962 г. — таксама васьмігадовы Віктар Тур. Пазьней такі ўзрост мелі пры паступленьні ў школу яшчэ два браты, Віктар і Эдвард Міхалюкі, аднак яны мелі тую перавагу, што іх маці працавала ў інтэрнаце. Верагодна, спраўляцца з занадта малымі вучнямі было даволі складана, таму з часам арганізатары школы сталі аддаваць перавагу 10—12-гадовым хлопцам, якія адразу паступалі ў гімназію, а не ў пачатковую школу. У выніку некаторым бацькам нават адмаўлялі ў прыёме дзяцей. Так, напрыклад, у

1968 г. свайго сына ў інтэрнат хацеў выправіць беларускі дзеяч у Канадзе Антон Маркевіч, аднак кіраўніцтва школы палічылі, што для маленькага беларуса, якому не было 11 гадоў, гэта было занадта далёкае падарожжа. Да таго ж, ён паводле веку таксама ня мог адразу пайсьці ў гімназію.

Удзень хлопцы з інтэрнату вучыліся ў найбліжэйшых школах *Finchley Catholic Grammar School* і *Challoner School*. А ўвечары і ў выходныя мелі дадатковыя заняткі па розных дысцыплінах (музыка, матэматыка, французская мова і інш.), а таксама беларусазнаўчыя лекцыі. Вучні маглі карыстацца сабранай у Марыян Хаўз бібліятэкай, а таксама наведваць лекцыі Англа-беларускага таварыства, што з часам сталі адбывацца ў вялікай залі ў доме Сьв. Пятра⁶⁴.

Інтэнсіўнае навучаньне прыносіла пэўныя вынікі. Некаторыя вучні сталі атрымоўваць узнагароды за пасьпяховае навучаньне ў ангійскіх школах. Прыкладам, 24 лістапада 1966 г. у *Challoner School*, якую наведвала большасьць жыхароў інтэрнату Сьв. Кірыла, адбылося ўрачыстае адзначэньне най-

лепшых вучняў, і Марк Саўка-Міхальскі атрымаў першую ўзнагароду за выдатную навуку, а Фрыдгальм Сянькоўскі — узнагароду найлепшага спартоўцы⁶⁵. Падобныя ганараваньні з удзелам беларусаў адбываліся штогод. Свае ўласныя ўзнагароды прысуджалі вучням і кіраўнікі інтэрнату: за найлепшую беларускую пісьмовую работу, за найлепшыя веды беларускай

Вучні школы Сьв. Кірылы на занятках.

мовы і літаратуры, за агульныя посьпехі ў навуцы і паводзінах, за посьпехі ў музыцы⁶⁶. Усё гэта было дадатковым стымулам пасьпяховага навучаньня хлопцаў.

Безумоўна, ня ўсе мелі аднолькавыя здольнасьці і жаданьне вучыцца. Былі й такія, каму навука давалася слаба. Аднак самым галоўным вынікам стала фармаваньне ў вучняў нацыянальнай самасьвядомасьці. На заканчэньне чацьвертага году навучаньня кіраўнік інтэрнату а. Аляксандр Надсан сьцьвярджаў: «Сёньня школа можа пахваліцца вучнямі, якія раней ня ведалі беларускай мовы, а цяпер ня толькі пачынаюць свабодна гаварыць па-беларуску, але і чуюцца беларусамі»⁶⁷. На гэта працавала ўся створаная ў школе атмасфэра.

Вольны час вучні школы Сьв. Кірылы Тураўскага выкарыстоўвалі па-рознаму, як звычайныя дзеці: гулялі ў валејбол, канструявалі радыёпрымачы ці аглядалі старыя лёнданскія муры⁶⁸. Прыцягвалі маладых беларусаў і адмыслова створаныя гурткі: працавала драматычная майстэрня, утварыўся свой хор і аркестар. У выніку вялікае месца ў жыцьці вучняў стала займаць мастацкая самадзейнасьць. Яны рэгулярна

ўласнымі сіламі арганізоўвалі імпрэзы з розных нагодаў, а таксама своеасаблівыя справаздачныя канцэрты пры канцы кожнага навучальнага году. Найбольш цікавай і чаканай, відаць, заўсёды была ладжаная ў школе калядная ялінка, куды запрашалі дзяцей іншых беларусаў, што не вучыліся ў інтэрнаце. У праграму такога мерапрыемства абавязкова ўваходзіла прынагодная батлеечная пастаноўка (штораз з усё больш складанымі дэкарацыямі), выступы аркестру і хору, дэклімацыі, а таксама традыцыйны Дзед Мароз, якога, часта гралі самі вучні. Безумоўна, і Дзед Мароз заўсёды быў беларусам, часам ён пытаў кожнае дзіця, ці ўмее яно размаўляць па-беларуску, і калі ня ўмее, то да наступнага году патрабаваў, каб навучылася, інакш гразіўся больш не даваць падарункаў⁶⁹.

Летнія забавы вучняў у садзе Марыян Хаўз.

Традыцыйна сьвяткавалі вучні і Купальле са смажанай на вогнішчы ежай, пошукамі папараць-кветкі, сьпевамі, танцамі ды скокамі праз вогнішча⁷⁰. Сьвята было тым больш чаканым для вучняў, што адбывалася ў канцы навучальнага году.

Акрамя таго, маладыя артысты сталі пастаяннымі ўдзельнікамі «дарослых» нацыянальных імпрэзаў і рабілі значна больш разнастайнай мастацкую частку акадэміяў на 25 Сакавіка ці з нагоды Слуцкага паўстаньня.

Хутка выступленьні вучняў школы выйшлі за межы выключна беларускіх мерапрыемстваў. 1 сакавіка 1964 г. на запрашэньне апостальскага Таварыства сьв. Яна Златавуснага кіраўнік школы а. Аляксандар Надсан чытаў даклад і служыў Сьв. літургію у манастыры Ўнебаўззяця (*Assumption Convent*) у Лёндане. У часе набажэнства беларускія літургічныя напевы выконваў хор школы Сьв. Кірылы. Гэта быў першы выступ маладых беларусаў па-за межамі беларускай грамады⁷¹.

З часам вучні сталі выяжджаць з выступамі у іншыя раёны Лёндану і за яго межы, выступалі ў Грынвічы (*Greenwich*), Хатфілдзе (*Hatfield*), Міл Хіле (*Mill Hill*) і іншых месцах. 1 лістапада 1968 г. на запрашэньне Міжнароднага клюбу ў Стывэнэдз вучні беларускай школы Сьв. Кірылы далі канцэрт беларускай песьні і музыкі. У выкананьні аркестру і акардэёну гучалі беларускія рэлігійныя і народныя песьні, дэклімаваліся беларускія вершы ў перакладах англійскіх паэтаў, а вядучы апавядаў пра гістарычнае разьвіцьцё беларускай культуры. Кожны з прысутных на канцэрце атрымаў друкаваныя праграмы зь перакладамі беларускіх песьняў, зь весткамі пра паэтаў і кароткай інфармацыяй пра Беларусь. Арганізоўваў канцэрт жыхар гораду Стывэнэдз беларус Янка Пякарскі. Ён жа наладзіў у той самы дзень выста-

ву беларускіх тканінаў і вышыванак. Пра выступ беларускіх хлопцаў напісала мясцовая газета⁷².

Пазьней старэйшыя вучні, што ўжо сканчалі школу-інтэрнат, арганізавалі сваю музычную групу, якой далі назву «Сакавік». Марк Саўка-Міхальскі і Віктар Тур (гітары) і Міхась Цьвірка (труба) некалькі гадоў (1971—1972) выступалі на міжнародных канцэртах у Лёндане з сучаснай аранжыроўкай беларускіх народных музычных твораў. У такіх канцэртах бралі ўдзел таксама чэхі, літоўцы, латышы, эстонцы, сэрбы, румыны, грузіны, армяне, вугорцы, палякі, альбанцы і баўгары⁷³.

Такім чынам, вучні школы-інтэрнату імя Сьв. Кірылы Тураўскага адыгралі і ўласную ролю ў рэпрэзэнтацыі беларусаў у брытанскім грамадстве.

Экспедыцыі і адпачынак

Адмысловым клопатам кіраўніцтва школы была арганізацыя адпачынку вучняў. На лета яны пераважна раз'яжджаліся да сваіх бацькоў, аднак часам здараліся нагоды для сумеснага баўленьня часу і на канікулах. Так, у ліпені 1964 г. вучні школы на два тыдні выехалі ў Нямеччыну, былі ў Кёнігштайне. Іншым разам экспедыцыі ладзіліся і падчас школьнага году. Прыкладам, 30 кастрычніка 1965 г. вучні школы Сьв. Кірылы прыбылі на канікулы ў Рым, дзе цягам тыдню мелі багатую праграму. Сярод іншага прысутнічалі на рукапалажэньні ў дьяканы Робэрта Тамушанскага (31 кастрычніка), на аўдыенцыі ў сьв. айца (3 лістапада) разам з уладкаам Чаславам Сіповічам (вучні былі ў нацыянальных кашулях) і атрымалі блаславеньне і памятны мэдаль-знак для школы⁷⁴. У траўні 1967 г. вучні школы некалькі дзён правялі ў экспедыцыі па Бэльгіі, дзе наведалі Лювэн, Брусэль, Антвэрпэн, Бруге. Яшчэ ў Лювэне вучні прысутнічалі на сьвяточнай багаслужбе з нагоды 50-х угодкаў сьвятарства ўладыкі Баляслава Слосканса і выступалі на абедзе, ладжаным ва ўнівэрсытэце ў гонар юбіляра⁷⁵.

Хор школы Сьв. Кірылы і яго кіраўнік Гай Пікарда.

Хор школы Сьв. Кірылы.

Акрамя замежных экскурсіяў ладзіліся цікавыя вандроўкі і ў Брытаніі. Так, 25 лістапада 1967 г. школа Сьв. Кірылы наведала Брытанскі музэй, каб пабачыць арыгінальныя праскія і віленскія выданьні Францыска Скарыны, і іншыя беларускія старадрукі, выдадзеныя ў Вільні пры канцы XVI — у пачатку XVII стст. Акрамя таго тут можна было ўбачыць першае выданьне «Гапона» Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, «Нячысьціка»

Вучні школы Сьв. Кірылы ў часе вандроўкі ў Рым. 1965 г.

Аляксандра Рыпінскага, «Смыка Беларускага» Францішка Багушэвіча і інш. Усе гэтыя кнігі недаступныя для звычайных наведнікаў музэю, бо ня выстаўленыя ў адкрытай экспазыцыі, і экскурсія стала магчыма дзякуючы ветлівасьці кіраўніцтва ўстановы, асабліва супрацоўніка Славянскага аддзелу Т. Макараці⁷⁶.

Іншай цікавай практыкай цягам некалькіх гадоў сталі жнівеньскія канікулы

Вучні школы Сьв. Кірылы на вакацыях у маёнтку Обэрана Гербэрта.

вучняў школы, што праходзілі ў Сомэрсэце (Заходняя Англія) у маёнтку старшыні Англа-беларускага таварыства арыстакрата Обэрана Гербэрта. Па тры тыдні хлопцы пад наглядам Алены Міхалюк купаліся, вудзілі рыбу, ездзілі на мора і бралі ўдзел у паляваньні⁷⁷.

Падобныя мерапрыемствы былі і ўзнагародай для вучняў і добрай нагодай даўжэй пабыць у беларускамоўным асяродзьдзі, а таксама атрымаць новыя ўражаньні, пашырыць свой круггляд.

У той час, пакуль хлопцы выяжджалі на канікулы з інтэрнату, тут цягам некалькі гадоў запар ладзіліся «калёніі» (летнікі) для беларускіх дзяўчынак. Першы такі летнік адбыўся ў 1964 г. з ініцыятывы кіраўніка Беларускага юнацкага клюбу ў Брадфардзе Алеся Буты⁷⁸. Пазьней гэтая ініцыятыва рэалізоўвалася кіраўніцтвам школы Сьв. Кірылы яшчэ некалькі разоў. За той тыдзень, што дзяўчынкі праводзілі ў Лёндане, яны мелі экскурсіі «па беларускіх месцах», гулялі ў валејбол, бадмінтон

і кракет, ладзілі разьвітальнае вогнішча⁷⁹. Такім чынам, будынку школы-інтэрнату выкарыстоўваліся ня толькі для нацыянальнага ўзгадаваньня хлопцаў, але часам, хоць і эпизадычна, таксама для беларускіх дзяўчынак.

Вынікі працы школы і лёсы вучняў

Школа Сьв. Кірылы Тураўскага дзейнічала да 1976 г. і спыніла існаваньне празь фінансавыя складанасьці, а таксама недахоп настаўнікаў (большасьць папярэдніх сталі занадта старыя). За 15 гадоў існаваньня каля дзясяці вучняў здалі матуральныя экзамены па беларускай мове: Алесь Лошка (1966), Фрыдгальм Сянькоўскі (1967), Юрка Хахолка (1968), Эдвард Ёлш (1968), Марк Саўка-Міхальскі (1969), Алесь Міхалюк (1969), Мікола Смаль (1970). Віктар Тур (1971), Альгерд Абрамчык (1971), Віктар Міхалюк (1971) і іншыя. Да 1970 г. экзамены здавалі ў Лёнданскім унівэрсытэце, а пасля — у Лёнданскім Інстытуце лінгвістыкі. Усім, хто здаваў экзамены, давалі адмысловыя сэртыфікаты, копіі якіх захоўваліся ў школьным архіве як паказьнік посьпехаў вучняў. Ня ўсе жыхары інтэрнату даходзілі да здачы экзаменаў. Частка вучняў не паказвала дастаткова здольнасьцяў у навукх, іншыя былі ў школе занадта малы час.

Разам з тым, некаторыя вучні школы Сьв. Кірылы працягвалі навучаньне ва ўнівэрсытэтах. Так, Фрыдгальм Сянькоўскі ў 1969 г. паступіў у Лёнданскі ўнівэрсытэт, каб вывучаць фізыку, матэматыку і статыстыку. Празь некалькі гадоў у Інстытут славістыкі таго ж унівэрсытэту паступіў Марк Саўка-Міхальскі. Аднак клопат пра студэнтаў ня быў ужо ў кампэтэнцыі інтэрнату.

Паступова ў школе Сьв. Кірылы заставалася ўсё менш вучняў, хоць і студэнты на некаторы час заставаліся жыць у інтэрнаце (праўда, на іншых умовах) з мараю заснаваць тут беларускае студэнцкае таварыства. Апошнім вучнем беларускай школы стаў Эдвард Міхалюк, які пасля сканчэньня школы паступіў ва ўнівэрсытэт і атрымаў дыплём геоляга.

Надалей лёсы вучняў складваліся па-рознаму. Некалькі зь іх у 1979 г. яшчэ паўдзельнічалі ў спробе стварэньня ў Лёндане суполкі «Беларуская Моладзь». Сюды ўвайшлі Віктар Тур, Віктар Міхалюк, Надзея Шпігановіч, Марыя Дзейка, Марк Сянкевіч. Маладыя беларусы наладзілі у чэрвені 1979 г. адмысловае сьвяткаваньне Купальля. На жаль, суполка існавала вельмі нядоўга, праз жыцьцёвыя абставіны саміх яе ўдзельнікаў, якія, як і шмат хто з іншых вучняў школы-інтэрнату, разьехаліся далёка ад Лёндану.

Фрыдгальм Сянькоўскі.

Прыкладам, самы першы матурыст Алесь Лошка адразу ж па сканчэнні школы быў прызваны на службу ў нямецкую армію. Айцец Аляксандар Надсан згадаў, як празь некалькі гадоў той прыяжджаў зноў у Лёндан са сваім нямецкім сябрам і адмыслова, каб паказаць сваю адметнасць, размаўляў са сваімі былымі настаўнікамі толькі па-беларуску.

Адзін з самых здольных вучняў школы Сьв. Кірылы Марк Саўка-Міхальскі скончыў студыі ў Інстытуце славістыкі, атрымаў ступень магістра і збіраўся сур'эзна займацца навукай. Ён жыў у Лёндане, быў актыўным сябрам Лёнданскага аддзелу ЗБВБ, але жыццё яго трагічна абарвалася, у 1988 г. ён загінуў у аўтакатастрофе.

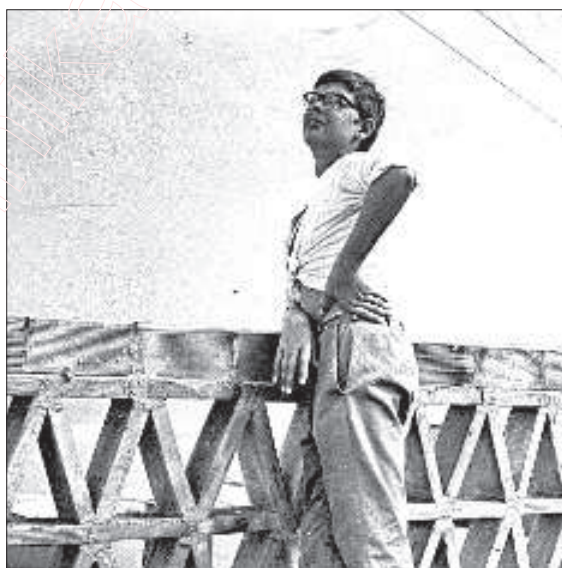
Яшчэ адзін доўгачасовы жыхар інтэрнату і адзін з самых першых вучняў Фрыдгальм Сянькоўскі празь нейкі час па сканчэнні ўнівэрсытэту перабраўся ў ЗША, дзе пасяліўся ў Філядэльфіі і даволі добра ўладкаваўся ў жыцці.

Добрай прыступкай для далейшага жыцця стаў інтэрнат для Міколы Смаля. Хлопчык, што рана застаўся без бацькоў, некаторы час нават жыў у жаночым манастыры, меў бы даволі цьмяныя жыццёвыя перспэктывы. Дзякуючы ж інтэрнату і таму, што ён быў афіцыйна ўзяты пад апеку а. Аляксандрам Надсанам, Мікола Смаль змог скончыць гімназію, атрымаць добрае выхаваньне. Пасля ён паехаў у Мюнхэн працаваць афіцыянтам і памочнікам у рэстаране, а празь некаторы час перабраўся ў Канаду, дзе адкрыў уласны рэстаран.

Раз'ехаліся па розных кутках сьвету і браты Міхалюкі. Аляксандр хутка па сканчэнні школы ўладкаваўся на працу ў прэстыжным банку ў Брытаніі, потым пераехаў па справах працы ў Паўднёвую

Алесь Лошка.

Марк Саўка-Міхальскі.

Мікола Смаль.

Афрыку, дзе зрабіў кар’еру і жыве да сёння ў Кейптаўне. Эдвард па атрыманьні дыплёму геолёга працаваў па спэцыяльнасьці ў Паўднёвай Афрыцы. Цяпер жыве і працуе ў Шатляндзі, зьяўляецца сябрам ЗБВБ. Толькі Віктар Міхалюк застаўся ў Брытаніі. Першыя некалькі гадоў пасля сканчэньня інтэрнату ён жыў з бацькамі ў Лёндане, потым разам з жонкай Надзеяй Шпігановіч перабраўся у Манчэстэр, дзе амаль адразу ж пераняў кіраўніцтва мясцовым аддзелам ЗБВБ і Беларускай домам. На жаль, ён стаўся фактычна адзіным маладым беларусам у гэтым асяродку і ня меў сілаў аднаасобна працягваць яго дзейнасьць. Тым ня менш, і ў пачатку XXI ст. ён і яго сям’я заставаліся пастаяннымі прыхаджанамі беларускай царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры, а разам з жонкай Віктар Міхалюк і сёння зьяўляецца сябрам ЗБВБ.

Зь некаторымі вучнямі школы даволі хутка па разьвітаньні быў страчаны кантакт. Іншыя і да сёння пішуць ці тэлефануюць свайму былому настаўніку і дырэктару школы а. Аляксандру Надсану. На жаль, вельмі мала выпускнікоў інтэрнату змаглі не згубіцца для беларускай справы. Некаторыя, як Алесь Міхалюк, Фрыдгальм Сянькоўскі або Мікола Смаль, проста апынуліся ў такіх месцах, дзе не было іншых беларусаў. Фактычна страчанымі для беларускасьці аказаліся сыны беларускага дзеяча Юрыя Хахолкі Юрка і Антон дый іншыя дзеці брытанскіх беларусаў, што вучыліся ў інтэрнаце. Праўда, у пачатку працы Камітэту дапамогі ахвярам радыяцый айцу Аляксандру шмат дапамаглі Эдвард Ўолш, Эдвард Міхалюк, Язэп Мошчык. Па сутнасьці ж толькі два браты Міхалюкі ды яшчэ Віктар Тур, што зьехаў у ЗША і стаў актыўным дзеячам беларускага жыцьця ў гэтай краіне, надоўга засталіся ў коле прыцягненьня беларускай дыяспары.

Паказальна і тое, што ніводны з вучняў школы Сьв. Кірылы не абраў для сябе сьвятарскую кар’еру, на што, верагодна, таемна спадзяваліся стваральнікі інтэрнату. Тым ня менш, сама гэтая ўстанова, яе гісторыя і вынікі дзейнасьці маюць вялікае значэньне для гісторыі беларускай дыяспары ня толькі Брытаніі. Школа Сьв. Кірылы была ўнікальным праектам, які ня меў аналягаў у беларускіх асяродках іншых краінаў і таму справакаваў дадатковую цікавасьць да сябе. Верагодна, рэалізаваць яго сапраўды магчыма было толькі пры наяўнасьці добрай падтрымкі з па-за межаў дыяспары, у дадзеным выпадку сваю ролю адыграла дапамога структураў каталіцкай царквы. Для такой невялікай грамады ў замежжы, як беларуская, гэта быў адзіны шлях для стварэньня ўласнай адукацыйнай установы. І ўлічваючы значную расьцярушанасьць беларусаў па сьвеце, нават тое, што хоць невялікая частка вучняў, народжаных ўжо на эміграцыі, па сканчэньні школы размаўлялі па-беларуску і захавалі сувязь зь беларускімі асяродкамі, зьяўляецца пэўным станоўчым вынікам усяго гэтага праекту.

Лёс будынку і іншыя студэнты

Пасля сканчэньня працы школы-інтэрнату імя Сьв. Кірылы яе будынкi сталі актыўна выкарыстоўваць студэнты, што навучаліся ў Лёндане. Сярод такіх жыхароў

была пэўная колькасць беларусаў з Польшчы: Юры Гапанюк (Падляшша), Люцына Александровіч (Беласток), Базыль Садоўскі (Беласток), Яўген Томчук (Беласток) і іншыя. Некаторы час жылі ў доме Сьв. Кірыла і студэнты зь іншых месцаў: Джон Мултры (Вялікабрытанія), Кірыл Моэгрэ (Нямеччына), Тэрэза Савіцкі (Вэлінгтан, Новая Зэляндія)⁸⁰. Усе яны карысталіся гасціннасьцю айца Аляксандра Надсана, які ў выніку не пачуваўся адзінокім, застаўшыся амаль адзін на чатыры будынкі Рэлігійна-грамадзкага цэнтру ў Фінчлі.

Акрамя таго ў доме Сьв. Кірылы доўгі час захоўвалася каталіцкая капліца, дзе часам служыў а. Фэлікс Журня. А пасля 1978 г. яна яшчэ выкарыстоўвалася і як капліца Славацкай каталіцкай місіі на чале з а. Ёжэфам Бабічам.

Ад пачатку 1990-х у доме Сьв. Кірылы сталі спыняцца студэнты і іншая моладзь з Беларусі: Уладзімір Селядцоў, Караліна Мацкевіч (Каталіцкі ўнівэрсытэт, Парыж) Ірына Дубянецкая (Каталіцкі ўнівэрсытэт, Лювэн). Зьміцер Беленькі (Місіянерскі інстытут у Міл Хіл), Ігар Лабацэвіч (Місіянерскі інстытут), Ігар Іваноў, Юлія Баўдзей (Каталіцкі ўнівэрсытэт, Лювэн), Сяргей Стасевіч (Грэцкая калегія, Рым), Павал Шаўцоў, Мікола Пачкаеў (Дарвін коледж, Кембрыдж), Алесь Гвозд, Наталья Крывадубская, Андрэй Вышадок, Кірыл Невяроўскі (Грэцкая калегія, Рым) і іншыя⁸¹. Шмат хто са згаданых асобаў стаў актыўным удзельнікам беларускага жыцця ў Брытаніі, сябрам ЗБВБ, Англа-беларускага таварыства, вернікам Беларускай каталіцкай місіі ўсходняга абраду. Яны спрычыніліся да ажыўленьня дзейнасьці беларускай грамады, займаліся выданьнем пэрыёдыкаў, стварэньнем сайтаў згаданых арганізацый, бралі і бяруць удзел у правядзеньні разнастайных беларускіх мерапрыемстваў, пераймаюць па сябе кіраўніцтва беларускім жыцьцём у Брытаніі.

Такім чынам, своеасаблівы студэнцкі цэнтар, які ўтварыўся на месцы былой школы Сьв. Кірылы Тураўскага ў Лёндане, стаў важнай і неад'емнай часткай гісторыі і сучаснасьці беларускай грамады ў Брытаніі, адным з фактараў яе абнаўленьня. Празь фінансавыя складанасьці Місіі ў 2007 г. айцу Аляксандру давялося прадаць дом Сьв. Кірыла, той самы першы школьны будынак, дзе пазьней знаходзілі прытулак студэнты і госьці асяродку. Гэты крок стаў неабходным для ўтрыманьня пазасталых будынкаў: Марыян Хаўз, дому Сьв. Пятра і бібліятэкі. Такім чынам, гісторыя школы і студэнцкага асяродку на сёньня скончылася, аднак да гэтай важнай старонкі беларускага жыцця ў Брытаніі яшчэ, верагодна, неаднойчы будуць зьвяртацца дасьледнікі.

¹ Bielaruskaja Biblijateka i Archiu im. Fr. Skaryny // Kamunikat ZBVB. №5. 10.06.1949.

² Biblijateka ZBVB // Kamunikat ZBVB. №3/52.

³ Сіповіч Ч. а. Абвестка // Бацькаўшчына. №9(239). 1955.

⁴ Picarda G. The Francis Skaryna Byelorussian Library and Museum. London, 1971. P. 4—5.

- ⁵ Лаўрык Ю. Беларускія кніжныя пазнакі ў зборах Бібліятэкі імя Ф. Скарыны ў Лёндане. Лёндан: Беларуская бібліятэка імя Ф. Скарыны, 2001. С. 14, 21.
- ⁶ Беларускі Музей у Лёндане // Камунікат ЗБВБ. №2/67.
- ⁷ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус. Менск, 2004. С. 195.
- ⁸ [Абвестка] // Божым Шляхам. №6(117). 1969. С. 14.
- ⁹ Беларуская Бібліятэка ў Лёндане мае свой дом // Божым Шляхам. №2(119). 1970. С. 12.
- ¹⁰ List of Benefactors // Picarda G. The Francis Skaryna Byelorussian Library and Museum. London, 1971. P. 11.
- ¹¹ Беларуская Бібліятэка й Музей Францішка Скарыны ў Лёндане // Беларус. №170. 1971.
- ¹² Беларуская Бібліятэка й Музей Францішка Скарыны ў Лёндане...
- ¹³ Picarda G. The Francis Skaryna Byelorussian Library and Museum...
- ¹⁴ Д. Беларуская Бібліятэка і Музей імя Францішка Скарыны — адчыненыя // Божым Шляхам. №3(126). 1971. С. 1—7.
- ¹⁵ Беларуская Бібліятэка і Музей імя Францішка Скарыны ў Лёндане зарэгістраваныя як харытатывная ўстанова // Божым Шляхам. №151. 1980. С. 15—16.
- ¹⁶ Dingley J. The Francis Skaryna Byelorussian Library and Museum. London, 1991. P. 2—3.
- ¹⁷ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 197.
- ¹⁸ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 197.
- ¹⁹ Кніжныя рэдкасьці ў Беларускай Бібліятэцы // Божым Шляхам. №2(130). 1972. С. 15.
- ²⁰ Надсан А. а. За два гады (Крыху пра Бібліятэку і Музей імя Францішка Скарыны ў Лёндане) // Божым Шляхам. №2(136). 1973. С. 10—13.
- ²¹ Купля з ліцытацыі беларускіх старадрукаў // Божым Шляхам. №3—4(145—146). 1975. С. 25; Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 197.
- ²² Грыцкевіч А. Зборы Беларускай бібліятэкі імя Францішка Скарыны ў Лондане // Кантакты і дыялогі. №9(33). 1998. С. 11—13.
- ²³ Лаўрык Ю. Беларускія кніжныя пазнакі ў зборах Бібліятэкі імя Ф. Скарыны ў Лёндане... С. 43—44.
- ²⁴ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 197.
- ²⁵ Лаўрык Ю. Беларускія кніжныя пазнакі ў зборах Бібліятэкі імя Ф. Скарыны ў Лёндане... С. 50.
- ²⁶ Надсан А. а. За два гады (Крыху пра Бібліятэку і музей імя Францішка Скарыны ў Лёндане)...
- ²⁷ Надсан А. а. За два гады (Крыху пра Бібліятэку і музей імя Францішка Скарыны ў Лёндане)...
- ²⁸ Д. Беларуская Бібліятэка і Музей імя Францішка Скарыны — адчыненыя...
- ²⁹ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 198.
- ³⁰ Надсон А. а., Пікарда Г. Фонд Беларускай Бібліятэкі // Беларус. №294—295. 1981.
- ³¹ List of major benefactors of the Francis Skaryna Belarusian Library and Museum in London (1969—1991). Захоўваецца ў архіве Бібліятэкі імя Ф. Скарыны ў Лёндане.
- ³² Выстаўка Скарыны ў Лёндане // Божым Шляхам. №6(105). 1967. С. 13; Скарынаўская выстава // Камунікат ЗБВБ. №64. 18.12.1967; Беларус. №130. 1968.
- ³³ Новая выстаўка ў Беларускай Музеі // Божым Шляхам. №2(107). 1968. С. 13; Хільчук У. 50-ыя ўгодкі 25 Сакавіка ў Лёндане // Беларус. №133. 1968; Божым Шляхам. №3(108). 1968. С. 20.
- ³⁴ Беларуская выстаўка // Божым Шляхам. №5—6(133—134). 1972. С. 16; Беларуская выстаўка ў Лёндане // Беларус. №186. 1972.
- ³⁵ Picarda G. The Francis Skaryna Byelorussian Library and Museum... P. 7.

- ³⁶ Кіпель З. Брытанскія сустрэчы // Беларус. №373. 1990.
- ³⁷ Вялікі й цікавы артыкул пра беларускага першадрукара... // Беларус. №186. 1972.
- ³⁸ Надсан А. а. Пяць гадоў Бібліятэкі імя Францішка Скарыны // Божым Шляхам. №1—2(147—148). 1976. С. 13—15.
- ³⁹ Купала-Коласаўскія ўрачыстасці // Беларус. №308—309. 1983.
- ⁴⁰ Акула К. Скарынаведная канферэнцыя // Беларус. №328. 1986.
- ⁴¹ Лёндан (Англія) // Вёсьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства. №2(5). 1988. С. 6—7.
- ⁴² Роля беларускай дыяспары ў захаваньні і разьвіцьці беларускай культуры. Матэрыялы міжнароднай канферэнцыі. (Лёндан 29—30 верасьня 2001 году). Менск, 2004.
- ⁴³ Тэкст быў факсымільна выдадзены біскупам Чаславам Сіповічам: The Pontifical Liturgy of Saint John Chrysostom: A manuscript of the 17th century in the Slavonic text and Latin translation / Edited with explanatory liturgical notes by Ceslaus Sipovici. London: The Francis Skaryna Byelorussian Library and Museum, 1978. — 205 p.
- ⁴⁴ Ліст а. Аляксандра Надсана да біскупа Часлава Сіповіча ад 01.07.1969. Захоўваецца ў архіве Беларускай Бібліятэкі імя Ф. Скарыны ў Лёндане.
- ⁴⁵ Выдрукавана ў: Запісы БІНІМ. №24. Нью-Ёрк, 1999. С. 5—87.
- ⁴⁶ Сьпіс рэчаў Віктара Астроўскага перададзеных яго жонкай у Беларускаю Бібліятэку і Музей (1975 г.). Захоўваецца ў архіве Бібліятэкі імя Ф. Скарыны ў Лёндане.
- ⁴⁷ А. Н. Пяць гадоў школы сьв. Кірыла // Божым Шляхам. №1(100). 1967. С. 2—5.
- ⁴⁸ Надсан А. Біскуп Чэслаў Сіповіч... С. 159.
- ⁴⁹ Кіраўніцтва інтэрнату. Школа-інтэрнат для Беларусаў хлапцоў // Бацькаўшчына. №8(543). 1961.
- ⁵⁰ Кіраўніцтва інтэрнату. Школа-інтэрнат для Беларусаў хлапцоў...
- ⁵¹ А.Н. Пяць гадоў школы сьв. Кірыла...
- ⁵² А.Н. Пяць гадоў школы сьв. Кірыла...
- ⁵³ Успаміны Лёлі Міхалюк, запісаныя ў Манчэстэры ў жніўні 2005 г. Захоўваюцца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ⁵⁴ Picarda G. St Cyril's House, Finchley // Belarusian Chronicle. №18. 2001. P. 24—32.
- ⁵⁵ Успаміны а. Аляксандра Надсана, запісаныя ў Лёндане ў верасьні 2005 г. Запіс захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.
- ⁵⁶ А.Н. Пяць гадоў школы сьв. Кірыла...
- ⁵⁷ Picarda G. St Cyril's House, Finchley...
- ⁵⁸ Высьвячэньне іконы Сьв. Кірылы Тураўскага // Божым Шляхам. №3(90). 1965. С. 12.
- ⁵⁹ А.Н. Пяць гадоў школы сьв. Кірыла...
- ⁶⁰ Камунікат да ўсяго беларускага грамадзянства ў справе зборкі грошай на Фонд разбудовы школы Сьв. Кірылы Тураўскага ў Лёндане // Божым Шляхам. №5(92). 1965. С. 2—3.
- ⁶¹ Фонд разбудовы школы сьв. Кірылы Тураўскага ў Лёндане [Абвестка] // Божым Шляхам. №3(90). 1965. С. 14.
- ⁶² Камунікат да ўсяго беларускага грамадзянства...
- ⁶³ Picarda G. St Cyril's House, Finchley...
- ⁶⁴ Picarda G. St Cyril's House, Finchley...
- ⁶⁵ Посьпехі вучняў школы Сьв. Кірыла // Божым Шляхам. №6(99). 1966. С. 14.
- ⁶⁶ З жыцьця школы Сьв. Кірыла // Божым Шляхам. №4(91). 1965. С. 17—18.
- ⁶⁷ З жыцьця школы Сьв. Кірыла...
- ⁶⁸ Надсан А.а. Школа Сьв. Кірыла Тураўскага ў Лёндане // Божым Шляхам. №82. 1964. С. 20.
- ⁶⁹ Ялінка ў школе Сьв. Кірыла // Божым Шляхам. №1(94). 1966. С. 18.

- ⁷⁰ З жыцця школы Сьв. Кірыла // Божым Шляхам. №4(91). 1965. С. 17; З жыцця школы Сьв. Кірыла // Божым Шляхам. №4(97). 1966. С. 19 і інш.
- ⁷¹ Урачыстая Літургія ў Лёндане // Божым Шляхам. №84. 1964. С. 21.
- ⁷² Канцэрт у Стывэнэдж // Божым Шляхам. №6(111). 1968. С. 19—20; Беларускі канцэрт // Камунікат ЗБВБ. №67. 12.12.1968.
- ⁷³ Міжнародны канцэрт // Божым Шляхам. №1(129). 1972. С. 17; Міжнародны канцэрт // Божым Шляхам. №1(135). 1973. С. 16.
- ⁷⁴ Незабыўныя дні // Божым Шляхам. №6(93). 1965. С. 15—17.
- ⁷⁵ Юбілей уладыкі Слоскана // Божым Шляхам. №4(103). 1967. С. 10; Экскурсія ў Бэльгію // Божым Шляхам. №4(103). 1967. С. 10.
- ⁷⁶ Экскурсія ў Брытанскі Музэй // Божым Шляхам. №1(106). 1968. С. 14.
- ⁷⁷ Летнія канікулы вучняў школы Сьв. Кірыла // Божым Шляхам. №5(110). 1968. С.13; Вучнёўскія канікулы // Божым Шляхам. №5(116). 1969. С. 19.
- ⁷⁸ Летняя калёнія для беларускіх дзяцей у Лёндане // Божым Шляхам. №.86. 1964. С. 14—15.
- ⁷⁹ Калёнія для беларускіх дзяцей // Божым Шляхам. №5(104). 1967. С. 20.
- ⁸⁰ Picarda G. St Cyril`s House, Finchley...
- ⁸¹ Picarda G. St Cyril`s House, Finchley...

Частка 7.

БРЫТАНЦЫ Ў БЕЛАРУСКІМ ЖЫЦЦІ

Англа-беларускае таварыства

Брытанскае грамадства абыхава ставілася да імігрантаў ды мала цікавілася іх культурнымі адметнасцямі. Але самі «новыя брытанцы» паваяеннай палітычнай эміграцыі імкнуліся захаваць сваю ўнікальнасць у мясцовым шматнацыянальным моры і рэпрэзэнтаваць нацыянальныя інтарэсы. Гэтаму спрыялі тыя непасрэдныя кантакты, што наладжвалі арганізацыі ці асобныя дзеячы. Сябры ЗБВБ і іншых беларускіх суполак, як і астатнія імігранты, імкнуліся зацікавіць карэнных брытанцаў сваёй гістарычнай і культурнай адметнасцю. Часам гэта ўдавалася. Прыязная да беларусаў Брэдфарду англічанка Элізабэт Проктэр дала беспрацэнтную пазыку на набыццё Беларускага дому. Былі і іншыя звычайныя брытанцы, што бескарысьліва дапамагалі беларусам і іх сем'ям.

Але для шырэйшай рэпрэзэнтацыі беларускіх інтарэсаў у грамадстве былі неабходныя кантакты і на больш высокім узроўні: навуковым і палітычным. Ва ўмовах «халоднай вайны» пэўныя колы брытанцаў зацікавіліся тымі, у дачыненні да каго сталі ўжываць тэрмін «паняволеныя народы». Вынікам гэтага брытанскага інтарэсу для беларусаў стала стварэнне адмысловай арганізацыі: Англа-беларускага таварыства.

Стварэнне арганізацыі і першы перыяд яе дзейнасці

Стварэнне асобнай арганізацыі, сябрамі якой маглі быць і беларусы, і брытанцы, было вынікам тых кантактаў, якія ў пачатку 1950-х здолела займець ЗБВБ. Менавіта таму Англа-беларускае таварыства першапачаткова існавала пры Згуртаванні, ладзячы супольныя мерапрыемствы.

Таварыства было заснаванае 16 сакавіка 1954 г. для пашырэння цікавасці да Беларусі і беларусаў у брытанскім грамадстве. Сярод брытанцаў, што першапачаткова ўвайшлі ў арганізацыю, было найбольш асобаў з вышэйшых грамадска-палітычных колаў: лідэры палітычных партый, сябры парламэнту. Для іх удзел у Англа-беларускім таварыстве быў своеасаблівым працягам палітычнай дзейнасці. Яны шчыра цікавіліся беларусамі, як іншыя украінцамі ці палякамі і г.д. як прадстаўнікамі «паняволенага СССР народу», абарону інтарэсаў якога можна выкарыстоўваць у сваёй палітычнай антысавецкай дзейнасці. Незалежніцкія памкненні беларускай паваяеннай эміграцыі былі з гэтага гледзішча сымпатычныя тым паасобным брытанскім палітыкам, што сталі на чале АБТ.

У арганізацыі ад самага пачатку былі два ўзроўні кіраўніцтва. Першы — прадстаўнічы: прэзідэнт, віцэ-прэзідэнты — гэта былі звычайна брытанцы высокіх

пасадаў, якія давалі Таварыству сваё імя і сувязі; другі — працоўны: старшыня, віцэ-старшыні, сакратар, скарбнік — гэта былі тыя асобы, што займаліся канкрэтнай працай па арганізацыі мерапрыемстваў¹.

Першым прэзідэнтам арганізацыі стаў сэр Дэвід Ормсбі-Гор.

Дэвід Ормсбі-Гор (*William David Ormsby-Gore*), пяты барон Гарлек (1918—1985). Палітычны дзеяч, дыпламат, сябра Кансэрватыўнай партыі. Ён быў прапраўнукам брытанскага прэм'ера Робэрта Гаскойн-Сэсіла (1895—1902). У 1950—1961 гг. — дэпутат Парлямэнту, а ў 1961—1965 гг. — амбасадар у ЗША. Дэвід Ормсбі-Гор быў блізка знаёмы зь сямействам Кенэдзі, часта бываў у Белым доме, у некаторых справах выступаў нават як дарадца амэрыканскага прэзідэнта. Прынамсі, ёсьць звесткі, што ён адыграў пэўную ролю ў вядомым Карыбскім крызісе. Ва ўзросьце 66 гадоў Дэвід Ормсбі-Гор загінуў у аўтакатастрофе¹. Ён быў вельмі шанаваны брытанскімі беларусамі і як першы прэзідэнт Англа-беларускага таварыства, і як далейшы яго шматгадовы сябра, і як чалавек, які спрычыніўся да арганізацыі выступу прэзідэнта Рады БНР Міколы Абрамчыка ў брытанскім Парлямэнце ў 1956 г.

Віцэ-прэзідэнтам арганізацыі доўгі час была Фрэнсіс Ўорд (*Frances Ward*), лэдзі Фіпс (*Phipps*) — арыстакратка, маці шасьці дзяцей, жонка вядомага дыпламата, амбасадара ў Нямеччыне (1933—1937) і Францыі (1937—1939) Эрыка Фіпса (*Eric Clare Edmund Phipps*, 1875—1945).

Яшчэ адной жанчынай у кіраўніцтве АБТ стала Кэтрын Макмілан (*Katharine Macmillan*, нар. 1921)¹¹. Яна ў 1968 г. была абраная віцэ-старшынёй Кансэрватыўнай партыі. Кэтрын Макмілан доўгі час (да 1974 г.) была віцэ-прэзідэнтам АБТ, а пасля сьмерці брата, лорда Гарлека, стала прэзідэнтам арганізацыі.

Сярод кіраўнікоў арганізацыі (на пасадзе віцэ-старшыні, а пазьней аднаго зь віцэ-прэзідэнтаў) была Морын Канстан-

Лэдзі Фіпс.

¹ У Дэвіда Ормсбі-Гора было пяцёра дзяцей. Сярод іх — дачка Эліс, якая цягам пяці гадоў ад 1969 г. была заручаная і жыла разам зь вядомым музыкам Эрыкам Клэптанам. Іншая дачка — Джэйн — доўгі час у 1960-х сустракалася зь Мікам Джагерам, і ёсьць меркаваньне, што песьня групы *Rolling Stones* «*Lady Jane*» прысьвечаная менавіта ёй.

¹¹ Сястра Дэвіда Ормсбі-Гора і жонка Морыса Макмілана (*Maurice Victor Macmillan*, 1921—1984), сына прэм'ер-міністра Гаральда Макмілана.

цыя Гінэс (*Maureen Constance Guinness*), па першым мужу маркіза Дзюфэрын і Ава (*Dufferin and Ava*).

Але ўсё гэта былі хутчэй сымбалічныя асобы для Таварыства, якія давалі арганізацыі сваё імя і сувязі.

Пасаду ж дзейнага старшыні Англа-беларускага таварыства доўгі час займаў Обэран Гербэрт, і менавіта ён доўгі час быў натхняльнікам і практычным рэалізатарам многіх праектаў.

Обэран Гербэрт (*Auberon Herbert*, 1922—1974) паходзіў з арыстакратычнай сям'і, быў сынам вядомага брытанскага дыплямата, падарожніка і «хроснага бацькі альбанскай незалежнасьці» Обры Гербэрта (*Aubrey Nigel Henry Molyneux Herbert*, 1880—1923) і ўнукам палітычнага дзеяча і лідэра кансэрватыўнай партыі Брытаніі Генры Гербэрта (*Henry Howard Molyneux Herbert*, 1831—1890). Обэран Гербэрт вучыўся ў Оксфардзе (1940—1942). Пасьля няўдалых спробаў трапіць у брытанскую, французскую або нідэрляндзкую армію з прычыны праблемаў са здароўем ён нарэшце паступіў у Польскую армію, у якой і служыў да канца вайны. Быў удзельнікам Нармандзкай кампаніі. Ад гэтага часу займае добрыя стасункі з палякамі, а таксама зь беларусамі і ўкраінцамі, што ваявалі ў польскім войску, стаў цікавіцца ўсходнеэўрапейскім пытаньнем. У паваенны час ён шмат дапамагаў уцекачам з Усходняй Эўропы, наладзіў сувязі і стаў прадстаўніком інтарэсаў іх нацыянальных групаў у найвышэйшых колах Брытаніі. Памеры пакінутай ім пасьля сьмерці спадчыны складалі болей за 900 тысяч фунтаў.

Гэты чалавек валодаў шасьцю мовамі, у тым ліку хутка навучыўся размаўляць па-беларуску^{III}. Разам з Паўлам Наварам ён быў ініцыятарам стварэньня Англа-беларускага таварыства і доўгія часы актыўна падтрымліваў і скіроўваў яго дзейнасьць. Обэран Гербэрт любіў называць беларусаў «*найбольшымі англічанамі з усіх усходнеэўрапейцаў*»².

Обэран Гербэрт.

^{III} Обэрану Гербэрту была прысьвечаная адмысловая выдадзёная пасьля ягонай сьмерці кніга ўспамінаў: *Auberon Herbert. A composite portrait edited by John Jolliffe*. 1976. — 79 p.

Дзякуючы пералічаным асобам беларусы атрымалі магчымасць быць прынятымі і ўспрынятымі на самым высокім узроўні. Першы пэрыяд дзейнасці АБТ пераважаў і вызначаўся рэгулярнымі гучнымі прыняццямі з нагоды гадавінаў 25 Сакавіка, што ладзіліся для найвышэйшых палітычных і грамадзкіх колаў Брытаніі ад імя прадстаўнічых сябраў арганізацыі.

Першым мерапрыемствам Англа-беларускага таварыства, арганізаваным супольна з ЗБВБ, стала сьвяткаваньне ўгодкаў БНР у 1954 г. 26 сакавіка было наладжана адмысловае прыняццё ў Браўнс-гатэлі (*Brown's Hotel*), на якім прысутнічала каля сотні гасцей розных нацыянальнасьцяў. Сярод іх: тры генэралы: Марцін (карэспандэнт на карэйскай вайне *Daily Telegraph*), Станіслаў Капаньскі і Леў Прхаля, некалькі ніжэйшых вайскоўцаў, прадстаўнікі брытанскай арыстакратыі, госьці з МЗС, прадстаўнікі ўрадаў на выгнаньні, духавенства. На імпрэзе выступалі Барыс Рагуля і Обэран Гербэрт, які заклікаў падтрымаць новапаўсталае АБТ. Зацемку аб сьвяткаваньні змясьціла *Daily Telegraph* (27.03.1954). Увечары таго ж дня ў адным з памяшканьняў у Фінчлі адбыўся беларускі канцэрт з удзелам Студэнцкага хору зь Лювэну.

27 сакавіка 1954 г. вялікі канцэрт таго ж хору з аналягічнай праграмай адбыўся ў Вэстмінстэрскай катэдральнай залі. На ім прысутнічала каля 800 чалавек: прыехалі беларусы з Кембрыджу, Манчэстэру і Брадфарду, былі таксама кіраўнік каталіцкага касьцёлу ў Брытаніі кардынал Бэрнард Грыфін^{IV}, арыстакратыя, вайскоўцы, сьвятарства. Сярод прысутных было нямала знаўцаў мастацтва, і яны высока ацанілі выступ хору. Але сапраўднай сэнсацыяй вечару стаў голас Пётры Конюха, якога публіка выклікала на біс, а мясцовыя брытанскія газеты прыраўноўвалі да Шаляпіна³.

Першае мерапрыемства АБТ прыцягнула ўвагу брытанскага грамадства, у тым ліку і найвышэйшых колаў. У наступныя гады імпрэзы таксама мелі рэзананс. 31 сакавіка 1955 г. ангійскія сябры беларусаў ладзілі вялікае прыняццё з нагоды дня беларускай незалежнасьці ў лёнданскім Кавэндыш-гатэлі (*Cavendish Hotel*). Гаспадаром сьвята быў парлямэнтар і прэзыдэнт АБТ Дэвід Ормсьбі-Гор, які ад

Дэрэк Ёэбстэр прадстаўляе Лювэнскі студэнцкі хор. 1954 г.

^{IV} **Бэрнард Грыфін**, англ. *Bernard William Cardinal Griffin* (1899—1956) — ангійскі прэлат рыма-каталіцкай царквы, арцыбіскуп Вэстмінстэрскі ў 1943—1956 гг., ад 1946 г. — кардынал.

свайго імя запрашаў гасьцеў на прыняцьцё. У выніку сярод прысутных былі шэсьць дэпутатаў брытанскага Парлямэнту, прадстаўнікі прэсы і амаль ўсіх эміграцыйных урадаў у Лёндане. Прамаўлялі на прыняцьці Дэвід Ормсьбі-Гор, Обэран Гербэрт, а. Часлаў Сіповіч і прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык⁴.

У наступным годзе аналягічнае прыняцьцё з нагоды дня беларускай незалежнасьці было наладжанае дзякуючы прэзыдэнту АБТ у брытанскім парлямэнце. 7 траўня 1956 г. у дэкараванай беларускім сьцягам і гербам залі прысутнічалі прадстаўнікі 15 нацый, усяго больш за сотню чалавек, у тым ліку больш за дзесяць дэпутатаў ад розных партый: Х'ю Фрэзер (*Hugh Fraser*, 1918—1984), Х'ю Дэлэржы (*Hugh James Delargy*, 1908—1976), Джозэф Грымонд (*Joseph «Jo» Grimond*, 1913—1993), Джылбэрт Лонгдэн (*Gilbert James Morley Longden*, 1902—1997), палкоўнік Нэйл Маклеан (*Neil Loudon Desmond McLean*, 1918—1986), пляменьнік Энтані Ідэна Джон Ідэн (*John Benedict Eden, Baron Eden of Winton*, нар. 1925), Джон Бігз-Дэвісан (*John Alec Biggs-Davison*, 1918—1988), Пітэр Кірк (*Peter Michael Kirk*, 1928—1977), Пол Ёільямс (*Paul Glyn Williams*, 1922—2008), Рычард Брумман-Вайт (*Richard Charles Brooman-White*, 1912—1964). Былі і іншыя вядомыя людзі Брытаніі, прадстаўнікі прэсы *Times*, *Daily Telegraph* і *Tablet*, а таксама некалькіх нідэрляндзкіх газэт. Прысутнічалі таксама прадстаўнікі ўкраінцаў, палякаў, латышоў, эстонцаў, сэрбаў, славакаў, вугорцаў, італьянцаў, новазэляндцаў і ірляндцаў. Кульмінацыяй прыняцьця былі прамовы Дэвіда Ормсьбі-Гора і прэзыдэнта Міколы Абрамчыка, прысьвечаныя сучаснай міжнароднай сытуацыі і становішчу Беларусі. Абедзьве былі перадрукаваныя ў газэце «Бацькаўшчына», а аўтар прысьвечанага імпрэзе матэрыялу пры канцы адзначыў: «*Усе мы добра разумеем, што ў сьняжняшніх абставінах найбольш патрэбна, каб палітычныя і культурныя вяршыні сьвету нас разумелі, ды каб далі нам маральную падтрымку... Прыняцьцё ў брытанскім парлямэнце і было тэй сапраўднай маральнай падтрымкай на шляху змаганьня з камунізмам, на шляху змаганьня за волю й незалежнасьць Беларусі*»⁵. Гэтае рэзюмэ добра ілюстравала сутнасьць чаканьняў беларусаў у кантактах з прадстаўнікамі найвышэйшых колаў брытанскага грамадства і задачы АБТ.

У наступныя гады дзейнасьць арганізацыі найбольш праяўлялася ў аналягічных прынагодных прыняцьцях да дня незалежнасьці БНР. У 1957 г. такое мерапрыемства зноў ладзілася ў Кавэндыш-гатэлі. На ім з нагоды 10-годзьдзя дзейнасьці ЗБВБ быў падараваны каштоўны падарунак — керамічная «Пагоня» з надпісам «Жыве Беларусь!» Обэрану Гербэрту⁶. 25 сакавіка 1958 г. было арганізавана прыняцьцё ў доме лэдзі Фіпс. Урачыстасьць наведалі прадстаўнікі Парлямэнту, розных грамадзкіх арганізацый, прэсы больш за 50 чалавек⁷. Мерапрыемствы АБТ хоць і ладзіліся пры ўдзеле сябраў ЗБВБ, але праходзілі асобна. Аднак ужо ў 1959 г. абедзьве арганізацыі наладзілі супольнае прыняцьцё да чарговай гадавіны абвяшчэньня незалежнасьці Беларусі. Яно адбывалася ў Марыян Хаўз і адрозьнівалася тым, што гэтым разам брытанскія прыяцелі беларусаў былі ня толькі пасіўнымі гасьцямі сьвята, але і

непасрэднымі яго стваральнікамі. Так, зь перакладамі вершаў беларускіх паэтаў упершыню на падобным мерапрыемстве выступіла Вера Рыч⁸.

Вера Рыч (*Vera Rich*, 1936—2009).

Нарадзілася ў Лёндане. У 1953 г. трапіла на каталіцкую багаслужбу ўсходняга абраду ў капліцы Сьв. апосталаў Пятра і Паўла і з таго часу сур'ёзна зацікавілася беларусамі, разам з маці — Магдаленай Элсі Рыч — стала пастаяннай удзельніцай багаслужбаў. Доўгі час працавала журналісткай вядомага навукова-папулярнага часопіса *Nature*. Перад выхадам на пэнсію перайшла на працу ў часопіс *New Scientist*. Адначасова займалася перакладамі літаратурных твораў беларускіх, украінскіх, польскіх і іншых славянскіх аўтараў на англійскую мову. Заснавала літаратурны часопіс *Manifold*, на старонках якога друкаваліся яе пераклады

Вера Рыч.

твораў беларускіх аўтараў. Чытала лекцыі па славянскіх літаратурах у Бірмінгемскім універсітэце, аўтар некалькіх цікавых прац па беларусістыцы, адна зь якіх была прысьвечаная Максіму Багдановічу, іншая — беларускім элементам у скандынаўскіх сагах. Вынікі гэтых дасьледаваньняў друкаваліся на старонках *The Journal of Byelorussian Studies*⁹. Акрамя таго, Вера Рыч і яе маці сталі сябрамі лёнданскага аддзелу ЗБББ. У 1960 г. выйшла першая паэтычная кніга Веры Рыч — *Outlines* («Накіды»). У 1971 г. у Лёндане — зборнік беларускай паэзіі ў яе перакладзе *Like Water, Like Fire* («Як агонь, як вада»). Выданьне кнігі, што выйшла пад грыфам *UNESCO*, суправаджаў скандал. У выніку цэнзуры, ажыццёўленай прадстаўнікамі беларускай савецкай літаратуры, са зьместу зборніка былі выключаныя пераклады твораў беларускіх эміграцыйных паэтаў, а таксама некаторых «непажаданых» творцаў 1920-х гг., затое былі адмыслова ўключаныя пераклады сучасных савецкіх паэтаў. У такім выглядзе, праўда, з камэнтарамі і прадмовай Веры Рыч анталёгія беларускай паэзіі і пабачыла сьвет. Аднак убачыўшы яе ў продажы, Нацыянальная камісія па справах *UNESCO* БССР выступіла з пратэстам і патрабаваньнем знішчыць наклад выданьня. Асаблівую незадаволенасьць беларускіх савецкіх прадстаўнікоў выклікала зробленая дызайнэрам супэрвокладка кнігі з выявай «Пагоні». У выніку працяглых перамоваў дэлегатаў ад БССР з кіраўніцтвам міжнароднай арганізацыі было прынятае рашэньне надрукаваць для часткі накладу іншую супэрвокладку, дзе Пагоні ня будзе¹⁰.

Яшчэ адзін зборнік паэзіі Максіма Багдановіча, Алеся Гаруна ды Зьмітрака Бядулі ў перакладах Веры Рыч пад назвай *The Images Swarm Free* («Снуецца зданяў рой») пабачыў сьвет у Лёндане ў 1982 г. Гэта быў насамрэч дзевяцьмоўны зборнік з прад-

мовай Арнольда Макміліна, і ён выйшаў пад шыльдай Англа-беларускага таварыства, а грошы на выданьне дало ЗБВБ. Верагодна, змест кнігі склалі тыя пераклады, якія Вера Рыч прапаноўвала ўвазе гасьцей шэрагу беларускіх літаратурных вечароў, што рэгулярна ладзіліся ў Лёндане супольнымі намаганьнямі ЗБВБ, АБТ і Бібліятэкі імя Францыска Скарыны.

Варта зазначыць, што пачаткі такіх мерапрыемстваў палягаюць у тым самым сьвяткаваньні ўгодкаў абвяшчэньня незалежнасьці БНР, якое адбылося ў 1959 г. і дзе Вера Рыч выступала ўпершыню.

Затым імпэт да ладжаньня падобных англа-беларускіх мерапрыемстваў у «прадстаўнічых» брытанцаў АБТ зьменшыўся, таксама як і актыўнасьць усёй арганізацыі. Першы яе прэзыдэнт у 1961 г. зьехаў у якасьці амбасадара ў ЗША і ня мог падтрымліваць па-ранейшаму блізкія сувязі зь беларусамі. Таксама стала відавочнай неабходнасьць пэўнага пашырэньня формаў і зместу дзейнасьці арганізацыі. Прыватныя прыняцьці, ладжаньня на запросіны той ці іншай вядомай асобы, нават з нагоды беларускага сьвята, заставаліся найперш прыватнымі мерапрыемствамі, што зьбіралі вузкае кола людзей, няхай і вядомых у грамадстве (на адным з мерапрыемстваў прысутнічаў пісьменьнік Ян Флемінг¹¹). Прычым часта прысутныя мала ведалі пра нагоду сьвяткаваньняў ды нацыянальныя адметнасьці беларусаў. Таму такія прыняцьці ня мусілі быць адзінай формай дзейнасьці Англа-беларускага таварыства.

«Прадстаўнічыя» брытанцы і надалей пэрыядычна ладзілі прыняцьці з нагоды беларускіх падзеяў, як, прыкладам, віцэ-прэзыдэнт Кэтрын Макмілан 25 сакавіка 1965 г. Тут традыцыйна прысутнічалі прадстаўнікі дыпляматычнага корпусу (нямецкай, гішпанскай і французскай амбасадаў), англійская арыстакратыя, дэпутаты Парлямэнту, партыяў ураду і апазыцыі, шмат выдатных асобаў Брытаніі. Зь беларусаў былі уладыка Часлаў Сіповіч, мітрафорны пратаярэі Уладзіслаў Салавей^V, сям'я Бутрымовічаў. На наступны дзень зацемка пра мерапрыемства зьявілася на старонках *Times*¹². Аднак ад 1966 г. падобныя прыняцьці сталі ладзіцца з зусім іншай нагоды. Шмат што да гэтага часу зьмянілася і ў дзейнасьці Англа-беларускага таварыства. Перадусім яно стварыла новы Статут і дакладна акрэсьліла мэты і задачы далейшага існаваньня.

Статут і разьвіцьцё дзейнасьці Таварыства

У 1965 г. выйшаў новы Статут АБТ, разам зь якім быў апублікаваны агульны тэкст пра Беларусь, асаблівасьці яе гісторыі і культуры. У якасьці мэтаў дзейнасьці Таварыства былі пазначаныя: падтрымка, пашырэньне і ўмацаваньне сяброўства і ўзаемапаразуменьня паміж брытанцамі і беларусамі; садзеяньне і абарона інтарэсаў і дабрабыту беларусаў у гэтай краіне; пашырэньне, узаемаабмен і публікацыя разнастайных зьвестак пра беларусаў, іх радзіму, гісторыю і культуру; атрыманьне і

^V Уладзіслаў Салавей (1918—1974) — беларускі каталіцкі сьвятар, рэлігійны дзеяч на эміграцыі. Ад 1955 г. быў прызначаны візытатарам беларусаў-каталікоў у Заходняй Нямеччыне.

валоданьне грашовымі сродкамі, маёмасьцю і фондамі для забясьпечаньня вышэйзгаданых мэтаў; а таксама іншыя віды законнай дзейнасьці, што дазвалялі дасягнуць тых самых мэтаў.

Сябрам АБТ мог стаць любы чалавек, якога рэкамендавалі два іншыя ўдзельнікі арганізацыі, адзін зь якіх павінен быў падпісаць пісьмовае паручальніцтва. Пазьней на агульных сходзе сябраў шляхам галасаваньня прымалася рашэньне аб прыёме ў шэрагі Таварыства. Штогадовыя сяброўскія складкі складалі 10 шылінгаў. Новы сябра адразу аплачваў гэтую суму. Але сяброўскія складкі ніколі не пакрывалі цалкам выдаткі АБТ, фінансаваньне праектаў якога найчасьцей брала на сябе ЗБВБ.

Да 1965 г. у шэрагах АБТ было крыху болей за 20 сябраў. І ад 1960-х гг. ішоў паступовы рост колькасьці ўдзельнікаў. Да канца ХХ ст. ён перасягнуў паўсотні сябраў. Сярод сябраў Таварыства можна таксама згадаць выкладчыка Тэхнічнага каледжу Станіслава Савіцкага, што паходзіў зь Вялейкі, Анджэя Цеханавецкага^{VI} і іншых.

Да значнага пашырэння сяброўства і абсягаў дзейнасьці арганізацыі ад 1960-х гг. прывялі ня столькі зьмены ў Статуце, колькі прыход дзейных і зацікаўленых у беларусістыцы навукоўцаў і літаратараў: Гая Пікарды, Арнольда Макміліна, Джэймса Дынлі, Веры Рыч і іншых. Менавіта яны змаглі пераарыентаваць арганізацыю з выключна прадстаўнічай дзейнасьці ў навукова-асьветную. Яны сталі ініцыятарамі і арганізатарамі двух галоўных праектаў АБТ: выданьня англамоўнага беларусазнаўчага часопісу ды арганізацыі англамоўных курсаў лекцыяў па гісторыі і культуры Беларусі. Абодва праекты за некалькі дзесяцігодзьдзяў сваёй рэалізацыі стварылі АБТ вобраз сур'ёзнай асьветніцкай арганізацыі і судзейнічалі рэальнаму пашырэнню беларусістыкі ў сьвеце.

The Journal of Byelorussian Studies

Узьнікненьне ідэі выданьня англамоўнага часопісу беларусазнаўчай тэматыкі было натуральным вынікам тых мэтаў па пашырэнні інфармацыі пра беларусаў у брытанскім грамадзтве, што ставіла перад сабою АБТ. Аднак для рэалізацыі такога праекту патрэбныя былі значныя інтэлектуальныя і фінансавыя сродкі. Да сярэдзіны 1960-х і першыя, і другія былі знойдзеныя: аўтары — сярод зацікаўленых

^{VI} **Анджэй Цеханавецкі**, польск. *Andrzej Ciechanowiecki* (нар. 1924) — навуковец, беларусіст, грамадзка-культурны дзеяч, заснавальнік Фундацыі Цеханавецкіх у Варшаве. Нашчадак князёў Мсьціслаўскіх і Заслаўскіх. Нарадзіўся ў Варшаве ў сям'і дыплямата. Вывучаў гісторыю мастацтваў у Ягелёнскім унівэрсытэце ў Кракаве. У 1950 г. быў рэпрэсаваны, аднак пасля 1956 г. вызвалены і рэабілітаваны. У 1958 г. зьехаў з Польшчы. Вучыўся ў Нямеччыне, ЗША, Партугаліі, Брытаніі. У Цюбінгенскім унівэрсытэце абараніў дысэртацыю, прысьвечаную слонімскаму тэатру. Ад 1961 г. жыве ў Брытаніі. Вядзе шырокую грамадзка-дабрачынную дзейнасьць. Мае шэраг высокіх узнагародаў. Аўтар кнігі «Міхал Агінскі і яго «сядзіба музаў» у Слоніме» (нямецкамоўнае выданьне пабачыла сьвет у Кельне-Грацы ў 1961 г., беларускамоўны пераклад — у 1993 г. у Менску).

у беларусістыцы навукоўцаў, што сталі прыходзіць у Таварыства, сродкі — са створанага пры ЗБВБ Беларускага харытатыўнага фонду.

Першы нумар *The Journal of Byelorussian Studies* («Часопіс беларусаведы») выйшаў у 1965 г. Яго галоўным рэдактарам быў пазначаны Ігнат Аўсей, але ён ніякага дачынення да выдання ня меў, а быў толькі адным з «прадстаўнічых» беларусаў, якога рэальны стваральнік часопісу Гай Пікарда намагаўся далучыць да беларускай дзейнасці. Але намаганні аказаліся марныя.

Гай Пікарда (*Guy Reginald Pierre Picarda*, 1931—2007).

Нарадзіўся ў Лёндане ў сям’і брэтонца (Францыя) і брытанкі ірландзкага паходжання. Вучыўся ў Сарбоне ды Оксфардзе, атрымаў юрыдычную адукацыю і цягам дваццаці гадоў працаваў адвакатам у французскай амбасадзе ў Лёндане. Яшчэ ў дзяцінстве ў Парыжы зацікавіўся царкоўнымі сьпевамі і пазьней у Лёндане стаў сьпяваць у праваслаўным хоры ды зьбіраць царкоўную

Гай Пікарда.

музыку. Пазнаёміўся з а. Чаславам Сіповічам, а разам з тым і зь беларускай музыкой, культурай і гісторыяй і заняўся беларусістыкай. У канцы 1950-х адправіўся з экспэдыцыяй на Падляшша, дзе зьбіраў старажытныя беларускія царкоўныя сьпевы. Пазьней у Кіеве адшукаў і скапіяваў рукапісныя музычныя зборнікі XVI ст. — Супрасьельскага і Жыровіцкага ірмалагіёнаў. Вынікі сваёй дасьледніцкай працы ён публікаваў па-англійску і па-беларуску, у тым ліку і ў выглядзе «Беларускага царкоўнага сьпеўніка Сьв. Літургіі» (1979—1991, кн. 1—2), «Беларускага духоўнага сьпеўніка» (1989), навукова-папулярнага выдання «Царкоўная музыка на Беларусі 989 — 1995» (1995)¹³.

Гай Пікарда быў актыўным сябрам і доўгагадовым сакратаром АБТ. Ён дапамагаў у арганізацыі на працягу 30 гадоў беларусаведных лекцыяў, выданьні *The Journal of Byelorussian Studies*, стварэньні Беларускага музэю ў Лёндане і пашырэньні фондаў Бібліятэкі. Ён склаў першы даведнік пра Бібліятэку імя Ф. Скарыны ў 1971 г. Акрамя гісторыі музыкі Пікарду цікавілі жыцьцё і дзейнасьць беларускага першадрукара і гісторыя беларускіх перакладаў Бібліі, духоўная культура і права ў Вялікім Княстве Літоўскім і іншыя тэмы (падпісваўся таксама псеўданімам Габрыэль Піхура). Шмат ён зрабіў у вывучэньні беларускіх сьлядоў на англійскай зямлі. Гай Пікарда быў га-

нараваны разнастайнымі міжнароднымі ўзнагародамі, сярод якіх ордэн Францыска Скарыны (2000), дыплём UNESCO (2006)¹⁴. Ад 1997 г. і да сьмерці ён у адзіночку рабіў англамоўны часопіс *Byelorussian Chronicle*. Паводле апошняй просьбы дасьледніка, ягоныя парэшткі былі пахаваныя ў крыпце Чырвонага касьцёлу ў Менску.

Гай Пікарда шмат зрабіў і для выданьня *The Journal of Byelorussian Studies*. У прадмове да першага нумару прафэсар параўнаўчай філялёгіі оксфардзкага ўнівэрсытэту Робэрт Оты заўважыў, што беларусы з усіх усходнеславянскіх нацыяў мелі найменшую ўвагу з боку навукоўцаў, і новы пэрыёдык ствараўся менавіта для таго, каб выправіць гэтае становішча і паспрыяць пашырэнню разнастайных беларусазнаўчых дасьледаваньняў¹⁵. Зьмест нумару склалі артыкулы а. Аляксандра Надсана, Гая Пікарды, Робэрта Тамушанскага, а. Лява Гарошкі, Веры Рыч. Акрамя таго, тут утрымліваўся агляд беларусаведных кніг і хроніка падзеяў зь беларускага жыцця ў БССР і ў замежжы. Падобныя агляды і хронікі сталі надалей пастаяннымі раздзеламі часопісу. Ад другога нумару да пастаянных рубрык дадаліся таксама штогадовыя справаздачы старшыні АБТ зь дзейнасьці арганізацыі.

The Journal of Byelorussian Studies задумваўся як гадавік, хоць часам вытрымліваў гэтую пэрыядычнасьць толькі намінальна. Кожныя чатыры нумары складалі асобны том. Усяго цягам 1965—1988 гг. выйшлі пяць поўных тамоў і першы нумар шостага (разам 21 нумар, зь іх два здвоеныя).

Асноўныя артыкулы часопісу ўяўлялі сабой навуковыя дасьледаваньні той ці іншай праблемы з гісторыі ці культуры Беларусі. Кола аўтараў і геаграфія тэкстаў з часам пашыраліся. Зь беларускіх дасьледнікаў, чые працы друкаваліся на старонках часопіса, пераважалі сьвятары Беларускай каталіцкай місіі: аа. Аляксандар Надсан, Леў Гарошка, Часлаў Сіповіч, Робэрт Тамушанскі. Яны ж найчасьцей былі аўтарамі кніжных рэцэнзій. Найбольш на зьмест пэрыёдыка паўплываў а. Аляксандар Надсан, чые публікацыі рэгулярна зьяўляліся ў ім, да таго ж ён быў і пастаянным сябрам рэдкалегіі. З іншых беларусаў сярод аўтараў *The Journal of Byelorussian Studies* былі Янка Садоўскі (Канада), Янка Запруднік (ЗША), Антон Адамовіч (ЗША), Аляксандар Баршчэўскі (Варшава) і іншыя.

З замежных беларусістаў, што друкаваліся ў часопісе, варта адзначыць такіх, як Гай Пікарда, Вера Рыч, доктар Рычард Фрэнч, прафэсар Рэджыналд дэ Брэй, Генры Лімінг, Мошэ Альтбаўэр, Джэймс Дынглі, Шырын Акінэр, Пол Ёкссьлер, Пітэр Маё, Ліндсі Х'юз і іншыя. Аднак найбольш артыкулаў напісаў Арнольд Макмілін.

Арнольд Макмілін (*Arnold Barratt McMillin*) нарадзіўся ў 1941 г. у Ньюкасьле. Вучыўся ў Лёнданскім унівэрсытэце, дзе ў 1971 г. абараніў дысэртацыю (доктар славянскай філялёгіі). Выкладаў расейскую мову і літаратуру ва ўнівэрсытэтах Лёндану (1965—1976) і Лівэрпулю (1976—1987). Ад 1987 г. — прафэсар расейскай літаратуры Лёнданскага ўнівэрсытэту. У 1984—1986 гг. ён быў прэзыдэнтам Брытанскай унівэрсытэцкай

асацыяцыі славістаў, у 1978—1988 гг. — брытанскім прадстаўніком у Міжнародным камітэце славістаў, пазьней стаў сябрам Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў. Арнольд Макмілін сур’ёзна зацікавіўся беларускай літаратурай і стаў аўтарам шэрагу важных публікацый па гэтай тэме ў разнастайных пэрыёдыках, а таксама кніг: *The Vocabulary of the Byelorussian Language in the 19th Century* (London, 1971); *A History of Byelorussian Literature from its Origins to the Present Day* (Giessen, 1977); *Belarusian Literature in the 1950s and 1960s. Release and Renewal*. (Köln—Weimar—Wien, 1999); *Belarusian Literature of the Diaspora*. (Birminham, 2002).

Арнольд Макмілін стаў адным з найбольш сур’ёзных брытанскіх беларусістаў. Ён зьяўляецца доўгагадовым сябрам Англа-беларускага таварыства, актыўным удзельнікам выданьня (і рэдактарам) *The Journal of Byelorussian Studies*, а таксама лектарам на курсах беларусаведы. Гэты дасьледнік зрабіў выдатны ўнёсак у папулярызацыю і вывучэньне беларускай літаратуры на Захадзе.

Артыкулы ў *The Journal of Byelorussian Studies* найчасьцей былі прысьвечаныя праблемам беларускай мовы і літаратуры розных пэрыядаў, закраналі таксама асобныя праблемы гісторыі і геаграфіі Беларусі. Былі апублікаваныя у перакладзе на англійскую мову і некаторыя цікавыя творы беларускай культуры, як «Дзеньнік Хведара Еўлашоўскага», «Жыцьцё Эўфрасіньні Полацкай», творы Яна Чачота. Пры гэтым тэксты ў часопісе не краналі праблемаў гісторыі другой паловы ХХ ст. Гэта была сьвядомая палітыка рэдакцыі — засяроджанасьць на навуковых дасьледаваньнях без палітычнага кантэксту сучаснасьці.

Ня ўсе прапанаваныя часопісу тэксты траплялі на ягоныя старонкі. Рэдактары і рэдакцыйная рада адбіралі найбольш навукова значныя і цікавыя артыкулы. Ад дасьведчанасьці і актыўнасьці супрацоўнікаў часопісу залежыла якасьць кожнага нумару. За гісторыю свайго існаваньня «Часопіс беларусаведы» меў чатырох галоўных рэдактароў. Ігнат Аўсей быў пазначаны як выдавец першых двух нумароў, аднак пра рэальныя ягоны ўдзел у рэдагаваньні ўжо згадвалася вышэй. Наступныя пяць нумароў часопісу афіцыйна рэдагаваў Арнольд Макмілін (займаў пасаду рэдактара ад 1967 да 1971 г.). Менавіта ён здолеў дамагчыся больш-менш своечасовага выхаду *The Journal of Byelorussian Studies*. Ад 1972 г. часопіс рэдагаваў Джэймс Дынглі (пры ім выйшла дзевяць нумароў).

Джэймс Дынглі (*James Dingley*). Нарадзіўся ў Лідсе ў 1942 г. Прышоў у Таварыства каля 1965 г. У 1966—1984 гг. — выкладчык (старшы выкладчык) рускай мовы ў Рэдынгскім унівэрсытэце. Ініцыяваў адкрыцьцё курсу беларускай мовы ў Рэдынгскім унівэрсытэце. У 1983—1993 гг. працаваў на пасадзе старшага выкладчыка рускай мовы, а ў 1993—1997 гг. — старшага выкладчыка ўкраінскай мовы ў Школе славянскіх і ўсходнеэўрапейскіх студыяў Лёнданскага ўнівэрсытэцкага каледжу (у 1985—1990 гг. — кіраўнік аддзяленьня русістыкі). У 1998—2003 гг. — кіраўнік Моўнага аб’яднаньня, адказны за выкладаньне ўсіх моваў Школы, акрамя рускай, і развіцьцё

кампутарызаваных навучальных праграмаў. Аўтар шэрагу беларусаведных і славянаведных публікацый, у тым ліку суаўтар дапаможніка па навучанні ўкраінскай мове *Teach Yourself Ukrainian* (разам з Аленай Бех). Цяпер на пэнсіі.

Ад 1981 г. Джэймс Дынслі стаў старшынём Англа-беларускага таварыства і заставаўся на пасадзе да сярэдзіны 1990-х гг. Пазьней у складаны для арганізацыі час у пачатку XXI ст. зноў вярнуўся да кіравання ім.

Джэймс Дынслі займаўся рэдактарскай працай разам з адмысловай радай, у склад якой стала ўваходзілі а. Аляксандар Надсан, Гай Пікарда і Арнольд Макмілін. Гэтыя асобы бралі на сябе падрыхтоўку асноўнага зместу кожнага нумару і акрамя ўласных артыкулаў, пісалі кніжныя рэцэнзіі, хронікі ды іншыя інфармацыйныя тэксты.

Апошнім рэдактарам *The Journal of Byelorussian Studies* стаў у 1980 г. Пітэр Маё, які выпусціў апошнія шэсьць нумароў пэрыёдыка.

Пітэр Маё (*Peter John Mayo*, 1944—2004). Нарадзіўся ў Лёндане. Вучыўся ва ўнівэрсытэце ў Бірмінгеме. У 1982 г. абараніў доктарскую дысэртацыю ва ўнівэрсытэце Шэфілду, дзе ад 1969 г. выкладаў славяназнаўства. Сябра Брытанскай ўнівэрсытэцкай асацыяцыі славістаў (у 1978—1980 гг. яе сакратар), а таксама Асацыяцыі выкладчыкаў расейскай мовы. Аўтар шэрагу публікацый па беларускай і славяназнаўчай тэматыцы, у тым ліку кніг: *A Grammar of Byelorussian* (Sheffield, 1976), *The Slavonic Languages* (London, 1993) і іншых. Пітэр Маё стаў дзейным сябрам АБТ, актыўным аўтарам публікацый у *The Journal of Byelorussian Studies*, а таксама рэдактарам яго апошніх нумароў. Займаўся падрыхтоўкай ангельска-беларускага слоўніка, варыянт якога выйшаў у Менску ў 1995 г. як «Кішэнны англа-беларуска-рускі слоўнік». Вялікая картатэка Пітэра Маё, рыхтаваная для слоўніка з дапамогай беларускай амбасады ў Лёндане, была перададзена ў Менск.

Пераважная большасць тэкстаў *The Journal of Byelorussian Studies* друкаваліся на англійскай мове. Выключэнні былі зробленыя толькі для тэксту *Die Morphologische Adaptation Deutscher Substantive In Altweissrussischen Sprachdenkmalern* Германа Бідэра (*Hermann Bieder*), а таксама артыкула прафэсара Ўладзіміра Анічэнкі «Лінгвістычнае наватарства Скарыны ў дэмакратызацыі кніжнаславянскай мовы» ў апошнім нумары часопіса. Арыгінальная публікацыя беларускага навукоўца з

Джэймс Дынслі.

мэтраполіі была, відавочна, абумоўленая кантактамі, што сталі наладжвацца ў Таварыства з дасьледнікамі зь Беларусі.

Агульны наклад кожнага нумару часопісу вагаўся ад 500 да амаль 800 асобнікаў. Большая яго частка дасылалася ва ўнівэрсытэты Вялікабрытаніі, а таксама замежныя ўнівэрсытэцкія, грамадзкія і прыватныя бібліятэкі, у тым ліку і ў СССР. Прыкладам, у 1970 г. часопіс атрымоўвалі 120 унівэрсытэтаў (у тым ліку, напрыклад, і Сыднэйскі ўнівэрсытэт, куды асобнікі часопісу адмыслова перадавала Вольга Качан^{VII}), 55 грамадзкіх бібліятэк, 46 таварыстваў у розных краінах сьвету. Дзякуючы працы па распаўсюдзе часопісу АБТ наладзіла кнігаабмен зь бібліятэкамі розных краінаў. Праўда, адбываўся кнігаабмен пераважна празь Беларускаю бібліятэку імя Францыска Скарыны ў Лёндане. Першыя кніжныя падарункі зрабілі Беларуска-Польская дзяржаўная бібліятэка ў Менску (сёньня Нацыянальная бібліятэка) ды Польская акадэмія навук ў Варшаве¹⁶. Пазьней наладзіўся кнігаабмен зь бібліятэкай чэскай Акадэміі навук, Беластоцкім музэем, Нацыянальнай бібліятэкай у Рыме і іншымі¹⁷.

Частка накладу часопісу ішла на продаж. Кошт асобніка з часам зьмяняўся: ад 10 шылінгаў, што каштавалі першыя нумары, да 6 фунтаў, за якія прадаваўся апошні. Рост адбываўся дзякуючы ня толькі зьменам эканамічнай сытуацыі (адпаведна расьлі і выдавецкія выдаткі), але і стабільнаму попыту на часопіс у навуковых колах, росту якасьці і аб'ёму выданьня.

Зьяўленьне *The Journal of Byelorussian Studies* не магло застацца незаўважаным беларускай і брытанскай чытацкай аўдыторыяй, бо ён ня меў аналягаў у беларусазнаўчай інфармацыйнай прасторы. Тое, што выдавалася да таго часу на Захадзе, у тым ліку і «Запісы БІНІМ», было пераважна беларускамоўнае і таму не заўсёды даступнае для іншамоўнай публікі. Адзіны больш-менш значны беларусаведны англамоўны часопіс *Belorussian Review* выдаваўся ў 1950-х (выйшла восем нумароў) у Мюнхэне пры Інстытуце вивучэньня СССР, аднак пераважная большасьць яго аўтараў былі беларусы-супрацоўнікі згаданага інстытуту.

На выхад кожнага нумару *The Journal of Byelorussian Studies* абавязкова зьвярталася ўвага ў найбуйнейшай беларускай эміграцыйнай газэце «Беларус», каротка падаваўся ягоны зьмест, рабіліся і крытычныя заўвагі. Прыкладам, у зацемцы пра другі нумар часопісу адзначалася: «*школа, што вялікая колькасць друкарскіх*

^{VII} **Вольга Качан**, дзяв. Сьвідэрская (нар. 1928). Нарадзілася ў Пачаеве на Валыні ва ўкраінскай сям'і. Вучылася ў Варшаве ва ўкраінскай школе імя Лесі Українкі, затым — у Чэхаславацчыне. Па сканчэньні Другой Сусьветнай вайны працавала перакладчыцай ва ўстановах ЮНРРА і ІРО у Нямеччыне. У 1950 г. пераехала ў Аўстралію, дзе ўзяла шлюб зь беларусам Аркадзем Качаном. Скончыла гуманістычны факультэт Сыднэйскага ўнівэрсытэту, дзе ад 1966 г. працавала выкладчыцай психалёгіі. Прафэсар, ганаровы сябра ўнівэрсытэту, спэцыялізуецца на психалінгвістыцы, мае ўзнагароду як выдатны выкладчык. Аўтар артыкулу пра беларусаў у Аўстраліі ў энцыклапэдыі *The Australian People: an Encyclopedia of the Nation, its People and their Origins*.

памылак (больш, чым у папярэднім нумары) псуе агульна добрае ўражаньне. Ня ведама, чаму таксама разьмер нумару розьніцца ад папярэдняга»¹⁸. Пра наступны нумар «Беларус» пісаў: «Хоць нумар выйшаў з даволі вялікім спазьненьнем, аднак якасьцю матэрыялу і аб'ёмам (120 бачынак) ён сябе апраўдаў. Асабліва прыемна, што колькасьць друкарскіх памылак значна паменшала»¹⁹. Зьвярталі ўвагу на *The Journal of Byelorussian Studies* і іншамоўныя выданьні.

З часам стабільны попыт на часопіс выклікаў неабходнасьць вызначыць адмысловую асобу, што занялася б яго распаўсюдам і дасылкай у бібліятэкі і падпісчыкам. Гэтай працай заняўся сябра ўправы АБТ Янка Міхалюк. Лёля Міхалюк згадвала, як муж доўгімі вечарамі пасья выхаду часопісу займаўся пакаваньнем і дасылкай яго па адрасам у розныя краіны сьвету. А пасья спынення выданьня, на адрас Міхалюкоў яшчэ доўгі час прыходзілі запыты на часопіс зь бібліятэкаў ЗША, Канады і Аўстраліі.

Выданьне *The Journal of Byelorussian Studies* праіснавала дваццаць тры гады (1965—1988). У выніку англамоўны часопіс стаў адным з найбольш працяглых беларускіх выдавецкіх праектаў у Вялікабрытаніі і адным з найбольш аўтарытэтных беларусаведных пэрыёдыкаў у сьвеце. Яго публікацыі стымулявалі цікавасьць да праблемаў і асаблівасьцяў беларускай гісторыі і культуры навукоўцаў розных кірункаў, прыцягвалі іх ў кола сябраў і прыяцеляў АБТ, стваралі грунт для разьвіцьця беларусістыкі на Захадзе.

Курсы беларусаведы

Арганізацыя англамоўных лекцый па гісторыі і культуры Беларусі стала другім значным праектам АБТ у галіне папулярызацыі ведаў пра беларусаў у брытанскім грамадстве. Першы такі курс, што складаўся з шасьці дакладаў з беларускай літаратуры і музыкі, чытаных у лістападзе-сьнежні 1966 г., быў наладжаны сіламі а. Аляксандра Надсана, Арнольда Макміліна і Гая Пікарды. Лекцыі адбываліся ў памяшканьні Францускага інстытуту ў Лёндане (15 *Queensberry Place, London, S.W.7*) і зьбіралі па 15—20 слухачоў рознага ўзросту і нацыянальнасьці.

Ідэя правядзеньня такіх лекцый сустрэла падтрымку і ў беларускіх эміграцыйных колах, і ў брытанскіх славістаў. А таму першы курс не застаўся адзіным. На наступны год быў арганізаваны яшчэ адзін, праўда, у новым месцы — памяшканьні Каралеўскай шатляндзкай карпарацыі (37 *King St. WC2*) і крыху зьмененым фармаце: новыя шэсьць лекцый цяпер чыталіся цягам чатырох месяцаў навучальнага году, і колькасьць выступоўцаў павялічылася. Так, акрамя лектараў зь першых курсаў, з дакладам з мовазнаўства выступаў прафэсар Рэджыналд Дэ Брэй, а пра жыцьцё і дзейнасьць Аляксандра Рыпінскага апавядаў доктар Данілевіч.

Такія курсы сталі праводзіцца штогод. Традыцыйныя шэсьць (пазьней пяць) лекцый расьцягваліся з кастрычніка па чэрвень і часта заканчваліся прыняцьцямі, ладжанымі прэзыдэнтам АБТ з нагоды сканчэньня курсу. Месца правядзеньня

заняткаў з часам змянялася. Адразу імкнуліся арандаваць памяшканьне ў цэнтры гораду (Францускі ці Шатляндзкі інстытуты). Ад 1968 г. лекцыі праходзілі ў *Burlington House, Piccadilly, London W1*: спачатку у памяшканьні Брытанскай акадэміі навук і мастацтваў, а потым Каралеўскага таварыства антыквараў у тым жа будынку. Такое месца правядзеньня лекцый рабіла іх больш прывабнымі для наведнікаў. Ад 1974 г. чытаньні перанесліся ў Паўночны Лёндан, дзе заляй дома Сьв. Пятра (*Holden Road, 39*) можна было карыстацца бясплатна, а таксама выкарыстоўваць рэсурсы Скарынаўкі. Пазьней курсы ці сэмінары часам праводзіліся ўласна ў будынку бібліятэкі.

Лекцыя прафэсара Рэджыналда дэ Брэя. 1968 г.

Пераезд з цэнтру гораду ня моцна адбіўся на колькасці наведнікаў, бо да таго часу склалася больш-менш сталае кола слухачоў. Іх колькасць залежала шмат ад якіх фактараў, у тым ліку ад тэмы лекцыі і асобы выступоўца. Часам агульны лік слухачоў дасягаў амаль 40 асобаў, але часам зьбіралася ня болей за 15. Аўдыторыя курсаў беларусаведы была і беларуская (першыя гады іх наведвалі вучні школы Сьв. Кірылы, прысутнічалі і беларускія эмігранты ў Лёндане), і брытанская (часам паслухаць сваіх выкладчыкаў, або проста цікавых выступоўцаў прыходзілі студэнты).

Лекцыя беларусаведы. 1968 г.

З часам стала значна пашырацца кола навукоўцаў, якіх запрашалі для чытаньня беларусаведных лекцый. Сярод іх былі дасьледнікі з розных унівэрсытэтаў Вялікабрытаніі, а таксама спэцыялісты, што прыяжджалі на якія-небудзь канфэрэнцыі ці стажыроўкі з іншых краінаў сьвету. Галоўным крытэрам адбо-

ру лектараў быў высокі навуковы ўзровень дасьледаваньняў таго ці іншага беларусіста ды цікавасьць тэмы. Важным было і добрае валоданьне англійскай мовай, хоць бывалі і выключэньні. Прыкладам, госьць з Парыжу, былы сябра

Саюзу мастакоў СССР Мікалай Паўлоўскі^{VIII} выступаў зь лекцыяй, прысьвечанай беларускаму мастацтву, прамаўляючы па-беларуску, а Джэймс Дынглі рабіў сынхронны пераклад.

Большасць выступоўцаў былі сталымі сябрамі АБТ і ўваходзілі ў яго кіраўніцтва. Рэгулярна читалі лекцыі а. Аляксандар Надсан, уладыка Часлаў Сіповіч, Арнольд Макмілін, Гай Пікарда, Джэймс Дынглі, Пітэр Маё, Шырын Акінэр, Генры Лімінг, Ліндсі Х'юз і іншыя. Тэматыка дакладаў была вельмі шырокая: і гісторыя Беларусі розных пэрыядаў, і літаратура, і мова, і мастацтва, і геаграфія, і нават кулінарыя. У пачатку 1990-х сталі часцей зьяўляцца лекцыі, правакаваныя падзеямі ў Беларусі: ладзіліся абмеркаваньні пэрспэктываў нацыянальнага разьвіцьця Беларусі ў якасьці сувэрэннай краіны. У 1990-х крыху зьмяніўся і лектарскі склад ды аўдыторыя курсаў. І сярод выступоўцаў, і сярод слухачоў стала больш асобаў уласна зь Беларусі.

Больш-менш сталыя курсы праводзіліся да сярэдзіны 1990-х. Пазьней ўсё часцей плянаваліся і адбываліся толькі асобныя лекцыі. Верагодна, на гэты момант узровень навуковай зацікаўленасьці брытанскіх спэцыялістаў да чытаньня беларусаведных лекцый для даволі вузкай аўдыторыі значна зьменшыўся. З падзеннем жалезнай заслоны і павелічэньнем кантактаў паміж навукоўцамі розных краінаў, у тым ліку і Беларусі, наладжваньнем праграмаў абмену і практык запрашэньня лектараў непасрэдна ў беларускія навучальныя ўстановы, ранейшыя беларусаведныя курсы, што былі некалі амаль што адзінай магчымасьцю для заходніх беларусістаў прадставіць свае дасьледаваньні для кампэтэнтнага і зацікаўленага абмеркаваньня, сталі страчваць значэньне. Пачаўся пошук новых формаў і зьместу правядзеньня беларусаведных лекцый, які, што праўда, працягваецца і да сёньня. Найчасцей, сучасныя лекцыі беларусаведы ператвараюцца ў творчыя вечары прыезжых, або мясцовых літаратараў або дасьледнікаў.

Ладжаныя АБТ курсы беларусаведы былі надзвычай важнай зьявай у гісторыі беларускай эміграцыі. Штогадовыя друкаваныя праграмы курсаў рабілі дадатковую рэкламу брытанскай беларусіцы, а таксама адлюстроўвалі наяўнасьць і рэальны ўзровень зацікаўленасьці замежных спэцыялістаў у дасьледаваньні беларускай праблематыкі. Даволі часта, выступы з такімі лекцыямі давалі заходнім беларусістам рэдкую магчымасьць наладжваньня сур'эзнага абмеркаваньня вынікаў сваіх дасьледаваньняў і такім чынам займець зваротную сувязь у зацікаўленай беларускай і брытанскай аўдыторыі. Акрамя таго, згаданыя сэмінары давалі магчымасьць дасьледнікам беларускай праблематыкі пазнаёміцца між сабою, наладзіць трывалыя кантакты, даведацца пра цікавыя крыніцы і публікацыі, што захоўваліся ў Скарынаўскай бібліятэцы.

Такім чынам, штогадовыя курсы беларусаведы АБТ, што пачаліся ад 1966 г. і рэгулярна адбываліся цягам трох дзясяткаў гадоў, сталі яшчэ адным унікальным

^{VIII} **Мікалай Паўлоўскі** (нар. 1948) — мастак. Нарадзіўся ў Віцебску. У 1979 г. зьехаў на Запад. Пасяліўся ў Парыжы, дзе стаў першым прэзыдэнтаў нефармальнага аб'яднаньня «Арткляшантэрн»(1981—1987).

паводле зместу і працягласці беларускім праектам на эміграцыі, да рэалізацыі якога, і гэта вельмі істотна, мелі дачыненне ня толькі беларусы.

Іншыя кірункі дзейнасці і ініцыятывы Англа-беларускага таварыства

Акрамя беларусаведнага часопісу і курсаў, АБТ самастойна ці ў супрацоўніцтве з іншымі арганізацыямі ажыццяўляла розныя кароткатэрміновыя праекты. У 1966 г. рабіліся захады па арганізацыі канцэрту Міхася Забэйды-Суміцкага ў Лёндане, якія, аднак, аказаліся марнымі. Працягвалі ладзіцца добраахвотныя прыняцці з удзелам вядомых палітычных дзеячаў. Такія мерапрыемствы найчасцей заканчвалі курсы беларусаведы, або ладзіліся з нагоды юбілеяў Таварыства ці значных нацыянальных угодкаў. 6 красавіка 1978 г. віцэ-старшыня АБТ лорд Макс Эгрэмонт^{IX} супольна з ЗБВБ ладзіў у Палаце лордаў прыняццё да 60-х угодкаў незалежнасці. У мерапрыемстве бралі ўдзел шматлікія парламентарыі, беларускія і іншанацыянальныя дзеячы і сьвятары, у тым ліку адзін зь віцэ-прэзідэнтаў Таварыства ўладыка Часлаў Сіповіч, апостальскі дэлегат на Вялікабрытанію Бруна Гейм^X ды інш.²⁰ Такія мерапрыемствы дзякуючы высокаму становішчу брытанцаў, што іх арганізоўвалі, звычайна зьвярталі на сябе ўвагу прэсы: зацемкі зьяўляліся на старонках *Times* і *Daily Telegraph*.

Дапамагалі рэпрэзэнтацыі беларусаў у брытанскім грамадстве і шырокія навуковыя кантакты сябраў Таварыства. 29—30 верасня 1975 г. у Оксфардзе Шырын Акінэр апавядала пра маладых беларускіх паэтаў на канфэрэнцыі па сучаснай савецкай літаратуры²¹. У 1977 г. прафэсар Арнольд Макмілін чытаў даклад пра Васіля Быкава на канфэрэнцыі «Мовы і літаратуры нярускіх народаў СССР» у Макмастэрскім унівэрсытэце ў Гамільтане (Канада). Тыя ж сябры Таварыства выступалі на VIII Міжнародным кангрэсе славістаў у Заграбе (Харватыя) у верасні 1978 г. Арнольд Макмілін чытаў даклад пра Максіма Багдановіча, а Шырын Акінэр — пра ўсходнія пазычаныя ў мове беларускіх татар²². Пазней тэксты выступленьняў былі апублікаваныя ў англамоўным часопісе *Slavic and East-European Review*²³.

Акрамя таго актыўныя ўдзельнікі АБТ запрашаліся для выступаў з дакладамі ў іншай навуковай установе беларусаў на Захадзе — БНІМе ў Нью-Ёрку. У верасні 1979 г. тут выступаў рэдактар *The Journal of Byelorussian Studies* Джэймс Дынглі²⁴, а ў лістападзе таго ж году была зроблена літаратурная вечарына Веры Рыч²⁵. Падобныя мерапрыемствы не былі адзінкавыя.

^{IX} **Лорд Макс Эгрэмонт**, англ. *John Max Henry Scawen Wyndham, 7th Baron Leconfield and 2nd Baron Egremont* (нар. 1948) — брытанскі арыстакрат, навэліст і біёграф. У 1974—1980 гг. — віцэ-старшыня Англа-беларускага таварыства. Ад 1982 г. стаў віцэ-прэзідэнтам гэтай арганізацыі.

^X **Бруна Гейм**, англ. *Bruno Bernard Heim* (1911—2003) — апостальскі дэлегат ў Брытаніі ў 1973—1982 гг., першы апостальскі нунцый ў Брытаніі ад 1983 г.

Замацаваньне за Англа-беларускім таварыствам рэпутацыі аўтарытэтнай беларусаведнай навуковай інстытуцыі мела вынікам і яго супрацоўніцтва з рознымі унівэрсытэцкімі структурамі. 6 сакавіка 1976 г. Група сярэднявечных студыяў брытанскіх унівэрсытэтаў ладзіла у Беларускай бібліятэцы аднадзённы сэмiнар, на якім чыталі даклады а. Аляксандр Надсан «Беларуская скоропісь 16 ст.» і Джэймс Дынглі «Грашовая сістэма ВКЛ».

Яшчэ адным важным вынікам працы аднаго з кіраўнікоў Таварыства стала ўвядзеньне ў кастрычніку 1972 г. у Рэдынгскім унівэрсытэце курсу беларускай мовы, якую выкладаў Джэймс Дынглі²⁶.

Вялікай стратай для АБТ стала дачасная сьмерць аднаго з заснавальнікаў і доўгачасовага старшыні Обэрана Гербэрта ў 1974 г. Пасьля гэтага пасаду старшыні заняў Джон Джоліф^{ХІ} (*John Jolliffe*), і заставаўся на ёй да 1981 г. Затым на доўгі час старшынёй АБТ стаў Джэймс Дынглі. Апошні паказаў сябе актыўным і крэатыўным кіраўніком, праўда, ягоныя ідэі не заўсёды знаходзілі рэалізацыю. Аднай з такіх ініцыятываў была агучаная ў 1990 г. сумесная прапанова трох беларусістаў Яна Чыквіна (Польшча), Томаса Бэрда (ЗША) і Джэймса Дынглі пра неабходнасьць стварэньня біяграфічнага слоўніка беларусаў за мяжой ад канца Другой сусьветнай вайны да сучаснасьці. Пры гэтым Ян Чыквін абяцаўся ўзяць на сябе матэрыялы па Ўсходняй Эўропе, Томас Бэрд — па Амэрыцы, а старшыня АБТ — па Заходняй Эўропе і Аўстраліі. Але гэтая ініцыятыва так і засталася нерэалізаванай.

Асобнай увагі вартыя выдавецкія праекты, рэалізаваныя з удзелам АБТ. У 1975—1976 гг. дзякуючы арганізацыі пабачылі сьвет дзьве кнігі па беларускай лінгвістыцы: Арнольда Макміліна *Vocabulary of Literary Byelorussian in the 19th Century* і Пітэра Маэ *A Grammar of Byelorussian*. Апошняя была выдадзеная сумесна з унівэрсытэтам Шэфілду накладам каля 500 асобнікаў²⁷. У 1983 г. таксама з удзелам Таварыства выйшаў *The Images Swarm Free* — дзьвюхмоўны збор паэзіі Максіма Багдановіча, Алеся Гаруна і Зьмітрака Бядулі з арыгінальнымі беларускімі тэкстамі і перакладамі Веры Рыч ды прадмовай Арнольда Макміліна. У 1984 г. з ініцыятывы Таварыства пабачыла сьвет кніг *Miniatures* — дзьвюхмоўны зборнік кароткіх апавяданьняў Сакрата Яновіча, англійскі пераклад зрабіла Шырын Акінэр.

Надалей АБТ працягвала дапамагаць у выданьні дасьледаваньняў сваім сябрам (пад яго патранатам выходзілі працы Арнольда Макміліна), а таксама ў выдавецкіх ініцыятывах ЗБВБ, асабліва тое, што датычыла самвыдату. Менавіта ЗБВБ звычайна або самастойна, або празь Беларускі харытатыўны фонд займалася фінансаваньнем выдавецкіх праектаў АБТ.

Можна казаць, што ў Брытаніі склаўся трыюмвірат з арганізацыяй, якія рэалізоўвалі найбольш важныя праекты. АБТ адыгрывала тут своеасаблівую ролю інтэлектуальнага рэсурсу, Скарынаўка была інфармацыйнай базай, а часта і мес-

^{ХІ} **Джон Джоліф**, англ. *John Hedworth Jolliffe*. Малошы брат Райманда Гарві Джоліфа (*Raymond Hervey Jolliffe*) — пятага барона Хілтана. Нарадзіўся ў 1935 г. Старшыня Англа-беларускага таварыства ў 1974—1981 гг.

цам рэалізацыі праектаў, а ЗБВБ забяспечвала матэрыяльны і адміністрацыйны бок. Такім чынам, усе тры арганізацыі шчыльна працавалі супольна, таму сёння складаюцца аддзяліць мерапрыемствы адной зь іх ад іншай. Усе гэтыя падзелы будуць у вялікай ступені ўмоўныя.

Дзейнасць АБТ на сучасным этапе

Ад пачатку 1990-х гг. у дзейнасці Англа-беларускага таварыства сталі адбывацца істотныя змены, сталі зьяўляцца новыя асобы ў кіраўніцтве арганізацыі. Даволі доўгі час на пасадзе старшыні Таварыства працаваў Джэймс Дынглі, пазней на некалькі гадоў яго замяніў новы сябра арганізацыі Роўэн Карстэрз (*Rowan Carstairs*), а далей — беларус Васіль Еўдакімаў. Але ўжо ў 2004 г. Джэймсу Дынглі зноў давялося вярнуцца на пасаду старшыні арганізацыі. Такія частыя змены ў кіраўніцтве Таварыства былі адлюстраваннем працэсу пошуку новых магчымасцяў і кірункаў яго працы. Гэтага вымагалі змены гістарычных абставінаў.

Брытанскія сябры Таварыства цяпер сталі часцей бываць у Беларусі, наладжваць сувязі зь беларускімі арганізацыямі ў мэтраполіі, а таксама зь беларускай амбасадай у Лёндане. АБТ стала калектыўным сябрам Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў. Таксама пры спрыяньні АБТ і асабіста яго старшыні ў пачатку 1990-х сталі ладзіцца візыты беларускіх палітыкаў у Лёндан і іх кантакты з брытанскімі палітыкамі. Пазней арганізацыя стала судзейнічаць таксама кантактам апазыцыйных беларускіх лідэраў зь мясцовымі палітычнымі коламі. На запрашэньне Таварыства сталі наведваць Лёндан і беларускія навукоўцы ды літаратары з мэтраполіі.

Разам з тым на запрашэньне АБТ для выступу зь лекцыямі беларусаведы працягвалі прыежджаць замежныя беларусісты. У лютым 1995 г. лекцыю на тэму «Нацыя і дзяржава ў Беларусі: тэарэтычныя развагі» чытаў д-р Г. Санфард з Брыстальскага ўнівэрсытэту. А ў красавіку 1999 г. з дакладам, прысьвечаным праблемам забруджаных радыяцыяй рэгіёнаў, выступаў д-р Алан Флоўэрс. І падобныя лекцыі час ад часу адбываюцца і да сёння. Доўгі час захоўваліся і пэрыядычныя лекцыі ранейшых дакладчыкаў Гая Пікарды, а. Аляксандра Надсана, Веры Рыч. Але інтэнсіўнасць іх дакладаў стала змяншацца, аднак зьявіліся беларускія выступоўцы з новай эміграцыі. У студзені 1997 г. адбылася лекцыя, прысьвечаная беларускім цыганам, падрыхтаваная Вальдэмарам Калініным. А ў лютым 1998 г. пра асаблівасці сучаснага беларускага мастацтва слухачам апавядаў Валер Мартынчык.

Змены адбыліся ў саміх формах і тэматыцы мерапрыемстваў, ладжаных АБТ. Стала больш творчых сустрэчаў і вечароў памяці, а таксама праглядаў новых беларускіх кінастужак, чым навуковых сэмінараў.

Згаданыя змены часткова былі абумоўленыя і тым, што ад пачатку 1990-х гг. у Таварыства сталі прыходзіць прадстаўнікі новай хвалі беларускай эміграцыі, якія прынеслі сюды новыя погляды на змест дзейнасці арганізацыі і новыя ініцыятывы. Адной з такіх ініцыятываў, сярод аўтараў якой быў Васіль Еўдакімаў, стала стварэньне ў брытанскім Парлямэнце спецыяльнай Брытанска-беларускай

шматпартыйнай групы. Яе мэтай было адсочваньне падзеяў у Беларусі, інфармаваньне Парлямэнту пра гэтыя падзеі, ініцыяваньне абмеркаваньня беларускіх праблемаў. На ролю кіраўніка згаданай групы быў запрошаны барон Понсанбі^{XII} з Палаты лордаў. Афіцыйная рэгістрацыя суполкі ў Парламенце адбылася 17 студзеня 2001 г. з удзелам кіраўніка беларускай амбасады ў Брытаніі Валерыя Садохі^{XIII}. У склад Брытанска-беларускай шмат-

Купальле, ладжанае Англа-беларускім таварыствам. Лёндан. 2008 г.

партыйнай парламэнцкай групы ўвайшло звыш 20 дэпутатаў і лордаў з абедзьвюх палат²⁸. Гэтая група, створаная з ініцыятывы тагачаснага старшыні АБТ, дзейнічае і да сёньня, хоць і не зьяўляецца структурай, афіцыйна зьвязанай з Таварыствам.

Новыя сябры арганізацыі, што прыехалі ў Брытанію на навучаньне, сталі аўтарамі яшчэ некалькіх праектаў арганізацыі. Пры актыўным удзеле Караліны Мацкевіч-Дафі пад шыльдай Англа-беларускага таварыства сталі рэгулярна ладзіцца купальскія і калядныя святаваньні, на якія штогод зьбіраюцца беларусы і брытанцы розных узростаў.

Яшчэ адной формай працы Таварыства стала стварэньне яго інтэрнэт-сайту. Сёньня па адрасе <http://www.anglobelarus.org.uk/> можна атрымаць разнастайную інфармацыю пра арганізацыю, мерапрыемствы, артыкулы сябраў і г.д. Гэта ўдалы спосаб падтрыманьня сувязі зь сябрамі Таварыства, а таксама інфармаваньня шырокай грамадзкасьці пра яго дзейнасьць. Відавочна, што арганізацыя намагаецца выкарыстоўваць у сваёй працы новыя тэхнічныя магчымасьці сучаснасьці.

Важным кірункам дзейнасьці АБТ засталася выдавецкая. На мяжы стагодзьдзяў былі заснаваныя адразу два пэрыядычныя выданьні арганізацыі. Ініцыятарам і нязьменным аўтарам, рэдактарам і выдаўцом першага зь іх быў нястомны шматгадовы сакратар Таварыства Гай Пікарда. Часопіс *Belarusian Chronicle* стаў своеасаблівым працягам *The Journal of Belarusian Studies*, у якім існавала аднайменная рубрыка. Аднак выданьне, першы нумар якога пабачыў сьвет у 1997 г., выразна адрозьнівалася ад свайго навуковага папярэдніка. Яно складала каля 8—24 старонак невялікага фармату (А5) зь вялікай колькасьцю ілюстрацый і разнастайным зьместам. Тут

^{XII} Маецца на ўвазе *Frederick Matthew Thomas Ponsonby, 4th Baron Ponsonby of Shulbrede* (нар. 1958) — спадчынны арыстакрат, палітычны дзеяч, сябра Парлямэнту.

^{XIII} **Валерыя Садохі** займаў пасаду надзвычайнага і паўнамоцнага пасла Рэспублікі Беларусі ў Злучаным Каралеўстве Вялікабрытаніі і Паўночнай Ірляндыі ў 2000—2002 гг.

публікавалася хроніка значных беларускіх падзеяў у замежжы (найперш Брытаніі) і Беларусі, даследчыя артыкулы Гая Пікарды, прысьвечаныя розным аспектам беларуска-брытанскіх сувязяў, біяграфічныя звесткі пра беларусаў у Брытаніі, а таксама брытанскіх сябраў АБТ. Інфармацыйная вартасць новага часопісу была вялікая, хоць у навуковым пляне ён і саступаў свайму папярэдніку. Зрэшты, *Belarusian Chronicle* выдавалася ў іншых умовах, і яе мэты таксама ў пэўнай ступені былі адрозныя ад *The Journal of Belarusian Studies*. Варта дадаць, што ўсімі справамі, звязанымі з новым выданьнем (у тым ліку і яго макетаваньнем і друкам асобнікаў) Гай Пікарда займаўся амаль аднаасобна і часам насуперак нараканьням асобных сябраў Таварыства, незадаволеных яго кантактамі зь беларускай амбасадай. Часопіс выходзіў як штоквартальнік і першыя гады дакладна вытрымліваў сваю пэрыядычнасьць. Праўда, лік яго падпісчыкаў быў невялікі. На 2000 г. ён складаў 19 асобаў. Тым ня менш, сама *Belarusian Chronicle* зьяўляецца адным з найбольш важных і цікавых выданьняў, прысьвечаных жыццю брытанскіх беларусаў, якое сёньня магчыма выкарыстоўваць як каштоўную крыніцу інфармацыі.

Яшчэ адна выдавецкая ініцыятыва мяжы стагодзьдзяў належала ўжо згадымым вышэй маладым сябрам Англа-беларускага таварыства. Менавіта яны ад сакавіка 2000 г. пачалі выданьне яшчэ аднаго пэрыядыка арганізацыі *Belarusian News Bulletin*. Бюлетэнь ад самага пачатку быў заплянаваны як штомесячнік і першым часам вытрымліваў пэрыядычнасьць. Невялікае англамоўнае інфармацыйнае выданьне з тэкстамі, прысьвечанымі актуальным падзеям беларускага жыцця найперш у Брытаніі, стала новай зьявай для культурнай прасторы беларусаў гэтай краіны. Сярод найбольш актыўных аўтараў яго былі Павал і Джулія Шаўцовы, а таксама Мікола Пачкаеў, Ігар Лабацэвіч і іншыя. У Бюлетэню зьявіліся свае падпісчыкі. У 2000 г. іх, што праўда, было няшмат — 16 асобаў, але распаўсюджваўся ён ня толькі па падпісцы. Ініцыяванае маладымі выданьне аказалася даволі дынамічным, цягам першых двух гадоў (да траўня 2002 г.) пабачылі сьвет 26 ягоных нумароў^{xiv}. Аднак надалей зьвестак пра *Belarusian News Bulletin* больш не сустракаецца, які і ягоных новых нумароў. Верагодна, жыцьцёвыя, або іншыя абставіны не дазволілі маладым аўтарам працягнуць выданьне. Аднак сама па сабе гэтая ініцыятыва засьведчыла даволі вялікі патэнцыял, што мае гэтая арганізацыя ў абноўленым складзе.

Варта адзначыць, што ў адрозьненне ад ЗБВБ, Англа-беларускае таварыства ад пачатку 1990-х гг. не закранула ў вялікай ступені і праблема зьмены пакаленьняў. Асноўныя асобы арганізацыі (Джэймс Дынглі, Гай Пікарда, Арнольд Макмілін і іншыя) былі маладзейшымі за лідэраў ЗБВБ. Па-другое, у Таварыства пры захаваньні старых сябраў значна больш сталі прымаць новых, як брытанцаў, так і беларусаў. У выніку паводле колькасьці сябраў у 2000 г. Англа-беларускае таварыства перавышала ЗБВБ (53 сябры АБТ супраць блізу 40 сябраў Згуртаваньня)²⁹.

^{xiv} У «Бібліяграфіі беларускага друку на Захадзе» Вітаўта і Зоры Кіпеляў улічаны толькі самы першы нумар выданьня.

Тым ня менш, дзейнасць АБТ таксама не абмінулі праявы крызісу, які можна было акрэсліць як крызіс прыярытэтаў. Унутры арганізацыі ад сярэдзіны 1990-х пачаліся дыскусіі адносна магчымасцяў яе супрацоўніцтва з беларускай амбасадай у Лёндане. Пасля зьменаў у Рэспубліцы Беларусь, што адбыліся ў 1995—1996 гг., калі краіна адмовілася ад гістарычных сымбаляў і беларускай мовы ў якасці адзінай дзяржаўнай, прадстаўнікі паваяеннай беларускай эміграцыі, якія таксама былі сябрамі Таварыства, выказаліся за спыненне ўсіх кантактаў з афіцыйным Менскам. Старых эмігрантаў падтрымалі і студэнты, чыя нацыянальная самасвядомасць была сфармаваная ў часы беларускага адраджэння канца 1980-х — пачатку 1990-х гг. У выніку менавіта па такім шляху адмовы ад кантактаў з амбасадай і іншымі прадстаўнікамі беларускіх уладаў пайшло ЗБВБ. Аднак у АБТ была і іншая катэгорыя сябраў, пераважна брытанцаў, якія лічылі, што беларускую культуру неабходна папулярызоўваць у Брытаніі без залежнасці ад палітычных чыньнікаў і варта выкарыстоўваць для гэтага ў тым ліку і кантакты зь беларускай амбасадай. Дыскусіі на гэтую тэму працягваюцца ў арганізацыі і да сёння. Пры гэтым прадстаўнікі амбасады рэгулярна прысутнічаюць на ладжаных АБТ мерапрыемствах.

Дачыненні з афіцыйным прадстаўніцтвам Беларусі сталі таксама момантам непаразуменьняў паміж АБТ і ЗБВБ, якое выступае катэгарычна супраць падобных кантактаў. Прытым што частка сябраў ЗБВБ зьяўляецца і сябрамі АБТ, і Згуртаваньне само або праз Харытатыўны фонд доўгі час займалася фінансаваннем праектаў англа-беларускай арганізацыі. Таму апошняя мусіла ўлічваць меркаваньні прадстаўнікоў Згуртавання.

Беларуская амбасада відавочна зацікаўленая ў наладжваньні цесных сувязяў зь беларускімі арганізацыямі ў Брытаніі, каб спрыяць пераадоленьню (або ствареньню бачнасьці такога пераадоленьня) нэгатыўнага стаўленьня значнай часткі беларускай эміграцыі да ўладаў у Менску. Верагодна, менавіта дзеля гэтага амбасада ініцыявала ў 1997 г. стварэньне новай арганізацыі *Britain-Belarus Society* (Таварыства Брытанія—Беларусь). Гэтая арганізацыя мела на мэце наладжваньне больш цесных кантактаў паміж установамі і асобамі дзвюх краінаў, эканамічнага супрацоўніцтва і г.д.³⁰ Аднак ініцыятыва стварэньня гэтай структуры была надзвычай абыякава сустрэтая большасьцю беларускіх эмігрантаў старой і новай хваляў, што ўбачылі ў ёй пэўны палітычны падтэкст. У выніку ініцыятыва амбасады аказалася ня надта жыццяздольнай.

Адным з апошніх ладжаных Таварыствам мерапрыемстваў стаў Міжнародны купала-колесаўскі калёквіюм, што адбыўся 30 кастрычніка — 1 лістапада 2008 г. у Лёндане. У яго арганізацыі ўдзельнічалі таксама Школа славянскіх і ўсходнеэўрапейскіх студыяў унівэрсытэцкага каледжу Лёндану, а ў якасці спонсараў выступілі Асацыяцыя сучасных гуманітарных дасьледаваньняў (*Modern Humanities Research Association*), Фундацыя імя Цеханавецкіх у Варшаве, амбасада Рэспублікі Беларусь у Лёндане і амбасада Рэспублікі Польшча ў Лёндане, а таксама прыватныя асобы

Міхась Баяроўскі, Сьльвэстар Будкевіч, Джон Молтры³¹. Даволі прадстаўнічае ў сэнсе ўдзельнікаў мерапрыемства можа стацца сьведчаньнем пачатку новага этапу дзейнасьці АБТ. А якой будзе праца гэтай арганізацыі ў будучыні, будзе залежаць, зразумела, ад яе сябраў.

АБТ стала надзвычай важнай арганізацыяй для беларускай дыяспары ў Вялікабрытаніі. Яно дапамагло прыцягнуць увагу да беларускай праблематыкі брытанскіх навукоўцаў, змагло таксама акумуляваць найлепшыя творчыя і інтэлектуальныя сілы эміграцыі для рэалізацыі праектаў, што маюць вялікае значэньне для гісторыі беларусістыкі ў сьвеце. Безумоўна, ня ўсе ініцыятывы Таварыства рэалізаваліся ў поўнай меры, не заўсёды эфэктыўнасьць яго працы залежала толькі ад яго сябраў. І тым ня менш дзейнасьць гэтай арганізацыі на сёньня працягваецца і, відавочна, мае такія ж добрыя пэрспэктывы, як і багатую гісторыю.

¹ Anglo-Byelorussian Society. By-laws. 1965. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.

² Auberon Herbert // *The Journal of Byelorussian Studies*. Vol. III. №2. London, 1974. P. 183—184.

³ Сіп-ч Ч. а. Сакавіковыя ўрачыстасьці ў Лёндане // *Бацькаўшчына*. №15—16(197—198). 1954; сіповіч Ч. а. Сакавіковыя ўрачыстасьці ў Лёндане // *Божым Шляхам*. №59. 1954. С. 10—11.

⁴ Дз-ка А. Лёндан (Ангельшчына) // *Бацькаўшчына*. №17(247). 1955.

⁵ С-ч Ч. Прыняцьце ў Брытанскім Парляманце // *Бацькаўшчына*. №22(304). 1956.

⁶ Прыняцьце ў Кавэндзіш Гатэль // *Бацькаўшчына*. №18(352). 1957.

⁷ Дзедзінка А. Сьвяткаваньне 40-ой гадавіны 25-га Сакавіка ў Лёндане // *Бацькаўшчына*. №16—17(402—403). 1958.

⁸ Дзедзінка А. Рэха сакавіковых сьвяткаваньняў. Лёндан (Ангельшчына) // *Бацькаўшчына*. №15—16(451—452). 1959.

⁹ Сачанка С. Вера Рыч // *Кантакты і дыялогі*. 1996. №2. С. 33—34.

¹⁰ Будзін А. Савецкая канфіскацыя анталёгіі ЮНЭСКА // *Беларус*. №179. 1972.

¹¹ Успаміны а. Аляксандра Надсана, запісаныя ў Лёндане ў верасьні 2005 г. Запіс захоўваецца ў архіве аўтаркі кнігі.

¹² Сакавіковыя ўрачыстасьці ў Лёндане // *Божым Шляхам*. №3(90). 1965. С. 11; Рэха сьвяткаваньня ўгодкаў Акту 25 Сакавіка // *Бацькаўшчына*. №3(630). 1965.

¹³ Гардзінка Н. Гай дэ Пікарда // *Беларус*. №532. 2007.

¹⁴ Дынглі Дж. Гай дэ Пікарда // *Беларус*. № 533. 2007.

¹⁵ Auty R. Introduction // *The Journal of Byelorussian Studies*. Vol. 1. №1. London, 1965. P. 3.

¹⁶ The Chairman's Annual Report for the Year 1968—1969 // *The Journal of Byelorussian Studies*. Vol. II. №1. 1969. P. 93—94.

¹⁷ The Chairman's Annual Report for the Year 1969—1970 // *The Journal of Byelorussian Studies*. Vol. II. №2. 1970. P. 222—223.

¹⁸ *The Journal of Byelorussian Studies* // *Божым Шляхам*. №6(111). 1968. С. 20.

¹⁹ Новы нумар «Журналу Беларускіх Студыяў» // *Божым Шляхам*. №6(117). 1969. С. 19.

- ²⁰ Прыняццё ў Палаце Лордаў Брытанскага Парляманту // Беларус. №253. 1978.
- ²¹ The Chairman`s Annual Report for the Year 1975—1976 // The Journal of Byelorussian Studies. Vol. III. №4. 1976. P. 370.
- ²² The Chairman`s Annual Report for the Year 1976—1977 // The Journal of Byelorussian Studies. Vol. IV. №1. 1977. P.48—49.
- ²³ Slavic and East-European Review. Vol. 56. №2. 1978. P. 224—241, 261—274.
- ²⁴ Новае з архіваў Ангельшчыны // Беларус. №270. 1979.
- ²⁵ Я.З. Літаратурны вечар Веры Рыч // Беларус. №273. 1980.
- ²⁶ Беларускай мова ў ангельскім унівэрсытэце // Божым Шляхам. №1(135). 1973. С. 16.
- ²⁷ The Chairman`s Annual Report for the Year 1974—1975 // The Journal of Byelorussian Studies. Vol. III. №3. 1975. P. 288—289.
- ²⁸ British Belarus All Party Group Formed // Belarusian News Bulletin. №1(11). January 2001. P. 1—2.
- ²⁹ Паводле звестак з дакумэнтаў архіву ЗБББ.
- ³⁰ Ліст кіраўніцтва ініцыятыўнай групы Таварыства Брытанія—Беларусь да старшыні ЗБББ Лёлі Міхалюк ад 30.04.1997. Захоўваецца ў архіве ЗБББ.
- ³¹ Паводле інфармацыі на сайце арганізацыі: <http://www.anglobelarus.org.uk/events.html> (12.12.2008)

ЗАКЛЮЧЭНЬНЕ

Гісторыя беларуска-брытанскіх кантактаў налічвае колькі стагодзьдзяў і безьліч асобаў і падзеяў. Вядомыя і невядомыя нам сёньня нараджэнцы беларускіх земляў прыбывалі ў розныя часы на Брытанскія выспы як падарожнікі і дыпляматы, студэнты і навукоўцы, уцекачы і проста шукальнікі прыгодаў. Народжаныя паўстаньнямі і войнамі хвалі эміграцыі правакавалі зьяўленьне пэўных асяродкаў нашых суайчыньнікаў, аднак толькі ў сярэдзіне XX ст. сталі фармавацца трывалыя структуры беларускай дыяспары, а сама Беларуска-Брытанія стала набываць свае ўнікальныя рысы і непаўторную геаграфію.

Прыбылыя ў Вялікабрытанію рознымі шляхамі ў часе і пасля Другой сусьветнай вайны беларусы сяліліся ў розных рэгіёнах краіны: ад Шатляндзі да Ўэльса і Паўднёвай Англіі. Найбольшая частка суайчыньнікаў канцэнтравалася ў прамыслова разьвітых раёнах Брытаніі. Тут у графствах Ланкашыр, Ёркшыр, дзе знаходзіліся вялікія прадпрыемствы найперш тэкстыльнай вытворчасці, у Сярэдняй Англіі зьявіліся вугальнымі капальнямі ды ў брытанскай сталіцы і склаліся галоўныя асяродкі беларускай дыяспары.

Структуры грамады пачалі складвацца амаль адразу па прыездзе першых беларусаў паваеннай эміграцыі. У гэты час яны яшчэ жылі раскіданыя па вайсковых базах, аднак цэнтрам свайго грамадзкага жыцьця абралі менавіта сталіцу, хоць ніводны з ініцыятараў стварэньня нацыянальнай арганізацыі на той час у Лёндане ня жыў. Тым ня менш, важнасьць замацаваньня менавіта ў сталіцы, дзе былі найбольшыя магчымасьці для рэпрэзэнтацыі беларускіх інтарэсаў, была зразумелая.

Грамадзкае жыцьцё ў рэгіёнах пачыналася стыхійна. У шматнацыянальным эміграцыйным асяродзьдзі работнікаў фабрык ды капальняў, насельнікаў хостэлаў беларусы, як і іншыя імігранты, пачыналі адчуваць патрэбу ня толькі шукаць сваіх, але і апавядаць іншым пра сябе. Так сталі ладзіцца імправізаваныя канцэрты, фэстывалі, дэманстрацыі, дзе невялікія групы беларусаў заяўлялі пра сябе. Дзякуючы дзейнасьці энтузіястаў паступова ў месцах, дзе зьбіралася «крытычная маса» суайчыньнікаў, афармляліся нацыянальныя арганізацыі.

Суполкі ў рэгіёнах пераважна ўзьніклі на базе таго ці іншага хостэла, дзе здолелі адшукаць адно аднаго зь дзясяткаў беларусаў. Такі «гурток» рабіўся цэнтрам прыцягненьня для іншых, зьбіраў вакол сябе суродзічаў і празь некаторы час страчваў прывязаньне да канкрэтнага хостэла. Праўда, былі выпадкі, калі ўзьніклая ў хостэле арганізацыя існавала толькі пакуль там знаходзіліся беларусы, а зь іх выездам у іншае месца спыняла існаваньне і болей не аднаўлялася. Так было, прыкладам, зь

беларускімі суполкамі ў Літл Адынган (*Little Addington*), Кроўлі (*Crowley*), Хэмптан-Ловэт (*Hampton Lovet*). Яны станавіліся адлюстраваньнямі яскравых усплёскаў нацыянальнай актыўнасьці і такога ж імклівага і бяссьледнага яе згасаньня.

Вялікую ролю ў фармаваньні беларускіх асяродкаў адыгрывалі асобы іх арганізатараў-кіраўнікоў. Даволі часта згасаньне дзейнасьці суполак было звязанае менавіта са зьменамі абставінаў жыцьця лідэраў. Ад'езд такога дзеяча ў іншае месца ставіў пад пагрозу існаваньне ўсяе нацыянальнай арганізацыі. А ўлічваючы вялікую міграцыю працоўнай сілы ў Брытаніі ды працэсы рээміграцыі, становішча шмат якіх беларускіх асяродкаў, асабліва ў 1950-х, было вельмі няпэўнае. Асабліва яскравым прыкладам таго можа быць невялікая ад самага пачатку Кембрыдзкая грамада беларусаў, дзейнасьць якой амаль спынілася пасля выезду ў 1956 г. у іншы рэгіён яе ідэйнага лідэра Міхася Дзямідзіка. Сьціплая актыўнасьць кембрыдзкіх суродзічаў надалей праяўлялася толькі дзякуючы таму, што ў горадзе застаўся іншы энтузіяст-беларус — Янка Гралеўскі.

Буйнейшыя асяродкі, як Манчэстэр, Брадфард ці Лёндан, дзякуючы большай колькасьці аб'яднаных у грамады беларусаў, былі здольныя вытрымаць ад'езды лідэраў і актыўныя міграцыі шараговых сябраў. Тут даволі хутка складвалася моцнае ядро сьвядомых беларусаў, да якіх цягнуліся іншыя суродзічы. Менавіта тое, што існавалі не асобныя дзеячы-энтузіясты, а іх групы, суполкі, дазваляла згаданным асяродкам трымацца разам у розных абставінах і цягам доўгага часу.

Даволі часта аб'яднаўчым цэнтрам беларускай грамады рабілася царква. Перавага рэлігійнай самасьвядомасьці над нацыянальнай у значнай часткі беларусаў, асабліва ў былых жаўнераў польскага войска, вывезаных некалі ў Сыбір, ды ў іх сваякоў, яскрава давалася ў знакі ў часе паўстаньня структураў дыяспары. Патрэба кантактаваць са «сваімі», трымацца «сваіх» найперш прыводзіла такіх беларусаў у цэрквы і толькі потым і ня ўсіх — у грамадзкія арганізацыі. Менавіта таму колькасьць прыхаджанаў беларускіх праваслаўных цэркваў была заўсёды большая за колькасьць сябраў грамадзкіх арганізацыяў. Выдатным прыкладам тут можа быць беларускі асяродак у Нотынгеме, дзе было каля 40 прыхаджанаў мясцовай парафіі Сьв. Мікалая, у той час як у шэрагах адзінай дзейнай мясцовай грамадзкай арганізацыі аддзелу Беларускага вызвольнага фронту было толькі 12 асобаў.

Беларусы, што жылі па-за межамі буйных нацыянальных асяродкаў, даволі часта аказваліся згубленымі для дыяспары. Яны разыходзіліся па польскіх, украінскіх, расейскіх парафіях ці арганізацыях. Цікавы прыклад польскіх шпіталяў у Рэксэме (*Wrexham*) і цэнтру для старых у Панрос (*Panrhos*) у паўночным Ўэльсе. Тут у розныя гады знаходзіліся больш за сотню асобаў, народжаных на беларускіх землях. Аднак ніводная зь іх не была звязаная ні з адным нацыянальным беларускім асяродкам у Вялікабрытаніі (Grodziska K. *Polskie groby na cmentarzach rólnosnej Walii*. Kraków, 2004).

Толькі асобныя сьвядомыя адзінкі з па-за межаў вялікіх нацыянальных цэнтраў наладжвалі сувязі з найбліжэйшым беларускім асяродкам і далучаліся да шэрагу

прыхаджанаў беларускай царквы ці ўдзельнікаў грамадзкай арганізацыі. Так, асобныя сем'і беларусаў Дэрбі, Болтану, Олдхэму, Чэстэру часам прыяжджалі на багаслужбы ў Царкву Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Як выключэньне выглядае прыклад а. Яна Пякарскага, які жыў па-за межамі моцных цэнтраў нацыянальнага жыцця, аднак здолеў ня толькі не страціць сувязі з суродзічамі, але і стаў актыўным прапагандыстам беларускасці і арганізатарам праваслаўнага прыходу ў сваім мястэчку Стывэнэдж.

Беларуская Брытанія складалася з розных асяродкаў і розных праяваў нацыянальнай адметнасці беларусаў. Сюды адносяцца і адмысловыя зьвязаныя з нашымі суайчыньнікамі месцы, і беларускія могілкі, раскіданыя па краіне, і беларусаведныя публікацыі ў англійскай прэсе. Унікальнасьць беларускай дыяспары ў Вялікабрытаніі — у вялікай разнастайнасьці формаў і мэханізмаў яе актыўнасьці. Тут злучыліся разам тры розныя катэгорыі беларускага эмігранта (жаўнеры польскага войска, іх сваякі і DP). Тут спэцыфічным чынам суіснавалі прадстаўнікі трох розных палітычных кірункаў беларускай паваяеннай эміграцыі: прыхільнікі Рады БНР, БЦР і «трэцяй сілы» Тут беларусы завязалі цесныя сувязі з брытанскімі арыстакратамі, а таксама з навукоўцамі ўсяго сьвету, наладзіўшы выданьне ўнікальнага англамоўнага беларусаведнага пэрыёдыка і стварыўшы Беларускаю бібліятэку. Тут быў зрэалізаваны адзіны на эміграцыі паўнаважаны праект беларускай школы-інтэрнату...

Разам з тым, беларуская дыяспара зьяўляецца яшчэ адным сьведчаньнем вялікага значэньня ўзроўню нацыянальнай сьвядомасьці беларусаў для фармаваньня нацыянальнай грамады. Сярод тысяч беларусаў, што апынуліся на тэрыторыі Брытаніі, толькі невялікая, вельмі невялікая частка апынулася ў коле прыцягненьня дыяспары. І менавіта нізкі ўзровень нацыянальнай самасьвядомасьці быў тут вызначальным фактарам. Усё, чаго дасягнула беларуская грамада ў Вялікабрытаніі, зьяўляецца вынікам працы абмежаванай колькасці сьвядомых адзінак, для якіх нацыянальная прыналежнасьць і нацыянальная праца былі і ёсьць самакаштоўнасьцю. І гісторыя аб'яднаньня і дзейнасьці гэтых адзінак надзвычай паказальная ня толькі ў рэчышчы гісторыі эміграцыі, але і для сучаснага беларускага грамадзтва.

ДАДАТКІ

Лекцыі беларусазнаўства, ладжаныя Англа-беларускім таварыствам

Англа-беларускае таварыства ад 1966 г. ладзіла адмысловыя лекцыі беларусазнаўчага зместу, якія пераважна чыталіся на ангельскай мове. Тэматыка згаданых лекцый прапануецца цяпер увазе чытача як сведчаньне тэматычнай разнастайнасьці тэкстаў і ўзроўню лектарскага складу.

Курс 1

(Лекцыі чыталіся ў памяшканьні Францускага інстытуту
15 Queensberry Place, London).

- 01.11.1966 — а. А. Надсан «Беларуская літаратура XV—XVI стст. і яе сувязі з заходнеэўрапейскай культурай».
08.11.1966 — А. Макмілін «Беларускія паэты і празаікі XIX ст.»
14.11.1966 — А. Макмілін «Дзейнасьць і ўплыў акадэміка Карскага ў галіне беларускай філялёгіі»
25.11.1966 — а. А. Надсан «Газэта «Наша Ніва»: яе роля ў беларускім нацыянальна-культурным адраджэньні»
05.12.1966 — Г. Пікарда «Гравюры Граньціша Скарыны».
12.12.1966 — Г. Пікарда «Беларуская літургічная сярэдневяковая музыка».

Курс 2

(Лекцыі чыталіся ў памяшканьні Каралеўскай Шатляндзкай карпарацыі
37 King St., London).

- 17.11.1967 — Г. Пікарда «Беларускія вучоныя ў Заходняй Эўропе ад XV да XVII стст.»
24.11.1967 — Г. Пікарда «Арганізацыя і адміністрацыя юстыцыі ў Беларусі за часамі Вялікага Княства».
01.12. 1967 — а. А. Надсан «Адраджэньне славяншчыны ў беларускай літаратуры XVII ст.»
08.12. 1967 — А. Макмілін (Лёнданскі ўн-т) «Разьвіцьцё беларускай мовы ў новай беларускай літаратуры XIX ст.»
26.01 1968 — праф. Р. Г. дэ Брэй «Граматычныя зьмены ў сучаснай беларускай літаратурнай мове».
23.02.1968 — Др. М. Л. Данілевіч «Аляксандар Рыпінскі — жыцьцё і творчасць пісьменьніка».

Курс 3

(Лекцыі чыталіся ў памяшканьні Брытанскай акадэміі мастацтваў і навук
Burlington House. Piccadilly, London).

- 05.12.1968 — Г. Пікарда «Англа-беларускія адносіны ў 1918—1920 гг.»
12.12.1968 — В. Рыч «Якуб Колас і эвалюцыя нацыянальнага эпічнага стылю ў беларускай літаратуры».
23.01.1969 — Др. Р. Фрэнч (Лёнданскі ўн-т) «Геаграфія Беларусі ў XVI ст.»
13.02.1969 — а. А. Надсан «Баркулабаўская хроніка (1563—1608)».
06.03.1969 — А. Макмілін «Аляксандар Ельскі (1834—1916)».
15.05.1969 — праф. Р. Оты (Оксфардзкі ўн-т) «Беларуская мова ў студыях параўнаўчай славянскай філялёгіі».

Курс 4

(Лекцыі чыталіся ў памяшканьні Таварыства антыквараў
Burlington House. Piccadilly, London).

- 11.11.1969 — А. Макмілін «Ян Чачот (1797—1847)».
02.12.1969 — а. А. Надсан «Беларускія летапісы XV—XVI стст.»
03.02.1970 — Др. Р. А. Фрэнч «Уплыў чалавека на краявід Беларусі».
03.03.1970 — біскуп Ч. Сіповіч «Узьнікненьне і раньнія гісторыя Менскай каталіцкай дыяцэзіі (1798—1869)».
07.04.1970 — Г. Пікарда «Беларускае абычаёвае права ў галіне спадкаемства».
05.05.1970 — Дж. Дынглі (Рэдынгскі ўн-т) «Філон Кміта-Чарнабыльскі (1530—1587) і ягоныя Отпісы»

Курс 5

(Лекцыі чыталіся ў памяшканьні Таварыства антыквараў
Burlington House. Piccadilly, London).

- 17.12.1970 — Г. Пікарда «Тэксты і напевы падобных Супрасьельскага Ірмалогія 1601 г.»
09.02.1971 — а. А. Надсан «Помнікі літаратуры беларускіх татар арабскім пісьмом».
09.03.1971 — А. Макмілін «Альгерд Абуховіч».
20.04.1971 — біскуп Ч. Сіповіч «Пытаньне мовы ў каталіцкай царкве на Беларусі ў другой палове XIX ст.»
18.05.1971 — Дж. Дынглі «Войска Вялікага Княства Літоўскага ў XVI ст.»
01.06.1971 — Г. Пікарда «Суды звычайнага права на Беларусі, іх склад, юрысдыкцыя і правілы».

Курс 6

(Лекцыі чыталіся ў памяшканьні Таварыства антыквараў
Burlington House. Piccadilly, London).

- ?11.1971 — Др. А. Макмілін «Альгерд Абуховіч і яго часы».
?12.1971 — Дж. Дынглі «Граматыка славенска (1643, 1645)».

- 08.02.1972 — а. А. Надсан «Лаўрышаўскі манастыр і ягонае Эвангелье (XIV ст.)»
07.03.1972 — біскуп Ч. Сіповіч «Архімандрэйт Андрэй Цікота (1891—1952) і яго месца ў беларускім каталіцкім адраджэньні»
25.04.1972 — а. А. Надсан «Малітоўнік Францішка Скарыны 1522 г.»
23.05.1972 — Др. Р. Фрэнч «Зьмены жыхарства ў сучаснай Беларусі»

Курс 7

(Лекцыі чыталіся ў памяшканьні Таварыства антыквараў
Burlington House. Piccadilly, London).

- 28.11.1972 — Г. Пікарда «Традыцыйная дыетыка і кулінарыя вясковае Беларусі».
08.12.1972 — а. А. Надсан «Беларускія буквары XVI—XVII стст.»
27.02.1973 — а. Р. Патры-Тамушанскі «Германізмы ў некаторых беларускіх юрыдычных дакумэнтах XVI—XVII стст.»
27.03.1973 — Дж. Дынглі «Манэтная сыстэма і манэтныя двары Вялікага Княства Літоўскага».
01.05.1973 — Др. А. Макмілін «Асаблівасьці беларускай паэзіі і вершаскладаньня».
05.06.1973 — Др. Багдан Стуміньскі (Варшаўскі ун—т) «Беларускія і ўкраінскія лінгвістычныя дачыненні».

Курс 8

(Лекцыі чыталіся ў памяшканьні Таварыства антыквараў
Burlington House. Piccadilly, London).

- 06.11.1973 — Г. Пікарда «Пачаткі беларускага графічнага мастацтва».
04.12.1973 — Др. Г. Лімінг (Лёнданскі ўн-т) «Мова Новага Запавету, выдадзенага ў Куцейне ў 1652 г.»
12.02.1974 — а. А. Надсан «Беларускія малітоўнікі для сьвецкіх асобаў з XVI і XVII стст.»
12.03.1974 — Др. Р. Сасэкс (Рэдынгскі ўн-т) «Рэфармаваны правапіс і беларускае мовазнаўства».
14.05.1974 — Дж. Дынглі «Паэт Алесь Гарун (1887—1920)».
11.06.1974 — Др. Р. А. Фрэнч «Разьвіцьцё ўрбанізацыі ў Беларусі».

Курс 9

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 14.11.1974 — біскуп Ч. Сіповіч «Славяна-лацінскі рукапіс XVII ст. Літургіі Сьв. Яна Хрызастома».
12.12.1974 — Г. Пікарда «Антон Навіна-Луцкевіч (1884—1946) і пераклад на беларускую мову Новага Запавету і Псалмаў 1931 г.»
13.02.1975 — а. А. Надсан «Беларускія старадрукі ў заходніх бібліятэках».
19.03.1975 — П. Маё (ун-т Шэфілду) «Навейшыя зьмены ў беларускай літаратурнай мове».

- 15.05.1975 — Дж. Дынглі «Адкуль яны паходзяць? — Этнагенэз беларусаў».
 19.06.1975 — Ш. Акінэр (Унівэрсытэцкі каледж у Лёндане) «Татарскія пасяленьні ў Беларусі».

Курс 10

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 11.12.1975 — Др. А. Макмілін «Чорт, селянін і жyd — вобразы ў беларускай літаратуры XVIII ст.»
 22.01.1976 — а. А. Надсан «Францішак Скарына і яго час».
 19.02.1976 — Др. Г. Лімінг «Трактат Мікалая Дылецкага пра музыку і смаленская вэрсія (1870)».
 18.03.1976 — Ш. Акінэр «Сучасныя маладыя беларускія паэты».
 13.05.1976 — Г. Пікарда «Школы беларускае разьбы ў XVII ст.»
 10.06.1976 — Дж. Дынглі «Раньняя гісторыя першай беларускай дзяржавы».

Курс 11

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 09.12.1976 — Г. Пікарда «Геральдычныя матывы ў раньніх друкаваных кнігах».
 27.01.1977 — а. А. Надсан «Аспекты беларускай палеаграфіі».
 24.03.1977 — Л. Х'юз «Беларускія ўплывы на расейскую архітэктурную XVII ст.»
 21.04.1977 — П. Маё «Беларуская артаграфія ў XX ст.»
 19.05.1977 — Дж. Дынглі «Моўная палітыка ў Савецкай Беларусі».
 16.06.1977 — Др. Р. А. Фрэнч «Полацкая зямля ў XVI ст.»

Курс 12

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 03.11.1977 — Др. А. Макмілін «Максім Багдановіч і разьвіцьцё сучаснай паэзіі».
 08.12.1977 — Г. Пікарда «60 гадоў беларускіх паштовых марак, паштовых віньетаў і налэпак (1918—1978)»
 16.02.1978 — а. А. Надсан «Тэрміналёгія ў дачыненні да Беларусі ад XV да XVIII стст.»
 16.03.1978 — П. Маё «Беларуская артаграфія ад 1933 г. да сучаснасьці».
 11.05.1978 — Ш. Акінэр «Арыентальныя пазычаныя ў мове беларускіх татар».
 08.06.1978 — Дж. Дынглі «На шасьцідзясятым годзе: БНР у гістарычнай пэрспэктыве».

Курс 13

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 22.11.1978 — Г. Пікарда «Зьмены ў беларускай геральдыцы».
 13.12.1978 — а. А. Надсан «Школы ў Беларусі ў XVI—XVII стст.»
 14.02.1979 — біскуп Ч. Сіповіч «Беларускія рэлігійныя пэрыёдыкі на эміграцыі (1946—1978)».

- 14.03.1979 — Л. Х'юз «Беларуская архітэктур ад XII да XVIII стст.»
16.05.1979 — Др. А. Макмілін «Русыфікацыя і яе апанэнты ў сучаснай беларускай літаратуры».
13.06.1979 — Дж. Сальноў «Беларуская картаграфія».

Курс 14

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 13.12.1979 — Г. Пікарда «Месца царкоўнай музыкі ў беларускім нацыянальным адраджэньні».
21.02.1980 — М. Паўлоўскі (былы сябра Саюзу мастакоў БССР) «Сучасныя тэндэнцыі ў беларускім жывапісе ў БССР».
13.03.1980 — а. А. Надсан «Беларускія брацтвы ў XVII ст.»
17.04.1980 — біскуп Ч. Сіповіч «Беларуская Суфраганія Віленскай дзяцэзіі ў 1639—1774 гг.»
08.05.1980 — Дж. Сальноў «Радзівілаўская карта Гонды і яе месца ў беларускай картаграфіі».
05.06.1980 — Ш. Акінэр «Сучасныя беларускія пісьменьнікі ў Польшчы».

Курс 15

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 18.12.1980 — Г. Пікарда «Беларускія Рэлігійныя гімны».
12.02.1981 — а. А. Надсан «Беларускія брацтвы ў XVII ст.»
12.03.1981 — Дж. Дынглі «Пасткі і воўчыя ямы ў беларускай гісторыі».
02.04.1981 — П. Маё «Пачаткі і разьвіцьцё беларускай мовы».
21.05.1981 — Др. А. Макмілін «Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура».
18.06.1981 — М. Паўлоўскі «Максім Багдановіч і мастацтва».

Курс 16

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 19.11.1981 — Др. Г. Лімінг «Агульнаславянскія элемэнты ў беларускай лексыцы».
28.01.1982 — Др. А. Макмілін «Дастаеўскі і разьвіцьцё новай беларускай літаратуры».
25.02.1982 — а. А. Надсан «Рукапісныя дакумэнты XVI—XVII стст. у Беларускай бібліятэцы імя Францыска Скарыны».
01.04.1982 — а. А. Надсан «Біскуп Часлаў Сіповіч: сьвятар і навуковец».
20.05.1982 — Др. Ш. Акінэр «Парадак лічэбнікаў у беларускай мове».
17.06.1982 — Др. Л. Х'юз «Апошнія падзеі ў вывучэньні беларускага мастацтва і архітэктур».

Курс 17

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 04.11.1982 — Др. А. Макмілін (Лівэрпульскі ўн-т) «Вайна і мір ў прозе Васіля Быкава».
- 03.02.1983 — Г. Пікарда «Богагласьнік».
- 03.03.1983 — Др. Р. А. Фрэнч «Беларускі горад у XVI ст.»
- 14.04.1983 — а. А. Надсан «Беларускія малітоўнікі для сьвецкіх асобаў XVI—XVII стст.»
- 12.05.1983 — Др. Ш. Акінэр «Новыя беларусаведныя публікацыі ў БССР».
- 23.06.1983 — Дж. Дынглі «Паляваньне на снарка — Беларуска-лацінскі стыль».

Курс 18

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 10.11.1983 — а. А. Надсан «Каталіцкія плыні ў беларускай паэзіі пачатку XX ст.»
- 12.01.1984 — Др. Г. Лімінг «Лексіс» Лаўрэнція Зізанія (Вільня, 1596) — вяха ўсходнеэўрапейскай лексыкаграфіі»
- 02.02.1984 — Н. Тайляр (Лёнданскі ўн-т) «Беларускія краявіды ў творчасьці Тадэвуша Канвіцкага».
- 08.03.1984 — Праф. Абрамскі (Лёнданскі ўн-т) «Гісторыя габрэяў у Вільні».
- 10.05.1984 — Др. Л. Х'юз «Міхаіл Савіцкі: станаўленьне народнага мастака СССР».
- 21.06.1984 — Сьвяткаваньне 30-годзьдзя Англа-Беларускага Таварыства.

Курс 19

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 01.11.1984 — Др. А. Макмілін «Беларуска-ўкраінскія літаратурныя сувязі да 1917 г.»
- 24.01.1985 — Праф. В. Масковіч «Элементы ідышысцкага паходжаньня ў беларускіх дыялектах».
- 21.02.1985 — Др. Р. А. Фрэнч «Сельская гаспадарка ў Беларусі ў XVI ст.»
- 14.03.1985 — а. А. Надсан «Вера і рытуал ў праваслаўнай царкве ў Беларусі ў XVI—XVII стст.»
- 23.05.1985 — Дж. Дынглі «Беларускія газэты ў міжваеннай Польшчы».
- 20.06.1985 — Др. П. Маё «Дапасаваньне прыназоўніка «па» ў беларускай мове».

Курс 20

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 14.11.1985 — В. Рыч «Галакост у беларускай савецкай літаратуры».
- 20.02.1986 — Др. Ф. Картэр (Лёнданскі ўн-т) «Польска-беларускія гандлёвыя сувязі ў 1390—1795 гг.»
- 17.04.1986 — Др. Л. Х'юз «Скарынавы гравюры і нямецкая традыцыя».
- 22.05.1986 — Д. В. Дзю Фэ (ун-т Усходняй Англіі) «Тры літаратурныя мовы Беларусі».

12.06.1986 — Дж. Дынглі (Лёнданскі ўн-т) «Беларускія газэты ў міжваеннай Польшчы. Ч. 2».

Курс 21

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

20.10.1986 — М. Гедройц «Крэўская вунія 1384—1386 гг. і летувісы».

22.01.1987 — Др. А. Макмілін «Беларуская паэзія ад Скарыны да сучаснасьці».

26.02.1987 — Дж. Дынглі «Фармаваньне беларускай літаратурнай мовы».

21.05.1987 — Др. Д. Сондэрс «Н. П. Румянцаў (1754—1826) і адкрыцьцё Беларусі расейцамі».

18.06.1987 — Н. Тайляр «Беларускія Дзяды і «Дзяды» Адама Міцкевіча».

Курс 22

(Лекцыі чыталіся ў памяшканьні Бібліятэкі імя Ф. Скарыны
37 *Holden Rd., London*).

05.11.1987 — Др. Г. Лімінг «Іван Ужэвіч і яго «Славянская граматыка» 1643—1645 гг.»

03.12.1987 — А. Замойскі «Нацыя ў нацыі: Беларусь у польскім кантэксьце».

09.03.1988 — Праф. А. Макмілін «Сымбалізм у беларускай літаратуры».

19.05.1988 — Др. Ц. Томас (Славянскі аддзел Брытанскай бібліятэкі) «Царкоўнаславянскія кнігі, выдрукаваныя ў Беларусі да 1800 году: агляд фондаў Брытанскае бібліятэкі».

16.06.1988 — С. Роўэл (Кембрыдзкі ўн-т) «Полацк Літоўскі: Літоўская праваслаўная мітраполія ў Беларусі да 1350 г.»

Курс 23

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

10.11.1988 — Р. Фрост (Каралеўскі каледж у Лёндане) «Крызіс вуніі: Літва і Польшча ў 1648—1667 гг.»

15.12.1988 — В. Рыч «Магутнейшыя за бульдозэры: абарона беларускімі пісьменьнікамі прыроднага наваколя».

16.02.1989 — а. А. Надсан «Каталіцкая царква ў Заходняй Беларусі ў 1919—1933 гг.»

16.03.1989 — Праф. С. Пуг (Дзюкаўскі ўн-т, ЗША) «Скарына і Сматрыцкі: параўнаньне лексыкі».

18.05.1989 — Др. Л. Х'юз «Беларускі партрэт XVII—XVIII стст.» (са слайдамі).

Курс 24

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

09.11.1989 — Праф. А. Макмілін «Выпрабаваньне прэсы: тры крытычныя тыдні ў 1988 годзе».

- 18.01.1990 — Др. З. Сямашка «Стаўленьне Юзафа Мацкевіча да Беларусі».
 01.02.1990 — Н. Тайляр «Польскія эміграцыйныя пісьменьнікі зь Беларусі».
 03.05.1990 — Н. Керэнчук (Лёнданскі ўн-т) «А. Патабня (1835—1891) і Беларусь».
 07.06.1990 — Дж. Дынглі «Галоснасьць і Беларусь: агляд падзеяў і публікацыяў».

Курс 25

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 31.10.1990 — Праф. А. Макмілін «Адчай і надзеі: вершы Ларысы Геніюш».
 09.01.1991 — Др. З. Сямашка «Беларусь і Нямеччына: гістарычная пэрспэктыва».
 06.02.1991 — Н. Керэнчук «Беларуская нацыянальная мова: нацыянальнае ўсьведамленьне».
 24.04.1991 — В. Рыч «Чарнобыль — адказ літаратуры».
 05.06.1991 — Л. Х'юз «Пётар Вялікі і Беларусь».

Курс 26

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 30.10.1991 — Праф. А. Макмілін «Рускія вершы беларускіх пісьменьнікаў у пачатку XX ст.»
 04.12.1991 — Круглы стол «Беларусь і рэвалюцыя 1991 г.»
 22.01.1992 — Др. Я. Кліер (Унівэрсытэці каледж у Лёндане) «Значэньне Беларусі для новай гісторыі ўсходнеэўрапейскага габрэйства».
 26.02.1992 — Др. Я. Кутшал (Дэпартамент адукацыі і навукі) «Alfred Jarry's Ubu Roi: Роля Беларусі ў нараджэньні сучаснага тэатру».
 06.05.1992 — Др. З. Сямашка «Беларусь ў Вялікім Княстве Літоўскім».
 03.06.1992 — Дж. Дынглі «Праект беларускай Акадэміі навук ў дачыненні да беларускай эміграцыі».

Курс 27

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

- 21.10.1992 — Др. Р. Фрост «Замоўлены калейдаскоп: Канструяваньне ідэнтычнасьцяў на польска-літоўскіх землях у 1569—1992».
 18.11.1992 — В. Рыч «Літаратурныя гадавіны ў Беларусі».
 09.12.1992 — Г. Пікарда «Скарынава праская Біблія (1517—1519) і Кабала».
 20.01.1993 — Дж. Дынглі «Гісторыя і нацыянальная ідэнтычнасьць: новае адкрыцьцё мінулага».
 17.02.1993 — Др. З. Сямашка «Уражаньні ад апошніх 50 гадоў Беларусі».
 12.05.1993 — Праф. А. Макмілін «Сучаснае разьвіцьцё беларускай літаратуры».
 09.06.1993 — Др. М. Бойцун і Дж. Дынглі «На шляху да пагадненьняў з Расеяй: Беларусь і Украіна пасля незалежнасьці».

Курс 28

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

20.10.1993 — Г. Пікарда «Напалеон у Беларусі».

15.12.1993 — В. Рыч і сябры «Літаратурныя гадавіны ў Беларусі: думкі і чытаньні пра 1993 г.»

12.01.1994 — В. Рыч «Я. Я. Сянкоўскі, Полацак і ісьляндзкія сувязі».

18.05.1994 — Праф. А. Макмілін «Супраціў і згода: рэшткі сацрэалізму ў сучаснай беларускай літаратуры».

15.06.1994 — Дж. Дынлі «Беларусь: захаваньне культурнай спадчыны».

Курс 29

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

19.10.1994 — Др. А. Флаўэрс (Кінгстанскі ўн-т) «Зьнікненьне з Чарнобылю» (са слайдамі).

09.11.1994 — Др. Я. Кліер (Унівэрсытэцкі каледж Лёндану) «Габрэйскі Менск ў Расейскай імперыі».

07.12.1994 — В. Рыч і сябры «Літаратурныя гадавіны ў Беларусі: думкі і чытаньні пра 1994 г.»

25.01.1995 — Др. Я. Санон (Школа славянскіх і ўсходнеэўрапейскіх студыяў) «Вясковыя зьмены ў Беларусі XX ст.»

22.02.1995 — Др. Г. Санфард (Брыстальскі ўн-т) «Нацыя і дзяржава ў Беларусі: тэарэтычныя развагі».

24.05.1995 — Праф. А. Макмілін «Не татальная стагнацыя: беларуская літаратура ў 1970-х».

14.06.1995 — Гадавы агульны сход і прыём.

Курс 30

(Лекцыі чыталіся ў залі школы Сьв. Кірыла 39 *Holden Rd., London*).

15.11.1995 — Г. Пікарда «Новыя тэндэнцыі ў беларускай царкоўнай музыцы»

6.12.1995 — Вера Рыч і сябры «Літаратурныя гадавіны ў Беларусі: думкі і чытаньні пра 1995 г.»

24.04.1996 — Круглы стол «Дзесяць гадоў пасля Чарнобылю».

29.05.1996 — Др. Н. Шнітман-Макмілін «Шагал ў Беларусі».

26.06.1996 — Гадавая агульная зборка і прыём.

Беларускія месцы ў Вялікабрытаніі

Беларуская Брытанія — гэта, сярод іншага, і розныя месцы, звязаныя з асобамі, падзеямі, дакумэнтамі. Такіх месцаў шмат. Гэта і Парлямэнт, які наведвалі і ранейшыя дыпляматы, і прадстаўнікі Рэчы Пасталітай, такія як Станіслаў Панятоўскі, і дзе пазней ладзіліся адмысловыя прыёмы ў гонар беларусаў і 25 Сакавіка. Гэта і Брытанскі музэй, дзе захоўваюцца выданні Францыска Скарыны, лёнданскія кнігі Аляксандра Рыпінскага і шмат іншага. Гэта і Альбэрт-Хол ды заля Вэстмінстэрскай катэдры, дзе выступалі беларусы, у тым ліку славуты бас Пётра Конюх... Пералік можа быць доўгі.

Разам з тым, ёсць і адмысловыя месцы, створаныя самімі беларусамі менавіта як куткі беларушчыны. Усе згаданыя месцы — неад’емная частка Беларускай Брытаніі, якая выдатна дапаўняе і канкрэтызуе яе геаграфію.

Вельмі хацелася б, каб прадстаўлены ніжэй спіс (вядома, зусім няпоўны) стаў своеасаблівым дапаможнікам для падарожнікаў ды падставай для наступных пошукаў беларускіх месцаў¹.

Лёндан

Грамадзкія месцы

218 Sussex Gardens

Будынак клюбу ўкраінскіх вайскоўцаў, дзе адбыўся Першы з’езд брытанскіх беларусаў (18—19 студзеня 1947 г.) і дзе афіцыйна было заснаванае Згуртаваньне беларусаў у Вялікай Брытаніі.

49 Linden Gardens

Будынак украінскага дому (Саюзу ўкраінцаў Брытаніі), дзе ў адным з пакояў у 1947—1948 гг. месцілася канцылярыя ЗБВБ і адбываліся нарады, сходы і імпрэзы беларусаў.

¹ У даведніку зьмешчаныя захаваныя да сёння будынкі.

52 Penn Road

Беларускі дом у Лёндане. Набыты на ахвяраванні мясцовай грамады ў кастрычніку 1948 г. Тут размясціліся канцылярыі беларускіх арганізацый, рэдакцыі выданняў, адбываліся беларускія мерапрыемствы, а таксама жылі самотныя беларусы. Гэта быў першы ўласны беларускі будынак на Захадзе. Сёння дом зьяўляецца ўласнасцю ЗБВБ. Тут жыве некалькі беларускіх сем'яў і месціцца канцылярыя арганізацыі.

**Foresters Hall, 489 Holloway Road
(мэтро Archway)**

Будынак, у адной з заляў якога адбываліся з'езды ЗБВБ ў 1949—1951 гг.

Brawn's Hotel, 30 Albermarle Street

Гатэль, у залі якога ў 1954 г. Англа-беларускае таварыства і згуртаваньне беларусаў у Вялікай Брытаніі ладзіла першы вялікі прыём з нагоды сьвяткаваньня 25 Сакавіка. На ім прысутнічалі прадстаўнікі брытанскай арыстакратыі, палітыкі, дэпутаты Парлямэнту, дыпляматы ды прадстаўнікі грамадзкіх арганізацый іншых нацыянальнасьцяў. Зьвесткі пра імпрэзу былі апублікаваныя ў брытанскай прэсе.

Royal Scottish Corporation, 37 King St.

Шатляндзкая каралеўская карпарацыя, у памяшканьні якой у 1967 г. АБТ ладзіла лекцыі беларусазнаўства.

Westminster Cathedral Hall, Victoria Road

Вэстмінстэрская катэдральная зала, дзе 27 сакавіка 1954 г. лёнданскія беларусы наладзілі канцэрт Беларускага студэнцкага хору зь Лювэну (Бэльгія) і прыбылага разам зь ім сьпевака Пётры Конюха. Выступ апошняга стаў сапраўднай сэнсацыяй вечару. На канцэрце прысутнічала каля 800 чалавек, у тым ліку шматлікія прадстаўнікі брытанскай палітыкі і дыпляматыі. Пасьля гэтай падзеі брытанскія газеты параўноўвалі Пётру Конюха зь Фёдарам Шаляпіным.

British Parliament

(House of Commons, House of Lords)

Брытанскі Парлямэнт, дзе ладзіліся адмысловыя прыёмы, прысьвечаныя ўгодкам абвяшчэньня незалежнасьці БНР. Арганізатарам мэрапрыемстваў выступалі найчасьцей АБТ і ЗБВБ. Удзел бралі брытанскія парламентарыі, дыпляматы і грамадзкія дзеячы, а таксама прадстаўнікі эміграцыйных арганізацый іных нацыянальнасьцяў. Сьвяткаваньні асьвятляліся ў брытанскай прэсе. У 1956 г. на такім мэрапрыемстве ў палаце грамадаў выступаў прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык. У 1978 г. вялікі прыём ладзіўся ў Палаце лордаў.

Royal Albert Hall, Kensington Gore

Знакаміты Альбэрт-Хол, на сцэне якога 24 студзеня 1960 г. у вялікім дабрачынным канцэрце «Ўцекачы для ўцекачоў» бралі ўдзел беларускія сьпявачкі зь Нямецчыны Барбара Вэржбаловіч і Галіна Ганчарэнка. Пасьля посьпеху на канцэрце артысткі былі асабіста прадстаўленыя прысутнай у залі герцагіні Кенту. Пазьней у 1967 г. у Альбэрт-Холе беларусы зноў бралі ўдзел у шматнацыянальным канцэрце, гэтым разам прысьвечаным памяці ахвяраў камуністычных рэжымаў. Галоўным беларускім выступоўцам быў хор вучняў школы-інтэрнату Сьв. Кірылы Тураўскага. Усе імпрэзы знайшлі сваё адлюстраваньне на старонках брытанскага друку.

French Institute, 15 Queensberry Place

Францускі інстытут, у залі якога ў 1966 г. адбыліся першыя лекцыі беларусазнаўчага цыклю, ладжаныя Англа-беларускім таварыствам.

British Academy of Arts and Sciences and Society of Antiquaries of London, Burlington House, Piccadilly

Будынак Брытанскай акадэміі мастацтваў і навук (тут таксама месцілася Лёнданскае таварыства антыквараў), дзе ў 1968—1973 гг. АБТ ладзіла беларусаведныя лекцыі з удзелам вядучых беларусістаў Брытаніі і сьвету.

1 Saint Stephen's Crescent

Дом, які належаў беларусу Яну Дамініку і які гаспадар бясплатна даў для разьмяшчэньня амбасады Рэспублікі Беларусь у Лёндане. Аднак пасля рэфэрэндуму 1995 г. і зьмены дзяржаўнай сымболікі жонка Яна Дамініка папрасіла амбасаду шукаць сабе іншае памяшканьне, куды афіцыйнае прадстаўніцтва РБ празь некаторы час і вымушанае было перабрацца.

Цэрквы

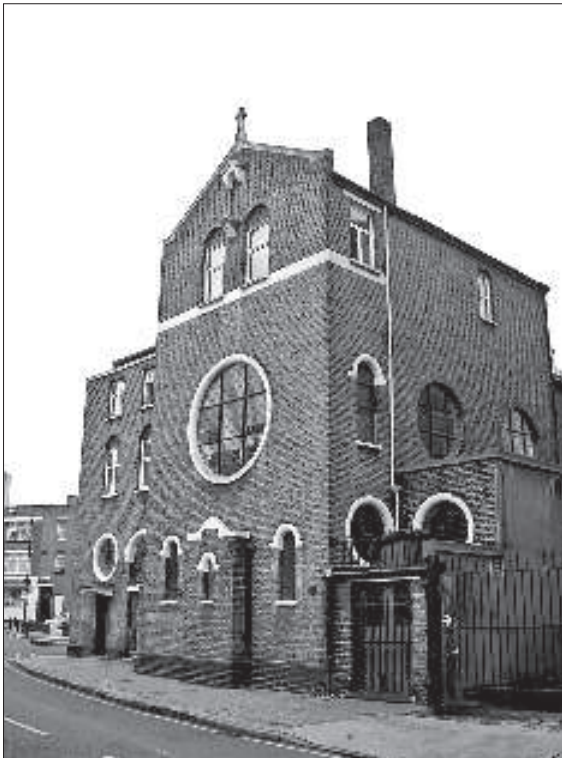
Our Lady of the Assumption and St Gregory, Warwick Str.

Былая баварская капліца, дзе брала шлюб Магдалена Радзівіл.

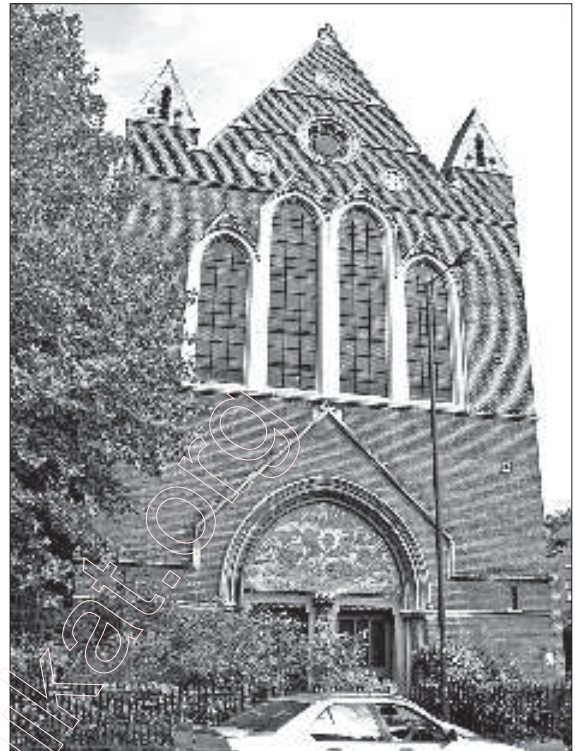
French Church Notre Dame de France, 5 Leicester Place

Француская царква, пры ўваходзе ў якую з правага боку ўнізе разьмешчаны барэльеф, выкананы беларускім мастаком і скульптарам з Францыі Міхасём Наўмовічам.

**St. Kazimir's Church, 21 The Oval,
Hackney Road**

Невялікая царква літоўскіх марыянаў, дзе ў 1947 — пач. 1948 г. жыў і працаваў а. Часлаў Сіповіч і дзе часам адбываліся набажэнствы для беларусаў.

**The Holy Innocence
Church, Paddenswick Road,
Hammersmith**

Царква, дзе дзесяцігодзьдзямі адбываюцца службы парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай.

*Беларускі цэнтар у Паўночным Лёндане
(раён Паўночны Фінчлі, мэтро Woodside Park)*

Marian House, Holden avenue

Марыян Хаўз. Будынак першага беларускага рэлігійнага цэнтру ў Лёндане, арганізаванага а. Чаславам Сіповічам у 1948 г. Тут размяшчалася беларуская бібліятэка, жылі сьвятары-марыяне, адбываліся беларускія мерапрыемствы. Цяпер у будынку знаходзіцца грэка-каталіцкая капліца Сьв. Апосталаў Пятра і Паўла, дзе адбываюцца штодзённыя беларускія службы. Сьвятары — а. Аляксандар Надсан і а. Сяргей Стасевіч.

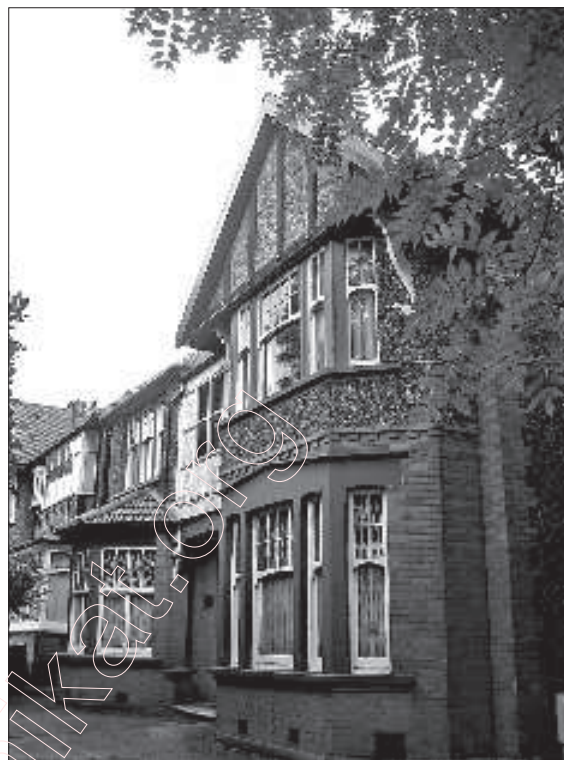

41 Holden Road

Дом Сьв. Кірыла быў набыты Беларускай каталіцкай місіяй усходняга абраду адмыслова для разьмяшчэньня школы-інтэрнату Сьв. Кірылы Тураўскага. Тут у 1963— 1976 гг. жылі беларускія вучні інтэрнату. Пазьней у доме мелі прытулак беларускія студэнты, што вучыліся ў Вялікабрытаніі і Эўропе. У 2007 г. будынак быў прададзены.

39 Holden Road

Дом Сьв. Пятра быў набыты Беларускай каталіцкай місіяй усходняга абраду ў 1965 г. для патрэбаў школы-інтэрнату імя Сьв. Кірылы Тураўскага. Вялікая заля гэтага дому выкарыстоўвалася для сьвяточных імпрэзаў, ладжаных вучнямі школы, а пазьней — таксама і для зьездаў ЗБВБ ды іншых беларускіх мерапрыемстваў. Гэтыя функцыі заля выконвае і цяпер. Частка дому здаецца для кватарантаў, а таксама выкарыстоўваецца для разьмяшчэньня гасьцеў зь Беларусі.

The Francis Skaryna Byelorussian Library and Museum, 37 Holden Road

Беларуская бібліятэка і музэй імя Ф. Скарыны ў Лёндане. Будынак набыты ў 1970 г. на сродкі беларусаў з розных краінаў сьвету. Тут разьмяшчаецца найвялікшы ў Заходняй Эўропе кнігазбор беларусікі, захоўваюцца архівы розных беларускіх арганізацый на Захадзе, а таксама створаны беларускі музэй.

Брадфард

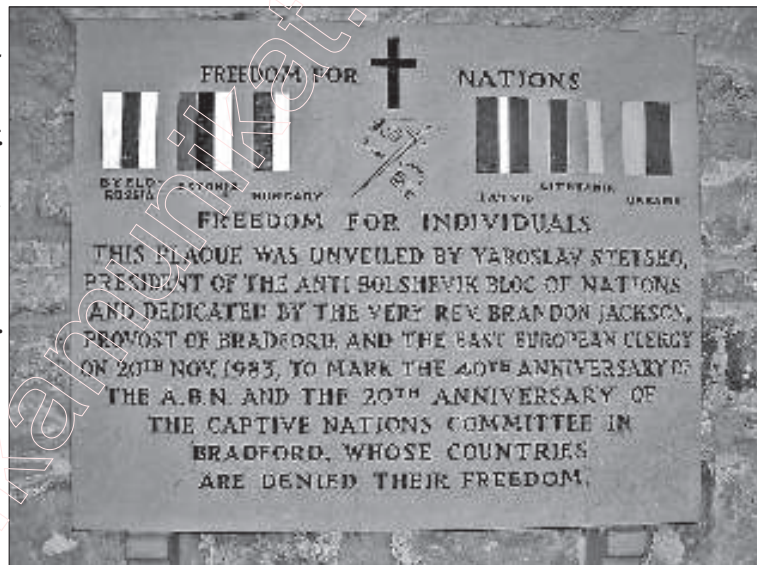

12 Walmer Villas, Manningham

Будынак Беларускага дому, набытага ў 1969 г. замест старога (выкупленага і зьнесенага гарадзкімі ўладамі). Тут знаходзіўся Беларускі грамадзкі цэнтар у Брадфардзе: месціліся канцылярыі беларускіх арганізацый, жылі кватаранты, а таксама быў адчынены беларускі клуб «Сакавік» і бар «Крыніца», якія дзейнічалі да сярэдзіны 1980-х гг. У 2000 г. дом, што належаў ЗБВБ, быў прададзены прыватным асобам, а грошы перададзеныя ў Беларускі харытатывны фонд.

Bradford Town Hall

Тут знаходзіцца шыльда *Freedom for nations, freedom for individuals*, на якой сярод іншых намалеваны і беларускі сьцяг. Шыльда з'явілася ў 1983 г. з ініцыятывы прэзыдэнта Антыбальшавіцкага блёку народаў Яраслава Стэцько да 40-годзьдзя АБН і 20-годзьдзя дзейнасьці Камітэта паняволеных народаў у Брадфардзе.

Манчэстэр

Holy Mother of Zyrovcy Byelarusian

Autocephalic Orthodox Church

Царква Жыровіцкай Божай Маці ў юрысдыкцыі БАПЦ. Будынак быў набыты мясцовымі беларусамі ў 1972 г. Тут адбываліся рэгулярныя беларускія багаслужбы, рэлігійныя сьвяткаваньні. Сьвятар — а. Ян Абабурка. У 2007 г. будынак быў выстаўлены на продаж з прычыны адыходу ў нябыт беларускай паствы і дрэннага стану здароўя сьвятара.

74 Bellot Str. Cheetham

Беларускі дом, набыты мясцовым аддзелам ЗБВБ у 1954 г. Тут месціліся канцылярыі беларускіх арганізацый, адбываліся нацыянальныя мерапрыемствы, жылі кватаранты-беларусы. Ад 1967 г. тут дзейнічаў Беларускі клуб. У 1999 г. будынак быў прададзены прыватным асобам, а грошы накіраваныя ў Беларускі харытатыўны фонд.

**Saint Nicholas Byelorussian
Orthodox Church (2 Hall Mass Road,
Blackley)**

Царква Сьв. Мікалая, першапачаткова ў юрысдыкцыі БПЦ. Будынак набыты на сродкі мясцовых беларусаў пасля зносу папярэдняга будынку царквы. Тут адбываліся рэгулярныя набажэнствы для праваслаўных вернікаў. Сьвятары — а. Міхась Іскрыцкі і а. Кірыла Джэнэр.

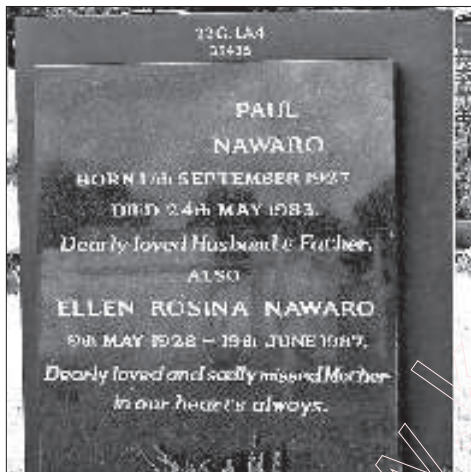

Могілки

Беларускія магілы раскіданыя па ўсёй Брытаніі. На жаль, адмысловых менавіта беларускіх могілак ці нават сэкцыяў на іншых могілках брытанскія суайчыньнікі не займелі. Таму пошукі месцаў апошніх прытулкаў беларусаў — справа даволі складаная. Асобныя месцы пахаванняў невялікіх групаў беларусаў можна знайсці на лёнданскіх могілках *St. Pancras* (пахаванні найперш сьвятароў і законнікаў-марыянаў зь беларускага Марыян Хаўз, а таксама некаторых грамадзкіх дзеячаў) ды манчэстэрскага *Southern cemetery*. На лёнданскім могілкі *Gunnersbury* ёсьць месца для будучых пахаванняў невялікай групы беларусаў. Рэшта ж суайчыньнікаў спачываюць паасобку на разнастайных могілках у Лёндане і за яго межамі.

Тут мы паспрабавалі сабраць наяўныя здымкі пахаванняў беларусаў Брытаніі ў своеасаблівы альбом, які можна яшчэ доўга дапаўняць. Самі ж пошукі беларускіх магілаў могуць стацца прадметам асобнага і надзвычай цікавага дасьледаваньня.

Лёндан *St Pancras cemetery*

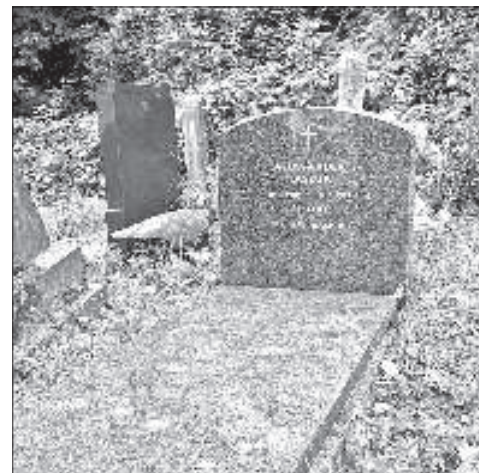
Магіла Паўла Навары і яго жонкі Элены.

Магіла Васіля Тура і яго жонкі Яніны.

Магіла Язэпа Раткевіча.

Магіла Аляксандра Лашука.

Магіла Янкі Міхалюка і Барбары Марцінкевіч.

Магіла Дамініка Аніські.

Магіла а. Часлава Сіповіча.

Магіла Станіслава (Мікалая) Баговіча і а. Фэлікса Журні.

Магіла Станіслава Даджанса і а. Тамаша Падзявы.

Магіла архімандрыта Льва Гарошкі і а. Язэпа Гэрмановіча.

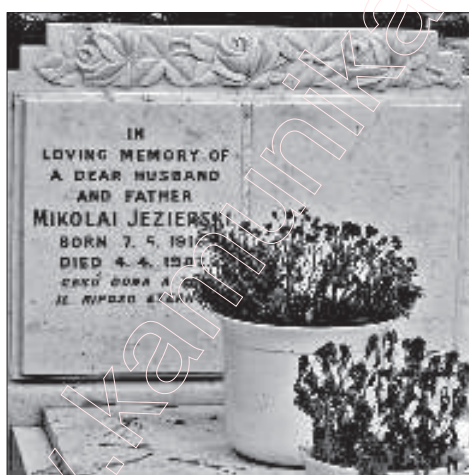
Greenford cemetery

Магіла Аляксандра і Алены
Жданковічаў.

Магіла Мікалая Еўшэля.

Магіла Мікалая Язерскага.

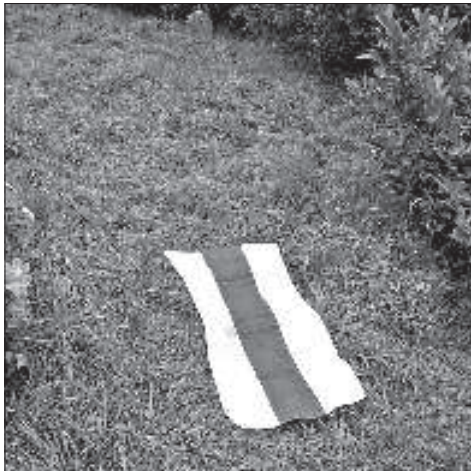
Gunnersbury cemetery

Магіла Хведара Жынгеля.

Магіла Янкі Сяўковіча.

Hampstead cemetery

Месца пахавання Лявона Рыдлеўскага.
Помнік плянуецца аднавіць.

Kensal Green cemetery

Магіла Яна і Тамары Дамінік, а таксама
Зінаіды Салавей.

Пахаванні пры касцёле Андрэя Баболі

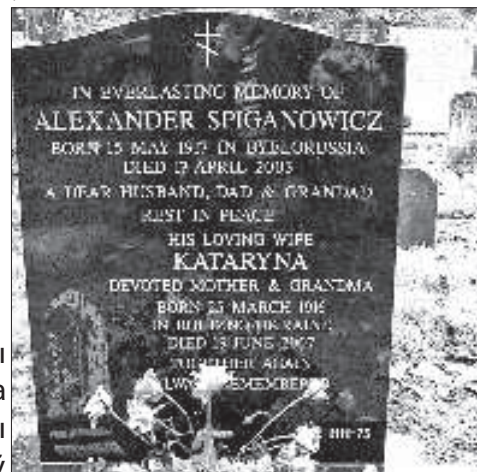
Пахаваньне Паўла Асіповіча.

Пахаваньне Кастуся Глінскага.

Манчэстэр*Southern cemetery*

Магіла
Кастуся
Варэніка
і Кастуся
Вашчылкі.

Магілы
Аляксандра
і Кацярыны
Шпігановічаў.

Магіла Генадзя Варэніка і Марыі Чудоўскай.

Магіла Яна Бурновіча.

Магіла Васіля Бісякова.

Магіла Міхася Вішнеўскага.

Магіла Ніны Абабуркі.

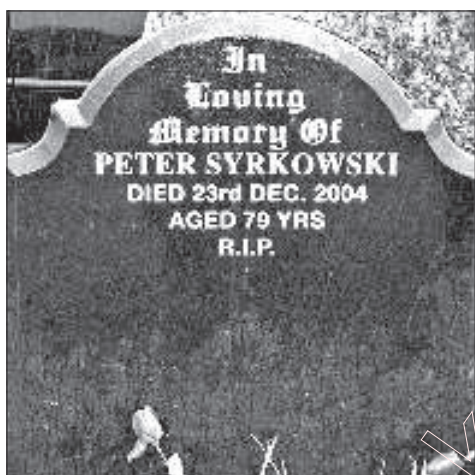
Магіла Антаніны і Кастуса Шыбіцкіх.

Магіла матушкі Кацярыны Абабуркі.

Магіла Мацея Дурэйкі.

Магіла Пётры Шыркойскага.

Магіла Міхася Яськевіча.

Брадфард
Undercliffe cemetery

Магіла Міхася Віценька.

Магіла Мэвіс і Янкі Калбасы.

Scholemoor cemetery

Магіла Хведара Лемяшонка.

Old Farnley Cemetery

Магіла Юрыя Хахолкі.

Сканторп

Woodlamds cemetery

Магіла Янкі і Брыджыт Тэрэзы
Мазураў.

Біяграфічны слоўнік

АБАБУРКА Кацярына (04.11.1921 — 29.08.1986). Нарадзілася ў в. Морач Нясвіскага пав. (сёння Клецкі р-н Менскай вобл.) У 1940 г. узяла шлюб зь *Янкам Абабуркам*. Пасьля Другой сусьветнай вайны разам з сынам Мікалаем засталася ў Беларусі. Пасьля сьмерці сына (1966 г.) у сьнежні 1967 г. выехала да мужа ў Англію. Была актывісткай парафіі Жыровіцкай Божай Маці Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы (далей — БАПЦ). Дапамагала мужу падчас багаслужбаў. Пахаваная ў Манчэстэры на могілках *Southern cemetery*.

АБАБУРКА Рыгор (нар. 03.05.1920). Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якім апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыве ў Манчэстэры. Ад 01.07.1948 быў сябрам Згуртаваньня беларусаў у Вялікабрытаніі (далей — ЗБВБ), аднак хутка пакінуў арганізацыю. Ад 1950-х — парафіянін царквы Сьв. Мікалая ў Манчэстэры і рэгент царкоўнага хору.

АБАБУРКА Янка (01.09.1921 — 23.07.2009) Нарадзіўся ў в. Морач Нясвіскага пав. (сёння Клецкі р-н Менскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса. З 1946 г. у Вялікабрытаніі. Браў актыўны ўдзел у грамадзкім і царкоўным беларускім жыцьці ў Манчэстэры. Ад 18.07.1947 сябра ЗБВБ. Ад 1953 г. быў сябрам Згуртаваньня беларускіх камбатантаў (далей — ЗБК). 13 кастрычніка 1963 г. у Карлсруэ (Нямеччына) пасьвечаны ў сьвятары БАПЦ мітрапалітам УАПЦ Ніканорам (Абрамовічам). Ініцыятар набыцьця царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Апекаваўся прыходамі БАПЦ у Манчэстэры, Брадфардзе, Нотынгеме, Бірмінгеме, Лёндане, Кембрыджы, кіраўнік БАПЦ у Вялікабрытаніі. Жыў у Манчэстэры. Пахаваны на мясцовых могілках *Southern cemetery*.

АМЕЛЬЯНОВІЧ Уладзімір. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.09.1947 г., але пасьля расколу арганізацыі далучыўся да Хрысьціянскага аб'яднаньня беларускіх работнікаў (далей — ХАБР). Пэўны час жыў у Нямеччыне, але хутка вярнуўся ў Вялікабрытанію. У 1980-х гг. быў сябрам Гуртка беларускай незалежніцкай думкі «Васілёк».

АНДРУШКЕВІЧ Аўген (06.08.1914 —?). Быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, потым служыў у 30-й дывізіі СС. Пазьней далучыўся да 2-га Польскага корпусу. Быў сябрам ЗБВБ ад 24.08.1947. Зьехаў у Канаду.

АНІСЬКА Дамінік (12.01.1888 — 28.12.1971). Нарадзіўся ў в. Слоўнікі Сакольскага павету Гарадзенскай губерні (сёння Падляскае ваяводства, Польшча). У 1906 г. скончыў школу ў Саколцы, увосень 1907 г. быў прыняты на вайсковую службу. Служыў у Гародні да 1909 г.

У часе Першай сусьветнай вайны — у войску, быў на фронце на тэрыторыі Беларусі. Пасьля рэвалюцыі вярнуўся дахаты. З 1920 г. у польскім войску. Пасьля сканчэньня курсаў падхарунжых у Быдгошчы адпраўлены на фронт у ваколіцы Львова. У 1923 г. звольнены ў рэзэрвы, працаваў у банку. Друкаваўся ў беларускім часопісе «Хрысьціянская думка». У часе Другой сусьветнай вайны прызваны ў польскае войска, трапіў у савецкі палон, знаходзіўся ў Гразоўцы Валагодзкай вобласьці (Расея). З 1942 г. службы ў Арміі Андэрса. Да 1946 г. знаходзіўся ў Палестыне, дзе сярод іншага дапамагаў у выданьні польскамоўнага часопіса *Tygodnik Katolicki*. Пазьней правёў яшчэ год у Эгіпце, адкуль у 1947 г. перабраўся ў Вялікабрытанію. Ад 1949 г. асеў у Лёндане. Жыў у Беларускай доме, дапамагаў ім апекавацца. Памёр у Лёндане, пахаваны на могілніку *St. Pancras cemetery*.

АНТОНІК Сымон (Сямён) (15.03.1913 — пасьля 1986 г.). Паходзіў з-пад Слоніма. У 1936—1944 гг. службы ў Польскім войску. У Вялікабрытаніі — з канца 1940-х. Жыў у Бірмінгеме. Ад 1950 быў сябрам ЗБББ (аддзел у Бірмінгеме), а таксама сябрам ЗБК ад 1950 г. У 1958 г. зьехаў у ЗША. Памёр у Чыкага.

АРЦЮХ Мікола, у ЗША Артон (25.07.1924 — 26.02.1984).

Нарадзіўся ў в. Казловічы Слонімскага пав. (сёньня Зэльвенскі р-н Гарадзенскай вобл.). Сябра СБМ (1943), у 1944 г. навучаўся ў Менскай афіцэрскай школе Беларускай краёвай абароны (БКА), разам з фармаваньнямі якой летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС. Перайшоў на бок саюзнікаў па антыгітлераўскай кааліцыі. З канца 1944 г. знаходзіўся ў 2-м Польскім корпусе, у якім адслужыў чатыры гады, у тым ліку і ў Вялікабрытаніі. Сябра ЗБББ ад 01.12.1946. Ад 1949 г. сябра ЗБК. Скончыў Лювэнскі ўнівэрсытэт у Бэльгіі (1955) з ступенню магістра эканамічных навук. Сьпяваў у Беларускай студэнцкай хоры пад кіраўніцтвам Міколы Равенскага. Вярнуўся ў Вялікабрытанію, працаваў у турыстычнай фірме Томаса Кука. У ЗБББ займаў розныя пасады, у 1956 г. старшыня арганізацыі. Пры канцы 1950-х выехаў у Канаду. Жыў у Таронта, адкуль перабраўся ў Дэтройт (ЗША). Працаваў у банку. Быў актывістам парафіі Сьвятога Духа БАПЦ, сябрам управы Дэтройтскага аддзелу БАЗА, сябрам Задзіночаньня беларуска-амэрыканскіх вэтэранаў. Пахаваны на беларускай могілніку ў Іст-Брансуіку (Нью-Джэрзі).

ўнівэрсытэт у Бэльгіі (1955) з ступенню магістра эканамічных навук. Сьпяваў у Беларускай студэнцкай хоры пад кіраўніцтвам Міколы Равенскага. Вярнуўся ў Вялікабрытанію, працаваў у турыстычнай фірме Томаса Кука. У ЗБББ займаў розныя пасады, у 1956 г. старшыня арганізацыі. Пры канцы 1950-х выехаў у Канаду. Жыў у Таронта, адкуль перабраўся ў Дэтройт (ЗША). Працаваў у банку. Быў актывістам парафіі Сьвятога Духа БАПЦ, сябрам управы Дэтройтскага аддзелу БАЗА, сябрам Задзіночаньня беларуска-амэрыканскіх вэтэранаў. Пахаваны на беларускай могілніку ў Іст-Брансуіку (Нью-Джэрзі).

АСІПОВІЧ Павал (19.11.1923 — 23.01.1997). Нарадзіўся ў в. Беніца Маладзечанскага павету Віленскага ваяводства (сёньня Маладзечанскі р-н Менскай вобл.). Падчас нямецкай акупацыі вучыўся ў Маладзечанскай гандлёва-адміністрацыйнай школе, Менскай афіцэрскай школе БКА, у складзе якой апынуўся на выгнаньні і быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС. Перайшоў на бок саюзнікаў і далучыўся да 2-га Польскага корпусу. З 1946 г. у Вялікабрытаніі, там жа ў 1948 г. дэмабілізаваўся. Скончыў Польскую гандлёвую школу ў Глазга. Працаваў бухгалтарам у Вялікабрытаніі, Гане і Нігерыі. Пазьней

пасяліўся ў Лёндане. Быў адным з найбольш актыўных беларусаў у Вялікабрытаніі. Сябра ЗБВБ ад 01.10.1946. Ва ўправе арганізацыі займаў розныя пасады. У 1953 і 1955 гг. быў старшынём ЗБВБ, а ў 1963—1996 гг. — скарбнікам. Быў сябрам ЗБК (з 1949 г.) і Беларускага хрысьціянскага акадэмічнага аб'яднаньня «Жыцьцё» (з 1948 г.). Адзін з заснавальнікаў Англа-беларускага таварыства, быў скарбнікам у 1964—1997 гг., а таксама скарбнікам Беларускай харытатыўнай сэкцыі. Ад імя ЗБВБ браў удзел у працы Эўрапейскай групы сувязі (*European Liaison Group*), дзе таксама доўгі час выконваў функцыі скарбніка. Памер у Лёндане. Паводле жаданьня жонкі спалены прах пахаваны пры касьцёле Андрэя Баболі ў брытанскай сталіцы.

АСТРОЎСКИ Віктар (28.08.1912 — 31.08.1975). Нарадзіўся ў в. Засімавічы (сёньня Пружанскі р-н Берасьцейскай вобл.), сын *Радаслава Астроўскага*. Вучыўся на факультэце права Віленскага ўнівэрсытэту, быў сябрам Беларускага студэнцкага саюзу, арганізацыі «Скарынія». Скончыў агранамічны факультэт Пазнанскага ўнівэрсытэту (інжынэр-аграном). У кастрычніку 1939 г. у Вільні арыштаваны і асуджаны на восем гадоў лягераў, тэрмін адбываў у Варкуце (Расея). Ад канца 1941 г. — у Арміі Андэрса. Ад 1946 г. жыве ў Вялікабрытаніі, працаваў у вугальных шахтах, потым на працягу 20 гадоў — у друкарні апэратарам машынаў. Займаўся вывучэньнем картаграфіі Беларусі. Аўтар шэрагу кніг па беларускай картаграфіі і старажытных назвах Беларусі, а таксама публіцыстычных брашураў і артыкулаў, прысьвечаных гісторыі XX ст і скіраваных супраць апанэнтаў БЦР. Усе кнігі выдаваў за ўласны кошт. У 1960-х займаўся выданьнем часопісу «Аб'яднаньне». Зьбіраў калекцыю картаў, якая пасля яго сьмерці была перададзена ў Скарынаўскую бібліятэку.

АСТРОЎСКИ Радаслаў (06.11.1887 — 17.10.1976). Беларускі грамадзкі дзеяч, пэдагог. Нарадзіўся на хут. Заполье Слуцкага пав. (сёньня Слуцкі р-н Менскай вобл.). У нацыянальным руху ад рэвалюцыі 1905—1907 гг. У 1917 г. стварыў у Слуцку першую беларускую гімназію. У 1924—1936 гг. — дырэктар Віленскай беларускай гімназіі, адначасова ў 1930—1932 гг. — Беларускай праваслаўнай духоўнай сэмінарыі імя Францішка Багушэвіча. У другой палове 1920-х гг. выконваў абавязкі старшыні ТБШ, быў віцэ-старшынём Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ). Пасьля разгрому БСРГ — прыхільнік «палянафільскага кірунку» — супрацоўніцтва з польскімі ўладамі дзеля папулярызацыі беларускай культуры і школьніцтва. У 1936 г. быў высланы ў Лодзь (Польшча) настаўнікам матэматыкі і фізыкі. У 1939—1941 гг. — старшыня Беларускага камітэту самапомачы у Лодзі. У ліпені — верасьні 1941 г. быў старшынём Менскага намесьніцтва, якое аб'ядноўвала 21 раён Беларусі, потым арганізоўваў беларускую адміністрацыю ў Бранскай, Смаленскай, Магілёўскай акругах. Ад 21 сьнежня 1943 г. — прэзыдэнт БЦР. Ад ліпеня 1944 г. — на эміграцыі. У верасьні 1945 г. з прычыны неспры-

яльных палітычных абставін прыпыніў дзейнасць БЦР. 30 снежня 1947 г. заснаваў Беларускае цэнтральнае прадстаўніцтва сусьветнай эміграцыі, а пасля аднаўленьня Рады БНР аднавіў дзейнасць БЦР (25 сакавіка 1948 г.). Жыў у Нямеччыне, Швайцарыі (1944—1948, 1950—1954), Аргентыне (1948—1950, 1954). У Вялікабрытанію прыехаў у 1954 г. да сына Віктара, пасяліўся ў доме, набытым для арганізацыі ХАБР. Заснаваў Беларускі вызвольны фронт. У 1962 г. з прычыны хваробы пераехаў у ЗША да дачкі і зяця Галіны і Мікалая Мінкевічаў. Прыпыніў дзейнасць БЦР у 1962 г., аднавіўшы яе ў 1974 г. Ягоны ад'езд зь Вялікабрытаніі справакаваў крызіс і раскол у ХАБР. Памёр у мястэчку Бэнтан-Харбар (Мічыган (ЗША)), дзе жылі Мінкевічы. Паводле тэстамэнту пахаваны на могілніку Беларускай праваслаўнай царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).

Б'ЮМЭН Эмільян (15.09.1921 — 12.10.2003) Паходзіў зь Берасьцейшчыны. Ад 30.12.1958 быў сябрам ЗБВБ. Жыў у Манчэстэры. Быў сябрам мясцовага Беларускага клюбу.

БАБІК Тодар (Хведар) (20.10.1901 — ?). У часе Другой сусьветнай вайны служыў у паліцыі, з падраздзяленьямі якой летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, далучыўся да 2-га Польскага корпусу. Быў сябрам ХАБР, уваходзіў у склад першай Галоўнай управы ХАБР, у 1953—1954 гг. яе старшыня. Празь нязгоду з Радаславам Астроўскім выйшаў з ХАБР і далучыўся да Беларускага вызвольнага руху.

БАГДАН Васіль (02.07.1916 — ?). Нарадзіўся на Маладзечаншчыне. Служыў у Арміі Андэрса. Ад 19.10.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. У 1949 г. быў кіраўніком Камітэту дапамогі хворым беларусам ў Брадфардзе. Зьехаў у Аўстралію або Канаду.

БАГДАН Вера (05.09.1931 — ?) Ад 03.06.1948 была сябрам ЗБВБ, у 1949 г. уваходзіла ў Галоўную управу арганізацыі. Пазьней перабралася ў Канаду.

БАГОВІЧ Станіслаў, у манастве Мікалай (14.09.1903 — 17.08.1980). Нарадзіўся ў в. Вострава (сёньня Мёрскі р-н Віцебскай вобл.). У 1926 г. уступіў у закон марыянаў у Друі.

Скончыў Друйскую гімназію і застаўся пры кляштары. У 1933 г. сьледам за а. *Язэпам Гэрмановічам* выехаў у Харбін (Манчжурыя), дзе дапамагаў у гаспадарцы харбінскага Дому, пры якім дзейнічала гімназія і інтэрнат для хлопцаў расей-

скага паходжаньня. Тут прыняў усходні абрад і імя Мікалай. У 1948 г., калі камуністычныя ўлады арыштавалі сьвятароў у Харбіне, здолеў выехаць у Рым, а адтуль у 1951 г. — у Лёндан. Пасяліўся ў Марыян-Хаўзе, дзе выконваў абавязкі чытальніка ў царкве, агародніка і кухара, сьпяваў у хоры. Пахаваны на Лёнданскім могільніку *St. Pancras cemetery*.

БАЛАБАНОВІЧ Язэп (25.09.1920 —?). Нарадзіўся ў в. Сіняўская Слабада (сёньня Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.). Падчас нямецкай акупацыі служыў у паліцыі, разам з фармаваньнямі якой улетку 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польшкім корпусе. Ад 25.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак далучыўся да апазыцыі і ад 1948 г. належыў да ХАБР. Быў вядомым баксэрам. У 1950-х гг. пераехаў у Канаду.

БАРТУЛЬ Францішак (15.11.1918 — 04.12.2005). Нарадзіўся ў в. Бязозкі (сёньня Латвійская Рэспубліка). У 1937 г. скончыў сярэднюю школу ў Дзьвінску (Даўгаўпілс). У 1940 г. мабілізаваны ў Чырвоную Армію, трапіў у нямецкі палон і апынуўся ў Штэтыне (Шчэцін, Польшча). Дзякуючы веданьню нямецкае мовы быў прызначаны перакладчыкам і адпушчаны на адпачынак у Дзьвінск, адкуль назад не вярнуўся. У 1943 г. скончыў Віленскую беларускую настаўніцкую сэмінарыю. Вучыўся ў Менскай афіцэрскай школе БКА (1944). Зь ліпеня 1944 г. — на выгнаньні. Спачатку знаходзіўся ў Кёнігсбэргу,

працаваў у Камітэце самапомачы. У 1944—1945 гг. вучыўся на філязофскім факультэце Мюнхэнскага каталіцкага ўнівэрсытэту, пазьней — на філязофскім факультэце Грыгарыянскага ўнівэрсытэту ў Рыме. Адтуль перабраўся ў Вялікабрытанію, атрымаў спэцыяльнасьць тэхніка-дантыста. Ад 24.12.1946 быў сябрам ЗБВБ, а ў 1949 г. быў абраны старшынём арганізацыі. Пазьней выконваў іншыя функцыі ў Галоўнай управе ЗБВБ. Быў сябрам ЗБК ад 1949 г., адным са стваральнікаў Беларускага хрысьціянскага акадэміцкага аб'яднаньня «Жыцьцё» і Беларускага акадэміцкага каталіцкага аб'яднаньня «Рунь». У 1956 г. разам з жонкай *Верай Касьцюкевіч* выехаў у ЗША. Жыў у Нью-Ёрку, дзе меў дантыстычную майстэрню. Стаў актыўным удзельнікам беларускага жыцьця. Уваходзіў у кіраўніцтва БАЗА і яго нью-ёрскага аддзелу, сябрам рэдкалегіі газэты «Беларус», ад 1982 г. старшынём Рады дырэктароў Фундацыі імя П. Крэчэўскага, радным БНР. Памер у Мангэсэце на Лонг-Айлэндзе (штат Нью-Ёрк). Пахаваны на могілках у Іст-Брансуіку.

БАРЫСЕВІЧ Васіль (06.12.1923 — ?). Нарадзіўся ў Целяханах (сёньня Івацэвіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). Служыў у Польшкім войску (цягам сямі гадоў). Апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Лёндане. Сябра ЗБВБ ад 01.04.1947, сябра ЗБК з 1951 г. Потым выехаў у Бэльгію.

БАСЯЦКІ Ўладзімір (25.08.1920 — ?) Нарадзіўся на Палесьсі. Служыў у Савецкай арміі, потым у беларускай паліцыі, 2-м Польшкім корпусе, разам зь якім апынуўся ў Вялікабрытаніі.

Жыў у Брадфардзе, Манчэстэры. Ад 04.02.1949 быў сябрам ЗБВБ. Ад 1952 г. перайшоў у апазыцыю. Быў кіраўніком аддзелу БВР у Манчэстэры. Потым далучыўся да БВФ і быў сакратаром аддзелу гэтай арганізацыі ў Манчэстэры. Памёр у Манчэстэры.

БАЯРОЎСКИ Міхась (нар. 05.05.1924) Нарадзіўся ў в. Пятрэвічы (сёння Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.) Вучыўся ў настаўніцкай сэмінарыі. У 1944 г. мабілізаваны ў БКА, вучыўся ў Менскай афіцэрскай школе БКА. Зь іншымі курсантамі быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, пасля далучыўся да 2-га Польскага корпусу. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Пасяліўся ў Бірмінгеме. Ад 16.11.1946 сябра ЗБВБ, кіраваў аддзелам арганізацыі ў Бірмінгеме. Ад 1948 г. быў сябрам БХАА «Жыцьцё», а ад 1949 г. быў сябрам ЗБК. Разам з жонкай Нормай браў актыўны ўдзел у працы Камітэта дапамогі ахвярам радыяцыі. Двойчы прывозіў разам з *а. Аляксандрам Надсанам* лекі ў Беларусь.

БЕЛАЕЦ Павал (26.06.1923 — 20.12.1972). Нарадзіўся ў в. Клачкі Шчучынскага пав. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Пазьней зьехаў у ЗША. Памёр у Мілтаўне (Нью-Джэрзі). Пахаваны на могілніку ў Іст-Брансуіку.

БЕЛЬМАЧ Уладзімір (нар. 21.09.1921). Нарадзіўся ў в. Пранчакі (сёння Ляхавіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 21.06.1947. У 1948 г. выехаў у Канаду. Пасяліўся ў Манрэалі.

БУДАРКЕВІЧ Павал (нар. 14.08.1922). Нарадзіўся ў в. Турэц Стаўпецкага павету (сёння Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.). У часе Другой сусьветнай вайны служыў у беларускай паліцыі парадку, у 1944 г. трапіў у 30-ю грэнадэрскаю дывізію СС, перайшоў на бок саюзнікаў, потым служыў у 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Пасяліўся ў Лёндане. Ад 25.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак далучыўся да апазыцыі і ў 1948 г. стаў сябрам ХАБР. Уваходзіў у Часовую ўправу, пазьней быў сябрам Галоўнай управы, рэгулярна абіраўся на пасаду скарбніка. Уваходзіў у рэдкалегію часопісу «Аб'яднаньне». Актывіст парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане.

БУДЗЬКА Людвіка (04.09.1911 — 17.09.2002). Нарадзілася ў м. Будслаў (сёння Мядзельскі р-н Менскай вобл.), дачка Эдварда Будзькі, сястра *Часлава Будзькі*. Скончыла Віленскую беларускую гімназію, Віленскі ўнівэрсытэт, была сябрам Беларускага студэнцкага саюзу. Рабіла мастацкія вышыўкі, шыла нацыянальныя строі, рабіла лялькі. Калекцыя аформ-

леных ёю велікодных як была перададзеная Беларускаму музэю імя Івана Луцкевіча (з 1945 г. — у Літоўскім дзяржаўным музэі). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У 1948 г. апынулася ў Брытаніі як *DP*. Ад 12.12.1948 была сяброўкай ЗБВБ. У пачатку 1950-х гг. выехала ў ЗША. Пасялілася ў Чыкага, дзе ўзяла шлюб зь беларускім грамадзкім дзеячам Антонам Бяленісам.

БУДЗЬКА Часлаў (29.06.1913 — 15.08.1985). Нарадзіўся ў Вільні, сын Эдварда Будзькі. Скончыў Віленскую беларускую гімназію, а ў 1938 г. — аддзяленьне гісторыі гуманістычнага факультэту Віленскага ўнівэрсытэту. Браў удзел у нацыянальным грамадзкім руху, быў сябрам Беларускага студэнцкага саюзу. За актыўную грамадзкую дзейнасьць пазбаўлены права працаваць па спецыяльнасьці. Уладкаваўся ў каапэратыўнае таварыства ў Варшаве, потым працаваў у Кельцах. Падчас Другой сусьветнай вайны знаходзіўся ў Нямеччыне. Па сканчэньні вайны жыў у лягеры ў Ватэнштэце, выкладаў гісторыю ў Беларускай гімназіі. У 1948 г. як *DP* прыбыў на працу ў Вялікабрытанію. Ад 13.12.1948 стаў сябрам ЗБВБ. У 1951 г. зьехаў у ЗША, жыў у Чыкага. Быў актывістам Чыкагскага аддзелу БАЗА. Займаўся грамадзка-асьветніцкай працай, гістарычнымі дасьледаваньнямі, праектаваньнем вышыванак і дываноў.

БУДКЕВІЧ Сьільвэстар (нар. 04.03.1924). Нарадзіўся ў в. Брацянка (сёньня Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.). Ад 1942 г. вучыўся ў Наваградзкай настаўніцкай сэмінарыі. Быў сябрам СБМ, курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА. У 1944 г. разам з іншымі курсантамі быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, зь якой дээртаваў у Францыю і далучыўся да 2-га Польскага корпусу. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Пасяліўся ў Ковэнтры. Скончыў тэхнічную школу і працаваў электрыкам. Ад 12.10.1946 стаў сябрам ЗБВБ, кіраваў аддзелам у Ковэнтры. Таксама быў сябрам ЗБК ад 1949 г. Актыўны ўдзельнік беларускага жыцьця ў Вялікабрытаніі.

БУКАТА Адольф (25.01.1902 — 25.01.1977). Нарадзіўся ў в. Курывавічы на Пастаўшчыне. У 1930-х выехаў у Францыю, дзе жыў да пачатку Другой сусьветнай вайны. Потым пераехаў у Бэрлін, дапамагаў Міколу Абрамчыку выдаваць газэту «Раніца». Пасьля вайны знаходзіўся ў лягерах *DP* Нямеччыны, адкуль у 1949 г. прыехаў на працу ў Вялікабрытанію. Ад 20.07.1948 быў сябрам ЗБВБ, удзельнікам аддзелу ў Бірмінгеме.

БУЛЫГА Міхась (12.06.1924 — ?). Нарадзіўся ў в. Глосевічы (сёньня Слоніўскі р-н Гарадзенскай вобл.). Вучыўся ў Менскай афіцэрскай школе БКА

(1944), разам зь якой быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, уступіў у 2-і Польскі корпус. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 06.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, у другой палове 1950-х абіраўся на пасаду скарбніка арганізацыі. Быў таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. і БХАА «Жыцьцё» ад 1948 г. Некаторы час быў адміністратарам Беларускага дому ў Лёндане.

БУЛЯК Мікола (20.01.1915 — ?). Нарадзіўся ў Варшаве. Скончыў юрыдычны факультэт Віленскага ўніверсітэту. У часе Другой сусьветнай вайны быў старшынём павету ў Наваградку. Са студзеня 1944 г. радны БЦР. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Быў адзінай цывільнай асобай, хто браў удзел у Першым зьездзе ЗБВБ (18—19 студзеня 1947 г.). Ад 19.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, адразу ж абраны віцэ-старшынём Галоўнай управы. Аднак у хуткім часе стаў на чале прыхільнікаў БЦР (апазыцыі ў ЗБВБ) і быў пазбаўлены сяброўства ў Згуртаваньні. Ад сакавіка 1948 г. узначаліў Часовую ўправу ХАБР. Спрычыніўся да заснаваньня часопісу «Аб'яднаньне», аднак неўзабаве сур'ёзна захварэў (манія перасьледу), адышоў ад грамадзкай дзейнасьці і пакінуў Лёндан.

БУНЧУК Янка, на эміграцыі **Будзіч**, потым **Бунч** (08.05.1923 — ?). Паходзіў з-пад Баранавічаў. Падчас нямецкай акупацыі служыў у паліцыі, разам з аддзеламі якой быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, далучыўся да 2-га Польскага корпусу. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 08.12.1946 быў сябрам ЗБВБ, аднак у часе расколу выйшаў з арганізацыі. Жыў у Нотынгеме. Улетку 1956 г. быў прызначаны кіраўніком Краёвага штабу БВФ у Вялікабрытаніі і актыўна заняўся разбудовай арганізацыі. Браў удзел у шматнацыянальных і міжнародных мерапрыемствах ад імя БВФ. Быў старшынём Нотынгемскага аддзелу Антыбальшавіцкага блёку народаў, сябрам выканаўчага камітэту Брытанскай лігі свабоднай Эўропы. Пры канцы 1979 г. у выніку непаразуменьняў зь Лёнданскім аддзелам БВФ адышоў ад справаў, ажаніўся з полькай і парваў усе сувязі зь беларусамі.

БУРАК Анані (нар. 14.08.1918). Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 02.02.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак далучыўся да апазыцыі і ў траўні 1948 г. быў пазбаўлены сяброўства. Жыў у Лёндане. Быў сябрам ХАБР, потым стаў актывістам парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане.

БУТА Алесь (23.07.1923 — жнівень 1998 г.). Нарадзіўся ў в. Акунінава (сеньня Слонімскага р-н Гарадзенскай вобл.). Пасьля Другой сусьветнай вайны апынуўся ў лягерах ДР у Ня-

меччыне. Скончыў 7 клясаў Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы. Быў кіраўніком беларускага скаўтыngu ў Амэрыканскай зоне Нямеччыны, аб'яднанага ў штандар «Баварыя». У 1948 г. як *DP* у складзе «Дванаццаткі» прыбыў у Вялікабрытанію. Працаваў у вугальных капальнях. Ад 12.03.1948 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. Быў старшынём прэзыдыюму 2-га Зьезду ЗБВБ, уваходзіў ва ўправу арганізацыі. У 1950-х пасяліўся ў Брадфардзе, быў актывістам мясцовага аддзелу ЗБВБ. Стаў стваральнікам Беларускага юнацкага клубу ў Брадфардзе, ініцыятарам правядзеньня летнікаў для беларускіх дзяцей у Лёндане. У сярэзіне 1960-х адышоў ад ЗБВБ, далучыўшыся да прасавецкай суполкі ў Брадфардзе. Стаў адным з аўтараў прасавецкага часопісу «Славянскі голас».

БУТРИМОВІЧ Уладзімір (31.12.1922 — 27.06.1987). Нарадзіўся ў в. Андрушы каля Нясвіжу. Цягам 3 гадоў служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Тут далучыўся да ЗБВБ, і ЗБК ад 1949 г. У пачатку 1950-х вучыўся ў Лювэнскім унівэрсытэце (Бэльгія), па сканчэньні якога вярнуўся ў Брытанію. Жыў у Лёндане. Уваходзіў у Галоўную ўправу ЗБВБ, а ў 1958, 1960—1965 гг. быў яго старшынём. Памёр у Лёндане пасля доўгай хваробы.

БЫКОЎСКІ Алесь (09.03.1922 — ?) Паходзіў з Маладзечаншчыны. У 1944—1947 гг служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 1947 г. быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1951 г. У 1953 г. быў абраны на пасаду скарбніка ЗБВБ, быў сябрам Лёнданскага аддзелу арганізацыі. Аднак яшчэ ў 1950-х гг. на ўласнае жаданьне выйшаў з арганізацыі. Зьехаў у БССР.

ВАРАВА Аркадзь (21.03.1918—13.05.1966) Нарадзіўся ў в. Вялікія Жухавічы Нясвіскага пав. Менскай губ. (сёньня Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.) У часе Другой сусьветнай вайны вучыўся ў Нясвіскай настаўніцкай сэмінарыі, быў курсантам Менска й афіцэрскай школы БКА, пасля якой трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, перайшоў на бок саюзнікаў, уступіў у 2-гі Польскі корпус. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Жыў у Лёндане. Ад 07.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак далучыўся да апазыцыі і ў 1948 г. быў пазбаўлены сяброўства. Быў адным з арганізатараў ХАБР, у 1950—1952 гг. абіраўся на пасаду старшыні арганізацыі, пазьней выконваў функцыі сакратара Галоўнай управы.

Уклаў уласныя грошы ў набыццё Дому ХАБР у Лёндане. Дапамагаў у тэхнічнай справе выдання часопісу «Аб'яднаньне». У 1950 г. прызначаны старшынём Дэлегатуры БЦР у Англіі. Быў сакратаром Беларускага праваслаўнага камітэту ў Лёндане. Памёр у Лёндане. Пахаваны на *Greenford cemetery*.

ВАРГАН Васіль (15.08.1896 — ?). Нарадзіўся ў Міры (сёння Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 11.05.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. Адзін з тых, на каго першапачаткова быў запісаны Беларускі дом у Лёндане.

ВАРЭНІК Кастусь (01.06.1917—03.10.2002). Жыў у Манчэстэры. Быў сябрам ЗБВБ. Ад 1949 г. і да часу набыцця Беларускага дому ў яго хаце месцілася канцылярыя мясцовага аддзелу ЗБВБ, а таксама Беларускі клюб. Пазьней быў актыўным удзельнікам стварэньня і сябрам Беларускага клюбу ў Беларускам доме ў Манчэстэры, рэгулярна даваў пазыкі на яго рамонт. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

ВАЎЧОК Уладзімір (01.08.1922 — ?) Нарадзіўся ў в. Бобрына на Стаўпеччыне. У часе Другой сусьветнай вайны служыў у беларускай паліцыі парадку, у 1944 г. трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, перайшоў на бок саюзнікаў, уступіў у 2-гі Польскі корпус. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 07.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак далучыўся да апазыцыі і ў 1948 г. стаў сябрам ХАБР. Быў сакратаром Касы самапомачы ХАБР. Ад 1952 г. уваходзіў у БВР, быў кіраўніком канцылярыі паўнаважнага прадстаўніцтва Штабу БВР у Вялікабрытаніі. Пазьней, магчыма, зьехаў у Канаду.

ВЕРАМЕЙКА Хведар (Тодар), на эміграцыі *Wilson* (нар. 09.04.1923). Паходзіў з ваколіцаў Любчы (сёння Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 01.09.1947 быў сябрам ЗБВБ, належыў да аддзелу ў Бірмінгеме. Таксама быў сябрам ЗБК ад 1950. Жыве ў Сток-он-Трэнце.

ВЕСЯЛКОЎСКАЯ Марыя, дзязь. Ахрыменя (нар. 1933). Нарадзілася ў в. Морач (сёння Клецкі р-н Менскай вобл.). У 1940 г. разам з бацькамі была вывезеная ў ваколіцы Архангельску (Расея). Пазьней таксама з бацькамі апынулася ў цывільных лягерах польскага войска ў Іране, адкуль была перавезеная ў Афрыку. У 1948 г. пераехала ў Вялікабрытанію. Спачатку жыла ў Стафардзе, потым у Манчэстэры. Сьпявала ў царкоўным хоры. Пасьля шлюбу з Юрыем Весялкоўскім перабралася ў Лёндан. Сяброўка парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай.

ВЕСЯЛКОЎСКИ Юры (нар. 02.01.1924). Нарадзіўся ў в. Новы Сьвержань (сёння Стаўпецкі р-н Менскай вобл.). У 1942—1944 гг. вучыўся ў настаўніцкай сэмінарыі ў Нясьвіжы, быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА. Разам зь іншымі курсантамі апынуўся ў 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, потым — у 2-м Польскім корпусе. У 1946 г.

прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 01.10.1946 быў сябрам ЗБВБ, аднак далучыўся да апазыцыі і ў 1948 г. стаў сябрам ХАБР. Пасяліўся ў Лёндане. Доўгі час выконваў функцыі сакратара Галоўнай управы ХАБР, стварыў пры арганізацыі хор. У 1954—1962 гг. быў адным з рэдактараў часопісу «Аб'яднаньне». У 1960-х спрычыніўся да расколу ХАБР праз канфлікт вакол яго Дому. У 1952 г. уваходзіў у БВР. Належаў да парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане. У 1974—1976 гг. выдаваў часопіс «Званіца», пазьней у 1989—1996 гг. — часопіс «Голас Часу». Аўтар шэрагу кніг па беларускай і сусьветнай гісторыі («Дарогі рымскіх папаў на Ўсход» (1992), «Беларусь у першай сусьветнай вайне» (1995), «Па сьлядах Другой сусьветнай вайны» (2002) і іншых), а таксама ўспамінаў «Няясна мроіліся новыя дарогі» (1997). Жыве ў Лёндане.

ВІЦЕНЧЫК Міхась (02.11.1921 — 14.01.2003) в. Асмалавічы Нясьвіскага пав. У часе Другой сусьветнай вайны служыў у беларускай самаахове, пазьней — у Арміі Андэрса, разам зь якой у 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 15.01.1947 быў сябрам ЗБВБ. Жыў у Манчэстэры, быў скарбнікам мясцовага аддзелу ЗБВБ. Таксама быў сябрам ЗБК ад 1951, і брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці, выконваў функцыі скарбніка арганізацыі ў 1955 г. Як актывіст БАПЦ быў узнагароджаны адмысловай граматай ад імя мітрапаліта Андрэя. Адзін з ініцыятараў стварэньня Беларускага грамадзкага клюбу ў Манчэстэры, быў яго адміністратарам да 1969 г. Працаваў у Беларускам грамадзкім клюбе «Сакавік». У 1980-х уваходзіў у Гурток беларускай незалежнаскай думкі «Васілёк». У 1957—1970 гг. быў радным БНР. Памёр і пахаваны ў Брадфардзе.

ВІШНЕЎСКІ Міхась (1924 — 02.03.1992). Нарадзіўся ў в. Кульмічы (сёньня Любанскі р-н Менскай вобл.) У часе Другой сусьветнай вайны служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой перабраўся ў Вялікабрытанію. Быў сябрам ХАБР, уваходзіў ва ўправу акруговага цэнтру ў Манчэстэры. У 1954 г. выйшаў з арганізацыі і стаў актывістам манчэстэрскага асяродку БВР, у 1958 г. выконваў абавязкі скарбніка арганізацыі. Быў адным з тых, на каго была запісаная нерухомасьць БВР, праз што ў 1960-х быў уцягнуты ў судовыя разьбіральніцтвы. Актывіст парафіі Сьв. Мікалая ў Манчэстэры. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры.

ВОСТРЫКАЎ Цімох, на эміграцыі Міхась (28.08.1922—14.11.2007). Нарадзіўся ў в. Баршчоўка (сёньня Добрускі р-н Гомельскай вобл.) Вучыўся ў Гомельскім пэдавучылішчы, настаўнічаў. У часе Другой сусьветнай вайны быў мабілізаваны ў Савецкую армію. Трапіў у нямецкі палон і быў вывезены ў Нямеччыну, дзе працаваў на фабрыцы. Пасьля вайны скончыў Беларускаю гімназію імя Янкі Купалы. У

1948 г. у шэрагах «Дванаццаткі» як *DP* прыехаў у Вялікабрытанію. Працаваў у вугальных капальнях. Ад 12.03.1948 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. Аднак пры канцы 1949 г. выехаў разам зь сябрамі па «Дванаццатцы» на навучаньне ў Лювэн (Бэльгія). Праз паўтара году навучаньня ў інстытуце фізычнай культуры выехаў у Нямеччыну для праходжаньня падрыхтоўкі для дывэрсійнай работы ў БССР. У верасьні 1952 г. быў закінуты ў складзе групы на беларускую тэрыторыю, дзе хутка арыштаваны. Больш за 20 гадоў адбываў зьняволеньне ў Дуброўлагу ў Мардовіі, пасля 1975 г. вярнуўся ў Беларусь, жыў і памёр у Гомелі.

ВЯЛІКІ Павал (нар. 01.10.1925). Нарадзіўся ў в. Леніна (сёньня Лунінецкі р-н Берасьцейскай вобл.). Потым разам з бацькамі жыў у Мікашэвічах. У 1940 г. сям'я вывезеная ў Сыбір. У 1942 г. уступіў у 2-гі Польшкі корпус, разам зь якім прайшоў праз Іран, Палестыну, Эгіпет, браў удзел у ваенных дзеяньнях у Італіі, бітве за Монтэ Касіна. У 1947 г. дэмабілізаваўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам ХАБР. У 1957 г. быў пасьвячоны на дыякана, 23.04.1967 атрымаў сьвятарскія сьвячэньні. Належыў да юрысдыкцыі канстантынопальскага патрыярха. Ад 1967 г. быў настояцелем парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане, рэгулярна служыў у Сток-он-Трэнце, Сьвіндане, Манчэстэры. У красавіку 1973 г. перабраўся ў Канаду, дзе да 1998 г. служыў у праваслаўнай царкве Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Таронта. У 1993 г. на запрашэньне мітрапаліта Менскага і Слуцкага Філарэта наведваў Беларусь. Ад 1998 г. — на пэнсіі. Жыве ў Бэры (Антарыё, Канада).

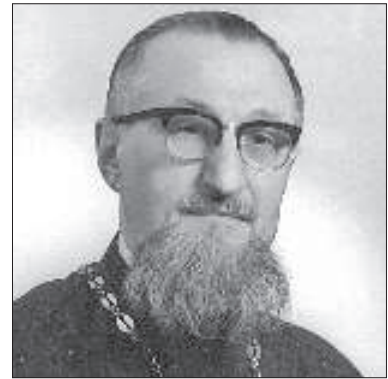
ГАЛКА Зьміцер (11.10.1917 — ?) Паходзіў зь Піншчыны. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 20.10.1947 быў сябрам ЗБВБ, належаў да акруговага аддзелу ў Ковэнтры. У пачатку 1950-х выехаў у Бразылію.

ГАЛОЎКА Мікола (21.09.1926 — ?) Нарадзіўся ў в. Дарагляны каля Слоніма. У часе Другой сусьветнай вайны вучыўся ў настаўніцкай сэмінарыі ў Слоніме, быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА. Разам зь іншымі трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, перайшоў на бок саюзнікаў, служыў у 2-м Польшкім корпусе. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 06.01.1947 быў сябрам ЗБВБ. У 1949 г. далучыўся да Беларускага камітэту сяброўства ў Ёркшыры, дзе выконваў функцыі скарбніка. Аднак у 1949 г. вярнуўся ў ЗБВБ. Сябра ЗБК ад 1950 г. У 1950-х выехаў у ЗША.

ГАЛУБІНКА Марыя, дзяс. Клус. Паходзіць са Століншчыны. Непаўнагадовай дзяўчынкай трапіла разам з бацькамі ў Іран. Да канца Другой сусьветнай вайны знаходзілася ў лягэры для цывільных сваякоў польскіх жаўнераў у Тэнгеру (Танзанія). У 1947 г. прыехала ў Вялікабрытанію. Пабралася шлюбам зь Міхасём Галубінкам. Актывістка парафіяльнага камітэту Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане.

ГАРОШКА Леў (26.02.1911 — 28.07.1977). Нарадзіўся ў в. Трашчыцы (сёння Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.) У 1928—1931 гг. вучыўся ў Наваградзкай беларускай гімназіі, потым у Львоўскай духоўнай акадэміі, у 1936—1937 гг. у Каталіцкім унівэрсытэце ў Інсбруку (Аўстрыя). 17.10.1937 быў рукапакладзены ў сьвятары ў Львове. У 1937—1939 гг. працаваў душпастырам у розных месцах Пінскай дзяцэзіі. У 1939 г. загадам Наваградзкага ваяводы быў выселены з пагранічнай паласы і жыў у Збуражы каля Маларыты. У 1939—1944 гг. працаваў ў Баранавічах, у тым ліку і выкладчыкам у Мэдыцынскай школе. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. У 1945 г. арганізоўваў беларускае душпастырства ў Бэрліне і Мюнхэне, потым пераехаў у Рым. У 1946 г. прызначаны Усходняй Кангрэгацыяй для душпастырства беларусаў у Францыі, пераехаў у Парыж. У 1946—1957 гг. быў рэктарам Беларускай каталіцкай місіі ў Францыі. У 1946 г. выдаў малітоўнік «Божым шляхам», а ў 1947—1957 гг. выдаваў рэлігійна-грамадзкі часопіс «Божым Шляхам». Пісаў пад псэўданімамі Л. Дварэцкі, Анатоль Жменя, Л. Іскра, Пракоп Каваль і іншымі. Аўтар шэрагу брашураў рэлігійнай тэматыкі. У 1959 г. паступіў у навіцыят айцоў-марыянаў у Рыме. У 1960 г. быў пераведзены ў Лёндан, дзе быў прызначаны на пасаду рэктара Беларускай каталіцкай місіі ў Англіі. У 1962 г. прыняў манаства ў капліцы Сьв. Апосталаў Пятра і Паўла ў Лёндане. Да 1969 г. заставаўся рэктарам Місіі і ігуменам законнага Дому ў Лёндане. Быў адным з выкладчыкаў у школе-інтэрнаце імя Кірылы Тураўскага. Далучыўся да ЗБББ, уваходзіў у Галоўную ўправу, быў намесьнікам старшыні арганізацыі. Ад імя беларусаў выступаў у Брытанскай радзе дапамогі ўцекачам. У 1964 г. стаў першым старшынём Беларускай харытатыўнай сэкцыі (фонду). У 1965 г. атрымаў годнасьць архімандрыта. У 1970 г. перабраўся ў Рым, дзе кіраваў Беларускай сэкцыяй Радыё Ватыкану. Адначасова выконваў абавязкі рэктара Беларускай каталіцкай місіі ў Францыі. Памёр у шпіталі ў Парыжы, пахаваны ў Лёндане на *St. Pancras cemetery*. Архіў дзеяча захоўваецца ў Скарынаўскай бібліятэцы ў Лёндане.

ГАТКОВІЧ Алесь. (16.08.1925 — 29.09.2007). Нарадзіўся на Маладзечаншчыне. У часе Другой сусьветнай вайны вучыўся ў Гандлёва-адміністрацыйнай школе ў Маладзечне. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У беларускім лягеры *DP* у Ватэнштэце браў удзел у арганізацыі літаратурна-мастацкіх вечароў. У Вялікабрытанію прыехаў як *DP*. Жыў у Лідсе. Уваходзіў у склад першай управы ХАБР. У 1949 г. быў адным з ініцыятараў стварэньня Акруговага цэнтру ХАБР у Ёркшыры. Быў ініцыятарам заснаваньня беларускага скаўтынгу ў Вялікабрытаніі і адным з аўтараў і выдаўцоў часопісу «Да мэты» (1948—1949). Пазьней сябра БВФ, намесьнік начальніка Краёвага штабу БВФ на Вялікабрытанію.

ГАХОВІЧ Мікола (06.08.1924 — 03.05.1992). Нарадзіўся ў Стоўпцах (сёння Менская вобл.). Вучыўся ў Нясьвіскай настаўніцкай сэмінарыі, быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА. Разам зь іншымі курсантамі трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, пась-

ля службы ў 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 26.12.1946 быў сябрам ЗБВБ, далучыўся да апазыцыі і ад 1948 г. быў сябрам ХАБР. Уваходзіў у кіраўніцтва Акруговага цэнтру ХАБР у Ланкашыры. Актывіст парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане, старшыня парафіяльнага камітэту.

ГІНЬКО Ўладзімір (06.05.1925 — 19.09.2005) Нарадзіўся ў в. Маркі (Шаркаўшчынскі р-н). Служыў у Арміі Андэрса. Ад 13.10.1946 быў сябрам ЗБВБ, уваходзіў ва ўправу Манчэстэрскага аддзелу. Таксама быў сябрам ЗБК ад 1951 г. Падтрымліваў БАПЦ у Вялікабрытаніі. Быў кіраўніком аддзелу брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры, потым уваходзіў у парафіяльны камітэт царквы Жыровіцкай Божай Маці. Доўгія гады выконваў абавязкі адміністратара Беларускага дому ў Манчэстэры.

ГЛІНСКІ Кастусь (08.02.1906 — 14.06.1987). Нарадзіўся ў в. Прытычына Дзисьненскага пав. Вучыўся ў Дзясенскай гімназіі, а потым на юрыдычным факультэце Віленскага ўнівэрсытэту. Належаў да Беларускага студэнцкага саюзу, некаторы час быў яго старшынём, выдаваў часопіс «Студэнцкая думка». Пазьней — старшыня Згуртаваньня беларускіх студэнтаў «Скарынія», у 1931—1934 гг. выдаваў часопіс «Новая Варта». Па сканчэньні ўнівэрсытэту працаваў судзьдзём у Ашмянах. Увосень 1939 г. арыштаваны савецкай уладай і прысуджаны да 8 гадоў лягераў. У зьнявольеньні знаходзіўся ў Анеглагу ў Архангельскай вобласьці. Ад кастрычніка 1941 г. служыў у Арміі Андэрса, працаваў пры вайсковым трыбунале. З 1946 г. у Вялікабрытаніі. Ад 20.08.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак у выніку расколу пакінуў арганізацыю. Быў сябрам БВР, потым кіраўніком Лёнданскага аддзелу БВФ і ад 1969 г. ганаровым сябрам Галоўнага штабу гэтай арганізацыі. У 1974 г. стаў старшынём Дэлегатуры БЦР у Вялікабрытаніі. Адначасова выконваў абавязкі старшыні філіі Антыбальшавіцкага блёку народаў у Вялікабрытаніі. Удзельнік разнастайных міжнародных форумуў. У 1979—1981 гг. выдаваў часопіс «Званіца». Аўтар англамоўнай брашуры, прысьвечанай Беларусі і яе гісторыі (*Byelorussia*, 1982). Памёр у Лёндане, пахаваны пры касьцёле Андрэя Баболі.

ГОЙШЫК Віктар (20.12.1921 — 06.10.1976). Нарадзіўся ў Івацэвічах. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 09.09.1948 быў сябрам ЗБВБ, выконваў функцыі скарбніка ў Кембрыдзкім аддзеле. Быў таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. і актывістам прыходу БАПЦ. Памёр у Кембрыджы, дзе і пахаваны на *City cemetery*.

ГРАЛЕЎСКІ Янка (01.03.1912 — 06.09.1989). Нарадзіўся на Віленшчыне. Быў у 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзьнікаў, потым служыў у 2-м Польскім корпусе. Ад 09.09.1948 быў сябрам ЗБВБ, быў адным са стваральнікаў і неаднаразова абіраўся старшынём Кембрыдзкага аддзелу. Пазьней быў мужам даверу ЗБВБ у Кембрыджы і ад-

ным з заснавальнікаў парафіі БАПЦ у гэтым горадзе. Сябра ЗБК ад 1949 г., старшыня дружыны ЗБК. Пахаваны на *New Market Road cemetery* у Кембрыджы.

ГРАМЯКА Ўладзімір (нар. 17.12.1922). Нарадзіўся ў Міры (сёння Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.). У часе Другой сусьветнай вайны служыў у паліцыі парадку, потым трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, перайшоў на бок саюзнікаў, уступіў у 2-гі Польскі корпус. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 01.10.1946 г. быў сябрам ЗБВБ, аднак далучыўся да апазыцыі і ў 1948 г. стаў сябрам ХАБР. У 1952 г. навучаўся ў школе выведкі ў Бад-Вэрысгофэне (Нямеччына), аднак дэсантавацца на савецкую тэрыторыю адмовіўся і вярнуўся ў Вялікабрытанію. Быў кіраўніком Лёнданскага аддзелу ХАБР. Актывіст парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане. Дапамагаў у выданьні часопісу «Голас Часу».

ГУМЕН Мікола (10.12.1906 — 28.01.1984) Нарадзіўся ў в. Лінова (сёння Пружанскі раён Берасьцейскай вобл.). У 1939 г. быў арыштаваны і высланы ў Сьбір, адкуль трапіў у Армію Андэрса. Удзельнічаў у бітве за Монтэ Касіна. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 20.05.1948 быў сябрам ЗБВБ, быў актывістам БАПЦ. У 1957 г. выехаў у ЗША. Пасяліўся ў Кліўлэндзе. Быў сябрам парафіяльнай рады царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Кліўлэндзе. Быў сябрам Беларуска-амэрыканскага задзіночаньня і Задзіночаньня беларуска-амэрыканскіх вэтэранаў. Памёр і пахаваны ў Кліўлэндзе.

ГУРЛО Ірына (нар. 05.05.1956). Нарадзілася ў Горадні. Каля 1989—1990 гг. прыехала ў Вялікабрытанію разам з мужам *Валерам Мартынчыкам*. Жыве ў Лёндане. Ад 1990 г. была сябрам ЗБВБ. У 1992—1997 гг. выконвала абавязкі сакратара ЗБВБ, а ў 1997 г. адначасова яшчэ і скарбніка. Пазьней сышла з арганізацыі.

ГУЦЬКО Ўладзімір (25.12.1921 — ?). Нарадзіўся ў в. Цякалоўшчына Нясьвіскага пав. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 15.01.1948 быў сябрам ЗБВБ, заснавальнікам і першым старшынём аддзелу ў Манчэстэры. Быў таксама сябрам ЗБК ад 1951 г. У 1950-х гг. выехаў у Канаду, жыў у Вінпэгу.

ГЭРМАНОВІЧ Язэп (20.02 (04.03) 1890—26.12.1978). Нарадзіўся ў в. Гальшаны (сёння Ашмянскі р-н Гарадзенскай вобл.). Вучыўся ў гарадзкой школе ў Ашмянах, а потым ў Віленскай каталіцкай духоўнай сэмінарыі, якую скончыў у 1913 г. і атрымаў сьвятарскія сьвячэньні. Служыў на Беласточчыне. У 1920 г. перабраўся ў Слоніўскі павет, а ў 1924 г. уступіў у ордэн марыянаў. Пераехаў у Друю, выкладаў закон Божы і лацінскую мову ў друйскай гімназіі. Друкаваўся ў беларускіх выданьнях «Крыніца», «Хрысьціянская Думка», пісаў пад псеўданімам Вінцук Адважны. Ад 1932 г. працаваў у Харбіне ва Ўсходняй

місіі. У 1936 г. вярнуўся ў Вільню, дзе стаў кіраваць Домам марыянаў, аднак у 1938 г., пасля закрыцця ўстановы, зноў праз Рым выехаў у Харбін. У 1948 г. быў арыштаваны кітайскімі камуністычнымі ўладамі і выдадзены саветам, асуджаны на 25 гадоў прымусовых лягерных работ. Адбываў пакараньне ў лягерах Сыбіры. Па вызваленні ў 1955 г. выехаў у Польшчу, адтуль у 1959 г. пераехаў у Рым і далей у Вялікабрытанію. Пасяліўся ў Лёндане ў Марыян Хаўз. Ад 1962 г. быў цягам некалькі гадоў дырэктарам школы-інтэрнату Сьв. Кірылы Тураўскага. У 1964 г. аднавіў выданьне рэлігійна-грамадзкага часопісу «Божым Шляхам», рэдактарам якога заставаўся амаль да сьмерці. Пісаў байкі, быў аўтарам успамінаў «Кітай — Сыбір — Масква», выдадзеных на шасьці мовах. Памёр у Лёндане, пахаваны на *St. Pancras cemetery*. Архіў дзеяча захоўваецца ў Беларускай бібліятэцы імя Ф. Скарыны.

ДАБРАВольскі Юры (05.01.1923 — ?). Паходзіў са Слоніма. Ад 10.06.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак у выніку расколу ў 1948 г. далучыўся да ХАБР. Уваходзіў ва ўправу Акруговага цэнтру ХАБР у Манчэстэры, быў сакратаром Галоўнай управы арганізацыі. Ад 1952 г. быў сябрам БВР. Памёр.

ДАМІНІК Ян (10.02.1912 — 25.01.1995). Нарадзіўся ў Клецку. Вучыўся ў Клецкай беларускай гімназіі, потым працягваў навучаньне ў Баранавічах і Вільні. У часе Другой сусьветнай вайны працаваў у беларускай адміністрацыі ў Клецку. Улетку 1944 г. выехаў на эміграцыю ў Нямеччыну, адкуль як *DP* прыбыў у Вялікабрытанію. Пасяліўся ў Лёндане, гандляваў нерухомасьцю. Стварыў паспяховы ўласны бізнэс. Афіцыйна не належаў да ніякай беларускай арганізацыі, але падтрымліваў сувязь з рознымі зь іх. Быў сталым падпісчыкам часопісу «Аб'яднаньне». Уваходзіў у Раду апекуноў Скарынаўскай бібліятэкі, на якую пакінуў 10 тысяч фунтаў. У 1993 г. бясплатна перадаў амбасадзе Рэспублікі Беларусь у Лёндане адзін са сваіх дамоў. Пахаваны на *Kensal Green cemetery* у Лёндане.

ДВАРЭЦКІ Пётра (26.03.1922 — ?). Паходзіў з ваколіцаў в. Краснае (сёньня Маладзечанскі р-н Менскай вобл.). Быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, зь лета 1944 г. на эміграцыі, быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, потым служыў у 2-м Польшкім корпусе. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Пасяліўся ў Лёндане, дзе атрымаў спэцыяльнасьць тэхніка-дантыста. Ад 30.03.1947 быў сябрам ЗБВБ. Цягам 1950—1956 гг. рэгулярна абіраўся на пасаду сакратара Лёнданскага аддзелу арганізацыі. Быў адным зь першых ахвярадаўцаў на Беларускі дом у Лёндане, у якім потым жыў і быў адным з арганізатараў дантыстычнай майстэрні. У 1956 г. зьехаў у ЗША. Памёр.

ДЗЕЙКА Сяргей (25.12.1925 — 26.11.2009). Нарадзіўся ў в. Анісіма каля Баранавічаў. У часе Другой сусьветнай вайны служыў у паліцыі, разам з падраздзяленьнямі якой быў

далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, служыў у 2-м Польшкім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Быў сябрам ХАБР. Пазьней быў актывістам парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай, у 1970-х—1980-х гг. быў старшынём парафіяльнага камітэту. У 1995 г. стаў сябрам ЗБВБ разам са сваёй жонкай-англічанкай Джоан. Уваходзіў у Галоўную ўправу арганізацыі. Быў сакратаром Беларускага харытатыўнага фонду.

ДЗІМІТРУК Павал (28.11.1924 — ?). Паходзіў, верагодна, са Случчыны. З паваеннай Нямеччыны ў складзе «Дванаццаткі» як *DP* прыехаў у Вялікабрытанію. Працаваў у вугальных капальнях. Сябра ЗБВБ ад 12.03.1948. У 1949 г. выехаў на навучаньне ў Лювэнскі ўнівэрсытэт, зь якога пазьней перавёўся ў тэхнічную школу ў г. Ўьез. У 1956 г. выехаў у ЗША (штат Мічыган), пасля чаго згубіў сувязь зь беларусамі.

ДЗІМІТРЫЕЎ Тодар (Хведар) (11.09.1903 — ?). Паходзіў са Случчыны. Вучыўся ў гімназіі. Быў удзельнікам Слуцкага паўстаньня. Ад 06.11.1971 быў сябрам ЗБВБ. У 1970-х выконваў абавязкі гаспадара і кухара ў школе-інтэрнаце Сьв. Кірылы Тураўскага. Жыў у Лёндане, пазьней выехаў у Польшчу.

ДЗЯМІДЗІК Міхась (21.09.1904 — ?). Паходзіў зь Беласточчыны. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Пасяліўся ў Кембрыджы. Сябра ЗБВБ ад 22.06.1948. У 1951—1955 гг. старшыня Кембрыдзкага аддзелу ЗБВБ. Сябра ЗБК ад 1949 г. Выехаў з Кембрыджа і згубіў сувязь зь беларусамі.

ДЗЯХЦЯР Піліп (28.09.1926 — 09.09.1960). Нарадзіўся ў в. Логавінцы Вялейскага пав. У паваеннай Нямеччыне вучыўся ў Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы ў Міхэльсдорфе. Разам зь іншымі сябрамі «Дванаццаткі» ў 1948 г. як *DP* прыбыў у Вялікабрытанію. Працаваў у вугальных капальнях. Ад 12.03.1948 сябра ЗБВБ, сябра ЗБК ад 1949 г. На навучаньне ў Бэльгію не паехаў, а застаўся ў Вялікабрытаніі. Пасяліўся ў Брадфардзе, дзе ажаніўся з італьянскай эмігранткай. Быў актывістам мясцовага аддзелу ЗБВБ, а таксама парафіі Сьв. Спаса БАПЦ. У 1957 г. узначальваў мясцовы аддзел брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці. Скончыў жыцьцё самагубствам і пахаваны ў Брадфардзе.

ДУБІНА Сьцяпан (1904—1979). Жыў у Манчэстэры. У 1949 г. стаў кіраўніком управы мясцовага Акруговага цэнтру ХАБР, пазьней займаў ва ўправе розныя пасады, у тым ліку сакратара ў 1961 г. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

ДУБЯНЕЦКАЯ Ірына (нар. 23.05.1964). Нарадзілася ў Менску. У 1986 г. скончыла філялягічны факультэт БДУ. Удзельніца адраджэнскага руху ў Беларусі. Адна з выдаўцоў часопіса «Унія». У 1992—1996 гг. вучылася ў Лёнданскім місіянэрскім інстытуце, атрымала ступень бакаляўра багаслоўя, а пазьней магістра. У 2005 г. атрымала ступень доктара багаслоўя ў Лювэнскім каталіцкім унівэрсытэце. Жыве ў Менску. Ад 1997 г. — сябра ЗБВБ (на сёньня адзіны замежны сябра арганізацыі).

ДУРЭЙКА Мацей (11.12.1915 — 01.08.1965). Нарадзіўся ў в. Каралеўцы Вялейскага пав. Вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі. У пачатку Другой сусьветнай вайны служыў у польскім войску, трапіў у савецкі палон і быў вывезены ў Сьбір. Трапіў у Армію Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Манчэстэры. Сябра ЗБВБ ад 23.01.1949, уваходзіў ва ўправу Манчэстэрскага аддзелу. Быў актывістам БАПЦ, сябрам брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці. Пахаваны на *Southern cemetery*.

ЁКША Міхась (15.05.1914 — 18.08.1984). Жыў у Манчэстэры. Быў сябрам ХАБР, старшынём Акруговага цэнтру арганізацыі ў Манчэстэры, аднак у 1954 г. пакінуў пасаду ў знак пратэсту супраць стаўленьня Радаслава Астроўскага да БВР. Ад 1952 г. быў сябрам БВР, пазьней у часе расколу арганізацыі, быў сябрам Камітэту БВР *Сяргея Шчэрбы*. Быў адным з удзельнікаў судовых працэсаў адносна маёмасьці БВР у Манчэстэры.

ЁЛАБ Сьцяпан (23.03.1919 —?). У часе Другой сусьветнай вайны служыў у паліцыі, летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 25.01.1947 сябра ЗБВБ.

ЕРМАЛІНСКАЯ Яўгенія, у замэстве **Цярпіцкая** (05.08.1928 — 11.02.1991). Прыбыла ў Вялікабрытанію як *DP*. Ад 09.10.1947 была сяброўкай ЗБВБ. У 1950 г. узяла шлюб зь *Віталём Цярпіцкім* і хутка выехала ў ЗША. Жыла ў Саўт-Рывэры. Пахаваная на беларускіх могілках у Саўт-Рывэры.

ЕЎДАКІМАЎ Васіль (нар. 22.02.1957). Нарадзіўся ў Менску. Паводле адукацыі юрыст. Прыехаў у Вялікабрытанію ў 1990-х гг. Жыве ў Лёндане. Ад 1995 г. сябра ЗБВБ. У 1996 г. абіраўся на пасаду старшыні арганізацыі. Сябра АБТ. Некаторы час у 2000-х гг. выконваў абавязкі старшыні гэтай арганізацыі.

ЕЎЛЕЎ (Ёўлеў) Міхась (20.09.1920 — 25.09.1972). Нарадзіўся ў в. Лагішын (сёньня Пінскі р-н Берасьцейскай вобл.). У часе Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Нямеччыне, дзе далучыўся да беларускага руху. У 1948 г. як *DP* прыбыў на працу ў Вялікабрытанію. Пасяліўся ў Бірмінгеме, дзе меў цырульню. Ад 25.05.1948 сябра ЗБВБ, актывіст аддзелу ў Бірмінгеме, потым муж даверу ЗБВБ. Ад 1950 г. сябра ЗБК, адзін з заснавальнікаў парафіі БАПЦ, кіраваў царкоўным хорам. Памёр і пахаваны ў Бірмінгеме.

ЖАРТУН Васіль (20.08.1913 — ?). Паходзіў са Слуцку. Ад 14.04.1948 быў сябрам ЗБВБ. Жыў у Ковэнтры, пазней перабраўся ў Манчэстэр, дзе далучыўся да мясцовага БВР (групы Шчэрбы) і ў 1970-х гг. быў сакратаром мясцовага камітэту БВР.

ЖДАНКОВІЧ (Зданковіч) Аляксандар (24.08.1924 — 17.05.1996). Нарадзіўся ў в. Касцюкі каля Шаркаўшчыны. Ад 16.02.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак далучыўся да апазыцыі і выйшаў з арганізацыі. Ад 1948 г. быў сябрам ХАБР, уваходзіў у Часовую ўправу арганізацыі, быў першым старшынём Лёнданскага акруговага цэнтру. Цягам усяго існавання ХАБР уваходзіў у Галоўную ўправу. У 1962 г. стаў стваральнікам беларускай школі ў Лёндане. Ад 1956 г. уваходзіў у Краёвы штаб БВФ, у сярэдзіне 1960-х гг. спрабаваў адродзіць дзейнасць лёнданскага асяродку БВФ. У 1972 г. вярнуўся ў ЗБВБ, пастаянна абіраўся ў Галоўную ўправу, быў намеснікам старшыні, сакратаром, у 1995 г. быў абраны на пасаду старшыні. Жыў і памёр у Лёндане, пахаваны на *Greenford Park cemetery*.

ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ Вінцэнт (23.02.1903 — 14.02.1989). Нарадзіўся ў м. Будслаў (сёння Мядзельскі р-н Менскай вобл.). Скончыў факультэт славянскай філялогіі і гісторыі Праскага ўніверсітэту. Выкладаў беларускую мову і гісторыю ў Віленскай беларускай гімназіі, беларускую мову ў Праваслаўнай духоўнай сэмінарыі і Вышэйшай школе палітычных навук у Вільні. У 1939—1942 гг. быў у савецкай высылцы, адкуль трапіў у Армію Андэрса. Служыў на Блізкім Усходзе, у Афрыцы, Італіі. У 1945—1948 гг. выкладаў гісторыю і психалёгію ў вайсковых польскіх школах у Італіі і Вялікабрытаніі. Быў адным з заснавальнікаў ЗБВБ, першы старшыня арганізацыі (1947—1948). Пры канцы 1947 г. увайшоў у кіраўніцтва Рады БНР. Заснавальнік БХАА «Жыцьцё». У студзені 1950 г. выехаў у Канаду. У Атаўскім універсітэце абараніў доктарскую дысэртацыю «Лірыка Янкі Купалы». У 1954—1956 гг. — першы кіраўнік беларускай рэдакцыі Радыё «Вызваленьне». Вярнуўся ў Канаду, разам з жонкай Раісай Жук-Грышкевіч пасяліўся ў Бэры (Антарыё). Стаў адным з заснавальнікаў Каардынацыйнага камітэту беларусаў Канады. У 1970—1982 гг. — старшыня Рады БНР. Пахаваны на могілках Іст-Брансуіку (Нью-Джэрзі, ЗША).

ЖУРНЯ Фэлікс (20.06.1913 — 11.12.1982). Нарадзіўся ў в. Зарэчча на Браслаўшчыне. У 1927 г. паступіў у гімназію марыянаў у Друі. У 1933 г. уступіў у закон марыянаў і па сканчэньні гімназіі быў накіраваны ў Вільню на вышэйнія філязофскія і багаслоўскія студыі. У 1938 г. разам зь іншымі марыянамі з Вільні выехаў у Варшаву. У 1943 г. атрымаў

святарскія сьвячэньні. Цягам наступных 23 гадоў жыў у Польшчы, падтрымліваў сувязь зь беларускімі арганізацыямі, у тым ліку зь Беларуска-грамадзка-культурным таварыствам. У 1966 г. здолеў выехаць у Вялікабрытанію, дзе пасяліўся ў Марыян Хаўз у Лёндане. Некаторы час (да 1974 г.) быў кіраўніком Беларускай харытатываўнай сэкцыі (фонду). Памёр і пахаваны ў Лёндане на *St. Pancras cemetery*.

ЖУЧКА Янка (нар. 15.04.1925)

Нарадзіўся ў в. Лучыцы (сёньня Клецкі р-н Менскай вобл.) Вучыўся ў школе ў Сіняўцы, падчас Другой сусьветнай вайны — у тэхнічнай школе ў Клецку. Сябра СБМ. Пасьля вайны апынуўся ў беларускім лягэры ў Рэгенсбургу, вучыўся ў Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы. У 1948 г. у складзе «Дванаццаткі» прыбыў як *ДР* у Вялікабрытанію. Працаваў на вугальных капальнях. Сябра ЗБВБ ад 12.03.1948. Сябра ЗБК ад 1949 г. Уваходзіў у БХАА «Жыцьцё». У 1950 г. выехаў на навучаньне ў Бэльгію. Скончыў політэхнічны факультэт Лювэнскага ўнівэрсытэту з дыплёмам будаўнічага інжынэра. Пасяліўся на сталае жыцьцё ў Бэльгіі, працаваў у галіне сталёвых канструкцый, ад 1968 г. — у інфармацыйным цэнтры па выкарыстаньні сталі ў будаўніцтве. У 1968—1985 гг. працаваў у рэдакцыі міжнароднага часопісу *Acier—Stahl—Steel*. Аўтар мноства артыкулаў у галіне сталёвых канструкцый. Ад 1985 г. займаў пасаду дарадніка па сваёй спэцыяльнасьці, чытаў лекцыі і праводзіў канфэрэнцыі для інжынэраў і архітэктараў. Браў актыўны ўдзел у беларускім жыцьці. У 1954 г. увайшоў у склад управы Беларускага студэнцкага згуртаваньня, яго старшыня ў 1957—1958 гг. Стаў сябрам Саюзу беларусаў Бэльгіі, а празь некаторы час — яго кіраўніком, радны БНР.

тэт Лювэнскага ўнівэрсытэту з дыплёмам будаўнічага інжынэра. Пасяліўся на сталае жыцьцё ў Бэльгіі, працаваў у галіне сталёвых канструкцый, ад 1968 г. — у інфармацыйным цэнтры па выкарыстаньні сталі ў будаўніцтве. У 1968—1985 гг. працаваў у рэдакцыі міжнароднага часопісу *Acier—Stahl—Steel*. Аўтар мноства артыкулаў у галіне сталёвых канструкцый. Ад 1985 г. займаў пасаду дарадніка па сваёй спэцыяльнасьці, чытаў лекцыі і праводзіў канфэрэнцыі для інжынэраў і архітэктараў. Браў актыўны ўдзел у беларускім жыцьці. У 1954 г. увайшоў у склад управы Беларускага студэнцкага згуртаваньня, яго старшыня ў 1957—1958 гг. Стаў сябрам Саюзу беларусаў Бэльгіі, а празь некаторы час — яго кіраўніком, радны БНР.

ЖЫНГЕЛЬ Вольга, дзев. **Мароз**. Дачка *Зіновіі Мароз*, сястра *Ўладзімера і Мікалая Марозаў*. Паходзіць са Століншчыны. У 1940 г. была вывезеная зь сям'ёй бацькоў у Архангельскую вобл. Расеі. У 1942 г. апынулася ў Іране, адкуль трапіла ў лягер для цывільных сваякоў польскіх жаўнераў у Танганьцы. У 1948 г. прыбыла ў Вялікабрытанію. Жонка *Хведара Жынгеля*. Жыве ў Лёндане. Парафіянка прыходу Сьв. Эўфрасіньні Полацкай. Сябра ЗБВБ ад 1997 г.

ЖЫНГЕЛЬ Хведар (Тодар) (05.04.1922 — 25.06.2003).

Паходзіць зь Дзісеншчыны. У 1940 г. быў дэпартаваны. Служыў у Арміі Андэрс, разам зь якой прыбыў у Вялікабрытанію. Жыў у Лёндане. Парафіянін прыходу Сьв. Эўфрасіньні Полацкай. Сябра Царкоўнага Камітэту. Быў сябрам ЗБВБ ад 1995 г. Пахаваны на *Gunnersbury cemetery*.

ЗАВАДЗКІ Васіль (22.09.1911—25.10.1987). Паходзіў з в. Любішчыцы (сёння Івацэвіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). У часе нямецкай акупацыі быў начальнікам пастарунку паліцыі ў Ляхавічах, потым у Косаве. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польшкім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 25.03.1947 быў сябрам ЗБВБ. У 1952 г. пасля трэнінгу ў ладжанай БВР з дапамогай брытанскай выведкі школе пад Лёнданам быў перакінуты разам з *Аляксандрам Петрашам* у Нямеччыну, а потым для дывэрсійнай працы ў Польшчу. Па выкананьні заданьня ў тым жа 1952 г. вярнуўся празь Нямеччыну ў Вялікабрытанію, дзе й застаўся на сталае жыхарства. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

ЗАЛОГА Мікола (нар. 15.09.1924). Паходзіць зь Берасьцейшчыны. У часе Другой сусьветнай вайны служыў у беларускай паліцыі ў Косаве. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польшкім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г., пасяліўся ў Лёндане. Ад 07.12.1946 быў сябрам ЗБВБ, аднак далучыўся да апазыцыі і ад 1948 г. стаў сябрам ХАБР. Быў сакратаром Лёнданскага акруговага цэнтру арганізацыі. Пазьней стаў сябрам БВФ, быў кіраўніком лёнданскага цэнтру арганізацыі, уваходзіў у кіраўніцтва Краёвага штабу БВФ у Вялікабрытаніі. Быў аўтарам тэкстаў у арганізацыйным часопісе «Барацьба» (Нямеччына). Стаў сябрам парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане, сябрам царкоўнага камітэту.

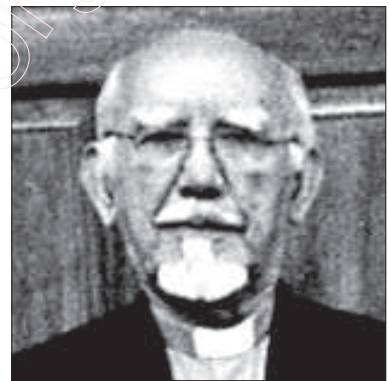
ЗАПРУДНІК Янка, да эміграцыі Сяргей Вільчыцкі (нар. 09.08.1926). Нарадзіўся ў м. Мір (сёння Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.). Падчас Другой сусьветнай вайны вучыўся ў гандлёвай школе ў Баранавічах, быў сябрам СБМ, запісаўся ў дапаможную службу Люфтвафэ і апынуўся ў Нямеччыне. Пасьля капітуляцыі апынуўся ў беларускім лягеры *DP* у Рэгэнсбургу, вучыўся ў Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы. У 1948 г. з «Дванаццаткай» выехаў у Вялікабрытанію. Працаваў у вугальных капальнях. Ад 12.03.1948 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г., сябрам БХАА «Жыцьцё». У

1950 г. выехаў на навучаньне ў Бэльгію. У 1954 г. скончыў гістарычны факультэт Лювэнскага ўнівэрсытэту. У 1954—1957 гг. працаваў у беларускай рэдакцыі Радыё «Вызваленьне» ў Мюнхэне, супрацоўнічаў з газэтай «Бацькаўшчына». У 1957 г. выехаў у ЗША, дзе да 1991 г. працаваў у нью-ёрскай рэдакцыі Радыё «Свабода». У 1981—1995 гг. быў галоўным рэдактарам газэты «Беларус». У 1969 г. у Калюмбійскім унівэрсытэце (Нью-Ёрк) абараніў доктарскую дысэртацыю «Палітычная барацьба за Беларусь у царскіх Дзяржаўных думках (1906—1917)». У 1967—1975 гг. чытаў курс гісторыі Беларусі ў Куінз-каледжы Нью-

ёрскага ўнівэрсытэту, а таксама Калюмбійскім унівэрсытэце. Аўтар 7 кніг, 11 брашураў і сотняў артыкулаў па гісторыі Беларусі. Сярод іншага выдаў кнігу, прысьвечаную гісторыі «Дванаццаткі». Уваходзіць у кіраўніцтва Беларуска-амэрыканскага задзіночаньня і Беларускага інстытута навукі і мастацтва, прэзыдыюм Рады БНР, управу фундацыі імя Пётры Крэчэўскага.

ЗАЯЦ Павал (10.04.1925 — ?). Паходзіць з-пад Баранавічаў. У часе Другой сусьветнай вайны служыў у беларускай паліцыі ў Міры. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польскім корпусе. Ад 25.01.1947 быў сябрам ЗБВБ.

ІСКРЫЦКІ Міхась (нар. 23.01.1923). Нарадзіўся ў в. Пухічын Азарыцкага р-на Палескай вобл. (сёньня Акцябрскі р-н Гомельскай вобл.). У часе Другой сусьветнай вайны працаваў на гаспадарцы, потым служыў у паліцыі, ад 1943 г. у батальёне Арлоўскай паліцыі на чале з палкоўнікам Паніным. Разам з гэтым батальёнам, дзе служыў і брат Кастусь Іскрыцкі, праз Польшчу і Нямеччыну адступіў у Італію, дзе здаўся амэрыканскім войскам і трапіў у 2-гі Польскі корпус. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Жыў у Лёндане, потым Манчэстэры. Ад 1952 г. належаў да БВР, быў удзельнікам расколаў арганізацыі ў 1954 г. і 1958 г., калі на зьездзе ў Манчэстэры быў абраны старшынём Галоўнай управы арганізацыі. На ягонае імя была запісаная маёмасьць БВР у Манчэстэры, што пазьней пацягнула за сабой працяглыя судовыя разьбіральніцтвы. Быў актывістам прыходу БПЦ Сьв. Мікалая ў Манчэстэры. У 1964 г. быў высьвечаны на сьвятарства ў юрысдыкцыі канстантынопальскага патрыярха і перабраў пад сваё кіраўніцтва прыход, на чале якога застаецца да сёньня. Аўтар кнігі «3 майго жыцьця Мітрафорнага Пратаярэя Міхаіла Іскрыцкага» (Манчэстэр, 2005).

КАВАЛЕЎСКИ Янка (07.08.1921 — ?). Нарадзіўся ў в. Кругліца (сёньня Чашніцкі р-н Віцебскай вобл.). Падчас нямецкай акупацыі служыў у паліцыі. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 02.02.1947 быў сябрам ЗБВБ.

КАВЕЛІЧ Уладзімір (12.12.1923 — ?). Нарадзіўся ў в. Загор'е на Наваградчыне (сёньня в. Загор'е-Сеньненскае Наваградскага раёну Гарадзенскай вобл.). Вучыўся ў польскай гімназіі. У 1941—1947 гг. служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой трапіў у Вялікабрытанію. Ад 01.10.1946 сябра ЗБВБ, сябра ЗБК ад 1950 г. У пачатку 1950-х выехаў у Аўстралію.

КАДУШКА Кастусь, на эміграцыі Якуб Амор (11.06.1925 — ?). Паходзіў зь Дзісеншчыны. Быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, разам зь якой трапіў у 30-ю грэнадэрс-

скую дывізію, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Быў адным з заснавальнікаў ЗБВБ, адным з ініцыятараў і сталых аўтараў часопісу «Беларус на Чужыне». Сябра ЗБК ад 1949 г. і БХАА «Жыцьцё», адным са стваральнікаў Беларускага незалежніцкага народна-хрысьціянскага руху. У 1952 г. выехаў для навучаньня ў амэрыканскай школе выведкі ў Нямеччыне. Рыхтаваўся для дэсантаваньня на савецкую тэрыторыю ў групе з Цімохам Вострыкавым, аднак адмовіўся выконваць загад. Трапіў у турму, але быў вызвалены праз некаторы час і зьехаў у Бразылію. Пасяліўся на сталае жыцьцё ў Сан-Паўлу, падтрымліваў абмежаваныя кантакты зь беларусамі, якія абарваліся пасля 1975 г.

КАЖАНЕВІЧ Хведар (14.02.1926 — 27.02.2007). Нарадзіўся ў в. Любельполь Пінскага пав., цяпер Любель-Поле (Пінскі р-н Берасьцейскай вобл.). У 1940 г. разам з бацькамі быў дэпартаваны ў раён Архангельску (Расея). Ад 1942 г. служыў у Арміі Андэрса, удзельнік бітвы за Монтэ Касіна. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 19.01.1947 быў сябрам ЗБВБ. Першыя гады жыў у Брандфардзе, потым перабраўся ў Манчэстэр. Быў актывістам і доўгагадовым старшынём аддзелу ў Манчэстэры. Сябра ЗБК ад 1949 г. Адзін з арганізатараў беларускай суботняй школі, старшыня бацькоўскага камітэту.

Адзін з ініцыятараў стварэньня Беларускага клюбу ў Манчэстэры, выконваў абавязкі яго скарбніка. Быў сябрам Рады БАПЦ у Вялікабрытаніі. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры.

КАЙГАРОДЦАЎ Кастусь (25.12.1911 — ?). Паходзіў зь Дзвінску (сёньня Даўгаўпілс, Латвія). Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 21.05.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак выступіў на ўласную просьбу. Некаторы час жыў у Беларускам доме ў Лёндане.

КАЛБАСА Янка (17.05.1925 — 04.04.2002). Нарадзіўся ў в. Пуціца Наваградзкага пав. Вучыўся ў школе ў Карэлічах. Быў сябрам СБМ. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Па сканчэньні Другой сусьветнай вайны апынуўся ў беларускім лягэры ў Рэгэнсбургу, потым жыў у Міхэльсдорфе. Як *ДР* прыбыў на працу ў Вялікабрытанію. Жыў у Галіфаксе, потым у Брандфардзе. Ад 05.12.1948 быў сябрам ЗБВБ. Актывіст аддзелу ў Брандфардзе, быў доўгі час яго старшынём. Адзін са стваральнікаў Беларускага клюбу «Сакавік», сакратар клюбу. Сябрам ЗБК ад 1949 г., ад 1951 г. яго старшынём. У 1970—1980-х гг. быў

падстаўніком беларусаў у Камітэце паняволеных народаў у Брадфардзе. У 1980-х гг. стварыў Клюб беларускай незалежніцкай думкі «Васілёк». Цягам доўгіх гадоў быў карэспандэнтам газэтаў «Бацькаўшчына» і «Беларус», куды пісаў допісы пра падзеі ў Брадфардзе пад псэўданімам Янка Крушына. Актывіст БАПЦ, доўгія гады быў сакратаром Рады БАПЦ у Вялікабрытаніі. Памёр у Брадфардзе, пахаваны на *Undercliffe cemetery*.

КАЛЕНІК Міхась (нар. 01.12.1924). Нарадзіўся ў в. Клепачы каля Снову (сёньня Нясвіскі р-н Менскай вобл.). Быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, разам зь якой трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, потым служыў у 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 02.11.1946 сябра ЗБВБ, аднак перайшоў у ХАБР. У 1949 г. выехаў у Аргентыну, адтуль выехаў у ЗША. Пасяліўся ў Чыкага, дзе быў актыўным сябрам беларускай праваслаўнай парафіі.

КАЛЬКО Аляксандар (11.02.1917— 30.09.1991). Нарадзіўся ў в. Яновічы Нясвіскага пав. (сёньня Клецкі р-н Менскай вобл.). Служыў у польскім войску ў 1933—1939 і 1942—1947 гг., разам зь якім апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 30.03.1951 сябра ЗБВБ, актывіст аддзелу ў Брадфардзе. Сябра ЗБК ад 1951 г. Некаторы час кіраваў Беларускай грамадзкім клубам «Сакавік». Быў прадстаўніком беларусаў у Брадфардзкім Камітэце паняволеных народаў. Памёр і пахаваны ў Брадфардзе.

КАПАЧ Уладзімір (01.12.1924— 02.05.1966). Нарадзіўся ў в. Вераскава (сёньня Наваградскі р-н Гарадзенскай вобл.). Вучыўся ў настаўніцкай сэмінарыі. У 1944—1948 гг. служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Пасяліўся ў Нотынгеме і стаў лідэрам мясцовага беларускага асяродка, адным са стваральнікаў мясцовай беларускай парафіі Сьв. Мікалая. Быў сябрам ЗБК ад 1954 г. Памёр і пахаваны ў Нотынгеме.

КАРАНЕЎСКИ (Каржанеўскі) Арсеній. Паходзіў з Валыні. Быў высланы Саветамі ў Сьбір. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Пасяліўся ў Лідсе. Быў рукапакладзены ў праваслаўныя сьвятары. У Лідсе арганізаваў сваю парафію. Нейкі час апекаваўся беларускімі вернікамі ў Сток-он-Трэнце, Манчэстэры, Болтане. Памёр і пахаваны ў Лідсе.

КАРАСЬ Леанід (20.11.1923 — 07.09.1954). Нарадзіўся ў в. Дзямідзенкі Дзісенскага пав. Працаваў настаўнікам. Зь лета 1944 г. апынуўся ў Нямеччыне. У беларускім лягеры ў Міхэльсдорфе працаваў у лягернай ахове і вучыўся ў Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы. Разам зь іншымі сябрамі

«Дванаццаткі» ў 1948 г. як *DP* прыбыў у Вялікабрытанію. Працаваў у вугальных капальнях. Ад 12.03.1948 сябра ЗБВБ, сябра ЗБК ад 1949 г., сябра БХАА «Жыцьцё» ад 1948 г. У 1950 г. выехаў на навучаньне ў Бэльгію. Вучыўся на агранамічным факультэце Лювэнскага ўнівэрсытэту. У пачатку 1954 г. пераехаў у Мюнхэн, дзе працаваў у беларускай рэдакцыі Радыё «Вызваленьне». Загінуў пры нявысьветленых абставінах — цела з адзнакамі катаваньняў знайшлі ў рацэ Ізар. Паводле адной з версіяў, да гэтага мела дачыненне савецкая выведка.

КАРНІЛОВІЧ Уладзімір (25.11.1923 — кан. 1980-х—пач. 1990-х). Нарадзіўся ў в. Таргуны (сёньня Докшыцкі р-н Віцебскай вобл.). Ад 29.01.1950 сябра ЗБВБ і сябра ЗБК ад 1950 г. Быў старшынём дружыны ЗБК у Бірмінгеме.

КАСЬЦЮКЕВІЧ Вера, у замусце Бартуль (29.11.1930 — 25.04.2006). Нарадзілася ў в. Губічы (сёньня Буда-Кашалёўскі р-н Гомельскай вобл.). Пасьля Другой сусьветнай вайны апынулася ў лягерах *DP* у Нямеччыне. Удзельнічала ў беларускім скаўтынгу. У 1947 г. як *DP* прыбыла ў Вялікабрытанію, дзе працавала ў шпіталі ў Кетэрынгу. Ад 24.12.1948 была сяброўкай ЗБВБ. Пабралася шлюбам з *Францішкам Бартулем*. Скончыла курсы мадэлек і дэманстравала адзеньне. У 1956 г. разам зь мужам выехала ў ЗША. Працавала мадэлькай, а потым мэнэджэрам у кампаніі моды. Удзельнічала ў нацыянальным руху. Была старшынёй Жаночага згуртаваньня, сябрам управы Ньюёрскага аддзелу БАЗА. Памерла ў Нью-Ёрку.

КЛЫБІК Лаўрын (нар. 23.10.1928). Нарадзіўся ў в. Хардзевічы на Слонімшчыне. Вучыўся ў беларускай школе ў Слоніме. Быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, адкуль трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, потым служыў у 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 01.04.1947 быў сябрам ЗБВБ, абіраўся ў Галоўную ўправу арганізацыі ў 1952 г. Быў таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. У Лёндане вучыўся на вечаровых курсах у Фінчлі-каледж і атрымаўшы атэстат аб сярэдняй адукацыі, выехаў на навучаньне ў Бэльгію. У 1958 г. скончыў фармацэўтычны факультэт Лювэнскага ўнівэрсытэту з дыплёмам аптэкара. У

1962 г. здаў дадатковыя экзамены і стаў працаваць кіраўніком аптэкі ў Брусэлі, потым ў Мэхэлене, а ў 1966 г. адчыніў уласную аптэку. У 1977 г. паступіў на курсы гамэапатычнай школы ў Брусэлі і ў 1981 г. адчыніў яшчэ й сваю лябараторыю. У 1991 г. абараніў дысэртацыю «Кава і яе ўзьдзеянне на чалавечы арганізм» і быў прыняты ў Асацыяцыю гамэапатаў Бэльгіі. Праца выклікала вялікую цікавасьць у Бэльгіі і за мяжой, была

апублікаваная ў спецыялізаваных часопісах Бэльгіі, Францыі і Беларусі. Таксама аўтар працы «Праполіс і дзеянне радыяцыі на жывы арганізм». У 1994 г. прыяжджаў у Беларусь. Наладзіў супрацоўніцтва зь беларускімі мэдыкамі для апрабацыі гамэапатычнага сродку супраць хваробаў, выкліканых радыяцыяй на тэрыторыі Беларусі, забруджанай радыянуклідамі ў выніку Чарнобыльскай катастрофы.

КЛЮТКО Мікалай (01.09.1922 — 03.04.1992). Кіраўнік аддзелу БВФ у Нотынгеме. Актывіст мясцовай парафіі Сьв. Мікалая. Памёр і пахаваны ў Нотынгеме.

КЛЯЙНОЎ Бэнэдыкт (14.03.1926 — 17.07.1985). Нарадзіўся ў Наваельні (сёння Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.). Вучыўся ў Наваградзкай беларускай гімназіі Быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, зь якой трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, а адтуль у 2-гі Польшкі корпус. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 19.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, кіраваў прэзыдыюмам Першага зьезду арганізацыі, пазьней быў сябрам Галоўнай управы. Атрымаў дыплём будаўнічага інжынэра ў Манчэстэрскім унівэрсытэце. Быў адным з ініцыятараў стварэньня ЗБК у 1949 г., кіраваў дружнай у Манчэстэры. Потым перабраўся ў Брадфард. Уваходзіў ва ўправу Беларускага грамадзкага клюбу «Сакавік». Быў актывістам БАПЦ, кіраваў Вікарыяльнай управай БАПЦ у Вялікабрытаніі і быў старшынём парафіяльнага камітэту прыхода Сьв. Спаса ў Брадфардзе. Памёр у шпіталі Сьв. Якуба ў Лідсе, пахаваны ў Брадфардзе.

КОЙКА Аляксандар (01.02.1923 — 29.06.1987) Нарадзіўся ў в. Гаўрыльчыцы Лунінецкага павету. Уваходзіў у Беларускае камітэт сяброўства, акруговы цэнтар ХАБР у Ёркшыры. Аднак у 1952 г. стаў сябрам ЗБВБ, быў скарбнікам аддзелу ў Брадфардзе. Сябра ЗБК ад 1951 г., уваходзіў у дружыну ў Брадфардзе. Пазьней, верагодна, зьехаў у ЗША.

КРАСКОЎСКИ Сэрафім. Паходзіў зь Віленшчыны. Стаў праваслаўным сьвятаром яшчэ да Другой сусьветнай вайны. Быў высланы ў Сыбір, адкуль трапіў у Армію Андэрса. Служыў капэлянам 2-й Варшаўскай танкавай дывізіі. У Вялікабрытаніі з 1947 г. Ад сакавіка 1947 г. быў сябрам ЗБВБ. Спрабаваў арганізаваць праваслаўную беларускую парафію ў Брадфардзе, аднак мясцовыя беларусы не пажадалі належаць да юрысдыкцыі ПАПЦ. У хуткім часе быў пазбаўлены сяброўства ў ЗБВБ. Захварэў. Скончыў жыцьцё ў шпіталі для псыхічна хворых.

КРЫТ Аляксандар (03.07.1901 — 21.05.1983). Нарадзіўся ў в. Мархачоўшчына, сёння Стаўпецкі р-н Менскай вобл. У 1924 г. скончыў Нясьвіскую гімназію, у 1927 г. — настаўніцкія курсы ў Радашкавічах. Браў удзел у нацыянальным руху: быў сябрам БСРГ. У 1939 г. як жаўнер польскага войска трапіў у палон, быў вызвалены і ўключыўся ў гра-

мадзкае жыццё беларусаў у Нямеччыне. Увайшоў у склад управы бэрлінскага аддзелу Камітэту самапомачы ў Нямеччыне (ад 1943 г. займаў пасаду скарбніка), супрацоўнічаў з газэтай «Раніца». У паваяеннай Нямеччыне знаходзіўся ў беларускім лягеры ў Ватэнштэце (Ніжняя Саксонія), а ў 1948 г. прыехаў у Вялікабрытанію на працу. Ад 05.12.1948 быў сябрам ЗБББ, у 1949—1950 гг. абіраўся на пасаду намесніка старшыні арганізацыі. 25 чэрвеня 1950 г. быў рукапакладзены ў сьвятары БАПЦ. Жыў у Брадфардзе. Стаў заснавальнікам структураў БАПЦ у Вялікабрытаніі. Выдаваў Бюлетэнь Брацтва і Сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці. У 1961 г. зьехаў у ЗША. Жыў у Кліўлендзе. У 1968 г. быў рукапакладзены ў сан япіскапа БАПЦ, а ад 1972 г. стаў першаярархам БАПЦ. Пры канцы жыцця прычыніўся да расколу царквы праз канфлікт зь япіскапам Мікалаем (Мацукевічам). Пахаваны на беларускіх могілках у Іст-Брансуіку.

КУКЕЛЬ Часлаў (17.01.1915 — 20.04.1977). Нарадзіўся ў засьценку Маркі каля Прыдруйска (Латвія). Вучыўся ў беларускай гімназіі ў Дзьвінску, потым у 1942—1943 гг. — у Беларускай настаўніцкай сэмінарыі ў Вільні, а пасля яе — у каталіцкай духоўнай сэмінарыі ў Вільні. У 1944 г. разам з сэмінарыяй быў эвакуяваны ў Баварыю, а пазьней у Рым. Скончыўшы курс філязофіі пакінуў сэмінарыю, перабраўся ў Вялікабрытанію. Ад 10.12.1946 сябра ЗБББ, у 1947 г. уваходзіў у Галоўную ўправу. Браў удзел у выданьні часопісу «На Шляху». Сябра ЗБК ад 1949 г. Адзін з заснавальнікаў БХАА

«Жыцьцё», а пазьней БАКА «Рунь». У пачатку 1950-х выехаў на навучаньне ў Лювэнскі ўнівэрсытэт, аднак ня скончыў яго і перабраўся ў Заходнюю Нямеччыну. Працаваў ва ўнівэрсытэцкай бібліятэцы ў Боне. Памёр у шпіталі ў Боне, пахаваны на могілках у Сьвісталь-Міль.

КУРАГА-СКРАГА Браніслаў, на эміграцыі **Янка Пілецкі** (31.12.1906 — ?). Нарадзіўся ў Докшыцах (сёньня Віцебская вобл.). Вучыўся ў Наваградзкай гімназіі, потым настаўнічаў. У 1929—1930 гг. вучыўся ў артылерыйскай школе запасу. Працаваў у Гарадзішчы пад Баранавічамі, у Нясьвіжы. У 1936 г. выехаў у Францыю, аднак, ня здолеўшы ўладкавацца на працу, перабраўся ў Гішпанію. Праз тры гады зноў вярнуўся ў Францыю, працаваў на сельскагаспадарчых плянтацыях і фэрмах. У 1944 г. перабраўся ў Вялікабрытанію. Пасяліўся ў Лёндане, дзе ўладкаваўся перакладчыкам. Ад 05.10.1947 сябра ЗБББ. Старшыня Лёнданскага аддзелу ЗБББ. Сябра ЗБК ад 1949 г. Аўтар артыкулаў

у брытанскіх беларускіх пэрыёдыках, падпісваўся імем Янка Пілецкі. У 1956 г. разам з жонкай выехаў у БССР. Жыў у Менску. Працаваў рэфэрэнтам-перакладчыкам у Акадэміі навук БССР. Аўтар кнігі «Восем год у нацыяналістычным балоце» (Менск, 1958), прысьвечанай жыццю ў Лёндане і ўдзелу ў нацыянальных арганізацыях.

КУРЫЛА Ўладзіслаў (Уладзімір) (нар. 01.06.1922). Паходзіў з-пад Радашкавіч (сёньня Маладзечанскі р-н Менскай вобл.). Быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, зь лета 1944 г. на эміграцыі. Быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, потым служыў 2-м Польшкім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 25.12.1946 быў сябрам ЗБВБ, у 1951 г. уваходзіў у Галоўную ўправу. Меў спэцыяльнасьць тэхніка-дантыста і быў адным з заснавальнікам дантыстычнай майстэрні ў Беларускай доме ў Лёндане. Выконваў таксама абавязкі адміністратара Беларускага дому. Быў адным з ініцыятараў стварэньня і старшынём ЗБК. Быў сябрам БХАА «Жыцьцё» і БАКА «Рунь». У сьнежні 1954 г. зьехаў у ЗША.

ЛАБАНОК Мікалай (15.02.1900 — 29.05.1981). Да Другой сусьветнай вайны працаваў настаўнікам у сярэдняй школе ў Менску. Сябра ЗБВБ ад 05.07.1947, але потым перайшоў у шэрагі апазыцыі. Быў сябрам ХАБР, прапаноўваўся на кіраўніка Дэлегатуры БЦР у Вялікабрытаніі. Быў актывістам парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай, уваходзіў у царкоўны камітэт. У 1980 г. выдаў рататарным друкам брашуру «Жыцьцё працоўных у т.зв. першай сацыялістычнай краіне». Памёр у Лёндане, пахаваны на *Kensal Green cemetery*.

ЛАБАЦЭВІЧ Ігар (нар. 17.11.1973). Нарадзіўся ў Менску. Скончыў юрыдычны факультэт БДУ (1995). Каля году быў у навіцыяце айцоў-марыянаў у Скурцы (Польша), пасля чаго на запрашэньне а. Аляксандра Надсана пераехаў на студыі ў Лёндан, дзе ў 1996—2003 гг. вывучаў філязофію і багаслоўе ў Місіянэрскім інстытуце Лёндану. У 1997—2005 гг. сябра ЗБВБ, намесьнік старшыні ЗБВБ. Зрабіў спробу аднаўленьня выданьня Камунікатаў ЗБВБ, а таксама займаўся выданьнем студэнцкай багаслоўскай газэты «Наша Місія». У 2005 г. выехаў у ЗША. У 2005 г. рукапакладзены на дыякана, а 06.08.2006 — на сьвятара. Ад пачатку 2007 г. — настояцель царквы Яна Хрысьціцеля ў Мінэапалісе, штат Мінэсота (Амэрыканская бізантыйска-каталіцкая царква).

ЛАБЭЦКІ Андрэй (27.10.1923 — ?). Нарадзіўся ў Калодзішчах каля Менску. У 1940 г. скончыў друкарскую школу ў Менску, працаваў друкаром. З прыходам немцаў працягваў працу пры выданьні «Беларускай Газэты». У 1943 г. уступіў у шэрагі беларускай самааховы. У 1944 г. разам з бацькамі эвакуяваўся ў Польшчу, дзе быў забраны немцамі ў войска і скіраваны ў Нідэрлянды. Здаўся ў палон брытанцам, але пазначыў сваю нацыянальнасьць як нямецкую і як ваеннапалонны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Шатляндзі.

Ад 12.03.1948 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. У пачатку 1950-х гг. выехаў у Канаду.

ЛАМАН Міхась (03.06.1912 — 20.06.1991). Нарадзіўся ў в. Рудня (сёння Пружанскі р-н Берасьцейскай вобл.). У 1939 г. быў мабілізаваны ў польскую армію. Потым вярнуўся дахаты, але ў 1940 г. быў вывезены разам з бацькамі ў Сыбір. Ад 1942 г. служыў у Арміі Андэрса. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 13.06.1947 быў сябрам ЗБВБ. Жыў у Лёндане. Быў актывістам парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай. Памёр у Букгарст-Гіл у Эсэксе, пахаваны на могілках *Saint John cemetery*.

ЛАШУК Аляксандар (11.11.1909 — 03.03.1997). Нарадзіўся ў в. Паграбішча каля Ільлі (сёння Вялейскі р-н Менскай вобл.). Скончыў польскую сямігодку ў Ільлі, працаваў у гміннай адміністрацыі. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у гаспадарчым адзеле раённай адміністрацыі. У 1944 г. выехаў на эміграцыю. Трапіў у 2-гі Польскі корпус. У Вялікабрытаніі ад 1946 г. Быў адным з заснавальнікаў ЗБВБ. Жыў у Лёндане. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Займаў розныя пасады ў ЗБВБ, у тым ліку быў сакратаром, скарбнікам, заступнікам старшыні. Сябра ЗБК ад 1949 г. Шмат гадоў быў старшынём сэктару Рады БНР у Вялікабрытаніі. Складаў картатэку звестак пра беларускіх эмігрантаў на Захадзе. Памёр і пахаваны ў Лёндане на *St. Pancras cemetery*.

ЛЕМЯШОНАК Хведар (13.05.1915 — 30.10.2000). Нарадзіўся ў в. Лагезы на Маладзечаншчыне. Перад пачаткам Другой сусьветнай вайны служыў у польскім войску. У 1939 г. трапіў у палон і быў вывезены ў Нямецчыну. Па сканчэньні вайны апынуўся ў беларускім DP-лягеры, адкуль у 1947 г. выехаў на працу ў Вялікабрытанію. Першапачаткова працаваў на сельскай гаспадарцы. Потым пасяліўся ў Брадфардзе. Ад 19.10.1947 быў сябрам ЗБВБ, актывіст адзелу ў Брадфардзе, у 1976—1991 гг. старшыня адзелу. Сябра ЗБК ад 1949 г., а таксама радны БНР у Вялікабрытаніі. Выконваў абавязкі скарбніка Беларускага грамадзкага клюбу «Сакавік», а таксама шмат гадоў быў адміністратарам Беларускага дому ў Брадфардзе. Памёр і пахаваны ў Брадфардзе на *Scholemoor cemetery*.

ЛОСЬ Гіпаліт (20.01.1910 — ?). Нарадзіўся ў в. Белькішкі пад Сьвірам (сёння Мядзельскі р-н Менскай вобл.). Ад 1928 г. быў карэспандэнтам «Хрысьціянскай Думкі», пісаў таксама ў «Беларускую Крыніцу» і «Шлях Моладзі». Арыштаваны савецкімі ўладамі ў 1941 г. і вывезены ў Сыбір. Апынуўся ў Арміі Андэрса (потым 2-гі Польскі корпус), ваяваў на Блізкім Усходзе, у Эгіпце. У 1948 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 10.08.1948 сябра ЗБВБ.

МАЖЭЙКА Сяргей (09.02.1920 — ?). Нарадзіўся ў м. Лебедзева (сёньня Маладзечанскі р-н Менскай вобл.). Скончыў тры класы беларускай настаўніцкай сэмінарыі. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Сябра ЗБВБ, уваходзіў у аддзел у Бірмінгеме. Сябра ЗБК ад 1951 г. Старшыня дружыны ЗБК у Бэрсьлеме (Сток-он-Трэнт). У 1956 г. выехаў у ЗША.

МАЗУРА Янка (07.01.1923 — 01.06.1990). Паходзіў з Ракава (сёньня Валожынскі р-н Менскай вобл.). Быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, зь якой трапіў ў 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, перайшоў на бок саюзнікаў, служыў 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 04.12.1946 быў сябрам ЗБВБ. У 1953 г. намесьнік старшыні Галоўнай управы. Сябра БХАА «Жыцьцё» ад 1948 г. Скончыў жыцьцё самагубствам. Пахаваны ў г. Скэнтарп (*Scunthorpe*) на *Woodlands cemetery*.

МАК Станіслаў, да эміграцыі Яроцкі (27.03.1922 — 20.06.1983). Паходзіў з-пад Нясьвіжу. Вучыўся ў польскай гімназіі ў Нясьвіжы. Падчас нямецкай акупацыі быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, разам зь якой летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 28.08.1947 сябра ЗБВБ. Сябра ЗБК ад 1949 г. На пачатку 1950-х гг. вучыўся ў Лювэнскім унівэрсытэце (Бэльгія) на факультэце паліталёгіі і сацыялёгіі. Сьпяваў у Беларускам студэнцкім хоры пад кіраўніцтвам Міколы Равенскага. Па сканчэньні навучаньня вярнуўся ў Вялікабрытанію. Жыў у Брадфардзе. У 1958—1969 гг. сакратар аддзелу ЗБВБ. Актывіст прыходу БАПЦ. Быў беларускім прадстаўніком у мясцовым Камітэце паняволеных народаў. Уваходзіў ва ўправу Беларускага грамадзкага клюбу «Сакавік». У 1980-х гг. быў удзельнікам гуртка беларускай незалежніцкай думкі «Васілёк». Памёр і пахаваны ў Брадфардзе на *Scholemoor cemetery*. У ягоны гонар была ўсталяваная памятная шыльда ў царкве Жыровіцкай Божай Маці ў Мачэстэры.

МАКАРЭВІЧ Мікалай (21.02.1908 — ліпень 1963). Паходзіў зь Берасьцейшчыны. Вучыўся ў Віленскай сэмінарыі, потым у 1930—1936 гг. вывучаў тэалёгію ў Парыжы. У часе Другой сусьветнай вайны быў капэлянам у Арміі Андэрса (у 5-й карпацкай дывізіі), разам зь якой апынуўся пазьней у Вялікабрытаніі. Жыў у Лёндане. Ад 29.01.1948 быў сябрам ЗБВБ. Апекаваўся праваслаўнымі беларусамі ў Лёндане. Пасьля сьмерці архіяпіскапа Савы займаўся справамі яго спадчыны. У 1953 г. выехаў у ЗША. Ад 1956 г. пасяліўся ў Кліўлэндзе, дзе стаў заснавальнікам прыходу Жыровіцкай Божай Маці БАПЦ.

МАЛАХА Аляксандар. Служыў у Арміі Андэрса. Жыў у Лёндане. Быў сябрам ЗБВБ ад 19.01.1947. Першы старшыня Лёнданскага аддзелу ЗБВБ. Далучыўся да апазыцыі Галоўнай управе і быў пазбаўлены сяброўства. Падтрымаў ХАБР. Удзельнічаў у выданьні часопісу «Аб'яднаньне».

МАРГОВІЧ Алесь (05.07.1927 — 11.11.1967). Паходзіў з Глыбокага (Віцебская вобл.). У часе Другой сусьветнай вайны настаўнічаў. У 1944 г. выехаў у Нямеччыну, па сканчэньні Другой сусьветнай вайны апынуўся ў беларускім лягэры ў Рэгэнсбургу. Вучыўся ў Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы. У Міхэльсдорфе заснаваў выдавецтва «Крыніца», дзе выходзіў часопіс «Напагатове!» У 1948 г. разам зь іншымі сябрамі «Дванаццаткі» прыбыў у Вялікабрытанію для працы ў вугальных капальнях. Ад 12.03.1948 быў сябрам ЗБВБ. Быў сакратаром Другога зьезду гэтай арганізацыі. Таксама быў сябрам ЗБК ад 1949 г. У 1950 г. выехаў на навучаньне ў Бэльгію. Скончыў факультэт паліталёгіі і сацыялёгіі Лювэнскага ўнівэрсытэту; працаваў у Інстытуце вывучэньня СССР у Мюнхэне. Рэдагаваў «Беларускі Зборнік» і *Belorussian Review*, выдаваныя Інстытутам. Супрацоўнічаў з газэтай «Бацькаўшчына» і беларускай рэдакцыяй Радыё «Вызваленьне». Памёр у Мюнхэне.

МАРОЗ Мікалай (20.02.1923 — 16.08.1949). Нарадзіўся ў в. Струга (сёньня Столінскі р-н Берасьцейскай вобл.). Старэйшы брат *Уладзімера Мароза*. У 1940 г. быў вывезены разам з бацькамі ў Архангельскую вобл. (Расея). Служыў у Арміі Андэрса, быў удзельнікам бітвы за Монтэ Касіна. Ад 23.10.1947 сябра ЗБВБ. Жыў у Лёндане. Памёр ад ранаў, атрыманых яшчэ ў вайну.

МАРОЗ Міхась (27.04.1915 — 14.04.1979). Паходзіў з в. Жодзішкі (сёньня Смаргонскі р-н Гарадзенскай вобл.). У даваенны час дабіваўся ўвядзеньня беларускай мовы ў дадатковыя набажэнствы ў каталіцкіх храмах, праз што кантактаваў з кс. Вінцэнтам Гадлеўскім. У пачатку Другой сусьветнай вайны быў у польскім войску, трапіў у нямецкі палон. Наладзіў сувязь зь Беларускамі камітэтам у Бэрліне, заснаваў у лягэры для ваеннапалонных беларускі гурток. У 1947 г. выехаў у Вялікабрытанію. Сябра ЗБВБ ад 19.10.1947. Пасяліўся ў Брэдфардзе, арганізаваў аддзел ЗБВБ. Яго дом стаў на пэўны час галоўнай сядзібай аддзелу і месцам правядзеньня сходаў беларусаў. Сябра ЗБК ад 1949 г. У 1955 г. выехаў у Чыкага (ЗША). Быў сябрам Згуртаваньня беларусаў у Ілінойсе. Памёр і пахаваны ў Чыкага.

МАРОЗ Уладзімір (19.12.1932 — 04.08.1994). Нарадзіўся ў в. Струга (сёньня Столінскі р-н Берасьцейскай вобл.). У 1940 г. быў разам з бацькамі вывезены ў Архангельскую вобласць (Расея). Ягоны брат Мікалай служыў у Арміі Андэрса, сям'я прыехала ў Іран у якасьці цывільных сваякоў і трапіла ў лягер у Танганьцы ў Афрыцы. У 1948 г. разам з

маці і сястрой прыехаў у Вялікабрытанію. Быў сябрам ХАБР, сьпяваў у хоры, заснаваным гэтай арганізацыяй. Вучыўся на сьвятара і атрымаў дыяканскія сьвячэньні. Дапамагаў у багаслужбах у царкве Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане. Памёр і пахаваны ў Лёндане на *North Sheen cemetery*.

МАРТЫНЧЫК Валер (нар. 20.07.1948). Нарадзіўся ў в. Данатовічы Капыльскага раёну (Менская вобл). Разам з жонкай *Ірынай Гурло* прыбыў каля 1989—1990 гг. у Вялікабрытанію. Жыве ў Лёндане. Ад 1990 г. быў сябрам ЗБВБ. Колькі разоў абіраўся ў Няглядную раду ЗБВБ, быў адміністратарам Беларускага дому ў Лёндане. У 2004 г. выйшаў з арганізацыі.

МАСКАЛІК Кастусь (нар. 28.05.1918). Нарадзіўся ў Гарадзеі (сёньня Нясьвіскі р-н Менскай вобл.). Служыў у Чырвонай Арміі, потым у Арміі Андэрса. У 1947 г. паступіў у рымскі езуіцкі калегіум *Russicum*. 10 красавіка 1955 г. атрымаў сьвятарскія сьвячэньні і праз паўгоду прыехаў у Лёндан, дзе стаў памочнікам пры Беларускай каталіцкай місіі. У 1958 г. выехаў у Парыж на пасаду кіраўніка Беларускай каталіцкай місіі ў Францыі. У 1962 г. быў пераведзены ў Рым як памочнік а. Пятра Татарыновіча ў працы на Ватыканскім радыё. З часам вярнуўся ў Лёндан, дзе зноў стаў жыць як сьвятар Місіі. Ад 1993 г. быў сябрам ЗБВБ. Жыве ў Лёндане.

МАЦКЕВІЧ Эдвард (нар. 15.06.1927). Паходзіў з Радашкавіч. Быў сябрам ЗБВБ ад 05.07.1947, але падтрымаў апазыцыю і пакінуў арганізацыю па ўласным жаданьні. Быў сябрам БХАА «Жыцьцё» ад 1948 г. Пазьней сябра ХАБР. Жыў у Лідсе, Брадфардзе. Ягоная дачка Юлія ў 1964 г. узначальвала Беларускі юнацкі клуб у Брадфардзе.

МАЦКЕВІЧ-ДАФІ Караліна (нар. 1966). Нарадзілася ў Менску. Скончыла Беларускі дзяржаўны інстытут народнай гаспадаркі (сёньня Беларускі дзяржаўны эканамічны ўнівэрсытэт). Ад 1987 г. брала ўдзел у адраджэнцкім руху, была сяброўкай менскае «Талакі», менскім каарданатарам Канфэдэрацыі беларускіх суполак. Ад 1990 г. у складзе рэдакцыі часопіса «Унія». У 1992 г. прыбыла ў Лёндан і пачала вывучаць багаслоўе ў Лёнданскім місіянерскім інстытуце. У 1996 г. атрымала ступень бакалаўра багаслоўя і працягнула навучаньне ў Парыжы. У 2000 г. атрымала ступень магістра багаслоўя. Жыве ў Лёндане. Займаецца навуковай працай, рыхтуе дысэртацыю па біблістыцы ў Шэфілдзе. Ад 1998 г. зьяўляецца сябрам ЗБВБ. У 2000 г. арганізавала школку для беларускіх дзяцей, якая праіснавага каля двух гадоў. Сябра Рады Беларускай бібліятэкі імя Ф. Скарыны і Англа-беларускага таварыства. Апошнім часам займаецца аднаўленьнем дзейнасьці беларускай школки.

МАЦУКЕВІЧ Міхась, у манастве Мікалай (21.05.1917 — 20.06.2002). Нарадзіўся на хутары Суяцін Самарскай губэрні, дзе сям'я знаходзілася ў бежанстве. У 1921 г. разам з бацькам вярнуўся ў Моталь (сёньня Іванаўскі р-н Берасьцейскай вобл.). У 1939 г. прыз-

ваны ў польскае войска, паранены, вярнуўся да бацькоўскай гаспадаркі, на якой працаваў у час нямецкай акупацыі. У красавіку 1944 г. быў вывезены на прымусовыя працы ў Нямеччыну (зямля Паўночны Рэйн — Вэстфалія). Па вызваленні амэрыканскімі войскамі 17 сакавіка 1945 г. выехаў у Шатляндыю, працаваў на фэрме пад Глазга. Сябра ЗБВБ ад 09.04.1947, сябра ЗБК ад 1950. У 1949—1951 гг. жыў Беларускам доме ў Лёндане. У жніўні 1951 г. пераехаў у Таронта (Канада), а пазьней — у Вінпэг, дзе вучыўся ва Ўкраінскай багаслоўскай акадэміі (калегіі). 2 траўня 1952 г. рукапакладзены на дыякана, а 6 траўня — на ярэя. 4 кастрычніка 1954 г. адслужыў у царкве Сьв. Кірылы Тураўскага ў Таронта першую літургію. Быў настояцелем гэтага прыходу, наведваў беларускія асяродкі ў Канадзе: у Садбуры, Манрэалі, Лёндане, Кітчэнэры, Гвэлфе, Бэры, Брантфардзе, Атаве, Алістане ды інш. Паспрыяў заснаваньню парафіі БАПЦ Сьв. Духа ў Дэтройце (ЗША). 10 сакавіка 1968 г. у Адэляйдзе (Паўднёвая Аўстралія) хіратанісаны галавой БАПЦ Сяргеем у япіскапа Турава-Пінскага і Таронцкага пад імем Мікалая. У 1973 г. на Саборы БАПЦ узначаліў Канадзка-эўрапейскую эпархію БАПЦ. Удзельнік расколу БАПЦ у 1980-х, калі на Надзвычайным саборы БАПЦ у Кліўлэндзе (штат Агаё, ЗША) у 1983 г. быў абраны першым герархам БАПЦ (паўторна абраны таксама ў 1984 г. на III Саборы БАПЦ). Спрычыніўся да пераводу багаслужбаў і літургічных кніг на беларускую мову. Выдаў «Праваслаўны малітоўнік» (1966), «Службоўнік» (1980). Аўтар успамінаў, якія рыхтуюцца да друку. Памер у Таронта, пахаваны на могілках Іст-Брансуіку (ЗША).

МІРАНОВІЧ Алег. Быў сябрам ЗБВБ (аддзел у Брантфардзе), стваральнікам беларускага хору. У 1949 г. далучыўся да Беларускага камітэту сяброўства і сышоў з ЗБВБ. Пасьвечаны ў сьвятара 5 траўня 1954 г. у грэцкай праваслаўнай царкве ў Лівэрпулі. Стваральнік Беларускай (кананічнай) праваслаўнай царквы ў Вялікабрытаніі (у юрысдыкцыі канстантынопальскага патрыярха), прыходы якой арганізаваў у Манчэстэры (Сьв. Мікалая), Нотынгеме (Сьв. Мікалая). Ад сярэдзіны 1950-х гг. быў настояцелем царквы Сьв. Мікалая ў Манчэстэры. Пасля расколу ў прыходзе, захаваў частку прыхаджан, а таксама апеку над прыходам у Нотынгеме. У 1963 г. выехаў у Чыкага (ЗША), дзе стаў настояцелем прыходу Сьв. Юрыя пад канстантынопальскай юрысдыкцыяй. Быў удзельнікам беларускіх царкоўных зьездаў у ЗША. Ад 2000 г. на пэнсіі. Жыве ў Элмвуд-Парку (штат Ілінойс, ЗША).

МІХАЛЮК Алена, дзясв. **Марцінкевіч** (нар. 15.05.1930). Нарадзілася ў в. Лонскія Браслаўскага пав. Віленскага ваяв. (сёньня Шаркаўшчынскі р-н Віцебскай вобл.) Вучылася ў польскай і беларускай школах. У часе Другой сусьветнай вайны разам з маці апынулася на працах у Нямеччыне. Пазьней трапіла ў беларускі лягер для перамешчаных асобаў у Ватэнштэце; вучылася ў беларускай гімназіі, брала ўдзел у скаўтынгу. У 1947 г. прыехала на працу ў Вялікабрытанію, працавала на тэкстыльнай фабрыцы. Пасялілася ў Брантфардзе, дзе ў 1949 г. пабралася шлюбам зь Янкам Міхалюком.

Сяброўка ЗБВБ ад 28.07.1947. У 1960-х гг. аддала сыноў Алеся, Віктара і Эдварда ў беларускую школу-інтэрнат імя Сьв. Кірылы Тураўскага ў Лёндане і сьледам за імі разам з мужам пераехала ў брытанскую сталіцу. У 1965—1970 гг. працавала гаспадыняй у гэтай школе-інтэрнаце. Актыўна падтрымлівала БАПЦ у Вялікабрытаніі. У 1982 г. была прынятая ў сябры Рады БНР. Сябра Англа-беларускага таварыства. Пасьля сьмерці мужа ў 1995 г. пераехала зь Лёндану ў Манчэстэр. Ад 1997 г. займае пасаду старшыні ЗБВБ.

МІХАЛЮК Віктар (нар. 19.03.1956). Нарадзіўся ў Брадфардзе ў сям’і *Янкі і Алены Міхалюкоў*. У 1964 г. паступіў у школу-інтэрнат імя Сьв. Кірылы Тураўскага ў Лёндане. Ад 18.06.1974 сябра ЗБВБ, належаў да Лёнданскага аддзелу. У 1981 г. ажаніўся зь беларускай Надзеяй Шпігановіч (дачкай *Аляксандра Шпігановіча*), разам зь якой пераехаў у Манчэстэр. Быў старшынём мясцовага аддзела ЗБВБ і адміністратарам Беларускага дому да часу яго продажу.

МІХАЛЮК Янка (22.10.1922 —

31.03.1995). Нарадзіўся ў в. Пузічы Лунінецкага пав. Палескага ваяв. (сёньня Салігорскі р-н Менскай вобл.). Вучыўся ў польскай школе. У часе Другой сусьветнай вайны ўступіў у шэрагі СБМ, быў кіраўніком гэтай арганізацыі на Лунінецкую акругу. Улетку 1944 г. у часе бамбардаваньня быў паранены і вывезены ў шпіталь у Варшаву, а потым у Нямецчыну. Потым трапіў у Італію, дзе ўступіў у шэрагі 2-га Польскага корпусу. Ад 27.12.1947 быў сябрам ЗБВБ, адзін з заснавальнікаў беларускага жыцця ў Брадфардзе. Пазьней уваходзіў у

кіраўніцтва Беларускага камітэту сяброўства і рэдкалегію часопіса «Патрыёт», сябра ХАБР. Выйшаў з ХАБР і вярнуўся ў ЗБВБ у 1951 г. З таго часу быў пастаянным сябрам управы Акруговага аддзелу ЗБВБ у Брадфардзе, у 1955 г. яго старшыня. Сябра ЗБК ад 1949 г. Актывіст БАПЦ у Брадфардзе, адзін са стваральнікаў мясцовай парафіі Сьв. Спаса, уваходзіў у Вікарыяльную ўправу БАПЦ у Вялікабрытаніі. Ад 1957 г. радны БНР. У 1965 г. разам зь сям’ёй пераехаў у Лёндан. Быў пастаянным сябрам Галоўнай управы ЗБВБ, і ў 1970—1995 гг. — нязьменны старшыня ЗБВБ. Належаў да кіраўніцтва Англа-беларускага таварыства, займаўся распаўсюдам часопісу *The Journal of Byelorussian Studies*. Уваходзіў у Раду апекуноў Беларускай бібліятэкі імя Ф. Скарыны. Памёр у Лёндане, пахаваны на *St. Pancras cemetery*.

НАВАРА Павал (17.09.1927 — 24.05.1983). Нарадзіўся ў в. Купіск (сёньня Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.). У 1942—1944 гг. вучыўся ў Наваградзкай настаўніцкай сэмінарыі. Зь вясны 1944 г. быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, разам зь якой быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС. У верасьні 1944 г. разам з калегамі здаўся ў палон

амэрыканцам ля в. Клэрваль (Францыя) і пазьней далучыўся да 2-га Польскага корпусу. Па сканчэньні падафіцэрскай школы ў Сан-Базыліё на поўдні Італіі браў удзел у баявых дзеяньнях на поўначы Апэнінаў. У жніўні 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію, дзе стаў адным з заснавальнікаў ЗБВБ і рэгулярна абіраўся ў Галоўную ўправу арганізацыі. Быў таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. і БХАА «Жыцьцё» ад 1948 г. У 1952 г. скончыў факультэт матэматыкі, хіміі і фізыкі Лёнданскага ўнівэрсытэту. Працаваў хімікам у лёнданскіх лябараторыях. У 1954 г. быў адным зь ініцыятараў стварэньня Англа-беларускага таварыства. У Галоўнай управе ЗБВБ часта абіраўся на пасаду струшыні, а таксама доўгі час у 1970-х быў сакратаром арганізацыі. Памёр і пахаваны ў Лёндане на *St. Pancras cemetery*.

НАДСАН Аляксандар, да эміграцыі **Бочка** (нар. 08.08.1926). Нарадзіўся ў в. Гарадзея (сёньня Нясьвіскі р-н Менскай вобл.). Вучыўся ў Нясьвіскай настаўніцкай сэмінарыі. Скончыў курсы малодшых кіраўнікоў СБМ у Альбярціне. У чэрвені 1944 г. стаў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польскім корпусе ў Італіі, дзе браў удзел у баявых дзеяньнях і быў паранены. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Адзін з заснавальнікаў ЗБВБ, рэдактар яго часопісаў «Беларус на Чужыне» і «На Шляху», старшыня арганізацыі ў 1951—1953 гг. Быў адным са стваральнікаў БХАА «Жыцьцё», БХАА «Рунь», а таксама БННХР. Скончыў матэматычны факультэт Лёнданскага ўнівэрсытэту. Увосень 1953 г. паехаў вучыцца ў Грэцкую калегію ў Рыме. 23 лістапада 1958 г. атрымаў сьвячэньні сьвятара ўсходняга абраду. У ліпені 1959 г. вярнуўся ў Вялікабрытанію. Працаваў выкладчыкам матэматыкі ў Нотынгеме і ажыцьцяўляў душпастырскую дзейнасьць у Цэнтральнай і Паўночнай Англіі. Ад 1961 г. стаў адным з кіраўнікоў беларускай школы імя Кірылы Тураўскага ў Лёндане. Ад 1971 г. кіраваў Беларускай бібліятэкай-музэем імя Ф. Скарыны. Актыўна ўдзельнічаў у працы ЗБВБ, Харытатыўнай сэкцыі, Англа-беларускага таварыства. У 1981 г. стаў на чале Беларускай каталіцкай місіі ў Вялікабрытаніі. 30 чэрвеня 1986 г. быў прызначаны на пасаду апостальскага візытатара для беларусаў-каталікоў у замежжы. Стваральнік і кіраўнік Камітэту дапамогі ахвярам радыцыі. Аўтар шэрагу перакладаў літургічных тэкстаў на беларускую мову, публікацыяў з гісторыі беларускай царквы і культуры. Ганаровы доктар Эўрапейскага гуманітарнага ўнівэрсытэту.

НІКАН Мікола (03.01.1908 — 16.06.1999). Нарадзіўся ў сям’і беларусаў у Варшаве (Польшча). Меў вышэйшую адукацыю. У 1929 г. служыў у польскім войску, пасля настаўнічаў

у Беларусі ў польскай школе й на настаўніцкіх курсах у Горадні. У 1939 г. быў арыштаваны савецкімі ўладамі й высланы ў Варкуту. У 1942 г. далучыўся да Арміі Андэрс. У шэрагах 2-га Польскага корпусу прайшоў праз Сырыю, Эгіпет, удзельнічаў у ваенных дзеяннях у Італіі. У 1947 г. у Вялікабрытаніі дэмабілізаваўся ў рангу капітана. Ад пачатку 1948 г. быў сябрам ЗБВБ і у 1950—1951 гг. быў старшынём арганізацыі. Таксама быў сябрам ЗБК ад 1949 г., сябрам БХАА «Жыцьцё» ад 1948 г. У 1952 г. пераехаў на сталае жыхарства ў Мэльбурн (Аўстралія), дзе адразу далучыўся да беларускага грамадзкага жыцця. Быў сакратаром Згуртаваньня беларусаў у Вікторыі, сакратаром БЦК у Вікторыі. Доўгі час быў прадстаўніком БЦК ў Камітэце паняволеных народаў. Выкладаў беларускую мову й геаграфію ў беларускай школе ў Мэльбурне. Быў адным з ініцыятараў набыцця Беларускага дому, падтрымаў ідэю арганізацыі Сустрэчаў беларусаў Аўстраліі. Доўгія гады распаўсюджаў беларускую прэсу ў штаце Вікторыя і быў сталым карэспандэнтам з Мэльбурну для розных эміграцыйных выданьняў. Пахаваны на беларускіх могілках *Fowcner cemetery*.

НОР Кастусь (11.08.1918 — 29.03.1992). Нарадзіўся ў Горадні. Напярэдадні Другой сусьветнай вайны скончыў электрычны ліцэй у Вільні. Быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 28.12.1946 быў сябрам ЗБВБ, старшыня 1-га Зьезду арганізацыі ў 1947 г., сябра Галоўнай управы. У часе расколу ЗБВБ пакінуў арганізацыю і стаў сябрам ХАБР. Доўгі час быў сябрам Галоўнай управы ХАБР. Памёр у шпіталі Чэрынг-Крос, Хамэрсміт (Лёндан).

ПАДЗЯВА Тамаш (06.02.1906 — 02.10.1975). Нарадзіўся ў в. Перхулёва Друйскай парафіі. У 1926 г. уступіў у навіцыят марыянаў у Друі. У 1929 г. скончыў гімназію і выехаў на навучаньне ў Рым. У 1931 г. атрымаў ступень доктара філязофіі, а ў 1935 г. — ліцэнцыята тэалёгіі. 23 сьнежня 1934 г. атрымаў сьвятарскія сьвячэньні. У 1935 г. выехаў у Харбін, дзе быў выхавальнікам у ліцэі Сьв. Мікалая, а таксама выкладчыкам рэлігіі. Публікаваўся ў «Каталіцкім Весьніку». У 1938—1939 гг. быў магістрам навіцыяту. У 1948 г. разам зь іншымі сьвятарамі быў схоплены кітайскімі жаўнерамі, перададзены НКУС і вывезены ў турму ў Чыце. Асуджаны на 25 гадоў лягераў. Пакараньне адбываў у Тайшэтлягу. У 1955 г. быў вызвалены, атрымаў магчымасьць выехаць у Польшчу, дзе нейкі час выкладаў у сэмінарыі, актыўна друкаваўся. У 1969 г. выехаў у Рым, а адтуль у Лёндан пад апеку біскупа Часлава Сіповіча. Шмат друкаваўся на старонках часопіса «Божым Шляхам». Памёр і пахаваны ў Лёндане на *St. Pancras cemetery*.

ПАЗЬНЯК Язэп, да эміграцыі **Вайніловіч** (25.01.1925 — 10.12.1989). Паходзіў са Случчыны. Унук фундатара менскага Чырвонага касьцёла Эдварда Вайніловіча. У часе Другой сусьветнай вайны быў вывезены на працу ў Нямецчыну. Пазьней уступіў у шэрагі Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам ЗБВБ. У 1951 г. выехаў на навучаньне ў Бэльгію. Вывучаў інжынэрыю ў Лювэнскім унівэрсытэце. У 1954 г. вярнуўся ў Вялікабрытанію. Тут уваходзіў у Галоўную ўправу ЗБВБ, а таксама ў кіраўніцтва БАКА «Рунь». У другой палове 1950-х гг. выехаў у ЗША. Тут быў старшынём Нью-ёрскага аддзелу БАЗА. Меў ўласны бізнэс — мэханічную майстэрню. Памёр і пахаваны ў Флорыдзе.

ПАЎЛОЎСКИ Пётра (12.07.1922 — ?). Паходзіў са Слуцку. Настаўнік паводле адукацыі. У 1943—1947 гг. служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Пасяліўся ў Брадфардзе. Ад 1949 г. сябра ЗБК, уваходзіў у дружыну ў Брадфардзе, у 1954 г. быў яе старшынём. Ад 28.09.1951 сябра ЗБВБ. Належыў да акруговага аддзелу ў Ёркшыры. У 1956—1962 гг. быў яго старшынём. Пасьля ад'езду а. Аляксандра Крыта ў 1961 г. некаторы час быў адміністратарам Беларускага дому ў Брадфардзе. Быў адным з ініцыятараў і асноўным настаўнікам у беларускай нядзельнай школе ў Брадфардзе. Каля 1963 г. выехаў з Брадфарду ў Нямецчыну.

ПАЧКАЕЎ Мікола (нар. 1972). Скончыў факультэт міжнародных адносін БДУ. У 1997—1998 гг. вучыўся на магістарскай праграме Цэнтральна-эўрапейскага ўнівэрсытэту ў Будапэште, пазьней у Кембрыдзкім унівэрсытэце. Жыве ў Лёндане. Працуе перакладчыкам. Сябра ЗБВБ. У 2004—2007 гг. — намесьнік старшыні арганізацыі. Сябра Рады БНР. Прадстаўнік БНФ у Вялікабрытаніі.

ПЕТРАШ Аляксандар (06.09.1926 — 1988). Нарадзіўся ў в. Кісялі Баранавіцкага павяту. У часе нямецкай акупацыі служыў у паліцыі ў Баранавічах. Потым быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, разам зь якой апынуўся ў Францыі і трапіў у палон да саюзнікаў. У 1945 г. добраахвотна ўступіў у 2-гі Польскі корпус. Ад 1946 г. жыў у Брытаніі. Ад 12.07.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак у часе падзеяў расколу далучыўся да апазыцыі і выйшаў з арганізацыі. У 1948 г. браў удзел у стварэньні аддзелу ХАБР у Лёндане, а ў 1949 г. ужо ўваходзіў ва ўправу акруговага цэнтру ХАБР у Ланкашыры, дзе выконваў абавязкі скарбніка. У 1952 г. пасля спэцыяльнай падрыхтоўкі ў Брытаніі і Нямецчыне быў засланы на тэрыторыю Польшчы. Нягледзячы на тое, што польскія спэцслужбы даволі хутка выкрылі яго, здолеў выйсьці з-пад іх кантролю і вярнуцца ў Вялікабрытанію, дзе пасяліўся на сталае жыцьцё ў Брайтане. Стаў правабразам галоўнага героя кнігі Энтані Рычардсана «Няма дзе скласьці галаву» (*Anthony Richardson. No Place to Lay My Head*), выдадзенай у Лёндане ў 1957 г. У 1981 г. зноў уступіў у шэрагі ЗБВБ.

ПЕТРУКОЎСКИ Мікалай (20.02.1925—27.09.1995). Нарадзіўся ў Любчы (сёння Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.). У часе нямецкай акупацыі служыў у паліцыі парадку. Пасьля Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 1954 г. належаў да БВФ. Памёр і пахаваны ў Дэрбі на *Nottingham Road cemetery*.

ПЯКАРСКИ Янка (12.11.1923 — 12.01.1993). Нарадзіўся ў в. Сурынка Слонімскага пав. Служыў у Арміі Андэрс, разам зь якой у 1946 г. апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 02.11.1946 быў сябрам ЗБВБ. Быў адным са стваральнікаў аддзелу ў Кембрыджы, яго доўгачасовым сакратаром. Таксама быў сябрам ЗБК ад 1949, належыў да дружыны ў Кембрыджы. Пазьней пераехаў у Стывэнэдж (на поўнач ад Лёндану) і працягваў актыўную дзейнасьць у шэрагах ЗБВБ і БАПЦ. 29 жніўня 1971 г. у Брадфардзе быў рукапакладзены ўладыкам Аляксандрам Крытам ў дьяканы БАПЦ, а 4 верасьня 1971 г. у Манчэстэры — у сьвятары. Апекаваўся парафіямі ў Бірмінгеме (пазьней у Вулвэрхэмптане), Кембрыджы, Лёндане, Стывэнэдж і асяродкам у Лэнглі. У 1980 г. быў двойчы прыняты ў Лёндане экзархам канстантынопальскага патрыярха. У 1980-х быў віцэ-прэзыдэнтам Рады БАПЦ у Вялікабрытаніі. Быў старшынём Беларускай харытатыўнай сэкцыі, уваходзіў у Раду Скарынаўскай бібліятэкі. Памёр і пахаваны ў Стывэнэдж на *Almond Lane cemetery*.

ПЯСЕЦКИ Ігнат (28.01.1915 — ?). Паходзіў з Косава (сёння Івацэвіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). У часе нямецкай акупацыі служыў у паліцыі. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 25.01.1947 быў сябрам ЗБВБ.

ПЯТКЕВІЧ Сяргей (нар. 26.09.1959). Нарадзіўся ў Казахстане ў беларускай сям'і, разам зь якой у хуткім часе вярнуўся ў Менск. У 1980 г. скончыў Беларускі дзяржаўны інстытут народнай гаспадаркі (сёння Беларускі дзяржаўны эканамічны ўнівэрсытэт). Да 1996 г. працаваў у Навукова-дасьледчым інстытуце эканомікі сельскай гаспадаркі ў Менску. У 1994 г. атрымаў стыпендыю на навучаньне па магістарскай праграме ў Каралеўскім сельскагаспадарчым каледжы ў *Cirencester* (Вялікабрытанія). Па атрыманьні ступені магістра ў 1995 г. вярнуўся ў Менск, дзе стаў працаваць экспертам групы

маніторынгу праграмаў *TACIS* у Беларусі і прадстаўніком амэрыканскага фонду *The Eurasia Foundation*. У 1998 г. атрымаў стыпендыю на навучаньне па доктарскай праграме ва ўнівэрсытэце Рэдынгу (Вялікабрытанія) і перабраўся разам зь сям'ёй у Вялікабрытанію на сталае жыхарства. Потым пераехаў у Лёндан. Ад 2000 г. з'яўляецца сябрам ЗБВБ. Ад 2003 г. — пастаянны сакратар і скарбнік арганізацыі. Займаецца падрыхтоўкай Камунікатаў ЗБВБ. Ад 2001 г. — сакратар Беларускага дабрачыннага фонду.

РАГЕЛЬ Сяргей (26.01.1916 — 30.11.1974). Нарадзіўся ў в. Лазавічы Валожынскага павету. Яшчэ ў даваенны час служыў у польскім войску, скончыў падафіцэрскую школу ў рангу капрала. Падчас нямецкай акупацыі служыў у БКА. Пазьней апынуўся ў беларускім лягеры *DP* у Остэргофэне, дзе належаў да Згуртаваньня беларускіх вэтэранаў. У 1948 г. выехаў на працу ў шахтах у Бэльгію, адкуль празь некаторы час перабраўся ў Вялікабрытанію. Жыў у Манчэстэры. Ад 01.07.1950 быў сябрам ЗБВБ, актывістам аддзелу ў Манчэстэры. Ад 1951 г. належаў да мясцовай дружыны ЗБК. Быў адміністратарам Беларускага дому ў Манчэстэры, належаў да мясцовага Беларускага клюбу, быў яго скарбнікам. Быў актывістам мясцовай парафіі БАПЦ. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

РАЕЦКІ Янка (21.05.1918 — 20.08.1973). Паходзіў зь Любчы пад Наваградкам. У часе Другой сусьветнай вайны служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой у 1946 г. апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Нотынгеме. Ад 20.01.1947 быў сябрам ЗБВБ. Належаў да парафіі Сьв. Мікалая. Памёр і пахаваны ў Нотынгеме на *Wilford cemetery*.

РАЖАНЕЦ Аляксандар (афіц. дата нар. 11.09.1921). Нарадзіўся на Случчыне. Скончыў дзесяцігодку ў Слуцку. Потым паступіў у Менскі пэдагагічны інстытут. У 1940 г. быў прызваны ў Савецкую армію, служыў у Беластоку. Пасьля пачатку нямецка-савецкай вайны вярнуўся ў Слуцк. Служыў у паліцыі. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польскім корпусе ў Італіі. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію, працаваў ткачом. Жыў у Брадфардзе. Ад 20.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, належаў да аддзелу ў Брадфардзе. У 1948 г. далучыўся да Камітэту беларускага сяброўства, удзельнічаў у выданьні часопісу «Патрыёт» і быў выключаны з ЗБВБ. Далучыўся да ХАБР, аднак ужо ў 1951 г. вярнуўся ў шэрагі ЗБВБ. У 1954—1955 гг. быў сакратаром аддзелу ў Брадфардзе. Быў таксама сябрам ЗБК ад 1951 г. Пазьней перабраўся ў Лёндан, дзе жыве да сёньня.

РАЙЦЭЎСКИ Мацей (05.08.1921 — ?). Паходзіў з Касьцюковічаў (Магілёўская вобл.). Вучыўся ў артылерыйскім вучылішчы Чырвонай Арміі і потым тры гады служыў у артылерыі. Пасьля Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 26.08.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1950 г. Належаў да дружыны ў Брадфардзе. У 1950-х выйшаў з ЗБВБ і далучыўся да прасавецкай арганізацыі ў Брадфардзе.

РАМУК Вітаўт (нар. 15.07.1914). Нарадзіўся ў Екацярынаславе (сёньня г. Днепрапятроўск, Украіна). У 1922 г. разам з бацькоўскай сям'ёй вярнуўся ў в. Ліпнішкі каля Ліды. К 1926—1930 гг. вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі. Пасьля вучыўся ў польскай гімназіі ў Пінску. У 1938 г. паступіў у Віленскі ўнівэрсытэт на факультэт біялёгіі, пазьней перайшоў на мэдыцыну. У 1941—1944 гг. працаваў перакладчыкам у цывільнай адміністрацыі ў Лідзе. У 1944 г. выехаў у Чэхаславацкіну, адкуль у 1945 г. перабраўся ў Рэгэнсбург у Нямецчыне,

дзе арганізоўваўся беларускі лягер. У 1946 г. паступіў на мэдычны факльтэт унівэрсытэту ў Мюнхэне. У 1949—1953 гг. вучыўся на мэдычным фалькутэце Лювэнскага ўнівэрсытэту (Бэльгія). Выехаў у Вялікабрытанію, жыў у Лёндане. Стаў сябрам ЗБВБ і ў 1954 г. быў абраны на пасаду намесьніка старшыні арганізацыі. Аднак хутка вярнуўся ў Бэльгію, адкуль у 1956 г. выехаў у ЗША. Тут пасяліўся ў Чыкага і стаў актыўным ўдзельнікам беларускага жыцьця, сябрам Беларускага каардынацыйнага камітэту.

РАТКЕВІЧ Язэп (02.01.1908 — 27.10.1981). Нарадзіўся ў в. Малое Запрудзьдзе Валожынскага павету. У 1939 г. быў мабілізаваны ў польскае войска, трапіў у савецкі палон і быў вывезены ў Сьбір. Уступіў у Армію Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Лёндане. Ад 19.04.1949 быў сябрам ЗБВБ, а ў 1970-х гг. стаў парафіянінам БАПЦ. Памёр і пахаваны ў Лёндане на *St. Pancras cemetery*.

РУДЗІНСКІ Ўладзіслаў (Уладзімір) (нар. 21.01.1925). Паходзіць з-пад Баранавічаў. У 1942—1947 гг. служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 01.12.1946 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1953 г. Жыве ў Манчэстэры.

РУДЗЬ Максім (20.12.1910 — 13.02.1979). Нарадзіўся ў в. Сычавічы каля Радашкавічаў (сёньня Маладзечанскі р-н). Скончыў Радашкавіцкую беларускую гімназію. Падчас нямецкай акупацыі быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польскім корпусе. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 06.01.1947 быў сябрам ЗБВБ. Актыўны ўдзельнік беларускага жыцьця ў Брытаніі. Памёр у Бэдфардзе. Частку сваёй маёмасьці пакінуў Скарынаўскай бібліятэцы ў Лёндане. Пахаваны на могілніку *Mortlake* ў Лёндане.

РЫДЛЕЎСКИ Лявон (02.10.1903 — 24.10.1953). Нарадзіўся ў в. Ульянавічы Магілёўскай губэрні (сёньня Чашніцкі р-н Віцебскай вобл). Каля 1908 г. пераехаў з бацькамі ў Слуцк. Вучыўся ў Слуцкай беларускай гімназіі. У 1920 г. далучыўся да слуцкіх паўстанцаў. Пасьля раззбраеньня паўстанцаў на польскай тэрыторыі, у 1921 г., жыў у Вільні, дзе вучыўся на настаўніцкіх курсах. Скончыў Віленскую беларускую гімназію, у 1923 г. пераехаў у Прагу. Скончыў Політэхнічны інстытут (1928) з дыплёмам інжынэра. У 1929 г. разам зь Міколам Абрамчыкам выехаў у Францыю. У 1930 г. стаў адным з арганізатараў Хаўрусу беларусаў у Францыі. Падчас Другой сусьветнай вай-

ны быў у шэрагах французскага Супраціву. Па вайне вярнуўся ў Парыж, дзе актыўна ўдзельнічаў у стварэнні Аб'яднання беларускіх работнікаў у Францыі, выданні «Беларускіх навінаў», быў сакратаром Прэзідыюму Рады БНР У сувязі з рэзкім пагаршэннем здароўя (рак) і цяжкім матэрыяльным становішчам пераехаў у Лёндан пад апеку а. Часлава Сіповіча, дзе неўзабаве памёр. Пахаваны на *Hampstead cemetery*.

САБИЛА Тодар (15.12.1917 — ?). Паходзіў з в. Сівіца на Маладзечаншчыне. Служыў у Беларускай паліцыі парадку, потым трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, а пазьней — у Армію Андэrsa. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Быў сябрам ЗБВБ ад 27.09.1947. У 1950-х гг. быў сябрам управы акруговага цэнтру ХАБР у Ланкашыры.

САДОЎСКІ Янка (15.02.1926 — 10.06.1982). Паходзіў са Стоўпцаў (сёння Менская вобл.). Падчас нямецкай акупацыі браў удзел у нацыянальна-культурным руху на Стаўпеччыне. Пасьля Другой сусветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Сябра ЗБВБ ад 08.12.1946. У 1948 г. прыняты кандыдатам у ордэн марыянаў, а ў 1949 г. з блаславеньня а. Часлава Сіповіча выехаў у Рым, дзе пасля навіцьяту пачаў рыхтавацца да сьвятарства. У 1953 г. выйшаў з марыянскага закону і з дапамогай біскупа Слосканса пачаў навучаньне ў Французскай калегіі ў Рыме. 17 сьнежня 1955 г. атрымаў сьвятарскія сьвячэньні і далей працягнуў навучаньне. У 1961 г. на

загад а. Часлава Сіповіча вярнуўся ў Лёндан дапамагаць у працы Беларускай каталіцкай місіі і кіраваць інтэрнатам Сьв. Кірылы. Аднак праз два месяцы працы ў інтэрнаце адмовіўся ад сьвятарства і выехаў у Канаду. Выкладаў расейскую мову й літаратуру ў Куінскім унівэрсытэце (штат Антарыё). Аўтар манаграфіі *Byelorussians in Canada* (1982).

САЗАНАВЕЦ Лілія (нар. 1963). Нарадзілася ў в. Лукашына Іўеўскага р-ну Гарадзенскай вобл. Скончыла Лідскі тэхнікум і Беларускі дзяржаўны тэхналягічны ўнівэрсытэт у Менску. Была сябрам БНФ «Адраджэньне». У 1999 г. — сябра выбарчай камісіі. У 2000 г. паступіла на аддзяленьне беларускай філялёгіі Віленскага ўнівэрсытэту. У 2001 г. выехала зь сям'ёй у Вялікабрытанію, дзе атрымала палітычны прытулак. Ад 2002 г. жыве ў Брадфардзе. Сябра ЗБВБ. У 2003—2004 гг. разам з мужам Зьмітром вяла беларускія перадачы на мясцовым радыё.

СЕНЬКА Мікола, на эміграцыі некаторы час **Яблоньскі** (1924 — 19.07.2008). Нарадзіўся ў м. Новы Сьвержань (сёння Стаўпецкі р-н Менскай вобласьці). Скончыў польскую школу, бухгалтарскія курсы ў Нясвіжы. Вучыўся ў Нясвіскай настаўніцкай сэмінарыі. Быў сябрам СБМ. У першай палове 1944 г. — курсант Менскай афіцэрскай школы БКА, разам зь якой летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў,

затым служыў у 2-м Польскім корпусе. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Пасяліўся ў Лёндане, быў сябрам ЗБББ. У часе расколу выйшаў з арганізацыі і далучыўся да ХАБР. У 1989 г. вярнуўся ў ЗБББ. Апошнія гады жыў у лёнданскім Беларускам доме. Памёр і пахаваны ў Лёндане.

СІДАРОВІЧ Аляксандар (15.02.1932 — 15.01.2008). Нарадзіўся ў в. Машэвічы на Наваградчыне. У 1944 г. разам з бацькамі выехаў у Нямеччыну, потым жыў у беларускім лагеры ў Ватэнштэце. У 1948 г. прыехаў у Вялікабрытанію. Тут з часам займаў уласную будаўнічую кампанію. У 1976 г. быў рукапакладзены на дыякана, а ў 1996 г. — па сьвята-ра грэцкай праваслаўнай царквы ў юрысдыкцыі Канстантынопальскага патрыярха. Некаторы час быў заступнікам настояцеля царквы Сьв. Мікалая ў Манчэстэры. Адначасова служыў у парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане, а таксама аднавіў багаслужбы ў Вулвэрхэмптане і Сток-он-Трэнце. Пахаваны на могіках вёскі Астбуры каля Конглтана.

СПОВІЧ Часлаў (08.12.1914 — 04.10.1981). Нарадзіўся ў в. Дзедзінка (сёньня Мёрскі р-н Віцебскай вобл.). Вучыўся ў Друйскай гімназіі. У 1934 г. пастрыжаны ў манахі. Вучыўся на факультэце філязофіі і тэалёгіі ў Віленскім унівэрсытэце імя Стэфана Баторыя. У 1938—1947 гг. жыў у Рыме, дзе скончыў Папскі грыгарыянскі ўнівэрсытэт і Папскі ўсходні інстытут. У 1944—1946 гг. апекаваўся беларускімі жаўнерамі Арміі Андэрса, раскватараванымі па ўсёй Апэнінскай паўвысьпе. Праводзіў сярод іх дабрачынную і асьветніцкую працу. У 1947 г. прызначаны рэктарам Беларускай каталіцкай місіі бізантыйска-славянскага абраду ў Вялікабрытаніі. 9 красавіка

1947 г. прыбыў у Лёндан. Ад 10.04.1947 быў сябрам ЗБББ, у 1948 г. абіраўся на пасаду скарбніка арганізацыі. У 1948 г. стаў адным з ініцыятараў стварэньня БХАА «Жыцьцё», а пазьней — БАКА «Рунь». 4 жніўня 1960 г. пасьвечаны на біскупа, пазьней быў прызначаны апостальскім візытатарам для беларусаў за мяжой. У ліпені 1963 г. прызначаны генэралам ордэну марыянаў, на гэтай пасадзе заставаўся да 1969 г. У Марыян Хаўз заснаваў кляштар беларускіх марыянаў. Фактычна быў заснавальнікам Беларускага рэлігійна-культурнага цэнтру ў Паўночным Лёндане, часткай якога стаў інтэрнат Сьв. Кірылы для беларускіх хлапцоў, а таксама Беларускае бібліятэка і музэй імя Ф. Скарыны. Памёр і пахаваны ў Лёндане на *St. Pancras cemetery*.

СКАПЕЦ Тамаш (07.11.1895 — 13.01.1978). Нарадзіўся ў Лоску (сёньня Валожынскі р-н Менскай вобл.). Служыў у царскай арміі падчас Першай сусьветнай вайны. У 1920 г. браў удзел у Слуцкім паўстаньні. У 1940 г. быў вывезены ў Сыбір, дзе ўступіў у Армію Андэрса. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Жыў у Лёндане. Ад 21.12.1948 быў сябрам

ЗБВБ, некаторы час уваходзіў у Галоўную ўправу, быў адміністратарам Беларускага дому ў Лёндане, актывістам БАПЦ. Памёр і пахаваны ў Лёндане.

СКРЫНЬНІК Міхась (08.05.1908 — ?). Нарадзіўся ў Рубяжэвічах на Стаўпеччыне. Пасьля Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Лёндане. Ад 02.06.1948 быў сябрам ЗБВБ, быў радным БНР. У 1951—1953 гг. быў кіраўніком Беларускага выдавецкага фонду ў Вялікабрытаніі.

СЛАЊІМСКІ Аляксандар (нар. 03.08.1921). Паходзіў з в. Габруны Нясьвіскага пав. Служыў у БКА, потым у Арміі Андэрса. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Жыў у Брадфардзе. Ад 21.10.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г.

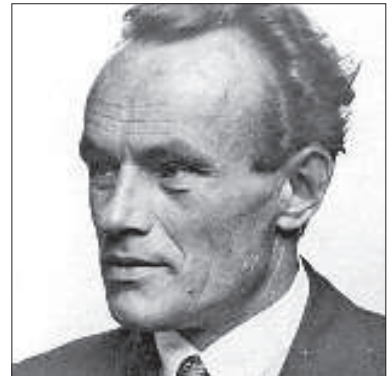
СМАЙКЕВІЧ Кастусь (02.05.1923 — ?). Нарадзіўся ў Менску. Сын менскага імама Смайкевіча. Падчас нямецкай акупацыі ўзначальваў Саюз татарскай моладзі. Ад 20.03.1949 быў сябрам ЗБВБ, уваходзіў у Галоўную ўправу, выконваў функцыі скарбніка ЗБВБ. Пасьля 1952 г. зьехаў у ЗША.

СТРАПКО Лявон (нар. 12.02.1926). Паходзіў з в. Белін (сёньня Драгічынскі р-н Віцебскай вобл.). У 1940 г. разам з бацькоўскай сям'ёй быў вывезены ў Архангельскую вобл. Расеі. Пазьней сьледам за братам Раманам, які пайшоў служыць у Армію Андэрса, зь іншымі сваякамі апынуўся ў Іране, адкуль быў накіраваны ў лягер для цывільных сваякоў польскіх жаўнераў у Афрыцы. У 1944г. быў прызваны ў Трэці польскі корпус, разам зь якім служыў у Палестыне і Эгіпце. У 1947 г. апынуўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам ЗБК ад 01.10.1954. Выехаў у ЗША. Пасяліўся ў Нью-Ёрку.

СУРАВЫ Барыс (15.09.1907 — сьнежань 1998). Паходзіў са Стаўпеччыны. Скончыў Віленскі ўнівэрсытэт. Падчас нямецкай акупацыі працаваў школьным інспэктарам, быў кіраўніком СБМ на Слоніўскую акругу. Улетку 1944 г. выехаў у Нямеччыну, адкуль перабраўся ў Вялікабрытанію, жыў у Лёндане. Ад 01.09.1947 г. быў сябрам ЗБВБ, але за падтрымку апазыцыі пазбаўлены сяброўства. 15.03.1948 увайшоў у Часовую ўправу ХАБР (віцэ-старшыня), а таксама ў рэдакцыю часопіса «Аб'яднаньне» (пісаў пад псеўданімам Старшы Праваднік). У сьнежні 1948 г. быў абраны старшынём Галоўнай управы ХАБР. На гэтую пасаду абіраўся некалькі разоў (быў старшынём у 1948—1950 гг. і 1954—1966 гг., да зьнікненьня арганізацыі). У 1948—1953 гг. быў кіраўніком Прадстаўніцтва БЦР у Вялікабрытаніі. У 1960—1980-я гг. удзельнічаў у жыцьці лёнданскай парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай. Пры канцы жыцьця быў спаралізаваны. Памёр у Лёндане.

СЫЧ Пётра (18.01.1912 — 20.06.1964). Нарадзіўся ў в. Батурына Вялейскага павету Віленскай губэрні (сёньня Вялейскі р-н Менскай вобл.). У 1929 г. скончыў гімназію ў Вялейцы, два гады правучыўся на філялягічным факультэце Віленскага ўнівэрсытэту і вымушаны быў кінучь навучаньне, уладкаваўся на працу чыноўнікам. Супрацоўнічаў з

рэдакцыямі польскіх газэтаў у Вільні. У 1939 г. мабілізаваны ў польскае войска, трапіў у савецкі палон. Уцёк, але зноў быў арыштаваны. У чэрвені 1940 г. быў пераведзены зь вялейскай у полацкую турму, асуджаны на 10 гадоў лягераў. Пакараньне адбываў у Комі АССР. Далучыўся да Арміі Андэрс, разам зь якой прайшоў праз Іран, Ірак, Сырыю, Палестыну, Эгіпет. Браў удзел у бітве за Монтэ Касіна, баях за Анкону і Балёнію. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Сябра ЗБВБ ад 05.03.1948, быў актыўным аўтарам і супрацоўнікам часопісу «Беларус на Чужыне». Быў таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. У 1951 г. пераехаў у Заходнюю Нямеччыну. Жыў у Мюнхэне. Быў галоўным рэдактарам сатырычнага часопісу «Шарсьцень», супрацоўнічаў з газэтай «Бацькаўшчына». Ад 1954 г. быў намесьнікам галоўнага рэдактара беларускай рэдакцыі Радыё «Вызваленьне». Памёр і пахаваны ў Мюнхэне.

СЭРАФІНОВІЧ Сымон (19.12.1910 — 1996?). Паходзіў з ваколіцаў Міра (сёньня Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.). Падчас нямецкай акупацыі быў начальнікам паліцыі ў Міры. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, здаўся ў палон амэрыканцам і пайшоў добраахвотнікам ў 2-і Польскі корпус. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 19.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, уваходзіў у склад першай Галоўнай управы. Падтрымаў апазыцыю ў ЗБВБ — і быў пазбаўлены сяброўства. У красавіку 1948 г. увайшоў у Часовую ўправу ХАБР, а пры канцы 1948 г. заняў пасаду віцэ-старшыні арганізацыі. Быў сябрам рэдакцыі часопісу «Аб'яднаньне». У 1952 г. прызначаны на пасаду прадстаўніка Штаба БВР у Вялікабрытаніі (пазьней — начальнік Штабу БВР у Вялікабрытаніі). У 1954 г. стаў сябрам БВФ. У 1960—1980-х гг. быў парафіянінам лёнданскага прыхода Сьв. Эўфрасіньні Полацкай. У 1990-х гг. супраць яго была распачатая крымінальная справа за ваенныя злачынствы. Аднак была спыненая з прычыны занадта сталага веку і хваробы абвінавачанага.

СЯНКЕВІЧ Віктар (нар. 19.01.1926). Нарадзіўся ў в. Пірстуны на Глыбоччыне. У часе нямецкай акупацыі быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, разам зь якой летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, пайшоў добраахвотнікам у 2-і Польскі корпус. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Адзін з заснавальнікаў ЗБВБ. У 1947 г. быў абраны на пасаду сакратара Галоўнай управы ЗБВБ. Сябра ЗБК ад 1950 г. Жыў у Оксфардзе. У 1953 г. выехаў вучыцца ў Гішпанію. У 1958 г. скончыў філязофскі факультэт Мадрыдзкага ўнівэрсытэту, абараніў дысэртацыю «Пачаткі Княства Літоўскага».

У 1958—1961 гг. працаваў у Беларускай сэкцыі Нацыянальнага гішпанскага радыё. Супрацоўнічаў з Беларускай рэдакцыяй Радыё «Вызваленьне» і Радыё Ватыкан. Напісаў каля дзвюх тысячаў гутарак-артыкулаў «Гаварыў Язэп

Барэйка». Пісаў для беларускіх эміграцыйных пэрыёдыкаў: «Зважай!», «Бацькаўшчына», «Беларус». Чытаў лекцыі ў Каталіцкім унівэрсытэце г. Памплёна. Ад 1992 г. жыве ў Сан-Францыска (ЗША).

СЯНКЕВІЧ Генрых (09.05.1923 — 22.06.2000) Паходзіў зь Ляхавічаў Баранавіцкага пав. (сёньня Ляхавіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). Брат *Зыгмунта Сянкевіча*. У часе нямецкай акупацыі быў у Менскай афіцэрскай школе БКА, адкуль летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС. Перайшоў на бок саюзнікаў, служыў у 2-м Польскім корпусе. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Жыў у Ковэнтры. Ад 12.10.1946 быў сябрам ЗБВБ, на першым зьездзе быў абраны ў сябры Нагляднай рады арганізацыі. Таксама быў сябрам ЗБК ад 1949 г. Каля 1954 г. выехаў у ЗША. Жыў і памёр у Чыкага.

СЯНКЕВІЧ Зыгмунт (22.09.1925 — 19.11.1992). Паходзіў зь Ляхавічаў Баранавіцкага пав. (сёньня Ляхавіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). Брат *Генрыха Сянкевіча*. Па сканчэньні Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Арміі Андэрса, разам зь якой у 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Жыў у Ковэнтры. Ад 24.12.1946 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. У 1955 г. выконваў абавязкі намесьніка старшыні БАКА «Рунь».

СЯЎКОВІЧ Янка (01.04.1920 — 03.07.1992). Нарадзіўся ў в. Хажоўшчына Баранавіцкай акругі. Падчас нямецкай акупацыі служыў у паліцыі, потым у БКА, разам з фармаваньнямі якой апынуўся ў 30-й грэнадэрскай дывізіі СС. Адтуль трапіў у 2-і Польскі корпус у Італіі, зь якім у 1946 г. апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Ёркшыры. Ад 14.04.1948 быў сябрам ЗБВБ, сакратаром Акруговага аддзелу ЗБВБ у Ёркшыры. Пры канцы 1948 г. увайшоў у Часовы Камітэт беларускага сяброўства і браў удзел у выданьні пэрыёдыка «Патрыёт», праз што быў выключаны з ЗБВБ. Стаў сябрам Акруговага цэнтру ХАБР у Ёрксе (скарбнік). Аднак у 1951 г. афіцыйна выйшаў з арганізацыі і вярнуўся ў ЗБВБ. Таксама ад 1949 г. быў сябрам ЗБК. У пачатку 1950-х перабраўся ў Лёндан. Стаў актыўным удзельнікам беларускага жыцця, пастаянным сябрам управы Лёнданскага аддзелу ЗБВБ, дзе займаў розныя пасады, у тым ліку старшыні аддзелу (у 1975—1990 гг. быў старшынём Лёнданскага аддзелу ЗБВБ). Памёр і пахаваны ў Лёндане на *Gunnersbury cemetery*.

ТАМУШАНСКІ Робэрт (03.07.1940 — 10.12.1996). Нарадзіўся ў Нью-Ёрку у сям'і нашчадкаў беларускіх эмігрантаў зь Беласточчыны. У 1958 г. па сканчэньні школы

ўступіў у закон базыльянаў у Глен-Коў каля Нью-Ёрку. У 1960 г. паступіў ва ўнівэрсытэт у Атаве (Канада). З дапамогай а. Францішка Чарняўскага і біскупа Часлава Сіповіча паступіў у духоўную сэмінарыю ў Кёнігштайне (Нямеччына). У кастрычніку 1965 г. атрымаў сьвячэньні дыякана, а 3 сьнежня 1966 г. — сьвятара. Пасьля гэтага перабраўся ў Лёндан, дзе займаўся пастырскай дзейнасьцю, а таксама дапамагаў у працы школы-інтэрнату Сьв. Кірылы Тураўскага і Беларускай бібліятэкі імя Ф. Скарыны. Адначасова ў 1968—1971 гг. вучыўся ў Лёнданскім унівэрсытэце, дзе абараніў дысэртацыю на тэму «Нямецкія запазычаньні ў беларускай мове» і атрымаў ступень доктара філялёгіі. У 1971 г. выехаў у Рым для працы ў беларускай праграме Ватыканскага радыё, ад 1977 г. кіраваў гэтай праграмай. Адначасова вучыўся ў Папскім інстытуце арабскіх і мусульманскіх дасьледаваньняў і атрымаў дыплём у галіне сучаснай арабскай літаратурнай мовы. Памёр і пахаваны ў Рыме.

ТАРАНОВІЧ Вячаслаў (1901 — 1995). Пасьвечаны ў сьвятары ў 1929 г. Падчас нямецкай акупацыі знаходзіўся ў Беларусі. У Вялікабрытаніі жыве ў Лёндане. Ладзіў багаслужэньні для праваслаўных вернікаў, у тым ліку і беларусаў Лёндану, Нотынгема і іншых гарадоў. Ад 1973 г. стаў настояцелем парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Лёндане. Афіцыйна лічыўся прыналежным і да юрысдыкцыі Беларускай праваслаўнай царквы ў Вялікабрытаніі, і да Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы за мяжой. Пахаваны каля Лёндану.

ТУР Васіль (25.05.1920 — 07.04.1991). Нарадзіўся ў в. Баранілавічы Ружанскага пав. (сёньня Пружанскі р-н Берасьцейскай вобл.). У 1940 г. разам з бацькамі быў вывезены ў Казахстан. Уступіў у Армію Андэрс, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыве ў Лёндане. Сябра ЗБВБ ад 14.03.1948. Сябра ЗБК ад 1949 г. Памёр і пахаваны ў Лёндане на *St. Pancras cemetery*.

ТУР Віктар (нар. 18.08.1954). Нарадзіўся ў Лёндане. Сын *Васіля Тура*. Ад 1962 г. да 1971 г. быў вучнем школы Сьв. Кірылы Тураўскага. Ад 25.11.1972 быў сябрам ЗБВБ, уваходзіў у Лёнданскі аддзел. У 1971—1972 гг. удзельнічаў у беларускай моладзевай музычнай групе «Сакавік», якая прадстаўляла беларусаў у міжнародных канцэртах. У 1979 г. быў сябрам суполкі «Беларуская Моладзь» у Лёндане. Пазьней зьехаў у ЗША, дзе стаў актыўным удзельнікам беларускага жыцьця.

УРБАН Павал (нар. 27.03.1924). Нарадзіўся ў в. Закаліўе (сёньня Лепельскі р-н Віцебскай вобл.). У 1940 г. паступіў у школу фабрычна-завадскога навучаньня ў Віцебску. Падчас нямецкай акупацыі служыў у паліцыі ў Лепелі. У 1944 г. разам з аддзелам дапаможнай паліцыі пакінуў Беларусь, быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, знаходзіўся ў Францыі. Пазьней апынуўся ў Арміі Ўласава, па раззбраеньні якой трапіў у лягер *DP* у

Ингалыштаце. Вучыўся ў Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы. У 1948 г. разам з сябрамі па «Дванаццатцы» выехаў у Вялікабрытанію на працу ў вугальных капальнях. Ад 12.03.1948 г. быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. Уваходзіў у БХАА «Жыцьцё». У 1950 г. выехаў вучыцца ў Бэльгію. Вучыўся на гістарычным факультэце Лювэнскага ўнівэрсытэту. Быў сакратаром і скарбнікам беларускай студэнцкай арганізацыі ў Лювэне, а таксама сакратаром Саюзу беларусаў Бэльгіі. У 1954 г. абараніў дысэртацыю пра дзейнасьць вялікага князя літоўскага і польскага караля Аляксандра. Ад 1955 г. жыве ў Мюнхэне, працаваў у Інстытуце вывучэньня СССР, пісаў матэрыялы для Радыё «Свабода», быў сурэдактарам газэты «Бацькаўшчына». Быў скарбнікам і адміністратарам выдавецтва «Бацькаўшчына». У 1974—1989 гг. быў сталым супрацоўнікам беларускай рэдакцыі Радыё «Свабода». Жыве ў Мюнхэне.

ХАХОЛКА Юры (1926 — 03.07.1996). Нарадзіўся ў Глыбокім. Бацьку і брата расстралялі немцы. Быў у «батальёне Радзюка», потым у савецкіх партызанаў, адкуль уцёк. У паваяннай Нямеччыне апынуўся ў беларускім лягеры ў Ватэнштэце, дзе актыўна займаўся спортам. У 1948 г. прыбыў на працу ў Вялікабрытанію. Пасяліўся ў Лідсе, дзе арганізаваў беларускую валебольную каманду «Нёман», якая пасьпяхова выступала да 1955 г. У 1956 г. стаў заснавальнікам першага ангельскага валебольнага згуртаваньня і стваральнікам першай дзявочай сэкцыі валеболу ў Брытаніі. Пазьней працаваў са студэнтамі ўнівэрсытэту ў Лідсе. У 1977 г. зьбіраў ангельскую каманду для сусьветных валебольных спаборніцтваў. Меў кваліфікацыю міжнароднага судзьдзі і наглядчыка за ангельскім валеболам. Ад самага прыезду ў Вялікабрытанію далучыўся да ХАБР. Удзельнічаў у мерапрыемствах Антыбальшавіцкага блёку народаў. Быў актывістам БАПЦ. Памёр і пахаваны ў Лідсе.

ХВАЛЬКО Лявон (23.03.1905— 08.03.1995). Нарадзіўся ў фальварку Грыбоўшчына Баранавіцкага павету. У 1943 г. быў вывезены на працу ў Нямеччыну. Адтуль трапіў у Вялікабрытанію. Ад 29.07.1947 быў сябрам ЗБВБ. У 1948 г. стварыў аддзел арганізацыі ў Хэмптан-Ловэт. У 1950 г. стаў адным з заснавальнікаў і першым старшынём мясцовага аддзелу ў Бірмінгеме, а потым быў сакратаром акруговага аддзелу ЗБВБ. У 1956 г. сакратар Галоўнай управы ЗБВБ. Сябра ЗБК ад 1949 г., уваходзіў у дружыну ў Бірмінгеме. У 1958 г. выехаў у ЗША. Жыве ў Нью-Ёрку, потым у Стамфардзе (Канэктыкут). Памёр у доме састарэлых у Дарыене, пахаваны на могілках *Woodland* у Стамфардзе.

ЦІМАФЕЙЧЫК Тодар (Хведар) (01.05.1924 — ?). Нарадзіўся ў в. Сянькоўшчына на Слонімшчыне. Быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, адтуль трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, перайшоў на бок саюзнікаў, трапіў у 5-ю крэсовую дывізію пяхоты 2-га Польскага корпусу. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 01.12.1946 быў сябрам ЗБВБ. Быў адным з ініцыятараў стварэньня ЗБК у 1949 г. Уваходзіў

у кіраўніцтва БННХР. У 1950-х гг. выехаў у Бэльгію. Вучыўся ў Лювэнскім унівэрсытэце. Быў стваральнікам Згуртаваньня беларускіх камбатантаў у Бэльгіі. Па сканчэньні навучаньня выехаў у ЗША, дзе спыніў кантакты зь беларусамі.

ЦЫГАН Ніканор (16.01.1913 — ?). Нарадзіўся ў в. Морач Нясьвіскага павету (сёньня Клецкі р-н Менскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса (мэдыцынскі корпус), разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Пасяліўся ў Манчэстэры. Ад 29.11.1949 быў сябрам ЗБВБ. Адчыніў дантыстычную майстэрню пры Беларускам доме ў Манчэстэры, але зь невядомых прычынаў яна доўга не праіснавала. Быў таксама сябрам ЗБК ад 1953 г. Памёр.

ЦЬВІРКА Ўладзімір, да эміграцыі **Вадзім Сурко** (02.01.1928 — 15.03.1992). Нарадзіўся ў в. Беражное, сёньня Стаўпецкі р-н Менскай вобл. Жыў у Міры. У 1947 г. скончыў гімназію імя Янкі Купалы ў Міхэльсдорфе. Быў скаўтмайстрам у беларускіх лягерах у Герэнбургу і Майнлэзэ. У 1948 г. разам зь іншымі сябрамі «Дванаццаткі» прыбыў на працу ў вугальных капальнях у Вялікабрытанію. Браў актыўны ўдзел у выданьні часопісу «Наперад!» Ад 12.03.1948 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. Сябра БХАА «Жыцьцё». У 1950—1954 гг. вучыўся ў Лювэнскім унівэрсытэце. Ад 1954 г. працаваў у беларускай рэдакцыі Радыё «Вызваленьне» ў Мюнхэне. У 1959—1968 гг. галоўны рэдактар беларускай службы Радыё «Вызваленьне». Супрацоўнічаў таксама з рэдакцыяй газэты «Бацькаўшчына». Памёр і пахаваны ў Мюнхэне на могілках *Westfriedhof*.

ЦЯРПЦКІ Віталь (нар. 03.02.1923). Нарадзіўся ў Івянцы (сёньня Валожынскі р-н Менскай вобл.). Вучыўся ў Віленскай рускай гімназіі імя Пушкіна, затым — у Наваградзкай гімназіі, падчас нямецкай акупацыі — у настаўніцкай сэмінарыі ў Нясьвіжы (1942—1944). У чэрвені 1944 г. паступіў у Менскую афіцэрскую школу БКА. Улетку 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, ва Ёсходняй Францыі разам зь сябрамі перайшоў на бок французскіх партызанаў. Пазьней далучыўся да Арміі Андэрса. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Па дэмабілізацыі пасяліўся ў Брадфардзе. Узначальваў адзел ХАБР у Ёрксе. У лістападзе 1950 г. пераехаў у ЗША. Пасяліўся ў Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі). Браў актыўны ўдзел у працы Беларускага кангрэсавага камітэту Амэрыкі, уваходзіў у яго кіраўнічыя органы, быў сакратаром БЦР. У 1969—1972 гг. узначальваў будаўнічы камітэт па ўзьявядзеньні царквы для парафіі Сьв. Эўфрасіньні Полацкай. Жыве ў Саўт-Рывэры.

ШАСТАК Міхась (21.08.1923 — 31.03.1953). Нарадзіўся ў в. Вераскова (сёньня Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.). У 1944 г. курсант Менскай афіцэрскай школы БКА. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым

служыў у 2-м Польскім корпусе, разам зь якім прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 30.11.1946 быў сябрам ЗБВБ. Жыў у Пэнрыт (*Penrith*). Загінуў у выніку няшчаснага выпадку на працы. Пахаваны на мясцовых могілках.

ШАЎЦОЎ Павал (нар. 1973). Нарадзіўся ў Гомелі. Скончыў юрыдычны факультэт БДУ ў Менску. У 1996 г. упершыню прыехаў у Вялікабрытанію, але празь некаторы час ненадоўга зьехаў у Канаду. У 1999 г. вярнуўся ў Вялікабрытанію на сталую працу ў юрыдычнай фірме. Вучыўся ў Оксфардзе і Лёндане. Ад 1997 г. стаў сябрам ЗБВБ. Ад 1997 г. уваходзіць у Галоўную ўправу ЗБВБ, у 2001—2003 гг. быў намесьнікам старшыні арганізацыі. Ад 1997 г. сябра Англа-беларускага таварыства, уваходзіць у кіраўніцтва арганізацыі. Быў адным з выдаўцоў пэрыёдыка *Belarusian News Bulletin*. Браў удзел у стварэньні сайту беларусаў у Вялікабрытаніі. Жыве ў Лёндане.

ШАЦЬКО Аляксандар (05.09.1924 — ?). Паходзіў зь Нясьвіжу. Служыў у Арміі Андэрс, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Лёндане, быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. У 1950-х гг. выяжджаў вучыцца ў Лювэнскі ўнівэрсытэт у Бэльгію, але ня скончыў яго і вярнуўся ў Вялікабрытанію. Жыў у Беларускам доме, быў яго адміністратарам. У ЗБВБ часта абіраўся ў Галоўную ўправу, у 1958 і 1960 гг. займаў пасаду старшыні арганізацыі. У 1960-х гг. таксама абіраўся на пасаду старшыні Лёнданскага аддзелу ЗБВБ. Быў сакратаром Беларускай харытатывнай сэкцыі. У 1970-х адышоў ад беларускай грамады, абарваўшы ўсе кантакты.

ШАШЫЛОЎСКАЯ Ганна (30.10.1922 — ?). Нарадзілася ў в. Маковічы, Глускі раён Палескай акругі. У Беларусі працавала настаўніцай. У Брытаніі пасялілася ў Лёндане. Ад 29.04.1950 была сяброўкай ЗБВБ, належала да Лёнданскага аддзелу, дзе ў 1953 і 1956—1957 гг. выконвала абавязкі сакратара. Пазьней адышла ад беларускага жыцця і абарвала кантакты зь беларусамі.

ШВАЙЧУК Леанід (06.04.1926 — ?). Нарадзіўся ў Вялейцы. Меў няпоўную сярэднюю асьвету. У паваяеннай Нямецчыне жыў у Беларускам лягеры ў Міхэльсдорфе, дзе служыў у лягернай ахове. У 1948 г. разам з іншымі сябрамі «Дванаццаткі» як *ДР* прыбыў у Вялікабрытанію, працаваў на вугальных капальнях. Ад 12.03.1948 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. Вучыцца ў Бэльгію не паехаў, застаўся ў Вялікабрытаніі, але сувязі зь беларусамі страціў.

ШВЭДЗЮК Міхась (нар. 04.11.1926). Нарадзіўся ў в. Патапавічы, сёньня Іванаўскі р-н Берасьцейскай вобл. Вучыўся ў польскай школе. У 1940 г. быў вывезены з бацькамі ў Архангельскую вобл. (Расея). У 1942 г. апынуўся ў Іране пры польскім войску, адкуль скіраваўся ў Палестыну у польскую кадэцкую школу. Цягам 1942—1945 гг. працягнуў навучаньне ў польскай гімназіі, а пазьней да 1947 г. навучаўся ў польскім ліцэі ў юнацкім кадэцкім корпусе ў Палестыне. У 1947 г. выехаў у Эгіпет, адкуль разам з польскім войскам трапіў у Вялікабрытанію. У 1948—1951 г. вучыўся на інжынэра-электроншчыка ў Портсмуте, з 1951 г. працаваў па спецыяльнасьці, займаўся тэхнічнымі перакладамі. Ад 01.09.1947 ёсьць сябрам ЗБВБ. Таксама зьяўляецца сябрам Беларускага харытатыўнага фонду. Сталы аўтар матэрыялаў пра беларускае жыцьцё ў Брытаніі для газэтаў «Беларус», «Беларускі Дайджэст», «Рунь». Жыве ў Конглтоне (*Congleton*) у Чэшыры.

ШПІГАНОВІЧ Аляксандар (15.05.1917 — 17.04.2003). Жыў у Манчэстэры. На пачатку 1950-х быў сябрам мясцовай арганізацыі ХАБР, уваходзіў ва ўправу Акруговага цэнтру ў Манчэстэры. У 1954 г. выйшаў з арганізацыі ў знак пратэсту супраць дзейнасьці Радаслава Астроўскага. Застаўся сябрам БВР Людвіка Зарэчнага. Ад сярэдзіны 1950-х быў старшынём манчэстэрскага Краёвага камітэту БВР і актыўным удзельнікам усіх справаў арганізацыі. Адзін з тых, на каго была запісаная маёмасьць БВР у Манчэстэры, праз што пазьней быў уцягнуты ў працяглы судовы працэс. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

ШЧЭРБА Сяргей (02.08.1918 — ?). Паходзіў з в. Рушкава з-пад Баранавічаў. Падчас нямецкай акупацыі служыў у паліцыі, разам з падразьдзяленьнямі якой улетку 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, далучыўся да 2-га Польскага корпусу, разам зь якім у 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 08.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, адзін з заснавальнікаў акруговага аддзелу ў Ёркшыры. Аднак у выніку расколу ў 1948 г. далучыўся да Беларускага камітэту сяброўства і быў пазбаўлены сяброўства ў ЗБВБ. Быў адным з выдаўцоў часопісу «Патрыёт». Пазьней далучыўся да ХАБР, быў старшынём акруговага цэнтру «Ёркс». Быў прадстаўніком Дэлегатуры БЦР на Ёркс. Ад 1952 г. актыўна ўключыўся ў дзейнасьць БВР. У расколе 1954 г. падтрымаў пазыцыю Людвіка Зарэчнага і быў абраны на пасаду генэральнага сакратара ЦК БВР. У выніку канфлікту з манчэстэрскім асяродкам БВР у 1957 г. ініцыюе новы раскол арганізацыі БВР, частка якой цяпер непасрэдна падпарадкоўваецца яму. Гэтай арганізацыяй кіраваў і пры канцы 1960-х. Жыў у Д'юсбуры. Памёр.

ШЧЭЦЬКА Васіль (нар. 15.03.1923). Нарадзіўся ў в. Апечкі (сёньня Стаўпецкі р-н Менскай вобл.) Ад 1942 г. вучыўся ў Мэдыцынскай школе ў Баранавічах. У 1944 г. выехаў на эміграцыю ў Нямеччыну. Скончыў Беларускаю гімназію імя Янкі Купалы (1947). Працаваў сакратаром старшыні лягеру, актыўна займаўся скаўтыנגам. У 1948 г. разам зь іншымі сябрамі «Дванаццаткі» выехаў на працу ў вугальных капальнях у Вялікабрытанію. Ад 12.03.1948 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. Браў удзел у дзейнасьці БХАА «Жыцьцё». У

1950 г. выехаў на навучаньне ў Бэльгію. Скончыў факультэт палітычных і сацыяльных навук Лювэнскага ўнівэрсытэту (1955). У 1959—1988 гг. працаваў у бібліятэцы Калюмбійскага ўнівэрсытэту. Быў сакратаром Галоўнай управы БАЗА, належаў да кіраўніцтва парафіі Сьв. Кірылы Тураўскага ў Нью-Ёрку. У 1965 г. разам з Кастусём Мерляком і папличнікамі заснаваў Беларуска-амэрыканскае аб'яднаньне ў Нью-Ёрку, а ў 1968 г. — прыход Сьв. Кірылы Тураўскага ў Рычманд-Гіле. Як сябра БАА й парафіі браў удзел у кангрэсах беларусаў Амэрыкі, належаў да ўраду БККА, у 1980-х — прадстаўнік БККА на штат Нью-Ёрк. Жыве ў Мэнэлэпэне (*Manalapan*), штат Нью-Джэрзі.

ШЫБІЦКІ Кастусь (27.09.1916 — 22.12.1990). Нарадзіўся ў в. Селавічы Нясьвіскага пав. У пачатку Другой сусьветнай вайны служыў у польскім войску, трапіў у савецкі палон і быў вывезены ў Сьбір. Далучыўся да Арміі Андэрса, браў удзел у бітве за Монтэ Касіна. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Спачатку жыў у Брадфардзе, а потым перабраўся ў Манчэстэр. Ад 09.08.1948 быў сябрам ЗБВБ, актывіст аддзелу ў Манчэстэры. Таксама быў сябрам ЗБК ад 1951 г. Актыўна падтрымліваў БАПЦ, у 1955 г. быў старшынём аддзелу брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

ШЫРКОЎСКИ Пётра (10.10.1925 — 23.12.2005). Нарадзіўся ў в. Новы Сьвержань (сёньня Стаўпецкі р-н Менскай вобл.). Вучыўся ў Нясьвіскай настаўніцкай сэмінарыі. Быў курсантам Менскай камандзірскай школы БКА, разам зь якой апынуўся ў 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, трапіў у 2-і Польскі корпус, разам зь якім у 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Пасяліўся ў Манчэстэры. Ад 02.12.1946 быў сябрам ЗБВБ. Адзін з заснавальнікаў аддзелу ў Манчэстэры, дзе ў розныя гады быў старшынём і сакратаром. Быў таксама сябрам ЗБК ад 1951 г. Быў адміністратарам Беларускага дому ў Манчэстэры. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

ШЫШ Аляксей (03.03.1915 — 04.03.1959). Паходзіў з Наваградчыны. У 1938—1939 і 1944—1947 гг. служыў у польскім войску. Ад 1953 г. быў сябрам ЗБК, уваходзіў у дружыну ў Бэрсьлемэ. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

ШЫШ Міхал (20.04.1920 — 28.02.2007). Паходзіў з Наваградчыны. Служыў у польскім войску. Ад 1952 быў сябрам ЗБК, выконваў абавязкі скарбніка дружыны ў Бэрсьлемэ. Пазьней перабраўся ў Манчэстэр, дзе ўваходзіў ва ўправу акруговага цэнтру ХАБР. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

ШЫШ Уладзімір (15.05.1923 — 03.03.1989). У 1942—1948 гг. служыў у Арміі Андэрса ў супрацьпаветранай артылерыі. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Быў сябрам ХАБР, у акруговым цэнтры якога ў Ланкашыры займаў пасады сакратара, скарбніка, сябры ўправы. Быў старшынём аддзела БВР у Манчэстэры, а пазьней сябрам БВФ. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

ЮЗЭФОВІЧ Генрык. Вучыўся ў гімназіі, а ў 1946 г. — у Рымскім унівэрсытэце. З Італіі перабраўся ў Вялікабрытанію. Ад 24.12.1946 належаў да ЗБВБ. Сябра БХАА «Жыцьцё». У 1949 г. выехаў у Аргентыну, дзе належаў да беларускіх нацыянальных арганізацый. Адтуль у 1952 г. выехаў на навучаньне ў Гішпанію.

ЮНАХ Павал (памёр у 1996 г.). Паходзіў з-пад Баранавічаў. У часе Другой сусьветнай вайны быў у беларускай паліцыі на Стаўпеччыне, вучыўся на падафіцэрскіх курсах ва Ёрччы. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, ваяваў у складзе 2-га Польскага корпусу. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Быў сябрам ХАБР ад 1948 г. Выконваў розныя абавязкі ў кіраўніцтве Лёнданскага акруговага цэнтру арганізацыі: быў скарбнікам, старшынём. Ад 1952 г. быў сябрам БВР, кіраўніком аддзелу ў Лёндане. Пазьней далучыўся да БВФ. У Краёвым штабе выконваў абавязкі сакратара, скарбніка, а пры канцы 1980-х стаў старшынём. Быў ўдзельнікам прыходу Сьв. Эўфрасінні Полацкай ў Лёндане.

ЯГАЎДЗІК (ЯГОЎДЗІК) Мікола (15.02.1926 — 08.03.1989). Нарадзіўся ў в. Галынка Слонімскага павету. Скончыў тры курсы настаўніцкай сэмінарыі. Быў курсантам Менскай камандзірскай школы БКА, адкуль трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС. Перайшоў на бок саюзнікаў, быў у 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 16.11.1946 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. У 1951 г. выехаў у Бэльгію, дзе скончыў факультэт палітычных і сацыяльных навук Лювэнскага ўнівэрсытэту (1955). Уваходзіў у кіраўніцтва Беларускага студэнцкага згуртаваньня, яго адміністратар у 1952—1954 гг. У 1956 г. перабраўся ў ЗША. Пасяліўся ў Кліўлэндзе, працаваў бухгалтарам. Быў сябрам Рэвізійнай камісіі Кліўлэндзкага аддзелу БАЗА. Узначальваў згуртаваньне беларуска-амэрыканскіх вэтэранаў. Памёр і пахаваны ў Кліўлэндзе.

ЯКУБІК Ян (03.03.1920 — 10.01.1984). Нарадзіўся ў в. Акаладзічы Ваўкавыскага павету. Жыў у Мідлвічы ў Чэшыры, быў прыхаджанінам царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры, для якой у 1975 г. бясплатна зрабіў іканастас. Памёр у Мідлвічы, пахаваны на мясцовых могілках.

ЯКУБОВІЧ Аўген (25.10.1923 — 18.07.1957). Нарадзіўся ў в. Збочнае Слонімскага павету. Падчас нямецкай акупацыі працаваў настаўнікам на Лідчыне. Ад 17.06.1949 быў сябрам

ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. Быў сябрам Брацтва і Сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці. Раптоўна памёр у Лёндане, пахаваны на *Islington cemetery*.

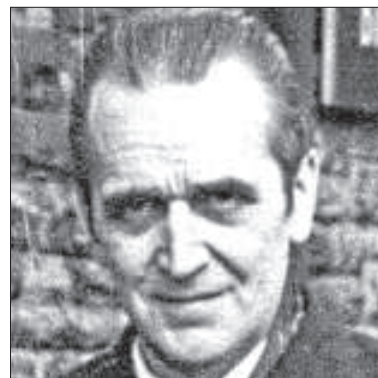
ЯНУШЭВІЧ Мікола (13.07.1925 — 29.04.1992). Нарадзіўся ў в. Сурынка Слонімскага павету. Вучыўся ў школе ў Жыровічах, пазьней — у гімназіі ў Слоніме. У часе нямецкай акупацыі трапіў пад перасьлед гестапа, але ўнікнуў арышту і перабраўся ў Менск. Быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, адкуль трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, перайшоў на бок саюзнікаў, далучыўся да 2-га Польскага корпусу, разам зь якім у 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 27.11.1946 быў сябрам ЗБВБ. У 1952 г. распачаў навучаньне ў Агранамічным інстытуце ў Лювэне (Бэльгія). Па сканчэньні навучаньня вярнуўся ў Вялікабрытанію. Жыў у Шатляндзі. Займаўся паэтычнай творчасцю ў ангельскай мове. Памёр у мястэчку Пянцюк (*Pensuik*) у Шатляндзі. У 1997 г. пабачыў сьвет ягоны зборнік *Poems*.

ЯНЦЭВІЧ Кацярына, у замужстве **Вініцкая** (нар. 14.10.1929). Нарадзілася ў г. Ліда. Скончыла 6 клясаў гімназіі. У 1947 г. як *ДР* прыбыла на працу ў Вялікабрытанію. Ад 28.08.1947 была сяброўкай ЗБВБ, а таксама сяброўкай ЗБК ад 1950 г. У пачатку 1950-х выехала ў ЗША. Жыве ў Каліфорніі (ЗША).

ЯСЬВІЛОВІЧ Ян (нар. 23.09.1947). Нарадзіўся ў в. Пасынкі каля Бельску-Падляскага (Польшча). Скончыў Беларускі ліцэй у Бельску-Падляскім і электрычны факультэт Вышэйнай інжынэрнай школы ў Беластоку. Празь ліставаньне пазнаёміўся зь беларускай дзяўчынай з Брадфарду Ганнай Лемяшонак і ў 1975 г. прыбыў у Вялікабрытанію, дзе пабраўся зь ёй шлюбам. Далучыўся да беларускага жыцця, стаў сябрам ЗБВБ і Беларускага клюбу «Сакавік». У 1980-х перабраўся з сям'ёй у Лёндан, дзе працаваў у галіне эдэктронікі на кампанію *VBC*. У 1985—1986 гг. абіраўся на пасаду сакратара ЗБВБ. У 1989 г. з'ехаў у Аўстралію, жыў у Мэльбурне, дзе браў удзел у жыцці мясцовай беларускай грамады. Па вяртаньні ў Вялікабрытанію ў 1990 г. зноў пасяліўся ў Брадфардзе.

ЯСКЕВІЧ Міхась (17.03.1926 — 09.06.2002). Нарадзіўся ў в. Стаўпішчы каля Нясвіжу. Падчас нямецкай акупацыі скончыў два курсы настаўніцкай сэмінарыі. Быў курсантам Менскай афіцэрскай школы БКА, разам зь якой быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў. У 1944—1947 гг. служыў у 2-м Польскім корпусе, разам зь якім у 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Пасяліўся ў Манчэстэры. Ад 01.10.1946 быў сябрам ЗБВБ, ўваходзіў у аддзел у Манчэстэры, у кіраўніцтве якога шмат гадоў займаў

пасаду сакратара, а часам абіраўся і на старшыню. Ад 1951 г. сябра ЗБК, кіраваў дружнай у Манчэстэры. Быў актывістам БАПЦ. У другой палове 1950-х быў старшынём Манчэстэрскага аддзелу брацтва і сястрыцтва Жыровіцкай Божай Маці. У 1958—1961 гг. — настаўнік беларускай суботняй школка ў Манчэстэры. Уваходзіў у кіраўніцтва Беларускага клюбу ў Манчэстэры (сакратар). Доўгія гады быў карэспандэнтам газэт «Бацькаўшчына» і «Беларус» у Манчэстэры, падпісваўся псеўданімам Міхась Стаўпіскі. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

Дадатковы біяграфічны сьпіс

У часе працы з картатэкай сябраў ЗБВБ і кнігай рэгістрацыі сьмерцяў парафіі Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры былі знойдзеныя згадкі пра розных асобаў, што ў пэўныя часы бралі ўдзел у беларускіх арганізацыях, аднак дакладныя біяграфічныя звесткі пра іх адшукаць не было магчыма. Разам з тым, пакідаць без увагі тых беларусаў таксама не хацелася. Таму ў гэты дадатковы сьпіс уключаныя тыя, пра каго ёсьць толькі урыўкавыя звесткі, у дакладнасьці якіх ёсьць пэўныя сумневы. Магчыма, наступныя дасьледнікі здолеюць удакладніць і дапоўніць гэтую інфармацыю.

Александровіч Віктар (24.12.1921 — ?). Нарадзіўся на Вялейшчыне. Прыехаў у Вялікабрытанію як *DP*. Жыў у Галіфаксе, потым — у Нэльсане (Ланкашыр). Быў сябрам ЗБВБ ад 12.02.1950.

Аліфіровіч Рыгор (04.11.1906 — ?). У часе Другой сусьветнай вайны служыў у Арміі Андэрса. Ад 12.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, але празь некаторы час пераехаў у Нідэрлянды.

Аляксееў Пётра (19.01.1918 — ?). Паходзіў з Воршы. Быў сябрам ЗБВБ ад 12.08.1947.

Алянчук Віктар (18.10.1923 — ?). Нарадзіўся ў в. Чэрнішкі Браслаўскага павету. У часе Другой сусьветнай вайны служыў у Арміі Андэрса. Ад 1953 г. быў сябрам ЗБК.

Алясюк Уладзімір (26.08.1926 — ?). Паходзіў з Воранава (сёньня Гарадзенская вобл.). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 11.02.1947.

Андруковіч Мацей (23.10.1924 — ?). Нарадзіўся ў в. Сьнегі (сёньня Мёрскі р-н Віцебскай вобл.). У 1944—1946 гг. служыў у Арміі Андэрса. Ад 1954 г. быў сябрам ЗБК.

Ануфрык Пётар (20.11.1923 — ?). Паходзіў са Слонімшчыны. Служыў у Арміі Андэрса. Ад 01.02.1948 быў сябрам ЗБВБ, а ад 1955 г. — таксама і сябрам ЗБК.

Апанчонок Вітольд (08.09.1910 — ?). Паходзіў з в. Займова на Браслаўшчыне. Быў сябрам ЗБВБ ад 29.03.1951.

Ахрэмчык Янка (28.11.1898 — ?). Паходзіў з Наваградчыны. Ад 29.12.1947 быў сябрам ЗБВБ. Жыў у Прэстане (Ланкашыр).

Ацута Шымон (02.02.1923 — ?). Служыў у Польскім войску на Захадзе. Ад 07.01.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Багдан Ганна (1904 — 26.07.1995). Паходзіла з в. Вулька на Піншчыне. Жыла ў Манчэстэры, парафіянка царквы Жыровіцкай Божай Маці. Пахаваная на *Southern cemetery*.

Багдан Мікалай (12.09.1903 — 14.02.1994). Паходзіў з в. Вулька на Піншчыне. Жыў у Манчэстэры, парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці. Пахаваны на *Southern cemetery*.

Багдан Мікалай (30.11.1923 — ?). Паходзіў з в. Баравая. Жыў у Лёндане. Быў сябрам ЗБВБ ад 25.05.1947. Выехаў у Канаду.

Багдановіч Станіслаў (24.09.1924 — ?) Паходзіў зь Піншчыны. Ад 29.07.1947 быў сябрам ЗБВБ. Жыў ў Лёндане і Ковэнтры.

Бадзей Мікола (23.08.1927 — ?). Паходзіў з в. Глосевічы (сёньня Слоні́мскі р-н Гарадзенскай вобл.). Жыў у Ёрку. Быў сябрам ЗБВБ ад 12.08.1947.

Бакунавіч Антон (15.09.1923 — ?). Паходзіў з в. Ярэмічы (сёньня Карэліцкі раён). Быў сябрам ЗБВБ ад 30.08.1947.

Бандаровіч Пётар (08.07.1926 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 05.07.1947. Выехаў у Нямеччыну.

Бараноўскі Браніслаў. Паходзіў з в. Шчадрын. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 09.01.1947.

Барэйка Вацлаў (07.01.1919 — ?). Паходзіў з Наваградчыны. Быў сябрам ЗБВБ ад 06.07.1947.

Безыменны Янка (11.02.1926 — ?). Паходзіў з в. Зялешкі. Быў сябрам ЗБВБ ад 29.07.1947.

Беяк Язэп (20.05.1908 — ?). Нарадзіўся ў в. Стараволя на Пружаншчыне. Жыў у Кліфтан-апан-Тэм. Быў сябрам ЗБВБ ад 29.01.1949.

Беразінскі Эдвард (09.03.1914 — 08.09.2005). Нарадзіўся ў Вялейцы. Ад 29.07.1948 быў сябрам ЗБВБ, аднак выбыў зь Лёнданскага аддзелу ў 1950-х гг. У 1993 г. зноў стаў сябрам ЗБВБ.

Бесараб Аўген (01.11.1924 — ?). Нарадзіўся на Валожыншчыне. Служыў у Арміі Андэрса. Ад 01.10.1946 быў сябрам ЗБВБ. Пазьней далучыўся да «Сьведкаў Еговы» і перапыніў кантакты зь беларусамі і беларускімі арганізацыямі.

Більдзюк Мікалай (25.10.1919 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 14.04.1948.

Бісякоў Васіль (17.11.1909 — 09.02.1988). Паходзіў з в. Анісімавічы. Жыў у Манчэстэры, парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці. Пахаваны на *Southern cemetery*.

Блажэвіч Станіслаў (18.02.1906 — ?). Жыў у Лёндане. Быў сябрам ЗБВБ ад 04.07.1948.

Болтуць Мечыслаў. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 19.01.1947.

Бразоўскі Хведар (04.03.1913 — ?) Нарадзіўся ў Давыд-Гарадку (сёньня Столінскі р-н Берасьцейскай вобл.). У 1941—1947 гг. служыў у Арміі Андэрса. Ад 17.05.1948 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г.

Бруцкі Юзаф (12.04.1909 — 25.05.1995). Паходзіў з в. Белавуша (сёньня Столінскі раён Берасьцейскай вобл.). Жыў у Стафардзе. Парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Пахаваны на мясцовых могілках Стафарду.

Брысюк Барыс (14.03.1925 — ?) Паходзіў з Маладзечна. Служыў у Арміі Андэрса. Ад 13.04.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Брычкоўскі Міхал (15.03.1918 — ?). Паходзіў з в. Падляскава. Быў сябрам ЗБВБ ад 07.07.1947.

Булаш Мікалай (02.12.1921 — ?). Паходзіў са Стаўпеччыны. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 15.01.1947.

Булыка Кастусь (03.03.1920 — ?). Паходзіў са Слоніма. Служыў у Арміі Андэрса. Ад 05.02.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Бурдычка Пётар (23.03.1914 — ?). Паходзіў зь Менску. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.01.1948.

Буркевіч Янка (01.01.1923 — ?). Нарадзіўся ў в. Казлы (сёньня Вялейскі р-н Менскай вобл.). Быў сябрам ЗБВБ ад 24.01.1948.

Бурновіч Янка (07.07.1922 — 16.02.1999). Паходзіў са Стаўпеччыны. У 1945—1947 гг. служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 07.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1953 г. Жыў у Манчэстэры.

Бусько Янка (23.03.1920 — ?). Паходзіў з Баранавічаў. Быў сябрам ЗБВБ ад 05.07.1947.

Бялоус Мікалай (20.08.1908 — 09.05.1974). Паходзіў з Гародні. Жыў у Дэрбі. Быў парафіянінам царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Пахаваны ў Дэрбі на *Nottingham Road cemetery*.

Вайтовіч Янка (26.11.1928 — ?). Нарадзіўся ў в. Шыпкі (сёньня Вялейскі раён Менскай вобласці). Жыў каля Голт у Норфалку. Быў сябрам ЗБВБ ад 12.03.1948.

Вайцяшук Янка (13.03.1923 — ?). Нарадзіўся ў в. Вірашкі. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.08.1947.

Валынец Кастусь (03.04.1915 — ?). Паходзіў з Наваградчыны. У часе Другой сусьветнай вайны служыў у беларускай паліцыі парадку, потым у 30-й грэнадэрскай дывізіі СС і 2-м Польскім корпусе. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 20.01.1948 быў сябрам ЗБВБ.

Варвашэвіч Васіль (08.11.1897 — 09.10.1978). паходзіў з в. Разьдзяловічы Лунінецкага пав. Жыў у Нотынгеме, парафіянін царквы Сьв. Мікалая. Пахаваны на *Wilford Hill cemetery*.

Варвашэвіч Ганна (05.06.1900 — 17.06.1980). Паходзіла з в. Хоменічы на Палесьсі. Жыла ў Нотынгеме, парафіянка царквы Сьв. Мікалая. Пахаваная на *Wilford Hill cemetery*.

Варэнік Генадзь (22.02.1923 — 01.02.1988). Паходзіў з в. Гавезна. Жыў у Манчэстэры, парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці. Пахаваны на *Southern cemetery*.

Васіленка Васіль (15.10.1923 — ?) Паходзіў з Луніначчыны. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 07.01.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Васілеўскі Аўгені (13.02.1916 — 19.12.1968). Нарадзіўся ў Крэве (сёньня Смаргонскі р-н Гарадзенскай вобл.). Вучыўся ў настаўніцкай сэмінарыі. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 07.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г.

Вашчылка Кастусь (13.10.1924 — 26.06.2003). Нарадзіўся ў в. Глінішчы (сёньня Баранавіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). Ад 10.08.1949 быў сябрам ЗБВБ. Жыў і памёр у Манчэстэры.

Ваяводка Ўладзімір (01.02.1911 — ?). Паходзіў з в. Кульнаі на Дзісеншчыне. Быў сябрам ЗБВБ ад 27.07.1947 (выйшаў па ўласным жаданьні).

Вінаградаў Васіль (20.05.1919 — ?). Паходзіў зь Пінску. Жыў у Хадэрсфілдзе. Быў сябрам ЗБВБ ад 08.11.1947.

Воўк-Дзераш Казюк (1907 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 17.08.1947.

Воўна Рыгор (14.01.1920 — ?) Ад 14.11.1947 быў сябрам ЗБВБ, адным са стваральнікаў другога Лёнданскага аддзелу арганізацыі, дзе выконваў функцыі сакратара. У 1950-х выехаў у Канаду.

Высоцкая Ядвіга (01.05.1930 — ?). Паходзіла са Слонімшчыны. Жыла ў Лёндане. Была сябрам ЗБВБ ад 14.04.1948. Выехала ў Канаду.

Высоцкі Базыль (15.09.1902 — ?). Паходзіў са Слонімшчыны, вучыўся ў гімназіі. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 06.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак у 1950-х зьехаў у Канаду.

Вялонда Янка (01.12.1922 — ?) Паходзіў з Наваградчыны. Вучыўся ў настаўніцкай сэмінарыі. Пасьля Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 28.11.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Галавач Лявон (28.03.1913 — ?) Нарадзіўся ў Будславе (сёньня Мядзельскі р-н Менскай вобл.). Быў чыгуначнікам па прафэсіі. Ад 11.07.1949 быў сябрам ЗБВБ.

Галка Люцына. Жонка *Зьміцера Галкі*. Была сябрам ЗБВБ ад 20.10.1947. Выехала ў Бразылію разам з мужам.

Галумбоўскі Янка (17.05.1907 — ?). Паходзіў зь Берасьцейшчыны. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 12.03.1947 быў сябрам ЗБВБ. Жыў у Ўэльсе.

Гарбаценка Карп (15.05.1908 — ?). Паходзіў з м. Куранец. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.12.1947.

Гарбус Давід (05.09.1927 — ?). Паходзіў зь Віцебску. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.01.1947.

Гардынец А. Жыў у Галіфаксе. Быў сябрам ХАБР. Выехаў у ЗША.

Гатоўка Станіслаў (23.05.1925 — 28.02.1999). Паходзіў зь Піншчыны. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 29.07.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. Жыў і памёр у Брадфардзе.

Гелін Кастусь (08.11.1920 — ?). Нарадзіўся ў в. Паляўковічы пад Клецкам. Ад 22.10.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак у хуткім часе зьехаў у Францыю.

Генаў Зьміцер (21.05.1921—?). Паходзіў зь Пінску. Чыгуначны майстар. Ад 26.11.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Гізул Мікола (19.08.1919 — ?) Паходзіў з Баранавіччыны. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 19.01.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Гілібранд (Пашкоўскі) Кастусь (10.06.1922 — 05.12.1987). Паходзіў з в. Канстанаўка. Жыў у Чэстэрфілдзе. Парафіянін прыходу Сьв. Мікалая ў Нотынгема. Пахаваны на *Spilal cemetery*.

Глебка Віктар (19.09.1919 — ?). Паходзіў зь Дзісеншчыны. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам ЗБК ад 1950 г.

Грынюшка Віктар (11.02.1918 — ?). Паходзіў зь Віленшчыны. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам ЗБК ад 1950 г.

Грыц Рыгор (18.08.1921 — ?). Паходзіў зь Ліды. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 18.11.1946.

Грыцкевіч Адам (25.10.1904 — ?). Нарадзіўся ў в. Вялікія Чучавічы (сёньня Лунінецкі р-н Берасьцейскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса. Ад 19.08.1947 сябра ЗБВБ, сябра ЗБК з 1952. Памёр.

Грыцкевіч Алена (10.08.1925 — 13.01.2003). Паходзіла з в. Аброва. Жыла ў Манчэстэры, парафіянка царквы Жыровіцкай Божай Маці. Пахавана ў Манчэстэры на *Blackley cemetery*.

Грыцкевіч Аляксей (25.02.1922 — 26.05.1980). Паходзіў з Баранавіччыны. Сябра ХАБР, ад 1951 г. сябрам ЗБК. Пахаваны ў Манчэстэры на могілках *Southern cemetery*.

Грыцкевіч Рыгор (27.01.1911 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 18.06.1947.

Грыцкевіч Піліп (07.09.1924 — ?). Нарадзіўся ў в. Вялікія Чучавічы (сёньня Лунінецкі р-н Берасьцейскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса. Ад 15.11.1946 быў сябрам ЗБВБ.

Грыцкевіч Стэфан (10.03.1899 — 13.01.1984). Паходзіў з в. Чучавічы (сёньня Лунінецкі р-н Берасьцейскай вобл.). Жыў у Арклідзе у Чэшыры. Парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Пахаваны ў Чэшыры на *Wlaverham cemetery*.

Грышкевіч Рамуальд (1925 — ?). Нарадзіўся ў Будславе (сёньня Мядзельскі р-н Менскай вобл.) Ад 25.07.1949 быў сябрам ЗБВБ.

Грышчанка Антоні. Паходзіў з в. Аляксандраўка на Валыні. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.08.1947 (выйшаў па ўласным жаданьні).

Гурскі Станіслаў (08.10.1924 — ?). Паходзіў з Роўна. Жыў у Манчэстэры. Быў сябрам ЗБВБ ад 04.02.1949.

Гуцэвіч Віктар (23.02.1926 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 25.06.1948.

Дабравольскі Тодар (07.07.1920 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 20.10.1947.

Дасюкевіч Баляслаў (02.01.1922 — ?). Паходзіў з в. Копцевічы. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.01.1947.

Дварэцкі Янка (06.03.1924 — ?). Паходзіў з ваколіцаў Лебедзева на Маладзечаншчыне. Ад 1950 г. быў сябрам ЗБК, аднак хутка зьехаў зь Вялікабрытаніі ў Аўстралію.

Дзюбайла Ўладзімір (07.06.1924 — ?). Паходзіў зь Пінску. Жыў у Ротэргаме. Быў сябрам ЗБВБ ад 27.08.1950.

Дзямковіч Тодар (21.06.1910 — ?). Нарадзіўся ў м. Моталь (сёння Іванаўскі р-н Берасьцейскай вобл.). Ад 29.12.1948 быў сябрам ЗБВБ. Зьехаў зь Вялікабрытаніі ў ЗША.

Драбовіч Анатоля (04.05.1915 — ?). Паходзіў з в. Калінова Дзісенскага пав. Быў сябрам ЗБВБ ад 21.07.1950.

Дубко Аляксандар (06.02.1914 — 12.02.1991). Паходзіў з Полацку. Жыў у Нотынгеме. Ад 25.01.1948 быў сябрам ЗБВБ.

Дубко Феня (14.11.1914 — 06.01.1992). Паходзіла зь Віцебску. Жыла ў Нотынгеме, была парафіянкай царквы Сьв. Мікалая. Пахаваная на *Wilford Hill cemetery*.

Дэйнэка Юры (01.07.1922 — ?). Паходзіў з в. Астроўск на Піншчыне. Быў сябрам ЗБВБ ад 02.11.1947.

Ёвіч Пётра (01.01.1917 — ?). Нарадзіўся ў в. Краснаволя Лунінецкага пав. Служыў у Арміі Андэрса. Жыў у Вулвэрхэмптане. Ад 29.04.1950 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1950 г.

Ермачонак Васіль (10.03.1919 — ?). Паходзіў з в. Верамейкі. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.08.1947.

Еўшэль Мікалай (14.02.1916 — 14.08.1986). Жыў у Лёндане. Парафіянін царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай. Пахаваны на *Greenford Park cemetery*.

Ефімовіч Уладзіслаў (11.02.1904 — ?). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 30.11.1946.

Жабавуха Базыль (14.02.1922 — ?). Паходзіў з в. Лахва. Быў сябрам ЗБВБ ад 17.01.1948.

Жданеня Мікалай. Жыў у Скіптоне ў Ёрксе. Быў сябрам ХАБР.

Жданковіч Алена (13.08.1901 — 02.07.1989). Маці *Аляксандра Жданковіча*. Нарадзілася ў в. Касьцюкі (Шаркаўшчынскі р-н). Прыехала ў Брытанію ў 1962 г. да сына і дачкі Сэрафіны. Жыла ў Лёндане. Была парафіянкай прыходу Сьв. Эўфрасіньні Полацкай. Пахаваная на *Greenford Park cemetery*.

Жойдзік Васіль (14.01.1910 — ?). Паходзіў зь Дзісеншчыны. Быў сябрам ЗБВБ ад 19.07.1947.

Журомскі Аляксандар (24.03.1923 — ?). Паходзіў з в. Мікалаева. Быў сябрам ЗБВБ ад 26.05.1948. У 1949 г. быў сябрам управы Акруговага цэнтру ХАБР у Ланкашыры.

Жывулька Ян (27.11.1910 — 15.10.1978). Жыў у Манчэстэры. Быў сябрам управы мясцовага акруговага цэнтру ХАБР. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

Жыхараў Аляксандар (23.03.1926 — ?). Паходзіў з Глыбоччыны. Быў сябрам ЗБВБ ад 05.07.1947 (выйшаў па ўласным жаданьні).

Забалотная Марыя. Паходзіла з м. Гарадок. Была сябрам ЗБВБ ад 13.08.1947.

Забаронак Міхал (10.10.1918 — ?). Паходзіў з в. Саколі Вугал на Вялейшчыне. Жыў у Лэамінстэры. Быў сябрам ЗБВБ ад 18.06.1948.

Забайскі Анатоль (05.08.1920 — ?). Нарадзіўся ў в. Турэц Баранавіцкага пав. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 25.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак выйшаў з арганізацыі па ўласным жаданьні.

Забайскі Мікола (15.01.1921—?). Нарадзіўся ў в. Ярэмічы (сёньня Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 1952 г. быў сябрам ЗБК.

Зазун Васіль (26.12.1916 — ?). Служыў у Арміі Андэрса. Ад 07.01.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Залеўскі Міхась (02.05.1926 — ?). Паходзіў з Барысава. Жыў у Гэрфардзе. Быў сябрам ЗБВБ ад 28.06.1950.

Занько Ануфры (1923—1991). Жыў у Манчэстэры. Быў сябрам мясцовага Акруговага цэнтру ХАБР і пры канцы 1950-х уваходзіў у яго ўправу. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

Заслаўская Ліна (20.07.1913 — ?). Была сябрам ЗБВБ ад 14.04.1948.

Заслаўскі Сьцяпан (13.09.1907 — ?). Паходзіў зь Пінску. Быў сябрам ЗБВБ ад 14.04.1948.

Захарэвіч Часлаў (09.03.1922 — ?). Паходзіў зь Вільні. Жыў каля Кроўлі у Сасэксе, пазьней у Лёндане. Быў сябрам ЗБВБ ад 05.07.1947.

Здасевіч Уладзімір (15.09.1909 — ?). Паходзіў з в. Субачы. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 31.12.1946.

Зубовіч Антон (12.06.1928 — ?). Паходзіў з Магілёва. Жыў у Тамуартс у Стафардшыры. Быў сябрам ЗБВБ ад 02.08.1949.

Зьвіцэвіч Вацлаў (06.03.1920 — ?). Паходзіў з в. Заастравечча каля Нясьвіжу. Быў сябрам ЗБВБ ад 05.07.1949.

Зянько Мікалай. Паходзіў з Валожнына. Быў сябрам ЗБВБ ад 13.08.1947.

Іванец Рыгор (17.04.1921 — ?). Паходзіў зь Вялейшчыны. Служыў у Арміі Андэрса. Ад 15.01.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Іваноўскі Віктар (08.02.1924 — ?). Паходзіў з в. Загара. Жыў у Лэстэры. Быў сябрам ЗБВБ ад 21.08.1947. Выехаў у Канаду.

Івашка Іван (15.01.1923 — ?). Паходзіў з в. Грыцавічы каля Клецку. Служыў у Арміі Андэрса. Жыў у Брадфардзе. Быў сябрам ЗБВБ ад 30.01.1947.

Ільін Мікалай (10.05.1925 — 14.04.1994). Паходзіў з Баранавічаў. Жыў у Манчэстэры, парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці. Пахаваны на *Southern cemetery*.

Іскра Аляксандар (29.05.1923—?). Паходзіў са Слонімшчыны. У 1944—1945 гг. служыў у войску. Ад 01.08.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1952 г.

Казак Якім (05.05.1906 — ?). Паходзіў з в. Пятровічы на Піншчыне. Жыў у Мілтрапе каля Прэстану. Быў сябрам ЗБВБ ад 29.08.1949.

Казіміровіч Мікола (08.05.1924 — ?). Паходзіў з Койданава (сёньня Дзяржынск Менскай вобл.). Мастак. Ад 13.10.1948 быў сябрам ЗБВБ.

Казушчык Юры (29.11.1925 — ?). Паходзіў зь в. Старажоўшчына Косаўскага пав. (сёньня Івацэвіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). Ад 22.11.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г.

Калесьніковіч Мікола (11.06.1924 — ?). Паходзіў з в. Заканічы (?). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 26.12.1946. Выехаў у Францыю.

Калінка Анатоля (14.02.1912 — ?). Паходзіў з Горадні. Жыў у Данкастэры. Быў сябрам ЗБВБ ад 24.12.1948.

Калкоўскі Ўладзімір (07.01.1918 — 04.07.1994). Нарадзіўся ў в. Дудкі на Стаўпеччыне. Служыў у Арміі Андэрса. Жыў у Лёндане, парафіянін прыходу Сьв. Эўфрасіньні Полацкай. Памёр і пахаваны на лёнданскім *Chiswick cemetery*.

Калтуновіч Міхал (07.09.1898 — 10.03.1978). Паходзіў з в. Аброва на Берасьцейшчыне. Жыў у Манчэстэры, парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці. Пахаваны на *Southern cemetery*.

Камароўскі Мікалай (10.10.1921 — 20.01.1990). Паходзіў са Стоўпцаў. Жыў у Брадфардзе, парафіянін прыходу Сьв. Спаса. Пахаваны на *Schoolmoor cemetery*.

Камінскі Міхал (09.06.1921 — ?). Паходзіць з-пад Ільлі (сёньня Вялейскі р-н Менскай вобл.). Ад 14.04.1948 сябра ЗБВБ.

Канашонак Сьцяпан (20.08.1908 — ?). Паходзіў з Наваградчыны. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.08.1947.

Кандратовіч Аляксандар (11.12.1908 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 22.02.1947.

Кандрацюк Сьцяпан (24.12.1924 — ?). Паходзіў з в. Багушава на Піншчыне. Быў сябрам ЗБК ад 21.01.1953.

Капларчук Ілья (12.01.1922 — ?). Паходзіў з Клецку. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 20.01.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Кардаш Піліп (17.07.1915 — 08.09.1957). Нарадзіўся ў в. Саўцавічы на Наваградчыне. Ад 02.02.1948 сябра ЗБВБ, сябра ЗБК ад 1950. Жыў і памёр у Бірмінгеме.

Карзянок Веньямін (01.03.1924 — ?). Паходзіў з в. Лісіцы на Дзісеншчыне. Быў сябрам ЗБВБ ад 25.08.1947.

Касенка Ўладзімір (05.08.1920 — 14.05.1992). Нарадзіўся ў в. Саха Драгічынскага пав. У часе нямецкай акупацыі браў удзел у нацыянальным руху. Пазьней праз Заходнюю Эўропу апынуўся ў Італіі, дзе ўступіў у Армію Андэрса. Жыў у Лёндане. Быў парафіянінам прыходу Сьв. Эўфрасіньні Полацкай. Пахаваны ў Брайтане.

Кастрыцкі Арсені. У 1948 г. заснавальнік аддзелу ЗБВБ у Кроўлі.

Касьцюкевіч Аляксандар (20.04.1923 — ?). Паходзіў з в. Навасёлкі. Жыў у Кетэрыngu. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.04.1947.

Касьцюкевіч Аляксандра (05.05.1907 — ?). Паходзіла зь Ляхавічаў. Жыла ў Лёндане. Была сябрам ЗБВБ ад 20.08.1947. Выехала ў Канаду.

Касьцюкевіч Вячаслаў (Віктар) (16.06.1925 — 1993). Паходзіў з в. Літоўцы (сёньня Докшыцкі р-н Віцебскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.11.1946. У 1952 г. выехаў у Канаду, дзе далучыўся да беларускага жыцця. Быў старшынём і намесьнікам старшыні Згуртаваньня беларусаў Канады.

Касьцюшка Вячаслаў (Вацлаў) (06.05.1913 — ?). Паходзіў са Слоніма. Меў вышэйшую адукацыю. Ад 13.04.1948 быў сябрам ЗБВБ. Пазьней быў сябрам БВР у Манчэстэры і адным з удзельнікаў судовых разьбіральніцтваў адносна маёмасьці арганізацыі.

Качан Уладзімір (27.03.1918 — ?). Паходзіў з в. Грылеўшчына Вялейскага пав. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 02.11.1946 быў сябрам ЗБВБ. Пазьней выехаў у Францыю.

Качаноўскі Базыль. Быў сябрам ЗБВБ ад 22.02.1948.

Квісюк Аркадзі (16.08.1916 — 31.05.1974). Паходзіў з в. Сяўкевічы Лунінецкага пав. Жыў у Маркет-Харбары. Парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Пахаваны ў Маркет-Харбары на мясцовых могілках.

Квяткевіч Антон (03.08.1920 — ?). Паходзіў з в. Кузьмічы. Быў сябрам ЗБВБ ад 25.03.1947.

Кедрык Барыс (або Васіль) (20.07.1925 — ?). Паходзіў зь Менску. Жыў у хостэ-ле ў Брыджтаўне. Быў сябрам ЗБВБ ад 14.04.1948. У 1950-х гг. уваходзіў ва ўправу Акруговага цэнтру ХАБР у Ланкашыры.

Кісель Піліп (? — 14.02.1966). Паходзіў зь Ляхавіч. Жыў у Вулвэрхэмптане. Парафіянін прыходу Жыровіцкай Божай Маці ў Бірмінгеме. Пахаваны ў Вулвэрхэмптане на могілках *Jeffcock Road cemetery*.

Кіслы Янка (05.11.1915 — ?). Нарадзіўся ў в. Есманоўцы каля Вязыні (сёньня Вялейскі р-н Менскай вобл.). Ад 07.08.1948 сябра ЗБВБ, сябра ЗБК ад 1949 г.

Клімовіч Уладзіслаў (03.05.1923 — ?). Паходзіў з Глыбокага. Ад 29.01.1949 сябра ЗБВБ, у тым жа годзе выехаў у Аргентыну.

Конан Вячаслаў (02.06.1922 — ?). Паходзіў з Наваградчыны. Служыў у паліцыі парадку, потым у 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, а пазьней ў Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 11.08.1947 (выступіў на ўласнае жаданьне). Ад 1949 г. быў сябрам управы Акруговага цэнтру ХАБР у Ланкашыры. Пазьней, магчыма, выехаў у Аўстралію.

Копка Мікалай (20.10.1915 — ?). Паходзіў зь Ліды. Быў сябрам ЗБВБ ад 30.09.1947 (выступіў на ўласнае жаданьне).

Кот Аляксандар (04.05.1922 — ?). Паходзіў зь Міру (сёньня Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 01.02.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Красноўскі Сьцяпан. Паходзіў зь Ліды. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 08.04.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак на знак пратэсту супраць расколу ў арганізацыі выйшаў зь яе.

Краўцоў Віктар (18.09.1926 — ?). Паходзіў з Рагачова. Ад 10.02.1948 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г.

Краўцэвіч Мікола (22.12.1921 — ?). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 03.01.1947.

Краўчык Мікола. Паходзіў з в. Янаў на Піншчыне. Жыў у *Bluntisham, Hunt's*. Быў сябрам ЗБК ад 25.05.1949.

Крукоўскі Язэп. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад сьнежня 1946.
Крупі Стэфан (15.10.1910 — ?). Паходзіў з в. Глебова. Быў сябрам ЗБВБ ад 13.08.1947.

Крыўко Сяргей (09.06.1921 — ?). Паходзіў з в. Восьцевічы. Быў сябрам ЗБК ад 10.09.1950. Выехаў у ЗША.

Кударэнка Анатоль (29.04.1923 — ?). Паходзіў зь Беласточчыны. Быў сябрам ЗБВБ ад 05.07.1947.

Кужалевіч Аляксандар (21.03.1922 — ?). Паходзіў з Наваградчыны. Быў сябрам ЗБВБ ад 08.09.1947.

Куклінскі Янка (01.03.1916 — ?). Паходзіў з в. Кавалёўцы. Быў сябрам ЗБВБ ад 05.07.1947.

Кулеш Уладзімір (15.06.1922 — ?). Паходзіў з в. Скалдаўшчына. Быў сябрам ЗБВБ ад 14.02.1947.

Кулеш Філіп (16.02.1920 — ?). Паходзіў з в. Жамойдзь каля Баранавіч. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.12.1946.

Курац Аляксандар (12.08.1923 — ?) Паходзіў з в. Беражок (сёньня Вялейскі р-н Менскай вобл.) У 1943—1947 гг. служыў у Арміі Андэрса. Сябра ЗБВБ ад 02.02.1948. Сябра ЗБК ад 1951 г., належаў да дружыны ў Манчэстэры.

Курыла Аліна (22.07.1928 — ?). Паходзіла зь Вілейшчыны. Жонка *Ўладзіслава Курылы*. Жыла ў Лёндане. Была сябрам ЗБВБ ад 06.05.1951. Выехала ў ЗША.

Курыловіч Вячаслаў (10.03.1925 — ?). Паходзіў з в. Азета. Быў сябрам ЗБВБ ад 17.01.1948.

Кухаронак Ганна (05.08.1898 — ?). Паходзіла з в. Беразіно. Была сябрам ЗБВБ ад 29.03.1948.

Кухаронак Лідзія (14.09.1931 — ?). Паходзіла з в. Беразіно. Была сябрам ЗБВБ ад 29.03.1948.

Куцька Янка (07.07.1921 — ?). Паходзіў зь Берасьцейшчыны. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.10.1947.

Куцько Аляксандар (25.11.1917 — 15.02.1994). Паходзіў з в. Моўчадзь. Жыў у Брадфардзе, быў парафіянінам прыходу Сьв. Спаса. Пахаваны на *Schoolmoor Cemetery*.

Лабодзкі Мікола. Парафіянін прыходу Сьв. Эўфрасіньні Полацкай.

Лагеза Ян (15.09.1918 — ?). Паходзіў са Слонімшчыны. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 30.01.1947.

Лазовік Аляксей. Паходзіў з в. Узлавы Стан Вялейскага пав. Быў сябрам ЗБВБ ад 03.08.1947.

Лазовік Мікола (нар. 13.05.1920). Паходзіў з в. Палікі Дзісенскага пав. Жыў у Брадфардзе. Ад 02.11.1947 быў сябрам ЗБВБ, сябра ЗБК ад 1949 г.

Лазоўскі Антоні (16.03.1916 — 28.02.1983). Паходзіў з-пад Кобрыну. Жыў у Манчэстэры, парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці. Пахаваны на могілках крэматорыя *Blackley crematorium*.

Лазоўскі Міхал (16.06.1923 — ?) Паходзіў з Наваградчыны. Скончыў два курсы настаўніцкай сямінарыі. Сябра ЗБВБ ад 01.05.1948, сябра ЗБК ад 1951 г. Быў сакратаром дружыны ЗБК у Сток-он-Трэнце.

Лазоўскі Нікадым (24.09.1908 — ?). Паходзіў з в. Мікалаева Дзісенскага пав. Служыў у Арміі Андэрса. Жыў у Кроўлі (*Crawley*) у Сасэксе. Быў сябрам ЗБВБ ад 07.01.1947.

Лазоўскі Язэп (05.01.1921 — ?). Паходзіў з-пад Сьмілавічаў. У 1939—1941 гг. служыў у авіяцыі ў савецкай арміі. У 1943—1944 гг. — у нямецкай арміі. Ад 1944 г. служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Сябра ЗБК ад 1952 г.

Ланкевіч Мікола (24.07.1923 — ?). Паходзіў з в. Пагарэлая Баранавіцкага пав. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.12.1946. Выехаў у Аргентыну.

Лахновіч Аляксандар (12.10.1897 — 15.06.1987). Паходзіў зь Міншчыны. Жыў у Манчэстэры, парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці. Пахаваны на *Southern cemetery*.

Лашкевіч Пётра (30.10.1918 — 24.01.1967). Паходзіў з в. Кавалі на Маладзечаншчыне. Жыў у Прэстане. Парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Пахаваны ў Прэстане на *Penwortham cemetery*.

Лебядзеўскі Янка (20.10.1923 — 29.07.1980). Нарадзіўся ў в. Баяры Пінскага р-ну. Жыў у Лёндане. Быў парафіянінам прыходу Сьв. Эўфрасіньні Полацкай, сябрам Царкоўнага Камітэту. Пахаваны на могілках *Mortlake crematorium*.

Ленкавец Дзьмітры (01.01.1918 — ?). Паходзіў з в. Лактышы з-пад Ганцавічаў. Быў сябрам ЗБК ад 19.02.1949.

Ленкавец Янка (01.01.1922 — ?). Паходзіў з в. Лактышы з-пад Ганцавічаў. Быў сябрам ЗБВБ ад 30.05.1949.

Лесавец Ксенія (1890 — 22.12.1966). Паходзіла з в. Дродзін на Палесьсі. Жыла ў Нотынгеме, парафіянка прыходу Сьв. Мікалая. Пахаваная на *Wilford Hill cemetery*.

Лесавец Міхал (23.05.1890 — 17.07.1972). Паходзіў з в. Старое Сяло на Палесьсі. Жыў у Нотынгеме, парафіянін прыходу Сьв. Мікалая. Пахаваны на *Wilford Hill cemetery*.

Лесавец Ян (1925—12.05.1990). Паходзіў са Століна. Жыў у Нотынгеме, парафіянін прыходу Сьв. Мікалая. Пахаваны на *Wilford Hill cemetery*.

Лівашка Янка (05.06.1910 — ?). Паходзіў з м. Торчын у Польшчы. Быў сябрам ЗБВБ ад 29.03.1948.

Лобусь Аляксандар (15.02.1919 — ?). Паходзіў з в. Гаўрыльчыцы Лунінецкага пав. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 24.01.1947.

Лонскі Мікола (20.09.1920 — ?). Паходзіў з в. Лоньскія Браслаўскага пав. Жыў у Кембрыджы. Быў сябрам ЗБК ад 30.12.1951.

Лукашэвіч Міхась (24.09.1903 — ?). Паходзіў з в. Табола. Быў сябрам ЗБВБ ад 12.02.1948.

Лук'яновіч Янка (25.08.1925 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 01.08.1947.

Лучыц Міхась (05.05.1908 — ?). Паходзіў з в. Аброва на Піншчыне. Быў сябрам ЗБВБ ад 19.02.1950.

Лысаў Барыс (22.06.1913 — ?). Паходзіў з в. Леанполе. Быў сябрам ЗБВБ ад 25.01.1948.

Любанскі Васіль (05.12.1925 — ?). Паходзіў з в. Чучаў Пінскага пав. Быў сябрам ЗБВБ ад 09.10.1948.

Ляхта Кастусь (20.08.1910 — ?). Паходзіў з-пад Баранавічаў. Ад 21.08.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак падтрымаў апазыцыю і выйшаў з арганізацыі. Быў сябрам ХАБР. Стваральнік і старшыня гуртку ХАБР у Літл-Адынгтан у 1948 г.

Лявіцкі Мікалай (14.09.1907 — ?). Паходзіў з Палесься. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.10.1947.

Ляўковіч Віктар (26.05.1917 — ?). Паходзіў з м. Мір. Быў сябрам ЗБВБ ад 10.06.1948.

Ляхаў Ян (09.12.1920 — ?). Паходзіў з-пад Баранавіч. Быў сябрам ЗБВБ ад 06.02.1947.

Ляшкевіч Ігнат (27.02.1925 — ?). Паходзіў з в. Старынкi. Быў сябрам ЗБВБ ад 05.09.1947.

Ляшкевіч Пётра (30.10.1918 — ?). Нарадзіўся ў в. Кавалі (сёння Вялейскі р-н Менскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрс, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 15.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1951 г.

Мазура Тодар (03.05.1921 — пасля 1990 г.). Вучыўся ў Рыме. Пазьней прыбыў у Вялікабрытанію. Жыў у Лёндане. Быў сябрам Беларускага акадэміцкага каталіцкага аб'яднаньня «Рунь». Выехаў у БССР.

Малько Ўладзімір (09.09.1910 — ?). Паходзіў зь Вільні. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.09.1947.

Мамонька Сьцяпан (07.07.1910 — ?). Паходзіў з в. Будрушчана на Наваградчыне. Быў сябрам ЗБВБ ад 29.04.1950.

Мардас Піліп (12.12.1909 — ?). Паходзіў з в. Мардасы Вялейскага пав. Жыў у Лёндане. Быў сябрам ЗБВБ ад 25.03.1950.

Марка Пётра (15.06.1926 — ?). Паходзіў з в. Галынка. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.04.1947.

Мароз Аляксандар (1922 — ?). Паходзіў з Баранавіч. Жыў у Шэфілдзе. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.10.1947.

Мароз Зіновія (24.06.1897 — 10.09.1980). Паходзіла са Столінскага пав. Маці Мікалая, Уладзімера і Вольгі Мароз (Жынгель). Перад вайной жыла з сям'ёй у в. Струга Столінскага пав. (сёння Столінскі р-н Берасьцейскай вобл.). У 1940 г. была дэпартаваная разам зь сям'ёй і вывезеная ў Архангельскую вобл. Расеі. У часе мабілізацыі ў 1942 г. сьледам за сынам Мікалаем апынулася зь дзецьмі ў Іране, а пазьней трапіла ў лягер для цывільных сваякоў польскіх жаўнераў у Танганьіцы. У 1948 г. прыбыла ў Вялікабрытанію. Жыла ў Лёндане. Была парафіянкай прыходу Сьв. Эўфрасіньні Полацкай.

Мароз Надзея, дзясв. **Топчык**. Быў сябрам ЗБВБ ад 30.11.1947.

Мартынаў Васіль (07.05.1903 — ?). Жыў у Лёндане. Быў сябрам ЗБВБ ад 31.05.1947.

Марцінкевіч Барбара (па другім мужу **Мідэйла**, дзясв. **Сяляўка**) (06.12.1901 — 24.10.1973). Паходзіла з в. Буйкі Шаркаўчынскай гміны. Маці *Алены Міхалюк*. У часе Другой сусьветнай вайны апынулася ў Нямеччыне, дзе пазьней жыла ў беларускім лягеры Ватэнштэт. У 1947 г. прыехала ў Вялікабрытанію. Жыла ў Брадфардзе, пазьней — у Лёндане. Пахаваная на *St. Pancras cemetery*.

Маскалік Генавефа (03.01.1930 — ?). Была сябрам ЗБВБ ад 03.06.1948.

Маскевіч Віктар (15.05.1915 — ?). Жыў у Вэйкфілдзе ў Ёрксе. Быў сябрам ЗБВБ ад 22.02.1948. Магчыма, вярнуўся ў БССР.

Масюк Сьцяпан (07.04.1926 — ?). Паходзіў з-пад Маларыты. Быў вывезены ў Сыбір, адкуль трапіў у Армію Андэрса. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Быў сябрам ЗБК ад 1949 г.

Мацук Мікола (20.07.1920 — ?). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 07.01.1947.

Мацукевіч Мікалай (30.10.1916 — 26.10.1991). Паходзіў з в. Вароніна каля Клецку. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.12.1946. Жыў і памёр у Дэрбі. Быў парафіянінам царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Пахаваны ў Дэрбі на *Nottingham Road cemetery*.

Мікуліч Аляксей (07.04.1908 — ?). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.11.1946.

Місута Аляксей. Быў сябрам ЗБВБ ад 25.02.1951.

Міхайлоўскі Бэнэдыкт (19.04.1921 — ?). Паходзіў з в. Дылевічы. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 19.01.1947.

Міхальчык Янка (нар. 10.05.1925). Нарадзіўся ў Косаўскім павеце (сёньня Івацэвіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 15.12.1946 быў сябрам ЗБВБ. Сябра ЗБК ад 1950 г., належаў да дружыны ў Бірмінгеме.

Міцкевіч Франц (01.09.1924 — ?). Паходзіў зь Лепелю. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.07.1947 (выйшаў па ўласным жаданьні).

Монід Мікола (19.12.1913 — ?). Паходзіў з м. Новая Вялейка каля Вільні. Жыў у Лёндане. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.07.1949.

Монцік Аляксандар. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.04.1947.

Мрочка Аляксандар (01.01.1924 — ?). Нарадзіўся ў в. Зарэчча Слонімскага пав. Ад 29.04.1950 быў сябрам ЗБВБ, сябра ЗБК ад 1950 г.

Мукасей Уладзімір (10.05.1927 — ?). Паходзіў з в. Шчорсы. Жыў у Лідсе. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.08.1947.

Мурашка Юстын (15.03.1925 — ?). Паходзіў зь Вішнева. Быў сябрам ЗБВБ ад 10.02.1947. Выехаў у Канаду.

Мшар Дзьмітры (01.10.1904 — ?). Паходзіў з в. Стрыгінь каля Бярозы. Быў сябрам ЗБВБ ад 16.06.1949.

Мшар Уладзімір (08.02.1923 — ?). Нарадзіўся ў беларускай сям’і ў Чыкага, ЗША. Пасьля Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Ўорчэстэры. Быў сябрам ЗБВБ ад 10.06.1949.

Мычко Аляксандар (18.03.1919 — ?). Паходзіў з Пружанскага пав. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 07.01.1947.

Мышэпуд Дзьмітры (10.09.1920 — ?). Паходзіў са Століна. Служыў у Арміі Андэрса. Жыў у Брадфардзе. Быў сябрам ЗБВБ ад 15.11.1946.

Мятла Ануфры. Быў сябрам ЗБВБ ад 19.04.1947.

Мятла Павал (12.06.1921 — 15.07.1991). Паходзіў зь Дзісны. У часе нямецкай акупацыі быў вывезены на прымусовыя працы ў Нямеччыну. Адтуль прыбыў у Вялікабрытанію. Жыў у Сярэдняй Англіі. Быў сябрам ЗБВБ.

Мяцеліца Аляксандар (10.09.1903 — ?). Паходзіў з в. Радзюкі. Жыў у Рэдынгу. Быў сябрам ЗБВБ ад 02.06.1947.

Навагродзкая Ганна (15.12.1900 — 08.05.1980). Паходзіла з в. Кавалі на Палесьсі. Жыла ў Нотынгеме, парафіянка прыходу Сьв. Мікалая. Пахаваная на *Carlton cemetery*.

Навагродзкі Ян (03.08.1900 — 19.09.1980). Паходзіў з в. Кавалі на Палесьсі. Жыў у Нотынгеме, парафіянін прыходу Сьв. Мікалая. Пахаваны на *Carlton cemetery*.

Навак Язэп (09.08.1921 — ?). Жыў у Шатляндзіі. Быў сябрам ЗБВБ ад 22.04.1948.

Навіцкі Ўладзімір (16.02.1910 — ?). Паходзіў з в. Бобрына каля Баранавіч. Быў сябрам ЗБВБ ад 17.01.1949.

Надманскі Міхась (07.10.1922 — ?). Паходзіў з в. Журкаўшчына Браслаўскага пав. Жыў у Шэфілдзе. Быў сябрам ЗБК ад 10.09.1950.

Наліўка Трахім. Паходзіў з в. Углы Слонімскага пав. Быў сябрам ЗБК ад 21.04.1950.

Наўменка Антон (01.02.1925 — ?). Паходзіў з в. Раманаўка на Мазыршчыне. Жыў у Ковэнтры. Быў сябрам ЗБК ад 14.03.1949.

Наўмовіч Тодар (04.10.1920 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 14.01.1948.

Нерад Аляксандар (08.07.1923 — ?). Паходзіў з в. Спудвілы Гарадзенскага пав. Служыў у Арміі Андэрса. Зь Вялікабрытаніі выехаў у Канаду, але вярнуўся назад і з дапамогай ЗБВБ уладкоўваўся зноў у Брытаніі. Жыў у Манчэстэры. Быў сябрам ЗБВБ і ЗБК ад 20.11.1952.

Несьцераў Пахом (15.05.1910—20.11.1971). Нарадзіўся ў в. Лявонпаль (сёньня Мёрскі р-н Віцебскай вобл.). Жыў у Нотынгеме. Сябра ЗБВБ ад 25.01.1948. Прыхаджанін БАПЦ. Памёр і пахаваны ў Нотынгеме на *Wilford cemetery*.

Нікан Лідзія, дзяс. Бешанкоўская (25.10.1921 — 23.10.1973). У часе Другой сусьветнай вайны была вывезеная ў Нямеччыну, пазьней на прапанову Міжнароднага Чырвонага Крыжа працавала ў Швэцыі. Пазьней перабралася ў Лёндан, дзе ў 1950 г. пабралася шлюбам зь *Міколам Ніканам*. Была сябрам ЗБВБ. У 1952 г. выехала разам з мужам у Аўстралію, дзе таксама далучылася да беларускага жыцьця. Памерла і пахаваная ў Мэльбурне на беларускай сэкцыі *Fawkner cemetery*.

Нядзьвецкі Сьцяпан (30.04.1922 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 03.02.1947.

Нямчэня Васіль (27.02.1916 — ?). Жыў у Лідсе. Быў сябрам ЗБВБ ад 21.10.1947.

Няпомнік Сяргей (05.05.1925 — 08.03.1991). Паходзіў з Пухавічаў. Жыў у Рочдэйле. Парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Пахаваны ў Рочдэйле на мясцовых могілках.

Окунь Канстанты (09.05.1913 — ?). Паходзіў з в. Обрына. Служыў у Беларускай паліцыі парадку, потым трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, а пазьней ў Армію Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 22.06.1947.

Паніч Сяргей (16.08.1922 — ?). Паходзіў з Клецку. Быў сябрам ЗБВБ ад 11.09.1947.

Пасевіч Аляксей (15.09.1914 — ?). Нарадзіўся ў в. Мураванка Нясвіскага пав. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 27.07.1948 быў сябрам ЗБВБ, уваходзіў у невялікі аддзел у Хэмптан-Ловэт. Таксама быў сябрам ЗБК ад 1949.

Пасевіч Уладзімір (19.10.1923 — ?). Жыў у Лёндане. Быў сябрам ЗБВБ ад 02.07.1948. Выехаў у Канаду.

Патапчук Васіль (26.07.1925 — ?). Паходзіў з в. Плотніца. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.08.1947.

Пахом Кастусь. Жыў у Лідсе. Быў сябрам ХАБР.

Пацукевіч Міхась (03.08.1923 — ?). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 07.01.1947.

Пінчук Янка (28.08.1913 — ?). Нарадзіўся ў в. Драбоўшчына Нясвіскага пав. У часе Другой сусьветнай вайны служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 15.01.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Плехан Іван (15.07.1921 — ?). Паходзіў з Піншчыны. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 28.12.1946.

Плятун Грыгоры (01.05.1926 — ?). Паходзіў з в. Амлынцы. Служыў у Беларускай паліцыі парадку ў Нясвіжы, пазьней трапіў у 30-ю грэнадэрскую дывізію СС, а далей апынуўся ў Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 15.01.1947.

Поклад Сяргей (16.09.1910 — ?). Нарадзіўся ў в. Ігольнікі Наваградзкага пав. У 1939—1946 гг. служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 12.10.1948 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949.

Прадуха Пётра (05.09.1923 — ?). Паходзіў зь мястэчка Гарадок (сёньня Маладзечанскі р-н). Скончыў 4 класы беларускай гімназіі. Пасьля Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 14.04.1948 быў сябрам ЗБВБ.

Пракапук Янка (20.11.1925 — ?). Паходзіў з в. Войневічы на Слонімшчыне. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 09.11.1946 (выйшаў па ўласным жаданьні).

Прохар Грыгоры (18.04.1907 — ?). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 25.01.1947.

Прошка Міхась (25.12.1911 — 08.11.1997) Паходзіў з Браслаўшчыны. Служыў у Арміі Андэрса. У Вялікабрытаніі жыў у Бірмінгеме. Ад 30.07.1950 быў сябрам ЗБВБ. Сябра ЗБК ад 1950 г. Належаў да дружыны ў Бірмінгеме. Памёр і пахаваны на *Brandwood cemetery*.

Прыма Мікалай (16.11.1922 — ?). Паходзіў з в. Малюшычы на Наваградчыне. Быў сябрам ЗБК ад 30.11.1954.

Пугачоў Кастусь (19.10.1910 — ?). Паходзіў зь Беластоку. Быў сябрам ЗБВБ ад 15.08.1947.

Пудноўскі Вячаслаў (24.09.1922 — ?). Паходзіў зь Беласточчыны. Меў сярэдняю адукацыю. Мастак. Служыў у Арміі Андэрса. Ад 09.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак хутка зьехаў у Аргентыну.

Пшанічны Ян (Іван) (01.02.1911 — 22.12.1982). Паходзіў зь Ліды. Жыў у Манчэстэры. Парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці. Пахаваны на *Southern cemetery*.

Пятроў Дзьмітры (08.11.1910 — 15.01.1981). Паходзіў з Полацку. Жыў у Брадфардзе. Парафіянін прыходу Сьв. Спаса. Пахаваны на *Schoolmoor cemetery*.

Пячонка Лявон (18.03.1911 — ?). Паходзіў з в. Багута каля Шаркаўшчыны Дзісенскага пав. Жыў у Хонітане ў Дэване. Быў сябрам ЗБВБ ад 04.06.1950.

Равяка Васіль (23.04.1921 — ?). Паходзіў з в. Малышы каля Баранавіч. Быў сябрам ЗБК ад 20.11.1952.

Рагіўская Дар'я (28.11.1923 — ?). Паходзіла з в. Новая Мыш пад Баранавічамі. Жыла ў Брадфардзе. Была сябрам ЗБВБ ад 09.10.1948 (выйшла па ўласным жаданьні).

Радзійон Васіль (03.07.1925 — ?). Паходзіў з Клецку. Быў сябрам ЗБВБ ад 11.02.1947.

Радзійон Міхась (25.12.1920 — ?). Паходзіў з Клецку. Жыў у Фаўлмэры каля Ройстана. Быў сябрам ЗБК ад 30.12.1951.

Рак Юльлян (15.10.1907 — ?). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 18.01.1947.

Расімовіч Янка (01.03.1920 — 06.07.1976). Паходзіў з в. Шчорсы. Жыў у Брадфардзе. Быў сябрам ЗБВБ ад 26.03.1947. Пахаваны на могільніку Норт-Барлэй у Брадфардзе.

Раткевіч Станіслаў (02.02.1930 — ?). Паходзіў зь Пінску. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.06.1948.

Рашко Адам (10.12.1919 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 01.08.1947.

Рубацкі Валенты. Нарадзіўся ў Эстоніі. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.01.1947.

Рудзь Сьцяпан. Паходзіў з в. Сычавічы (сёньня Маладзечанскі р-н Менскай вобл.). Жыў у Лёндане. Быў сябрам ХАБР, членам рэдкалегіі часопіса «Аб'яднаньне».

Рудзяк Аляксандар (12.09.1909 — ?). Паходзіў зь Міжэва каля Ваўкавыску. Жыў каля Лідсу. Быў сябрам ЗБВБ ад 11.03.1949.

Рудніцкі Аляксандар (04.04.1924 — ?). Паходзіў з Ільлі (сёньня Вялейскі р-н Менскай вобл.) Быў сябрам ЗБВБ ад 01.02.1948.

Рудовіч Сяргей (28.08.1920 — ?). Паходзіў з в. Ракітна Лунінецкага пав. Жыў у Лёндане. Быў сябрам ЗБВБ ад 27.03.1949. Выехаў у Канаду.

Русакоў Павал (10.08.1904 — 21.02.1982). Паходзіў з в. Студзянец. Жыў у Дукінфілдзе. Парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Пахаваны ў Дукінфілдзе на мясцовых могілках.

Руцько Антон (27.11.1926 — ?). Паходзіў зь Ярэмічаў (сёньня Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.). У 1943—1947 гг. служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 21.12.1950 быў сябрам ЗБВБ. Сябра ЗБК ад 1951 г.

Ручай Янка (19.03.1913 — ?). Паходзіў з Пружаншчыны. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 30.04.1949 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1950 г.

Рыбачак Антон (05.05.1907 — ?). Паходзіў з в. Калесьнікі. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 03.01.1947.

Рыбічонок Сяргей (21.01.1919 — ?). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 06.01.1947.

Рыло Язэп (22.11.1924 — ?). Паходзіў з в. Круты Бераг. Жыў у Бірмінгеме. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.02.1948.

Сазановіч Янка (19.03.1922 — ?). Нарадзіўся ў в. Весялова Наваградзкага павету. У часе Другой сусьветнай вайны служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 15.01.1947 быў сябрам ЗБВБ, аднак хутка выехаў у Аргентыну.

Сакалоўская Юлія. Была сябрам ЗБВБ ад 20.10.1947 (выйшла па ўласным жаданьні).

Сакалоўскі Андрэй (11.10.1911 — ?). Паходзіў з в. Нікашэвічы Лунінецкага пав. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.10.1947.

Саланевіч Уладзімір (18.11.1923 — ?). Паходзіў з в. Пагост. Жыў у Лёндане. Быў сябрам ЗБВБ ад 02.07.1948. Выехаў у Канаду.

Самковіч Уладзімір (18.06.1919 — ?). Паходзіў зь Нясьвіжу. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.12.1946.

Санкоўскі Васіль (08.11.1922 — ?). Паходзіў зь Ліды. Быў сябрам ЗБВБ ад 06.11.1947 (выступіў на ўласнае жаданьне).

Сасноўскі Міхал (17.01.1924 — ?). Паходзіў з в. Дужае Поле. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 12.01.1947.

Сасункевіч Павал (12.05.1925 — ?). Паходзіў з в. Чучавічы. Быў сябрам ЗБВБ ад 16.10.1947.

Саўко Ўладзімір (08.12.1906 — ?). Паходзіў з Баранавіч. Быў сябрам ЗБВБ ад 14.07.1947.

Сахонька Васіль. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.06.1950.

Селязьнёва Ганна (1882 — 19.12.1967). Паходзіла з в. Верацеі на Віцебшчыне. Жыла ў Нотынгеме, парафіянка прыходу Сьв. Мікалая. Пахаваная на *Wilford Hill cemetery*.

Селязьнёўская Марыя (1913 — 12.03.1996). Паходзіла з в. Чышчываткі на Віцебшчыне. Жыла ў Нотынгеме, парафіянка прыходу Сьв. Мікалая. Пахавана на *Wilford Hill cemetery*.

Селязьнёўскі Янка (Іван) (03.03.1910 — 12.01.1970). Паходзіў з в. Чышчываткі на Віцебшчыне. Быў сябрам ЗБВБ ад 29.03.1948. Жыў і памёр у Нотынгеме. Пахаваны на *Wilford Hill cemetery*.

Серада Хведар (10.03.1913 — ?). Паходзіў з в. Залацеява каля Дзярэчына. Быў сябрам ЗБВБ ад 30.03.1952.

Серы Мікола (01.10.1917 — ?). Паходзіў з в. Пятухоўшчына Нясьвіскага пав. Быў сябрам ЗБК ад 20.10.1951.

Сідарэвіч Віталь (03.09.1926 — ?). Паходзіў з Маладзечаншчыны. Жыў у Нэльсане ў Ланкашыры. У 1950-х уваходзіў у ХАБР.

Сільвановіч Андрэй (15.09.1916 — ?). Паходзіў з в. Ціньцевічы Вялейскага пав. Жыў у Брадфардзе. Быў сябрам ЗБК ад 06.12.1951.

Сініца Міхал. Паходзіў з Горадні. Жыў у Брадфардзе. Быў сябрам ЗБВБ ад 27.01.1949.

Сініцкая Зося (22.02.1929 — ?). Паходзіла зь Пінску. Была сябрам ЗБВБ ад 09.08.1948.

Сітко Марыя (1905 — ?). Паходзіла з Роўна. Была сябрам ЗБВБ ад 05.07.1947.

Сіцкі Сьцяпан (18.09.1902 — ?). Паходзіў зь Вільні. Быў сябрам ЗБВБ ад 09.12.1951.

Скараходаў Аляксандар (16.12.1913 — ?). Нарадзіўся ў в. Сіняўка (сёньня Клецкі р-н Менскай вобл). Вучыўся ў настаўніцкай сэмінарыі. Пасьля Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 01.07.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1950 г.

Склінар Надзея (27.02.1928 — ?). Паходзіла з в. Масілавічы на Слонімшчыне. Была сябрам ЗБВБ ад 01.12.1948.

Скорын Дзяніс (15.08.1903 — 27.12.1990). Паходзіў зь Віцебшчыны. Быў сябрам ЗБВБ ад 25.01.1948. Жыў у Ньюарку. Парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Пахаваны ў Ньюарку на *Westborough cemetery*.

Скрыцкі Віталь (04.03.1924 — ?). Паходзіў з Гародні. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 19.01.1947.

Скурко Ўладзімір (09.09.1910 — ?). Паходзіў з в. Навасёлкі на Пастаўшчыне. Жыў у Лёндане. Быў сябрам ЗБВБ ад 25.03.1950.

Скурскі Міхал (18.02.1909 — ?). Паходзіў з в. Забалаць. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.11.1946.

Сланічэнка Генавефа (25.08.1926 — ?). Паходзіла са Смаргоні. Была сябрам ЗБВБ ад 23.08.1947.

Смайкевіч Алена (12.06.1925 — ?). Жыла ў Лёндане. Была сябрам ЗБВБ ад 28.03.1949. Выехала ў ЗША.

Смайкевіч Людміла (16.06.1928 — ?). Жыла ў Лёндане. Была сябрам ЗБВБ ад 28.03.1949.

Смактуновіч Ганна, дзясв. **Шпаковіч** (08.09.1899 — 01.09.1982). Паходзіла з в. Цярэнішкі. Жыла ў Нотынгеме, парафіянка прыходу Сьв. Мікалая. Пахаваная на *Wilford Hill cemetery*.

Смактуновіч Кастусь (26.06.1899 — 01.01.1986). Паходзіў з в. Цераміскі. Жыў у Нотынгеме, парафіянін прыходу Сьв. Мікалая. Пахаваны на *Wilford Hill cemetery*.

Смактуновіч Янка (14.02.1919 — ?). Паходзіў зь Беласточчыны. Быў сябрам ЗБВБ ад 29.07.1948.

Смаль Мікіта (25.05.1907 — 21.02.1967). Нарадзіўся ў в. Хаціслаў (сёння Маларыцкі раён Берасьцейскай вобл.). Жыў у Нотынгеме, парафіянін прыходу Сьв. Мікалая. Быў сябрам ЗБВБ ад 13.08.1947. Пахаваны на *Basford cemetery* ў Нотынгеме.

Стасевіч Кастусь (02.11.1923 — ?). Паходзіў з в. Аўдзевічы. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 25.01.1947. Выехаў у ЗША.

Стасевіч Янка (15.06.1913 — ?). Паходзіў з в. Ляхава Наваградзкага пав. Жыў у Дройтвічы. Быў сябрам ЗБК ад 19.02.1949.

Страмкоўскі Аўгень (20.01.1926 — ?). Паходзіў з Гарадка. Быў сябрам ЗБВБ ад 30.01.1947.

Стрэльчык Міхась (03.02.1924 — ?). Паходзіў з в. Грыцавічы. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 25.01.1947.

Стэпановіч Віталі (17.07.1918 — ?). Паходзіў з в. Лань каля Нясвіжа. Быў сябрам ЗБВБ ад 16.10.1947.

Стэпановіч Міхась (23.10.1922 — ?). Паходзіў з в. Габрыны (сёння Нясвіскі р-н Менскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 07.01.1947.

Суміч Анатоль (12.08.1923 — ?). Паходзіў з Глыбокага. Быў сябрам ЗБВБ ад 30.05.1949.

Сухі Ўладзіслаў (05.10.1918 — 26.05.1986). Паходзіў з в. Вяжэні. Жыў у Брадфардзе. Парафіянін прыходу Сьв. Спаса. Пахаваны на *Schoolmoor cemetery*.

Сымантаў Янка. Жыў у Лідсе. Быў сябрам ХАБР.

Сырышка Альжбэта (12.09.1904 — 30.06.1992). Паходзіла з в. Старыя Пяскі. Жыла ў Нотынгеме, парафіянка прыходу Сьв. Мікалая. Пахаваная на *Wilford Hill cemetery*.

Сырышка Антаніна (15.03.1885 — 28.02.1966). Паходзіла з Косава (сёння Івацэвіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). Жыла ў Нотынгеме, парафіянка прыходу Сьв. Мікалая. Пахаваная на *Carlton cemetery*.

Сырышка Рыгор (24.09.1902 — 20.08.1975). Паходзіў з в. Старыя Пяскі на Палесьсі. Жыў у Нотынгеме, парафіянін прыходу Сьв. Мікалая. Пахаваны на *Wilford Hill cemetery*.

Сьцепановіч Міхась (23.10.1922 — ?). Паходзіў з в. Габрыны Нясьвіскага пав. Наваградзкага ваяводзтва. У часе нямецкай акупацыі служыў у паліцыі. Летам 1944 г. быў далучаны да 30-й грэнадэрскай дывізіі СС, перайшоў на бок саюзнікаў, затым служыў у 2-м Польскім корпусе. У 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 07.01.1947 быў сябрам ЗБВБ.

Сяляўка Дзьмітры (25.05.1915 — ?). Паходзіў з в. Пахомава Вялейскага пав. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 06.01.1947. Выехаў у Канаду.

Сяляўка Яфім (20.01.1920 — ?). Паходзіў з в. Буйкі каля Шаркаўшчыны. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 27.11.1946.

Сянкевіч Янка (28.11.1925 — ?). Паходзіў з в. Станіславаў на Стаўпеччыне. Пры канцы Другой сусьветнай вайны апынуўся ў шэрагах Арміі Андэрса, разам зь якой у 1946 г. прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 11.01.1948 сябра ЗБВБ, сябра ЗБК ад 1949 г.

Тарасевіч Сьцяпан (25.12.1900 — ?). Нарадзіўся ў в. Слабада на Глыбоччыне. У 1917—1921 гг. служыў у расейскай арміі. Пасьля Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Брадфардзе. Ад 13.02.1948 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г. Памёр.

Тараскевіч Уладзімір (23.05.1926 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 05.07.1947 (выйшаў па ўласным жаданьні).

Твароўскі Янка (20.01.1914 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 14.04.1948.

Тондзель Мікола. Быў сябрам ЗБВБ ад 23.11.1947.

Тропец Кандрат (05.05.1895 — 24.11.1968). паходзіў з в. Струга на Століншчыне. Жыў у Нотынгеме, парафіянін прыходу Сьв. Мікалая. Пахаваны на *Wilford Hill cemetery*.

Тропец Марыя (06.07.1895 — 30.03.1984). Паходзіла з в. Струга на Століншчыне. Жыла ў Нотынгеме парафіянка прыходу Сьв. Мікалая. Пахавана на *Wilford Hill cemetery*.

Тышко Аляксандар. Быў сябрам ЗБВБ ад 1949.

Філіповіч Аляксандар (20.01.1904 — ?). Паходзіў з Наваградка. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.08.1947.

Фісэнка Андрэй (30.08.1936 — ?). Нарадзіўся ў в. Галынка Косаўскага павету (сёньня Івацэвіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). Пасьля Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Сябра ЗБВБ ад 1950 г., сябра ЗБК ад 1951 г. Памёр.

Фішчанка Сьпірыдон (25.09.1909 — ?). Паходзіў з в. Завіньне каля Ляхавіч. Жыў у Лёндане. Быў сябрам ЗБВБ ад 02.07.1951.

Фурсевіч Аляксандар (1912 — 15.03.1974). Нарадзіўся ў в. Язавец каля Нясьвіжа. Пасьля Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Галіфаксе, падтрымліваў сувязі зь беларускай грамадой у Брадфардзе. Памёр і пахаваны ў Галіфаксе на *Stoney Road cemetery*.

Фядковіч Якуб (27.05.1922 — ?). Нарадзіўся ў в. Рудня Косаўскага павету (сёньня Івацэвіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 1950 г. быў сябрам ЗБК.

Харужны Міхась (14.11.1923 — ?). Нарадзіўся ў в. Хадакі Косаўскага павету (сёння Івацэвіцкі р-н Берасьцейскай вобл). Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам ЗБВБ ад 07.01.1947.

Хмяльніцкі Павал (05.03.1917 — ?). Паходзіў з Бабруйску. Быў сябрам ЗБВБ ад 06.07.1947.

Хоміч Янка (09.10.1909 — ?). Паходзіў з в. Дабраслонна. Жыў у Шэфілдзе. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.05.1947.

Хоцька Баляслаў (20.12.1923 — ?). Паходзіў з в. Замосьце на Случчыне. Быў сябрам ЗБВБ ад 04.10.1948.

Цехановіч Уладзімір (05.05.1906 — ?). Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 31.12.1946.

Ціпка Язэп (15.08.1911 — ?). Нарадзіўся ў в. Казіняты Вялейскага павету. Служыў у Арміі Андэрса. Удзельнічаў у бітве за Монтэ-Касіна. У Вялікабрытаніі з 1946 г. Ад 22.08.1952 быў сябрам ЗБВБ. Выехаў у ЗША. Жыў у Каліфорніі.

Ціток Сьцяпан (01.12.1914 — ?) Паходзіў зь в. Запольле Косаўскага павету (сёння Івацэвіцкі р-н Берасьцейскай вобл.). У 1937—1938 і 1941—1948 гг. служыў у польскім войску, разам зь якім апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 1950 г. быў сябрам ЗБК.

Чабатаронак Ганна (25.01.1926 — ?). Жыла ў Ковэнтры. Была сябрам ЗБВБ ад 10.02.1949.

Чаеўскі Міхал (01.05.1925 — ?). Паходзіў зь Вялейшчыны. Жыў у Ротэргаме. Быў сябрам ЗБВБ ад 19.05.1947.

Чайкоўскі Пётра (1915 — ?). Жыў у Лідсе. Быў сябрам ХАБР.

Чалевіч Вінцук (15.05.1909 — ?). Нарадзіўся ў в. Пад'язоўля пад Ляхавічамі (сёння Берасьцейская вобл.). Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Ковэнтры. Ад 29.07.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1951 г. Пазьней выехаў у ЗША.

Чарнавокі Аляксей (19.06.1921 — ?). Паходзіў з в. Дзятлавічы (сёння Лунінецкі р-н Берасьцейскай вобл). Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 22.03.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1951 г. Жыў у Брадфардзе.

Чарненькі Сымон. Паходзіў зь Пінску. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.08.1947.

Чаўлытка Аўгені (21.10.1921 — ?). Нарадзіўся ў ваколіцах в. Куранец Вялейскага павету. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой трапіў у Вялікабрытанію. Ад 15.01.1947 быў сябрам ЗБВБ. Жыў у Ўэльсе.

Чудоўская Марыя (24.07.1925 — 08.01.2001). Паходзіла зь Віцебшчыны. Жыла ў Рочдэйле. Была сябрам ЗБВБ ад 05.07.1947. Памерла і пахавана ў Манчэстэры на *Southern cemetery*.

Чыжэўскі Антон (08.11.1905 — ?). Паходзіў з в. Ліпа. Служыў у Арміі Андэрса. Быў сябрам ЗБВБ ад 10.12.1946. У 1949 г. быў старшынём Часовай управы акруговага цэнтру ХАБР у Ланкашыры, і пазьней ў 1952 г. кіраваў управай гэтага цэнтру.

Чычко Янка (12.01.1920 — ?). Паходзіў зь Нясьвіжчыны. Быў сябрам ЗБВБ ад 13.04.1947. Выехаў у Канаду.

Чэрнік Алена (25.09.1900 — 02.05.1982). Паходзіла з в. Пабрэзьзе. Жыла ў Маркет-Харбары. Парафіянка царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Пахавана на мясцовых могілках.

Чэрынкевіч Валя (14.09.1924 — ?). Паходзіла зь Менску. Была сябрам ЗБВБ ад 09.08.1948.

Шавейка Ўладзімір (09.08.1924 — ?). Паходзіў з Стоўпцаў. Быў сябрам ЗБВБ ад 24.04.1947.

Шагун Цімох (25.05.1915 — ?). Паходзіў зь Пінску. Жыў каля Лідсу. Быў сябрам ЗБВБ ад 09.08.1948.

Шакун Уладзімір (02.11.1908 — ?). Паходзіў з в. Адамполь каля Валожына. Быў сябрам ЗБВБ ад 15.05.1948.

Шаламіцкі (Саламіцкі) Васіль. Жыў каля Кембрыджу. Быў сябрам ЗБВБ ад 04.06.1950.

Шамярэй Іван (27.05.1918 — ?). Быў сябрам ЗБВБ ад 02.02.1947 (выйшаў па ўласным жаданьні).

Шафал (Шафаловіч) Сямён (08.11.1923 — 26.02.1983). Паходзіў з Маладзечна. Служыў у Арміі Андэрса. Ад 04.02.1949 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1951 г. Уваходзіў у дружыну ў Бэрсьлеме, дзе быў сябрам управы. Памёр і пахаваны ў Сток-он-Трэнце.

Швед Антось (18.04.1915 — ?). Паходзіў з в. Скарчава Баранавіцкае акругі. Служыў у Арміі Андэрса, разам зь якой апынуўся ў Вялікабрытаніі. Ад 05.02.1947 быў сябрам ЗБВБ, але выйшаў з арганізацыі па ўласным жаданьні ў 1950 г. Таксама быў сябрам ЗБК ад 1949. Жыў у Лёндане, пазьней выехаў у ЗША.

Шклянік Пятро (13.02.1921 — ?). Паходзіў з в. Зубулевічы. Жыў у Брадфардзе. Быў сябрам ЗБВБ ад 29.02.1948 (выйшаў па ўласным жаданьні). Выехаў у ЗША.

Шклярэўскі Ігнат (19.12.1909 — ?). Паходзіў з в. Жолчыцы на Наваградчыне. Жыў у хостэле *Letchworth*. Быў сябрам ЗБВБ ад 12.1948.

Шпак Надзея (27.11.1928 — ?). Паходзіла з в. Масілавічы на Наваградчыне. Жыла ў Хадэрсфілдзе. Была сябрам ЗБВБ ад 01.12.1948.

Шпаковіч Віктар (28.08.1923 — ?). Паходзіў з в. Пялікі на Дзісеншчыне. Жыў у Лідсе. Быў сябрам ЗБВБ ад 03.08.1947 (выступіў на ўласнае жаданьне). Выехаў у ЗША.

Шулько Юльяна. Паходзіла з в. Грахова. Была сябрам ЗБВБ ад 13.08.1947.

Шунько Станіслаў (25.05.1925 — 03.06.1985). Паходзіў з в. Бакшты. Жыў у Манчэстэры, Стратфардзе. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.07.1948, а таксама сябрам ЗБК ад 1952. Памёр і пахаваны ў Манчэстэры на *Blackley cemetery*.

Шупшына Янка (21.03.1915 — ?). Паходзіў з Баранавічаў. Быў сябрам ЗБВБ ад 05.07.1947 (выйшаў па ўласным жаданьні).

Шчарбач Міхась (25.03.1924 — ?). Паходзіў з Маладзечна. Служыў у Арміі Андэрс. Быў сябрам ЗБВБ ад 15.01.1947.

Шчотка Аляксандар (20.12.1910 — ?). Паходзіў з в. Госка Баранавіцкага пав. Быў сябрам ЗБК ад 16.04.1953.

Шчэрба Мікола (15.05.1908 — ?). Паходзіў з в. Дуброва. Жыў у Шатляндзі. Быў сябрам ЗБВБ ад 16.06.1949.

Юнец Уладзімір (1906 — 05.07.1976). Паходзіў зь Лідчыны. У паваенны час жыў у Брадфардзе, належаў да БАПЦ. Памёр і пахаваны ў Брадфардзе на *North Bierley cemetery*.

Юргель Янка (03.03.1925 — ?). Паходзіў з в. Жырава. Быў сябрам ЗБВБ ад 01.09.1947.

Юрчык Пётра (29.06.1924 — ?). Паходзіў з в. Волка. Служыў у Арміі Андэрс. Быў сябрам ЗБВБ ад 19.11.1946.

Юрыс Вячаслаў. Паходзіў з в. В. Абына каля Баранавічаў. Служыў у Арміі Андэрс. Сябра ЗБВБ ад 13.10.1946.

Язерскі Мікола (07.05.1916 — 04.04.1982). Сябра ЗБВБ ад 05.07.1947. Памёр і пахаваны ў Лёндане на *Greenford Park cemetery*.

Якубец Янка (17.04.1919 — ?). Паходзіў зь Себежу (сёння Пскоўская вобл., Расія). Ад 29.07.1948 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949.

Якубік Панас (06.12.1925 — 24.09.1985). Паходзіў з в. Акалодзічы каля Ваўкавыску. Жыў у Нортвічы. Парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Пахаваны на *Wilton cemetery* у Андэртане.

Якубік Томаш (04.03.1914 — 18.02.1983). Паходзіў з в. Акалодзічы каля Ваўкавыску. Жыў у Андэртане каля Нортвічу. Парафіянін царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры. Пахаваны ў Андэртане на могілках *Wilton cemetery*.

Якубовіч Аляксандар (21.10.1919 — ?). Нарадзіўся ў в. Сошыца Пружанскага павету. Ад 28.12.1947 быў сябрам ЗБВБ. Сябра ЗБК ад 1949 г.

Янецкі Алесь (23.09.1922 — ?). Паходзіў з Баранавічаў. Сябра ЗБВБ ад 12.04.1947. Выехаў у Канаду.

Янкоўскі Міхась (10.08.1927 — ?). Нарадзіўся ў в. Сялец Ашмянскага пав. Служыў у Арміі Андэрс. Ад 1950 г. быў сябрам ЗБК.

Янкоўскі Янка (15.03.1922 — ?). Паходзіў з Наваградка. Сябра ЗБВБ ад 06.08.1950.

Янскі Янка (22.09.1920 — ?). Паходзіў з в. Жагалкі каля Нясвіжу. Быў сябрам ЗБВБ ад 26.09.1948.

Янушчык Янка (19.03.1924 — ?). Паходзіў з в. Пятровічы на Баранавіччыне. Быў сябрам ЗБВБ ад 20.03.1949.

Янцэвіч Уладзімір (12.10.1916 — ?). Нарадзіўся ў в. Янцэвічы Нясвіскага павету. Ад 22.05.1950 быў сябрам ЗБВБ.

Яраш Кастусь (20.10.1905 — ?). Паходзіў з в. Вішава на Наваградчыне. Служыў у Арміі Андэрс. Сябра ЗБВБ ад 06.01.1947.

Ярошка Алекс (Аляксей) (17.03.1904 — ?). Паходзіў зь Пінску. Ад 22.12.1947 быў сябрам ЗБВБ, а таксама сябрам ЗБК ад 1949 г., нягледзячы на тое, што на вайскавай службе ніколі ня быў. У пачатку 1950-х гг. выехаў у Нямеччыну.

Ясюля Янка (08.07.1922 — ?). Нарадзіўся ў в. Лыкавічы каля Наваградка. У 1943—1947 гг. служыў у Арміі Андэрс, разам зь якой прыбыў у Вялікабрытанію. Ад 1952 г. быў сябрам ЗБК. Памёр.

Яфімік Янка (12.06.1920 — ?). Нарадзіўся ў в. Вуглы на Слонімшчыне. Ад 13.09.1948 быў сябрам ЗБВБ.

Яцэвіч Уладзіслаў (12.10.1916 — 26.09.1988). Паходзіў з Наваградка. Жыў у Галіфаксе. Парафіянін прыходу Сьв. Спаса ў Брадфардзе. Пахаваны ў Галіфаксе на могілках *Park Wood*.

Іменны паказьнік

- Абабурка, Кацярына 182, 356, 357, 516, 518
Абабурка, Ніна 515
Абабурка, Рыгор 374, 518
Абабурка, Янка, а. 8, 164—167, 174, 181, 182, 184, 185, 192, 282, 317, 351—354, 356—358, 360, 361, 363—369, 417—419, 509, 518
Абакукс, Андрыс 219
Абрамскі, прафэсар 498
Абрамчык, Альгерд 452, 454, 459
Абрамчык, Мікола 37, 84—89, 91, 92, 97, 128, 137, 138, 142, 143, 145, 148, 149, 158, 161, 169, 170, 178, 183, 192—194, 198, 261, 265, 269, 284, 294, 327, 393, 431, 467, 470, 504, 524, 558
Агінскі, Міхал Казімір 17
Адамовіч, Антон 42, 100, 137, 265, 328, 401, 431, 434, 437, 439, 475
Адашчук, У. 246
Адзінец, Аляксандар 13, 73, 263
Адлер, Шаўль 27
Адынец, Антон 19
Ажэшка, Элаіза 432
Айзэкс, Джордж 61
Акінэр, Шырын 437, 438, 475, 481—483, 496—498
Акула, Кастусь 54, 80, 127, 203, 232, 284, 285, 433, 434, 442, 464
Александровіч, А. 445
Александровіч, Віктар 572
Александровіч, Люцына 462
Александровіч, С. 40
Алендзкі, Гектар 22
Аліфіровіч, Рыгор 572
Альбанэзі, Тэза Амброзіё 431, 443
Альжбэта, сястра 385
Альтбаўэр, Мошэ 438, 475
Аляксееў, Пётра 572
Алянчук, Віктар 572
Алясюк, Уладзімір 572
Аляхновіч, Францішак 231, 444
Амельяновіч, Уладзімір 103, 169, 262, 523
Андруковіч, Мацей 572
Андрушкевіч, Аўген 520
Андэрс, Уладзіслаў 48, 83, 87
Аніська, Дамінік 109, 401, 402, 432, 512, 518—519
Анохіна, Кацярына 231
Атонаў, І. 446
Антонік, Сымон (Сямён) 146, 281, 519
Ануфрык, Пётра 572
Анцаў, Міхаіл 447
Анэкштэйн, Давід 36—38, 43
Апанас (Маргас), архіяпіскап 376, 446
Апанчонак, Вітольд 572
Арлоў, Уладзімір 231
Арсеньнева, Наталья 160, 235, 328
Арцюх, Мікола 80, 94, 109, 120, 134, 161, 325, 326, 519
Асановіч, Багдан ібн Шэвбан 442
Асіповіч, Павал 49, 80, 111, 130, 167, 189, 199, 201, 218, 223, 224, 227, 228, 235, 271, 412, 417, 429, 514, 519—520
Асіповіч-Асіпчык, Аляксандар 302
Астроўскі, Віктар 254, 257, 372, 379, 398, 448, 464, 520

- Астроўскі, Радаслаў 13, 84—87, 91, 97, 99, 101, 155, 239, 241, 247, 250, 253, 255—257, 259, 284, 287, 289, 291, 293, 295—297, 299, 301, 302, 309, 311, 312, 318, 326, 330, 334—336, 338, 342, 345, 367, 372, 376, 379, 445, 520—521, 535, 567
- Атуотэр, Дональд 426
- Атэнагор (Кавадас), архіяпіскап 341
- Атэнагор (Какінакіс) 341
- Аўсей, Ігнат 474, 476
- Аўсейчык, А. 239, 242
- Ахрыменя 308
- Ахрэмчык, Янка 572
- Ацута, Шымон 572
- Ачапоўскі, Міхал 18
- Б'юмэн, Эмільян 521
- Бабік, Тодар 242, 249, 290, 301—303, 521
- Бабіч, Ёжэф 387, 462
- Бабкоў, Ігар 214
- Багдан, Антаніна 263
- Багдан, Васіль 157, 159, 521
- Багдан, Вера 129, 139, 140, 521
- Багдан, Ганна 572
- Багдан, Мікалай 83, 572
- Багдан, Мікалай-малодшы 573
- Багдановіч, Максім 83, 128, 132, 158, 235, 276, 440, 471, 482, 483, 496, 497
- Багдановіч, Мустафа 442
- Багдановіч, Станіслаў 141, 573
- Баговіч, Станіслаў 384, 512, 521-522
- Бадзей, Мікола 573
- Багушэвіч, Францішак 458
- Бажанаў, Аляксей 18
- Бажар'янаў, Міхаіл, а. 57
- Байкоў, Мікола 445
- Бакуновіч, Антон 573
- Балабановіч, Язэп 239, 251, 252, 522
- Бандаровіч, Пётра 573
- Баравы, А. (Алесь Змагар?) 305
- Барадулін, Рыгор 231
- Бараноўскі, Браніслаў 573
- Бараноўскі, Ян Юзаф 18
- Барташэвіч 303, 304
- Барткевіч, Казімір 21
- Бартуль, Францішак 80, 98, 106, 118, 129, 131, 139, 263, 327, 393, 397, 402, 403, 522
- Баршчэўская, Ніна 440
- Баршчэўскі, Аляксандар 232, 438—440, 475
- Баршчэўскі, Лявон 233
- Барысевіч, Васіль 118
- Барэйка, Вацлаў 573
- Басяцкі, Уладзімір 522-523
- Батлер, Рэб 391
- Баўдзей, Юлія 236, 462
- Баяроўская, Норма 414
- Баяроўскі, Міхась 8, 13, 124, 145, 146, 197, 267, 275, 281, 412—414, 418, 420, 488, 523
- Без-Карніловіч, Мікалай 446
- Безыменны, Янка 573
- Белаец, Павал 523
- Беленькі, Зьміцер 462
- Бельмач, Уладзімір 523
- Беляк, Язэп 573
- Бембель, Алег 210, 274
- Бенігсэн, Георг 387, 441
- Беразінскі, Эдвард 236, 573
- Бёрк, Эдмунд 19
- Бесараб, Аўген 573
- Бех, Алена 477
- Бігз-Дэвісан, Джон 470
- Бізард'ер дэ ля, М. 443
- Білевіч, Тэадор 16
- Більдзюк, Мікалай 573
- Бісякоў, Васіль 515, 573
- Блажэвіч, Станіслаў 573
- Богуш-Сестранцэвіч, Станіслаў 16
- Бойцун, М. 500
- Болтуць, Мечыслаў 573

- Бохан 303, 335
 Бразоўскі, Хведар 573
 Бранч, Майкл 439
 Бранчанінаў, Юры, а. 398
 Брук, Рупэрт 34
 Бруман-Уайт, Рычард 470
 Бруцкі, Юзаф 573
 Брысюк, Барыс 573
 Брычкоўскі, Міхал 573
 Брэй дэ, Рэджнынальд 426, 475, 479, 493
 Бударкевіч, Павал 94, 239, 242, 248, 254, 258, 376, 377, 523
 Будзька, Людвіка 523, 524
 Будзька, Часлаў 431, 524
 Будзька, Эдвард 524
 Будзько, Аўген 289
 Будкевіч, Сыльвэстар 8, 13, 49, 140, 144, 488, 524
 Будны, Сымон 15
 Буйко, Тацяна 214
 Буйло, Канстанцыя 444
 Буката, Адольф 145, 524
 Букоўскі, Уладзімір 219
 Булак-Балаховіч 221
 Булаўскі, Антон 303, 305
 Булаш, Мікалай 574
 Булгакоўскі, Д. 446
 Булганін, Мікалай 171
 Булыга, Міхась 109, 118, 325, 524-525
 Булыка, Кастусь 574
 Бульба-Баравец, Тарас 292
 Буляк, Мікола 80, 89, 91—94, 96—99, 239, 242, 253, 398, 525
 Бунчук, Янка 13, 182, 296, 312—322, 336, 337, 369, 525
 Бурак, Анані 98, 99, 240, 330, 378, 525
 Бурдычка, Пётра 574
 Бур-Камароўскі 87
 Буркевіч, Янка 574
 Бурновіч, Ян 282, 515, 574
 Бурсік, Ёжэф 219
 Бусько, Янка 574
 Бута, Алесь 67, 98, 141—143, 147, 152, 158, 159, 164, 165, 266, 458, 525-526
 Бута, Ванда 164
 Бута, Ніна 164
 Буткевіч, Тамаш 21
 Бутрымовіч, Уладзімір 88, 188, 120, 134, 157, 159, 160, 182, 185, 256, 395, 472, 526
 Бучка, Іван, архіяпіскап 403
 Бучыс, Францішак, біскуп 382
 Быкаў, Васіль 482
 Быкоўскі, Алесь 139, 526
 Бэю, Аўгуст 18
 Бэнэт, Браян 235
 Бэрд, Томас 440, 483
 Бядуля, Зьмітрок 132, 265, 440, 471, 483
 Бяленіс, Антон 397, 434, 453, 524
 Бялоус, Мікалай 574
 Бяссонаў, П. 445
 Вайтовіч, Янка 147, 574
 Вайтыла, Караль 390
 Вайцяхоўскі, Барыс 289
 Вайцяшук, Янка 574
 Валынец, Кастусь 574
 Варава, Аркадзь 93, 94, 96, 134, 239, 242, 249, 255—259, 278, 329, 340, 376, 526-527
 Варанковіч, П. 378, 379
 Варвашэвіч, Васіль 574
 Варвашэвіч, Ганна 574
 Варган, Васіль 107, 527
 Варонка, Язэп 435, 446
 Варэнік, Генадзь 515, 574
 Варэнік, Кастусь 179, 181, 186, 187, 514, 527
 Васілёк, Міхась 444
 Васіленка, Васіль 574
 Васілеўскі, Аўгені 574
 Васіль (Тамашчык, Уладзімір), япіскап 345—347, 362—364, 371, 374

- Ваўчок, Уладзімір 239, 252, 288, 290, 296, 527
 Вашчылка, Кастусь 514, 575
 Ваяводка, Уладзімір 575
 Верамейка, Хведар 146, 147, 282, 527
 Вержбаловіч, Барбара 217
 Весялкоўская, Марыя 8, 57—59, 73, 74, 527
 Весялкоўскі, Юры 8, 10, 12, 13, 49, 55, 73, 77, 80, 87, 94, 105, 134, 239, 242, 248, 249, 254, 257, 258, 260, 261, 276, 278, 288, 341, 372, 378, 379, 416, 419, 527-528
 Вільсан, Гаральд 135, 173, 313, 316
 Вільямсы 221
 Вінаградаў, Сяржук 237
 Вінаградаў, Васіль 575
 Віслоцкі, Тодар 431
 Вітушка, Міхась 309
 Віценчык, Міхась 159, 168, 169, 180, 181, 184, 186—190, 269, 282, 516, 528
 Віцьбіч, Юрка 100, 137, 250, 251, 254, 265, 277, 278, 295, 431, 433, 442
 Вішнеўскі, Казімеж Марыян 83, 87
 Вішнеўскі, Міхась 246, 297, 301, 305, 307, 374, 515, 526
 Вострыкаў, Цімох (Міхась) 67, 120, 141, 142, 240, 292, 528-529, 540
 Воўк-Дзераш, Казюк 575
 Воўна, Рыгор 106, 129, 139, 575
 Высоцкая, Ядвіга 575
 Высоцкі, Базыль 49, 575
 Вышадок, Андрэй 462
 Вэйцман, Хаім 27
 Вэнэдыкт (Бабкоўскі), архіяпіскап 371
 Вялікі, Павал, а. 373, 376, 377, 416, 529
 Вялонда, Янка 575
 Вяльгорскі, Уладзіслаў 426
 Вярбіцкі, Міхась 289
 Гагенцолерн, Аляксандар 452
 Гадлеўскі, Вінцэнт 431, 548
 Гайдзель, Пётра 434
 Гайсёнак, Віктар 233
 Галавач, Лявон 575
 Галка, Зьміцер 529, 575
 Галка, Люцына 147, 575
 Галоўка, Мікола 109, 152, 529
 Галубінка, Марыя 59, 330, 377, 378, 379, 529
 Галубінка, Міхась 529
 Галумбоўскі, Янка 575
 Галяк, Леанід 241, 431, 432
 Ганчарук, Тацяна 231
 Ганчарэнка, Галіна 217, 505
 Гапанюк, Юры 462
 Гарбаценка, Карп 575
 Гарбачова, Вольга 21, 40, 41
 Гарбачоў, Міхаіл 210, 226, 227
 Гарбус, Давід 575
 Гардзіенка, Алег 8, 355
 Гардынец, А. 575
 Гарняк, Аўгустын, біскуп 390
 Гарошка, Леў, а. 50, 107, 129, 132, 134, 167, 188, 192, 218, 223, 227, 384, 386, 388, 391, 400—402, 404—408, 411, 426—428, 441, 452, 453, 475, 512, 530
 Гарун, Алесь 440, 471, 483, 495
 Гарэлік, Мікалай 340
 Гарэцкі, Максім 444, 445
 Гаскойн-Сэсіл, Робэрт 467
 Гасьцееў, Міхась 451, 454
 Гасьцееў, Юрка 452
 Гатковіч, Алесь 240, 242—244, 251, 252, 278, 278, 288, 296, 308, 312, 378, 530
 Гатоўка, Станіслаў 141, 575
 Гаўрылюк, а. 367,
 Гаховіч, Мікола 248, 258, 259, 330, 376, 378, 379, 530-531
 Гацыскі, Ян 21
 Гваньіні, Аляксандар 430
 Гвозд, Алесь 462
 Гедройц, М. 499

- Гейм, Бруно 482
 Гелін, Кастусь 199, 575
 Генаў, Зьміцер 575
 Гендэрсан, Э. 431, 447
 Геніюш, Ларыса 443, 448, 500
 Геніюш, Юрка 448
 Гербэрт, Генры 468
 Гербэрт, Мэры 35
 Гербэрт, Обры 468
 Гербэрт, Обэран 35, 135, 167, 427, 458, 468, 469, 470, 483
 Германюк, Максім, архіяпіскап 403
 Гізул, Мікола 575
 Гілевіч, Ніл 233
 Гілібранд (Пашкоўскі), Кастусь 576
 Гільман, Шамуэль Іцхак 27
 Гільтэбрант, П. 445
 Гінан, Джон Кармэл, арцыбіскуп 391, 453
 Гінько, Варвара 366
 Гінько, Уладзімір 181, 184, 186, 189, 190, 282, 531
 Гінэс, Морын-Канстанцыя 468
 Гладкі 308, 378
 Глебка, Віктар 576
 Глінскі, Кастусь 13, 308, 316, 317, 320, 322, 329—331, 336, 338, 372, 378, 379, 398, 419, 514, 531
 Годфрэй, Вільям, арцыбіскуп 385, 389
 Гойшык, Віктар 147, 149, 282, 531
 Гонда, Г. 447, 497
 Гор, Дэвід Ормсьбі (лорд Гарлек) 117, 135, 467, 469, 470
 Гор, Джэйн Ормсьбі, 467
 Гор, Эліс Ормсьбі, 467
 Горнбі, Стэнлі 221
 Горскі, Т. 446
 Гоўву, Джэфры 210
 Гох, Сьцяпан 452, 454
 Гох, Сяргей 452
 Грабоўскі, Маўрыкій 21
 Гралеўскі, Янка 147—149, 282, 362, 363, 491, 531-532
 Грамяка, Сэрафіна 8
 Грамяка, Уладзімір 8, 248, 258, 259, 330, 378, 379, 532
 Грыб, А. 288
 Грыб, Мечыслаў 233
 Грыб, Тамаш 448
 Грыбоўскі, Юры 8, 9, 46, 48, 49, 54, 72—74, 292
 Грыгальчык, Пётра 192, 227
 Грымонд, Джозэф 470
 Грымстэд, Патрысія 444
 Грынвуд, Разамунд 132
 Грынюшка, Віктар 576
 Грыфін, Бэрнард, кардынал 463
 Грыц, Вольга 28
 Грыц, Рыгор 576
 Грыцкевіч, Адам 576
 Грыцкевіч, Алена 576
 Грыцкевіч, Аляксей 576
 Грыцкевіч, Анатоль 9, 231, 440, 463
 Грыцкевіч, Рыгор 576
 Грыцкевіч, Піліп 576
 Грыцкевіч, Стэфан 576
 Грышкевіч, Рамуальд 576
 Грышчанка, Антоні 576
 Грэй, Чарлз 19, 20
 Губажэўскі, І., а. 387
 Гувэр, Гербэрт Кларк 314
 Гумен, Мікола 119, 157, 264, 344, 532
 Гумянюк, Юры 10, 437
 Гурло, Ірына 236, 532, 549
 Гурскі, Валяр'ян 18
 Гурскі, Станіслаў 576
 Гутэн-Чапскі, граф 430
 Гутэн-Чапскі, Эмэрык 430
 Гуцько, Уладзімір 177, 180, 181, 532
 Гуцэвіч, Віктар 576

- Гэрмановіч, Язэп, а. 134, 384, 387, 405, 407, 408, 411, 428, 432, 434, 441, 451, 452, 512, 521, 532-533
 Дабравольскі, В. 445, 446
 Дабравольскі, Тодар 576
 Дабравольскі, Юры 246, 288, 290, 533
 Дабранскі, Ф. 444
 Давідзюк, Мікола 440
 Даджанс, Станіслаў 512
 Дамейка, Ігнат 22, 23, 41
 Дамінік, Тамара 434, 514
 Дамінік, Ян 233, 429, 434, 506, 514, 533
 Данілевіч, М.Л. 479, 493
 Даніловіч, Антон 297, 335
 Дасюкевіч, Баляслаў 576
 Дварэцкі, Пётра 106, 109, 110, 139, 533
 Дварэцкі, Янка 282, 576
 Джагер, Мік 467
 Джоліф, Джон 483
 Джоліф, Райманд Гарві 483
 Джонсан, Ліндан 313
 Джонсан, Х'юга 212
 Джордж IV 19
 Джордж II 17
 Джэймс II Сьцюарт 16
 Джэнэр, Кірыла, а. 373, 375, 510
 Дзейка, Марыя 459
 Дзейка, Сяргей 236, 308, 378, 379, 533-534
 Дзеніс, Мікалай 319, 330, 378, 379
 Дзімітрыеў, Хведар 130, 451, 534
 Дзьмітрыеў, М. 445
 Дзю Фэ, Д.В. 438
 Дзюбайла, Уладзімір 576
 Дзямідаў, Мікола 432
 Дзямідзік, Міхась 147—149, 282, 491, 534
 Дзямковіч, Тодар 577
 Дзяржбінскі, Ян 21
 Дзяхцяр, Піліп 67, 141, 143, 147, 282, 534
 Дмахоўскі, Генрык 22
 Дойл, Марсія 414
 Доўнар-Запольскі, Мітрафан 435, 447
 Драбовіч, Анатоль 577
 Друцкі-Падбярэскі, Б. 445
 Дуб, Пятрусь 288, 289
 Дубавы, Сяргей 147
 Дубіна, Сьцяпан 242, 245, 246, 248, 534
 Дубко, Аляксандар 577
 Дубко, Феня 577
 Дубоўка, Уладзімір 297
 Дубянецкая, Ірына 236, 462, 535
 Дунін-Марцінкевіч, Вінцэнт 458
 Дурнаво, Н. 445
 Дурэйка, Мацей 181, 516, 535
 Душ-Душэўскі, Клаўдзій 35
 Дымітрук, Павал 67, 120, 141, 142, 534
 Дынглі, Джэймс 8, 136, 208, 214, 412, 429, 437, 439, 473, 475, 476, 477, 481—484, 486, 488, 494—501
 Дэйнэка, Юры 577
 Дэларжы, Х'ю 470
 Дэніэл, архімандрыт 358
 Ёвіч, Пётра 577
 Езавітаў, Кастусь 432, 435
 Ёкша, Міхась 296, 306, 307, 335, 535
 Ёлаб, Сьцяпан 376, 535
 Ельскі, Аляксандар 494
 Енджэўскі, Баляслаў Антанін 31
 Ермалінская (Цярпіцкая), Жэня 150, 535
 Ермачонак, Васіль 129, 577
 Еўдакімаў, Васіль 214, 235, 237, 484, 535
 Еўлеў, Міхась 124, 146, 167, 281, 535
 Еўшэль, Мікалай 513, 577
 Ефімовіч, Уладзіслаў 577
 Жабавуха, Базыль 577
 Жадзяхоўскі, Я. 252

- Жамойда, Сымон 100
 Жараў, С. 133
 Жартун, Васіль 307, 536
 Жаўняровіч, Віктар 433
 Жданеня, Мікалай 577
 Жданковіч (Зданковіч), Аляксандар 94, 109, 130, 134, 136, 137, 139, 201, 235, 239, 242, 248, 253, 256, 258, 259, 288, 296, 312, 337, 376, 519, 536, 577
 Жданковіч, Алена 513, 577
 Жданковіч, Алесь (малодшы) 454
 Жойдзік, Васіль 577
 Жук-Грышкевіч, Вінцэнт 49, 54, 68, 76—80, 82, 83, 87, 89—95, 98, 101, 104, 106, 112, 115, 117, 118, 128, 131, 137, 142, 150, 151, 153, 158, 194, 198, 200, 203, 205, 207, 260—263, 265—267, 272, 279, 280, 319, 325, 327, 328, 333, 338, 393, 422, 434, 536
 Жук-Грышкевіч, Раіса 167, 182, 200, 260, 263, 265, 428, 536
 Журня, Фэлікс, а. 228, 384, 387, 391, 404, 405, 429, 431, 438, 452, 462, 512, 536-537
 Журомскі, Аляксандар 246, 577
 Жучка, Янка 67, 120, 141, 343, 537
 Жывулька, Ян 248, 577
 Жылка, Уладзімір 297
 Жылуновіч, Зьміцер 39
 Жынгель, Вольга 8, 59, 378, 379, 537, 583
 Жынгель, Хведар 236, 252, 378, 379, 513, 537
 Жытлоўскі, Самуіл 36—38, 43
 Жытлоўскі, Хаім 36
 Жыхараў, Аляксандар 577
 Забалотная, Марыя 577
 Забаронак, Міхал 577
 Забаўскі, Анатоль 578
 Забаўскі, Мікола 578
 Забораў, Барыс 439
 Забэйда-Суміцкі, Міхась 447, 482
 Завадзкі, Васіль 94, 239, 242, 292, 538
 Зазун, Васіль 578
 Зайка, Віталь 214
 Зайка, Уладзімір, а. 373, 379, 437
 Залеўскі, Міхась 578
 Залога, Мікола 8, 137, 248, 308, 378, 379, 420, 538
 Замойскі, А. 499
 Занковіч, Браніслаў 451, 452, 454
 Занько, Ануфры 248, 578
 Занько, Ганна 174
 Запруднік, Янка 8, 66, 67, 69, 74, 75, 100, 119, 137, 141—143, 145, 232, 244, 261, 266, 343, 393, 417, 437, 475, 538-539
 Запрудскі, С. 30
 Зарэчны, Людвік 285—290, 292, 293, 295—299, 309, 315, 334, 335, 567
 Заслаўская, Ліна 578
 Заслаўскі, Сьцяпан 578
 Захарка, Васіль 36, 37, 85, 86, 221, 435, 443, 448
 Захарэвіч, Часлаў 578
 Заяц, Павал 539
 Здасевіч, Уладзімір 578
 Зізані, Лаўрэнці 435, 498
 Змагар, Алесь 308
 Зубовіч, Антон 578
 Зуй, Міхась 309
 Зундзелевіч, Аарон 27
 Зымэр, Шчэпан 438
 Зьвіцэвіч, Вацлаў 578
 Зямкевіч, Рамуальд 31, 431
 Зянько, Мікалай 578
 Іванец, Рыгор 578
 Іваноў, Ігар 236, 462
 Іваноў, Мікола 440
 Іваноўская, Алена 11, 33, 34, 35, 42
 Іваноўскі, Вацлаў 33, 264
 Іваноўскі, Віктар 144, 194, 272, 578

- Іваноўскі, Станіслаў 33
Іваноўскі, Тадэвуш 33
Іваноўскі, Юры 33
Івашка, Іван 578
Ігнатоўскі, Усевалад 297, 446
Ігнацік, Павал 248, 305, 306, 307
Ідэн, Джон 470
Ідэн, Энтані 171, 194, 470
Ізяслаў (Бруцкі), мітрапаліт 355—358, 417
Ільін, Мікалай 578
Ільяшэвіч, Хведар 240, 252, 340, 432, 443
Ільчук, В., а. 347
Іосіфаў, Сяргей 28
Іскра, Аляксандар 141, 578
Іскрыцкі, Кастусь 303, 539
Іскрыцкі, Міхась, а. 8, 13, 296, 301, 303, 305—309, 336, 371, 373—376, 420, 510, 539
- Кавалёва, Віялета 8, 73
Кавалеўскі, Янка 539
Кавеліч, Уладзімір 49, 119, 539
Кавэлярт ван, Робэрт 400
Кадоліч, А. 243
Кадушка, Кастусь (Амор, Якуб) 49, 109, 137, 203, 205, 326, 332, 394, 539-540
Кажаневіч, Клара 183, 188
Кажаневіч, Надзея 183
Кажаневіч, Нірвана 183
Кажаневіч, Хведар 8, 157, 167, 181, 182, 183, 185, 187, 189, 190, 284, 352, 356, 365, 366, 419, 540
Казак, Якім 578
Казіміровіч, Мікола 578
Казушчык, Юры 579
Кайгародцаў, Кастусь 109, 540
Какстон 15
Калаган, Джэймс 313
Калбаса, Гэлена 174
Калбаса, Мэвіс 516
Калбаса, Пітэр 454
Калбаса, Янка 88, 158, 159, 163, 165, 166, 169, 172—174, 236, 282, 347, 352, 356, 361, 418, 419, 516, 540-541
Калембка, Славамір 25
Каленік, Мікола 80, 119, 541
Калесьніковіч, Мікола 119, 579
Калінін, Вальдэмар 484
Калінка, Анатоль 579
Каліноўскі, Кастусь 131
Калістас (Ўэр), япіскап 375
Калкоўскі, Уладзімір 579
Калтуновіч, Міхал 579
Калубовіч (Каханоўскі), Аўген 68, 75
Калько, Алесь (малодшы) 454
Калько, Аляксандар 159, 166, 172, 174, 541
Калянкоўскі, Л. 446
Камароўскі, Мікалай 579
Камінскі, Міхал 579
Канашонак, Сьцяпан 579
Кандратовіч, Аляксандар 579
Кандрацюк, Сьцяпан 282, 579
Капаньскі, Станіслаў 77, 83, 87, 469
Капач, Уладзімір 320, 369, 541
Капларчук, Ілья 147, 579
Каранеўская, Аўгінья 435
Каранеўская, Марыя 435
Каранеўскі, Арсені, а. 342, 375, 376, 541
Каранеўскі, Мікалай 435
Каранеўскі, Сьвятаслаў 434
Карась, Леанід 67, 120, 141, 142, 541-542
Каратаеў, І. 444
Карвалан, Луіс 219
Кардаш, Піліп 145, 146, 281, 579
Кардуба, В. 155
Кардынале, Іджына, архіяпіскап 390
Карзянок, Веньямін 579
Карніловіч, Сяргей 434
Карніловіч, Уладзімір 281, 282, 542

- Карнялюк, П. 378, 379
 Кароль, Анатоль 446
 Кароль, Леанід 351
 Карповіч, Алесь 133
 Карскі, Яўхім 351
 Карстэрз, Роўэн 484
 Картэр, Ф. 498
 Касацкі, Алесь 289, 298, 309
 Касенка, Уладзімір 579
 Касмовіч, Дзмітры 13, 29, 182, 286, 309—
 312, 317—320, 323, 336—338, 341, 372,
 416, 419
 Кастрыцкі, Арсені 141, 579
 Касыгін, Аляксей 172, 222, 275
 Касьпяровіч, М. 445
 Касьцюкевіч (Бартуль), Вера 157, 522,
 542
 Касьцюкевіч 288
 Касьцюкевіч, Аляксандар 145, 579
 Касьцюкевіч, Аляксандра 579
 Касьцюкевіч, Вячаслаў (Віктар) 579
 Касьцюшка, Вячаслаў (Вацлаў) 182, 306,
 580
 Касьцюшка, Тадэвуш 17, 19, 20, 177
 Касяк, Іван 241, 261, 294
 Каўка, Аляксей 208, 209, 273
 Каханойскі, І. 446
 Качан, Аркадзь 478
 Качан, Вольга 478
 Качан, Уладзімір 119, 580
 Качанойскі, Базыль 580
 Каяловіч, А. 443
 Каяловіч, М. 446
 Квісюк, Аркадзі 580
 Квяткевіч, Антон 580
 Кедрок, Барыс (Васіль) 246, 247, 305,
 580
 Керсноўскі, Міхал 21
 Керэнчук, Н. 500
 Кіпель, Вітаўт 8, 60, 74, 232, 353, 433, 434,
 437, 444, 486
 Кіпель, Зора 232, 353, 434, 437, 438, 444,
 464, 486
 Кіпель, Марыя 232
 Кіпель, Яўхім 100, 295
 Кірк, Пітэр 470
 Кірквуд, Майкл 210
 Кіршоў, Энтані 135
 Кісель, Піліп 580
 Кіслы, Янка 580
 Клейнборт, Л. 445
 Кліер, Я. 500, 501
 Клімовіч, Адольф 431, 447
 Клімовіч, Уладзіслаў 118, 119, 580
 Клуціцкі, Уладзімір 305
 Клыбкі, Лаўрын 109, 120, 123, 542-543
 Клэптан, Эрык 467
 Кляотко, Мікола 312, 319, 543
 Кляйнова, Соня 174,
 Кляйноў, Бэнэдыкт 49, 80, 158, 166, 180,
 280, 282, 361, 543
 Кляйноў, Міхась 361
 Койка, Аляксандар 152, 159, 245, 282,
 543
 Кокс, Кэтрын 34
 Колас, Якуб 432, 438, 439, 443, 494
 Конан, Вячаслаў 246, 580
 Конанаў, Міхась 289
 Конюх, Пётра 133, 469, 502, 504
 Копка, Мікалай 580
 Кот, Аляксандар 580
 Кот, Станіслаў 15
 Красінскі, Генрык 21
 Краскоўскі, Сэрафім, а. 89, 342, 343, 367,
 543
 Красноўскі, Сыцяпан 103, 262, 580
 Краўцоў, Барыс 227
 Краўцоў, Віктар 580
 Краўцэвіч, Мікола 580
 Краўчанка, Пётра 233
 Краўчук, Янка 289
 Краўчык, Мікола 147, 580

- Крафт, Оле Б'ёрн 218
Кронбакс, Г. 171
Крукоўскі, Язэп 581
Крупі, Стэфан 581
Крывадубская, Натальля 462
Крыт, Аляксандар, а. 88, 119, 135, 146, 148, 149, 160, 161, 163, 180, 181, 183, 185, 192, 197, 198, 245, 271, 327, 347—351, 353, 355, 356, 358—361, 363, 364, 369—371, 383, 398, 417, 543, 554, 555
Крыўко, Сяргей 581
Крэчайскі, Пётра 86, 208, 221, 522, 539
Кударэнка, Анатоль 581
Кужалевіч, Аляксандар 581
Кукабака, Міхась 225—227, 275
Кукель, Часлаў 76, 78—80, 91, 110, 112, 119, 120, 129, 153, 203, 205, 280, 393, 395, 401, 544
Куклінскі, Янка 581
Кулага, Міхась 434
Кулеш, Філіп 581
Кулік, Яўген 209, 274
Куліковіч, Надзея 434
Куліковіч-Кушаль, Натальля 328
Купала, Янка 31, 118, 128, 146, 158, 161, 162, 268, 432, 438, 439, 443, 536
Курага-Скрага, Браніслаў 9, 129, 139, 206, 265, 283, 544-545
Курац, Аляксандар 282, 581
Курбыка, Тамара 214
Курыла, Аліна 119, 581
Курыла, Уладзіслаў 51, 80, 104, 107, 109, 110, 119, 139, 148, 273, 280, 282, 283, 545, 581
Курыловіч, Вячаслаў 581
Кутшал, Я. 500
Кухаронак, Ганна 581
Кухаронак, Лідзія 120, 581
Куцька, Янка 141, 581
Куцько, Аляксандар 581
Кушаль, Франц 279, 328, 333
Лабанок, Мікалай 329, 379, 545
Лабацэвіч, Ігар, а. 8, 207, 236, 237, 410, 462, 486, 545
Лабодзкі, Мікола 581
Лабэцкі, Андрэй 216, 274, 545-546
Лагеза, Ян 581
Лазовік, Аляксей 581
Лазовік, Мікола 581
Лазоўскі, Антон 581
Лазоўскі, Міхал 282, 582
Лазоўскі, Нікадым 582
Лазоўскі, Язэп 582
Ламан, Міхась 546
Ламцёў, Т. 445
Лангрод, Е. 446
Ланкевіч, Мікола 582
Лапіцкі, Мікалай, а. 65, 100, 371, 376, 377, 416, 420, 432, 446
Лапо, І. 446
Ластоўскі, Вацлаў 38, 43, 430, 432, 444, 445, 446
Латышонак, Алег 439
Лаўроў, П. 25
Лаўрык, Юрась 10, 463
Лахновіч, Аляксандар 582
Лашкевіч, Пётра 582
Лашук, Аляксандар 88, 98, 109, 111, 112, 117, 129, 130, 139, 145, 153, 167, 178, 235, 263, 270, 328, 332, 347, 356, 369, 434, 511, 546
Лаянс, Марвін 314
Лаянс, Эдвард 167
Лебыда, Тодар 297
Лебядзеўскі, Янка 288, 296, 582
Лемяшонак, Ганна 165, 570
Лемяшонак, Дар'я 164, 174
Лемяшонак, Хведар 159, 169, 175, 282, 352, 360, 517, 546
Ленкавец, Дзьмітры 582
Ленкавец, Янка 582
Лесавец, Міхал 582

- Лесавец, Ян 582
 Лёсік, Антон 445
 Лёсік, Язэп 445
 Леўсінк, Еранім, а. 385
 Леўш, Л. 445
 Лівошка, Янка 582
 Лізавета II 219, 359, 364
 Лімінг, Генры 438, 475, 481, 495—499
 Літвін, Ян 11, 15
 Лішчонак, Баляслаў 119, 157
 Лобусь, Аляксандар 582
 Лойд, Сэлвін 391
 Лонгдэн, Джылбэрт 470
 Лонскі, Мікола 147, 582
 Лось, Гіпаліт 204, 546
 Лошка, Аляксандар 129, 451, 454, 460
 Лубенская, Ц. 446
 Лужынскі, Міхась 232, 434
 Лук'яненка, В. 444
 Лукашук, Аляксандар 230
 Лукашэвіч, Міхась 582
 Лук'яновіч, Янка 582
 Лухверчык, Яфімія 28
 Луцкевіч, Антон 31, 36, 43, 411, 426, 439, 445, 495
 Луцкевіч, Іван 31, 42
 Лучыц, Міхась 583
 Лысаў, Барыс 583
 Любанскі, Васіль 583
 Ляхта, Кастусь 145, 249, 583
 Лявіцкі, К. 446
 Лявіцкі, Мікалай 141, 583
 Ляско, Данута 130, 134, 222
 Ляўковіч, Віктар 583
 Ляхаў, Ян 583
 Ляшкевіч, Ігнат 583
 Ляшкевіч, Пётр 282, 583

 Маё, Пітэр 475, 477, 481, 483, 495, 496, 497, 498
 Маеўскі 309

 Мажэйка, Сяргей 282, 583
 Мазура, Брыджыт Тэрэза 517
 Мазура, Марцін 454
 Мазура, Тодар 51, 400, 403, 583
 Мазура, Ян 109, 129, 454, 517, 547
 Мазура, Ян (малодшы) 454
 Мазурук, Галя 164
 Мак, Станіслаў 88, 118, 120, 158, 159, 163, 165, 172, 182, 347, 395, 547
 Макалум Скот, Аляксандар 35
 Макарці, Т. 458
 Макарэвіч, Мікалай, а. 342, 547
 Макбрэдзі 166
 Маклеан, Нэйл 470
 Макмілан Кэтрын 223, 467, 472
 Макмілан, Гаральд 313, 467
 Макмілан, Морыс 135, 467
 Макмілін, Арнольд 8, 168, 429, 438—440, 445, 472, 473, 475—477, 479, 481—483, 486, 493—501
 Макоўская, Алена 8
 Максімейка, Н. 446
 Максімяк, Ян 74
 Маланчук, Уладзімір, біскуп 390
 Малаха, Аляксандар 93, 94, 96, 128, 129, 239, 242, 254, 258, 376, 548
 Малецкі, Язэп 407, 433, 434
 Малько, Уладзімір 583
 Малчаниўскі, Сяргей, а. 347, 351
 Мальдзіс, Адам 30, 231
 Мамонічы, браты 435
 Мамонька, Сьцяпан 583
 Марвід, Марк, а. 354
 Марговіч, Алесь 67, 100, 120, 141, 548
 Маргуліс 36, 43
 Мардас, Піліп 109, 583
 Марка, Пётра
 Маркевіч, Антон 455
 Маркс, Карл 25
 Мароз, Аляксандар 141, 583
 Мароз, Зіновія 537, 583

- Мароз, Мікалай 537, 548
Мароз, Міхась 103, 150, 151, 154, 156, 159, 548
Мароз, Надзея 584
Мароз, Уладзімір 377, 379, 537, 548-549
Мартынаў, Васіль 584
Мартынчык, Валеры 109, 236, 484, 532, 549
Мархель, Тацяна 231
Марцін, генэрал 469
Марцінкевіч, Барбара 512, 584
Марцінская 115
Маршал, Джордж 394
Марыя, каралева 332
Маскалік, Генавефа 584
Маскалік, Кастусь 130, 405, 415, 437, 549
Маскалік, Міхась, а. 405
Маскевіч, Віктар 584
Масковіч, В. 498
Масюк, Сьцяпан 584
Матусевіч, Ян, а. 440
Махнач, Ванда 434
Мацкевіч, Эдвард 549
Мацкевіч, Юля 164
Мацкевіч-Дафі, Караліна 8, 214, 215, 236, 237, 274, 410, 462, 485, 549
Мацкявічус, Антанас 131
Мацук, Мікола 584
Мацукевіч, Мікалай 584
Мацукевіч, Міхась (уладыка Мікалай) 47, 51, 53, 54, 73, 109, 118, 263, 355, 433, 544, 549-550
Мацьвей (Сямашка), япіскап 339, 341, 377
Мацяшук (Мацюшонок) Канстанцін, дыякан 361
Машара, Міхась 444
Медыцкі, Міхал Ігар 387
Мерляк, Кастусь 433, 568
Мехлінскі, Уільям 15
Мікалай I, расейскі цар 21
Мікуліч, Аляксей 584
Мілінкевіч, Аляксандар 234
Мінкевіч, Галіна 521
Мінкевіч, Мікалай 521
Мірановіч, Алег, а. 151, 154, 155, 192, 256, 291, 315, 317, 364, 367, 368, 371, 373, 374, 376, 550
Мірановіч, Антон 438, 440
Мірановіч, Пётра 433
Мірановіч, Яўген 438
Місута, Аляксей 584
Міхайлоўскі, Бэнэдыкт 584
Міхальчык, Янка 281, 584
Міхалюк, Алена 8, 13, 64, 74, 75, 130, 139, 150, 156, 163, 167, 189, 201, 202, 215, 230, 237, 245, 277, 343, 417, 451, 452, 458, 464, 479, 489, 550, 551, 584
Міхалюк, Алесь 451, 454, 459, 460
Міхалюк, Віктар 189, 366, 454, 459—461, 551
Міхалюк, Надзея 461
Міхалюк, Эдвард 413, 454, 459, 460, 461
Міхалюк, Янка 130, 136, 152, 154, 156, 159, 182, 189, 192, 201, 218, 223—225, 228, 235, 244—246, 282, 305, 328, 336, 347, 357, 360, 412, 428, 429, 451, 479, 512, 550, 551
Міхнёўская, Яніна 3
Міцкевіч, Адам 23
Міцкевіч, Марыя 414, 440
Міцкевіч, Франц 584
Мішчанка, Тацьцяна 192
Мойсік, Янка 440
Монід, Мікола 584
Монцік, Аляксандар 584
Мошчык, Мікола 454
Мошчык, Язэп 413, 454, 461
Моэгрэ, Кірыл 462
Мрочка, Аляксандар 584
Мукасей, Уладзімір 246, 584

- Мултры, Джон 462
 Мурашка, Юстын 584
 Мучынскі, Анатоль 182
 Мучынскі, Антон 164
 Мучынскі, Аўген 166, 360
 Мшар, Дзьмітры 584
 Мшар, Уладзімір 585
 Мычко, Аляксандар 585
 Мышэпуд, Дзьмітры 585
 Мэндэ, фон 288
 Мядзейка, Нікандар 318, 330, 337, 338
 Мятла, Ануфры 585
 Мятла, Павал 585
 Мятод (Фуідас), архіяпіскап 354
 Мяцеліца, Аляксандар 585

 Наваградская, Ганна 585
 Наваградскі, Ян 585
 Навак, Язэп 585
 Навара, Павал 49, 55, 73, 80, 109, 112, 123, 135, 139, 164, 167, 169, 201, 222, 223, 260, 269, 327, 369, 393, 427, 434, 468, 551—552
 Навара, Элен 135
 Навіцкі, Уладзімір 585
 Надманскі, Міхась 585
 Надсан, Аляксандар, а. 7, 8, 10, 11, 30, 42, 43, 48, 49, 54, 55, 68, 73, 75, 79, 80, 98, 109, 111, 112, 119, 129, 130, 132, 145, 148, 154, 179, 192, 196, 197, 199, 205, 213, 216, 230, 260, 261, 263, 265, 272, 273, 275, 325—328, 360, 383, 384, 386—388, 391, 393—395, 397, 400—402, 404, 405, 407—413, 415—417, 420, 421, 423, 428—430, 432, 434, 437—440, 442, 449, 451, 452, 455, 456, 460, 461, 463, 464, 475, 479, 481, 483, 484, 488, 493—495, 507, 523, 545, 552
 Надэліковіч, Олька 437
 Назараў 303
 Назараў, Аўген 246, 288
 Наліўка, Трахім 585
 Нарушэвіч, Станіслаў 434
 Насовіч, І. 445
 Наўменка, Антон 585
 Наўмовіч, Міхась 192, 400, 401, 413, 428, 433, 506
 Наўмовіч, Тодар 585
 Невяроўскі, Кірыл 462
 Незабытоўскі, Аляксандар 19
 Некрашэвіч, Сьцяпан 445
 Нерад, Аляксандар 184, 282, 585
 Несьцераў, Пахом 585
 Нікан, Лідзія 585
 Нікан, Мікола 91, 98, 110, 118, 119, 153, 182, 196, 205, 280, 327, 346, 391, 398, 434, 552-553, 585
 Ніканор (Абрамовіч), мітрапаліт 351, 518
 Ніканораў, Н. 288
 Нікіфароўскі, К. 466
 Нікольскі, Мікалай 39
 Новік 145
 Новік, А. 243, 251
 Новік-Пяюн, Сяргей 431
 Нор Канстанцін 79, 80, 92, 93, 94, 96, 97, 239, 240, 242, 253, 552
 Нядзьвецкі, Сьцяпан 586
 Нямцэвіч, Юльян Урсын 18—20
 Нямчэня, Васіль 586
 Няпомнік, Сяргей 586
 Няпрэцкі 447

 Оболенский (Осинский), В. 26, 41
 Окунь, Канстанты 586
 Онслаў, Гуя 34, 35, 42
 Орса, Аляксандар 65
 Оты, Робэрт 428, 475
 Оўэнс, Мэрэдыт 442

- Павал IV, папа 390
 Падзява, Тамаш, а. 405, 407, 434, 512, 553
 Пазьняк, Зянон 230
 Пазьняк-Вайніловіч, Язэп 120, 233, 395, 403
 Палікарп (Сікорскі), мітрапаліт 374
 Палякоў, Захары, а. 146, 180, 247, 348, 349, 350, 351, 360, 364
 Паніч, Сяргей 586
 Пануцэвіч, Вацлаў 432, 434, 441
 Панцеляймон, мітрапаліт 371
 Панькоў, Мікола 241
 Папээ, Ф. 446
 Паранд, Лія 451
 Парфяновіч, Уладзімір 234
 Пасевіч, Аляксей 586
 Пасевіч, Уладзімір, 586
 Патапчук, Васіль 586
 Паўловіч, Павал 289
 Паўлоўскі, Мікалай 481
 Паўлоўскі, Пётра 158, 159, 161—163, 270, 282, 347, 497, 554
 Пахом, Кастусь 246, 586
 Пацукевіч, Міхась 586
 Пачкаеў, Мікола 8, 236, 329, 462, 486, 554
 Пачобут-Адлянцікі, Марцін 16
 Пашкевіч, Алесь 440
 Пашкевіч, Валянціна 231
 Пашкевіч, Генрык 426
 Петраш, Аляксандар 130, 246, 248, 292, 538, 554
 Петрукоўскі, Мікалай 319, 555
 Пеціна, Людміла 534
 Пій XII, папа 382
 Пікарда, Гай 8, 10, 11, 15, 27, 28, 34, 36, 37, 41, 42, 122, 130, 135, 136, 167, 212, 220, 222—224, 385, 407, 412, 428, 429, 437, 438, 440, 446, 447, 452, 457, 463, 473—475, 477, 479, 481, 484—486, 488, 493—498, 500, 501
 Пінчук, Янка 586
 Піт, Уільям 19
 Піятуховіч, М. 445
 Плехан, Іван 586
 Плятун, Грыгоры
 Плятэр, Люцыян Станіслаў 22
 Поклад, Сяргей 586
 Понсанбі, барон 485
 Попка, Юры 442
 Прадуха, Пётра 586
 Пракапук, Янка 586
 Пратасевіч, Мікола 246, 248, 288, 296, 315
 Прахаска, А. 446
 Проктэр, Элізабэт 160—162, 466
 Протас, Аўген 442
 Прохар, Грыгоры 586
 Прошка, Міхась 281, 587
 Прхаля, Леў 131, 469
 Прыма, Мікалай 587
 Прытыцкі, Браніслаў 434
 Пуг, С. 499
 Пугачоў, Кастусь 587
 Пудноўскі, Вячаслаў 119, 587
 Пухольскі, Пітэр 434
 Пшанічны, Ян (Іван) 587
 Пшыбышэўскі, І. 446
 Пякарская, Аляксандра 353, 357
 Пякарскі, Ян, а. 130, 147—149, 189, 192, 219, 228, 282, 353, 354, 356, 357, 361, 363, 365, 369, 370, 391, 418, 429, 456, 492, 555
 Пясецкі, Ігнат 555
 Пяткевіч, Сяргей 8, 109, 207, 237, 555
 Пятроў, Дзьмітры 587
 Пячонка, Лявон 587

- Равенская 451
 Равенскі, Мікола 137, 160, 283, 447, 519, 547
 Равяка, Васіль 282, 587
 Рагель, Бэці 188
 Рагель, Сяргей 181, 184, 186, 188, 556
 Рагіўская, Дар'я 587
 Рагуля, Барыс 120, 142, 143, 158
 Радзівіл, Багуслаў 15, 16
 Радзівіл, Караль Станіслаў 16
 Радзівіл, Кшыштаф 15
 Радзівіл, Магдалена 38, 39, 43, 506
 Радзівіл, Мікалай Вацлаў 38
 Радзівіл, Міхал Казімір 16
 Радзівіл, Станіслаў Казімір 16
 Радзівіл, Юры Юзаф 16
 Радзівіл, Ян Юры 15
 Радзівіл, Януш 15
 Радзійон, Васіль 587
 Радзійон, Міхась
 Радзьян, Міхась 147
 Радкевіч, Стась 144
 Радкевіч, Язэп 511
 Радоскі, А. 444
 Радчанка, З. 446
 Радэн, Міхась 282
 Раецкі, Янка 556
 Ражанец, Аляксандар 13, 130, 157—159, 245, 282, 556
 Развадоўскі, Уладзімір 145
 Райцэўскі, Мацей 282, 556
 Рак, Юльян 587
 Рак-Міхайлоўскі, Сымон 448
 Раманчук, П. 393, 304
 Рамук, Вера 453
 Рамук, Вітаўт 148, 397, 399—402, 556-557
 Рамцаў, Тодар 289
 Расімовіч, Янка 587
 Растаргуеў, П. 511, 557
 Раткевіч, Станіслаў 144, 587
 Раткевіч, Язэп 511, 557
 Рачыньскі, Эдвард 135
 Рашко, Адам 587
 Родзька, Усевалад 309
 Ротэ, Ганс 439
 Роўэл, С. 499
 Рубацкі, Валенты 587
 Рудзінскі, Уладзіслаў (Уладзімір) 557
 Рудзь, Д. 379
 Рудзь, Максім 51, 242, 434, 557
 Рудзь, Сьцяпан 80, 89, 240, 250, 251, 253, 254, 261, 277, 278, 587
 Рудзяк, Аляксандар 587
 Рудніцкі, Аляксандар 588
 Рудовіч, Сяргей 588
 Рузвэльт, Фраклін Дэлана 58
 Рункевіч, С. 446
 Русак, Аляксандар 60, 100, 294, 295, 309, 334, 338
 Русакоў, Павал 588
 Руткоўская, Т. 137
 Руцько, Антон 588
 Ручай, Янка 281, 588
 Рыбак, Барыс 288
 Рыбачак, Антон 588
 Рыбічонок, Сяргей 588
 Рыдлей, Нікалас 135
 Рыдлеўскі, Лявон 50, 135, 136, 182, 442, 514, 557-558
 Рыжы-Рыскі, Уладзіслаў 286
 Рыло, Язэп 145, 588
 Рыпінскі, Аляксандар 11, 23, 24, 41, 458, 479, 493, 502
 Рытар, Іна 68
 Рыцьці-Зэноні 432
 Рыч, Вера 122, 130—134, 146, 162, 407, 412, 439, 440, 471—473, 475, 482—484, 488, 489, 494, 498—501
 Рыч, Магдалена Элсі 122, 130, 162, 471
 Рычардс, С'юзан 227
 Рычардсан, Энтані 554

- Рэўтовіч, Базыль 289
Рэшаць, Язэп 431
- Сабалеўскі, а. 367
Сабалеўскі, Юры 100, 241, 294, 299, 334, 335
Сабіла, Тодар 246, 291, 558
Сава (Саветаў), архіяпіскап 127, 240, 248, 339—341, 343, 344, 547
Савёнак, Апалёнія 232, 433
Савёнак, Лявон 100, 232, 433
Саверчанка, Іван 15
Савіцкі, Міхаіл 498
Савіцкі, Станіслаў 473
Савіцкі, Тэрэза 462
Савіч, Іван, а. 342
Сагановіч, Генадзь 231
Садоўскі, Базыль 462
Садоўскі, Янка 216, 384, 401, 405, 451, 475, 558
Садоха, Валеры 485
Сажыч, Язэп 319
Сазанавец, Зьміцер 8, 175, 270
Сазанавец, Лілія 8, 175, 176, 270, 418, 558
Сазановіч, Янка 119, 588
Сакалоўская, Юлія 588
Сакалоўскі, Андрэй 144, 588
Сакалоўскі, І., а. 343
Саковіч, Э. 446
Салавей, Алесь 107
Салавей, Зінаіда 514
Салавей, Уладзіслаў, а. 403, 405, 472
Салавейчык 36
Саламіцкі, Васіль 147, 593
Саланевіч, Уладзімір 588
Салжаніцын, Аляксандар 226
Сальноў, Дж. 497
Самковіч, Уладзімір 588
Санкоўскі, Васіль 588
Санон, Я. 501
- Санфард, Г. 484, 501
Сасна, Алесь 360
Сасноўскі, Міхал 588
Сасункевіч, Павал 588
Сасэкс, Р. 495
Саўка-Міхальскі, Марк 129, 130, 132, 452, 454, 455, 457, 459, 460
Саўка-Міхальскі, Міхась 452
Сахновіч, Васіль 588
Сахонька, Васіль 588
Сахонька, Пётра 147, 149
Сваяк, Казімір 444
Селядцоў, Уладзімір 462
Селязьнёва, Ганна 589
Селязьнёўская, Марыя 589
Селязьнёўскі, Янка (Іван) 589
Селях-Качанскі, Вячаслаў 447
Семчышын 131
Семянчук 129
Сенька, Мікола 8, 248, 258, 259, 330, 378, 379, 558-559
Сенька, Уладзімір 288, 293, 295, 299, 300, 302, 305
Серада, Хведар 589
Серакоўскі, Зыгмунт 131
Сергіевіч, Пётра 433
Сержпутоўскі, А. 446
Серы, Мікола 282, 589
Сідаровіч, Аляксандар, а. 363, 373, 375—377, 380, 559
Сідарэвіч, Анатоль 8
Сідарэвіч, Віталь 246, 589
Сікорскі, Уладзіслаў 46, 340, 374
Сільвановіч, Андрэй 589
Сімантаў, Іван 141
Сімон, Юліюс 37, 43
Сініца, Міхал 589
Сініцкая, Зося 589
Сіповіч, Часлаў, а. 10, 39, 43, 50, 73, 81, 88, 89, 92—94, 98, 106, 107, 111, 112, 116, 117, 120, 127—129, 132, 133, 137, 139,

- 184, 192, 193, 195, 197, 199, 206, 216,
220, 256, 261—263, 274, 327, 328, 346,
347, 381—395, 397—402, 404, 405, 408,
411, 416, 417, 420—423, 425—429, 433,
434, 438, 441, 442, 452, 453, 457, 462—
464, 470, 472, 474, 475, 481, 482, 488,
494—497, 507, 512, 553, 558, 559, 562
- Сіўчык, Вячаслаў 434
- Сіцкі, Сьцяпан 281, 589
- Скабей, Мікола 434
- Скакальскі, І., а. 347
- Скапец, Тамаш 109, 120, 559-560
- Скараходаў, Аляксандар 147, 589
- Скарына, Францыск 272, 425, 427—430,
435, 436, 439, 440, 447, 458, 463, 477,
493, 495, 496, 499, 502
- Скварцоў, Ян Аляксандар 21
- Склінар, Надзея 589
- Скорын, Дзяніс 589
- Скот-Хопкінс, Джэймс 135
- Скрабец, Сяргей 234
- Скрыган, Ян 431
- Скрыцкі, Віталь 589
- Скрыньнік, Міхась 327, 332, 560
- Скурко, Уладзімір 589
- Скурскі, Міхал 589
- Сланіўскі, Аляксандар 560
- Сланічэнка, Генавефа 589
- Слосканс, Баляслаў 389, 400, 402, 403, 405,
457, 465, 558
- Смайкевіч, Алена 119, 139, 560, 590
- Смайкевіч, Кастусь 119, 139, 560
- Смайкевіч, Людміла 590
- Смактуновіч, Ганна 590
- Смактуновіч, Кастусь 590
- Смактуновіч, Янка 590
- Смаль, Мікіта 590
- Смаль, Мікола 130, 451, 454, 459—461
- Смаршчок, Аўген, а. 185, 192, 351, 353,
360, 361, 365, 417
- Сокал-Кутылоўскі, Антон 136
- Сондэрс, Д. 499
- Сракоўскі, К. 446
- Станіслаў Аўгуст Панятоўскі 16, 17, 502
- Станкевіч, Адам 446
- Станкевіч, Раіса 182
- Станкевіч, Станіслаў 100, 101, 137, 158,
262
- Станкевіч, Янка 101, 445
- Старакожы, Я. 258
- Стасевіч, Кастусь 239, 590
- Стасевіч, Сяргей, а. 8, 410, 416, 462, 507
- Стасевіч, Янка 590
- Страмкоўскі, Аўгень 590
- Страпко, Лявон 73, 74, 560
- Страпко, Сьцяпан 56, 59, 73, 74
- Стрэльчык, Міхась 590
- Стуміньскі, Багдан 495
- Стэпановіч, Міхась 590
- Стэцько, Яраслаў 179, 509
- Судзілоўскі-Русель, Мікалай 25
- Сулік, Нікадым 81
- Суміч, Анатоль 590
- Суравы, Барыс 89, 90, 94, 96, 204, 239, 240,
242, 249, 250, 253, 254, 257—259, 329,
330, 376, 398, 560
- Сурвіла, Івонка 235
- Сурвіла, Марыя-Паўла 440
- Сурвіла, Янка 401
- Сухі, Уладзіслаў 590
- Сушко, Базыль 288, 289
- Сымантаў, Янка 590
- Сырышка, Альжбэта 590
- Сырышка, Антаніна 590
- Сырышка, Рыгор 590
- Сыч, Пётра 119, 203, 280, 283, 327, 432,
560-561
- Сычэўскі 304
- Сьвірыд, Павал 240, 252, 340
- Сьвятаполк-Мірскі, Базыль 138, 222, 265,
379, 389
- Сьвяхоўскі, М. 446

- Сьліпы, Язэп, мітрапаліт 390, 421
Сьцепановіч, Міхась 591
Сэрафіновіч, Сымон 80, 89, 92—94, 96, 99, 106, 239, 242, 253, 259, 288, 290, 295, 296, 312, 316, 561
Сядура, Уладзімір (Глыбінны) 407, 442
Сякерскі, Мацей 440
Сяляўка, Дзьмітры 591
Сяляўка, Яфім 591
Сямашка, З. 500
Сянкевіч, Віктар 49, 76—80, 94, 117, 120, 126, 203, 205, 263, 394, 403, 434, 561-562
Сянкевіч, Генрых 89, 80. 140, 146, 281, 562
Сянкевіч, Зыгмунт 49, 140, 562
Сянкевіч, Марк 459
Сянкевіч, Янка 591
Сянько, Уладзімір 192
Сянькоўскі, Фрыдгальм 129, 451, 454, 455, 459—461
Сянькоўскі, Юры 451
Сяргей (Ахатэнка), архіяпіскап 294, 343, 345, 350, 374
Сяўковіч, Янка 130, 139, 151, 154, 156, 157, 159, 167, 215, 244, 245, 513, 562
- Тайляр, Н. 498—500
Так, Браян 414
Талочка, Янка 288
Тамашэўскі, Сьцяпан 21
Тамушанскі, Робэрт, а. 214, 384, 386, 387, 405, 407, 411, 431, 434, 436, 452, 457, 475, 495, 562-563
Танк, Максім 444
Тарановіч, Вячаслаў, а. 35, 134, 330, 340, 342, 367, 373, 377, 379, 380, 563
Тарасевіч, Сьцяпан 591
Тарасевіч, Уладзіслаў (у манастве Уладзімір), а. 402, 405, 410, 431, 453
Тарасевіч, Ян (у манастве Хрызастом) 431
- Тараскевіч, Уладзімір 591
Тарашкевіч, Браніслаў 445
Тарноўскі, Адам 87
Тарпільяні, Бруна, арцыбіскуп 389
Татарыновіч, Міхаліна 391
Татарыновіч, Пётра, а. 50, 391, 405, 431, 441, 447, 549
Твароўскі, Янка 591
Тизенко, П. 26, 41
Томас, Ц. 499
Томчук, Яўген 462
Тондзель, Мікола 591
Торнэй, Том 174
Тропец, Кандрат 591
Тропец, Марыя 591
Трухан, Мікола 231
Тумаш, Вітаўт 15, 438, 440
Тур, Васіль 107, 130, 511, 563
Тур, Віктар 132, 454, 457, 459, 461, 563
Тур, Яніна 511
Туранкоў, Аляксей 447
Турунак, Юры 8, 30, 42, 209, 264, 438
Турчыновіч, О. 446
Тышко, Аляксандар 147, 591
Тэраўскі, Уладзімір 447
Тэтчэр, Маргарэт 210, 223, 227, 313, 389
- У Тан 172
Узьнясенскі, Я. 445
Уільямс, Пол 479
Уладзіміраў, П. 447
Уокер, Уолтэр 322
Уолш, Эдвард 413, 452—454, 459, 461
Урбан, Павал 67, 100, 120, 141, 563-564
Урублеўскі, Валер 25
Уэбстэр, Дэвід 332
Уэбстэр, Дэрэк 208, 469
Уэксьлер, Пол 439, 475
Уэлбі, Джэк 436
Уэлдэйл, Мюрыэл 34

- Ўадамс, Джэнэт 414
 Ўілкінсан, Джон 167, 174
 Ўінслоў, Дом Бедэ 426
- Фарэн, Стэфан 112
 Філіповіч, Аляксандар 591
 Філіповіч, Афанасі 377
 Філіповіч, Міхал 21
 Філістовіч, Янка 230, 397, 432
 Фінкель, Л. 446
 Фінькоўскі, Уладзімір, а.
 Фіпс, лэдзі (Уорд, Фрэнсіс) 138, 467, 470
 Фіпс, Эрык 467
 Фісэнка, Андрэй 282, 591
 Фішчанка, Сьпірыдон 591
 Флаўэрс, А. 501
 Флемінг, Ян 472
 Флін, Джэймс 472
 Фокс, Джоан 15
 Фокс, Чарлз Джэймс 19
 Форд, Бэн 174
 Фралоў, Валер 234
 Фрост, Р. 499, 500
 Фрэзер, Х'ю 470
 Фрэнч, Рычард 475, 494—496, 498
 Фундак, Восіп 131
 Фурсевіч, Аляксандар 591
 Фядковіч, Якуб 591
 Фядута, А. 30
- Х'юз, Ліндсі 439, 475, 481
 Хаванская, Акуліна 433
 Хаванскі, Кастусь 433
 Хадыка, Юры 234
 Хайд, Дуглас 244
 Харужны, Міхась 592
 Харытончык, Вольга 66
 Хахолка, Антон 454, 461
 Хахолка, Юры 163, 164, 242—244, 246, 251, 252, 315, 319, 378, 461, 517, 564
- Хахолка, Юрка (малодшы) 453, 454, 459, 461
 Хашчавацкі, Юры 234
 Хвалько, Лявон 143, 146, 281, 333, 564
 Хіт, Эдвард 313
 Хлябіч, Міхаіл 28
 Хмара, Сяргей 301, 304, 305, 432
 Хмяльніцкі, Павал 379, 592
 Хол, Джоан Валеры 172
 Хоміч, Янка 592
 Хоцька, Баляслаў 592
 Хрушчоў, Мікіта 171
- Цадроўскі, Ян 16
 Цеханавецкі, Анджэй 373
 Цехановіч, Уладзімір 592
 Цімафейчык, Тодар 51, 80, 120, 123, 143, 144, 206, 280, 325, 564—565
 Ціпка, Язэп 592
 Ціта, Іосіп Броз 219
 Цітовіч, Генадзь 447
 Цітовіч, Марыя 29
 Ціток, Сьцяпан 592
 Цыган, Ніканор 282, 565
 Цьвікевіч, Аляксандар 37, 435, 446
 Цьвірка, Міхась 457
 Цьвірка, Уладзімір 67, 97, 100, 120, 141, 143, 261, 266, 325, 343, 393, 565
 Цяпінскі, Васіль 435
 Цярпіцкі, Віталь 156, 243—245, 347, 535, 565
 Цяўлоўскі, Эміль 432
- Чабатар, Кастусь 407
 Чабатаронак, Ганна 592
 Чаеўскі, Міхал 592
 Чайкоўскі, Пётра 592
 Чалевіч, Вінцук 141, 592
 Чан Кайшы 321
 Чарльз I 15, 16
 Чарнавокі, Аляксей 282, 592

- Чарненькі, Сымон 592
Чарнэцкія, сп-ва 434
Чарняўскі, Уладзіслаў, а. 430, 440
Чарняўскі, Францішак, а. 401—403, 447, 563
Чартарыйская, Ізабэла 17, 18
Чартарыйскі, Адам Ежы 18, 20
Чаўлытка, Марыя 592
Чаўшэску, Мікалаэ 219
Чачот, Ян 476, 494
Чудоўская, Марыя 515, 592
Чыжэўскі, Антон 246, 592
Чыквін, Ян 483
Чычко, Янка 593
Чычэрын, Георгі 435
Чэрнік, Алена 593
Чэрны, Аляксандар, а. 377
Чэрчыль, Уінстан 51, 193, 250, 277
Чэры, сп-ня 362
Чэрынкевіч, Валя 593
Чэстэртан, Ада 35
- Шабунька, Міхась, а. 306, 371, 373—375
Шавейка, Уладзімір 593
Шавельскі, Г. 446
Шагун, Цімох 593
Шакун, Уладзімір 593
Шаламіцкі (Саламіцкі), Васіль 593
Шалепін, Аляксандар 219
Шаляпін, Фёдар 469, 504
Шамярэй, Іван 593
Шапараў, Уладзімір 119
Шаптыцкі, Андрэй, мітрапаліт 390
Шастак, Міхась 135, 198, 565-566
Шатэрнік, М. 445
Шаўлюга 378
Шаўцова, Джулія (Юлія) 387, 486
Шаўцоў, Павал 236, 387, 462, 486, 566
Шаўчэнка, Тарас 146, 497
Шафал (Шафаловіч), Сымон 282, 593
- Шацько, Алесь 109, 139, 147, 148, 182, 227, 263, 268, 272, 418, 566
Шашылоўская, Ганна 127, 140, 566
Шаян, Уладзімір 132
Швайчук, Леанід 67, 141, 143, 566
Швед, Антось 129, 593
Швед, Віктар 137, 182, 198
Швэдзюк, Міхась 10, 13, 168, 416, 420, 507
Шклоўскі, Ісаак 32
Шклянік, Гальляш 152
Шклянік, Пятро 593
Шклярэўскі, Ігнат 147, 593
Шнітман-Макмілін, Н. 501
Шнэк, Сьцяпан 293
Шпак, Надзея 593
Шпаковіч, Віктар 593
Шпакоўскі, В. 288
Шпакоўскі, Лукаш 239
Шпігановіч, Аляксандар 190, 246, 297, 299, 300, 303, 305, 307, 335, 514, 551, 567
Шпігановіч, Кацярына 514
Шпігановіч, Надзея 174, 189, 459, 461, 551
Шулько, Юльяна 593
Шультэ, Вільгельм 300
Шунько, Станіслаў 593
Шупа, Сяргей 233, 430
Шупшына, Янка 593
Шчаглоў-Куліковіч, Мікола 434, 442, 447
Шчапінскі, Юзаф Пётра 22
Шчарбач, Міхась 594
Шчасны, Уладзімір 233
Шчорс, Мікола 294
Шчотка, Аляксандар 594
Шчэрба, Мікола 594
Шчэрба, Сяргей 151, 152, 154, 155, 215, 244—246, 254, 295, 297—307, 330, 335, 336, 535, 536, 567

- Шчэцька, Васіль 67, 120, 141, 142, 182, 567-568
 Шыбека, З. 30
 Шыбіцкая, Антаніна 515
 Шыбіцкі, Кастусь 157, 190, 515, 568
 Шыла, Мікола 240, 252, 340
 Шыманец, Віржынія 440
 Шыркоўскі, Пётра 180—182, 184, 190, 282, 356, 516, 568
 Шырма, Рыгор 447
 Шыш, Аляксей 282, 568
 Шыш, Міхал 246, 282, 568
 Шыш, Уладзімір 246, 288, 569
 Шэйн, П. 446
 Шэкспір, Уільям 17, 18
 Шэнбэрг, Ісаак 27
 Шэрман, Карлас 231
 Шэрыдан, Рычард 19, 20
- Эгрэмонт, Макс 282
 Эдвард VII 33
 Эліс, Эдвард 453
 Элскі, С. 446
 Энгельс, Фрыдрых 25
 Энрычы, Дамініка, арцыбіскуп 390, 428
 Этлі, Клэмант 44, 71
- Юзэфовіч, Генрык 80, 119, 569
 Юнах, Павал 248, 258, 259, 288, 296, 308, 312, 316, 318, 319, 322, 330, 378, 379, 569
 Юнец, Уладзімір 360, 594
 Юргель, Янка 594
 Юрчык, Пётра 378, 379, 594
 Юрыс, Вячаслаў 594
 Юрэвіч, Лявон 8, 42, 232, 261, 286, 440
- Ябланоўскі, князь 432
 Ягаўдзік, Мікола 118, 120, 154, 157, 569
 Ядвігін III. 444
- Язерскі, Мікола 513, 594
 Язьневіч, Марына 423, 424, 440
 Якаў (Вірвос), мітрапаліт 391
 Якімец, Юрка 164
 Якімовіч, М. 340
 Якубец, Янка 594
 Якубік, Аляксандар 594
 Якубік, Панас 594
 Якубік, Томаш 594
 Якубік, Ян 366, 569
 Якубовіч, Аляксандар 594
 Якубовіч, Аўген 569-570
 Ян III Сабескі 16
 Ян Казімір (кароль) 16
 Ян, а. 361
 Янецкі, Алесь 594
 Янкоўскі, Міхась 594
 Янкоўскі, Янка 594
 Яновіч, Сакрат 438, 483
 Янскі, Янка 594
 Янушчык, Янка 594
 Янушэвіч, Мікола 570
 Янцэвіч (Вініцкая), Кацярына 119, 150, 151, 157, 216, 570
 Янцэвіч, Вераніка 174
 Янцэвіч, Уладзімір 594
 Яраш, Кастусь 594
 Ярошка, Алекс (Аляксей) 119, 595
 Ясьвіловіч, Ганна 130, 172
 Ясьвіловіч, Янка 8, 130, 169, 172, 175, 570
 Яськевіч, Міхась 167, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 190, 271, 282, 284, 419, 516, 570-571
 Яськоў, Усевалад, а. 342
 Ясюля, Янка 282, 595
 Яўневіч, Палікарп 289
 Яфімік, Янка 595
 Яцкоўскі (Яскоўскі) Ігнат 22, 23
 Яцэвіч, Уладзіслаў 595

Czajkowski, B. 11, 267, 268, 270
Hansen, R. 11
Harbinski, J. 30, 42, 423
Holmes, C. 11
Janowska, H. 29, 46
Kipel, V. 30, 31, 42, 423
Kipel, Z. 30, 31, 42, 423
Kay, D. 11, 72, 75
Lane, T. 11, 72, 73

Miles, R. 11, 74; 75
Smith, W. 109
Stachura, P. 11
Sulik, B. 11, 267, 268, 270
Sword, K. 11
Vernant, J. 68, 73
Yurevich, L. 30, 42, 423
Zacminski, A. 11
Zubrzycki, J. 11

Навуковае выданне

Бібліятэка Бацькаўшчыны

Кніга 18

Гардзіенка Наталля Сяргееўна

Беларусы ў Вялікабрытаніі

Адказы за выпуск *У. Сілянок*

Камп'ютэрная вёрстка *С. Кандраценка*

Дызайн вокладкі *А. Лінькова*

Карэктар *К. Маціеўская*

Падпісана да друку 25.02.2010. Фармат 70x100 ¹/₁₆.
Папера афсетная. Гарнітура Warnock. Друк афсетны.

Ум. друк. арк. 35,8. Ул.-выд. арк. 37,1.

Наклад 500 ас. Замова 71.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
сумеснае таварыства з абмежаванай адказнасцю «Медысонт».

ЛВ № 02330/0548592 ад 09.07.2009.

ЛП № 02330/0150444 ад 19.12.2008.

Вул. Ціміразева, 9, 220004, Мінск.

Міжнароднае грамадзкае аб'яднаньне «Згуртаваньне беларусаў сьвету «Бацькаўшчына»

з 2004 году выдае «Бібліятэку Бацькаўшчыны»

У сэрыі пабачылі сьвет кнігі:

1. Месца выданьня — Парыж: Выбраныя старонкі часопіса «Моладзь» (1948—1954) / Укл. М. Скоблы; прадм. М. Наўмовіча. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2004. — 444 с.
2. Беларусы ў бітве за Монтэ-Касіна: Артыкулы, дакумэнты / Укл. Ю. Грыбоўскага; прадм. Х. Кажаневіча. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2004. — 124 с.
3. Гардзіенка Н. Беларусы ў Аўстраліі: Да гісторыі дзяспары. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2004. — 468 с.
4. Юрэвіч Л. Мэмуары на эміграцыі: Крыніцазнаўчае дасьледаваньне. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2005. — 332 с.
5. Ганько М. Каб сьведчылі пра Беларусь: Жыцьцё й дзейнасьць Міколы Ганька. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2005. — 192 с.
6. Варабей І. Там, дзе сэрца маё: Публіцыстыка, пераклады, апавяданьні. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2005. -- 124 с.
7. Эквівалент: Зборнік эміграцыйнай гістарычнай прозы / Укл. Л. Юрэвіч. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2005. — 412 с.
8. Юрэвіч Л. Летапісны звод сусьвету Чалавека Сьведамага: Гісторыя газэтаў «Бацькаўшчына» й «Беларус» (1947—2000). Мінск: Беларускі кнігазбор, 2006. — 256 с.
9. Каханы горад: Зборнік эміграцыйнае ваеннае прозы / Укл. Л. Юрэвіч. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2006. — 372 с.
10. Рагуля Б. Беларускае студэнцтва на чужыне. Выданьне другое, выпраўленае і дапоўненае. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2006. — 188 с.
11. Адзінец А. Паваенная эміграцыя: скрыжаваньні лёсаў: Зборнік успамінаў. Мінск: Медысонт, 2007. — 704 с.

12. Адзін Госпад, Адна Вера, Адзін Хрост: Царкоўная гісторыя вачыма эміграцыі / Укл., прадмова А. Любіча; бібліягр. Л. Юрэвіча. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2007. — 336 с.
13. Грыцук В. Мы стваралі сваю Беларусь: жыццё і дзейнасць Аляксея Грыцука. Мінск: Медысонт, 2007. — 256 с.
14. Урачыстасць у садзе: Драматургія беларускай эміграцыі XX стагоддзя / Укл., прадмова В. Нікіфаровіча. Мінск: Медысонт, 2007. — 536 с.
15. Акула К. Заўтра ёсць учора: Раман. / Пераклад з анг., прадмова І. Варабей. — Мінск; Медысонт, 2008. — 200 с.
16. Гардзіенка А. Беларускі Кангрэсавы Камітэт Амэрыкі (БККА). Смаленск, 2009. — 428 с.
17. Шабельцаў С. Беларусы ў Аргенціне: грамадская дзейнасць і рээміграцыя ў СССР (1930—1960-я гг.): Зборнік дакументаў і успамінаў. Мінск: Медысонт, 2009. — 368 с.